ΕΝΒΕΡ ΧΟΤΖΙΑ

ΟΙ ΤΙΤΟΪΚΟΙ

Ιστορικές σημειώσεις

ΠΟΡΕΙΑ
ΑΘΗΝΑ 1983

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΜΑΡΞΙΣΤΙΚΩΝ-ΛΕΝΙΝΙΣΤΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ
ΤΗΣ ΚΕ ΤΟΥ ΚΕΑ

ΤΙΤΛΟΣ ΣΤΟ ΠΡΩΤΟΤΥΠΟ
ENVER HOXHA. TITISTËT, Shënime historike

ΑΝΥΨΩΘΗΚΑΜΕ ΠΑΝΩ ΑΠΟ ΤΙΣ ΠΑΛΙΕΣ ΕΧΘΡΟΤΗΤΕΣ

Αντί εισαγωγής

Σύντομη ματιά στην ιστορία * Η απόφαση των αλβανών κομμουνιστών να έλθουν σε σχέσεις με το ΚΚ Γιουγκοσλαβίας * Οι κράληδες της Σερβίας και οι κνιάζηδες του Μαυροβουνίου κυριότεροι υπαίτιοι για τις πικρές στο παρελθόν σχέσεις ανάμεσα στον αλβανικό λαό και τους λαούς της Σερβίας, του Μαυροβουνίου κ.ά. * Μιά από τις μεγαλύτερες αδικίες αυτού του αιώνα στην Ευρώπη-το 1913 η Αλβανία διχοτομήθηκε αυθαίρετα * Η μεγαλοσέρβικη γενοκτονία στα αλβανικά εδάφη της Γιουγκοσλαβίας στην περίοδο μεταξύ των δυό πολέμων * Γιατί οι αλβανοί κομμουνιστές ήρθαν σε σχέσεις με το ΚΚ Γιουγκοσλαβίας στη διάρκεια του Εθνικοαπελευθερωτικού Αγώνα;

Η απόφαση των αλβανών κομμουνιστών το καλοκαίρι του 1941 να έλθουν σε διεθνιστικές σχέσεις με το Κομμουνιστικό Κόμμα Γιουγκοσλαβίας έδειχνε την ωριμότητα του κομμουνιστικού κινήματος εκείνης της περιόδου στην Αλβανία. Οι καλύτεροι εκπρόσωποι των κομμουνιστικών ομάδων από το 1939 είχαν αρχίσει τον αγώνα ενάντια στους φασίστες καταχτητές. Όπως υψώνονταν με θάρρος και αποφασιστικότητα πάνω από τις έριδες και τα πάθη μεταξύ τους και βάδιζαν με πεποίθηση προς την ίδρυση του Κομμουνιστικού Κόμματος Αλβανίας, με το ίδιο θάρρος και ωριμότητα υψώνονταν και πάνω από τις παλιές εχθρότητες, έριδες και το βαθύ χάσμα που στο πέρασμα των αιώνων είχαν δημιουργηθεί στις σχέσεις της χώρας μας με τους γιουγκοσλάβους γείτονες.

Είναι γνωστό, αναμφισβήτητο και παραδεκτό απ' όλους το γεγονός ότι οι σχέσεις ανάμεσα στις δύο χώρες μας πριν το 1941 θα ήταν λίγο να τις χαρακτηρίσεις πικρές. Όλη η εικόνα αυτών των σχέσεων εμπεριέχει από τα πιό σοβαρά δράματα και τραγωδίες, γεμάτες επιθέσας, σκοτωμούς και αρπαγές, αίμα και εγκλήματα, δράματα και τραγωδίες που παίζονταν φανερά στη «σύγχρονη» Ευρώπη σε βάρος των εδαφών και της τύχης ενός μικρού, αλλά γενναίου και ακατάβλητου λαού, του αλβανικού λαού.

Γι' αυτά τα θλιβερά γεγονότα που επισωρεύτηκαν επί ολόκληρες δεκαετίες δεν φταίνε οι λαοί, και, ιδιαίτερα ο αλβανικός λαός ποτέ και σε καμιά περίπτωση δεν έφταιξε γι' αυτά. Έφταιγε η καταχτητική και αντιαλβανική πολιτική των κράληδων της Σερβίας και των κνιάζηδων του Μαυροβουνίου, η πολιτική της βίας, του επεκτατισμού και της γενοκτονίας που ακολούθησαν σε βάρος του αλβανικού λαού και των αλβανικών εδαφών, με την ανοιχτή ή κρυφή υποκίνηση και υποστήριξη των Μεγάλων Δυνάμεων εκείνης της εποχής.

Χωρίς να χρειαστεί καθόλου να μπούμε βαθιά στην ιστορία, είναι γνωστή απ' όλους η νέα και μεγάλη τραγωδία που άρχισε να παίζεται σε βάρος του αλβανικού λαού, ιδιαίτερα από το δεύτερο μισό του περασμένου αιώνα.

Όταν φάνηκε ξεκάθαρα πως «ο ασθενής του Βόσπορου» κείτονταν στο κρεβάτι του θανάτου, αναπτερώθηκαν γρήγορα οι ελπίδες και αυξήθηκαν οι δυνατότητες του αλβανικού λαού να αποκτήσει την ανεξαρτησία, που από αιώνες την αναζητούσε με το όπλο στο χέρι, εντάθηκε ο αγώνας και οι προσπάθειες του για να φέρει όσο πιο κοντά αυτή τη μέρα. Και όταν ακριβώς πλησίαζε η μέρα να αποτινάξει η Αλβανία το ζυγό της Οθωμανικής κυριαρχίας, νέοι εχθροί, άγριοι και με βλέψεις όμοιες μ' αυτές των Οσμανλήδων, νόμισαν ότι είχε έρθει η ώρα να ρίξουν τη μικρή Αλβανία στα πλοκάμια τους. Οι βασιλιάδες και οι κράληδες της Ιταλίας και της Αυστρο-Ουγγαρίας, της Ελλάδας και της Σερβίας, του Μαυροβουνίου και της Βουλγαρίας όρμησαν ν' αρπάξουν ό,τι μπορέσουν απ' αυτή την «περιοχή της Οσμανικής Αυτοκρατορίας», όπως τη λέγανε. Αυτό ήταν μια πολύ βαριά και οδυνηρή «ανταμοιβή» που πρόσφεραν οι γείτονες στον γενναίο και αλύγιστο αλβανικό λαό, που είχε χύσει ποτάμια αίματος και ορθώθηκε σαν ισχυρό τείχος στην παραπέρα προέλαση των οσμανικών ορδών προς την Ευρώπη. Αυτή ήταν η πιό βαθιά αχαριστία προς το λαό αυτό, που τόσο στις μάχες των γειτονικών λαών για την υπεράσπιση τους από τις οσμανικές επιθέσεις, όσο και στα κινήματα και τις εξέγερσης τους για απελευθέρωση, δεν είχε φεισθεί τα καλύτερα παιδιά του που έδιναν τη ζωή τους σαν να υπεράσπιζαν τη λευτεριά του δικού τους λαού.

Ιδιαίτερα οι ορδές των Σέρβων και Μαυροβούνιων, υποκινούμενες από τις τότε αντιδραστικές κλίκες, χύμιξαν προς τα αλβανικά εδάφη σκοτώνοντας, λεηλατώντας και καταστρέφοντας ό,τι εύρισκαν μπροστά τους. Τα χρονικά αυτής της εποχής είναι γεμάτα μέ γεγονότα από τα πιό φρικιαστικά. Σαν βρέθηκε κάτω από τα πυρά πολλών εχθρών που πολεμούσαν, πότε ο καθένας για λογαριασμό του, πότε σε συμφωνία να μοιράσουν μαζί τη λεία, ο αλβανικός λαός απάντησε στη νέα κατάσταση με αδιάκοπο αγώνα. Ωστόσο, ο άνισος συσχετισμός των δυνάμεων, ανάγκασε τον αλβανικό πληθυσμό, αφού έχυσε ποτάμια αίματος, να εγκαταλείψει με άσβηστο πόνο ολόκληρα τμήματα του πάτριου εδάφους στα σύνορα με τη Σερβία και το Μαυροβούνιο. Εκτός από χιλιάδες σκοτωμένους και καμένους, δεκάδες άλλες χιλιάδες Αλβανοί διώχτηκαν από τα εδάφη τους και σπρώχτηκαν προς Νότο, ή πήραν το δρόμο της προσφυγιάς ανά την Ευρώπη και την Ασία. Τα στοιχεία δείχνουν ότι στο τέλος του προηγούμενου αιώνα σαν αποτέλεσμα της κατάληψης των ακραίων περιοχών της Κοσόβας από μέρους της Σερβίας, του Μαυροβουνίου και της Αυστρο-Ουγγαρίας εκτοπίστηκαν βίαια και εγκαταστάθηκαν μόνο στο εσωτερικό του βιλαετιού της Κοσόβας και της Σκόντρας περίπου 300.000 Αλβανοί.

Ασφαλώς, η πρωτοφανής αυτή γενοκτονία και ο αυξανόμενος κίνδυνος, που απειλούσε όλη την Αλβανία, θα προκαλούσε βαθύ μίσος και θα ξεσήκωνε όλη τη χώρα για να αντιμετωπίσει και τον οσμανλή, αλλά και τον πιό άγριο από τον Οσμανλή εχθρό, τον «σκγιά»,[1] όπως χαρακτήριζε τότε ο λαός τους σέρβους καταχτητές. Ο φημισμένος Αλβανικός Σύνδεσμος της Πρισρέν ιδρύθηκε και ανάπτυξε την αθάνατη ιστορική δράση του, σ' αυτή ακριβώς τη βαριά περίοδο, έχοντας σαν σκοπό και τον αγώνα για την κατάχτηση της λευτεριάς και της ανεξαρτησίας, και τον αγώνα για την υπερά-

1. Χαρακτηρισμός που ο πληθυσμός της Κοσόβας και των άλλων αλβανικών περιοχών στη Γιουγκοσλαβία, δίνει στους σέρβους, μαυροβούνιους και άλλους σωβινιστές για να εκφράσει το μίσος ενάντια στην καταπιεστική και εκμεταλλευτική πολιτική τους πού ασκούν σε βάρος του.

σπιση της εθνικής εδαφικής ακεραιότητας, για την υπεράσπιση του απαράγραπτου δικαιώματος ενός λαού που απειλούνταν με αφανισμό.

Οι πατριώτες και ο αλβανικός λαός έκαμαν το παν για την αποσόβηση του από Βορρά κινδύνου! Ήταν έτοιμοι να λησμονήσουν όλο το παρελθόν και ουδέποτε παρέλειψαν να κάνουν μηνύματα για φιλία και καλή γειτονεία με τους αδελφούς λαούς της Σερβίας, του Μαυροβουνίου, της Μακεδονίας κ.ά.

Είναι όμως γεγονός πως η δίψα των σωβινιστών, των βασιλιάδων και των κνιάζ των γειτονικών χωρών δεν είχε όρια πράγμα που έκαμε τον από Βορρά κίνδυνο να είναι όλο και πιο ασυγκράτητος, πιο αντιαλβανικός. Υποστηριχτής τους στάθηκε η πιό μαύρη ευρωπαϊκή αντίδραση. Στη συνείδηση του φυλελεύθερου αλβανού, η Σερβία, με την πολιτική που ακολουθούσε, έγινε σύμβολο του πιο άσπονδου εχθρού.

Πολύ αίμα χύθηκε και από τις δυό πλευρές, στα βουνά και στους κάμπους μας άφησαν τα κόκκαλά τους χιλιάδες και χυλιάδες Σέρβοι, Μαυροβούνιοι και άλλοι και αυτονόητο είναι ότι πάνω σ' αυτό το αίμα που χύθηκε δε μπορούσε να φυτρώσει το λουλούδι της φιλίας, αλλά θα φύτρωνε και θα μεγάλωνε το αγκάθι του μίσους και της έχθρας. Δεν ήταν όμως οι Αλβανοί αυτοί που έχυσαν το αίμα στα εδάφη της Σερβίας ή του Μαυροβουνίου, δεν ήταν οι Αλβανοί αυτοί που ξεχύνονταν με φωτιά και σίδερο ενάντια στις γειτονικές χώρες και λαούς. Το αντίθετο συνέβαινε. Οι Αλβανοί υπεράσπιζαν το πάτριο έδαφος, τα παιδιά και τις γυναίκες τους, τις εστίες και το νοικοκυριό τους.

Η κατάσταση αυτή συνεχίστηκε μέχρι το 1912, όταν τη μεγάλη νίκη —την Ανεξαρτησία της Αλβανίας την ακολούθησε γρήγορα μία από τις μεγαλύτερες αδικίες αυτού του αιώνα την Ευρώπη: Η Αλβανία διχοτομήθηκε— η Κοσόβα και άλλες αλβανικές περιοχές προσαρτήθηκαν βίαια στη Γιουγκοσλαβία. Να διχοτομήσεις τον κορμό μιας χώρας και ενός λαού και το μισό να το προσκολλήσεις τεχνητά σ' ένα άλλο δημιούργημα, μια τέτοια πράξη δε μπορούσε ασφαλώς να χρησιμεύσει σαν «γέφυρα συμφιλίωσης», «φιλίας», «συναδέλφωσης».

Και σα να μην έφταναν όλα αυτά, η αντιαλβανική πολιτική των Καραγιώγεβιτς και όλης της ασύστολης μεγαλοσέρβικης αντίδρασης σ' όλες τις μορφές της και κατευθύνσεις εντάθηκε και μετά το 1912-1913. Η πολιτική της εξόντωσης, της διάκρισης και του εθνικού αφανισμού του αλβανικού πληθυσμού, που βρίσκονταν κάτω από τη σέρβικη κατοχή, ακολουθήθηκε από τα μυστικά σχέδια για την προσάρτηση και άλλων περιοχών της Αλβανίας. Το μυστικό Σύμφωνο του Λονδίνου του 1915, που δυό χρόνια αργότερα το αποκάλυψε και το κατάγγειλε ο μεγάλος Λένιν, αποτελεί μια άλλη απόδειξη της συνεχούς κακόφημης αντιαλβανικής πολιτικής όχι μόνο των Μεγάλων αντιδραστικών Δυνάμεων της εποχής εκείνης, αλλά και του τότε γιουγκοσλάβικου κράτους, γέννημα του ιμπεριαλισμού. Την αναίδεια του μεγαλοσέρβικου σωβινισμού δεν τη σταμάτησε ούτε η δημόσια καταγγελία του ληστρικού αυτού Συμφώνου. Λίγο αργότερα η Γιουγκοσλαβία επικύρωσε και πάλι ντε γιούρε τα «δικαιώματά» της στα κατεχόμενα αλβανικά εδάφη και άρχισε με μεγαλύτερη σπουδή το έργο της για τον αφανισμό του αλβανικού πληθυσμού που είχε βάλει κάτω από την κατοχή της.

Προσπαθούσε συγχρόνως να βρει νέους δρόμους για την πραγματοποίηση του παλιού ονείρου της για την καταβρόχθιση όλης της Αλβανίας. Ήταν ακριβώς οι σέρβοι βασιλιάδες αυτοί που υποστήριξαν το Ζώγου που έφυγε από την Αλβανία τον Ιούνη του 1924, αυτοί του πρόσφεραν άσυλο, του βρήκαν μισθοφόρους, του εξασφάλισαν οπλισμό και δυνάμεις και δημιούργησαν σ' αυτόν όλες τις συνθήκες ώστε ο μελλοντικός σατράπης να πραγματοποιήσει τη αντεπανάσταση στην Αλβανία, το Δεκέμ-

βρη του 1924. Σαν αντάλλαγμα ο Ζώγου χάρισε στους Σέρβους και άλλα αλβανικά εδάφη όπως το Βερμός και το Σεν Ναούμ θαι αργότερα θα τους έδινε ασφαλώς όλη την Αλβανία, αν το μεγάλο παιγνίδι των Μεγάλων δεν έριχνε οριστικά το βασιλιά ανδρείκελο στην αγκαλιά της φασιστικής Ιταλίας και να έμπαζε τη χώρα στο δρόμο της ιταλικής φασιστικής αποικιοποίησης.

Αλλά και ύστερα απ' αυτά τα όσα διαπράχτηκαν σε βάρος του αλβανικού κράτους από τις αντιδραστικές κυβερνήσεις της Γιουγκοσλαβίας που κυριαρχούνταν από τη Σερβία, ήταν μια ολόκληρη πικρή, φανερή και καμουφλαρισμένη ιστορία.

Όταν οι σέρβικες αντιδραστικές κυβερνήσεις είδαν που το χαρτί του Ζώγου το έβαλαν στα χέρια τους άλλοι, κινητοποίησαν τους πράχτορές τους στην Αλβανία καθώς και τους αλβανούς αντιδραστικούς πολιτικούς φυγάδες στη Γιουγκοσλαβία και κατέβαλαν κάθε προσπάθεια να δημιουργήσουν στο αλβανικό βασίλειο εκρηκτική κατάσταση, και με το πρόσχημα μιας «εξέγερσης» κατά της ζωγικής τυραννίας, να αποτανθούν για βοήθεια στους ίδιους σέρβικους κύκλους που πριν από χρόνια είχαν φέρει το Ζώγου στην εξουσία.

Οι σωβινιστικοί αυτοί κύκλοι έτοιμοι πάντα για μια επέμβαση «βοήθειας», εκπαίδευαν και διατηρούσαν σε επιφυλακή ολόκληρα συντάγματα κοντά στα σύνορα με την Αλβανία. Για εμπροστοφυλακή σ' αυτά τα συντάγματα μάζεψαν μισθοφόρους του σκοινιού και του παλουκιού, Γιουγκοσλάβους και μη Γιουγκοσλάβους, οι οποίοι στολισμένοι με όλη την εθνική αλβανική αρματωσιά, στην κατάλληλη στιγμή θα εξορμούσαν πρώτοι προς τα σύνορα. Είναι γεγονός όμως ότι τα σχέδια αυτά, όλο με την αρμάτα τους και με. όλη την αρματοσιά τους έμειναν στο χαρτί. Αυτό συνέβηκε όχι μόνο επειδή η φασιστική Ιταλία και η διεθνής αντίδραση, που βρίσκονταν πίσω απ' αυτή, για τα δικά της συμφέροντα, δε θα άφηναν, όπως δεν άφησαν, το αλβανικό μήλο να σβήσει τη δίψα των μεγαλοσέρβων, αλλά και επειδή η γιουγκοσλάβικη κατασκοπεία και προπαγάνδα στην Αλβανία μπορούσε να βρει έδαφος μόνο σε μερικά εκφυλισμένα και χωρίς καμιά επιρροή στοιχεία, αλλά όχι στα πλατιά στρώματα και, πόσο μάλλον στο λαό. Για τις θηριωδίες που είχε διαπράξει, η Σερβία είχε μετατραπεί από καιρό σε συνώνυμο του κακού στη συνείδηση του Αλβανού.

Η πολιτική του εθνικού αφανισμού που ακολουθούσαν οι μεγαλοσέρβοι σε βάρος της Κοσόβας και του αλβανικού πληθυσμού στο Μαυροβούνιο και στη Μακεδονία, έκανε πιο βαθύ το μίσος και καθιστούσε πιο αδύνατη οποιαδήποτε πιθανότητα συμφιλίωσης. Από το 1913 και δω το σωβινιστικό καθεστώς της μεγαλοσέρβικης αστικής τάξης χρησιμοποιούσε τα πιο απάνθρωπα πολιτικά, οικονομικά, ιδεολογικά και στρατιωτικά μέσα και μέθοδες για τον εθνικό αφανισμό και τον εκσλαβισμό των προσαρτημένων αλβανικών εδαφών. Μόνο κατά την περίοδο 1913-1927, στην Κοσόβα και στις άλλες αλβανικές περιοχές στη Γιουγκοσλαβία, με τον περιβόητο «εθνικό αφανισμό μέσω της φυσικής εξόντωσης» σκοτώθηκαν πάνω από 200.000 Αλβανοί, φυλακίστηκαν δεκάδες χιλιάδες άλλοι, ξεκληρίστηκαν ολόκληρα αλβανικά χωριά. Ο φασισμός που ζωντάνευε τότε στην Ευρώπη, εύρισκε τους μεγαλοσέρβους αντάξιο πρόδρομο και συνεργάτη. Ο Στογιαντίνοβιτς της Σερβίας προετοίμασε με το Μουσσολίνι το σχέδιο για το μοίρασμα της Αλβανίας.[1].

Ωστόσο και οι βάρβαρες μαζικές εξοντώσεις, που συνοδεύονταν και από άλλα βάρβαρα μέσα, όπως ήταν «η απεθνικοποίηση μέσω της εποικιστικής αγροτικής με-

1. Πρόκειται για τα παζαρέματα του υπουργού Εξωτερικών της φασιστικής Ιταλίας, Τσιάνο, με τον πρωθυπουργό του γιουγκοσλάβικου βασιλείου Στογιαντίνοβιτς, που στις διμερείς συνομυλίες στα χρόνια 1937-1939 εξύφαναν σχέδια για το διαμελισμό και την κατάληψη της Αλβανίας.

ταρρύθμισης»,[1] «η απεθνικοποίηση μέσω της εκτόπισης»[2] κλπ, κλπ., δεν έφεραν στους μεγαλοσέρβους τα επιθυμητά αποτελέσματα. Στην Κοσόβα και στις άλλες περιοχές, παρά το μπαρούτι και η φωτιά, το αλβανικό εθνικό αίσθημα όχι μόνο δεν έσβηνε, αλλά το χειρότερο για τους μεγαλοσέρβους ήταν ότι και ο αριθμός του αλβανικού πληθυσμού στα εδάφη του είχε αυξηθεί περισσότερο σε αναλογία με την αύξηση του σέρβο-μαυροβούνιου στοιχείου σ' αυτές τις περιοχές.

Ακόρεστοι στις θηριωδίες τους και μανιασμένοι από το περήφανο σύνθημα των Αλβανών: «Πεθαίνουμε αλλά δεν αφήνουμε τον τόπο μας», οι μεγαλοσέρβοι έβαλαν σε ενέργεια την «επιστήμη» της εξόντωσης, την ιδεολογία και τα μέσα των πογκρόμ. Σ' αυτή ακριβώς την περίοδο χρονολογούνται και οι απάνθρωπες πράξεις των στιγματισμένων μεγαλοσέρβων τύπου Βάσο Τσουμπρίλοβιτς, Ατανάσιε Ουροσεβίκι και άλλων παρόμοιων τεράτων της λεγόμενης Σέρβικη Λέσχη Κουλτούρας στο Βελιγράδι, άθλιο δημιούργημα της σέρβικης αντιδραστικής αστικής τάξης στα χρόνια 1937 - 1939 και που δυστυχώς, όπως θα μαθαίναμε πολύ αργότερα, αυτοί οι ίδιοι ήταν και οι πρόδρομοι των ιδρυμάτων της ίδιας πλατφόρμας στη Γιουγκοσλαβία της περιόδου 1945 και δω. Δεν είναι εδώ ούτε ο τόπος, ούτε ο σκοπός των σημειώσεων μου, να επεκταθώ στα γράμματα και στις εξοντωτικές θεωρίες αυτών των νεομαλθουσιανών, τους οποίους αργότερα το καθεστώς του Τίτο θα τους φύλαγε και θα τους ανέβαζε ως την κορυφή των επιστημονικών ιδρυμάτων της «σοσιαλιστικής» Γιουγκοσλαβίας. Θέλω μόνο να τονίσω ότι αυτά που έχουν γράψει έφεραν μια ακόμα ανυπολόγιστη ζημιά στον αλβανικό πληθυσμό βαθαίνοντας ακόμα περισσότερο την άβυσσο του μίσους και της έχθρας που χώριζαν από δεκάδες χρόνια τον αλβανικό λαό από τη μιά μεριά, και τους Σέρβους, τους Μαυροβούνιους και τους άλλους λαούς από την άλλη.

Η αλήθεια είναι ότι τότε εμείς δεν ξέραμε τίποτε γι' αυτά τα «επιστημονικά έργα» και «πλατφόρμες» ούτε είχαμε άκουσα για τους αυτουργούς που τα είχαν επεξεργαστεί και εγκρίνει, αλλά βλέπαμε και ακούγαμε με οδύνη την εφαρμογή τους στην πράξη. Στις γραμμές των κομμουνιστικών μας ομάδων συμμετείχαν τότε και αρκετοί σύντροφοι από την Κοσόβα. Ήταν παιδιά εκτοπισμένων οικογενειών, ή άλλοι που είχαν κατορθώσει μόνοι τους να φύγουν κρυφά από την Κοσόβα και να 'ρθουν στη μητέρα Αλβανία για να αποφύγουν τις διώξεις των μεγαλοσέρβων, για να συνεχίσουν κάποιο σχολείο, ή να βρουν κάποια δουλειά. Η εικόνα μας για τις σχέσεις ανάμεσα στους λαούς μας γενικά και, για την κατάσταση στην Κοσόβα ιδιαίτερα, γίνονταν πληρέστερη με τα ανατριχιαστικά γεγονότα και αφηγήσεις που μας έκαναν οι σύντροφοι.

Έτσι μας βρήκε το 1941, όταν σ' όλη τη χώρα συνεχίζονταν η αντίσταση του λαού μας ενάντια στους φασίστες καταχτητές και μπροστά μας έμπαινε η επιτακτική αναγκαιότητα της ίδρυσης του Κομμουνιστικού Κόμματος Αλβανίας.

1. Σύμφωνα με ντοκουμέντα και μη πλήρη στατιστικά στοιχεία, στην περίοδο μεταξύ των δυό παγκοσμίων πολέμων 1919-1941, μέσω της εποίκισης, στην Κοσόβα εγκαταστάθηκαν πάνω από 58.000 σέρβοι και μαυρουβούνιοι έποικοι και δημιουργήθηκαν περισσότερο από 370 χωριά εποίκων (*Σύμφωνα με το επιστημονικό περιοδικό "Περπαρίμι" αριθ. 4 και 5, 1970, αριθ. 10, 1971 και "Αλβανολσγικές έρευνες" που εκδόθηκαν στην Πριστίνα το 1972*).

Επίσης, σύμφωνα με εκθέσεις του Ανώτατου Διευθυντηρίου της Γιουγκοσλάβικης Μεταρρύθμισης, στην περίοδο 1920-1940, μόνον σε μερικές επαρχίες της Κοσόβας και της Μακεδονίας πάρθηκαν από τους Αλβανούς και δόθηκαν σε εποίκους, υπαλλήλους, τζανταρμάδες, τσετνίκους κ.ά. 381.245 εκτάρια γης.

2. Στην περίοδο 1913-1941, σαν συνέπεια της μεγαλοσέρβικης κυριαρχίας και τρομοκρατίας, εκδιώχτηκαν βίαια από την Κοσόβα και άλλες αλβανικές περιοχές στη Γιουγκοσλαβία περίπου 500 χιλιάδες Αλβανοί (οι περισσότεροι στην Τουρκία, άλλοι στην Αλβανία και σε άλλες χώρες).

Είναι αυτονόητο ότι σ' αυτή την κατάσταση να ζητούσες σύνδεση με το Κομμουνιστικό Κόμμα Γιουγκοσλαβίας, δεν ήταν πράγμα απλό και εύκολο. Για μας τους κομμουνιστές το πρόβλημα ήταν ξεκάθαρο. Κατ' αρχήν, με κανένα τρόπο δε μπορούσαμε να συνδέαμε τον κομμουνισμό με το σωβινισμό και ούτε το Κομμουνιστικό Κόμμα Γιουγκοσλαβίας με την σωβινιστική και αντιδραστική πολιτική της γιουγκοσλάβικης κυβέρνησης έναντι της Αλβανίας.

Η αλήθεια είναι ότι εγώ, καθώς και ο Βασίλ Σιάντο, ο Κεμάλ Στάφα και, ύστερα από πολλούς δισταγμούς και ο Κώτσιο Τάσκο, που ήμασταν από τους πρώτους στην πρωτοβουλία να έρθουμε σ' επαφή με το ΚΚΓ, γνωρίζαμε πολύ λίγα για να μη πούμε τίποτε, σχετικά με τη ζωή, τη δράση και την κατάσταση σ' αυτό το κόμμα. Είχαμε ακούσει πως είχε ιδρυθεί ύστερα από τη Σοσιαλιστική Επανάσταση του Οχτώβρη, ότι στα 10-15 πρώτα χρόνια της ζωής του είχε περάσει από σειρά περιπέτειες, φαγωμάρες και φράξιες, ότι διάφορα στελέχη του, από καιρό σε καιρό, είχαν χτυπηθεί από την Κομιντέρν για αντιμαρξιστική, τροτσκιστική και εθνικιστική στάση και γραμμή κ.ά., ότι τα τελευταία χρόνια είχε αναδιοργανωθεί και λέγανε πως ακολουθούσε σωστή γραμμή. Δε γνωρίζαμε κανέναν από τους ηγέτες του, μάλιστα ούτε είχαμε ακούσει ποιοί ήταν και ποιά τα ονόματα τους, το γεγονός όμως ότι το Κομμουνιστικό Κόμμα Γιουγκοσλαβίας ήταν μέλος της Κομιντέρν, το γεγονός που είχε εκφραστεί για ανοιχτό αγώνα ενάντια στο φασιστικό κίνδυνο και ύστερα από τον Απρίλη του 1941, όταν συνθηκολόγησε το γιουγκοσλάβικο βασίλειο, το Κομμουνιστικό Κόμμα είχε ρίξει το σύνθημα να ξεσηκωθούν γύρω του όλοι οι λαοί της Γιουγκοσλαβίας στον αγώνα ενάντια στη ναζιφασιστική κατοχή, μας ωθούσε να συνδεθούμε μ' αυτό, σαν μ' ένα αδερφό κόμμα που αγωνίζονταν για τη μεγάλη εκείνη υπόθεση, που ήταν και δική μας υπόθεση.

Σαν κομμουνιστές σκεφτόμασταν και πιστεύαμε ότι το Κομμουνιστικό Κόμμα Γιουγκοσλαβίας, εφ' όσον ξεσηκώνονταν σε αγώνα γιά μια καινούργια Γιουγκοσλαβία, θα αποτίναζε και θα απαλλάσσονταν οριστικά και απ' όλη τη σαβούρα της παλιάς Γιουγκοσλαβίας, δηλαδή, και από το σωβινισμό της, και τον παλιό, άγριο και ξετσίπωτο αντιαλβανισμό της. Γι' αυτό το λόγο τη σύνδεση με το ΚΚ Γιουγκοσλαβίας τη θεωρούσαμε σωστή και ώριμη ενέργεια εκ μέρους μας. Έτσι σκεφτόμασταν και σωστά σκεφτόμασταν.

Αλλά, όπως είπα, αυτό αφορούσε εμάς, τους κομμουνιστές. Θα μας κατανοούσε άραγε ο λαός σ' αυτή τη σκέψη και την επιδίωξη μας; Θα μας ακολουθούσε δηλαδή, σ' αυτή την ενέργεια που θα προβαίναμε; Έπρεπε να απορριφτούν ολόκληρα βάρη που είχαν συσσωρευτεί από δεκάδες και δεκάδες χρόνια που, όπως ανάφερα πιό πάνω, δεν είχαν επισωρευτεί απλώς από λόγια και δηλώσεις, αλλά από ποτάμια αίματος που χύθηκε, από καταστραμμένα χωριά και πόλεις, από γιους και θυγατέρες που χαλάστηκαν στο άνθος της νιότης τους, από μανάδες χαροκαμένες, από Αλβανούς χτυπημένους ως το κόκκαλο στα βαθιά αισθήματα της αγάπης για λευτεριά, της φιλοπατρίας. Τώρα θα τους λέγαμε: Εμείς, οι αλβανοί κομμουνιστές, θα δημιουργήσουμε στενούς δεσμούς, αδερφικούς με το Κομμουνιστικό Κόμμα Γιουγκοσλαβίας με το κόμμα εκείνο στις γραμμές του οποίου αγωνίζονται Σέρβοι, Μαυροβούνιοι, Μακεδόνες, Κροάτες, Βόσνιοι κ.ά.

Απ' όσα αναφέραμε πιό πάνω εννοείται γιατί ο Αλβανός έβλεπε το Σέρβο με δυσπιστία. Εμείς όμως ήμασταν αποφασισμένοι να κάναμε αυτό το διάβημα γιατί σκεφτήκαμε πως έτσι ήταν καλό να γίνει. Αν αρχικά, οι άνθρωποι μας δε θα μας καταλάβαιναν, γρήγορα θα πείθονταν και θα μας κατανοούσαν.

Τους δεσμούς με το ΚΚ Γιουγκοσλαβίας τους βλέπαμε φυσικούς, δεσμούς μεταξύ κομμουνιστών, μεταξύ αδερφών με κοινά ιδανικά. Μ' αυτούς θα ανταλλάσαμε πείρα και θα αλληλοβοηθούμασταν στον ιερό αγώνα για τη λευτεριά και την ανεξαρτησία των χωρών μας, μαζί τους θα λύναμε ορθά, με βάση το μαρξισμό-λενινισμό, ό,τι το άσχημο είχε αφήσει η ιστορία στις σχέσεις μεταξύ των λαών μας. Οι λαοί ασφαλώς είναι φιλελεύθεροι. Ιδιαίτερα ο λαός μας ποτέ δεν έγινε φόρτωμα στους άλλους και έχει εκτιμήσει τα παλληκάρια και τους λαούς που αγωνίστηκαν ενάντια στους καταχτητές. Τώρα οι λαοί της Γιουγκοσλαβίας αγωνίζονταν ενάντια στον ίδιο εχθρό, στους ξένους ναζιφασίστες και τους ντόπιους αντιδραστικούς. Γι' αυτό ήμασταν πεπεισμένοι πως ο εξαίρετος λαός μας θα μας κατανοούσε και θα μας υποστήριζε. Έτσι με την πράξη που αναλαμβάναμε, θα κάναμε το πρώτο βήμα όχι μόνο να παραμεριστεί κάθε ενδεχόμενο εμπόδιο στην κινητοποίηση των λαών των αντίστοιχων χωρών στον αγώνα για απελευθέρωση, αλλά κάναμε και το πρώτο και πραγματικό μεγάλο βήμα και για τη διευθέτηση των ιστορικών αδικιών και για την απόρριψη του βάρους των εχθροτήτων που είχαν επισωρευτεί στο παρελθόν.

Εμείς αναλάβαμε να φωτίσουμε τον αλβανικό λαό, να του λέγαμε ανοιχτά τη γνώμη μας, όπως και πράξαμε. Ο λαός μας κατανόησε, ο θαυμάσιος λαός μας που τα μάτια του ποτέ δε θόλωσαν από τις αρρωστιάρικες αρχές του σωβινισμού. Πιστεύαμε, ήμασταν μάλιστα βέβαιοι, ότι την ίδια σκέψη και κρίση είχαν και οι γιουγκοσλάβοι σύντροφοι. Γι αυτό αποφασίσαμε να συνδεθούμε μ' αυτούς. Ο χρόνος θα απόδειχνε κατά πόσον αυτοί ήταν πραγματικά μαρξιστές-λενινιστές, κατά πόσον θα εφάρμοζαν στη ζωή αυτά που δήλωναν αφειδόλευτα.

Αποφασίζοντας να ενεργήσουμε τότε για σύνδεση με το ΚΚ Γιουγκοσλαβίας, εκτός των άλλων, είχαμε να αντιμετωπίσουμε και μια πολύ μεγάλη και πολύ σοβαρή δυσκολία. Κάτω από τη μπότα του φασισμού και για τα συμφέροντα του φασισμού είχε «πραγματοποιηθεί» η ιδέα που διακηρύσσονταν θορυβώδικα σαν «απελευθέρωση των αλβανικών εδαφών από το σέρβικο ζυγό», η δημιουργία της «μεγάλης Αλβανίας». Δε μπορεί να αποκρύβει ότι η δημαγωγία αυτή είχε ζάλισα πολλούς ανθρώπους στην Κοσόβα και παραπλάνησε και μερικούς στην Αλβανία, που θεωρούσαν τον εαυτό τους εθνικιστή.

Φυσικά, εμείς δε θα πέφταμε και δεν πέσαμε σ' αυτή τη φάρσα του φασισμού, γι' αυτό το είπαμε στο λαό καθαρά και ξάστερα: Εμείς δεν πρέπα να ξεγελαστούμε από την «απελευθέρωση» και την προπαγάνδα αυτού του καταχτητή που παρίστανα τον «απελευθερωτή»!, αλλά που στην πραγματικότητα έχα υποδούλωσα όλη την Αλβανία. Τα ζητήματα μας, μικρά ή μεγάλα, δεν περιμένουμε καν να τα λύσα ο πιό άγριος εχθρός της λευτεριάς και της ανεξαρτησίας των λαών, ο ναζιφασισμός, τίποτε το καλό δε μπορεί να περιμένουμε απ' αυτόν το φασισμό που μας έβαλε στα πλοκάμια της πιο μαύρης σκλαβιάς, απ' αυτόν που σκότωνα και σφάζα τα καλύτερα παιδιά του λαού, απ' αυτή την πανούκλα που έχα βάλα σαν σκοπό της να κατάστρεψα την ανθρωπότητα. Αναρήνευτη πάλη παντού και σε κάθε στιγμή — αυτό είναι το επιτακτικό μας καθήκον.

Όλα αυτά και άλλα τέτοια τα συζητήσαμε εκείνες τις μέρες του καλοκαιριού του 1941, όταν αποφασίσαμε να έρθουμε σε διεθνιστικούς δεσμούς με το Κομμουνιστικό Κόμμα Γιουγκοσλαβίας. Πιστεύαμε πως έτσι προσφέρουμε τη συμβολή που έπρεπε στην υπόθεση του μεγάλου αγώνα ενάντια στο φασισμό και στην πραγματοποίηση, παράλληλα με τον απελευθερωτικό αγώνα, και της κοινωνικής επανάστασης, της επανάστασης που θα έλυνε το καθετί.

Αυτό σκεφτόμασταν από μέρους μας και αυτό αποφασίσαμε να κάνουμε, αναλαμβάνοντας έτσι μια ενέργεια, αντάξια για πραγματικούς και ώριμους κομμουνιστές, για κομμουνιστές με ξάστερο νοο και καθαρή καρδιά.

Την πράξη, τη ζωή, τον αγώνα τα είχαμε μπροστά. Τι θα μας έδειχνε η εξέλιξη τους;

Η αλήθεια είναι ότι η αχαρχή της σύνδεσης μας με το Κομμουνιστικό Κόμμα Γιουγκοσλαβίας ήταν αρχή χαρούμενη και ευοίωνη. Όπως θα μιλήσω λεπτομερειακά πιό κάτω, αυτό σχετίζονταν με όλη εκείνη την περίοδο όταν ανάμεσα μας βρίσκονταν ο διεθνιστής κομμουνιστής, Μιλαντίν Πόποβιτς, ιδιαίτερα με την περίοδο που δεν είχαν αρχίσει ακόμα να έρχονται στην Αλβανία οι απεσταλμένοι του Τίτο. Αρχίζοντας όμως από το Μάρτη του 1943, όταν ο πρώτος απεσταλμένος του Τίτο, Μπλάζο Γιοβάνοβιτς, θα αμολούσε την πρώτη παράλογη αντιμαρξιστική αξίωση προς το Κόμμα μας και, αργότερα επί 5-6 χρόνια συνέχεια βήμα προς βήμα θα ερχόμασταν σε διένεξη με τους ανθρώπους του Τίτο, σε σύγκρουση, θα εναντιωνόμασταν και θα μας εναντιώνονταν. Ήταν 5-6 χρόνια αμοιβαίας γνωριμίας, γνωριμία που πέρασε μέσα από σκληρή πάλη, εξαιρετικά δύσκολη και περίπλοκη, μέσα από πάλη γεμάτη δολοπλοκίες και συνωμοσίες σκαρωμένες από τη γιουγκοσλάβικη ηγεσία, για να μας υποτάξει και να μας μετατρέψει σε πειθήνια όργανα της.

Όλα τα γεγονότα και τα ντοκουμέντα επιβεβαιώνουν ότι οι ηγέτες του ΚΚ Γιουγκοσλαβίας με τον Τίτο επικεφαλής, είχαν κάνει σχέδια γιά να υποτάξουν το Κομμουνιστικό Κόμμα Αλβανίας, να το έβαζαν κάτω από την άμεση διεύθυνση τους και, σαν επόμενο, ο Εθνικοαπελευθερωτικός μας Αγώνας να ήταν ουρά του αγώνα τους. Με την απελευθέρωση της Αλβανίας αυτοί σκέφτονταν και είχαν προγραμματίσει να είχαν παντού τους ανθρώπους τους και με την Αλβανία να ενεργούσαν όπως ήθελαν σε κάθε κατεύθυνση, πολιτικά, οικονομικά, στρατιωτικά, οργανωτικά και σε διεθνές πλάνο. Ασφαλώς όλη αυτή η δράση καλύπτονταν με το μανδύα των κοινών σκοπών του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα ενάντια στους καταχτητές, υπό την καθοδήγηση των δυό κομμουνιστικών κομμάτων, που ήταν νύχι και κρέας με τη Σοβιετική Ένωση, με το Μπολσεβίκικο Κόμμα και με το Στάλιν.

Οι Γιουγκοσλάβοι ήταν τόσο υπεροπτικοί και είχαν δημιουργήσει για τον εαυτό τους και για τον αγώνα τους μιά μεγαλομανή ιδέα που τους έκανε να υποτιμούν τον αγώνα μας μέχρι του σημείου να νομίζουν ότι χωρίς αυτούς δε θα υπήρχε κομμουνιστικό κόμμα στην Αλβανία και δε θα υπήρχε εθνικοαπελευθερωτικός αγώνας. Η μεγαλομανία αυτή έκανε τη γιουγκοσλάβικη ηγεσία να ελαχιστοποιεί τον αγώνα μας και να μη ενδιαφέρεται να ενημερωθεί και να μελετήσει ρεαλιστικά τις αντικειμενικές μας συνθήκες, την κοινωνική, οικονομική κατάσταση, την πάλη των τάξεων, τις βάσης της εξουσίας, το ένδοξο επαναστατικό παρελθόν του αλβανικού λαού. Αυτή απέφευγε μια τέτοια ανάλυση και λόγω των μακραίωνων αντιαλβανικών αισθημάτων και σκοπών των Σέρβων και γενικά του πανσλαβικού επεχτατισμού. Την ίδια στάση η γιουγκοσλάβικη ηγεσία τήρησε και απέναντι στους Αλβανούς της Κοσόβας, τους οποίους όχι μόνο δεν τους βοήθησε να πάρουν μέρος όπως έπρεπε στον αγώνα ενάντια στους καταχτητές, αλλά και υπονόμευσε τον αγώνα τους, πάντα τρομοκρατούσε, σκότωνε και βασάνιζε αυτούς.

Όλοι οι άνθρωποι που μας έστελνε ο Τίτο και η ηγεσία του Κομμουνιστικού Κόμματος Γιουγκοσλαβίας δήθεν για βοήθηα και ανταλλαγή πείρας, έρχονταν με προμελετημένα σχέδια, με «οδηγίες» που μας υπαγόρευαν και εμείς έπρεπε να τις

εφαρμόζαμε, έρχονταν σαν «τσιράκια» σαν «μάστορες της επανάστασης και του εθνακοαπελευθερωτικού αγώνα». Η μεγαλομανία και η αυθάδειά τους δεν είχαν όρια, αρχίζοντας από τους Μπλάζο Γιοβάνοβιτς, Βουκμάνοβιτς Τέμπο, Ντουσάν Μουγκόσα, Βελιμίρ Στόινιτς, Νιάζ Ντιζντάρεβιτς και μέχρι τους Γιόσιπ Γκέργκια, Σάβο Ζλάτιτς, Σεργκέι Κράιγκερ, το στρατηγό Κουπρεσάνιν και άλλους, που ήρθαν μετά την Απελευθέρωση.

Με όλους αυτούς τους ανθρώπους, σε πολλά ζητήματα αρχών ήμασταν αντίθετοι και είχαμε διαμάχες από τις πρώτες επαφές μαζί τους. Εννοείται ότι, από μέρους μας, αυτό γίνονταν για ζητήματα δουλειάς και κατά τρόπο συντροφικό, επειδή κρίναμε άδικες και ανεδαφικές για μας πολλές σκέψεις και εκτιμήσεις τους για την κατάσταση του στρατού, την οργάνωση του Κόμματος και την πολιτική του απέναντι στο Μέτωπο κλπ. Αυτοί όμως μας μισούσαν και, όπως προέκυψε ξεκάθαρα από τη δράση τους, μελετούσαν εδώ τους ανθρώπους που θα ήταν πιό κατάλληλοι να εξυπηρετήσουν την πραγματοποίηση των επιδιώξεων τους. Επομένως, η γιουγκοσλάβικη ηγεσία δούλευε από καιρό και είχε αποφασίσει να εκκαθάριζε από τις γραμμές της ηγεσίας μας οποιονδήποτε που αντιτάσσονταν στα σχέδια της, με σκοπό να είχε το δρόμο ανοιχτό.

Προπαντός ύστερα από τη 2-η Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚ Αλβανίας στο Μπεράτι, το Νοέμβρη του 1944, και σ' όλη την περίοδο απ' την Απελευθέρωση και δω, η πάλη και οι αντιμαρξιστικές και αντιαλβανικές τους προσπάθειες έγιναν πιο ανοιχτές και πιο άγριες.

Γι' αυτούς που δεν την έζησαν, ιδιαίτερα την περίοδο μέχρι το 1948, είναι δύσκολο να φανταστούν και να καταλάβουν καλά εκείνη την εξαιρετικά περίπλοκη πάλη που χρειάστηκε να διεξάγουμε με τους τιτοϊκούς εκείνα τα χρόνια. Έπρεπε να ανακαλύψουμε την ανατρεπτική δράση που ανέπτυσσαν ενάντια μας αυτοί που προσποιούνταν και αυτοπροβάλλονταν σαν φίλοι, οφείλαμε να ανακαλύψουμε τους πραγματικούς, άγριους εχθρούς όχι μόνο του Κόμματος και του λαού μας, αλλά και άσπονδους εχθρούς του μαρξισμού-λενινισμού, της θεωρίας και της πράξης της επανάστασης.

Μόλις είχαμε μπει στο νέο δρόμο της οικοδόμησης της σοσιαλιστικής κοινωνίας και, εννοείται, ότι στην κατεύθυνση αυτή δεν είχαμε πείρα. Άθελα, πολύ εύκολα μπορούσες να κάμεις λάθος από άγνοια και οι «φίλοι» ποντάροντας σ' αυτό εσκεμμένα, κακόβουλα, προσφέροντας μας τη «βοήθεια», την «πείρα» τους, προσπαθούσαν μ' όλες τις δυνάμεις τους να μας παραστρατήσουν, να μας μπάσουν σε στραβά και ολέθρια μονοπάτια. Με κόπο, με προσπάθειες και θυσίες εμείς θα αντιμετωπίζαμε, όπως κι αντιμετωπίσαμε, αυτό το κακό.

Αυτή ήταν η πρώτη σύγκρουση μας με το σύγχρονο ρεβιζιονισμό. Κι εδώ όμως μας έλειπε η πείρα. Ακόμα πιο περίπλοκη έκαμε την πάλη το γεγονός που τους εχθρούς αυτούς τους είχαμε, σα να λέμε, «μέσα στο σπίτι». Προδοθήκαμε άσχημα στην εμπιστοσύνη που τους είχαμε δώσει, στην κομμουνιστική μας τιμιότητα, στην προλεταριακή μας ειλικρίνεια που δείξαμε απέναντι τους. Ο ιστός της τιτοϊκής αράχνης είχε επεχταθεί, λοιπόν, και μέσα στις γραμμές μας. Αυτό που ο Τίτο και οι άνθρωποι του δε μπορούσαν να το κάμουν απ' «έξω», το έκαναν οι πράχτορές τους που τους είχαν προετοιμάσει από καιρό ο Ντουσάν Μουγκόσα, Βουκμάνοβιτς Τέμπο και Βελιμίρ Στόινιτς και τους εξώθησαν σ' επίθεση μέσα στις γραμμές της ανώτερης ηγεσίας μας, στο Πολιτικό μας Γραφείο. Έπρεπε, λοιπόν, να ανακαλύψουμε, να εξακριβώσουμε και να συντρίψουμε την τιτοϊκή συνωμοσία σε συνθήκες πια όχι μόνο έλλειψης ενότητας στην ηγεσία, αλλά και μιας σκληρής πάλης που έδερνε απ' έξω και από μέσα το υγειές σώμα του Κόμματος μας. Ωστόσο κι αυτή τη μάχη τη δώσαμε και την κερδίσαμε.

Για μεγάλη τύχη του Κόμματος, της πατρίδας και του σοσιαλισμού στην Αλβανία, η τιτοϊκή συνωμοσία ξεσκεπάστηκε και συντρίφτηκε ακριβώς τότε όταν φαίνονταν πως είχε βάλει στο χέρι της το καθετί. Οι σχέσεις ανάμεσα σε μας και το Κομμουνιστικό Κόμμα της Ομοσπονδιακής Λαϊκής Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας ήταν στα μαχαίρια, στο απροχώρητο. Οι επιστολές του Στάλιν προς το ΚΚ Γιουγκοσλαβίας έριξαν φως πάνω στην αντιμαρξιστική και ρεβιζιονιστική γραμμή και δράση της κλίκας του Τίτο. Πολλά από τα όσα είχε κάμει και έκανε ο Τίτο και συντροφιά σε βάρος του Κόμματος και της χώρας μας, έγιναν τώρα για μας ολοφάνερα. Οι κόποι, οι προσπάθειες, τα λάθη και οι επιτυχίες αυτής της πάλης θα μετατρέπονταν, όπως μετατράπηκαν, σε μεγάλο σχολείο για την ιδεολογική εξύψωση των κομμουνιστών και του λαού μας, σε μια τεράστια πείρα που θα μας χρησίμευε και που μας χρησίμευσε στις καινούργιες μάχες που θα μας επιβάλλονταν στο μέλλον και ως τις μέρες μας, καίγοντας και τα τελευταία χαρτιά που φύλαγε για καλό και για κακό η γιουγκοσλάβικη κατασκοπεία.

Πως και με ποιό τρόπο διεξήχτηκε από το Κόμμα μας η μεγάλη και σκληρή αυτή πάλη για την επισήμανση και το χτύπημα του τιτοϊκού ρεβιζιονισμού, μιλάει μια ολόκληρη ιστορία. Σε πολλά βασικά ντοκουμέντα και υλικά του Κόμματος μας, εκείνης της εποχής και όλης της μετέπειτα περιόδου, έχει ανακαλυφθεί και γενικευτεί όλο το διαλεκτικό προτσές από τις πρώτες επαφές και μέχρι τη στιγμή που κόψαμε μια για πάντα κάθε σύνδεση και σχέση με το Κομμουνιστικό Κόμμα της Γιουγκοσλαβίας. Εγώ ο ίδιος που, από τις πρώτες στιγμές, πήρα άμεσα μέρος σ' αυτή την πάλη, έχω μελετήσει και ξαναμελετήσει επανευλημμένα εκείνη την περίοδο. Τα διδάγματα που βγάλαμε από αυτή την περίοδο αναμέτρησης και πάλης αρχών, σε ιδεολογικό, πολιτικό, οικονομικό, οργανωτικό, μέχρι και το στρατιωτικό πεδίο, παραμένουν πάντα επίκαιρα και ανεξάντλητα. Το παρελθόν υπηρετεί πάντα το παρόν και το μέλλον. Γι' αυτό επανερχόμαστε στα 6-7 χρόνια της περιόδου όταν εμείς, πίσω «από τον έξοχο ηγέτη Τίτο», ανακαλύψαμε τον στιγματισμένο αποστάτη Τίτο, όταν πίσω από το «διεθνισμό» αυτού και των ανθρώπων του ανακαλύψαμε τον εθνικισμό και τον σωβινισμό, όταν πίσω από τη «φιλία» τους ανακαλύψαμε αλυσίδες μιας νέας σκλαβιάς, όταν πίσω από τον «κομμουνισμό» τους ανακαλύψαμε την αναθεώρηση του μαρξισμού-λενινισμού στη θεωρία και στην πράξη.

Ύστερα απ' αυτό, την πάλη που από καιρό είχαμε άρχισα ενάντια στους γιουγκοσλάβους ρεβιζιονιστές την αναπτύξαμε και την προωθήσαμε ολοένα και πιό μπροστά και, δε διστάσαμε και δεν υποχωρήσαμε ούτε στα χρόνια της δεκαετίας του '50, όταν ο Χρουστσιόφ και συντροφιά μπήκαν στο δρόμο της προδοσίας και φιλήθηκαν με τον Τίτο, ούτε στα χρόνια της δεκαετίας του '70, όταν ο Μάο Τσε Τούνγκ γονάτισε μπροστά στο γηραλέο αποστάτη του Βελιγραδίου. Εμείς δεν υποχωρήσαμε και δεν διστάσαμε ούτε στα 1981, όταν ύστερα από τα γεγονότα που προκλήθηκαν από την άγρια μεγαλοσέρβικη καταπίεση στην Κοσόβα, οι διάδοχοι του Τίτο, για να αντιμετωπίσουν αυτή την κατάσταση μέσα στη Γιουγκοσλαβία και στην παγκόσμια κοινή γνώμη, σκάρωσαν την τερατώδικη συνωμοσία για να διαταράξουν την κατάσταση στην Αλβανία και να ανατρέψουν την υγιή ηγεσία του Κόμματος μας, αυτό που θέλησαν να κάμουν οι τιτοϊκοί από το Μπεράτι ακόμα στις παραμονές της Απελευθέρωσης της χώρας το Νοέμβρη του 1944.

Επί 40 περίπου χρόνια οι γιουγκοσλάβοι ρεβιζιονιστές λάθεψαν και απότυχαν στα ανοιχτά σχέδια και στις κρυφές συνωμοσίες σε βάρος της Αλβανίας και ακόμα δε

βάζουν μυαλό πως το φρούριο του Κόμματος και της σοσιαλιστικής Αλβανίας δε μπορεί να παρθεί ούτε απ' τα έξω με στρατό, με πιέσεις και προκλήσεις κάθε είδους, ούτε απ' τα μέσα, οποιασδήποτε ολκής κι άν είναι οι πράχτορές τους, που έχουν προετοιμάσει και έχουν κρατήσει εφεδρεία πάνω από 40 χρονιά ή που δανείστηκαν από την CIA, την KGB, την Ιντέλλιτζενς Σέρβις ή από άλλες κατασκοπείες.

Το Κόμμα μας διεξήγαγε και θα διεξάγει πάντα με συνέπεια την ιδεολογική πάλη ενάντια στους γιουγκοσλάβους ρεβιζιονιστές, επειδή αυτό γνωρίζει καλά το πραγματικό τους πρόσωπο αντιμαρξιστών, σωβινιστών και πεπειραμένων πραχτόρων του ιμπεριαλισμού. Όλη η ιστορία των σχέσεων ανάμεσα στο Κόμμα μας και τη γιουγκοσλάβικη ηγεσία, ήταν και παραμένει ιστορία συνεχών συνωμοσιών της τιτοϊκής κλίκας για την υποταγή του Κόμματος μας, για την εξάλειψη της ανεξαρτησίας της χώρας μας, ιστορία ηρωικής αντίστασης του Κόμματος Εργασίας Αλβανίας και του λαού μας ενάντια στα σατανικά σχέδια αυτής της κλίκας, ενάντια στις ατέλειωτες απειλές και εκβιασμούς.

Ακριβώς, σ' αυτή την ιστορία, ιδιαίτερα στην πρώτη της περίοδο, αφιερώνονται και αυτές οι σημειώσεις μου.

Ιούλης 1982

I

ΑΠΟ ΤΙΣ ΠΡΩΤΕΣ ΕΠΑΦΕΣ - ΣΤΙΣ ΠΡΩΤΕΣ ΥΠΟΝΟΙΕΣ ΚΑΙ ΠΡΟΣΤΡΙΒΕΣ

Η πρώτη επιστολή του Τίτο, επιστολή των «όψιμων συμβουλών» * Η αλήθεια για τον τιτοϊκό ισχυρισμό ότι δήθεν το ΚΚΑ «δημιουργήθηκε από το ΚΚΓ» * Ο Σβέτοζαρ Βουκμάνοβιτς Τέμπο στην Αλβανία: «Έχω κατά νου μου μια ιδέα που πιάνει τη Γιουγκοσλαβία, την Αλβανία, τη Βουλγαρία και την Ελλάδα». Σκληρή διαμάχη με τον Τέμπο το καλοκαίρι του 1943. Ο Κώτσι Τζότζε — πρώτος «νεοσύλλεκτος» του Τέμπο * Ο Τίτο θέλει να διατηρήσει τις κτήσεις της παλιάς Γιουγκοσλαβίας.Το ζήτημα της Ιστορίας και το ζήτημα της Κοσόβας * Η σύσκεψη του Δεκέμβρη 1943 στο Μπουγιάν * Ο Ντουσάν Μουγκόσα αλωνίζει όλη τη χώρα και αρχίζει να στρατολογεί ανθρώπους στην υπηρεσία των Γιουγκοσλάβων.

Οι πρώτες επαφές μας με γιουγκοσλάβους κομμουνιστές μιλούσαν για ένα ελπιδοφόρο ξεκίνημα. Το φθινόπωρο του 1941 βρέθηκε ανάμεσα μας ο μαυροβούνιος διεθνιστής κομμουνιστής Μιλαντίν Πόποβιτς.

Είχε εκλεχτεί γραμματέας της νεοσύστατης Κομματικής Επιτροπής του Κομμουνιστικού Κόμματος Γιουγκοσλαβίας για την περιοχή της Κοσόβας και το καλοκαίρι του 1941, ύστερα από μια επιχείρηση στη Μιτροβίτσα, πιάστηκε από τους φασίστες και κλείστηκε σ' ένα στρατόπεδο εξορίας στην Αλβανία. Ήταν οι στιγμές που εμείς, οι αντιπρόσωποι των τριών κυριότερων κομμουνιστικών ομάδων στην Αλβανία (της ομάδας της Κορυτσάς, της Σκόντρας και της ομάδας «Των Νέων»), είχαμε ήδη συμφωνήσει κατ' αρχήν για την ίδρυση του Κομμουνιστικού Κόμματος Αλβανίας και μια από τις πρώτες κοινές μαχητικές ενέργειες που είχαμε αναλάβει αυτήν την περίοδο για τη σφυρηλάτηση των δεσμών ανάμεσα στις ομάδες, ήταν και η επιχείρηση για την απελευθέρωση του Μιλαντίν Πόποβιτς[1] από τα νύχια του φασισμού. Όπως έχω γράψει λεπτομερειακά στο βιβλίο με απομνημονεύματα «Όταν γεννήθηκε το Κόμμα» την επιχείρηση αυτή πραγματοποιήσαμε με επιτυχία και από τις πρώτες κιόλας στιγμές

1. Οι αλβανοί κομμουνιστές μόλις έμαθαν ότι ο Μιλαντίν Πόποβιτς βρίσκονταν σ' ένα στρατόπεδο εξορίας στην Αλβανία, με πρόταση του ίδιου του συντρόφου Ενβέρ Χότζια, αποφάσισαν να τον απελευθερώσουν. «Να απελευθερώσουμε από το στρατόπεδο εξορίας έναν κομμουνιστή και στέλεχος ενός άλλου κομμουνιστικού κόμματος — είπα στους συντρόφους», γράφει ο σύντροφος Ενβέρ Χότζια, «είναι διεθνιστικό καθήκον απέναντι στο οποίο δεν μπορεί και δεν πρέπει να σταθούμε αδιάφοροι». Για την περίοδο μετά την απελευθέρωση του Μιλαντίν από το στρατόπεδο, ο σύντροφος Ενβέρ Χότζια γράφει σχετικά: «Ο Μιλαντίν χάρηκε που βρίσκονταν στους κόλπους των αλβανών κομμουνιστών... Εξέφρασε την αγάπη και το θαυμασμό του για τον αδελφό αλβανικό λαό... Αυτός ήταν Μαυροβούνιος, αλλά τις αρετές του λαού μας τις έκρινε και τις εκτιμούσε σαν κομμουνιστής». (Ενβέρ Χότζια. «Όταν γεννήθηκε το Κόμμα (Απομνημονεύματα)», δεύτερη έκδοση, σελ. 118, 124. Τίρανα, 1982).

της γνωριμίας με το Μιλαντίν και συνεχώς, είδαμε σ' αυτόν έναν διαμορφωμένο κομμουνιστή με ζωντανό αγωνιστικό πνεύμα, έναν πραγματικό φίλο του Κόμματος και του λαού μας, έτοιμο να δώσει και τη ζωή του για την προώθηση της υπόθεσης μας. Ο Μιλαντίν Πόποβιτς δεν είχε την πείρα ενός ηγέτη υψηλού επιπέδου, δεν του έλειπαν όμως ούτε η αποφασιστικότητα να μαθαίνει, ούτε η προθυμία να λέει το λόγο του με περίσκεψη, με σύνεση, χωρίς καμιά μεγαλομανία ή επέμβαση και τάση επιβολής απέναντι μας. Ασφαλώς, γνωρίζοντας αυτές τις αρετές και άλλα προσόντα του Μιλαντίν Πόποβιτς, μεγάλωσε ο σεβασμός μας γι' αυτόν και κατά συνέπεια έκανε να μεγαλώσει ο σεβασμός μας και προς το Κομμουνιστικό Κόμμα Γιουγκοσλαβίας. Είναι αλήθεια ότι μέχρι το τέλος του 1942, δεν είχαμε γνωρίσει και δεν είχαμε κανένα είδος άμεσης ή έμμεσης επαφής με κανέναν από τους καθοδηγητές του ΚΚΓ, αλλά, όπως είπα, η γνωριμία μας με το Μυλαντίν, μας έκανε πότε πότε να λέμε αναμεταξύ μας: Ποιος ξέρει τι σφυρηλατημένα και έμπειρα στελέχη θα έχει αυτό το Κόμμα, στις γραμμές του οποίου συμμετείχε και αγωνίζονταν ένας τέτοιος κομμουνιστής σαν ο Μιλαντίν Πόποβιτς.

Σ' αυτή την περίοδο βρίσκονταν εδώ και ο Ντουσάν Μουγκόσα, που τον γνωρίζαμε σχετικά και οι πρώτες μας εντυπώσεις ήταν καλές. Αναμφισβήτητα, ο Ντουσάν δε μπορούσε να συγκριθεί με το Μιλαντίν ούτε από πείρα, ούτε από ωριμότητα και ικανότητες και, ακόμα περισσότερο, για κάποιο οργανωτικό καθοδηγητικό προτέρημα. Γι' αυτά όμως κανένας δεν μπορούσε να τον κατηγορήσει. Φαίνονταν αποφασιστικός και δραστήριος τύπος και του άρεσε να κατεβαίνει στη βάση, στις διάφορες επαρχίες της χώρας. Μόλις ο Ντουσάν μάθαινε ότι κάποιος από τους συντρόφους της Προσωρινής Κεντρικής Επιτροπής θα πήγαινε σε καμιά περιφέρεια, ζητούσε κι αυτός να πάει μαζί του «για να γνωρίσει τη βάση και να εξασκηθεί στη γλώσσα», όπως μας έλεγε. Στο «χόμπυ» του αυτό δε βλέπαμε τότε τίποτε το κακό, αντίθετα με ευχαρίστηση ικανοποιούσαμε την επιθυμία του. Οι σύντροφοι μας ανέφεραν κάπου κάπου ότι όπου πήγαινε είχε τη μανία να επιδείχνεται, να μιλάει άλλ' αντ' άλλων και σε περιπτώσεις που δεν του έπεφτε ν' ανοίξει το στόμα· στην Αυλώνα, λογουχάρη, μας μπέρδεψε τα εθνικοαπελευθερωτικά συμβούλια με τα σοβιέτ,[1] αλλά γι' αυτό δεν είχαμε λόγο, να βάζαμε κακό στο νού μας. «Τόσο του κόβει, τόσο κάνει», σκεφτόμασταν ξεκινώντας από την καλή εντύπωση που είχαμε σχηματίσει γι' αυτόν και προσπαθούσαμε προσεχτικά να φτιάξουμε ό,τι αυτός μας χαλούσε με την τσαπατσουλιά, την σκληροκεφαλιά και το σεχταρισμό του. Αλλά, όπως είπα, αυτός πολύ λίγο καιρό παρέμενε κοντά μας, έτσι που εμείς ανησυχούσαμε περισσότερο, μήπως από απροσεξία του πέσει στα χέρια του εχθρού, παρά από την πλευρά να βάλουμε κακό στο νού μας ότι πίσω από τις συχνά παράξενες πράξεις του κρύβονταν άλλα πράγματα. Κοντολογής, μέχρι το τέλος του 1942 είχαμε τις καλύτερες σκέψεις και εντυπώσεις τόσο για τους δύο γιουγκοσλάβους συντρόφους που βρίσκονταν ανάμεσα μας, ιδιαίτερα για το Μιλαντίν, όσο και για το ΚΚ Γιουγκοσλαβίας.

Ακριβώς αυτές τις στιγμές λάβαμε την είδηση ότι είχε μπει στην Αλβανία και σύντομα θα 'ρχονταν κοντά μας ένας απεσταλμένος της ΚΕ του ΚΚΓιουγκοσλαβίας. Το όνομα του δεν το ξέραμε, μας είπαν ωστόσο ότι πρόκειται για ένα στέλεχος που έρ-

1. Τη στιγμή που η αντίδραση κατηγορούσε το Εθνικοαπελευθερωτικό Κίνημα σαν πουλημένο στους "Κόκκινους", ο Ντουσάν Μουγκόσα, υποστηριζόμενος ένθερμα από το Μεχμέτ Σέχου, έριξε το σύνθημα όπως τα εθνικοαπελευθερωτικά συμβούλια να ονομαστούν «σοβιέτ» όπως στη Σοβιετική Ένωση. Η ΚΕ του ΚΚΑ το απέρριψε και έδωσε εντολή να μη χρησιμοποιηθεί με κανέναν τρόπο αυτός ο όρος, διαφορετικά αυτό θα βοηθούσε την εχθρική προπαγάνδα.

χεται απευθείας από το κυριότερο επιτελείο της γιουγκοσλάβικης ηγεσίας και έφερνε, λέει, σπουδαίες αγγελίες για το Κόμμα μας. Η είδηση αυτή μας έκαμε να χαρούμε, γιατί, όπως θα μιλήσω παρακάτω, είχαμε 7-8 μήνες που περιμέναμε, αν όχι μέσω ενός απεσταλμένου, τουλάχιστον με οποιονδήποτε άλλο δυνατό δρόμο, να πάρουμε απάντηση στην αίτηση που διαμέσου της γιουγκοσλάβικης ηγεσίας είχαμε κάμει στην Κομιντέρν για να αναγνωρίσει το νεαρό Κομμουνιστικό Κόμμα μας. Πήραμε όλα τα μέτρα για να εξασφαλίσουμε στο φίλο ένα ταξίδι με όσο το δυνατό λιγότερους κινδύνους και, στις τελευταίες μέρες του Δεκέμβρη 1942, έφτασε σώος και αβλαβής στο Λαμπινότ του Ελμπασάν ο απεσταλμένος της ΚΕ του ΚΚΓ. Ήταν ο Μπλάζο Γιοβάνοβιτς.

Ο ερχομός αυτού του απεσταλμένου στην Αλβανία σημείωσε την πρώτη επίσημη επαφή της ηγεσίας του Κόμματος μας και του ίδιου του Μιλαντίν Πόποβιτς με την ηγεσία του ΚΚΓ. Δυστυχώς αυτή η πρώτη επαφή σημειώνει και την απαρχή των προστριβών και των συγκρούσεων μεταξύ των δύο κομμάτων μας.

Ποιος ήταν, λοιπόν, και τι μας έφερε ο πρώτος απεσταλμένος του Τίτο - ο Μπλάζο Γιοβάνοβιτς;

Η αλήθεια σχετικά με έναν παράλογο ισχυρισμό

Στην Πρώτη Συμβουλευτική Σύσκεψη του Αχτίφ του ΚΚΑ, τον Απρίλη του 1942,[1] είχαμε αποφάσισα να πληροφορήσουμε την Κομιντέρν για την ίδρυση του Κομμουνιστικού Κόμματος Αλβανίας, για τα πρώτα αποτελέσματα στην οργάνωση και την ενίσχυση των γραμμών και της ζωής του, καθώς και για τις γενικές γραμμές του μαχητικού προγράμματος του. Μ' αυτή την ευκαιρία παρουσιάσαμε στην ηγεσία της Κομιντέρν την αίτηση μας να προσχώρησα το ΚΚΑ ως μέλος της Κομμουνιστικής Διεθνούς, καθώς και τη γνώμη μας όπως, σ' ένα κοντινό μέλλον, οργανώσαμε την Πρώτη Εθνική Συνδιάσκεψη του ΚΚΑ. Κρίναμε ότι ο καλύτερος δρόμος να ανακοινώσουμε στην Κομιντέρν τις αποφάσεις αυτές και τις προτάσεις ήταν μέσω της ηγεσίας του Κομμουνιστικού Κόμματος Γιουγκοσλαβίας και αναθέσαμε στους συντρόφους Βασίλ Σιάντο[2] και το Ντουσάν Μουγκόσα να τις πάνε εκεί που έδρευε η γιουγκοσλάβικη ηγεσία. Εκφράσαμε ταυτόχρονα την επιθυμία ώστε η ΚΕ του ΚΚΓ να μας στείλα, αν το έβλεπε εύλογο, και έναν απεσταλμένο της να πάρα μέρος, σαν προσκεκλημένος, στην Πρώτη Εθνική Συνδιάσκεψη του Κόμματος μας.

Ο Ντουσάν Μουγκόσα λες και πετούσε από τη χαρά του όταν του ανακοινώσαμε την αποστολή που του αναθέσαμε. Σκέφτηκα ότι αυτό που τον έκανε περισσότερο να χαρεί ήταν το γεγονός ότι του δίνονταν η ευκαιρία να συναντηθεί με τους κυριότερους κομματικούς ηγέτες και να καυχιότανε μπροστά τους για το εξαιρετικά δύσκολο και γεμάτο κινδύνους ταξίδι και για την υψηλή αποστολή που του είχαμε ανάθεσα. Όσο για το Βασίλ Σιάντο, τον πραγματικό αυτόν μαέστρο των πετυχημένων ενεργαών συνωμοτικότητας, αυτός, όπως πάντα, περίμενε με ηρεμία και σοβαρότητα την ανάθεση της αποστολής και άρχισε να προετοιμάζεται για το ταξίδι.

1. Βλέπε: «Ιστορία του Κόμματος Εργασίας Αλβανίας», δεύτερη έκδοση, σελ. 83-85, Τίρανα, 1982.
2. Ένας από τους άλλοτε αρχηγούς των κομμουνιστικών ομάδων που συμμετείχε στην ιδρυτική Σύσκενη του ΚΚΑ. Στην Πρώτη Εθνική Συνδιάσκεψη του Κόμματος εκλέχτηκε αναπληρωματικό μέλος της ΚΕ του ΚΚΑ. Σκοτώθηκε το Φλεβάρη του 1944 σε σύγκρουση με τον εχθρό κοντά στη Σκόντρα. Ήρωας του Λαού.

Τους ξεκινήσαμε, λοιπόν, τους συντρόφους για τη Γιουγκοσλαβία από το Μάη ακόμα εκείνης της χρονιάς και, προς έκπληξη μας, τον Ιούλη ο Βασίλ Σιάντο γύρισε.

— Μά πώς; Τόσο γρήγορα τελειώσατε την αποστολή; τον ρώτησα.

- Μόνο την αρχή! μας λέει όλο ηρεμία. Μου έτυχε να κάνω μόνο το συνηθισμένο του τόπου μας. Έβγαλα το Ντούκι[1] σώο και αβλαβή, μέχρις ότου ήρθαμε σ' επαφή με ένα τμήμα γιουγκοσλάβων παρτιζάνων στο Μαυροβούνιο και από τή στιγμή αυτή, εκείνος μου είπε «Γύρνα πίσω! Την αποστολή θα την εκπληρώσω μόνος μου».

Αν και τύπος πολύ συγκρατημένος, ανεκτικός και καλόπιστος, διαπίστωσα ωστόσο κάποια δυσαρέσκεια στον τρόπο της απάντησης του.

- Πολύ ωραία που γύρισες, του είπα χτυπώντας τους ώμους του με το χέρι. Έχουμε εδώ τόσες και τόσες δουλειές να κάνουμε!

— Σύμφωνος, σύντροφε Ταράς[2] —μου είπε— αλλά νομίζω ότι αφού η Κεντρική μας Επιτροπή με έστειλε, είχε υπόψη της ότι τις σημαντικές προτάσεις της να τις πάει στον προορισμό τους ένας αλβανός κομμουνιστής...

Κι εγώ ο ίδιος το 'νιωθα ότι ο Βασίλ είχε δίκιο, αλλά οπωσδήποτε στη συμπεριφορά του Ντουσάν δεν είδα καμιά σοβαρή παράβαση. Σκέφτηκα ότι η μανία του να επιδειχτεί, να αναλάβει «σοβαρά» και «ειδικά» καθήκοντα (στο κάτω κάτω στην προκειμένη περίπτωση ήταν απλώς ένας αγγελειοφόρος), να τραβήξει ο ίδιος επάνω του την προσοχή εκείνων που θα συναντούσε, τον έκαμαν να πει στο Βασίλ Σιάντο «γύρνα εσύ». Αργότερα πείστηκα ότι τόσο στην προκειμένη περίπτωση όσο και στις παράξενες περιοδείες του στις διάφορες περιοχές της χώρας μας, έτσι και στη μακρόχρονη «έκλειψη» από 5-6 μήνες μετά την άφιξη του στο επιτελείο του Τίτο, κρύβονταν σκοτεινές επιδιώξεις και ενέργειες, εσκεμμένες και σχεδιασμένες προσεχτικά από τον ίδιο και απ' αυτούς που τον έστειλαν με αποστολή εδώ. Όλα όμως αυτά αργότερα θα τα μαθαίναμε και θα τα εκτιμούσαμε καθώς πρέπει. Ήταν ακόμη το αρχίνημα, η περίοδος που εμείς δεν είχαμε ακόμα την ευκαιρία να μπούμε σε άμεσες επαφές και σχέσεις με την ηγεσία του ΚΚ Γιουγκοσλαβίας.

Και να, ύστερα από τόσους μήνες αναμονής, έφτασε ο πρώτος απεσταλμένος της γιουγκοσλάβικης ηγεσίας και, η αλήθεια είναι, μας έφερε πράγματι σπουδαίες και χαρμόσυνες ειδήσας: την αναγνώριση του Κόμματος μας από την Κομιντέρν και τις κατευθύνσεις της Εκτελεστικής Επιτροπής της Διεθνούς για τον Εθνικοαπελευθερωτικό Αγώνα μας. Μαζί του ο Μπλάζο Γιοβάνοβιτς έφερε κι ένα γράμμα από τον Τίτο για την Κεντρική Επιτροπή του Κόμματος μας, και την εξουσιοδότηση να είναι αντιπρόσωπος της ΚΕ του ΚΚΓ στην Πρώτη Εθνική Συνδιάσκεψη του ΚΚΑ, μας έφερε, αν δε λαθεύω, και μια ή δυό μπροσούρες και, αναμφίβολα, και τον Ντουσάν Μουγκόσα.

Υποδεχτήκαμε το φίλο με όλες τις τιμές που μπορούσαν να γίνουν στις βαριές συνθήκες της παρανομίας, και ακόμα περισσότερο, σε μια φτωχική κλαδοσκέπαστη καλύβα στο Σμίλ[3] του Ελμπασάν. Του μιλήσαμε συντροφικά σε γενικές γραμμές για την κατάσταση των πραγμάτων στη χώρα μας, όπως κι αυτός μας μίλησε για την κατάσταση του κόμματος και του αγώνα στη Γιουγκοσλαβία και ιδιαίτερα για τη δύσκολη κατάσταση στο Μαυροβούνιο.

Φυσικά, μ' αυτή την ευκαιρία τον ευχαριστήσαμε ολόκαρδα για το γεμάτο ταλαι-

1. Ψευδώνυμο του Ντουσάν Μουγκόσα.

2. Ένα από τα ψευδώνυμα του συντρόφου Ενβέρ Χότζια στη διάρκεια του Εθνικοαπελευθερωτικου Αγώνα.

3. Χωριό στην επαρχία του Ελμπασάν.

πωρίες και δύσκολο δρόμο που είχε κάμει για να 'ρθει ως εδώ και να εκπληρώσει το διεθνιστικό αυτό καθήκον.

Στην κουβέντα φαίνονταν προσεχτικός και λογικός και το καθετί πήγαινε κανονικά, εκτός από μια μικρή προστριβή που είχαμε τις πρώτες μέρες. Η προστριβή είχε σχέση μ' αυτά που μας έγραφε και μας συμβούλευε ο Τίτο στο γράμμα του.

— Η επιστολή του συντρόφου Τίτο εμπεριέχει προσανατολισμούς και συμβουλές απαραίτητες και σημαντικές για σας, μας είπε ο Μπλάζο δυο-τρεις μέρες μετά την άφιξη του. Είμαι ας γνώση αυτών και μπορούμε να συζητήσουμε.

— Ναί, εμείς διαβάσαμε την επιστολή και είδαμε προσεχτικά και τις συμβουλές του συντρόφου Τίτο και τον ευχαριστούμε γι' αυτό, του είπα. Μα, σύντροφε Μπλάζο, εσείς θα είστε εδώ ώσπου να γίνα η σύγκληση της Συνδιάσκεψης του Κόμματος μας. Σ' αυτό το διάστημα θα μπορέσετε ο ίδιος να δείτε και να γνωρίσετε καλύτερα την κατάσταση των πραγμάτων μας και, σας διαβεβαιώνω, δε θα σας μείνα καμιά απορία.

— Εντάξει, εντάξα, αλλά εδώ πρόκαται για τους προσανατολισμούς και τις συμβουλές του συντρόφου Τίτο, επέμενε ο Μπλάζο. Συμφωνείτε μ' αυτές ή όχι;! ρώτησε έπειτα με τόνο σαν να απευθύνονταν σε στελέχη που είχε υπό τις διαταγές του (Ήταν πολιτικός επίτροπος ή διοικητής κάποιας παρτιζάνικης μονάδας στο Μαυροβούνιο.)

Δεν ήθελα με κανέναν τρόπο να χαλάσα η φιλική ατμόσφαιρα, γι' αυτό, μ' ένα χαμόγελο, ξεπέρασα την κακή εντύπωση που προκάλεσε η ερώτηση του και ήρεμα του είπα:

— Οχι μόνο τώρα που το Κόμμα μας είναι νέο, αλλά και στο μέλλον θα ακούει προσεχτικά και με εκτίμηση τις γνώμες και τις συντροφικές συμβουλές των φίλων. Αυτό, αναμφισβήτητα, ισχύα και για την επιστολή του συντρόφου Τίτο. Εμείς όμως, σύντροφε Μπλάζο, αντιλαμβανόμαστε σωστά τις περιστάσεις και τις συνθήκες στις οποίες γράφτηκε αυτή η επιστολή. Όπως ξέρετε και ο ίδιος, αυτή γράφτηκε στα τέλη του Σεπτέμβρη, τη φέρατε εδώ το Δεκέμβρη και αναφέρεται σε προβλήματα που απασχολούσαν το Κόμμα μας πριν από τον Απρίλη του 1942. Συγχρόνως, αναφέρεται σ' εκείνα τα προβλήματα που εμείς τα εξετάσαμε μόνοι μας στην Πρώτη Συμβουλευτική Σύσκεψη του Αχτίφ του Κόμματος τον Απρίλη και που γι' αυτά, μέσω του Ντουσάν, ενημερώσαμε και την ηγεσία του Κόμματος σας.

— Δηλαδή, σύμφωνα με σας, ο σύντροφος Τίτο μόνο επανέλαβε αυτά που εξετάσατε εσείς! είπε θυμωμένος ο Μπλάζο.

— Δεν είπα αυτό. Στα υλικά που στείλαμε στην Κομιντέρν, εμείς είπαμε το πως είχαν τα πράγματα σε μας. Ο Τίτο κρίνοντας με βάση αυτά, μας δίνα μια σειρά από συμβουλές. Τον ευχαριστούμε για την έγνοια και το ενδιαφέρον του.

— Και μόνο γι' αυτά σας χρησίμευα η επιστολή; ρώτησε με τον ίδιο τόνο ο Μπλάζο.

— Να μας αντιληφθείτε σωστά, σας παρακαλώ, του είπα. Τώρα είναι Γενάρης του 1943 και είναι ευνόητο ότι από τον Απρίλη του 1942 εμείς δεν κάναμε σημαωτόν. Αντίθετα, λύσαμε όχι μόνο τα προβλήματα εκείνης της περιόδου, αλλά κι αυτά που μας παρουσιάστηκαν αργότερα προσπαθήσαμε να τα λύσουμε σωστά και τώρα αντιπαραθέτοντας τα με τις κατευθύνσεις της Κομιντέρν, που μόλις μας φέρατε, δε μπορεί να μη χαρούμε σαν βλέπουμε ότι πράγματι ενεργήσαμε όπως πρέπει.

Στη συνέχεια της συζήτησης στάθηκα συγκεκριμένα σ' αυτά που ο Τίτο έγραφε στην επιστολή του, εξήγησα την εξέλιξη των γεγονότων και, η αλήθεια να λέγεται, ο Μπλάζο μας άκουσε και πείστηκε για όσα του είπαμε. Με τόσο, αυτό το πρόβλημα

θεωρήθηκε εξαντλημένο και για πολλά χρόνια δεν το 'φερε πιά η περίσταση να κάνω μνεία στην «πρώτη επιστολή» του Τίτο. Ίσως και εδώ δεν άξιζε να αναφερθώ σ' αυτή την επιστολή, αλλά το γεγονός ότι αργότερα η γιουγκοσλάβικη προπαγάνδα με επαίνους την ανέβαζε και με επαίνους την κατέβαζε σαν «σωτήριο μυνημα», σαν μια «εξαίρετη συμβολή του Τίτο προς όφελος του Κόμματος και του Αλβανικού Εθνικοαπελευθερωτικού Αγώνα» κτλ, κτλ, με κάνει να σταθώ λιγάκι και μια φορά ακόμη πάνω σ' αυτό το λεγόμενο εξαιρετικό ντοκουμέντο.

Πρέπει να πω ότι ο καλύτερος χαρακτηρισμός για την πρώτη επιστολή[1] του Τίτο δεν μπορεί να είναι άλλος παρά «επιστολή οψίμων συμβουλών». Συγκεκριμένα: Το Δεκέμβρη του 1942 (όταν μάς ήρθε η επιστολή) ο Τίτο «συμβούλευε» το Κόμμα μας να εκκαθαρίσει τις γραμμές του από τα φατριαστικά και φραξιονιστικά στοιχεία που είχαν κατόρθωσα να εισχωρήσουν στις γραμμές του και να εξοφλήσει τους λογαριασμούς μ' αυτά!

Ως γνωστό, από τη Σύσκεψη του Κόμματος κιόλας, τον Απρίλη και μετά, στην Έκτακτη Συνδιάσκεψη του Κόμματος, τον Ιούνη του 1942 (όταν ο Τίτο πιθανόν δεν ήξερε ακόμα που είχε ιδρυθεί το ΚΚΑ), εμείς είχαμε εκπληρώσει με συνέπεια αυτό το καθήκον.

Προσπαθήστε να έρθετε σε επαφή με τους εκπροσώπους των διαφόρων ομάδων και πολιτικών ρευμάτων και από κοινού να δημιουργήσετε το Εθνικοαπελευθερωτικό Μέτωπο! — ήταν μιά άλλη συμβουλή του Τίτο.

Αλλά, τόσο το Δεκέμβρη του 1942, όταν μας ήρθε η κάρτα του Τίτο, όσο και στις 22 Σεπτέμβρη 1942, όταν αυτός έκατσε και έγραψε, οι «συμβουλές» του δε μπορούσαν άλλο παρά να μας προκαλέσουν μειδίαμα. Το σύνθημα για την ένωση του λαού ρίχτηκε από μας από τις 7 του Απρίλη 1939 και ο λαός και η νεολαία είχαν ξεσηκωθεί σε διαδηλώσεις και διαμαρτυρίες· το Νοέμβρη του 1941, το Κόμμα που μόλις είχε ιδρυθεί, την πρώτη επίσημη έκκληση που έκαμε ήταν για την ένωση του λαού στον Εθνικοαπελευθερωτικά Αγώνα και αργότερα είχε δώσει συγκεκριμένους προσανατολισμούς και στην κατεύθυνση αυτή είχαν επιτευχθεί σημαντικά αποτελέοματα. Είναι γνωστό ιστορικό γεγονός ότι στις 16 Σεπτέμβρη του 1942 είχαμε οργανώσει και τη Συνδιάσκεψη της Πέζα όπου τέθηκαν οι πολιτικές και οργανωτικές βάσεις του Εθνικοαπελευθερωτικού Μετώπου και της μελλοντικής λαϊκής εξουσίας, είχαμε εκλέξει το Αντιφασιστικό Εθνικοαπελευθερωτικό Συμβούλιο και η οργάνωση του Μετώπου ανδρώνονταν και δυνάμωνε από μέρα σε μέρα!

Φυσικά, γι' αυτή την άγνοια του Τίτο για την κατάσταση μας δε μπορούσαμε να τον κάνουμε φταίχτη, αλλά και μεις δεν είχαμε κανένα φταίξιμο που δεν περιμέναμε τις συμβουλές του και κατόπι να κάναμε τις δουλειές μας. Αντίθετα, το σφάλμα μας θα ήταν ασυγχώρητο μόνο αν θα περιμέναμε να μας έρθουν «προσανατολισμοί» απ' έξω.

Και αν ο «προσανατολισμός» για το ζήτημα του Μετώπου καθώς και για το ζήτημα των εθνικοαπελευθερωτικών συμβουλίων μας προκάλεσε μειδίαμα, κάτι άλλο παρακάτω έκαμε εμάς τους συντρόφους της καθοδήγησης και τον Μιλαντίν να γελάσουμε.

Τον τροτσκιστή Ζάι Φούντο, μας προσανατόλιζε ο Τίτο από το Γκλαμότσι το Σε-

1. Αυτή η επιστολή φυλάσσεται στο Κ.Α.Κ. (Κεντρικό Αρχείο του Κόμματος). Στα πλαίσια της ξέφρενης αντιαλβανικής προπαγάνδας η ίδια η γιουγκοσλάβικη ηγεσία δημοσίευσε αυτή την επιστολή, εκτός των άλλων και στη λεγόμενη "Λευκή Βίβλος - Γιουγκοσλαβο-αλβανικές σχέσεις". Ντοκουμέντο Αριθμ. 83. Βελιγράδι, 1961.

πτέμβρη του 1942, πρέπει να τον ξεμπροστιάσετε στα μέλη του ΚΚΑ και να τους ανακοινώσετε ότι είναι ανοιχτός εχθρός της Διεθνούς και του Κόμματος!

Αυτό πάει να πει, έλα παππού να σου δείξω τ' αμπέλια σου! Τον τροτσκιστή Φούντο εμείς τον είχαμε ξεσκεπάσει σαν τέτοιον από το 1939, όταν ήρθε στην Αλβανία και, από τότε, είχαμε εξοφλήσει οριστικά τους λογαριασμούς μαζί του.[1]

— Ίσως ο Τίτο δεν τα 'ξερε αυτά, σκεφτήκαμε στην αρχή. Γι' αυτό από άγνοια μας έγραψε έτσι.

Γρήγορα όμως θυμηθήκαμε: Εμείς είχαμε στείλει στον Τίτο την Απόφαση της Ιδρυτικής Σύσκεψης του Κόμματος κι εκεί ανοιχτά και ξεκάθαρα ο Ζάι Φούντο χαρακτηρίζεται «δεδηλωμένος εχθρός». Στην επιστολή του ο Τίτο μας έγραφε ότι είχε διαβάσει την Απόφαση. Τότε πώς; Δεν είχε διαβάσει μήπως εκείνη την παράγραφο; Ή επειδή έπρεπε να γράψει κάτι και έγραψε ό,τι του κατέβηκε;! Παράξενο! Η έκπληξη μας όμως θα ήταν ακόμη μεγαλύτερη το Σεπτέμβρη του 1944 σχετικά με το πρόβλημα Τίτο — Φούντο. Οι δυνάμεις μας του Εθνικοαπελευθερωτικού Στρατού που πολεμούσαν για την απελευθέρωση της βόρειας Αλβανίας έπιασαν αιχμάλωτο το Ζάι Φούντο, που ήταν σε μια τσέτα συμμοριτών με επικεφαλής το Γκανί Κροεζίου και τους Εγγλέζους. Δώσαμε διαταγή να δοθεί στο Ζάι Φούντο η αρμόζουσα τιμωρία. Όμως, εντελώς αναπάντεχα, αυτός ο ίδιος ο Τίτο και οι άνθρωποι του που το 1942 μας έδιναν την όψιμη συμβουλή να εξοφλήσουμε τους λογαριασμούς με το Φούντο, ανέλαβαν την υπεράσπιση του και ζήτησαν μάλιστα να τον παραδόσουμε σ' αυτούς.

Για το πώς πράξαμε στην προκειμένη περίπτωση, έχω γράψει κι αλλού, καθώς και στο βιβλίο «Ο αγγλο-αμερικάνικος κίνδυνος για την Αλβανία» και δεν υπάρχει ανάγκη να επεκταθώ. Εδώ είχαμε το λόγο για την επιστολή του 1942. Τέτοια ήταν, αρχή και τέλος - επιστολή των πολύ όψιμων συμβουλών. Και μόνο στο τέλος, ως παραμπιπτόντως, ως «μια που ο λόγος το 'φερε», ο Τίτο μας έκανε και την ακόλουθη αξίωση: «Η Απόφαση που θα γράψετε στη Συνδιάσκεψη πρέπει νά 'ναι όσο το δυνατό πιό σύντομη... Να μας στείλετε επίσης και τα βιογραφικά χαρακτηριστικά των νέων μελών της Κεντρικής Επιτροπής με τα ονόματα τους γιατί χρειάζεται να τα στείλουμε στην Κομιντέρν» (;!).

Μας έκαμε εντύπωση αυτή η αξίωση και διερωτηθήκαμε: τι τα Θελε άραγε η Κομιντέρν τα χαρακτηριστικά των μελών της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΑ (;!), αλλά, μια και δεν είχαμε πώς να το εξηγήσουμε, βρήκαμε το «λόγο»: τις ξέρει ο Τίτο αυτές τις δουλειές! Πιθανόν αυτό τον προσανατολισμό θα έχει!

Να, λοιπόν, τέτοια ήταν όλη η επιστολή του Τίτο που η γιουγκοσλάβικη προπαγάνδα την προβάλλει σαν μια «σπουδαία συμβολή» για να ακολουθεί το Κόμμα μας μια σωστή γραμμή! Αυτό έφεραν σαν «επιχείρημα» στον ισχυρισμό τους ότι το ΚΚΑ σ' αυτούς δήθεν οφείλει την ανάπτυξη του! Η τυφλότητα τους όμως και τα ανεξέλεγκτα σωβινιστικά ένστικτα οδηγούν τους ίδιους σε αυτοξεσκέπασμα. Αν θα ήταν πιό ψύχραιμοι, απλώς και για την εχθρική τους αξίωση, δεν έπρεπε καν να αναφερθούν σ' αυτή την επιστολή.

Αυτή είναι αδιάψευστη μαρτυρία του γεγονότος ότι το Κομμουνιστικό Κόμμα Αλβανίας δεν είχε, τουλάχιστον ως το τέλος 1942 που έφτασε η επιστολή, καμιά βοήθεια, καμιά οδηγία, κανέναν προσανατολισμό από μέρους της ΚΕ του ΚΚΓ. Ταυτόχρονα μαρτυρεί ότι και οι «συμβουλές» και οι «προσανατολισμοί» του τέλους της

1. Βλέπε: Ενβέρ Χότζια. «Ο αγγλο-αμερικάνικος κίνδυνος για την Αλβανία», σελ. 237-252, ελληνική έκδοση, 1982.

χρονιάς 1942, έφτασαν στην Αλβανία κατόπιν εορτής και, κατα συνέπεια, δεν είχαν καμιά αξία.

Ας επανέλθουμε όμως στις αρχές του 1943, στις μέρες που είχαμε ανάμεσα μας το Μπλάζο Γιοβάνοβιτς και να ιδούμε τη «συμβολή» που μας πρόσφερε. Αφού μας διαβίβασε ό,τι του είχαν πει, είναι γεγονός ότι αυτός φάνηκε μετρημένος και στάθηκε, πως να πούμε, «υποχωρητικός» για να εκπληρώσει και το τελευταίο καθήκον για το οποίο είχε έρθει, να χαιρετήσει εξ ονόματος της ΚΕ του ΚΚΓ την Πρώτη Εθνική Συνδιάσκεψη του Κόμματος μας. Έβλεπε μόνος του πόσο απασχολημένοι ήμασταν μέρα νύχτα στη δουλειά και στον αγώνα. Έβλεπε τις οδοιπορίες που κάναμε με το κεφάλι στο ντορβά απ' το Ελμπασάν στα Τίρανα κι αντίστροφα, τις συγκεντρώσεις και συναντήσεις που οργανώναμε και, η αλήθεια είναι ότι σε καμιά περίπτωση δεν μας εκδήλωσε κανένα σημάδι δυσαρέσκειας. Υπήρχαν ασφαλώς περιπτώσεις που κι αυτός έπαιρνε μέρος στις συζητήσεις που κάναμε για το ένα ή το άλλο πρόβλημα, εμείς εξ άλλου και τον ρωτούσαμε για κανένα από τα ζητήματα που θα βάζαμε στις εισηγήσεις της Συνδιάσκεψης κι εκείνος εξέφραζε ανοιχτά τη γνώμη του. Δεν είχε καμιά λάμψη σ' αυτά που έλεγε και σύντομα πείστηκα ότι, ιδιαίτερα για τα οργανωτικά προβλήματα και στα ζητήματα της διεύθυνσης της ζωής του Κόμματος γενικά, δεν ήξερε πολλά πράγματα. Ίσως αυτό προέρχονταν από το γεγονός ότι είχε ασχοληθεί κυρίως με στρατιωτικά προβλήματα. Όπως κι αν έχει το πράγμα, σ' όλη την περίοδο μέχρι τη Συνδιάσκεψη, ο Μπλάζο στάθηκε μέσα στα πλαίσια των αρμοδιοτήτων του, δε ζήτησε να μας επιβληθεί σε κανένα ζήτημα, έτσι όπως και δεν είχε τι να μας δώσει, όταν τον ρωτούσαμε. Κοντολογής, παρέμεινε 2-3 μήνες κοντά μας σε ομαλές σχέσεις, συχνά χωρίς να ακουστεί καθόλου, αλλά οπωσδήποτε σε μιά φιλική ατμόσφαιρα.

Και να, αυτός ακριβώς ο Μπλάζο Γιοβάνοβιτς, σηκώνεται στην Πρώτη Εθνική Συνδιάσκεψη[1] και, όλως απρόοπτα, μέσ' στους αντιπροσώπους που είχαν έρθει απ' όλη την Αλβανία, μας αμολάει ένα μαργαριτάρι:

— Το Κομμουνιστικό Κόμμα της Αλβανίας το δημιούργησαν δύο γιουγκοσλάβοι κομμουνιστές!

Έκανε υπαινιγμό για το Μιλαντίν Πόποβιτς και το Ντουσάν Μουγκόσα.

Την εντύπωση εξαιρετικής δυσφορίας που προκάλεσε αυτή η δήλωση παραφροσύνης ο Μιλαντίν Πόποβιτς δεν την άφησε να διαρκέσει. Σηκώθηκε μόλις τέλειωσε ο Μπλάζο το λόγο του και απευθύνθηκε σ' αυτόν και σε μας:

— Κανένας δεν πρέπει να νομίσει - τόνισε μέσα στ' άλλα ο Μιλαντίν- ότι το Κομμουνιστικό Κόμμα Αλβανίας το ιδρύσαμε εμείς, δύο σύντροφοι του Κομμουνιστικού Κόμματος της Γιουγκοσλαβίας. Όχι, η αλήθεια είναι ότι το Κομμουνιστικό Κόμμα Αλβανίας το δημιουργήσατε εσείς οι ίδιοι, οι αλβανοί κομμουνιστές και, αν είναι που χρειάζεται να μιλήσω για το ρόλο μου, ή για το ρόλο οποιουδήποτε άλλου ξένου, αυτός ο ρόλος δεν είναι άλλο παρά αυτό που στις σχέσεις μεταξύ αδερφών κομμάτων λέγεται αδελφική, διεθνιστική βοήθεια και υποστήριξη. Το Κομμουνιστικό σας Κόμμα

1. Έγινε στις 17-22 Μάρτη 1943 στο Λαμπινότ κοντά στο Ελμπασάν. Το κυριότερο ζήτημα στις εργασίες της ήταν η προετοιμασία του λαού για την γενική εξέγερση και την οργάνωση της. Αποφάσισε τη δημιουργία του Αλβανικού Εθνικοαπελευθερωτικού Στρατού. Αυτή εξέλεξε την Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΑ, το Πολιτικό της Γραφείο και Γενικό Γραμματέα του ΚΚΑ, το σύντροφο Ενβέρ Χότζια. (Βλέπε: «Ιστορία του ΚΕΑ», δεύτερη έκδοση, σελ. 102-113. Τίρανα, 1981).

εσείς θα το δημιουργούσατε, όπως και το δημιουργήσατε, και αν ακόμη δε θα βρισκόμασταν εμείς εδώ[1].

Ο Μπλάζο Γιοβάνοβιτς χλώμιασε μετά απ' αυτή τη δριμεία δήλωση, σούφρωσε τα χείλη, αλλά στόμα δεν άνοιξε ούτε εκείνη τη στιγμή, ούτε κι εκείνες τις λίγες μέρες που έμεινε μετά τη λήξη της Συνδιάσκεψης.

Εμείς, παρ' όλη την έκπληξη και την πολύ κακή εντύπωση που προκάλεσε ο υπαινιγμός του, δε δώσαμε σημασία σ' αυτή τη φράση, γιατί, σαν κομμουνιστές που ήμασταν και έτσι όπως αντιλαμβανόμασταν τα πράγματα, μας φάνηκε σαν κάποια τυχαία σύγχυση, γι' αυτό δεν το είδαμε λογικό ούτε να ανασκαλέψουμε παραπέρα για το πώς και το τι γιατί ξέφυγε του Μπλάζου τέτοια φράση. Γνωρίζαμε τώρα και την ικανότητα και το χαρακτήρα του και είπαμε ότι κι αυτή η αφηρημάδα έμπαινε στα πλαίσια των φράσεων και θέσεων που αμολούσε πότε πότε στο βρόντο.

Ωστόσο, μια σειρά από ερωτηματικά μας γεννήθηκαν. Ο Μπλάζο είχε πάνω από δυό μήνες κοντά μας, είχαμε συζητήσει τόσες και τόσες φορές μ' αυτόν και, όπως είπα, είχαμε μαζί του και μια προστριβή. Πώς αυτή η γκάφα δεν του ξέφυγε σ' όλο το διάστημα των δύο και πλέον μηνών, αλλά ακριβώς στην Πρώτη Συνδιάσκεψη του Κόμματος;! Αν αυτή θα ήταν μια φράση ή μια «ιδέα» που του κατέβηκε «αναπάντεχα» απλώς αυτού, τότε πιό φυσικό θα ήταν να του γεννηθεί σε μια συζήτηση ή σε μιά τυχαία φιλονικία. Αυτός όμως την είπε ακριβώς τότε που δε συζητούσε στ' όνομα του αλλά στο χαιρετιστήριο που έκανε εξ ονόματος της ΚΕ του ΚΚ Γιουγκοσλαβίας. Τότε πώς εξηγείται; Ήταν αυτό κάτι που του ξέφυγε, ή μήπως ο Μπλάζο είχε εντολή να την αμολήσει, έστω και σαν τυχαία, μπροστά σ' αυτό το ανώτερο φόρουμ του Κόμματος μας;

Αυτά όμως ήταν μόνο ερωτηματικά που μας γεννήθηκαν εκείνες τις μέρες και δεν είχαμε ούτε λόγο, ούτε αποδειχτικό για να πούμε ότι η φράση αυτή δεν ήταν του ίδιου του Μπλάζο. Ο Τίτο, στην επιστολή που ανάφερα, δεν έκανε ούτε τον πιό έμμεσο υπαινιγμό σ' αυτή την κατεύθυνση, ενώ ο Μπλάζο, ύστερα από την ανταπάντηση που του έδωσε αμέσως ο Μιλαντίν, το βούλωσε το στόμα του και μεις τ' αφήσαμε με τόσο, πιστεύοντας ότι ήταν καθαρά μια σύγχυση του απεσταλμένου.

Τα πράγματα θα ξετυλίγονταν και θα 'ρχόνταν η μέρα που θα πειθόμασταν ότι, τόσο η δυσάρεστη εντύπωση, όσο και τα ερωτηματικά μας, το Μάρτη του 1943, σχετικά με τον υπαινιγμό του Μπλάζο Γιοβάνοβιτς, δεν ήταν αβάσιμα. Θα έρχονταν, λοιπόν, η μέρα που ο Τίτο με τους ανθρώπους του ανοιχτά και με ωμότητα μέσα στο πλαίσιο τόσων και τόσων κατηγοριών και συκοφαντιών σε βάρος μας, θα διασάλπιζαν και έναν από τους πιό παράλογους και τους πιό ξετσίπωτους ισχυρισμούς -τον ισχυρισμό ότι το Κομμουνιστικό Κόμμα Αλβανίας το δημιούργησαν δήθεν αυτοί, οι Γιουγκοσλάβοι!

Από τη στιγμή που ο ισχυρισμός αυτός μας ειπώθηκε ανοιχτά και μέχρι σήμερα, όχι μόνο με αγανάχτηση, όπως αξίζει απάντηση σε μια τέτοια παραφροσύνη, αλλά και με σύνεση και με επιχειρήματα απορρίψαμε αυτό το κατασκεύασμα των τιτοϊκών, εξηγήσαμε το γιατί των πραγμάτων και προπαντός αποκαλύψαμε και καταγγείλαμε τους κακόβουλους, μεγαλομανείς και ηγεμονιστικούς σκοπούς που κρύβονταν πίσω απ' αυτό. Γι' αυτό μιλούν όλα τα ντοκουμέντα του Κόμματος μας που αναφέρονται σ' αυτό τον ισχυρισμό τους. Εγώ ο ίδιος, σε μια σειρά ομιλίες μου, σε εισήγησης, σε άρ-

1. Από τα πραχτικά της Πρώτης Συνδιάσκεψης του ΚΚΑ. Κ.Α.Κ.

θρα και στ' απομνημονεύματά μου πραγματεύτηκα πλατιά την αλήθεια πάνω σ' αυτό το θέμα. Επειδή όμως εδώ κύριο θέμα αυτών των σημειώσεων και απομνημονευμάτων είναι οι σχέσεις μας με τους τιτοϊκούς, το βλέπω λογικό να σταθώ και μια ακόμα στο ζήτημα της αλήθειας ως προς τον ισχυρισμό αυτό. Αυτό καθίσταται πιο επιταχτικό από το γεγονός ότι, ακριβώς αυτός ο ισχυρισμός χρησίμευσε στους τιτοϊκούς σαν κυριότερος άξονας, σαν βάση πάνω στην οποία στήθηκε όλη η αντιαλβανική τους προπαγάνδα και δράση.

Ο ισχυρισμός των τιτοϊκών ότι αυτοί δήθεν δημιούργησαν το Κομμουνιστικό Κόμμα Αλβανίας δεν ευσταθεί, κατά πρώτο λόγο, *από θεωρητική άποψη και άποψη αρχών*. Από τη σκοπιά αυτή αποτελεί μια κατάφωρη παραβίαση της νομοτέλειας εξέλιξης γενικά και ιδιαίτερα των αρχών στη βάση των οποίων γεννιούνται, ιδρύονται και δυναμώνουν τα κομμουνιστικά κόμματα.

Είναι γνωστό ότι ο μαρξισμός-λενινισμός βλέπει και εκτιμά πάντα σαν καθοριστικό και κύριο στη γέννηση και την εξέλιξη κάθε φαινομένου, το εσωτερικό αίτιο, τον εσωτερικό παράγοντα. Από το νόμο αυτό δεν είναι ποτέ δυνατό να αποτελεί εξαίρεση ούτε το προτσές γέννησης και ίδρυσης ενός κομμουνιστικού κόμματος, συνεπώς δε μπορούσε να αποτελέσει εξαίρεση ούτε και το προτσές ίδρυσης του Κομμουνιστικού Κόμματος μας. Αν δε θα υπήρξε ο εσωτερικός παράγοντας, ο αλβανικός παράγοντας, αν δε θα υπήρχαν και δε θα είχαν ωριμάσει οι εσωτερικές μας συνθήκες, τότε όχι μόνο δύο ή δέκα, αλλά και όλη η γιουγκοσλάβικη ηγεσία να 'ρχότανε στην Αλβανία, κομμουνιστικό κόμμα εδώ δεν επρόκειτο να δημιουργηθεί. Κατά συνέπεια, το ΚΚΑ δεν ιδρύθηκε επειδή έτσι του κάπνισε ή έτσι το θέλησε κάποιος Τίτο από τη Γιουγκοσλαβία, αλλά ιδρύθηκε γιατί τη γέννηση του τη ζητούσε σαν αναγκαιότητα ο αλβανικός λαός, το αλβανικό κομμουνιστικό κίνημα που πάνω από μια δεκαετία προσπαθούσε γι' αυτή τη συνισταμένη, τη ζητούσε η ιστορική στιγμή που περνούσε η χώρα, τη ζητούσε το παρελθόν, η συγκεκριμένη περίοδος και το μέλλον της ίδιας της Αλβανίας.[1]

Αυτό αποδείχνεται και από τα παρακάτω: Αφού ο Τίτο και η συντροφιά του βγήκαν τόσο «δεινοί» και τόσο «ικανοί» να δημιουργήσουν «απ' έξω» ένα κομμουνιστικό κόμμα στην Αλβανία, γιατί δεν το έκαμαν, ας υποθέσουμε, το 1935 ή το 1937, το 1939 ή το 1940;! Ή μήπως μόνο το 1941 «ανακάλυψαν» ότι στα σύνορα με τη Γιουγκοσλαβία υπήρχε και η Αλβανία, που περίμενε το «δημιουργό» Τίτο να πα «να γίνει το κόμμα», όπως ο κόσμος, σύμφωνα με τη βίβλο, περίμενε το «μεγάλο δημιουργό» να 'λεγε «γενηθήτω το φως»;!

Εάν από την πλευρά αυτή του προβλήματος υπάρχει περιθώριο να λεχθεί κάτι, τότε δεν είναι σφάλμα δικό μας που περιθώριο μένει μόνο για ειρωνεία. Τίποτε άλλο δεν αξίζει ο παραλογισμός των τέτοιων «δημιουργών».

Ο ισχυρισμός των τιτοϊκών στη συγκεκριμένη περίπτωση δεν απορρίπτεται μόνο από θεωρητική άποψη. Η ίδια *η πραχτική* της ίδρυσης του Κομμουνιστικού Κόμματος Αλβανίας είναι ένα άλλο επιχείρημα που μπορεί να τους το πετάξουμε κατάμουτρα. Είναι πράγματι γελοίο, που οι τιτοϊκοί από τη μιά μεριά διαλαλούν μεγαλόφωνα τον «γιγάντιο» ισχυρισμό ότι το Κομμουνιστικό Κόμμα Αλβανίας το «δημιούργησαν αυτοί», ενώ από την άλλη προβάλλουν γι' αυτό ένα λιλιπούτειο «επιχείρημα»: το γεγονός ότι στην Ιδρυτική Σύσκεψη του Κόμματός μας παρεβρέθηκε και συμμετείχε και ο γιουγκοσλάβος κομμουνιστής-Μιλαντίν Πόποβιτς και, σαν διερμηνέας και συνοδός του, και ο Ντουσάν Μουγκόσα.

1. Βλέπε: «Ιστορία του Κόμματος Εργασίας Αλβανίας», δεύτερη έκδοση, σελ. 47-74. Τίρανα, 1981.

Την παρουσία αυτών των δυο συντρόφων στην Ιδρυτική Σύσκεψη και ύστερα απ' αυτή, το Κόμμα μας δεν την απέκρυψε, ούτε την αρνήθηκε ποτέ, όπως επίσης δεν αρνήθηκε και δεν απέκρυψε τίποτε άλλο από τη στάση και τη δουλειά τους στην Αλβανία. Είναι ο Τίτο και η συντροφία του που, για το πρόβλημα αυτό έχουν αποκρύψει και αρνηθεί σκόπιμα τις κυριότερες πλευρές. Συγκεκριμένα:

Πρώτο, η γιουγκοσλάβικη ηγεσία πάντοτε έχει αποσιωπήσει το βασικό γεγονός ότι ο Μιλαντίν Πόποβιτς *δε στάλθηκε στην Αλβανία ούτε από τον Τίτο, ούτε απ' την ηγεσία του ΚΚ Γιουγκοσλαβίας.* Αυτός βγήκε στην παρανομία στην Κοσόβα από τις γραμμές των Μαυροβούνιων και των εκεί Αλβανών. Το καλοκαίρι του 1941 πιάστηκε από τους ιταλούς φασίστες και στάλθηκε στην Αλβανία στο στρατόπεδο εξορίας στο Πεκίν. Σε μια επιχείρηση τον απελευθερώσαμε από το στρατόπεδο και αυτό συνέβηκε ακριβώς τις στιγμές εκείνες όταν εμείς, οι αντιπρόσωποι των τριών κυριότερων κομμουνιστικών ομάδων, είχαμε συμφωνήσει να συνέλθουμε για την ίδρυση του Κομμουνιστικού Κόμματος Αλβανίας. Όπως έχω γράψει λεπτομερειακά και στο βιβλίο με απομνημονεύματα «Όταν γεννήθηκε το Κόμμα», εκείνη την περίοδο είχαμε πάρει την πρωτοβουλία να έλθουμε σε επαφή με το Κομμουνιστικό Κόμμα Γιουγκοσλαβίας και εκφράσαμε την επιθυμία μας να μας στείλει ένα σύντροφο να παραβρεθεί και να μας βοηθήσει στο μεγάλο γεγονός που είχαμε μπροστά μας. Και μια που η περίσταση το 'φερε να απελευθερώσουμε το Μιλαντίν Πόποβιτς και αφού βρίσκονταν στην Αλβανία, τον παρακαλέσαμε να παραμείνει για ένα χρονικό διάστημα σαν «τρίτος», σαν αμερόληπτος αναμεταξύ μας. Αφού συμφωνήσαμε μαζί του, ζητήσαμε γι' αυτό και την συγκατάθεση της ηγεσίας του ΚΚ Γιουγκοσλαβίας. Την έγκριση γι' αυτό την έφερε, κατά το τέλος του Οχτώβρη 1941, ο Ντουσάν Μουγκόσα και, μετά απ' αυτό, ο Μιλαντίν Πόποβιτς συνδέθηκε περισσότερο με μας και με τα προβλήματα μας και σ' αυτά τα πλαίσια πήρε μέρος και στην Ιδρυτική Σύσκεψη.

Δεύτερο, ο Μυλαντίν Πόποβιτς όχι μόνο δε στάλθηκε σε μας από το επιτελείο του Τίτο, αλλά και πήρε μέρος στην Ιδρυτική Σύσκεψή μας *χωρίς να 'χει κανέναν προσανατολισμό, καμιά κατεύθυνση, οδηγία κτλ.* από τη γιουγκοσλάβικη ηγεσία για κάποιο «ιδιαίτερο ρόλο» σ' αυτό το γεγονός. Ήμασταν εμείς οι ίδιοι, οι αλβανοί κομμουνιστές, συμμετέχοντες στη σύσκεψη, που διευθύναμε και διεξήγαμε τις εργασίες από την αρχή ως το τέλος σύμφωνα με τα διδάγματα του μαρξισμού-λενινισμού. Δεν είχαμε εκεί κανένα είδος «προσανατολισμών» ή «οδηγιών» απ' έξω, ούτε από το γιουγκοσλάβικο κόμμα, μάλιστα ούτε κι από το Κομμουνιστικό Κόμμα της Σοβιετικής Ένωσης και ούτε από κανένα άλλο κόμμα. Και η ίδια η αντιαλβανική προπαγάνδα των τιτοϊκών ποτέ δεν κατασκεύασε, τουλάχιστον μέχρι τώρα, κανένα «ντοκουμέντο» για «ν' αποδείξει» το αντίθετο.

Τότε, πώς είναι δυνατό να δημιουργηθεί ένα κομμουνιστικό κόμμα από έναν κομμουνιστή ενός άλλου κόμματος και τόσο περισσότερο όταν εκείνος ούτε στάλθηκε απευθείας απ' αυτό και ούτε είχε κανέναν προσανατολισμό ή οδηγία απ' αυτό;!

Αυτό μόνον η λογική των τιτοϊκών μπορεί να το λύσει.

Τρίτο, ο ίδιος ο Μιλαντίν, όπως ανάφερα πιό πάνω και όπως το απέδειξε καθ' όλη την παραμονή του στην Αλβανία, *ποτέ δεν περιέβαλε τον εαυτό του με "αξίες" που δεν του ανήκαν και δεν ήταν δυνατό να του ανήκουν.* Αντίθετα με αγανάκτηση και αποφασιστικότητα, αυτός απέρριπτε κάθε υπαινιγμό ή πονηρές κολακείες που προσπαθούσαν να του κάνουν οι απεσταλμένοι του Τίτο, για να του αποδώσουν ένα ρόλο που δε μπορεί να πραγματοποιήσει όχι πιά ένα άτομο, αλλά ούτε και ένα ολόκληρο ξένο κόμμα.

Με λίγα λόγια, το Κομμουνιστικό Κόμμα Αλβανίας το δημιούργησαν μόνο αυ-

τοί που μπορούσαν και που τους ανήκε να το δημιουργήσουν, οι αλβανοί κομμουνιστές.

Ο ισχυρισμός, λοιπόν, των Γιουγκοσλάβων σ' αυτό το πρόβλημα δεν είναι άλλο παρά ιδιοποίηση αξιών που δεν τους αξίζουν.

Αλλά στη διαρκή επιμονή των ρεβιζιονιστών του Βελιγραδίου να αναλάβουν ένα ρόλο που δεν τους ανήκει, δεν πρέπει κανείς να βλέπει απλώς τη μανία για κομπασμό, για όνομα, για να το κολλήσουν αυτό σαν ένα άλλο στολίδι στο στήθος τους το γεμάτο από παράσημα «μεγάλων ηρωισμών». Όχι, όπως το απόδειξε μια ολόκληρη ιστορία, αυτοί έχουν αποδώσει στον εαυτό τους το ρόλο του «δημιουργού» του ΚΚΑ, με σκοπό ώστε το «γέννημα» τους να φέρεται απέναντι τους σαν μικρό παιδί στο γονιό, να ανατρέφεται και να μεγαλώνει στο πνεύμα τους, να γίνονταν, δηλαδή, *όργανο τυφλό και πειθήνιο στην υπηρεσία του «κόμματος μάτκα*»* — του ΚΚ Γιουγκοσλαβίας. Όλη η ιστορία των σχέσεων του ΚΚΑ με το ΚΚΓ, ιδιαίτερα αρχίζοντας από το καλοκαίρι του 1943 και ως τις αρχές του 1948 και αργότερα, είναι ιστορία πάλης ανάμεσα στις επιδιώξεις του ΚΚΓ και του γιουγκοσλάβικου κράτους, ανάμεσα στις προσπάθειες και τις συνωμοσίες τους να υποτάξουν, να υποδουλώσουν το Κόμμα μας, το νέο αλβανικό λαϊκό κράτος και την ηρωική αντίσταση της ηγεσίας του Κόμματος και του κράτους μας όχι μόνο να μην υποταχτούν αλλά και να χτυπήσουν καταμέτωπα, αδιάλειπτα και χωρίς ενδοιασμό την προδοσία. Αυτά θα τα ιδούμε παρακάτω.

Εδώ πρέπει να τονίσω ότι, όπως είναι παράλογος και ανυπόστατος ο ισχυρισμός των Γιουγκοσλάβων για το ποιος δημιούργησε το ΚΚΑ, το ίδιο παράλογος και χωρίς καμιά βάση είναι και ο άλλος ισχυρισμός τους, ότι το Κόμμα μας οφείλει δήθεν στο ΚΚ Γιουγκοσλαβίας την ανάπτυξη, το δυνάμωμα και τη γραμμή του στα χρόνια του Εθνικοαπελευθερωτικού Αγώνα. Κι αυτό τον ισχυρισμό τους τον στηρίζουν στο ρόλο των απεσταλμένων τους στην Αλβανία.

Όπως είπα, μέχρι τα τέλη του 1942, δεν είχαμε κανένα είδος επαφής ούτε η ηγεσία του ΚΚΑ, ούτε ο Μιλαντίν ούτε κανείς άλλος από μας, δεν πήραμε κανένα είδος γράμματος ή υλικού από το ΚΚΓ, δεν είχαμε μάλιστα ούτε καμιά ενημέρωση για το τι έκαναν και πώς είχαν τα πράγματα στους συντρόφους του αδερφού κόμματος.

Μ' αυτό δε θέλω καθόλου να πω ότι δυσαρεστηθήκαμε που για ένα χρόνο και πλέον αυτοί δεν έδωσαν σημάδι ζωής και δε μας πρόσφεραν κανένα είδος βοήθειας. Όχι, εμείς κατανοούσαμε τις δύσκολες συνθήκες στις οποίες χρειάστηκε να αγωνιστούν και επιθυμούσαμε και από καρδιάς ευχόμασταν οι δουλειές τους να πηγαίνουν όσο το δυνατό καλύτερα προς όφελος των γιουγκοσλάβων αδερφών λαών, για το καλό του Κομμουνιστικού Κόμματος Γιουγκοσλαβίας, για το καλό του απελευθερωτικού αγώνα του παγκόσμιου αντιφασιστικού συνασπισμού. Ούτε θέλω βέβαια, να πω ότι δεν αισθανόμασταν την ανάγκη για ανταλλαγή πείρας με συντρόφους με τα ίδια ιδανικά, και ακόμη περισσότερο στις συνθήκες που το Κόμμα μας ήταν νέο, οι σύντροφοι μας χωρίς κάποια πείρα και οι συνθήκες στις οποίες αγωνιζόμασταν εξαιρετικά δύσκολες.

Αλλά, να μην κάνεις τίποτε και από την άλλη μεριά να ισχυρίζεσαι ότι έκαμες το παν, όπως συνέβηκε στη συγκεκριμένη περίπτωση με την ηγεσία του ΚΚΓ, αυτό δεν το δεχτήκαμε και ποτέ δε θα το δεχτούμε.

Οι τελάληδες του Τίτο, για να γεμίσουν το κεφάλι του κόσμου για τη «συμβολή τους» θα ανέφεραν και το ρόλο του Μπλάζο Γιοβάνοβιτς, προπαντός την Πρώτη

* **Σερβοκροάτικα — μάνα.**

Εθνική Συνδιάσκεψη του ΚΚΑ. Είναι κι αυτός ένας ισχυρισμός που, από ανθρώπους καθαρής καρδιάς και υγιούς κρίσης, δε θα αναφέρονταν καθόλου. Ο Μπλάζο Γιοβάνοβιτς, εκτός απ' ό,τι είπε για τη δημιουργία του ΚΚΑ, δεν έδωσε καμιά άλλη «συμβολή», και όχι πιά μόνο για μας αλλά ούτε και για εκείνους που τον είχαν στείλει.

Έτσι όπως καθετί άλλο, και τη δουλειά για την προετοιμασία και τη διεξαγωγή της Πρώτης Συνδιάσκεψης του Κόμματος είχαμε αναλάβει να τη φέρουμε σε πέρας εμείς, οι αλβανοί κομμουνιστές οργανωμένοι πιά στις γραμμές ενός κόμματος που είχε επί ένα χρόνο και πλέον πείρα στη φωτιά του αγώνα. Έχω ήδη γράψει λεπτομερειακά σχετικά με τη δουλειά που κάναμε εμείς γι' αυτή τη Συνδιάσκεψη,[1] γι' αυτό και δεν είναι ανάγκη να επαναλάβω πράγματα που είναι γνωστά. Θέλω μόνο να προσθέσω κάτι: αργότερα, ιδιαίτερα στη βαριά κατάσταση που μας δημιούργησαν οι άνθρωποι του Τίτο πριν και κατά τη διάρκεια της Ολομέλειας του Μπεράτι το Νοέμβρη του 1944, μέσα στ' άλλα, καταλόγισαν σε βάρος μου, και σε βάρος των άλλων, ένα «σοβαρό» λάθος που επιτρέψαμε δήθεν στην Πρώτη Εθνική Συνδιάσκεψη — τη διαδικασία των εκλογών της Κεντρικής Επιτροπής του Κόμματος!

Τι αντιπροσωπεύει στην πραγματικότητα αυτό το «λάθος» που μεγαλοποιήθηκε τόσο πολύ, ώστε ο απεσταλμένος του Τίτο, Βελιμίρ Στόινιτς, μόλις έφτασε στην Αλβανία, τα τέλη του Αυγούστου 1944, μας το έσειε λες και ποιος ξέρει τι μεγάλο κακό είχαμε κάμει;!

Η αλήθεια είναι ότι ο τρόπος πώς πράξαμε εμείς για τις εκλογές στην Πρώτη Εθνική Συνδιάσκεψη του ΚΚΑ, ιδιαίτερα για τις τότε συνθήκες, δεν ήταν ποιος ξέρει τι και, το κυριότερο, δεν υπήρξε parti pris στη διαδικασία που ακολουθήσαμε. Μόνο που οι υποψήφιοι προτάθηκαν στους αντιπροσώπους όχι με ονόματα, αλλά σε δρόμο μυστικότητας, με βιογραφικά στοιχεία για τον καθένα, όπου σημειώνονταν ότι προτείνεται κάποιος σύντροφος μ' αυτά ή εκείνα τα προσόντα, μ' αυτές ή εκείνες τις αρετές ή ελλείψεις, έχει αυτό το παρελθόν, έχει κλίση προς τον Α ή το Β τομέα, έχει αδυναμίες στην τάδε κατεύθυνση κ.ά. Οι αντιπρόσωποι ενέκριναν εκείνους που τους φάνηκαν καλύτεροι.

Ας υποθέσουμε ότι αυτή ήταν εσφαλμένη διαδικασία, ωστόσο ήταν στο κάτω κάτω μια εσωτερική υπόθεση του Κόμματος μας και που μας επιβάλλονταν από τις συνθήκες μιας βαριάς παρανομίας.

Σημασία είχε το γεγονός που εμείς ξεκινούσαμε από την αρχή ότι κάθε κομμουνιστής είναι και ένας καθοδηγητής και ειλικρινά σκεφτόμασταν ότι μη αναφέροντας το όνομα του, αλλά μόνο τα προσόντα του, θα ήταν πιό δημοκρατικό, με πιό ολίγες πιθανότητες υποκειμενικής κρίσης. Έτσι κρίναμε ότι ήταν καλύτερα και έτσι πράξαμε. Παραδεχόμαστε, συγχρόνως ότι δεν είχαμε την απαιτούμενη πείρα για τη διαδικασία των εκλογών σ' αυτά τα ανώτερα όργανα. Ούτε εμείς, ούτε κι ο Μιλαντίν το φανταστήκαμε ότι ενεργούσαμε λαθεμένα. Το μόνο πρόσωπο που βρίσκονταν ανάμεσα μας και που είχει πείρα σ' αυτό το ζήτημα ήταν ο Μπλάζο Γιοβάνοβιτς, αλλά δε μας είπε

1. Στο βιβλίο «Όταν γεννήθηκε το Κόμμα» (απομνημονεύματα), ο σύντροφος Ενβέρ Χότζια μεταξύ άλλων γράφει: «Το καθήκον για την οργάνωση αυτής της Συνδιάσκεψης στον κατάλληλο καιρό και στις κατάλληλες στιγμές εμείς το είχαμε θέσει από την Ιδρυτική Σύσκεψη του Κόμματος. Αργότερα, το ζήτημα της Συνδιάσκεψης το βάλαμε για συζήτηση και στα αχτίφ του Κόμματος... πράγμα που συνοδεύτηκε από την ένταση των πολεμικών ενεργειών και επιχειρήσεων στα χωριά και στις πόλεις, την αύξηση των γραμμών των παρτιζάνων τμημάτων και μονάδων, το παραπέρα δυνάμωμα των εθνικοαπελευθερωτικών συμβουλίων, από μεγαλύτερη και πιό εντατική πολιτική και ιδεολογική δουλειά στις πλατιές μάζες του λαού κλπ».

τίποτε σχετικά. Ο χρόνος όμως θα απέδαχνε ότι ο Τίτο και οι απεσταλμένοι του θα πιάνονταν απ' αυτό το «λάθος», όχι επειδή λυπούνταν για την παραβίαση από μας των «κανόνων διαδικασίας». Αλλού βρίσκονταν ο κύριος λόγος: ο τρόπος μυστικότητας με τον οποίο ενεργήσαμε εμείς στις εκλογές δεν ικανοποιούσε το αίτημα του Τίτο, κατά πώς άρεσε σ' αυτόν, να του σταλούν τα ονόματα και τα βιογραφικά στοιχεία των μελών της Κεντρικής μας Επιτροπής.

Ακριβώς εδώ εμείς, άθελα, είχαμε θίξει τον Τίτο εκεί που δεν έπρεπε κι αυτός, όταν αργότερα έστειλε τον Στόινιτς στην Αλβανία, δεν ξέχασε να του πει να μας χτυπήσει βαριά για το «λάθος» του Μάρτη 1943.

Η υπόθεση έφτασε στο σημείο που, όταν με το Στόινιτς ενώθηκαν και οι Νάκο Σπύρου, Κώτσι Τζότζε, Σεϊφουλά Μαλεσόβα' και άλλοι, αυτό το «λάθος διαδικασίας» αμαύρωσε τελείως την αναμφισβήτητη επιτυχία της ίδιας της Συνδιάσκεψης. Όπως είναι γνωστό, η Συνδιάσκεψη οργανώθηκε κανονικά, οι αντιπρόσωποι εκλέχτηκαν σύμφωνα μ' όλους τους κανόνες και με μια δημοκρατική διαδικασία, παρ' όλες τις δύσκολες περιστάσεις που παρουσιάζονταν. Οι εισηγήσεις και οι ομιλίες διέπονταν από υγιές πνεύμα· είχε ο καθένας το δικαίωμα να σηκωθεί να ρωτήσει, να επέμβει, να μιλήσει, να προτείνει, να κριτικάρει.

Η κατηγορία όμως του Τίτο για την «διαδικασία των εκλογών» ανάγεται σε μια άλλη περίοδο, για την οποία θα μιλήσω λεπτομερειακά παρακάτω. Εδώ ήθελα μόνο να τονίσω την αλήθεια ότι, συμπεριλαμβανομένης και της Πρώτης Εθνικής Συνδιάσκεψης του ΚΚΑ, μέχρι δηλαδή το τέλος του Μάρτη 1943, η βοήθεια της ΚΕ του ΚΚΓ προς το Κόμμα μας ήταν τελείως ανύπαρκτη. Φυσικά, ούτε κάν θα αναφέραμε ένα τέτοιο πράγμα, εάν ο Τίτο και οι άνθρωποι του δε θα ισχυρίζονταν και δε θα διατυμπάνιζαν τ' αντίθετο.

Ο «πλανόδιος πρεσβευτής» του Τίτο απλώνει την πλεκτάνη στα Βαλκάνια

Μόλις είχαμε περατώσει με επιτυχία τις εργασίες της Πρώτης Εθνικής Συνδιάσκεψης και είχαμε επιδοθεί στην εκπλήρωση των μεγάλων καθηκόντων που μας έβαλε η Συνδιάσκεψη. Οι αντιπρόσωποι είχαν φύγει στις επαρχίες τους, στις τσέτες και τα τάγματα. Αφού πήραν τις απαιτούμενες οδηγίες και προσανατολισμούς, έφυγαν για τις πολιτικές οργανώσεις και το μεγαλύτερο μέρος των συντρόφων που είχαν εκλεχτεί στην Κεντρική Επιτροπή και στο Πολιτικό Γραφείο της Κεντρικής Επιτροπής του Κόμματος, για να διευθύνουν άμεσα τις δουλειές. Μια ακριβώς απ' αυτές τις μέρες, όταν δούλευα πάνω σ' ένα υλικό (μου φαίνεται έκανα τις τελευταίες διορθώσεις στο κείμενο των αποφάσεων της Συνδιάσκεψης), απροσδόκητα και σε περιστάσεις τελείως άγνωστες, φύτρωσε στο Λαμπινότ του Ελμπασάν ένας Γιουγκοσλάβος. Λέω «φύτρωσε» όχι τόσο για το γεγονός που μέχρι εκείνη τη στιγμή ούτε και γνωρίζαμε ποιος ήταν, πούθε έρχονταν, γιατί και πού πήγαινε αυτός ο άνθρωπος εκείνους τους δύσκολους καιρούς, αλλά περισσότερο για τους μπελάδες, τις μπερδεψοδουλειές που μας έφερε, τις κατηγορίες που μας προσάπτε και τις ατέλειωτες παγίδες που μας έστηνε, από τη

1. Ηρθε στην Αλβανία στην αρχή του καλοκαιριού 1943. Εκμεταλλευόμενος το γεγονός ότι από το τέλος ακόμα του 1924 ήταν πολιτικός φυγάς και είχε περάσει τον περισσότερο καιρό στη Σοβιετική Ένωση, παρίστανε τον απεσταλμένο της Κομιντέρν και ισχυρίζονταν ότι αυτά που έλεγε ήταν επίσημες απόψεις της Μόσχας.

στιγμή κιόλας της γνωριμίας και χρόνια συνέχεια αργότερα. Αντιαλβανός και αντιμαρξιστής πρώτης κατηγορίας, λυσσασμένος στη φλέβα του μεγαλοσέρβος σωβινιστής, μεγαλομανής και άγριος, τέτοια θα μας παρουσιάζονταν η φυσιογνωμία του και κατά τους τρείς-τέσσερις μήνες μετά την πρώτη συνάντηση, και το δύσκολο φθινόπωρο εκείνης της χρονιάς, και το 1945 και το 1947. Αυτός ο πολιτικός μαφιόζος (καθόλου δεν το παρακάνω σαν τον αποκαλώ τέτοιον) έτσι όπως θα 'μπαινε «εξ απροόπτου» το καλοκαίρι του 1943 στην ηγεσία του Κόμματος για να σπείρει τα ζιζάνια της διάσπασης και του αντιπερισπασμού, το ίδιο «εξ απροόπτου» θα έβρισκε και μετά την Απελευθέρωση τον τρόπο να μπει και να υπαγορεύει ως τα ανώτερα όργανα του στρατού μας. Θα περνούσαν χρόνια, τα πράγματα θα 'παιρναν αυτή τη ροή που πήραν και, όταν για μας είχε πιά τελείως ξεχαστεί, αυτός, το ίδιο απροσδόκητα, όπως το Μάρτη του 1943, θα φανερώνονταν και πάλι μια άλλη μαύρη νύχτα, αυτή τη φορά όμως χιλιάδες χυλιόμετρα μακριά από την Αλβανία, στη Μόσχα. Αργά, μετά το μεσονύχτι θα χτυπούσε επίμονα σαν σε συναγερμό το τηλέφωνο και η φωνή του Αναστάς Μικογιάν θα μου έδινε την είδηση ότι μου ζητούσε συνάντηση ο Σβέτοζαρ Βουκμάνοβιτς Τέμπο,[1] ο άνθρωπος του Μάρτη 1943!

Πολύ γρήγορα θα πειθόμουν ότι η βαριά και όλο κομπασμό στάση του τη στιγμή της παρουσίασης δεν προέρχονταν από το γεγονός ότι τον άφησα λίγο να περιμένει (όπως είπα είχα στα χέρια μου ένα υλικό). Όχι, αυτή ήταν η φύση του.

— Στην επιστροφή μου από τη Μακεδονία και τις ελληνικές περιοχές με δρομολόγιο προς το Μαυροβούνιο και την Κοσόβα, πληροφορήθηκα ότι βρίσκεστε εδώ. Ας δούμε, είπα, τι κάνουν αυτοί οι Αλβανοί και αποφάσισα να σας κάμω μια σύντομη επίσκεψη — είπε με στόμφο και περίμενε, προφανώς, να του εκφράσω ευχαριστήρια. Εγώ όμως σιωπούσα για να του δώσω να καταλάβει ότι έπρεπε να διορθώσει την έκφραση... «αυτοί οι Αλβανοί».

Αυτός όμως ούτε θίχτηκε καθόλου. Μας είπε (εμπιστευτικά!) ότι ήταν ο κυριότερος απεσταλμένος της ηγεσίας του ΚΚΓ και του Γενικού Επιτελείου του Εθνικοαπελευθερωτικού Στρατού Γιουγκοσλαβίας για τη Μακεδονία και συνέχισε:

— Επειδή η Μακεδονία από την ίδια την περασμένη και την τωρινή της ιστορία αποτελεί ζήτημα «κλειδί» των Βαλκανίων, οφείλω, κατά κάποιον τρόπο, να ασχολούμε με όλον αυτό το χώρο όπου συμπλέκονται η Βουλγαρία, η Ελλάδα, η Μακεδονία, η Αλβανία, η Σερβία. Δύσκολοι καιροί και δυσκολότατα προβλήματα, αλλά δεν έχουμε πώς να κάνουμε, θα τ' αντιμετωπίσουμε — έκλεισε τα προλογήματα με τον ίδιο τόνο που τα 'πιασε και άρχισε να παρατηρεί ποιά θα ήταν η εντύπωση που μας έκαμαν όλα αυτά που ακούσαμε για τα «ασήκωτα βάρη» που η ιστορία είχε επιρρίψει, λέει, στους ώμους αυτού του τριαντάρη!

Αλαζονικός και ψηλομύτης —αυτή ήταν η πρώτη εντύπωση που σχημάτισα αυτοστιγμεί για «τον άνθρωπο των Βαλκανίων». Όπως και να 'χει μας είχε έρθει σαν φίλος, ίσως από την κούραση και ης δυσκολίες βαρυγκόμησε ο άνθρωπος και για κάποια στιγμή δεν μπορούσε να αυτοσυγκρατηθεί. Για να κατευνάσω την ατμόσφαιρα, πήρα εγώ το λόγο. Του είπα ευχαριστώ για την τυχαία επίσκεψη που μας έκαμε, του είπα ότι είναι χαρά για μας όταν συναντούμε κομμουνιστές από τα αδερφό κόμματα και, άσχετα από τις θέσεις που κατέχουν στα κόμματα τους, εμείς θεωρούμε πολύ σημαντικό πράγμα την ανταλλαγή γνωμών μ' αυτούς, την αμοιβαία βοήθεια, την καλύτερη, αλληλογνωριμία.

1. Ενβέρ Χότζια. «Οι χρουστσιοφικοί» (Απομνημονεύματα), δεύτερη έκδοση, σελ. 129-131. Τίρανα, 1982.

— Δε θέλω να σας κρατήσω πολύ γιατί είστε για δρόμο μακρινό, — του είπα σε συνέχεια και πρόσθεσα: — Να έχετε όμως υπόψη σας ένα πράγμα: αν σας τύχει και ξαναπεράσετε στην Αλβανία, μην πάτε κουτουράδα όπως αυτή τη φορά. Δε θά 'ναι καλά για μας σαν μάθουμε ότι οι φασίστες έπιασαν κάπου στην Αλβανία έναν κομμουνιστή ενός αδερφού κόμματος και προπαντός ένα σύντροφο που έχει τόσες υπεύθυνες θέσεις, όπως μας είπατε. «Παραδοθείτε» σε μας, του είπα γελώντας, και οι σύντροφοι μας που βρίσκονται παντού θα σας οδηγούν όπου θέλετε.

Φάνηκε ξεκάθαρα ότι του άρεσε αυτό. Μου εξέφρασε τις ευχαριστίες για τη βοήθεια που του πρότεινα και αμέσως πρόσθεσε:

— Στους δρόμους βρίσκομαι, από μια περιοχή στην άλλη. Δεν είχα προγραμματίσει αυτή την συνάντηση, αλλά θα ήταν μεγάλη βοήθεια για τη δουλειά μου να γνώριζα κάπως την κατάσταση στη χώρα σας. Μπορούμε να ανταλλάξουμε γνώμες και για την κατάσταση στη Μακεδονία, στη Βουλγαρία και στην Ελλάδα. Εγώ από κει έρχομαι και δεν πιστεύω τα προβλήματά τους να μη κινούν το ενδιαφέρον σας. Συμφωνείτε;!

Δεν υπήρχε λόγος να είχαμε αντίρρηση για μια ελεύθερη ανταλλαγή απόψεων. Τόσο περισσότερο αφού, μετά από τα λόγια μου, φάνηκε ότι έπεσε κάπως ο κομπασμός του.

Του έδωσα αρχικά μια συνοπτική εικόνα της ζωής και της δραστηριότητας του Κόμματός μας από την ίδρυσή του ακόμα, του μίλησα λίγο για τη δουλειά με το Μέτωπο, με τα εθνικοαπελευθερωτικά συμβούλια καθώς και για τις παρτιζάνικες τσέτες, τα τάγματα και τις άλλες παρτιζάνικες μονάδες. Εκτενέστερα στάθηκα στις εργασίες της Πρώτης Εθνικής Συνδιάσκεψης του Κόμματος και στις μεγάλης σημασίας αποφάσεις της, ιδιαίτερα για τη νέα, πιό ανώτερη φάση, όπου είχε περάσει ο αγώνας μας, για την οργάνωση και την ενίσχυση του Εθνικοαπελευθερωτικού Στρατού μας, για τη δημιουργία σύντομα του Γενικού Επιτελείου του Στρατού κλπ.

Του μίλησα στρωτά, με ειλικρίνεια, κι αυτό όχι άσκοπα, έχοντας υπόψη μου να φέρω σε φως και τις επιτυχίες που είχαμε και τον αγώνα μας γι' αυτές τις καταχτήσεις, αλλά και τις ελλείψεις και αδυναμίες που παρατηρούνταν καθώς και την κριτική θέση μας απέναντι τους. Έπραξα έτσι με σκοπό να ανοίξω δρόμο στο φίλο και να του δώσω να αντιληφτεί ότι σ' αυτό το πνεύμα συζητούμε εμείς με τους συντρόφους κι αυτό το συντροφικό πνεύμα ζητούμε κι απ' αυτούς. Όλο όμως αυτό έμεινε μόνο μια καλή επιθυμία.

— Από την έκθεση που μας έκαμε ο Γενικός Γραμματέας, άρχισε να λέει ο Τέμπο λες και μιλούσε σε συνάντηση μεταξύ κομμάτων, βλέπω ότι πήγατε μπροστά. Χαίρομαι γι' αυτό. Κάτι παρατήρησης (μετάφραζε νομίζω ο Ραμαντάν Τσιτάκου), έχω για την ως τώρα δουλειά σας, αλλά θα ήθελα πρώτα να δώσω μια εικόνα της κατάστασης στη Μακεδονία και της αντίληψης των βουλγάρων και ελλήνων συντρόφων για το χαρακτήρα του αγώνα.

Απ' όσα μας τσαμπούνισε στην πρώτη αυτή συνάντηση καθώς και σε δύο-τρεις άλλες περιπτώσεις, το καλοκαίρι εκείνης της χρονιάς, ήθελε να παρουσιαστεί όχι απλώς σαν «ειδικός» των βαλκανικών υποθέσεων, αλλά σαν «μεγάλος πολιτικός» των Βαλκανίων, σαν άνθρωπος που στην ώρα ήταν σε θέση να καταλήγει σε «συμπεράσματα, να παίρνει σημαντικές και οριστικές θέσεις»! Τόσο από τον τόνο της ομιλίας όσο και από τον οριστικό και «τελεσίδικο» τρόπο με τον οποίο αμολούσε τις φράσεις, σου δημιουργούσε την εντύπωση ότι είχες μπροστά σου τον άνθρωπο που κρατούσε στα χέρια του τα νήματα των Βαλκανίων και ότι το σήμερα και το αύριο αυτών των χωρών εξαρτιόνταν απ' αυτόν και μόνο!

Βαθιά εντύπωση μας προκάλεσε ιδιαίτερα η κατάφωρη έλλειψη σεβασμού αυτού του ανθρώπου προς τις ηγεσίες των δύο αδελφών κομμάτων, Βουλγαρίας και Ελλάδας, καθώς και η από την αρχή ως το τέλος χρησιμοποίηση εκ μέρους του των φράσεων «καλούπια» και «στερεοτυπίες». Γρήγορα θα μαθαίναμε τι ήθελε να πει μ' αυτά.

— Οι βούλγαροι σύντροφοι, μας είπε μέσα στ' άλλα, δεν ενεργούν ανάλογα με τις καταστάσεις, αλλά μιμούνται κατά τρόπο στερεότυπο την περασμένη πείρα, παρμένη από τα βιβλία. Περιμένουν να ξεσπάσουν απεργίες και διαδηλώσεις στις πόλεις, όπως στη Ρωσία το 1917 και μετά ν' αρχίσουν την κατοπινή φάση, την ένοπλη εξέγερση! Αυτό θα πει να βάλεις τέρμα στον αγώνα ενάντια στον καταχτητή, πριν ακόμα αρχίσει. Το ίδιο κάνουν και οι Έλληνες. Έχουν συγκεντρωθεί μόνο στις πόλεις και περιμένουν να πάρουν αργότερα την εξουσία με κοινοβουλευτικές διαπραγμάτευσεις. Αυτά είναι γαϊδουριές! — ξεθύμανε χωρίς ίχνος ντροπής (γρήγορα θα συνηθίζαμε μ' αυτή την ορολογία που την πιπίλιζε συνεχώς αυτός ο Σερβο-μαυροβούνιος). — Είναι γνωστό—, συνέχισε να λέει, — ότι ένας μυαλωμένος άνθρωπος πρέπει να βλέπει πέρα από τη μύτη του, αλλά όχι όμως στερεότυπα, χωρίς να βλέπει ή, πώς θα λέγαμε, υποτιμώντας αυτό που υπάρχει μπροστά στη μύτη του. Έχω το λόγο, —είπε όλο κομπασμό, — για την πείρα του κόμματος μας και του γενικού επιτελείου μας. Εμείς βρισκόμαστε στα βουνά, διεξάγουμε το μεγάλο αγώνα, χωρίς να περιμένουμε τις απεργίες και τις διαδηλώσεις των Βουλγάρων και των Ελλήνων! Αυτό είναι το παράδειγμα που πρέπει να ακολουθηθεί, ειδικά για τις συνθήκες των Βαλκανίων και εμείς, — είπε, — δε θα λυπηθούμε να το δώσουμε σ' οποιονδήποτε!

Σταμάτησε λίγο και μετά στράφηκε προς εμένα και είπε:

Να, μ' αρέσει που και σε σας άρχισε ο αγώνας στα βουνά, ο παρτιζάνικο πόλεμος. Αυτά είναι καλά σημάδια, αλλά πρέπει να βιαστείτε. Μείνατε ακόμα με τις τσέτες και τις παρτιζάνικες ομάδες δράσης. Αφήστε αυτές τις ομάδες δράσης στις πόλεις, γεμίστε τα βουνά με παρτιζάνους. Γιατί, όπως είπα, αν ο αγώνας συγκεντρωθεί μόνο στις πόλεις, τότε πέφτει κανείς σε καλούπια, γίνεται τυφλή αντιγραφή της πείρας των άλλων, κι ας είναι αυτή η πείρα οποιασδήποτε επανάστασης...

Σαν πολύ ψηλοκρατιούνταν αυτός ο νταής κομμουνιστής! Μιλούσε έτσι, τόσο αυθάδικα και με κομπασμό επειδή ήταν συνήθειό του, ή μήπως μας θεωρούσε εμάς «νέους» και νόμιζε ότι μπορεί να μας αμολήσει ό,τι του κατεβάσει η κούτρα; Δε μπορούσα να τον αφήσω να συνεχίζει με τέτοιον τόνο και με τέτοια λόγια.

— Εμείς —επέμβηκα εγώ— δε γνωρίζουμε από κοντά τα αδερφά κόμματα της Βουλγαρίας και της Ελλάδας και δεν είχαμε την ευκαιρία και τη δυνατότητα να ξέρουμε λεπτομέρειες για την τωρινή τους κατάσταση. Γι' αυτό δεν το θεωρώ σωστό, μάλιστα ούτε να μιλήσουμε εδώ γι' αυτά τα κόμματα και τη γραμμή τους. Αλλά μια που εσείς είπατε τη γνώμη σας, χρειάζεται να πω κι εγώ τη δική μου!

— Το έφερα αυτό μόνο σαν παράδειγμα, χωρίς να έχω σκοπό να συζητήσουμε πάνω σ' αυτά, — θέλησε να δικαιολογηθεί ο Τέμπο. Πρόκειται για μια απλώς ελεύθερη συζήτηση.

— Ελεύθερα θα μιλήσω κι εγώ, —του είπα και συνέχισα. — Σαν δυό κομμουνιστικά κόμματα, μέλη της Κομιντέρν, τρέφαμε και τρέφουμε γι' αυτά τα ίδια αισθήματα και έχουμε τις ίδιες σκέψεις όπως και γιά το κόμμα σας και για κάθε άλλο κομμουνιστικό κόμμα. Ιδιαίτερα για τέτοιους ηγέτες όπως το Δημητρώφ είχαμε και έχουμε ης καλύτερες εντυπώσεις. Σας το λέω αυτό γιατί δεν είναι δυνατό να μη μας προκαλέσει έκπληξη ο τρόπος με τον οποίο μιλήσατε για την ηγεσία του Βουλγάρικου Κομμουνιστικού Κόμματος.

— Και μεις έχουμε εκτίμηση για το σύντροφο Δημητρώφ, — πετιέται ο Τέμπο, — αλλά στην προκειμένη περίπτωση κι αυτός είναι υπέρ της ακολούθησης μιας στερεότυπης γραμμής στα ζητήματα του αγώνα ενάντια στους καταχτητές. Ίσως αυτό προέρχεται επειδή δουλεύει στη Μόσχα, στην Κομιντέρν, και δε γνωρίζει άλλη πείρα παρά αυτή των προηγούμενων επαναστάσεων και του πολέμου του Κόκκινου Στρατού. Και ακριβώς εδώ η στερεοτυπία...

— Σαν πολύ αναφέρατε τον όρο «στερεοτυπία» και, απ' ό,τι βλέπω, μ' αυτό υπονοείτε, κατά πρώτο λόγο, την πείρα της Οχτωβριανής Επανάστασης, του είπα ρητά. Ή κάνω λάθος;!

— Κατά κάποιον τρόπο και αυτή, αλλά, να συνεννοούμεθα...

— Με συγχωρείτε, αλλά για μας όμως η Οχτωβριανή Επανάσταση και όλη η πείρα της είναι κάτι το ιερό, τον διέκοψα. Ίσως δε μπήκαμε τόσο βαθιά στα πράγματα όσο εσείς, —του απευθύνθηκα όχι χωρίς ειρωνεία, — ένα πράγμα όμως το ξέρουμε καλά: Η επανάσταση, ιδιαίτερα η Οχτωβριανή, είναι μεγάλο γεγονός, ένα κατόρθωμα, ένα διεθνές φαινόμενο που σου θυμίζει πάνω απ' όλα τις ριζικές ανατροπές στην κοινωνία. Αυτή δεν περιλαμβάνει μόνο τις απεργίες και τις διαδηλώσεις, όπως εσείς είπατε, αλλά πάνω απ' όλα εμπεριέχει το τελικό στάδιο του αγώνα που γίνεται με δυναμικά μέσα, με όπλα, με πολυβόλα, με κανόνια. Για μας, λοιπόν, η επανάσταση είναι αγώνας που διεξάγεται σταδιακά και αδιάκοπα σ' όλες τις μορφές, μ' όλους τους τρόπους και τα μέσα, από τα στοιχειώδικα και ως τη γενική ένοπλη επανάσταση.

— Δεν τα αρνούμαστε αυτά, αλλά εσείς μπήκατε στη θεωρία, επέμβηκε αυτός. Είχα το λόγο για τον τωρινό αγώνα, είπε.

— Γι' αυτό είχα κι εγώ το λόγο και όχι απλώς στο χώρο της θεωρίας, του είπα. Ήθελα να πω ότι εμείς σ' όλη τη γραμμή μας στηριζόμαστε και διδασκόμαστε, πάνω απ' όλα, από την αναντικατάστατη πείρα της Οχτωβριανής Επανάστασης, προσπαθώντας ασφαλώς να τη γνωρίσουμε όσο το δυνατό καλύτερα και να την εφαρμόσουμε σύμφωνα με τον καιρό, τις περίστασης και τις συνθήκες της σημερινής κατάστασης.

Πρόσεξα ότι μεταβιάς περίμενε να τελειώσω. Με μιά βέργα κρανιάς χτυπούσε ανήσυχα και σπασμωδικά τις μπότες.

— Παραξηγηθήκαμε άσχημα, είπε. Αλλού είχα το λόγο, αλλά ας τ' αφήσουμε αυτό το θέμα. Το πρόβλημα έχη...

— Και κάτι άλλο σχετικά με τα όσα είπατε για τους βούλγαρους συντρόφους και προπαντός για το σύντροφο Δημητρώφ, του είπα. Επαναλαμβάνω, εμείς δεν είχαμε καμιά άμεση επαφή μ' αυτούς και δεν γνωρίζουμε συγκεκριμένα την κατάσταση των πραγμάτων τους. Νομίζω όμως λαθεύετε όταν λέτε ότι ο σύντροφος Δημητρώφ είναι αντίθετος στην άμεση και σε πλάτος ανάπτυξη του ένοπλου αγώνα ενάντια στη ναζιφασιστική κατοχή.

— Εγώ λέω αυτά που είδα κι άκουσα, πετιέται ο Τέμπο.

— Πριν ολίγων μηνών μας ήρθαν οι κατεύθυνσης της Κομιντέρν για τη γραμμή του Κόμματος μας στον Εθνικοαπελευθερωτικό Αγώνα, τον αντέκρουσα. Πιστεύω ότι στον καθορισμό των προσανατολισμών και των κατευθύνσεων που δίνη η Κομιντέρν έχει κύρια θέση και λόγο και ο σύντροφος Δημητρώφ.

— Αναμφισβήτητα! είπε ο Τέμπο. Αυτός ασχολείτε άμεσα με την Κομιντέρν.

— Τότε, τ' αποκρίθηκα, πώς να τα πάρουμε αυτά που είπατε, τη στιγμή που οι κατεύθυνσης που μας στέλνονται δε μας λένε «περιμένετε στις πόλης», «ασχοληθείτε μόνο με τις απεργίες», αλλά λένε «αναπτύξτε και βαθύνετε τον αγώνα, κινητοποιείστε όλες τις δύναμης στον ένοπλο αγώνα ενάντια στο φασίστα καταχτητή»;!

Ο Τέμπο ξεροκοκκίνισε και πάλι επέμεινε στο δικό του, λέγοντας ότι δε γνώριζε για τις κατευθύνσεις που μας είχαν έρθει εμάς, αλλά «τη συγκεκριμένη πραγματικότητα στη γραμμή των βουλγάρων συντρόφων».

Παραπέρα δεν άφησα να συνεχιστεί η συζήτηση για τους άλλους κι αυτός ο ίδιος υποχώρησε, επαναλαμβάνοντας ότι δεν άνοιξε αυτό το θέμα «για να διαβάλει τρίτους», αλλά καθαρά για μια «συμβουλευτική συζήτηση μεταξύ συντρόφων».

Ήρθε η σειρά να μας αμολήσει «κάτι παρατηρήσεις» για τη δουλειά μας. Από τις πρώτες κιόλας «παρατηρήσεις» του είδα ότι δεν ήταν απληροφόρητος για τη δική μας κατάσταση, όπως ισχυρίζονταν και προσποιούνταν στην αρχή. Αφού είπε κάτι όσο για τα μάτια και «μας έκαμε το κέφι» για μια σειρά επιτυχίες, το βρήκε λογικό να μας αραδιάσει τις «παρατηρήσεις»:

— Πρώτο, είπε, φάνηκαν τάσεις και τοποθετήσεις σεχταριστικές από μέρους του Κόμματος σχετικά με τη συνεργασία και την προσέγγιση με στρώματα και ομάδες ανθρώπων με επιρροή στο λαό· δεύτερο, πρέπει να συνδεθεί πιό στενά ο χαρακτήρας του απελευθερωτικού αγώνα με το πρόβλημα της εξάλειψης του παλιού καθεστώτος, με τη δημιουργία δηλαδή των εθνικοαπελευθερωτικών συμβουλίων· τρίτο, οι παρτιζάνικες τσέτες και μονάδες δεν πρέπει να θεωρούνται «τσέτες του Κόμματος»· τέταρτο...

— Να καταγγείλουμε τον τροτσκιστή Ζάι Φούντο σαν εχθρό του Κόμματος! επέμβηκα εγώ στη στιγμή.

Ο Τέμπο κλονίστηκε και σάστισε από την επέμβαση, αλλά γρήγορα προσπάθησε να πάρει τον εαυτό του.

— Μάλιστα, είπε, και γι' αυτόν θα μιλήσω!

— Σύντροφε Τέμπο, του αποκρίθηκα ήρεμα, αυτά που μας λέτε, τα έχουμε διαβάσει πριν από δυό-τρεις μήνες στην επιστολή του Τίτο και συζητήσαμε επί μακρόν με το Μπλάζο. Όπως φαίνεται και εσείς ήσασταν καλά πληροφορημένος σχετικά. Δεν έχει πώς να μη μας καλοφανεί αυτό το γενικό ενδιαφέρον σας για την υπόθεση μας.

— Γιατί σας κακοφαίνεται που ενδιαφερόμαστε; ρώτησε ερεθισμένος. Δεν έχετε ανάγκη για βοήθεια; Ή μήπως δε βλέπετε σωστές τις παρατηρήσεις μας;

Πολύ σύντομα μίλησα και σ' αυτόν για το πώς εμείς τα συζητήσαμε και πώς χαρακτηρίσαμε αυτά που μας έγραφε ο Τίτο και, για να κάμω να πέσει λίγο η μύτη του, του είπα ξάστερα:

— Κατ' αρχήν εκείνες οι παρατηρήσεις ίσως και να ευσταθούσαν, αλλά μας ήρθαν πολύ αργά. Ήρθαν τότε που για μας δεν υπήρχαν πιά σαν προβλήματα, πόσο μάλλον θα άξιζαν τώρα να κάνουμε λόγο γι' αυτά.

— Ίσως, είπε ο Τέμπο, αλλά όταν μιλήσατε στην αρχή για τη γραμμή του Κόμματος αναφέρατε συνεχώς τον όρο «οι παρτιζάνικες μονάδες μας», «οι τσέτες μας». Μιλάτε από τη θέση του Γενικού Γραμματέα του Κόμματος, ή όχι;

— Ασφαλώς! του είπα.

— Προκύπτει τότε ότι εσείς τις τσέτες και τα τάγματα τα θεωρείτε ακόμα «μονάδες του Κόμματος»! Κι αυτό ακριβώς είναι λάθος σεχταριστικού χαρακτήρα. Αυτές είναι ένοπλες δυνάμεις του λαού, όχι απλώς του Κόμματος...

— Ας μήν κάνουμε λογοπαίγνια, τον αντέκοψα. Όταν λέμε «οι μονάδες και οι τσέτες μας», έχουμε πάντα υπόψη μας το λαό και το Κόμμα. Αυτές είναι ασφαλώς η ένοπλη δύναμη του λαού, γιατί ο λαός, οι αγρότες, οι εργάτες, η νεολαία πυκνώνουν τις γραμμές τους. Εμείς όμως δεν το θεωρούμε καθόλου λάθος, όταν τις τσέτες και όλες τις άλλες παρτιζάνικες μονάδες τις θεωρούμε στενά συνδεμένες με το Κόμμα, και μάλιστα δε μπορούμε να διακρίνουμε πού είναι αυτό που εσείς το βλέπετε λάθος. Το

Κομμουνιστικό Κόμμα μας είναι ο δημιουργητής, ο οργανωτής και ο μοναδικός και αναντικατάστατος καθοδηγητής τους. Εμείς δεν κληρονομήσαμε τίποτε από τον παλιό στρατό του άλλοτε βασιλιά, ούτε και μιά ομάδα στρατιώτες και άσε μετά μεγαλύτερες μονάδες. Όλες οι δυνάμεις που βγήκαν στα βουνά είναι, λοιπόν, προϊόν της σωστής γραμμής του Κόμματός μας, δημιούργημα του και, σ' αυτή την κατεύθυνση, εμείς δεν κάνουμε λάθος που τις παρτιζάνικες μονάδες τις λέμε δικές μας. Βρισκόμαστε τώρα μπροστά σε μεγάλα καινούργια καθήκοντα: Θά οργανώσουμε μεγάλες στρατιωτικές μονάδες, αρχίζοντας από τις ταξιαρχίες, θα δημιουργήσουμε και το Γενικό Επιτελείο του Εθνικοαπελευθερωτικού μας Στρατού. Αυτούς τους σχηματισμούς και αυτά τα όργανα εμείς δε μπορούμε ποτέ να τα φανταστούμε απεσπασμένα από το Κόμμα, από τον ιδρυτικό και καθοδηγητικό του ρόλο.

Είχε ένα παράξενο ελάττωμα αυτός ο συνομιλητής: όσες φορές βρίσκονταν σε δύσκολη θέση, έλεγε ένα «καλά, καλά» και αμέσως με αυθάδεια πηδούσε σ' άλλο κλαρί. Αυτό μας συνέβηκε σ' όλες ης συζητήσεις που είχαμε μαζί του.

— Δεν αρνούμαι το ρόλο του Κόμματος, αλλά είναι λάθος να μυλάει κανείς κατ' αυτόν τον τρόπο, γιατί προκύπτει ότι οι μονάδες αποτελούνται μόνο από κομμουνιστές, είπε.

— Αυτό είναι παράλογο, του απάντησα. Στις τσέπες και τα τάγματά μας συμμετέχουν πολλοί μαχητές και οι γραμμές τους πληθαίνουν αδιάκοπα. Πώς το χωράει ο νούς σας ότι όλοι εκείνοι είναι κομμουνιστές! Όχι, σύντροφε Τέμπο, αυτό ούτε μπορεί να συμβεί. Οι κομμουνιστές είναι η πρωτοπορεία, οι μπροστάρηδες των μαχητών, είναι οι άξιοι καθοδηγητές, αλλά δεν αποτελούν όλη τη δύναμη των μαχητών.

— Δηλαδή, προκύπτει τουλάχιστον ότι τα επιτελεία σας αποτελούνται αποκλειστικά από κομμουνιστές! Είναι κι αυτή μια παρατήρηση που έχουμε για σας. Αφού ο στρατός είναι λαϊκός, τα μη κομμουνιστικά στοιχεία πρέπει να συμπεριληφτούν στα επιτελεία και όχι να αφεθεί αυτή η δουλειά μόνο στα χέρια των κομμουνιστών.

— Ούτε κι αυτό το «λάθος» ευσταθεί, τον αντέκρουσα αμέσως. Μπορώ μάλιστα να σας πω ότι το μεγαλύτερο μέρος στις διοικήσεις και τα επιτελεία των στρατιωτικών μας μονάδων δεν είναι κομμουνιστές, αλλά τίμιοι πατριώτες, αγωνιστές που αγαπάνε τη λευτεριά και την ανεξαρτησία της πατρίδας και που έχουν αγκαλιάσει ενσυνείδητα τη γραμμή του Κομμουνιστικού Κόμματος μας. Ασφαλώς, σ' όλη αυτή τη δουλειά εμείς τονίζουμε σαν κυριότερο το γεγονός ότι το κεντρικό επιτελείο, το διευθυντικό επιτελείο μας που καθορίζει τη γραμμή, που καθοδηγεί το Μέτωπο, τη δουλειά των εθνικοαπελευθερωτικών συμβουλίων και όλο τον αγώνα, είναι το Κόμμα. Αυτό εμείς δεν το αρνούμαστε, αντίθετα, το θεωρούμε θεμελιώδη παράγοντα και τη μεγαλύτερη νίκη που έχουμε σημειώσει.

Γρήγορα θα πειθόμουν ότι τον Τέμπο δεν τον έτρωγε η έγνοια ούτε για το πώς ενεργήσαμε εμείς με το Μέτωπο, ούτε για τη δουλειά με τους εθνικιστές και ούτε για το ρόλο των κομμουνιστών και των εξωκομματικών στοιχείων στα επιτελεία. Αυτά που είχαμε διαβάσει στην επιστολή του Τίτο, μας τα επανέλαβε για να μας δείξει, προφανώς, ότι «ήξερε να κάμει συγκεκριμένες παρατηρήσεις», δε μπήκε όμως σε διάλογο ύστερα από τις αντιρρήσεις μας. Αλλού αποσκοπούσε.

— Πρέπει οπωσδήποτε να συγκροτηθούν μεγαλύτερα επιτελεία, γιατί χωρίς επιτελεία δε γίνεται! μας λέει στη συνέχεια της κουβέντας του. Εσείς, σύντροφε Ενβέρ, είπατε ότι το διευθυντικό, το κεντρικό επιτελείο, είναι το Κόμμα. Σύμφωνος, αλλά το Κόμμα είναι κόμμα και το επιτελείο, επιτελείο! Το τελευταίο έχει τα δικά του καθήκοντα και το ρόλο του, προπαντός στην παρακολούθηση και το συντονισμό των πολε-

μικών επιχειρήσεων. Εσείς μείνατε ακόμα στις διοικήσεις τσετών και ταγμάτων. Είστε πολύ πίσω. Πού έχετε τα επιτελεία ταξιαρχών, πού είναι το Γενικό σας Επιτελείο;!

— Σας ακούμε, σύντροφε Τέμπο, σας παρακαλώ όμως να έχετε υπόψη σας πού μιλάτε και γιατί μιλάτε, τον αντέκοψα με τόνο κατηγορηματικό. Συντροφικά σας αφηγήθηκα για την ανάπτυξη του αγώνα και των παρτιζάνικων στρατιωτικών σχηματισμών μέχρι την Πρώτη Εθνική Συνδιάσκεψη. Σας μίλησα επίσης και για τα συγκεκριμένα καθήκοντα που έβαλε η Συνδιάσκεψη στην κατεύθυνση της συγκρότησης μεγαλύτερων στρατιωτικών σχηματισμών και, σ' αυτό το πλαίσιο, και για τη δημιουργία σύντομα του Γενικού Επιτελείου του Στρατού μας.

— Μα πού τα 'χετε όμως αυτά! επέμβηκε ξανά με κάποια ακατανόητη ανυπομονησία.

— Στα βουνά τα 'χουμε, του είπα ανεβάζοντας τον τόνο. Στα χωριά και στις πόλεις της Αλβανίας, παντού όπου αγωνίζεται, οργανώνεται και κινητοποιείται ένας ολόκληρος λαός με επικεφαλής το Κόμμα του. Και μη νοιάζεστε, σύντροφε Τέμπο, για την ευόδωση των πραγμάτων μας. Το καθετί θα γίνει καθώς πρέπει, στον απαιτούμενο χρόνο, και όχι όπως μου καπνίσει εμένα ή εσένα, ή οποιουδήποτε άλλου.

— Σας καταλαβαίνω, σας καταλαβαίνω, σύντροφε Ενβέρ, απάλυνε ξαφνικά τον τόνο. Αλλά κοίταξε πώς έχει η υπόθεση: Έχω καιρό που βασανίζω το μυαλό μου με κάποια μεγάλη ιδέα, που πιάνει τη Γιουγκοσλαβία, την Αλβανία, τη Βουλγαρία και την Ελλάδα.

— Θα 'ναι πράγματι μεγάλη, αφού πιάνει όλα τα Βαλκάνια, του είπα με λεπτή ειρωνεία.

— Μάλιστα, όλα τα Βαλκάνια! επανέλαβε με ασυγκράτητη ικανοποίηση και συνέχισε: — Έχω στο νου μου την ιδέα για ένα μεγάλο στρατηγείο, ενός στρατηγείου, πώς να πω, πάνω από τα επιτελεία, μιάς γενικής οργάνωσης, με καταλαβαίνεις;

— Σ' ακούμε, σ' ακούμε, τ' απάντησα για να μη του πω ότι καθόλου δεν καταλαβαίνω τι μου λες.

— Αυτό το στρατηγείο —συνέχισε— θα είναι διαβαλκανικό, ή ας το πούμε συντομότερα βαλκανικό και σκέφτομαι να αποτελείται από αντιπροσώπους των γενικών επιτελείων όλων των βαλκανικών χωρών. Θα ανατεθούν σ' αυτό σημαντικά καθήκοντα, θα...

Ένιωσα ότι δεν ήταν ώρα για ειρωνεία ούτε να τα πάρω στα ελαφρά αυτά που έλεγε, γι' αυτό και προσηλώθηκα ν' ακούσω με όλη την προσοχή που άξιζε η «ιδέα». Εκείνος, όπως φαίνεται, είδε την αλλαγή που απρόοπτα έπαθα και κατέβασε τον τόνο ευφορίας στο λόγο του:

— Να συνεννοούμεθα, αυτά τα ανάφερα απλώς μια και είχα την ευκαιρία να περάσω από 'δω, είπε. Την ιδέα αυτή την έχω στο νου μου, είναι σα να λέμε σχέδιο ιδέας. Αντάλλαξα λίγες γνώμες μ' ένα σύντροφο του ελληνικού κόμματος και μ' έναν του βουλγάρικου κόμματος, πάντως όμως, έτσι, με την ευκαιρία, το είπα και σ' αυτούς. Όσο να κεντρίσω τη σκέψη. Πρέπει να ωριμάσει ακόμα η ιδέα αυτή, να την επεξεργαστώ και μετά την θέτουμε καθώς πρέπει, για συζήτηση. Αλλά, για ανακεφαλαίωση αυτής της συζήτησης που κάναμε, —συνέχισε να λέει—, επιμένω ξανά σ' αυτό που είπα πιό πάνω: εσείς πρέπει να συγκροτήσετε το γρηγορότερο τα επιτελεία, προπαντός το γενικό επιτελείο. Αυτό έχει μεγάλη σημασία. Να, ας υποθέσουμε ότι με τους βουλγάρους και τους έλληνες συντρόφους θα βρεθούμε σύμφωνοι να συγκεκριμενοποιήσουμε την ιδέα για το «Βαλκανικό Στρατηγείο». Ας υποθέσουμε ότι και σεις θα είστε σύμφωνοι. Τότε πώς θα συμμετάσχετε εσείς σ' αυτό, όταν ακόμα δεν έχετε το δικό σας

γενικό επιτελείο;! Εδώ σου είχα το λόγο, -είπε και σήκωσε τα μάτια για να ιδεί την αντίδραση μου.

— Το κυριότερο για μας είναι να έχουμε το ηγετικό επιτελείο, το Κόμμα, του είπα. Μ' αυτό επικεφαλής, στην κατάλληλη στιγμή, θα συγκροτηθούν και οι διοικήσεις και τα επιτελεία των άλλων μεγαλύτερων μονάδων ανάλογα με τις ανάγκες και τους ρυθμούς ανάπτυξης του αγώνα. Όσον αφορά τη συγκεκριμένη στιγμή κατά την οποία θα συγκροτηθούν αυτά, νομίζω ότι αυτό δεν το ζητάτε· ωστόσο δεν υπάρχει λόγος ούτε κι εγώ να σας το πως. Αυτό είναι υπόθεση της Κεντρικής Επιτροπής του Κόμματός μας και του Γενικού Συμβουλίου του Εθνικοαπελευθερωτικού Μετώπου.

— Μου φαίνεται, κακώς μ' αντιληφθήκατε! επέμβηκε ο Τέμπο που ως τώρα άκουε με κατεβασμένα τα μάτια. — Ό,τι είπα σχετίζεται με την ιδέα που έχω στο νου μου. Αυτό είναι που με προβληματίζει...

— Να λέω την αλήθεια, εμάς δεν μας πέρασε ποτέ από το νου μας μια τέτοια ιδέα, γι' αυτό και δε μπορώ να πάρω καμιά θέση όχι μόνο εξ ονόματος της ΚΕ του Κόμματος, αλλά ούτε και εξ ονόματός μου, του είπα. Κι ακόμα περισσότερο αφού εσείς ο ίδιος, όπως είπατε ήδη, είναι ακόμα σχέδιο ιδέας που στροβιλίζει στο μυαλό σας. Ίσως αργότερα θα τη συγκεκριμενοποιήσετε καλύτερα, θα συμβουλευτείτε ίσως και τους συντρόφους του κόμματός σας και των άλλων αδελφών κομμάτων.

— Ασφαλώς, ασφαλώς! είπε ο Τέμπο.

— Όχι όμως στο πόδι και παροδικά! του είπα σαν αστεία και συνέχισα: — Αν θα μας τεθεί αυτό το πρόβλημα, εμείς θα το συζητήσουμε και θα εκφράσουμε τη γνώμη μας. Όσο γι' αυτή την τελευταία σας ανησυχία, ότι εσείς οι άλλοι θα μπείτε σ' αυτό το «στρατηγείο» και μεις θα μείνουμε έξω, επειδή δεν έχουμε ακόμα γενικό επιτελείο του στρατού, να είστε ήσυχοι! Μετά, η συμμετοχή ή μη του επιτελείου μας δεν πιστεύω να χαλάει την ιδέα σας, πρόσθεσα επίσης σαν αστεία.

— Α, όχι! Πρόκειται για βαλκανική ενότητα, για μια τέτοια αδελφική ένωση μεταξύ των λαών και των χωρών μας, πού...

— Εμείς ποτέ δε φέρουμε εμπόδιο σε ό,τι εξυπηρετεί τον κοινό μας αγώνα ενάντια στους ναζιφασίστες καταχτητές, του είπα. Αλλά ας κλείσουμε αυτό το ζήτημα. Είπατε εξ άλλου ο ίδιος ότι είναι ακόμα πρώιμα να συζητούμε γι' αυτό. Από μεριά μας έχουμε προβλήματα πιό επείγοντα να λύσουμε.

— Σύμφωνος! Στο επανιδείν, είπε ο Τέμπο, σηκώθηκε και πέρασε την τσάντα του στον ώμο.

Έδειχνε τώρα πιό βαρύθυμος απ' ό,τι τον είδαμε στην αρχή. Όπως φαίνεται, νόμιζε ότι θα άκουε από μας μόνο το «αμήν». Η αλήθεια όμως είναι ότι εμείς, στην πρώτη αυτή συνάντηση, φερθήκαμε πολύ συντροφικά, μάλιστα πλέον του δέοντος ανεχτικοί και καλοπροαίρετα μ' αυτόν και μ' αυτά που έλεγε. Έφυγε ανεπάντεχα, το ίδιο ανεπάντεχα όπως ήρθε. Έπειτα από λίγο καιρό νομίζω ότι παρουσιάστηκε πάλι στο Επιτελείο μας και ξανά χάθηκε πέρα τη Μακεδονία ή την Ελλάδα, για να ξανάρθα κι άλλες δυό-τρεις φορές κατά τα τέλη του Ιούλη ή στις αρχές Αυγούστου της ίδιας χρονιάς. Ποτέ δεν είχα ξεκάθαρο πόσες φορές μπαινόβγαινε ο Τέμπο σε μας την περίοδο από το Μάρτη μέχρι τον Αύγουστο του 1943. Ίσως αυτό προέρχεται από το γεγονός ότι σ' αυτές τις περιοδείες του επαναλάβαινε συνεχώς μόνο ένα πρόβλημα, μια κουβέντα — «το Βαλκανικό Στρατηγείο!». Σε μιά απ' αυτές τις εμφανίσεις και εξαφανίσεις του, απ' ό,τι θυμάμαι, κατά το τέλος του Ιούνη μου είπε:

— Τι λέτε αν θα 'ρχονταν με μένα στη Θεσσαλία ο Κώτσι Τζότζε[1]. Να κάνουμε μιά συνάντηση με τους έλληνες συντρόφους για το «στρατηγείο», ξεμουδιάζουν λίγο και τα πόδια του ύστερα από τόσον καιρό φυλακή!

Δεν υπήρχε λόγος να του χαλάσουμε το χατήρι. Πήγαν, χάθηκαν μιά ή δυό βδομάδες και γύρισαν πάλι στην Αλβανία. Όπως φαίνεται είχαν σμίξει τ' άστρα τους, γιατί ύστερα από λίγες μέρες όταν «χρειάστηκε» στον Τέμπο να κάνει ένα άλλο πηγαινοέλα στην Ελλάδα για το «στρατηγείο», ζήτησε πάλι να πάρει μαζί του τον Κώτσι Τζότζε.

— Μας κάνεις και τον Κώτσι «βαλκανικό!», του είπε σαν αστεία ο Μυλαντίν.

— Μπήκαμε σ' αυτή τη δουλειά τώρα, ας τραβήξουμε, του απάντησε ο Τέμπο.

Επέστρεψαν κατά τα τέλη του Ιούλη ή στις αρχές Αυγούστου. Βρισκόμασταν τότε στο Κουτσάκ της Κορυτσάς. Ήταν η τελευταία αυτή η συνάντηση που είχα με τον Τέμπο στα χρόνια του Εθνικοαπελευθερωτικού Αγώνα. Ήταν συγχρόνως η συνάντηση κατά την οποία χρειάστηκε να έρθουμε σε σκληρή διαμάχη μαζί του, να ακούσουμε απ' αυτόν τις πιό βαριές κατηγορίες για τη γραμμή του Κόμματός μας. Αυτή η συνάντηση σημείωσε την απαρχή των ανοιχτών και οργανωμένων επεμβάσεων και πιέσεων του ΚΚΓ σε βάρος μας, επεμβάσεις αυτές και πιέσεις που ως τότε φαίνονταν σαν να τις έκαναν από κεφαλιού τους οι απεσταλμένοι, αλλά που στην πραγματικότητα, όπως αποδείχτηκε αργότερα, τις έκαναν όχι από κεφαλιού τους, αλλά με οδηγίες και προσανατολισμούς βγαλμένους από την κεφαλή της γιουγκοσλάβικης ηγεσίας, από τον Τίτο και συντροφιά. Γι' αυτό όμως θα μιλήσω παρακάτω. Μένει ακόμα αξεδιάλυτη η παραπέρα τύχη της «στροβιλίζοντας» ιδέας του Τέμπο, η τύχη του «Βαλκανικού Στρατηγείου».

Αφού «συγκεκριμενοποίησε την ιδέα», περιπλανώμενος πέρα δώθε στα Βαλκάνια (η αλήθεια είναι ότι κινούνταν πολύ, αναλάβαινε θεληματικά και χωρίς να ρωτάει οποιαδήποτε επιχείρηση όσο επικίνδυνη κι αν ήταν, φαίνονταν αποφασισμένος σ' αυτά που έλεγε, σκληροκέφαλος με μουλαρίσιο πείσμα, άφοβος· κοντολογής, το ίδιο σχεδόν σαν ο Ντουσάν Μουγκόσα, αλλ' όμως πιό δυναμικός και πιό ικανός στην εκπλήρωση της αποστολής του), αφού, λοιπόν, τη «συγκεκριμενοποίησε», μας ήρθε βαρύς-βαρύς στην Αλβανία μαζί με κάποιον άλλο:

— Αντιπρόσωπος της Κεντρικής Επιτροπής του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας, μας τον παρουσίασε και μας είπε ένα όνομα ή κάποιο ψευδώνυμο, που ποτέ δεν το θυμήθηκα.

Συναντηθήκαμε με τους δυό νεόφερτους και, για να δημιουργήσω «ατμόσφαιρα» στον Τέμπο, τον ρώτησα αστειευόμενος:

— Ε, τι λέν' τα Βαλκάνια;!

— Αναβράζουν, είπε ο Τέμπο και φάνηκε καθαρά ότι ευχαριστήθηκε. Αναβράζουν και κοχλάζουν!

— Πρόσεχε, μπορεί και να εκραγούν! του απάντησα.

1. Στην Πρώτη Εθνική Συνδιάσκεψη του ΚΚΑ, το Μάρτη 1943, ο Κώτσι Τζότζε, παρ' όλο που βρίσκονταν στη φυλακή, εκλέχτηκε μέλος του Πολιτικού Γραφείου της ΚΕ του ΚΚΑ και του ανατέθηκε το καθήκον του γραμματέα οργανωτικών υποθέσεων του Κόμματος. Αμέσως μόλις βγήκε από τη φυλακή, στις αρχές του καλοκαιριού της ίδιας χρονιάς, στα ταξίδια του με τον Βουκμάνοβιτς Τέμπο στην Ελλάδα, στρατολογήθηκε από τον τελευταίο και έγινε τυφλό όργανο και πειθήνιος πράχτορας της ηγεσίας του Βελιγραδίου. Με συνέπεια ανάπτυξε την κατασκοπευτική, αντιαλβανική και αντιμαρξιστική του δράση ώσπου ανακαλύφτηκε και πήρε την πρέπουσα τιμωρία στο Κόμμα στο τέλος του 1948 και το 1949 καταδικάστηκε από τα όργανα της λαϊκής δικαιοσύνης.

Ο Τέμπο σαν σοβαροφανής, προπέτης και μεγαλομανής που ήταν, σπάνια άφηνε περιθώριο για ελεύθερες συζήτησης. Σε όλα, ακόμα και στους χαιρετισμούς φιλοφροσύνης, αυτός έδινε το χρωματισμό επίσημης φόρμουλας. Όταν μιλούσε ή όταν ανάπτυσε καμιά ιδέα, σου δημιουργούσε την εντύπωση ότι υπαγόρευε κάποιο πρακτικό. Έτσι συνέβηκε κι αυτή τη φορά.

— Η προ ολίγον καιρό εκφραζόμενη ιδέα για το «Βαλκανικό Στρατηγείο» ωρίμασε πιά, άρχισε να λέει. Και σ' αυτή τη συνάντηση εγώ σκέφτομαι ώστε εμείς, οι αντιπρόσωποι των τριών κομμάτων, καίτοι λείπει ο βούλγαρος αδελφός, να κάνουμε το πρώτο σημαντικό βήμα για την συγκεκριμενοποίηση της ιδέας του στρατηγείου. Με τους βούλγαρους συντρόφους συμφωνήσαμε και σίγουρα στην επόμενη συνάντηση θα πάρουν μέρος. Τώρα, να πώς σκέφτομαι εγώ να γίνει αυτή η δουλειά...

Τον είδα που σαν πολύ ψηλοκρατούνταν. Επιπλέον, μας έβαζε τώρα μπροστά σε τετελεσμένο γεγονός, για κάτι που εμείς δεν είχαμε δώσει καμιά απολύτως σημασία. Γι' αυτό και, με περίσκεψη, επέμβηκα:

— Σύντροφε Τέμπο, έρχεστε από μακρυνό και κουραστικό δρόμο. Ξεκουραστείτε λίγο, μετά θα βρούμε και μεις τον καιρό να ακούσουμε την ιδέα σας.

— Όχι, δεν είναι ζήτημα να ακούσετε μονάχα εμένα, έφερε αμέσως αντίρρηση. Αυτή είναι μια σημαντική συνάντηση για ένα κεφαλαιώδες πρόβλημα.

— Τότε, πώς είναι δυνατό να μαζευόμαστε έτσι ξαφνικά και ανεπάντεχα σε μιά τέτοια συνάντηση για ένα πρόβλημα που κι εμείς το θεωρούμε βαρυσήμαντο;! του είπα. Εσείς ξέρετε καλά τους κανόνες οργάνωσης της...

— Τι κανόνες! είπε με τη γνωστή αυθάδειά του. Τώρα είναι καιρός πολέμου και τα πράγματα δεν καρτερούν να ακολουθάμε διαδικασίες!

— Λυπάμαι που βάζετε το πρόβλημα κατ' αυτό τον τρόπο, του είπα. Αν θα επρόκειτο για ζήτημα διαδικασίας, τότε δεν ανήκε σε μένα να βρισκόμουν σ' αυτή τη συζήτηση. Αλλά ας τ' αφήσουμε αυτά. Το πρόβλημα που βάζετε είναι πολύ σοβαρό και σε μένα δεν είναι επιτρεπτό να παρακαθίσω σε μια συνάντηση με αντιπροσώπους των δύο αδελφών κομμάτων χωρίς να έχω ξεκάθαρο τι θα συζητηθεί, χωρίς να έχω σχετικά και τη γνώμη και τους προσανατολισμούς των συντρόφων μου, τουλάχιστον των συντρόφων του Πολιτικού Γραφείου...

Συνεχίσαμε επί μακρόν τον αντίλογο ώσπου τελικά συμφωνήσαμε να θεωρηθεί όλο αυτό μια συμβουλευτική συνάντηση και μια προκαταρκτική ανταλλαγή γνωμών, σε μορφή καθαρά συντροφική, χωρίς την παραμικρή επίσημη δέσμευση και κατ' ουδένα τρόπο αυτά που θα συζητητούσαμε να παίρνανε τη μορφή επίσημων τοποθετήσεων. Ύστερ' απ' αυτό φάνηκε σαν να ξύπνησε και ο σύντροφος του ΚΚ Ελλάδας, που ως αυτή τη στιγμή ποτέ δεν άνοιξε το στόμα του. Όπως πληροφορηθήκαμε αργότερα, αυτός ήταν κάποιο πρόσωπο που τυχαία είχε συναντηθεί με τον Τέμπο όταν ο τελευταίος έκανε περιοδείες «ανά τα Βαλκάνια», αλλά για το εν λόγω πρόβλημα όχι μόνο εξουσιοδότηση δεν του είχε δώσει η ΚΕ του ΚΚΕ, αλλά ούτε εις γνώση ήταν η ηγεσία του για το γεγονός ότι αυτός είχε δεσμευτεί σ' αυτό το πρόβλημα. Ποιος ξέρει πώς τον κατάφερε ο Τέμπο και τον τράβηξε μαζί του σ' αυτή την τυχοδιωχτική περιπέτεια! Και μάλιστα, όπως ακούσαμε αργότερα, αυτός ο «αντιπρόσωπος της ΚΕ του ΚΚΕ» δεν ήταν ούτε και απλό στέλεχος του ΚΚ Ελλάδας. Είχε μήπως εξαπατηθεί ο Τέμπο ή μας τον έφερε να μας επιβληθεί «εξ ονόματος των δύο κομμάτων» για την ιδέα του, αυτό ποτέ δεν το μάθαμε. Αυτό όμως δεν έχει σημασία.

Αρχίσαμε, λοιπόν, την συντροφική «συμβουλευτική» συζήτηση, που μας πήρε ολόκληρες πολύτιμες ώρες για κάτι που θα τέλειωνε όπως κι άρχισε, «στροβιλίζουσα

ιδέα» στο μυαλό και για τους σκοπούς ενός ανθρώπου, που με σκοτεινά σχέδια περιπλανιόνταν στα Βαλκάνια.

Δε θα σταθώ πολύ στην ουσία και το χαρακτήρα αυτού του ζητήματος, που ο Τέμπο το 'λεγε «Βαλκανικό Στρατηγείο», ούτε και για τον τρόπο και για όσα είπαμε στη συμβουλευτική συνάντηση που κάναμε. Ωστόσο, μια που γι' αυτό το ζήτημα και ιδιαίτερα για τα εκ μέρους του Τίτο και συντροφιά σκοτεινά σχέδια που κρύβονταν πίσω απ' αυτό, έγινε επανηλειμμένα θόρυβος και επειδή, απ' ό,τι έχω ακούσει, ο Τέμπο μέχρι και τον τελευταίο καιρό επιχείρησε σ' αυτό το πρόβλημα να αναμίξει κατά τρόπο ποταπό το όνομα του Κόμματός μας και το δικό μου, χρειάζεται να κάμω μερικές διασαφηνίσεις:

Όπως είπα, τη συνάντηση που κάναμε με τον Τέμπο και με το «σύντροφο» του ΚΚ Ελλάδας από μιάς αρχής τη χαρακτηρίσαμε καθαρά σαν μια προκαταρκτική συμβουλευτική συνάντηση μεταξύ συντρόφων και, μόνο τόσο. Συμφωνήσαμε επίσης οι ιδέες που θα ρίχνονταν σ' αυτή τη συμβουλευτική συνάντηση να πλουτίζονταν εκ των προτέρων και με σκέψεις που μπορεί να είχαν οι σύντροφοι του ΚΚ Βουλγαρίας και, μόνο έπειτα απ' αυτό, θα υποβάλλονταν στις ηγεσίες των τεσσάρων αδελφών κομμάτων όχι σαν συμπεράσματα ή προσανατολισμοί, αλλά απλώς σαν απόψεις που θα τις ανέλυε ξεχωριστά και ανεξάρτητα το κάθε κόμμα. Συμφωνήσαμε επίσης ώστε για τα αποτελέσματα των αναλύσεων που θα έκανε το καθένα από τα κόμματα, να ενημερώνονταν τα τέσσερα αδελφά κόμματα και μόνο στην περίπτωση που όλα εγκρίνουν αυτή την ιδέα, θα μπορούσαμε να συσκεφτούμε εμείς οι αντιπρόσωποι των τεσσάρων κομμάτων, για τον επίσημο χειρισμό του προβλήματος και για τη λήψη της σχετικής απόφασης.

Χρειάστηκε όμως η «ανάλυση» του προβλήματος αυτού από την ηγεσία του Κόμματός μας να μη γίνει ποτέ. Γιατί;

Κατά πρώτο λόγο, όταν ο Τέμπο ανάπτυξε την «ιδέα του», δεν ήταν δύσκολο να διαπιστώσεις μια σειρά από σκοτεινά σημεία, για τα οποία αυτός, ύστερα από ερωτήσεις και παρεμβάσεις μου ή δεν ήταν σε θέση ν' απαντήσει ή ήταν δασκαλεμένος να γλιστράει. Ναι αλλά αυτά ήταν ζητήματα καίρια. Εμείς, λογουχάρη, δεν είχαμε καμιά αντίρρηση, και διαμέσου ίσως ενός κοινού οργάνου, να καταβληθούν προσπάθειες για να ενισχυθούν οι πολεμικές επιχειρήσεις που διεξάγονταν από τους παρτιζάνικους στρατούς της κάθε χώρας για ανταλλαγή πείρας και πληροφοριών, για την αμοιβαία εκλαΐκευση, των επιτυχιών τους, για την οργάνωση και των κοινών επιχειρήσεων, προπαντός στις παραμεθώριες περιοχές, για τη σχεδίαση από κάθε χώρα ταυτόχρονων χτυπημάτων ενάντια στον εχθρό σε διάφορες περιπτώσεις που θα κρίνονταν ωφέλιμες κτλ, κτλ. Ο Τέμπο όμως επειδή είχε «αλέσει» πολύ στο μυαλό του την ιδέα, πήγαινε και πιό πέρα:

— Όχι, έλεγε, αυτό πρέπει να είναι ένα στρατηγείο με πιό μεγάλες και πιο πλατιές αρμοδιότητες. Να είναι ένα πανβαλκανικό στρατηγείο για να έχει το δικαίωμα να αποφασίζει για «μεγάλες» επιχειρήσεις όλων των βαλκανικών δυνάμεων...

Και ακριβώς εδώ εμείς δεν μπορούσαμε να είμαστε ούτε ξεκάθαροι ούτε σύμφωνοι. Ένα στρατηγείο, που να είχε υπό τις διαταγές του τους παρτιζάνικους στρατούς των τεσσάρων χωρών! Ήταν άραγε σωστό αυτό; Ήταν δυνατό ένα τέτοιο πράγμα, ιδιαίτερα στις εξαιρετικά δύσκολες συνθήκες εκείνης της περιόδου;! Ποιά θα ήταν στην προκειμένη περίπτωση τα καθήκοντα των γενικών επιτελείων της καθεμιάς χώρας; Πώς θα γίνονταν ο συντονισμός των ενεργειών; Ποιος θα διηύθυνε αυτό το «υπερστρατηγείο»; Κι αν κάθε γενικό επιτελείο της κάθε μιάς χώρας θα καθοδηγούν-

ταν από την ΚΕ του κόμματος της αντίστοιχης χώρας, τότε το «Βαλκανικό Στρατηγείο» από ποιό κόμμα θα καθοδηγούνταν; Μήπως χρειάζεται να δημιουργηθεί και ένα «επιτελείο κομμάτων»; Ή μήπως πρέπει να πάμε με τη γνώμη του Τέμπο, σύμφωνα με τον οποίο «το κόμμα είναι κόμμα, το επιτελείο είναι επιτελείο» και, κατά συνέπεια, να αγνοηθεί και να απορριφτεί ο ηγετικός ρόλος του Κόμματος στα επιτελεία και στις διοικήσεις;!

Δεν μπορώ να πω ότι το αντιληφθήκαμε από κείνες τις στιγμές πως πίσω από την ιδέα γι' αυτό το «στρατηγείο» κρύβονταν μεγαλομανείς και ηγεμονιστικές επιδιώξεις της ηγεσίας του ΚΚΓ να κυριάρχησα στα Βαλκάνια. Αργότερα θα το καταλαβαίναμε αυτό, αλλά, απ' αυτές κιόλας τις στιγμές, εκτός από τις μεγάλες υπόνοιες που μας γεννήθηκαν για το χαρακτήρα του «στρατηγείου», ήταν και μερικές φράσεις του Τέμπο που μας δημιούργησαν όχι καλή εντύπωση. Τα ίδια και τα ίδια έλεγε για τη «σπουδαία πείρα» του Γενικού Επιτελείου του Εθνικοαπελευθερωτικού Στρατού Γιουγκοσλαβίας, για τις «δοκιμασμένες ικανότητες του» να ανάλαβα και να δώσα με επιτυχία μάχες πλατιάς κλίμακας, για την «ετοιμότητα» αυτού του επιτελείου «να δώσει την απαιτούμενη συμβολή στην πραγμάτωση της νέας ιδέας» κλπ, κλπ. Έφτασε στο σημείο να χαρακτήρισα την πείρα του Εθνικοαπελευθερωτικού Στρατού της Γιουγκοσλαβίας σαν «απαράμυλλη», σαν «πρότυπο ορανού αγώνα», «η μοναδική επιτυχής μορφή αγώνα στις συνθήκες των Βαλκανίων» και άλλα παρόμοια. Απ' όλα αυτά μας δημιουργήθηκε η υπόνοια ότι πίσω από την ιδέα του «κοινού στρατηγείου» αυτός έβλεπε τη δυνατότητα να θέσα αυτό το «στρατηγείο» κάτω από την εξάρτηση του Γιουγκοσλάβικου Επιτελείου και, συνεπώς, τους στρατούς των βαλκανικών χωρών, κάτω από την εξάρτηση της Γιουγκοσλαβίας.

Την υπόνοια μας όμως δεν μπορούσαμε να την επεκτείνουμε πέρα απ' αυτόν τον ίδιο. Αυτή την περίοδο ούτε μπορούσαμε να το φανταστούμε ότι ήταν η ίδια η ηγεσία ενός ολόκληρου κόμματος που καθοδηγούνταν από σωβινιστικές και ηγεμονιστικές θέσεις. Από την άλλη μεριά ο Τέμπο επέμενε και δήλωνε ότι ήταν «μόνο δική του» ιδέα.

Αυτές ακριβώς οι υπόνοιες που μας γεννήθηκαν ήταν η κύρια αιτία που έκαμε να μη επιδοθούμε ποτέ στα σοβαρά σ' αυτή τη δουλειά. Περιμέναμε στο μεταξύ να ιδούμε ποιά θα ήταν η θέση που θα έπαιρναν και τ' άλλα αδερφά κόμματα, συμπεριλαμβάνοντας εδώ και τη «γνώμη» της ίδιας της ΚΕ του ΚΚΓ. Μαζί όμως με τον Τέμπο, κατά το φθινόπωρο του 1943, χάθηκε και το αποτυχημένο του σχέδιο. Ποτέ δε μας ξαναείπαν τίποτε γι' αυτή την ιδέα του «Βαλκανικού Στρατηγείου» και αργά θα μαθαίναμε ότι και τ' άλλα κόμματα απέρριψαν δικαιολογημένα αυτό το σχέδιο.

Έτσι, λοιπόν, άρχισε και τέλειωσε αυτή η ιστορία το καλοκαίρι του 1943 και, όπως είπα, αφού το καθετί αφέθηκε στη λήθη, στη μνήμη μου έμεινε μόνο η μορφή αυθαίρετου ανθρώπου του αποτυχημένου «στρατηγείου», του Τέμπο. Όταν μιλούσε και υπαγόρευε με κατηγορηματικές φράσεις για τη «θραύση» που θα έκανε στα Βαλκάνια το «ονειρόπλαστο στρατηγείο» του, λες και ο θεός του πολέμου είχε κατεβεί και μας ήρθε μουσαφίρης στο Κουτσάκ. Ο «θεός» όμως που είχαμε μπροστά μας δεν αμολούσε φωτιά και αστροπελέκια από το στόμα ή από την τσάντα του, αλλά διαταγές και κατευθύνσας.

Τη συνήθεια να κρατώ όσο το δυνατό ακριβέστερες σημαώσεις για τα προβλήματα που με απασχολούσαν, για διάφορα συμβάντα, για συζητήσεις και διαβουλεύσεις που έκανα, την είχα από τα νεανικά μου χρόνια, αλλά στα χρόνια του πολέμου προπαντός, καίτοι σε δύσκολες συνθήκες, την ανέπτυξα παραπέρα. Και γι' αυτή τη συνάν-

τηση θυμάμαι ότι στην ώρα συνόψισα στο χαρτί τις κυριότερες ιδέες που εκδηλώσαμε, έχοντας υπόψη μου ότι θα μας χρειαστούν αν θα παρίστατο η ανάγκη να εξετάσουμε το πρόβλημα στην ηγεσία του Κόμματος. Όταν όμως ο Τέμπο ετοιμάζονταν να ξεκινήσει «για τα Βαλκάνια», με πλησίασε και μου λέει:

— Σύντροφε Ενβέρ, είδα ότι εσείς στη διάρκεια των συνομιλιών κρατήσατε αρκετές σημειώσεις. Εγώ όμως, δυστυχώς, δεν έκαμα το ίδιο, γιατί κυρίως μίλησα. Τώρα θα χρειαστεί να συζητήσω με τους βούλγαρους συντρόφους και με άλλους. Σας χαλάει μήπως δουλειά να μου δώσετε τις σημειώσεις σας που θα μου χρησιμεύσουν στις συναντήσεις που θα 'χω;

— Καθόλου δεν μου χαλάει δουλειά, του είπα, αλλά, πρώτο, είναι γραμμένα αλβανικά, δεύτερο, περισσότερο έκαμα μια περίληψη των απόψεων που εκφράστηκαν εδώ παρά κράτησα πραχακά.

— Τόσο το καλύτερο γιατί δε θα κουραστούν και οι μεταφραστές, είπε και είδα το πρόσωπο του να λάμπει.

Αργότερα, σκέφτηκα ότι κι αυτές οι σημειώσεις μου θα είχαν χαθεί όπως η χαμένη ιδέα του Τίτο και του Τέμπο. Έκανα λάθος όμως, ο Τέμπο τις φύλαγε στο αρχείο για να τις βγάλει μια μέρα και να προσθέσει στο γιουγκοσλάβικο βιβλίο των χίλιων δυό συκοφαντιών και μιά καινούργια συκοφαντία: Ο Ενβέρ Χότζια ήταν σύμφωνος δήθεν με τις ιδέες του Τέμπο! «Ορίστε και το χειρόγραφο»!

Τίποτε άλλο όμως δε μπορούσες να περιμένεις από το σερβο-γεζουΐτη Τέμπο, εκτός από κατηγορίες, συκοφαντίες και ένα σωρό τέτοιες ανήθικες πράξεις. Όπως είπα και πιό πάνω, από την πρώτη κιόλας συνάντηση, εμείς δημιουργήσαμε όχι καλή εντύπωση γι' αυτό το πρόσωπο και, 4-5 μήνες αργότερα, στα τέλη του Ιούλη ή στις αρχές του Αυγούστου 1943, θα είχαμε σκληρές διαμάχες μ' αυτόν. Μας ήρθε πάλι, λοιπόν, στο Κουτσάκ, το ίδιο ψηλομύτης και αυθάδης όπως και πρώτα, αυτή τη φορά όμως δε μας πέταξε πιά επί τραπέζης το θέμα του «Βαλκανικού Στρατηγείου». Ηρθε όλο αέρα με άλλη αποστολή τώρα — να χτύπησα βαριά τη γραμμή που ακολουθούσε το Κόμμα μας. Ήταν μαζί με τον Κώτσι Τζότζε και, σε δυό ταξίδια που έκαμαν την εποχή εκείνη στην Ελλάδα, βρήκαν ο όμοιος τον όμοιο και έγιναν φίλοι.[1]

Τα «προλογήματα» ήταν μια φόρμουλα πιά, που την είχαμε μάθα απέξω:

— Επιστρέφοντας από την Ελλάδα, μια που έτυχε να περάσω από δω ήρθα να σας ιδώ και μια φορά προτού πάω στην Κοσόβα, στη Μακεδονία και τη Βουλγαρία. Με παρακάλεσε, ωστόσο, και ο σύντροφος Τζότζε να 'ρθω. «Έλα, μου 'λέγε, γιατί αλλιώς δυσαρεστούνται και οι σύντροφοι».

— Ο σύντροφος Τέμπο την έβαλε μπροστά την ελληνική ηγεσία, επέμβηκε στη στιγμή ο Κώτσι Τζότζε. Τι διάλογο και τι μάζωμα που τους έκαμε! Νά, τους έκαμε! Τον κάλεσα εγώ για να σας πληροφόρησα λεπτομερειακά.

— Και γιατί καθυστερείτε το σύντροφο από το μακρινό δρόμο που έχει να κάνα; είπε ο Μιλαντίν στον Κώτσι Τζότζε. Μπορούσες εσύ να μας πληροφορήσεις εάν το θεωρούσες απαραίτητο.

— Μπά! Πού μπορώ να τα πω εγώ έτσι όπως τα λέει ο σύντροφος Τέμπο, διαμαρ-

1. Ο Σ.Β. Τέμπο στο βιβλίο του «Revolucia koja tece». Memoari. Beograd, 1971. («Ή επανάσταση που προωθείται»), γράφει: *«Ύστερα από τη σύσκεψη της ΚΕ του ΚΚ Μακεδονίας, έφυγα πάλι για την Ελλάδα. Όπως και την προηγούμενη φορά, ήρθε μαζί μου ο Κώτσι Τζότζε.* Αυτό σημαίνει ότι και οι δυό μας γίναμε «ειδικοί» για την Ελλάδα. *Στο κάτω κάτω, ανάμεσα μας αναπτύσσονταν η φιλία. Παρ' όλο που δε μυλούσε πολύ στις συσκέψεις με τους έλληνες αντιπροσώπους,* διαπίστωσα ωστόσο ότι ο Τζότζε με υποστήριζε όχι μόνο για το γεγονός που ήμουν μέλος της ΚΕ του ΚΚΓ, *στο οποίο είχε μεγάλη εμπιστοσύνη, αλλά και για το γεγονός ότι είχαμε τις ίδιες απόψεις»,* σελ. 356-357.

τυρήθηκε όλο αφέλεια ο Κώτσι Τζότζε. Αυτός είναι που έκαμε όλη τη συζήτηση.

Ωστόσο ο Τέμπο, κάνοντας πώς δεν πρόσεξε τον υπαινιγμό του Μυλαντίν, σούφρωσε τα χείλη, έβαλε την τσάντα του πάνω στα γόνατα και άρχισε από τα συνηθισμένα ξεσπάσματα του. Αφού έχυσε ένα σωρό παρατηρήσεις για τη γραμμή του ΚΚ Ελλάδας (είχε βρει, δυστυχώς, από πού να πιαστεί, επειδή τα μεγάλα λάθη αρχών του ΚΚ Ελλάδας ήταν πρόδηλα και γνωστά κι από μας εκείνη την περίοδο), το υπόλοιπο του μένους το αμόλυσε ενάντια μας:

— Γιατί σας τα είπα αυτά;! ρώτησε κάποια στιγμή όπως κάνουν οι σχολαστικοί δάσκαλοι και μας έριξε ένα βλέμμα «αφ' υψηλού». Σας τα είπα αυτά, συνέχισε να λέει, γιατί έχω παρατηρήσεις και για σας, για τη γραμμή σας. Η στάση σας απέναντι στο Μπάλλι Κομπετάρ είναι όχι σωστή, είναι λαθεμένη.

— Πώς; Σε ποιά κατεύθυνση; τον ρώτησα.

— Κοντολογής, ήταν και είναι μια στάση οπορτουνιστική, ανεπίτρεπτη, είπε όλο σοβαροφάνεια.

— Η παρατήρηση που κάνατε είναι πολύ βαριά, είναι κατηγορία, απευθύνθηκα θυμωμένος στον Τέμπο. Πού τα βασίζετε αυτά που λέτε;

— Στην ηπιότητα και την ανεκτικότητα σας απέναντι στο Μπάλλι Κομπετάρ από τις πρώτες κιόλας στιγμές που βγήκε στο προσκήνιο, είπε ο Τέμπο με τον τρόπο που συνήθιζε. Εσείς αιφνιδιαστήκατε απ' αυτό και αργότερα δεν ξέρατε τι θέση να πάρετε. Αντί να του κηρύξετε πόλεμο, του προσφέρατε την τράπεζα των διαπραγματεύσεων.

Ο Μιλαντίν Πόποβιτς έπιασε να γαργαλίζει τα μουστάκια του με κάτι κινήσεις, στις οποίες περισσότερο από την αδιαφορία προς το νιόφερτο, διάκρινες τη δυσαρέσκεια από τα λόγια του· ο Νάκο Σπύρου με κατεβασμένα τα μάτια και με τα χέρια που δεν του σιγούσανε, έσπαζε ένα ξυλαράκι, ο Σεϊφουλά, σαν «καθηγητής» κρατούσε πόζα ex cathedra, ενώ ο Κώτσι Τζότζε έστεκε μπροστά στον «βαλκανικό» σαν μαθητής στις εξετάσεις.

— Σύντροφε Τέμπο, σεβόμαστε το ΚΚΓ και σας σαν στέλεχος του, του είπα. Αλλά, να με αντιληφτείτε, μ' αυτά που λέτε δε μπορεί να συμφωνήσουμε ποτέ. Μολαταύτα, δε σας κάνουμε και τόσο φταίχτη γιατί δεν είχατε την ευκαιρία και τη δυνατότητα να γνωρίσετε καλύτερα τις εδώ εξελίξεις των γεγονότων. Είπατε ότι αιφνιδιαστήκαμε από την εμφάνιση του Μπάλλι Κομπετάρ στο προσκήνιο! Δεν ξέρω από πού το βγάζετε αυτό και ίσως δεν είναι εδώ ο τόπος να το συζητάμε, αλλά για να φύγετε ήσυχος στο ταξίδι σας, θα σας πω λίγα λόγια: Όχι στο τέλος του 1942, όταν εμφανίστηκαν τα πρώτα σημάδια του Μπάλλι Κομπετάρ, αλλά πριν ακόμα από την ίδρυση του Κόμματος και ιδιαίτερα μετά το Νοέμβρη του 1941 εμείς εξετάσαμε λεπτομερειακά και καταβάλαμε κάθε είδους προσπάθειες για να προσελκύσουμε στη γραμμή του Κόμματος όχι μόνο τις λαϊκές μάζες, αλλά και τ' άλλα πατριωτικά στοιχεία, εθνικιστές, αμφιταλαντευόμενους, τους αφώτιστους κι άλλους. Πολλοί απ' αυτούς μας κατάλαβαν και ενώθηκαν στο δικό μας δρόμο του αγώνα, ορισμένοι δίσταξαν, άλλοι, παρά τις προσπάθειες μας, αντιτάχτηκαν και επιχείρησαν να μας εμποδίσουν. Εμείς συνεχίσαμε και πάλι τη δουλειά μ' αυτούς τους τελευταίους, μα και ο φασισμός και η ανοιχτή αντίδραση δούλευαν μ' αυτούς προς το αντίθετο. Έγινε φανερό ότι αυτοί δε θα 'ρχονταν με μας, έγινε επίσης ξεκάθαρο ότι θα οργανώνονταν ξέχωρα, ή θα τους οργάνωνε ο φασισμός για να τους βάλει σαν αντίβαρο ενάντια στη γραμμή μας, ενάντια στο Εθνικοαπελευθερωτικό Μέτωπο, ενάντια στον Εθνικοαπελευθερωτικό Αγώνα. Επομένως, πού βρίσκεται εδώ ο «αιφνιδιασμός»;! Είναι άλλη δουλειά το πώς θα οργανώνονταν συγκεκριμένα και ποιά ονομασία θα έδιναν στην παράταξη τους. Αυτό δε μπορούσαμε

να το φανταστούμε· δεν πιστεύω ωστόσο αυτό να το θεωρούσατε «αιφνιδιασμό».

— Ας αφήσουμε αυτή την πλευρά του θέματος και ας δούμε πιό πέρα, επέμβηκε ο Τέμπο. Δεν είναι μήπως οπορτουνισμός η ήπια στάση σας απέναντι στο Μπάλλι Κομπετάρ και οι προσπάθειες να έλθετε σε συνεννόηση μ' αυτό;

— Όχι, του απάντησα αμέσως. Ποτέ δε μπορεί να θεωρηθεί οπορτουνισμός. Είναι γεγονός ότι ποτέ και σε καμιά περίπτωση δεν ήμασταν και δεν είμαστε σε συμβιβασμό με το Μπάλλι Κομπετάρ, καμιά οπορτουνιστική και συνδιαλλαχτική πράξη δεν υπήρχε από μέρους μας και ούτε θα υπάρξει απέναντι του. Αντίθετα, είχαμε εξ αρχής ξεκάθαρο για ποιό λόγο ιδρύθηκε αυτή η οργάνωση- το είπαμε αυτό στο Κόμμα και στο λαό και δε θρέφαμε καμιά αυταπάτη. Να έχετε όμως υπόψη σας την πλατφόρμα της Συνδιάσκεψης μας της Πέζας. Δεν ξέρω, είστε ενημερωμένος σχετικά; τον ρώτησα.

— Έχω ακουστά γι' αυτή, είπε ξερά.

— Στην Πέζα, το Σεπτέμβρη του 1942, το Κόμμα μας οργάνωσε μια Συνδιάσκεψη όπου τέθηκαν οι πολιτικές και οργανωτικές βάσεις του Εθνικοαπελευθερωτικού Μετώπου, ιδρύθηκε το Αντιφασιστικό Εθνικοαπελευθερωτικό Συμβούλιο, καθορίστηκαν και πάρθηκαν βαρυσήμαντες αποφάσεις, του είπα. Για να είστε πιό καλά κατατοπισμένος —τόνισα— στην Πέζα, το Σεπτέμβρη του 1942, εμείς κάναμε αυτό που θα έκανε στο Μπιχάτς και το κόμμα σας, περίπου δύο μήνες αργότερα, στα τέλη του Νοέμβρη 1942!

Ο Τέμπο φρούμαξε όλο νευρικότητα. Δεν του άρεσε καθόλου η σύγκριση που όχι άσκοπα έκαμα. Δεν είπε όμως τίποτε, γιατί δεν είχε τι να πει.

— Σ' αυτή τη Συνδιάσκεψη —συνέχισα— δικαιολογημένα θέσαμε την πλατφόρμα της πολιτικής και οργανωτικής ένωσης όλου του λαού σ' ένα ιδιαίτερο Μέτωπο, βάζοντας στη βάση της ένωσης έναν θεμελιώδη όρο: τον αγώνα ενάντια στον καταχτητή. Το Μπάλλι Κομπετάρ που δημιουργήθηκε αργότερα σαν αντίδραση στο Εθνικοαπελευθερωτικό Μέτωπο, άσχετα από τις πραγματικές του βλέψεις, για δημαγωγία και απάτη βγήκε με συνθήματα για «αγώνα», για «ανεξαρτησία», για «εθνική Αλβανία» κλπ. Ασφαλώς, με τέτοια συνθήματα ξεγελάστηκε μια μερίδα ανθρώπων. Οι αρχηγοί του Μπάλλι Κομπετάρ συγκρότησαν και μερικές «τσέτες» και προσπαθούν να συγκροτήσουν κι άλλες. Η αλήθεια είναι ότι ενέργειες ενάντια στους Ιταλούς ούτε έκαμαν ούτε πρόκειται να κάνουν, αλλά η δημαγωγία τους ωστόσο δεν πέρασε χωρίς επίδραση. Σε μια τέτοια περίπτωση να σηκωνόμασταν από μιας αρχής με το όπλο ενάντια τους, αυτό θα είχε βαριές και πικρές συνέπειες. Εδώ δεν πρόκειται ότι θα μας έφευγαν 10 ή 20 αρχηγοί του Μπάλλι Κομπετάρ. Για μας αυτοί ήταν φευγάτοι από μιας αρχής. Ποτέ αυτοί δεν ήταν και ούτε πρόκειται να είναι με μας. Όλο το πρόβλημα είναι για εκείνη την ξεγελασμένη μερίδα του πληθυσμού και για μερικά στοιχεία των μεσαίων στρωμάτων, που ενώθηκαν με τα συνθήματα του Μπάλλι Κομπετάρ και εμείς πρέπει με κάθε τρόπο να τους πάρουμε με το μέρος μας. Αν από την αρχή ακόμη θα βγαίναμε τσεκουράτα ενάντια στο Μπάλλι Κομπετάρ, θα δημιουργούσαμε σ' αυτούς τους ανθρώπους λαθεμένες εντυπώσεις, θα τους κάναμε εχθρούς μας. Τότε πώς τη θεωρείτε λάθος αυτή τη στάση;

— Μα πώς, να παραδεχτείτε αυτή τη ροή πραγμάτων; πετιέται ο Τέμπο. Να συνενωθείτε οι δυό μεριές; Αυτό δεν το καταλαβαίνω, και δε μπορώ να το ονομάσω αλλιώς, εκτός απ' αυτό που είπα στην αρχή, οπορτουνισμό.

— Τι «συνένωση»;! τον αντέκρουσα αμέσως. Ούτε συνέβηκε ούτε πρόκειται να συμβεί κάτι τέτοιο. Και αν προσπαθήσαμε να πείσουμε τις διάφορες δυνάμεις και ομάδες να ριχτούν στον αγώνα, αυτό δε σημαίνει ότι το Κόμμα επιδιώκει να συγχωνευτεί,

όχι πιά μ' αυτούς, αλλά ούτε και στο Μέτωπο. Είναι το Κόμμα που καθοδηγεί το Μέτωπο και, βάζα ή δε βάζα το Μπάλλι Κομπετάρ στο Μέτωπο, τον ηγετικό του ρόλο το Κόμμα μας δε θα δεχτεί να τον μοιραστεί με κανέναν.

— Ίσως, ίσως, αλλά εγώ εμμένω σ' αυτό πού είπα: Έπρεπε από την αρχή να είχατε αντιταχτεί στο Μπάλλι Κομπετάρ μ' όλα τα μέσα, απάντησε ο Τέμπο. Εσείς όμως το χαϊδέψατε.

Τα αίματα άναβαν, αλλά διατήρησα την ψυχραιμία.

— Όχι, κατ' ουδένα τρόπο, του είπα. Αν θα πράτταμε έτσι όπως λέτε εσείς, θα πέφταμε στην παγίδα του Μπάλλι Κομπετάρ και αυτών που δημιούργησαν το Μπάλλι. Θα πέφταμε, λοιπόν, στην αγκαλιά της πολιτικής του φασισμού, που χρησιμοποίησε κάθε μέσο για να βαλα τροχοπέδη στον αγώνα, επιχείρησε να διασπάσει το λαό, να υποδαύλισα την έχθρα στις γραμμές της αγροτιάς, της διανόησης, της νεολαίας κλπ. Αυτός Θέλα να μας βαλα σε αδελφοκτόνο πόλεμο. Εμείς έπρεπε αυτό να το αποτρέψουμε και το αποτρέψαμε. Η ταχτική μας ήταν: Εντάξα, θα πάρουμε υπόψη μας την ύπαρξη της οργάνωσης σας, ποιά είναι όμως η πλατφόρμα που ακολουθάτε; Ο αγώνας;! Εάν ναι, τότε ελάτε να αγωνιστούμε σ' ένα ενιαίο μέτωπο, στο Αντιφασιστικό Εθνικοαπελευθερωτικό Μέτωπο, οργάνωση που περιλαμβάνε όλον τον αγωνιζόμενο λαό, όλα τα ρεύματα και τις οργανώσεις που rival υπέρ του παραπέρα και χωρίς συμβιβασμό αγώνα κατά του καταχτητή. Η λυδία λίθος είναι ο αγώνας, ο αγώνας ενάντια στον καταχτητή, ένας άμεσος, αδιάκοπος, οργανωμένος αγώνας, αυτό, σύντροφε Τέμπο, ήταν και μένα το όπλο μας να ξεσκεπάσουμε το Μπάλλι Κομπετάρ και να ματαιώσουμε την πολιτική των αρχηγών του, συνέχισα. Αυτό είναι και μένα η λυδία λίθος για οποιονδήποτε. Κι αυτή η γραμμή απέδωσε και αποδίδει μεγάλα αποτελέσματα. Οι αρχηγοί του Μπάλλι Κομπετάρ απομονώνονται. Ο λαός που δε μπορεί να ανεχτεί το φασισμό, μας αντιλαμβάνεται και θα μας αντιληφτεί ολοένα και καλύτερα. Αυτοί που εξαπατήθηκαν, όταν βλέπουν ότι οι αρχηγοί τους τους παραπλανούν, ότι δεν κάνουν τίποτε άλλο παρά πόλεμο με τις κότες, τους παρατάνε και ενώνονται με μας. Αυτή, λοιπόν, είναι η γραμμή μας. Και νομίζω ότι δεν είμαστε άσχημα ούτε και λάθος έχουμε.

— Αξια η πίστη σας! είπε ο Τέμπο σαν βρέθηκε σε δύσκολη θέση. Εγώ όμως εμμένω σ' αυτά που είπα. Μ' αυτό τον τρόπο, εσείς ή θα συγχωνευτείτε με το Μπάλλι Κομπετάρ ή θα απομείνετε μια χούφτα ανθρώπων και ο Μπάλλι θα σας πα: Ή με μας ή το ντουφέκι σας περιμένει.

— Όσο γι' αυτό που είπατε ότι θα απομείνουμε μια χούφτα ανθρώπων, μην αμφιβάλετε, και λυπάμαι που περνάει από το νού σας τέτοιο πράγμα. Όσο γι' αυτό που το Μπάλλι Κομπετάρ θα μας στρέψει το όπλο, να το ξέρας καλά, εμείς έχουμε έτοιμο το κανόνι.

— Ας τ' αφήσουμε στον καιρό να το απόδειξει! είπε ο Τέμπο, σαν δυσοίωνος μάντης.

— Ασφαλώς, και να είστε βέλβαιος ότι ο καιρός θα απόδειξει την ορθότητα των πράξεων μας, του απάντησα.

— Ή αυτών που λέω εγώ! πρόσθεσε ο Τέμπο όλο κακία και χτύπησε δυνατά τη βέργα στις μπότες του.

— Έ, καλά! του είπα. Πιστεύω όμως ότι, σαν κομμουνιστής, ποτέ δεν το Θέλα η καρδιά σου να επαληθευτούν τα λόγια σου. Ή όχι;

— Φυσικά, φυσικά! πρόφερε μέσα από τα δόντια ο Τέμπο.

Με τόσο η συζήτηση τέλειωνε. Και οι δυό πλευρές ήμασταν ερεθισμένες και η

αμοιβαία δυσαρέσκεια ήταν ολοφάνερη. Δε μπορούσα όμως να τον αφήσω να φύγει έτσι.

— Και κάτι άλλο μου κάνει εντύπωση, του είπα ήρεμα. Αυτούς τους 4-5 μήνες έχουμε συναντηθεί μερικές φορές «τυχαία». Στην αρχή μας κάματε μια παρατήρηση για «σεχταριστική γραμμή» απέναντι στα ίδια στοιχεία που τώρα μας κατηγοράτε για «οπορτουνισμό». Σας είπαμε ότι δεν τα βλέπουμε σωστά ούτε το ένα ούτε το άλλο. Αλλά μια που πρόκειται για δύο αντιφατικές κατηγορίες για το ίδιο πράγμα, πιστεύω ότι τη μιά την απορρίπτετε τώρα. Και ποιά λέτε να αποσύρετε, την παρατήρηση για «σεχταρισμό» ή την άλλη για «οπορτουνισμό»;!

— Εσείς ειρωνεύεστε! —φώναξε—, κι αυτό δεν επιτρέπεται στις σχέσης μεταξύ συντρόφων. Σας απαντώ όμως χωρίς ειρωνεία: εγώ επιμένω και στις δύο!

— Δεν το είπα καθόλου για ειρωνεία! του απάντησα. Πρόκειται για δύο αντιφατικές εκτιμήσεις για την ίδια γραμμή, για το ίδιο πρόβλημα και από το ίδιο πρόσωπο. Αυτό δε μπορεί να σταθεί.

— Από διαλεχτικής πλευράς εγώ φρονώ ότι ο γιουγκοσλάβος σύντροφος έχει δίκιο, παρέμβηκε με τη λιανή φωνή του ο «καθηγητής» Σεϊφουλα Μαλεσόβα. (Δεν είχε περισσότερο από δυό μήνες που είχε έρθει από το εξωτερικό όπου ήταν εμιγκρές και μείς τον υποδεχτήκαμε θερμά, τον είχαμε βάλει κιόλας, χωρίς να εκλεγεί, και σαν αναπληρωματικό μέλος της Κεντρικής Επιτροπής του Κόμματος. Θα μιλήσω παρακάτω γι' αυτόν, για το παρελθόν του και τα «έργα» του, γι' αυτό εδώ θα σταθώ μόνο σ' αυτή την περίπτωση).

— Κάτι που σε μιά δοσμένη στιγμή είναι σεχταριστικό, συνέχισε ο «καθηγητής», μπορεί αργότερα να μεταβληθεί σε οπορτουνιστικό και αντίστροφα. Μιλώ στο θεωρητικό νόημα του θέματος γιατί, οπωσδήποτε, ακόμα δε μπήκα στα πράγματα από πραχτική πλευρά...

Σύντομα θα έμπαινε στα πράγματα και από «πραχτικής πλευράς» ο Σεϊφουλα Μαλεσόβα, αλλά αυτό θα φαίνονταν αργότερα. Αυτό που με ανησύχησε αυτή την περίοδο ήταν το ερωτηματικό στο οποίο ακόμα δε μπορούσα να δώσω μια σωστή λύση: Γιατί αυτή η άδικη στάση μεγαλομανών από μέρους των «απεσταλμένων» του ΚΚΓ; Γιατί αυτές οι «παρατηρήσεις» και οι κατηγορίες που αναπάντεχα μεταλλάσσονταν αυθαίρετα από μιά σε άλλη;! Ακόμα περισσότερο θα με ανησυχούσαν τέτοια ερωτηματικά λίγον καιρό αργότερα όταν το ποτήρι είχε ξεχειλίσει με το ανοιχτό πέρασμα του Μπάλλι Κομπετάρ στην αγκαλιά του φασισμού και εμείς είχαμε αρχίσει ανοιχτό πόλεμο ενάντια του. Ακριβώς ο Τέμπο και αργότερα οι σύντροφοι του, από τον Ιούλη και τον Αύγουστο του 1943 μας κατηγόρησαν για «οπορτουνιστές», το Σεπτέμβρη και τον Οχτώβρη της ίδιας χρονιάς θα μας κατηγορούσαν για «σεχταριστές»! Πώς να εξηγούσαμε, λοιπόν, αυτές τις εκ διαμέτρου αντίθετες θέσεις;!

Μου δημιουργούνταν όλο και περισσότερο η υποψία ότι οι απεσταλμένοι του ΚΚΓ έρχονταν σε μας με τη μανία να «βρουν» με κάθε τρόπο λάθη, να βρουν κι εκεί που δεν υπάρχουν, ή μη μπορώντας να κάμουν αυτό, τότε να τα κατασκευάσουν οι ίδιοι. Ας αναποδογύριζαν όλα, το άσπρο ας γίνονταν μαύρο, αρκεί να μας «βρουν» το λάθος και να μας κολλήσουν καλά τη ρετσινιά! Μα γιατί άραγε όλα αυτά; διερωτόμουν. Δεν καταλαβαίνουν μήπως την αλήθεια; Μήπως δε γνωρίζουν την πραγματική μας κατάσταση; Μήπως αυτοί που τους πληροφορούν τους τα λένε λάθος και ανάποδα τα πράγματα; Ή μήπως επειδή έρχονται από μακριά θέλουν να παρουσιάζονται πως είναι «ουρανοκατέβατοι», πως έρχονται «από το κέντρο», από τον «Όλυμπο» του μαρξισμού-λενινισμού;!

Διαλογιζόμουν ότι όλα αυτά επιδρούσαν, αλλά προπαντός η μανία τους να επιδείχνονται, να μας πουλούν εξυπνάδες, να μας παρουσιάζονται σαν φωστήρες του κόσμου, ήταν, έλεγα, ο κυριότερος λόγος που ωθούσε τους ανθρώπους του Τίτο να μας αμολούν απανωτές τις παράλογες και στο βρόντο κατηγορίες τους. Είναι βέβαια αυτονόητο ότι σ' αυτές τις περιπτώσεις εμείς εμμέναμε στο δικό μας και ούτε αλλάξαμε, ούτε θίξαμε τη γραμμή που ακολουθούσαμε για να καλοκαρδίσουμε τους απεσταλμένους φίλους! Αν θα ενεργούσαμε διαφορετικά, όλα θα τα 'παιρνε το ποτάμι. Εκείνοι έπαιρναν σημειώσεις και έκαναν ένα σωρό αναφορές, σφιχτοκρατούσαν τις τσάντες τους από φόβο μην τις χάσουν και εμείς το ξέραμε ότι οι αναφορές τους πήγαιναν στο επιτελείο του Τίτο. Καλά, ας έγραφαν ό,τι ήθελαν και όπως ήθελαν. Για τον Τίτο και την ηγεσία της ΚΕ του ΚΚΓ είχαμε υπόληψη και ούτε βάζαμε κακό στο νου μας. Ξέραμε άλλωστε ότι καλά ή κακά δεν ήταν, στο κάτω κάτω, ούτε ο Τίτο, ούτε κανένας άλλος ξένος που θα μας έκρινε. Εμείς φέραμε ευθύνη μπροστά στο Κόμμα μας, μπροστά στο λαό μας. Αν ενεργούσαμε λαθεμένα, μόνο σ' αυτούς θα δίναμε λογαριασμό στο ακέραιο. Ο δρόμος του αγώνα για τη νίκη στον οποίο οδηγούσαμε με αποφασιστικότητα το λαό, θα ήταν το καλύτερο και το πιό αναμφισβήτητο τεκμήριο για όλα. Έτσι κρίναμε τότε τα αίτια που ωθούσαν τους γιουγκοσλάβους απεσταλμένους να αμολούν ενάντια μας όλες εκείνες ης αρλούμπες, και, εννοείται, εμείς συνεχίζαμε το δρόμο μας, σίγουροι όη τίποτε δεν υπήρχε το αληθινό, ούτε στις κατηγορίες τους για «οπορτουνισμό», ούτε σε κείνες για «σεχταρισμό».

Ο καιρός απέδειξε απόλυτα όη αυτή μας η κρίση είχε μόνο ένα λάθος: το σφάλμα αρχικά το βλέπαμε μόνο στους απεσταλμένους, αλλά όχι σ' αυτούς που τους έστελναν — στον Τίτο και συντροφιά. Ο χρόνος απέδειξε επίσης όη είχαμε απόλυτο δίκιο όταν λέγαμε ότι οι κατηγορίες μας προσάπτονται με σκοτεινούς και με μη κομμουνιστικούς σκοπούς, μόνο που οι σκοποί αυτοί ήταν πιό πολλοί σοβαροί και περισσότερο εχθρικοί απ' ό,η νομίζαμε στην αρχή.

Κι αν στην αρχή αγαναχτήσαμε απέναντι τους γιατί ήμασταν βέβαιοι όη άδικα μας πέφτανε στο λαιμό, αργότερα θα μαθαίναμε πράγματα συγκλονιστικά. Θα μαθαίναμε αργότερα ότι τη στιγμή που εμείς διεξάγαμε συνομιλίες με ταλαντευμένους πατριώτες και εθνικιστές καταβάλλοντος προσπάθειες να τους προσελκύσουμε στο δρόμο του αγώνα (και γι' αυτό ήμασταν «οπορτουνιστές!» sic), οι «δεινοί παλαίμαχοι ενάντια στον οπορτουνισμό», ο Τίτο και συντροφιά όχι μόνο είχαν μπα σε διαπραγματεύσεις και κλείνανε συμφωνητικά με τους αντιπροσώπους της εξόριστης γιουγκοσλάβικης βασιλικής κυβέρνησης, αλλά έκαναν συνομιλίες και με τους... γερμανούς ναζί, με τους μεγαλύτερους εγκληματίες της ανθρωπότητας, για συναλίκια και συμφωνίες μ' αυτούς!

Ένας παλιό-Αλή Κελτσύρα ήταν που στην Αλβανία ήρθε σε επαφή με το φασίστα στρατηγό Νταλμάτσο, κλείνοντας μια «συμφωνία ανακωχής»[1] μαζί του και άνοιξε πόλεμο ενάντια μας, και μείς, μόλις μάθαμε αυτή τη βρωμοδουλειά του, χτυπήσαμε ης καμπάνες του συναγερμού για την καταγγελία της συνεργασίας αυτού του αχρείου μπέη με τους αρχηγούς του φασισμού!

Για το πώς έγινε η πράξη αυτή του Τίτο και συντροφιά δεν αφορά εμένα να την ξεκαθαρίσω. Αυτό είναι δουλειά των ίδιων των Γιουγκοσλάβων και, ως γνωστό, αυτοί

1. Με εξουσιοδότηση της κεντρικής επιτροπής του Μπάλλι Κομπετάρ, το Μάρτη του 1943, ένας από τους αρχηγούς του, ο Αλή Κελτσύρα, υπέγραψε με τον ανώτερο διοικητή των ιταλικών στρατευμάτων κατοχής, Ρ. Νταλμάτσο, μυστικό πρωτόκολλο συνεργασίας ενάντια στις εθνικοαπελευθερωτικές δυνάμεις.

οι ίδιοι στην εσωτερική τους διαμάχη που ποτέ δε σταμάτησε, έρχονται στιγμές και βγάζουν ο ένας τ' άλλου τα άπλυτα στα φόρα. Αυτό συνέβηκε τον τελευταίο καιρό σε μιά σειρά από ντοκουμέντα που επιβεβαιώνουν τις δηλώσεις, που από καιρό είχαν δοθεί στη δημοσιότητα, σχετικά με τις συνομιλίες του Τίτο με τους γερμανούς καταχτητές.[1]

Τον καιρό που είχαμε καλές σχέσεις με το ΚΚΓ, ακούαμε με εκτίμηση για τις σκληρές και αιματηρές μάχες που έγιναν το Μάη-Ιούνη του 1943 στην κοιλάδα Σουτγιέσκα. Ακούαμε για τον εξαιρετικό ηρωισμό που έδειξαν εκεί οι γιουγκοσλάβικες παρτιζάνικες ταξιαρχίες, είχαμε ακούσει για τις απαράμιλλες πράξεις αντίστασης και ανδρείας των σέρβων, μαυροβούνιων, κροατών, σλοβένων και άλλων παρτιζάνων, διοικητών και πολιτικών επιτρόπων. Φημολογούνταν ότι τις δυνάμεις διοικούσε ο ίδιος ο Τίτο, μάλιστα και ότι εκείνες τις μέρες είχε τραυματιστεί.

Αργότερα όμως μάθαμε ότι όλο το αίμα που χύθηκε στη Σουτγιέσκα, οι χιλιάδες γενναίοι παρτιζάνοι και παρτιζάνισσες που έδωσαν τη ζωή τους σ' αυτή τη μάχη ήταν αποτέλεσμα της προδοτικής πράξης του ίδιου του Τίτο. Οι προσωπικοί απεσταλμένοι του, τρία από τα κυριότερα στελέχη του Γιουγκοσλάβικου Γενικού Επιτελείου, οι κακόφημοι Μυλοβάν Τζίλας, Κότσα Πόποβιτς, Βλαντιμίρ Βέλιμπιτ, σύμφωνα με τον όρο της γερμανικής διοίκησης, με μια λευκή σημαία στο χέρι του ο καθένας, πήγαν στις συνομιλίες με τους αρχηγούς του γερμανικού στρατού, υπέγραψαν μια συμφωνία «ανακωχής» μ' αυτούς και επέστρεψαν στον Τίτο με τη μπέσα του ναζισμού ανά χείρας. Ο «πολεμάρχης» Τίτο νόμισε πως ήρθε η στιγμή να εξοφλήσει τους λογαριασμούς με τους εσωτερικούς αντιπάλους, με τους τσέτνικους, τους ουσταζήδες και προσανατόλισε τα στελέχη του επιτελείου να μη φοβούνται το ενδεχόμενο μιας ναζιστικής επίθεσης. Η επαγρύπνηση χαλάρωσε, σαν κύριος εχθρός θεωρήθηκαν οι ουστάσοι. Και ενώ το επιτελείο του Τίτο ζούσε με την ευφορία της νίκης και οι παρτιζάνικες ταξιαρχίες κάνανε ασκήσεις πυκνής τάξης (ο Τίτο ανέμενε την παράτα της ανόδου του στο θρόνο), το ναζιστικό αρχηγείο στα κρυφά συγκέντρωνε τις μεραρχίες του και περικύκλωσε όλες τις κύριες δυνάμεις του Γιουγκοσλάβικου Εθνικοαπελευθερωτικού Στρατού σε μια στενή κοιλάδα. Ήταν τόσο μεγάλη η ευφορία με την οποία ο Τίτο εμπότισε τα επιτελεία του πού, και όταν λάβαιναν πληροφορίες ότι οι Γερμανοί συγκέντρωναν συνεχώς δυνάμεις, οι άνθρωποι του Τίτο τις έπαιρναν για αστεία και κορόιδευαν αυτούς που τις έφερναν.

Ακριβώς σ' αυτές τις στιγμές παίχτηκε η τραγωδία. Φρέσκες γερμανικές δυνάμεις, με την υποστήριξη της αεροπορίας και του πυροβολικού, έκαμαν θραύση. Η προδοσία του Τίτο πληρώνονταν με το αίμα των 6000 παλληκαριών, γιών και θυγατέρων της Σερβίας, της Βοσνίας, Μαυροβουνίου, Κροατίας, Σλοβενίας κλπ. Ο πρωτουργός αυτής της μακάβριας ιστορίας, ο Τίτο, όπως ομολόγησε ο ίδιος, διασώθηκε τυχαία... από ένα σκύλο, από τον δικό του προσωπικό σκύλο, που ρίχτηκε και κάλυψε τον αρχιστράτηγο και έγινε κόσκινο και κομμάτια!

Έμεινε ο Τίτο ζωντανός για να συνεχίσει και τη μεγάλη συνωμοσία που σκάρωνε σε βάρος του Κόμματος και του λαού μας. Είπα, εξάλλου, ότι αυτά εμείς ούτε τα ξέρα-

1. Πρόκειται ιδιαίτερα για το βιβλίο του επίσημου βιογράφου του Τίτο, Βλαντιμίρ Ντεντιγέρ «Noví prilozi za biografiju J.B. Tita». (Νέες προσθήκες στη βιογραφία του Τίτο) (2) Ριγέκα, 1981. Ένα ολόκληρο κεφάλαιο αυτού του βιβλίου, με αυθεντικά ντοκουμέντα δίνει μιά πιστή εικόνα της συμφωνίας που με προσωπική διαταγή του Τίτο υπογράφηκε το Μάρτη του 1943 ανάμεσα στους απεσταλμένους του Επιτελείου του Γιουγκοσλάβικου Εθνικοαπελευθερωτικού Στρατού και των αντιπροσώπων της ανώτερης διοίκησης του ναζιστικού στρατού στη Γιουγκοσλαβία.

με τότε, ούτε και φανταζόμασταν ότι μπορούσε να κάνα αυτά ένας ηγέτης, όπως τον φανταζόμασταν εμείς τον Τίτο. Και για όσα ξέραμε και που δε μας φαίνονταν σωστά, το σφάλμα το ρίχναμε στους γιουγκοσλάβους απεσταλμένους, όπως ήταν η περίπτωση του Μπλάζο Γιοβάνοβιτς στην αρχή, του Τέμπο την άνοιξη και το καλοκαίρι του 1943 και μιά σειρά άλλες περιπτώσεις. Αλλά ας συνεχίσουμε με τον Τέμπο.

Ύστερα από τη σκληρή διαμάχη που είχαμε στο Κουτσάκ για πολιτικά θέματα, είχαμε και ένα γελοίο κάπως επεισόδιο και με τη γυναίκα του Τέμπο, τη Μυλίτσα, που τότε την κουβαλούσε μαζί του σαν γραμματέα. Προτού φύγει, το «βαλκανικό κεφάλι» ήθελε να μας πάρει το μοναδικό ασύρματο πού είχαμε. Εμείς, φυσικά, δε μπορούσαμε να του το δώσουμε. Όταν όμως ο Τέμπο επέμενε ακόμα σαν με παρακάλια συντροφικά, επενέβηκε η Μυλίτσα και με τόνο κάπως επιβλητικό ήθελε να μας πείσει ότι εμάς δε μας χρειάζονταν ο ασύρματος, ενώ για τον Τέμπο είχε μεγάλη σημασία. Μου ανέβηκε το αίμα και της είπα χωρίς διακριτικότητα:

— Άντε μωρή συ, κάθισε στην άκρη, τι μας ανακατεύεσαι, έγινες σαν η Γκεραλντίνα[1]...

Εκείνη θίχτηκε, άρχισε να κλαίει. Της ζήτησα συγγνώμη. Ο Τέμπο την πήρε με το καλό λέγοντας της ότι «ο Ενβέρ το είπε αστεία». Έτσι έκλασε κι αυτό το επεισόδιο.

Ο Τέμπο έφυγε από το Κουτσάκ καταδυσαρεστημένος. Δεν τον καταπράυναν ούτε οι συγκατανευτικές παρεμβάσας του «φίλου» του Κώτσι Τζότζε, ούτε οι διάλογοι συγκατάνευσης «θεωρητικής σημασίας» του Σεϊφουλά Μαλεσόβα. Αυτοί οι δυό οι τελευταίοι ήταν οι μόνοι από τους συντρόφους μας που στον ένα ή τον άλλο βαθμό εκδηλώθηκαν υπέρ των κατηγοριών που μας έκανε ο Τέμπο. Το πού θα απόληγε το πράγμα, αυτό θα το βλέπαμε αργότερα.

Μετά απ' αυτή τη διαμάχη και μέχρι την απελευθέρωση της Αλβανίας δεν τον είδαν πιά τα μάτια μου το Σβέτοζαρ Βουκμάνοβιτς. Σχηματίσαμε αμοιβαία τη χειρότερη εντύπωση ο ένας για τον άλλο. Είναι γεγονός ότι αυτός δεν ήρθε πιά στο Επιτελείο μας ή δεν τον άφησαν να 'ρθει ούτε «τυχαία» ούτε «επίσημα». Αλλά από το «αλβανικό ζήτημα» πού είχε ανάλαβει στα πλαίσια της «βαλκανικής αποστολής», ο Τέμπο δε θα τραβούσε χέρι. Ωστόσο, ύστερ' απ' αυτό, μη δυνάμενος να συγκρουστεί άμεσα με μας, θα συνέχιζε το αντιαλβανικό του έργο «εξ αποστάσεως» και έμμεσα: με επιστολές γεμάτες από κατηγορίες, περιφέρονταν στις παραμεθώριες περιοχές μας, γκρινιάζοντας με τα στελέχη και τους παρτιζάνους σ' αυτές ης περιοχές κλπ. Προβλήματα, δυσχέρειες και εμπόδια ατέλειωτα θα μας δημιουργούσε, παγίδες και συνωμοσίες θα μας σκάρωνε, αλλά στην πάλη μας για τη συντριβή τους θα μαθαίναμε καλύτερα και την αλήθεια σχεηκά με την «αποστολή του Τέμπο», καθώς και γι' αυτούς που του είχαν ανάθεσει αυτή την αποστολή.

Μαύρα σύννεφα πάνω σε μιά παλιά πληγή

Ανεξάρτητα από ης πρώτες προστριβές και ης άσχημες εντυπώσεις που σχηματίσαμε για τους δύο απεσταλμένους της γιουγκοσλάβικης ηγεσίας στο πρώτο εξάμηνο και μέχρι τον Αύγουστο του 1943, εμείς δεν ψυχράναμε καθόλου τα αισθήματα και ης προηγούμενες φυλικές θέσεις μας απέναντι στο ΚΚΓ και την ηγεσία του. Φρονούσαμε

1. Η γυναίκα του άλλοτε βασιλιά της Αλβανίας, Αχμέτ Ζώγου.

πάντα ότι δεν υπήρχε λόγος να μπερδεύουμε την ηγεσία του κόμματος και ακόμα περισσότερο το ίδιο το κόμμα με ένα ή δυό στελέχη του που υπόφεραν από σύμπλεγμα μεγαλομανίας και αυθάδειας, από αυταρχικότητα και τη μανία να υπαγορεύουν.

Και επειδή ακριβώς σκεφτόμασταν έτσι, γι' αυτό το λόγο σε κάθε βήμα που κάναμε προσπαθούσαμε να σταθούμε πάνω από τις προστριβές και τις δυσφορίες που δημιουργούνταν. Ήμασταν πολύ μετρημένοι στις ενέργειες μας και, με όλη την κομμουνιστική ειλικρίνεια, παλεύαμε για το δυνάμωμα της φιλίας και της αδελφικής αλληλεγγύης προς τον δίκαιο αγώνα των λαών της Γιουγκοσλαβίας και του Κομμουνιστικού Κόμματος Γιουγκοσλαβίας. Στη διαφωτιστική μας δουλειά, στις συγκεντρώσεις και στις άλλες δραστηριότητες που αναπτύσσαμε στο Κόμμα ή με τις μάζες, μιλούσαμε ανοιχτά για τη φιλία με τους λαούς της Σοβιετικής Ένωσης, με τους άλλους αδελφούς λαούς και σ' αυτό το πλαίσιο και με τους λαούς της Γιουγκοσλαβίας.Εκλαϊκεύαμε με όλες τις δυνατότητες τις επιτυχίες του αγώνα τους θεωρώντας τες σαν δικές μας επιτυχίες.

Ήταν πολύ καλό πράγμα αυτό που κάναμε, αλλά δεν πρέπει να θεωρηθεί ότι το καθετί που κάναμε στην κατεύθυνση αυτή ήταν εύκολο και χωρίς δυσκολίες. Η φασιστική προπαγάνδα και εκείνη των προδοτικών κυβερνήσεων των Μουσταφά Μερλίκα και συντροφιά έχυνε ακατάσχετα αντισλάβικο βόρβορο, αναμόχλευε και διαλαλούσε τις έριδες και τα παλιά πάθη στις σχέσεις ανάμεσα στους λαούς μας, έχυνε κροκοδείλια δάκρυα για το αίμα που είχε χυθεί και για τα παλιότερα δεινά που είχε υποστεί ο πληθυσμός των αλβανικών περιοχών του Βορρά από τη γενοκτονία των μεγαλοσέρβων. Όλα αυτά δεν ήταν δυνατό να περάσουν χωρίς επακόλουθα. Επιπλέον σ' αυτή την προπαγάνδα έδιναν επιχειρήματα τα από μέρους της αντίδρασης κατασκευάσματα για τη λεγόμενη φασιστική «απελευθέρωση» της Κοσόβας και την ένωση αυτής και μερικών άλλων αλβανικών περιοχών με τον κορμό της μητέρας πατρίδας, της κατεχόμενης από τους ναζιφασίστες. Μιά άλλη πολύ επιζήμια κατάσταση μας δημιουργήθηκε από τους πρώτους κιόλας μήνες μετά την ίδρυση του Κόμματος, όταν, την άνοιξη του 1942, στα χέρια του φασισμού έπεσε μια από τις κυριότερες βάσεις του μηχανισμού της ΚΕ του Κόμματος στα Τίρανα και, μαζί με τα ονόματα μας, επισημάνθηκαν από τη SIM[1] και τα ονόματα του Μυλαντίν Πόποβιτς και του Ντουσάν Μουγκόσα.

Οι φυλλάδες του φασισμού και των δοσίλογων άρχισαν να χύνουν χολή εναντίον μας σαν «πουλημένους» στη Μόσχα και στους Σέρβους. Ούτε λίγο ούτε πολύ, στις φυλλάδες αυτές ο Μιλαντίν και ο Ντουσάν «προήχθηκαν» σαν «αρχηγοί» του Κομμουνιστικού μας Κόμματος (!) και εμείς κατηγορούμασταν ότι τον αγώνα τον κάναμε για να «προσαρτήσουμε» την Αλβανία στη Σερβία! (Μ' αυτή την αισχρή προπαγάνδα αργότερα φούσκωσε πατόκορφα το Μπάλλι Κομπετάρ και αργότερα... τρομερό να το σκεφτείς κιόλας... την ίδια ορολογία και χαρακτηρισμούς που χρησιμοποίησαν οι ιταλοί φασίστες σαν τον Παριάνι και Αλβανοί σαν τους Μερλίκα και Αλή Κελτσύρα, θα χρησιμοποιούσαν ενάντια στο Κόμμα μας και ο Τίτο με τους ανθρώπους του σχετικά με το ρόλο του Μυλαντίν και του Ντουσάν!).

Ανάφερα όλα αυτά για να δείξω ότι δεν ήταν εύκολο, αλλά αντίθετα, ήταν πολύ δύσκολο και τολμηρό αυτό που ανέλαβε εξ αρχής το Κόμμα μας για τη δημιουργία και ενίσχυση της διεθνιστικής φυλίας με τους λαούς της Γιουγκοσλαβίας και με το Κομμουνιστικό Κόμμα Γιουγκοσλαβίας. Στη δουλειά αυτή επιδοθήκαμε παίρνοντας υπόψη μας όλα και ποτέ δεν διστάσαμε ότι ο λαός μπορεί και να μη μας καταλάβει, ότι

1. Servizio Informazioni Militari (Υπηρεσία Στρατιωτικών Πληροφοριών της φασιστικής Ιταλίας).

οι μάζες μπορεί και να μη μας ακολουθήσουν, ότι μπορεί να χάσουμε την επιρροή και τον καθοδηγητικό ρόλο στο Μέτωπο και στον αγώνα. Ο λαός σε καταλαβαίνει άμα ξέρεις να του πεις την αλήθεια και, πάνω απ' όλα, άμα σταθείς μέχρι τέλους πιστός σ' αυτή την αλήθεια. Γεγονός είναι ότι τα φρόνιμα λόγια του Κόμματος μας έπιασαν τόπο στον αλβανικό λαό. Από τον καιρό του αγώνα ακόμα τέθηκαν από μέρους μας γερές βάσεις για πιό στενές και πιό αδελφικές σχέσεις στο μέλλον ανάμεσα στους λαούς και τα κόμματα μας.

Πολύ πιό λεπτό και σύνθετο παρουσιάζονταν εκείνη την περίοδο το πρόβλημα των άλλων αλβανικών εδαφών που βίαια είχαν προσαρτηθεί στη Γιουγκοσλαβία πριν και μετά από τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο και που το 1941, για τους δικούς του σκοπούς ο ναζιφασισμός τα είχε ενσωματώσει ξανά στον κορμό της μητέρας πατρίδας.

Εμείς, σαν Αλβανοί και σαν κομμουνιστές, είχαμε θεωρήσει πάντα και το θεωρούσαμε μια απόλυτα μεγάλη ιστορική αδικία αυτό που είχε συμβεί το 1913 σχετικά με το διαμελισμό της πατρίδας μας. Σαν κομμουνιστές και σαν Αλβανοί, απολύτως δικαιολογημένα δεν θεωρούσαμε επίσης λύση πραγματική, αλλά μεγάλο εμπαιγμό και απάτη και αυτό που έκαναν οι ναζιφασίστες το 1941 σχετικά με το αλβανικό εθνικό ζήτημα.

Η Κοσόβα και τα άλλα αλβανικά εδάφη ενώθηκαν με τον κορμό της πατρίδας, όχι για να αποκατασταθεί μια αδικία του παρελθόντος, αλλά για μια σειρά καθορισμένους σκοπούς. Με την «ένωση» αυτή, πρώτο, ικανοποιούνταν οι παλιες φυλοδοξίες και επιθυμίες της φασιστικής Ιταλίας για να έχει υπόδουλες όσο το δυνατό ευρύτερες περιοχές στα Βαλκάνια. Δεύτερο, με την «ένωση» αυτή, οι ιεραρχίες του φασισμού, παριστάνοντας τους «απελευθερωτές», επιδίωκαν να απομακρύνουν τον αλβανικό πληθυσμό, ιδιαίτερα τον πληθυσμό των βόρειων περιοχών, από τον Εθνικοαπελευθερωτικό Αγώνα. Μ' αυτή τη «λύση» επιδιώκονταν προπαντός η ουδετεροποίηση και το πέρασμα με το μέρος του φασισμού εκείνης της μερίδας των εθνικιστών και άλλων πατριωτικών στοιχείων που, στα καφενεία της Ευρώπης ή στα καπηλειά του καιρού του Ζώγου, ορκίζονταν ότι τους έλιωνε ο καημός και ανυπόμονα περίμεναν να ιδούν την πατρίδα ενωμένη! Τώρα ο φασισμός τους έλεγε: «Να, προσκυνήστε και υπηρετήστε το φασισμό, που σας έφερε την «ένωση» σαν ώριμο μήλο στο κομμοδίνο της κρεβατοκάμαρας...»! Αυτή η αλαφασιστικά «ένωση» έμπαινε, λοιπόν, στη διάθεση των διάφορων αλβανικών κυβερνήσεων κουΐσλινγκ, ανοιχτά όργανα του φασισμού και όλης της άλλης αλβανικής αντίδρασης για να την έχουν σαν μανδύα «πατριωτισμού» στην προπαγάνδα που θα χρειάζονταν να αναπτύξουν για την εξαπάτηση του λαού και προπαντός ενάντια στο Κομμουνιστικό μας Κόμμα που έκανε έκκληση να ξεσηκωθούν μικροί και μεγάλοι στο γενικό αγώνα για λευτεριά.

Ταυτόχρονα, μ' αυτή τη manu militari «ένωση», ο φασισμός και ο ναζισμός άφηναν όλους τους δρόμους ανοιχτούς για να συνεχίζονται στους καιρούς οι παλιές έριδες και η εχθροπάθεια ανάμεσα στους γειτονικούς λαούς των Βαλκανίων. Αυτό προέρχονταν όχι μόνο από το γεγονός ότι κι αυτή η «ένωση» όπως έγινε ήταν εντελώς κολοβή, αυθαίρετη και γεμάτη εστίες σκόπιμα αφημένες για μελλοντικές διενέξεις και συγκρούσεις, αλλά και από το γεγονός που η «ένωση» αυτή, στο πλαίσιο του φασισμού δεν είχε καμιά βάση και εγγύηση για το μέλλον. Πολύ εύκολα μπορούσε να αλλάξει σύμφωνα με τα συμφέροντα του φασίστα καταχτητή και ανάλογα με τις περιστασης. Κάτω από τη φασιστική κατοχή, τα σύνορα μεταξύ των κρατών και των χωρών δεν είχαν καμιά αξία και καμιά έννοια — όλα ήταν κάτω από τρομοκρατία, όλα τα

απειλούσε το σφαγείο της χιτλερικής και μουσολινικής αυτοκρατορίας.

Μπορεί να απαριθμηθούν και παρατεθούν και πολλοί παράγοντες και αιτίες για να εξηγηθεί τι είδος ήταν εκείνη η «ενσωμάτωση» που έκαναν οι ναζιφασίστες το 1941 στην Αλβανία και, στα πλαίσια της ιστορίας εκείνης της περιόδου, αυτό παραμένει ένα από τα καθήκοντα για τους ιστορικούς μας. Εγώ ανέφερα μερικά απ' αυτά, μόνο για να τονίσω για ποιό λόγο εμείς, οι αλβανοί κομμουνιστές, δεν πέσαμε ποτέ στην παγίδα της αχαλίνωτης προπαγάνδας που αναπτύχθηκε εκείνη την περίοδο γι' αυτό το οδυνηρό πρόβλημα της ιστορίας μας.

Εμείς το είπαμε ανοιχτά στο Κόμμα και στο λαό, ότι το εθνικό μας ζήτημα στο σύνολο του, επομένως και το ζήτημα της Κοσόβας και των άλλων αλβανικών περιοχών προσαρτημένων στην παλιά γιουγκοσλαβία, δεν μπορεί να το λύσει ποτέ ο ναζιφασισμός. Από τις ορδές αυτές που είχαν καταλάβει, που καίγανε και ρημάζανε όλη την Αλβανία, δεν μπορούσε με κανέναν τρόπο να περιμένει κανείς να «απελευθερωθεί» και να «αναγνωριστεί» ένα τμήμα της.

Μην ξεγελιέστε, λέγαμε στο λαό, ούτε από τις δημαγωγικές μανούβρες των προδοτών κυβερνητών και των ηγετών του Μπάλλι Κομπετάρ, που ξελαρυγγίζονται φωνάζοντας για «μεγάλη Αλβανία» και για «εθνική Αλβανία». Αυτοί που όλους τους καιρούς έχουν βγάλει στο σφυρί ολόκληρη την Αλβανία για να την πουλήσουν όπου σείουν το μεγαλύτερο πουγγί, δεν μπορεί ποτέ να είναι υπερασπιστές της αλβανικής υπόθεσης. Ο «πατριωτισμός» τους είναι κάλπικος. Οι υπηρέτες των φασιστών δεν είναι και δεν μπορεί να είναι αυτοί που θα λύσουν τα προβλήματα της χώρας και του έθνους μας.

Εμείς λέγαμε στο λαό ότι μονάχα ο αδιάκοπος αγώνας ενάντια στους φασίστες και τους συνεργάτες τους θα μας οδηγήσει στη λύση του εθνικού μας προβλήματος, αναπόσπαστο μέρος του οποίου είναι και η αποκατάσταση των ιστορικών αδικιών, ότι γι' αυτό το σκοπό αγωνίζεται το Κομμουνιστικό μας Κόμμα, στο δρόμο αοτό καθοδηγεί στους λαούς της χώρας του και το Κομμουνιστικό Κόμμα της Γιουγκοσλαβίας.

Ο λαός μας κατάλαβε και ρίχτηκε αδίσταχτα στον αποφασιστικό αγώνα και με εμπιστοσύνη στο δρόμο που τον καθοδηγούσαμε.

Όσον αφορά όμως τον πληθυσμό της Κοσόβας και των άλλων αλβανικών περιοχών στη Γιουγκοσλαβία, το πρόβλημα παρουσιάζονταν πιό δύσκολο. Ο πληθυσμός αυτός βρέθηκε ανεπάντεχα μπροστά στη «λύση» του πιό καίριου προβλήματος του: αποτινάχτηκε ο σέρβικος ζυγός, ενώθηκε με τον κορμό απ' όπου είχε αποσπαστεί, δημιουργήθηκε διοίκηση με Αλβανούς, ο κόσμος πήγαινε κι έρχονταν από τα Τίρανα στην Πριστίνα και αντίστροφα, άνοιξαν αλβανικά σχολεία, εκδόθηκαν εφημερίδες και βιβλία στα αλβανικά κλπ, κλπ. Αυτό ήταν ένα είδος «απελευθέρωσης», αλλά «απελευθέρωση» από έναν παλιό ζυγό και πέρασμα κάτω από έναν νέο ζυγό, το φασιστικό ζυγό.

Σ' αυτές ακριβώς τις συνθήκες έμπαινε το πρόβλημα της κινητοποίησης του αλβανικού πληθυσμού αυτών των περιοχών στον αγώνα ενάντια σ' έναν καταχτητή που παρουσιάζονταν ταυτόχρονα και σαν «απελευθερωτής» του. Μόνο μια άλλη λύση, πολύ πιό δυναμική, πολύ προωθημένη, σίγουρη και ελπιδοφόρα θα έκανε τον κοσοβάρικο λαό να ξεσηκωθεί σε αγώνα ενάντια στον «απελευθερωτή» καταχτητή, αμέσως και με όλες τις δυνάμεις.

Αυτή τη λύση ήταν δυνατό να την εξασφαλίσουν μόνον τα κομμουνιστικά μας κόμματα.

Δύο δρόμοι υπήρχαν γι' αυτό το απαραίτητο πράγμα:

Πρώτο, το Κομμουνιστικό Κόμμα Αλβανίας, αποκλείοντας εντελώς τη φασιστική «λύση», να απλώνονταν και να έμπαινε στον πληθυσμό της Κοσόβας και να έκανε ανοιχτά έκκληση: σηκωθείτε και αγωνιστείτε κάτω από την καθοδήγηση του Κομμουνιστικού Κόμματος Αλβανίας ενάντια στον νέο καταχτητή, τον ναζιφασισμό, συσπειρωθείτε στις γραμμές του Αντιφασιστικού Εθνικοαπελευθερωτικού Μετώπου της Αλβανίας, συγκροτήστε τσέτες, τάγματα και ταξιαρχίες κάτω από τη διοίκηση του Γενικού Επιτελείου του Αλβανικού Εθνικοαπελευθερωτικού Στρατού, ας κάνουμε, λοιπόν, τον τελικό αγώνα και η στέψη του με επιτυχία θα μας φέρει την αποτίναξη του ζυγού του νέου κατακτητή και κάθε άλλου κατακτητή.

Ο δεύτερος δρόμος ήταν να ξεσηκώνονταν ο λαός της Κοσόβας σε αγώνα κάτω από την καθοδήγηση του ΚΚ της Γιουγκοσλαβίας, σε ενότητα με τους λαούς της Γιουγκοσλαβίας, κάτω από τη διοίκηση του Γενικού Επιτελείου του Εθνικοαπελευθερωτικού Στρατού Γιουγκοσλαβίας.

Ο άμεσος σκοπός αυτών των δύο δρόμων ήταν και παρέμενε μόνον ένας: μέσω του ένοπλου αγώνα να επιτευχθεί το διώξιμο του ναζιφασίστα καταχτητή και σαν αποτέλεσμα, σαν καρπός αυτού του αγώνα, να λύνονταν σωστά και μια για πάντα το εθνικό μας πρόβλημα, όπως ποθούσε και οραματίζονταν ο λαός και ύστερα απ' αυτό όλα τα άλλα προβλήματα.

Δε χωράει συζήτηση ότι η ακολούθηση του πρώτου δρόμου παρουσίαζε πολλά και μεγάλα πλεονεκτήματα για την κινητοποίηση σε αγώνα του λαού της Κοσόβας και των άλλων αλβανικών περιοχών. Αυτό, ασφαλώς, θα έδινε πλεονεκτήματα και πολύ μεγαλύτερες δυνατότητες και στην εκλαΐκευση όλου του αγώνα του Κόμματος μας σε όλα τα άλλα μέρη της πατρίδας. Ταυτόχρονα, η κινητοποίηση σε αγώνα των μαζών της Κοσόβας, δοκιμασμένων στις μάχες σαν γενναίοι πολεμιστές, θα ήταν μια συμβολή και για τον αγώνα των λαών της Γιουγκοσλαβίας και των Βαλκανίων.

Όπως είναι γνωστό όμως, ακολουθήθηκε ο δεύτερος δρόμος. Το Κομμουνιστικό Κόμμα της Γιουγκοσλαβίας ζήτησε όπως ο πληθυσμός της Κοσόβας και των άλλων αλβανικών περιοχών της Γιουγκοσλαβίας εγερθεί σε αγώνα κάτω από την καθοδήγηση του και αμέσως μετά τον πόλεμο καθόρισει ο ίδιος το μέλλον με βάση τη λενινιστική αρχή του δικαιώματος της αυτοδιάθεσης. Εμείς θεωρήσαμε λογικό και δίκαιο αυτό το αίτημα.

Δεν το θεωρήσαμε με κανέναν τρόπο απλώς επειδή «έτσι θέλησε το ΚΚΓ».Το ΚΚΓ μπορούσε να μας ζητήσει, όπως και ζήτησε, πολλά πράγματα, εμείς όμως εξ αρχής εγκρίναμε μόνο εκείνα τα αιτήματα του που η μαρξιστική λογική μας έλεγε ότι είχε δίκιο. Έτσι συνέβηκε και στην περίπτωση αυτή. Σ' αυτό δεν επέδρασε ούτε το «επιχείρημα» ότι «αν ο λαός της Κοσόβας ξεσηκώνονταν κάτω από την καθοδήγηση του ΚΚΑ, αυτό δεν θα το καταλάβαινε η σέρβικη και η μαυροβουνιώτικη αντίδραση κι ένα τέτοιο πράγμα θα δημιουργούσε σκοτούρες στο Κομμουνιστικό Κόμμα της Γιουγκοσλαβίας». Αντικομμουνιστική αντίδραση και αντίδραση στον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα δεν υπήρχε μονάχα στη Γιουγκοσλαβία, αλλά και στην Αλβανία. Οι σκοτούρες, συνεπώς, θα ήταν πρόδηλες για τις δύο πλευρές, μάλιστα για μας θα ήταν μεγαλύτερες, γιατί για το ζήτημα της Κοσόβας η αλβανική αντίδραση είχε στο χέρι το χαρτί της αλήθειας.

Συνεπώς, ήταν πιό βαθιά τα αίτια και οι λόγοι που μας οδήγησαν στη λύση για την οποία συμφωνήσαμε.

Εμείς ξέραμε ότι το Κομμουνιστικό Κόμμα της Γιουγκοσλαβίας ήταν ένα κόμμα συγκροτημένο πάνω στη βάση μιας χώρας πολυεθνικής, πολλών λαών, που από το πι-

κρό παρελθόν του γιουγκοσλάβικου κράτους δεν είχαν εξασφαλίσει καμιά ενότητα στο εσωτερικό του γιουγκοσλάβικου βασίλειου.Αντίθετα, σαν αποτέλεσμα της άγριας μεγαλοσέρβικης καταπιεστικής και σωβινιστικής πολιτικής απέναντι στους άλλους λαούς και έθνη μέσα στο άλλοτε βασίλειο, είχαν βαθύνει τα αισθήματα της διχόνοιας, των παθών, της νέας και της παλιάς έχθρας. Ήταν επίσης εξόφθαλμες και έπαιξαν ρόλο σ' όλους τους καιρούς, οι προσπάθειες της αστικής τάξης και της αντίδρασης κάθε μέρους για απόσπαση, για απόσχιση ή για εγκαθίδρυση της ηγεμονίας του πάνω στ' άλλα μέρη. Και το κυριότερο, ύστερα από την ναζιφασιστική κατάχτηση του Απρίλη 1941, το γιουγκοσλάβικο βασίλειο είχε παύσει να υπάρχει. Η Μακεδονία μοιράστηκε ανάμεσα στη Βουλγαρία και την Ιταλία· τη Σερβία, ένα τμήμα της Σλοβενίας και άλλες περιοχές τις κράτησε για τον εαυτό της η ναζιστική Γερμανία· το Μαυροβούνιο, η Κοσόβα, η Δαλματία, οι κροατικές ακτές και το νότιο τμήμα της Σλοβενίας έπεσαν στο μερίδιο της Ιταλίας· το αποκαλούμενο ανεξάρτητο κροατικό κράτος, δημιούργημα του ναζισμού, περιέλαβε, εκτός από την κροατία και περιοχές που αποσπάστηκαν από τα άλλα μέρη του άλλοτε γιουγκοσλάβικου βασιλείου, κλπ. Ένα κράτος αμάλγαμα, τεχνητά συγκολλημένο, όπως ήταν το γιουγκοσλάβικο βασίλειο, δεν μπορούσε να έχει άλλη τύχη παρά αποσχίσεις, συγκολλήματα και τεχνητά μπαλώματα κάθε είδους.

Δεν ήταν όμως η στιγμή για να συζητηθεί αν έπρεπε να διατηρηθεί ή όχι η «ενότητα» που είχε δημιουργήσει το γιουγκοσλάβικο βασίλειο. Αυτό θα ήταν και έπρεπε να είναι ένα πρόβλημα του μέλλοντος. Το καίριο πρόβλημα τώρα ήταν η εξασφάλιση της ένωσης όλων αυτών των λαών στο γενικό και αποφασιστικό αγώνα για απελευθέρωση. Αυτό μπορούσε και έπρεπε να το κάνει το Κομμουνιστικό Κόμμα. Και ενώ το Κομμουνιστικό Κόμμα Γιουγκοσλαβίας ήταν συγκροτημένο και δρούσε πάνω σε ομοσπονδιακές βάσεις, τώρα, μ' όλο που η Γιουγκοσλαβία είχε καταρεύσει, το κόμμα αυτό χρειάστηκε να διατηρήσει την προηγούμενη οργανωτική δομή και λειτουργία του. Αλλιώς δε μπορούσε να συμβεί. Διαφορετικά, ή έπρεπε και το ίδιο να αποσυντεθεί , δηλαδή να διαμελιστεί και να αναδιοργανωθεί με βάση τα κράτη που αποτελούσαν το άλλοτε γιουγκοσλάβικο βασίλειο, ή να παύσει να υπάρχει. Ο κίνδυνος αυτός ήταν άμεσος.

Όπως είναι γνωστό, μετά τον Απρίλη του 1941, για μια ορισμένη περίοδο η κομματική οργάνωση της Μακεδονίας, τμήμα του ΚΚΓ, διέκοψε κάθε σύνδεση με την ΚΕ του ΚΚΓ και ήρθε σε σύνδεση με την ΚΕ του Βουλγάρικου Κομμουνιστικού Κόμματος.

Στην πραγματικότητα αυτό πάει να πει ότι στο τμήμα αυτό της τότε Γιουγκοσλαβίας το ΚΚΓ έπαυσε να υπάρχει. Αν ταυτόχρονα κάναμε κι εμείς το ίδιο πράγμα με την οσοδήποτε μικρή κομματική οργάνωση της Κοσόβας και των άλλων αλβανικών περιοχών, τότε το ΚΚΓ θα έπαυε να υπάρχει και στην Κοσόβα και στις άλλες περιοχές του άλλοτε γιουγκοσλάβικου βασίλειου που τις είχαν ενώσει με την Αλβανία. Σε συνέχεια, το ίδιο μπορούσε να συμβεί, ή μπορούσε να ζητήσει να κάνα το ΚΚ της Ιταλίας για εκείνες τις περιοχές που είχαν παραχωρηθεί στην Ιταλία, το ΚΚ της Ουγγαρίας για τις περιοχές που είχαν παραχωρηθεί στην Ουγγαρία κλπ. Απόμενε, συνεπώς, ώστε ικανό μέρος του ΚΚΓ να διαλύονταν και να περνούσε στη σύνθεση των κομμουνιστικών κομμάτων που δρούσαν στις χώρες στις οποίες είχαν παραχωρηθεί τμήματα του πρώην γιουγκοσλάβικου Βασίλειου. Το υπόλοιπο μέρος όφειλε ή να χαθεί ή να αναδιοργανωθεί σε ιδιαίτερα κομμουνιστικά κόμματα στη Σερβία και στην Κροατία. Αυτά, για κείνες τις στιγμές, θα ήταν επικίνδυνοι χειρισμοί και χωρίς κανένα θετικό αποτέλεσμα. Μάλιστα, τέτοιες αναδιοργανώσεις όχι μόνο δεν ήταν ποτέ δυνατό

να γίνουν, αλλά δεν ήταν ούτε ο χρόνος, ούτε οι συνθήκες, ούτε οι δυνατότητες έστω και για συζήτηση πάνω σ' αυτό. Σε όφελος του άμεσου και καυτού προβλήματος στης στιγμής — της οργάνωσης του γενικού αγώνα ενάντια στο ναζιφασίστα καταχτητή, έπρεπε λοιπόν να γίνει δεχτή η προηγούμενη κατάσταση του ΚΚΓ και έπρεπε να βοηθηθεί η διατήρηση της υπάρχουσας κατάστασης. Διαφορετικά, δεν ήταν απλώς το ΚΚΓ που θα την πάθαινε. Πάνω απ' όλα την πάθαινε ο αγώνας των λαών της Γιουγκοσλαβίας. Αυτοί οι λαοί θα μέναν χωρίς καθοδήγηση ή, με την έλλειψη της καθοδήγησης του Κομμουνιστικού Κόμματος, θα τους ξεσήκωνε σε αγώνα η αντίδραση, οι Ντράζα Μιχαήλοβιτς και συντροφιά, οι αγγλο-αμερικάνοι σύμμαχοι κλπ.

Ακριβώς έτσι θα έχει κρίνει και η Εκτελεστική Επιτροπή της Κομιντέρν όταν αποφάσισε η κομματική οργάνωση της Μακεδονίας να κόψει τους δεσμούς που είχε δημιούργησα μετά τον Απρίλη του 1941 με το Βουλγάρικο Κομμουνιστικό Κόμμα και να έρθει σε σύνθεση με το Κομμουνιστικό Κόμμα Γιουγκοσλαβίας, τμήμα του οποίου ήταν από καιρό. Από το κριτήριο αυτό είχαμε ξεκίνησει κι εμείς, εξ αρχής, για τη στάση που κρατήσαμε απέναντι στο γεγονός του ποιος θα έπρεπε να οργάνωσει και καθοδήγησει άμεσα τον αγώνα του λαού της Κοσόβας και των άλλων αλβανικών περιοχών από πρίν προσαρτημένων στην τότε Γιουγκοσλαβία. Τονίζω όμως ότι, μ' όλο που δεχτήκαμε αυτή την υποχώρηση απέναντι στο ΚΚΓ για την περίοδο του αγώνα, με κανέναν τρόπο δεν επιτρέψαμε ούτε και στο ελάχιστον να παραβιαστούν οι λενινιστικές-σταλινικές αρχές για το εθνικό ζήτημα και ιδιαίτερα η βασική αρχή του δικαιώματος της αυτοδιάθεσης μέχρι τον αποχωρισμό. Η αρχή αυτή, που το ΚΚΓ διακήρυττε ότι θα εφαρμοστεί με ελεύθερη θέληση απ' όλα τα έθνη και τις εθνικότητες του άλλοτε γιουγκοσλάβικου βασίλειου, πολύ περισσότερο θα εφαρμόζονταν από το λαό της Κοσόβας και των άλλων αλβανικών περιοχών που από πριν είχαν προσαρτηθεί στη Γιουγκοσλαβία. Όφειλε αυτό να γίνει και από το ίδιο το γεγονός ότι το ζήτημα αυτών των περιοχών και του αλβανικού πληθυσμού που ζούσε σ' αυτές, ήταν εντελώς διαφορετικό από το ζήτημα της Μακεδονίας, της Σερβίας, της Σλοβενίας, του Μαυροβουνίου κλπ. Για την καθεμιά από τις τελευταίες επρόκειτο για λαούς και χώρες του ίδιου έθνους, που αποτελούσαν μια ξέχωρη οντότητα μέσα ή έξω από την παλιά Γιουγκοσλαβία, ενώ για την Κοσόβα και τις άλλες αλβανικές περιοχές το πράγμα διέφερε ριζικά. Οι τελευταίες ήταν τμήμα ενός λαού και ενός έθνους που είχαν συγκολληθεί όχι μόνο τεχνητά, αλλά το κυριότερο είναι ότι είχαν συγκολληθεί αυθαίρετα στη Γιουγκοσλαβία. Ο κορμός τους ήταν η Αλβανία, αυτές ήταν ένα τμήμα αυτού του κορμού. Κάτω από την κυριαρχία της Γιουγκοσλαβίας αυτές δεν αποτελούσαν ένα αυτοτελές έθνος, μια ξεχωριστή μονάδα, όπως ήταν η περίπτωση μερικών άλλων. Ακριβώς γι' αυτό, αν ακόμα κι από εκείνες τις στιγμές ο πληθυσμός αυτών των αλβανικών περιοχών ξεσηκώνονταν σε αγώνα κάτω από την καθοδήγηση του Κομμουνιστικού Κόμματος που δρούσε στη μητέρα πατρίδα, δεν είχε να πάθει τίποτα το σοβαρό ούτε το ΚΚΓ και ούτε η ενότητα στον αγώνα των άλλων λαών του άλλοτε γιουγκοσλάβικου βασίλειου. Αλλά, όπως είπα, εμείς δεχτήκαμε να κάνουμε μια υποχώρηση απέναντι στο ΚΚΓ, με σκοπό να μη δώσουμε λαβή για πρόκληση πολεμικής και συζητήσεων, περιττών και επιζήμιων για εκείνες τις στιγμές. Εμείς κάναμε αυτή την υποχώρηση, γιατί το αντίθετο θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί σαν «πρόσχημα» και από τους άλλους, είτε ήταν αυτοί στοιχεία με εθνικιστικές τάσεις μέσα στο ΚΚΓ (και τέτοιους είχε μπόλικους), είτε στοιχεία από κομμουνιστικά κόμματα των γειτονικών χωρών. Δεν ήταν καιρός να τους διευκρινιστεί πού βρίσκονταν το ιδιαίτερο της Κοσόβας και των άλλων αλβανικών περιοχών, δεν ήταν καιρός για πολεμική και για

τέτοιες συζητήσεις. Ας τις αφήναμε για αργότερα, αν θα χρειάζονταν. Το κυριότερο τώρα ήταν το ξεσήκωμα των λαών στο γενικό αγώνα ενάντια στη φασιστική κατοχή. Αργότερα, όταν θα δημιουργούνταν οι συνθήκες και οι δυνατότητες, όταν στην εξουσία θα έρχονταν τα κομμουνιστικά μας κόμματα, τότε μάλιστα — το καθετί θα αποφασίζονταν σωστά και θα λύνονταν οριστικά σύμφωνα με τη θέληση των ίδιων των λαών.

Έτσι κρίναμε κι έτσι ενεργήσαμε. Η πεποίθηση μου λέει ότι κρίναμε και πράξαμε σωστά, σαν ώριμοι κομμουνιστές και από ευρεία σκοπιά στο χειρισμό των λεπτών προβλημάτων, σαν κομμουνιστές που βλέπουν το ζήτημα του κόμματος και της χώρας τους στα πλαίσια της γενικής υπόθεσης, που το συμφέρον της προώθησης του αγώνα στη χώρα τους, ακόμα και στις πιό δύσκολες στιγμές, ξέρουν να το βλέπουν στενά συνδεδεμένο με το μεγάλο συμφέρον της προώθησης του αγώνα για εθνική και κοινωνική απελευθέρωση και στις άλλες χώρες.

Όταν αποφασίσαμε να τηρήσουμε αυτή τη στάση, πήραμε ασφαλώς υπόψη μας όλες τις δυσκολίες και τα πολλά προβλήματα που θα μας δημιουργούνταν, ιδιαίτερα από μέρους της αντίδρασης. Αλλά και μέσα στο ίδιο το Κόμμα μας δεν πρέπει να νομίσουμε ότι καθετί κατανοήθηκε και εγκρίθηκε αμέσως και από τον καθένα. Υπήρχαν σύντροφοι που δεν το καταλάβαιναν εύκολα για ποιό λόγο ο λαός της Κοσόβας δεν έπρεπε να ξεσηκωθεί τώρα σε αγώνα κάτω από την καθοδήγηση μας, υπήρχαν και άλλοι, ιδιαίτερα δυσαρεστημένα στοιχεία και φορτωμένα με τα παλιά βάρη του φατριασμού και της μεγαλομανίας, που μας έκαναν και πιέσεις και απροκάλυπτες παρεμβάσεις για ν' αλλάξουμε θέση.

Στο βιβλίο «Όταν γεννήθηκε το Κόμμα» έχω γράψει για την απειλή που μας έκανε ο Κώτσιο Τάσκο σ' ένα γράμμα που ήθελε να στείλει στην Κομιντέρν και όπου έβαζε μια σειρά προβλήματα που ήταν σ' αντίθεση με τη γραμμή που ακολουθούσε το Κόμμα.[1] Ένα από τα προβλήματα αυτά ήταν και η στάση μας έναντι της Κοσόβας και του άλλου αλβανικού πληθυσμού στη Γιουγκοσλαβία.

— Τι είναι αυτά! έλεγε ο Κώτσιο, η Κοσόβα να εξαρτάται από την ΚΕ του ΚΚΓ;! Μα αυτή είναι αλβανικό έδαφος, κατοικείται από Αλβανούς και τώρα που οι Αλβανοί έχουν το Κομμουνιστικό τους Κόμμα, δεν υπάρχει λόγος να χωριστούν, μερικοί κάτω από την καθοδήγηση του Κόμματος μας και άλλοι κάτω από την καθοδήγηση του γιουγκοσλάβικου κόμματος.

— Το κυριότερο είναι ότι ο λαός και από δω και από κει να εγερθεί σε αγώνα, το κυριότερο είναι που τα δύο κόμματα μας είναι κομμουνιστικά και αγωνίζονται για μια μεγάλη και κοινή υπόθεση, του έλεγα. Όσο για το ότι ο λαός της Κοσόβας θα ξεσηκωθεί κάτω από την καθοδήγηση του ΚΚΓ, αυτό αφορά μόνον την περίοδο του αγώνα και γίνεται προς το συμφέρον του αγώνα.

— Δεν το καταλαβαίνω, διαμαρτύρομαι, αντιδρούσε ο Τάσκο. Στην επιστολή που σου είπα, θα γράψω στην Κομιντέρν και για το ζήτημα αυτό! απείλησε τελικά.

— Εντάξει, γράψε και γι' αυτό! του είπα.

Εγραψε, αλλά, όπως έχω πει και αλλού, παραιτήθηκε αργότερα από την ενέργεια αυτή, απέσυρε την επιστολή, και μάλιστα στην Πρώτη Εθνική Συνδιάσκεψη έκανε και αυτοκριτική για τις απόψεις που είχε εκφράσει σ' αυτή την επιστολή.

Εμείς συνεχίσαμε το δρόμο μας με την κομμουνιστική πεποίθηση ότι η στέψη με επιτυχία του αγώνα των λαών μας και η ύπαρξη των κομμουνιστικών κομμάτων μας

1. Ενβέρ Χότζια. «Οταν γεννήθηκε το Κόμμα (Απομνημονεύματα)· δεύτερη έκδοση, σελ. 367-369. Τίρανα. 1982.

θα ήταν η μεγαλύτερη εγγύηση ώστε μετά τον πόλεμο, το πρόβλημα της Κοσόβας και των άλλων αλβανικών περιοχών «συγκολλημένων» στην τότε Γιουγκοσλαβία, θα λύνονταν μια και καλή, οριστικά.

Η ίδια η ΚΕ του ΚΚΓ σε πολλές περιπτώσεις είχε δηλώσει ότι στο εθνικό ζήτημα θα σταθεί πιστή στη λενινιστική-σταλινική θεωρία πάνω στο πρόβλημα αυτό: στο δικαίωμα των εθνών για αυτοδιάθεση μέχρι τον αποχωρισμό.

Αυτά λέγονταν και διακηρύσσονταν για ολόκληρα έθνη του πρώην βασιλείου, που αποτελούσαν εκεί ενιαία κράτη και, σαν τέτοιες, οι διακηρύξεις αυτές είχαν ακόμα μεγαλύτερη αξία για τη σωστή λύση του ζητήματος του τμήματος εκείνου της Αλβανίας που τεχνητά και άδικα είχε προσαρτηθεί στη Γιουγκοσλαβία. Αφού θα επιτρέπονταν σε κάθε έθνος, γενικά, να διαλέξει ελεύθερα το μέλλον του, πολύ περισσότερο αυτό θα επιτρέπονταν στο τμήμα ενός έθνους συγκολλημένου βίαια σε ξένο κορμό. Όταν λέω αυτά έχω υπόψη μου όχι την υπόθεση 10 ή 100 χωριών μιας εθνικής μειονότητας, αλλά την υπόθεση τόσο μεγάλων περιοχών που ήταν ίσα με το μισό της συνολικής επιφάνειας της πατρίδας, την υπόθεση όχι 500 ή 5000 κατοίκων μιας εθνικής μειονότητας, αλλά την υπόθεση ενός πληθυσμού που δεν ήταν μικρότερος αριθμητικά από το υπόλοιπο μέρος του αλβανικού λαού.

Πιστεύαμε δηλαδή, ότι έτσι τα καταλάβαιναν όλα αυτά και οι γιουγκοσλάβοι κομμουνιστές και λάβαμε υπόψη όλες τις δυσκολίες και τα εμπόδια που θα παρουσιάζονταν. Ας γινόταν, λοιπόν, η Κοσόβα από μήλο έριδας που ήταν άλλοτε, σε χώρο της επιβεβαίωσης της φιλίας ανάμεσα στους λαούς και της συναδέλφωσης τους στον αγώνα, χώρος απόδειξης ότι τα κομμουνιστικά κόμματα ξέρουν να λύσουν με περίσκεψη και νοημοσύνη όλα τα προβλήματα που επισώρευσε η ιστορία. Εμείς περάσαμε με επιτυχία τη δοκιμασία μας. Τη σειρά είχαν οι γιουγκοσλάβοι σύντροφοι να αποδείξουν στην πράξη την αφοσίωση και την πίστη τους στις διακηρύξεις αρχών που έκαναν.

Στο μεταξύ εμείς εντείναμε ακόμα περισσότερο τη δουλειά και τη βοήθεια μας στην κατεύθυνση της ανάπτυξης του αγώνα στην Κοσόβα και στις άλλες αλβανικές περιοχές. Ως γνωστό, από το 1940 ακόμα και ιδιαίτερα το 1941, πήγαν από τις κομμουνιστικές μας ομάδες όχι μικρός αριθμός κομμουνιστών που κατάγονταν από την Κοσόβα για να δουλέψουν και να αγωνιστούν εκεί. Αυτοί μας έστειλαν 2 άτομα, εμείς τους στείλαμε 42. Δεν είχαμε καμιά αξίωση να διατηρούν σύνδεση με μας. Ύστερα από την ένωση της Κοσόβας και μερικών άλλων περιοχών με το μητρικό κορμό, οι δοσίλογες αλβανικές κυβερνήσεις έστειλαν στις περιοχές αυτές και εκατοντάδες δημόσιους υπαλλήλους, δασκάλους κ.ά., για να φτιάξουν εκεί την αλβανική διοίκηση, για ν' ανοίξουν σχολεία στην αλβανική γλώσσα κλπ. Εκμεταλλευόμενοι αυτή τη νόμιμη ενέργεια, εμείς καταβάλαμε κάθε προσπάθεια και κατορθώσαμε μαζί με τους ανθρώπους αυτούς να στείλουμε πολλούς συμπαθούντες και πατριωτικά στοιχεία κατατοπίζοντας τους να καταβάλουν κάθε προσπάθεια για να'διαφωτίσουν τον πληθυσμό της Κοσόβας και να τον βοηθήσουν να ξεσηκωθεί στον αγώνα για λευτεριά.

Στη διάρκεια του 1942 η βοήθεια και οι προσπάθειες μας για να δώσουμε ώθηση στην αφύπνιση και στο ξεσήκωμα σε αγώνα του αλβανικού πληθυσμού αυτών των περιοχών αυξήθηκαν ακόμα περισσότερο. Αν και το Κόμμα μας ήταν νέο και με μικρό σχετικά αριθμό μελών, βλέποντας τις μεγάλες δυσκολίες που υπήρχαν, αποφασίσαμε ωστόσο να στείλουμε στις περιοχές αυτές και αριθμό άλλων συντρόφων του Κόμματος μας με καταγωγή από την Κοσόβα, τη Ντίμπρα κλπ. Τόσο μέσω αυτών των συντρόφων, όσο και με το διαφωτιστικό υλικό, κάναμε έκκληση στον πληθυσμό αυτών

των περιοχών ν' απαλλαγούν από κάθε αυταπάτη για τη δήθεν απελευθέρωση που τους έφερε ο φασισμός και να κινητοποιηθούν σε αγώνα πλάι πλάι με τους άλλους λαούς της Γιουγκοσλαβίας, κάτω από την καθοδήγηση του ΚΚΓ, για ν' αποτινάξουν το ζυγό του φασισμού, που ήταν ο κυριότερος εχθρός που είχαμε στις εστίες μας.

Με τέτοιες εκκλήσεις και προσπάθειες προς το λαό της Κοσόβας και των άλλων περιοχών είχε βγει και συνέχιζε να βγαίνει και το ΚΚΓ, που είχε ζητήσει και του είχε αφεθεί να κινητοποιήσει και καθοδηγήσει το λαό αυτών των περιοχών στον αγώνα.

Γεγονός όμως είναι ότι τα αναμενόμενα αποτελέσματα δεν διαφαίνονταν. Στην «αδράνεια» αυτή επιδρούσε ασφαλώς όλο το παιγνίδι του ναζιφασισμού με τη λεγόμενη απελευθέρωση των περιοχών αυτών, επιδρούσε η εσωτερική αντίδραση, επιδρούσε η μεγάλη καθυστέρηση που είχαν κληρονομήσει αυτές οι ζώνες από το παρελθόν. Όλα αυτά εμείς τα υπολογίζαμε. Δεν πρέπει όμως ν' αφεθεί κατά μέρος και κάτι άλλο, ότι στην ανεπαρκή κινητοποίηση αυτού του πληθυσμού στον αγώνα, επιδρούσε και μάλιστα σημαντικά και η άδικη, η σφαλερή και η ασαφής γραμμή που ακολουθούσε απέναντι του το ίδιο το Κομμουνιστικό Κόμμα Γιουγκοσλαβίας.

Πολλές δηλώσεις έκανε το κόμμα αυτό για τη στάση απέναντι στο εθνικό ζήτημα, αλλά σε καμιά απ' αυτές δεν εκφράζονταν ξάστερα και κατηγορηματικά σχετικά με το μέλλον της Κοσόβας και των άλλων αλβανικών περιοχών μετά τον πόλεμο. Αυτό δεν μπορούσε να μην αποπροσανατολίσει και να μη συνταράξει τον αλβανικό πληθυσμό των περιοχών αυτών που είχε υποστεί τα πάνδεινα και την πιό απάνθρωπη εξόντωση, τόσο πρίν από τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, όσο και μετά την ίδρυση του γιουγκοσλάβικου βασιλείου. Από διάφορες πηγές πληροφορούμασταν ότι ο αλβανικός πληθυσμός στις περιοχές του στη Γιουγκοσλαβία δεν είχε εμπιστοσύνη στο Κομμουνιστικό Κόμμα Γιουγκοσλαβίας, στα λόγια και στον τρόπο με τον οποίο ενεργούσε στην Κοσόβα και αλλού.

Εμείς θεωρούσαμε σωστή ενέργεια το γεγονός που στην Κοσόβα και στο Υψίπεδο του Ντουκαγκίν (περιοχή που οι Σέρβοι την είχαν ονομάσει Μετόχια) είχε δημιουργηθεί μια Κομματική Επιτροπή του ΚΚΓ γι' αυτές τις περιοχές, η οποία διατηρούσε άμεση σύνδεση με την ΚΕ του ΚΚΓ. Αυτό, άμεσα ή έμμεσα, άφηνε να εννοηθεί ότι η ηγεσία του ΚΚΓ δεν μεταχειρίζεται την Κοσόβα σαν τσιφλίκι της Σερβίας, αλλά όμοια με τα άλλα μέρη — τη Μακεδονία, τη Σερβία, τη Σλοβενία κλπ.

Και ενώ η δημιουργία της Κομματικής Επιτροπής Περιοχής σε τέτοιο επίπεδο ήταν ένα θετικό βήμα, η σύνθεση της και η λειτουργία της δεν είχαν σχεδόν τίποτε το αλβανικό, μ' όλο που η συντριπτική πλειοψηφία του πληθυσμού της Κοσόβας αποτελούνταν από Αλβανούς. Τόσο στην επιτροπή όσο και στα άλλα όργανα που δημιουργούνταν επικρατούσε το σέρβικο ή το μαυροβουνιώτικο στοιχείο τη στιγμή που ο σέρβικος και ο μαυροβουνιώτικος πληθυσμός στην Κοσόβα αποτελούσε μια μικρή μειονότητα. Τα πατριωτικά αισθήματα των Αλβανών, η αγάπη για την πατρίδα τους και πολύ περισσότερο η εκδήλωση της επιθυμίας για ένωση με τη μητέρα πατρίδα, όχι μόνον δεν υπολογίζονταν αλλά και τους κολλούσαν τη ρετσινιά των «μεγαλοαλβανικών αισθημάτων». Ασφαλώς, αυτοί και άλλοι παράγοντες, δεν ήταν δυνατό να μην επιδράσουν αρνητικά τόσο στην ανάπτυξη και το ανέβασμα της κομματικής οργάνωσης της Κοσόβας και του Υψιπέδου του Ντουκαγκίν, όσο και στη διεύρυνση της συμμετοχής του αλβανικού πληθυσμού στον αγώνα. Ταυτόχρονα οι συμμορίες των τσέτνικων συνέχιζαν να οργιάζουν πάνω στα χωριά και τις αλβανικές πόλεις αυτών των περιοχών. Η διστακτικότητα και η ψυχρότητα του εκεί πληθυσμού, ο φόβος απέναντι στο αβέβαιο μέλλον, η πυρετώδικη προπαγάνδα της αντίδρασης, οι αδυναμίες και οι

ελλείψεις στην οργάνωση και στη δουλειά της Κομματικής Επιτροπής του ΚΚΓ για την περιοχή της Κοσόβας-Μετόχιας κτλ, έπαθαν κάθε μέρα και περισσότερο τα ηγετικά στελέχη του ΚΚΓ ότι ο ρόλος τους σης περιοχές αυτές δεν είχε καμιά βαρύτητα.

Μίλησα παραπάνω για τις συναντήσεις και για τις προστριβές με τον Βουκμάνοβιτς Τέμπο την άνοιξη και το καλοκαίρι του 1943. Το ζήτημα του ξεσηκώματος του πληθυσμού της Κοσόβας και των άλλων αλβανικών περιοχών στον αγώνα ήταν μια άλλη μεγάλη «έγνοια» του Τέμπο. Όπως για όλα τ' άλλα, αυτός μου αμόλησε τα δικά του μιλώντας με βαριά λόγια για «τους Αλβανούς που γίνονται εφεδρεία του εχθρού», αλλά κι εγώ δεν παρέλειψα να του πω τα δικά μου.

— Κάντε το λαό της Κοσόβας να πειστεί —του είπα— ότι ο αγώνας που κάνουμε θα τον οδήγησα στη λύση του προβλήματος του, όπως το επιθυμεί, δώστε του διαβεβαιώσας και εγγυήσεις γι' αυτό, δείξτε του στην πράξη με συγκεκριμένα παραδείγματα ότι προς τη λύση αυτή τον οδηγείτε και θα δείτε ότι οι Κοσοβάροι θα αποτελέσουν το διαλεχτό κομμάτι των αντιφασιστικών μαχητών. Ποτέ ο αλβανικός λαός δεν είχε και ούτε έχα το συνήθειο να ενώνεται με τον εχθρό.

— Πώς να τους πείσουμε;! Όλοι έχουν το νου τους μόνο στη «μεγάλη Αλβανία»! είπε.

— Το ότι έχουν το νου τους στην Αλβανία, αυτό είναι απόλυτα φυσικό και μην προσπαθείτε να τους αφαιρέσετε αυτή τη σκέψη, γιατί δε θα μπορέσετε ποτέ, του αποκρίθηκα. Το εθνικό ζήτημα γι' αυτούς είναι ζήτημα ζωής και ακριβώς εδώ πρέπει να πιαστεί κανείς. Όταν θα είναι βέβαιοι ότι αγωνίζονται για τη δίκαιη λύση του εθνικού ζητήματος, τότε θα ξεσηκωθούν οπωσδήποτε στον αγώνα ενάντια στον σημερινό εχθρό της Αλβανίας, της Γιουγκοσλαβίας και όλης της ανθρωπότητας, ενάντια στο φασισμό. Δεύτερο, ιδιαίτερα εμείς, οι κομμουνιστές, του είπα στυλώνοντας πάνω του το βλέμμα μου, πρέπει να είμαστε πολύ προσεχτικοί στα λόγια μας. Δεν μ' αρέσει καθόλου που κι εσείς χρησιμοποιείτε αλόγιστα τη φράση «μεγάλη Αλβανία».

— Γιατί, τι κακό υπάρχει εδώ;! ρώτησε.

— Όλα τα κακά που κλείνουν σ' αυτή τη «φράση» εκείνοι που την κατασκεύασαν, οι αντιδραστικοί κάθε είδους, αλβανοί, σέρβοι, φασίστες, ναζί, ή όποιοι άλλοι. Μόνον από το στόμα αυτών και για τα συμφέροντα τους χρησιμοποιείτε ο όρος αυτός, του απάντησα.

— Σας παρακαλώ, βαριά με προσβάλατε, διαμαρτυρήθηκε. Δεν σας καταλαβαίνω.

— Τότε λυπάμαι πράγματι που εσείς ο πιο «ειδικός» εδώ ανάμεσα μας, για τα ζητήματα των Βαλκανίων, λέτε ότι δεν καταλαβαίνετε που βρίσκεται το λάθος, του απάντησα. Τα συνθήματα και οι αντυλήψεις «μεγάλη Αλβανία» ή «μικρή Αλβανία», σύντροφε Τέμπο, κάθε φορά και απ' οποιονδήποτε κι αν έχουν εκφραστεί, ήταν αντιαλβανικά συνθήματα και σ' αντίθεση με την αντικειμενική ιστορική αλήθεια. Ούτε υπήρχε κι ούτε μπορεί να γίνει λόγος για «μεγάλη Αλβανία» ή «μικρή Αλβανία». Υπήρχε και υπάρχει μόνο μια Αλβανία, η οποία, ανεξάρτητα από τους χειρισμούς της αντίδρασης όλων των καιρών, δηλαδή, άσχετα που έχει κομματιαστεί, διαμελιστεί και χτυπηθεί, παράμενει μολαταύτα μια, σαν έθνος και σαν χώρα, κατοικημένοι από ανθρώπους στην ολότητα του ίδιου αίματος, της ίδιας γλώσσας, της ίδιας κουλτούρας, της ίδιας ιστορίας, της ίδιας ψυχοσύνθεσης και εθνικής διαμόρφωσης, από Αλβανούς.

— Σύμφωνος, σύμφωνος! είπε όλο δυσφορία. Κι από σας τους ίδιους όμως, στα υλικά σας ή σε συζητήσεις, την έχω άκουσει αυτή τη φράση.

— Τότε, πρέπει να σας πω, να διαβάσετε και να μας ακούτε καλύτερα. Εμείς ούτε βάλαμε κι ούτε θα βάλουμε καμιά φορά το ζήτημα «μεγάλη Αλβανία» ή «μικρή Αλ-

βανία». Για μας δεν είναι για συζήτηση αυτό το ζήτημα. Αντίθετα, στις συζητήσεις και στα δικά μας κείμενα χτυπούμε και ξεσκεπάζουμε τους αντιδραστικούς κάθε είδους που, με αυτά τα αντιμαρξιστικά και αντιαλβανικά «κατασκευάσματα», προσπαθούν να βάλουν προσωπεία «πατριωτισμού» και να εμφανιστούν μπροστά στο λαό σαν να φλέγονται για «την εθνική υπόθεση». Με το σύνθημα «μεγάλη Αλβανία», αυτοί θέλουν να αποσπάσουν το λαό μας από το Κόμμα και να σαμποτάρουν τον Εθνικοαπελευθερωτικό Αγώνα τόσο εδώ οσο και στην Κοσόβα και στις άλλες αλβανικές περιοχές. Κοντολογής, σύντροφε Τέμπο, του είπα καταλήγοντας, μόνο σ' αυτές τις περιπτώσεις και μ' αυτή την έννοια χρησιμοποιούμε εμείς τον όρο «μεγάλη Αλβανία» και δεν θα επιτρέψουμε ποτέ να σκεφτεί κανείς ότι μια που χτυπούμε τους φορείς του ψευτοσυνθήματος «μεγάλη Αλβανία» είμαστε τάχα υπέρ κάποιας «μικρής Αλβανίας». Σας το είπα, δεν είμαστε ούτε για «μεγάλη» ούτε για «μικρή». Είμαστε για την Αλβανία, που σαν έδαφος και σαν έθνος είναι μία και μόνον μία.

— Σας καταλαβαίνω, σας καταλαβαίνω, αλλά τα Βαλκάνια είναι πολύ μπερδεμένα, πολύ περίπλοκα, είπε. Δεν πιστεύω να υπάρχει άνδρας που να χαράξει σαν με το μαχαίρι τα σύνορα των χωρών αυτής της περιοχής ώστε να ικανοποιήσει και να κλείσει το στόμα όλων.

— Έτσι είναι, του είπα. Στην περίπτωση της Αλβανίας όμως δεν πρόκειται για μια παρυφή λόφου, ούτε για μια κοίτη χειμάρρου κι ούτε για ένα ή πέντε χωριά αμφισβητούμενης κυριότητας. Πρόκειται για κάμπους, βουνά, πόλεις και ολόκληρες περιοχές που έχουν αποσπαστεί αυθαίρετα από τον κορμό τους και έχουν προσαρτηθεί σε ξένο κορμό. Στην περίπτωση αυτή δεν μπαίνει ζήτημα να χρησιμοποιήσεις μαχαίρι ή νυστέρι μην τυχόν και κοπεί κατά λάθος κάποια ξένη φλέβα. Εδώ πρόκειται για μεγάλες και αναμφισβήτητα αλβανικές περιοχές.

— Δέν λέω ότι γνωρίζω καλά αυτά τα προβλήματα, είπε ο «βαλκανικός». Ξέρω μόνο ότι το εθνικό ζήτημα στα Βαλκάνια είναι εξαιρετικά μπερδεμένο και, μέσα σ' αυτή την μπερδεψιά, εμείς πρέπει να ενεργήσουμε. Μέλημα μου είναι ο σημερινός αγώνας. Το ξεσήκωμα της Κοσόβας στον αγώνα είναι που με προβληματίζει.

— Και για μας είναι μια από τις σοβαρότερες έγνοιες, του είπα. Να είστε όμως βέβαιος ότι, αν οι Κοσοβάροι κατατοπιστούν καλά και διαφωτίζονται συνεχώς ότι θα αποφασίσουν όπως θέλουν οι ίδιοι για το μέλλον τους, τότε όλη η Κόσοβα θα ξεσηκωθεί σε αγώνα. Μόνοι σας ζητήσατε να οργανώσετε και να καθοδηγήσετε τον εκεί λαό, γιατί αν θα είχε συνδεθεί με μας, δε θα υπήρχαν αυτά τα προβλήματα.

Ο Τέμπο μετά βίας συγκρατιόταν όταν του έλεγα αυτά, αλλά ένα πράγμα με εντυπωσίασε περισσότερο: στο πρόβλημα αυτό δε μου αντιφέρονταν έντονα, φαίνεται είχε δισταγμούς και ταλάντευσεις. Κατ' αρχήν μου έδινε ανοιχτά δίκιο και απόρησα πράγματι, όταν αργότερα παραδέχτηκε ότι ο μόνος δρόμος για το ξεσήκωμα της Κοσόβας σε αγώνα ήταν το θέσιμο των παρτιζάνικων δυνάμεων της κάτω από τη διοίκηση του Γενικού Επιτελείου τόυ Αλβανικού Εθνικοαπελευθερωτικού Στρατού.

Αυτό συνέβηκε σ' εκείνη τη μακρά συζήτηση που μας παρέθεσε την πλατφόρμα της ιδέας που «στροβίλιζε στο μυαλό του» για το «Βαλκανικό Στρατηγείο». Όπως είπα, στη συνάντηση αυτή ο καθένας μας εξέφραζε τις απόψεις του εντελώς ελεύθερα και χωρίς καμία δέσμευση να πάρει επίσημη θέση, κι έτσι όταν το 'φερε ο λόγος για την Κοσόβα κι εγώ εξέφρασα τη γνώμη μου, ο Τέμπο μου είπε:

— Έχετε δίκιο. Οι παρτιζάνικες δυνάμεις της Κοσόβας και του Υψιπέδου του Ντουκαγκίν πρέπει να είναι κάτω από τη διοίκηση του Γενικού Επιτελείου σας. Μόνο έτσι θα ξεσηκωθούν σε αγώνα.

— Εμείς δεν αμφιβάλαμε ποτέ γι' αυτό, του είπα.

Σιώπησε λίγο και μετά πρόσθεσε:

— Εν πάση περιπτώσει, αυτό είναι μόνο μια ιδέα, μια πρόταση που μπορεί να λυθεί μονάχα στα πλαίσια του «Βαλκανικού Στρατηγείου». Αλλά, χωρίς να πάρω και τη γνώμη του συντρόφου Τίτο, δεν μπορώ να αναλάβω σχετικά καμιά συγκεκριμένη ενέργεια.

Μ' αυτούς τους τελευταίους δύο «όρους» αυξήθηκαν ακόμα περισσότερο οι υπόνοιες μου ότι στα όσα μας έλεγε αυτός ο Γιουγκοσλάβος έκρυβε σκοτεινούς σκοπούς. «Προσωπικά» δέχονταν να τεθούν οι παρτιζάνικες δυνάμεις στην Κοσόβα κάτω από την καθοδήγηση του Επιτελείου μας (πράγμα που πριν δεν το ανάφεραν καθόλου), αλλά όμως... στις συνθήκες της ύπαρξης του «Βαλκανικού Στρατηγείου»! Απερίφραστα αυτό πάει να πει: Ας ξεσηκωθεί η Κοσόβα κάτω από τη διοίκηση του Επιτελείου σας, αλλά το ίδιο το Επιτελείο σας να είναι κάτω από τη διοίκηση ενός άλλου μεγάλου επιτελείου, του «Βαλκανικού Στρατηγείου», που αναμφίβολα έπρεπε να καθοδηγείται από τον νέο «στρατηλάτη» των εθνικοαπελευθερωτικών αγώνων, τον Γιόσιπ Μπρόζ Τίτο.(!)

Για μια στιγμή διερωτήθηκα, μήπως το «στρατηγείο» αυτό έχει για σκοπό να βάλει κάτω από τη διοίκηση, κάτω από στρατιωτική και πολιτική εξάρτηση όλες τις χώρες μας, όλα τα Βαλκάνια;

Για το πόσο είχα δίκιο στις υπόνοιες μου, αυτό επιβεβαιώθηκε λίγους μήνες αργότερα: Η ιδέα του «Βαλκανικού Στρατηγείου» εξατμίστηκε σαν τη δροσιά και αμέσως κατόπι, «γύρισε το φύλλο» και για το ζήτημα της Κοσόβας!

— Οι παρτιζιάνικες δυνάμεις της Κοσόβας και των άλλων αλβανικών περιοχών στη Γιουγκοσλαβία, με κανένα τρόπο δεν μπορεί να τεθούν κάτω από τη διοίκηση του Αλβανικού Επιτελείου! μας έστειλαν χαμπέρι οι άνθρωποι του Τίτο.

Αλλά δεν ήταν ανάγκη να μας το πεί, ούτε υπήρχε περιθώριο για αυταπάτες και άλλες συζητήσεις. Με τη λύση αυτή εμείς είχαμε συμφωνήσει εξ αρχής και, αν για μια περίοδο εκφράστηκε μια νέα σκέψη, αυτό γίνονταν σε όφελος της ανάπτυξης του αγώνα σ' αυτές τις περιοχές. Ο ίδιος ο Τέμπο, που για μια στιγμή φάνηκε ότι κατάλαβε σωστά το δρόμο για τη δραστηριοποίηση του κινήματος στην Κοσόβα και στις άλλες αλβανικές περιοχές, που γρήγορα θα 'βγαινε στο προσκήνιο ανοιχτά με το πρόσωπο του εθνικιστή μεγαλοσέρβου και αντιαλβανού. Πεισμωμένος επειδή του εκφράσαμε τις βαθιές υπόνοιες για την ιδέα του Τίτο ως προς το «Βαλκανικό Στρατηγείο» κι ακόμα περισσότερο από την έντονη συζήτηση σχετικά με τον «οπορτουνισμό», αυτός ενέτεινε τις επιθέσεις και τις κατηγορίες ενάντια στο Κόμμα μας και τα στελέχη του. Τώρα όμως επιτίθονταν ενάντια μας «από μακριά», πέρα από τα σύνορα, όπου περιφέρονταν συνεχώς σαν «πρεσβευτής» του Τίτο στα Βαλκάνια και σαν μανδρόσκυλο των άλλων κτήσεων του πρώην γιουγκοσλάβικου βασιλείου.

Περί τα μέσα του Σεπτέμβρη μου έδωσαν μια επιστολή του γεμάτη χολή και δηλητήριο για τη διοίκηση και τις παρτιζάνικες δυνάμεις μας που δρούσαν στην περιοχή της Ντίμπρα, τις κατηγορούσε σαν «μεγαλοαλβανούς» και «σωβινιστές», μας έδινε μάλιστα και εντολές για να πάρουμε άμεσα και αυστηρά μέτρα και μας απειλούσε ότι διαφορετικά «τα πράγματα μπορεί να φτάσουν σε ένοπλες συγκρούσεις»!

Ποιά ήταν τα μεγάλα σφάλματα που είχαν κάνει οι σύντροφοι και οι παρτιζάνοι μας που είχαν προκάλεσει όλη αυτή τη λύσσα στον «πρεσβευτή» Τέμπο;

Το Σεπτέμβρη του 1943, οι μονάδες του Εθνικοαπελευθερωτικού μας Στρατού που δρούσαν στην περιοχή της Ντίμπρα, κάτω από τη διοίκηση του συντρόφου Χατζί

Λέσι, με σφοδρή αιφνιδιαστική επίθεση απελευθέρωσαν την πόλη της Ντίμπρα και, σε συνεργασία με τα μακεδόνικα παρτιζάνικα τμήματα, πολέμησαν ηρωικά για την απελευθέρωση της Κερτσόβα, του Τέτοβου, του Γκοστιβάρι, της Ραντοστουσα από τους Ιταλούς και για την υπεράσπιση των απελευθερωμένων αυτών περιοχών από τους γερμανούς ναζί, τους βούλγαρους φασίστες και τους συνεργάτες τους!

Σ' όλες αυτές τις ζώνες το Κόμμα μας και το Επιτελείο του Εθνικοαπελευθερωτικού Στρατού της περιοχής της Ντίμπρα από καιρό έχαιραν μεγάλο γόητρο και κύρος στο ντόπιο πληθυσμό και, τώρα που οι πόλεις και τα χωριά της ζώνης απελευθερώθηκαν κιόλας από τις δυνάμεις μας, αυτό το γόητρο και το κύρος αυξήθηκαν ακόμα περισσότερο. Δε συνέβαινε όμως το ίδιο και με το Κομμουνιστικό Κόμμα Γιουγκοσλαβίας ούτε με το Γιουγκοσλάβικο Επιτελείο και, στην κατάσταση αυτή, θεωρήσαμε φρόνιμο όπως οι σύντροφοι μας ενεργήσουν χωρίς χρονοτριβή. Με βάση τις οδηγίες μας αυτοί δούλεψαν για την εγκαθίδρυση στη Ντίμπρα της αντιφασιστικής δημοκρατικής εξουσίας, ανέλαβαν αμέσως την οργάνωση του εθνικοαπελευθερωτικού συμβουλίου, βοήθησαν για τη συγκρότηση της τοπικής διοίκησης, για την ανόρθωση της οργάνωσης του Κόμματος κλπ. Στο συμβούλιο και στη διοίκηση, εκτός των Αλβανών, μπήκαν και αντιπρόσωποι της μακεδόνικης μειονότητας.

Ενεργήσαμε κατ' αυτό τον τρόπο γιατί το θεωρούσαμε αυτό μια αδελφική, διεθνιστική συνεργασία μεταξύ δύο αδελφών κομμάτων και μεταξύ αδελφών λαών. Αν δεν δίναμε τις οδηγίες αυτές, ή εάν οι σύντροφοι μας έκαναν όπως ζητούσε ο Τέμπο, τότε οι νίκες που είχαν επιτευχθεί στην περιοχή της Ντίμπρα θα 'πεφταν στο χέρι της αντίδρασης και, πέρα απ' αυτό, θα δημιουργούνταν στο λαό μεγάλα προβλήματα τόσο για μας όσο και για το ΚΚΓ. Όπως έχω πει, το τελευταίο δεν είχε καθόλου κύρος και επιρροή στη Ντίμπρα και, χωρίς τη βοήθεια και τον αγώνα των δυνάμεων μας, δεν θα ήταν σε θέση να κάνει τίποτα.

Αυτό ακριβώς δεν είχε αρέσει στο Βουκμάνοβιτς Τέμπο, που τον βασάνιζε ο φόβος της απόσπασης της Ντίμπρα από τη Γιουγκοσλαβία.

Η επιστολή του αρχή και τέλος μύριζε ξέφρενο σωβινισμό και μεγαλομανία. Αφού ξεθύμανε όλη την οργή ενάντια στους συντρόφους και τους παρτιζάνους μας, με τόνο αυθάδικο και αυταρχικό, μας πληροφορούσε ότι είχε δώσει διαταγή ώστε όλοι οι κομμουνιστές και οι παρτιζάνοι που κατάγονταν από τις αλβανικές περιοχές, προσαρτημένες άλλοτε στη Γιουγκοσλαβία, να τεθούν στη διάθεση του μακεδόνικου επιτελείου· ο Χατζί Λέσι και οι δυνάμεις του να αποσυρθούν από τη Ντίμπρα και μπορούσαν να ξαναμπούν εκεί, μόνο αν ήθελε και όποτε ήθελε ο Τέμπο· το εθνικοαπελευθερωτικό συμβούλιο που μόλις είχε δημιουργηθεί στη Ντίμπρα από τους συντρόφους μας να κόψει τους δεσμούς με μας και να τεθεί στη διάθεση του Βουκμάνοβιτς κλπ, κλπ. Και, σαν να μην έφταναν όλα αυτά, στο τέλος κατηγορούσε εμάς, την ηγεσία του ΚΚΑ, ότι «δεν εκπληρώναμε το καθήκον μας», μας «διάταζε» να πάρουμε μέτρα ενάντια στο Χατζί και, σε συνέχεια, η αφεντιά του είχε το θράσος να κλείσει την επιστολή με την ακόλουθη διατύπωση «καλής συμπεριφοράς» αλά Τέμπο: «Αυτό οφείλετε να το εκπληρώσετε το γρηγορότερο».

Την ωμότητα και το θρασύ χαρακτήρα του Τέμπο τα γνώριζα ήδη και δεν παραξενεύτηκα πολύ από τον τόνο με τον οποίο μας απευθύνονταν, αλλά όσον αφορά τα προβλήματα που έβαζε και τις εντολές που έδινε, αμφέβαλα σοβαρά ότι δύσκολο να ήταν προϊόν μόνον του κεφαλιού του και του χαρακτήρα του. Παρ' όλα αυτά δεν είχα κανένα επιχείρημα να πάω πιό πέρα τη σκέψη μου. Ταυτόχρονα δεν θεώρησα καθόλου κατάλληλο να του απαντήσω στον ίδιο τόνο. Δεν ήταν καιρός να οξύνουμε τα πρά-

γματα αναμεταξύ μας, μεταξύ κομμουνιστών, αλλά ήταν καιρός για το βάθεμα του αγώνα ενάντια στους καταχτητές. Γι' αυτό, έγραψα αμέσως στο σύντροφο Χατζί Λέσι και τον συμβούλευα να είναι πολύ προσεχτικοί και να μην επιτρέψουν κανένα λάθος στις σχέσεις με τους γιουγκοσλάβους συντρόφους και στο ζήτημα της μακεδόνικης μειονότητας στη Ντίμπρα.[1]

Ανάμεσα στ' άλλα τους συμβούλευα: Να αναπτύξετε πλατιά δουλειά για τη συναδέλφωση στον αγώνα των Αλβανών και των Μακεδόνων, γιατί αυτό είναι προς το συμφέρον των αδελφών κομμάτων και λαών μας. Τους έλεγα επίσης ότι στις συγκεκριμένες συνθήκες δεν θεωρούμε καθόλου σωστή την εντολή του Τέμπο για αποχώρηση των τμημάτων του Εθνικοαπελευθερωτικού Στρατού από τη Ντίμπρα μόνο με το «πρόσχημα» του ότι η πόλη αυτή βρίσκεται μέσα στα σύνορα του παλιού γιουγκοσλάβικου κράτους. Αν ενεργήσουμε όπως μας γράφει ο Τέμπο και αφήσουμε τη Ντίμπρα, όχι μόνον οι Μακεδόνες δε θα είναι σε θέση να ελέγξουν την κατάσταση, αλλά η αντίδραση θα χτυπήσει βαριά αυτούς και μας μαζί, και μάλιστα πολύ περισσότερο εμάς θα μας πολεμήσει αμείλιχτα. Για το λόγο αυτό —τους συμβούλευα— εμείς πρέπει να ιδρύσουμε την εθνικοαπελευθερωτική μας εξουσία, να δώσουμε τα δικαιώματα στους Μακεδόνες σαν μειονότητα, να προσπαθήσουμε να πάρουν κι απ' αυτούς μέρος στο εθνικοαπελευθερωτικό συμβούλιο, να πετύχουμε έτσι να πείσουμε το λαό και να κερδίσουμε την εμπιστοσύνη του. Μόνον όταν οι θέσεις μας θα είναι γερές, όταν και οι θέσεις των γιουγκοσλάβων συντρόφων θα έχουν δυναμώσει στην Κοσόβα, στη Μακεδονία και αλλού, μόνον τότε οι δυνάμεις μας μπορεί να αποχωρήσουν, βέβαιες ότι τις νίκες που επιτεύχθηκαν δε θα τις βάλει στο χέρι της η αντίδραση. Ύστερ' απ' αυτό —πρόσθετα στην επιστολή μου— όσον αφορά το μέλλον αυτών των περιοχών θα λυθεί με βάση την αρχή που αποφασίστηκε, δηλαδή, μετά την απελευθέρωση των χωρών μας.

Εκείνες τις μέρες έστειλα επίσης και στον Τέμπο μια επιστολή,[2] στην οποία, συγκρατώντας τη δικαιολογημένη αγανάχτηση μου, του εξηγούσα, ήρεμα και με πνεύμα κατανόησης, τις ορθές απόψεις μας.

Η σωστή αυτή θέση της ΚΕ του ΚΚΑ έκανε ακόμα πιό έξαλλο τον Τέμπο. Φορτωμένος με όλο το παλιό βάρος του σλαβικού σωβινισμού, απευθύνθηκε ξανά στην ΚΕ του ΚΚΑ. Η νέα επιστολή του[3] ήταν αρχή και τέλος ένα ασυγκράτητο ξέσπασμα του σωβινισμού. Ευθύς εξ αρχής έγραφε ότι ο «κυριότερος εχθρός» στη Μακεδονία και στην Κοσόβα δεν ήταν ο γερμανός καταχτητής (;), αλλά η «μεγαλοαλβανική αντίδραση» (!) και, σύμφωνα μ' αυτόν, το «κύριο καθήκον» έγκειτο στη «συντριβή» αυτής της αντίδρασης. Την εκπλήρωση αυτού του καθήκοντος όμως, σύμφωνα με τον Τέμπο, την εμπόδιζαν οι παρτιζάνικες δυνάμεις μας που είχαν απελευθερώσει τις περιοχές αυτές (!) και έφτανε μέχρι το σημείο να δηλώνει ότι η στάση των παρτιζάνικων δυνάμεων μας, συνέπιπτε στην ουσία με τη στάση της αντίδρασης! Κι αφού ζητούσε και πάλι την εφαρμογή της εντολής που είχε δώσει για την αποχώρηση όλων των αλβανών παρτιζάνων από τη Ντίμπρα και τη διάλυση του εθνικοαπελευθερωτικού συμβουλίου της πόλης που είχε δημιουργηθεί με τη βοήθεια του ΚΚΑ, έλεγε:

«Καλύτερα να έχουμε το δικό μας, το γιουγκοσλάβικο συμβούλιο, που θα εφαρμόζει τη γιουγκοσλάβικη γραμμή, κι ας μην έχει κύρος, παρά να έχουμε ένα συμβούλιο, που έχει κύρος, αλλά δεν στέκει στη γιουγκοσλάβικη γραμμή!».

1. Ενβέρ Χότζια. Άπαντα, τόμος 1-ος, σελ. 389.

2. Ενβέρ Χότζια Άπαντα, τόμος 1-ος, σελ. 508.

3. Το πρωτότυπο αυτής της επιστολής του Σ.Β. Τέμπο, που έστειλε στην ΚΕ του ΚΚΑ στις 23.9.1943, φυλάσσεται στο Κ.Α.Κ.

Και ενώ διάβαζα φωναχτά την επιστολή αυτή σε μερικούς συντρόφους της ηγεσίας μας, έβλεπα το Μιλαντίν Πόποβιτς, που ήταν κοντά μας, να μην τον χωράει ο τόπος.

— Ότι ο Τέμπο είναι μεγαλομανής και αυθάδης, το ήξερα από καιρό, είπε κάποια στιγμή ο Μιλαντίν θυμωμένος. Αλλά ότι είναι τόσο μεγαλοσλάβος, αυτό δεν το είχα φανταστεί.

— Δεν είναι άλλως δυνατό παρά να απορούμε και να ανησυχούμε κι εμείς, του είπα. Και δεν είναι στέλεχος όπως όπως, αλλά μέλος της ανώτατης ηγεσίας του γιουγκοσλάβικου κόμματος και που κόβεται σαν οργανωτής για όλα σ' όλες αυτές τις περιοχές, όπως στην Κοσόβα, στην Μακεδονία, χώνοντας τη μύτη του και στην Αλβανία, στην Ελλάδα και στη Βουλγαρία.

— Αυτός είναι το αίσχος της ηγεσίας του Κομμουνιστικού Κόμματος Γιουγκοσλαβίας και όχι στέλεχος του, ξεθύμανε ο Μιλαντίν. Μ' αυτά που κάνει και λέει μειώνει το γόητρο του Κόμματος.

Τα λόγια, με τα οποία κατέληγε στην επιστολή του ο Τέμπο, μας συγκλόνισαν ακόμα περισσότερο. Κατηγορούσε εμάς, την ηγεσία του Κομμουνιστικού Κόμματος Αλβανίας, ότι πέσαμε σε «μεγαλοαλβανικό σωβινισμό» και σαν «σαμποτεριστές» της κοινής υπόθεσης και των «προτάσεων» του Τέμπο.[1]

— «... materina», όλο με τις προτάσεις σου! έβρισε ο Μιλαντίν. Αυτές δεν είναι προτάσεις αλλά επαίσχυντες κατηγορίες. Θα γράψω στον Τίτο γι' αυτό τον αλήτη που μας χαλάει όλη τη δουλειά εδώ και παντού όπου φέρνει γύρα στα Βαλκάνια.

Αναλύσαμε την επιστολή-κατηγορητήριο του Τέμπο, με όλη την απαιτούμενη σοβαρότητα, σε μια συνάντηση που έκανα με μερικούς από τους συντρόφους της ηγεσίας μας και, με την ευκαιρία αυτή, τους πληροφόρησα για όλες ης ανεπίτρεπτες θέσεις του και τους εξήγησα την ουσία της αλήθειας. (Σχεηκά με τα βασικά προβλήματα που εξέθεσα στη συνάντηση αυτή, ενημέρωσα με επιστολή και τους άλλους συντρόφους της ηγεσίας μας που βρίσκονταν σε διάφορες περιοχές.)

— Ιδιαίτερα η επιστολή του στα τέλη του Σεπτέμβρη, είπα μεταξύ άλλων στους συντρόφους, είναι πολύ προσβληηκή για μας. Ο Τέμπο δε γράφει σαν κομμουνιστής όταν μας κατηγορεί σαν «σαμποταριστές» και σαν «σωβινιστές». Η κάθε λέξη του μυρίζει μεγαλοσλαβισμό. Εμείς προσπαθήσαμε να τον ακούσουμε ψύχραιμα και να μην οξύνουμε τα πράγματα, αυτός όμως και κατά ης συναντήσεις που είχε μαζί μας και τώρα με ης επιστολές που μας στέλνει και με ης ωμές επέμβασεις στους συντρόφους μας στην περιοχή της Ντίμπρα, κάνει να ξεχειλίσει το ποτήρι. Γι' αυτό θα του δώσουμε την απάντηση που του αξίζει και, αν θέλει να λέγεται κομμουνιστής, ας αναλογιστεί και να 'ρθει στα συγκαλά του. Αυτό είναι για καλό του, αλλά προπαντός για το καλό των κομμάτων μας και του αγώνα των λαών μας.

— Είναι άραγε σε γνώση η γιουγκοσλάβικη ηγεσία γι' αυτά που κάνει ο Τέμπο; ρώτησε ένας από τους συντρόφους. Οι κατηγορίες είναι πολύ βαριές και, για τόσο λεπτά προβλήματα, δύσκολο να μιλάει από κεφαλιού του.

— Όποιος γνωρίζει το κεφάλι του Τέμπο, πιστεύει οτι μπορεί να τα κάνει και μόνος του, απάντησε ο Μιλαντίν.

1. "Εσείς σιωπείτε για όλα τα ζητήματα. Κι εσείς σαν σαμποταριστές συμπεριφέρεστε απέναντι στην κοινή μας υπόθεση, —έγραφε ο Τέμπο στο μέρος αυτό της επιστολής του ημερομηνίας 23 Σεπτέμβρη 1943, και συνέχιζε: — Στην πρώτη επιστολή, σας είχα παρουσιάσει αυτά τα μέτρα, αλλά εσείς σαν απάντηση γράψατε στο Χατζί Λέσι να κηρύττει τη συναδέλφωση του μακεδόνικου και του αλβανικού λαού. Μόνον τόσο βρήκατε απαραίτητα να πείτε στο Χατζί Λέσι...; Μην σαμποτάρετε τις προτάσεις μου όπως έχετε κάνει κατά τους τρεις τελευταίους μήνες"!! Κ.Α.Κ.

- Εμείς δεν έχουμε καμιά επαφή με την ηγεσία του γιουγκοσλάβικου κόμματος, γι' αυτό και θα κρίνουμε μόνον για τα όσα έχουμε γνώση, είπα στους συντρόφους. Ξεκινώντας απ' αυτό, είμαι της γνώμης ότι δεν υπάρχει λόγος να μπερδεύουμε τον Τέμπο με το αδελφό Κομμουνιστικό κόμμα της Γιουγκοσλαβίας κι ούτε με την ηγεσία του. Αυτό όμως δε σημαίνει να σιωπήσουμε και να ανεχτούμε τις επιθέσεις και τις συκοφαντίες του. Για κάθε ενδεχόμενο, εμείς φυλάγουμε όλες τις επιστολές του Τέμπο καθώς και τις επιστολές που του στέλνουμε εμείς και, μόλις βρούμε δυνατότητα, θα τα ανακοινώσουμε στον Τίτο, τους είπα. Ας τις κρίνει αυτός τις βρωμοδουλειές του Τέμπο...

Δεν χρειάζεται να παραταθώ γι' αυτή την πικρή ιστορία σχετικά με τις φιλονικίες και τις διαμάχες ανάμεσα σε μας και τον Βουκμάνοβιτς Τέμπο εκείνη την περίοδο, γιατί είναι μια πολύ μακρά ιστορία. Αλλά ευτυχώς, η ιστορία αυτή εξελίχτηκε κυρίως με επιστολές που φυλάσσονται στο αρχείο μας του Κόμματος και ενμέρει έχουν δημοσιευτεί κιόλας. (Ίσως και ο Τέμπο, σαν δεδηλωμένος θεματοφύλακας του μεγαλοσλαβισμού, να έχει φυλάξει κι αυτός τις επιστολές για ν' αποδείξει στους διαδόχους του πόσο και πώς πάλεψε για να χαράξει και δημιούργησα την αυτοκρατορία των «Σλάβων του Νότου», αυτοκρατορία που, σύμφωνα μ' αυτόν και όλους τους σλαβόφυλους, έπρεπε ν' αρχίσει από τα κύματα του Δούναβη, να δέρνεται από τους ανέμους των Άλπεων, των Καρπαθίων και της Πίνδου και, προπαντός, να δροσίζεται από τα κύματα και τις αύρες της Μαύρης Θάλασσας, του Αιγαίου, του Ιονίου και της Αδριατικής.)

Αλλά είχα το λόγο στα ντοκουμέντα και τα στοιχεία που διαθέτουμε. Όλα αυτά μαρτυρούν αναμφισβήτητα με πόση φροντίδα και ωριμότητα ενήργησε η ηγεσία του Κόμματος μας εκείνη την περίοδο στις σχέσεις με το Κομμουνιστικό Κόμμα της Γιουγκοσλαβίας και με τον αγώνα των αδελφών λαών της Γιουγκοσλαβίας.

Εμείς σταθήκαμε μέχρι τέλους πιστοί στην αρχή όπως το ζήτημα των συνόρων, του καθεστώτος της Κοσόβας και των άλλων αλβανικών περιοχών του πρώην γιουγκοσλάβικου βασιλείου λυθούν μετά τον πόλεμο, επιμένοντας όμως πάντα να δειυρυνθεί και εκεί ακόμα περισσότερο ο αντιφασιστικός εθνικοαπελευθερωτικός αγώνας. Εφόσον το ΚΚΓ ζήτησε μόνο του να επωμιστεί τη δουλειά αυτή, τότε όφειλε να την κάμει χωρίς άλλο και όπως πρέπει. Αυτό όμως δεν έγινε και, δυστυχώς, η ευθύνη επιρρίπτονταν στον αλβανικό πληθυσμό που είχε, λέει, «μεγαλοαλβανικά αισθήματα», είχε «αυταπάτες απέναντι στο φασισμό», είχε, λέει, «τάσεις να γίνει εφεδρεία των ναζιστών και της αντίδρασης» κλπ.

Με τέτοιου είδους εκτιμήσεις εμείς δεν μπορούσαμε να συμβιβαστούμε ποτέ. Όχι μόνον εμείς, αλλά και όλοι οι άνθρωποι στον κόσμο που είχαν την ευκαιρία να γνωρίσουν οσοδήποτε τους Αλβανούς και την ιστορία μας, έχουν διαπίστωσα πάντα σαν ένα από τα σπάνια χαρίσματα μας, το φιλελεύθερο πνεύμα, το μίσος απέναντι στον εχθρό, το ασυμβίβαστο με τους καταχτητές κάθε είδους. Απ' αυτό δεν ήταν κατ' ουδέναν τρόπο δυνατό να αποτελέσουν εξαίρεση ούτε οι Κοσοβάροι, κι ούτε ο πληθυσμός των αλβανικών περιοχών της Μακεδονίας, του Μαυροβουνίου κλπ.

Και εάν ο αγώνας εκεί δεν έπαιρνε ακόμα τις επιθυμητές διαστάσεις, αυτό μιλούσε για μεγάλα σφάλματα στη δουλειά εκείνων που είχαν ανάλαβει να τους οργανώσουν και να τους καθοδηγήσουν στον αγώνα. Το καλοκαίρι και το φθινόπωρο του 1943 αυτό έγινε για μας πεντακάθαρο και, μπροστά σε μια τέτοια κατάσταση, δεν ήταν δυνατό να σταθούμε αδιάφοροι. Γι' αυτό αποφασίσαμε ο Μιλαντίν από μέρους του να γράψει μια επιστολή και να παράθεσει στον Τίτο τη γνώμη της ηγεσίας του Κόμματος μας, γνώμη με την οποία ο Μιλαντίν ήταν απόλυτα σύμφωνος. Ταυτόχρονα, τόσο με

επιστολές όσο και κατά τις άμεσες επαφές που προσπαθούσαμε να εξασφαλίσουμε με άλλους συντρόφους του ΚΚΓ, υποδείξαμε και πάλι σ' αυτούς την άποψη μας που στην ουσία συνίστατο στα ακόλουθα:

«Στο δρόμο που ακολουθήσατε μέχρι τώρα στο ζήτημα της Κοσόβας και των άλλων αλβανικών περιοχών υπήρχαν λάθη. Η Κοσόβα, το Υψίπεδο του Ντουκαγκίν κλπ, πρέπει ν' αποχτήσουν αμέσως την ηγεσία τους βγαλμένη από τον αγώνα, όπου την πλειοψηφία να την αποτελούν οπωσδήποτε οι Αλβανοί, που πρέπει να έχουν δικό τους αντιφασιστικό εθνικοαπελευθερωτικό συμβούλιο, η σύνθεση του οποίου να μην υπαγορευτεί αλλά να εκλεγεί με δημοκρατικό τρόπο, να έχουν τα επιτελεία και τις διοικήσεις τους κάτω από την καθοδήγηση του Γιουγκοσλάβικου Γενικού Επιτελείου. Μέσα στον αγώνα να δημιουργηθεί, να οργανωθεί και να ατσαλωθεί η κομματική οργάνωση της περιοχής, που να υπάγεται στην ΚΕ του ΚΚΓ. Οι Αλβανοί στις μονάδες τους να μάχονται κάτω από τη σημαία της Αλβανίας, να υποστηρίζονται και να προβάλλονται τα πατριωτικά τους αισθήματα, η αγάπη για την πατρίδα, παράλληλα με τα αισθήματα του διεθνισμού και της αδελφικής φιλίας με τους άλλους λαούς της Γιουγκοσλαβίας. Πρέπει να ειπωθεί σ' αυτούς καθαρά και ξάστερα ότι σαν αποτέλεσμα του αγώνα που θα κάνουν, μετά την απελευθέρωση θα χαίρουν στο ακέραιο όπως όλοι οι άλλοι το αναφαίρετο δικαίωμα για αυτοδιάθεση μέχρι και του αποχωρισμού. Με έργα, με συγκεκριμένες ενέργειες το Κομμουνιστικό Κόμμα Γιουγκοσλαβίας ας πείσει τους Αλβανούς, όπως όλα τα άλλα έθνη της άλλοτε Γιουγκοσλαβίας, ότι όχι μόνο έχει το θάρρος να διακηρύξει δημόσια τις αρχές του, αλλά και θα τις υπερασπίσει και θα τις εφαρμόσει.

Φρονούμε ότι σε περίπτωση που ο αλβανικός λαός της Κοσόβας δεν θα έχει ξεκάθαρες τις κατευθύνσεις αυτές, δεν μπορεί να οργανωθεί και να αγωνιστεί όπως πρέπει ενάντια στον καταχτητή, γιατί μέχρι τώρα δεν έχει δημιουργήσει εμπιστοσύνη στο Κομμουνιστικό Κόμμα Γιουγκοσλαβίας. Σε περίπτωση που οι διεθνιστές γιουγκοσλάβοι κομμουνιστές δεν ιδούν μ' αυτό το μάτι το εθνικό ζήτημα της Κοσόβας, τότε ο αλβανικός λαός της Κοσόβας, ούτε στο μέλλον δεν θα 'χει σ' αυτούς εμπιστοσύνη. Το κλειδί, λοιπόν, για την επιτυχή ανάπτυξη του αγώνα στην Κοσόβα και στο Υψίπεδο του Ντουκαγκίν, είναι να διακηρυχτεί ανοιχτά σ' αυτούς το δικαίωμα να αποφασίσουν για τις τύχες τους στο μέλλον, δικαίωμα αυτό που πρέπει να διακηρυχτεί ξάστερα ότι περιλαβαίνει όλες τις δυνατότητες, από την ένωση με τη μητέρα πατρίδα, την Αλβανία και, αν το θελήσουν, ας ζήσουν και σε αυτοτέλεια. Ο αλβανικός λαός της Κοσόβας δε δέχεται καμιά άλλη λύση που τη θεωρεί άδικη και, στην πραγματικότητα, εμείς νομίζουμε πως άδικη είναι. Η γνώμη μας είναι ότι η Κοσόβα, το Υψίπεδο του Ντουκαγκίν και οι αλβανικές περιοχές στη Μακεδονία που συνορεύει με την Αλβανία και που κατοικούνται από Αλβανούς, πρέπει να ενωθούν με την Αλβανία αφού η Γιουγκοσλαβία απελευθερωθεί από τα δεσμά του ναζιφασισμού. Μόνον ένας τέτοιος δρόμος θα κάνα τους Αλβανούς που ζούν στη Γιουγκοσλαβία να αγωνιστούν με ηρωισμό».

Ποιά ήταν η απάντηση των γιουγκοσλάβων συντρόφων σ' αυτές τις σωστές σκέψεις αρχών που τους υποδείξαμε;

Όσο για τον Τέμπο, εννοείται ότι είχε αφήνιασει ακόμα περισσότερο, εμείς όμως δεν ελπίζαμε κι ούτε περιμέναμε να συμβεί διαφορετικά. Πρός έκπληξη μας όμως μαθαίναμε ότι στο ζήτημα αυτό υπήρχαν και άλλοι που είχαν τις ίδιες απόψεις με τον Τέμπο.

Εκείνη την περίοδο λάβαμε μια επιστολή από το μέλος του Πολιτικού Γραφείου

της ΚΕ του ΚΚΓ, Ιβάν Μιλουτίνοβιτς (δούλευε τότε στο Μαυροβούνιο), όπου μας ζητούσε επειγόντως υλική βοήθεια κλπ, για το κίνημα και τις γιουγκοσλάβικες δυνάμεις στο Μαυροβούνιο. Μας έλεγε ότι κατά την τελευταία γερμανική επίθεση, είχαν πάθει βαριές απώλειες και θεωρούσε τη βοήθεια μας πολύ αναγκαία και σημαντική. Πρόσθετε δε στην επιστολή ότι με την ευκαιρία αυτή καλά θα ήταν να συναντηθεί και να συνομιλήσει και με κάποιον σύντροφο της ηγεσίας του Κόμματος και του Γενικού μας Επιτελείου.

Φώναξα αμέσως τον Ραμαντάν Τσιτάκου και το Βασίλ Σιάντο, και οι δυό από τα κυριότερα στελέχη του Κόμματος μας εκείνη την περίοδο, και τους ανέθεσα να πάνε στη συνάντηση που πρότεινε ο Μιλουτίνοβιτς.

— Διαβιβάστε στο σύντροφο Μυλουτίνοβιτς ότι η ηγεσία μας αποφάσισε να ικανοποιήσει όλα τα αιτήματα που υπέβαλαν για υλική βοήθεια, τους είπα. Πες τε του ότι είμαστε σύντροφοι και συναγωνιστές της ίδιας υπόθεσης και θα μοιραστούμε τις χαρές και τις λύπες, όπως κάναμε και μέχρι τώρα. Μετά ακούστε τα προβλήματα που θα σας παρουσιάσει και εκφράστε γι' αυτά τη γνώμη σας με βάση τις θέσεις και τη γραμμή του Κόμματος μας, είπα στους συντρόφους. Συγχρόνως, ανοίξει δεν ανοίξει κουβέντα ο Μυλοοτίνοβιτς, εσείς πρέπει να του παρουσιάσετε τις προτάσεις του Κόμματος μας σχετικά με το ζήτημα του αγώνα και προοπτική του στην Κοσόβα, στο Υψίπεδο του Ντουκαγκίν και στις άλλες περιοχές με αλβανικό πληθυσμό. Τις απόψεις μας τις ξέρετε, γι' αυτό να τις παρουσιάσετε όσο το δυνατό πιό καθαρά και με ακρίβεια, τους είπα. Πες τε του ότι μιλάτε εξ ονόματος της ηγεσίας του ΚΚΑ με έναν σύντροφο που, ασφαλώς, θα διαβιβάσει τις απόψεις μας στην ηγεσία του Κόμματος του.

Αναχώρησαν, και ύστερα από δεκαπέντε ή είκοσι μέρες, επέστρεψαν. Να πεις ήταν αγαναχτισμένοι, είναι λίγο.

— Άλλος Τέμπο τούτος στο Μαυροβούνιο! μου είπε ο Ραμαντάνι. Τα λεφτά μας τα άρπαξε αμέσως, ενώ όλα τ' άλλα μας τα γύρισε πίσω. Δε θεώρησε σωστή καμιά από τις προτάσεις και τις υποδείξεις μας. Μας κατηγόρησε για «μεγαλοαλβανούς», για «σωβινισμό», για... Κοντολογής, μιλούσε σαν να 'χε πίσω του υποβολέα τον Τέμπο, είπε ο Μπάτσα [Ραμαντάν Τσιτάκου].

— Τις βοήθειες όμως τις δέχτηκαν! ξεθύμανε όλο οργή ο Σπύρο Μωυσίου, που τον είχαμε τότε Αρχηγό του Γενικού Επιτελείου του Στρατού μας. Με όλα αυτά τα χρήματα που τους στείλαμε μ' όλη μας την καρδιά, θα μπορούσαμε να εφοδιάσουμε δύο παρτιζάνικες ταξιαρχίες με ρουχισμό και οπλισμό. Εδώ έχουμε τους δικούς μας γυμνούς και ξυπόλυτους...

— Δεν τα δώσαμε στον Ιβάν, βρε Σπύρο, του είπα για να τον καθησυχάσω. Τα δώσαμε στον αγώνα, στους αδελφούς γιουγκοσλάβους παρτιζάνους.

— Όχι μόνο δε δέχτηκε τίποτα απ' όσα του εκθέσαμε και ξεστόμισε εναντίον μας χίλιες δυό κατηγορίες, αλλά δεν συγκρατήθηκε ούτε απέναντι στο Μιλαντίν, πρόσθεσε ο Βασίλ Σιάντο. «Δεν έπρεπε να φέρετε τέτοιες σκέψεις, μας είπε. Δεν καταλαβαίνω, τι σας λέει ο Μιλαντίν;! Ή μήπως έγινε κι αυτός ένας μεγαλοαλβανός;». Έβραζε από οργή και μας είπε: «Δίνω διαταγή ο Μιλαντίν να 'ρθει το γρηγορότερο να με συνάντησα. Τίποτε δεν κάνα σαν διεθνιστής κομμουνιστής!».

— Πώς, πώς; τινάχτηκε απάνω ο Μιλαντίν. Να πάω στον Ιβάν να με μάθει τον διεθνισμό;! Όχι, μα τα ιδανικά μας, πηγαίνω κατευθείαν στον Τίτο και του αραδιάζω όλες αυτές τις προστυχιές που κάνουν ο Τέμπο και ο Μυλουτίνοβιτς. Να μάθει τι του μαγειρεύουν αυτοί οι κάποιοι ηγέτες!

— Εμείς αντιταχτήκαμε στη διαταγή του για το σύντροφο Αλή,[1] πρόσθεσε ο Μπάτσα. Του είπαμε ότι, σ' αυτές τις συνθήκες, το ταξίδι είναι πολύ επικίνδυνο. «Αν θέλετε να τον σκοτώσουν στο δρόμο οι φασίστες που τον καταζητούν παντού, ή να πεθάνει από την αρρώστια (ο Μυλαντίν έπασχε από φθίση), τότε του διαβιβάζουμε τη διαταγή», του είπαμε. Ύστερα απ' αυτό ο Μυλουτίνοβιτς υποχώρησε.

Για πρώτη φορά υποψιάστηκα στα σοβαρά ότι εξαπατούμασταν άσχημα στην εμπιστοσύνη και στην κομμουνιστική ειλικρίνεια μας τόσο σχετικά με τους δρόμους ανάπτυξης του σημερινού αγώνα στην Κοσόβα και στις άλλες αλβανικές περιοχές, προσαρτημένες παλιότερα στη Γιουγκοσλαβία, όσο και στον τρόπο με τον οποίο θα επιλύονταν τελικά το ζήτημα αυτών των αλβανικών περιοχών μετά τον πόλεμο. Είχα λόγους γι' αυτή την υποψία.

Κι αν τις αντιαλβανικές θέσεις του Τέμπο τις ονομάσαμε «προσωπικές» εκδηλώσεις ενός στοιχείου που έπασχε από σωβινισμό, τι άλλο όνομα να δώσουμε τώρα στις ταυτόσημες εκφράσεις του μέλους του Πολιτικού Γραφείου της ΚΕ του ΚΚΓ, Ιβάν Μιλουτίνοβιτς;! Με απόλυτη κομμουνιστική εμπιστοσύνη εξ αρχής είχαμε συμφωνήσει: για χάρη του κοινού αγώνα να μη θίξουμε τα ζητήματα των συνόρων στη διάρκεια του πολέμου. Εμείς κρατούσαμε το λόγο μας. Μα οι γιουγκοσλάβοι σύντροφοι γιατί έκαναν το αντίθετο;! Γιατί ερεθίζονταν και εξοργίζονταν, όταν για χάρη του αγώνα εμείς ζητούσαμε να αναγνωριστούν, να διακηρυχτούν και να υπερασπιστούν ανοιχτά τα νόμιμα δικαιώματα των Αλβανών;!

— Αυτοί δεν είναι ούτε το κόμμα κι ούτε η καθοδήγηση του! μου έλεγε ο Μιλαντίν για να με καθησυχάσει. Στο κέντρο σκέφτονται διαφορετικά, και θα το ιδείτε.

Ελπίζαμε και επιθυμούσαμε με όλη την καρδιά μας να ήταν πράγματι έτσι. Ο Τίτο θα είχε λάβει τις επιστολές μας, μα απάντηση δε φαίνονταν.

— Έχουν μεγάλες δουλειές! τους δικαιολογούσε ο Κώτσι Τζότζε. Έχουν σηκώσει στο πόδι μια ολόκληρη Γιουγκοσλαβία και πρέπει να την κουμαντάρουν.

Απρόσμενα όμως, από τα τέλη του Οχτώβρη και μέχρι τα μέσα του Δεκέμβρη 1943, στη διεύθυνση της ΚΕ του ΚΚΑ, προς εμένα και τον Μιλαντίν Πόποβιτς, άρχισε μια πραγματική πλημμυρίδα επιστολών, υπογραμμένων ή από την ΚΕ του ΚΚΓ, ή από τον ίδιο τον Τίτο. Στην ουσία όλες αυτές οι επιστολές ανέβαζαν και κατέβαζαν μόνον το ζήτημα της Κοσόβας και των άλλων αλβανικών περιοχών της παλιάς Γιουγκοσλαβίας. Για μια στιγμή, θαρρούσες πως η ΚΕ του ΚΚΓ τις σχέσεις της με μας τις συνέδεε μόνον μ' αυτό το πρόβλημα.

Ιδιαίτερα οι επιστολές του Τίτο ήταν πιό προχωρημένες. Η στάση του ήταν όμοια μ' αυτή του Τέμπο και του Μυλουτίνοβιτς, αλλά σαν αρχιστράτηγος που ήταν, ο Τίτο είχε επιφυλάξει στον εαυτό του το δικαίωμα να χρησιμοποιεί εναντίον μας ακόμα πιό βαριά λόγια και κατηγορίες απ' ό,τι οι γνωστοί πια τελάληδές του. Μόνο που ο Τίτο στις επιστολές του εμφανίζονταν πιό ύπουλος. Σε μια από τις επιστολές του, αφού μας «χαροποιούσε» με την έκφραση ότι κατ' αρχήν δεν ήταν ενάντια στο «να έχουν οι Αλβανοί της Κοσόβας το δικαίωμα να πάνε όπου θέλουν και όπως θέλουν», αμέσως μετά μας κατηγορούσε ότι εμείς, η ηγεσία του ΚΚΑ, κρατούσαμε δήθεν τη «στάση που τηρεί η αντιδραστική αλβανική αστική τάξη» (;!). Και «επιχειρηματολογούσε» την κατηγορία αυτή με τα λόγια ότι εμείς είχαμε εκφραστεί δήθεν πως η Κοσόβα, το Υψίπεδο του Ντουκαγκίν, η Ντίμπρα κλπ, «πρέπει από τώρα κιόλας να ενωθούν με την

1. Το ψευδώνυμο του Μιλαντίν Πόποβιτς στα χρόνια της παραμονής του στην Αλβανία ήταν Αλή Γκοστιβάρι.

Αλβανία». «Να βάζεις σήμερα το ζήτημα της ένωσης -έγραφε παρακάτω- σημαίνει να χύνεις νερό στο μύλο των αντιδραστικών και του καταχτητή».[1]

Αυτό ήταν μια υστερόβουλη διαστρέβλωση της αλήθειας. Τόσο ο Μιλαντίν στην επιστολή που είχε στείλει στον Τίτο, όσο και εμείς δε βάλαμε ποτέ το πρόβλημα της ένωσης «σήμερα», «από τώρα κιόλας». Όχι, εμείς ζητούσαμε η ΚΕ του ΚΚΓ να διακηρύξει δημόσια «από σήμερα», «από τώρα» το νόμιμο δικαίωμα του λαού της Κοσόβας και των άλλων αλβανικών περιοχών στη Γιουγκοσλαβία για αυτοδιάθεση μέχρι αποχωρισμού «αύριο», δηλαδή μετά τον αγώνα και σαν αποτέλεσμα αυτού του αγώνα. Αυτό ζητούσαμε εμείς, αυτό ήταν το κυριότερο για τη στιγμή και όχι όπως διαστρέβλωνε την αλήθεια ο Τίτο.

Όλη η επιστολή του ήταν μαρτυρία των αντιιστορικών και αντιμαρξιστικών προσπαθειών για υπεκφυγή από το πρόβλημα. Ο Τίτο είχε εξοργιστεί επειδή στην επιστολή που του είχαμε στείλει, συγκρίναμε το ζήτημα της στάσης του ΚΚΓ απέναντι στην Κοσόβα κλπ, με τη στάση που κρατούσε το κόμμα αυτό απέναντι στην Ιστρία.

«Όχι, κουνούσε απειλητικά το δείχτη ο Τίτο, η περίπτωση της Ιστρίας είναι εντελώς διαφορετική από εκείνη της Κοσόβας και της Μετόχια».

Ποιά ήταν η αλήθεια;

Την Ιστρία, χερσόνησο στις ακτές της Αδριατικής, μέχρι το 1918 την κατείχε η Αυστρία και το 1939 δόθηκε στην Ιταλία. Επειδή η πλειοψηφία του πληθυσμού της αποτελούνταν από Σλοβένους, η ΚΕ του ΚΚΓ έβαλε από τον καιρό του πολέμου ακόμα το ζήτημα της ένωσης της με τη Γιουγκοσλαβία, με το επιχείρημα ότι είχε προσαρτηθεί βίαια στην Ιταλία.

Μήπως δεν είχε συμβεί η ίδια βίαιη προσάρτηση από τους ιμπεριαλιστές και της Κοσόβας και των άλλων αλβανικών περιοχών το 1913;! Ασφαλώς! Τότε γιατί το ΚΚΓ θεωρούσε σωστό να ζητά «από σήμερα» την ένωση με τη Γιουγκοσλαβία μιας περιοχής κατοικούμενης από σλάβους και δε θεωρούσε σωστή και την ανάλογη περίπτωση της Κοσόβας και των άλλων περιοχών που τις είχαν αποσπάσει από την Αλβανία;!

Τα «επιχειρήματα» που πρόβαλλε ο Τίτο ήταν γελοία. Σύμφωνα μ' αυτόν, η Ιστρία έπρεπε να ενωθεί με τη Γιουγκοσλαβία, επειδή εκεί υπήρχε «αναπτυγμένο επαναστατικό κίνημα», ενώ στην Κοσόβα δεν συνέβαινε αυτό! Στην Ιστρία ίσως να είχε πράγματι ένα τέτοιο αναπτυγμένο κίνημα (θεωρώ έγκυρα τα λόγια του Τίτο, επειδή δεν ήξερα τίποτε το συγκεκριμένο για την εκεί κατάσταση), αλλά μπαίνει το ερώτημα: Γιατί στην Κοσόβα δε συνέβαινε το ίδιο πράγμα;! Με ακράδαντη πεποίθηση επαναλαμβάνω ότι εάν το ΚΕΑ έκανε στο λαό της Κοσόβας την ίδια έκκληση που έκανε το ΚΚΓ στον πληθυσμό της Ιστρίας, τότε ο Τίτο θα αναγκάζονταν να σκεφτεί πολύ για να κατασκευάσει κάποιο άλλο «επιχείρημα». Φόβος να 'λεγε ότι «η Κοσόβα δε μπορεί να ενωθεί με την Αλβανία, επειδή στην Κοσόβα το επαναστατικό κίνημα είναι πιο αναπτυγμένο»! Μάλιστα, όχι μόνον εμείς, αλλά και το ίδιο το ΚΚΓ αν έκανε το πιό στοιχειώδικο και το πιό απαραίτητο πράγμα έναντι της Κοσόβας, να διακήρυσσε δηλαδή ανοιχτά το δικαίωμα της για αυτοδιάθεση μέχρι τον αποχωρισμό, τότε τα πράγματα θα ήταν εντελώς διαφορετικά.

Ο Τίτο όμως και το κόμμα που καθοδηγούσε δεν το έκαμαν αυτό ούτε στην αρχή ούτε και στο τέλος. Γιατί δεν το έκαναν;! Εδώ χωρίς άλλο έπαιξε μεγάλο ρόλο το με-

1. Περικοπές παρμένες από την επιστολή του Τίτο προς την ΚΕ του ΚΚΑ, 6 Δεκέμβρη 1943 και που διαφυλάσσεται στο Κ.Α.Κ. Η ίδια έκφραση έχει χρησιμοποιηθεί και σε μια προηγούμενη επιστολή που έστειλε η ΚΕ του ΚΚΓ στην ΚΕ του ΚΚΑ στις 25 Οχτώβρη 1943.

γαλοσλάβικο απόθεμα, που δυστυχώς το ΚΚΓ το είχε κληρονομήσει ατόφια και το υπεράσπιζε και το ανέπτυσσε παραπέρα μπαλώνοντας το με τα συνθήματα της «ένωσης-αδελφοσύνης», του «διεθνισμού» κλπ, κλπ. Αργότερα όμως θα βλέπαμε ότι αυτοί δεν ενήργησαν σαν μαρξιστές απέναντι στην Κοσόβα και τις άλλες αλβανικές περιοχές και για άλλους, πιό ποταπούς σκοπούς. Ένα ισχυρό επαναστατικό κίνημα στην Κοσόβα και στις άλλες αλβανικές περιοχές θα αποτελούσε μεγάλο εμπόδιο για τα σκοτεινά σχέδια που εξύφανε στα κρυφά η γιουγκοσλάβικη ηγεσία.

Ο Τίτο και συντροφιά, στα λόγια, «παραπονούνταν» που η Κοσόβα «δεν ξεσηκώνεται σε αγώνα». Μέσα τους όμως αυτό το γεγονός, σίγουρα τους χαροποιούσε. Αργότερα, όταν θα 'ρχονταν η ώρα, θα ήταν ευκολότερο στο στρατό του Τίτο να δικαιολογήσει στην κοινή γνώμη τη δίωξη και την εξόντωση χιλιάδων «αντεπαναστατών» και των «εθνιστικών και μπαλλιστικών ταξιαρχιών», παρά να διώξει και να εξοντώσει χιλιάδες κοσοβάρους μαχητές ενταγμένους σε παρτιζάνικες αντιφασιστικές ταξιαρχίες και πού, μετά την Απελευθέρωση, θα ζητούσαν την ένωση με τον μητρικό κορμό, με την Αλβανία. Έτσι και συνέβηκε. Στα τέλη του 1944 και στα 1945, ο Γιουγκοσλάβικος Εθνικοαπελευθερωτικός Στρατός έκανε όργια σε βάρος του πληθυσμού της Κοσόβας και των άλλων αλβανικών περιοχών. Αυτό δικαιολογημένα θα προκαλούσε, όπως και προκάλεσε, τη μαζική κατακραυγή της αγροτιάς και των κοσοβάρικων παρτιζάνικων μονάδων. Χιλιάδες Αλβανοί δεν υποτάσσονταν στη νέα σωβινιστική κυριαρχία και τρομοκρατία. Την κατάσταση αυτή την εκμεταλλεύτηκαν και στοιχεία μπαϊρακτάρικα, μπαλλίστικα, μπασιμπουζούκικα, πράχτορες του φασισμού, τα οποία για τα ιδιοτελή συμφέροντα τους προσπάθησαν να συνεργαστούν και να εξαπατήσουν τις μάζες. Οι τιτοϊκοί, ποντάροντας με υποκρισία στον αντιδραστικό αυτό συρφετό, θέλησαν να κηλιδώσουν και χτύπησαν σαν μπαλλίστικο δήθεν κίνημα όλη αυτή τη δικαιολογημένη εξέγερση των μαζών. Αναμφίβολα, τα στοιχεία της αντίδρασης άξιζαν τις διώξεις και το μολύβι. Αυτά ήταν τα υπολείμματα του παλιού κόσμου, ήταν η εφεδρεία της αντίδρασης που ρίχνονταν σε δράση για πραγματικά αντεπαναστατικούς, αντιαλβανικούς και αντιγιουγκοσλάβικους σκοπούς. Οι χυλιάδες όμως που, για ειρωνεία της ιστορίας, δικαιολογημένα ξεσηκώνονταν στην πρώτη αντιτιτοϊκή εξέγερση, δεν ήταν ούτε αντεπαναστάτες, ούτε μπαλλίστες. Οι χιλιάδες ήταν Κοσοβάροι, Ντιμπράνοι, Ουλκίνιοι και άλλοι και άλλοι, που η εσφαλμένη πολιτική γραμμή που ακολούθησε όλα τα χρόνια του αγώνα το ΚΚΓ και η νέα τιτοϊκή τρομοκρατία, τους απογοήτευσε και δικαιολογημένα τους έκανε να ζητούν ξανά τη λύση του εθνικού τους ζητήματος. Πέρα απ' αυτό, κάτω από το προσωπείο του αγώνα για την εξόντωση των «αντεπαναστατικών δυνάμεων», τα ειδικά τμήματα του Εθνικοαπελευθερωτικού Στρατού Γιουγκοσλαβίας επέχτειναν αδιάκριτα τη φωτιά και το μολύβι, και ενάντια σ' όλους τους πατριώτες και στους άλλους τίμιους Αλβανούς εκείνων των περιοχών και κυρίως ενάντια σ' όλους εκείνους που τολμούσαν να εκφράσουν τη δικαιολογημένη απορία «τι θέλουμε εμείς, οι Αλβανοί, νά 'μαστε κάτω από τη Γιουγκοσλαβία;!».

Ας επανέλθουμε όμως στην επιστολή του Τίτο στα τέλη του φθινοπώρου του 1943.

Το δεύτερο «επιχείρημα» του για ποιό λόγο δεν μπορεί να συγκριθεί το ζήτημα της Κοσόβας με αυτό της Ιστρίας, ήταν ότι δεν είναι καλά να βγει στα φανερά πως ανάμεσα σε μας και τη δημοκρατική και αντιιμπεριαλιστική Αλβανία υπάρχει πρόβλημα Κοσόβας και Μετόχια!». Ιδού λογική! Κοντολογής, να μην κάνουμε νύξη για το ζήτημα αυτό, να το κρατήσουμε μυστικό, γιατί στα κρυφά γίνονται καλύτερα οι προ-

δοσίες και οι συνωμοσίες, χωρίς να μας βγει κακό όνομα.

Σπάνια έχω δα άλλη φορά το Μιλαντίν Πόποβιτς σε τέτοια βαριά ψυχική κατά στάση, όσο σε εκείνες τις στιγμές που διαβάζαμε και ξαναδιαβάζαμε την επιστολή του κυριότερου ηγέτη του ΚΚΓ. Κάθονταν με τα μάτια κατεβασμένα και ήταν κατάχλωμος.

— Ίσως να μην την έγραψε ο ίδιος ο Τίτο την επιστολή, είπε. Ίσως να την έκαναν άλλοι, ίσως...

Ήταν ο καιρός που και εμείς οι ίδιοι δε θα θέλαμε να πιστέψουμε ότι την επιστολή αυτή την είχε κάνα η ΚΕ του ΚΚΓ κι ένας άνθρωπος σαν το Τίτο, ήταν ο καιρός που, για την εκτίμηση που είχαμε από μακριά γι' αυτούς, θα ήμασταν έτοιμοι να τους δικαιολογήσουμε. Το άσπρο χαρτί όμως ήταν καθαρά και ξάστερα γραμμένο και κάτω
1 οι υπογραφές.

Ωστόσο, σαν να μας καθησύχασαν κάπως τα λόγια ότι «οι Αλβανοί θα έχουν το δικαίωμα να πάνε όπου θέλουν και όπως επιθυμούν», ότι το πρόβλημα της ένωσης δεν πρέπει να βαλθεί «από τώρα», «από σήμερα» κλπ. Αλλά σε συνέχεια της επιστολής, αφού μας «συμβούλευε» γι' αυτό που εμείς είχαμε βάλει σε πρώτο πλάνο από το 1941, δηλαδή, ότι «το κυριότερο ζήτημα τώρα είναι το ζήτημα του αγώνα ενάντια στους καταχτητές», ο Τίτο με δολιότητα, αλλά ξεκάθαρα άφηνε να εννοηθεί ότι το ζήτημα των αλβανικών εδαφών και του αλβανικού πληθυσμού στη Γιουγκοσλαβία από μέρους της ΚΕ του ΚΚΓ είχε προκαθοριστεί: «Σήμερα στο λαό της Κοσόβας και της Μετόχια», έγραφε, «πρέπει να καλλιεργείται η αδελφική αγάπη απέναντι στους ηρωικούς λαούς της Γιουγκοσλαβίας και απέναντι στον κοινό αγώνα ενάντια στους γερμανούς καταχτητές. Η νέα Γιουγκοσλαβία που δημιουργείται θα είναι χώρα των ελεύθερων λαών, κι έτσι δεν θα υπάρχει θέση για εθνική καταπίεση ούτε σε βάρος της αλβανικής μειονότητας».[1]

Απερίφραστα αυτό σήμαινε: Η ΚΕ του ΚΚΓ έχει καθόρισει τα σύνορα του μελλοντικού γιουγκοσλάβικου κράτους· θα είναι αυτά που ήταν. Η «αλβανική μειονότητα», δηλαδή, η Κοσόβα, το Υψίπεδο του Ντουκαγκίν, η Ντίμπρα κλπ, κλπ, θα παρέμεναν έτσι στην κυριαρχία της «νέας Γιουγκοσλαβίας που δημιουργείται»!

Και τι απόμενε ύστερα απ' αυτό για τις προηγούμενες δηλώσεις αυτού του ίδιου του Τίτο για εγγύηση του δικαιώματος των λαών της τότε Γιουγκοσλαβίας για αυτοδιάθεση μέχρι και τον αποχωρισμό;! Τι απόμενε από τους «όρκους» και τις «διαβεβαιώσεις» ότι το πρόβλημα αυτό θα έμπαινε μετά τον πόλεμο;! Μήπως πίσω από τα λόγια «δεν πρέπει από σήμερα», «από τώρα», κρύβονταν η προσπάθεια να μας ξεγελάσουν και να μην πραγματοποιηθεί ποτέ αυτό που διακηρύσσονταν πως θα λυθεί «αύριο», δηλαδή, μετά τον πόλεμο;

Συζητήσαμε επί μακρόν και δεκάδες ερωτήματα μας γεννούνταν από την επιστολή του Τίτο και τις γνωστές θέσεις των άλλων και ακόμα καλύτερα διαπιστώναμε ότι στο ζήτημα αυτό η γιουγκοσλάβικη ηγεσία δεν ενεργούσε ούτε μαρξιστικά, ούτε σε συντροφικό πνεύμα.

Η συμπεριφορά μας απέναντι τους ήταν άψογη. Είχαμε ακούσει και είχαμε πιστέψει στις κυριότερες δηλώσεις τους, ενδιαφερόμασταν να έχουμε όσο το δυνατό πιό θερμές και αδελφικές σχέσεις μαζί τους, αλλά με κανέναν τρόπο δεν ήταν δυνατό να επιτρέψουμε ώστε, για χάρη της φιλίας, να παραβιαστούν οι αρχές και, στα πλαίσια των αρχών, να ποδοπατηθούν τα νόμιμα δικαιώματα του Κόμματος του λαού μας.

1. Από την επιστολή της ΚΕ του ΚΚΓ προς την ΚΕ του ΚΚΑ, 25 Οχτώβρη 1943. Κ.Α.Κ.

Αποφασίσαμε, λοιπόν, και στην περίπτωση αυτή, να εκφράσουμε δημόσια τη γνώμη μας, χωρίς να προσβάλουμε άμεσα τη γιουγκοσλάβικη ηγεσία και χωρίς να της δώσουμε κανένα πρόσχημα να μας κατηγορήσει για «εθνικισμό», για «μεγαλοαλβανισμό». Σκεφτήκαμε ότι ο καλύτερος δρόμος γι' αυτό θα ήταν μια έκκληση της ΚΕ του Κόμματος μας προς το λαό της Κοσόβας και της Μετόχια. Εμείς και προηγούμενα είχαμε απευθύνει ανοιχτή έκκληση και προκηρύξεις προς τους αδελφούς μας της Κοσόβας και των άλλων αλβανικών περιοχών (και μάλιστα μία απ' αυτές την είχαμε υπογράψει μαζί με την ΚΕ του ΚΚΓ), όπου τους καλούσαμε να αδράξουν τα όπλα στον γενικό αγώνα για λευτεριά. Σ' αυτές όμως, περιοριζόμασταν μόνον στην έκκληση για αγώνα και για αδελφοσύνη με τους άλλους λαούς, ενώ τη διακήρυξη για το δικαίωμα αυτοδιάθεσης μέχρι τον αποχωρισμό, δεν την είχαμε εκφράσει με την ελπίδα και την πεποίθηση ότι έπρεπε πρώτα να κάνει αυτό η ΚΕ του ΚΚΓ. Αυτή είχε αναλάβει να διευθύνει τον αγώνα στις περιοχές αυτές, συνεπώς, σ' αυτή ανήκε να κάμει αυτή τη σπουδαία διακήρυξη. Τώρα όμως που πειστήκαμε ότι η ΚΕ του ΚΚΓ δε θα 'κανε μια τέτοια δήλωση, αποφασίσαμε να το πούμε με δική μας έκκληση. Τη γράψαμε, λοιπόν, την τυπώσαμε σε χιλιάδες αντίτυπα και τη μοιράσαμε κυρίως στην Κοσόβα, στην Ντίμπρα και στις άλλες περιοχές της τότε Γιουγκοσλαβίας.

«Οι αλβανοί αδελφοί σας, λέγαμε μεταξύ άλλων στην έκκληση, αυτοί που στις πόλεις και τα βουνά της Αλβανίας χύνουν το αίμα τους για τη λευτεριά του λαού μας... σας καλούν να αρπάξετε τα όπλα και να ενωθείτε με τους άλλους λαούς, τους Σέρβους, τους Μαυροβούνιους, να χτυπήσετε τον καταχτητή και τους προδότες, να χτυπήσετε όλους εκείνους που θέλουν να σας διαιρέσουν και να σας διασπάσουν».

Μέχρι εδώ πιστεύαμε ότι και οι γιουγκοσλάβοι σύντροφοι θα ήταν απόλυτα ικανοποιημένοι. Και αν ήταν συνεπείς στις λενινιστικές αρχές σχετικά με το εθνικό ζήτημα δεν είχαν λόγο να μην είναι ικανοποιημένοι και από τα όσα λέγαμε παρακάτω στους αλβανούς αδελφούς μας.

«Ο μόνος δρόμος της σωτηρίας και της πραγματοποίησης των πόθων σας, καταλήγαμε στην έκκληση, είναι ο αγώνας που θα κάνετε ενάντια στον καταχτητή μαζί με τους άλλους λαούς της Γιουγκοσλαβίας, είναι ο εθνικοαπελευθερωτικός αγώνας που θα σας εξασφαλίσει το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης μέχρι τον αποχωρισμό.

Ενωθείτε, λοιπόν! Εκεί πού είναι η ενότητα, είναι η σωτηρία[1]».

Ο λόγος του Κομμουνιστικού μας Κόμματος και των αλβανών κομμουνιστών στην Κοσόβα και στις άλλες περιοχές θέρμανε τις καρδιές του εκεί πληθυσμού και τον παρότρυνε να ξεσηκωθεί πιό ορμητικά στον αντιφασιστικό αγώνα.

Φυλάσσουμε από εκείνη την περίοδο πολλές αναμνήσεις και γράμματα, με τα οποία οι απλοί άνθρωποι του λαού, κομμουνιστές και πατριώτες από την Κοσόβα, τη Ντίμπρα, το Ουλκίνι, τη Στρούγκα, το Τέτοβο, το Γκοστιβάρι, την Πλάβα, τη Γκουτσία κλπ, μας απευθύνονταν με τα πιό θερμά λόγια αγάπης για τη μητέρα πατρίδα και για το Κόμμα μας, μας συγχαίραν για τις επιτυχίες στον αγώνα ενάντια στον καταχτητή, εξέφραζαν ανοιχτά τη γενική ετοιμότητα των μαζών του αλβανικού πατριωτικού λαού αυτών των περιοχών για αγώνα ενάντια στο φασισμό. Σ' όλα αυτά τα γράμματα όμως, κάπου με το γάντι και με υπονοούμενα (δεν ήθελαν να μας θίξουν στα αισθήματα της φιλίας που τρέφαμε προς το ΚΚΓ), και κάπου απερίφραστα ήταν ταυτόχρονα αισθητά ο φόβος και η βαθιά υπόνοια, που υπήρχαν στον πληθυσμό αυτών των περιοχών, για το μέλλον. Ήταν επίσης αισθητή και η δυσπιστία προς το ΚΚΓ και την κα-

1. **Έκκληση της ΚΕ του ΚΚΑ προς το λαό της Κοσόβας και της Μετόχια, φθινόπωρο 1943. Κ.Α.Κ.**

θοδήγησή του. Επίσης και στους συντρόφους μας που στέλναμε με κομματική δουλειά, ή για βοήθεια στην Κοσόβα και στις άλλες περιοχές που κατοικούνται από Αλβανούς, εκδήλωναν ανοιχτά τη δυσαρέσκεια και τις επιφυλάξεις τους απέναντι στο ΚΚΓ. Τα ίδια μας λέγανε και οι Αλβανοί των εκεί περιοχών που έρχονταν σε μας.

— Μας βομβαρδίζουν με ερωτήσεις, μου είπε ο Χατζί Λέσι σε μια συνάντηση που είχα τότε μαζί του. Μας λένε: «Γιατί το Κομμουνιστικό Κόμμα Γιουγκοσλαβίας δεν εκφράζεται ανοιχτά για το ζήτημα μας;». «Γιατί δεν αναφέρονται καθόλου στο ζήτημα του καθεστώτος της Κοσόβας, της Μετόχια, της Ντίμπρα κλπ, τουλάχιστον σ' εκείνες τις περιπτώσεις όταν μυλάει για δικαιώματα αυτοδιάθεσης των άλλων εθνών του άλλοτε γιουγκοσλάβικου βασιλείου;!». «Ποιος μας εγγυάται ότι ο αγώνας που κάνουμε και που πρέπει να διεξάγουμε πιό δυναμικά θα λύσει την ιερή μας υπόθεση;». Εμείς προσπαθούμε να τους δώσουμε απάντηση, συνέχισε να μου λέει ο Χατζί, αλλά, πιστέψτε με σύντροφε Ενβέρ, είναι μερικά πράγματα στα οποία δεν ξέρουμε πώς να απαντήσουμε. Φυλαγόμαστε μήπως άθελα κάνουμε ζημιά στο γιουγκοσλάβικο κόμμα.

— Εμείς πρέπει να λέμε στα αδέλφια μας την αλήθεια, είπα στο Χατζί. Να τους εξηγήσουμε πρώτα τη θέση του Κόμματος μας γι' αυτό το πρόβλημα. Να τους πούμε ότι σκεφτόμαστε και πιστεύουμε πώς και το Κομμουνιστικό Κόμμα Γιουγκοσλαβίας έτσι βλέπει το πρόβλημα του εθνικού ζητήματος. Το κυριότερο που πρέπει να εξηγούμε τώρα στους αδελφούς μας, είναι ο αγώνας ενάντια στον κοινό καταχτητή. Αυτός είναι ο κύριος εχθρός μας, δηλαδή των Αλβανών, των Μακεδόνων, των Σέρβων, ολονών...

Ταυτόχρονα, σύμφωνα με τις αιτήσεις της Κομματικής Επιτροπής του ΚΚΓ για την περιοχή της Κοσόβας και του Υψιπέδου του Ντουκαγκίν καθώς και του μακεδόνικου επιτελείου, συνεχίσαμε να στέλνουμε όλο και περισσότερους κομματικούς συντρόφους για να δουλέψουν στις πολιτικές οργανώσεις αυτών των περιοχών, αλλά προπαντός σαν στελέχη στις τσέτες, τα τάγματα και στις άλλες στρατιωτικές μονάδες που συγκροτούνταν. Τσέτες και τάγματα του Εθνικοαπελευθερωτικού μας Στρατού, κάθε τόσο έμπαιναν βαθιά στο Μαυροβούνιο, στην Κοσόβα και στη Μακεδονία εκτελώντας σημαντικές και τολμηρές επιχειρήσεις κατά τρόπο ανεξάρτητο ή σε συνεργασία με στρατιωτικές μονάδες που υπάγονταν στο Γιουγκοσλάβικο Επιτελείο. Αναμφίβολα, αυτή η συναδέλφωση όπλων επιδρούσε θετικά στον αλβανικό και μη αλβανικό πληθυσμό αυτών των περιοχών. Θυμάμαι καλά τη στιγμή όταν αποχωρίστηκα με τον αξέχαστο σύντροφο Χαϊντάρ Ντούσι, το φθινόπωρο του 1943. Ο Χαϊντάρ, γιος μιας πατριωτικής οικογένειας από την Κοσόβα μεγάλωσε στο αλβανικό κομμουνιστικό κίνημα και, αμέσως μετά την ίδρυση του Κόμματος, έγινε ένα από τα ικανότερα στελέχη του. Αφού δούλεψε στα Τίρανα και στο Δυρράχιο για την οργάνωση του Κόμματος, το καλοκαίρι του 1942 τον στείλαμε στο Μπεράτι σαν απεσταλμένο της ΚΕ του ΚΚΑ σε βοήθεια της εκεί Περιφερειακής. Οι φασίστες τον έπιασαν, τον βασάνισαν, τον φυλάκισαν, αλλά ο Χαϊντάρ Ντούσι στάθηκε ηρωικά μπροστά σε κάθε δοκιμασία. Τον απελευθερώσαμε από τις φυλακές με μια τολμηρή επιχείρηση και, μετά την Πρώτη Εθνική Συνδιάσκεψη του ΚΚΑ, τοποθετήθηκε γραμματέας της Περιφερειακής του Δυρραχίου. Η πείρα, η αποφασιστικότητα και οι ικανότητες του ήταν για μας πολύ αναγκαίες, εμείς όμως, συνειδητοί για τη βοήθεια που έπρεπε να δώσουμε στο ζήτημα του αγώνα στην Κοσόβα, τον καλέσαμε και του ανακοινώσαμε:

— Από τη στιγμή αυτή δε θα είσαι πια στέλεχος του Κόμματος για το οποίο έχυσες αίμα και έκανες κάθε θυσία. Θα πας στην Κοσόβα, θα έλθεις σε σύνδεση με το Κομμουνιστικό Κόμμα Γιουγκοσλαβίας.

— Ζήτω ο κομμουνισμός! ύψωσε τη γροθιά ο αξέχαστος Χαϊντάρ Ντούσι και δάκρυσε.

Είχε δίκιο, αποχωρίζονταν από τους κόλπους τους Κόμματος του. Τον περίμενε όμως μια μεγάλη αποστολή. Πήγε, δούλεψε, αγωνίστηκε και έδωσε τη ζωή με τιμή και δόξα, παραμένοντας μέχρι τέλους πιστός στην υπόθεση για την οποία ξεκίνησε: στο ξεσήκωμα του λαού της Κοσόβας για να ξεκουμπίσει τον ξένο καταχτητή και να πραγματοποίησα τους προαιώνιους πόθους του.

Πρίν και μετά τον Χαϊντάρ Ντούσι, στην Κοσόβα και στις άλλες περιοχές πήγαν και δεκάδες άλλοι σύντροφοι. Αγωνίστηκαν και δούλεψαν κι αυτοί, συνέβαλαν στην κινητοποίηση και την καθοδήγηση του λαού στον αγώνα, εξέφρασαν τίμια, εκείνα τα χρόνια, τους πόθους του λαού τους, έβαλαν και την υπογραφή τους στις σημαντικές συνελεύσεις όπου τους έστειλε ο λαός για να κατοχυρώσουν τα νόμιμα δικαιώματα για το μέλλον. Μετά τον πόλεμο όμως, τα γεγονότα εξελίχτηκαν διαφορετικά και η τιτοϊκή προδοσία έκανε το ολέθριο έργο της και πάνω σε μια μερίδα αυτών των συντρόφων. Δε θέλω να μπω στη συνείδηση αυτών των στοιχείων κι ούτε στο δραματικό προτσές της μεταμόρφωσης τους. Το Μάη όμως του 1981, ενώ ξεφύλλιζα το τετράδιο αυτών των σημειώσεων που είναι γραμμένες πριν από χρόνια, όχι τυχαία θυμήθηκα ένα γεγονός που συνέβηκε 40 χρόνια πριν.

Ήταν ο δύσκολος Μάης του 1942, οι μέρες που οι φασίστες μόλις είχαν σκοτώσει τον ακριβό σύντροφο μας, Κεμάλ Στάφα. Η τρομοκρατία και η αγριότητα του καταχτητή εκείνες τις στιγμές, προπαντός στα Τίρανα, ήταν χωρίς προηγούμενο. Τα μπλόκα και οι συλλήψεις συνεχίζονταν μέρα νύχτα. Τη στιγμή ακριβώς που οι φασίστες νόμιζαν ότι είχαν χτύπησει θανάσιμα το Κομμουνιστικό μας Κόμμα, εκτός των άλλων, εμείς αναπτύξαμε και μια εντυπωσιακή δραστηριότητα στη μνήμη του συντρόφου Κεμάλ Στάφα στο τότε γυμνάσιο των Τιράνων. Οργανώσαμε μια αναμνηστική συγκέντρωση στην οποία πήραν μέρος όλοι οι μαθητές αυτής της άσβηστης εστίας του επαναστατικού αγώνα. Στη συγκέντρωση, σύμφωνα με τις οδηγίες που είχαμε δώσει, σηκώθηκε και μίλησε ένας κομμουνιστής νέος, πρώην μαθητής αυτού του σχολείου, που είχε περάσει πια στην παρανομία.

— Οι φασίστες θέλουν να σβήσουν το διακαή μας πόθο για λευτεριά· οι φασίστες θέλουν να αρνηθούν στο λαό μας το δικαίωμα της ύπαρξης, το δικαίωμα της πάλης για το μέλλον του. Αυτοί σκότωσαν τον ακριβό σύντροφο μας, τον Κεμάλ, σκοτώνουν και φυλακίζουν τους καλύτερους γιους και θυγατέρες αυτού του τόπου, στις καρδιές μας όμως θα θεριεύει ακόμα περισσότερο το μίσος ενάντια σ' αυτούς που μας καταπιέζουν, μας σκοτώνουν και μας βασανίζουν — έλεγε ο παράνομος και συνέχισε: — Εμείς όμως δεν εξαπατούμαστε και δε φοβούμαστε τη βία και την τρομοκρατία. Δεν υπάρχει δύναμη να μας καταβάλει, εμείς ξεσηκωνόμαστε σε αγώνα για μια ιερη υπόθεση...

Ο νεολαίος αυτός ήταν ένας κοσοβάρος, ο Βελή Ντέβα. Από κοντά δεν τον γνώριζα, αλλά σαν πολιτικός γραμματέας της Περιφερειακής Τιράνων είχα πλήρη γνώση γι' αυτή την επιχείρηση και την οργάνωση της.

Αυτός ακριβώς ο Βελή Ντέβα, που το Μάη του 1942 εξ ονόματος του Κομμουνιστικού Κόμματος Αλβανίας έκανε έκκληση στους νέους του γυμνασίου των Τιράνων να μην πτοηθούν από τη φασιστική βία, αλλά να εγερθούν στον δίκαιο αγώνα για λευτεριά, ύστερα από 40 χρόνια, το Μάη του 1981, στο ρόλο τώρα του ηγέτη της Κομματικής Επιτροπής της ΕΚΓ για την περιοχή της Κοσόβας, μπαίνει νόμιμα στα γυμνάσια και στο Πανεπιστήμιο της Πριστίνας για να καταστείλει με τη βία και τη δημαγω-

γία το δικαιολογημένο ξέσπασμα του λαού και της νεολαίας της Κοσόβας.

Θα μιλήσω παρακάτω για τη Συνδιάσκεψη του Μπουγιάν στα τέλη του 1943, όπου οι νόμιμοι αντιπρόσωποι του λαού της Κοσόβας συνήλθαν, συζήτησαν και πήραν πολύ σωστές και πολύ σημαντικές αποφάσεις τόσο για τις τότε στιγμές, όσο και για τη σωστή λύση του προβλήματος της Κοσόβας μετά τον αγώνα και σαν αποτέλεσμα του αγώνα. Ένας από τους οργανωτές αυτής της συνδιάσκεψης και από τους πρώτους που έβαλε την υπογραφή στις νόμιμες και σημαντικές αποφάσεις της, ήταν και ο Φαντίλ Χότζα. Ήταν ένα από τα μέλη των πρώην κομμουνιστικών μας ομάδων, που πήγε από τους πρώτους στη γενέτειρα του, στην Κοσόβα, πάλεψε και συνέβαλε για την κινητοποίηση και την καθοδήγηση του κοσοβάρικου λαού στον αγώνα και από εκείνους που υπόγραψε με το χέρι του αυτά που ζητούσε ο αγώνας και ο ίδιος ο λαός της Κοσόβας.

Στις επιστολές που μας έστελνε στα χρόνια του αγώνα η Κομματική Επιτροπή περιοχής της Κοσόβας και της Μετόχια (του Υψιπέδου του Ντουκαγκίν), ένας από τους κυριότερους ηγέτες της οποίας ήταν και ο Φαντίλ Χότζα, εκφράζονταν ολοφάνερα η δυσπιστία που ήταν αισθητή στην Κοσόβα απέναντι στο ΚΚΓ και απέναντι στους γιουγκοσλάβους παρτιζάνους, εξ αιτίας της άγριας μεγαλοσέρβικης καταπίεσης, εξαιτίας του ότι και «οι σκογέβτσκα' έχουν σκοτώσει αθώους Αλβανούς». «Ας έρθει όποιος θέλει —εκφράζονταν μια μεγάλη μερίδα Κοσοβάρων, σύμφωνα με την επιστολή αυτή— μονάχα η Γιουγκοσλαβία να ξεκουμπιστεί» και σε συνέχεια τόνιζαν: «Περιμένουμε να μας βοηθήσετε εσείς».[2] Αυτή την ίδια δυσπιστία, αυτά τα ίδια αισθήματα και σκέψεις του λαού της Κοσόβας για το ΚΚΓ μου τις εξέφρασε με τα χείλη του και ο ίδιος ο Φαντίλ Χότζα όταν ήρθε μετά την Απελευθέρωση της χώρας στα Τίρανα κι εγώ τον δέχτηκα και συζητήσαμε επί πολύ μαζί του στο γραφείο μου, στο Πρωθυπουργείο. Παραπονέθηκε για τη βαριά κατάσταση που κυριαρχούσε στην Κοσόβα, για το καθεστώς διωγμών, κατατρεγμών και τρομοκρατίας σε βάρος των Αλβανών που επικρατούσε στην περιοχή και, απερίφραστα μου είπε ότι «ούτε βλέπουμε, ούτε υπάρχει καμιά αλλαγή από το παρελθόν, όταν υποφέραμε κάτω από τη Γιουγκοσλαβία των κράληδων».

Αυτός ακριβώς ο Φαντίλ Χότζα, τώρα την άνοιξη του 1981, σηκώνει το χέρι και δίνει την ψήφο στην Προεδρεία της ΣΟΔ της Γιουγκοσλαβίας για να σταλούν τα τάνκς και οι λόγχες του μεγαλοσέρβικου στρατού για να σκοτώσουν, να συνθλίψουν και να καταβάλουν τον κοσοβάρικο λαό και τη νεολαία που ξεσηκώθηκαν για να ζητήσουν το σεβασμό των δικαιωμάτων τους. Και, σαν να θελε να δείξει ολοφάνερα την πλήρη μεταμόρφωση του σ' αυτά τα 40 χρόνια, ο τιτοποιημένος κεφάλι και πουγγί Φαντίλ Χότζα, φτάνει μέχρι το σημείο που για την υπεράσπιση των μεγαλοσέρβων τελάληδων σηκώνεται μπροστά στους αλβανούς σκοτωμένους και διαδηλωτές του 1981 και τους αποκαλεί... «σκουπίδια!».

Μα τι ζητούν άραγε αυτός ο λαός και αυτή η εξεγερμένη νεολαία, σήμερα, 36 χρόνια μετά την «απελευθέρωση»; Ζητούν όπως η συνταγματική, η οικονομική και κοινωνικο-πολιτιστική τους κατάσταση τεθεί σε σωστό δρόμο μέσα στους νόμους της Γιουγκοσλάβικης Ομοσπονδίας, ζητούν να έχουν το καθεστώς της Δημοκρατίας μέσα στη ΣΟΔ της Γιουγκοσλαβίας, ζητούν να πραγματοποιηθούν εκείνα ακριβώς τα δικαιώματα που βάλθηκαν στην ημερίσια διάταξη και στο Μπουγιάν το 1943, αλλά που

1. Μέλη της γιουγκοσλάβικης κομμουνιστικής νεολαίας.

2. Από την επιστολή της Κομματικής Επιτροπής του ΚΚΓ για την περιοχή της Κοσμέτ προς την ΚΕ του ΚΚΑ, 6 Φλεβάρη 1943. Κ.Α.Κ.

ο Τίτο τους τα άφησε στα χαρτιά, ζητούν να σταματήσει η τρομοκρατία και η βία στους δρόμους, στα σχολεία, στα σπίτια και στις φυλακές. Ακριβώς γι' αυτό είναι «ιρρεδεντιστές», «εθνικιστές», «αντεπαναστάτες», ακριβώς γι' αυτό στάλθηκαν τα τάνκς και οι λόγχες ενάντια στις ειρηνικές διαδηλώσεις τους, ακριβώς γι' αυτό οι Φαντίλ Χότζα και οι Βελή Ντέβα του 1942 και του 1943 καταπατούν τον εαυτό τους και το λαό τους, καταπατούν την τιμιότητα της νεολαίας, καταπατούν το αίμα των χρόνων του αγώνα και το αίμα που χύθηκε και χύνεται αυτή την άνοιξη στην Κοσόβα.

Μα αλλού είχα το λόγο. Έκανα αυτή την χρονικώς υπερπήδηση γιατί, αυτές τις μέρες, που η κατάσταση στην Κοσόβα είναι τόσο οξυμένη και χρειάστηκε να ξεφυλλίσω τις σημειώσεις και τα απομνημονεύματα μου από τα χρόνια του αγώνα, φάνηκε ότι η τότε κατάσταση με τη σημερινή ήταν παρόμοιες. Και εάν η κατάσταση στην Κοσόβα όλα αυτά τα 40 χρόνια δεν ησύχασε και δε βάλθηκε σε σωστό δρόμο, αυτό συνέβηκε επειδή από τον καιρό του αγώνα ακόμα το πρόβλημα της από μέρους της ΚΕ του ΚΚΓ τέθηκε στραβά και λύθηκε στραβά, από εθνικιστικές και σωβινιστικές θέσεις, σ' αντίθεση με την επιθυμία και τη θέληση του λαού της Κοσόβας και των άλλων αλβανικών περιοχών στη Γιουγκοσλαβία.

Ας επανέλθουμε, λοιπόν, σ' εκείνα τα χρόνια. Υπήρξε τότε μια στιγμή που εμείς νομίσαμε ότι το ζήτημα της Κοσόβας έπαιρνε το δρόμο της σωστής λύσης. Αυτό συσχετίζεται με την πρώτη συνδιάσκεψη του εθνικοαπελευθερωτικού συμβουλίου για την Κοσόβα και τη Μετόχια που έγινε στο Μπουγιάν από τις 31 Δεκέμβρη 1943 μέχρι τις 2 Γενάρη 1944.

Η συνδιάσκεψη έγινε κάτω από τη διεύθυνση της Κομματικής Επιτροπής του ΚΚΓ για την περιοχή της Κοσόβας και, με αίτηση της, για την οργάνωση της συνδιάσκεψης μεγάλη βοήθεια έδωσαν η οργάνωση του ΚΚΑ της Τροπόγια, καθώς και η διοίκηση και η κομματική οργάνωση του παρτιζάνικου τάγματος «Περλάτ Ρετζέπι» της Σκόντρα, που δρούσε στη Μαλεσία της Γκιακόβα.

Ύστερα από ζωηρές συζητήσεις που διάρκεσαν τρεις μέρες, η συνδιάσκεψη αποφάσισε και έκανε έκκληση στο λαό της περιοχής να σηκωθεί σύσσωμα στο πόδι ενάντια στους γερμανούς καταχτητές και τους προδότες, στο πλευρό των λαών της Γιουγκοσλαβίας και του αλβανικού λαού, σε γερή ενότητα γύρω από το εθνικοαπελευθερωτικό συμβούλιο.

Στην απόφαση της συνδιάσκεψης, διακηρύσσονταν μεταξύ άλλων το δικαίωμα αυτοδιάθεσης του κοσοβάρικου λαού μέχρι αποχωρισμού.[1] Η απόφαση αυτή εγκρίθηκε ομόφωνα από τους αντιπροσώπους και υπογράφηκε απ' όλα τα μέλη του συμβουλίου.[2]

1. «Η Κοσόβα και το Υψίπεδο του Ντουκαγκίν, —αναφέρονταν μεταξύ άλλων σ' αυτό το ντοκουμέντο, — είναι μια περιοχή κατοικούμενη στην πλειοψηφία από αλβανικό λαό, ο οποίος όπως πάντα έτσι και σήμερα επιθυμεί να ενωθεί με την Αλβανία. Γι' αυτό θεωρούμε καθήκον μας να δείξουμε το σωστό δρόμο που πρέπει να ακολουθήσει ο αλβανικός λαός για να πραγματοποιήσει τους πόθους του. Συνεπώς, ο μόνος δρόμος για να ενωθεί ο αλβανικός λαός της Κοσόβας και του Υψιπέδου του Ντουκαγκίν με την Αλβανία είναι ο κοινός αγώνας με τους άλλους λαούς της Γιουγκοσλαβίας ενάντια στον αιμοχαρή ναζιστή καταχτητή και τους μισθοφόρους του, γιατί αυτός είναι ο μοναδικός δρόμος για να καταχτήσουμε τη λευτεριά, στην οποία όλοι οι λαοί, δηλαδή και ο αλβανικός λαός, θα έχουν τη δυνατότητα να αποφασίσουν οι ίδιοι για τις τύχες τους με το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης μέχρι του αποχωρισμού». (*Από την Απόφαση της Πρώτης Συνδιάσκεψης του Εθνικοαπελευθερωτικού Συμβουλίου της Κοσόβας, που δημοσιεύτηκε και στο βιβλίο "Το λαϊκό συμβούλιο της αυτόνομης περιοχής της Κοσόβα-Μετόχια 1943-1953", σελ. 10. Πριστίνα, 1955.*)

2. Το συμβούλιο αποτελούνταν από 51 μέλη, από τα οποία 43 Αλβανοί και οι υπόλοιποι Σέρβοι, Μαυροβούνιοι κλπ. Στο προεδρείο του συμβουλίου, που έβαλαν και την υπογραφή τους σ' αυτή την Απόφαση ήταν οι Μεχμέτ Χότζα, Παύλε Γιοβίκεβιτς, Ριφάτ Μπερίσα, Τζεβντέτ Ντόντα, Φαντίλ Χότζα, Χαϊντάρ Ντούσι, Ζεκερίγια Ρέτζια κλπ. (Στο ίδιο βιβλίο, σελ. 12.)

Η είδηση για τη συνδιάσκεψη αυτή και οι σημαντικές αποφάσεις της έφτασαν γρήγορα και εδώ και, είναι αυτονόητο, ότι αυτό ήταν για μας μια μεγάλη χαρά. Είδαμε για πρώτη φορά ότι είχε γίνει ένα βήμα σωστό και σίγουρο, που έδινε ώθηση στη διεύρυνση του αγώνα στις περιοχές αυτές και έβαζε στο δρόμο της μαρξιστικής επίλυσης το πρόβλημα του μέλλοντος τους.

Νομίσαμε ότι η ΚΕ του ΚΚΓ είχε δει επιτέλους σωστά το πρόβλημα της Κοσόβας και των άλλων αλβανικών περιοχών και, επειδή δεν το θεώρησε εύλογο να βγει η ίδια με διακήρυξη για το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης, είχε αφήσει αυτό να το κάμει ο ίδιος ο λαός της Κοσόβας με τους νόμιμους εκπροσώπους του.
Ύστερα απ' αυτό παραμερίζονταν οπωσδήποτε και ο παλιός «φόβος» της γιουγκοσλάβικης ηγεσίας μήπως η αντίδραση και τα μεγαλοσλάβικα εθνικιστικά στοιχεία, μέσα ή έξω από το ΚΚΓ, την κατηγορήσουν ότι «καταλύει» τη Γιουγκοσλαβία. Οι αποφάσεις που πήραν και δημοσίευσαν οι νόμιμοι εκπρόσωποι της Κοσόβας και του Υψιπέδου του Ντουκαγκίν, όπου συμμετείχαν όχι μόνο Αλβανοί, αλλά και εκπρόσωποι των σέρβικων και μαυροβούνιων μειονοτήτων αυτών των περιοχών, ήταν πολύ αποτελεσματικό όπλο στα χέρια του ΚΚΓ. Τώρα είχε την ευκαιρία να χαιρετήσει μεγαλόφωνα τις αποφάσεις της συνδιάσκεψης του Μπουγιάν σαν έκφραση της θέλησης του πληθυσμού αυτής της περιοχής, και μ' αυτό, να επανορθώσει οριστικά εκείνο το λάθος που δεν έπρεπε να το επιτρέψει, τουλάχιστον από το 1941. Το Φλεβάρη του 1944, σ' ένα δελτίο της «Ζέρι ι Πόπουλιτ», δημοσιεύσαμε ένα ειδικό άρθρο γι' αυτό το σημαντικό γεγονός. Μέσ' απ' αυτό εκφράσαμε τα πιό θερμά συγχαρητήρια μας προς τη συνδιάσκεψη του Μπουγιάν, κάναμε ξανά έκκληση στους κοσοβάρους αδελφούς να ξεσηκωθούν ακόμα πιό ορμητικά στον αγώνα και, όχι άσκοπα, υπογραμμίσαμε και χαιρετίσαμε τις κυριότερες αποφάσεις της συνδιάσκεψης. Ανάμεσα στ' άλλα στο άρθρο αυτό, αφού τονίζονταν ότι «το εθνικοαπελευθερωτικό συμβούλιο για την Κοσόβα και το Υψίπεδο του Ντουκαγκίν έχει ανάλαβει να δείξει στο λαό τον ορθό δρόμο που πρέπει να ακολουθήσει για να πραγματοποίησει τους πόθους του», υπογραμμίζονταν ότι ο αγώνας ενάντια στους ναζιστές καταχτητές και τα όργανα τους, ήταν και παράμενει ο μόνος δρόμος για να καταχτηθει η λευτεριά, στις συνθήκες της οποίας όλοι οι λαοί, συνεπώς και ο αλβανικός λαός της Κοσόβας και του Υψιπέδου του Ντουκαγκίν «... θα έχουν τη δυνατότητα να αποφασίσουν για την τύχη τους *με δικαίωμα για αυτοδιάθεση μέχρι και του αποχωρισμού*» (η υπογράμμιση είναι του πρωτότυπου).[1]

Όσο για τη στάση της ΚΕ του ΚΚΓ απέναντι στο γεγονός αυτό δεν ακούγαμε ούτε λέξη. Αργά θα μαθαίναμε την αλήθεια, η οποία όμως καθετί άλλο ήταν πολύ πικρή. Η ΚΕ του ΚΚΓ, μόλις πληροφορήθηκε για τις αποφάσεις της συνδιάσκεψης του Μπουγιάν, αντέδρασε με αγριότητα και ζήτησε να μην δημοσιευτεί με κανέναν τρόπο η διακήρυξη της σχετικά με το δικαίωμα του κοσοβάρικου λαού για αυτοδιάθεση μέχρι αποχωρισμού. Η διαβεβαίωση των ίδιων των εκπροσώπων του λαού που πήραν μέρος στη συνδιάσκεψη ότι «ο λαός της Κοσόβας και του Υψιπέδου του Ντουκαγκίν... όπως πάντα και σήμερα επιθυμεί να ενωθεί με την Αλβανία», με εντολή της ΚΕ του ΚΚΓ έπρεπε να απαληφθεί από την απόφαση και να μη δημοσιευτεί. Ο λόγος για την ενέργεια αυτή ήταν ότι η ηγεσία του ΚΚΓ μ' επικεφαλής τον Τίτο, άσχετα από μια σειρά δηλώσεις «αρχών» για τη «σωστή» λύση του εθνικού ζητήματος των εθνών και εθνοτήτων της άλλοτε Γιουγκοσλαβίας, είχε δούλεψει πάντα και ποθούσε να διατηρήσει άθιχτη και μάλιστα να επέκτεινει ακόμα περισσότερο τη Γιουγκοσλαβία. Ιδιαίτερα,

1. Δελτίο της «Ζέρι ι Πόπουλιτ». Χρόνος III, αριθ. 33, 7 Φλεβάρη 1944. Κ.Α.Κ..

η καταπάτηση και απόρριψη των αρχών για το εθνικό ζήτημα από μέρους του ΚΚΓ, κατοχυρώθηκε στη δεύτερη συνέλευση του AVNOJ στο Γιάιτσε στα τέλη του Νοέμβρη 1943.

Δεν είναι ούτε καθήκον μου, ούτε ο σκοπός των σημειώσεων αυτών να αναλύω και να κάμω την εκτίμηση του συνόλου των αποφάσεων αυτής της συνέλευσης. Δεν είναι επίσης καθήκον μου να κρίνω αν πάρθηκε σε σωστό ή σε στραβό δρόμο η κυριότερη απόφαση της για «την οικοδόμηση της νέας Γιουγκοσλαβίας πάνω σε ομοσπονδιακή αρχή», που θα εξασφάλιζε, όπως λέγονταν, «ισότητα στους Σέρβους, στους Κροάτες, στους Σλοβένους, στους Μαυροβούνιους» κλπ.

Την εκτίμηση της απόφασης αυτής την έκαμαν και, αν τους χρειαστεί, ας την κάνουν και ας την ξανακάνουν, όπως το θεωρήσουν σωστότερο, οι ίδιοι οι Σέρβοι, οι Κροάτες, οι Μακεδόνες, οι Σλοβένοι. Αυτό που θέλω να τονίσω είναι ότι με την απόφαση αυτή, τουλάχιστον η συμπερίληψη της Κοσόβας, του Υψιπέδου του Ντουκαγκίν και των άλλων αλβανικών περιοχών μέσα στη «νέα ομοσπονδιακή Γιουγκοσλαβία», και τη φορά αυτή έγινε το ίδιο αυθαίρετα, όπως είχε γίνει και από τις ιμπεριαλιστικές δυνάμεις στις συνθήκες των Βερσαλλιών και του Λονδίνου πριν μερικές δεκαετίες. Στη λήψη της απόφασης αυτής δεν πάρθηκε υπόψη η θέληση του λαού της Κοσόβας, της Ντίμπρας κλπ. Πάρθηκε υπόψη μόνον η θέληση της ΚΕ του ΚΚΓ. Κανένας αντιπρόσωπος της Κοσόβας και των άλλων αλβανικών περιοχών της άλλοτε Γιουγκοσλαβίας δεν πήρε μέρος σ' αυτή τη συνέλευση και μάλιστα δεν είχαν ενημερωθεί ούτε οι εκπρόσωποι της Κομματικής Επιτροπής του ΚΚΓ για την περιοχή της Κοσόβας και του Υψιπέδου του Ντουκαγκίν.

Για πολύ καιρό μας κράτησαν και μας τους ίδιους χωρίς να μας ενημερώσουν για την απόφαση αυτής της συνέλευσης. Ωστόσο, το γεγονός ότι η συνδιάσκεψη του Μπουγιάν οργανώθηκε ακριβώς ένα μήνα ύστερα από τη συνέλευση του Γιάιτσε και πήρε τις αποφάσεις που ήταν σ' αντίθεση με τη «θέληση» του Γιάιτσε, αλλά σε συνταύτιση με τη θέληση του κοσοβάρικου λαού, δείχνει ότι δεν ήξεραν τίποτε ούτε οι Κοσοβάροι, ούτε οι ηγέτες αυτής της περιοχής για ό,τι είχε αποφασίσει πίσω από τις πλάτες τους εκμέρους της ΚΕ του ΚΚΓ.

Η μόνιμη μπαμπεσιά της γιουγκοσλάβικης ηγεσίας απέναντι στους Αλβανούς, είναι στην περίπτωση αυτή ένα από τα πιό κατάφωτα παραδείγματα.

Στο Γιάιτσε έπρεπε να είχαν αντιπροσωπευτεί οπωσδήποτε οι αδελφοί μας, οι Αλβανοί της Κοσόβας και των άλλων περιοχών και να ήταν σεβαστό το δικαίωμα τους να πουν εκεί ελεύθερα το λόγο τους. Αυτοί οι ίδιοι ας εξέφραζαν εκεί τις σκέψεις για το μέλλον τους: Θα ενώνονταν με την Αλβανία ή θα έμεναν κάτω από τη «νέα Γιουγκοσλαβία»;! Και, εάν εκφράζονταν υπέρ της τελευταίας λύσης, πάλι έπρεπε να εκφραστούν ελεύθερα, χωρίς καμιά υπαγόρευση, πώς και με ποιόν τρόπο θα οικοδομούσαν το μέλλον τους κάτω από τη Γιουγκοσλαβία. Δηλαδή, στην περίπτωση αυτή, θα εκφράζονταν αν ήθελαν να είναι αυτοτελής δημοκρατία όπως και η Σερβία, η Σλοβενία, η Κροατία, το Μαυροβούνιο κλπ, αν ήθελαν να είναι αυτόνομη μονάδα, ή ήθελαν να είναι κάτω από την εξάρτηση μιας άλλης μονάδας κλπ, κλπ. Κοντολογής, αυτό έπρεπε να ήταν η πιό στοιχειώδικη προκαταβολική πράξη της ΚΕ του ΚΚΓ, που θα εξασφάλιζε στις μεγάλες αλβανικές περιοχές την αντιπροσώπευση στο Γιάιτσε. Από χρόνια οι ηγέτες του ΚΚΓ μας είχαν διαβεβαιώσει ότι για όλα θα ήταν σεβαστή και θα παίρνονταν υπόψη η θέληση αυτού του πληθυσμού. Όπως είπα όμως, αυτό δεν έγινε, ποδοπατήθηκε. Και, επομένως, η πράξη αυτή δεν μπορεί να ονομαστεί αλλιώς παρά μπαμπεσιά.

Και το χειρότερο, ενώ στο Γιάιτσε από το τέλος του Νοέμβρη 1943 είχε αποφασιστεί το καθετί για την τύχη της Κοσόβας, ο Τίτο και οι άνθρωποί του μας έστελναν και στα 1944 επιστολές και μηνύματα (όπως είπα μόνον για το ζήτημα της Κοσόβας), όπου συγκαλύπτονταν η αλήθεια, διατυπώνονταν φράσεις πως «το ζήτημα δε μπαίνει από σήμερα», «αλλά αύριο», ότι οι Αλβανοί της Κοσόβας «θα είναι ελεύθεροι να πάνε όπου θέλουν και όπως θέλουν» (σαν να ήταν τσιγγάνοι, χωρίς εστία και πατρίδα και όχι αυτόχθονας λαός που γεννιούνταν, μεγάλωνε, έπεφτε ή πέθαινε στα χώματα του).

Ο καιρός θα επιβεβαίωνε ότι δεν μας είχαν εξαπατήσει μόνο κατά την περίοδο που πέρασε. Αποκρύπτοντας από μας την αλήθεια, παρουσιάζοντας μας το πράγμα σαν κάτι το «αυριανό», η γιουγκοσλάβικη ηγεσία προετοιμάζονταν για πιό άγριες υποχθόνιες ενέργειες. Τώρα οι στενοί συνεργάτες του Τίτο και οι επίσημοι βιογράφοι του γράφουν ότι αυτός, ιδιαίτερα το 1944 και το 1945, «νοιάζονταν» πολύ για το ζήτημα της Κοσόβας, ότι είχε «ταλαντεύσεις» και «ενδοιασμούς» κλπ. Τι είδους «ταλαντεύσεις» και «έγνοιες» ήταν αυτές του Τίτο δεν ξέρουμε, αλλά νομίζουμε ότι ο Τίτο και οι σύντροφοι του εκείνη την περίοδο (καθώς και αργότερα), δεν νοιάζονταν καθόλου για το «ιδιαίτερο» ζήτημα της Κοσόβας. Αυτό το είχαν αποφασίσει. Η έγνοια τους είχε να κάνει με το άλλο τμήμα της Αλβανίας, με τη μελέτη, δηλαδή, των δρόμων και των μέσων για να μπάσουν όλη την Αλβανία στο πλαίσιο της Γισουγκοσλαβίας. Κι αυτό θα το μαθαίναμε αργότερα, και θ' αποτελούσε μάλιστα ένα από τα πιό δραματικά κεφάλαια της σύγκρουσης μας με τους τιτοϊκούς.

Έτσι έκλεισε το 1943, έτσι έκλεισε και η περίοδος μέχρι το καλοκαίρι του 1944, στις σχέσεις μας με την ηγεσία του ΚΚΓ.

Μπορεί να πει κανείς ότι εδώ, για όλη την περίοδο, από τον Αύγουστο του 1943 και μέχρι το καλοκαίρι του 1944, θίχτηκε μόνον μιά πλευρά, μια άποψη των σχέσεων με το ΚΚΓ — η άποψη του ζητήματος της Κοσόβας και των άλλων αλβανικών περιοχών προσαρτημένων στη Γιουγκοσλαβία. Μα για τις άλλες απόψεις αυτών των σχέσεων, γιατί δε γίνεται λόγος; Ποιά ήταν η συνεργασία, η ανταλλαγή απόψεων, ποιά ήταν η συνταύτιση ή οι διενέξεις που υπήρχαν την περίοδο αυτή με το ΚΚΓ για τα προβλήματα, λογουχάρη, του Κόμματος, του αγώνα, του Μετώπου, της εξουσίας κλπ, κλπ;!

Γεγονός είναι ότι, ύστερα από τη σκληρή διαμάχη με τον Βουκμάνοβιτς Τέμπο τον Αύγουστο του 1943 στο Κουτσάκ και μέχρι τον Αύγουστο του 1944, δηλαδή επί έναν ολόκληρο χρόνο, δεν ήρθε σε μας κανένας απεσταλμένος από την πλευρά της γιουγκοσλάβικης ηγεσίας για να κάνει διαβούλευσεις μαζί μας, για ανταλλαγή πείρας ή κάτι άλλο παρόμοιο. Γεγονός είναι επίσης ότι κατά την περίοδο αυτή δεν λάβαμε από τη γιουγκοσλάβικη ηγεσία καμιά επιστολή ή άλλο ιδιαίτερο υλικό για προβλήματα όπως αυτά της ζωής του Κόμματος, του στρατού και του Εθνικοαπελευθερωτικού Αγώνα, της οργάνωσης και της λειτουργίας της νέας εξουσίας μας που παγιώνονταν, του Αντιφασιστικού Εθνικοαπελευθερωτικού Μετώπου κλπ, κλπ. Με λίγα λόγια, σε όλες αυτές τις απόψεις το κάθε κόμμα έκανε τη δουλειά του, έτσι όπως σκέφτονταν και έκρινε το καθένα με βάση τις αρχές πάνω στις οποίες ενεργούσε και σύμφωνα με την πραγματικότητα της χώρας του.

Φυσικά, όταν λέω πως στις απόψεις αυτές δεν υπάρχει τίποτε το αξιόλογο, αυτό δε σημαίνει ότι καθ' όλη αυτή την περίοδο μεταξύ των κομμάτων μας χάθηκε κάθε είδους σύνδεση και ενημέρωση. Όχι. Από καιρού σε καιρό έπεφταν στα χέρια μας διάφορα έντυπα που μιλούσαν για τη ζωή και την οργάνωση του ΚΚΓ, για τον Εθνικοαπελευθερωτικό Στρατό Γιουγκοσλαβίας, για την οργάνωση της νέας εξουσίας κλπ,

κλπ. Υπήρχαν επίσης περιπτώσεις που, εκτός από το Ραδιοσταθμό της Μόσχας, πιάναμε και τα κύματα του ραδιοσταθμού «Ελεύθερη Γιουγκοσλαβία» και ακούγαμε κάποιο ανακοινωθέν ή σχόλιο για τη ζωή και τη δράση του ΚΚΓ και του γιουγκοσλάβικου παρτιζάνικου στρατού.

Επίσης, εμείς από τη μεριά μας, συντροφικά, ενημερώναμε πότε πότε τη γιουγκοσλάβικη ηγεσία για την κατάσταση του αγώνα μας και τις προοπτικές του, για τις μανούβρες του καταχτητή και της αντίδρασης, για τις νίκες που σημειώναμε. Ο Μιλαντίν Πόποβιτς, εκμέρους του, έστελνε κατά καιρούς στη γιουγκοσλάβικη ηγεσία και καμιά είδηση για τη διεξαγωγή του αγώνα και την κατάσταση στη χώρα μας.

Για να αποδειχτεί πόσο παράλογη είναι η αξίωση της γιουγκοσλάβικης ηγεσίας για την δήθεν βοήθεια που μας έσωσε στην περίοδο μέχρι τα τέλη τρυ 1943, αναφέρω κι ένα απλό στοιχείο: Την επιστολή που έστειλε ο Γ. Μπ. Τίτο στον Μιλαντίν Πόποβιτς στις 9 Οχτώβρη 1943 για την ΚΕ του ΚΚΑ. Απ' όποια πλευρά κι αν την εξετάσεις, και στην επιστολή αυτή, που βρίσκεται στο αρχείο του Κόμματος μας, δεν μπορεί να δοθεί από μέρους μας κανένας άλλος χαρακτηρισμός εκτός από τους χαρακτηρισμούς που δώσαμε στην πρώτη επιστολή του Τίτο, την οποία λάβαμε το Δεκέμβρη του 1942 και που ανέφερα παραπάνω.

Με το στόμα του, ο Τίτο, ή ακριβέστερα με το χέρι του, επιβεβαιώνει ότι και στα τέλη του 1943, όπως και στα τέλη του 1942, δεν είχε την παραμικρή ιδέα για την κατάσταση του Κόμματος και του Εθνικοαπελευθερωτικού μας Αγώνα. Αφού μας ρωτούσε αν είναι αλήθεια ότι «ηγέτης του παρτιζάνικου στρατού στην Αλβανία είναι ένας πρώην αστυνομικός διευθυντής»!!! (που τό 'χε μάθει, λέει, από το Ραδιοσταθμό του Λονδίνου!), ο Τίτο περνούσε στις «οδηγίες»: Τον Οχτώβρη του 1943 αυτός μας έλεγε πως εάν έχουν αυξηθεί οι γραμμές των παρτιζάνων στην Αλβανία, να γίνει το πέρασμα σε μεγαλύτερους σχηματισμούς, σε ταξιαρχίες!

Αυτό μας προκαλούσε μόνον θυμηδία, γιατί την απόφαση για το πέρασμα σε μεγάλους σχηματισμούς εμείς την είχαμε πάρα από το Μάρτη του 1943, στην Πρώτη Εθνική Συνδιάσκεψη· τον Ιούνη δώσαμε οδηγίες για τη συγκρότηση της 1ης Ταξιαρχίας Κρούσης, ενώ μέχρι τον Οχτώβρη, όταν ο Τίτο μας έδινε «προσανατολισμούς» εμείς είχαμε συγκρότησα την 1η Ταξιαρχία, την 3η Ταξιαρχία και συνεχίζονταν η δουλειά για τη συγκρότηση και άλλων παρτιζάνικων ταξιαρχιών.

Ακόμα πιό γελοίος γίνονταν ο Τίτο με τις «συμβουλές» που μας έδινε για το ζήτημα της μελλοντικής εξουσίας στην Αλβανία. «Σας συμβουλεύω, έλεγε, ν' αρχίσει και στην Αλβανία η δημιουργία της λαϊκής εξουσίας..., έχοντας σαν βάση τα λαϊκά συμβούλια της απελευθέρωσης...», και, αφού περιέγραφε «τις ιδιόμορφες δυσκολίες» για το πρόβλημα αυτό στη Γιουγκοσλαβία, συνέχιζε: «Εσείς, στη χώρα σας, θα μπορούσατε να σχηματίσετε αμέσως μια λαϊκή κυβέρνηση, που να στηρίζεται, όπως είπα, στα λαϊκά συμβούλια απελευθέρωσης... Εάν εκεί δεν έχει ωρίμασει η κατάσταση, τότε σχηματίστε μια λαϊκή εθνικοαπελευθερωτική επιτροπή, που θα εκτελούσε όλες τις λειτουργίες μιας κυβέρνησης ώσπου να 'ρθει ο καιρός να σχηματιστεί μια τέτοια κυβέρνηση».[1]

Όποιος δεν γνωρίζει την πραγματικότητα μας εκείνης της περιόδου, ή όποιος θέλει να διαστρεβλώσει την πραγματικότητα αυτή, όπως έκαναν και κάνουν οι τιτοϊκοί, μπορεί να πει: «Να, λοιπόν, πού είναι οι ξεκάθαρες οδηγίες που σας έστειλε ο Τίτο! Γιατί αρνείστε τις αξίες του;». Με την ιστορική αλήθεια μπροστά μας έχουμε το δι-

1. Από την επιστολή του Τίτο προς το Μιλαντίν Πόποβιτς για την ΚΕ του ΚΚΑ, 9 Οχτώβρη 1943. Κ.Α.Κ.

καίωμα να τους απαντήσουμε, όπως και τους απαντήσαμε: Το Κομμουνιστικό Κόμμα Αλβανίας, για τα καίρια ή οποιουδήποτε είδους προβλήματα της δραστηριότητας του, ποτέ δεν πήρε και δεν περίμενε να πάρει «οδηγίες» από τον Τίτο! Και, εάν τα όσα μας έγραφε για το πρόβλημα της εξουσίας θα μπορούσαν να ονομαστούν οδηγίες, τότε δεν έμενε άλλο παρά να τις ονομάσουμε «όψιμες οδηγίες», ή όπως λέει ο λαός «κατόπιν εορτής». Συγκεκριμένα: Το Κομμουνιστικό Κόμμα Αλβανίας από την άνοιξη ακόμα του 1942 είχε αρχίσει τη δουλειά για την ίδρυση της λαϊκής δημοκρατικής εξουσίας με τη δημιουργία των πρώτων εθνικοαπελευθερωτικών συμβουλίων· στα τέλη αυτής της χρονιάς όλη η χώρα ήταν γεμάτη με συμβούλια, ενώ το Σεπτέμβρη του 1943, η Δεύτερη Εθνικοαπελευθερωτική Συνδιάσκεψη του Λαμπινότ τα είχε ανακηρύξει σαν τη μόνη λαϊκή εξουσία στην Αλβανία. Όσο για την άλλη «οδηγία» του Τίτο για να σχηματίσουμε «ένα λαϊκό εθνικοαπελευθερωτικό συμβούλιο», πρέπει να λεχθούν τα παρακάτω : Στην Αλβανία όχι τον Οχτώβρη του 1943 που «θυμήθηκε» ο Τίτο, αλλά από το Σεπτέμβρη του 1942, το Κόμμα μας είχε ιδρύσει το Γενικό Εθνικοαπελευθερωτικό Συμβούλιο! Το προεδρείο του Γενικού Συμβουλίου που αναδείχτηκε από τη Συνδιάσκεψη του Λαμπινότ το Σεπτέμβρη του 1943, εκτελούσε μια σειρά καθήκοντα της Δημοκρατικής Κυβέρνησης!

Κοντολογής, ο Τίτο δεν ήξερε τίποτε τι γίνονταν εδώ στην Αλβανία και μας «έδινε οδηγίες» για πράγματα που μόνοι μας τα είχαμε κάνει πολύ καλά από καιρό. Γι' αυτό δεν είναι δικό μας φταίξιμο που δεν περιμέναμε τις «οδηγίες» του Τίτο και μετά να ενεργήσουμε. Αντίθετα, εάν μέναμε σε θέσεις αναμονής, αν περιμέναμε να ιδούμε πώς θα μας «προσανατόλισει» ο Τίτο και οι άνθρωποι του, την υπόθεση του Κόμματος και του μέλλοντος του λαού μας θα την είχε πάρει το ποτάμι! Αυτό θα ήταν βαρύ σφάλμα, ασυγχώρητο.

Έτσι, όσο κι αν βασανίσεις το μυαλό σου και στύψεις το θυμητικό, τίποτε δεν μπορεί να βρεις υπέρ της «απεριόριστης βοήθειας» που μας έδωσαν τάχα και στην περίοδο αυτή οι γιουγκοσλάβοι «φίλοι», όπως ισχυρίζονται.

Αλλά, ίσως να έχουν το λόγο για τον παλιό μας «φίλο», το Ντουσάν Μουγκόσα, που τον περισσότερο καιρό αυτής της περιόδου (μέχρι το Μάη 1944), εξακολουθούσε να παραμένει στην Αλβανία. Αν ο Τίτο και συντροφιά τη «βοήθεια» τους στην περίοδο αυτή, για την οποία ισχυρίζονται, τη στηρίζουν στη «συμβολή» του Μουγκόσα, τότε θα χρειαστεί να πω δυό λόγια και για τη «συμβολή» αυτού του κατ' επίφασιν μικρού και αλλοπρόσαλλου τιτοϊκού, αλλά που ήταν επιφορτισμένος με σκοτεινές αποστολές και με απώτερους στόχους.

Σαν άνθρωπος της «βάσης» που ήταν, από την άνοιξη του 1943, ο Ντουσάν Μουγκόσα «κόλλησε» στην επαρχία της Αυλώνας. Ιδιαίτερα με τον Μεχμέτ Σέχου ταίριαζαν τα χνότα τους και, αργότερα, όταν στείλαμε εκεί σαν απεσταλμένο του Κόμματος και τη Λιρί Γκέγκα, αυτοί οι τρείς έγιναν σαν μια πυρωστιά. Ήταν γνωστοί σαν άνθρωποι της δράσης και της εξόρμησης, σαν παλληκαράδες και αποφασιστικοί, αλλά και οι τρεις ήταν γνωστοί σαν αυθάδεις και αλαζονικοί, με άσβηστη δίψα για επίδειξη και για όνομα, κάνοντας ακόμα και τρομοκρατικές πράξεις, για τις οποίες έχουν επικριθεί και προειδοποιηθεί συνεχώς με επιστολές και προφορικά. Έχω όμως το λόγο για το Μουγκόσα. Επωφελούμενος από τη φιλία με το Μεχμέτ Σέχου και τη Λιρί Γκέγκα, ο Ντουσάν πήγαινε από συνέλευση σε συνέλευση και από συνάντηση σε συνάντηση και μισά αλβανικά, μισά σέρβικα προσπαθούσε «να γεμίσει το κεφάλι» των Σκεντέρ Μούτσο και Υσνί Λεπενίτσα να ταχθούν με τη γραμμή του Μετώπου και με τον αγώνα που καθοδηγούσε το Κομμουνιστικό Κόμμα Αλβανίας!

Μ' αυτή την άπρεπη και αλόλιστη επέμβαση, ιδιαίτερα σε μια περιοχή σαν την Αυλώνα, ο Μουγκόσα δεν έκανε άλλο παρά χαλούσε τη δουλειά που κάναμε.

Μεγάλες προσπάθειες και πολύ δουλειά χρειάστηκε να κάμει το Κόμμα, ιδιαίτερα ο Υσνί Κάπο, για να διορθώνονται αυτά που ο Ντουσάν Μουγκόσα, η Λιρί Γκέγκα και ο Μεχμέτ Σέχου χάλκευαν τη νύχτα για να μας χαλούν δουλειά την ημέρα στην επαρχία της Αυλώνας.

Άρχισαν να καταφθάνουν συνεχώς σε μας ειδήσεις για τα βαριά και σεχταριστικά τους λάθη και, αφού χαρακτηρίσαμε τη δουλειά τους πολύ επιζήμια, τους απομακρύναμε από την επαρχία της Αυλώνας.

Φυσικά, θα ενεργούσαμε και ενεργήσαμε με προσοχή για να μη αφήσουμε άνοιγμα για δυσαρέσκειες, ιδιαίτερα στο «φίλο», το Μουγκόσα. Τον Αύγουστο του 1943 συγκροτήσαμε την 1η Ταξιαρχία Κρούσης και ο Ντουσάν ζήτησε επίμονα να τον στείλουμε εκεί.

— Θα είμαι σε διαρκή δραστηριότητα — είπε ο «άνθρωπος της βάσης» — και με τον Μεχμέτ Σέχου συνεννοούμαστε πολύ καλά.

Και πράγματι καλά συνεννοήθηκαν.

Σε μια από τις συναντήσεις με τον Τέμπο είχαμε σκληρή διαμάχη μαζί του για το πώς θα ονομάζαμε τις παρτιζάνικες ταξιαρχίες μας. Αυτός έλεγε «να τις ονομάσετε προλεταριακές ταξιαρχίες όπως στη Γιουγκοσλαβία», ενώ εγώ, ο Μιλαντίν και ο Σπύρο Μωυσίου επιμέναμε ότι πρέπει να ονομαστούν «ταξιαρχίες κρούσης», γιατί κατ' αυτόν τον τρόπο δεν αφήναμε ούτε και στην ορολογία περιθώριο για παρερμηνείες και δεν υπερβαίναμε ούτε τα συνθήματα του Εθνικοαπελευθερωτικού Αγώνα κλπ. Παρά την επιμονή του Τέμπο, εμείς ενεργήσαμε όπως το σκεφτόμασταν. Ο μόνος από τους ανθρώπους μας, που ερωτεύτηκε τη γιουγκοσλάβικη ορολογία, ήταν ο Μεχμέτ Σέχου. Μπροστά μας αναγκάζονταν να λέει την 1η Ταξιαρχία, όπου τον ειχαμε διορίσει διοικητή, «Ταξιαρχία Κρούσης», αλλά στις συζητήσεις και στις εμπιστευτικές επιστολές με τους γιουγκοσλάβους «φίλους», την έλεγε «προλεταριακή ταξιαρχία». Μάλιστα σε μια από τις επιστολές αυτές που έστειλε στο Μουγκόσα, ο Μεχμέτ Σέχου εξέφραζε τη «βαθιά λύπη» που ο Ντουσάν έφευγε από την Αλβανία «πριν αποτελειώσει η ταμπέλα που έχει παραγγελθεί με την επιγραφή 1η ΠΡΟΛΕΤΑΡΙΑΚΗ Ταξιαρχία».[1]

Αναμφίβολα, εδώ ήταν η «συμβολή» του Ντουσάν Μουγκόσα, ο οποίος, απουσία του Τέμπο, εφάρμοζε τις εντολές και τις ιδέες του Τέμπο για να φέρει διάσπαση και διάσταση στις απόψεις και τις θέσεις των συντρόφων μας. Η αρνητική όμως επίδραση του Μουγκόσα στην Ι Ταξιαρχία, εκδηλώθηκε ιδιαίτερα σε άλλες πλευρές. Είναι γνωστά τα κατορθώματα και ο υποδειγματικός αγώνας που έκαναν, κάτω από την καθοδήγηση και την έμπνευση του Κόμματος και του Γενικού Επιτελείου, οι γενναίοι παρτιζάνοι αυτής της ταξιαρχίας στα χρόνια του Εθνικοαπελευθερωτικού Αγώνα. Γι' αυτά έχει μιλήσει και θα μυλάει η ιστορία. Χωρίς να μπερδεύουμε όμως τους μαχητές της ταξιαρχίας και τη συντριπτική πλειοψηφία των στελεχών της, πρέπει να λεχθεί ότι με προσωπική διαταγή του Μεχμέτ Σέχου, με την έμπνευση και την άμεση υποκίνηση του Ντουσάν Μουγκόσα, έγινε εκείνα τα χρόνια κάπου και καμιά αυθαίρετη ενέργεια, βλαβερή και σεχταριστική. Τέτοια ήταν, λογουχάρη, η περίπτωση της εκτέλεσης μιας ομάδας μπαλλιστών, οι οποίοι ναι μεν πιάστηκαν αιχμάλωτοι ύστερα από μια ένοπλη σύγκρουση με τις δυνάμεις μας, αλλά στην απόφαση εναντίον τους παραβιάστηκε η εντολή του Κόμματος ότι, σε τέτοιες περιπτώσεις, έπρεπε να υπάρχει ψύχραιμη κρίση,

1. Αντίτυπο αυτής της επιστολής και άλλων επιστολών του Μεχμέτ Σέχου, γεμάτες θαυμασμό προς το Ντουσάν Μουγκόσα, βρίσκονται στο Κ.Α.Κ.

με βάση τα εγκλήματα που είχε διάπραξει ο καθένας. Από τις ίδιες εκείνες μέρες εμείς καταδικάσαμε αυστηρά αυτή την πράξη.[1] Με το σεχταρισμό του ο Μουγκόσα, τόσο στις πολιτικές οργανώσεις όσο και στην ταξιαρχία μας έφερε μόνο ζημιά. Αλλά δεν ήταν μόνον αυτή η «συμβολή» του Ντουσάν Μουγκόσα. Ο μαύρος καπνός της χαφιέδικης δουλειάς του με μερικά από τα στελέχη της 1ης Ταξιαρχίας, ή και αλλού όπου του πέρασε, φάνηκε μερικές φορές στον ορίζοντα του Κόμματος, σε όλη την πορεία του και μέχρι τις μέρες μας, κάθε φορά που αυτό συγκρούονταν με αντικομματικές ομάδες ή άτομα στην ηγεσία.

Για τον Τίτο και συντροφιά, η «συμβολή» αυτού του σεχταριστή, μεγαλομανή και αρριβίστα, είναι, λοιπόν, πολύ μεγάλη. Ο Ντουσάν Μουγκόσα περιφέρονταν στη «βάση», όχι απλώς από «προσωπικό ζήλο», αλλά ήταν βαλμένος να περιφέρεται και να χώνει τη μύτη παντού για να συλλέγει πληροφορίες σχετικά με τους συντρόφους μας και να τις στέλνει στη γιουγκοσλάβικη ηγεσία. Προετοιμάζονταν τα σχέδια και τα κρυφά στελέχη για να χτυπήσουν την ηγεσία του Κόμματος μας, για να διαστρεβλώσουν τη σωστή γραμμή μας, για να υποτάξουν όλο το Κομμουνιστικό Κόμμα Αλβανίας. Όχι τυχαία, 4-5 μήνες πριν έρθει ο Βελιμίρ Στόινιτς στην Αλβανία, ο Ντουσάν Μουγκόσα κλήθηκε να επιστρέψει επειγόντως στη Γιουγκοσλαβία με «ειδικά» καθήκοντα. Τον προβοδίσαμε όπως δεν του άξιζε (με τιμές και ευχαριστίες), αλλά κι αυτός μας «τίμησε» όπως δε μας άξιζε: έδωσε στη γιουγκοσλάβικη ηγεσία τα απαιτούμενα στοιχεία για να φτάσει στο συμπέρασμα ότι ενάντια στο ΚΚΑ και την ηγεσία του έπρεπε να ενεργηθεί γρήγορα και με στιβαρό χέρι. Διαφορετικά το χαρτί των τιτοϊκών για να βάλουν στο χέρι την Αλβανία θα καίγονταν στα χέρια τους.

Άρχιζε μια νέα περίοδος στις σχέσεις μας με την ηγεσία του ΚΚΓ. Έρχονταν, δηλαδή, ο καιρός που η γιουγκοσλάβικη ηγεσία συγκέντρωνε την προσοχή να μας «βοηθήσει» και προς εκείνες τις κατευθύνσεις που μέχρι τώρα τις είχε παραμέλησει: στις εσωτερικές μας υποθέσεις. Έρχονταν ο καιρός ώστε ύστερα από ένα χρόνο απουσίας, δίπλα στην ηγεσία μας θα κατεύθυνε ο τρίτος στα χρόνια του Εθνικοαπελευθερωτικού Αγώνα απεσταλμένος του Τίτο. Ήταν ένας συνταγματάρχης —ο Βελιμίρ Στόινιτς. Με το όνομα και την αποστολή αυτού του αδικού απεσταλμένου του Τίτο συνδέεται πλέρια ένα από τα πιό πικρά και με τις πιό βαριές συνέπειες γεγονότα για το Κόμμα και τη χώρα μας, η 2-η Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΑ, γνωστή στην ιστορία σαν «παρασκήνιο του Μπεράτι».

1. Σε μια επιστολή που έστειλε ο σύντροφος Ενβέρ Χότζια στις 5 του Νοέμβρη 1943 στον Μεχμέτ Σέχου, μεταξύ άλλων του έγραφε: «Η εκτέλεση αυτή ήταν υπερβολική, άτοπη και λαθεμένη, γιατί αντί να μας φέρει όφελος, μας ζημιώνει. Πρέπει να έχουμε υπόψη μας ότι οι χωρικοί που βρίσκονται στις τσέτες του Μπάλλι Κομπετάρ είναι αθώοι άνθρωποι, αφώτιστοι και θύματα... Δεν πρέπει να μπούμε σε έχθρα με τους χωρικούς, γιατί αυτοί είναι στήριγμα του Κόμματος μας και μια συμπεριφορά σαν η δική σας απέναντι τους έχει επιπτώσεις στα αγροτικά στρώματα. Με κανέναν τρόπο δεν πρέπει να δώσουμε λαβή στον εχθρό να μας κατηγορεί για τέτοιους που δεν είμαστε». Κ.Α.Κ.

ΤΑ ΠΑΡΑΣΚΗΝΙΑ ΤΟΥ ΜΠΕΡΑΤΙ

Η «αποστολή Στόινιτς» στην Αλβανία.0 Νιάζ Ντιζντάρεβιτς «Eminence grise» του Νάκο Σπύρου. Ο σοβιετικός ταγματάρχης Ιβάνωφ «μας γνωρίζει» μέσω του Στόινιτς * Η εγκατάσταση της κυριότερης ηγεσίας μας στο ελεύθερο Μπεράτι * Ο Νάκο Σπύρου, ο Κώτσι Τζότζε, ο Σεϊφουλά Μαλεσόβα και ο Πάντι Κρίστο εμπλέκονται στην τιτοϊκή συνωμοσία. Η Λιρί Γκέγκα στο ρόλο του «αποδιοπομπαίου τράγου» * Τα τρία διαβήματα της «αποστολής Στόινιτς»: πρώτο — η απομάκρυνση από την Αλβανία του Μιλαντίν Πόποβιτς· δεύτερο — η διάσπαση του Πολιτικού μας Γραφείου· τρίτο — η διάσπαση της ΚΕ του ΚΚΑ και η καταδίκη της κυριότερης ηγεσίας μας * Πίσω από την «ενότητα» των συνωμοτών κουφοβράζουν τα ζιζάνια της διάσπασης και του αυτοξεσκεπάσματός τους * Η ομιλία του Β. Στόινιτς — τιτοϊκή πλατφόρμα για την υποταγή του ΚΚΑ και την καταβρόχθιση της Αλβανίας * Ο Τίτο, μεσολαβητής των Άγγλων * Οι λαϊκές εξεγέρσεις στην Κοσόβα * Ο Στόινιτς σερβίρει την ιδέα της «Βαλκανικής Ομοσπονδίας» με επικεφαλής τη Γιουγκοσλαβία * Οι καρποί της Ολομέλειας του Μπεράτι.

Η περίοδο από τον Αύγουστο του 1943, όταν απομακρύνθηκε ο Βουκμάνοβιτς Τέμπο και μέχρι τον Αύγουστο του 1944, όταν ήρθε σ' εμάς ο Βελιμίρ Στόινιτς είναι μιά από τις πιό θυελλώδικες και τις πιό λαμπρές περιόδους της ιστορίας του Κόμματος μας και του Εθνικοαπελευθερωτικού Αγώνα στην Αλβανία. Κατά την περίοδο αυτή το Κομμουνιστικό μας Κόμμα πύκνωσε και σφυρηλάτησε περισσότερο τις γραμμές του, επεξεργάστηκε και ακολούθησε με συνέπεια μια ξεκάθαρη και σωστή μαρξιστική-λενινιστική γραμμή σ' όλους τους τομείς και σαν αποτέλεσμα επιτεύχθηκαν μεγάλες νίκες.

Η ενίσχυση και η παγίωση του Αντιφασιστικού Εθνικοαπελευθερωτικού Μετώπου, η διοργάνωση και το δυνάμωμα στα χωριά και στις πόλεις των εθνικοαπελευθερωτικών συμβουλίων, αποτελούν μια άλλη ένδειξη της τεράστιας δουλειάς και πάλης που έκαμε το Κόμμα μας σ' αυτή την περίοδο. Η Δεύτερη Εθνικοαπελευθερωτική Συνδιάσκεψη που οργανώθηκε στο Λαμπινότ του Ελμπασάν το Σεπτέμβρη του 1943 και τι βαρυσήμαντες αποφάσεις της,[1] προηγήθηκαν όλης της μεγάλης και διορατικής

1. Η Συνδιάσκεψη αυτή εξέτασε σαν κυριότερο ζήτημα την ενίσχυση της λαϊκής δημοκρατικής εξουσίας. Ενέκρινε το καταστατικό και τον κανονισμό των εθνικοαπελευθερωτικών συμβουλίων, εξέλεξε το νέο Γενικό Εθνικοαπελευθερωτικό Συμβούλιο, καταδίκασε δημόσια τον συμβιβασμό των αντιπροσώπων του Γενικού Συμβουλίου, Υμέρ Ντισνίτσα και Μουσταφά Γκινίσι (ο τελευταίος, μυστικός πράχτορας της αγ-

δουλειάς του Κόμματος για τη δημιουργία του νέου δημοκρατικού και λαϊκού κράτους στην Αλβανία. Το επιστέγασμα αυτής της δουλειάς ήταν η διοργάνωση και η διεξαγωγή με πλήρη επιτυχία του ιστορικού Συνεδρίου της Πρεμετής, το Μάη του 1944, που έλυσε οριστικά ένα από τα στρατηγικά καθήθοντα του Κόμματος — ίδρυσε το νέο αλβανικό κράτος της λαϊκής δημοκρατίας.

Κατά την περίοδο αυτή ο Αλβανικός Εθνακοαπελευθερωτικός Στρατός, σε συνεχείς συγκρούσεις με τον καταχτητή και τους ντόπιους προδότες, αύξησε πολύ γρήγορα τις γραμμές του, εξοπλίστηκε και σφυρηλατήθηκε στις μάχες και αναδείχτηκε σαν στρατός νέου τύπου, που εκτός των άλλων, αντιμετώπισε μ' επιτυχία ένα από τα πιό σοβαρά χτυπήματα του εχθρού, τη μεγάλη ναζιστική Επιχείρηση του Χειμώνα 1943-1944 και την άνοιξη του 1944 πήρε στα χέρια του την πρωτοβουλία και, με διαταγή του Γενικού Επιτελείου, πέρασε σ' αντεπίθεση. Ύστερα από τη συγκρότηση ικανού αριθμού ταξιαρχιών και άλλων μονάδων, που το Μάη του 1944 αριθμούσαν στις γραμμές τους πάνω από 35000 μαχητές, εκτός από τις εφεδρικές και εθελοντικές ένοπλες τσέτες στα χωριά, πέρασε στη συγκρότηση της 1-ης Μεραρχίας Κρούσης και, λίγο αργότερα, της 2-ης Μεραρχίας του Αλβανικού Εθνικοαπελευθερωτικού Στρατού. Στα τέλη του Μάη 1944, με την ιδιότητα του Γενικού Αρχηγού, έδωσα διαταγή στον Εθνικοαπελευθερωτικό Στρατό να περάσει σε γενική επίθεση για την πλήρη απελευθέρωση της Αλβανίας από τους γερμανούς καταχτητές και για την πλήρη συντριβή του Μπάλλι Κομπετάρ, του Λεγκαλιτέτι και όλων των άλλων δυνάμεων της αντίδρασης. Οι φλόγες της αποφασιστικής μάχης αγκάλιασαν τη νότια και τη βόρεια Αλβανία. Όλα πήγαιναν καλά τόσο στο εξωτερικό μέτωπο ενάντια στις χιτλερικές δυνάμεις, όσο και στο εσωτερικό μέτωπο. Η αποφασιστική νίκη δεν ήταν μακριά.

Σ' αυτή ακριβώς την περίοδο εντάθηκαν όσο ποτέ άλλοτε οι προσπάθειες και οι απόπειρες των αγγλο-αμερικάνων συμμάχων να επέμβουν άγρια στις εσωτερικές μας υποθέσεις,[1] για να μη επιτρέψουν να τους ξεφύγει η Αλβανία από τα χέρια. Εμείς όμως χτυπήσαμε έγκαιρα αυτά τα σχέδια των συμμάχων. Και στο μέλλον θα ήμασταν συνεχώς προσεχτικοί και άγρυπνοι απέναντι στην αγγλο-αμερικάνικη απειλή. Μ' αυτούς θα είχαμε πάλη και συγκρούσεις, αλλά στην τελευταία ανάλυση η υπόθεση τους στην Αλβανία ήταν χαμένη.

Ακριβώς, στις στιγμές αυτές, που στην Αλβανία η θύελλα του αγώνα και της επανάστασης ήταν στο κορύφωμα, έφτασε στο Γενικό μας Επιτελείο ο απεσταλμένος του Τίτο, συνταγματάρχης Βελιμίρ Στόινιτς και ο βοηθός του, Νιάζ Ντιζντάρεβιτς[1]. Με τον ερχομό τους αρχίζει μια από τις πιό δύσκολες και πιό λεπτές περίοδες της ιστορίας μας στη διάρκεια του πολέμου και μετά τον πόλεμο — η περίοδος των ανοιχτών και καμουφλαρισμένων συγκρούσεων και διενέξεων με την ηγεσία του Βελιγραδίου. Το ΚΚ Αλβανίας και ο αλβανικός λαός επί μερικά χρόνια συνέχεια θα 'μπαιναν

γλικής Ιντέλλιτζενς Σέρβις. Βλέπε: Ενβέρ Χότζια. «Ο αγγλο-αμερικάνικος κίνδυνος για την Αλβανία», σελ. 132-170, ελλην. έκδ., 1982), με τους αντιπροσώπους του Μπάλλι Κομπετάρ στη Μουγκέ της επαρχίας Κρούγια, σ' αντίθεση με τις οδηγίες που είχαν πάρει και αποφάσισε να ξεσκεπάσει μέχρι τέλους την εχθρική δράση του Μπάλλι Κομπετάρ.

1. Ενβέρ Χότζια. «Ο αγγλο-αμερικάνικος κίνδυνος για την Αλβανία», σελ. 252-258, ελληνική έκδοση 1982.

2. Σήμερα δεν ξέρουμε τι απέγινε αυτός ο Βελιμίρ Στόϊνιτς και δεν έχουμε ακούσει πιά το όνομα του ύστερα από το απαίσιο έργο που ανάπτυξε στην Αλβανία, ενώ ο Νιάζ Ντιζντάρεβιτς, διπλωμάτης με παπιόν στο Παρίσι και πρεσβευτής με κομπολόγι στην Αλγερία, τελευταία ήταν πρόεδρος της Επιτροπής των Εξωτερικών Υποθέσεων στη Γιουγκοσλαβία Ομοσπονδιακή Σκουψίνα. (*Σημ. του συγγραφέα*).

έτσι σε μια νέα πάλη, ιδιόμορφη, χωρίς κανόνια και πολυβόλα, αλλά το ίδιο, αν όχι δυσκολότερη και με πιό επικίνδυνες συνέπειες, από τον ένοπλο αγώνα ενάντια στους φανερούς εχθρούς.

Η «αποστολή Στόϊνιτς»

Ο Βελιμίρ Στόϊνιτς ήρθε στην Αλβανία στα τέλη Αυγούστου 1944 με την ιδιότητα του αρχηγού της γιουγκοσλάβικης στρατιωτικής αποστολής στο Γενικό μας Επιτελείο.

— Καθήκον της αποστολής μας — μας είπε από την πρώτη συνάντηση στο Χέλμες — είναι, πρώτο, να μεταβιβάσουμε αδερφικά στο Γενικό σας Επιτελείο την πείρα του Γιουγκοσλάβικου Επιτελείου σχετικά με τις μεγάλες και συνδυασμένες επιχειρήσεις τώρα που τα γερμανικά στρατεύματα αποσύρονται από την Ελλάδα, δεύτερο, να αποκαταστήσουμε κανονικούς δεσμούς μεταξύ των γενικών επιτελείων και των στρατών των δυό χωρών μας, να βλέπουμε τις δυνατότητες συντονισμού στο μέλλον και μεγάλων κοινών επιχειρήσεων και, τρίτο, να βοηθήσουμε στην παραπέρα διοργάνωση του αδερφού στρατού της Αλβανίας.

Πολύ γρήγορα όμως, από τις πρώτες συνομιλίες με το συνταγματάρχη αυτό και με τον κυριότερο βοηθό του, το Νιάζ Ντιζντάρεβιτς, θα διαπιστώναμε πως η αποστολή τους μόνο το όνομα, την ετικέττα και τον τρόπο ενέργειας είχε στρατιωτικό. Μάλιστα ο ίδιος ο Στόϊνιτς από την πρώτη κιόλας συνάντηση μας είπε πως έρχονταν και με την ιδιότητα του «ινστρούχτορα της ΚΕ του ΚΚΓ», στην ηγεσία μας, εμείς όμως δεν το δεχτήκαμε τέτοιο πράγμα κι αυτός εξέφρασε ανοιχτά τη δυσφορία του. Η αλήθεια είναι πως αυτός έρχονταν για άλλα «καθήκοντα». Μερικά απ' αυτά, τα πιό καταφανή και τα πιό απτά, απ' ό,τι γνωρίζαμε εκείνη την περίοδο, θα τα καταλαβαίναμε από τότε. Τα άλλα θα διευκρινίζονταν αργότερα, όταν εμείς θα εξετάζαμε και θα επανεξετάζαμε όλα όσα συνέβηκαν από τη στιγμή της άφιξης του κλιμακίου του Στόϊνιτς στην Αλβανία.

Ο χρόνος θα επιβεβαίωνε ότι, πάνω απ' όλα, η «αποστολή Στόϊνιτς» ήταν μια ειδική αποστολή που έστελνε ο Τίτο, στο τέλος του πολέμου στην Αλβανία, για σκοτεινούς πολιτικούς σκοπούς αντιπερισπασμού και κατασκοπείας. Ήρθε για να οργανώσει το χτύπημα ενάντια στο ΚΚΑ και τη γραμμή του, ήρθε για να υποτάξει το ΚΚΑ, για να το μετατρέψει σε όργανο και ουραγό του ΚΚΓ. Ήρθε ακριβώς στις παραμονές της πλήρους Απελευθέρωσης της Αλβανίας για να χτυπήσει τις βάσης πάνω στις οποίες χτίζονταν η νέα λαϊκή εξουσία και για να προετοιμάσει το έδαφος της μετατροπής της Αλβανίας σε έβδομη δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας.

Ξεκινώντας από τις ιδιαίτερες σχέσεις που είχαμε δημιουργήσει με το ΚΚΓ, εμείς υποδεχτήκαμε θερμά και εγκάρδια τον νέο απεσταλμένο της γιουγκοσλάβικης ηγεσίας. Αυτός μας μίλησε σχετικά με την κατάσταση στη Γιουγκοσλαβία, για τον παρτιζάνικο αγώνα και τις επιτυχίες που επιτεύχθηκαν κάτω από την ηγεσία του ΚΚ Γιουγκοσλαβίας και του Τίτο. Κι εμείς, από την πρώτη συνάντηση, του μιλήσαμε συντροφικά σχετικά με την κατάσταση και τις επιτυχίες του στρατού μας, για το Μέτωπο και τη νέα λαϊκή εξουσία που δημιουργούνταν.

— Μιά άλλη μέρα μπορεί να σας μιλήσω και για την οργάνωση και την πείρα του Κομμουνιστικού μας Κόμματος, είπε.

— Θα σας ακούσουμε με ευχαρίστηση, του είπα. Εμείς είμαστε νέο Κόμμα και έ-

χουμϊ; ανάγκη να γνωρίσουμε την πείρα των πιό παλιών και μεγαλύτερων κομμάτων και να ανταλλάξουμε απόψεις.

Έτσι σε μιά άλλη συγκέντρωση, ο Βελιμίρ Στόινιτς μας μίλησε για το ΚΚ Γιουγκοσλαβίας, για το παρελθόν του καθώς και για τον αγώνα και την σωστή ανάπτυξη που πήρε με τον ερχομό του Γιόσιπ Μπρόζ Τίτο επικεφαλής, καθώς και για το μεγάλο κύρος που απόχτησε αυτό το κόμμα στο λαό, με τον ηρωικό αγώνα που διεξάγει για τη νίκη, κάτω από την καθοδήγηση του.

Με την ευκαιρία αυτή μίλησα κι εγώ για το ιστορικό του Κόμματος μας από την ίδρυση του, για το άπλωμα του, για τις επιτυχίες που σημείωσε κλπ, κλπ. Μόλις τέλειωσα εγώ, ο συνταγματάρχης παράτησε το ρόλο του «στρατιωτικού» και είπε:

— Είναι αλήθεια πως η κυριότερη αποστολή μου είναι στρατιωτική, αλλά σαν κομματικό στέλεχος και με ειδική εντολή της ηγεσίας του κόμματος μας, θα συζητήσουμε και για κομματικά ζητήματα και για ό,τι άλλο — και άρχισε σοβαρά σοβαρά να μας κάνει «παρατηρήσεις» για τη γραμμή μας, να μας απαριθμεί τα «λάθη» που «συνεχώς» είχε κάμει δήθεν το Κόμμα μας!

Μια από τις «κυριότερες» κριτικές που είχε φέρει ο Βελιμίρ Στόινιτς ήταν ότι στη γραμμή του Κόμματος μας είχαν διαπιστωθεί δήθεν «συνεχώς» ταλαντεύσεις και προς τα δεξιά και προς τα αριστερά και δεν παρέλειψε να συνδέσει τον «οπορτουνισμό» της γραμμής μας με τις κριτικές του Βουκμάνοβιτς Τέμπο. Στην πραγματικότητα ο Τέμπο μας διακήρυσσε τον εμφύλιο σπαραγμό, μας υπόδειχνε να χτυπήσουμε το Μπάλλι Κομπετάρ που μόλις είχε ιδρυθεί, κριτίκαρε τις προσπάθειες του Κόμματος μας να αποσπάσει από το Μπάλλι Κομπετάρ τα παραπλανημένα στοιχεία. Ο Βελιμίρ Στόινιτς όμως μας κατηγόρησε πως στη γραμμή μας υπήρχε οπορτουνισμός και αυτό το «επιχειρηματολόγησε» με το γεγονός που οι αντιπρόσωποι του Γενικού Συμβουλίου του Εθνικοαπελευθερωτικού Μετώπου συνομίλησαν με τους αντιπροσώπους του Μπάλλι Κομπετάρ στο χωριό Μούγκε, κοντά στην Κρούγια, στα τέλη του Ιούλη και αρχές του Αυγούστου 1943. Ταυτόχρονα, χαρακτηρίζοντας τη Μούγκε σαν μια «οπορτουνιστική ενέργεια», με το «επιχείρημα» του αυτό, μας επέκρινε ότι φανήκαμε σεχταριστές που δε συνεχίσαμε παραπέρα τις συνομιλίες με τους συνεργάτες αυτούς του ιταλικού φασισμού και προδότες του λαού μας.

Αφού άκουσα ήρεμα αυτό το πρόσωπο (που τότε νομίζαμε μόνο ότι ήταν κακώς πληροφορημένος για τη γραμμή μας), του λέω:

— Όχι μόνο έρχεστε σ' αντίθεση με τον εαυτό σας και με τον Τέμπο, αλλά επιτρέψτε μου να συμπεράνω ότι δε γνωρίζετε την κατάσταση στη χώρα μας. Πρέπει να ξέρετε ότι το Μπάλλι Κομπετάρ είναι μέτωπο προδοσίας, οι αρχηγοί του είναι συνεργάτες των ιταλών φασιστών. Το Κόμμα μας έκαμε έκκληση στο Μπάλλι Κομπετάρ, από τον καιρό ακόμα της ίδρυσης του, να ταχθεί ενάντια στον καταχτητή. Αυτό δεν ήταν οπορτουνισμός στη γραμμή μας, αλλά ήταν γραμμή ορθή. Το Μπάλλι Κομπετάρ μας πολέμησε και συνεργάστηκε με τους ιταλούς καταχτητές. Στις παραμονές της συνθηκολόγησης της Ιταλίας δημιουργούνταν νέες καταστάσεις για τον αγώνα μας και εμείς έπρεπε να τις εκμεταλλευτούμε. Για το σκοπό αυτό κάμαμε άλλη μιά φορά έκκληση στους μπαλλίστες να πολεμήσουν ενάντια στους ιταλούς καταχτητές, που βρίσκονταν στα πρόθυρα της συνθηκολόγησης, καθώς και ενάντια στους νέους καταχτητές, τους Γερμανούς. Οι αρχηγοί του Μπάλλι Κομπετάρ απάντησαν στην έκκληση μας για συνομιλίες και για να αποφασίσουμε τι έπρεπε να γίνει αργότερα. Εμείς είχαμε τους σκοπούς μας, αυτοί είχαν τους δικούς τους. Αυτοί ήρθαν στις συνομιλίες μ' εμάς για να κερδίσουν λίγο γόητρο, ύστερα από το μεγάλο ρεζίλεμά τους στα μάτια του λαού,

ενώ εμείς, όπως είπα, ξεκινούσαμε από το σκοπό να προσελκύσουμε το Μπάλλι Κομπετάρ στον αγώνα ενάντια στους νέους καταχτητές, τους γερμανούς άγριους ναζιστές. Και, αν οι αρχηγοί του Μπάλλι Κομπετάρ θα συνέχιζαν κι αυτή τη φορά το παλιό παιγνίδι, τότε αυτοί θα ξεσκεπάζονταν καλύτερα και οριστικά στα μάτια του λαού και θα τους εγκατέλειπαν τα εξαπατημένα στοιχεία που αποτελούσαν τη βάση αυτής της οργάνωσης. Γι' αυτό έγινε η Μούκγε. Οι απεσταλμένοι του Εθνικοαπελευθερωτικού μας Μετώπου, είχαν πάρει ξεκάθαρες οδηγίες ότι πήγαιναν στη Μούκγε για να πουν στο Μπάλλι Κομπετάρ να μπει στον αγώνα και, πέρα απ' αυτό, να μη γίνει κανένας συμβιβασμός.

Οι αρχηγοί του Μπάλλι Κομπετάρ στη Μούκγε είχαν τα δικά τους σχέδια. Αυτοί ήθελαν όχι μόνο να δημιουργήσουν μια κοινή επιτροπή, αλλά ήθελαν ισοτιμία στη διακυβέρνηση της μελλοντικής Αλβανίας. Κι αυτό, βλέπεις, το ζητούσαν αυτοί που είχαν συνεργαστεί ανοιχτά με τη φασιστική Ιταλία και, τη στιγμή, που δεν έδιναν καμιά εγγύηση ότι θα πολεμήσουν τους Γερμανούς και ότι, εκτός των άλλων, ζήτησαν από μας να δεχτούμε και τη θέση της «μεγάλης Αλβανίας», της «εθνικής Αλβανίας». Και οι δυό απεσταλμένοι του Κόμματος μας έπεσαν στην παγίδα του Μπάλλι Κομπετάρ, αποδέχτηκαν τα αιτήματα του, επειδή ο ένας απ' αυτούς, ο Μουσταφά Γκινίσι, ήταν, όπως αποδείχτηκε, πράχτορας της Ιντελλιτζένς Σέρβις και ο άλλος, ο Υμέρ Ντισνίτσα, ήταν οπορτουνιστής. Από την πρώτη κιόλας στιγμή, το Κόμμα μόλις πληροφορήθηκε αυτή την προδοσία της αντιπροσωπείας του, την κατάγγειλε. Γι' αυτό, σύντροφε Βελιμίρ, σας λέω ότι δεν ευσταθούν οι κριτικές σας ενάντια στο Κόμμα μας και στην ηγεσία του, ούτε για οπορτουνισμό, ούτε για σεχταρισμό.

— Επιμένω ότι η καταδίκη της Μούκγε από μέρους σας ήταν σεχταρισμός, επανέλαβε ο Βελιμίρ. Έπρεπε να βρίσκατε τη γλώσσα για να πείσετε τους αρχηγούς του Μπάλλι Κομπετάρ.

— Ποτέ! Αυτό θα ήταν προδοσία, προδοσία προς το Κόμμα, του απάντησε ο Μιλαντίν εξοργισμένος. Αν κάναμε αυτό, ο αλβανικός λαός έπρεπε να μας στήσει στον τοίχο και να μας τουφεκίσει. Γιατί πολέμησε αυτός ο λαός κι αυτό το Κόμμα; Για να μοιράσει την εξουσία με την αντίδραση;

Η συζήτηση άναψε και συνεχίστηκε επί μακρόν. Κυρίως μιλούσα εγώ, ο Βελιμίρ και ο Μιλαντίν. Ο Κώτσι Τζότζε κάθονταν σιωπηρός, μόνο που, σύμφωνα με τον τόνο της συζήτησης, πότε κοκκίνιζε και πότε χλώμιαζε, ενώ ο Νάκο Σπύρου, δεν είχε «ευκαιρία» να συμμετάσχει στη συζήτηση: Τα ιταλικά του τον συνέδεαν με τον υπ' αριθμό δύο της «αποστολής Στόινιτς», με τον έξυπνο και πονηρό γιουγκοσλάβο, Νιάζ Ντιζντάρεβιτς. Μετάφραζε στο Ντιζντάρεβιτς αυτά που λέγαμε εμείς.

— Δε λέγω να μοιράζατε την εξουσία, απάντησε θυμωμένος ο Στόινιτς στο Μιλαντίν Πόποβιτς. Να παίρνατε μέρος στις συσκέψεις που προβλέπονταν στη Μούκγε, αυτό θέλω να πω. Μη προσπαθείτε να κρύψετε το σεχταρισμό σας, που είναι με κέρατα!

— Πού τον βλέπετε; τον ρώτησα.

— Σ' αυτά που είπα για τον τρόπο με τον οποίο ενεργήσατε στη Μούκγε. Έχω όμως και άλλα αποδειχτικά. Το σεχταρισμό σας τον έβγαλε στη φόρα η Λιρί Γκέγκα και ο Μεχμέτ Σέχου. Τι είναι αυτά που κάνουν;

— Αυτοί έχουν τις αμαρτίες τους, για τις οποίες εμείς τους έχουμε κριτικάρει και αυτό θα το εξετάσουμε πιό βαθιά. Μη ξεχνάς όμως ότι ο πιό στενός συνεργάτης τους, μάλιστα ο εμπνευστής σ' όλες τις σεχταριστικές διαστρεβλώσεις και πράξεις τους ήταν ο σύντροφος σας, ο Ντουσάν Μουγκόσα.

— Ας αφήσουμε το Μουγκόσα, αυτός είναι δικός μας και βλέπουμε εμείς τη δουλειά του, επέμβηκε ο Στόινιτς. Έχουμε το λόγο για τους συντρόφους μας. Η Λιρι Γκέγκα στην Αυλώνα βγάζει και βάζει όποιον θέλει στην περιφερειακή και στο κουμάντο. Ο Μεχμέτ Σέχου σκοτώνει στο Πεκίν 50-60 μπαλλίστες από τα χωριά της Λιούσνια, στη βόρεια Αλβανία η Λιρί συμπεριφέρεται με γυμνό το σπαθί.

— Γνωρίζετε καλά, βλέπω, την κατάσταση μας! του είπα με φανερή ειρωνεία.

— Πιστεύω πως τη γνωρίζω. Μάλιστα τη γνωρίζω πολύ καλά! απάντησε μα κομπασμό ο Βελιμίρ Στόινιτς.

— Σύντροφε συνταγματάρχη! του αποκρίθηκα αμέσως με τόνο κατηγορηματικό. Είμαστε σύντροφοι και φίλοι, σεβόμαστε και τιμούμε το κόμμα και τον αδερφό λαό σας, αλλά, με συγχωρείτε, νομίζω πως ξεπερνάτε τις αρμοδιότητες σας, σαν στρατιωτικός, είτε και σαν απεσταλμένος του Γιουγκοσλάβικου Γενικού Επιτελείου, μακάρι και σαν μέλος ενός άλλου κόμματος. Η επέμβαση σας, είναι ανεδαφική και ο τόνος απαράδεχτος.

— Εμείς πρώτα είμαστε κομμουνιστές, είπε, κάνοντας κάποια υποχώρηση. Δεν υπάρχει τίποτε το κακό που μιλούμε και γι' αυτά τα ζητήματα. Σας είπα εξάλλου ότι έχω και ειδική εντολή από το σύντροφο Τίτο να συζητήσω μαζί σας και γι' αυτά τα ζητήματα.

— Ωραία, σαν κομμουνιστές μπορούμε και να μιλήσουμε, αλλά πρέπει να 'χετε υπόψη σας πού μιλάτε και γιατί μιλάτε, του είπα.

— Με συγχωρείτε, απάντησε ξεροκοκκινισμένος. Ίσως είπα και καμιά έκφραση όχι μετρημένη, αλλά πρέπει να με κατανοήσετε, ότι όλα αυτά σας τα λέω συντροφικά, σαν φίλοι που είμαστε και για το καλό σας. Δεν έχω κανέναν άλλο σκοπό. Αλλά, ας τ' αφήσουμε για σήμερα, πιό ήρεμα θα μιλήσουμε άλλη φορά.

Χωριστήκαμε ψυχρά κι ας χαμογελάσαμε και σφίξαμε τα χέρια ο ένας του άλλου. Απ' το νου μου όμως δεν έβγαινε αυτό που συνέβηκε, προπαντός η αναπάντεχη κατηγορία για «σεχταρισμό». Όταν πριν ένα και πλέον χρόνο κάναμε προσπάθειες να προσελκύσουμε τα εθνικιστικά στοιχεία και οποιονδήποτε άλλο στο δρόμο του αγώνα ενάντια στους καταχτητές και γι' αυτό κατηγορηθήκαμε από τον Τέμπο για «οπορτουνισμό», ενώ αργότερα, όταν στο Μπάλλι Κομπετάρ βάλαμε σύνορο, προκύπτει πως τάχα πέσαμε, λέει, σε «σεχταρισμό». Δε συγκρατήθηκα και είπα στο Μιλαντίν:

— Δεν μπορώ να το καταλάβω. Αυτοί οι απεσταλμένοι θέλουν να μας βοηθήσουν, ή θέλουν οπωσδήποτε να «βρουν», ή να μας κολλήσουν «κάποιο σφάλμα...»;!

Ο Μιλαντίν γέλασε σαν με το στανιό, μου χτύπησε τις πλάτες και δεν είπε ούτε λέξη. Ήταν ένα γέλιο που σπάνια το είχα ιδεί στο φίλο μου του αγώνα και των ταλαιπωριών. Στο γέλιο αυτό διαφαίνονταν στενοχώρια, δυσαρέσκεια, ίσως και υποψία γι' αυτά που ξεστόμιζαν οι σύντροφοι του κόμματος του.

— Να αγωνιστούμε, να αγωνιστούμε και να βαδίσουμε μπροστά, κι απέ αυτά τα πράγματα τα βρίσκουμε, είπε. Στο κάτω κάτω ο Τέμπο και ο Βέλιο [Βελιμίρ Στόινιτς], και ένας διάβολος ξέρει ποιος άλλος, δεν είναι ούτε το ΚΚ Γιουγκοσλαβίας, ούτε η ΚΕ του ΚΚ Γιουγκοσλαβίας.

— Δε θα ήθελα να το αμφισβητήσω, του είπα.

Ήταν μέρες γεμάτες δουλειά, ένταση και προβλήματα δύσκολα και από τα πιό διάφορα, που ζητούσαν σωστή και επείγουσα λύση. Μέρα νύχτα εκείνη την περίοδο, εγώ με τους συντρόφους μου αφιερώναμε μεγάλο μέρος χρόνου και δυνάμεων στην προετοιμασία των στρατηγικών και επιτελικών σχεδίων για τις μάχες που διεξήγαν ή που προβλέπαμε να διεξάγουν οι μεραρχίες και οι άλλες μεγάλες και μικρές μονάδες

του στρατού μας, που είχε ριχτεί σε γενική επίθεση. Χρόνο και κόπο απαιτούσαν από μας και τα μεγάλα προβλήματα της ζωής του Κόμματος στην πολιτική οργάνωση και στο στρατό, τα προβλήματα του Μετώπου και των εθνικοαπελευθερωτικών συμβουλίων. Επί πλέον στο Συνέδριο της Πρεμετής είχαμε σχηματίσει την Αντιφασιστική Εθνικοαπελευθερωτική Επιτροπή που εκτελούσε καθήκοντα Δημοκρατικής Κυβέρνησης και το σπουδαιότερο, η Κυβέρνηση αυτή, δεν ήταν δημιούργημα στα χαρτιά και ούτε μια ομάδα ανθρώπων, που έπρεπε να κάθονται κάπου περιμένοντας τη μέρα να πάρουν την εξουσία.

Όχι, ήμασταν μια Κυβέρνηση σε δράση, Κυβέρνηση που είχαμε την εξουσία στο μεγαλύτερο τμήμα της Αλβανίας και από μέρα σε μέρα επεχτεινόμασταν στις πόλεις, τα χωριά και τις περιοχές που απελευθερώνονταν. Για το πόσο ατέλειωτα και σύνθετα προβλήματα ήταν αυτά της δημιουργίας, της οργάνωσης και διεύθυνσης της εξουσίας, για το μόχθο, τη δουλειά, τη μελέτη και τις ζωηρές συζητήσεις που χρειάστηκε να κάνουμε, θα μιλήσω λεπτομερειακά άλλη φορά. Θέλω μονάχα να τονίσω πως η κατάσταση, το στάδιο στο οποίο είχε φτάσει ο αγώνας μας, και μια σειρά άλλες περιστάσεις, μας υποχρέωναν να σκεφτούμε και να ανταποκριθούμε σε όλα — από τα μεγάλα προβλήματα της τελικής μάχης για την απελευθέρωση, την εξασφάλιση τροφής και στέγης για τον πληθυσμό των απελευθερωμένων, μάλιστα και των μη απελευθερωμένων περιοχών, την οργάνωση για το αρχίνημα της οικοδομητικής δουλειάς και μέχρι τη λήψη των πρώτων μέτρων για το στάδιο κατά το οποίο το Κόμμα και ο λαός θα είχαν όλη την Αλβανία ελεύθερη και δημοκρατική. Στα πόδια μας μπερδεύονταν οι αγγλο-αμερικάνοι σύμμαχοι, που, σαν πεπειραμένοι πολιτικοί κουμαρτζήδες, μας έριχναν κάθε μέρα καινούργια χαρτιά για να μας μπάσουν σε τυφλοσόκακο, τριγύρω μας είχαμε τη ντόπια αντίδραση που έβλεπε να χάνει το παιγνίδι και προσπαθούσε να μας δημιουργήσει χίλια δυό εμπόδια και δυσκολίες. Σ' όλα αυτά βάλε και την έλλειψη πείρας σχεδόν από όλους μας για τα προβλήματα της οργάνωσης και διεύθυνσης του νέου κράτους, βάλε και την αισθητή έλλειψη στελεχών, και η εικόνα γίνεται λίγο πολύ πιό ξεκάθαρη. Και ακριβώς, πάνω σ' αυτές τις απανωτές δουλειές, τις δυσκολίες και τα κεφαλαιώδη, τα δευτερεύοντα και άλλα μικρότερα προβλήματα, έρχεται και μπαίνει στη μέση η «αποστολή Στόινιτς» με τους προμελετημένους σκοπούς και επιδιώξεις της.

Τις πρώτες μέρες του Σεπτέμβρη είχαμε κατεβεί στο Οντρίτσαν (το Χέλμες με πέντε σπίτια δεν έφτανε να μας φιλοξενήσει), και από κει με πολλές και αδιάκοπες συνδέσεις, διευθύναμε όλη τη χώρα. Το κουδούνι του τηλεφώνου δε σιγούσε, δια του ασυρμάτου κατέφθαναν πληροφορίες από όλα τα μέρη, οι σύνδεσμοι και οι σύντροφοι μπαινόβγαιναν αδιάκοπα. Κάπου έμπαινε για «διαβούλευση», για «βοήθεια» ή απλώς για μια dobar dan[1] και ο Βελιμίρ Στόινιτς. Προσπαθούσε να τα μάθει όλα και να χώσει παντού τη μύτη του. Κάποια στιγμή, ενώ αλλάζαμε δυό κουβέντες στο πόδι μ' αυτόν, έρχεται ο αξιωματικός διαβιβάσεων και μου λέει:

— Σύντροφε Αρχηγέ! Από το Αργυρόκαστρο μας πληροφορούν ότι θέλουν να ανατινάξουν τη γέφυρα του Ντραγκότι. Πλησιάζουν φάλαγγες γερμανικών αυτοκινήτων από την κοιλάδα του Δρίνου και της Βιόσα και η γέφυρα του Ντραγκότι είναι σημείο κλειδί. Ζητούν τη γνώμη σας.

— Με κανένα τρόπο! του είπα. Να διαταχτούν αμέσως όχι να ανατινάξουν, αλλά να υπερασπίσουν με κάθε θυσία τη γέφυρα του Ντραγκότι.

1. Σερβοκροάτικα - καλημέρα.

— Πού πέφτει αυτή η γέφυρα; ρώτησε αμέσως με μεγάλο ενδιαφέρον ο Βελιμίρ Στόινιτς.

Πλησίασα στο χάρτη και του έδειξα.

— Γιατί να μην ανατιναχτεί;! τινάχτηκε απάνω σα να τον κέντρισε σφήκα. Είναι γέφυρα στρατιωτικής σημασίας. Αν περάσουν απ' αυτή γερμανικές φάλαγγες αυτοκινήτων, θα δημιουργηθούν προβλήματα για σας, αλλά και για μας. Ας χτυπηθούν και εξοντωθούν οι Γερμανοί πέρα από τη γέφυρα, γιατί αλλιώς μπορεί να περάσουν σ' όλη την Αλβανία και να μπουν και σε μας στη Γιουγκοσλαβία.

— Μην ανησυχείτε, του είπα. Διαταγή μας είναι να μη μείνει πόδι Γερμανού από την Κακαβιά και μέχρι το Χάνι Χότιτ.[1] Και, αν απομείνουν, θα τους καταδιώξουμε και πέρα από τα σύνορα μας.

— Τότε γιατί να μη καταστρέψετε και τη γέφυρα αυτή;! ξαναρώτησε. Η καταστροφή της θα εμποδίσει σοβαρά τη διείσδυση...

— Διότι ήρθε ο καιρός που θα μας χρειαστούν και οι γέφυρες, του απάντησα. Πολλές απ' αυτές τις ανατίναξαν ή τις ανατινάζουν οι ίδιοι οι Γερμανοί, και άλλες τις καταστρέφουν με παράξενο ζήλο οι αξιωματικοί των αγγλικών αποστολών. Τώρα όμως που οι στρατιωτικές μας δυνάμεις ελέγχουν όλους τους δρόμους, τις διαβάσεις και τα βουνά μας, να ανατινάξεις τις γέφυρες πάει να πει να καταστρέψεις την περιουσία του λαου στην εξουσία. Εσείς δεν ξέρετε ότι για τις επιχειρήσεις μας η γέφυρα του Ντραγκότι είναι σημείο στρατηγικό. Όσον αφορά την αναχαίτιση των φαλαγγών του εχθρού, πρέπει να ξέρετε ότι κοντά στη γέφυρα είναι τα στενά της Κελτσύρα, που οι δυνάμεις μας τα έχουν κάμει απροσπέραστα για τους Γερμανούς.

Ο αρχηγός της γιουγκοσλάβικης στρατιωτικής αποστολής βγήκε δυσαρεστημένος. Όπως είπα, στην πραγματικότητα κύρια αποστολή του δεν ήταν τα στρατιωτικά προβλήματα, αλλά αυτοί που τον έστειλαν του είχαν ανάθεσει καθήκοντα και σ' αυτή την κατεύθυνση. Ένα απ' αυτά τα καθήκοντα ήταν : να μας «επηρεάσει» όπως, κατά την περίοδο αυτή, στο έδαφος μας δεσμεύσουμε σε μάχες όσο το δυνατό περισσότερες γερμανικές μονάδες που βρίσκονταν στην Αλβανία ή που αποσύρονταν από την Ελλάδα και συνεπώς να μη επιτραπεί η διείσδυση των ναζιστικών δυνάμεων στη Γιουγκοσλαβία. Όπως μάθαμε αργότερα, με διαταγή του Γιουγκοσλάβικου Γενικού Επιτελείου είχαν οργανώσει ισχυρή γραμμή στα σύνορα μεταξύ Ελλάδας και Μακεδονίας με σκοπό να αποτραπεί η υποχώρηση των Γερμανών σ' αυτή τη στρατηγική κατεύθυνση. Έτσι, η μόνη «θύρα» μέσω της οποίας θα υποχωρούσαν οι Γερμανοί, έμενε η Αλβανία. Σύμφωνα μ' αυτό το «μοίρασμα των θυρών» ας ξερνούσε, λοιπόν, την τελευταία του μανία πάνω στα εδάφη και τις δυνάμεις μας το θανάσιμα πληγωμένο ναζιστικό θηρίο.

Φυσικά, ποτέ δεν είχε περάσει από το νου μας ότι μπορεί να γίνουν και στον πόλεμο τέτοια μοιράσματα ρόλων. Πάντα είχαμε αγωνιστεί και αγωνιζόμασταν μ' όλες τις δυνάμεις και τις δυνατότητες να εξοντώνουμε κάθε ναζιστή όπου κι αν τον συναντούσαμε, χωρίς να σκεφτούμε ποτέ να κάνουμε κάποια «συμφέρουσα ταχτική σύμπτυξη» σε καμιά γούφα, για να αφήσουμε να εξουδετερώσει κάποιος άλλος τον εχθρό. Αυτό το είχαν επιβεβαιώσει όλες οι μάχες που είχαμε διεξάγει μέχρι τον Αύγουστο του 1944, αυτό το επιβεβαίωσε περίτρανα και ο αδιάκοπος ηρωικός αγώνας των δυνάμεων μας από τον Αύγουστο μέχρι τον Νοέμβρη του 1944 και το πέρασμα, μετά την Απελευθέρωση της Αλβανίας, μεγάλου μέρους των δυνάμεων αυτών στη Γιουγκοσλαβία

1. **Μεθωριακά σημεία αντίστοιχα: στο νοτιανατολικό και το βορειοδυτικό άκρο της Αλβανίας.**

για την καταδίωξη των ναζιστών, πέρα από τα κρατικά μας σύνορα. Κοντολογής, για το μέρος αυτό της αποστολής του, ο Βελιμίρ Στόινιτς δε χρειάστηκε να κοπιάσει καθόλου. Ήταν ελεύθερος να συγκεντρώσει την προσοχή του προς άλλες κατευθύνσεις, στις κυριότερες. Κι όπως είπα, τη δουλειά αυτή την άρχισε μόλις πάτησε το πόδι του στην Αλβανία.

Πώς άρχισαν τη δουλειά τους ο Βελιμίρ Στόινιτς και οι σύντροφοι του; Μοίρασαν τους ρόλους. Ο Βελιμίρ παρίστανε τον «αρμόδιο» για την οργάνωση του στρατού, του κόμματος, της εξουσίας, της ασφάλειας, της παιδείας, της κουλτούρας κλπ. Με λίγα λόγια ήταν «μεγάλο κεφάλι» και ήταν ένα «μεγάλο ευεργέτημα» που έκανε το Κομμουνιστικό Κόμμα Γιουγκοσλαβίας προς το Κόμμα μας, στέλνοντας αυτόν τον καμπόσο άντρα να μας δώσει «πείρα».

Ενώ ο Νιάζ Ντιζντάρετιτς ήταν σωστή αλεπού. Άνθρωπος έξυπνος, αλλά φαύλος, ραδιούργος στο κόκκαλο. Όσα ήξερε τα ήξερε καλά και τά 'λεγε καλά. Ήταν επιφορτισμένος να δουλέψει με τη νεολαία μας και να την οργανώσει να αντιταχτεί στο Κόμμα, σε περίπτωση που αυτό εναντιώνονταν στην εφαρμογή των σατανικών σχεδίων των Γιουγκοσλάβων. Ο Νιάζ Ντιζντάρεβιτς όχι μόνο έγινε «eminence grise» του Νάκο Σπύρου, αλλά έβαλε σε κίνηση υπέρ της γιουγκοσλάβικης UDB και την «εκλεκτή της καρδιάς» του. Στη διάρκεια της συνωμοσίας «ερωτεύτηκε» μια, μέλος της Ολομέλειας της Κεντρικής Επιτροπής του Κόμματος μας και της υποσχέθηκε πως θα την παντρευτεί και, αφού πήρε απ' αυτή τις πληροφορίες που του χρειάζονταν, την παράτησε και έφυγε.

Μερικές μέρες πριν από την άφιξη της «αποστολής Στόινιτς», μας ήρθε στο Χέλμες και ένας σοβιετικός ταγματάρχης, ο Ιβάνωφ. Είναι αυτονόητο ότι τον υποδεχτήκαμε με ανοιχτή αγκάλη και μ' όλες τις τιμές που άξιζαν σε αντιπρόσωπο του ένδοξου σταλινικού στρατού. Κρίμα όμως που αυτός ο ταγματάρχης Ιβάνωφ εκπροσωπούσε ένα τέτοιο στρατό σαν τον Κόκκινο Στρατό. Ήταν έξυπνος τύπος, πανούργος και, όπως φάνηκε αργότερα, κι αυτός με στρατιωτική αποστολή είχε έρθει, αλλά και με άλλες «ειδικές» αποστολές. Θυμάμαι καλά πως όλη την ημέρα κάθονταν στις σκάλες και περίμενε τον συνταγματάρχη Στόινιτς και είναι γεγονός ότι ο Ιβάνωφ «γνώριζε» την Αλβανία κι εμάς, τους αγωνιστές της, στο φως που του την περίγραφε ο Στόινιτς. Δυστυχώς η Σοβιετική Ένωση γνώριζε την Αλβανία με τα ματογυάλια του Στόινιτς και όχι μόνο στις παραμονές της Απελευθέρωσης, αλλά και μερικά χρόνια αργότερα, οι Σοβιετικοί «μας γνώριζαν» από τα όσα τους μολογούσε ο Τίτο, ο Καρντέλι, ο Τζίλας και άλλοι. Ο ταγματάρχης Ιβάνωφ διαφήμιζε συνεχώς δώθε κείθε το Βελιμίρ Στόινιτς και το Νιάζ Ντιζντάρεβιτς για να μας «αποδείξει» την αλήθεια ότι οι «δυό γιουγκοσλάβοι σύντροφοι είναι σπουδαίοι άντρες». Ενώ στην πραγματικότητα ο Βελιμίρ Στόινιτς ήταν γάιδαρος σωστός, κοινός άνθρωπος, που είχε μάθει μερικές φόρμουλες και μιλούσε μονάχα γι' αυτά που ήξερε, εκτός βέβαια από τις οδηγίες που του είχαν δώσει και που τις έβγαζε από την τσάντα και τις διάβαζε κάθε ώρα και στιγμή.

Οι πρώτες συζητήσεις που είχαν μ' εμάς, ιδιαίτερα οι κατηγορηματικές εναντιώσεις από μένα και το Μιλαντίν, έπεισαν οριστικά το Βελιμίρ Στόινιτς και το Νιάζ Ντιζντάρεβιτς ότι έπρεπε να αρχίσουν αμέσως τη δουλειά για αποφασιστικές ενέργειες και ριζικές αλλαγές. Ο Βελιμίρ Στόινιτς δούλευε επίμονα για να οξύνει την κατάσταση. Επικοινωνούσε κάθε μέρα δια ασυρμάτου με το επιτελείο του Τίτο, ασφαλώς με τον «οργανωτικό» του Ράνκοβιτς δια του οποίου έπαιρνε από κει οδηγίες για δράση.

Όταν είδε ότι ο Μυλαντίν, σαν Γιουγκοσλάβος, δεν τους υποστήριζε στις τακτικές που έκαναν, αλλά αντίθετα τις απέκρουε, τότε ζήτησε να τον βγάλει από τη μέση

και να απομονώσει εμένα από τους συντρόφους, για να με χτυπήσει ευκολότερα. Ετσι κι έκαμε. Το Μιλαντίν κατόρθωσε να τον ξεφορτωθεί όταν βρισκόμασταν ακόμα στο Οντρίτσαν. Του ανακοίνωσε τη διαταγή του Τίτο, να «επιστρέψει το γρηγορότερο στη Γιουγκοσλαβία και να παρουσιαστεί σε αναφορά». Η προστυχιά της ομάδας του Βελιμίρ Στόινιτς έφτασε στο σημείο να μη με ενημέρωσει ούτε «συντροφικά» γι' αυτή την απόφαση που πάρθηκε για ένα σύντροφο που εργάστηκε επί 3-4 χρόνια εδώ και αγωνίστηκε μαζί μας. Στο Μυλαντίν έδωσαν εντολή όταν θα μιλούσε με μένα για την αναχώρηση του, να μη μου πα ότι τον καλούν σε αναφορά, αλλά ότι απλώς «του ανέθεταν άλλο καθήκον στη Γιουγκοσλαβία».

Αρχικά, για να μη με στενοχώρησει, δε μου είπε την αλήθεια.

— Μα γιατί ακριβώς σ' αυτές τις στιγμές;! του είπα. Σε μερικές βδομάδες η Αλβανία απελευθερώνεται. Να μπούμε και μιά μαζί στα Τίρανα, όχι πια σαν παράνομοι με τις τσέπες γεμάτες χειροβομβίδες και πιστόλια όπως το 1941 και το 1942, αλλά ελεύθεροι, σαν νικητές, και μετά φεύγεις. Θα μαζέψω το λαό και θα του πω: «Τον βλέπετε αυτό τον άντρα; Είναι Μαυροβούνιος, Γιουγκοσλάβος. Αλλά είναι και δικός μας, είναι και Αλβανός, Μιλαντίν, τον λένε, Πόποβιτς, εμείς τον φωνάζουμε Αλή Γκοστιβάρι. Είναι σύντροφος μας, αδερφός μας, κομμουνιστής που 4 χρόνια συνέχεια μαζί μ' εμάς και μ' εσάς πολέμησε, έκαμε θυσίες, μεγάλωσε μ' εμάς, τα έδωσε όλα για τη νίκη, για τη λευτεριά. Τώρα θα φύγει. Φιλήστε τον όλοι και ευχηθείτε του ώρα καλή!». Σαν του μυλούσα έτσι ο Αλή Γκοστιβάρι έκλαιγε.

— Ακούς; Πρέπα να μείνεις και μερικές βδομάδες, του είπα. Να ιδείς τη λευτεριά.

— Πολύ το επιθυμώ Ενβέρ, αλλά... πρέπει να φύγω. Τέτοια είναι η διαταγή από το κέντρο μου.

Ένιωσα πως κάτι μου έκρυβε. Συνάντησα τον Στόινιτς και, εξ ονόματος της ηγεσίας μας, του ζήτησα να μεσολάβησει στην ηγεσία του για την αναβολή της διαταγής.

— Πράγμα που δε γίνεται, είπε ψυχρά και κατηγορηματικά ο Βελιμίρ Στόινιτς. Ο σύντροφος Τίτο μόνο μια φορά διάταζει.

— Καλά, του είπα, αλλά πώς, με πιό δρόμο θα πάει στη Γιουγκοσλαβία;!

— Βουνό το βουνό, απάντησε. Είμαστε ακόμα σε πόλεμο.

— Όχι, του είπα. Αυτό δε θα το επιτρέψουμε. Το 1942 και το 1943 εμείς υποδεχτήκαμε και ξεπροβοδίσαμε με αυτοκίνητα παράνομα το Μπλάζο και τον Τέμπο που ήταν γεροί και δυνατοί, και όχι να μη κάνουμε αυτό για το Μυλαντίν τώρα που είμαστε σχεδόν απελευθερωμένοι. Εσύ το ξέρας, είναι άρρωστος, πάσχει από φυματίωση.

— Μα τι να του κάνουμε; ρώτησε και πρόσθεσε. Εγώ μόνο ένα πράγμα ξέρω: Να φύγει το γρηγορότερο για τη Γιουγκοσλαβία.

Σκέφτηκα ένα σχέδιο και ζήτησα αμέσως συνάντηση μ' έναν από τους αξιωματικούς της αγγλικής αποστολής. Ήταν η περίοδος που οι Άγγλοι ήθελαν «να τα 'χαν καλά» μ' εμάς, για να τους εγκρίναμε τα αλλεπάλληλα «σχέδια» απόβασης.[1] Είχαμε καταλήξει τότε και σε μια συμφωνία μ' αυτούς για νοσηλεία αριθμό βαριά τραυματισμένων παρτιζάνων στα νοσοκομεία των συμμάχων, στο Μπάρι της Ιταλίας. Ο Άγγλος παρουσιάστηκε στο δωμάτιο που δούλευα.

— Κύριε αξιωματικέ, από σας ζητώ εμπιστευτικά μια χάρη, του είπα.

Ο Άγγλος λησμόνησε που ήταν στρατιωτικός και υποκλίθηκε από την «ικανοποίηση» που του έδινα την ευκαιρία να μου κάμει μια τέτοια χάρη.

— Ένας παρτιζάνος, στενός σύντροφος μου, είναι βαριά άρρωστος. Έχετε τις

1. Ενβέρ Χότζια. "Ο αγγλο-αμερικάνικος κίνδυνος για την Αλβανία", σελ. 252-267, ελληνική έκδοση, 1982.

δυνατότητες να τον μεταφέρετε όσο γίνεται γρηγορότερα στο Μπάρι;!

— Πώς όχι, αύριο βράδυ! απάντησε «πρόθυμα» ο Άγγλος και συνέχισε: Κύριε στρατηγέ, μου δώσατε την ευκαιρία να σας πω ότι θέλω να συζητήσω μαζί σας.

Είχα υπολογίσει ότι θα πλήρωνα «χαράτσι».

— Μεθαύριο το πρωί! του αποκρίθηκα αμέσως.

— All right! είπε ο Άγγλος, πήρε στάση προσοχής και βγήκε.

Συνάντησα το Μυλαντίν και το Στόινιτς και απευθύνθηκα στον τελευταίο:

— Το Μιλαντίν θα τον στείλουμε αύριο βράδυ στο Μπάρι με το αλβανικό όνομα «Αλή Γκοστιβάρι». Συνδεθείτε με το επιτελείο σας να πάρουν μέτρα και να τον υποδεχτούν οι γιουγκοσλάβοι αντιπρόσωποι στο Συμμαχικό Στρατηγείο στην Ιταλία. Απ' εκεί πιστεύω πως στα πλοία και τα αεροπλάνα που συνδέουν κάθε μέρα το επιτελείο σας με το Συμμαχικό Στρατηγείο, θα βρεθεί μια θέση για το Μυλαντίν Πόποβιτς.

Ο Βελιμίρ Στόινιτς μαύρισε από το θυμό του, που η υπόθεση αυτή λύθηκε απόμας καλά και ωραία, αλλά δε μπορούσε πώς να εναντιωθεί. Χωριστήκαμε.

Λίγο πρίν ξεκινήσει ο Μιλαντίν έκανε βόλτες σκεφτικός. Τον πλησίασα. Όταν κατηφορίζαμε προς το σκοτάδι της εκκλησίας στο Οντρίτσαν, έβαλε το χέρι στον ώμο μου και μου είπε:

— Ενβέρ, δε σου το είπα εχτές γιατί δεν ήθελα να σε στενοχωρήσω περισσότερο. Αλλά, καλά είναι να το ξέρεις. Εγώ φεύγω γιατί μου έβαλαν τα δυό πόδια σ' ένα παπούτσι, εξ ονόματος του Τίτο. Δεν είναι ευχαριστημένοι από τη δουλειά μου. Σου λέω όμως ένα πράγμα: αυτός ο Βελιμίρ Στόινιτς και ο Νιάζ Ντιζντάρεβιτς συμπεριφέρονται σαν εχθροί. Πρόσεχε μ' αυτούς. Μόνο να φτάσω σώος στη Γιουγκοσλαβία και να μπορέσω να συναντηθώ με τον Τίτο, και να ξέρεις, δε θα παραλείψω να του τα πω, και θα τους καταγγείλω.

Έτσι απομάκρυναν το Μιλαντίν.

Αφού τον ξεπροβοδίσαμε, φώναξα αμέσως στο γραφείο μου το Βελιμίρ Στόινιτς και τον ρώτησα ποιος είναι ο λόγος της απομάκρυνσης του Μυλαντίν. Ψυχρά μου απάντησε:

— Είχε διαταγή από τον Τίτο να επιστρέψει στη Γιουγκοσλαβία.

— Δεν πιστεύω να είχε διατάξει ο Τίτο να μη μου ανακοινώσεις κι εμένα αυτή την απόφαση για ένα σύντροφο που εργάστηκε σ' αυτά τα δύσκολα χρόνια μαζί με το Κόμμα μας, του είπα.

— Ο Μιλαντίν σε ενημέρωσε γι' αυτό; με ρώτησε.

— Αυτός με ενημέρωσε, αλλά όφειλες κι εσύ να το κάνεις αυτό, του είπα ψυχρά και τον ρώτησα: Γιατί τον φώναξαν το Μιλαντίν στη Γιουγκοσλαβία;

— Για να δώσει λογαριασμό, μου απάντησε με αυθάδεια.

— Δεν έχω αντίρρηση ούτε για το ό,τι πήγε, ούτε και για το ό,τι θα δώσει λογαριασμό για τη δουλειά του στην Κεντρική Επιτροπή του Κομμουνιστικού Κόμματος Γιουγκοσλαβίας, αλλά λέω ότι έπρεπε να με ενημερώσεις κι εμένα, του είπα. Αν πρόκειται καθαρά για ζήτημα «λογοδοσίας», —συνέχισα—, ο Μυλαντίν θα είχε να λογοδοτήσει πρώτα στο Κόμμα μας, όπου και δούλεψε. Και σας λέω ότι δούλεψε πολύ καλά, σαν διεθνιστής κομμουνιστής. Ενώ εσείς δεν ενεργήσατε σωστά, αυτή είναι η άποψη μου.

— Εσείς μπορείτε να εμμένετε στην απόψή σας, εμείς εμμένουμε στη δική μας, μου είπε ο Βελιμίρ Στόινιτς και χωριστήκαμε δίνοντας ψυχρά το χέρι ο ένας στον άλλο.

Ύστερα απ' αυτό άρχισε το δεύτερο βήμα της «αποστολής Στόινιτς». Κυριότερος

στόχος έμενα εγώ. Φυσικά, εκείνες τις μέρες δεν ήξερα και ούτε το φανταζόμουν τι προετοίμαζαν και τι σκάρωναν γύρω μου, αλλά την ψυχρή όμως ατμόσφαιρα που δημιουργούνταν, την αισθανόμουν.

Ήταν οι τελευταίες μέρες της παραμονής μας στο Οντρίτσαν, όταν ο Βελιμίρ Στόινιτς έρχεται στο δωμάτιο που δούλευα και όλο σοβαροφάνεια μου λέει:

— Σύντροφε Γενικέ Γραμματέα...

Κατάλαβα ότι είχε έρθει για «κομματική δουλειά», γιατί στις σχέσεις με μας είχε υιοθετήσει μερικούς «ειδικούς» κανόνες προσαγόρευσης: Όταν έρχονταν για στρατιωτικά ζητήματα, άρχιζε με το «Σύντροφε Αρχηγέ», όταν έρχονταν για «ζητήματα εξουσίας» άρχιζε με το «Σύντροφε Πρόεδρε», όταν έρχονταν για κομματικά ζητήματα άρχιζε με το «Σύντροφε Γενικέ Γραμματέα».

— Τελευταία είχαμε μια σειρά συζητήσεις αλλά δεν τις αποτελειώσαμε. Νομίζω ότι πρέπει να στρωθούμε στα καλά, μου είπε.

— Ανάλογα με τις περιστάσεις και τις δυνατότητες, του απάντησα. Εσείς βλέπετε πόσο απασχολημένοι είμαστε.

— Το βλέπω, αλλά τα όσα ανάφερα τα θεωρώ απαραίτητα, είπε. Είναι σημαντικά για τη γραμμή σας, για τη δουλειά σας.

— Εντάξει, μόλις βρω ευκαιρία θα σας ειδοποιήσω, του απάντησα.

— Όχι, όχι. Νομίζω πως πρέπει να τα συζητήσουμε πλατιά στο Πολιτικό σας Γραφείο της Κεντρικής Επιτροπής. Μάλιστα λυπούμαι που δε συγκαλέσαμε μέχρι τώρα το Πολιτικό Γραφείο για να με ακούσετε επίσημα.

— Το Πολιτικό Γραφείο, σύντροφε Στόινιτς, συνέρχεται σύμφωνα με το πρόγραμμα δουλειάς που έχει, ανάλογα με τα προβλήματα και τις συνθήκες που μας παρουσιάζονται, του είπα. Αλλά, σας το λέω ευλικρινά, δεν το θεώρησα και ούτε το θεωρώ λογικό να συγκαλέσω το Πολιτικό Γραφείο γι' αυτά που λέτε.

— Αυτό έπρεπε να γίνει από πριν, είπε με ύφος βαρύ και θιγμένο. Απ' ό,τι ξέρω σύντομα έχετε σύσκεψη του Πολιτικού Γραφείου. Οι σύντροφοι έχουν συγκεντρωθεί, μάλιστα γνωρίστηκα και με τη Λιρί Γκέγκα που μόλις έφτασε από τη βόρειο Αλβανία.

— Ότι έχουμε σύσκεψη του Πολιτικού Γραφείου —του είπα— αυτό είναι αλήθεια, αλλά, αυτή είναι σύσκεψη του Πολιτικού Γραφείου της Κεντρικής Επιτροπής του Κόμματος μας και, σας το λέω ανοιχτά ότι το αίτημα σας να πάρετε μέρος σ' αυτή είναι άτοπο, απαράδεχτο.

— Θέλετε να πείτε ότι είστε ακόμα ενάντια στη συμμετοχή μου στη σύσκεψη; ρώτησε.

— Εσείς δεν έπρεπε καν να προβάλετε τέτοιες αξιώσεις, αντίθετα προς τους κανόνες ενός ανεξάρτητου κόμματος, άσχετα από τις αδερφικές μας σχέσης.

Και εκεί που με κοίταζε κατάματα και αμίλητος, είδα στο επίμονο βλέμμα του την έκφραση μιας βαθιάς οργής και ενός κυνικού χαμόγελου. 'Επειτα κάτι μουρμούρισε και έφυγε. Τι σήμαινε αυτό το χαμόγελο, το κατάλαβα μόλις αρχίσαμε τη σύσκεψη του Πολιτικού μας Γραφείου. Στη σύσκεψη αυτή είχαμε αποφασίσει να αναλύσουμε τα πιό επείγοντα προβλήματα της κατάστασης, να καθορίσουμε το σχέδιο δουλειάς του Πολιτικού Γραφείου για την περίοδο μέχρι την Απελευθέρωση της Αλβανίας και, το κυριότερο, εγώ θα εξέθετα τις κυριότερες θέσης της εισήγησης που θα παρουσιάζαμε στην προσεχή Ολομέλεια της ΚΕ του Κόμματος. Στη σύσκεψη έπαιρναν μέρος εγώ, ο Κώτσι Τζότζε, ο Νάκο Σπύρου, ο Ραμαντάν Τσιτάκου και η Λιρί Γκέγκα (δυό άλλα πρώην μέλη του Πολιτικού Γραφείου, ο Υμέρ Ντισνίτσα και ο Γκίν Μάρκου, εκλεγμένα στην Πρώτη Εθνική Συνδιάσκεψη το Μάρτη του 1943, είχαν διαγραφεί

από καιρό από το Πολιτικό Γραφείο και από τη Κεντρική Επιτροπή του Κόμματος: ο Υμέρ Ντισνίτσα για την προδοσία που έκαμε στη Μούκγε με το Μπάλλι Κομπετάρ τον Αύγουστο του 1943 και ο Γκίν Μάρκου επειδή σχεδόν ποτέ δεν έπαιρνε μέρος στις συσκέψεις του Πολιτικού Γραφείου καθώς και για τον κακόφημο συμβιβασμό που έκαμε με τους Γερμανούς στο Μπεράτι το φθινόπωρο του 1943[1]).

Μόλις αρχίσαμε τη σύσκεψη του Πολιτικού Γραφείου σηκώνεται ο Κώτσι Τζότζε και λέει:

— Προτείνω να καλέσουμε για να πάρει μέρος σ' αυτή τη σύσκεψη τον απεσταλμένο της γιουγκοσλάβικης ηγεσίας, το σύντροφο Στόινιτς.

Στην πρόταση αυτή αντιταχτήκαμε κατηγορηματικά εγώ, ο Ραμαντάν Τσιτάκου και η Λιρί Γκέγκα αρχικά. Αλληλέγγυος με τον Κώτσι Τζότζε τάχτηκε ο Νάκο Σπύρου. Η σύσκεψη του Πολιτικού Γραφείου, που άρχισε για τα πιό σημαντικά προβλήματα της στιγμής και του μέλλοντος μετατράπηκε απρόοπτα σε σύσκεψη διαπληκτισμών:

— Αυτός είναι αρχηγός της στρατιωτικής αποστολής, είπε κάποια στιγμή ο Μπάτσα. Για ποιό λόγο να έρθει στο Πολιτικό Γραφείο;

— Είναι αντιπρόσωπος ενός στρατού και ενός αδερφού κόμματος! του απάντησε ο Κώτσι Τζότζε.

— Τότε να φωνάξουμε και τον Ιβάνωφ, του είπα. Μάλιστα σύμφωνα μ' αυτή τη λογική —πρόσθεσα με ειρωνεία— μπορεί να προσκαλέσουμε σαν παρατηρητή και τον Εγγλέζο, συμμάχους τους έχουμε...

Τα αίματα άναψαν, πράγμα που για μένα ήταν τελείως απρόοπτο και παράξενο. Ποτέ προηγούμενα δε μας συνέβηκαν παρόμοιες σκηνές. Επειδή δε συνεννοούμασταν, προτάθηκε να αποφασίσει η ψήφος. Απροσδόκητα, η Λιρί Γκέγκα σήκωσε το χέρι μαζί με τον Κώτσι Τότζε και το Νάκο Σπύρου. Στη μειοψηφία μείναμε εγώ και ο Ραμαντάν Τσιτάκου.

Δόθηκε έτσι το δικαίωμα στο Βελιμίρ Στόινιτς να παίρνει μέρος, να συζητεί και να υπαγόρευει στο Πολιτικό μας Γραφείο.

Από τη στιγμή αυτή αρχίζει ένα από τα πιό θλιβερά και τα πιό σοβαρά προτσές στη ζωή του Κόμματος μας, το προτσές της διάσπασης του Πολιτικού μας Γραφείου, των «αναδιοργανώσεων» και του «διορισμού εγκάθετων» σ' αυτό και, αργότερα, του κλονισμού όλης της Κεντρικής Επιτροπής που εκλέχτηκε στο Λαμπινότ το Μάρτη του 1943.

Για να πετύχει αυτά τα αποτελέσματα ο Βελιμίρ Στόινιτς χρειάστηκε να δούλεψει σύμφωνα με ένα σχέδιο μελετημένο καλά και προσεχτικά. Όπως είπα, αυτός είχε αρχίσει να βάζα σε εφαρμογή το σχέδιο του από τη στιγμή που έφτασε στην Αλβανία, αλλά ότι συνέβαινε κάτι το σοβαρό εγώ για πρώτη φορά το αντιλήφτηκα μόνον σ' αυτή τη σύσκεψη του Πολιτικού Γραφείου, όπου στο Βελιμίρ δόθηκε με ψήφο η θέση του «αξιότιμου φίλου». Μόλις τέλειωσα την ομυλία μου στην οποία εξέθεσα στους συντρόφους τις θέσεις της εισήγησης που θα προετοίμαζα για τη 2-η Ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής, ζήτησε αμέσως το λόγο με κάποια «ευγένεια» ο Στόινιτς. Με δυό λόγια μας εξέφρασε τις ευχαριστίες του για την «τιμή» που του κάναμε και για την

1. Το Σεπτέμβρη - Οχτώβρη του 1943 ο Γκίν Μάρκου που διοικούσε τις παρτιζάνικες δυνάμεις της περιοχής του Μπεράτι, εν αγνοία του Γενικού Επιτελείου και σ' αντίθεση με τη γραμμή του ΚΚΑ, επέτρεψε στις γερμανικές δυνάμεις να μπουν ανενόχλητα στο Μπεράτι που είχε απελευθερωθεί από τις δυνάμεις του Εθνικοαπελευθερωτικού μας Στρατού. Αυτή η χωρίς προηγούμενο στην Αλβανία πράξη καταδικάστηκε από το Κόμμα σαν βαρύ σφάλμα.

«εμπιστοσύνη» που εκδήλωσε απέναντι του το Πολιτικό μας Γραφείο προσκαλώντας τον σ' αυτή τη σύσκεψη και άνοιξε αμέσως την τσάντα:

— Απ' όσα είπε ο σύντροφος Γενικός Γραμματέας καταλαβαίνω πως η σύσκεψη είναι πολύ σημαντική, είπε. Κατά τύχη, (!) αυτά που θέλω να σας πω αδερφικά, συμπίπτουν απόλυτα με το θέμα αυτής της σύσκεψης, η οποία θα συζητήσει σχετικά με τα προβλήματα που θα θέσετε στην Ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής.

Όλα αυτά που είπε επί δυό ολόκληρες ώρες (εκτός από το χρόνο της μετάφρασης), ήταν στην ουσία θέσεις που αναποδογύριζαν όλα όσα είχα παραθέσει στην εναρκτήρια ομιλία μου. Κατ' αυτό τον τρόπο οι θέσεις του ανέτρεπαν όλη τη γραμμή και τις καταχτήσεις του Κόμματος μας, και ταυτόχρονα, αν γίνονταν αποδεχτές, θα ήταν μια ολωσδιόλου στραβή πλατφόρμα για το μέλλον. Στην ουσία οι θέσεις αυτές περιείχαν:

Πρώτο, διαφήμιση γεμάτη ευφορία των «μεγαλειώδικων επιτυχιών» του ΚΚ Γιουγκοσλαβίας και του Τίτο. Αποθέωνε τον Τίτο, τον εξίσωνε σχεδόν με το Στάλιν και άφηνε ανοιχτά να εννοηθεί ότι, χάρη στη μεγάλη βοήθεια τους, «οι Αλβανοί και οι Βούλγαροι είχαν νίκες στον αγώνα».

Αμέσως ύστερα από ένα σωρό υμνολογίες για τον Τίτο, για το ΚΚ Γιουγκοσλαβίας και την «ιδιοφυή», «δημιουργική» γραμμή τους κλπ, ο Στόινιτς επανέλαβε ρητά και αυστηρά αυτά που εμείς τα είχαμε μάθει απ' έξω: «Δεν είχατε ξεκάθαρη γραμμή», «υποφέρατε από σεχταρισμό, από οπορτουνισμό και ξανά από σεχταρισμό».

Με τις θέσεις αυτές ο Βελιμίρ Στόινιτς επιδίωκε να χτυπήσει τη γραμμή του Κόμματος μας κατά τη διάρκεια του αγώνα και να την παρουσιάσει «ασταθή, ασαφή, προπαντός σεχταριστική».

Δεύτερο, μολονότι η σύσκεψη εξέταζε τα αποτελέσματα του αγώνα μας, ο Στόινιτς το πέρασε αυτό με καμιά φράση στα πεταχτά, μάλιστα με περιφρονητικό τόνο και με επαίνους ανέβαζε και με επαίνους κατέβαζε μονάχα την «πείρα», το «παράδειγμα», τη «μεγάλη και εξαιρετική συμβολή» του γιουγκοσλάβικου στρατού.

Η τόσο πομπώδικη προπαγάνδα του Βελιμίρ Στόινιτς για τον αγώνα τους, αποσκοπούσε να δημιουργήσει την εντύπωση πως ο Εθνικοαπελευθερωτικός μας Αγώνας «δεν ήταν και μεγάλο πράγμα», αυτός «δεν είχε καμιά σπουδαιότητα σε σύγκριση με τον αγώνα των λαών της Γιουγκοσλαβίας». Μ' αυτά άφηνε έτσι να εννοηθεί ότι την απελευθέρωση μας την χρωστούμε στο γιουγκοσλάβικο αγώνα και σ' αυτή την κατεύθυνση πάσχιζε να δημιουργήσει την εντύπωση ότι «ο αγώνας μας ήταν απλός αγώνας από παρτιζάνικες τσέτες», ή ακόμα χειρότερα «ένας αγώνας τρομοκρατών και μεμονωμένων δραστών». Έβγαλε, λοιπόν, από την τσάντα τις παλιες εχθρικές θέσεις του Βουκμάνοβιτς Τέμπο, με τον οποίο εγώ ήμουν πάντα σ' ανοιχτή αντίθεση και διαμάχη.

Τρίτο, η γραμμή του Κόμματος σχετικά με τον Αντιφασιστικό Εθνικοαπελευθερωτικό Μέτωπο, σύμφωνα με τον Βελιμίρ, ήταν επίσης εσφαλμένη, «σεχταριστική» γραμμή, αφού κατηγορήθηκε στη σύσκεψη ότι «δεν τηρήσαμε σωστή στάση» απέναντι στους «πατριώτες» αρχηγούς (όπως τον Τσέν Ελέζι,[1] που δεν τον δεχτήκαμε στο Μέτωπο), επανέλαβε επίσης αυτά που μας αμόλησε την πρώτη μέρα της άφιξης του ότι

1. Στοιχείο από τους προεστούς της Ντίμπρα, αντίπαλος του Κόμματος και του Εθνικοαπελευθερωτικού Μετώπου. Το φθινόπωρο του 1944 με επέμβαση του Βελιμίρ Στόινιτς υπέρ αυτού του παλιού πράχτορα των κράληδων της Σερβίας, με πρόσχημα ότι ο Τσέν Ελέζι «δεν είχε δράση όσο οι άλλοι αντιδραστικοί αρχηγοί ενάντια στο Εθνικοαπελευθερωτικό Κίνημα», έγινε δεχτός στις γραμμές του Εθνικοαπελευθερωτικού Μετώπου. Μετά την εγκαθίδρυση της λαϊκής εξουσίας ο Τσέν Ελέζι μπήκε στην υπηρεσία της αντιδραστικής αγγλο-αμερικάνικης πολιτικής και των υπολειμμάτων της αντίδρασης στην Αλβανία.

«δεν κάναμε καλά που δεν συνεχίσαμε τις συνομυλίες» με τους μπαλλίστες στη Μούκγε. Σύμφωνα με την άποψη του και την άποψη εκείνων που τον είχαν στείλει, έπρεπε να είχαμε αποκαταστήσει τον Υμέρ Ντισνίτσα.

Τέταρτο, η οργανωτική γραμμή του Κόμματος και η πολιτική των στελεχών, σύμφωνα πάλι μ' αυτούς, προέκυπτε «εσφαλμένη», γιατί «έγινε από προσωπικά κριτήρια», ότι δήθεν «είχαμε παραγκωνίσει αφοσιωμένους συντρόφους από υπεύθυνες θέσεις» κλπ, κλπ.

Σαν συμπέρασμα, οι επιτυχίες του ΚΚ Αλβανίας ήταν «ελάχιστες», «ημιτελείς» και «εάν το ΚΚ Αλβανίας βγήκε νικητής, αυτό έγινε κυρίως χάρη της Γιουγκοσλαβίας, του ΚΚ Γιουγκοσλαβίας και του Τίτο». Αυτά για το παρελθόν. Τώρα τι έπρεπε να γίνει; Όλα αυτά, σύμφωνα με το Στόινιτς, έπρεπε να «διορθωθούν» και, για να διορθωθούν καθώς πρέπει, για μας, τους αλβανούς κομμουνιστές, δεν έμενε άλλο παρά «να ακολουθήσουμε το γιουγκοσλάβικο δρόμο, τις συμβουλές και τις οδηγίες του Τίτο», που είχε φέρει ο Βελιμίρ Στόινιτς. Η ιδέα έγκειτο: «Όποιος είναι σ' αυτό το δρόμο είναι πραγματικός κομμουνιστής, οι άλλοι πρέπει να καθαιρεθούν».

Αυτές ήταν, με λίγα λόγια, οι πρώτες κυριότερες κατηγορίες του Βελιμίρ Στόινιτς και οι κρυφοί σκοποί που ήθελε να πετύχει μ' αυτές ακριβώς τώρα, στις παραμονές της πλέριας Απελευθέρωσης της Αλβανίας, που βγαίναμε νικητές επί των ναζιφασιστών καταχτητών, των προδοτών και της ντόπιας αντίδρασης.

Δε μπορώ να πω ότι απ' αυτή ακόμα τη σύσκεψη αντιλήφτηκα αμέσως όλη την έκταση, το βάθος και τους καταχθόνιους σκοπούς της εχθρικής δουλειάς που οργάνωναν οι απεσταλμένοι του Τίτο ενάντια στο Κόμμα και το νέο κράτος μας. Όχι, όλη η αλήθεια θα αποκαλύπτονταν αργότερα, αλλά πρέπει να πω, ότι από εκείνες κιόλας τις στιγμές για ένα πράγμα είχα πλήρη συναίσθηση: σε βάρος μας γίνονταν άδικες και ανάρμοστες παρατηρήσεις και κατηγορίες.

Ανέμενα να ιδώ την αντίδραση των συντρόφων, αλλά αυτοί είχαν σκύψει το κεφάλι και βρίσκονταν και οι ίδιοι σε «αναμονή». Σκέφτηκα ότι θα έχουν θιχτεί από τον τρόπο με τον οποίο ο Στόινιτς ξέγραψε με μια μονοκονδυλιά όλη τη δουλειά μας και, επειδή τον είχαμε «αξιότιμο φίλο», δεν ήθελαν να εναντιωθούν ανοιχτά σ' αυτόν από την πρώτη κιόλας σύσκεψη. Εμείς όμως ήμασταν κομμουνιστές και χάρη της αλήθειας δεν υπήρχε λόγος να κακοκαρδιστούμε ούτε εμείς, ούτε και ο φίλος.

Ξαναπήρα το λόγο (παρ' όλο που δεν τύχαινε να μιλήσω ξανά εγώ και μόνο εγώ), και αφού ευχαρίστησα το Στόινιτς για το «ενδιαφέρον» και την «έγνοια» τους κλπ, άρχισα να αραδιάζω σύντομα και να τα απορρίπτω όλα όσα δεν ήταν σωστά στις «παρατηρήσεις» και τις κατηγορίες του προς τη γραμμή και την κατάσταση μας.

— Πρέπει να με κατανοήσετε ορθά, του είπα σε συνέχεια. Δεν είμαι σύμφωνος με τις «παρατηρήσεις» σας που μόλις αναφέρατε, όχι επειδή δε μας αρέσουν οι παρατηρήσεις ή οι συντροφικές συμβουλές, αλλά η αλήθεια σ' εμάς είναι τελείως διαφορετική. Οι σύντροφοι θα πουν τη γνώμη τους και θα πειστείτε γι' αυτό.

— Είθε να είναι έτσι! είπε ο Στόινιτς με ένα ακατανόητο χαμόγελο. Θα τους ακούσουμε και τους συντρόφους.

Ύστερα από σύντομη σιγή ξέσπασε ξανά η ίδια δυσάρεστη ατμόσφαιρα που συνέβηκε κατά τη συνάντηση εκείνη που συζητήθηκε το θέμα της συμμετοχής του Στόινιτς στις συνεδριάσεις του Πολιτικού μας Γραφείου.

— Αυτά που μας εισηγήθηκε εδώ ο σύντροφος συνταγματάρχης Βελιμίρ Στόινιτς —πήρε το λόγο ο Κώτσι Τζότζε— σε πολλά πράγματα έρχονται σ' αντίθεση μ' αυτά που ο σύντροφος Ενβέρ θα βάλει στην έκθεση της Ολομέλειας. Λέω να μη βιαστούμε.

Να συλλοϊθούμε καλά και κατόπι να κουβεντιάσουμε.

— Πού υπάρχει καιρός να συλλοϊθούμε και κατόπι να κουβεντιάσουμε! επενέβηκε αμέσως η Λιρί Γκέγκα, με τη γνωστή μανία της να αντιτάσσεται, όχι μόνο σε καθετί που έλεγε ο Κώτσι Τζότζε, αλλά και για να τον ειρωνευτεί για την «καθαρά κορυτσαίικη» διαλεκτό του.

— Αν συλλογιόσουνα μια στάλα, δε θα έκανες όλους εκείνους τους σεχταρισμούς που γιόμισαν τον τόπο, της απάντησε ο Κώτσι Τζότζε. Θα τα πούμε καλά και για το σεχταρισμό σου στο Πολιτικό Γραφείο.

— Καλύτερα σεχταριστική, παρά να λιάζομαι σαν κι εσένα στον ήλιο! τον αντέκοψε η Λιρί, με τον δικό της τρόπο πατώντας τον Κώτσι στον κάλο.

Θα μυλήσω παρακάτω για «την αλλεργία» Κώτσι - Λιρί και για τις σκηνές που συχνά συνέβαιναν μεταξύ τους, αλλά εδώ θέλω να τονίσω ότι στο Πολιτικό Γραφείο καυγάδες αυτού του είδους δε συνέβαιναν στο παρελθόν αναμεταξύ τους. Τα γινάτια τους τα «άφηναν» συνήθως για τις «ελεύθερες ώρες» και μετά χώρια ή μαζί έρχονταν να μου πουν τα παράπονα.

Έτσι, λόγο στο λόγο, η Λιρί Γκέγκα είπε τη γνώμη της για το κυριότερο πρόβλημα:

Ήταν ή δεν ήταν σεχταριστική η γραμμή του Κόμματος αυτό θα το συζητήσουμε, είπε. Εγώ για λόγο μου έχω ενεργήσει σύμφωνα με τη γραμμή...

Είδα ότι γέλασε το πρόσωπο του Βελιμίρ Στόινιτς μόλις του μετάφρασαν αυτή τη «δήλωση» της Λιρί Γκέγκα. Τη σημείωσε στα γρήγορα στο σημειωματάριο του και κούνησε το κεφάλι σε ένδειξη επιδοκιμασίας. Στις πολλές συσκέψεις που θα κάναμε αργότερα, όταν θα κατεβαίναμε στο Μπεράτι, η σατανική και εχθρική δήλωση της Λιρί Γκέγκα ότι «έχω ενεργήσει σύμφωνα με τη γραμμή», θα ήταν ένα ισχυρό όπλο στα χέρια του Βελιμίρ Στόινιτς και των συνεργατών του. Ο σεχταρισμός με κέρατα (και τέτοιος ήταν αλήθεια) της Λιρί Γκέγκα θα χρησίμευε σ' αυτούς σαν βασικό «ντοκουμέντο» «για να αποδείξουν» ότι η γραμμή του ΚΚ Αλβανίας ήταν τάχα σεχταριστική!

Σ' όλη τη διάρκεια της συζήτησης ο Νάκο Σπύρου ήταν πολύ απασχολημένος. Κάτι έγραφε στα γρήγορα σ' ένα σημειωματάριο. Αργότερα θα μάθαινα ότι κρατούσε λεπτομερείς σημειώσεις από τις συσκέψεις μας στα ιταλικά για να τις παραδώσει στο φίλο του Ντιζντάρεβιτς. Αυτό έγινε από τότε μόνιμο «καθήκον» του Νάκο και δε μπόρεσα να καταλάβω πώς νομιμοποιήθηκε και γίνονταν ανοιχτά και μπροστά στα μάτια μας.

Πολλά χρόνια αργότερα θα μάθαινα πως στο Κεντρικό Αρχείο του Κόμματος βρίσκεται μεταξύ άλλων και το χειρόγραφο στα ιταλικά των πραχτικών της 2-ης Ολομέλειας της ΚΕ του ΚΚΑ (Ολομέλεια του Μπεράτι). Οι νέοι σύντροφοι που εργάζονταν με τους φακέλους εκείνης της εποχής, μπροστά σ' αυτή την «ανακάλυψη» είχαν ρωτήσει με έκπληξη: «Τι ζητάει εδώ αυτό το πραχτικό στα ιταλικά, γιατί μεταφράστηκε;!». Όταν μου διηγήθηκαν αυτή την ιστορία, γέλασα και θυμήθηκα τις γεμάτες ένταση συσκέψεις του φθινοπώρου του 1944 και τα δεφτέρια του «ακούραστου» Νάκο που γέμιζαν το ένα ύστερα από τ' άλλο. Αλλά μ' αυτή την «εκτός προγράμματος απασχόληση» ο πανούργος Νάκο μανουβράριζε ωραία: σε τεταμένες καταστάσεις, όταν δεν του συνέφερε να εκφραστεί, βυθίζονταν στις «σημειώσεις» και δε σήκωνε το κεφάλι.

Μολαταύτα του ζητήθηκε να εκφράσει κι αυτός τη γνώμη του για το τι έπρεπε να γίνει.

— Όταν τα πράγματα προετοιμάζονται καλά, οι διαφωνίες λύνονται ευκολότερα, είπε με μια φράση με εκατό υπονοούμενα.

Όσο για τον Ραμαντάν Τσιτάκου, αυτός όπως πάντα με το σιγανό και ήρεμο τόνο του, όπως οι άντρες της Κοσόβας (απ' όπου κατάγονταν και έφερε το ψευδώνυμο Μπάτσα), απάντησε:

— Το να σκέφτεται κανείς πριν μιλήσει αυτό είναι καλή συνήθεια. Θέλω όμως να πω ένα πράγμα: για μας δεν μπαίνει πρόβλημα έχει δίκιο ο σύντροφος Ενβέρ, από τη μια μεριά, ή ο σύντροφος Βελιμίρ, από την άλλη. Ο σύντροφος Ενβέρ παρουσίασε τις θέσεις για την κυριότερη εισήγηση του Πολιτικού Γραφείου που θα γίνει στην Ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής του Κόμματος. Οι θέσεις αυτές είναι δικές μας, όλων μας, γιατί, καλώς ή κακώς, όλοι έχουμε πει το λόγο μας και δουλέψαμε για τη γραμμή που έχουμε καθορίσει και που είναι γνωστή σ' όλους μας. Γι' αυτό δε μπορώ να καταλάβω, γιατί πρέπει να τα μακραίνουμε για να πούμε τη γνώμη μας αν ευσταθούν ή δεν ευσταθούν οι παρατηρήσεις του συντρόφου Βελιμίρ για τη γραμμή που εμείς οι ίδιοι έχουμε εγκρίνει και ακολουθήσει;!

Η σωστή και λογική επέμβαση του Ραμαντάν Τσιτάκου, ύστερα κι από την εναντίωσή του στην προηγούμενη σύσκεψη για την αποδοχή του Στόινιτς στο Πολιτικό Γραφείο, έκαμε σίγουρα το όνομα του Μπάτσα να γραφτεί με κόκκινο στο σημειωματάριο των γιουγκοσλάβων συνωμοτών. Δεν είναι, λοιπόν, τυχαία η επέμβαση και η ανοιχτή πίεση που αυτοί έκαμαν τον Οχτώβρη στο Πολιτικό Γραφείο για τη διαγραφή του Ραμαντάν Τσιτάκου από το Πολιτικό Γραφείο της Κεντρικής μας Επιτροπής.

Ήταν ακριβώς αυτή η πρώτη σύσκεψη του Πολιτικού μας Γραφείου παρουσία του Βελιμίρ Στόινιτς και αυτές οι «θέσεις» του που θα αποτελούσαν την «επίσημη» πλατφόρμα των πολλών άλλων συσκέψεων, συναντήσεων και ατέλειωτων λογομαχιών που θα μας έπαιρναν πολύτιμο χρόνο, μέρες και νύχτες του Οχτώβρη και Νοέμβρη εκείνης της χρονιάς, που τόσες και τόσες δουλειές είχαμε να κάνουμε στις παραμονές της Απελευθέρωσης.

Στις συσκέψεις αυτές θα έπαιρνε μέρος, «φυσικά», και ο σύντροφος γιουγκοσλάβος, ο απεσταλμένος του Τίτο, που δε θα περιορίζονταν μονάχα σ' αυτά που είπε στο Οντρίτσαν, αλλά θα συνέχιζε κατά τον πιό βάναυσο τρόπο τις επιθέσεις ενάντια στη γραμμή του Κόμματος μας, βγάζοντας εμένα «κυριότερο υπεύθυνο» για τα «σοβαρά λάθη» που είχαν τάχα διαπιστωθεί στη γραμμή του Κόμματος μας, κατά τη διάρκεια του αγώνα.

Αν και δε διακρίνονταν από «οξύνοια», τη δουλειά του σαν ραδιούργος και πεπειραμένος πράχτορας του Τίτο — Ράνκοβιτς την έκαμε καλά. Αργά θα βλέπαμε ότι όλα όσα έκανε, γίνονταν σύμφωνα με ένα σενάριο προετοιμασμένο έγκαιρα και προσεχτικά από τη γιουγκοσλάβικη ηγεσία. Αυτό το μυστικό σενάριο βασίζονταν σε δυό «όπλα» που είχαν στα χέρια τους οι Γιουγκοσλάβοι: Πρώτο, στην εμπιστοσύνη και την εκτίμηση που είχε το Κόμμα μας απέναντι στο ΚΚ Γιουγκοσλαβίας, στον αγώνα των λαών της Γιουγκοσλαβίας κάτω από την καθοδήγηση του Τίτο. Δεύτερο, από καιρό είχαν αναπτύξει δουλειά για να προετοιμάσουν τους πράχτορές τους μέσα στην ηγεσία του Κόμματος μας.

Όπως είπα πιό πάνω, εμείς ενδιαφερόμασταν για το δυνάμωμα των διεθνιστικών δεσμών μ' αυτούς και σαν σύντροφοι κομμουνιστές, θέλαμε να ωφεληθούμε από την καλή πείρα που θα μπορούσε να εφαρμοστεί σ' εμάς. Όσα όμως μας φαίνονταν όχι σωστά ή ακατάλληλα για τις συνθήκες μας εμείς δεν τα είχαμε δεχτεί και δεν τα δεχόμασταν. Παρά τις συχνές διαφωνίες με τους γιουγκοσλάβους συντρόφους, δεν είχαμε χάσει την εμπιστοσύνη στο ΚΚ Γιουγκοσλαβίας και στον Τίτο. Και η γιουγκοσλάβι-

κη ηγεσία δασκάλεψε το Βελιμίρ Στόινιτς πώς να εκματαλλευτεί αυτό ακριβώς το γεγονός.

Από την άλλη μεριά, οι Γιουγκοσλάβοι είχαν βάλει από καιρό στο χέρι λεπτομερειακά στοιχεία για τους κυριότερους συντρόφους της ηγεσίας μας, για το επίπεδο τους, το χαρακτήρα, τις τάσεις, τη νοοτροπία, τις ικανότητες του καθενός, την επιρροή που είχαν στο Κόμμα και στις μάζες κλπ. Όχι άσκοπα ο Τίτο, στην επιστολή του το Σεπτέμβρη του 1942, ζήτησε τα χαρακτηριστικά των συντρόφων που εκλέχτηκαν στην ΚΕ του Κόμματος από την Πρώτη Εθνική Συνδιάσκεψη. Αργότερα, ο Μπλάζο Γιοβάνοβιτς, ο Βουκμάνοβιτς Τέμπο και άλλοι θα δίνανε στην ηγεσία τους λεπτομερειακά στοιχεία που τα συγκέντρωναν κατά τις συναντήσεις μ' εμάς ή από τους πράχτορές τους. Η γιουγκοσλάβικη ηγεσία τα μελετούσε προσεχτικά και όταν πλησίαζε η στιγμή για την οριστική προετοιμασία του σχεδίου δράσης της «αποστολής Στόινιτς», φώναξαν επειγόντως το Ντουσάν Μουγκόσα από την Αλβανία και μας είπαν ότι «του ανατίθεται άλλο καθήκον». Όπως αποκαλύφτηκε αργότερα και μέχρι τις μέρες μας, ο Ντουσάν Μουγκόσα, με το ψευδώνυμο Κουτσός, είχε στρατολόγησει μυστικούς πράχτορες στις γραμμές των στελεχών του στρατού και της πολιτικής οργάνωσης, όπου συνεργάζονταν. Αλλά ας επανέλθουμε στον καιρό του αγώνα, όταν 3-4 μήνες ύστερα από την απομάκρυνση του Μουγκόσα, έφτασε στην Αλβανία, τέλεια προετοιμασμένος, ο Στόινιτς.

Με τέτοια εντολή, παρμένη ασφαλώς από τον Τίτο — Ράνκοβιτς, ο Βελιμίρ Στόινιτς χρησιμοποιούσε τώρα με επιτυχία τα προσωπικά μας χαρακτηριστικά που είχαν συγκεντρώσει: και για να καταβολει την αντίσταση μου και των άλλων γερών συντρόφων του Κόμματος, και για να υποκίνησει την φραξιονιστική αντικομματική δουλειά των Σεϊφουλά Μαλεσόβα, Κώτσι Τξότξε, Νάκο Σπύρου και των συντρόφων τους. Δηλαδή, αυτός κατέβαλε προσπάθειες και κατόρθωσε από το Οντρίτσαν ακόμα να δημιουργήσει μια τέτοια κατάσταση που ό,τι έκανε ή έλεγε «ο Βέλιο» «ήταν σωστό», επειδή «αυτό το 'λεγε ο Τίτο, το 'λεγε το ΚΚ Γιουγκοσλαβίας και όποιος εναντιώνονταν ήταν εχθρός και έπρεπε να καταπολεμηθεί».

Για διάφορους λόγους και με διάφορα επιχειρήματα, από το πρώτο αυτό στάδιο της κατασκοπευτικής του δράσης, ο Στόινιτς μπόρεσε να πάρει με το μέρος του ορισμένο αριθμό κυριότερων συντρόφων της ηγεσίας μας.

Ποιοί ήταν οι κυριότεροι;

Ένας απ' αυτούς ήταν ο Σεϊφουλά Μαλεσόβα. Αυτός είναι πιά γνωστός και δε θα κάμω τη βιογραφία του, είναι όμως γεγονός πώς η αξία του τον καιρό του πολέμου ήταν μηδέν. Τίποτε δεν έκαμε, δεν εκπλήρωσε κανένα από τα καθήκοντα που του ανατέθηκαν, ήταν τάχα της πέννας, αλλά ούτε μια προκήρυξη δεν κατάφερε να κουτσογράψει. Ήταν πρότυπο τεμπέλη. Δεν ξέρω πώς και πού του βγήκε η φήμη σαν «καθηγητής του μαρξισμού-λενινισμού στη Μόσχα», αλλά ούτε μιά διάλεξη έκαμε. Οι πολιτικές του απόψεις για πολλά ζητήματα ήταν λαθεμένες, έντονα φυλελευθεριστικές. Ήταν ένας αρριβίστας που του άρεσαν οι παινεσιές, τα προνόμια, ήταν πρότυπο μικροαστού. Όλα αυτά τα χαρακτηριστικά του Σεϊφουλά Μαλεσόβα, τόσο για την περίοδο εκείνη όσο και για αργότερα, άρεσαν στο Βελιμίρ Στόινιτς, γι' αυτό τον υποστήριζε με κάθε τρόπο. Ο Σεϊφουλά ήταν έτοιμος να τσακωθεί μ' ένα σύντροφο έστω και για το παραμικρότερο πράγμα, για μια οδοντόβουρτσα, λογουχάρη. Χαρακτηρίζονταν από έκδηλη αλαζονεία. Καυχιόνταν ότι ήταν «παλιός επαναστάτης», ότι «είχε έρθει από τη Μόσχα», και ότι «ήταν καθηγητής της μαρξιστικής θεωρίας», γι' αυτό βαυκαλίζονταν πως θα ήταν ο αναμφισβήτητος «αρχηγός» του Κόμματος και του Εθνικοαπε-

λευθερωτικού Αγώνα. Κι αφού κάτι τέτοιο δεν πραγματοποιούνταν, αυτός ήταν σε σιωπηρή αντιπολίτευση με το Κόμμα. Εμένα με θεωρούσε σαν πρόσωπο που είχα πιάσει τη θέση «που προορίζονταν γι' αυτόν πριν πατήσει το πόδι του στην Αλβανία». Κανένας δεν έδινε σημασία σ' αυτόν το μεγαλομανή εκτός από μένα. Η συμπεριφορά μου απέναντι του ήταν άψογη, παρά τις αδυναμίες αυτές και λάθη του, και παρά την κριτική που του έκανα κάθε τόσο.

Οι Γιουγκοσλάβοι είχαν ψυχολογήσει καλά το χαρακτήρα του Σεϊφουλα, ιδιαίτερα τη δίψα του για να γίνει «αρχηγός κόμματος» και είχαν βρει σ' αυτόν τον κατάλληλο άνθρωπο, έστω και για μια περίοδο, για να αναπτύξουν το διασπαστικό τους έργο στο Κόμμα μας και για να με εξουδετερώσουν εμένα. Έτσι ο Στόινιτς και ο Ντιζντάρεβιτς κράτησαν κοντά τους το Σεϊφουλα, γαργάλιζαν σατανικά τη μικροαστική του φύλοδοξία, μάλιστα έριχναν και λόγια ότι «κρίμα που εσύ τόσο ικανός άνθρωπος, είσαι ακόμα αναπληρωματικό μέλος της Κεντρικής Επιτροπής» κλπ. Πολύ γρήγορα, λοιπόν, αυτοί έκαμαν το Σεϊφουλα δικό τους άνθρωπο, τον πλησίασαν, τον έβαλαν σε δουλειά και «εκτιμώντας» πολύ τις «θεωρητικές του ικανότητες», ιδιαίτερα όταν ο Σεϊφουλα επιτίθονταν πρόστυχα στο Κόμμα για εντελώς ανύπαρκτες θέσεις και λάθη.

Ο Σεϊφουλα Μαλεσόβα σαν μικροαστός, φυλελεύθερος δημοκράτης και τροτσκιστής, ούτε συγκρατήθηκε καθόλου μπροστά στη δίνη όπου τον μαυλούσαν οι Γιουγκοσλάβοι. Από το βούρκο της βαθιάς εχθρότητας όπου είχε βυθιστεί, άρχισε την ποταπή επίθεση ενάντια στο Κόμμα. Σύμφωνα μ' αυτόν «η πραγματική ζωή και πάλη» του Κόμματος άρχιζε σήμερα «πού έβαζε τα πράγματα στη θέση τους ο σύντροφος Βελιμίρ Στόινιτς», εννοείται και ο ίδιος Σεϊφουλα Μαλεσόβα.

Το άλλο στοιχείο απ' όπου πιάστηκε και στο οποίο στηρίχτηκε γερά ο Στόινιτς ήταν ο Κώτσι Τζότζε. Ήταν παλιό μέλος της Ομάδας της Κορυτσάς, ένας μικροβιοτέχνης που εντάσσονταν στην κατηγορία των εργατών, επειδή εργάζονταν σαν τενεκετζής. Αρχικά αγαπούσε το Κόμμα και τον κομμουνισμό, ήταν όμως δειλός, δεν έκανε προσπάθειες να διευρύνει τον ορίζοντα και ν' ανεβάσει το επίπεδο των γνώσεων του, ήταν ένας από εκείνους τους λίγους κορυτσαίους εργάτες που τους διέκρινε η αυθάδεια, η ξιπασιά και που έμειναν, πώς να πεις, «αναλφάβητοι». Δεν έκαναν καμιά προσπάθεια να μάθουν, ούτε αυτός, ούτε ο Πάντι Κρίστο. Ο Κώτσι Τζότζε μάθαινε μερικά ασυνάρτητα πράγματα και όλον τον καιρό ορνιθοσκάλιζε κάτι δυσανάγνωστες λακωνικές σημειώσεις, που μόνο αυτός μπορούσε να τις αποκρυπτογραφήσει. Κι αυτά ακόμα δεν τα 'γραφε σε συνηθισμένο χαρτί, αλλά πάνω σε φάκελο. Αυτή ήταν η μανία του. Αλλά και πολύ χαρτί δεν του χρειάζονταν, επειδή λίγα έγραφε ή δεν έγραφε καθόλου. Ο Κώτσι δεν ήταν ούτε οργανωτής, ούτε άνθρωπος δράσης. Είχε μεγάλη ιδέα για τον εαυτό του, και αυτοπροβάλλονταν ότι αυτός ήταν κι όχι άλλος. Η μόνη αξία του έγκειτο στο γεγονός ότι ήταν εργάτης και γι' αυτό είχε εκλεγεί στην ηγεσία και εγώ τον εκτιμούσα. Προσπαθούσα να τον βοηθήσω, αλλά και τον κριτίκαρα, επειδή σε τίποτε δεν έλαμψε, κάθε άλλο.

Οι τιτοϊκοί τον είχαν επεξεργαστεί από καιρό, μέσω του Βουκμάνοβιτς Τέμπο, από τότε που ήρθε στην Αλβανία και έκαμε με τον Τζότζε τις «βαλκανικές» περιοδείες στην Ελλάδα. Εγώ, όπως είπα, δεν έβλεπα τότε τίποτε το κακό στην προσέγγιση του Τέμπο με τον Κώτσι Τζότζε και συμφώνησα να πήγαιναν δυό φορές μαζί στην Ελλάδα και από το γεγονός που ο Τζότζε ήξερε τα ελληνικά και κατάγονταν από το Νεγκοβάνι. Ο Κώτσι Τζότζε όμως γύρισε από την Ελλάδα άνθρωπος πέρα για πέρα του Τέμπο και της γιουγκοσλάβικης κατασκοπείας.

Στο διάστημα που ήταν στη φυλακή, εμείς εκτιμούσαμε τον Κώτσι. Όταν βγήκε

από τη φυλακή και εργάστηκε μαζί μου στην ηγεσία, απογοητευθήκαμε. Τον στείλαμε στην Κορυτσά με καθήκον να καθοδηγήσει τον αγώνα, αλλά αυτός ασχολούνταν με τις «βάσεις και τις επιμελητείες», ενδιαφέρονταν για τα ράκη που συγκεντρώνονταν στο Λαβντάρ και στην Πουνεμίρε. Εκεί του δόθηκε κάθε δυνατότητα να δουλέψει, να δημιουργήσει, να οργανώσει, αλλά αποδείχτηκε σύντροφος της αράδας στην ηγεσία, δεν έδωσε τίποτε το συγκεκριμένο ούτε στη δουλειά του Κόμματος και άσε μετά σ' αυτή του στρατού. Με την μεγαλομανία και τις αξιώσεις που είχε, ήταν αδύνατο να μη καλλιεργούσε μεγάλη δυσαρέσκεια μέσα του. Ασφαλώς αυτή την ψυχική του κατάσταση τη γνώριζε καλά ο Τέμπο, τη γνώριζε και ο Βελιμίρ Στόινιτς, που τον παρέλαβε, τον επεξεργάστηκε, τον φούσκωσε στην κατεύθυνση που είπαμε πιό πάνω και τον έκαμε όργανο του ενάντια στο Κόμμα μας και ενάντια σ' εμένα προσωπικά. Ο Κώτσι Τζότζε, κατ' αυτό τον τρόπο επεξεργασμένος και φουσκωμένος, βγήκε σαν ένας «από τους κατατρεγμένους προλετάριους» και «από τους ανθρώπους του Κόμματος, με προλεταριακή καρδιά και με μεγάλη αξία για το Κόμμα».[1]

Ο τρίτος άνθρωπος που ο Στόινιτς μπόρεσε να κάμει με το μέρος του ήταν ο Νάκο Σπύρου.

Από ορισμένες απόψεις ο Νάκο δεν έμοιαζε με τους πρώτους. Ήταν έξυπνος, ξεκάθαρος στη γραμμή, θαρραλέος και καλός οργανωτής. Εγώ τον αγαπούσα, τον εκτιμούσα και μετά το θάνατο του Κεμάλ, πρότεινα να τον αντικαταστήσει στη νεολαία και στην ηγεσία του Κόμματος. Με το Νάκο συμβουλευόμουν ταχτικά γιατί και τον περισσότερο καιρό μέναμε μαζί. Σε κάθε στιγμή αυτός βρίσκονταν πραγματικά στην καθοδήγηση.

Ο Νάκο Σπύρου όμως ήταν ένας μικροαστός στην ψυχή, όσο και οι δυό πρώτοι, και μερικά αρνητικά χαρακτηριστικά του ήταν πολύ έντονα. Ήταν φιλόδοξος στο έπακρο και επιρρεπής για ραδιουργίες. Είχε έτοιμα και ακριτόλογα στα χείλη του τα κουτσομπολιά και τις επικρίσεις. Δεν παράλειπε να επαινεί και να προτρέπει για αξιώματα αυτούς που του άρεσαν· ήταν άνθρωπος του φατριασμού και είχε μεγάλη διάθεση να δουλεύει σ' αυτή την κατεύθυνση, για να περιβάλλεται από ανθρώπους υπάκουους, που να εισακούουν και να εφαρμόζουν τις διαταγές του. Ο Νάκο ήταν πολύ περίεργος, ανασκάλευε και τις παραμικρότερες προσωπικές υπόθεσεις των άλλων. Απορούσα και τον κριτίκαρα όταν πολλές φορές έρχονταν και μου μιλούσε για προσωπικά μικροπράγματα του ενός ή του άλλου, που δε μας αφορούσαν.

— Πού τα μαθαίνεις αυτά, βρε Νάκο; τον ρωτούσα με αποδοκιμασία.

— Έχω κι εγώ τις μεθόδους μου και τους ανθρώπους που με πληροφορούν, μου απαντούσε.

Όλα αυτά ήταν επικίνδυνες τάσεις για έναν κομμουνιστή και για έναν ηγέτη και, εκτός των άλλων, και κατά συνέπεια ο Νάκο μπήκε στη βρωμερή αντικομματική δουλειά που σκάρωσαν οι απεσταλμένοι του Τίτο.

Οι Γιουγκοσλάβοι γνώριζαν και γνώρισαν ακόμα καλύτερα αυτά τα σοβαρά ελαττώματα του. Ο Βελιμίρ Στόινιτς, ιδιαίτερα ο βοηθός του, Νιάζ Ντιζντάρεβιτς, που καταγίνονταν δήθεν με τη νεολαία, έθρεψαν όλες αυτές τις φιλοδοξίες του και τον έβαλαν καλά στα δίχτυα τους. Αυτοί έφτασαν μέχρι το σημείο να κάμουν το Νάκο Σπύρου να στείλει στον Τίτο και στην ΚΕ του ΚΚ Γιουγκοσλαβίας μυστικές έκθεσεις γραμμένες με το χέρι του, που αργότερα τις χρησιμοποίησαν να ασκήσουν σ' αυτόν

1. Αργότερα ο Ράνκοβιτς, ο γιουγκοσλάβος ομόλογος του Κώτσι Τζότζε, δεν παρέλειψε να συστήνει τον Κωτσι Τζοτζε και στο Στάλιν σαν «ηγέτη με προλεταριακό πνεύμα», σαν τον «πιό αποφασιστικό» και πιο «ξεκάθαρο» στην ηγεσία του ΚΚΑ!, κλπ.

πίεση, δημοσιεύοντας μάλιστα περικοπές τους, όπου ο Νάκο Σπύρου, περιγράφοντας «την αξιοθρήνητη κατάσταση του αγώνα μας, τα λάθη, την κακή κατάσταση στο Κόμμα», επιτίθονταν ενάντια μου, με καθιστούσε υπεύθυνο και ζητούσε τη βοήθεια τους για την καθαίρεση μου από τη θέση του Γενικού Γραμματέα του Κόμματος. Να, λοιπόν, πού θα έφτανε ο σύντροφος αυτός στο αντικομματικό του έργο. Οι Γιουγκοσλάβοι, μελετώντας προσεχτικά τις καρριεριστικές τάσεις του Νάκο, τη μικροαστική διάθεση για εξουσία, το πνεύμα του φυλόψογου, τον ενθάρρυναν σ' αυτές τις κατευθύνσεις και γαργάλιζαν τον εγωισμό και τις φυλοδοξίες του. Ο Νάκο θα ενώνονταν με τις «επικρίσεις» και τις «κατηγορίες» των Γιουγκοσλάβων ενάντια στη γραμμή μας, όχι επειδή δεν «ήξερε» να εκτίμησει τη γραμμή. Σης «κατηγορίες» των Γιουγκοσλάβων ο Νάκο μυρίστηκε ης δυνατότητες που του ανοίγονταν για εξουσία. Αν θα ανατρέπονταν «σαν μη σωστή» η προηγούμενη γραμμή, θα ανατρέπονταν μαξί με τη γραμμή και ο κυριότερος φορέας της, ο Γενικός Γραμματέας του Κόμματος. Ποιος θα έπαιρνε τη θέση του; Εννοείται, αυτός που θα συνέβαλε περισσότερο στο να αμαύρωσα το παρελθόν και που θα κέρδιζε, κατ' αυτό τον τρόπο, την αγάπη και την ευγνωμοσύνη των Γιουγκοσλάβων. Αυτή ήταν η κρίση του Νάκο, γι' αυτό και θα 'μπαινε μ' όλες ης δυνάμεις του στη συνωμοσία κάνοντας κάθε ωμή παραβίαση όχι μόνο ενάντια στο Κόμμα, αλλά και ποδοπατώντας ης θυσίες και τη ζωή του κατά τα 3-4 χρόνια του αγώνα.

Αυτοί ήταν, λοιπόν, οι τρεις κυριότεροι συμμορίτες που οι Γιουγκοσλάβοι μέσω του απεσταλμένου τους Στόινιτς θα τους ξαμολούσαν τώρα μ' όλη την αγριότητα ενάντια στη γραμμή του Κόμματος, ενάντια σης αναμφισβήτητες νίκες που είχαμε σημειώσει και σημειώναμε στον αγώνα.

Φυσικά, η παρουσίαση που έκαμα παραπάνω γι' αυτούς τους ανθρώπους δεν ήταν δυνατό με κανένα τρόπο να γίνει και ούτε να διανοηθεί με αυτή τη σαφήνεια, όχι μόνο στο Οντρίτσαν, αλλά ούτε και αργότερα, όταν κατεβήκαμε στο Μπεράττ. Ανεξάρτητα απ' αυτά τα ελαττώματα τους που μου ήταν γνωστά, εγώ συμπεριφερόμουν συντροφικά και τους θεωρούσα σαν συντρόφους της ηγεσίας του Κόμματος σε κάθε βήμα και σε κάθε ενέργεια που κάναμε. Γι' αυτό όταν άκουσα από το στόμα τους σκέψεις και κατηγορίες από ης πιό βαριές για το Κόμμα, αιφνιδιάστηκα και αισθάνθηκα πως βρισκόμουν μπροστά σε μια ομάδα συντρόφων, που «σύμπας» τάσσονταν ενάνηα στη γραμμή του Κόμματος και ενάνηα στο άτομο του, σαν Γενικός Γραμματέας. Φυσικά, δεν αντιλήφτηκα αμέσως οτι βρισκόμασταν μπροστά σε μια οργανωμένη συνωμοσία. Οι τρεις αυτοί σύντροφοι της ηγεσίας γι' αυτά που έκαναν, πρόβαλλαν σαν πρόφαση την «έγνοια» «να βλέπουμε καλά τα πράγματα», «να εκτιμούμε σωστά το παρελθόν», να διδασκόμαστε από την «πείρα και ης συντροφικές παρατηρήσεις των γιουγκοσλάβων αδερφών», «να εξαλείφουμε τα λάθη», «για να βαδίζουμε καλύτερα στο μέλλον», για να βγαίνουμε μπροστά στην Κεντρική Επιτροπή όσο το δυνατό «πιό σίγουροι», με «κριτική και αυτοκριτική αρχών», και μάλιστα «μπολσεβίκικη» κλπ. Κοντολογής, όλοι θα ορκίζονταν αρχή και τέλος για το «καλό του Κόμματος», «για τη σωτηρία του».(!) Στην πραγματικότητα όμως όλοι οι ορκισμοί «για το καλό του Κόμματος» ήταν μπλόφα, ήταν μάσκα για τη συγκάλυψη της συνωμοσίας που σκαρώνονταν πίσω από τις πλάτες του Κόμματος, πίσω από ης πλάτες μου και όλων των άλλων συντρόφων που στέκονταν σε γερές θέσεις αρχών.

Στη σύσκεψη αυτή του Πολιτικού Γραφείου, όπου ο Στόινιτς αμολούσε ης κατηγορίες του, έπαιρνε μέρος και η Λιρί Γκέγκα, σ' αυτή όμως έπεσε η «μοίρα» να χρησιμοποιηθεί από τη γιουγκοσλάβικη κατασκοπεία σαν «αποδιοπομπαίος τράγος». Όπως

ανάφερα και πιό πάνω, κατά τη διάρκεια της «υπηρεσίας» του στην περιφέρεια της Αυλώνας, την άνοιξη και το καλοκαίρι του 1943, ο Ντουσάν Μουγκόσα γνώρισε καλά τη Λιρί Γκέγκα, διαπίστωσε τις πολλές αδυναμίες της, ιδιαίτερα το φιλόδοξο και καριεριστικο πνεύμα της Λιρί και την πλησίασε για να θρέψει παραπέρα τα αισθήματα αυτά προς το συμφέρον της κατασκοπευτικής του δουλειάς. Και για να μην του τρώμε το δίκιο, αυτή την πρόστυχη και αντικομματική δουλειά με τη Λιρί Γκέγκα, καθώς και με μερικούς άλλους, ο Μουγκόσα την έκαμε με μαστοριά. Οι γνωστές σεχταριστικές ενέργειες που καταδικάστηκαν από τότε από το Κόμμα μας ήταν, κατά πρώτο λόγο, καρπός της κατασκοπευτικής δουλειάς του Ντουσάν Μουγκόσα, όπου μεγάλο ζήλο έδειξε και η «μαθήτρια» και πράχτοράς του Λιρί Γκέγκα.

Στο Ντουσάν Μουγκόσα άξιζε γι' αυτά η μεγαλύτερη τιμωρία, αλλά είναι γεγονός ότι δεν έφυγε από την Αλβανία σαν τιμωρημένος. Απεναντίας, αφού έφερε σε πέρας το ρόλο που του είχε αναθέσει η ηγεσία του, στρατολογώντας και μαγαρίζοντας όποιον μπόρεσε, ο Ντούκι το 'σκασε και άφησε «κληρονομιά» στο Κόμμα μας, τα «σεχταριστικά λάθη», τα οποία τώρα χρειάζονταν στην ηγεσία του ΚΚ Γιουγκοσλαβίας για να κατηγορήσει την «ανίκανη» και «σεχταριστική» ηγεσία του Κομμουνιστικού μας Κόμματος.

Αλλά για να πιάσει όλη αυτή η «κατηγορία» και για να φανεί συγκεκριμένη, χρειάστηκε στους Γιουγκοσλάβους να «κάψουν» έστω και προσωρινά, την πιστή πράχτορά τους, Λιρί Γκέγκα, που «ενσάρκωνε τη σεχταριστική γραμμή του ΚΚΑ». Πίσω από τα «λάθη της Λιρί» κρύβονταν το χτύπημα σε ευρύτερο πλάνο που δίνονταν στο Κομμουνιστικό μας Κόμμα.

Όλη αυτή η πικρή και αντικομματική ιστορία θα εξελίσσονταν στη διάρκεια του Οχτώβρη και του Νοέμβρη στην ελεύθερη πόλη του Μπεράτι όπου απ' ό,τι θυμούμαι, κατεβήκαμε λίγες μέρες μετά τη «σύσκεψη πλατφόρμα» του Οντρίτσαν.

Στις παραμονές της συνωμοσίας

Η εγκατάσταση της κυριότερης ηγεσίας του Κόμματος, του Γενικού Αντιφασιστικού Συμβουλίου και του Γενικού μας Επιτελείου στην ελεύθερη πόλη του Μπεράτι, ύστερα από 4 περίπου χρόνια αγώνων και προσπαθειών στις βαριές συνθήκες της παρανομίας, έδειχνε ότι είχαν έρθει αποφασιστικές και ιστορικές στιγμές για τη χώρα μας. Ο Εθνικοαπελευθερωτικός Αγώνας στέφονταν με μεγάλες επιτυχίες. Η σωστή μαρξιστική-λενινιστική γραμμή του Κόμματος οδηγούσε το λαό μας προς την τελική νίκη. Η αγάπη και η εμπιστοσύνη του λαού και των παρτιζάνων προς το Κόμμα ήταν μεγάλη και βαθιά ριζομένη στις καρδιές τους, επειδή ήταν το Κόμμα αυτό που τους διαπαιδαγώγησε, τους οργάνωσε, τους εξόπλισε, τους οδήγησε στον αγώνα και στη νίκη.

Είχαμε απελευθερώσει σχεδόν όλη τη Νότια Αλβανία. Το Γενικό Επιτελείο είχε κατεβεί, λοιπόν, στην ελεύθερη πόλη του Μπεράτι και εδώ προετοιμάστηκε το στρατηγικό σχέδιο επίθεσης για την απελευθέρωση των Τιράνων. Λίγο πριν μπούμε στο Μπεράτι, η γερμανική οπισθοφυλακή που είχε κυκλωθεί από τις δυνάμεις μας, χτύπησε με πυροβολικό την πόλη. Καταστράφηκαν μερικά σπίτια, αλλά δεν υπήρχαν ανθρώπινα θύματα. Αυτό το χτύπημα έμοιαζε με τον επιθανάτιο ρόγχο ενός ασθματικού, επειδή σ' αυτά τα μέρη είχε θριαμβεύσει τώρα η λευτεριά. Απ' εδώ στέλναμε τις διαταγές για τις στρατιωτικές επιχειρήσεις των μεραρχιών, των ταξιαρχιών και των άλλων εφεδρικών μονάδων, για να συγκεντρωθούν και να αρχίσουν την επίθεση προς την

πρωτεύουσα και, αφού την απελευθερώσουν να καταδιώξουν τον εχθρό, μέχρι την πλήρη απελευθέρωση της Αλβανίας. Ήμουν στο Μπεράτι, όταν πήρα την είδηση της απελευθέρωσης της αγαπημένης μας πρωτεύουσας και, λίγο αργότερα, την είδηση της απελευθέρωσης σχεδόν όλης της Αλβανίας. Από το Μπεράτι έδωσα διαταγή και σε μερικές άλλες ταξιαρχίες του νικηφόρου στρατού μας να περάσουν τα κρατικά σύνορα μας και να μπουν στη Γιουγκοσλαβία. Εκεί, μαζί με δυό ταξιαρχίες του στρατού μας (την 5-η και την 3-η), που από το Σεπτέμβρη ακόμα είχαν πάρει διαταγή να περάσουν τα σύνορα και είχαν απελευθερώσει το μεγαλύτερο μέρος της Κοσόβας, θα συνέχιζαν τον αγώνα ενάντια στους γερμανούς ναζιστές μαζί με τους συντρόφους γιουγκοσλάβους παρτιζάνους. Έδωσα οδηγίες στους παρτιζάνους μας, όπως σε πλήρη ενότητα με τους γιουγκοσλάβους παρτιζάνους και με διεθνιστικό πνεύμα, πολεμήσουν χωρίς να φεισθούν θυσιών για την απελευθέρωση των λαών της Γιουγκοσλαβίας. Οι αλβανοί κομμουνιστές και παρτιζάνοι έκαμαν πραγματικότητα το λόγο του Κόμματος. Αγωνίστηκαν με μεγάλο ηρωισμό στην Κοσόβα, στο Μαυροβούνιο, στο Σαντζιάκ, στη Βοσνία - Ερζεγοβίνη, στη Σερβία και στη Μακεδονία. Στις μάχες αυτές έπεσαν εκατοντάδες και τραυματίστηκαν χιλιάδες παρτιζάνοι μας, τον ηρωισμό και το αίμα των οποίων τα ποδοπάτησαν οι τιτοϊκοί και μας τα ανταπέδωσαν με έχθρα και με συνωμοσίες ενάντια στο Κόμμα και τη σοσιαλιστική μας πατρίδα. Εμείς όμως εκπληρώσαμε ένα διεθνιστικό καθήκον και οι λαοί της Γιουγκοσλαβίας, ότι κι αν συμβεί, δε θα ξεχάσουν ποτέ αυτή τη θυσία που έκαμε γι' αυτούς ο αλβανικός λαός.

Και εκεί, στο ελεύθερο Μπεράτι, είχαμε αποφασίσει να επεξεργαστούμε και να λύσουμε μια σειρά σημαντικών καθηκόντων, που θα έμεναν στην ιστορία σαν αξιοσημείωτα γεγονότα για κείνες τις στιγμές και για το μέλλον. Ένα απ' αυτά τα καθήκοντα ήταν και η προετοιμασία της εισήγησης για τη συνεδρίαση του Αντιφασιστικού Εθνικοαπελευθερωτικού Συμβουλίου που θα γίνονταν πριν από την Ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής του Κόμματος καθώς και η προετοιμασία των άλλων σχετικών ντοκουμέντων. Η συνεδρίαση αυτή του Συμβουλίου, που διεξήχτηκε με πλήρη επιτυχία, είχε μεγάλη ιστορική σημασία, επειδή εκεί η Αντιφασιστική Επιτροπή μετατράπηκε σε Δημοκρατική Κυβέρνηση της Αλβανίας. Έτσι, στις παραμονές της Απελευθέρωσης, η χώρα είχε την κυβέρνηση της, εκλεγμένη δημοκρατικά. Η Κυβέρνηση αυτή ήταν, δηλαδή, το κυριότερο εκτελεστικό και εντολοδοτικό όργανο της λαϊκής μας εξουσίας, που με τον αγώνα του λαού εγκαθιδρύθηκε πάνω στα ερείπια της εξουσίας των εχθρικών τάξεων που είχαν ηττηθεί μαζί με τους καταχτητές.

Άλλο σημαντικό καθήκον ήταν, ασφαλώς, η προετοιμασία της 2-ης Ολομέλειας της ΚΕ του Κόμματος, δουλειά που, όπως είπα, την είχαμε αρχίσει από το Οντρίτσαν, αλλά που ύστερα από τις επεμβάσεις και τις «θέσεις» του Βελιμίρ Στόινιτς, έμπαινε σε αδιέξοδο και παρατείνονταν με ατέλειωτες συζητήσεις και διάλογους.

Κατά την παραμονή στο Μπεράτι το Γενικό Επιτελείο είχε εγκατασταθεί στο σπίτι των Βρυώνηδων μπέηδων, που είχαμε τα γραφεία και όπου κοιμόμουν μόνο εγώ. Οι άλλοι σύντροφοι κοιμούνταν σε άλλα σπίτια της πόλης. Οι σύντροφοι αυτοί όπως ο Νάκο, ο Κώτσι, ο Σεϊφουλα έρχονταν από καμιά φορά την ημέρα με τα χέρια στις τσέπες, ρωτούσαν αν είχαμε καμιά είδηση από τις στρατιωτικές ζώνες και φεύγανε. Στον Πάντι Κρίστο είχαμε αναθέσει το καθήκον της «στρατιωτικής ασφάλειας» αλλά αργότερα καταλάβαμε πως αυτός ασχολούνταν και με άλλες «ασφάλειες». Παρακολουθούσε τι γίνονταν στο Επιτελείο, ποιος έμπαινε και ποιος έβγαινε, τι συζητήσεις γίνονταν και τα ανέφερε στον Κώτσι και στο Βελιμίρ Στόινιτς. Ο Πάντι Κρίστο ήταν ένα από τα στοιχεία εκείνα που είχε αναμιχτεί απ' την κορυφή ως τα νύχια στη συνωμοσία του

Μπεράτι. Ήταν μηδαμινός από κάθε άποψη και, από το παρελθόν του, με εξαίρεση το γεγονός ότι προέρχονταν από τις γραμμές των «προλετάριων» (στην πραγματικότητα ήταν τσιράκι), δεν είχε τίποτε άλλο που να τον διακρίνει. Καυχόνταν κάθε τόσο ότι ήταν «παλιό μέλος» της Κομμουνιστικής Ομάδας της Κορυτσάς, αλλά όλοι μας το ξέραμε καλά ότι το 1935, όταν από την ομάδα αυτή βγήκε ο τροτσκιστική φράξια του Νίκο Τζότζι και αντιτάχτηκε στη σωστή γραμμή και στους προσανατολισμούς του συντρόφου Αλη Κελμέντι, ο Πάντι Κρίστο ήταν ένας από τους λίγους εκείνους που ενώθηκε με το φραξιονιστή Νίκο Τζότζι. Ύστερα από το καθώς άξιζε ξεσκέπασμα της φράξιας, ο Πάντι «υποχώρησε», «παραδέχτηκε» το σοβαρό λάθος και ενώθηκε με την υγιή μερίδα της ομάδας. Δεν απαλλάχτηκε όμως από το παλιό ελάττωμα του να ασχολείται με φραξιονιστική δράση. Ιδιαίτερα μετά την άνοιξη του 1943 ενώθηκε με τον άλλο Τζότζε, τον Κώτσι, μετατράπηκε σε τυφλό ουραγό του και, κατά συνέπεια, τέθηκε στην υπηρεσία εκείνου του κέντρου κατασκοπείας που είχε στρατολογήσει τον Κώτσι Τζότζε - στην υπηρεσία της γιουγκοσλάβικης κατασκοπείας. Όλα τα χρόνια του αγώνα τα είχε περάσει σχεδόν «σε αφάνεια» και άρχισε να κινείται και να φαίνεται, το φθινόπωρο του 1944, ακριβώς τότε που ο Κώτσι Τζότζε και ο Στόινιτς το βρήκαν εύλογο να τον δραστηριοποιήσουν για τους σκοτεινούς σκοπούς τους.

Όσο για τη Λιρί Γκέκα, αυτή έμενε πιό «κοντά» μου ωθούμενη από άλλα ελατήρια και για άλλους σκοπούς. Νόμιζε πως στο γραφείο μου μοιράζονταν τα γαλόνια και τα πόστα και απέβλεπε να αποσπάσει κανένα μεγάλο κομμάτι. Γίνονταν εντελώς γελοία στη μανία της για επίδειξη. Καμιά φορά έρχονταν σε μένα μ' ένα κομμάτι χαρτί στο χέρι:

— Για κοιτάξτε το! έλεγε με κομπασμό. Προετοίμασα δυο νόμους. Αν συμφωνείτε, τους εκτυπώνουμε και τους διανέμουμε.

— Πήγαινε τους στο Δρ. Νισάνι[1] να τους ιδεί, της απαντούσα σκωπτικά. Αυτός με τους συντρόφους που έχει κοντά του ξέρουν αυτά τα πράγματα.

— Να τους εγκρίνουμε πρώτα εμείς του Πολιτικού Γραφείου, έπειτα τους πάμε έτοιμους στο δόκτορα, επέμενε η Λιρί.

Εγώ έσκυβα το κεφάλι πάνω στη δουλειά που είχα μπροστά μου και η Λιρί έφευγε. Ύστερα από λίγο ξανάρχονταν, με καμιά άλλη «πρόταση». Μια μέρα μέ σταμάτησε στο δρόμο, ενώ κατεβαίναμε με το Νάκο και με τον Κώτσι για να δούμε την αίθουσα όπου ύστερα από λίγο θα κάναμε τη σύσκεψη του Γενικού Εθνικοαπελευθερωτικού Συμβουλίου.

— Προετοίμασα το σχέδιο για την Κυβέρνηση, είπε όλο σοβαρότητα και μου πρότεινε ένα φύλλο χαρτί. Καθόρισα όλους τους υπουργούς και το υπουργικό συμβούλιο. Σας το δίνω να το ιδείτε, όταν θα έχετε καιρό, αλλά το ξέρετε κι ο ίδιος ότι η δουλειά δεν επιδέχεται άργητα...

Ο Νάκο άρπαξε από τα χέρια της το χαρτί και αφού αμόλησε στην «Κυβέρνηση της Λιρί» μια τουλούπα καπνού από το τσιγάρο του, άρχισε να το κοιτάζει με τη γνωστή ειρωνεία του.

— Δυό ελλείψεις έχει η «κυβέρνηση σου» — είπε σε λίγο στη Λιρί — άφησες κενή τη θέση ενός αντιπροέδρου της Κυβέρνησης και το όνομα σου, μωρή αφηρημένη (έ-

1. Ομέρ Νισάνι (1887-1954) — πατριώτης και επαναστάτης δημοκράτης, μια από τις εξέχουσες φυσιογνωμίες του Εθνικοαπελευθερωτικού Κινήματος. Από το Σεπτέμβρη του 1943 μέλος του Γενικού Εθνικοαπελευθερωτικού Συμβουλίου. Στο Συνέδριο της Πρεμετής εκλέχτηκε Πρόεδρος του Αντιφασιστικού Εθνικοαπελευθερωτικού Συμβουλίου. Μετά την Απελευθέρωση της χώρας, από το 1946 μέχρι τον Ιούλη του 1953 διετέλεσε Πρόεδρος του Προεδρείου της Λαϊκής Βουλής της ΛΔ Αλβανίας.

κφραση που την προτιμούσε και την είχε πάντα έτοιμη στα χείλη του), δε φαίνεται πουθενά. Α, με συγχωρείς —πρόσθεσε— αυτά τα δυό κενά τ' άφησες από σεμνότητα...

— Όχι, μα τα ιδανικά μου! ορκίστηκε η Λιρί. Δεν τα 'φησα για τον εαυτό μου, αλλά δε μπόρεσα να τα βρω.

— Καλά, καλά, της είπα. Πήγαινε το στον Πάντι Κρίστο γιατί αυτός μαζεύει τις προτάσεις.

Είχε σ' αυτές τις αναίδειες και λαλωμάρες της Λιρί Γκέκα και φαιδρά και διασκεδαστικά, αλλά δεν είχαμε καιρό για τέτοια, ούτε η στιγμή ούτε και η ατμόσφαιρα ήταν για τέτοια πράγματα. Γενικά επικρατούσε μια ζοφερή ατμόσφαιρα, προπαντός γύρω από μένα και το Μπάτσα.

Με το πρόσχημα ότι ήμουν απασχολημένος, επειδή έρχονταν σε συνάντηση με μένα διοικητές ταξιαρχιών, μέλη του Συμβουλίου και άλλοι σύντροφοι του Κόμματος, ο Νάκο, ο Κώτσι, ο Σεϊφουλα και άλλοι, έκαναν απέναντι μου σιωπηρό, ακήρυχτο μποϊκοτάζ.

Η άφιξη του Υσνί Κάπο και του Γκόγκο Νούσι στο Μπεράτι[1] άλλαξε κάπως την ψυχική μου κατάσταση, επειδή οι σύντροφοι αυτοί μου έφεραν την θερμή αγάπη και ειλικρίνεια των κομμουνιστών. Αυτοί έρχονταν από το μέτωπο του αγώνα και όχι από τις κάμαρες όπου σκαρώνονταν ραδιουργίες και παρασκήνια.

Στο μεταξύ, το σπίτι που κατοικούσαν ο Βελιμίρ Στόινιτς και ο Νιάζ Ντιζντάρεβιτς, ή όπως το λέγανε η «γιουγκοσλάβικη στρατιωτική αποστολή», είχε μετατραπεί σε «κύριο κέντρο δουλειάς» και για κουβεντολόι. Εκεί έμεναν ώρες ολόκληρες ο Νάκο, ο Κώτσι, ο Σεϊφουλα και άλλοι. Έβλεπα αυτή τη μεγάλη «οικειότητα» και λυπόμουν, που έχαναν άδικα πολύ χρόνο και έμεναν κάπως μακριά μου, ακριβώς τη στιγμή που οι δουλειές μας είχαν έρθει απανωτές και πολλά νέα προβλήματα προέκυπταν κάθε τόσο.

Από άλλους συντρόφους θα μάθαινα πως εκεί δεν διηγούνταν «ιστορίες», αλλά διαστρεβλώνονταν η ιστορία. Όταν έρχονταν σε μένα, έβλεπα να έχουν όψη σκοτεινή και αυθάδη. Όσο κι αν η κατάσταση που είχε δημιουργηθεί κι αυτή η συμπεριφορά τους μου έκαναν εντύπωση, πάλι δεν έδειχνα ανησυχία και δεν έχανα την ψυχραιμία μου. Τους εκνευρισμούς και τους χαριεντισμούς του Νάκο τα ήξερα από καιρό, η μεγαλομανία και η ελεεινότητα του Σεϊφουλα Μαλεσόβα ήταν συνηθισμένα πράγματα.

Και κάτι άλλο που τράβηξε την προσοχή μου εκείνη την περίοδο. Ο ταγματάρχης Ιβάνωφ, που αντιπροσώπευε τη σοβιετική στρατιωτική αποστολή, αφού έπιασε φιλία με το Βελιμίρ Στόινιτς αραίωσε τις επισκέψεις σε μένα. Έρχονταν όσο για τον τύπο, κομψοντυμένος, έπαιρνε καμιά είδηση και έβγαινε περίπατο. Θυμούμαι που μια μέρα άρχισε να μου διαφημίζει τους γιουγκοσλάβους στρατηγούς όπως τον Πέκο Ντάπτσεβιτς, τον Κώστα Νάγκι και άλλους. Όπως φαίνεται ο Βελιμίρ Στόινιτς, ο Νάκο Σπύρου και ο Σεϊφουλα Μαλεσόβα επεξεργάζονταν τον ταγματάρχη Ιβάνωφ και τον είχαν πάρει με το μέρος τους.

Συνέχιζα, λοιπόν, να δουλεύω αδιάκοπα για την αντιμετώπιση των πολλών προβλημάτων του στρατού, της εξουσίας και του Εθνικοαπελευθερωτικού Μετώπου. Όταν μου έμενε λίγο «ελεύθερος χρόνος», συγκέντρωνα την προσοχή στην έκθεση ή την εισήγηση, όπως τη λέγαμε αλλιώς, που θα παρουσίαζα στην Ολομέλεια της Κεν-

1. Υσνί Κάπο-μέλος της ΚΕ του ΚΚΑ, πολιτικός επίτροπος του 1-ου Σώματος Στρατού του ΑΕΑΣ, που εκείνη την περίοδο μάχονταν στη Βόρειο Αλβανία.
Γκόγκο Νούσι-μέλος της ΚΕ του ΚΚΑ και ως τότε πολιτικός γραμματέας της Περιφερειακής Κομματικής Επιτροπής Τιράνων.

τρικής Επιτροπής. Η λογική μου έλεγε ότι για τις αποφασιστικές στιγμές στις οποίες θα γίνονταν και για το σώμα στο οποίο θα υποβάλλονταν, σ' αυτή την εισήγηση, έπρεπε να γίνει γερή και βαθιά ανάλυση προς δυό κύριες κατευθύνσεις.

Πρώτο, επειδή βρισκόμασταν κιόλας μπροστά στην πλήρη απελευθέρωση της Αλβανίας, στην εισήγηση «Σχετικά με την πολιτική γραμμή του ΚΚ Αλβανίας» έπρεπε να γίνει ο απολογισμός αυτής της γραμμής από τη στιγμή της ίδρυσης του Κόμματος και προπαντός από την Πρώτη Εθνική Συνδιάσκεψη και μέχρι την Απελευθέρωση.

Δεύτερο, η νέα κατάσταση στην οποία μπαίναμε έβαζε μπροστά στο Κόμμα νέα καθήκοντα, μεγάλα και κεφαλαιώδη, γι' αυτό στο δεύτερο μέρος της εισήγησης έπρεπε να γίνει βαθιά ανάλυση στην κατεύθυνση αυτή, να καθρεφτίζει τα μεγάλα καθήκοντα για το μέλλον, έπρεπε δηλαδή να καθοριστεί η μελλοντική πολιτική γραμμή ενός κόμματος στην εξουσία.

Αυτή ήταν η πεποίθηση μου. Από τις συνομιλίες που είχα με μερικούς συντρόφους, είχε ενισχυθεί ακόμα περισσότερο η πεποίθηση μου αυτή και σ' αυτό το πνεύμα έγραφα την έκθεση που θα έκανα στη 2-η Ολομέλεια της ΚΕ του Κόμματος. Ύστερα από λίγο καιρό τελείωσα το πρώτο χέρι και τη μοίρασα στους συντρόφους του Πολιτικού Γραφείου να τη διαβάσουν. Με την επιμονή του Κώτσι και του Νάκο, που εξέφραζαν και τη «γνώμη του συντρόφου Στόινιτς» δόθηκε ένα αντίγραφο της και στο Σεϊφουλά Μαλεσόβα να την ιδεί.

— Δεν πειράζει που δεν παίρνει μέρος στο Πολιτικό Γραφείο, είπε ο Νάκο. Ας τη δει γιατί μπορεί να μας δώσει καμιά γνώμη, προπαντός στο θεωρητικό χειρισμό των προβλημάτων.(!)

Αυτή όμως η παραλλαγή της εισήγησης δεν έφτασε στην Ολομέλεια. Με το πρόσχημα της έγνοιας ότι η εισήγηση έπρεπε να καθρεφτίζει όσο το δυνατό καλύτερα την «αλήθεια της γραμμής», ο Νάκο, ο Σεϊφουλά, ο Κώτσι και άλλοι άρχισαν να «βομβαρδίζουν» κάθε φράση και παράγραφο της παραλλαγής που τους έδωσα να διαβάσουν.

Είναι μια πραγματική Οδύσσεια να περιγράψεις πώς έφτασε η εισήγηση στην «επίσημη» παραλλαγή, σ' αυτή, δηλαδή, που εγώ, αφού δεν είχα πιά τι να κάμω, αναγκάστηκα να τη διαβάσω στην Ολομέλεια. Αναφέρω μονάχα μερικά από αυτά τα επεισόδια.

Από την αρχή κιόλας της πρώτης εκδοχής της εισήγησης έκανα μια μετρημένη και ώριμη εκτίμηση της γραμμής που ακολούθησε το ΚΚΑ στις βαριές συνθήκες του αγώνα και της τρομοκρατίας και κατέληγα στο σωστό συμπέρασμα ότι η πολιτική γραμμή του ΚΚ Αλβανίας στα χρόνια του αγώνα ήταν μια σωστή και συνεπής γραμμή, βάσει της οποίας μεγάλωσε και δυνάμωσε το Κόμμα και, κάτω από την καθοδήγηση του, ένας ολόκληρος λαός σημείωνε την αποφασιστική νίκη.

Έρχονται κατσουφιασμένοι στο δωμάτιο που δούλευα ο Σεϊφουλά και ο Νάκο και άρχισαν τα δικά τους:

— Εξ αρχής ακόμα η εισήγηση εμπεριέχει εγκώμια, έχει πολλούς επαίνους για τη γενική γραμμή του Κόμματος, μου λέει ο Σεϊφουλά.

— Πού τη στηρίζετε αυτή τη διαπίστωση;! τους ρώτησα.

— Πρέπει να σταθμιστούν καλά όλα τα συστατικά στοιχεία μιάς γραμμής για να καθοριστεί ακριβώς ο χαρακτήρας αυτής της γραμμής, άρχισε τις «φιλοσοφίες» του ο Σεϊφουλά. Εσείς εδώ τονίζετε το γενικό, αλλά ξεχνάτε τα ιδιαίτερα, το σεχταρισμό και τον οπορτουνισμό που εμφανίστηκαν πότε ο ένας και πότε ο άλλος. Πρέπει να παρ-

θούν υπόψη όλα, επειδή δεν υπάρχει τίποτε το γενικό χωρίς το ιδιαίτερο.

— Άκου, Σεϊφουλα —του είπα— δεν είμαι ενάντια ούτε στο γενικό, ούτε στο ιδιαίτερο σου, εδώ όμως δεν είναι ούτε ο τόπος, ούτε η στιγμή να τα ψιλογνέθουμε. Συγκεκριμένα πού τα βασίζεις αυτά που λες;

— Εσείς αναφέρετε μονάχα τις επιτυχίες, τις νίκες, τα θετικά! Σύμφωνος, μα γιατί δεν μυλάτε και για το σεχταρισμό και τον οπορτουνισμό που έχουν εκδηλωθεί;

— Πρώτο, δεν αρνούμαι τις οπορτουνιστικές ή τις σεχταριστικές εκδήλωσης και θέσεις και αυτές εκεί που έπρεπε έχουν τονιστεί, του είπα. Δεύτερο, και το κυριότερο, εμείς φτάσαμε στη μεγάλη νίκη. Στη νίκη αυτή δε μπορούσε να μας οδηγήσει ούτε ο σεχταρισμός, ούτε ο οπορτουνισμός, αλλά μονάχα μια σωστή γραμμή.

— Έτσι το σκέφτεσαι εσύ, η δική μας γνώμη είναι διαφορετική, μου απάντησε ο Σεϊφουλα.

Δε με παραξένεψε τόσο η γνώμη «του», όσο η ψυχραιμία με την οποία μιλούσε. Ένιωσα πως τα πράγματα είχαν πάρει άσχημη τροπή. Κάτι περισσότερο, ο τονισμός της φράσης *«δική μας γνώμη»* από μέρους του Σεϊφουλα παρουσία του Νάκο, που μέχρι τότε δεν έπαιρνε μέρος στη συζήτηση, δαγκώνοντας κάθε τόσο τα νύχια από νευρικότητα, χαρακτηριστικό του συνήθιο, μου έδωσε να καταλάβω ότι αυτοί δεν είχαν έρθει για μερικές παρατήρησεις, αλλά ζητούσαν ουσιαστικές αλλαγές. Πάντως, εγώ ήμουν πεπεισμένος στον προσδιορισμό ότι η πολιτική γραμμή του Κόμματος στα χρόνια του αγώνα ήταν σωστή, πράγμα που το είχα τονίσει και υπερασπίσει μερικές φορές στις συζητήσεις με το Βελιμίρ Στόινιτς, γι' αυτό και δεν υποχώρησα. Αλλά ούτε αυτοί υποχώρησαν.

— Κι εσύ, Νάκο, της ίδιας γνώμης είσαι με το Σεϊφουλα; τον ρώτησα.

— Συμφωνώ μ' αυτόν! απάντησε ο Νάκο ξερά και ξεκομμένα.

— Να κουβεντιάσουμε και με τους άλλους —τους είπα— αλλά ας συνεχίσουμε πιό κάτω.

Ο Σεϊφουλα έβγαλε από τη τσέπη μερικά τσαλακωμένα φύλλα χαρτί και τα άνοιξε πάνω στο τραπέζι. Μου χτύπησε αμέσως στο μάτι η άτσαλη όλο ορνιθοσκαλίσματα γραμμή του, σαν γραφή αρχάριου και απρόσμενα πέρασε από το νου μου ότι στη ζωή του, ο Σεϊφουλα πολύ ολίγο έτυχε να γράψει αλβανικά. Αυτό όμως ήταν κάτι το στιγμιαίο. Άρχισε η σωρεία των «διαπιστώσεων», των «παρατηρήσεων», των πιό απρόοπτων και των πιο βρωμερών «κατηγοριών».

— Το Μέτωπο! είπε υψώνοντας για μια στιγμή τη φωνή, λες και θυμήθηκε κάτι το σπουδαίο. Τη γραμμή του Κόμματος σχετικά με το Μέτωπο! Σαν πολύ την ωραιοποίησες, Ενβέρ. Στη γραμμή σχετικά με το Μέτωπο έχουν γίνει μεγάλα λάθη. Πώς οργανώθηκε η Συνδιάσκεψη της Πέζα;! Για θυμήσου! Γιατί δεν πήραν μέρος σ' αυτή ο Λιούμο Σκέντο[1] και ο Αλή Κελτσύρα;[2] Γιατί το Κόμμα δεν έκαμε με το μέρος του αυτούς και πολλούς πατριώτες με επιρροή, αλλά τους άφησε να γίνουν μανίκι της γούνας του φασισμού; Μα ο Αμπάζ Κούπι; Γιατί απομακρύνθηκε ο Μπάζι από το κίνημα και πέρασε στην αντίδραση; Και οι άλλοι αρχηγοί όπως οι παραπάνω καθώς και οι άνθρωποι που είχαν γύρω τους; άρχισε να παίρνει φωτιά ο Σεϊφουλα. Όχι! Το Μέτωπο δεν άνοιξε τις θύρες όπως άξιζε σε μια τέτοια μαζική οργάνωση και δεν τις άνοιξε όχι πως δεν μπορούσαν ν' ανοίξουν, αλλά ήταν ακριβώς η σεχταριστική γραμμή του Κόμματος ο παράγοντας που οδήγησε σε μια τέτοια συνισταμένη.

1. Ψευδώνυμο του Μιτχάτ Φράσερι-Αρχηγός της ΚΕ του Μπάλλι Κομπετάρ

2. Βλέπε παραπομπή 1, σελ. 45 αυτού του βιβλίου

Κι ενώ τον άκουα να ρητορεύει με μεγάλη αλαζονεία, δεν ξέρω πώς, αν και στο κορύφωμα της αγανάχτησης που με είχε καταλάβει, ήρθαν στο νου μου τα περίφημα λόγια του Λένιν: «Φιλόσοφοι κουφιοκέφαλοι».

Το πραγματικό πρότυπο ενός τέτοιου φυλόσοφου το είχα τώρα μπροστά μου. Εδώ όμως η συζήτηση δεν γίνονταν στον «καθαρό» χώρο της φιλοσοφίας. Συγκράτησα την αγανάχτηση και κάρφωσα τα μάτια μου στο πανιασμένο σαν χαλασμένο προζύμι μικρούτσικο πρόσωπο του, που είχα μπροστά μου:

— Σεϊφουλά —του είπα— όταν εμείς στη φωτιά του αγώνα προετοιμάσαμε και κάναμε τη Συνδιάσκεψη της Πέζα, φόβος να μην ήξερες καθόλου ότι υπάρχει στην Αλβανία ένα χωριό που λέγεταιο Πέζα Φόβος εσύ να μην ήξερες τότε ότι εμείς είχαμε ιδρύσει το Κομμουνιστικό μας Κόμμα, ότι ξεσηκώναμε το λαό στον αγώνα, ότι παίρναμε στα χέρια μας τις τύχες της πατρίδας και του λαού. Εσύ, Σεϊφουλά, βρισκόσουν τότε στο εξωτερικό, για αυτό τώρα σε ρωτώ. Από πού και πώς το ξέρεις πώς οργανώσαμε εμείς τη Συνδιάσκεψη της Πέζα...;! Δεύτερο, από πού έβγαλες το συμπέρασμα ότι το Κόμμα έριξε κάτω από τη γούνα του καταχτητή το Λιούμο Σκέντο, τον Αλή Κελτσύρα και τα άλλα κατακάθια της μπαλλίστικης αντίδρασης; Τρίτο, από πού το ξέρεις εσύ πως η γραμμή του Μετώπου ήταν σεχταριστική και ότι οι θύρες του ήταν κλειστές γι' αυτούς που ήθελαν να αγωνιστούν; Κοντολογής, η ερώτηση μου έχει ως εξής: Από θέσεις ποιανού, εξονόματος ποιανού και υπέρ ποιανού εξαπολύεις αυτές τις κατηγορίες και αυτούς τους υπαινιγμούς που ανάφερες;!

— Σας παρακαλώ, εσείς θέλετε να μου επιβληθείτε, ψιθύρισε αυτός κερωμένος τώρα. Έχω παρατηρήσεις και γι' αυτό: Εσείς θέλετε να μας επιβάλετε σώνει και καλά τις απόψεις σας. Εσείς...

— Άσε με εμένα, εσείς ξεστομίσατε κατηγορίες για το Κόμμα και τη γραμμή του, του είπα. Σ' αυτές απαντήστε, ένας είμαι εγώ, γι' αυτό και δεν έχει πολύ σημασία.

— Πώς δεν έχει σημασία;! Ο αρχηγός του Κόμματος είναι η κεντρική φυσιογνωμία και έχει στο χέρι του...

— Σεϊφουλά, παράτα τις τζιριντζάντζουλες, τον αντέκοψα. Απάντησε μου σ' αυτά που σε ρώτησα!

— Το συμπέρασμα μας είναι αυτό που είπα, προσπάθησε να μάζεψει τα τεντωμένα νύχια και έριξε μια κρυφή ματιά στο Νάκο.

Συνεχίσαμε για πολύ τη συζήτηση με το Σεϊφουλά και το Νάκο και, αργότερα, στις «συζητήσεις» αυτές, θα έμπαιναν και οι άλλοι. Εκτός από το Μπάτσα, όλοι τους είχαν γίνει ένα.

Για πολλά σημεία της εισήγησης μου έφερναν έτοιμες περικοπές και φράσεις και επέμεναν εν χορώ να περιληφθεί οπωσδήποτε το «εύρημα» τους στην εισήγηση. Τους έφερνα αντίρρηση, τους εξηγούσα, αλλά ήταν αδύνατο να «πειστούν». Έφερνα στο νου μου περασμένα γεγονότα και ενέργειες, τα αντιπαρέβαλλα με τη μαρξιστική θεωρία, τα ψιλοκοσκίνιζα από όλες τις πλευρές, αλλά με κανένα τρόπο δεν έβλεπα να είχαμε ενέργησει εσφαλμένα. «Μα γιατί οι σύντροφοι σκέφτονται διαφορετικά;», διερωτιόμουν και ξαναδιερωτόμουν. Η απρόοπτη αυτή στροφή με ανησυχούσε τόσο πολύ όσο και οι ατέλειωτες «παρατηρήσεις» και κατηγορίες.

Στο μεταξύ έρχονταν ο Κώτσι και επέμενε να τονίσω οπωσδήποτε στην εισήγηση μου την «εξαίρετη συμβολή του συντρόφου Τίτο για την πρόοδο του Κόμματος μας», έρχονταν ο Νάκο και ζητούσε να «επανεξεταστεί καλύτερα το μέρος της εισήγησης σχετικά με τη νεολαία, γιατί είναι αμυδρό», έρχονταν η Λιρί Γκέγκα και έλεγε ότι

«δεν είναι τίποτε αοτό το ζήτημα του σεχταρισμού, πρέπει να επιμείνουμε ενάνηα στον οπορτουνισμό».

— Να προσθέσουμε πως η στάση μας απέναντι στο Μπάλλι Κομπετάρ ήταν πάντα ασταθής, διστακτική, οπορτουνιστική, πετιούνταν ο Σεϊφουλα.

— Μα μέχρι τώρα εσύ έλεγες «σεχταριστική στάση», πώς μας έγινε οπορτουνιστική; ρωτούσα.

— Η διαλεχτική τα βλέπει και τα δυό! συμπέραινε ο Σεϊφουλα και έσπαζε το κεφάλι του πού αλλού έπρεπε να γίνουν άλλες «τροποποίησεις».

Φυσικά, στην εισήγηση που τους είχα παραδώσει έκανα και αυτοκριτική και κριτική για τη δουλειά, αλλά ο Νάκο, ο Κώτσι, ο Σεϊφουλα και άλλοι, για σκοπούς όμως που εγώ δε μπορούσα να τους ξέρω εκείνη την περίοδο, σε κάθε περίπτωση που γίνονταν λόγος για ελλείψεις και αδυναμίες τους ήταν ευκολότερο να ενισχύουν τη δόση για να φτάσουν τα όρια που είχαν καθορίσει στα παρασκήνια. Μόλις έβλεπαν ότι εκεί που έπρεπε τόνιζα, λογουχάρη, πως «έχουν φανεί εκδηλώσεις σεχταρισμού και οπορτουνισμού», νάτος και πετιόνταν ο Σεϊφουλα:

— Να βαλθεί: «έχουν εκδηλωθεί ανοιχτά και πολλές φορές κατά τρόπο καταφανή...».

— Κατά τρόπο ανησυχαστικό! «διόρθωνε» αμέσως ο Νάκο.

— Σωστά, συμφωνούσε ο «φιλόσοφος». Λοιπόν, να το αφήσουμε έτσι: «Έχει φανεί ανοιχτά και πολλές φορές κατά τρόπο ανησυχαστικό μεγάλη δόση σεχταρισμού και οπορτουνισμού».

Ένα από τα πρώτα πράγματα που μου έκαμε εντύπωση ήταν η πλήρης ταυτότητα «απόψεων» των συντρόφων μας με τους γιουγκοσλάβους «συντρόφους». Τις ίδιες απόψεις είχα ακούσει από το στόμα του Τέμπο πριν από ένα και πλέον χρόνο στο Λαμπινότ και στο Κουτσάκ, τις ίδιες κατηγορίες μου είχε επαναλάβει ο Στόινιτς στο Χέλμες και στο Οντρίτσαν κατά το Σεπτέμβρη και Οχτώβρη, τα ίδια πράγματα έλεγαν και επαναλάμβαναν και ο Σεϊφουλα, ο Νάκο και ο Κώτσι.

Τι να ήταν αυτό;

Ιδιαίτερα η στάση του Νάκο μου φαίνονταν πολύ παράξενη και ακατανόητη. Αν υπήρχε άνθρωπος πιό ενημερωμένος και άμεσα συνδεμένος με τη γραμμή του Κόμματος μας, αυτός ήταν ο Νάκο, ένας από τους πλησιέστερους συνεργάτες μου στα δύσκολα χρόνια του αγώνα. Τι να 'χε συμβεί τώρα μ' αυτόν; Γιατί να φάσκει και αντιφάσκει;!

Στο μεταξύ συνεχίζαμε τις ατέλειωτες συνεδριάσεις του Πολιτικού Γραφείου της Κεντρικής Επιτροπής, όπου ξομπλιάζονταν και διευρύνονταν παραπέρα οι διαπληκτισμοί καθώς και οι έτοιμες φράσεις, που μου σερβίρονταν στο δωμάτιο όπου ετοίμαζα την εισήγηση και τα άλλα υλικά. Δεν είναι δυνατό να θυμηθεί κανείς πόσες ακριβώς σκέψεις κάναμε κατά τους δυό περίπου μήνες εκείνης της περιόδου που μείναμε στο Μπεράτι και πόσες ολόκληρες νύχτες χάσαμε σε άσκοπες συζητήσεις και λογομαχίες. Επειδή όμως τα προβλήματα που εγείρονταν και ανακινούνταν ήταν περίπου τα ίδια, μπορούμε να πούμε πως όλες εκείνες οι συσκέψεις ήταν συνεδριάσεις μιάς και μόνης σύσκεψης. Οι συζητήσεις από μιας αρχής πήραν στραβό δρόμο και από εκείνες ης στιγμές διαισθάνθηκα οn η «ομυλία» του Βελιμίρ Στόινιτς στο Οντρίτσαν είχε χαλάσει πολύ τη δουλειά μας.

Φυσικά, τους πραγμαηκούς σκοπούς της επέμβασης του Στόινιτς δεν τους είχα ακόμα ξεκάθαρους, δεν τους ήξερα και δεν είχα πώς να τους ξέρω, το γεγονός όμως που ο Κώτσι και ο Νάκο επηρεάστηκαν τόσο πολύ απ' αυτά που είπε ο Βελιμίρ

Στόινιτς, ήταν ολοφάνερο. Ίσως, είπα μέσα μου, ο Κώτσι και ο Νάκο φέρονται αλληλέγγυοι με τις «παρατηρήσεις» και τις κατηγορίες του Στόινιτς, με σκοπό να δείξουν σ' αυτόν και στους άλλους ότι είναι «ικανοί» να πιάσουν το «λάθος» και να πάρουν θέση απέναντι του, και για χάρη της «βελτίωσης της κατάστασης», είναι μάλιστα «ικανοί» να απορρίψουν και αυτά που είχαν αποδεχτεί ή επιδοκιμάσει στο παρελθόν.

Ασφαλώς, η αυτοκριτική στάση απέναντι στα λάθη του παρελθόντος είναι κανόνας για τους ώριμους και αφοσιωμένους κομμουνιστές. Στη συγκεκριμένη όμως περίπτωση χαρακτηρίζονταν εσφαλμένο αυτό που στην πραγματικότητα ήταν ορθότατο. Νόμιζα ότι στην περίπτωση αυτή, το λάθος των συντρόφων έγκειται στο γεγονός ότι πάσχουν από τα συμπλέγματα της κατωτερότητας. Δεν είναι σε θέση να εκτιμήσουν σωστά αυτά που έχουμε κάμει από κοινού και να τα υπερασπίσουν με όλες τις δυνάμεις, αλλά αντίθετα, παραιτούνται απ' αυτά μόνο και μόνο επειδή «έτσι τα είπε ο γιουγκοσλάβος απεσταλμένος». Με τον τρόπο αυτό ενέργειας δεν ήταν δυνατό να συμβιβαστώ, γι' αυτό προσπαθούσα με προσοχή και με όλες τις δυνάμεις να πείσω τους συντρόφους πάνω στην αλήθεια. Αντιφερόμενος με αποδεικτικά σ' αυτά που είπε ο Βελιμίρ Στόινιτς για τη γραμμή μας, πάλευα, λοιπόν, για να φωτιστούν ιδιαίτερα οι σύντροφοι μας και να καταλάβουν ότι, απ' αυτά που ήταν σωστά, δεν υπήρχε λόγος να τραβήξουμε χέρι μόνο και μόνο επειδή «έτσι λέει ο Βελιμίρ». Μάλιστα, με την ανοιχτή εναντίωσή μου προσπαθούσα να τους πείσω ότι δε θα συνέβαινε τίποτε το κακό αν αντιδράσουμε στις «παρατηρήσεις» του φίλου ακόμα και παρουσία του.

Μετά λύπης, όμως, έβλεπα ότι ούτε ο Κώτσι, ούτε ο Νάκο «πείθονταν», αλλά επέμεναν στις απόψεις τους, πηδώντας από το ένα θέμα στ' άλλο. Η Λιρί Γκέγκα στις συσκέψεις αυτές ήταν «υπέρ εμού», αλλά μονάχα για ένα πρόβλημα, το «σεχταρισμό».

— Οι ενέργειες μου δεν ήταν σεχταριστικές, αλλά αναγκαίες και σωστές, επέμενε. Γίνονταν πόλεμος, κι όχι κουβέντες...!

Όσο για το Ραμαντάν Τσιτάκου, αυτός περισσότερο άκουε, πήγαινε να πα «κάτι», αλλά οι βιαστικές επεμβάσεις του Νάκο, του Κώτσι και της Λιρί ή δεν τον άφηναν να μιλήσει καθόλου, ή διέκοπταν αμέσως το λόγο του. Ύστερα από μερικές συνεδριάσεις με τέτοιες έντονες συζήτησεις, οι επίθεσεις τους, ιδιαίτερα του Κώτσι Τζότζε, στράφηκαν αναπάντεχα ενάντια στη Λιρί Γκέγκα και το Ραμαντάν Τσιτάκου: Η Λιρί Γκέγκα κατηγορήθηκε δριμύτατα για σεχταρισμό, ενώ ο Μπάτσα κατηγορήθηκε για απραγία. Έγινε πρόταση και αποφασίστηκε να διαγραφούν και οι δύο από το Πολιτικό Γραφείο και, επειδή μέναμε μόνο τρεις, προτάθηκε αμέσως να προσληφθούν με κοοπτάτσια δυό άλλοι.

— Αυτό να γίνει τώρα κιόλας, και για να είμαστε εντάξει, υποβάλουμε μετά και στην Ολομέλεια την πρόταση και την απόφαση μας για τη διαγραφή αυτών των δύο! είπε ο Κώτσι Τζότζε. Εκεί βάζουμε και το ζήτημα της εισδοχής στο Πολιτικό Γραφείο των άλλων συντρόφων. Προς το παρόν, όμως, είμαι της γνώμης να προσλάβουμε στο Πολιτικό Γραφείο δυό συντρόφους, από τους καλύτερους, το Σεϊφουλα και τον Πάντι Κρίστο! συνέχισε να λέει. Αυτοί οι δυό θα φέρουν νέα πνοή στο Πολιτικό Γραφείο.

Θα μιλήσω και πιό κάτω γιά το τι κρύβονταν πίσω απ' αυτές τις πρότασεις και απόφασεις που διατυπώθηκαν και έγιναν αυτοστιγμεί, εδώ όμως θέλω να τονίσω κάτι από τις εντύπωσεις που σχημάτισα εκείνες τις στιγμές.

Πρώτο, δεν ήταν δυνατό να μη μου προκαλέσει έκπληξη το γεγονός που η «πρόταση» του Κώτσι έγινε εντελώς «απρόοπτα», και που το ίδιο απρόοπτα εγκρίθηκε αμέσως από το Νάκο και το Βελιμίρ, σαν κάτι το απλό, σαν να επρόκειτο να αφαιρεθούν δυό καρέκλες και όχι δυό σύντροφοι του Πολιτικού Γραφείου της Κεντρικής Επιτρο-

πής. Πώς να το εξηγούσα αυτό; «Ασυγχώρητη επιπολαιότητα στην επίλυση των προβλημάτων και εκκαθάριση των προσωπικών διαφορών (είχα υπόψη μου ιδιαίτερα τις σχέσεις Κώτσι-Λιρί), με την εκδίκηση και όχι σε δρόμο κομμουνιστικό», σκέφτηκα εκείνες τις στιγμές.

Δεύτερο, προτάθηκαν και εγκρίθηκαν αυτοστιγμεί δυό νέοι για το Πολιτικό Γραφείο χωρίς προκαταβολική μελέτη, διαβούλευση και εξέταση της υπόθεσης τους, της στάσης τους κλπ. Πώς μας βγαίνει τόσο απρόοπτα ο Κώτσι με αυτά τα δυό ονόματα;! Και πώς να τους δεχτούμε «αμέσως», χωρίς τη γνώμη της Κεντρικής Επιτροπής, ή τουλάχιστον, των συντρόφων που βρίσκονταν εκείνες τις μέρες στο Μπεράτι;

Και στην ενέργεια αυτή, εκείνη τη στιγμή, έβαλα τη σφραγίδα της «επιπολαιότητας», «της λήψης αποφάσεων στο πόδι», της τοποθέτησης των «συμπαθειών και των προσωπικών δεσμών σαν βάση στην επυλογή των στελεχών» κλπ.

Η εναντίωσή μου σ' αυτές τις απρόσμενες προτάσεις δε θα είχε, όπως δεν είχε, κανένα αποτέλεσμα, επειδή ήμουν ένας προς δυό, χωρίς να αναφέρω εδώ το Βελιμίρ Στόινιτς που του έλαμπε το πρόσωπο απ' αυτό το «πάρσιμο της πρωτοβουλίας» από μέρους του Κώτσι Τζότζε.

Αργότερα βγήκε ξεκάθαρα ότι ούτε η πρόταση ήταν κάτι το απρόοπτο, ούτε η έγκριση έγινε «επιπόλαια» και «στο πόδι» από το Νάκο και τον Κώτσι. Αντίθετα όλα είχαν υπολογιστεί καλά, είχαν συζητηθεί και κοσκινιστεί προσεχτικά στα παρασκήνια. Αυτό, μαζί και με άλλα, θα το αποκάλυπτε ξεκάθαρα ο Πάντι Κρίστο, 4 χρόνια αργότερα, στην 11-η Ολομέλεια[1] της ΚΕ του Κόμματος το Σεπτέμβρη του 1948.

— Στο Μπεράτι με πλησίασε ο Νάκο και μου μίλησε για τα «λάθη» του Μυλαντίν, για τις δυσαρέσκειες απέναντι στον Ενβέρ, το Μπάτσα και τη Αιρί, ομολόγησε ο Πάντι Κρίστο. Αυτός και ο Κώτσι μου μυλούσαν κάθε μέρα γι' αυτά τα πράγματα και τελικά αποφασίστηκε όπως, πριν από την Ολομέλεια, καθαιρεθούν πρώτα η Λιρί και ο Μπάτσα από το Πολιτικό Γραφείο και, την Ολομέλεια, θα γίνονταν η αναδιοργάνωση της Κεντρικής Επιτροπής. Εκεί θα εξετάζονταν και το ζήτημα του Ενβέρ γιατί στο Πολιτικό Γραφείο δεν ήταν δυνατό να σπάσεις. Κάποια στιγμή —συνέχισε ο Πάντι— εγώ ρώτησα το Νάκο: «Και με τον Αρχηγό[2] τι θα γίνει; Τι εντύπωση θα προκαλέσει στο λαό και στο Κόμμα η αντικατάσταση του;». «Εμείς πρέπει να τον πείσουμε. Αν δεν πεισθεί, τον πείθει το περίστροφο»,[3] μου απάντησε ο Νάκο.

Σ' αυτή τη μυστική σύσκεψη που έξω από το Πολιτικό Γραφείο αποφασίζονταν τι θα γίνει στο Πολιτικό Γραφείο, έπαιρνε μέρος και ο Βελιμίρ Στόινιτς.

Ο Πάντι Κρίστο, όπως ομολόγησε ο ίδιος το 1948, «*επηρεάστηκε*»[4] και άρχισε να εκδηλώνει τη δυσαρέσκεια του.

«Οι εργάτες δεν εκτιμούνται. Εγώ έμεινα στο περιθώριο. Ήμουν στο Επιτελείο στο Κουτσάκ, αλλά τι έκανα; Κατάντησα μάγειρας», είχε πει ο Πάντι σ' εκείνη τη μυστική συνάντηση.

Ο Βελιμίρ Στόινιτς τον άκουε και επιδοκίμαζε κουνώντας το κεφάλι.

1. Βλέπε σελ. 346-352, αυτού του βιβλίου.

2. Πρόκειται για τον Ενβέρ Χότζια.

3. Από τα πραχτικά της 11-ης Ολομέλειας της ΚΕ του ΚΚΑ, 13-24 Σεπτέμβρη 1948. Κ.Α.Κ.

4. «Ο Κώτσι ήταν ο πλησιέστερος συνεργάτης του Νάκο, του Βέλιο και του Ντιζντάρι κι αυτοί επηρέασαν κι εμένα, είπε μεταξύ άλλων ο Πάντι Κρίστο. Το Μπεράτι είχε λίγα καλά και πολλά κακά πράγματα. Οι δυσαρέσκειες μου και του Κώτσι ευνόησαν την εχθρική δουλειά στο Μπεράτι, γιατί ο Νάκο δε θα τολμούσε να το κάνει αυτό μόνος του». (Από τα πραχτικά της 11-ης Ολομέλειας της ΚΕ του ΚΚΑ, 13-24 Σεπτέμβρη 1948. Κ Α.Κ.).

— Tako je! Tako je![1] Τι προέλευση έχει ο σύντροφος;

«Εργάτης του είχε απαντήσει ο Κώτσι. Τον έχουμε μέλος της Κεντρικής Επιτροπής». «Ωραία, ωραία, συνεχίστε», εμψύχωνε τον Πάντι ο γιουγκοσλάβος απεσταλμένος.

Ο Πάντι είχε ξεστομίσει ενάντια στο Κόμμα, το Μιλαντίν και σ' εμένα όσα σέρνει η σκούπα και ο Στόινιτς ρώτησε: «Πώς προήχθηκε στο Κόμμα αυτός ο σύντροφος;». «Με αγώνα, με προσπάθειες!» του είχε απαντήσει ο Κώτσι (αν και ο ίδιος ο Πάντι είχε πει πως δεν είχε κάμει τίποτε, ή το πολύ πολύ είχε κάμει μάγειρας στο Επιτελείο. Αλλά ο Βελιμίρ Στόινιτς εκτιμούσε κάτι άλλο. Εκτιμούσε τις ικανότητες του Πάντι Κρίστου σαν μάγειρα συκοφαντιών, κατηγοριών).

Ύστερα από τη συνάντηση αυτή ο Νάκο είχε πάρει ιδιαίτερα τον Πάντι Κρίστο και του είπε:

— Συγχαρητήρια! Αυτοί (οι Γιουγκοσλάβοι), είναι πολύ ευχαριστημένοι από σένα.

Δυό τρεις μέρες αργότερα, ο Πάντι Κρίστο δίπλα στο Σεϊφουλα, τον Κώτσι και το Νάκο, έχοντας για συνδετικό άξονα το Βελιμίρ Στόινιτς, θα σηκώνονταν στο Πολιτικό Γραφείο, σαν βαρύς όγκος ενάντια μου.

Το δεύτερο βήμα της «αποστολής Στόινιτς» πραγματοποιήθηκε. Το Πολιτικό Γραφείο της Κεντρικής μας Επιτροπής αναδιοργανώθηκε στα παρασκήνια και τώρα στη σύνθεση του από 5 μέλη, τα 4 ήταν πειθήνια όργανα των Γιουγκοσλάβων.

Είναι αυτονόητο ότι, ύστερα απ' αυτό, η σύγχυση, οι επιθέσεις και οι κατηγορίες ξέσπασαν πιό ανοιχτά και έπιαναν τόπο εύκολα. Η απομόνωση μου ήταν πλήρης όχι μόνο στο Πολιτικό Γραφείο, αλλά και έξω απ' αυτό. Αφ' εαυτού τα πράγματα πελαγοδρομούσαν όλο και περισσότερο ενώ η μέρα που θα συνέρχονταν η Ολομέλεια πλησίαζε. Είδα ότι ο καθορισμός της γραμμής και των καθηκόντων για το μέλλον θα ήταν πολύ δύσκολο πράγμα. Είχε δημιουργηθεί μια κατάσταση που έκανε να ασχολούμαστε με το παρελθόν, ή ακριβέστερα, με την αμαύρωση του παρελθόντος.

Μια από αυτές τις μέρες, στις παραμονές της Ολομέλειας, έρχεται η Νετζμία [Τζουγκλίνι-Χότζια]. Με μάτια δακρυσμένα και με αίσθημα ανησυχίας και απόγνωσης που δε μπορούσε να το αποκρύψει, μου λέει:

— Πώς έτσι... ακριβώς στις παραμονές της Απελευθέρωσης, αποφασίσατε να με απομακρύνετε από την ηγεσία της νεολαίας;

— Γιατί; τη ρώτησα έκπληκτος. Ποιος σου το είπε αυτό;

— Γιατί κάνεις πως δεν ξέρεις; Με φώναξε ο Νάκο, μου πρότεινε να κάνουμε μια «βόλτα», βγήκαμε στις όχθες του Οσούμ και εκεί μου είπε: «Εσύ στα χαμένα ήρθες στο Μπεράτι...» (αυτή βρίσκονταν στην επαρχία της Ντίμπρα και στα ορεινά της Κεντρικής Αλβανίας, σαν απεσταλμένη της Κεντρικής Επιτροπής της Νεολαίας για την 2-η παρτιζάνικη Μεραρχία και για την πολιτική οργάνωση της περιοχής όπου δρούσε αυτή η Μεραρχία).

— Γιατί στα χαμένα...;! του είπα. Ο σύντροφος Ενβέρ μου έστειλε ένα γράμμα και στο τέλος μου έλεγε ότι το Νοέμβρη θα γίνει η σύσκεψη της ΚΕ της Νεολαίας και το Συνέδριο της Οργάνωσης Αντιφασιστριών Γυναικών, συνέχισε να μου λέει η Νετζμία. Περίμενα να με ειδοποιήσετε, είπα στο Νάκο, αλλά επειδή δεν ειδοποιήθηκα ούτε από σας, ούτε από τις συντρόφισσες της Γυναικείας Οργάνωσης νόμισα ότι θα είχε καθυστερήσει κάπου στο δρόμο η ειδοποίηση σας. Γι' αυτό ήρθα. Γιατί, δεν έπρεπε να 'ρθω;

1. Σερβοκροάτικα - Έτσι είναι! Έτσι είναι!

- Όχι, όχι, μια που ήρθες κάτσε, μου είπε ο Νάκο. Εσύ όμως δε θα δουλέψεις πιά με τη νεολαία. Σου ανατέθηκε ένα άλλο σημαντικό καθήκον, σαν μέλος της Επιτροπής Διαφώτισης και Προπαγάνδας στην ΚΕ του Κόμματος και από δω και πέρα θα δουλέψεις μαζί με το Σεϊφουλά Μαλεσόβα.

Αυτά μου είπε η Νετζμία και σώπασε. Σώπασα κι εγώ για λίγο, κρατήθηκα και χαμογελώντας της είπα:

- Και γι' αυτό στενοχωρήθηκες;! Έχουμε πολλά να κάνουμε και δε θα ασχοληθούμε όλοι με τη νεολαία. Και ο τομέας που σου είπε ο Νάκο είναι πολύ σημαντικός, προπαντός τώρα που το Κόμμα και ο λαός θα πάρουν στα χέρια τους την εξουσία.

Αυτά της είπα γιατί δεν ήθελα να μάθει για τις σοβαρές διχόνοιες και τη διάσπαση στην ηγεσία. Δεν ήθελα να τα μάθει και για το γεγονός ότι ήταν ζητήματα πολύ λεπτά και έπρεπε να τηρηθούν πολύ μυστικά, αλλά και δεν ήθελα να τη στενοχωρήσω και να την ανησυχήσω, τη στιγμή που από μέρα σε μέρα περιμέναμε τη μεγάλη είδηση της Απελευθέρωσης της Αλβανίας.

Εγώ όμως αντιλήφτηκα ότι τα πράγματα ήταν πολύ χειρότερα από ό,τι τα φανταζόμουν. Μη προσκαλώντας τη ούτε και στο Συνέδριο των Γυναικών, ούτε στη σύσκεψη της Κεντρικής Επιτροπής της Νεολαίας, ο Νάκο και συντροφιά ήθελαν να μη ήταν κοντά μου η Νετζμία, γιατί μπορούσε να τους εμποδίσει σ' αυτά που ήθελαν να κάμουν, μπορεί να άκουε τι έλεγαν και να με ενημερώσει. Αυτό μου πέρασε αμέσως από το νου και ταραγμένος διερωτήθηκα: Τι να 'ναι αυτό; Μήπως ενεργούν πίσω από τις πλάτες μου...;

Σιώπησα όμως γιατί δε μπορούσα να κατηγορήσω τους συντρόφους για τέτοιες ποταπές ενέργειες. Δυσαρέσκειες για τις ενέργειες και τη στάση τους είχα, τα ερωτηματικά μου αύξαιναν συνεχώς.

Εκείνες τις μέρες καθόμουν με τον Υσνί και το Γκόγκο, αλλά και σ' αυτούς δεν είπα τίποτα. Νόμιζα ότι το καθετί ήταν πρόβλημα εσωτερικό του Πολιτικού Γραφείου, ότι με το πέρασμα του χρόνου θα ξεπεραστούν όλες οι δυσκολίες που είχαν δημιουργηθεί, θεωρούσα επίσης παραβίαση της μυστικότητας αν έκανα το αντίθετο. Σκεφτόμουν και ενεργούσα έτσι, επειδή δεν γνώριζα ακόμα ότι στα παρασκήνια προετοιμάζονταν μιά συνωμοσία. Δεν ήξερα για την μπαμπεσιά που έκαναν κάθε ώρα και στιγμή οι «σύντροφοι», μπαμπεσιά πρώτα απ' όλα απέναντι στο Κόμμα και στο λαό, αλλά μπαμπεσιά και απέναντι μου. Αν το ήξερα αυτό, τα πράγματα ασφαλώς θα πήγαιναν διαφορετικά. Θά 'βγαινα ανοιχτά μπροστά στους συντρόφους της ΚΕ όχι «για να τους μεταπείσω», αλλά για να τους εξηγήσω την αλήθεια, για να τους προειδοποιήσω σχετικά μ' αυτό που σκαρώνονταν. Και επειδή δεν γνώριζα τι παίζονταν στα παρασκήνια, πήγα στη 2-η Ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής του Κόμματος πεπεισμένος ότι επρόκειτο για ασυμφωνία γνωμών και απόψεων με τον απεσταλμένο της γιουγκοσλάβικης ηγεσίας και ότι οι σύντροφοι του Πολιτικού μας Γραφείου άδικα είχαν ταχτεί «αλληλέγγυοι» μ' αυτόν, αλλά δεν είχα αντιληφθεί καλά τι κρύβονταν στην πραγματικότητα πίσω από αυτή την αλληλεγγύη.

Δυό τρεις μέρες πριν από την έναρξη της Ολομέλειας έρχεται πολύ ανήσυχος ο Κώτσι Τζότζε και μου λέει:

— Πρέπει να τονιστεί καλύτερα η σωτήρια βοήθεια των γιουγκοσλάβων συντρόφων, προπαντός των συντρόφων Τέμπο και Βέλιο.

— Τι πρέπει να τονίσουμε περισσότερο για τη βοήθεια αυτών των συντρόφων; τον ρώτησα με «συνηθισμένο» τόνο και με τέτοια «ειλικρίνια», που ο Κώτσι Τζότζε δε μυρίστηκε τίποτε πού αποσκοπούσα με την ερώτηση μου.

— Άπό την ίδρυση του Κόμματος και μέχρι σήμερα! μου απάντησε με καταπληχτικό ζήλο να τονίσουμε ιδιαίτερα πως ο ερχομός συντρόφων των Τέμπο και Βέλιο μας βοήθησε να διακρίνουμε τα μεγάλα λάθη, τα προηγούμενα και τα τωρινά και να βάλουμε καλά τα πράγματα στη θέση τους.

Αρχικά είδα με απορία τη συνταύτιση των «επιχειρημάτων» του Τέμπο και του Στόινιτς με αυτά του Κώτσι, του Νάκο και του Σεϊφουλα, έπειτα τα θεώρησα σαν μιά σύμπτωση και μόνον κατά τη διάρκεια των εργασιών της Ολομέλειας πείστηκα πως δεν επρόκειτο για σύμπτωση, αλλά μιά «ιδιοποίηση» των «επιχειρημάτων» των Γιουγκοσλάβων από τους συντρόφους μας. Αυτό ήταν σνομπισμός, ήταν ένδειξη ανωριμότητας, εκδήλωση υποταγής και εξάρτηση του εαυτού σου α πριόρι κάτω από την κρίση ενός «ισχυρότερου», ανεξάρτητα από το πώς έχει η αλήθεια.

Όλα αυτά ήταν ασφαλώς επιζήμια και καταδικάσιμα, αλλά νόμιζα ότι στην Ολομέλεια και προπαντός ύστερα απ' αυτή, τα πνεύματα θα κατευνάζονταν, οι σύντροφοι θα σκέφτονταν καλύτερα, θα έκριναν ορθότερα και πάνω στη δουλειά θα διορθώνονταν. Αργότερα όμως αυτοί οι συλλογισμοί μου δεν επαληθεύτηκαν. Ήταν, το πολύ πολύ, έκφραση της επιθυμίας και της καλής, θετικής διάθεσης στην εξιχνίαση ενός μεγάλου άγνωστου. Ενώ η αλήθεια βρίσκονταν αλλού και ήταν πολύ πιό βαριά και πιό πικρή, θα επιβεβαιώνονταν, λοιπόν, ότι η εναντίωση των συντρόφων του Πολιτικού Γραφείου προς τη γραμμή του Κόμματος και προς εμένα δεν ήταν ένα τυχαίο παραπάτημα, αλλά μιά προμελετημένη δουλειά σκαρωμένη πισώπλατα σε συναντήσεις και συνομιλίες, κάτω από την υποκίνηση και τη διεύθυνση του Βελιμίρ Στόινιτς και του Νιάζ Ντιζντάρεβιτς.

Αυτή ήταν μια συνωμοσία που σκαρώνονταν κρυφά επί δυό τρεις μήνες πίσω από τις πλάτες μου και της Κεντρικής Επιτροπής του Κόμματος και τώρα θα ξεσπούσε στην Ολομέλεια με όλη την αγριότητα της.

Η συνωμοσία του Μπεράτι

Στις βαριές συνθήκες, που ανάφερα πιό πάνω, στις 23 Νοέμβρη, άρχισε τις εργασίες η Ολομέλεια. Εκτός από τα μέλη και τα αναπληρωματικά μέλη της Κεντρικής Επιτροπής του Κόμματος που είχαν εκλεγεί στην Πρώτη Συνδιάσκεψη του Κόμματος στο Λαμπινότ το Μάρτη του 1943 (έλειπε μονάχα το αναπληρωματικό μέλος αυτής της Ολομέλειας, ο Μεχμέτ Σέχου, επειδή είχε επιφορτιστεί να ενέργησει για την αποκατάσταση και την τήρηση της τάξης στα Τίρανα που μόλις είχαν απελευθερωθεί), στην Ολομέλεια «προκλήθηκε» να πάρα μέρος σαν αντιπρόσωπος ενός αδερφού κόμματος και ο Βελιμίρ Στόινιτς. Λέγω «προσκλήθηκε», γιατί όπως είχαν έρθει τα πράγματα, ο Στόινιτς θα έρχονταν στη σύσκεψη και ακάλεστος, υποστηριζόμενος από την υπέρ αυτού πλειοψηφία στο Πολιτικό Γραφείο, για να φέρει σε πέρας και την τρίτη φάση του σχεδίου του — τη διάσπαση και τον αποπροσανατολισμό της Κεντρικής Επιτροπής του Κόμματος και το παραμέρισμα μου από την ηγεσία.

Απ' ό,τι θυμούμαι και οι τρεις εισηγήσεις που είχαν καθοριστεί έγιναν την πρώτη μέρα. Καθρέφτισμα όλου εκείνου που ανέβραζε και μαγειρεύονταν από καιρό στα παρασκήνια, ήταν και το γεγονός ότι ο πρώτος που πήρε το λόγο ήταν ο Σεϊφουλα Μαλεσόβα, ο οποίος έκαμε την εισήγηση «Σχετικά με τη σημερινή πολιτική κατάσταση» της χώρας. Η πατσαβούρα που είχε προετοιμάσει ο Σεϊφουλα με τους συντρόφους

του, δεν αξίζει καν να αναφερθεί. Θέλω μόνο να τονίσω ότι η «εισήγηση σχετικά με την πολιτική στιγμή» ήταν μάλλον μιά παθητική απαγγελία γραμμένη από χέρι οπορτουνιστικό, χωρίς καμιά ιδέα και κανένα πρόβλημα, χωρίς κανέναν προσανατολισμό ή καθήκον για το παρόν και, τόσο λιγότερο, για το μέλλον. Ο άνθρωπος αυτός είχε περάσει ακροθιγώς τον ηρωικό αγώνα του λαού και του Κόμματος, αυτός που, μακριά από τον κίνδυνο, στο «περβόλι σταυροπόδι καθισμένος»[1] πύρωνε τα χέρια του στο κατακαμένο σώμα της πατρίδας, έβρισκε τώρα την ευκαιρία, καπηλευόμενος τον αγώνα και τον ηρωισμό ενός ολόκληρου λαού και Κόμματος, να περηφανεύεται και να κοκκορεύεται για ό,τι δεν του ανήκε. Ακόμα δεν είχε έρθει η ώρα να εκφράσει την ιδέα του για «αρχηγό Κόμματος», που την έριξε αργότερα.

Την κυριότερη εισήγηση, προβλέπονταν να γίνει στην Ολομέλεια, την εισήγηση δηλαδή «Γιά την πολιτική γραμμή του ΚΚΑ» τη διάβασα εγώ. Απ' όσα ξέρω, στο αρχείο του Κόμματος βρίσκεται ένα αντίγραφο, αλλά αυτό είναι αντίγραφο της «επίσημης», πώς να πεις, παραλλαγής, της παραλλαγής που ετοιμάστηκε «με τη βοήθεια», δηλαδή με τις επεμβάσεις, τις πιέσεις, τις «διορθώσεις», τις αφαιρέσεις και τις προσθήκες που έκαμαν σ' αυτή, μέχρι και την τελευταία μέρα πριν από την Ολομέλεια, ο Νάκο, ο Σεϊφουλά και ο Κώτσι (ο Πάντι Κρίστο, που «έκανε σεφτέ» στο Πολιτικό Γραφείο, μόνον επιδοκίμαζε τις «σοβαρές παρατηρήσεις» των συντρόφων του, αλλά δεν ήταν σε θέση τι άλλο να μουντζουρώσει). Την τρίτη εισήγηση με το λακωνικό τίτλο: «Για την οργάνωση» την έκαμε ο Κώτσι Τζότζε. Έπειτα ξέσπασαν οι συζητήσεις και οι λογομαχίες που συνεχίστηκαν περίπου δυό τρεις μέρες κατα σειρά. Είχε μεταξύ άλλων και ομιλίες που κρατούσαν πάνω από δυό τρεις ώρες, όπως ήταν η πρώτη ομιλία του Νάκο Σπύρου (αυτός πήρε το λόγο μερικές φορές), ή μιά από τις ομιλίες του Σεϊφουλά Μαλεσόβα, που το ίδιο όπως ο Νάκο και ο Κώτσι, δεν έκαμε άλλο παρά να ζητάει «ένα λεπτό να διευκρινίσω κάτι», αφού σηκώνονταν, κρατούσε την Ολομέλεια πάνω από μισή ώρα λέγοντας ό,τι του κατέβαζε.

Η 2-η Ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής μας, που συνήρθε να συζητήσει και να λύσει καθήκοντα πολύ σημαντικά και ιστορικά για το Κόμμα και για το μέλλον της πατρίδας και του σοσιαλισμού, πήρε τροπή εντελώς αντίθετη προς τον κύριο σκοπό. Η πλειοψηφία των συντρόφων της Κεντρικής Επιτροπής (εκτός από τη Νατζίε Ντούμε και κάνα ν άλλον), προς έκπληξη και λύπη τους, βρέθηκαν μπροστά σε μια απρόοπτη και πυρετώδικη επίθεση, που χτυπούσε και απόρριπτε ό,τι ήταν ιερό γι' αυτούς. Οι σύντροφοι, από τήν πρώτη κιόλας μέρα, δοκίμασαν τα ίδια αισθήματα, τις ίδιες απογοητεύσεις που έδερναν και βασάνιζαν και μένα επί δυό τρεις μήνες συνέχεια.

Το πνεύμα των εισηγήσεων, ιδιαίτερα αυτό της εισήγησης του Κώτσι Τζότζε, όχι μόνο απόρριπτε καθετί το καλό από το παρελθόν, αλλά το κυριότερο ήταν ότι προσανατόλιζε και καλούσε τους συντρόφους ώστε στις συζητήσεις τους να βλέπουν και να χειρίζονται τα πράγματα αλλοίθωρα και κάτω από σκοτεινό πρίσμα όπως έκανε αυτός. Θυμούμαι καλά τα σκυθρωπά πρόσωπα των συντρόφων και την απόλυτη και παγερή σιωπή που συνόδευε την ανάγνωση των εισηγήσεων από την αρχή ως το τέλος. Όχι τυχαία, στη συζήτηση, οι πρώτοι που σηκώθηκαν και πήραν το λόγο ήταν ο Νάκο, ο Σεϊφουλά, ο Πάντι και ο Στόινιτς που «παρέμβηκε» μερικές φορές. Σκοπός τους ήταν η σιωπή και η έκπληξη των συντρόφων να μη μετατραπούν στο αντίθετο του «πνεύματος» που υπαγορεύονταν απ' τα πάνω. Αυτό που ήταν επόμενο, έγινε.

1. Ειρωνικά για τους στίχους του Σεϊφουλά Μαλεσόβα:
«Στο περβόλι σταυροπόδι καθισμένος
Γεροντίστικα το λέω ξεγνοιασμένος»

Από τους συντρόφους, που είχαν αποπροσανατολιστεί και κακώς παρακινηθεί, ζητούσαν να ανασκαλεύουν το παρελθόν και ύστερα απ' αυτό, όπως είναι αυτονόητο, πολλοί από τους ομιλητές ακολούθησαν την πεπατημένη. Υπήρχαν και μερικές συζητήσεις σωστές και ισορροπημένες, όπως οι συζητήσεις του Γκόγκο Νούσι, του Υσνί Κάπο, του Μανούς Μυφτίου και άλλων, αλλά είναι γεγονός ότι αριθμός μελών και αναπληρωματικών μελών της Κεντρικής Επιτροπής επηρεασμένα από τη γενική ατμόσφαιρα εκδήλωσαν έντονες αμφιταλαντεύσεις στην Ολομέλεια και αποδέχτηκαν, ποιος πολύ και ποιος ολίγο τις θέσεις του γιουγκοσλάβου απεσταλμένου και των φερέφωνων του, της ομάδας Νάκο, Κώτσι, Σεϊφουλά και Πάντι!

Στις συνθήκες που βρέθηκαν, το γλίστρημα αυτό των συντρόφων, μπορεί να πούμε πως μέχρι ενός σημείου ήταν δικαιολογημένο και επόμενο. Μάλιστα οι σύντροφοι της Ολομέλειας βρέθηκαν μπροστά σε μεγαλύτερες δυσχέρειες απ' ό,τι βρεθήκαμε εμείς, τα μέλη του Πολιτικού Γραφείου, όταν στο Οντρίτσαν μας αμόλησε για πρώτη φορά τις «οδηγίες» του ο Βελιμίρ Στόινιτς. Εμείς βρεθήκαμε τότε μπροστά σε κατηγορίες των απεσταλμένων ενός άλλου κόμματος και, αν στους άλλους συντρόφους του Πολιτικού Γραφείου δε θα υπήρχαν εκείνες οι πρόθεσεις και φιλοδοξίες που ανέφερα, τότε θα αντιμετωπίζαμε ομόρυθμα το «φίλο» και θα αφήναμε ξερές στα χέρια του τις «παρατηρήσεις» και μαζί μ' αυτές και την ίδια τη συνωμοσία. Ενώ τώρα, τις «παρατηρήσεις» και τις κατηγορίες οι σύντροφοι της Ολομέλειας δεν τις άκουαν μονάχα από έναν «ξένο», αλλά τις άκουαν από το στόμα τέτοιων ηγετών του Κόμματος, όπως του Κώτσι, του Νάκο, του Σεϊφουλά. Το νέο αυτό περιστατικό έβαζε, πώς να πεις, στις «παρατηρήσεις» και τις κατηγορίες την επίσημη σφραγίδα. Ο αρχισυνωμότης Στόινιτς δεν είχε παιδευτεί άδικα κατά τους δυό τρεις μήνες της παραμονής του στην Αλβανία: Το σκοτεινό σχέδιο του Τίτο και συντροφιά το σερβίριζε τώρα στην Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚ Αλβανίας όχι απλώς με τα ίδια του τα χέρια, αλλά με τα χέρια της μεγαλύτερης μερίδας του Πολιτικού Γραφείου της ΚΕ του Κόμματος μας! Το γεγονός αυτό έκανε τις γιουγκοσλάβικες κατηγορίες πιο «πιστευτές», επειδή εκείνη την περίοδο δεν μπορούσε να γίνει λόγος για μια τέτοια εξύψωση των συντρόφων, που να ήταν σε θέση να διακρίνουν γρήγορα και καθαρά ποιό ήταν το καλό και ποιό το κάλπικο σ' αυτά που λέγονταν. Το κυριότερο ήταν πως κανένας δε μπορούσε να φανταστεί πως αυτή ήταν μια συνωμοσία με σατανικούς σκοπούς οργανωμένη στα παρασκήνια από αυτούς που μας προσποιούνταν το φίλο και που εμείς, δυστυχώς, σαν τέτοιους τους θεωρούσαμε και τους προπαγανδίζαμε.

Η κυριότερη κατηγορία που χαρακτήρισε αρχή και τέλος την Ολομέλεια καθώς και όλη την περίοδο πριν απ' αυτή, σχετίζονταν με την *πολιτική γραμμή του Κόμματος μας.* Κατηγορήθηκε η ηγεσία του Κόμματος και ιδιαίτερα εγώ, ότι δεν ήμασταν δήθεν σε θέση να καθορίσουμε και να ακολουθήσουμε μια σωστή γραμμή, ότι περνούσαμε δήθεν από το σεχταρισμό στον οπορτουνισμό και αντίστροφα.

Σαν «επιχειρήματα» γι' αυτό παρατέθηκαν όλα όσα περιέγραψα πιό πάνω στις διαμάχες που είχαμε με το Μπλάζο Γιοβάνοβιτς και, προπαντός με το Βουκμάνοβιτς Τέμπο και το Βελιμίρ Στόινιτς. Το «καινούργιο» της Ολομέλειας ήταν ότι αυτές τις γνωστές πιά κατηγορίες των Γιουγκοσλάβων, οι Νάκο Σπύρου, Σεϊφουλά Μαλεσόβα και Κώτσι Τζότζε, τις παρουσίαζαν τώρα σαν «δικές τους», σαν αποτέλεσμα της «κρίσης και εκτίμησης» τους. Έτσι συνέβηκε, λογουχάρη, με το Νάκο Σπύρου, που παρουσίασε σαν δική του τη θέση του Τέμπο ότι «το Κόμμα μας και η Κεντρική Επιτροπή του βρέθηκαν απροετοίμαστα μπροστά στην ίδρυση του Μπάλλι Κομπετάρ και δεν κατάλαβαν ότι το Μπάλλι Κομπετάρ πρόβαλε σαν αντίδραση ενάντια στο Εθνικοαπελευθερωτικό Μέτωπο»· το ίδιο συνέβηκε και με τον αρχιοπορτουνιστή Σεϊφουλά Μα-

λεσόβα, ο οποίος σαν μπλοφαδόρος και αντιφατικός που ήταν, μας κατηγόρησε για «οπορτουνισμό» απέναντι στο Μπάλλι Κομπετάρ για την περίοδο που εμείς κάναμε προσπάθειες να προσελκύσουμε και να κάναμε με το μέρος μας όσο το δυνατό περισσότερα εθνικιστικά και πατριωτικά στοιχεία και, ιδιαίτερα, τους απλούς και παραπλανημένους από τη δημαγωγία του Μπάλλι Κομπετάρ ανθρώπους κ.ά.

Δεν αξίζει τον κόπο να σταθώ εδώ για την πλαστότητα αυτών των κατηγοριών για «οπορτουνισμό», αλλά θέλω μόνο να τονίσω ένα πράγμα: για τις εκδηλώσεις «οπορτουνισμού» ή για την «οπορτουνιστική γραμμή» δεν επέμεναν πολύ ούτε ο Βελιμίρ Στόινιτς ούτε οι οπαδοί του. Η κατηγορία για «οπορτουνισμό» στην Ολομέλεια πέρασε στα ελαφρά (θα εξηγήσω πιό κάτω το γιατί), και ο τόνος και οι δυνάμεις συγκεντρώθηκαν στις κατηγορίες για «σεχταρισμό». Ο «σεχταρισμός» αυτός χαρακτηρίστηκε σαν «το μεγαλύτερο κακό του Κόμματος μας και της ηγεσίας του», παράγοντας που είχε δήθεν εμποδίσει και φρενάρει την ανάπτυξη του Μετώπου, των εθνικοαπελευθερωτικών συμβουλίων, των μαζικών οργανώσεων και του ίδιου του Κόμματος. Ο σεχταρισμός χαρακτηρίστηκε επίσης σαν ο μεγαλύτερος κίνδυνος για το μέλλον, γι' αυτό σύμφωνα με το Στόινιτς, το Νάκο, τον Κώτσι και άλλους, έπρεπε να εξοφλήσουμε τους λογαριασμούς με το «σεχταρισμό» και με τους «σεχταριστές», διαφορετικά ούτε το Κόμμα, ούτε η νέα Αλβανία θα μπορούσαν, λέει, να σταθούν στα πόδια!

Ο Σεϊφουλα Μαλεσόβα, η ενσάρκωση του πιό άκρατου κλασσικού οπορτουνιστή που γνώριζε το Κόμμα μας, σε μιά από τις συζητήσεις και παρεμβάσεις του έφτασε μέχρι του σημείου να διατυπώσει τερατώδικες κατηγορίες:

— Ο πιό έντονος σεχταρισμός στη γραμμή μετατρέπει το Κόμμα σε συμμορία τρομοκρατών! δήλωσε αυτός όλο μνησικακία. Στους συντρόφους μας, προπαντός σ' αυτούς της κυριότερης ηγεσίας, έχει χαθεί η πραγματική καρδιά του κομμουνιστή που πονεί για τη ζωή του ανθρώπου!

Είναι γεγονός πως πολλοί από τους συντρόφους που πήραν το λόγο ύστερα απ' αυτόν, μάλιστα και από αυτούς που αποπροσανατολίστηκαν και συμβιβάστηκαν με το πνεύμα που υπαγορεύονταν, χτύπησαν και απόρριψαν με αγανάχτηση αυτή την κατηγορία του Σεϊφουλα. Εγώ ο ίδιος και στην Ολομέλεια, αλλά και πριν από την Ολομέλεια είχα τσακωθεί για καλά με το Σεϊφουλα για την ποταπή αυτή κατηγορία. Λίγες μέρες πριν από την Ολομέλεια, όταν αυτός είχε διοριστεί στο Πολιτικό Γραφείο, έρχεται στο γραφείο μου πολύ «αναστατωμένος».

— Γίνεται μεγάλη τρομοκρατία! μου λέει αγαναχτισμένος.

— Τρομοκρατία; Πού; τον ρώτησα παραξενεμένος.

— Στα Τίρανα! απάντησε. Σκοτώνονται πολλοί μετανοημένοι αξιωματικοί.

— Στα Τίρανα συνεχίζεται η μεγάλη μάχη για την απελευθέρωση της πρωτεύουσας, του είπα. Μάχη ζωής ή θανάτου. Ποιά λές τρομοκρατία, εσύ; Και για ποιους αξιωματικούς μου κάνεις παράπονο; Τώρα ο πόλεμος τέλειωνει, του είπα. Όταν τους κάναμε έκκληση να βγουν στο βουνό και να πολεμήσουν μαζί με μας ενάντια στους καταχτητές, δεν το κούνησαν από τις ζεστές γωνίες τους. Τώρα «μετάνοιωσαν» πολύ αργά και με τους εγκληματίες εμείς έχουμε χώρια τους λογαριασμούς.

— Α! Να, αυτός είναι σεχταρισμός! τινάχτηκε ο Σεϊφουλα. Χάθηκε η πραγματική καρδιά του κομμουνιστή, αυτού που πονάει για τη ζωή του άλλου, που σκέφτεται πολύ πριν αποφασίσει να ξεκάμει έναν άνθρωπο που μπορεί να διορθωθεί και να υπηρετήσει τη χώρα!

Όπως φαίνεται είχε θιχτεί από την αρμόζουσα τιμωρία που δόθηκε στον εχθρό του Κόμματος και του κομμουνισμού, Ζάη Φούντο, με τον οποίο είχε περάσει ένα ολόκληρο παρελθόν στα ξένα, παρελθόν «κομμουνιστών των καφενείων». Είχε θιχτεί, προφανώς, και από την εξόντωση πάνω στη μάχη εκείνων των αξιωματικών του

πρώην βασιλικού στρατού που, αφού υπηρέτησαν το φασισμό, είχαν γίνει πραχτορες της Γκεστάπο και διοικητές των προδοτικών μονάδων, που πολεμούσαν στο πλευρό των Γερμανών στα Τίρανα και αλλού.

— Αυτή είναι βαριά κατηγορία, Σεϊφουλά, και γι' αυτή την κατηγορία θα δώσεις λόγο, του είπα.

— Ασφαλώς, θα δώσω! είπε ποζάροντας ο Σεϊφουλά. Το επαναλαμβάνω, οι σύντροφοι μας δεν έχουν ιδέα ότι υπάρχει κάποιο διεθνές ουμανιστικό δίκαιο για τους μετανοημένους και για τους αιχμαλώτους.

— Ποιος μετάνοιωσε και πότε; τον ρώτησα ξερά. Οι φονιάδες και οι άρπαγες, αυτοί που είναι ως το λαιμό βουτηγμένοι στο αίμα του λαού;! Αυτοί που σκότωσαν και έσφαξαν μέχρι τις 15 του Νοέμβρη, και στις 16, βλέποντας ότι έχασαν το παιγνίδι, κάνουν το «μετανοιωμένο»; Όχι, Σεϊφουλά, για τους εγκληματίες ο πόλεμος έχει τους νόμους του. Αυτοί είναι οι πιό ουμανιστικοί νόμοι.

— Δεν είμαι αυτής της γνώμης! είπε ο οπορτουνιστής και έφυγε.

Και να, βρήκε την ευκαιρία και το θάρρος όχι μόνο να εγείρει και στην Ολομέλεια την τερατώδικη κατηγορία του, αλλά να φτάσει και στο σημείο να αποκάλεσει «τρομοκρατική» την ηγεσία του Κόμματος.

Τα άλλα μέλη της συνωμοσίας, ο Κώτσι, ο Νάκο και ο Πάντι φάνηκαν πιο «μετρημένοι» στα «επιχειρήματα» που έφερναν και από πολλές απόψεις αυτό ήταν πιό επικίνδυνο, γιατί ήταν δυσκολότερο να δυσφημιστούν και να ξεσκεπαστούν αμέσως. Μάλιστα και ο ίδιος ο Στόινιτς, όταν άκουσε την κατηγορία του Σεϊφουλά, σηκώθηκε και την αποκάλεσε «προχωρημένη», «βιαστική», μάλιστα και «άδικη...».

Μ' αυτό ήθελε μάλλον να επειστήσει την προσοχή των άλλων: μην αμολάτε κοτσάνες όπως ο Σεϊφουλά, γιατί θα ρεζιλευτείτε και τα σχέδια μας θα ναυαγήσουν!

Έτσι, τόσο ο Νάκο, ο Κώτσι και ο Πάντι, αλλά και η Νατξίε Ντούμε και κανένας άλλος «επιχειρηματολόγησαν» το σεχταρισμό με «πιό παστικά αποδειχτικά»: «σεχταριστική γραμμή απέναντι στο Μέτωπο», «σεχταριστική στάση έναντι του Αλή Κελτσύρα, έναντι του Μπάζι Τσάνε, του Τσεν Ελέξι» κ.ά. Πάνω απ' όλα, γερό «επιχείρημα» στά χέρια των συνωμοτών ήταν οι γνωστές σεχταριστικές ενέργειες της Λιρί Γκέγκα και του Μεχμέτ Σέχου. Πολλοί απ' τους συντρόφους που ήξεραν και γνώριζαν τις στραβές και σεχταριστικές ενέργειες αυτών των δύο, έφεραν νέα στοιχεία και αυτό ήταν αρκετό για να κολλήσουν στη γραμμή του Κόμματος και στην ηγεσία του τη ρετσινιά του «σεχταρισμού».

Η αλήθεια όμως, όπως και για όλες τις άλλες κατηγορίες, ήταν εντελώς διαφορετική. Η γραμμή, όπως δεν ήταν οπορτουνιστική, έτσι δεν ήταν ποτέ ούτε και σεχταριστική.

Φυσικά, θα ήταν πλάνη και ολέθρια αυτοϊκανοποίηση αν θα νομίζαμε ότι δε μας απειλούν τέτοιοι κίνδυνοι ή ότι δεν είχαν παρουσιαστεί παρόμοιες εκδηλώσεις. Όχι, υπήρχαν ιδιαίτερες περιπτώσεις, αλλά μόλις τις διαπιστώναμε, μόλις μας πληροφορούσαν σχετικά, παίρναμε αμέσως τα απαιτούμενα μέτρα για να τις χτυπήσουμε σκληρά, μη επιτρέποντας να πάρουν διαστάσεις.

Στην Ολομέλεια σηκώθηκε και ο Μπεντρί Σπαχίου και, για να είναι αλληλέγγυος με τους «συντρόφους», προπαντός με το Σεϊφουλά, ανάμεσα στ' άλλα είπε:

— Ο σεχταρισμός δεν έλειψε από μας, γιατί είχαμε τάσεις για σεχταρισμό! Και στο Αργυρόκαστρο, λογουχάρη, το 1942, με το σεχταρισμό μας κλείσαμε τις θύρες του Μετώπου στους εθνικιστές...!

Αυτά είπε ο Μπεντρί Σπαχίου για την περίπτωση αυτή, αλλά «λησμόνησε», ή καλύτερα, δέ θέλησε να πει ως το τέλος την αλήθεια, επειδή αν την έλεγε, θα επιβεβαιώνονταν ότι δεν ήταν η γραμμή του Κόμματος σεχταριστική, αλλά η διαστρέβλω-

ση που αυτός ο ίδιος είχε κάμει στη γραμμή.

Όπως είπα, ανάμεσα στα στοιχεία που μας άνοιξε περισσότερη δουλειά και μπελάδες σ' αυτή την κατεύθυνση ήταν η Λιρί Γκέγκα, με τις πολλές περιπτώσεις της σεχταριστικής της στάσης ιδιαίτερα στηνΑυλώναή στη βόρεια Αλβανία, όπου τη στείλαμε τον Ιούνη του 1944. Παντού όπου πήγαινε η Λιρί Γκέγκα έβαζε αμέσως το κύρος της πάνω από το κύρος του Κόμματος και του Πολιτικού Γραφείου της Κεντρικής Επιτροπής, δε ρωτούσε για κανέναν και έκανε ό,τι της κάπνιζε. Γι' αυτές της τις ενέργειες συνεχώς την είχαμε κριτικάρει δριμύτατα. Ο Κώτσι Τζότζε πρότεινε να τη στείλουμε στη βόρεια Αλβανία. Η πρόταση αυτή δεν έγινε άσκοπα: ο Κώτσι Τζότζε ήθελε να ήταν όσο πιό μακριά η Λιρί Γκέγκα επειδή τη θεωρούσε την πιό άμεση αντίπαλο που τον είχε «επισκιάσει» και μπορούσε να τον «επισκιάσει» ακόμα. Από την άλλη μεριά, ήταν βέβαιος ότι η Λιρί Γκέγκα δε μπορούσε να ξεκόψει από τις αρρωστιάρικες σεχταριστικές τάσεις της και απ' αυτό αυξάνονταν οι αιτιολογίες για να την κατηγορήσει σαν σεχταρίστρια και να την ξεκάμει. Στην πραγματικότητα αυτή στη βόρεια Αλβανία γύμνωσε ακόμα τό σπαθί του σεχταρισμού, γι' αυτό τη φωνάξαμε να επιστρέψει στο Οντρίτσαν, με σκοπό να αναλύσουμε βαθιά και οριστικά τις ενέργειες της που έρχονταν σε πλήρη αντίθεση με τη γραμμή του Κόμματος.

Αυτή ήταν η αναμφισβήτητη αλήθεια για την πολιτική γραμμή του Κόμματος μας, γραμμή που, όπως είπα, ήταν και έμενε σωστή, γραμμή αρχών και ουδέποτε «άλλοτε οπορτουνιστική και άλλοτε σεχταριστική», όπως μας κατηγόρησαν ο απεσταλμένος του Τίτο, ο Στόινιτς και οι υποκινούμενοι απ' αυτόν άνθρωποι.

Άλλη κατηγορία που διατυπώθηκε στην Ολομέλεια και που διαστρέβλωσε όλη την αλήθεια σχετίζονταν με την *οργανωτική γραμμή του Κόμματος.* Την πλατφόρμα αυτή την είχε βάλει στην εισήγηση του ό Κώτσι Τζότζε. Η εισήγηση αυτή ήταν αρχή και τέλος μια τερατώδικη διαστρέβλωση της αλήθειας, γεμάτη βαριές συκοφαντίες για την οργανωτική γραμμή του Κόμματος, αλλά που στην πραγματικότητα ξεπερνούσε τα «οργανωτικά όρια και αποτελούσε στήριγμα της κατηγορίας για όλη την πολιτική και ιδεολογική γραμμή του Κόμματος και της ηγεσίας του.

Στην εισήγηση αυτή ο Κώτσι Τζότζε εξέθεσε, για πρώτη φορά ανοιχτά, τις αντιμαρξιστικές και εχθρικές του απόψεις. Απ' τη σωρεία των κατηγοριών και ποταπών απόψεων του, μου έμειναν προπαντός ανεξίτηλα στη μνήμη μου τρία προβλήματα: η λεγόμενη «μονοπώληση της καθοδήγησης του Κόμματος από τρία τέσσερα άτομα»· ο ρόλος της διανόησης στον αγώνα, στο Μέτωπο, στην εξουσία κλπ, κλπ· ο ρόλος των στελεχών.

Θα μιλήσω και παρακάτω γι' αυτά τα ζητήματα, επειδή επί 4-5 χρόνια συνέχεια θα τα συναντούσαμε καθημερινά και, δυστυχώς, θα είχαμε μεγάλες ζημιές, εδώ όμως θέλω μόνο να τονίσω πού είχαν την προέλευση αυτές οι απόψεις και γιατί ο Κώτσι Τζότζε τις αμόλησε για πρώτη φορά στο Μπεράτι.

Σύμφωνα μ' αυτά που διάβασε ο Κώτσι Τζότζε προέκυπτε πως η καθοδήγηση του Κόμματος μας κατά τα χρόνια του αγώνα, είχε μονοπωληθεί δήθεν από τρία τέσσερα άτομα και, «διευκρίνισε» συγκεκριμένα ότι αυτοί ήταν, πρώτος ο Μυλαντίν Πόποβιτς, δεύτερος εγώ, τρίτος ο Ραμαντάν Τσιτάκου και τέταρτος, για μια περίοδο, ο Υμέρ Ντισνίτσα και αργότερα, ιδιαίτερα η Λιρί Γκέγκα! Οι άλλοι, σύμφωνα με τον Κώτσι, είχαν παραγκωνιστεί ή δεν υπολογίζονταν καθόλου.

Αυτή ήταν μια βαριά συκοφαντία που γίνονταν προς άμεση υποστήριξη της κυριότερης κατηγορίας ενάντια στην πολιτική μας γραμμή. Απ' εδώ προέκυπτε πως η γραμμή είχε εκπονηθεί τάχα, από 3-4 άτομα, και αφού η γραμμή χαρακτηρίστηκε από μιας αρχής «λαθεμένη», τότε αυτά τα τρία τέσσερα άτομα ήταν οι κυριότεροι υπεύθυνοι και έπρεπε τώρα να λογοδοτήσουν.

Στις στιγμές αυτές όμως ο Μυλαντίν είχε φύγει, ο Υμέρ Ντισνίτσα, η Λιρί Γκέγκα και ο Ραμαντάν Τσιτάκου είχαν διαγραφεί ντε φάκτο από το Πολιτικό Γραφείο. Απόμενε, λοιπόν, να ξοφληθούν οι λογαριασμοί μ' αυτόν που είχε μείνει ακόμα, με το Γενικό Γραμματέα του Κόμματος. Σύμφωνα με τον Τζότζε, και αργότερα, σύμφωνα με το Σεϊφουλά Μαλεσόβα, εγώ χαρακτηρίστηκα σαν «η σύνθεση όλων των λαθών που διαπιστώθηκαν στην πολιτική και οργανωτική γραμμή».

Η διαβολιά όμως στην χάλκευση αυτής της λεγόμενης «τετράδας» στην ηγεσία έπιανε πολλούς στόχους και γίνονταν για πολλούς σκοπούς. Όχι τυχαία, πρώτος στην «τετράδα» τοποθετούνταν ο Μυλαντίν Πόποβιτς. Έμμεσα «εγκρίνονταν» η γιουγκοσλάβικη θέση ότι το ΚΚ Αλβανίας όχι μόνο το είχε ιδρύσει ένας Γιουγκοσλάβος, αλλά και το είχε καθοδηγήσει ντε φάκτο ένας Γιουγκοσλάβος!

Αυτό τώρα δεν το έλεγε ούτε ο Μπλάζο Γιοβάνοβιτς και ούτε ο Τέμπο, αλλά ο ίδιος ο οργανωτικός γραμματέας του Κόμματος, ο Κώτσι Τζότζε! Εννοείται ότι αυτή η υπηρεσία του Κώτσι Τζότζε ήταν πολύτιμη για τους τιτοϊκούς.

Ταυτόχρονα, η παράλογη τοποθέτηση του Μυλαντίν Πόποβιτς «επικεφαλής» είχε σαν σκοπό να πει στα μέλη της Κεντρικής μας Επιτροπής ότι ο Γενικός Γραμματέας «στα χαμένα έχει εκλεγεί σ' αυτό το καθήκον· αυτός δεν ήταν σε θέση να διευθύνει, έκανε ό,τι του έλεγε ο Μιλαντίν». Πέρα απ' αυτό, η αντεστραμμένη παρουσίαση κάθε πράγματος στη γραμμή που ακολουθήθηκε, σερβίρονταν στα μέλη της Κεντρικής Επιτροπής σαν απόλυτο «επιχείρημα» για να εγερθούν όχι μόνο ενάντια στο Γενικό Γραμματέα, αλλά και ενάντια στον ίδιο το Μιλαντίν Πόποβιτς. Όσον αφορά το Μιλαντίν στους Γιουγκοσλάβους χρειάζονταν μόνο μιά «έγκριση»: ότι τάχα αυτός είχε καθοδηγήσει ντε φάκτο το ΚΚ Αλβανίας! Τίποτε άλλο το θετικό δεν ήθελαν γι' αυτόν, αντίθετα, του επιτέθηκαν ανοιχτά και ζήτησαν να τον χτυπήσουν και οι σύντροφοι μας. Ο Στόινιτς, αφού έστειλε με διαταγή το Μιλαντίν στη Γιουγκοσλαβία, ήθελε τώρα «επιχειρήματα» για τα «λάθη» του, με σκοπό να του δοθεί η «αρμόζουσα τιμωρία». Και, επειδή δε μπορούσαν να του πουν ανοιχτά ότι «τιμωριέσαι επειδή δεν δούλεψες για τα μυστικά μας σχέδια», θα του 'λεγαν «τιμωριέσαι, επειδή στην Αλβανία ήσουν σεχταριστής, οπορτουνιστής» κλπ, κλπ.

Δεν αξίζει τον κόπο να αποδείξω εδώ, ότι αυτό που έβαλε ο Τζότζε στην εισήγηση του, ήταν μια σιχαμερή συκοφαντία, αλλά θέλω μόνο να τονίσω την αναμφισβήτητη αλήθεια, ότι το Κόμμα μας και τον Εθνικοαπελευθερωτικό Αγώνα να διηύθυναν όχι τρία τέσσερα ή δέκα άτομα, αλλά όλη η Κεντρική Επιτροπή, μαζί με πολλά αφοσιωμένα στελέχη γύρω της, ενώ ο Μιλαντίν Πόποβιτς, που πρέπει να θεωρηθεί σαν ένας σύντροφος του Κόμματος μας, μόνον βοήθησε όσο βοήθησαν και ο καθένας από τους άλλους συντρόφους της Κεντρικής Επιτροπής.

Εγώ προσωπικά, σαν Γενικός Γραμματέας του Κόμματος, είχα διαθέσει όλες τις δυνάμεις μου για να εκπληρώσω το καθήκον μου σαν ηγέτης και διευθύνων του Κόμματος, προσπάθησα να διευθύνω το Κόμμα και το Κίνημα, να τα προσανατολίσω σε σωστό δρόμο, να δώσω στους συντρόφους χρήσιμες πολιτικές και οργανωτικές κατευθύνσεις και οδηγίες, βασιζόμενος στην πείρα του Κόμματος και στη μεγάλη βοήθεια που μου έδιναν τα άλλα μέλη της Κεντρικής Επιτροπής, που διηύθυναν τις πολιτικές οργανώσεις και τον Εθνικοαπελευθερωτικό Αγώνα σ' όλη την Αλβανία. Πρέπει εδώ να ειπωθεί ότι και ο Μιλαντίν Πόποβιτς μεγάλωσε παράλληλα με μας. Τον μεγάλωσε το Κόμμα μας, όπως μεγάλωσε όλους εμάς. Αυτός ήταν ένας πραγματικά διεθνιστής σύντροφος, που αγαπούσε πολύ την Αλβανία και τον αλβανικό λαό και που κράτησε σε κάθε περίπτωση σωστή κομμουνιστική, διεθνιστική στάση, προς υπεράσπιση των συμφερόντων και των ορθών θέσεων της χώρας μας και του Κόμματος μας.

Ποτέ και σε καμιά περίπτωση εμείς δεν επιτρέψαμε να μονοπωληθούν οι δουλειές

και, ούτε έχουμε παραγκωνίσει τον έναν ή τον άλλο σύντροφο, αντίθετα, έχουμε κάμει το παν να μπουν όσο το δυνατό περισσότερο στη δουλειά, στη δράση και στη διεύθυνση.

Στην κατηγορία του ο Κώτσι Τζότζε, πέρα από την εκπλήρωση της εντολής του Στόινιτς, βρήκε ταυτόχρονα την ευκαιρία να εκφράσει την προσωπική του δυσαρέσκεια, που είχε συσσωρευτεί από καιρό.

Μήπως φταίγαμε εμείς για την καταφανή αδράνεια του;! Κάθε άλλο. Αμέσως μετά την ίδρυση του Κόμματος, όπου εκλέχτηκε μέλος της Προσωρινής Κεντρικής Επιτροπής, ο Κώτσι Τζότζε συνελήφτηκε και έμεινε στη φυλακή ως τα τέλη Απρίλη 1943. Εννοείται ότι για την περίοδο αυτή, τόσο αυτός όσο κι εμείς «κατηγορούσαμε» μονάχα το φασισμό που μας έκλεισε τον Κώτσι στο κελί και δεν τον άφησε να δραστηριοποιηθεί στις δουλιές που είχαμε. Με εξαίρεση την καλή και γερή στάση του στη φυλακή, ο Τζότζε σ' αυτή την περίοδο τίποτε άλλο δεν έκαμε (και δεν είχε τι να κάμει) κι εμείς, μολαταύτα, στην Πρώτη Εθνική Συνδιάσκεψη, του κάναμε μεγάλη τιμή, τον εκλέξαμε στην Κεντρική Επιτροπή, στο Πολιτικό Γραφείο, μάλιστα και οργανωτικό γραμματέα του Κόμματος, περισσότερο γιατί ήταν εργάτης, παρά για τις ικανότητες που δεν μπορέσαμε να τις γνωρίσουμε επειδή, όπως είπα, αυτός φυλακίστηκε αμέσως μετά την ίδρυση του Κόμματος. Ένας τίμιος κομμουνιστής, γι' αυτό και μόνο το γεγονός, έπρεπε να σταθεί πάντα ανοιχτόκαρδα απέναντι στο Κόμμα και, όταν του δίνονταν η ευκαιρία να ανταπέδιδε και να δικαιολογούσε μ' όλες τις δυνάμεις την τιμή που του έκανε και την εμπιστοσύνη που του έδινε το Κόμμα. Ο Κώτσι Τζότζε όμως έκανε τ' αντίθετο. Μόλις βγήκε από τη φυλακή, έτυχε να συναντηθεί με τον Τέμπο και να περάσει μαζί του το καλοκαίρι του 1943. Εδώ άρχισε ο κατήφορος του Κώτσι. Δασκαλεμένος από τον Τέμπο αποτραβήχτηκε, κλείστηκε κάπου στα χωριά της Κορυτσάς και μετατράπηκε σε επιμελητή στα μετόπισθεν. Μήπως ήταν σφάλμα δικό μας αυτό;! Κάθε φορά που είχαμε συσκέψεις και συναντήσεις τον προσκαλούσαμε, τον ενημερώναμε για το καθετί, ζητούσαμε τη γνώμη του, αυτός όμως δεν έδινε τίποτα. Για το καλό της δουλειάς, δεν είχε τι να δώσει, για κακό της δουλειάς μάζευε «παρατηρήσεις» και μικροδυσαρέσκειες και περίμενε την ευκαιρία να τις βγάλει. Εγώ προσωπικά, του είχα επισύρει επανειλημμένα την προσοχή να είναι δραστήριος, πιό σβέλτος, να αναλαμβάνει πιό υπεύθυνα τις διάφορες δουλειές σύμφωνα με το καθήκον που είχε, αυτός όμως μόνο σιωπούσε. Ιδιαίτερα με απασχολούσε το γεγονός που αυτός δεν εκπλήρωνε όπως έπρεπε το καθήκον του οργανωτικού γραμματέα του Κόμματος και αυτό το βλέπαμε όλοι. Η Λιρί Γκέγκα, με τη δίψα της για εξουσία, έκανε το παν να αναλάβει η ίδια αυτό το καθήκον, μπόρεσε μάλιστα να πείσει και το Μπάτσα και μέχρι ενός σημείου και το Νάκο Σπύρου. Ήμασταν στο Χέλμες, το Μάη του 1944, όταν ετοιμάζαμε την 1-η Ολομέλεια της ΚΕ του Κόμματος. Κάποια στιγμή έρχεται σε μένα η Λιρί και ο Μπάτσα. Κι αυτή έκανε ανοιχτά την πρόταση «να εξεταστεί καλά» το ζήτημα του οργανωτικού γραμματέα του Κόμματος.

— Γιατί; τη ρώτησα.

— Επειδή ο Κώτσι δε μπορεί να εκπληρώσει αυτό το καθήκον! Τα έχει χαμένα, μου είπε.

— Πρέπει να τον βοηθήσουμε, της είπα. Μάλιστα, ιδιαίτερα εσένα σου συστήσαμε μερικές φορές να τον βοηθήσεις.

— Όχι, έτσι δε μπορώ άλλο, μου απάντησε η Λιρί. Εγώ να κάνω τη δουλειά και αυτός να λέγεται γραμματέας! Αυτό δεν πάει. Ή να κάμει το καθήκον του, ή να βρούμε κάποια άλλη λύση σ' αυτό.

— Και ποιά λύση σκέφτεσαι; τη ρώτησα.

— Μα, να, ή να κάμει όπως πρέπει το καθήκον του, ή να τον βγάλουμε και να βάλουμε έναν άλλο.

Κατάλαβα αμέσως πού ήθελε να βγει, αλλά ότι θα ήταν τόσο καρριερίστρια και ξετσΐπωτη δεν το φανταζόμουν. Την ενθάρρυνα να συνεχίσει την ιδέα της:

— Και ποιόν λες να βάλουμε; τη ρώτησα σαν «πολύ ενδιαφερόμενος».

— Μα, ένα δραστήριο σύντροφο, ζωηρό, μαχητικό. Πώς να πω, ένα σύντροφο, λογουχάρη... το Σούλε.[1]

Τόσο αδύνατα πρόφερε το όνομα του Σουλε, που με δυσκολία μπόρεσα να τ' ακούσω.

— Τις απόψεις σου ας τις θέσουμε στο Πολιτικό Γραφείο, της είπα.

— Γιατί στο Πολιτικό Γραφείο; τινάχτηκε απάνω. Τρεις είμαστε εδώ. Μίλησα και με τον Νάκο κι αυτός μου είπε «πες το στον Ενβέρ». Να, αυτό είναι το Πολιτικό Γραφείο!

— Με κανέναν τρόπο! της είπα. Γιατί, πού είμαστε εδώ; Εσύ δεν έχεις ιδέα για τα οργανωτικά ζητήματα του Κόμματος, μ' όλο πού παριστάνεις το «ειδικό» σ' αυτό τον τομέα. Με τρεις συντρόφους του Πολιτικού Γραφείου, ή και οι πέντε μαζί να 'μασταν και να συζητούσαμε όπως μας καπνίσει, αυτό δε θα θεωρούνταν και δεν μπορούσε να θεωρηθεί σύσκεψη του Πολιτικού Γραφείου. Πρέπει να συνέλθει το Πολιτικό Γραφείο, πρέπει να τεθεί το ζήτημα παρουσία και του Κώτσι, να το συζητήσουμε φαρδιά πλατιά κι εκεί να βγει ποιά είναι η αλήθεια. Εντάξει...;

— Εντάξει! είπε με ξέπνοη φωνή.

Στην πρώτη σύσκεψη που είχαμε ύστερα από αυτή τη συζήτηση, η Λιρί έθεσε την «πρόταση» της με την πεποίθηση ότι θα εγκριθεί. Έβαλε το πρόβλημα στο πνεύμα ότι ο Κώτσι δεν ήταν δραστήριος, ότι είχε αποσυρθεί, έχει κλειστει κάπου εκεί στην Κορυτσά κλπ. Αυτά που έλεγε η Λιρί ήταν σωστά, αλλά τα 'λεγε από προσωπικές θέσεις και με καρριεριστικές επιδιώξεις. Πάντως, αυτή τον κατσάδιασε για καλά τον Κώτσι. Γι' αυτά που του άξιζαν κάναμε και μας τις παρατηρήσεις μας και κριτική στο Τζότζε.

Ο Κώτσι Τζότζε είχε σκύψει το κεφάλι και δεν έβγαζε μυλιά. Σηκώθηκε και έκαμε αυτοκριτική στο Πολιτικό Γραφείο και ανάμεσα στ' άλλα είπε:

— Σωστά! Έχω δούλεψει αποτραβηγμένος, δε μπόρεσα να εκπληρώσω το καθήκον που μου έχει ανατεθεί.

— Αν δεν είσαι σε θέση να εκπληρώσας το καθήκον, τότε πες ανοιχτά ότι δεν είσαι για το Πολιτικό Γραφείο! επέμβηκε στη στιγμή η Λιρί Γκέγκα.

— Καλύτερα από σένα το εκτελώ. Αλλά εσύ δε θέλεις να με ιδείς μπροστά σου! της απάντησε ο Κώτσι.

— Δε μπορώ να δω την ανικανότητα σου! του επιτέθηκε η Λιρί.

Επέμβηκα αμέσως για να τους καθησυχάσω.

Πάντως με την επιμονή μου απορρίψαμε την πρόταση της Λιρί Γκέγκα και συμβουλέψαμε τον Κώτσι να επιδοθεί μ' όλες τις δυνάμεις του στη δουλειά, να γνωρίσει καλά τα προβλήματα και πάνω στη δουλειά να προβληθεί.

Αυτός με κατεβασμένα μάτια, κάτι μουρμούριζε, μας ευχαρίστησε για την εμπιστοσύνη και μας «διαβεβαίωσε» ότι θα ήταν δραστήριος.

Ύστερα από τρεις τέσσερις μήνες ήρθε ο Βελιμίρ Στόινιτς και ο αφανής Κώτσι Τζότζε βγήκε στο προσκήνιο, άρχισε να κινείται, έγινε «δραστήριος», του λύθηκε η

1. Ψευδώνυμο του Κρίστο Θεμέλκο.

γλώσσα και να, τώρα, σηκώνεται στην Ολομέλεια και φτύνει την αλήθεια, μας παραπονείται πως τον «αφήσαμε παράμερα», χωρίς να το βρει εύλογο να πει ούτε λέξη γιατί λιάζονταν και είχε χαθεί, δηλαδή, γιατί αποτραβήχτηκε επί μήνες και χρόνια ολόκληρα από τον αγώνα και από τη δουλειά.

Τότε ποιος έμενε άλλος, που σύμφωνα με τον ισχυρισμό του Κώτσι Τζότζε είχε αφεθεί παράμερα;

Έμενε ο άνθρωπος που ήταν περισσότερο απ' όλους πιό κοντά στο Πολιτικό Γραφείο, ο Νάκο Σπύρου. Ποτέ δε θα φανταζόμουν ότι θα μπορούσε να ειπωθεί ένας τέτοιος παραλογισμός, είναι όμως γεγονός ότι όχι μόνο ο Κώτσι, αλλά και ο ίδιος ο Νάκο σηκώθηκε στην Ολομέλεια και είπε:

— Δεν το ήξερα ότι ήμουν στην κεντρική ηγεσία του Κόμματος.

Ψέμα με ουρά! Για τη θέση που κατείχε ο Νάκο Σπύρου στην ηγεσία μας έχω ήδη μυλήσει λεπτομερειακά στο βιβλίο με απομνημονεύματα «Όταν γεννήθηκε το Κόμμα». Θέλω μονάχα να τονίσω ότι εκείνες τις στιγμές σκοτείνιασαν τα μάτια μου, επειδή, αν υπήρχε άνθρωπος που είχε πάρει μέρος εξ αρχής σ' όλες τις συσκέψεις της Κεντρικής Επιτροπής και του Πολιτικού Γραφείου, που ήξερε λεπτομέρειες, που ήταν καλύτερα από κάθε άλλον πληροφορημένος, που συχνά είχε μιλήσει και εξ ονόματος της Κεντρικής Επιτροπής και του Πολιτικού Γραφείου, μάλιστα είχε πάρει και αποφάσεις εξ ονόματος αυτών και χωρίς να μας ρωτήσει εκ των προτέρων, αυτός ήταν ο Νάκο Σπύρου[1]. Και τώρα έρχεται και μας λέει «δεν το ήξερα!».

Έριξα το σφάλμα στο φιλόδοξο πνεύμα του Νάκο, στη στιγμή σύγχυσης και τυφλαμάρας που τον είχε κυριεύσει, στη μικροπρεπή τάση του αρρωστιάρη κριτικιστή. Δε μπορούσα να καταλάβω γιατί ο Νάκο αρνούνταν το καθετί, αρνούνταν την αλήθεια, τους συντρόφους και τον εαυτό του. Δεν ήξερα ακόμα ότι είχε μπλεχτεί ολοκληρωτικά σε μιά παρασκηνιακή συνωμοσία.

Αυτή ήταν λοιπόν η αλήθεια σχετικά με τη συκοφαντία του Κώτσι Τζότζε ότι στην ηγεσία του Κόμματος μας η δουλειά είχε μονοπωληθεί δήθεν από τρια τέσσερα άτομα!

Τέτοιο ήταν και το άλλο «συμπέρασμα» του, ότι στο Κόμμα μας «κυριαρχούσαν» δήθεν και «διηύθυναν» μονάχα οι διαννοούμενοι και, γι' αυτό, το Κόμμα είχε χάσει τάχα τον προλεταριακό του χαρακτήρα!

Απ' όσα έλεγε ο Κώτσι προέκυπτε ότι και τον αγώνα τον είχαν κάμει οι διανοούμενοι, αυτοί κατέκλυζαν και το Μέτωπο, αυτοί είχαν δημιουργήσει και τα συμβούλια! Αυτό ήταν παράλογο. Το Κόμμα μας πραγματικά είχε κάμει καλή δουλειά και είχε προσελκύσει πολλούς προοδευτικούς και επαναστάτες διαννοούμενους, αλλά είναι γεγονός ότι οι διαννοούμενοι αυτοί έπαιξαν στον αγώνα εκείνον το ρόλο που μπορεί να παίξει η διανόηση καθοδηγούμενη από ένα κομμουνιστικό κόμμα της εργατικής τάξης. Το κυριότερο φορτίο, το μεγαλύτερο βάρος στον αγώνα το σήκωσαν η εργατική τάξη και η αγροτιά, μάλιστα αριθμητικά οι αγρότες αγωνιστές αποτελούσαν τη συντριφτική πλειονότητα των μαχητών μας. Σ' όλη τη γραμμή κατά τη διάρκεια του αγώνα, στις συναντήσεις, στις συνελεύσεις, στις συμβουλευτικές συσκέψεις, στις συνδιασκέψεις εμείς έχουμε τονίσει πάντα με δύναμη τον προλεταριακό χαρακτήρα του Κόμματος, είχαμε καταβάλει πάντα το μέγιστο των προσπαθειών ώστε το Κόμμα να ήταν προλεταριακό όχι μόνο από την ιδεολογία και το πρόγραμμα, αλλά και από την

1. Όλη η η αλληλογραφία του συντρόφου Ενβέρ Χότζια, που δημοσιεύεται στον 1-ο και 2-ο τόμο των Απάντων, καθώς και η αδημοσίευτη αλληλογραφία μαρτυρεί τους πολύ στενούς δεσμούς που είχε ο σύντροφος Ενβέρ και η ηγεσία του ΚΚ Αλβανίας με το Νάκο Σπύρου.

σύνθεση των γραμμών του, έτσι που την πρώτη θέση στους νέους εγγραφόμενους να την κατείχαν οι εργάτες και, ύστερα απ' αυτούς τα πρωτοπόρο στοιχεία του χωριού, αυτοί να εκλέγονταν στα ηγετικά όργανα του Κόμματος, του αγώνα κλπ, κλπ. Και τις κατευθύνσεις αυτές όχι μόνο τις είχαμε χαράξει σωστά, αλλά και είχαμε προσπαθήσει να εφαρμοστούν σωστά.

Αυτά τα γνώριζε ο Κώτσι, αλλά εξαπόλυσε αυτές τις κατηγορίες για καθορισμένους σκοπούς: ξεκινώντας από το γεγονός ότι ήταν «εργάτης», «προλετάριος», όπως έλεγε, (στην πραγματικότητα ήταν μικροαστός βιοτέχνης), ζητούσε να ανοίξει δρόμο για να 'ρθει στην κορυφή του Κόμματος, για να γίνει «αρχηγός» του σαν «προλετάριος» που ήταν! Αυτός επέμενε σώνει και καλά να γίνει αποδεχτή η κατηγορία του Στόινιτς ότι «η πολιτική γραμμή ήταν λαθεμένη» και, αυτό σύμφωνα με το Τζότζε, είχε προέλθει από το γεγονός ότι το Κόμμα «στηρίζονταν στους διανοούμενους», ότι αυτοί είχαν κάμει «ένα σωρό λάθη», ότι δεν ήταν σε θέση να διευθύνουν και να καθοδηγήσουν, ότι, στο κάτω κάτω, το Κόμμα δεν είναι των διανοουμένων, αλλά των προλετάριων και πρέπει να διευθύνεται από έναν προλετάριο κλπ!

Την κατηγορία αυτή στο Μπεράτι, ο Κώτσι την έθεσε δήθεν από άποψη αρχής και οποιοσδήποτε μπορούσε να το πάρει σαν δίκαιο αίτημα.

Ήταν όμως κάποιος που δε μπορούσε να ικανοποιηθεί απ' αυτά που είπε ο Κώτσι και που θα αντιδρούσε αμέσως. Αυτός ήταν ο Σεϊφουλά Μαλεσόβα. Οι δυό, και μαζί με το Νάκο τρεις, αποτελούσαν μια ομάδα, μια ορχήστρα στο Μπεράτι, αλλά μέσα σ' αυτή την «ενότητα» συνωμοτών δεν ήταν δυνατό να μη κουφοβράζουν οι έριδες, οι συνηθισμένες και κάθε λογής αντιθέσεις. Όταν πήρε το λόγο ο Σεϊφουλά για το πρόβλημα αυτό, μας έκαμε μια ολόκληρη θεωρία για το «πώς πρέπει να οικοδομηθεί και να πάει μπροστά ένα κόμμα» και αμέσως, ύστερα απ' αυτό, έφερε την κουβέντα στην ανάγκη ενός «αρχηγού», (έθετε το πρόβλημα δήθεν από άποψη αρχής), που να είναι πολύ μορφωμένος, «να παίζει στα δάχτυλα το μαρξισμό», να είναι σε θέση να μανούβραρει σε κάθε κατάσταση!

Το ψιλόγνεσε, λοιπόν, το πρόβλημα κατά τέτοιο τρόπο που τον Κώτσι τον έκοψε κρύος ιδρώτας. Οι δυό εταίροι στη συνωμοσία άρχισαν από δω κιόλας να δείχνουν τα δόντια ο ένας στον άλλου. Εμείς που δεν ξέραμε τίποτα τι είχε σκαρωθεί πίσω από τις πλάτες μας, δε μπορούσαμε να καταλάβουμε την οργή που ξαφνικά ξέσπασε μεταξύ τους, αλλά αυτοί οι ίδιοι από μακριά μυρίζονταν ο ένας τον άλλο.

Ο Σεϊφουλά ήταν, λοιπόν, για έναν μορφωμένο και εξυψωμένο «αρχηγό κόμματος», για έναν θεωρητικό και, εδώ είχε υπόψη τον εαυτό του. Ο Κώτσι ήταν για έναν «προλετάριο», χωρίς πολλές «θεωρίες» και «κουβέντες», μα «πρόσωπο με πειθαρχία!» και εδώ είχε υπόψη τον εαυτό του.

Οι επιδιώξεις του καθενός, που διατυπώθηκαν σε μορφή «αρχών» στο Μπεράτι, θα ξεσπούσαν λίγο αργότερα σε σκληρή φιλονικία, σε μαλλιοτραβήγματα ανάμεσα τους για εξουσία.

Μαζί μ' αυτούς στη συνωμοσία του Μπεράτι ήταν και ο Νάκο και οι απόψεις του Κώτσι περί «προλεταριοποίησης» της ηγεσίας του Κόμματος, περί «διανοητιστικής αφρόκρεμας» θα 'ρχονταν σε σύγκρουση και με τις απόψεις του Νάκο σαν διανοούμενος που ήταν. Αργότερα θα βλέπαμε πως και ανάμεσα τους θα ξεσπούσαν φιλονικίες και ατέλειωτες αλληλοκατηγορίες.

Όπως διευκρινίστηκε αργότερα, η συνωμοσία του Μπεράτι ενείχε για τους ίδιους τους συνωμότες το σπέρμα των αντιθέσεων και της εσωτερικής διαμάχης.

Το πρόβλημα των «στελεχών» ήταν το άλλο όπλο του Κώτσι Τζότζε για να χτυ-

πήσει την προηγούμενη γραμμή του Κόμματος. Σύμφωνα μ' αυτόν το Κόμμα είχε κάμει «λίγη ή μάλλον καθόλου» δουλειά για την ανάδειξη των στελεχών, γιατί τα υπάρχοντα στελέχη, σύμφωνα μ' αυτόν, ήταν ή «αρρωστιάρικοι διανοούμενοι», ή «ανίκανοι» στη δουλειά και στον αγώνα. Σύμφωνα με τον Κώτσι η δουλειά του Κόμματος με τα στελέχη έπρεπε να αλλάξει ριζικά, έπρεπε να γίνει μια αναδιοργάνωση, έπρεπε να παρθούν συγκεκριμένα μέτρα κλπ, κλπ. Εκεί ακούσαμε για πρώτη φορά να κλίνεται σ' όλες τις πτώσεις της η λέξη «κουαντροβίκ».[1] Σύμφωνα με τον Κώτσι, έπρεπε παντού να τοποθετηθεί ένας «έμπιστος» άνθρωπος για τη δουλειά με τα στελέχη και να είχε μονοπώλιο αυτή τη δουλειά. Αρχίζοντας από τους πυρήνες του Κόμματος στη βάση και μέχρι το κέντρο «οι κουαντροβίκοι» θα συνδέονταν ιεραρχικώς μεταξύ τους μέχρι την ανώτερη βαθμίδα, μέχρι τον κυριότερο «κουαντροβίκ» της Κεντρικής Επιτροπής. Αυτός θα ήταν ο Κώτσι Τζότζε, προς το παρόν σαν οργανωτικός γραμματέας του Κόμματος και σαν «επιφορτισμένος» με τα ζητήματα της ασφάλειας!

Η επιδίωξη ήταν ραφινάτη και όπως ο όρος «κουαντροβίκ» έτσι και όλο το σύστημα της «επιλογής και της ανάδειξης» των στελεχών δεν ήταν «προϊόντα» του νερουλιασμένου μυαλού του Κώτσι Τζότζε. Όχι, κάποιος του το είχε υπαγορεύσει, κάποιος του το είχε υποδείξει. Γρήγορα θα 'βγαινε ότι αυτοί ήταν οι «φίλοι» γιουγκοσλάβοι.

Βλέποντας ότι στο Μπεράτι ήταν αδύνατο να πάρει ο Κώτσι τη θέση του Γενικού Γραμματέα του Κόμματος, αυτοί επεξεργάστηκαν το ζήτημα των στελεχών και των κουαντροβίκων. Ο Κώτσι, σαν οργανωτικός γραμματέας θα έβαζε στο χέρι το μονοπώλιο των στελεχών. Καταλαμβάνοντας και το καθήκον του υπουργού των Εσωτερικών, σύμφωνα με το γιουγκοσλάβικο «πρότυπο», ο Κώτσι θα απέρριπτε πιό εύκολα σαν «λαθεμένη» την προηγούμενη γραμμή σχετικά μέ τα στελέχη, θα έβαζε την ασφάλεια πάνω από το Κόμμα και θα είχε τα χέρια ελεύθερα να αρχίσει την εκκαθάριση και την αντικατάσταση των στελεχών μ' αυτούς που θα υπηρετούσαν τα σχέδια του και τα σχέδια των αφεντικών του. Έτσι θα ήταν δυνατό να δημιουργηθούν οι προϋποθέσεις για το παραμέρισμα και του Γενικού Γραμματέα και ο Κώτσι θα έπαιρνε την εξουσία σ' έδαφος προετοιμασμένο από καιρό.

Τέτοιο ήταν το «αφανές» σχέδιο, αλλά που τα μετέπειτα γεγονότα και περίστασεις θα έριχναν φως σ' όλα αυτά τα νοήματα που είχαν στηθεί στα παρασκήνια.

Από πολλές απόψεις η εισήγηση του Κώτσι έπρεπε να ονομαστεί «εισήγηση δεν!».

— Το Κόμμα δεν είχε μια σωστή γραμμή, οργανωμένη, δεν ήταν εντάξει, το Μέτωπο δεν δούλεψε, τα συμβούλια δεν λειτούργησαν, η νεολαία δεν καθοδηγήθηκε, ο λαός δεν αφυπνίστηκε, η γυναίκα δεν οργανώθηκε, τα συμβούλια δεν έχουν κύρος, δεν έχουν συμπάθεια, δεν παίζουν ρόλο, δεν και δεν...

Και αφού έριξε κάτω όλη τη δουλειά και τις θυσίες μας, ο Κώτσι βρήκε θέση να μας παραθέσει την πείρα των Γιουγκοσλάβων.

Ανέβασε στους ουρανούς τον Τίτο, τον Τέμπο και το Στόινιτς σαν «πρότυπα δικαιοσύνης», σαν «σωτήρες μας», ανέβασε στους ουρανούς την πείρα τους, που «εμείς πρέπει να την πάρουμε όσο το δυνατό γρηγορότερο» και συνέχισε:

— Αυτά που δεν έγιναν εδώ, τα κάνουν το κόμμα και τα συμβούλια στη Γιουγκοσλαβία... Και αφού είπε και είπε για την «πείρα» αυτή, κατέληξε:

— Να η μεγάλη διαφορά που υπάρχει ανάμεσα στα συμβούλια μας και τα συμβούλια της Γιουγκοσλαβίας!

1. Υπάλληλος προσωπικού.

Ποιος ήταν ο λόγος που, σύμφωνα με τον Τζότζε, τα συμβούλια μας «δεν είχαν λειτουργήσει καλά»; Συγκλονιστικό είναι να τ' ακούς, αλλά να τι είπε:

— Η σεχταριστική γραμμή του Κόμματος έκαμε να θεωρούνται τα εθνικοαπελευθερωτικά συμβούλια σαν κομματικοί πυρήνες. Κατ' αυτό τον τρόπο, όπως το πάμε —κατέληξε— υπάρχει κίνδυνος να μείνει η εξουσία στα χέρια του Κόμματος.

Τέτοιοι παραλογισμοί φαίνονταν πραγματικά απίστευτοι, μολαταύτα όλους αυτούς τους παραλογισμούς τους ακούσαμε στο Μπεράτι.

Ο Κώτσι Τζότζε στην εισήγηση του, απορρίπτοντας το καθετί, προσπαθούσε να κάμει και κάποια «θεωρητική» επιχειρηματολογία, σε μια περίπτωση μάλιστα μας έφερε και την πείρα της ρούσικης επανάστασης του 1905! Παράξενο μας φάνηκε. Ο Κώτσι που δεν ήξερε ούτε το άλφα της Οχτωβριανής Επανάστασης, μας μυλούσε τώρα και για την επανάσταση του 1905;!

Η αλήθεια είναι πως κάποιος του είχε υπαγορεύσει την εισήγηση. Αυτό ήταν αντιληπτό από την απόλυτη άρνηση, άρνηση που δε μπορούσε να τη γεννήσει μόνον η κούτρα του Κώτσι. Αυτό φαίνονταν και από τη σύνταξη των λέξεων. Ήταν δύσκολο να καταλάβεις τ' αλβανικά του Κώτσι Τζότζε. Στην πραγματικότητα ήταν μια μετάφραση από σέρβικο κείμενο, μια κακή μετάφραση, αλλά και η αυθάδεια και η αυταρχικότητα διαφαίνονταν σε κάθε δυό τρεις λέξεις. Δε μπορούσε να ήταν αυθάδεια ενός ατόμου, έστω και από τα πιό αρνητικά, όπως ήταν στην πραγματικότητα ο Κώτσι. Ήταν αυθάδεια μιας ομάδας, μιας μεγαλύτερης δύναμης. Για το ποιά ήταν αυτή η δύναμη, τότε μπορούσα μόνον να υποψιαστώ ότι πίσω της ήταν το χέρι του Βελιμίρ Στόινιτς και του Νιάζ Ντιζντάρεβιτς. Πείστηκα όμως ακόμα περισσότερο ότι κάποιος άλλος είχε υπαγορεύσει στον Κώτσι να μουντζουρώσει εκείνες τις 15-20 σελίδες, όταν είδα πως οι κρυφοί συντάχτες και το οργανέτο τους, ο Κώτσι Τζότζε, πάνω στην ευφορία και στη μανία τους να χτυπήσουν το καθετί, είχαν ξεχάσει και φράσεις που τους ξεσκέπαζαν. Ενώ μιλούσε για το Κόμμα, για το ρόλο του στον αγώνα και για την ανάγκη μιας «πιό μετρημένης πολιτικής» του Κόμματος σχετικά με το Μέτωπο, έριξε κι αυτή τη φράση:

— Το Κόμμα δεν πρέπει να βγει σε πρώτο πλάνο και μην ανησυχείτε ότι θα σας βρει ζημιά. Εσείς στον αγώνα αυτό έχετε δημιούργησει μεγάλο κύρος και το κύρος αυτό δε μπορεί να χαθεί εύκολα...

Κοκκίνισα όταν το άκουσα και, αφού ο Κώτσι Τζότζε τελείωσε το διάβασμα και κάθησε, ξεφύλλισα την εισήγησή του στο σημείο εκείνο και τον ρώτησα:

— Ποιος «Εσείς»; Σε ποιόν απευθύνεσαι εδώ;

— Εσείς..., εμείς βρε, το Κόμμα, η ηγεσία, είπε και έγινε κατακόκκινος ο Κώτσι.

— Α; Εμείς! του είπα ειρωνικά. Γιατί, από πού μας απευθύνεσαι εσύ, από ποιες θέσεις, έξω από το Κόμμα;

— Μου ξέφυγε, είπε ταραγμένος.. Να, κοίταξε παρακάτω, λέγω ότι «πρέπει να είμαστε...».

— Κατάλαβα, κατάλαβα, του είπα και έριξα τα γραφτά του πάνω στο τρεπέζι.

— Τι κατάλαβες; ρώτησε.

— Ότι δηλαδή με φώτισες, του απάντησα ξερά.

— Όχι, φοβούμαι μήπως σας δημιουργηθεί καμιά παρεξήγηση, είπε. Να, το σβήνω κιόλας αυτό το μέρος, και τον είδα να τραβάει σταυρωτές γραμμές με την πένα πάνω σ' αυτή τη σελίδα. Μου εξέφρασε μάλιστα και ευχαριστίες για την προσοχή που έδειξα όταν διάβαζε!

Όπως είπα, ύστερα από τις δυό εισηγήσεις, πολλοί σύντροφοι, μερικοί από τους

οποίους δασκαλεμένοι και βαλμένοι σκόπιμα στο πλευρό του Κώτσι, του Νάκο και του Σεϊφουλα και μερικοί άλλοι κακώς πληροφορημένοι και παραπλανημένοι, έκαμαν δεκάδες ερωτήσεις ζητώντας να διευκρινιστούν τα προβλήματα που τέθηκαν. Η σύγχυση και ο αποπροσανατολισμός ήταν διάχυτα στην Ολομέλεια. Ενδιαφέρον είναι να ειπωθεί ότι πολλοί καλοί σύντροφοι, όπως λογουχάρη, ο Γκόγκο Νούσι, ανήσυχοι για την κατάσταση που δημιουργήθηκε, αλλά με κομμουνιστική τιμιότητα έριξαν φως στην Ολομέλεια πάνω σ' αυτό που είχε γίνει στα παρασκήνια. Ο Γκόγκο από μιάς αρχής είπε:

— Μέχρι την Ολομέλεια του Χέλμες εμείς είχαμε εξαιρετική συμπάθεια για τους συντρόφους της ηγεσίας και για τον Μιλαντίν Πόποβιτς, ενώ από τις εισήγησεις προκύπτει ότι μας είχαν εμπόδισει.

Γιατί, λοιπόν, αυτή η τόσο απρόοπτη αλλαγή; Και την ίδια στιγμή ο Γκόγκο εξήγησε:

— Μετά από το Συνέδριο της Πρεμετής καθώς και αργότερα έχω μιλήσει με το Νάκο και αυτός πάντα μου 'λεγε ότι τα «πράγματα δεν πάνε καλά». Πριν μερικές μέρες ο Νάκο μου είπε «εγώ είχα αντιληφτεί τα λάθη, αλλά φοβήθηκα να μιλήσω».

Να λοιπόν, τι συνέβαινε! Ο Νάκο, ο Κώτσι και ο Σεϊφουλα δεν είχαν περιοριστεί στις πιέσεις και τις κατηγορίες τους σε «στενό» κύκλο, στο Πολιτικό Γραφείο, αλλά είχαν δουλέψει και με άλλους. Στη στιγμή μου γεννήθηκαν μια σειρά ερωτηματικά. Τι ήταν αυτό που ώθησε το Νάκο σ' αυτές τις ενέργειες;! Τι τον έκαμε να αρχίσει να μιλάει στο Γκόγκο το φθινόπωρο του 1944, στις παραμονές της Απελευθέρωσης ότι «τα πράγματα δεν πάνε καλά» και δεν το έκαμε αυτό πρωτύτερα; Είναι γνωστό ότι ο Νάκο από το Γενάρη του 1944 βρίσκονταν στα Τίρανα και οι επαφές του με το Γκόγκο ήταν καθημερινές, επειδή και οι δυό διεύθυναν την οργάνωση του Κόμματος, οι δυό τους ήταν από τα κυριότερα στελέχη. Αυτός ο Νάκο που είχε «όλες αυτές τις παρατήρησεις» γιατί να τις πει, λοιπόν, τώρα στο Γκόγκο, στις παραμονές της Ολομέλειας του Μπεράτι και δεν το έκαμε αυτό προηγούμενα, όταν ήταν πάντα μαζί;! Και η ποιό στοιχειώδικη λογική σε πείθει ότι ο Νάκο δεν είχε μυλήσει πριν με το Γκόγκο, γιατί προηγούμενα, δηλαδή πριν από το καλοκαίρι, δεν είχε παρατήρησεις να κάμει, δεν είχε διαφωνίες ούτε με την ηγεσία του Κόμματος, ούτε με μένα, ούτε με το Μυλαντίν. Τύπος ευέξαπτος και νευρικός όπως ήταν, δεν είχε λόγο να κρύψει και να φυλάξει τις «παρατηρήσεις» για το φθινόπωρο του 1944. Αυθόρμητα ο νους μου πήγε στο γιουγκοσλάβο «φίλο» που κάθονταν στην κορυφή και με φούρια κρατούσε σημειώσεις. Το καθετί άρχισε να ανατρέπεται με τον ερχομό του, προπαντός ύστερα από τις «θέσης - πλατφόρμα» που μας αμόλησε στο Οντρίτσαν.

Σαν τέλειωσε το λόγο του ο Γκόγκο, σηκώθηκε ξανά ο Νάκο γιά μια «διευκρίνιση»:

— Είναι αλήθεια ότι αυτά που είπε ο Γκόγκο του τα έχω πει. Η θέση μου ήταν ασαφής, αλλά τα πράγματα δεν τα 'βλεπα με το μάτι που τα βλέπω σήμερα. Αυτό θα ήταν τιμή για μένα, αλλά δεν είναι. Ήταν ο σύντροφος Στόινιτς αυτός που μας άνοιξε τα μάτια. Τώρα ο Γκόγκο λέει εδώ ότι εγώ φοβόμουν να τα πω προηγούμενα. Παραξηγηθήκαμε. Εγώ του έχω πει ότι τα λόγια μου δε θα έφερναν κανένα αποτέλεσμα, αυτό ναι, το είπα. Νόμιζα πως θα έφερναν περισσότερο ζημιά παρά καλό.

Οι συχνές συζητήσεις και επεμβάσεις του Νάκο στην Ολομέλεια του Μπεράτι αποτελούν ίσως την πιό περίτρανη απόδειξη του αντιφατικού του χαρακτήρα. Η όλη στάση του εκεί ήταν πιό αρνητική και εχθρική από ό,τι σε κάθε άλλη προηγούμενη ή και μετέπειτα περίπτωση ή κατάσταση.

Ήταν αυτός ο ίδιος ο Νάκο και πριν λίγο καιρό, με τον οξύ του λόγο, έγραφε άρθρα, γράμματα, μιλούσε μ' ενθουσιασμό στους νέους, όπως έκανε μέχρι και τον Αύγουστο του 1944 στο Πρώτο Συνέδριο της Ένωσης Αντιφασιστικής Νεολαίας Αλβανίας (ΕΑΝΑ) στο Χέλμες. Όλες οι τωρινές «αρνήσεις» του, μέχρι πριν λίγους μήνες ήταν επιδοκιμασίες, ήταν επερίφραστες διαβεβαιώσεις για τη σωστή γραμμή που ακολούθησε το Κόμμα μας σ' όλα τα προβλήματα — για τα συμβούλια, το Μέτωπο, τη Γυναίκα, τη Νεολαία, για την ίδια την οργάνωση του Κόμματος και την ηγεσία του κλπ. Αυτός το έκανε γιατί στηρίζονταν σε μιά πραγματικότητα που τη γνώριζε καλά, στηρίζονταν σε έργα, σε γεγονότα και σε ανθρώπους που τους είχε συντρόφους. Αυτός ο Νάκο που μέχρι πριν λίγους μήνες μιλούσε και έγραφε με το μεγαλύτερο μίσος ενάντια στο Μπάλλι Κομπετάρ και την αντίδραση, ενάντια στον Αμπάζ Κούπι κλπ, χαμήλωσε τώρα τις σάλπιγγες, τις είχε βάλει τελείως σε σουρντίνα. Παράξενο, και κάτι παραπάνω από παράξενο! Να μην το γνώριζα από χρόνια το Νάκο από κοντά, θα νόμιζα ότι αυτά που έλεγε προηγούμενα ήταν υποκρισία. Όχι! Ενώ μιλούσε, όλο και περισσότερο πειθόμουν ότι κάτι είχε συμβεί μ' αυτόν, κάτι το σοβαρό τον είχε ωθήσει απρόοπτα στην αντίθετη πλευρά. Τι να ήταν αυτό; Τι κρύβονταν πίσω από το Νάκο;

Ήμουν σίγουρος ότι, αν ο Νάκο είχε ψευδολογήσει ποτέ και εξαπατήσει, ήταν τώρα ακριβώς στο Μπεράτι που ψευδολογούσε και εξαπατούσε.

Τι είδους ζωντανή αντίθεση ήταν αυτή καθεαυτή και σε τι βρωμερό δρόμο είχε μπει ο Νάκο Σπύρου, αυτό το αποδείχνει και ένα άλλο γεγονός. Αφού αρνήθηκε, απόρριψε και διαστρέβλωσε το καθετί, απρόοπτα, όταν άρχισε να μυλάει για τα πιό πρόσφατα γεγονότα και συμβάντα, ιδιαίτερα για την απελευθέρωση της χώρας, το σχηματισμό της Κυβέρνησης, για τα καθήκοντα που έμπαιναν κλπ, «ξέχασε» και έγινε ένας άλλος Νάκο, ο προηγούμενος Νάκο:

— Ο λαός είδε το Κόμμα σημαιοφόρο του αγώνα, είπε. Εμείς ξεσηκώσαμε το λαό, εμείς τον φέραμε εδώ, και τώρα με τη δουλειά μας, ο λαός πρέπει να ιδεί ότι και στο μέλλον το Κόμμα θα είναι η κυριότερη δύναμη της εθνικής ενότητας. Έτσι έχει το ζήτημα. Ο κυριότερος παράγοντας που έθεσε σε κίνηση το λαό ήταν το Κόμμα μας. Ο λαός έφτασε στη νίκη του Εθνικοαπελευθερωτικού Αγώνα επειδή είχε επικεφαλής το Κόμμα μας. Εμείς είμαστε σε διευθυντικές θέσεις, εμείς είμαστε στο τιμόνι. Το ζήτημα τώρα είναι να κρατήσουμε αυτές τις θέσεις. Νέες καταστάσεις δημιουργήθηκαν και πρέπει, λοιπόν, να σταθούμε σ' αυτές τις θέσης και να τις ενισχύσουμε.

Να, αυτός ήταν ο ένας Νάκο. Ένας άλλος Νάκο σηκώθηκε στο Μπεράτι. Σαν συμμέτοχος στη συνωμοσία, στην Ολομέλεια, έχυσε εξαρχής χολή, έκαμε πολλές κατηγορίες, έριξε λάσπη στο Κόμμα, στην ηγεσία του, στην ίδια τη δουλειά και τις προσπάθειες του κατά τα ματωμένα χρόνια του αγώνα. Και ενώ μιλούσε, ενώ συνέχιζε τις κατηγορίες, πότε πότε, απροαίρετα, αναφερόμενος στα γεγονότα, στην κατάσταση, στα καθήκοντα που έμπαιναν, άθελα «έβγαινε» από τον ποταπό ρόλο του συνομώτη και έρχονταν σ' αντίθεση με τον εαυτό του, με όσα είχε πει προηγούμενα.

Όπως είπα, ανάμεσα στις πιό ώριμες και τις πιο ισορροπημένες ομιλίες στην Ολομέλεια, ήταν και αυτή του συντρόφου Υσνί Κάπο. Φυσικά, ο Υσνί δε μπορούσε να ενεργεί ανοιχτά ενάντια σ' εκείνο το «επίσημο», πώς να πεις, πνεύμα που επικρατούσε στην Ολομέλεια, αλλά δε μίλησε ούτε και υπέρ αυτού, όπως έκαμαν συνειδητά ή ασυνείδητα αρκετοί άλλοι.

Όταν μίλησε για τη δουλειά του Κόμματος στην επαρχία της Αυλώνας, ο Υσνί στάθηκε στα κατάφωρα λάθη της Λιρί Γκέγκα και του Ντουσάν Μουγκόσα.

— Ο σεχταρισμός της Λιρί και η μονοπώληση της δουλειάς απ' αυτή και απ' το Ντουσάν Μουγκόσα — είπε μεταξύ άλλων ο Υσνί— ήταν εξόφθαλμα και είχαμε πολλούς μπελάδες και αντιθέσεις μ' αυτούς. Αυτά τα είχαμε αναφέρει στην ηγεσία του Κόμματος και οι σύντροφοι της ηγεσίας δε μας είπαν ποτέ ότι δεν είχαμε δίκιο. Αντίθετα, όταν ξεχείλισε το ποτήρι, η ηγεσία του Κόμματος απομάκρυνε και τη Λιρί και το Ντουσάν Μουγκόσα από την Περιφερειακή της Αυλώνας.

Η ομιλία του Υσνί επιβεβαίωνε, λοιπόν, ότι δεν ήταν η γραμμή ούτε και οι οδηγίες μας «σεχταριστικές», αλλά οι ενέργειες ιδιαίτερων προσώπων ήταν τέτοιες. Αυτό δεν ήταν δυνατό να αρέσει στο Στόνιτις και συντροφιά, γι' αυτό σηκώθηκε ο Σεϊφουλα Μαλεσόβα και θέλησε να «πιάσει» στα λόγια τον Υσνί Κάπο:

— Έχω δυό ερωτήσεις να κάμω στον Υσνί, είπε με τόνο ex cathedra· Πρώτο, τι λες εσύ, αν μετά τη χειμερινή επίθεση τηρούσαμε μη σεχταριστική στάση απέναντι στο Σκεντέρ Μούτσο, θα μπορούσε να 'ρθει μ' εμάς αυτός και οι άνθρωποι του;

— Ο Σκεντέρ Μούτσο ήξερε καλά το σκοπό του αγώνα μας, αλλά ήταν αντίθετος στη γραμμή του Κομμουνιστικού Κόμματος, γι' αυτό, ούτε είχε έρθει και ούτε θα 'ρχονταν ποτέ μ' εμάς, του απάντησε ρητά ο Υσνί. Αλλά —πρόσθεσε ο Υσνί έξυπνα και ειρωνικά μαζί— στό πνεύμα που γίνονται οι συζητήσεις εδώ, αυτός μπορεί και να 'ρχονταν...

— Η δεύτερη ερώτηση είναι η εξής, συνέχισε ο Σεϊφουλα δυσαρεστημένος: Η κατεύθυνση που έδωσε η Κεντρική Επιτροπή στην Πρώτη Εθνική Συνδιάσκεψη για την καταδίκη του Τζέπι[1] έφερε ζημιά;

— Αν αφήναμε τον Τζέπι να έκανε ό,τι ήθελε θα μας χαλούσε ακόμα περισσότερο τη δουλειά. Το λάθος μας είναι που δεν τον ξεσκεπάσαμε και δεν τον χτυπήσαμε όσο έπρεπε από ενωρίτερα, πριν από τη Συνδιάσκεψη, του απάντησε ο Υσνί.

Στη Συνδιάσκεψη αυτή ο Βελιμίρ Στόινιτς, δεν άφησε τη δουλειά του να την κάμουν μόνο οι άνθρωποι που είχε προετοιμάσει καλά επί δυό τρεις μήνες συνέχεια. Στη διάρκεια της συνεδρίασης αυτός κάθονταν βαρύς, σοβαρός, αλλά το πρόσωπο του έλαμπε και τα μάτια του γελούσαν όταν ο Κώτσι, ο Σεϊφουλα, ο Νάκο και άλλοι, έκαναν τη δουλειά σύμφωνα με το φερμένο από τη Γιουγκοσλαβία σχέδιο του Τίτο και της ηγεσίας του κόμματος του. Μόλις όμως έβλεπε ότι οι συζητήσεις έπαιρναν άλλο δρόμο που δεν τον συνέφερε, επέμβαινε αμέσως με θρασύτητα.

Έτσι συνέβηκε, λογουχάρη, όταν ύστερα από τις κατηγορίες σχετικά με τον τάχα «σεχταρισμό στη γραμμή», η αιχμή του χτυπήματος στράφηκε ενάντια σ' αυτό που ο Κώτσι και ο Σεϊφουλα το χαρακτήρισαν «κλίκα στην ηγεσία». Ο Βελιμίρ περίμενε όλο χαρά να ξεσπάσει το χτύπημα ενάντια μου, αλλά οι σύντροφοι της Ολομέλειας έκαμαν το αντίθετο. Στράφηκαν ενάντια στη Λιρί Γκέγκα και, αμέσως μετά, στο Ντουσάν και το Μιλαντίν. Για τον τελευταίο ο Βελιμίρ συγκατάνευε κουνώντας το κεφάλι και οι δόσεις της κριτικής αυξήθηκαν. Ο Υσνί όμως, όπως είπα, προσωπογράφησε αρκετά καλά τη σεχταριστική και τρομοκρατική φυσιογνωμία του Μουγκόσα. Άλλοι σύντροφοι έφεραν άλλα αποδειχτικά. Ο Τούκ Γιακόβα νόμισε πως έγινε η θάλασσα μέλι και πήρε το κουτάλι και άρχισε να μιλάει για το Μπλάζο Γιοβάνοβιτς:

1. Ο Σαντίκ Πρέμτε, πρώην υπαρχηγός της Ομάδας «Των Νέων». Μαζί με τον πρώην αρχηγό αυτής της Ομάδας, Αναστάς Λιούλιο, προσπάθησε να εμποδίσει την ίδρυση του Κομμουνιστικού Κόμματος Αλβανίας, αλλά και αργότερα αυτοί συνέχισαν τη διασπαστική τους ενέργεια. Τον Ιούνη του 1942, η Έκτακτη Συνδιάσκεψη του ΚΚΑ τους διέγραψε από το Κόμμα. Τον Απρίλη-Μάη 1943, αυτός και μερικοί συνεργάτες του, οργάνωσαν μια επικίνδυνη φράξια στην περιοχή της Αυλώνας, η οποία συντρίφτηκε με την άμεση επέμβαση του συντρόφου Ενβέρ Χότζια.

— Ο Μπλάζο δε μας έδωσε τίποτε στην Πρώτη Εθνική Συνδιάσκεψη, επειδή δεν είχε τι να μας δώσει, είπε ο Τούκ. Εμείς τον ρωτούσαμε, και αυτός γλιστρούσε ή δεν άνοιγε καθόλου στόμα. Εκείνες τις μέρες μας ήρθε και ο Τέμπο, και ούτε αυτός μας είπε τίποτε πως πρέπει να οργανωθεί μια Κεντρική Επιτροπή, ποιά είναι τα καθήκοντα του Πολιτικού Γραφείου και της Γραμματείας κλπ.

Ο Τούκ μίλησε εκτεταμένα γι' αυτούς τους δυό και η αλήθεια είναι ότι όσα είπε, τα είπε σωστά. Ο Τούκ όμως με την αφέλεια του δεν είχε κατάλαβα τι συνέβαινε. Δεν είχε κατάλαβει ότι δε γίνονταν λόγος να χτυπηθούν οι γιουγκοσλάβοι απεσταλμένοι, αλλά πρώτα απ' όλα ήθελαν να χτυπήσουν εμένα, τους άλλους συντρόφους της ηγεσίας και από τους Γιουγκοσλάβους μονάχα έναν, το Μιλαντίν Πόποβιτς. Τους άλλους θα τους επαινούσαν. Έτσι το ήθελε το «πνεύμα» της Ολομέλειας, αλλά αυτό δεν το αντυλήφτηκε ο Τούκ, όπως δεν το αντιλήφτηκαν και άλλοι. Με αποδειχτικά έβγαινε αυτό που ήταν αληθινό: ότι οι γιουγκοσλάβοι απεσταλμένοι δε μας είχαν φέρει τίποτε το καλό.

Σηκώθηκε ο Βελιμίρ Στόινιτς και με αναίδεια προσπάθησε να αποκατάστησει την «τιμή» των γιουγκοσλάβων απεσταλμένων:

— Αυτή δεν είναι Ολομέλεια για τη δουλειά των συντρόφων μας, αλλά για τη δουλειά σας, για τη δουλειά των κυριότερων συντρόφων σας, είπε με αυστηρότητα. Γι' αυτούς να μιλάτε και όχι για τους συντρόφους Ντουσάν, Μπλάζο, Τέμπο ή για μένα.

Τέτοιες παρεμβάσεις αυτός έκαμε και προηγούμενα και αργότερα, αλλά όλη την αντιαλβανική του χολή τη φύλαξε κυρίως για το «χαιρετιστήριο» πού απηύθυνε στην Ολομέλεια. Στην Ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΑ αυτός συμπεριφέρθηκε και μίλησε με τέτοιο τόνο σα να βρίσκονταν σ' έναν κομματικό πυρήνα τάγματος του γιουγκοσλάβικου στρατού.

Όλη η ομιλία του περιείχε την «πλατφόρμα» που μας εξέθεσε στο Οντρίτσαν, τώρα όμως πιό εμπλουτισμένη» και πολλά πράγματα τα είπε πιό ανοιχτά, πιό «παράτολμα». Νομίζοντας ότι πραγματοποιούνταν ο σκοπός που είχε βάλει, αποκάλυψε, λοιπόν, με το ίδιο του το στόμα πολλά γεγονότα που τον ενοχοποιούσαν, που επιβεβαίωναν ότι το καθετί που συνέβαινε ήταν έργο σκαρωμένο από τον ίδιο.

Από την αρχή, κιόλας, κατηγόρησε εμένα που «δεν δέχτηκα να συγκαλέσω το Πολιτικό Γραφείο της Κεντρικής Επιτροπής», για να 'ρθει η αφεντιά του, «να εκθέσει τις απόψεις του». Στην πραγματικότητα, όπως είπα πιό πάνω, εγώ δεν το θεωρούσα σωστό και λογικό να πάρει μέρος στις συσκέψεις του Πολιτικού μας Γραφείου ένας ξένος σύντροφος. Αλλιώς ήταν η δουλειά του Μυλαντίν. Τον είχαμε ζητήσει μόνοι μας και αυτός ποτέ δε μας επιβλήθηκε, ποτέ δε μίλησε με τον τόνο του Βελιμίρ Στόινιτς και δεν ενήργησε όπως αυτός.

— Εγώ και ο σύντροφος Ντιζντάρεβιτς ήρθαμε από τη Γιουγκοσλαβία να σας βοηθήσουμε σ' όλα τα ζητήματα: του Κόμματος, του στρατού, της νεολαίας, του Μετώπου κλπ, δήλωσε όλο κομπασμό στην Ολομέλεια. Εγώ ήρθα μ' ένα έτοιμο σχέδιο και τώρα σας το παρουσιάζω. Εγώ γνωρίζω με λεπτομέρειες την εδώ κατάσταση. Αυτό δεν το ζήτησα από περιέργεια, ούτε για να επέμβω στις εσωτερικές σας υποθέσεις, ούτε για να θίξω το κύρος κανενός...[1].

Τόσους πολλούς «όρκους» έκανε ότι «δεν επέμβαινε», ότι «δεν έθιγε το γόητρο κανενός» κλπ, που η συχνή επανάληψη τους άφηνε να καταλάβεις ότι ακριβώς γι' αυτή τη σατανική δουλειά είχε έρθει.

1. Από τα πραχτικά της 2-ης Ολομέλειας της ΚΕ του ΚΚΑ στο Μπεράτι, σελ. 62-63. Κ.Α.Κ.

«Εξέθεσε» ανοιχτά στην Ολομέλεια τη δυσαρέσκεια απέναντι μου κι απέναντι στο Μιλαντίν, τόνισε ότι «όταν ήρθαμε, οι σύντροφοι σας, δε μας χαμπέριζαν, είχαν δεσμούς περισσότερους με το Μιλαντίν παρά μ' εμένα που είχα έρθει με την ιδιότητα του ινστρούχτορα της ΚΕ του ΚΚΓ», ότι «τσακωθήκαμε για πολλά ζητήματα», ότι «η στάση του Μυλαντίν καθιστούσε δύσκολη τη δουλειά μου και τη συνάντηση με τους συντρόφους, γι' αυτό ζήτησα την απομάκρυνση του από την Αλβανία» κλπ, κλπ.

— Στη νεολαία η δουλειά έχει αλλάξει, συνέχισε ο Βελιμίρ Στόινιτς. Ο σύντροφος Ντιζντάρεβιτς βρήκε γρήγορα κοινή γλώσσα με τους συντρόφους της νεολαίας και ήταν απόλυτα σε σύμπνοια μ' αυτούς.[1] Στο Κόμμα όμως δε μπόρεσα να προχωρήσω, παραπονέθηκε. Ήταν δύσκολο να προχωρήσω. Έτσι πήγαν χαμένες όλες οι προσπάθειες μου να πάρω γρήγορα την κατάσταση στα χέρια μου. Μόνο έπειτα από τη σύσκεψη του Πολιτικού Γραφείου (εννοούσε τη σύσκεψη του Οντρίτσαν), όπου συμφωνήθηκε να πάρω μέρος, άρχισαν να πάνε ίσια τα πράγματα! Σ' εκείνη τη σύσκεψη εγώ έδωσα μια σειρά κατευθύνσεις που τις παρουσιάζω και σε εσάς εδώ.

Τι ήταν οι «κατευθύνσεις» αυτές είναι τώρα γνωστό. Γιατί όμως ο Στόινιτς το βρήκε «λογικό» να τις επαναλάβει και πάλι μια μια μπροστά στους συντρόφους της Ολομέλειας;!

Ίσως κάνω λάθος, αλλά ήμουν πάντα της γνώμης ότι ο Στόινιτς, σαν μεγαλομανής που ήταν και όχι τόσο ξύπνιος, έκρινε ότι αυτό που προσδοκούσε το πέτυχε, ότι το Κόμμα μας υποτάχτηκε και τώρα έπρεπε να δείξει σ' όλη την Κεντρική Επιτροπή ότι ο πραγματικός δημιουργός όλης αυτής της αλλαγής, ο «ήρωας της καμπής» δεν ήταν οι μορφονιοί Νάκο Σπύρου, Σεϊφουλα Μαλεσόβα, Κώτσι Τζότζε και άλλοι, αλλά ήταν αυτός ο ίδιος ο Βελιμίρ Στόινιτς.

— Το ζήτημα ήταν να σκουντηθεί η ηγεσία του Κόμματος σας μέχρι του σημείου που να φτάναμε σε μια σύσκεψη σαν κι αυτή, είπε ανάμεσα στ' άλλα. Το Κόμμα σας δε μπορούσε να κάμει μόνο του αυτό το σκούντημα. Χρειάζονταν μια δύναμη απ' έξω και τη δύναμη αυτή τη φέραμε εμείς εδώ.[2]

Οι τερατολογίες αυτού του ανθρώπου δεν είχαν προηγούμενο.

Υποστηρίζοντας την κατηγορία του Σεϊφουλα Μαλεσόβα ότι τάχα από μας «είχε χαθεί η καρδιά του κομμουνιστή», ο Στόινιτς πήγε πιό πέρα και μας «συμβούλεψε».

— Το κεφάλι του ανθρώπου δεν είναι σαν το κεφάλι του κόκκορα στο κούτσουρο, είπε. Το κεφάλι του ανθρώπου παίζει μεγάλο ρόλο, αυτό μια φορά γεννιέται και μια φορά πεθαίνει.

Στο βιβλίο μου με απομνημονεύματα «Ο αγγλο-αμερικάνικος κίνδυνος για την Αλβανία» έχω μιλήσει για τις προσπάθειες που κατέβαλλαν οι Άγγλοι, την τελευταία περίοδο του Εθνικοαπελευθερωτικού Αγώνα[3], «για συμφιλίωση» και «μόνοιασμα» του Εθνικοαπελευθερωτικού Μετώπου με τον πράχτορα των Άγγλων, Αμπάζ Κούπι, καθώς και για τις εχθρικές βλέψεις που κρύβονταν πίσω από αυτές τις προσπάθειες. Οι Άγγλοι, σαν δεν τους πέρασε μ' εμάς, διάλεξαν τον Τίτο σαν «μεσολαβητή» γι' αυτό το «μόνοιασμα». Είναι γνωστό πως αυτοί έκαμαν πολλά διαβήματα μέσω του Βελιμπίτ, αντιπροσώπου του Γιουγκοσλάβικου Επιτελείου στο Συμμαχικό Στρατηγείο στο

1. Εκείνη την περίοδο, γραμματέας της ΚΕ της Κομμουνιστικής Νεολαίας και πρόεδρος της Αντιστασιακής Νεολαίας ηταν ο Νάκο Σπύρου.

2. Από τα πραχτικά της 2-ης Ολομέλειας της ΚΕ του ΚΚΑ στο Μπεράτι, σελ. 66. Κ.Α.Κ.

3. Ενβέρ Χότζια. «Ο αγγλο-αμερικάνικος κίνδυνος στην Αλβανία», σελ. 197-198, 202-211, ελληνική έκδοση, 1982.

Κάιρο, για να διαβίβασει στον Τίτο το αίτημα των *Άγγλων.*[1]

Τι ειπώθηκε και τι επιτεύχθηκε σ' αυτές τις διαπραγματεύσεις του Τίτο με τους Άγγλους, δεν ξέρω, ένα όμως πράγμα είναι αναμφισβήτητο: μόλις ο Βελιμίρ Στόινιτς έφτασε στην Αλβανία μας έκανε πιέσεις για «περίσκεψη» και συνδιαλλαγή με τον Αμπαζ Κούπι και με τους ανθρώπους του, γιατί διαφορετικά ζημιώνεται η «ένωση» του λαού και ξεσπάει «ο εμφύλιος πόλεμος». Το ίδιο αίτημα, τα ίδια «επιχειρήματα» μας είχαν παρουσίασει εκείνη την περίοδο και οι Άγγλοι! Η σύμπτωση δεν ήταν τυχαία. Ο Τίτο είχε δεχτεί το ρόλο του μεσολαβητή, ρόλος που θέλοντας και μη τον έβαζε στην ίδια μοίρα μ' αυτούς που ήθελαν να σαμποτάρουν τον Εθνικοαπελευθερωτικό μας Αγώνα και να βάλουν στα χέρια της αντίδρασης τις νίκες που είχαν επιτευχθεί με αίμα.

Ο Στόινιτς εκπλήρωσε, λοιπόν, την εντολή του Τίτο και των Άγγλων, αμέσως μόλις έφτασε. Ενώ όμως στο Οντρίτσαν το αίτημα που μας έκαμε εξανεμίστηκε (στις συνομυλίες τότε δεν κρατούσαμε πραχτικά), τώρα σαν για εμπλουτισμό των ντοκουμέντων για το μέλλον, έβαλε το πρόβλημα και στο Μπεράτι για να καταχωρηθεί στα πραχτικά. Τα λόγια του στο Μπεράτι, τόσο για το πρόβλημα αυτό καθώς και για ό,τι άλλο είπε, είναι όλα ριγμένα στο χαρτί. Να, τι είπε:

— Η γραμμή σας σχετικά με το Μπάζι Τσάνε δεν ήταν σωστή. Η γραμμή αυτή δεν ήταν υπέρ της πλατιάς ένωσης των μαζών, αλλά έφερε διάσπαση και, όπως είναι γνωστό, η διάσπαση είναι εμφύλιος πόλεμος! είπε.

Και ποιοι ήταν αυτοί που μας «έκαναν παρατήρηση» και μας «συμβούλευαν» για «γραμμή υπέρ της ένωσης των μαζών» και για τη μη πρόκληση «εμφύλιου πολέμου»;! Ακριβώς αυτοί που στη χώρα τους και, προπαντός στην Κοσόβα και στις άλλες αλβανικές περιοχές στη Γιουγκοσλαβία ακολουθούσαν μια πολιτική απόλυτα στραβή, αντιλαϊκή καταπιεστική και διασπαστική.

Πιό πάνω ανάφερα την ενέργεια μας για την αποστολή μερικών μονάδων του στρατού μας σε βοήθεια για την απελευθέρωση της Κοσόβας και των λαών της Γιουγκοσλαβίας, για την καταδίωξη του ναζιστικού θηρίου.

Η είσοδος των δυνάμεων μας στην Κοσόβα επιβεβαίωσε ξανά την πατριωτική ζωτικότητα του κοσοβάρικου λαού, το αλύγιστο επαναστατικό του πνεύμα. Αυτό που οι Τέμπο και άλλοι, για ολόκληρα χρόνια, για καθορισμένους σκοπούς, θεωρούσαν τον κοσοβάρικο λαό «συνδεμένο με την αντίδραση», πολύ γρήγορα ανατράπηκε. 53.000 γιοι και θυγατέρες της ηρωικής Κοσόβας, ιδιαίτερα ύστερα από την είσοδο των δυνάμεων μας, πύκνωσαν ης γραμμές των ταξιαρχιών του Αλβανικού Εθνικοαπελευθερωτικού Στρατού και των κοσοβάρικων ταξιαρχιών. Αυτοί, αν και νέοι παρτιζάνοι, διακρίθηκαν για την ανδρεία στον αγώνα ενάντια στους ναζιφασίστες, το ίδιο όπως και οι παλιοί παρτιζάνοι. Η είσοδος των ταξιαρχιών μας έκαμε να επεχταθεί σ' όλη την Κοσόβα η εξουσία των εθνικοαπελευθερωτικών συμβουλίων αποτελούμενων από τα καλύτερα παιδιά και πατριώτες της Κοσόβας.

Ναι αλλά, τότε ακριβώς που η Κοσόβα είχε μετατραπεί σε φωλιά του Εθνικοαπελευθερωτικού Αγώνα, ήρθε απρόοπτα η διαταγή από το επιτελείο του Τίτο, όπως οι παρτιζάνικες δυνάμεις της Αλβανίας και αυτές οι κοσοβάρικες, εγκαταλείψουν την

1. «....(3) να αναθέσουμε στον Τίτο (μέσω του ταξίαρχου Μακλίν) να ασκήσει την επιρροή του στο ΕΑΚ για να δεχτεί την επάνοδο του Αμπάζ Κούπι..... Το ίδιο πράγμα τονίζονταν και σε μιά επιστολή όπου αναφέρονταν: "... Να αναθέσουμε στον Τίτο να ασκήσει ταυτόχρονα την επιρροή του πάνω στο ΕΑΚ". ***(Βλέπε πλήρες κείμενο στο βιβλίο : Ενβέρ Χότζια. "0 αγγλο-αμερικάνικος κίνδυνος για την Αλβανία" (Απομνημονεύματα); σελ. 207 και 199, ελληνική έκδοση, 1982)***

Κοσόβα και καταδιώξουν τον ναζίστα εχθρό «προς τα βόρεια» της Κοσόβας, στα ενδότερα της Γιουγκοσλαβίας. Οι δυνάμεις μας εκτέλεσαν τη διαταγή, γιατί είχαν πάει να καταδιώξουν το φασισμό μέχρι την πλέρια απελευθέρωση των λαών της Γιουγκοσλαβίας. Αργότερα όμως θα μαθαίναμε ότι σκοπός της διαταγής του Τίτο για την «καταδίωξη του εχθρού στα ενδότερα», δεν ήταν άλλο παρά μια σχεδόν απαράλλαχτη επανάληψη εκείνης της πονηριάς που προσπάθησαν να πραγματοποιήσουν άλλοτε οι κράληδες και οι κνιάζηδες στον αγώνα ενάντια στον οθωμανικό ζυγό. Προπαντός όταν φάνηκε ξεκάθαρα ότι οι οθωμανικές δυνάμεις συντρίβονταν και η Αλβανία βρίσκονταν στις παραμονές της ανεξαρτησίας, οι κραληδες της Σερβίας και οι κνιάζηδες του Μαυροβουνίου, έκαμαν το παν ώστε οι εξεγερμένες αλβανικές δυνάμεις να αφήσουν την απελευθερωμένη Κοσόβα και να δεσμευτούν όσο το δυνατό περισσότερο χρόνο στην καταδίωξη των οθωμανικών δυνάμεων σ' άλλες περιοχές «προς τα νότια». Σκοπός τους ήταν τα σερβο-μαυροβούνια στρατεύματα να καταλάβουν την Κοσόβα και άλλες περιοχές της Αλβανίας χωρίς να συναντήσουν την αντίσταση των εξεγερμένων αλβανικών δυνάμεων, μάλιστα ούτε και την αντίσταση των οθωμανικών καταχτητικών δυνάμεων. Αυτό ακριβώς έκαμε και ο Τίτο το 1945. Στην Κοσόβα, που είχε απελευθερωθεί από τις δυνάμεις του στρατού μας και από τις κοσοβάρικες δυνάμεις, μπήκαν οι δυνάμεις του τιτοϊκού στρατού για να διαλύσουν τα εθνικοαπελευθερωτικά συμβούλια που είχαν δημιουργηθεί και για να ανάψουν την ξέφρενη μαζική τρομοκρατία ενάντια στους Αλβανούς. Οι πρωτοφανείς αυτοί διωγμοί από μέρους των τιτοϊκών δικαιολογημένα προκάλεσαν τη μεγάλη λαϊκή κατακραυγή, με ερωτηματικά και για «τη νέα Γιουγκοσλαβία», γιατί δίκαια ο λαός της Κοσόβας δεν έβλεπε καμιά διαφορά απ' αυτά που είχε πάθει κάτω «από την παλιά Γιουγκοσλαβία». Ο πατριώτης λαός της Κοσόβας, σ' αυτή την εξαιρετικά περίπλοκη κατάσταση, ζήτησε την «επιστροφή των αλβανών παρτιζάνων», με σκοπό να λυθεί δίκαια η κατάσταση και να σταματήσει η άγρια τρομοκρατία. Ο Τίτο και συντροφιά για να αποτρέψουν την παραπέρα περιπλοκή της κατάστασης αναγκάστηκαν να αποδεχτούν το αίτημα και οι παρτιζάνοι επέστρεψαν. Στην Κοσόβα δε βρήκαν καθόλου «οργανωμένες αντιδραστικές» δυνάμεις, όπως προπαγάνδιζαν οι Γιουγκοσλάβοι, αλλά βρήκαν έναν λαό που υποδέχτηκε τους παρτιζάνους μας σα να φέρνανε μια δεύτερη απελευθέρωση της Κοσόβας. Η κατάσταση ηρέμησε και ύστερα απ' αυτό ο Τίτο σκάρωσε τις νέες μανούβρες. Ο πόλεμος είχε τελειώσει πιά, στη νέα κατάσταση αυτός μπορούσε να λύσει με τις δικές του δυνάμεις τα καφτά προβλήματα στην Κοσόβα. Αλλά για να το κάνει αυτό, μακριά από τα μάτια του κόσμου και προπαντός μακριά από τα μάτια μας, του χρειάζονταν να φύγουν οριστικά οι δυνάμεις μας από την Κοσόβα και να επιστρέψουν στην Αλβανία. Αλλά πώς; Η απευθείας απομάκρυνση των δυνάμεων μας από την Κοσόβα μέσω των εκεί κρατικών συνόρων, θα δημιουργούσε ανεπιθύμητες σκηνές, ίσως και βαριές για τους τιτοϊκούς. Οι Κοσοβάροι μπορεί να ξεσηκώνονταν ξανά, όταν θα έβλεπαν να απομακρύνονται οι δυνάμεις του στρατού μας. Για να βγει από την κατάσταση αυτή, ο Τίτο αντέγραψε ξανά τους άλλοτε κράληδες και σκηνοθέτησε «την ανάγκη της καταδίωξης των αντιδραστικών συμμοριών προς Νότο, προς την Ελλάδα» και, για το σκοπό αυτό, ζήτησε τη «βοήθεια» των δυνάμεων μας που βρίσκονταν εκεί. Εμείς, που ακόμα δε γνωρίζαμε καλά τα βρωμερά σχέδια του Τίτο, διατάξαμε τις μεραρχίες μας να δράσουν. Αφού έφτασαν στα νοτιότερα σύνορα της Μακεδονίας, είπαν στις δυνάμεις μας ότι δεν «υπάρχει πια ανάγκη» να παραμείνουν στη Γιουγκοσλαβία! Η διάβαση έγινε στη ζώνη της Κορυτσάς και της Πρέσπα, μακριά από τα μάτια του λαού της Κοσόβας. Οι Τίτο - Ράνκοβιτς ήταν πιά ελεύθεροι να ενεργήσουν, όπως και ενήργησαν, με τις βάρβαρες μέθοδες σε βάρος της μαρτυρικής Κοσόβας.

Να, λοιπόν, ποιοι ήταν αυτοί που μας «συμβούλευαν» για μια «σωστή γραμμή», που θα οδηγούσε «στην ένωση των μαζών». Ήταν αυτοί που, με την πολιτική τους εφάρμοζαν και σχεδίαζαν να βαθύνουν τη γραμμή της γενοκτονίας και της μαζικής εξόντωσης στην Κοσόβα και στις άλλες αλβανικές περιοχές στη Γιουγκοσλαβία.

Αλλά ας συνεχίσουμε παραπέρα με την «ομιλία» του Στόινιτς στην Ολομέλεια του Μπεράτι.

Αφού έριξε λάσπη πάνω σ' όλη τη δουλειά και στις νίκες μας, αφού μας «φοβέρισε» με τον ισχυρισμό ότι δεν είχαμε τάχα γερές «τις θέσεις ούτε στην πολιτική οργάνωση, ούτε στο στρατό», δεν ξέχασε να μας δώσει και ένα σωρό άλλα «μαθήματα» για το μέλλον.

— Μη ξεγελιέστε, πως έχετε γερές θέσεις, είπε. Έχετε υπόψη σας ότι, εκτός των άλλων, σας απειλεί η αστική τάξη που ανατράπηκε, αλλά πολύ σας απειλούν και οι εξωτερικοί εχθροί. Εσείς πρέπει να το καταλάβετε ότι είστε μικροί, και σαν τέτοιοι, είστε μια εύκολη μπουκιά για την αντίδραση, είπε απειλητικά.

Αφού ψιλόγνεσε καλά καλά τη «θεωρία της απειλής», κατέληξε εκεί που ήταν γραμμένο να κατάληξει:

— Έχω το λόγο—είπε— ότι εσείς μόνοι σας δε μπορείτε να προχωρήσετε χωρίς τη Γιουγκοσλαβία και, ιδιαίτερα, χωρίς αυτή τη Γιουγκοσλαβία που έχει δημιουργηθεί τώρα στα Βαλκάνια και στην Ευρώπη. Αυτό —συνέχισε ο Στόινιτς— είναι ζήτημα που σχετίζεται με τις όσο πιό γερές σχέσεις μ' εμάς, με τους εγκάρδιους δεσμούς με τη Γιουγκοσλαβία.

Παρακάτω θα μιλήσω εκτενέστερα για τις ολόπλευρες εχθρικές προσπαθείες της τιτοϊκής ηγεσίας για να πετύχει τον τελικό της σκοπό: την καταβρόχθιση όλης της Αλβανίας. Ιδιαίτερα το 1947 και στις αρχές του 1948, ο σκοπός αυτός διακηρύχτηκε ανοιχτά, αλλά θέλω να πω, ότι από την Ολομέλεια του Μπεράτι ακόμα ο Στόινιτς έριξε σαν ballon d' essai[1] την ιδέα αυτής της καταβρόχθισης:

— Σε τι μορφές πρέπει να ενισχυθούν οι σχέσεις μας, αυτό δε μπορούμε ακόμα να το πούμε απ' αυτή τη συνδιάσκεψη, είπε. Ας υπάρξει όμως μπροστά μας η προοπτική μιας συμμαχίας, μιας συνομοσπονδίας, και κάτι παραπέρα. Πάνω στην προοπτική αυτή να χτίσετε τις σχέσεις με τη Γιουγκοσλαβία, είπε με τόνο υπαγόρευσης. Η προοπτική της Γιουγκοσλαβίας είναι προοπτική των Βαλκανίων, της Ευρώπης. Το όνομα του Τίτο ξεπέρασε τα σύνορα της Γιουγκοσλαβίας, αυτό πρέπει να το εκλαϊκεύσετε κι εσείς. Η γνώμη μου — είπε καταλήγοντας στο ζήτημα αυτό — είναι ότι εσείς μιλάτε λίγο για μας, γι' αυτό στο μέλλον πρέπει να μιλάτε πιό πολύ για τη Γιουγκοσλαβία και για τον Τίτο.

Δεν ήταν ούτε ο τόπος, ούτε οι συνθήκες να μπούμε σε συζητήσεις και να ζητούμε διευκρινίσεις για το τι εννοούσε ο Στόινιτς μ' αυτή τη «συνομοσπονδία και το κάτι παραπέρα» και για το πώς έγινε αυτή η Γιουγκοσλαβία «η προοπτική των Βαλκανίων και της Ευρώπης». Αργότερα θα διευκρινίζονταν το καθετί. Στο Μπεράτι ρίχνονταν μονάχα οι «ιδέες» και οι «κατευθύνσεις» που ο Στόινιτς είχε φέρει από τη Γιουγκοσλαβία, και που, χωριστά ή όλες μαζί, αποτελούσαν ωρολογιακές βόμβες και με ανυπολόγιστους κινδύνους για το μέλλον του Κόμματος μας και της νέας Αλβανίας. Όλες ήταν πολιτικές και ιδεολογικές βόμβες με τη μάρκα της τιτοϊκής κατασκευής. Ήταν νωρίς ακόμα να αντιληφθούμε την έκταση και την επικινδυνότητα τους, αλλά τα τίκ τάκ του μηχανισμού τους άρχισαν από εκείνες ακόμα τις ταραγμένες στιγμές να μας

1. Γαλλικά - βολιδοσκόπηση, σφυγμομέτρηση.

ανησυχούν σαν μεγάλος εφιάλτης. Ο Στόινιτς όμως για να μη μας δώσει ευκαιρία να σκεφτούμε περισσότερο ως προς την ουσία των δηλώσεων του για τη Γιουγκοσλαβία και τις συμμαχίες, έκαμε μια πλήρη στροφή και γύρισε στο σημείο που ήταν το κυριότερο εκείνη τη στιγμή:

— Εσείς εδώ κριτικάρετε την Κεντρική Επιτροπή, αλλά πρέπει την κριτική να την κάνετε πιό βαθιά και πιό δυνατή, ιδιαίτερα την αυτοκριτική. Σ' αυτό το πνεύμα —συνέχισε— πρέπει να τη μεταφέρετε αυτή την κριτική και στην πολιτική οργάνωση, για να προσανατολιστεί όλο το Κόμμα...

Αυτό ήταν σε γενικές γραμμές όλο το περιεχόμενο της Ολομέλειας που διεξάγονταν στο Μπεράτι, όταν η πρωτεύουσα, τα Τίρανα, μόλις είχε απελευθερωθεί και αναμένονταν με τη μέρα και την ώρα η πλέρια απελευθέρωση όλης της Αλβανίας.

Δυστυχώς και σης κρίσιμες αυτές σηγμές και καταστάσεις, οι περισσότεροι στόχοι της «αποστολής Στόινιτς» είχαν επιτευχθεί. Σε στραβό δρόμο και με μέθοδες βαθιά εχθρικές, στο Κόμμα μας και στη σωστή γραμμή του ρίχτηκε πολύ λάσπη. Χτυπήθηκε και έπαθε σοβαρή ζημιά η ενότητα στην ηγεσία του Κόμματος, ιδιαίτερα στο Πολιηκό Γραφείο της Κεντρικής Επιτροπής. Εκτός από το Σεϊφουλα Μαλεσόβα και τον Πάνη Κρίστο, αποφασίστηκε να προστεθούν στο Πολιηκό Γραφείο και δυό άλλοι «Σεϊφουλάδες» — ο Μπεντρί Σπαχίου και ο Τούκ Γιακόβα και προτάθηκε για αργότερα, αν ήταν «ανάγκη», να μπει στο Πολιηκό Γραφείο και ο Κρίστο Θεμέλκο! Ποιοί ήταν αυτοί και τι έκαναν κατά τη διάρκεια του αγώνα, έχω μιλήσει στο βιβλίο μου «Όταν γεννήθηκε το Κόμμα» και πιό κάτω θα μιλήσω τι έκαμαν και μετά τον αγώνα. Είχαμε το λόγο για τους «καρπούς» που μας έδωσε το Μπεράτι. Ένας όμως από τους κυριότερους στόχους του Στόινιτς και των πραχτόρων του που δεν πραγματοποιήθηκε στο Μπεράτι, είναι ότι εμένα δε μπόρεσαν να με εξουδετερώσουν από την ηγεσία του Κόμματος και σαν Γενικό Γραμματέα. Οι σύντροφοι της Ολομέλειας, μ' όλο που αποπροσανατολίστηκαν και παραδέχτηκαν πολλές άδικες κατηγορίες, είναι γεγονός ότι υποστήριξαν τη σωστή γενική γραμμή του Κόμματος και απέναντι μου εξέφρασαν ό,τι αισθάνονταν: αγάπη, σέβας και εμπιστοσύνη. Μολαταύτα, έχοντας υπόψη τη χολή που έχυσε η συμμορία του Στόινιτς, το κύρος μου, όχι σαν πρόσωπο, αλλά σαν Γενικός Γραμματέας του Κόμματος, επισκιάστηκε. Αυτό, καλύτερα από κάθε άλλον, το έβλεπα και το αισθανόμουν εγώ ο ίδιος. Αλλά δεν έσκυψα κεφάλι. Ακόμα κι όταν λέγονταν τα πιό απαίσια πράγματα, ήμουν πεπεισμένος ότι εμείς είχαμε σωστή γραμμή και πίστευα ακράδαντα ότιn αργότερα το καθετί θα ξεδιαλύονταν και τα πράγματα θα βάζονταν στη θέση τους. Πάνω απ' όλα είχα την κομμουνισηκή πεποίθηση ότι, όπως και να 'ρχονταν η δουλειά, θα ήξερα να σταθώ δίπλα στο Κόμμα και το λαό και ας ήταν ο λόγος τους και η ορθή τους κρίση που θα αποφάσιζαν τελικά για το καθετί.

Ο πιό πικρός όμως και ο πιό βλαβερός «καρπός» της Ολομέλειας του Μπεράτι ήταν ο προσανατολισμός που δόθηκε εκεί για το μέλλον: Μια που «το μεγαλύτερο κακό» και ο «μεγαλύτερος κίνδυνος» για το Κόμμα χαρακτηρίστηκε ο «σεχταρισμός», άναψε το πράσινο στον οπορτουνισμό.

Αυτός ήταν και ο κυριότερος λόγος που στην Ολομέλεια το χτύπημα δήθεν του οπορτουνισμού στη γραμμή πέρασε στα ελαφρά, χωρίς πολύ εμβάθυνση και επιχειρήματα. Το καθετί είχε έρθει καλά υπολογισμένο από το επιτελείο του Τίτο. Η κατηγορία για «οπορτουνισμό» ρίχτηκε όσο «για να αποδείξει» ότι το Κόμμα δεν ήταν τάχα σε θέση να καθορίσει μια σωστή και συνεπή γραμμή, μετά η κατηγορία αυτή δεν είχε πια αξία για τους κατήγορους. Στο κάτω κάτω δεν τους έμελε ούτε για τον οπορτουνισμό, ούτε για το σεχταρισμό. Μέλημα τους ήταν η υποταγή του Κόμματος μας και της Αλ-

βανίας στη Γιουγκοσλαβία, γι' αυτό δεν έπρεπε εμείς να 'μασταν «σεχταριστικοί», αλλά «ήπιοι», «υπάκουοι», «ταπεινοί», «μεγαλόψυχοι», μέχρι και το θυσίασμα της λευτεριάς, μέχρι το ξεπούλημα της Αλβανίας! Σ' αυτό αποσκοπούσε η «αποστολή Στόινιτς» και, δυστυχώς, το έδαφος γι' αυτό το δρόμο, το προετοίμασε.

Ιδιαίτερα οι «κατευθύνσεις» του Στόινιτς για τη μελλοντική πολιτική του Κόμματος στο Μέτωπο, στα εθνικοαπελευθερωτικά συμβούλια, στα όργανα της εξουσίας, στον τομέα της οικονομίας, στην εξωτερική πολιτική κλπ, αποτελούσαν εκείνο το μολυσμένο αντισοσιαλιστικό έδαφος όπου θα προσπαθούσαν να μπάσουν τη νέα Αλβανία ο Σεϊφουλά Μαλεσόβα και συντροφιά, αμέσως μετά την Απελευθέρωση.

Και για τα προβλήματα αυτά είχαμε διεξάγει 2-3 μήνες συνέχεια πλατύς και σκληρές συζητήσεις και, μέχρι ενός βαθμού, αυτά είχαν συμπεριληφθεί και στις εισηγήσεις που έγιναν στην Ολομέλεια, αλλά ιδιαίτερα σε μερικές ομιλίες. Πιό πάνω μίλησα για την εισήγηση που υποχρεώθηκα να διαβάσω στην Ολομέλεια και για τις ανοιχτές αντιθέσεις που είχα με τους συντρόφους για τα περισσότερα ζητήματα, που αυτοί επέμεναν «να προστεθούν» ή να «διορθωθούν». Θέλω όμως να τονίσω ότι η εναντίωσή μου δεν πήγε και εντελώς χαμένη. Σαν «αντιστάθμισμα» ο Νάκο, ο Κώτσι, ο Σεϊφουλά κλπ, μ' επικεφαλής το Στόινιτς, αναγκάστηκαν να «δεχτούν» να μείνουν στην εισήγηση μερικές από τις σωστές απόψεις και θέσεις μου. Με μεγαλύτερη ακόμα έμφαση αυτές τις θέσεις τις τόνισα και σε μια ομιλία που έκαμα λίγο πριν από τη λήξη της Ολομέλειας.

Έτσι, λογουχάρη, σχετικά με την πολιτική του Κόμματος στο Μέτωπο, αφού μίλησα για τη νέα κατάσταση που είχε δημιουργηθεί στη χώρα σαν αποτέλεσμα των αποφασιστικών νικών στον αγώνα, ανάμεσα στ' άλλα τόνισα:

— Πρέπει να προσέχουμε με τους ανοιχτούς και κρυφούς εχθρούς. Τώρα που ο καθένας βλέπει ότι η νίκη είναι δική μας, και οι ανοιχτοί, και οι δεδηλωμένοι εχθροί προσπαθούν να συνδεθούν με τον κρυφό εχθρό και μέσω αυτού να μπουν στο Μέτωπο. Μέχρι χτές αυτοί μας πολέμησαν απ' έξω, τώρα θέλουν να μας πολεμήσουν από τα μέσα. Είναι όμως πολύ αργά τώρα, γιατί οι θύρες μας σ' αυτούς είναι κλειστές. Η έκκληση που κάναμε πριν στα στοιχεία που έμεναν στις θέσεις του καταχτητή, ήταν η τελευταία έκκληση. Τώρα ζητούν να μπουν στο Μέτωπο όλοι αυτοί που θέλουν να απαλλαγούν από την ευθύνη των τριών τεσσάρων ετών που πολέμησαν με το όπλο στο χέρι και με κάθε άλλο μέσο ενάντια μας. Καθήκον μας είναι, τόνισα, να μη επιτρέψουμε να μπουν στο Μέτωπο αυτοί που θέλουν να υπονομεύσουν το Μέτωπο απ' τα μέσα.

Η στάση αυτή ήταν σ' αντίθεση με την άποψη του Σεϊφουλά Μαλεσόβα, ότι «αν κλείσουν οι θύρες, το Μέτωπο στενεύει», γι' αυτό άμεσα, αλλά χωρίς να θίξω επώνυμα το Σεϊφουλά, έθεσα το ερώτημα:

— Μ' αυτή τη γραμμή που θα ακολουθήσουμε θα στενέψει μήπως το Μέτωπο; Όχι, το Μέτωπο δε στενεύει, τόνισα. Αυτό θα διευρυνθεί με όλους εκείνους τους ανθρώπους που μέχρι τώρα έμεναν παράμερα ή που έχουν εξαπατηθεί από τους προδότες, αλλά που δεν έχουν βάψει τα χέρια τους με αίμα.

Επίσης, τόσο στην εισήγηση, όσο και στην τελευταία ομιλία μου, ανέπτυξα σε γενικές γραμμές μερικά από τα καθήκοντα του Μετώπου στο μέλλον, σαν μεγάλη πολιτική οργάνωση, στην οποία θα συσπειρώνονταν όλες οι μάζες κάτω από την καθοδήγηση του ΚΚ Αλβανίας.

— Τα καθήκοντα της εξουσίας που μέχρι τώρα τα εκτελούσε το Μέτωπο, στο εξής θα τα εκτελούν τα συμβούλια, τα οποία, πρέπει να τα ενισχύουμε και να τα δρα-

στηριοποιούμε συνεχώς, τόνισα. Το Μέτωπο πρέπει να ενισχύσει τη συμμαχία των εργατών, των αγροτών, των διανοουμένων και όλων των άλλων στρωμάτων.

Το ζήτημα της εξουσίας —συνέχισα παρακάτω— είναι κεντρικό ζήτημα του Κόμματος, όχι μόνον επειδή είναι ένα επίκαιρο πρόβλημα που έχουμε μπροστά μας, αλλά και επειδή στον τομέα αυτό μας λείπει η πείρα. Εμείς πρέπει να δυναμώσουμε τα συμβούλια, να τα καθαρίσουμε από τα ξένα στοιχεία που μπήκαν σ' αυτά κατά λάθος ή με μηχανορραφίες, πρέπει να κάνουμε ώστε ο λαός να έχει πλήρη εμποστοσύνη στα συμβούλια, να βλέπει σαν όργανα της εξουσίας του.

Και ενώ οι συνωμότες αναγκάστηκαν «να μου επιτρέψουν» να αναπτύξω αυτές τις απόψεις, στις ομυλίες τους επιτέθηκαν ανοιχτά και άμεσα σ' αυτές. Έτσι, ο Σεϊφουλα Μαλεσόβα, όταν πήρε το λόγο, ανάμεσα στ' άλλα υπογράμμισε:

— Είναι καιρός πιά να ανοίξουμε τις θύρες του Μετώπου και να το διευρύνουμε παραπέρα. Και στη Γιουγκοσλαβία, όπου η πολιτική του Μετώπου ήταν συνεχώς σωστή, τώρα οι θύρες ανοίγουν για όλους, και όχι πιά σ' εμάς που έχουν γίνει σεχταριστικά λάθη. Εμείς πρέπει όχι μόνο να διευρύνουμε το Μέτωπο —τόνισε— αλλά να κερδίσουμε και αυτούς που έχουμε χάσει. Πρέπει, λοιπόν, να δεχτούμε και αυτούς που δε μπορέσαμε να κερδίσουμε κατά τη διάρκεια του αγώνα!

Μ' αυτό το πνεύμα μίλησαν κι έδωσαν προσανατολισμούς και ο Κώτσι, ο Πάντι, ο Μπεντρί Σπαχίου και μέχρι ενός σημείου και ο Νάκο Σπύρου. Προετοιμάζονταν το έδαφος για την εισδοχή στο Μέτωπο των Τσέν Ελέζηδων και συντροφιά, ενσείρονταν στην κορυφή του Κόμματος εκείνα τα ζιζάνια με τα οποία θα 'ρχόμασταν αργότερα αντιμέτωποι.

Μια άλλη «κατεύθυνση» του Στόινιτς, που θα μας άνοιγε πολλές φασαρίες και δουλειές στο μέλλον, ήταν και αυτή σχετικά με τη στάση του νέου κράτους μας απέναντι στους συμμάχους.

Κατά τη διάρκεια του αγώνα εμείς είχαμε σωστή γραμμή σ' αυτή την κατεύθυνση και, γνωρίζοντας τους τρεις «μεγάλους συμμάχους», κάναμε την απαιτούμενη διαφοροποίηση ανάμεσα στη Σοβιετική Ένωση από τη μιά μεριά, τις ΕΠΑ και την Αγγλία από την άλλη.

Τότε εμείς δε γνωρίζαμε ακόμα τις μυστικές και φανερές συναλλαγές και δεσμούς του Τίτο με τους δυό δυτικούς συμμάχους, προπαντός με τον Τσώρτσυλ, αλλά αντιλήφτηκα κάτι όταν σε μιά συζήτηση πριν από την Ολομέλεια, ο Βελιμίρ Στόινιτς είπε:

— Εσείς είστε ένα κράτος μ' επίσημη πολιτική. Τους μεγάλους συμμάχους που διαδραμάτισαν αποφασιστικό ρόλο σ' αυτό τον πόλεμο το νέο κράτος πρέπει να τους βλέπει με το ίδιο μάτι...

— Τι πράγμα; του είπα. Να βάλουμε στην ίδια μοίρα τη Σοβιετική Ένωση με τους δυό άλλους;

— Από κρατική άποψη, ναι, «διευκρίνισε» ο Στόινιτς. Η πολιτική ενός πραγματικού κράτους δεν κάνει διακρίσεις. Εσείς δεν τα ξέρετε αυτά, αλλά θα τα μάθετε. Φυσικά, κατά τρόπο όχι επίσημο, σε κομματικό δρόμο, λογουχάρη, η Σοβιετική Ένωση μπορεί να θεωρηθεί σαν ο κυριότερος και ο πιό φυσικός σύμμαχος, είπε σε συνέχεια. Σε κρατικό όμως δρόμο, όχι. Η Αμερική και η Αγγλία είναι πάντα σύμμαχοι και η σημερινή πολιτική τους είναι θετική και προς το συμφέρον μας.

Μου φάνηκε παράξενος ένας τέτοιος συλλογισμός και κατά βάθος δε συμφωνούσα. Πώς μπορεί η πολιτική ενός κράτους να είναι διαφορετική από την πολιτική του Κόμματος; Ένα άλλο γεγονός μου έκαμε μεγαλύτερη εντύπωση. Όταν ο Βελιμίρ Στόινιτς μου μίλησε για να τονίσει «σε μη επίσημο δρόμο» τον ιδιαίτερο ρόλο της Σο-

βιετικής Ένωσης, αμέσως πρόσθεσε:

— Εδώ πρέπει να παρθούν υπόψη και οι συγκεκριμένες ιδιαιτερότητες του αγώνα της καθεμιάς χώρας. Λογουχάρη, ο πραγματικός σύμμαχος όλων μας είναι η Σοβιετική Ένωση, αλλά εσείς, σαν Αλβανία, θα 'λεγα ότι σύμμαχο ... -είπε μασσώντας τα λόγια— πραγματικό, ιδιαίτερο σύμμαχο είχατε και έχετε τη Γιουγκοσλαβία του Τίτο.

Και τις απόψεις αυτές μου τις παρουσίασαν αργότερα σαν «δικές τους» οι σύντροφοι, κάναμε ξανά διάλογους και κατά τον ένα ή τον άλλο τρόπο αυτές βρήκαν αντανάκλαση στην Ολομέλεια. Ξεκινώντας όμως από το γεγονός ότι η εισήγηση θα γίνονταν στο Κόμμα, βρήκα την ευκαιρία και με έμφαση τόνισα:

— Η Σοβιετική Ένωση, σαν το πρώτο σοσιαλιστικό κράτος και με τον ηρωικό αντιφασιστικό πόλεμο που έκαμε αποτελεί την πιό μεγάλη εγγύηση για την απελευθέρωση και την ανεξαρτησία των λαών. Πρέπει, λοιπόν —υπογράμμισα— να εδραιώσουμε στη συνείδηση των μαζών την αλήθεια ότι ο πιό ειλικρινής σύμμαχος μας και ο κυριότερος υποστηριχτής της εξωτερικής μας πολιτικής είναι η Σοβυϊτική Ένωση.

Εκμεταλλευόμενος επίσης το δικαίωμα του τελικού λόγου, είπα στους συντρόφους:

— Είμαστε στις παραμονές της πλέριας Απελευθέρωσης της Αλβανίας, έχουμε μπροστά μας καθήκοντα μεγάλης σημασίας και δεν υπάρχει λόγος να κρύβουμε πίσω από το Μέτωπο το Κόμμα μας, που ήταν ο πραγματικός καθοδηγητής αυτού του απελευθερωτικού αγώνα. Το Κόμμα πρέπει να γίνει πιό δυνατό, πιο εύστροφο και δραστήριο όσο ποτέ, να είναι επικεφαλής των μαζών, να είναι στο τιμόνι και, με σωστή στάση και γραμμή καλά εφαρμοσμένη, να πραγματοποιήσει το πρόγραμμα του και τους πόθους του εργαζόμενου λαού.

Στη μεγάλη αυτή καμπή που μπαίνει η ιστορία του λαού μας πρέπει να δεκαπλασιάσουμε τις ενέργειες μας και την πολιτική οξυδέρκεια, πρέπει ταυτόχρονα να κάνουμε την Κεντρική Επιτροπή και όλο το Κόμμα να αντικρύζουν την πραγματικότητα του παρελθόντος και του μέλλοντος, να αναγνωρίζουμε τις επιτυχίες και τα λάθη, να μάθουμε το Κόμμα να μη το πιάνα ίλιγγος από τις επιτυχίες και να διδάσκεται από τα λάθη.

Έτσι έκλεισε η Ολομέλεια του Μπεράτι. Την άλλη μέρα θα μπαίναμε στα Τίρανα. Όλη η Αλβανία είχε απελευθερωθεί, πραγματοποιήθηκε με επιτυχία το άμεσο καθήκον που το Κόμμα μας είχε θέσει στο πρόγραμμα του από την ίδρυση του, στις 8 Νοέμβρη 1841. Ήταν οι μέρες που η χαρά και η επιτυχία έπρεπε να ήταν μεγάλες όσο ποτέ άλλοτε. Και στην πραγματικότητα τα αισθήματα αυτά φλόγιζαν τις καρδιές, ήταν ζωγραφισμένα στα πρόσωπα και στα μάτια του λαού, εκδηλώνονταν ανοιχτά, ξεσπούσαν παντού απ' όπου περάσαμε εκείνες τις μέρες. Στη χαρά αυτή συμμετείχαμε κι εγώ και οι άλλοι σύντροφοι της ηγεσίας του Κόμματος, όλοι οι κομμουνιστές, όλοι οι μαχητές του ηρωικού Παρτιζάνικου Στρατού μας.

Δε μπορώ όμως να αποκρύψω ότι εκτός από τη μεγάλη χαρά για τη νίκη που καταχτήσαμε, στη συνείδηση μ' έτρωγε η μεγάλη και πικρή ανησυχία γι' αυτά που είχαν συμβεί στο Μπεράτι. Υποψιαζόμουν πως κάπου κρύβονταν ένας άλλος μεγάλος κίνδυνος για το μέλλον. Δεν ήταν καθόλου ανησυχία για το μέλλον μου σαν πρόσωπο. Εγώ, από τη μέρα που συνειδητά μπήκα στο δρόμο του κομμουνισμού, τα είχα πάρα όλα υπόψη: τις ταλαιπωρίες;, τους κόπους, τις θυσίες, τη ζωή μου. Τα είχα αφιερώσει όλα στη μεγάλη υπόθεση του λαού, της πατρίδας, του Κόμματος και της επανάστασης. Η ανησυχία μου ήταν μόνο για την υπόθεση του Κόμματος πάνω στο οποίο ρίχτηκε άδικα πολύ λάσπη, για το μέλλον του, για το μέλλον του λαού και της χώρας που αυτό θα καθοδηγούσε.

Διεξήχτηκε όλος αυτός ο τιτάνιος αγώνας και στέφτηκε με επιτυχία και τώρα να τα διακυβέβαμε όλα αυτά με τα ίδια μας τα χέρια, αυτό θα ήταν ντροπή και βαρύ σφάλμα! Αυτό θα ήταν το πιό ασυγχώρητο έγκλημα που μπορούσε να γίνει σε βάρος αυτού του λαού. Δεν έπρεπε να επιτραπεί με κανέναν τρόπο να συμβεί αυτό.

Και ορκίστηκα μέσα μου πως θα έκανα το παν για να αποκατασταθεί η αλήθεια, να συνεχίσει το Κόμμα το σωστό δρόμο, να βαδίσει η Αλβανία στο δρόμο που της είχε υποσχεθεί το ΚΚ Αλβανίας από το Νοέμβρη του 1941.

III

Η ΚΑΤΑΣΚΟΠΕΙΑ ΤΟΥ ΤΙΤΟ ΣΕ ΔΡΑΣΗ

Το Βελιγράδι αντικαθιστά το Στόινιτς με τον αλβανόφωνα τιτοϊκό Γιόσιπ Γκέργκια * Η 7η κυβέρνηση για.. την Αλβανία στην καγκελλαρία της Γιουγκοσλάβικης Ομοσπονδίας * Γιατί ο Τίτο είναι «κατά» του διαμελισμού της Αλβανίας;! * Η αλήθεια σχετικά με τα παζαρέματα Πιγιάντε-Τσαλδάρη τον Αύγουστο 1946 * Ένα «αστείο» μεταξύ του Τίτου και του βασιλιά Παύλου για το μοίρασμα της Αλβανίας * Συζήτηση γύρω από την πολιτική για τις εκλογές στη Συνταχτική Συνεύλευση: Σ. Μαλεσόβα: «Να αφήσουμε ελεύθερη την αντιπολίτευση να πάρει μέρος σαν ανεξάρτητη στις εκλογές»· Κ. Τζότζε: «Οι γιουγκοσλάβοι σύντροφοι δε φοβήθηκαν να 'ρθουν σε συναλλαγή και με τους αστούς»· Ν. Σπύρου: «Δεν υπάρχει λόγος τώρα να φοβούμαστε τους αντιπάλους»· Ο λαός: «Τα σφαιρίδια ψήφου τα καταπίνουμε και στους αντιδραστικούς δεν τα δίνουμε» * Ξέσπασμα καυγάδων μεταξύ των ίδιων των συνωμοτών * Η 5η Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΑ του Φλεβάρη 1946 * Οι θέσεις για την αναθεώρηση της Ολομέλειας του Μπεράτι * Το Βελιγράδι σε βοήθεια των πραχτόρων του.

Το νέο ιστορικό στάδιο, όπου εισέρχονται το Κόμμα και η χώρα μας αμέσως μετά την Απελευθέρωση για την εγκαθίδρυση της λαϊκής εξουσίας, σημειώνει και το πέρασμα σε μια νέα φάση στις σχέσεις με το ΚΚΓ και με το γιουγκοσλάβικο κράτος.

Τώρα στις δυο χώρες, τα κόμματα μας ήταν κόμματα στην εξουσία. Σ' αυτά έπεφτε το βάρος και το ευγενικό καθήκον να διαθέσουν όλες τις δυνάμεις και τις ικανότητες τους για να οδηγήσουν προς νέες νίκες τις χώρες και τους λαούς τους, καθώς και να ενισχύσουν και προωθήσουν τις αμοιβαίες σχέσεις και δεσμούς μεταξύ τους.

Οι δυσχέρειες, οι ιδιαίτερες συνθήκες και περιστάσεις του καιρού του πολέμου είχαν εκλείψει πια. Από μέρους μας, σ' αυτές ακριβώς τις συνθήκες και δυσχέρειες, αυτονόητες σε καιρό πολέμου, βρίσκαμε τα κυριότερα αίτια που οι άμεσοι δεσμοί με το Κομμουνιστικό Κόμμα της Γιουγκοσλαβίας και ιδιαίτερα με την ηγεσία του, κατά τα 4 περασμένα χρόνια, είχαν περιοριστεί μόνο σε μερικά διαβήματα που γίνονταν κατά διαλείμματα και που δε μας είχαν αφήσει καλή εντύπωση, κάθε άλλο, μας είχαν απογοητεύσει. Τις περιπτώσεις αυτές όμως τις βλέπαμε ακόμα μεμονωμένες, γι' αυτό δεν επιρρίπταμε ευθύνη στην ηγεσία του ΚΚΓ. Εξακολουθούσαμε, λοιπόν, να έχουμε για το γιουγκοσλάβικο κόμμα και την κεντρική του ηγεσία καλή εντύπωση, και κάπως με ευφορία, μ' όλο που επί 4 χρόνια δεν είχαμε τη δυνατότητα να τους γνωρίσουμε από κοντά και συγκεκριμένα. Τώρα είχε έρθει ο καιρός να εκτιμήσουμε αμοιβαία ο ένας τον άλλο βάσει της πραγματικής γνώσης των πραγμάτων, των γεγονότων και της

γραμμής που ακολουθούσε ο καθένας και όχι πια με «ιδεαλιστική» κρίση όπως γίνονταν στο παρελθόν. Είχε έρθει ο καιρός να εξαλειφτεί στην πράξη κάθε ίχνος αμφιβολίας που μας είχε δημιουργηθεί από τα περιορισμένα και δυσάρεστα διαβήματα πού είχαν γίνει στο παρελθόν, έτσι όπως και η γιουγκοσλάβικη ηγεσία έπρεπε να εξαλείψει κάθε αμφιβολία ή κακή ιδέα που μπορεί να είχε δημιουργήσει ξεκινώντας από τις εκθέσεις που της έδιναν οι απεσταλμένοι της. Ήμασταν δηλαδή πρόθυμοι και διατεθειμένοι να αναπτύξουμε και να ενισχύσουμε, όσο το δυνατό περισσότερο, τις φιλικές μας σχέσεις με το ΚΚΓ και με τους λαούς της Γιουγκοσλαβίας, καθοδηγούμενοι σε κάθε βήμα μας από τις μαρξιστικές-λενινιστικές αρχές στις σχέσεις μεταξύ αδελφών κομμάτων και χωρών. Τι θα μας έλεγε το μέλλον;

Ντε γιούρε «υπεράσπιση» για τη ντε φάκτο καταβρόχθιση της Αλβανίας

Ο πρώτος χρόνος μετά την Απελευθέρωση, μάλιστα και το μεγαλύτερο διάστημα του 1946, σε πολλές κατευθύνσεις μιλούσαν για ένα «καλοκαιράκι» στις σχέσεις με τους γιουγκοσλάβους «φίλους». Πολλές από τις προηγούμενες θέσεις τους φαίνονταν σαν να αλλάζουν, σαν να πήγαινε προς τη βελτίωση η βαριά και η νοσηράς κριτικής ατμόσφαιρα του παρελθόντος, φαίνονταν, μάλιστα, σαν να επανεξετάζονταν απ' αυτούς και μερικές από τις άδικες θέσεις του παρελθόντος.

Ο ίδιος ο συνταγματάρχης Στόινιτς, ύστερα από το χάος και τη σύγχυση που μας προξένησε στο Μπεράτι, άρχισε να με πλησιάζει.

Αυτό όμως που μας συνέβηκε στο Μπεράτι έμενε σαν μαύρο σύννεφο που δεν είχε διαλυθεί, αλλά αντίθετα, η αρνητική του επίδραση ήταν κάθε μέρα αισθητή στις καθημερινές δουλειές μας, μεγάλες ή μικρές.

Αυτό το είπα στον Στόινιτς σε μια από τις πολλές επισκέψεις που είχε αρχίσει να κάνει σε μένα μετά την εγκατάσταση μας στα Τίρανα, τονίζοντας του ότι από την Ολομέλεια του Μπεράτι, για την ώρα βλέπουμε μόνον αρνητικά αποτελέσματα.

— Όσο να καταλαγιάσουν τα πάθη και θα ιδείτε ότι όλα θα αλλάξουν, προσπάθησε να με καθησυχάσει. Στο Μπεράτι οι σύντροφοι έμαθαν πώς γίνεται η κριτική και η αυτοκριτική. Αυτό είναι πολύτιμο για το παρόν και για το μέλλον.

— Πάντως όμως έχω την εντύπωση ότι η κριτική έγινε σπιλώνοντας το γόητρο του Κόμματος, της ηγεσίας του και το δικό μου, του είπα.

— Πρέπει να με αντιληφθείτε σωστά, μου απάντησε. Εγώ και οι σύντροφοι σας δεν είχαμε καθόλου σκοπό να θίξουμε το κύρος του Κόμματος σας και πόσο μάλλον το δικό σας κύρος. Εσείς είδατε μόνος σας ότι και οι σύντροφοι του Πολιτικού Γραφείου δεν είχαν τίποτε άμεσα απέναντι σας, αντίθετα, είναι ικανοποιημένοι που εσείς είστε Γενικός Γραμματέας του Κόμματος!

— Στα καθήκοντα που εκτελώ με έχει εκλέξει το Κόμμα και όχι ένα ή πέντε πρόσωπα, του είπα ψυχρά και με απροκάλυπτη πρόθεση. Επίσης, και η παραμονή μου ή όχι στα καθήκοντα αυτά, δεν ήταν και δε θα είναι ζήτημα μερικών ανθρώπων, οποιοιδήποτε κι αν είναι αυτοί. Πάνω απ' όλα εμείς έχουμε το Κόμμα.

— Πολύ σωστά, είπε ο Στόινιτς και, κάνοντας σαν να μη κατάλαβε τίποτε, συνέχισε να μου κάνει κάτι κολακείες: «Για μας είναι τιμή που έχουμε έναν φίλο σαν κι εσάς» κλπ, κλπ.

Ποτέ δεν μου άρεσαν οι κολακείες και, όποτε γίνονταν μπροστά μου, προσπαθούσα να ιδώ και να βρω τι κρύβεται πίσω απ' αυτές και πίσω από τον κόλακα. Έτσι συνέβηκε και αυτή τη φορά με το Βελιμίρ Στόινιτς. Αυτός όμως μιλούσε με τέτοια

όψη αφελή, που μου ήταν δύσκολο να καταλάβω τι συνέβαινε μ' αυτόν τόσο απρόοπτα. Ίσως να έχει στείλει στη γιουγκοσλάβικη ηγεσία κάποια αναφορά σχετικά μ' αυτά που συνέβηκαν στο Μπεράτι - σκέφτηκα - και ο Τίτο του τράβηξε τ' αφτιά. Ίσως και ο ίδιος ο Βελιμίρ να νιώθει ότι με τις «θέσεις» του, αντί να μας βοηθήσει, μας χάλασε πολύ δουλειά και τώρα θέλει να τα 'χει καλά μαζί μου. Ίσως σκέφτεται ότι εγώ στο μέλλον μπορεί, γραπτά ή προφορικά, σε επίσημες συναντήσεις να αναφέρω στον Τίτο σχετικά με το μάλε βράσε του Μπεράτι και, για να προλάβει το κακό, προσπαθεί να συμπεριφέρεται φυλικά σε μένα.

Ταυτόχρονα πρόσεξα ότι ο Στόινιτς εξακολουθούσε να τηρεί καλές σχέσεις και με τους άλλους συντρόφους, μας προσκαλούσε συχνά όλους μαζί στην έδρα της γιουγκοσλάβικης αποστολής και δεν άφηνε ευκαιρία χωρίς να χτυπά τη θύρα μας για επισκέψεις, ακόμα και για ένα «τί γίνεστε, πώς πάτε». Νόμισα ότι κι αυτό συγκαταλέγεται στά πλαίσια των προσπαθειών του να διορθώσει κάτι απ' όσα είχαν χαλάσει το παρελθόν, ιδιαίτερα στην περίοδο από τα τέλη Αυγούστου μέχρι τα τέλη Νοέμβρη 1944. Μέχρι τη στιγμή που έφυγε από την Αλβανία (κατά τα τέλη του 1945, απ' ό,τι θυμάμαι), είχε μετατραπεί κυρίως σε διανομέα προσκλήσεων και προτάσεων για να σταλούν «για πείρα» στο Βελιγράδι όσο το δυνατό περισσότερο ιδιαίτεροι σύντροφοι και ομάδες συντρόφων διάφορων τομέων.

Ωστόσο, για μένα αυτός ήταν ένα χαρτί χωρίς καμιά αξία. Ό,τι το καλό που μπορούσε να έχει (στην πραγματικότητα τίποτε το καλό, δεν είχε), το είχε κάψει οριστικά στο Μπεράτι και τώρα, ήταν ή δεν ήταν στην Αλβανία, χαμογελούσε ή μόρφαζε, αυτά δεν είχαν πια καμιά σημασία. Πιστεύω ότι ο Τίτο και συντροφιά μυρίστηκαν αυτή την κατάσταση και τον τράβηξαν γρήγορα από την Αλβανία. Στη θέση του μας ήρθε άλλος τιτοϊκός, ο Γιόσιπ Γκέργκια, με τον οποίο θα μας σύνδεε μια άλλη μακρά και πικρή ιστορία. Ήταν ένας διπλωμάτης με αλβανική καταγωγή από ένα χωριό της Δαλματίας και μιλούσε ελεύθερα την αλβανική. Ο παππούς του, αν δεν κάνω λάθος ήταν αντιβασιλιάς της σερβικής ή της κροατικής μοναρχίας. Ο Γιόσιπ Γκέργκια ήταν άνθρωπος έξυπνος και πανούργος, παρουσιάζονταν σαν «λαϊκός» πλησίαζε οποιονδήποτε και σ' αυτή την κατεύθυνση τον βοηθούσε και η γλώσσα, έκανε ραφινάτη δουλειά πληροφόρησης για το Βελιγράδι. Απέναντι μου προσπαθούσε να φανεί άψογος και καταδεχτικός, προσπαθούσε να εξαλείψει την κακή εντύπωση που είχε αφήσει σε μένα ο Βελιμίρ Στόινιτς και πολλοί άλλοι συμπεριφέρονταν «accommodant» και με τάσης ώστε τα πράγματα να πάνε χωρίς όξυνση πια. Αρχικά, λοιπόν, ο Γκέργκια ήταν γλυκομίλητος και τέλειος «ειδικός» για όλα τα ζητήματα. Μ' ένα έγγραφο από πεντέξι αράδες ο ίδιος ο Τίτο μας τον παρουσίαζε σαν γερό στέλεχος, που θα ήταν πρόθυμος να μας βοηθήσει. Σε μια από τις πρώτες κιόλας συνάντησεις που είχα με τον νέο αυτό γιουγκοσλάβο αντιπρόσωπο μου έκαμε λόγο για τον Στόινιτς.

— Οι σύντροφοι του τράβηξαν λίγο τ' αφτιά για κάποια έλλειψη διακριτικότητας στις σχέσεις με σας, αλλά πρέπει να καταλάβετε ότι αυτός έκλινε περισσότερο προς τις στρατιωτικές μέθοδες, γιατί αυτό ήταν το επάγγελμα του, μου είπε «εμπιστευτικά».

— Δεν ήταν απλώς έλλειψη διακριτικότητας, απάντησα στον αλβανόφωνο Γιουγκοσλάβο. Μιά ολόκληρη ιστορία εξελίχθηκε και συνεχίζεται εξ αιτίας των «παρατηρήσεων» που μας παρουσίασε ο συνταγματάρχης Στόινιτς.

— Οι σύντροφοι σας κακώς τον αντιλήφθηκαν. Αμοιβαίες παρατήρησεις εμείς σαν φίλοι και κομμουνιστές θα κάνουμε, αλλά αυτό δε σημαίνει ότι αυτές πρέπει να παίρνονται για βάση.

— Ναι αλλά, ο σύντροφος σας όμως επέμενε όχι μονάχα να γίνουν αποδεχτές, αλλά και να «Βαθύνουν» περισσότερο.

— Ίσως, ίσως, αλλά εγώ ήρθα με την καλή ιδέα να μη κοιτάξουμε τα περασμένα, είπε ο Γκέργκια. Ήταν οι ίδιες οι συνθήκες τέτοιες, που δε μας επέτρεπαν τότε να γνωρίσουμε την κατάσταση και τα προβλήματα. Τώρα το κυριότερο είναι να πάμε μπροστά πλάι πλάι σαν φίλοι και αδέρφια.

Στο μεταξύ άλλα μηνύματα φιλίας μας είχαν έρθει και έρχονταν από το Βελιγράδι. Άρχισαν τα πηγαινέλα των συντρόφων μας των διαφόρων τομέων στη Γιουγκοσλαβία και εκείνοι με τους οποίους συναντούνταν, προπαντός οι επίσημοι του κόμματος, τους υποδέχονταν με θερμά λόγια και δεν άφηναν ευκαιρία χωρίς να στείλουν και σε μένα τους χαιρετισμούς και τις «διαβεβαιώσεις» ότι «η φιλία» ανάμεσα στα κόμματα και τις χώρες μας «θα ενισχυθεί», ότι «το Βελιγράδι έχει και θα 'χει ανοιχτές τις θύρες για σας» κλπ.

Όλα αυτά, βλέποντας τα στην ολότητα, δεν μπορούσε να μη μας θερμαίνουν και να μη μας χαροποιούν. Και μεις οι ίδιοι ενδιαφερόμασταν για την ενίσχυση των αμοιβαίων σχέσεων, επιθυμούσαμε πρώτα απ' όλα το ίδιο το Κομμουνιστικό Κόμμα Γιουγκοσλαβίας και το νέο γιουγκοσλάβικο κράτος να είναι σε όσο το δυνατό πιο γερές και ορθές θέσεις. Νομίζαμε ασφαλώς και ελπίζαμε ότι είχαμε κάτι να μάθουμε απ' αυτούς, προπαντός για τα προβλήματα της οργάνωσης του νέου κράτους της λαϊκής δημοκρατίας, για τα οποία μας έλειπε η πείρα, για την ανοικοδόμηση και την οικοδόμηση της χώρας, για την αναγνώριση, την ενίσχυση και την κατοχύρωση των θέσεων μας στο διεθνή στίβο κλπ.

Γεγονός είναι ότι η γιουγκοσλάβικη κυβέρνηση ήταν η πρώτη που αναγνώρισε την Κυβέρνηση μας σαν νόμιμη κυβέρνηση και σύναψε με μας διπλωματικές σχέσης από την άνοιξη κιόλας του 1945[1]. Για την πράξη αυτή εκφράσαμε στους γιουγκοσλάβους συντρόφους τις ευχαριστίες και την ευγνωμοσύνη, παρ' όλο που, στο κάτω, κάτω, η πράξη αυτή ήταν μια ενέργεια απαραίτητη που κανονικά έπρεπε να γίνει αμέσως από κάθε κυβέρνηση οποιασδήποτε χώρας που ακολουθούσε ρεαλιστική πολιτική στο διεθνή στίβο.

Την αναγνώριση της Κυβέρνησης μας από τους άλλους δεν υπήρχε λόγος να την περιμέναμε και να την βλέπαμε σαν κάποια «χάρη» που μας γίνονταν, ή σαν μια «εξαιρετική φιλία» απέναντι μας. Η Κυβέρνηση μας ήταν απόλυτα νόμιμη· είχε αναδειχτεί στη φωτιά του αγώνα. Σαν αποτέλεσμα του ηρωικού και αδιάλλαχτου αγώνα που διεξάγαμε ενάντια στους καταχτητές και τους ντόπιους συνεργάτες τους, η Κυβέρνηση μας έχαιρε την υποστήριξη και την αγάπη όλου του λαού, ήταν αποφασισμένη και ακολουθούσε σωστή εξωτερική και εσωτερική πολιτική αρχών, αναγνώριζε τις υποχρεώσεις της και υπεράσπιζε τα δικαιώματα της στο διεθνή στίβο.

Συνεπώς, βλέποντας την ψύχραιμα ή, πώς να πούμε, από θέσεις αρχών, η πράξη της αναγνώρισης της Κυβέρνησης μας από μέρους της γιουγκοσλάβικης κυβέρνησης ήταν ενέργεια απόλυτα κανονική, ήταν ενέργεια που έπρεπε να γίνει απ' αυτή και από κάθε άλλη κυβέρνηση.

Ωστόσο, για τις τότε συνθήκες και περιστάσεις, όταν εμείς άδικα βρεθήκαμε μπροστά στο ανοιχτό μποϊκοτάζ και τις προσπάθειες των Αμερικάνο-άγγλων όχι για να μας αναγνωρίσουν, αλλά για να μας ανατρέψουν, όταν οι άλλοι ακόμα δε μας ανα-

1. Η απόφαση της γιουγκοσλάβικης κυβέρνησης για την αναγνώριση της Αλβανικής Δημοκρατικής Κυβέρνησης δημοσιεύτηκε την 1η του Μάη 1945.

γνώριζαν κλπ, η πράξη της γιουγκοσλάβικης κυβέρνησης άξιζε την εκτίμηση και την ευγνωμοσύνη μας. Επί πλέον, η έκρυθμη κατάσταση στην Ελλάδα, σαν αποτέλεσμα της στρατιωτικής επέμβασης των Αγγλο-αμερικάνων, παρουσίαζε μια νέα απειλή στα νότια σύνορα μας. Η ελληνική κυβέρνηση, σχηματισμένη στο εξωτερικό και φερμένη από τους συμμάχους ίσα και στο θώκο, διακήρυξε αμέσως ανοιχτά τις παλιές διεκδικήσεις για την απόσπαση του νότιου τμήματος της Αλβανίας. Το παλιό παραμύθι της λεγόμενης Βορείου Ηπείρου άρχισε και πάλι να κυκλοφορεί στις καγκελλαρίες των μεγάλων δυνάμεων και οι μοναρχοφασίστες έλληνες αντιπρόσωποι, υποστηριζόμενοι ανοιχτά από τους Αμερικάνους και τους Άγγλους, εξαπέλυσαν λυσσαλέα εκστρατεία σε διεθνείς διασκέψεις και συναντήσεις για νέο διαμελισμό της Αλβανίας. Εμείς υψώσαμε έντονα τη φωνή μας ενάντια σ' αυτή την άγρια και άδικη πολιτική που ακολουθούνταν σε βάρος του νέου κράτους μας και ήμασταν εμείς ακριβώς ο βασικός παράγοντας και η υπαριθμόν ένα εγγύηση που θα υπερασπίζαμε, όπως και υπερασπίσαμε, τα νόμιμα εθνικά δικαιώματα μας καθώς και τα δίκαια στο διεθνή στίβο. Οι εξωτερικοί παράγοντες που εκφράζονταν σ' όφελος μας είχαν αξία βοηθητικού παράγοντα, παράγοντα συμπαράστασης.

Κατά πρώτο λόγο, τον παράγοντα αυτό τον βλέπαμε και τον βρίσκαμε στην ορθή και διεθνιστική πολιτική της Σοβιετικής Ένωσης υπό την καθοδήγηση του Στάλιν, τον βλέπαμε στη σταλινική εξωτερική πολιτική, η οποία όμως υπεράσπισε τα συμφέροντα και τα δικαιώματα όλων των άλλων μεγάλων και μικρών χωρών και λαών, έτσι ακριβώς υπεράσπισε και τη δίκαιη υπόθεση μας. Οι αντιπρόσωποι του Στάλιν υποστήριξαν τη νέα Αλβανία και το καθεστώς της λαϊκής δημοκρατίας που εγκαθιδρύαμε· ταυτόχρονα, καταδίκαζαν τις προσπάθειες της διεθνούς αντίδρασης, τις απειλές και τις προσπάθειες τους να επέμβουν στις εσωτερικές μας υποθέσεις ή να αρνηθούν και καταπατήσουν τα δικαιώματα μας. Είναι γεγονός ότι στην περίοδο αυτή και η γιουγκοσλάβικη κυβέρνηση, με δηλώσεις ή και με αντιπροσώπους της, τέθηκε στην υπεράσπιση των δικαιωμάτων μας. Πρέπει μάλιστα να ειπωθεί ότι ο ζήλος της εκδηλώθηκε ιδιαίτερα ένθερμα σχετικά με την αναγνώριση και την υπεράσπιση των κρατικών συνόρων μας από τις βουλιμίες των άλλων. Παρακάτω θα εξηγήσω τι είδους ήταν η «υπεράσπιση» αυτή και που είχε την πηγή του ο παράξενος αυτός ζήλος των τιτοϊκών σχετικά με την υπόθεση μας. Εδώ θέλω μονάχα να υπογραμμίσω αυτό που ήταν φανερό και διακηρύσσονταν πομπώδικα απ' αυτούς το 1945 και το 1946, έτσι όπως διακηρύχτηκε και το 1970 και το 1980. Εμείς, ασφαλώς, για όσα ξέραμε και βλέπαμε τότε, δεν μπορούσαμε να μη εκφράσουμε την ευγνωμοσύνη για τη βοήθεια αυτή που μας παρείχαν και που αυτοί τη δέχονταν με ευχαρίστηση, μάλιστα ξίνιζαν όταν δεν τους εκφράζαμε σε αφθονία αυτή τη ευγνωμοσύνη, προπαντός όταν δεν τη δημοσιεύαμε στον τύπο, δεν την αναφέραμε σε ομιλίες ή δεν την στέλναμε σ' αυτούς γραπτώς. Θα διευκρινίσω τι ήταν κι αυτή η «συνήθεια» τους που το καθετί, ιδιαίτερα τις καλές δηλώσεις τις ζητούσαν γραπτώς και προπαντός δημοσιευμένες σ' εφημερίδες.

Θα μπορούσα να παρουσιάσω εδώ και αριθμό άλλων αποδειχτικών και απόψεων που σχετίζονται με τις «ένθερμες» σχέσεις μας με τους Γιουγκοσλάβους κατά τον πρώτο και δεύτερο χρόνο μετά την Απελευθέρωση (για οικονομική βοήθεια σ' αυτή την περίοδο ούτε μπορεί να γίνει λόγος), αλλά νομίζω ότι κι αυτά που ανέφερα είναι αρκετά για να αποδειχτεί η όλη αλήθεια σχετικά μ' αυτή τη λεγόμενη «περίοδο των θερμών και φιλικών σχέσεων» με τους Γιουγκοσλάβους. Θέλω να πω ότι, από τη μεριά τους, όλη αυτή η «καλωσύνη», η «βοήθεια», η «υποστήριξη» στην ουσία ήταν μονάχα μιά μπλόφα, μια μεγάλη κατεργαριά, μια παγίδα καλυμμένη με δάφνες και κλάδους ελαίας,

αλλά που κάτω από τα φύλλα κρύβονταν τα σιδερένια δόντια των ορκισμένων εχθρών του Κόμματος και της λευτεριάς της πατρίδας μας. Μ' αυτά που λέω δε θέλω με κανέναν τρόπο να πατήσω ούτε «το καλό», ούτε την αλήθεια, κι ούτε να παρερμηνεύσω ή να παρασιωπήσω τα γεγονότα, όπως ισχυρίζονταν και ισχυρίζονται οι τιτοϊκοί. Το Κόμμα μας ποτέ δεν είχε τέτοιο συνήθειο και στις γραμμές του δεν είχε επιτρέψει σε κανέναν να παραποιήσει όχι πια την ιστορία, αλλά ούτε λέξη από την ιστορία.

Τα γεγονότα είναι πεισματάρικα· ας αφήσουμε σ' αυτά το λόγο.

Σαν τη μεγαλύτερη και πιο «αναμφισβήτητη» βοήθεια και υποστήριξη που μας πρόσφεραν αμέσως εξ αρχής, οι Γιουγκοσλάβοι αναφέρουν λοιπόν, *την αναγνώριση της Κυβέρνησης μας απ' αυτούς το Μάη του 1945 και τις προσπάθειες σε διεθνείς διασκέψεις κλπ, για να αναγνωρίσουν και οι άλλοι την νόμιμη Κυβέρνηση μας και το απαραβίαστος των συνόρων μας.*

Σχετικά μ' αυτό εκείνοι παρουσιάζουν «αποδειχτικά», αναδημοσιεύουν δηλώσεις, απομνημονεύματα κλπ, κλπ. Ναι, τα αποδειχτικά αυτά, οι δηλώσεις αυτές υπάρχουν και εμείς ποτέ δεν τα αρνηθήκαμε. Οι τιτοϊκοί όμως έχουν προσπαθήσει πάντα να αποκρύψουν, «να ξεχάσουν», να εξαλείψουν κάθε ίχνος μιας σειράς άλλων γεγονότων και αποδειχτικών που αφορούν την ίδια υπόθεση και που συνέβηκαν την ίδια περίοδο. Συγκεκριμένα: τη στιγμή ακριβώς που αυτοί από τη μια μεριά εκλαΐκευαν θορυβώδικα την αναγνώριση της Κυβέρνησης μας, της ανεξαρτησίας της Αλβανίας και του απαραβίαστου της εδαφικής ακεραιότητας, από την άλλη, στα κρυφά, σε συζητήσεις υψηλού επιπέδου της κρατικής και κομματικής ηγεσίας, σκάρωναν σχέδια για την προσάρτηση της Αλβανίας και τη μετατροπή της σε έβδομη δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας! Από τις αρχές ακόμα του 1945, ένας από τους πιό στενούς συνεργάτες του Τίτο, ο Μόσε Πιγιάντε, ζήτησε ώστε η νέα καγκελλαρία της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της γιουγκοσλαβίας στο Βελιγράδι να μην αποτελούνταν από 6, αλλά από 7 κυβερνήσεις! Η 7η, σύμφωνα με τους τιτοϊκούς, προορίζονταν για τη «Γιουγκοσλάβικη Δημοκρατία της Αλβανίας!»[1].

Κάποιος από τους σημερινούς Γιουγκοσλάβους παρουσιάζει το αναντίρρητο αυτό γεγονός σαν φερσίματα και απερισκεψίες του Πιγιάντε, σαν «επιθυμίες», ή σαν «ταλαντεύσεις» που είχαν αρχικά οι άλλοι. Δεν είναι έτσι. Τα σχέδια αυτά για την προσάρτηση της Αλβανίας, λίγο αργότερα, το 1946 και, ιδιαίτερα στα 1947 και 1948, θα μας υποβάλλονταν επίσημα, άγρια και επίμονα από τον ίδιο τον Τίτο και τους ανθρώπους του. Γι' αυτό θα μιλήσουμε παρακάτω. Ο λόγος εδώ είναι μόνο να δείξουμε την κιβδηλότητα και την δόλια προστυχιά του Τίτο και συντροφιά σχετικά με τη δημόσια ενέργεια τους του 1945 για την «αναγνώριση» της Αλβανίας.

Γεννιέται όμως το ερώτημα: γιατί αποφάσισαν και ανάγγειλαν την αναγνώριση της Αλβανίας, της Κυβέρνησης μας κλπ, τον καιρό που χάλκευαν στα κρυφά σχέδια προσάρτησης; Μήπως βιάστηκαν; Μήπως λάθεψαν;! Κάθε άλλο! Κουτοί δεν ήταν και, ιδιαίτερα στις παγίδες και τα παρασκήνια, να μη τους τρώμε το δίκιο, έχουν αποδείξει απόλυτα την ικανότητα και την σατανικότητά τους.

Και στην προκειμένη περίπτωση, η ταχτική τους ήταν ραφιναρισμένη και πολυδιάστατη.

1 Εκτός των άλλων, και στο βιβλίο τους Βλαντιμίρ Ντεντιγέρ, «Noví prilozi za biografiju J. B. Tita» (Νέες προσθήκες στη βιογραφία του Τίτο) (2) Ριγέκα, 1981, σελ. 902, αναφέρεται: «Ο Μόσε Πιγιάντε, μεγάλος υποστηριχτής της Ομοσπονδίας της Γιουγκοσλαβίας και της Αλβανίας, πρότεινε... όπως στα σχέδια της νέας δομής της ομοσπονδίας στο νέο Βελιγράδι περιληφθεί αμέσως ο σχηματισμός 7 κυβερνήσεων: για τις 6 γιουγκοσλάβικες δημοκρατίες και για την Αλβανία».

Ο Τίτο και συντροφιά νόμιζαν (και εδώ έκαμαν σοβαρό λάθος), ότι η Αλβανία, με τον έναν ή τον άλλο τρόπο, θα ανήκε σ' αυτούς. Τις θέσεις κλειδιά στην ηγεσία μας, μετά το Μπεράτι, τις εξασφάλισαν, τη φιλία μας ευφορίας απέναντι τους τη γνώριζαν και τη νιώθανε, κάποιο εμπόδιο που είχε μείνει σκέφτονταν πως εύκολα θα το ξεπεράσουν. Επομένως, «τον εσωτερικό παράγοντα» τον θεωρούσαν γενικά λυμένον. Τώρα, το ζήτημα ήταν η προσάρτηση της Αλβανίας να μη δημιουργήσει συζητήσεις και φασαρίες στο διεθνή στίβο και με κανέναν τρόπο να μη θεωρηθεί από τους άλλους σαν προσάρτηση manu militari, σαν επακόλουθο του πολέμου κλπ. Αυτή η προσάρτηση, σύμφωνα μ' αυτούς, έπρεπε να γίνει σε ειρηνικές συνθήκες και να φέρει τη σφραγίδα της «νόμιμης θέλησης» του αλβανικού κράτους και της νόμιμης Κυβέρνησης του. Έτσι δε θα είχαν μπερδέματα. Ακριβώς γι' αυτό, σαν πρώτο βήμα, έπρεπε να αναγνωριστεί η Αλβανία σαν αυτοτελές κράτος, έπρεπε να αναγνωριστεί η νέα Αλβανική Κυβέρνηση σαν νόμιμη κυβέρνηση που εξέφραζε τους πόθους και τις επιθυμίες του λαού. Όταν όλοι, και προπαντός «οι μεγάλοι» θα είχαν πραγματοποιήσει αυτή την αναγνώριση, τότε εννοείται ότι η «επιθυμία» μιας νόμιμης και αναγνωρισμένης στον κόσμο κυβέρνησης να ενωθεί με όποιον θέλει, δηλαδή, στη συγκεκριμένη περίπτωση με τη Γιουγκοσλαβία, δεν είχε γιατί να προκαλέσει ανησυχία και περιπλοκές. Λύνονταν έτσι και το πρόβλημα της Κοσόβας· δεν έμπαινε το ζήτημα να ενωθεί αυτή με την Αλβανία, αλλά η Αλβανία «να ενωθεί» μ' αυτή στο πλαίσιο της Γιουγκοσλαβίας του Τίτο!

Σ' αυτό απέβλεπε, πάνω απ' όλα, η γιουγκοσλάβικη κυβέρνηση με την πράξη της της 1ης του Μάη 1945. Μ' αυτό έδινε το «παράδειγμα» στους άλλους να σπεύσουν στην αναγνώριση της νόμιμης κυβέρνησης μιας κυρίαρχης χώρας. Αυτό το σκοπό είχαν όλες οι «βοήθειες» και οι «προσπάθειες» της να επηρεάσουν την Αγγλία, τις ΕΠΑ, τη Γαλλία κλπ, για να αναγνωρίσουν την ανεξαρτησία της Αλβανίας και τη Δημοκρατική μας Κυβέρνηση. Ο Τίτο και συντροφιά έκαμαν, λοιπόν, μια ντε γιούρε αναγνώριση της Αλβανίας για να καταβροχθίσουν ντε φάκτο την Αλβανία.

Στο πλάνο αυτό εντάσσονται και όλες οι προσπάθειες τους «για να χτυπήσουν» τις βλέψεις και τις αξιώσεις των άλλων, ιδιαίτερα των ελλήνων μοναρχοφασιστών σχετικά με το διαμελισμό της Αλβανίας. Ακόμα και στις μέρες μας διατυμπανίζεται θορυβώδικα στο Βελιγράδι αυτή η «βοήθεια» εκείνης της περιόδου, προβάλλεται μάλιστα και σαν «επιχείρημα» ότι η γιουγκοσλάβικη ηγεσία όχι μόνο δεν ήθελε δήθεν την προσάρτηση της Αλβανίας, αλλά βοήθησε να μη θιχτεί κανένα τμήμα εδάφους της Αλβανίας από τις τότε μοναρχοφασιστικές διεκδικήσεις!

Περί τα μέσα Αυγούστου 1946, ενώ στο Παρίσι είχαν αρχίσει οι εργασίες της Διάσκεψης της Ειρήνης, εμείς και όλη η διεθνής κοινή γνώμη ακούσαμε τη δριμύτατη καταγγελία που έκαμε ο Μόσε Πιγιάντε σε μιά από τις συνεδριάσεις της Διάσκεψης ενάντια στην πρόταση του Τσαλδάρη[1], για μια μυστική ελληνο-γιουγκοσλάβικη συμφωνία για το διαμελισμό της Αλβανίας.

Λίγες μέρες ύστερα από το λόγο του Πιγιάντε, πήγα μόνος μου στο Παρίσι[2] για να ηγηθώ της αντιπροσωπείας μας σ' αυτή τη Διάσκεψη και από την πρώτη συνάντηση εξέφρασα στον Πιγιάντε την ευαρέσκεια για τη στάση του και τη στάση της γιουγκοσλάβικης κυβέρνησης ενάντια στη βρωμερή πρόταση του Τσαλδάρη. Ήμουν μαζί με τον Μολότωφ τη στιγμή που συνάντησα τον Πιγιάντε και τα λόγια μου πολύ τον

1. Τότε πρωθυπουργός της Ελλάδας και αντιπρόσωπος της στη Διάσκεψη της Ειρήνης στο Παρίσι.

2. Ο σύντροφος Ενβέρ Χότζια αναχώρησε για το Παρίσι στις 18 Αυγούστου 1946.

ικανοποίησαν, ακόμα περισσότερο που του τα είπα παρουσία του Μολότωφ.

— Οι μοναρχοφασίστες λύκοι με τη λυσσαλέα τους δίψα έβαλαν στο χέρι μου ένα μεγάλο τεκμήριο, άρχισε να απαγγέλει με ολοφάνερο κομπασμό ο Πιγιάντε. Αλλά κι εγώ όμως το εκμεταλλεύτηκα και αμόλησα τη «βόμβα» στη Διάσκεψη!

Όταν ο Πιγιάντε τελείωσε την έμφαση, ο Μολότωφ ήρεμα και ευθυμόλογα του είπε:

— Πολύ καλά τους έκανες! Αλλά ο σύντροφος Ενβέρ δεν βρίσκονταν εδώ εκείνες τις μέρες και δεν ξέρει τις λεπτομέρειες πώς σου την έδωσαν οι Έλληνες στο χέρι αυτή τη «βόμβα».

— Με κάλεσε ο Τσαλδάρης σε μυστική συνομιλία — άρχισε να αφηγείται κεφάτος ο Μόσε Πιγιάντε — και μου είπε: «Εμείς έχουμε παλιές διεκδικήσεις έναντι της νότιας Αλβανίας, αλλά και εσείς, οι Σέρβοι, έχετε διεκδικήσεις έναντι της βόρειας Αλβανίας. Ελα να συνεννοηθούμε, να συμφωνήσουμε τι σας ανήκει και τι μας ανήκει και να τελειώνουμε τη δουλειά με την Αλβανία. Αυτή δεν πρέπει να υπάρχει σαν μήλο έριδας μεταξύ μας. Ας είναι ένα γλυκό μήλο μοιρασμένο στα δυό με κατανόηση!» Να μέχρι πού φτάσανε! είπε ο Πιγιάντε και προσήλωσε πάνω μας το βλέμμα του για να ιδεί ποιά εντύπωση έκαμαν τα λόγια του.

— Ναί, ναί! του απάντησε με σοβαρότητα ο Μολότωφ και τον ρώτησε: — Και μετά πώς πήγε η συνεννόηση;!

— Εμείς δε μπορούσαμε ποτέ να επιτρέψουμε κι ούτε θα επιτρέψουμε να θίξουν την αδελφή μας Αλβανία, γι αυτό στη Διάσκεψη τους έκαμε αυτό που δεν φαντάζονταν, δήλωσε ο Πιγιάντε.

Του εξέφρασα ακόμα μια φορά τις ευχαριστίες για τη δήλωση αυτή, θεωρώντας την σαν διεθνιστική βοήθεια και υπεράσπιση από τον αντιπρόσωπο μιας αδελφής χώρας. Αλλά δεν ήξερα τότε ότι ακριβώς αυτός ο «υπερασπιστής» του νότιου τμήματος της Αλβανίας έκρυβε μέσα του το όνειρο της καταβρόχθισης όλης της Αλβανίας, δεν ήξερα ότι αυτός ακριβώς ο Πιγιάντε ήταν εκείνος που από το 1945 ακόμα ήθελε να μας «επιφυλάξει» την έδρα της 7ης κυβέρνησης στην κεντρική γιουγκοσλάβικη καγκελλαρία!

Επομένως, σύμφωνα με το μυστικό σχέδιο για την προσάρτηση όλης της Αλβανίας, οι άνθρωποι του Τίτο δεν είχαν πώς να μη βγουν στην «υπεράσπιση» του νότιου τμήματος που διεκδικούσε ο Τσαλδάρης. Αυτοί πίστευαν ότι τα πράγματα θα έβγαιναν σ' όφελος τους και, σε μια τέτοια περίπτωση, γιατί να επιτρέψουν και στον Έλληνα να θίξει την εκλεχτή των ονείρων τους, την Αλβανία, εφ' όσον μπορούσαν οι ίδιοι να την απολαύσουν ολόκληρη;

Κοντολογής, οι γιουγκοσλάβοι «υπερασπιστές» δεν υπεράσπιζαν την Αλβανία σαν ελεύθερο και κυρίαρχο κράτος, αλλά υπεράσπιζαν εκείνα τα εδάφη που στα μυστικά σχέδια τους αποτελούσαν το νότιο κυβερνείο του «μεγάλου γιουγκοσλάβικου κράτους» των πολλών εθνών και λαών, που από αιώνες το ονειρεύονταν.

Αυτή ήταν, λοιπόν, η κυριότερη βάση απ' όπου πήγαζε όλος αυτός ο ζήλος των Γιουγκοσλάβων για την «αναγνώριση της Αλβανίας» και για το «απαραβίαστο» των συνόρων της.

Φυσικά, σε συνάρτηση με τη βασική αυτή στρατηγική και τις τότε περιστάσεις, ο Τίτο και συντροφιά, με την πολιτική αυτή «υπεράσπισης», «διεθνισμού» κλπ, πραγματοποιούσαν ταυτόχρονα και άλλους σκοπούς.

Βγαίνοντας στην πρώτη γραμμή των «υπερασπιστών» της υπόθεσης της Αλβανίας, εκείνοι επένδυαν κεφάλαιο στον δημοκρατικό και προοδευτικό κόσμο για να

προβάλλουν τη χώρα τους σαν «πρωταγωνιστή της υπεράσπισης» των δικαιωμάτων των άλλων χωρών, σαν «σημαίνοντα διεθνιστή», σαν κράτος και σαν κόμμα που δεν τρέφουν καθόλου φιλοδοξίες προσάρτησης και ηγεμονισμού. Απεναντίας, έδιναν στην κοινή γνώμη να καταλάβει ότι και τότε που οι άλλοι τους μιλούν για συναλλαγές και μ'στικά σύμφωνα σε βάρος τρίτων (όπως στην περίπτωση του Τσαλδάρη), αυτοί όχι μόνο δε δέχονται, αλλά και καταγγέλουν δημόσια τους επεκτατικούς! Λάγαροι του κόσμου! — να τι μπορούσες να πεις για τους ανθρώπους του Τίτο.

Το παιγνίδι γίνονταν έτσι ραφινάτο και επικίνδυνο. Η εμφάνιση τους σαν «λάγαροι» σ' αυτή την πρώτη φάση θα τους χρησίμευε σαν γερό επιχείρημα «για να αποδείξουν» αργότερα, στο δεύτερο βήμα, ότι στο ζήτημα της ένωσης της Αλβανίας με τη Γιουγκοσλαβία δεν υπάρχει καμιά μυστική συνωμοσία και δάχτυλος από μέρους των Γιουγκοσλάβων. «Όχι», θα έλεγαν αυτοϋπερασπιζόμενοι ο Τίτο και συντροφιά, «εμείς δεχτήκαμε την ένωση, γιατί αυτή ήταν επιθυμία των ίδιων των Αλβανών, εμείς δεν είχαμε καμιά αξίωση. Απεναντίας, όπως ξέρετε, κύριοι, ήμασταν εμείς αυτοί που βγήκαμε στην υπεράσπιση της ανεξαρτησίας της Αλβανίας και της αναγνώρισης αυτής της ανεξαρτησίας ακόμα και τότε που οι άλλοι σιωπούσαν ή επιδίωκαν να την διαμελίσουν».

Πολλά χρόνια αργότερα, όταν όχι μόνον για τους γιουγκοσλάβους σωβινιστές, αλλά και για οποιονδήποτε άλλον, έγινε ξεκάθαρο ότι, ως προς την Αλβανία, ο Τίτο είχε κάνει τους λογαριασμούς χωρίς τον ξενοδόχο, θα έβγαινε ξανά ένας έλληνας μοναρχοφασίστας και, από «ισότιμες θέσεις» τώρα, θα επαναλάβαινε στους Γιουγκοσλάβους την ενέργεια του Τσαλδάρη του 1946. Μονάχα που η νέα προσπάθεια για παζάρεμα διέφερε κάπως από την πρώτη. Αυτή τη φορά το επίπεδο των συμμετεχόντων ήταν ανώτερο: Την πρόταση για τη διαίρεση της Αλβανίας θα την έκανε προς τον πρόεδρο της Γιουγκοσλαβίας, τον Τίτο, ο ίδιος ο μονάρχης της Ελλάδας, ο Παύλος. Η άλλη διαφορά έγκειται στο γεγονός ότι αυτή τη φορά ο Τίτο δεν το θεώρησε λογικό να καταγγείλει την πρόταση του βασιλιά ούτε μπροστά του και κατ' ιδίαν, και άσε μετά δημόσια.

Φυσικά, τι ήταν αυτό «το αστείο βασιλιάδων» που γίνονταν στην Κέρκυρα, ακριβώς αντίκρυ στην Αλβανία, το έδειξε και θα το δείξει ο καιρός. Αλλά ένα πράγμα είναι αναμφισβήτητο: η περιβόητη αλεπού του Αισώπου είπε «αγουρίδες» τα σταφύλια που λιμπίζονταν, μόνον όταν δε μπορούσε να τα φτάσει!

Αλλά, όπως είπα, αυτό αφορά μιά μετέπειτα περίοδο, όταν από χρόνια είχαμε έρθει ήδη στα μαχαίρια με τον σύγχρονο γιουγκοσλάβικο ρεβιζιονισμό. Ας επανέλθουμε, λοιπόν, στην περίοδο της «φιλίας» στην περίοδο όταν ο Τίτο και συντροφιά μας «υπεράσπιζαν» και μας υποστήριζαν ντε γιούρε για να μας καταβροχθίσουν ντε φάκτο.

Τέτοια ήταν τότε απ' όλες τις άλλες πλευρές της η πραγματικότητα της γιουγκοσλάβικης πολιτικής απέναντι μας. Αυτό το σκοπό επιδίωκε και η απρόσμενη «συμπαράσταση» και «υποστήριξη» που άρχισε να εκδηλώνει απέναντι μου ο Βελιμίρ Στόινιτς μετά από τη συνωμοσία του Μπεράτι, και οι «χαιρετισμοί» που ο Τίτο και συντροφιά που έστελναν με το έναν ή τον άλλο, και αυτό το ανώτερο γιουγκοσλάβικο παράσημο που μου απένειμαν αυτοί το 1946. Όλα γίνονταν για να χαλαρώσουν την επαγρύπνηση μας, για να καλύψουν με τριανταφυλλένιο προπέτασμα καπνού κάθε υποψία για τη συνωμοσία, για μας δώσουν το χτύπημα όταν ακριβώς δεν το περιμέναμε.

Οπως θα μαθαίναμε αργότερα, ενώ σε μένα έδιναν «πιστοποιητικά» καλής πίστης και ευγνωμοσύνης, συνέχιζαν ταυτόχρονα την παραπέρα προτροπή και γαργάλεμα

της φιλοδοξίας του Κώτσι Τζότζε, του Νάκο Σπύρου, του Σεϊφουλά Μαλεσόβα με σκοπό αυτοί να έκαναν τώρα αυτό που δεν πέτυχαν να κάμουν στο Μπεράτι — το παραμέρισμα μου από την ηγεσία του Κόμματος. Στην πρώτη αυτή περίοδο ο Νάκο Σπύρου εκδήλωνε όλη τη φυλογιουγκοσλάβικη φλέβα του, αργότερα όμως θα αποδείχνονταν ότι οι αμοιβαίοι δεσμοί του Νάκο και της γιουγκοσλάβικης ηγεσίας δεν είχαν καμιά σωστή και μαρξιστική βάση. Ήταν δεσμοί κατασκοπείας. Ο Νάκο ονειροπολούσε να γίνει Γενικός Γραμματέας του Κόμματος και, για να με αντικαταστήσει, σκέφτηκε να χρησιμοποιήσει τους Γιουγκοσλάβους, αλλά ήταν οι Γιουγκοσλάβοι που χρησιμοποίησαν το Νάκο για τους σκοπούς τους. Σ' αυτή ακριβώς την περίοδο ανήκει εκείνο το πρόστυχο και ποταπό ντοκουμέντο του Νάκο Σπύρου, ο οποίος, σε δρόμο κατασκοπευτικό, απευθύνονταν στη γιουγκοσλάβικη ηγεσία με τα χειρότερα λόγια για μένα και ζητούσε να εξεταστεί η υπόθεση μου, μ' ένα λόγο, να ασκούσαν την επιρροή τους για να με ανατρέψουν από το καθήκον στο οποίο με είχε εκλέξει το Κόμμα.

Οι Γιουγκοσλάβοι όμως αποσιώπησαν το αίτημα που τους έκαμε ο Νάκο, γιατί, όπως φαίνεται, είδαν στο Νάκο τον άνθρωπο που μπορούσε να τους φέρει φασαρίες ή να τους χαλάσει τη δουλειά. Προτίμησαν περισσότερο τον Κώτσι Τζότζε. Ο Νάκο, βαριά θιγμένος, αλλά και με άσβηστη φιλοδοξία, μπήκε σε άλλους δεσμούς. Οι Γιουγκοσλάβοι θα βλέπανε τους νέους δεσμούς του Νάκο, αλλά για το ενοχοποιητικό του ντοκουμέντο θα εξακολουθούσαν να τηρούν απόλυτη σιωπή. Ωστόσο, στις βαριές συνθήκες του Νοέμβρη 1947 (γι' αυτό θα μιλήσω παρακάτω), οι άνθρωποι του Τίτο θα έβγαζαν από το συρτάρι το ενοχοποιητικό ντοκουμέντο και θα το έβαζαν μπροστά στο Νάκο σαν πίεση, σαν «όπλο», με το οποίο ο τελευταίος στις βαριές περιστάσεις που δημιουργήθηκαν θα αυτοκτονούσε. Αλλά κι αυτή τη φορά εμάς δε θα μας λέγανε τίποτε, γιατί στους Γιουγκοσλάβους συνέφερε τότε να παραμείνουν όσο το δυνατό πιό μυστηριώδεις για μας οι συνθήκες αυτοκτονίας του Νάκο Σπύρου. Ακόμη και αργότερα οι Γιουγκοσλάβοι το ντοκουμέντο αυτό θα το έβγαζαν από τα συρτάρια τους και θα δημοσίευαν μονάχα μερικές περικοπές του, με σκοπό να δημιουργήσουν στην κοινή γνώμη όσο το δυνατό πιο κακή εντύπωση για μας.

Τέτοιοι ήταν λοιπόν «οι γιουγκοσλάβοι σύντροφοι», αυτοί που μας παρίσταναν τους «λάγαρους μαρξιστές» και που, δυστυχώς, εμείς από έλλειψη αποδειχτικών και από έλλειψη ενότητας στις γραμμές μας, τους θεωρούσαμε σαν συντρόφους και φίλους ακόμα και στα 1945, και στα 1946.

Φυσικά, και σ' αυτή την περίοδο υπήρχαν κάτι σημάδια, μερικές ενδείξεις, μικρές ή μεγάλες, που δεν μπορούσαν ν' αποκρυφτούν και που δεν μας άφηναν καλή εντύπωση.

Πήγαιναν στο Βελιγράδι για επισκέψεις ή με δουλειά ομάδες συντρόφων ή καμιά αντιπροσωπεία της νεολαίας ή της οργάνωσης των γυναικών και σ' αυτούς οι γιουγκοσλάβοι σύντροφοι, προς έκπληξη μας, ανέβαζαν και κατέβαζαν με επαίνους το όνομα και τις «αξίες» της Λιρί Γκέγκα! Χρειάστηκε κάποια φορά να πάει στη Γιουγκοσλαβία κι αυτή που είχε καταδικαστεί στο Μπεράτι (δε θυμάμαι γιατί και σε ποιες συνθήκες, αλλά σίγουρα ήταν η επέμβαση και η μεσολάβηση των ίδιων των Γιουγκοσλάβων), και σ' αυτή τη διαγραμμένη από το Πολιτικό μας Γραφείο και από την Κεντρική Επιτροπή του Κόμματος για βαριά σεχταριστικά λάθη, επιφυλάχτηκε θερμή και εγκάρδια υποδοχή από τον υπαριθμό δύο της γιουγκοσλάβικης ηγεσίας — το Μυλοβάν Τζίλας! Άρχισαν να μας κάνουν πιέσεις για να αποκαταστήσουμε αυτή, καθώς και τον Υμέρ Ντισνίτσα, που τον είχαμε καταδίκασει για οπορτουνισμό.

Τί όνομα να βάζαμε σ' αυτές τις ενέργειες των γιουγκοσλάβων συντρόφων;! Αυ-

τοί, με βάση τα λάθη και τα σφάλματα αυτών των δύο στοιχείων εξαπέλυσαν ενάντια τους ένα σωρό κατηγορίες και έστησαν μιά ολόκληρη πλατφόρμα, την πλατφόρμα του Μπεράτι. Πώς, λοιπόν, τους παραστέκονταν τώρα και μας πίεξαν να τους ξαναμπάσουμε στην ηγεσία του Κόμματος;! Περίεργο!

Όπως είπα πιό πάνω, η Λιρί Γκέγκα ήταν δικός τους άνθρωπος, ορκισμένος πράχτοράς τους και στο Μπεράτι αναγκάστηκαν να τη θυσιάσουν, να την «καταδικάσουν», όχι για τις ζημιές που έφερε στο ΚΚΑ, αλλά αποκλειστικά και μόνο για να παρουσιάσουν τα λάθη της, όπως και τα παρουσίασαν, σαν λάθη τη ηγεσίας του Κόμματος, κυρίως δικά μου και του Μιλαντίν. Ύστερα απ' αυτό ήταν επόμενο να ζητήσουν απο μας την αποκατάσταση της Λιρί Γκέγκα. Όσον αφορά τον Υμέρ Ντισνίτσα, οι Γιουγκοσλάβοι ήθελαν να τον αποκαταστήσουν, γιατί γνώριζαν από καιρό τις οπορτουνιστικές και συμβιβαστικές του τάσεις. Ένας τέτοιος οπορτουνιστής στην ηγεσία μας θα ήταν μια ψήφος παραπάνω υπέρ των μυστικών σχεδίων των Γιουγκοσλάβων.

Εμείς, φυσικά, παρ' όλο που δεν ξέραμε και δεν καταλαβαίναμε τότε τα αναρίθμητα «παράξενα» των Γιουγκοσλάβων, δεν συμφωνήσαμε με τις προτάσεις τους. Φάνηκε σαν να μη «δυσαρεστήθηκαν» γι' αυτό και εμείς συνεχίζαμε τη δουλειά μας, διατηρώντας, όπως πάντα, τήν εκτίμηση και τη φιλία μαζί τους, αλλά και βαδίζοντας προσεχτικά σ' αυτό το δρόμο. Επί πλέον, την περίσκεψη μας αυτή την υπαγόρευαν πολλές θέσεις και απόψεις τους, οι οποίες ή αύξαναν τα ερωτηματικά μας, ή μας βάζανε σε σοβαρές υποψίες και ανησυχίες.

Κατά τον Απρίλη του 1945 πήγε στη Γιουγκοσλαβία μιά ομάδα στρατιωτικών για να αποχτήσουν πείρα παρακολουθώντας κάποιο φροντιστήριο ή σεμινάριο που είχε οργανωθεί για τους γιουγκοσλάβους στρατιωτικούς. Μόλις επέστρεψαν, ήρθαν στο γραφείο μου ο Μεχμέτ Σέχου, ο Κρίστο Θεμέλκο, ο Ταχίρ Κανταρέ, νομίζω και δυό — τρεις άλλοι, και άρχισαν να μου περιγράφουν τί άκουσαν και τι έμαθαν:

— Έγινε μιά ανάλυση των μεγάλων θεμάτων για την πείρα της Οχτωβριανής Επανάστασης και της επανάστασης στη Γιουγκοσλαβία, άρχισε να αναφέρει ο Μεχμέτ Σέχου. Οι ίδιοι οι σύντροφοι Τίτο και Καρντέλι ανάπτυξαν τη στρατηγική και τη ταχτική του γιουγκοσλάβικου κόμματος πάνω σ' αυτό το κεφαλαιώδες ζήτημα. Κατά ενδιαφέροντα τρόπο και με δημιουργική πρωτοτυπία οι σύντροφοι...

— Ναι, ναι, και τι ειπώθηκε συγκεκριμένα;! είπα παρεμβαίνοντας για να δώσω να καταλάβει στο Μεχμέτ Σέχου να μπει στο περιεχόμενο.

— Η ουσία είναι το εξής συμπέρασμα: η γιουγκοσλάβικη επανάσταση δεν ακολούθησε τα ίχνη της ρώσικη επανάστασης, η καθεμιά είχε τις ιδιομορφίες της. Η ρωσική επανάσταση δεν μπορούσε να εφαρμοστεί στις συνθήκες της Γιουγκοσλαβίας, γι' αυτό η γιουγκοσλάβικη επανάσταση είναι ιδιότυπη και εδώ έγκειται η αξία του συντρόφου Τίτο και πάνω σ' αυτή τη βάση πρέπει να οργανωθούν οι στρατοί μας.

— Αυτό είναι συμπέρασμα που το βγάζετε απ' αυτά που ακούσατε, ή είναι συμπέρασμα που έβγαλαν οι γιουγκοσλάβοι σύντροφοι; τον ρώτησα με ιδιαίτερη προσοχή.

— Είναι συμπέρασμα στο οποίο έχουν καταλήξει πιά οι σύντροφοι Τίτο και Καρντέλι, απάντησε ο Μεχμέτ Σέχου.

Θυμήθηκα αμέσως το διάλογο με τον Τέμπο την άνοιξη του 1943 για το ίδιο πρόβλημα. Ακριβώς αυτό «το συμπέρασμα», αυτή την άποψη μας σερβίρισε τότε ο Τέμπο και εγώ τον αντέκρουσα αποφασιστικά θεωρώντας αυτό μη σωστό και υποτίμηση προς τις αξίες και τη διεθνή σημασία της Μεγάλης Οκτωβριανής Επανάστασης. Τότε απέδωσα το σφάλμα στον Τέμπο, τώρα στην ίδια θέση μας βγαίνουν ο Τίτο και ο Καρντέλι.

Ο Μεχμέτ Σέχου ένιωσε την αποδοκιμασία μου και άλλαξε αμέσως ταχτική. Αποσύρθηκε από τήν παραπέρα έκθεση της νέας γιουγκοσλάβικης «στρατηγικής και ταχτικής» και άφησε τον Κρίστο Θεμέλκο να ριχτεί στα θολά νερά.

Ο τελευταίος μας έκαμε ολόκληρη έκθεση των απόψεων που εξεφράστηκαν από τον Τίτο, τον Καρντέλι και από άλλους γιουγκοσλάβους ηγέτες. Εκτός απ' αυτό πού ανέφερα πιο πάνω, οι άλλες ιδέες αναφέρονταν στα «στάδια της επανάστασης» όπου οι Γιουγκοσλάβοι έλεγαν ότι «εφόσον δε λύθηκε ακόμα το στάδιο της αστικοδημοκρατικής επανάστασης, εμείς θα βραδύνουμε την μετάβαση στο δεύτερο στάδιο, σ' αυτό της προλεταριακής επανάστασης»· ότι «ο δρόμος της μετάβασης από το πρώτο στο δεύτερο στάδιο, είναι ο δρόμος των μεταρρυθμίσεων» ότι «τα εθνικοαπελευθερωτικά συμβούλια είναι όργανα της αστικοδημοκρατικής επανάστασης»· ότι «μιά από τις διαφορές μεταξύ της Οκτωβριανής Επανάστασης και της γιουγκοσλάβικης επανάστασης είναι ότι στη γιουγκοσλάβικη επανάσταση η αστική τάξη είναι μέλος, συμμέτοχος του μετώπου»· ότι «ο Τίτο έχει εμπλουτίσει το μαρξισμό με την ταχτική του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα» (!) κλπ, κλπ.

Δεν μπορώ να πω ότι το καθετί το είχα ξεκάθαρο από εκείνες ακόμα τις στιγμές, αλλά πολλές απ' αυτές τις απόψεις μου φάνηκαν ύποπτες, ακόμα και απαράδεχτες, μερικές μύριζαν κομπορρημοσύνη και ακατάληπτη μεγαλομανία, άλλες ήταν γεμάτες διφορούμενα και εγκυμονούσαν μεγάλους κινδύνους.

Μιλώντας πολύ προσεχτικά είπα στους συντρόφους ότι τα προβλήματα αυτά είναι σημαντικά, αλλά πολύ δύσκολα, γιατί σίγουρα οι ίδιοι οι γιουγκοσλάβοι σύντροφοι έχουν υπό μελέτη τα προβλήματα αυτά, ότι η πείρα του αγώνα και της επανάστασης δε γενικεύονται αμέσως και εύκολα κλπ.

— Αυτά σας τα λέω για να είστε μετρημένοι και προσεχτικοί, τόσο στις συζητήσεις και στις διαλέξεις που θα κάνετε, όσο και στην καθημερινή μας δουλειά, είπα στους συντρόφους. Άλλωστε, αφού οι γιουγκοσλάβοι σύντροφοι δεν έδωσαν δημοσιότητα στα όσα είπαν εκεί, εσείς δεν πρέπει να ανακατευτείτε προπαγανδίζοντας ης απόψεις που ακούσατε. Το καθετί πρέπει να το μετράμε, να το ζυγίζουμε και να το παραβάλλουμε προς τα διδάγματα του μαρξισμού-λενινισμού, τους είπα τελικά. Κατ' αυτό τον τρόπο και θα διδασκόμαστε, και λάθη δε θα επιτρέψουμε.

Οι στρατηγοί σηκώθηκαν κι έφυγαν, αλλά αυτά που μου είπαν θα τα κοσκϊνιζα για πολύ καιρό στο νου μου. Από τη μια μεριά με ανησύχησε το περιεχόμενο των απόψεων που εξέφρασαν οι γιουγκοσλάβοι σύντροφοι, η μανία τους να βγουν τόσο γρήγορα σε μεγάλες «γενικεύσεις» και σε μεγάλες αξιώσεις μέχρι και σαν «εμπλουτιστές» του μαρξισμού-λενινισμού! Σκέφτηκα όμως ότι σε τέτοια εσπευσμένα συμπεράσματα τους οδηγεί ίσως η πρώτη μετά τη νίκη έξαρση. Ο καιρός θα βαλα το καθετί στη θέση του, η βοήθεια των συντρόφων, ιδιαίτερα των σοβιετικών για τη διασαφήνιση των πραγμάτων και την τήρηση σωστών θέσεων, δε θα λείψει ούτε προς αυτούς, ούτε προς εμάς.

Ανησυχούσαν περισσότερο για τους συντρόφους μας. Κατενθουσιάζονταν πολύ γρήγορα από καθετί που έλεγαν οι Γιουγκοσλάβοι. Φυσικά, τον Τίτο και συντροφιά τους θεωρούσαμε συντρόφους και φίλους, αλλά την τάση να «αφομοιώνουμε» σώνει και καλά ό,τι έλεγαν αυτοί, δεν την έβλεπα σωστή και κομμουνιστική. Δεν ήταν μόνο αυτή η περίπτωση που παρατηρούσα τέτοιο είδος έξαρσης ευφορίας και υποταγής προς τον «μεγάλον» τον «ισχυρό».

Την περίοδο εκείνη είχε πάει στο Βελιγράδι γιά «ιδιαίτερες» υποθέσεις ο Κώτσι

Τζότζε και μόλις επέστρεψε ήρθε στο γραφείο μου. Ήταν εκεί και ο Σεϊφουλά Μαλεσόβα και ο Πάντι Κρίστο.

— Τι τιμές και τι υποδοχή μας έκαμαν! μου είπε. Δε μπορώ να στα μολοήσω. Εκτός από τον στρατηγό Μάρκο (είχε το λόγο για τον Ράνκοβιτς), με υποδέχτηκαν και οι ίδιοι οι σύντροφοι Τζίλας και Καρντέλι!

Τα ονόματα των δύο αυτών τελευταίων τα ανέφερε με τέτοιον τόνο ευλάβειας, λες και είχε συναντήσει τον Κώτσι ο ίδιος ο «θεός».

— Ποιοι είναι αυτοί; τον ρώτησα αμέσως σαν τυχαία, σαν «να το 'φερε ο λόγος». Φυσικά ήξερα καλά ποιοί ήταν ο Τζίλας και ο Καρντέλι. Δεν είχα καμιά κακή εντύπωση απέναντι τους κι ούτε ήθελα να θίξω το κύρος τους, αλλά η ευλάβεια του Τζότζε δε μου φάνηκε σωστή.

Ο Κώτσι θίχτηκε από την «αδιάκριτη» ερώτηση που τού έκαμα.

— Οι σύντροφοι Τζίλας και Καρντέλι;! είπε με ορθάνοιχτα μάτια σαν να Όελε να μου έκφρασει την έκπληξη του. Αυτοί είναι οι πιό μυαλωμένοι άνθρωποι του Τίτο, είναι μεγάλοι ηγήτορες. Πώς να σου το πω, είναι οι ιδεολόγοι του κόμματος.

— Ααα! του είπα εκφράζοντας «έκπληξη», —μας είναι αλήθεια μεγάλοι! Τι σου μίλησαν;

— Για όλα τα πράγματα κουβεντιάσαμε. Από λίγο και για όλα. Για τον αγώνα, για την κυβέρνηση, για την ασφάλεια, για την άμυνα. Μας είπαν καλά λόγια. Θα μας βοηθήσουν. «Μη βιάζεστε σ' αυτή την περίοδο γιατί θα μπερδέψετε... την πορεία της επανάστασης»! μου είπαν.

— Πώς την πορεία; τον ρώτησα.

— Δηλαδή, όπως μου 'παν — ξερομάσησε ο Κώτσι Τζότζε — αυτό πάει να πει τα σκαλοπάτια, τα βήματα...

— Τα στάδια της επανάστασης, να τι σου είπαν! διόρθωσε ο Σεϊφουλά με κομπασμό.

— Ταμάμ, γι' αυτά μου 'παν, να μη τα μπερδέψουμε. Ήταν μια δουλειά κοτζάμ μπερδεμένη, αλλά απ' ό,τι κατάλαβα δεν πρέπει να βιαστούμε γιατί για την ώρα θα είμαστε μια δημοκρατία και για το λαό, μα και η αστική τάξη να μη πειραχτεί πολύ, γιατί παραβιάζονται, μπρε, αυτά, τα στάδια.

— Τέλος, τέλος πάντων, διέκοψε ο Σεϊφουλά με απροκάλυπτη ανυποληψία τον συνάδελφο του. Αυτή είναι μια ολόκληρη θεωρία, θα σας την αναπτύξω καμιά μέρα. Στην ουσία όμως δίκιο έχουν, όλες οι παρεμβάσεις μου στο Πολιτικό Γραφείο και στην Κυβέρνηση αυτού σκοπεύουν.

Το πού σκόπευαν οι «παρεμβάσεις» του Σεϊφουλά θα το ιδούμε. Είχα το λόγο σ' αυτή την απριόρι και μη σωστή ευλάβεια, που καλλιεργούσαν ορισμένοι από τους συντρόφους μας απέναντι στην ηγεσία του ΚΚΓ. Δε λέω να θίγονταν το κύρος και το γόητρο τους, κι ούτε οι θερμές και αμοιβαίες σχέσεις των συντρόφων μας με τους γιουγκοσλάβους συντρόφους, αλλά όταν έβρισκα την ευκαιρία τόνιζα ότι η εμπιστοσύνη και η εκτίμηση έπρεπε να ήταν αμοιβαίες και στις σχέσεις μας να μη δημιουργούνταν οι θέσεις των «μεγάλων» και των «μαστόρων» που ξέρουν και αποφασίζουν για όλα απέναντι στους «μικρούς», στα «τσιράκια», που πρέπει να στέκουν με σκυμμένο κεφάλι και να σιωπούν, να εκτελούν ό,τι τους λέει ο «μάστορας». Σ' αυτό το κακό έπρεπε να τεθεί τέρμα. Οι σύντροφοι έπρεπε να καταρτιστούν και σφυρηλατηθούν για να μη κρίνουν με το μυαλό του ενός ή του άλλου, αλλά σύμφωνα με τη γραμμή του Κόμματος, παίρνοντας σαν βάση την πραγματικότητα και καθοδηγούμενοι μόνον από τη μαρξιστική-λενινιστική θεωρία.

Ακριβώς όμως αυτό το απαραίτητο πράγμα δε μπορούσε εκείνη την περίοδο να πραγματοποιηθεί. Ένα μέρος από τους συντρόφους του Πολιτικού Γραφείου της Επιτροπής είχαν «προσηλυτιστεί» κατά τέτοιον τρόπο, που σε κάθε βήμα τους να ακολουθούν το βήμα των γιουγκοσλάβων «φίλων», κάθε στάση τους να συμφωνούσε με τη στάση των Γιουγκοσλάβων.

Κατ' αυτό τον τρόπο, αν και «αποτραβηγμένοι» και χωρίς «άμεση» απέμβαση, το σχέδιο των Γιουγκοσλάβων για την καθυπόταξη του Κόμματος μας και την κατάληψη της Αλβανίας, πήγαινε κανονικά. Οι Γιουγκοσλάβοι έκαναν τη δουλειά τους με τα «δικά μας» χέρια, με τους ανθρώπους που τους είχαν προπαρασκεύασα προσεχτικά στη διάρκεια του αγώνα και στο Μπεράτι και που τώρα τους είχαν ρίξει σε εξόρμηση.

Οι πράχτορες του Βελιγραδίου στις γραμμές μας

Ύστερα από το χτύπημα που μας έδωσαν στο Μπεράτι, ο Τίτο και συντροφιά χρειάζονταν το προπέτασμα της «αγάπης» και της «φυλίας» και για να σκεπάσουν κάθε αχνάρι του πραγματικού αυτουργού της συνωμοσίας του Μπεράτι, και για να προωθήσουν μέχρι τέλους το έργο τους. Στο Μπεράτι έσπειραν τα ζιζάνια της καταστροφής του μέλλοντος μας, τα έσπειραν δυστυχώς ανάμεσα μας, στους κόλπους της ηγεσίας του Κόμματος μας και, αμέσως ύστερα απ' αυτό, «αποτραβήχτηκαν» για να αφήσουν το κακό που έσπειραν να αναπτυχθεί μόνο του μέσα στην ηγεσία μας.

Δεν άργησε και το σχέδιο τους άρχισε να δίνει τα πρώτα αποτελέσματα. Γεγονός είναι ότι στην ηγεσία του Κόμματος μας επιβλήθηκε, κατ' εχθρικό τρόπο, μια μη σωστή, μη μαρξιστική-λενινιστική γραμμή. Μετά την Ολομέλεια του Μπεράτι εύκολα μπορούσε να διαπίστωσει κανείς ότι στις ομιλίες και στα ντοκουμέντα μας, ελάχιστα γίνονταν λόγος για το Κόμμα, πιο πολύ γίνονταν λόγος για το Μέτωπο. Αυτό ήταν σαν απόρροια των «σεχταριστικών μου λαθών» επειδή μιλούσα πολύ για το Κόμμα και λίγο δήθεν για το Μέτωπο. Ταυτόχρονα μας επιβλήθηκε η άποψη να τηρούμε μυστικά, σε ημιπαράνομη κατάσταση, τόσο την ύπαρξη του Κόμματος όσο και το γεγονός της καθοδήγησης απ' αυτό όλης της ζωής της χώρας.

«Η απόκρυψη της ύπαρξης του Κόμματος» ήταν συνέπεια της λικβινταριστικής γραμμής των Γιουγκοσλάβων, η οποία είχε δυό σκοπούς:

Πρώτο, να υποβιβαστεί το γόητρο και το κύρος του Κόμματος στις γραμμές των κομμουνιστών και του λαού και, σαν επακόλουθο, να ανοίξει ο δρόμος στο φυλελεύθερο οπορτουνιστικό πνεύμα στην ιδεολογία, στην πολιτική γραμμή, στην οικονομία, στην εξουσία και σε κάθε άλλο τομέα. Όλο αυτό γίνονταν κάτω από τις «θεωρητικολογίες» και τις αντιμαρξιστικές διαστρεβλώσεις σχετικά με τα δυό στάδια της επανάστασης, τον χρόνο και τους δρόμους της μετάβασης από το ένα στάδιο στο άλλο κλπ. Αυτές ήταν και οι τάσεις και οι ιδέες που είχε φέρει ο Σεϊφουλα Μαλεσόβα, που θα τις ανέπτυσσε τώρα εσπευσμένα, υποστηριζόμενος από τη γιουγκοσλάβικη αποστολή.

Δεύτερο, με την απόκρυψη της ύπαρξης του Κόμματος μας, οι Γιουγκοσλάβοι πάσχιζαν να παρασκευάσουν καλύτερα το έδαφος για την αποδοχή σαν «λίντερσιπ» στη ζωή μας του ΚΚΓ και του Τίτο, σαν τους μοναδικούς και κυριότερους ηγέτες και της Αλβανίας και «αυτού του ΚΚΑ που είχε διεύθυνει άσχημα, που είχε κάνα τόσα και τόσα πολιτικά και οργανωτικά λάθη».

Το σκοπό της ολοκληρωτικής εξάλειψής μου, σαν μια σημαντική προϋπόθεση για την εφαρμογή με καλπασμό του σχεδίου τους, δεν μπόρεσαν να την πετύχουν στο Μπεράτι και, όπως φαίνεται, την ανέβαλαν για αργότερα. Αυτόματα αναβλήθηκαν έ-

τσι για αργότερα και οι ελπίδες του Σεϊφουλά, του Νάκο, του Κώτσι που διεκδικούσαν το ίδιο πόστο. Μετά την Απελευθέρωση αυτοί θα έκαναν το παν για να πάρουν ολωσδιόλου στα χέρια τους τη διεύθυνση των υποθέσεων και να απομονώσουν εμένα εντελώς ώσπου να με αποβάλουν σαν περιττό.

Αλλά και το σκοπό αυτό δεν μπόρεσαν να τον πετύχουν, γιατί στη δουλειά που μου είχε αναθέσει το Κόμμα και η εξουσία, δεν καθόμουν με σταυρωμένα τα χέρια. Οι άδικες κριτικές και τα χτυπήματα δεν με αποθάρρυναν κι ούτε με απογοήτευσαν, δεν έχασα ούτε το κουράγιο κι ούτε την πεποίθηση μου. Εξακολουθούσα να πιστεύω ότι το Κόμμα είχε γενικά ορθή, αλάνθαστη πολιτική και οργανωτική γραμμή, άσχετα από μερικά υποκειμενικά λάθη. Διαφορετικά δε θα είχαν επιτευχθεί οι τόσο μεγάλες αυτές νίκες και, πρώτα απ' όλα, η απελευθέρωση της πατρίδας και η εγκαθίδρυση της λαϊκής εξουσίας. Πάλευα ταυτόχρονα με πλήρη πεποίθηση ότι τα πράγματα θα διορθωθούν και θα δημιουργηθούν οι κατάλληλες συνθήκες για να τεθούν και πάλι σωστά τα ζητήματα.

Οι «σύντροφοι» του Μπεράτι όμως μόλις άκουγαν για «αναθεώρηση του παρελθόντος», εκδήλωναν μια παράξενη δυσαρέσκεια και πείσμα, που αργότερα θα μετατρέπονταν σε πρόδηλο φόβο.

Ξέσπασαν οι φιλονικίες, οι εξάψεις στο Πολιτικό μας Γραφείο. Εννοείται ότι οι έριδες αυτές δεν ξεσπούσαν για μικροπράγματα, αλλά για τα μεγάλα προβλήματα που έμπαιναν μπροστά στη χώρα, στο Κόμμα, στην εξουσία σ' όλους τους τομείς.

Έτσι, λοιπόν, μπαίναμε στο νέο ιστορικό στάδιο, χωρίς μια γραμμή καθορισμένη σωστά και ξεκάθαρα. Αυτό θα ήταν μικρό κακό που θα μπορούσε να υπερπηδηθεί εύκολα, αν η ηγεσία μας θα ήταν σε αρμονία και προδιατεθειμένη να αναλώσει σε ενότητα όλες τις δυνάμεις για την αντιμετώπιση των προβλημάτων. Αλλά αυτή ακριβώς η απαραίτητη προϋπόθεση δεν υπήρχε. Ο Σεϊφουλά, ο Νάκο, ο Κώτσι, ύστερα από τη νίκη που έδρεψαν στο Μπεράτι, δεν αναζητούσαν τώρα τους δρόμους για την επίλυση των μεγάλων προβλημάτων της χώρας, αλλά τους δρόμους για την πραγματοποίηση των επιδιώξεων τους για το «θρόνο». Ο καθένας μέσα του επεδίωκε την πρώτη θέση. Πιό ασυγκράτητος άρχισε να εκδηλώνεται ιδιαίτερα ο Σεϊφουλά Μαλεσόβα. Η μεγάλη δίψα για εξουσία, για να γίνει «αρχηγός του Κόμματος και του κράτους», τον ωθούσε να πετάξει την τεμπελιά του παρελθόντος και να είναι πολύ δραστήριος. Ξεκινώντας από τα ιδιαίτερα και εξαιρετικά περίπλοκα προβλήματα που έβαζε η νέα κατάσταση, νόμισε, όπως φαίνεται, ότι είχε έρθει ο καιρός να πάρει στα χέρια του τη σημαία. Σ' αυτό τον ευνοούσε το γεγονός ότι είχε ζήσει στη σοσιαλιστική χώρα, στη Σοβιετική Ένωση και, παρουσιάζονταν σαν να ήταν ο μόνος ικανός που μπορούσε να μανουβράρει προσεχτικά στην περίπλοκη κατάσταση της νέας φάσης που είχαμε μπει.

Σε κάθε σύσκεψη του Πολιτικού Γραφείου, μόλις ανακοινώνονταν η ημερήσια διάταξη, εκείνος όλο έπαιρνε το λόγο:

— Ακούστε σύντροφοι, τα προβλήματα της οικοδόμησης, της διοργάνωσης του κράτους, της οικονομίας, της κουλτούρας κλπ, είναι πολύ περίπλοκα και απαιτούν διαλεκτικό χειρισμό, χωρίς να κλίνουμε ούτε από τη μιά, ούτε από την άλλη πλευρά των αντιθέτων. Η σοβιετική πείρα των χρόνων μετά την επανάσταση, που εγώ είχα την τύχη να τη ζήσω, μας πείθει ότι πρέπει να είμαστε πολύ ευέλικτοι. Να, πώς θα κάνουμε εμείς με τις κρατικοποιήσεις, με τον ιδιωτικό τομέα, με αυτόν τον κρατικό, με τη βιομηχανία, με τη γεωργία;! Να τα κρατικοποιήσουμε όλα;! Εντάξει —έλεγε ο «καθηγητής»— αυτός είναι ο σκοπός, αυτό είναι το μέλλον του σοσιαλισμού! Αλλά, πώς να το κάνουμε αυτό; Αμέσως; Με διαταγή; Κι αυτό μπορεί να γίνει, γιατί τώρα έχουμε

στα χέρια μας και το καρύδι και τον καρυδοθραύστη. Αν όμως ενεργούσαμε έτσι δε θα ήμασταν κομμουνιστές, αλλά σεχταριστές, τυχοδιώκτες! Γιατί, όχι μόνο δε θα μας αντιλαμβάνονταν ούτε ο μεγάλος ούτε ο μικρός ιδιοχτήτης, αλλά κι αν ακόμα τους τα παίρναμε με τη βία δε θα είμαστε σε θέση να βάλουμε σε αποτελεσματική λειτουργία τις επιχειρήσεις, την τράπεζα, τα ορυχεία.

— Καλά, μα πού θα το βγάλεις; πετιότανε ο Κώτσι. Πες τα σκέτα τα πράγματα.

— Σκέτα μιλώ, σύντροφε Τζότζε, μάλιστα εξηγώ το μαρξισμό στη μαλλιαρή για να με καταλάβετε καλά, απαντούσε ο Σεϊφουλα.

Σ' όλα σχεδόν τα ζητήματα έβλεπα να κάνουμε πολλές συζητήσεις, πολύ θόρυβο και μου δημιουργούνταν η εντύπωση ότι ο θόρυβος αυτός δε γίνονταν τόσο για τη «φύση των προβλημάτων», αλλά γίνονταν για να πιάνεται ο ένας ή ο άλλος απ' αυτή τη «φύση των προβλημάτων» για την πραγματοποίηση των ιδιαίτερων και προσωπικών σκοπών.

Όταν με αδιάσειστα επιχειρήματα ανατρέπαμε τις «θεωρίες» του Σεϊφουλα σχετικά με την υπεράσπιση του ιδιωτικού τομέα κλπ, εκείνος πιάνονταν αμέσως από τη «ΝΕΠ» του Λένιν και, όταν και σ' αυτό αποδείχναμε ότι διαστρέβλωνε το Λένιν, πηδούσε αμέσως στον Τίτο.

— Σας παρακαλώ πολύ! διαμαρτύρονταν αυτός. Οι σύντροφοι Τίτο, Καρντέλι και Τζίλας δε μιλούν στα χαμένα. Οι ίδιοι αυτοί δεν βιάζονται και τόσες φορές μας έχουν συμβουλέψει και μας να μη βιαζόμαστε. Βρισκόμαστε στο στάδιο κατά το οποίο να πηγαίνουν παράλληλα το προλεταριάτο και η αστική τάξη, η ατομική και η σοσιαλιστική ιδιοχτησία. Να μην υπερπηδούμε τα στάδια.

Πάρα πολλές συζητήσεις είχαμε στη διάρκεια του 1945, προπαντός για τα μεγάλα προβλήματα των εκλογών στη Συνταχτική Συνέλευση, πώς θα πηγαίναμε σ' αυτές, τι θα αντιπροσώπευαν αυτές οι εκλογές, ποιος έπρεπε να ήταν ο ρόλος του Κόμματος σ' αυτή τη μεγάλη πολιτική καμπάνια, ποιοί θα ήταν οι υποψήφιοι που θα προτείνονταν στο λαό κλπ.

— Να μη ξεχνούμε — ύψωνε τη φωνή ο Σεϊφουλα Μαλεσόβα — ότι οι εκλογές αυτές θα επισφραγίσουν το γεγονός πόσο μας θέλει ο λαός, ή, ακριβέστερα, με ποιόν είναι ο λαός.

— Πώς; Θέλετε αποδείξεις στα 1945 με ποιόν είναι ο λαός; τον ρώτησα. Ο λαός είναι με το Κόμμα, με το Μέτωπο, με τη Δημοκρατική Κυβέρνηση που έχουμε σχηματίσει και που κυβερνά ήδη τη χώρα!

— Ναι, μάλιστα κατ' αρχή συμφωνούμε, πετιότανε ο Σεϊφουλα. Αλλά εμείς πρέπει να τους πείσουμε όλους και προπαντός τον κόσμο ότι ο λαός είναι με μας. Οι ψήφοι θα το αποδείξουν αυτό οριστικά. Να μην υποτιμήσουμε τα όσα λένε οι αγγλοαμερικάνοι σύμμαχοι. Να μην υποτιμήσουμε ούτε τη φωνή εκείνου του ρεύματος που αποκρυσταλλώνεται σαν αντιπολίτευση μέσα στο Μέτωπο και που θέλει να πάρει μέρος σαν ανεξάρτητο στις εκλογές!

Εμείς λέμε ότι ο λαός είναι με μας. Οι Αγγλο-αμερικάνοι λένε ότι δεν είναι έτσι, λένε ότι ο λαός δε μας θελει! Εμείς θα υπερασπίσουμε την άποψη μας, αλλά χωρίς να υποτιμήσουμε και να αγνοήσουμε τη φωνή της αντιπολίτευσης. Έχω το λόγο να μην ενεργήσουμε σαν σεχταριστές στην καμπάνια των εκλογών, αλλά σαν μέτωπο της δημοκρατίας. Και δημοκρατία σημαίνει να δώσουμε ελευθερία στους ανθρώπους — στους εκλογείς και στους υποψήφιους να εκλέξουν και να εκλεγούν, να ενεργήσουν ελεύθερα. Εμείς θα παρουσιάσουμε τους υποψηφίους μας, αλλά να αφήσουμε ελεύθερους και τους αντιπάλους, θέλω να πω εκείνους που δεν είναι με μας, να βάλουν τους

υποψήφιους. Έτσι εμείς θα αποστομώσουμε την αντίδραση που λέει ότι περιορίσαμε τις ελευθερίες, ότι έχουμε εξαλείψει τη δημοκρατία.

— Ένας τέτοιος δρόμος —αντιτάχτηκα εγώ αμέσως— θα μας οδηγήσει όχι σε αδιέξοδο, αλλά σε καταστροφή. Να επιτρέψουμε την αντίδραση να βγει ξέχωρα στην εκλογική καμπάνια, σημαίνει να δεχτούμε το μοίρασμα της εξουσίας μ' αυτήν, της εξουσίας που δημιουργήσαμε με αίμα και θυσίες.

— Όχι, μην το κρίνετε τόσο κατηγορηματικά, αντυλογούσε ο Σεϊφουλά. Αυτό θα είναι μονάχα μια τακτική. Ο λαός θα ιδεί ότι είμαστε υπέρ της πλήρους ελευθερίας και θα συνδεθεί περισσότερο με μας.

— Θα συμβεί το αντίθετο, του είπα. Μ' αυτό τον τρόπο θα απογοητεύσουμε και θα αποπροσανατολίσουμε το λαό, τους εργάτες, τους αγρότες, τη φτωχολογιά της πόλης και του χωριού, που όταν ιδούν στους καταλόγους των υποψηφίων τέτοιους ανθρώπους που πριν τους έπιναν το αίμα, ανθρώπους που ήταν ξένοι για τον αγώνα, ή που στάθηκαν μακριά από τον αγώνα, δικαιολογημένα θα διερωτηθούν: Για ποιόν πολεμήσαμε; Να εκλέξουμε στην εξουσία τέτοιους ανθρώπους;!

— Μια στιγμή! Μια στιγμή! φώναξε ο Σεϊφουλά σαν να βρήκε το σημείο στήριξης του Αρχιμήδη. Η λογική σε οδήγησε εκεί που έπρεπε. Όταν ο λαός θα ιδεί στον κατάλογο τους ανθρώπους που δεν θέλει, τότε θα δώσει την ψήφο όχι σ' αυτούς, αλλά στους δικούς μας υποψήφιους. Μ' αυτό τον τρόπο θα γίνει η διαφοροποίηση και η απομόνωση! Έτσι θα έχουμε στόμα να πούμε βροντόφωνα στους αμερικάνους και άγγλους συμμάχους: βλέπετε, κύριοι, με ποιόν είναι ο λαός;! Η νίκη μας θα είναι κατοχυρωμένη.

— Εγώ είμαι ενάντια σε μια τέτοια πολιτική, όσο «πλατιά» και «δημοκρατική» και αν τη βλέπεις εσύ, Σεϊφουλά, του είπα κατηγορηματικά.

— Αυτό θα πει να πέσεις σε σεχταρισμό! φώναξε ο Σεϊφουλά. Είναι επάνοδος σ' εκείνη τη γραμμή που τη χτυπήσαμε στο Μπεράτι. Και λυπούμαι, σύντροφε Ενβέρ, αλλά με πικρία διαπιστώνω ότι εσείς δεν το έχετε κατάλαβει ακόμα το Μπεράτι.

— Εγώ ποτέ δεν έχω καταλάβει και ούτε πρόκειται να καταλάβω την Ολομέλεια του Μπεράτι έτσι όπως λέτε εσείς, του είπα. Και αν στο Μπεράτι χτυπήθηκαν σεχταριστικές θέσης και παρεκκλίσεις του παρελθόντος, αυτό με κανέναν τρόπο δε σημαίνει να περάσουμε στ' αντίθετο τώρα, στον οπορτουνισμό.

— Μόνον μια σεχταριστική εκτίμηση θα μπορούσε να χαρακτηρίσει οπορτουνιστική πολιτική την πλατφόρμα αυτή που παραθέτω και που την υπερασπίζω και θα την υπερασπίζω μέχρι τέλους, φωνασκούσε ο Σεϊφουλά. Ας μυλήσουν και οι σύντροφοι!

— Ότι δεν είναι εύκολα αυτά τα πράγματα, δεν είναι, έλεγε ο Κώτσι Τζότζε. Αλλά ακούγοντας κι αυτά που λέει ο Σεϊφουλά, κι αυτά που λέει ο Ενβέρ, λέω να 'μαστε λιγάκι πιο ισορροπημένοι. Εγώ δεν είμαι ούτε με τον έναν, ούτε με τον άλλο, αλλά λέω έτσι: εμείς έχουμε μια πείρα από τον καιρό της οργάνωσης «Πούνα» («Εργασία») της Κορυτσάς. Όταν η Κομιντέρν μας έστειλε τη νέα γραμμή, το 1937, εμείς πήραμε μέρος στις εκλογές σαν αντιπολίτευση, βάλαμε τους υποψηφίους μας και ο λαός της Κορυτσάς μας έδωσε τις περισσότερες ψήφους. Εμείς κερδίσαμε τότε, άσχετα που κατόπι το καθεστώς μας πήρε με το ξύλο εμένα κι άλλους συντρόφους. Εδώ κλίνω προς το Σεϊφουλά. Σωστά τα λέει. Ελπίζω ότι οι αντιδραστικοί δε θα κερδίσουν τίποτε. Αν κερδίσου, γλέπουμε και κάνουμε... Εμείς δεν τους αφήνουμε να μας πάρουν την εξουσία... Εχουμε μετά και την πείρα των γιουγκοσλάβων συντρόφων. Αυτοί δε φοβήθηκαν να 'ρθουν σε συναλλαγή και με τους αστούς, με τον Σούμπασιτς. Τον έχουν στην

κυβέρνηση. Πώς και γιατί, είναι δουλειά δική τους, εμείς δεν επεμβαίνουμε, αλλά να μη ξεχνούμε ότι αυτοί φάνηκαν και φαίνονται μετρημένοι και μεγαλόψυχοι με την αντίδραση. Στο συνέδριο του κόμματος στη Σερβία, οι γιουγκοσλάβοι σύντροφοι διακήρυξαν την ελευθερία δράσης για όλα τα πολιτικά κόμματα, να έχουν και τις δικές τους εφημερίδες και φυλλάδες, αντίθετες μ' αυτές του κόμματος, να γίνεται πολεμική ανάμεσα στα δυό μέρη από τις εφημερίδες και με λόγους και να πειστεί έτσι ο λαός για τη λευτεριά που απόχτησε. Κάνουν έτσι, γιατί διαφορετικά η αντίδραση θα τους προκαλούσε αντράλες. Να μάθουμε και εμείς από αυτούς γιατί τους έχουμε φίλους. Δεν πρόκειται για μερικούς γνωστούς αντιδραστικούς, αυτούς ξέρω εγώ να τους σιάξω, αλλά έχω το λόγο για τους συμμάχους. Εμείς περιμένουμε να μας αναγνωρίσουν και αυτοί δε μας αναγνωρίζουν χωρίς να ιδούν τις εκλογές. Γι' αυτό λέω να φανούμε πιό ανοιχτόκαρδοι. Αν έρθουν στις εκλογές, αλλά θα χάσουν γιατί έχουν χάσει από καιρό το παιγνίδι. Αλλά και γι' αυτά που είπε ο Ενβέρ λέω να σκεφτούμε. Μερικά πέρα για πέρα αντιδραστικά στοιχεία λέω να τα χτυπήσουμε και να μη τα αφήσουμε να μπούνε στους καταλόγους, τους άλλους να τους αφήσουμε.

— Είμαι για μια μετρημένη και έξυπνη πολιτική, συνδαύλιζε ο Νάκο Σπύρου. Ο σύντροφος Κώτσι ανέφερε κάτι από την πείρα του τελευταίου συνεδρίου του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σερβίας. Τα διάβασα και εγώ εκείνα τα υλικά και έχει τι να μάθουμε, προπαντός από το θάρρος και την ικανότητα ευελιξίας των γιουγκοσλάβων συντρόφων. Αυτοί δε φοβούνται από την συμμετοχή των αντιδραστικών στις εκλογές, μάλιστα και από την είσοδο τους στα συμβούλια. «Και όταν θα θριαμβεύσουν τα στοιχεία της αντίδρασης σε ένα συμβούλιο —είπαν οι γιουγκοσλάβοι σύντροφοι για λόγο τους — εμείς δεν πρέπει να τους καθαιρέσουμε, γιατί η εκλογή τους απέδειξε ότι δεν έχουμε με το μέρος μας όλες τις μάζες. Να τους αφήσουμε να διευθύνουν και, σαν αντιδραστικοί που είναι, δε θα ικανοποιήσουν τα αιτήματα των μαζών. Έτσι θα ξεσκεπαστούν και ο λαός θα τους εγκαταλείψει». Έτσι είπαν οι γιουγκοσλάβοι σύντροφοι και νομίζω η τακτική αυτή είναι έξυπνη και θαρραλέα, επανέλαβε ο Νάκο. Γι' αυτό δεν υπάρχει λόγος ούτε και μεις να φοβούμαστε τώρα που είμαστε στην εξουσία.

— Επιμένω σ' αυτά που είπα, υπογράμμισα εγώ ξαναπαίρνοντας το λόγο. Εσείς, σύντροφοι, ξέρετε ότι η αντίδραση, ύστερα από το χτύπημα που πήρε, κατέβασε το κεφάλι, αλλά με κανέναν τρόπο δεν παραιτήθηκε κι ούτε πρόκειται να παραιτηθεί από τους σκοπούς της. Αυτή άρχισε να κινείται, να συγκεντρώνει τις δυνάμεις, να δημιουργεί συνδέσεις, να οργανώνει το χτύπημα. Συμπαραστάτης της είναι η εξωτερική αντίδραση, ιδιαίτερα η αμερικανο-εγγλέζικη.

Δεν είναι η στιγμή να επεκταθώ στις ατέρμονες συζητήσεις που κάναμε γι' αυτά τα κεφαλαιώδη προβλήματα εκείνης της περιόδου, θέλω μόνο να τονίσω ότι απ' όσα συνέβαιναν ανάμεσα μας έκαναν όλο και πιό έντονες μια σειρά ανησυχίες μου.

Πρώτο, έβλεπα ότι ήταν αισθητό ένα επικίνδυνο πνεύμα και τάση οπορτουνισμού κι ότι τη σημαία της τάσης αυτής την κρατούσε ο Σεϊφουλα Μαλεσόβα.

Δεύτερο, ήταν κατάφωρα αισθητή η έλλειψη ενότητας σκέψης και δράσης ανάμεσα μας. Στις συζητήσεις και τις αντιλογίες δεσμεύονταν σχεδόν όλοι (με εξαίρεση το Μπεντρί Σπαχίου και τον Τούκ Γιακόβα), αλλά έβλεπα ότι οι αντιλογίες του Κώτσι και του Πάντι, μέχρι ενός σημείου και του Νάκο Σπύρου προς το Σεϊφουλα, δεν ήταν διαφορές απόψεων, αλλά σχετίζονταν κυρίως με δευτερεύοντα πράγματα, με «ιδιαίτερους διαξιφισμούς» κλπ. Όπως έβλεπα, τους συντρόφους δεν τους ανησυχούσε τόσο πολύ ο οπορτουνισμός του Σεϊφουλα όσο ο ίδιος ο Σεϊφουλα, η ξιπασιά του και οι πόζες του «αυθεντίας», «πολύξερου», ηγέτη «πρώτου μεγέθους».

Η κατάσταση αυτή έπρεπε να χτυπηθεί και να αλλάξει. Ακόμα περισσότερο πείστηκα γι' αυτό ύστερα από τη λήξη με πλήρη επιτυχία των γενικών εκλογών που διεξήχθηκαν σ' όλη τη χώρα το Δεκέμβρη του 1945. Ο λαός μας επιβεβαίωσε με την ψήφο του ότι ήταν συνδεδεμένος σάρκα και οστά με το Κόμμα και το Δημοκρατικό μας Μέτωπο. Αλλά στα γενικά πλαίσια του θετικού υπήρχαν και περιπτώσεις που σε ερέθιζαν. Κάτω από τις πιέσεις του Σεϊφουλά και άλλων επετράπηκε σε μερικές περιπτώσεις να περιληφτούν στους καταλόγους των υποψηφίων και άνθρωποι που ο λαός τους απεχθάνονταν. Τα μηνύματα κατεύθασαν:

— Εμείς τα σφαιρίδια ψήφου τα καταπίνουμε και στην κάλπη δεν τα ρίχνουμε για τον Ριζά Ντάνι. Έτσι ανοιχτά εκφράστηκαν μιά ομάδα κατοίκων του εκλογικού κέντρου όπου είχε ανακηρυχθεί η υποψηφιότητα αυτού του αντιλαϊκού στοιχείου. Έτσι μας συνέβηκε και με άλλους. Υπήρχαν περιπτώσεις που οι εκλογείς έδωσαν την ψήφο τους σε ανθρώπους που δεν τους ήθελαν, αλλά μόνο και μόνο γιατί έτσι τους έλεγε το Κόμμα και όχι η πεποίθηση τους. Πρόκειται για στοιχεία σαν τον Σουάτ Ασλάνι, Σελαουντίν Τότο, Σεφκέτ Μπέγια, Γκέργκι Κοκόσι και άλλους, που αργότερα βγήκαν ανοιχτά σαν μια επικίνδυνη εχθρική ομάδα στις γραμμές της Συνταχτικής μας Συνέλευσης.

Ταυτόχρονα ο Σεϊφουλά Μαλεσόβα συνέχιζε εσπευσμένα τις προσπάθειες του για ένα όσο το δυνατό μεγαλύτερο άνοιγμα και προσανατολισμό προς τη Δύση, για οικονομικές σχέσεις με τους Δυτικούς, γιατί σύμφωνα μ' αυτόν «έτσι θα βαδίσουμε πιό γοργά μπροστά και θα εξαλείψουμε από το νου των συμμάχων την ιδέα ότι παραβιάζουμε τη δημοκρατία», ότι «μόνοι μας δε μπορούμε να κάνουμε τίποτε», ότι «οι φίλοι (είχε το λόγο για τους Γιουγκοσλάβους) έχουν τα δικά τους χάλια» κλπ. Γι' αυτό, σύμφωνα με το Μαλεσόβα, το βλέμμα έπρεπε να στραφεί προς τη Δύση. Για την «αναγνώριση» μας απ' αυτούς, σε μια συνάντηση ο Σεϊφουλά μας είπε:

— Να επανεξετάσουμε το ζήτημα των συμφώνων του καιρού του Ζώγου με τους Αμερικάνους και τους Άγγλους!

— Σε ποιά κατεύθυνση; τον ρώτησα έκπληκτος.

— Στην κατεύθυνση της αναγνώρισης αυτών των συμφώνων. Δεν μας χαλάει τίποτε σαν τα αναγνωρίσουμε και εμείς! απάντησε ποζάροντας ο Σεϊφουλά.

— Δηλαδή να απορρίψουμε τις αποφάσεις του Συνεδρίου της Πρεμετής; του είπα αγαναχτισμένος. Αυτό ζητάς εσύ Σεϊφουλά;

— Μη ξεχνάτε, σύντροφοι, ότι το Συνέδριο της Πρεμετής έγινε την περίοδο του σεχταρισμού, πριν από το Μπεράτι! είπε ο Σεϊφουλά αποτεινόμενος στον Κώτσι, το Νάκο και άλλους. Η απόφαση που πάρθηκε εκεί για την «αναθεώρηση», δηλαδή για την ακύρωση των συμφώνων του Ζώγου με τους συμμάχους, είναι, μου φαίνεται, σεχταριστική απόφαση.

Αντιτάχτηκα με δύναμη και με αγανάχτηση και, όλως παράδοξα, ο Κώτσι Τζότζε βρέθηκε στο πλευρό μου, κάτι το σπάνιο γι' αυτόν μετά το Μπεράτι.

— Σεϊφουλά Μαλεσόβα, ξεπερνάς τα όρια, του είπε. Πώς μπορεί να απορρίψουμε το Συνέδριο που μας έδωσε την Κυβέρνηση. Αν κάνουμε αυτό που λες εσύ, βγαίνει οτι πρέπει να συνδεθούμε με την Αμερική και την Αγγλία, έδυσαν όμως εκείνοι οι καιροί. Αν πρόκειται για σχέσεις και φίλους, τώρα έχουμε άλλους. Να αναγνωρίσουμε τις εκχωρήσεις πετρελαίου στους Εγγλέζους και τους Αμερικάνους! Αυτό δεν είναι σοβαρό. Το πετρέλαιο το θέλουμε για λόγο μας, γι' αυτό έχουν ανάγκη και οι γιουγκοσλάβοι φίλοι μας! κατέληξε ο Κώτσι Τζότζε και όλο νευρικότητα πέταξε πάνω στο τραπέζι το φάκελο όπου είχε κάμει δυό-τρεις σημειώσεις.

— Μη με βάνεις σε δύσκολη θέση με τους γιουγκοσλάβους συντρόφους! απάντησε ο Σεΐφουλα στον Κώτσι Τζότζε. Μαζί ήμασταν όταν συνομυλήσαμε μ' αυτούς και μας υπόδειξαν να αναγνωρίσουμε στους συμμάχους τις συμφωνίες του Ζώγου, γιατί δε μας χαλάνε καθόλου δουλειά.

— Πώς, τι πράγμα; ρώτησα παρευθύς. Πότε συνέβηκε αυτό;!

— Ήμασταν μαζί με τον Κώτσι στον Καρντέλι και τον Τζίλας —άρχισε να εξηγεί ο Σεΐφουλα— και τους εκθέσαμε τους όρους που μας έβαζαν οι σύμμαχοι της Δύσης. Αυτοί μας είπαν ότι μπορούμε να αναγνωρίσουμε στους συμμάχους τις συμφωνίες. Ας τα πει μόνος του ο Κώτσι.

— Μη μπερδεύεις τα πράγματα κι ούτε τους συντρόφους Καρντέλι και Τζίλας, του αποκρίθηκε ο Κώτσι Τζότζε κατσουφιασμένος και με τρεμουλιαστή φωνή. Δεν κάναμε κουβέντα για τις εκχωρήσεις του Ζώγου, αλλά κουβεντιάσαμε για την αναγνώριση της Κυβέρνησης μας από τους συμμάχους.

— Αυτό είπα και εγώ, απάντησε θυμωμένος ο Σεΐφουλα.

— Ναι, αλλά στην αρχή περισσότερα είπες εσύ παρά αυτοί. Εσύ τους τα παρουσίασες τα πράγματα από ρίζες και θεμέλια, σωρό κουβάρι τα 'κανες. Με μπέρδεψες και εμένα, άσε αυτούς μετά. Έτσι έχουν τα πράγματα. Μην ανακατεύεις τους συντρόφους.

— Αφού είχατε μυλήσει γι' αυτό το πράγμα με τους γιουγκοσλάβους συντρόφους, γιατί δεν μας ενημερώσατε όταν επιστρέψατε; είπα στον Κώτσι και τον Σεΐφουλα. Αυτό είναι σοβαρότατο πρόβλημα.

— Πώς δε σας ενημερώσαμε! πάει να δικαιολογηθεί ο Σεΐφουλα. Όλες οι προσπάθειες μου στο Πολιτικό Γραφείο για έξυπνη ταχτική με τους συμμάχους, σ' αυτό το πνεύμα ήταν. Υπολόγιζα ότι ο Κώτσι σας είχε αναφέρει τις λεπτομέρειες.

— Και τώρα δα τα μπερδεύεις τα πράγματα, όλους μας μπερδεύεις! του είπε ξανά ο Κώτσι Τζότζε. Με τη μεγάλη θεωρία σου τσορβά μας τα 'κανες.

Να, λοιπόν, οι συμβουλές που μας έδιναν οι γιουγκοσλάβοι «σύντροφοι» και «φίλοι»! Να απορρίπταμε αυτά που είχαμε αποφάσισει στο Συνέδριο της Πρεμετής, να δεχόμασταν ό,τι μας υπόδειχναν οι Αμερικάνοι και οι Άγγλοι, να διατηρούσαμε τα υποδουλωτικά σύμφωνα που είχε υπογράψει ο Ζώγου μ' αυτούς. Ο Κώτσι Τζότζε προσπάθησε να μετριάσει τα πράγματα και να αρνηθεί αυτή την αλήθεια, αλλά ύστερα από 4-5 μήνες η γιουγκοσλάβικη ηγεσία μας έκανε ξανά ανοιχτή πίεση να αναγνωρίσουμε τα υποδουλωτικά σύμφωνα του Ζώγου.[1] Φυσικά, εμείς δεν υποκύψαμε σ' αυτές τις πιέσεις και συνεχίσαμε την προηγούμενη στάση μας.

Ξέσπασαν και πάλι οι φιλονικίες μεταξύ του Κώτσι και του Σεΐφουλα, αλλά αυτή τη φορά πολύ οξυμένες και με αλληλοκατηγορίες. Ο Μπεντρί και ο Τούκ, πιο ταλαντευόμενοι τώρα, προσποιούνταν, όπως συνήθως, τον ουδέτερο, ενώ ο Νάκο Σπύρου ήταν όλως αυτιά και μάτια και προσπαθούσε να βρει και να κρατήσει μια πιο βολική θέση. Η πλάστιγγα έκλινε προς τον Κώτσι Τζότζε. Ο Σεΐφουλα Μαλεσόβα βρέθηκε απροσδόκητα στο κέντρο του χτυπήματος. Προς έκπληξη μου, σε πολλές συσκέψεις και συναντήσεις που κάναμε εκείνη την περίοδο, ο Κώτσι, ο Νάκο και ο Πάντι Κρίστο χυμούσαν μ' όλες τις δυνάμεις ενάντια στο Σεΐφουλα Μαλεσόβα. Παρουσίαζαν σωρεία από νέα αποδειχτικά και επιχειρήματα που επιβεβαίωναν την προδοσία του Σεΐ-

1. Σε ραδιογράφημα που ο Νάκο Σπύρου έστελνε από το Βελιγράδι στις 25 του Απρίλη 1946 στο σύντροφο Ενβέρ Χότζια, μεταξύ άλλων έγραφε: «Αυτοί εδώ φρονούν ότι πρέπει να αναγνωρίσουμε τις συμφωνίες με τους Αμερικάνους με τη φόρμουλα ότι η Αλβανία αποδέχεται όλες τις προπολεμικές υποχρεώσεις προ τα άλλα κράτη, με εξαίρεση τους επιδρομείς. Για τις συμφωνίες με την Αμερική ο Καρντέλι δεν βλέπει κανένα σοβαρό εμπόδιο, μπορεί να γίνουν εύκολα αποδεχτές». Κ.Α.Κ.

φουλά Μαλεσόβα, επιβεβαίωναν όμως και κάτι άλλο: τα αποδειχτικά αυτά, που εκείνοι τα ήξεραν και τα είχαν συζητήσει αναμεταξύ τους, τα είχαν κρατήσει εντελώς μυστικά από μένα.

Όλα αυτά έριχναν φως όχι μόνο πάνω στα σοβαρά λάθη του Σεϊφουλά Μαλεσόβα, που σε γενικές γραμμές τα γνώριζα και τα καταπολεμούσα από καιρό, αλλά το κυριότερο είναι ότι νέο φως ρίχνονταν πάνω σ' ένα «παλιό» λάθος, πάνω στην Ολομέλεια του Μπεράτι. Είχε έρθει ο καιρός να σταθούμε, να αναλύσουμε και να τα κρίνουμε με ωριμότητα, και ευθύνη, όλα αυτά που συνέβαιναν.

Το τέλος του Σεϊφουλά Μαλεσόβα βγάζει περισσότερο στα φόρα τη σκαρωμένη από τους Γιουγκοσλάβους συνωμοσία.

Η διαλεχτική των πραγμάτων έκανε το δικό της. Η συνωμοσία που σκαρώθηκε στα παρασκήνια στο Μπεράτι, εκτός από τους κινδύνους και όλα τα άλλα κακά για το Κόμμα και τη χώρα, εμπεριείχε και τα σπέρματα του κακού για τους ίδιους τους συνωμότες.

Στο Μπεράτι ο Κώτσι Τζότζε, ο Νάκο Σπύρου και ο Σεϊφουλά Μαλεσόβα αποτελούσαν μια «ενότητα» και είχαν υποκινηθεί από τους Γιουγκοσλάβους σε κοινή επίθεση ενάντια στο Κόμμα μας, τρέφοντας ο καθένας τις φιλοδοξίες του για την κορυφαία θέση. Ναι αλλά, αυτοί ήταν τρεις, ενώ η θέση μόνον μιά. Θα έρχονταν, επομένως, ο καιρός που η «ενότητα» της κυριότερης αντικομματικής τριάδας στο Μπεράτι θα εξαρθρώνονταν. Στις προσωπικές τους δοξομανίες, ο καθένας θά επιδίωκε το σκαρτάρισμα των δύο άλλων εταίρων.

Η εξέλιξη των γεγονότων και τα συμφέροντα των συνωμοτών θα έκαναν ώστε το πρώτο πιόνι που έπρεπε να αφαιρεθεί από το παιγνίδι να ήταν ο Σεϊφουλά Μαλεσόβα. Στην πραγματικότητα σ' αυτόν η τιμωρία άξιζε όχι μόνο τώρα αλλά από πριν ακόμα, για να μη πούμε ότι η όλη άνοδος του στην ηγεσία ήταν λάθος. Στη σύντομη περίοδο, που κατά τη διάρκεια του αγώνα ήταν στην Αλβανία, αποδείχτηκε δειλός στο έπακρο, ιδέα δεν είχε πού και πώς διεξάγονταν οι μάχες και οι επιχειρήσεις. Αυτός ήταν για πόλεμο από τα καφενεία και τα σαλόνια, για πόλεμο με καλαμπούρια κι αυτά, ασφαλώς, προφορικά, γιατί το γράψιμο γι' αυτόν ήταν μεγάλος κόπος και θυσία. Μετά την Απελευθέρωση έδειξε ότι αυτός ήταν φιλελεύθερος κοινοβουλευτικός δημοκράτης, που έκανε το παν για να επιβάλει στο Κόμμα μια «ευρεία» οπορτουνιστική γραμμή, ένα «μέτωπο χωρίς περιορισμούς», όπου να μπαίνουν ακόμα και οι εγκληματίες πολέμου.

Ο Σεϊφουλά Μαλεσόβα, τόσο στη διάρκεια του αγώνα, όσο και μετά τον αγώνα απέδειξε ότι ήταν φίλος και υποστηριχτής όλων των πολιτικάντηδων των καφενείων και των παρασκηνίων, των αστικών στοιχείων, του κουλακολογιού και των αντιδραστικών κληρικών. Στην πραγματικότητα αυτός, στη θεωρία και στην πράξη, ήταν ενάντια στη σοσιαλιστική επανάσταση, ενάντια στη δικτατορία του προλεταριάτου.

Γι' αυτές τις αντιμαρξιστικές και εχθρικές θέσεις και ενέργειες, ατέλειωτες για το Σεϊφουλά, δικαιολογημένα αποφασίσαμε να τον καταδικάσουμε στην 5-η Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΑ το Φλεβάρη του 1946. Η αιτιολογία αυτή ήταν η ορατή, η κομματική, στην καταδίκη του Σεϊφουλά Μαλεσόβα. Το λέω αυτό, γιατί τώρα ήταν και «κάποιος» άλλος που ενδιαφέρονταν γι' αυτή την καταδίκη. Αυτός ο «κάποιος» ήταν, κατά πρώτο λόγο, οι Γιουγκοσλάβοι.

Τις αντικομματικές τάσεις του Σεϊφουλα εκείνοι τις εκμεταλλεύτηκαν τόσο τους συνέφερε, κατόπι, σαν είδαν να γίνεται ενοχλητικός γι' αυτούς, και επικίνδυνος μάλιστα με τις ανοιχτές φυλοδυτικές του τάσεις, συμφώνησαν να τον βγάλουν από το προσκήνιο. Μ' αυτή την ευκαιρία ικανοποιούσαν προπαντός τις φυλοδοξίες του κυριότερου ευνοούμενου τους, του Κώτσι Τζότζε. Με την εξάλειψη του Σεϊφουλα Μαλεσόβα, έβγαινε από τη μέση ένας αντίπαλος του Κώτσι Τζότζε στο κυνηγητό για απόλυτη εξουσία. Αυτός είναι ο κυριότερος λόγος που το πρόσωπο του Κώτσι Τζότζε έλαμψε μαζί και του Νάκο Σπύρου και τάχτηκαν απόλυτα αλληλέγγυοι με μένα μόλις έβαλα στο Πολιτικό Γραφείο την ανάγκη της σύγκλησης της 5-ης Ολομέλειας. Αργότερα θα μάθαινα την αλήθεια ότι αυτοί πιάστηκαν από το αίτημα μου για εξέταση των σοβαρών λαθών και σφαλμάτων του Σεϊφουλα Μαλεσόβα, για άλλα συμφέροντα και σκοπούς, στην ουσία αντικομματικούς. Θέλοντας δε θέλοντας το Κόμμα σ' αυτή την περίπτωση έρχονταν «σε βοήθεια» του Κώτσι και του Νάκο να βγάλουν από το προσκήνιο έναν από τους αντίπαλους εταίρους. Αλλά, για να μη τους τρώμε το δίκιο, κι αυτοί οι ίδιοι, θέλοντας δε θέλοντας, θα «βοηθούσαν» το Κόμμα με τη σωρεία των αποδειχτικών που θα παρουσίαζαν.

Φυσικά, εγώ τότε δεν ήξερα και δεν είχα πώς να ξέρω τα πραγματικά κίνητρα που ωθούσαν τον Κώτσι Τζότζε σ' αυτή την επίθεση ενάντια στον «οπορτουνισμό», έβλεπα μόνον ότι έδειχνε μεγάλη δραστηριότητα και κάθε μέρα έβγαζε από το φάκελο νέα «επιχειρήματα» ενάντια στο Σεϊφουλα. Στην εκστρατεία αυτή δεν έμενε πίσω και ο Νάκο Σπύρου. Αυτός συνέχιζε τον παλιό χαβά του: με τους ανθρώπους του συγκέντρωνε αποκαλυπτικά στοιχεία σε βάρος του Σεϊφουλα και προσπαθούσε να ξεπεράσει και τον Κώτσι Τζότζε στο ξεσκέπασμα του οπορτουνιστή. Στην 5-η Ολομέλεια οι δύο αυτοί προσπάθησαν να εμφανιστούν σαν «σωτήρες της κατάστασης». Στις συνεδριάσεις της Ολομέλειας, απ' όσα έλεγαν, έδειχναν αλληλέγγυοι ο ένας με τον άλλον και αλληλέγγυοι με εμένα και με όλους τους συντρόφους της Κεντρικής Επιτροπής. Αυτό μου φάνηκε καλό σημάδι. Ίσως, είπα, έφτασε η στιγμή για την ενίσχυση της ενότητας που από καιρό την ποθούσαμε και την αναζητούσαμε. Ίσως οι σύντροφοι το καταλαβαίνουν πού θα μας οδηγούσε ο προσανατολισμός που μας έδωσε το Μπεράτι και έρχονται τώρα στα συγκαλά τους. Αλλά έκανα λάθος, και οι πρώτες υποψίες και ενδείξεις σχετικά μ' αυτό εκδηλώθηκαν κιόλας στην Ολομέλεια. Τόσο ο Κώτσι, όσο και ο Νάκο στις συζητήσεις και τις παρεμβάσεις τους, όλο το κακό το εντόπιζαν μόνον στο Σεϊφουλα, μόνον στον οπορτουνιστή, αλλά όχι στο πνεύμα, στην οπορτουνιστική τάση που είχε αρχίσει να εκδηλώνεται ύστερα από την Ολομέλεια του Μπεράτι. Ο Σεϊφουλα ήταν ο πιό προωθημένος, ήταν ο σημαιοφόρος αυτού του ξένου και αντιμαρξιστικού πνεύματος, αλλά εμείς τίποτε δε θα κερδίζαμε αν η ανάλυση και η κριτική συγκεντρώνονταν μόνο στο πρόσωπο του. Πώς είχε μπα η οπορτουνιστική αυτή τάση ανάμεσα μας; Πού είχε τις ρίζες, τις αιτίες, τους λόγους;! Τι παράγοντες βοήθησαν το Σεϊφουλα να ξεδιπλώσει με φούρια τις φιλελεύθερες τάσεις του;!

Στα έμμονα αυτά ερωτηματικά τόσο ο Κώτσι Τζότζε, όσο και ο Νάκο Σπύρου, γλιστρούσαν, τα απέφευγαν. Εγώ πίστευα ακράδαντα ότι όλα είχαν την αρχή τους στο Μπεράτι, στις άδικες κατηγορίες του Βελιμίρ Στόινιτς για δήθεν «σεχταρισμό» στη γραμμή του ΚΚΑ και στην έκθεση που έκαμα στην 5-η Ολομέλεια είπα ανοιχτά για τη ρίζα του κακού. Ασφαλώς, στην έκθεση που έκαμα και στις παρεμβάσεις μου, δεν έθιξα άμεσα ούτε το Στόινιτς, ούτε τις «οδηγίες» του. (Αυτό, εκτός των άλλων, θα ήταν μια λαθεμένη ενέργεια από μέρους μου, γιατί θα δίνονταν έτσι η δυνατότητα στον Κώτσι, το Νάκο και τους συντρόφους τους να με κατηγορήσουν σαν «αντιγιουγκοσλά-

βο», «σεχταριστή», «αδιόρθωτο» κλπ.) Την εικόνα όμως των λαθών του Σεϊφουλά Μαλεσόβα την τοποθέτησα προσεχτικά στο πραγματικό της φόντο, στο «νέο», στο «ευρυ» πνεύμα, για το οποίο μιλήσαμε στο Μπεράτι.

— Στο Μπεράτι —τόνισα ανάμεσα στ' άλλα— αναζητήσαμε το σεχταρισμό ακόμα και εκεί που δεν υπήρχε και το ζήτημα του σεχταρισμού χαρακτηρίστηκε σαν η μεγαλύτερη απειλή για το Κόμμα. Αυτό εγκυμονούσε μεγάλους κινδύνους, γιατί έκανε ώστε ένα νέο Κόμμα και χωρίς μακρόχρονη πείρα, όπως το δικό μας, να περάσει στο άλλο άκρο, σε οπορτουνιστικές θέσεις. Αυτοί που έχασαν περισσότερο το μέτρο —τόνισα σε συνέχεια— ήταν οι σύντροφοι που δεν στηρίχτηκαν στην πείρα του Κόμματος και που στο παρελθόν έβλεπαν παντού την «σεχταριστική» τάση.

Δεν είναι ο χώρος εδώ να επεκταθώ πάνω στην εισήγηση που έκαμα σ' αυτή την Ολομέλεια (αυτή έχει δημοσιευτεί[1] και αποτελεί την πρώτη αναθεώρηση της Ολομέλειας του Μπεράτι), αλλά θέλω μόνο να τονίσω ότι τόσο ο Κώτσι, όσο και ο Νάκο απέφυγαν ως το τέλος να κάνουν μια τέτοια βαθιά ανάλυση των πραγμάτων και αυτό μου χτύπησε στο μάτι.

— Γιατί δεν κατονομάζουν το κακό έτσι όπως είναι; διερωτήθηκα. Διστάζουν μήπως να παραδεχτούν τα λάθη τους στο Μπεράτι; Γιατί να τους φοβίζει τόσο πολύ, ακόμα και η φράση «Ολομέλεια του Μπεράτι»; Αυτό μεγάλωνε την υποψία μου ότι κάτι απέκρυβαν.

Κάτι άλλο που δε μου άρεσε στη στάση του Κώτσι Τζότζε και του Νάκο Σπύρου στην 5-η Ολομέλεια ήταν η μανία τους να εμφανιστούν μπροστά στους συντρόφους της Ολομέλειας ότι ήταν αυτοί που «ανακάλυψαν» το κακό και «έσωσαν την κατάσταση».

Ο Κώτσι Τζότζε στην ομιλία και στις παρεμβάσεις του ανέβαζε το ρόλο των «στελεχών» που είχε γύρω του και πού, σύμφωνα μ' αυτόν, «είχαν διαπιστώσει» και εκθέσει τα λάθη του Σεϊφουλά. Αφού μίλησε για τις «διαπίστωσεις των στελεχών» ο Κώτσι τα 'βαλε με το Σεϊφουλά:

— Εσύ ήθελες να μας γεμίσεις το κεφάλι ότι η γραμμή σου δεν κάνει ζημιά και παραμέριζες τα στελέχη, του είπε. Μας ξέφυγε ο έλεγχος. Ούτε γραμμή ελέγχου είχαμε, ούτε έλεγχο κάναμε. Πρέπει να αποκατασταθεί ο έλεγχος...

Ο «αρχιπροσωπάρχης» ετοιμάζονταν να πάρει τα ηνία, να ανοίξει τους φακέλους. Με το πρόσχημα της καταπολέμησης των εχθρικών στοιχείων που μπήκαν «κάτω από την επιρροή της οπορτουνιστικής γραμμής του Μαλεσόβα», ο Κώτσι Τζότζε θα έβρισκε άνοιγμα για να επέκτεινει τη γραμμή του «ελέγχου», της αστυνόμευσης, της δίωξης και της τιμωρίας σ' όλες τις κατευθύνσεις, ιδιαίτερα ενάντια στα υγιή στελέχη του Κόμματος και της εξουσίας.

Ο Νάκο Σπύρου, εκ μέρους του, απέδωσε «την ικανότητα» στη «νεολαία», στους «συντρόφους με επαναστατικό πνεύμα» και «έξυπνους», που είχαν «επισημάνει» το Σεϊφουλά Μαλεσόβα! Έφτασε δε στο σημείο να αντιτάξει τη νεολαία στο Κόμμα.

— Οι σύντροφοι της νεολαίας φάνηκαν πιό άγρυπνοι από τους συντρόφους του Κόμματος ως προς το Σεϊφουλά Μαλεσόβα, είπε ο Νάκο. Η νεολαία είναι ικανή να βγάλει άξια στελέχη που να μπορούν να κάνουν κάθε δουλειά και να λύνουν οποιοδήποτε πρόβλημα!

Φυσικά, με τη διαπαιδαγώγηση του Κόμματος, τόσο τα στελέχη όσο και η νεολαία, είχαν εκπληρώσει και εκπλήρωναν τα καθήκοντα τους σ' όλους τους τομείς και

1. Ενβέρ Χότζια. Απαντα, τόμος 3-ος, σελ. 245.

το Κόμμα τους καθοδηγούσε, τους υποστήριζε και τους βοηθούσε μ' όλες τις δυνάμεις. Το πρόβλημα όμως δεν έμπαινε καθόλου για το ποιος «ανακάλυψε» πρώτα το Σεΐφουλα Μαλεσόβα, η νεολαία ή το Κόμμα, τα στελέχη ή το Κόμμα! Τέτοιοι χωρισμοί, τέτοιες αντιπαραθέσεις ήταν ανεπίτρεπτες και επικίνδυνες. Τα λάθη του Σεΐφουλα Μαλεσόβα τα ανακάλυψαν το Κόμμα, η εργατική τάξη, οι άνθρωποι του λαού και, μαζί μ' αυτούς, και η νεολαία και τα στελέχη. Η μανία για χωρισμούς «νεολαία», «στελέχη» ήταν παράλογη και επικίνδυνη. Πέρα απ' αυτό ο Κώτσι Τζότζε και ο Νάκο Σπύρου, τόσο στην Ολομέλεια, όσο πριν και μετά απ' αυτή, έβλεπαν και παρουσίαζαν είτε τη νεολαία είτε τα στελέχη (ο Κώτσι υπονοούσε μ' αυτά κατά πρώτο λόγο τους εργαζόμενους της Ασφάλειας και κατόπι τους ανθρώπους των μηχανισμών) σαν ατομικούς «τομείς» όπου, σύμφωνα μ' αυτούς, δεν έπαιζαν ρόλο οι κατευθύνσεις του Κόμματος, αλλά η «καθοδήγηση» του Κώτσι και του Νάκο. Από την Ολομέλεια ακόμα τις χτυπήσαμε αυτές τις τάσεις (στο βαθμό που εκδηλώνονταν εκείνες τις στιγμές), αλλά αργότερα θα φωτιζόμασταν καλύτερα για την αλήθεια και θα διεξάγαμε έντονες συζητήσεις και σκληρή διαμάχη με τον Κώτσι Τζότζε και το Νάκο Σπύρου.

Στην Ολομέλεια φάνηκε και η αμοιβαία μνησικακία και δυσφορία μεταξύ του Κώτσι Τζότζε και του Νάκο Σπύρου. Αν και στην καταδίκη του Σεΐφουλα ήταν αλληλέγγυοι, ο τρόπος όμως με τον οποίο καταγγέλλανε και παρουσίαζαν τα αποδειχτικά, έδινε την εντύπωση κάποιου είδους ξεσυνέριου.

Όλα αυτά θα αποκαλύπτονταν καλά αργότερα και θα επιβεβαιώνονταν ότι, τόσο ο Κώτσι Τζότζε όσο και ο Νάκο Σπύρου, το καθετί το έκαναν στα πλαίσια της πάλης για προσωπική εξουσία. Γι' αυτό θα μυλήσουμε παρακάτω. Ενδιαφέρον εδώ είναι το γεγονός ότι στην 5-η Ολομέλεια εκκαθαρίστηκε από τις γραμμές μας ένας από τους πιό επικίνδυνους και τους πιό ύπουλους εχθρούς. Όλοι οι σύντροφοι καταδίκασαν δριμύτατα το Σεΐφουλα Μαλεσόβα και, στο ένα ή στο άλλο μέτρο, βγήκε ξεκάθαρα ότι οι ρίζες των λαθών του Σεΐφουλα Μαλεσόβα δε βρίσκονταν απλώς στις προσωπικές του τάσεις, στην αμφιταλαντευόμενη και οπορτουνιστική του φύση.

Όλα αυτά ευσταθούν, αλλά το κυριότερο είναι ότι, πρώτο, οι τάσεις του Σεΐφουλα βρήκαν βάση στήριξης στον «προσανατολισμό» που έδωσε ο Βελιμίρ Στόινιτς στο Μπεράτι· δεύτερο, η νοσηρά ατμόσφαιρα που επικρατούσε στο Πολιτικό μας Γραφείο, δεν αποτέλεσε φραγμό και δεν δημιουργήθηκαν οι συνθήκες για να χτυπηθούν ευθύς εξ αρχής οι φαύλες τάσεις του Σεΐφουλα Μαλεσόβα.

Η 5-η Ολομέλεια επιβεβαίωσε απόλυτα αυτή την αλήθεια. Ήμουν όμως πεπεισμένος ότι θα βιαζόμασταν αν ακολουθούσαμε το «συμπέρασμα» του Κώτσι, του Νάκο, του Πάντι Κρίστο και των άλλων, ότι δήθεν «το κακό τώρα εξαλείφτηκε» και «τα πράγματα θα πάνε καλά». Όχι, η 5-η Ολομέλεια μόνο επισήμανε πού έγκειτο η ρίζα του κακού, καθάρισε ένα μέρος αυτού του κακού, αλλά οι ρίζες τους έμειναν εκεί στον τόπο τους. Ήταν δυνατό η πληγή να ερεθιστεί ξανά και να μας προκαλέσει ακόμα μεγαλύτερες ζημιές.

Αυτό φάνηκε ξεκάθαρα αμέσως μετά την 5-η Ολομέλεια. Τα πρώτα σημάδια της κακίας Κώτσι-Νάκο, που είχαν εκδηλωθεί το δεύτερο μισό του 1945, άρχισαν τώρα να γίνονται πιό έντονα και να βγαίνουν ανοιχτά. Το ξετύλιγμα των γεγονότων δημιουργούσε νέες καταστάσεις: Οι έριδες ανάμεσα στο Νάκο και τον Κώτσι έσπασαν την απομόνωση που μου είχαν κάνει ύστερα από το Μπεράτι και άρχισαν να έρχονται σε μένα να «κλαυτούν», να εκθέτουν την κατάσταση, να ζητούν τη μεσολάβηση μου. Εβλεπα όλο και περισσότερο ότι τα «επιχειρήματα» που παρουσίαζαν μιλούσαν κυ-

ρίως για προσωπικές φιλοδοξίες του καθενός, παρά για ζητήματα αρχής των υποθέσεων μας ή της γραμμής γενικά.

Φυσικά, οι φιλοδοξίες τους αυτές που για μένα ήταν σιχαμερές, γι αυτούς είχαν πρωταρχική σημασία και η «προώθηση» του ενός δεν μπορούσε παρά να ανησυχεί τον άλλο.

Γεγονός είναι ότι μετά την Απελευθέρωση, ο Κώτσι Τζότζε ανέβαινε περισσότερο από το Νάκο, παρ' όλο που δεν είχε ούτε τη μόρφωση, ούτε την οξύνοια του Νάκο. Ο Κώτσι όμως σπρώχτηκε μπροστά γιατί οι Γιουγκοσλάβοι έδωσαν σημασία στο «μακεδόνα» Κώτσι Τζότζε, τον φούσκωσαν, τον παραφούσκωσαν και στα σχέδια τους ήταν αυτός που έπρεπε να γίνει ο κυριότερος. Ο Κώτσι άρχισε να φορεί τη στολή του «αντιστράτηγου», ήταν υπουργός των Εσωτερικών και οργανωτικός γραμματέας του Κόμματος, όπως ο Ράνκοβιτς στη Γιουγκοσλαβία. Άρχισε να γίνεται αυθάδης, αυταρχικός, καμώνονταν τον άνθρωπο «που τα ξέρει όλα».

Ο Νάκο Σπύρου έβλεπε με έκπληξη και ανησυχία αυτή τη γρήγορη άνοδο του Κώτσι. Γνώριζε τις ικανότητες του Τζότζε που ήταν σχεδόν μηδέν, ήξερε και τη γενική γνώμη που είχαμε γι' αυτόν και ήταν έτσι βέβαιος ότι κάποιος άλλος φούσκωνε τον Κώτσι, κάποια ξένη δύναμη. Ο Νάκο μυρίστηκε ότι οι Γιουγκοσλάβοι τον άφηναν στη λάσπη και ότι οι φιλοδοξίες του δεν πραγματοποιούνταν. Και, ασφαλώς, από αυτή τη στιγμή άρχισε η ψυχρότητα του Νάκο απέναντι στους Γιουγκοσλάβους και ο προσανατολισμός του προς έναν άλλο «πιό ισχυρό». Γι' αυτό όμως θα μιλούσαμε παρακάτω. Αρχικά ο Νάκο προχώρησε στις διχόνοιες με τον Κώτσι με σκοπό να υπονομεύσει αυτή την κατάσταση με μέθοδες και μορφές μη κομματικές, αλλά με το πνεύμα της ραδιουργίας που τον χαρακτήριζε και με φραξιονιστική δουλειά.

Τα «κύματα» του Νάκο άρχισαν να κρούουν πιό κοντά μου, αλλά όχι ανοιχτά, όχι ειλικρινά. Όχι να ανοίξει την καρδιά του και να μου πει τι είχε κάνει, αλλά πάντοτε, για να κριτικάρει τον Κώτσι, έβγαζε σαν πρόσχημα τις τρέχουσες υποθέσεις. Το ίδιο έκανε και ο Κώτσι ενάντια στο Νάκο. Από όλα αυτά διαπίστωνα ότι η «ενότητα» τους στο Μπεράτι έσπαζε και διαφαίνονταν οι τάσεις για τη δημιουργία δύο ομάδων· της ομάδας Κώτσι, Πάντι και Κρίστο Θεμέλκο (ο τελευταίος μετά το Μπεράτι έγινε απόλυτα άνθρωπος των Γιουγκοσλάβων[1]), και της ομάδας του Νάκο Σπύρου με τη φατρία του της νεολαίας, Λιρί Μπελισόβα, Φαντίλ Πατσράμι και άλλους. Όσο για το Μπεντρί Σπαχίου και τον Τουκ Γιακόβα, αυτοί μέχρι τα τέλη του 1945 ή ήταν «ουδέτεροι» ή έκλειναν περισσότερο προς το Σεϊφουλά και όταν ο Σεϊφουλά χτυπήθηκε, αυτοί έμειναν αποτραβηγμένοι.

1. Κάτω από την επίδραση του Κώτσι Τζότζε και από τις πιέσεις και την κατασκοπευτική δράση των τιτοϊκών, ύστερα από την Ολομέλεια του Μπεράτι, ενώθηκε και ο Κρίστο Θεμέλκο με την αντιμαρξιστική και αντιαλβανική δράση των ηγετών του Βελιγραδίου και των πραχτόρων τους στην Αλβανία. Όταν η τιτοϊκή προδοσία βγήκε στη φόρα και ανακαλύφτηκε και συντρίφτηκε η συνωμοσία που είχαν σκαρώσει οι Γιουγκοσλάβοι σε βάρος της λευτεριάς και της ανεξαρτησίας της χώρας μας, ο Κρίστο Θεμέλκο παραδέχτηκε τα βαριά λάθη και σφάλματα του και γι' αυτά έκαμε αυτοκριτική. Με τη στάση του βοήθησε το ΚΚΑ ν' ανακαλύψει καλύτερα τα μυστικά νήματα της συνωμοσίας που είχαν σκαρώσει η γιουγκοσλάβικη ηγεσία και οι πράχτορες Κώτσι Τζότζε και συντροφιά. Γι' αυτό απέναντι στον Κρίστο Θεμέλκο πάρθηκαν μόνον κομματικά μέτρα (καθαιρέθηκε από μέλος του Πολιτικού Γραφείου, όπου είχε διοριστεί το καλοκαίρι του 1946, και απεβλήθηκε από την ΚΕ του ΚΚΑ) και του δόθηκε χέρι ώστε με τη δουλειά και τη σωστή στάση του να πλύνει τα προηγούμενα σφάλματα και λάθη. Ο Κρίστο Θεμέλκο εκτίμησε εξαιρετικά την γενναιόδωρη και καλοπροαίρετη στάση του Κόμματος απέναντι του και διέθεσε όλες του τις δυνάμεις για να εκπληρώσει τίμια τα καθήκοντα που του ανατέθηκαν σε σημαντικούς τομείς της οικονομίας της χώρας. Για την καλή δουλειά και με κομματικότητα στάση του, εκτός των άλλων, παρασημοφορήθηκε και από το Προεδρείο της Λαϊκής Βουλής της ΛΔΑ.

Ωστόσρ, μπροστά μας στο ίδιο πνεύμα ξετυλίχτηκαν και πολλά άλλα γεγονότα και, κρίνοντας τα, όλα συνέκλιναν σ' ένα σημείο, σε μιά μοναδική πηγή — στην Ολομέλεια του Μπεράτι. Τότε έκρινα ότι είχε έρθει η στιγμή να βάλω το ζήτημα στο Πολιτικό Γραφείο. Και έτσι έπραξα. Όπως είναι γνωστό, τις σκέψεις μου για αυτά τα ζητήματα, τα αίτια και την πηγή τους τα συνόψισα σ' ένα υλικό για το Πολιτικό Γραφείο, υλικό που είναι γνωστό ως «Θέσεις για την αναθεώρηση της 2-ης Ολομέλειας της ΚΕ του Κόμματος».[1] Το πλήρες κείμενο αυτών των θέσεων εκδόθηκε πριν από πολλά χρόνια και δεν είναι εδώ ο τόπος να τις αναπτύξω πάλι. Θέλω μόνο να τονίσω ότι σ' αυτή την περίπτωση, την άνοιξη δηλαδή του 1946, ανοιχτά και επίσημα εξέθεσα στο Πολιτικό Γραφείο το συμπέρασμα ότι ο κυριότερος αυτουργός για τα σοβαρά λάθη στη 2-η Ολομέλεια ήταν ο γιουγκοσλάβος απεσταλμένος Βελιμίρ Στόινιτς, ότι όλες οι «θέσεις» και «κατευθύνσεις» του ήταν λαθεμένες και η επιδοκιμασία τους από τους συντρόφους μας έφερε όλες τις κατοπινές σοβαρές καταστάσεις. Σκέφτηκα ότι υπογραμμίζοντας το επικίνδυνο αυτών των ενεργειών που προκάλεσαν και προκαλούσαν διάσπαση, έκανα από μέρους μου μια ενέργεια που ήταν απαραίτητη για να σώσω το Κόμμα από μια παραπέρα διάσπαση. Ήταν εξάλλου απαραίτητο και επείγον να ειπωθεί στους συντρόφους ότι η μαρξιστική-λενιναστική ενότητα στην ηγεσία δεν υπήρχε, πράγμα που απειλούσε να βλάψει την ενότητα όλου του Κόμματος και του λαού, γι' αυτό έπρεπε επιταχτικά να αποκατασταθεί αυτή η ενότητα στην ηγεσία του Κόμματος και, κατά πρώτο λόγο, εκεί όπου έλειπε, στο Πολιτικό Γραφείο.

Σε μια συνάντηση εργασίας υπέδειξα στον Κώτσι και στο Νάκο τη γνώμη μου, αλλά αυτοί τινάχτηκαν απάνω.

— Γιατί να μπούμε σε αναλύσεις των γεγονότων του παρελθόντος; ρώτησε σαν απονήρευτος ο Κώτσι. Το Μπεράτι ήταν για τον αγώνα. Πέρασε αυτός ο καιρός. Μάλιστα και για τα δύο πρώτα χρόνια της ειρήνης τα πράγματα τα 'βαλε στον τόπο τους η 5-η Ολομέλεια. Δεν υπάρχει λόγος να μπούμε σε αναλύσεις.

Την ίδια αντίρρηση, τα ίδια επιχειρήματα έφερε και ο Νάκο Σπύρου.

— Λυπούμαι, τους είπα, αλλά προστριβές μεταξύ μας συμβαίνουν και μετά την 5-η Ολομέλεια. Εσείς αυτό το ξέρετε καλύτερα από κάθε άλλον.

Αψοκοκκινισμένοι και οι δύο, κατέβασαν το κεφάλι. Δεν τους καλοφάνηκε που έβγαλα στη φόρα το γεγονός που ο καθένας χωριστά έρχονταν να μου παραπονευτεί για τον άλλο.

— Αν έχουμε μερικές προστριβές, αυτές είναι πρόσκαιρες, είπε ο Κώτσι Τζότζε θέλοντας να περάσει άβρεχος.

— Όχι, τα πράγματα μου τα παρουσιάσατε πιό σοβαρά, του είπα. Στην ηγεσία μας λείπει η ενότητα και εγώ επιμένω ότι το κακό πρέπει να το αναζητήσουμε εκεί που έχει τις ρίζες του, στην Ολομέλεια του Μπεράτι. Πρέπει αυτό να το συζητήσουμε σοβαρά στο Πολιτικό Γραφείο.

— Μια που επιμένεις, ας μαζευτούμε μόνο εμείς οι τρεις, εσύ, ο Νάκο και εγώ, είπε ο Κώτσι Τζότζε. Δεν υπάρχει λόγος να μπουν οι άλλοι σύντροφοι σ' αυτά που συνέβηκαν στο Μπεράτι.

Αυτά τα λόγια του μου έκαμαν μεγάλη εντύπωση.

— Γιατί; τον ρώτησα. Μήπως συνέβηκε εκεί κάτι που δεν πρέπει να το ξέρουν οι άλλοι; Αυτοί ήταν στην Ολομέλεια...

— Ηταν αλλά όχι σαν μέλη του Πολιτικού Γραφείου, είπε ο Νάκο Σπύρου,

1. **Ενβέρ Χότζια. Άπαντα, τόμος 3-ος, σελ. 361.**

βγαίνοντας συμπαραστάτης του αντίζηλου εχθρού του. Ας το συζητήσουμε καλύτερα εμείς οι τρεις.

Και η αναπάντεχη αυτή «αλληλεγγύη» αυτών των δύο, τη στιγμή που, ως γνωστό, ήταν έτοιμοι να 'ρθουν στα χέρια, με έκαμε να υποψιαστώ περισσότερο, γι' αυτό ρητά και αυστηρά τους είπα:

— Δεν επιτρέπω πια δεύτερο Μπεράτι. Δεν πρόκειται να κάνουμε πια συσκέψεις παράμερα, για να συζητούμε και αποφασίζουμε στο όνομα του Πολιτικού Γραφείου. Τις σκέψεις μου είναι έτοιμος να τις θέσω για ανάλυση στο Πολιτικό Γραφείο.

Αναγκάστηκαν να συμφωνήσουν, αλλά η ταραχή τους ήταν έκδηλη. Παρουσίασα, λοιπόν, τις σκέψεις μου υπό μορφή θέσεων, λέγοντας εξαρχής στους συντρόφους του Πολιτικού Γραφείου ότι το κυριότερο που με ανησυχεί είναι η έλλειψη ενότητας στο Πολιτικό Γραφείο και γύρω απ' αυτό πρέπει να συζητήσουμε, να βρούμε τα αίτια και να βελτιώσουμε την κατάσταση.

Απευθύνθηκα συγχρόνως στον Κώτσι Τζότζε και τον Νάκο λέγοντας τους:

— Εγώ πιστεύω, λοιπόν, ότι το καθετί άρχισε από τον καιρό που προετοιμάζαμε τη 2η Ολομέλεια και στην Ολομέλεια αυτή αναπτύχθηκε πλέρια. Εκεί να βρούμε τις ρίζες, γι' αυτό, ιδιαίτερα εσείς σύντροφοι Κώτσι, Νάκο και Πάντσι, να μας διευκρινίσετε: Γιατί τηρήσατε στάση αντίθετη με τη γραμμή του Κόμματος στο Μπεράτι, γιατί επικρίνατε το Κόμμα, από ποιες θέσεις ξεκινήσατε, είχατε επηρεαστεί και εμμένετε μήπως ακόμα στις προηγούμενες απόψεις;! Μ' αυτό, τους είπα, δεν ζητώ να τεθείτε μπροστά σε ευθύνες, αλλά για να είμαστε ξεκάθαροι και σεις και μεις, να αναγνωρίσουμε καλά τα λάθη, να θεραπευτούμε με τη μπολσεβίκικη κριτική και αυτοκριτική και να βελτιώσουμε ριζικά την κατάσταση.

Ύστερα απ' αυτό άρχισε η συζήτηση. Και οι δυό αντιστάθηκαν επί πολύ προβάλλοντας τη δικαιολογία ότι «στο Μπεράτι εμείς χτυπήσαμε τις εκδηλώσεις, όχι τη γραμμή», ότι «δεν θέλαμε να παραποιήσουμε το παρελθόν», ότι «ίσως να υπήρξαν και υπερβολές, αλλά δεν έγιναν για κακό σκοπό» κλπ.

Με τεκμήρια τους απέδειξα ότι οι δικαιολογίες αυτές δεν ευσταθούν. Τους υπενθύμισα τις άδικες και αναιδείς παρέμβασεις τους πάνω στην εισήγηση που έκαμα, αλλά ο Νάκο πρόλαβε το κακό. Το όλο σφάλμα το επέρριψε στο Σεϊφουλά Μαλεσόβα.

— Ακριβώς ο Σεϊφουλά με τις θεωρίες του μας μπέρδευε, τάχτηκε «αλληλέγγυος» με το Νάκο ο Κώτσι Τζότζε. Έλεγε ότι πρέπει να γίνει μια εισήγηση με βαρύτητα και αφήσαμε στο χέρι του αυτή τη δουλειά.

Συνεχίσαμε έτσι δύο-τρεις ολόκληρες νύχτες, προσπαθώντας να φτάσουμε στην αλήθεια, αλλά ο Κώτσι, ο Πάντι και ο Νάκο Σπύρου γλιστρούσαν μπροστά σε κάθε αλήθεια.

Όπως στα χρόνια του αγώνα, και στην περίοδο αυτή, ης συσκέψεις του Πολιηκού Γραφείου τις κάναμε τη νύχτα. Μαζευόμασταν συνήθως στο σπίτι μου· ετοιμάζαμε ιδιαίτερα ένα από τα δωμάτια που το χρησιμοποιούσα για δουλειά και συχνά συνεχίζαμε τη συζήτηση σχεδόν μέχρι τα ξημερώματα. Δεν ήταν σπάνιες οι περιπτώσεις (όχι μόνον όταν συζητούσαμε για το Μπεράτι, αλλά και προηγούμενα και αργότερα), που η συζήτηση έπαιρνε τη μορφή καυγά και οι φωνές υψώνονταν τόσο πολύ που άκουγαν όχι μονάχα οι άνθρωποι του σπιτιού, αλλά και όποιος περαστικός τύχαινε τη νύχτα στο δρόμο. (Τότε ο δρόμος έξω από το σπίτι που κατοικούσα και εξακολουθώ να κατοικώ δεν ήταν περιορισμένος και μπορούσε να περάσει ελεύθερα, που λέει ο λόγος, και ο καλός και ο κακός.).

Στιγμές έξαψης είχαμε και αυτή τη φορά, πρέπει όμως να τονίσω ότι τόσο ο Νά-

κο, όσο και ο Κώτσι και ο Πάντι είχαν χαμηλώσει τον τόνο όσο σπάνια άλλοτε. Ήταν σέ «θέση άμυνας» και ήθελαν το καθετί να το περάσουν «φρόνιμα», σαν «άγγελοι» για να μη τους ξεφύγει τίποτε το ανεπιθύμητο πάνω στην αψάδα.

Ο Μπεντρί και ο Τουκ, όπως συνήθως, στην αρχή ορθάνοιγαν τα μάτια έκπληκτοι απ' αυτά που άκουγαν, μετά σαν έπαιρναν το λόγο δεν ήξεραν ποιανού να κάμουν και ποιανού να χαλάσουν χατήρι. Έμεινα μόνος στους τρεις αντιμέτωπος και αντιλήφτηκα ότι σε μια τέτοια κατάσταση τα πράγματα δε μπορούσε να πάνε μπροστά. Πρότεινα να διευρύνουμε τις γραμμές του Πολιτικού Γραφείου με νέους συντρόφους, ο λόγος και η γνώμη των οποίων θα επηρέαζαν στην διευκρίνιση αυτού του προβλήματος, καθώς και στην αλλαγή και τη βελτίωση της κατάστασης.

— Να τελειώνουμε αυτή την ανάλυση, μετά βλέπουμε και κάνουμε, είπε ο Κώτσι Τζότζε. Τώρα δε μας χρειάζονται άλλοι σ' αυτή την ιστορία.

— Εσείς βλέπετε ότι χωρίς να φέρουμε νέους συντρόφους, δε θα βγούμε απ' αυτή την κατάσταση, αντέκρουσα το Τζότζε. Εκτός από καλό, τίποτε το κακό δε θα 'χουμε σαν πυκνώσουμε τις γραμμές του Πολιτικού Γραφείου και να έχουμε τη γνώμη και την κρίση των νέων συντρόφων.

Οι συζητήσεις άναψαν ξανά. Ο Κώτσι, ο Νάκο, και ο Πάντι αντιδρούσαν προπαντός στην άμεση πρόσληψη νέων συντρόφων στο Πολιτικό Γραφείο. «Αργότερα μπορεί να γίνει», έλεγαν.

Αφήσαμε τη σύσκεψη για το επόμενο βράδυ (η ώρα ήταν περασμένη), για να συνεχίσουμε τη συζήτηση πάνω στις θέσεις που είχα υποβάλει και να κάνουμε τις προτάσεις για τη διεύρυνση του Πολιτικού Γραφείου.

Την άλλη μέρα όμως αναβλήθηκαν όλα: Από το Βελιγράδι μας ήρθαν απρόοπτα «καλά» χαμπέρια. Ζητούσαν επειγόντως το Νάκο Σπύρου με δυο-τρεις συντρόφους, στελέχη της οικονομίας, για να εξετάσουν σημαντικά προβλήματα για τη χώρα μας και για τις αλβανο-γιουγκοσλάβικες σχέσης. Από τη γιουγκοσλάβικη αποστολή στα Τίρανα μας ειδοποίησαν «με χαρά» ότι είχαν παρθεί όλα τα μέτρα: τα ησιτήρια ήταν έτοιμα, οι θέσεις στο αεροπλάνο εξασφαλισμένες. «Μόνον ο σύντροφος Νάκο Σπύρου να αναχωρήσει όσο πιό γρήγορα»!

Και με χαροποίησε, αλλά και με εξέπληξε αυτή η απρόσμενη είδηση. Από καιρό είχαμε ζητήσει μόνοι μας συνομιλίες με την γιουγκοσλάβικη ηγεσία για προβλήματα των αμοιβαίων σχέσεων, ιδιαίτερα στον οικονομικό τομέα, αλλά συγκεκριμένη απάντηση δεν μας είχε δοθεί. «Οι σύντροφοι είναι απασχολημένοι, μόλις ευκαιρήσουν θα σας δεχτούν. Είμαστε φίλοι, καταλαβαίνουμε τα προβλήματα ο ένας του άλλου, γι' αυτό μη στενοχωρείστε», μας έλεγε ο Γιόσιπ Γκέρκια.

Και να, άνοιξαν οι δρόμοι! Και πότε;! Ακριβώς στο κορύφωμα των συζητήσεων για την αναθεώρηση ενός σοβαρού λάθους του παρελθόντος! Τι σύμπτωση!

Θα αποδείχνονταν όμως ότι δεν ήταν καθόλου σύμπτωση. Η «καλοπροαίρετη» στάση, αλλά στάση σε «υποχώρηση», «εξ αποστάσεως» των γιουγκοσλάβων συντρόφων πήρε τέλος. Όπως φαίνεται είχαν πληροφορηθεί τι συνέβαινε στο Πολιτικό μας Γραφείο. Αντιλήφτηκαν ότι υπήρχε κίνδυνος να βγουν τα άπλυτα τους στη φόρα, να αποκαλυφτεί η συνωμοσία που είχαν σκαρώσει στο Μπεράτι και αμέσως πήραν μέτρα. Το πρώτο βήμα ήταν η επείγουσα πρόσκληση του Νάκο Σπύρου στο Βελιγράδι. Τον ξεπροβοδίσαμε την επόμενη ή την μεθεπόμενη δίνοντας του τις σχετικές οδηγίες και, μερικές μέρες μετά την αναχώρηση του, είπα στους συντρόφους:

— Να συνεχίσουμε τη σύσκεψη.

— Χωρίς το Νάκο; πετάχτηκε ο Κώτσι ταραγμένος. Όχι, αυτό δε γίνεται. Αυτός

έχει τα δικά του, πρέπει να βρίσκεται ο ίδιος να τα πει. Μπορεί να μας πει ότι κουβεντιάζουμε γι' αυτόν πισώπλατα. Εσύ το ξέρεις, με μένα αυτός τα βάζει για το τίποτε.

— Καλά, θα περιμένουμε το Νάκο να γυρίσει και μετά συνεχίζουμε, του είπα.

Στο μεταξύ ο Νάκο μας έστελνε απανωτά τα χαμπέρια από το Βελιγράδι.

Η πρώτη «συμβουλή» που του είχαν δώσει ο Καρντέλι και ο Τζίλας, μόλις τον συνάντησαν, ήταν η αναβολή επ' άπειρον της ημερομηνίας που είχαμε καθορίσει στην 5-η Ολομέλεια για τη σύγκληση του 1-ου Συνεδρίου του ΚΚΑ.[1] «Δεν κάναμε εμείς ακόμα συνέδριο και όχι πια εσείς που δεν έχετε πείρα», του είπαν τα αφεντικά. Του παρουσίασαν ένα σωρό «δυσκολίες» (προετοιμασία των εκθέσεων, των αποφάσεων· τι προβλήματα θα βάλετε, πώς θα το οργανώσετε· τι θα πείτε για τη γραμμή σας, πώς θα βγείτε νόμιμα ή παράνομα κλπ, κλπ) και μετά του είπαν:

— Περιμένετε να κάνουμε εμείς το συνέδριο μας, να ιδείτε πώς θα το κάνουμε, προετοιμαστείτε, φέρτε τα υλικά εδώ να τα ιδούμε και κατόπι αποφασίστε θα κάνετε ή δε θα κάνετε το Συνέδριο σας. Όσο για τον τρόπο πώς θα το οργανώσετε, του είπαν προσθέτοντας, εμείς φρονούμε ότι το Συνέδριο να συνέλθει κρυφά, σε παρανομία, για να μη ερεθιστεί ούτε η εσωτερική κι ούτε η εξωτερική αντίδραση! Έτσι κάναμε εμείς με το συνέδριο του ΚΚ της Σερβίας.[2]

Με τις «συμβουλές» αυτές των γιουγκοσλάβων συντρόφων ποτέ δεν είχα συμβιβαστεί, ιδιαίτερα όμως την επιμονή τους για απόκρυψη της ύπαρξης του Κόμματος, την έβλεπα σαν πράγμα τόσο παράλογο και γελοίο όσο και επικίνδυνο. Αλλά η εναντίωσή μου στο Πολιτικό Γραφείο προσέκρουσε στην «ενότητα» των άλλων συντρόφων, οι οποίοι όχι μόνον επανελάβαιναν «τα επιχειρήματα» του Καρντέλι και του Τζίλας, αλλά και «αποκάλυπταν» και άλλα που τα έβαζαν μπροστά μου σαν φραγμό για να κερδίσει το δικό τους. Όσο για την αναβολή της ημερομηνίας της σύγκλησης του Συνεδρίου, θα την κάναμε και χωρίς την «υπόδειξη» των γιουγκοσλάβων συντρόφων, αλλά για εντελώς άλλους λόγους και αιτίες απ' αυτές που παρουσίασαν ο Καρντέλι και ο Τζίλας. Το Συνέδριο θα αναβάλλονταν γιατί ακόμα δε συμφωνούσαμε στο Πολιτικό Γραφείο για να βρούμε τις ρίζες του κακού και περιμέναμε το Νάκο για να συνεχίσουμε παραπέρα τις συζητήσεις.

Απ' ό,τι θυμάμαι, ο Νάκο γύρισε από το Βελιγράδι το Μάη και στο μεταξύ εγώ τις σκέψεις που είχα υποβάλει στις προηγούμενες συσκέψεις για την αναθεώρηση του Μπεράτι, είχα αρχίσει να τις ταχτοποιώ καλύτερα και τις προετοίμασα γραπτώς σε μορφή εισήγησης. Αυτή ήταν η οριστική μορφή (αυτή ακριβώς που δημοσιεύτηκε), την οποία στις αρχές του Ιούνη 1946 τη μοίρασα στους συντρόφους του Πολιτικού Γραφείου να τη διαβάσουν και να την μελετήσουν.

— Έτσι είναι καλύτερα, τους είπα. Δεν πρέπει να χάσουμε πια καιρό σε ατέρμονες συζητήσεις, όπως την προηγούμενη φορά. Πρέπει όλοι να προετοιμάσουμε σοβαρά και να μιλήσουμε.

Ύστερα από λίγες μέρες η σύσκεψη ξανάρχισε. Ξανά οι προηγούμενες πιέσεις, αλλά αυτή τη φορά οι φράσεις και τα «επιχειρήματα» του Κώτσι και του Νάκο ήταν πιό «μετρημένα», πιο «μελετημένα», μάλιστα και με λιγάκι «αυτοκριτική» μέσα. Σαν πρώτο βήμα, αυτό ήταν κάτι τι. Ας συνεχίζαμε πιό πέρα.

Αλλά δεν μπορέσαμε να συνεχίσουμε. Στη διεύθυνση μου κατέφτασε ένα επείγον ραδιογράφημα. Το έστελνε ο Υσνί Κάπο, που τον είχαμε τότε πρεσβευτή στη Γιου-

1. Η 5-η Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΑ αποφάσισε το 1-ο Συνέδριο του Κόμματος να αρχίσει τις εργασίες στα Τίρανα στις 25 Μάη 1946.

2. Το συνέδριο αυτό έγινε σε παρανομία στο Βελιγράδι από τις 8-12 Μάη 1945.

γκοσλαβία. Τον είχε καλέσει ο «Μάρκο» (ο Ράνκοβιτς συνέχιζε να διατηρεί το ψευδώνυμο που είχε στον πόλεμ~) και του ανακοίνωσε ότι αυτή τη φορά στο Βελιγράδι περίμεναν επειγόντως τον Ενβέρ Χότζια! Τώρα απόμενε μόνον ο λόγος μου αν ήμουν ή όχι σύμφωνος να πάω «το γρηγορότερο» στο Βελιγράδι, όπου θα με υποδέχονταν με «μεγαλοπρέπεια».[1]

Αναμφίβολα, η είδηση με χαροποίησε και αποδέχτηκα τους «όρους», για να πάω δηλαδή το «γρηγορότερο». Ίδες όμως τι άλλη σύμπτωση αυτή και για το ίδιο πρόβλημα: Όταν βάλαμε για πρώτη φορά στο Πολιτικό Γραφείο την αναθεώρηση του Μπεράτι, οι φίλοι κάλεσαν επειγόντως το Νάκο, ενώ τώρα, μόλις επαναλάβαμε τη σύσκεψη που είχαμε αφήσει στη μέση, προσκαλούν εμένα!

Ούτε αυτή όμως ήταν σύμπτωση. Σίγουρα, ξανά ο Κώτσι Τζότζε έδωσε σήμα στους πάτρωνες του για την επιμονή μου και εκείνοι βρήκαν το φάρμακο. Και, για να αναχωρήσω «το γρηγορότερο» έβαζαν μπροστά μου τον Τίτο, τον Τζίλας και τον ίδιο τον Στάλιν! Φυσικό;, μπροστά μου έβαζαν και «όσα αεροπλάνα ήθελα» και «υποδοχή μεγαλόπρεπη», μόνο και μόνο να πηγαίνω!

Όταν πήρα την είδηση, είναι αλήθεια ότι δυσαρεστήθηκα που έμεινε ξανά στη μέση μια απαραίτητη ανάλυση, ωστόσο την μετάβαση στο Βελιγράδι τη θεωρούσα κάτι το σημαντικό για τις υποθέσεις μας, τόσο για τις σχέσεις με τη Γιουγκοσλαβία, όσο και σε διεθνές πλαίσιο. Γι' αυτό, το Μπεράτι τ' αφήσαμε στη μέση. Μπροστά μας είχαμε το Βελιγράδι, αυτό μας ζητούσε εσπευσμένα.

1. «Ο Μάρκο μου είπε ότι καλά είναι ο Ενβέρ να 'ρθει το γρηγορότερο, αν είναι δυνατό την Κυριακή», έγραφε μεταξύ άλλων ο Υσνί Κάπο. «Αναμένετε μόνο η γνώμη σας. Για τη μετάβαση σας θα Βάλουν στη διάθεση όσα αεροπλάνα κι αν χρειαστούν. Σκέφτονται να σας κάνουν μεγαλόπρεπη υποδοχή» ***(Ραδιογράφημα 19.6.1946. Κ.Α.Κ.).***

IV

ΣΤΟΝ ΤΙΤΟ

Απρόσμενη πρόσκληση του Τίτο για να πάω στο Βελιγράδι * Οι επίσημες συνομιλίες ανάμεσα στην αλβανική και τη γιουγκοσλάβικη αντιπροσωπεία. Η εξέταση του ζητήματος της Κοσόβας και των άλλων αλβανικών περιοχών στη Γιουγκοσλαβία * Ο Τίτο επιδιώκει να καταβροχθίσει όλα τα Βαλκάνια * Εξοντωτική πολιτική στην Κοσόβα * Ξιπασιά και σκανδαλώδικη πολυτέλεια του Τίτο * Γύρω από τις επισκέψεις στην Κροατία και Σλοβενία * Τελετή στο Προεδρείο της Γιουγκοσλάβικης Σκουψίνας * Μια συνάντηση με τον Τίτο στο Μπλεντ. «Nas Tito» ή «Duce a noi»; * Σχετικά με το Σύμφωνο φιλίας και αμοιβαίας βοήθειας * «Βοήθεια» με το σταγονόμετρο.

Το αίτημα να σταλεί στη Γιουγκοσλαβία μια κυβερνητική αντιπροσωπεία ανώτατου επιπέδου, μ' επικεφαλής εμένα, το είχαμε υποβάλει στους γιουγκοσλάβους συντρόφους πριν από πολύ καιρό. Με τη μετάβαση εκεί αυτής της επίσημης αντιπροσωπείας εμείς αποβλέπαμε να γίνει ένα άλλο σημαντικό βήμα για την παραπέρα ενίσχυση των αμοιβαίων φιλικών σχέσεων ανάμεσα στις χώρες, τους λαούς και τα κόμματα μας, για το ανέβασμα του κύρους των χωρών μας στο διεθνή στίβο, για την εκμετάλλευση των δυνατοτήτων που θα δημιουργούνταν για να συζητηθούν σε ανώτατο επίπεδο διάφορα προβλήματα πολιτικού, οικονομικού χαρακτήρα κλπ, και που παρουσίαζαν κοινό ενδιαφέρον.

Η γιουγκοσλάβικη ηγεσία μας απάντησε ότι κατ' αρχήν είναι σύμφωνη να υποδεχτεί στην κατάλληλη στιγμή την αντιπροσωπεία μας ανωτάτου επιπέδου, αλλά πέρασαν ολόκληροι μήνες και η απάντηση εξακολουθούσε να μένει θετική, αλλά μόνο «κατ' αρχήν». Την παράταση αυτη τη δικαιολογούσαν με τις πολλές έγνοιες και τα προβλήματα που είχαν και, ασφαλώς αυτό ήταν κάτι που ευσταθούσε. Ταυτόχρονα όμως, βλέπαμε και κάτι άλλο: από τη μια μεριά οι γιουγκοσλάβοι σύντροφοι ήταν «πολύ απασχολημένοι» με δουλειές και έγνοιες και «δεν μπορούσαν να υποδεχτούν ενωρίτερα» την αντιπροσωπεία με επικεφαλής εμένα, ενώ από την άλλη μεριά ο Τζίλας, ο Καρντέλι, και ο ίδιος ο Τίτο έβρισκαν χρόνο να υποδεχτούν και να κάνουν μακρές συνομιλίες και με αντιπροσωπείες της νεολαίας ή με ομάδες εργασίας που πήγαιναν εκεί, έβρισκαν χρόνο να υποδεχτούν και τη Λιρί Γκέγκα! Δε μιλάω εδώ για τον Κώτσι Τζότζε, το Νάκο Σπύρου και το Σεϊφουλά Μαλεσόβα (ο τελευταίος πριν τιμωρηθεί), που, όταν πήγαιναν στο Βελιγράδι, τους έκαναν τέτοια υποδοχή που ο Κώτσι «δε μπορούσε να μου την ομολογήσει!».

Παρ' όλα αυτά συνεχίζαμε να τους δικαιολογούμε ότι ίσως να μη μπορούσαν να με υποδεχτούν επειδή, όπως έλεγε ο Νάκο Σπύρου, το «υψηλό επίπεδο» της αντιπρο-

σωπείας απαιτούσε πολλές προκαταρκτικές ετοιμασίες (!)· ίσως επειδή η επίσκεψη έπρεπε να γίνει σε μια σημαντική εθνική η διεθνή στιγμή, ίσως...

Εδώ μπορεί να αραδιαστούν και πολλά άλλα «ίσως» σαν αυτά που προανέφερα (το καθένα έχει μιά βάση), νομίζω όμως ότι ο βασικός λόγος των παρελκύσεων για τη μετάβαση της αντιπροσωπείας μας στό Βελιγράδι βρίσκονταν σ' ένα άλλο «ίσως»: η γιουγκοσλάβικη ηγεσία μπορεί να μην ήθελε να ηγηθώ εγώ της πρώτης επίσημης αντιπροσωπείας κορυφής! Ύστερα από τις νάρκες που μας έβαλαν στο Μπεράτι περίμεναν να καθαιρεθώ γρήγορα από την ηγεσία (ήξεραν ότι στο Πολιτικό Γραφείο που βγήκε από το Μπεράτι ήμουν ένας προς τέσσερις, για να μη πω ένας προς έξι άλλους συντρόφους), και, σαν επακόλουθο, περίμεναν την αντικατάσταση μου και της αντιπροσωπείας να ηγηθεί αυτός που θα καταλάμβανε τη θέση μου, ο πιό καλός φίλος τους, ο Κώτσι Τζότζε.

Την υπόθεση αυτή δεν τη στηρίζω μονάχα στα αναρίθμητα αποδειχτικά που έχουν επιβεβαιώσει ότι η γιουγκοσλάβικη ηγεσία ήθελε να με εξαλείψει από το Μπεράτι ακόμα καί, αν δεν μπορούσε να το κάμει εκεί να έκανε αυτό αργότερα. Στηρίζω την υπόθεση σ' ένα σωρό άλλα αποδειχτικά μεταξύ των οποίων και στις πυρετώδικες προσπάθειες του Τίτο και συντροφιά για να εμποδίσει και δυνατόν να σαμποτάρει τη μετάβαση μιας αντιπροσωπείας μας του αυτού επιπέδου στη Μόσχα στο Στάλιν, στη Βουλγαρία στο Δημητρώφ κλπ.

Όπως είπα, πολλά πράγματα εμείς τότε δεν τα ξέραμε, γι' αυτό απόμενε μόνο να περιμένουμε. Και ακριβώς όταν είχαμε αρχίσει να συζητούμε στο Πολιτικό Γραφείο τις «Θέσεις για την αναθεώρηση της 2ης Ολομέλειας της ΚΕ του ΚΚΑ» πήραμε την είδηση ότι ο δρόμος προς το Βελιγράδι ήταν ανοιχτός.

Αφήσαμε όλες τις δουλειές στη μέση και, επειδή ο χρόνος της αναχώρησης ήταν σύντομος, κανονίσαμε για μια άλλη φορά τα ζητήματα που θα συζητούσαμε με τη γιουγκοσλάβικη ηγεσία και με τον Τίτο.

Μπροστά μας, εκείνες τις στιγμές, όπως και για όλες τις άλλες χώρες της λαϊκής δημοκρατίας, έμπαινε το ζήτημα η οικονομία μας να μην είναι αυθόρμητη, αλλά οργανωμένη, δηλαδή, μια σχεδιοποιημένη σοσιαλιστική οικονομία. Εμείς, παρά τη μεγάλη φτώχεια που κληρονομήσαμε από το παρελθόν και απ' τον πόλεμο, είχαμε αρχίσει ένα τέτοιο πράγμα πραγματοποιώντας μια σειρά μετασχηματιστικών μεταρρυθμίσεων, κοινωνικών και οικονομικών, σε σωστό μαρξιστικό-λενινιστικό δρόμο. Ξέρουμε ότι για την οικοδόμηση του σοσιαλισμού έπρεπε να βασιστούμε, κατά πρώτο λόγο, στις εσωτερικές μας δυνάμεις, αλλά, ιδιαίτερα σ' αυτό το πρώτο στάδιο, η συνεργασία και η βοήθεια των εξωτερικών φίλων για μας ήταν αναγκαία και απαραίτητη.

Εκτός των άλλων, σ' αυτό τον κεφαλαιώδη τομέα που περιλάβαινε και θα περυλάβαινε ανεξάντλητες δυνάμεις και ενέργειες, δεν μας έλειπαν μόνο τα μέσα και τα κονδύλια, αλλά μας έλειπε και η πείρα. Μελετούσαμε τη μαρξιστική-λενινιστική φιλολογία, τα έργα των κλασικών του μαρξισμού-λενινισμού, τη γραμμένη πείρα της οικοδόμησης του σοσιαλισμού στη Σοβιετική Ένωση, αλλά, εννοείται, μόνον από τα βιβλία δεν ήταν δυνατό να τα μάθουμε. Είχαμε κάνει τα πρώτα βήματα και στην πράξη, αλλά αυτό ήταν ακόμη η αρχή της αρχής. Ιδιαίτερα στην 5η Ολομέλεια της ΚΕ του Κόμματος τέθηκε επιταχτικά η ανάγκη της χάραξης και της εφαρμογής με συνέπεια μιας σωστής πολιτικής για το σοσιαλιστικό μετασχηματισμό της χώρας. Αποφασίστηκε η οικονομία να αναπτυχθεί με σχέδιο, το οποίο έπρεπε να προετοιμαστεί προσεχτικά με τις δυνάμεις μας, για την εκπόνηση του όμως το βλέπαμε αναγκαίο να συμβουλευτούμε τους φίλους. Αυτά επομένως, θα αποτελούσαν έναν από τα κυριότερα ζητήματα

που η αντιπροσωπεία μας θα συζητούσε με τη γιουγκοσλάβικη ηγεσία και με τον Τίτο. Όπως είπα, τον Απρίλη είχει προσκληθεί εκεί ο Νάκο και είχει διεξάγει μερικές συνομιλίες με γιουγκοσλάβους συντρόφους της οικονομίας, κι έτσι, κάποια προκαταρκτική δουλειά για το πρόβλημα αυτό είχε γίνει. Ο σκοπός της αντιπροσωπείας μας στο πρόβλημα αυτό ήταν να ζητήσουμε τη βοήθεια των γιουγκοσλάβων συντρόφων για την κατάρτιση ενός οικονομικού σχεδίου προοπτικής τουλάχιστον χέρι χέρι για δυό χρόνια, για να προχωρήσουμε σ' ένα πεντάχρονο σχέδιο.

Με τους Γιουγκοσλάβους είχαμε συμφωνήσει να συζητήσουμε και να αποφασίσουμε κατά πρώτο λόγο για την υπογραφή ενός συμφώνου φιλίας και αμοιβαίας βοήθειας ανάμεσα στις δυο χώρες, πράγμα που το θεωρούσαμε μια μεγάλη πολιτική, οικονομική επιτυχία, και για την άμυνα. Για το ζήτημα αυτό οι προετοιμασίες μας είχαν γίνει σε μεγάλη σοβαρότητα, λόγω του μεγάλου ενδιαφέροντος που παρουσίαζαν οι φιλικές σχέσεις των δυο συμμάχων σοσιαλιστικών χωρών μας, για το λόγο της παραπέρα οικονομικής ανάπτυξης, της κοινής άμυνας των δυο σοσιαλιστικών χωρών μας κυκλωμένων από τη δύση και το νότο από εχθρικά κράτη και ταυτόχρονα σαν δύο κράτη της λαϊκής δημοκρατίας μέλη του σοσιαλιστικού στρατοπέδου μ' επικεφαλής τη Σοβιετική Ένωση.

Σαν αντιπρόσωποι μιας λαϊκής κυβέρνησης, βγαίναμε για πρώτη φορά έξω από το κράτος μας, ασφαλώς σε μια φίλη χώρα και είχαμε θεωρήσει σαν πρώτο καθήκον μας να παρουσιάσουμε στους φίλους, τόσο στο γιουγκοσλάβικο λαό όσο και στην ηγεσία του, τα αγνά αισθήματα του λαού μας, την ειλικρινή φυλία και την αντικειμενική μας πραγματικότητα. Με βάση τη πραγματικότητα αυτή, καθώς και τη δική τους πραγματική κατάσταση, που, όπως εμείς, θα 'πρεπε κι αυτοί να μας παρουσιάσουν, θα προωθούσαμε τα αιτήματα και τις δυνατότητες, θα συζητούσαμε ανοιχτά και ειλικρινά γι' αυτά και θ' αποφασίζαμε προς το κοινό συμφέρον.

Έναν άλλο λόγο που μας χαροποιούσε για τη συνάντηση που θα είχαμε με το Τίτο τον βρίσκαμε στις πολύ στενές και πολύ ειλικρινείς σχέσεις (όπως τις νομίζαμε εμείς τότε), που υπήρχαν ανάμεσα στη Σοβιετική Ένωση και τη Γιουγκοσλαβία, ανάμεσα στο Στάλιν και τον Τίτο. Είχαμε την εντύπωση και την εμπιστοσύνη, κι αυτό μας το ενίσχυσαν και οι σοβιετικοί άνθρωποι που ήταν στα Τίρανα και πολύ περισσότερο οι ίδιοι οι Γιουγκοσλάβοι, ότι «ο Τίτο για το καθετί συνεννοείται με το Στάλιν, τον συμβουλεύεται» κλπ. Γι αυτό, εκείνο τον καιρό νομίζαμε πως ό,τι θα συζητούσαμε και θα αποφασίζαμε με τον Τίτο, θα το ήξερε ο Στάλιν και θα ήταν σύμφωνος με μας. Μη έχοντας τότε τη δυνατότητα για κάποια σύνδεση με το Στάλιν (μέσω της σοβιετικής πρεσβείας που απ' ότι θυμάμαι μόλις είχε ανοίξει στα Τίρανα, οι άμεσες σοβιετο-αλβανικές σχέσεις ήταν πολύ αμυδρές και όχι από δικό μας φταίξιμο), νομίζαμε πως η συνάντηση με τον Τίτο θα ήταν, πως να πούμε, μια διαβίβαση και ανάπτυξη και των απόψεων του Στάλιν.

Τα όσα μας έγραφε ο Υσνί στο ραδιογράφημα, ότι «ο Τίτο είχε συνεννοηθεί με το Στάλιν κι αυτός είχε καλοδεχτεί τη μετάβαση μιας αντιπροσωπείας μας στο Βελιγράδι» αναπτέρωσαν ακόμα περισσότερο την ελπίδα μας ότι από το στόμα του Τίτο θα ακούγαμε και τις σκέψεις και τις συμβουλές του Στάλιν.

Φυσικά, για όλα τα προβλήματα που θα συζητούσαμε και θ' αποφασίζαμε, εμείς είχαμε τη γραμμή μας, τις απόψεις μας, τις σκέψεις μας και ήμασταν πεπεισμένοι στην ορθότητα τους. Ακόμα και Σύμφωνο φυλίας και αμοιβαίας βοήθειας που ζητούσαμε, δεν το εκλιπαρούσαμε και δεν θα επιτρέπαμε καθόλου να θιγούν τα ζωτικά συμφέροντα της σοσιαλιστικής μας πατρίδας. Εμείς χύσαμε αίμα ακριβώς για να μην επαναλη-

φτεί πια το παρελθόν. Αυτή την εμπιστοσύνη είχαμε τότε και για τους Γιουγκοσλάβους.

Είχαμε προετοιμαστεί να κάνουμε με τους γιουγκοσλάβους συντρόφους και μια ανασκόπηση της διεθνούς κατάστασης θεωρούμενη από μέρους μας στο πρίσμα των τότε περιστάσεων, ιδιαίτερα της κατάστασης και των εχθρικών και ανατρεπτικών ενεργειών που ανέπτυσσαν, με τη βοήθεια των 'Αγγλο-αμερικάνων, οι έλληνες μοναρχοφασίστες στα νότια σύνορα μας και οι ιταλοί νεοφασίστες στα θαλάσσια και εναέρια σύνορα μας. Εμείς θέλαμε να δώσουμε στους γιουγκοσλάβους φίλους μια σαφή εικόνα της υγιέστατης εσωτερικής πολιτικής κατάστασης μας, των ατσάλινων δεσμών του Κόμματος με το λαό και των επιτυχιών και των αδυναμιών που είχαμε στη δουλειά μας. Από το νου των γιουγκοσλάβων συντρόφων έπρεπε να διαλυθεί και κάποια θολούρα ή ασάφεια που είχαν προκληθεί από τις εσκεμμένες και σε μή αντικειμενικό πνεύμα αναφορές πού, σίγουρα, τους είχαν κάμει εκείνοι που δεν ήθελαν την ανάπτυξη σε σωστό δρόμο της φιλίας των δύο χωρών μας. Ασφαλώς, εμείς προετοιμαστήκαμε να πάρουμε όσο το δυνατό περισσότερο από την οργανωτική πείρα των συμβουλίων, του κόμματος, της οικονομίας και του στρατού στη Γιουγκοσλαβία, πείρα που τη θεωρούσαμε τότε αναγκαία. Ορίστηκαν και οι σύντροφοι που θα προετοιμάζονταν ειδικά για τα ζητήματα αυτά και που θα συμμετείχαν της αντιπροσωπείας στην οποία, εκτός από μένα, θα ήταν, απ' ότι θυμάμαι, και ο Νάκο Σπύρου, ο Μυσλίμ Πέζα, ο πρεσβευτής μας στο Βελιγράδι Υσνί Κάπο και άλλοι.

Σκεφτήκαμε τέλος να προσφέρουμε στον Τίτο κι ένα δώρο. Βασανίζαμε το μυαλό μας τι να του πάμε, γιατί δε θέλαμε να ντροπιαστούμε, αλλά δε βρίσκαμε τίποτα το κατάλληλο. Ήρθε στο νου μου η ιδέα και την είπα στους συντρόφους να του πάμε μια ασημοκαπνισμένη παλιά αλβανική πιστόλα. Ταίριαζε θαυμάσια. Οι σύντροφοι συμφώνησαν. Φωνάξαμε το Στέργιο Γκιοκορέσι και του αναθέσαμε να μας βρει μια τέτοια. Μας είπε ότι κατά τη δήμευση της περιουσίας ενός εγκληματία κουΐσλινγκ, είχαν βρει τρεις ωραίες πιστόλες, από τις οποίες μπορούσαμε να διαλέξουμε. Του είπαμε να τις φέρει και όταν τις έφερε στο γραφείο μου ήταν εκεί και ο εκπρόσωπος της Γιουγκοσλαβίας Γιόσιπ Γκέργκια. Αλήθεια ήταν ωραίες πιστόλες. Διάλεξα μιά και είπα στο Γιουγκοσλάβο για πιό σκοπό την ήθελα. Την είδε, του άρεσε πολύ και χωρίς ίχνος ντροπής μας είπε:

— Ο Τίτο θα ευχαριστηθεί εξαιρετικά, να του τις στείλετε και τις τρεις!

Τι να λέγαμε σ' αυτό τον πλατσικολόγο;! Δεχτήκαμε την πρόταση του. (Έτσι ο Τίτο πήρε τις τρεις ασημοκαπνισμένες πιστόλες και τις έβαλε στο οπλοστάσιο του των φιλοδωρημάτων).

Να όμως και μιά μικρολεπτομέρεια που μας είχε ξεφύγει: Μου έλειπε η κατάλληλη στολή του στρατηγού! Είπα στους συντρόφους να πάω με πολιτική περιβολή, οι σύντροφοι όμως επέμεναν ότι έπρεπε να πάρω μαζί μου και τη στρατιωτική στολή του στρατηγού, σαν Γενικός Αρχηγός του Στρατού. Στολή απλή είχα, ενώ «μεγάλη στολή», όχι. Γι' αυτό έπρεπε να εξοικονομήσουμε μιά, αρχίζοντας από τα παπούτσια λουστρίνια και μέχρι το πηλήκιο με στολίδια. Τα παπούτσια καλά, τα φτιάξαμε, κάναμε και τα παντελόνια μπλε με φαρδιά κόκκινη λωρίδα, αλλά έπρεπε να βρούμε και χιτώνιο, γι' αυτό τι θα κάναμε! Φώναξα τον Σοκολώφ στο γραφείο (ήταν σοβιετικός στρατιωτικός ακόλουθος στα Τίρανα) και του είπα:

— Έχεις κανένα χιτώνιο παραπανίσιο;

— Τι το θέλεις; με ρώτησε.

— Μην ρωτάς, του είπα, αλλά βγάλε μιά το χιτώνιο σου να το δοκιμάσω!

Σαν το φόρεσα είδαμε πως έρχονταν στενό. Τότε του είπα το χαλί που μ' είχε βρει. Ο Σοκολώφ μου λέει:

— Έχω ένα κομμάτι ύφασμα στρατιωτικό, σου το στέλνω και αν σου αρέσει, κάμε απ' αυτό ένα χιτώνιο κι ένα πηλήκιο.

Έτσι κανονίστηκε και το ζήτημα της «μεγάλης στολής». Περιμέναμε την ημερομηνία που είχαμε ορίσει για να ξεκινήσουμε και, από τα «αναρίθμητα» αεροπλάνα που μας έβαζαν στη διάθεση ζήτησα μόνο ένα, είπα μάλιστα στο Γκέργκια, αν σας είναι δύσκολο ας είναι και 5-6 θέσεις σ' ένα αεροπλάνο της γραμμής.

— Λόγος είναι αυτός! μου είπε ο Γκέργκια. Έχετε θεώρηση για όσα αεροπλάνα θέλετε. Θα 'ρθει ειδικό αεροπλάνο.

Το αεροπλάνο ήρθε και η πρώτη αντιπροσωπεία της Κυβέρνησης της Λαϊκής Δημοκρατίας Αλβανίας αναχώρησε για το Βελιγράδι για φιλική επίσκεψη.[1]

Κοιτάζοντας από το παράθυρο του αεροπλάνου τα εδάφη του Μαυροβουνίου και των άλλων περιοχών της Γιουγκοσλαβίας, σκεφτόμουν με βαθύ πόνο και με μεγάλο σεβασμό τους συντρόφους μου παρτιζάνους που εκατοντάδες έπεσαν σ' αυτά τα μέρη πολεμώντας τους γερμανούς ναζί. Δύο μεραρχίες από γιους και θυγατέρες της Αλβανίας, με διαταγή που τους έστειλα από το Μπεράτι στις παραμονές της πλήρους απελευθέρωσης της Αλβανίας, πέρασαν τα σύνορα και, σε σκληρές συγκρούσεις με τους καταχτητές, άφησαν όνομα σ' εκείνα τα μέρη για τον ηρωισμό, την αυταπάρνηση, την πειθαρχία, το διεθνισμό και την ικανότητα τους στις μάχες. Μέσα από το αεροπλάνο αναπολούσα με στοργή τις αλβανίδες μανάδες, πού, αγόγγυστα, έστειλαν τους γιους και τις θυγατέρες τους στον αγώνα γιά την απελευθέρωση της πατρίδας, αλλά, οι περιστάσεις απαίτησαν από τα παιδιά αυτά, διαπαιδαγωγημένα από το Κόμμα και από τους κομμουνιστές, να σκεφτούν και να πάνε να χύσουν το αίμα τους και για τη λευτεριά των γειτονικών χωρών. Εκατοντάδες γύρισαν απ' αυτές τις ηρωικές μάχες, εκατοντάδες έπεσαν στο πεδίο της τιμής στο έδαφος της Γιουγκοσλαβίας, εκατοντάδες αλβανίδες μανάδες, σκεφτόμουν εκείνες τις στιγμές, περιμένουν από μας να τους φέρουμε τα ιερά κόκκαλα των παιδιών τους. Αυτό, είπα με το νου μου, θα το κάνουμε, είναι υποχρέωση μας, αυτοί πρέπει να αναπαύονται στα πιό όμορφα μέρη της πατρίδας, όπου οι γενιές στην ιστορία θα υμνούν αιώνια τη δόξα και τον ηρωισμό τους.[2]

Το αεροπλάνο έφτασε στο Βελιγράδι κι εμείς αγναντεύαμε από ψηλά την πρωτεύουσα. Ο Γιόσιπ Γκέργκια προσπαθούσε να μας δείξει κάτι με το δάχτυλο, αλλά τίποτα δεν μπορούσα να διακρίνω, γιατί από το αεροπλάνο δεν ήταν εύκολο να γνωρίσω μια πόλη που για πρώτη φορά την επισκεφτόμουν. Ήμασταν επίσης συγκινημένοι, ιδιαίτερα από το γεγονός που για πρώτη φορά θα συναντιόμασταν με τον Τίτο και με άλλους συντρόφους ηγέτες της Γιουγκοσλαβίας. Είμαστε πάνω από το αεροδρόμιο, κατεβαίνουμε στην πίστα, το αεροπλάνο ρολάρει, σταματά και ανοίγει η πόρτα. Βλέπουμε να μας περιμένει πολύς κόσμος, στρατιώτες, η στρατιωτική μπάντα. Δεν είχαμε περάσει ποτέ από τέτοιες τελετές, για μας ήταν άγνωστες και θα έπρεπε να είμαστε πολύ προσεχτικοί για να μη σφάλουμε στους λεγόμενους εθιμοτυπικούς κανόνες. Τραβούμε μπροστά και προς το μέρος μας έρχεται ο Τίτο. Κάνει χειραψίες, μας σφίγγει

1. Η επίσκεψη της κυβερνητικής αντιπροσωπείας της ΛΔ της Αλβανίας, με επικεφαλής το σύντροφο Ενβέρ Χότζια, στην ΟΔ της Γιουγκοσλαβίας διήρκησε από τις 23 Ιούνη μέχρι τις 2 Ιούλη 1946.

2. Τα οσιά των εκατοντάδων, πεσόντων στην Κοσόβα, στο Μαυροβούνιο κλπ, μεταφέρθηκαν στην Αλβανία και τοποθετήθηκαν στο Ηρώο Πεσόντων του Έθνους και στα ηρώα πεσόντων των αντίστοιχων επαρχιών στα 1947 και στα 1975.

γερά το χέρι. Νομίζαμε πως σύμφωνα με το έθιμο μας θα αγκαλιαζόμασταν. Αλλά όχι. Άλλοι κανόνες και έθιμα. Ούτε δώσαμε προσοχή σ' αυτά τα πράγματα. Παρουσίασα στον Τίτο όλους τους συντρόφους με τη σειρά και ακούσαμε τους ήχους του ύμνου της σημαίας μας. Πήραμε θέση προσοχής σε ένδειξη τιμής και ύστερα από το δικό μας ύμνο έγινε η ανάκρουση του γιουγκοσλάβικου ύμνου. Μετά ο Τίτο με πήρε στα δεξιά και επιθεωρήσαμε το τιμητικό απόσπασμα. «Οι στρατιώτες είναι σαν τους δικούς μας, πρώην γενναίοι παρτιζάνοι», έλεγα μέσα μου. Μόνο που ρουχισμό είχαν καλύτερο από το δικό μας και τα όπλα πιό καινούργια, σοβιετικά, τα δικά μας ήταν λάφυρα. Σε συνέχεια ο Τίτο μας παρουσίασε τις γιουγκοσλάβικες προσωπικότητες που είχαν έρθει στο αεροδρόμιο, και, σε άλλες συναντήσεις με γνώρισε και με τις άλλες προσωπικότητες του κόμματος και της γιουγκοσλάβικης κυβέρνησης. Τους περισσότερους (εκτός από τον Τζίλας που είχε περάσει μιά φορά τράνζιτ από την Αλβανία), τους βλέπαμε για πρώτη φορά: Καρντέλι, Βλάχωφ, Ράνκοβιτς, Σίμιτς, Πιγιάντε, Πόποβιτς, Γιοβάνοβιτς, Κίντριτς και άλλους. Η πομπή των αυτοκινήτων μας, παιρνώντας μέσα από το Βελιγράδι, έφτασε στη Ντεντίνια, όπου είχε οριστεί η διαμονή της.

— Μεγάλη τιμή, εξαιρετική! μουρμούρισε ο Γκέργκια. Αυτή είναι η Ντεντίνια, εδώ έχει την κύρια έδρα ο ίδιος ο Τίτο!

Όπως μας είπαν, και όπως είδαμε αργότερα, αυτός ζούσε και εργάζονταν στο κεντρικό ανάκτορο των πρώην κράληδων της Σερβίας. Και ενώ η πομπή των αυτοκινήτων αργοκινούνταν στους δρόμους του πάρκου, ο Γκέργκια μου έδειχνε ένα χτίριο.

— Να, το Λευκό Ανάκτορο, το ανάκτορο των πρώην βασιλιάδων. Τώρα τό 'χουμε εμείς, το 'χει ο Τίτο! είπε.

Τα αυτοκίνητα μας προχώρησαν και λίγο στο πάρκο και σταμάτησαν.

— Το ανάκτορο του πρώην πρίγκιπα αντιβασιλέα! μου είπε ο Γκέργκια. Τώρα θα διαμείνετε εσείς εκεί.

Δεν έδωσα σημασία στις λεπτομέρειες αυτές καθώς και στα πολλά άλλα κόρτε που έκαναν στην αντιπροσωπεία μας και που ο Γιόσιπ Γκέργκια τα χαρακτήριζε «σπουδαία και εξαιρετικά». Μ' αυτό ήθελε να μας πείσει και να αφήσει σ' εμάς την εντύπωση ότι για την Αλβανία δείχνονταν «εξαιρετική φροντίδα και αγάπη» και ότι τάχα τα όσα έκαναν και τα μέτρα που έπαιρναν για να φιλοξενήσουν την αντιπροσωπεία μας δεν τα 'καναν σε άλλες αντιπροσωπείες. Φυσικά, αυτό το καθήκον είχε ανατεθεί στο γιουγκοσλάβο πρεσβευτή στα Τίρανα, να φουσκώσει και να λουστράρει τα πράγματα.

Αφού ξεκουραστήκαμε μας είπαν (δε θυμάμαι καλά, την ίδια μέρα ή την επόμενη), πως θα πάμε για επίσκεψη φιλοφροσύνης στον Τίτο στο Λευκό Ανάκτορο. Για τους Γιουγκοσλάβους που μας περιστοίχιζαν το ζήτημα ήταν πολύ περίπλοκο: «Πώς έπρεπε να ντυθούμε για να πάμε στον Τίτο; Όχι φορέστε τούτο το κουστούμι, όχι τ' άλλο. Στην «αυλή του Τίτο» είχε αρχίσει από τότε ακόμα να εφαρμόζεται το πρωτόκολλο. Ενώ για μας το ζήτημα ήταν απλούστατο. Δύο κουστούμια είχαμε: την περιβόητη στρατιωτική στολή, για την οποία μίλησα παραπάνω κι ένα πολιτικό κουστούμι. Γι' αυτό φορέσαμε τα πολιτικά. Στο κάτω κάτω στο σύντροφο μας πηγαίναμε, κομμουνιστής σαν κι εμάς ήταν! Και ξεκινήσαμε με τα πόδια μέσα από το πάρκο.

Τριγύρω φρουροί με στολές του «κουτιού» και οπλισμένοι με αυτόματα φύλαγαν το ανάκτορο. Για ποιό λόγο όλοι αυτοί οι φρουροί; έλεγα μέσα μου, φέροντας στο νου μου το σπίτι μου που μόνο δύο παρτιζάνοι το φρουρούσαν και από τον μπροστινό δρόμο περνούσε τότε ελεύθερα ο κόσμος. Αλλά έβρισκα αμέσως το «λόγο»: «Μεγάλη

χώρα, ο Τίτο μεγάλη προσωπικότητα, καλά κάνουν που τον φρουρούν έτσι». Μπροστά στο ανάκτορο έκαναν τιμητική φρουρά, στο χωλ του παλατιού το καθετί είχε προβλεφτεί, από τη βούρτσα για το ξεσκόνισμα των ρούχων και μέχρι τον άνθρωπο που σκούπισε με πανί τις σκόνες που είχαν πάρει τα παπούτσια μας περνώντας από το πάρκο. Μωρέ, για να πας στον Τίτο πρέπει να είσα στην «τρίχα»! λέγαμε μέσα μας. Και να σκεφτείς, ότι αυτά τα παλληκάρια που σκουπίζουν τα παπούτσια και γυροφέρνουν με τεμενάδες, μέχρι πριν ένα χρόνο και κάτι, έκαμαν τον παρτιζάνικο αγώνα και την παρτιζάνικη ζωή!

Μπήκαμε στο μεγάλο σαλόνι του ανάκτορου. Πολυτέλεια. Στην κορφή του σαλονιού, στο κέντρο, κάτω από ένα ταμπλό, στέκονταν ορθός μόνον ο Τίτο, ντυμένος τη λευκή περιβολή του στρατάρχη, με χρυσοκέντητους γιακάδες και μανίκια, με μπιχλιμπίδια, με αστέρια και στο στήθος πολλά σιρίτια που αντιπροσώπευαν τα παράσημα. Στα αριστερά του έρχονταν με την αράδα ο ένας μετά τον άλλο μια σειρά σύντροφοι, μέλη του Πολιτικού Γραφείου του ΚΚΓ, και υπουργοί· και από τις δύο μεριές ήταν τοποθετημένες πολυθρόνες, παλιού γαλλικού στυλ του 17ου και 18ου αιώνα, στη μέση του σαλονιού όμορφα περσικά χαλιά. Από τη πόρτα του σαλονιού και μέχρι την κορφή όπου πήγαμε και δώσαμε το χέρι στον Τίτο, που δεν κουνήθηκε από τη θέση του, μας φάνηκε σαν να κάναμε ένα χιλιόμετρο δρόμο.

Αφού καθήσαμε μας έφεραν τσιγάρα και ποτά. Ο Τίτο έγειρε πρόποση για τη φιλία μεταξύ των λαών μας και για μας, έκανε μερικές γενικές ερωτήσεις για τη χώρα μας, για τον καιρό, για τις καλλιέργειες, για τις ελιές και για τις πορτοκαλιές. Εμείς του εκφράσαμε τις ευχαριστίες, του δώσαμε τους χαιρετισμούς του λαού, του Κόμματος και του στρατού μας και τον αποχαιρετήσαμε. Η πρώτη εθιμοτυπική δεξίωση στον Τιτό δε διάρκησε περισσότερο από μισή ώρα. Ο Γιόσιπ Γκέργκια δεν παρέλειψε να μας λέει ότι αυτή «πήγε πολύ καλά» και να επαναλαμβάνει τις λέξεις που δεν ξεκολλούσαν από τα χείλη του, «καταπληχτική», «εξαιρετικά εγκάρδια», «σπάνια συμβαίνει αυτό στις δεξιώσεις του Τίτο» κλπ.

Φυσικά, κατά την εθιμοτυπία, ο Τίτο έπρεπε να ανταπόδωσει την επίσκεψη που του κάναμε, αλλά δεν την έκανε· αντί αυτού ήρθαν άλλοι σύντροφοι, λέγοντας πως ο Τίτο «ζητάει συγνώμη γιατί του βγήκε μια σοβαρή και επείγουσα δουλειά» κλπ, κλπ. Εμείς όμως δεν δίναμε τότε καθόλου σημασία σ' αυτά τα πράγματα κι ούτε είχαμε ιδέα από εθιμοτυπίες. Είχαμε άλλωστε μαζί μας τον Γιόσιπ Γκέργκια που έβρισκε τις «δικαιολογίες» για καθετί. Για μας σημασία είχε πότε θα κάναμε συνομιλίες εργασίας με τους γιουγκοσλάβους συντρόφους για να λύσουμε και να βάλουμε σε δρόμο μια σειρα προβλήματα.

Η μέρα αυτή για συνομιλίες ορίστηκε.

Όπως είπα και παραπάνω εμείς είχαμε προετοιμαστεί γι' αυτές τις συνομιλίες. Από μέρους των Γιουγκοσλάβων της αντιπροσωπείας ηγούνταν ο Τίτο. Στο λόγο μου, που τον είχαμε ετοιμάσει από τα Τίρανα κιόλας, προσπάθησα να είμαι όσο το δυνατόν πιο περιεκτικός, πιό αντικειμενικός και ρεαλιστικός. Τα ίδια, τα προβλήματα της χώρας μας εκείνη την περίοδο ήταν μεν πολυ σοβαρά και δύσκολα στη λύση, αλλά, αυτά καθευατά σαν προβλήματα, δεν ήταν περίπλοκα. Είχαμε την επίγνωση ότι δεν μπορούσε το καθετί να λυθεί με ένα χτύπημα της ράβδου και ότι δεν ήταν δυνατό να προβάλλουμε στη Γιουγκοσλαβία αιτήματα έξω από τις δυνατότητες της. Αυτά που μας απασχολούσαν ήταν κυρίως τα οικονομικά ζητήματα και εδώ ζητήσαμε να μας δοθεί βοήθεια σε πιστώσεις. Οι πίστωσεις που ζητήσαμε μας χρειάζονταν για την ανάπτυξη της γεωργίας και της βιομηχανίας. Στη γεωργία ήμασταν άσχημα και για τα

πιό απλά γεωργικά εργαλεία, από τα σιδερένια αλέτρια και μέχρι τους βωλοκόπους και τα σκαλιστικά εργαλεία. Ζητήσαμε φυσικά να μας δώσουν και μερικά τραχτέρ και άλλα γεωργικά μηχανήματα από εκείνα που έπαιρναν από τη Σοβιετική Ένωση, από την UNRRA και απ' αλλού, να μας χορηγήσουν μερικούς σπόρους σιτηρών και βιομηχανικών φυτών και άλλα παρόμοια. Καθώς φαίνεται τα αιτήματα μας ήταν απλά, αιτήματα φουκαράδων, μα τι μπορούσαμε να κάνουμε άλλο!

Όσον αφορά τη βιομηχανία δείξαμε στους Γιουγκοσλάβους την πραγματικά άθλια κατάσταση μας. Η χώρα μας δεν είχε κληρονομήσει τίποτε άλλο εκτός από μια καθυστερημένη βιοτεχνία στην οποία συνεχίζαμε να στηριζόμαστε. Εκείνα τα λιγοστά εργοστάσια, παλιά, μικρά, φθαρμένα και κατεστραμμένα από τον πόλεμο, τα επισκευάσαμε όσο μπορέσαμε, αλλά μπορεί να φανταστεί κανείς πόσο υποφέραμε για ανταλλακτικά για εκείνες τις παλιές μηχανές, για εκείνα τα παλιά αυτοκίνητα, στις τότε συνθήκες που δεν είχαμε ούτε ένα μηχανουργικό εργοστάσιο που να θεωρηθεί τέτοιο μ' όλη τη σημασία της λέξης. Ό,τι υπήρχε στη χώρα το είχαμε βάλει σε λειτουργία με τις δυνάμεις μας, και τώρα έπρεπε να συντηρηθεί, να επισκευαστεί και να συμπληρωθεί, γιατί οι ανάγκες μεγάλωσαν.

Για την οικονομία μας σημασία είχε το πρόβλημα της παραπέρα ανάπτυξης των ορυχείων και έπρεπε να στηριχτούμε πολύ στην ανάπτυξη και την εκμετάλλευση τους. Γι' αυτό και ζητήσαμε βοήθεια από τους Γιουγκοσλάβους για την παραπέρα ανάπτυξη της βιομηχανίας εξόρυξης πετρελαίου, ασφάλτου, χρωμίου, χαλκού κλπ. Τους ζητήσαμε, φυσικά εντός των δυνατοτήτων, βοήθεια για την ανέγερση μερικών μικρών εργοστασίων της ελαφράς βιομηχανίας, για την ικανοποίηση των άμεσων και απαραίτητων αναγκών της χώρας μας.

Δίνοντας μια εικόνα της διεθνούς κατάστασης και παραθέτωντάς τους και το τι συνέβαινε στά νότια σύνορα μας, ανέπτυξα στους γιουγκοσλάβους συντρόφους και τον Τίτο τις απόψεις για την ανάγκη υπογραφής ενός συμφώνου ανάμεσα στις δυό χώρες μας, συμφώνου φυλίας και αμοιβαίας βοήθειας όπως είχε υπογράψει η Γιουγκοσλαβία και με τις άλλες χώρες της λαϊκής δημοκρατίας. Αιτιολόγησα το σύμφωνο αυτό σαν πολύ αναγκαίο για την υπεράσπιση ιδιαίτερα της λευτεριάς, της ανεξαρτησίας και της κυριαρχίας της ΛΔΑ από τις μόνιμες βουλιμίες των ιμπεριαλιστών, των ελλήνων μοναρχοφασιστών και των ιταλών νεοφασιστών. Τους τόνισα, ότι το σύμφωνο αυτό θα σφυρηλατούσε ακόμα περισσότερο την ειλικρινή φιλία ανάμεσα στους δυό λαούς μας και θα χρησίμευε για την ενίσχυση των χωρών μας όπως και τα άλλα σύμφωνα που είχαν συνάψει με τη Σοβιετική Ένωση οι χώρες της λαϊκής δημοκρατίας καθώς και αναμεταξύ τους. Μίλησα επίσης στους γιουγκοσλάβους συντρόφους και στον Τίτο για την αγάπη και τη μεγάλη εμπιστοσύνη που τρέφουν ο λαός, το Κόμμα και ο στρατός μας απέναντι στη ΣΕ και απέναντι στο μεγάλο Στάλιν.

Στη διάρκεια της ομιλίας μου ο Τίτο κρατούσε μερικές σημειώσεις σ' ένα μπλοκ και κάπνιζε συνεχώς τσιγάρο με πίπα γυρισμένη σαν τσιμπούκι. Φορούσε γυαλιά, κάθονταν πάντα σοβαρός, συνοφρυωμένος και σαν βυθισμένος σε στοχασμούς. Φαίνονταν σα να μας άκουγε με προσοχή. Πότε πότε γέμιζε το ποτήρι που είχε μπροστά του και έπινε μεταλλικό νερό. Σαν τελείωσα εγώ και κάναμε διάλειμμα, μας πήγε στο χώρο του μπουφέ που ήταν γεμάτος απ' όλα, από τις πάστες και τα σάντουιτς και μέχρι τη σλιβοβίτσα και τα αναψυκτικά. Εκεί ο Τίτο άρχισε να κουβεντιάζει, να χαριεντίζεται, να γελά με τους συντρόφους του για ασήμαντα πράγματα για να περάσει η ώρα· οι διερμηνείς τα μετάφραζαν. Οι κουβέντες και τα αστεία του Τίτο με τον Μόσε Πιγιάντε θα έβλεπα ότι ήταν σχεδόν όμοιες με εκείνες που θα άκουγα αργότερα από το Χρου-

στσιόφ με το Μικογιάν, που ώρα και στιγμή τέτοια πράγματα μιλούσαν, όταν μαζευόντουσαν.

Μετά από το διάλειμμα ξανάρχιζε η σύσκεψη και πήρε το λόγο ο Τίτο. Μας έκανε ανασκόπηση της διεθνούς κατάστασης εκείνης της περιόδου επικρίνοντας τους ιμπεριαλιστές και τις αντιδραστικές κυβερνήσεις. Υπογράμμισε καλά το «μεγάλο» ρόλο που έπαιξε η σοσιαλιστική Γιουγκοσλαβία όχι απλώς στα Βαλκάνια, αλλά και στην Ευρώπη και προπαντός στις χώρες της λαϊκής δημοκρατίας, φυσικά, μετά τη Σοβιετική Ένωση — τόνισε αυτός. Τίποτε το ύποπτο δεν διαπιστώσαμε στα λόγια του, εκτός από το «μεγαλόπρεπο» τόνο στο μίλημα, τα «αυθεντικά» λόγια και την ιδιαίτερη βαρύτητα που έδινε στο ζήτημα όταν το 'φερε ο λόγος και έλεγε «έτσι είπα σ' αυτόν», «έτσι είπα στον άλλο».

Μας έκανε επίσης ένα σύντομο ιστορικό του αγώνα ενάντια στους Γερμανούς και ενάντια στο στρατηγό Ντράζα Μιχαήλοβιτς και ενάντια στην εξόριστη κυβέρνηση στο Λονδίνο. Εδώ δεν παρέλειψε να τονίσει «την ικανότητα και τη δολιότητα του Τσώρτσιλ», με τον οποίο είχε συγκρουστεί για το ζήτημα Βενέτσια-Τζούλια, η συζήτηση του οποίου συνεχίζονταν.

Όταν μίλησε για τα οικονομικά προβλήματα της Γιουγκοσλαβίας δεν επεκτάθηκε, μόνο είπε «έχουμε αρκετές δυσχέρειες» και πέρασε στο ζήτημα μας, για το οποίο είπε: «Παρά τις δυσκολίες αυτές πρέπει να σας βοηθήσουμε με ό,τι μπορούμε». Ο Τίτο είπε ότι από τη μεριά τους θα αναθέτανε στο σύντροφο Μπορίς Κίντριτς.

— Καθορίστε και σεις το σύντροφο σας και να εξετάσουμε τα οικονομικά σας προβλήματα ένα προς ένα και να μας τα παρουσιάσουν για να αποφασίσουμε, μας είπε.

Εμείς συμφωνήσαμε να συνεχίσει αυτή τη δουλειά ο Νάκο Σπύρου, ο οποίος και τον Απρίλη ακριβώς για τέτοια προβλήματα είχε έρθει στη Γιουγκοσλαβία. Το Νάκο Σπύρου τον είχαμε τότε υπουργό της Οικονομίας και πρόεδρο της Επιτροπής Κρατικού Σχεδίου και ορίζοντας τον να ασχοληθεί άμεσα στις συνομιλίες με τους Γιουγκοσλάβους για τα οικονομικά προβλήματα, δείχναμε τη σημασία που αφιερώναμε στα προβλήματα αυτά.

Αφού συζητήσαμε για την ανάπτυξη της παιδείας και της κουλτούρας στη χώρα μας και παρέθεσα και μερικά αιτήματα στην κατεύθυνση αυτή, προπαντός για την αποστολή αριθμού αλβανών φοιτητών για να φοιτήσουν στο Πανεπιστήμιο του Βελιγραδίου, ο Τίτο με ρώτησε τι σκεφτόμουν για τη λύση του ζητήματος της Κοσόβας και των άλλων αλβανικών περιοχών στη Γιουγκοσλαβία. Σταμάτησα μια στιγμή για να συνοψίσω όσο το δυνατό πιό περιεκτικά και πληρέστερα τις απόψεις μας γι' αυτό το σημαντικό πρόβλημα και του είπα:

— Εσείς γνωρίζετε τις ιστορικές αδικίες που έχουν κάμει οι διάφοροι ιμπεριαλιστές και η μεγαλοσέρβικη αντίδραση σε βάρος της Αλβανίας. Γνωρίζετε επίσης τις θέσεις αρχών του Κόμματος μας στη διάρκεια του Εθνικοαπελευθερωτικού Αγώνα και την καλή θέληση του λαού μας για φιλία με τους λαούς της Γιουγκοσλαβίας.

Σε συνέχεια εξέφρασα στον Τίτο τη γνώμη της αλβανικής πλευράς ότι η Κοσόβα και οι άλλες περιοχές στη Γιουγκοσλαβία που κατοικούνται από Αλβανούς ανήκουν στην Αλβανία και πρέπει να της επιστραφούν.

— Οι Αλβανοί αγωνίστηκαν για να υπάρχει μια Αλβανία ελεύθερη και κυρίαρχη, με την οποία πρέπει τώρα να ενωθούν και οι αλβανικές περιοχές της Γιουγκοσλαβίας, του είπα. Ήρθε ο καιρός το εθνικό αυτό πρόβλημα να λυθεί ορθά από τα κόμματα μας.

Ο πρόεδρος Τίτο απάντησε:

— Είμαι σύμφωνος με τις απόψεις σου, αλλά προς το παρόν δεν μπορούμε να το κάνουμε αυτό το πράγμα, γιατί οι Σέρβοι δε θα μας καταλάβουν.

Ύστερα απ' αυτό, ο Τίτο πέρασε σ' ένα άλλο πρόβλημα, στο πρόβλημα της λεγόμενης «Βαλκανικής Ομοσπονδίας» και με ρώτησε ποιά ήταν η γνώμη μου για το ζήτημα αυτό.

— Για το ζήτημα αυτό, υπήρχε από καιρό μια ιδέα, του απάντησα. Αλβανοί δημοκράτες και αντιζωγιστές, μεταξύ των οποίων και κομμουνιστές στο εξωτερικό, είχαν έρθει σε επαφή με την Κομιντέρν και είχαν ιδρύσει την πολιτική οργάνωση KONARE[1].

Σε επαφή με το σύντροφο Δημητρώφ, η οργάνωση αυτή είχε υιοθετήσει την ιδέα της Κομιντέρν για τη «Βαλκανική Συνομοσπονδία» και την προπαγάνδιζε. Η ιδέα αυτή ήταν περισσότερο κατ' αρχήν σχετικά με την αγωνιστική συνεργασία της εργατικής τάξης και των λαών των Βαλκανίων ενάντια στα μοναρχικά φεουδαρχικά καθεστώτα. Η προοπτική του ζητήματος αυτού ήταν ασαφής και κλειστή.

Εγώ ο ίδιος ήμουν φοιτητής στο Λύκειο της Κορυτσάς, αλλά προπαντός όταν πήγα για σπουδές στη Γαλλία, είχα την ευκαιρία να διαβάσω την εφημερίδα της KONARE «Λιρία κομπετάρε» («Εθνική ελευθερία») και να βάλω στο χέρι μερικά τεύχη του περιοδικού «La Federation Balcanique». Υπήρχε σ' αυτά και καμιά περίπτωση που αναφέρονταν και στην ιδέα της «Βαλκανικής Ομοσπονδίας», πάντα όμως σαν ένα ζήτημα ή σύνθημα του μέλλοντος.

Όταν αρχίσαμε τον Εθνικοαπελευθερωτικό Αγώνα και κατά τη διεξαγωγή του, δε σκεφτήκαμε ποτέ για το πρόβλημα αυτό και η ιδέα αυτή αντικαταστάθηκε με τον κοινό αγώνα των λαών των Βαλκανίων ενάντια στους ναζιφασίστες καταχτητές. Ο Σεϊφουλα Μαλεσόβα, όταν επέστρεψε από το εξωτερικό, θεωρητικολογούσε για το πρόβλημα της Βαλκανικής «Συνομοσπονδίας» ή «Ομοσπονδίας».

Την ιδέα αυτή κατ' αρχήν τη βρίσκαμε σωστή και η προοπτική τώρα δεν ήταν τόσο κλειστή, αλλά χρειάζονταν πολύ δουλειά και, πρώτα απ' όλα, έπρεπε να κερδηθεί ο αγώνας ενάντια στους ναζιφασίστες καταχτητές.

Εμείς εξακολουθούμε να έχουμε αυτή τη σκέψη, αλλά πρέπει να ωριμάσουν οι καταστάσεις, πρέπει να δουλέψουμε πολύ να ξεπεραστούν οι παλιές έχθρες και θα επιθυμούσαμε εσείς να μας διευκρινίσετε καλύτερα αυτό το τόσο σημαντικό πρόβλημα, επειδή δεν ξέρουμε ούτε τις απόψεις σας, ούτε αυτή των Βουλγάρων κι ούτε των Ελλήνων.

Ο Τίτο με άκουσε με μεγάλη προσοχή και, όταν τέλειωσα μου είπε:

— Σας κατάλαβα πολύ καλά, σύντροφε Ενβέρ, και είμαι σύμφωνος μ' αυτά που είπατε. Κι εμείς ήμασταν και είμαστε σύμφωνοι για τη δημιουργία αυτής της ομοσπονδίας, κάναμε και θα κάνουμε και συγκεκριμένες προσπάθειες, αλλά το πρόβλημα, όπως είπατε, είναι δύσκολο, και δεν είναι δυνατό να λυθεί αμέσως και δεν εξαρτάται μονάχα από μας. Εμείς από τη μεριά μας θα βγούμε στον κατάλληλο καιρό και με συγκεκριμένες προτάσεις και θα δούμε όλους τους πιθανούς δρόμους, μα η καρδιά μας το θέλει να φτιάξουμε την ομοσπονδία. Το παράδειγμα και η πείρα της νέας Ομοσπονδιακής Γιουγκοσλαβίας θα χρησιμεύσουν πολύ στην κατεύθυνση αυτή. Αλλά προς το παρόν ας αφήσουμε το πρόβλημα αυτό. Το ανέφερα περισσότερο μια που το 'φερε ο λόγος για το μέλλον της Κοσόβας. Μέσα στη «Βαλκανική Ομοσπονδία» το ζήτημα της ένωσης της Κοσόβας με την Αλβανία θα ήταν πολύ πιό εύκολο.

— Αναμφίβολα! του είπα. Εμείς όμως εμμένουμε πάντα σ' αυτό που ανέφερα

1. Εθνική Επαναστατική Επιτροπή.

στην αρχή: Δημιουργηθούν δε δημιουργηθούν οι δυνατότητες για μια «Βαλκανική Ομοσπονδία, είναι άλλο πρόβλημα και η λύση του ζητήματος της Κοσόβας είναι ένα πρόβλημα εντελώς διαφορετικό. Χρειάζεται δουλειά, όπως είπατε κι εσείς, για να λυθεί ορθά τό ζήτημα της Κοσόβας.

— Εμείς θα δουλέψουμε στην κατεύθυνση αυτή — «μου έδωσε το λόγο» του ο Τίτο.

Όλα τα λόγια όπως και οι όρκοι του Τίτο ήταν μιά μπλόφα. Μας εξαπατούσε και δεν έλεγε την αλήθεια για την ιδέα της «Βαλκανικής Ομοσπονδίας». Ο Τίτο, όπως το απέδειξαν τα γεγονότα και ο χρόνος, ήταν ένας άγριος αντιμαρξιστής, ένας εθνικιστής, σωβινιστής και πράχτορας της αστικής τάξης και του ιμπεριαλισμού, ήταν ένας «Δούρειος Ίππος» στο στρατόπεδο του σοσιαλισμού, στο διεθνές κομμουνιστικό κίνημα και πολύ περισσότερο στα Βαλκάνια. Ποντάροντας στην ιδέα της «Βαλκανικής Ομοσπονδίας», επιδίωκε και προσπαθούσε να προσάρτησει στη Γιουγκοσλαβία όλα τα Βαλκάνια και, στα πλαίσια αυτά, και την Αλβανία.

Από το 1947, όταν ανάμεσα στην Αλβανία και τη Γιουγκοσλαβία αναπτύχθηκαν οι σχέσεις και υπογράφηκαν, εκτός από το Σύμφωνο φιλίας και αμοιβαίας βοήθειας, και η Οικονομική Συνθήκη, καθώς και μια σειρά οικονομικές συμφωνίες συνδεδεμένες μ' αυτή, για την οποία θα μιλήσω λεπτομερειακά πιό κάτω, μερικοί σύντροφοι του Πολιτικού μας Γραφείου, ιδιαίτερα ο Κρίστο Θεμέλκο καθώς και ο Κώτσι Τζότζε και ο Πάντι Κρίστο, παρακινούμενοι από τους Γιουγκοσλάβους που ήταν ή που έρχονταν στην Αλβανία, ασκούσαν συνεχώς πίεση σε μένα, για να ζητήσουμε να μπούμε στη «Βαλκανική Ομοσπονδία», που στο μυαλό τους σήμαινε να ενωθούμε με τη Γιουγκοσλαβία. Εγώ δεν χώνευα τη σκέψη τους αυτή, μια μέρα όμως, κατά τις αρχές του 1948, ήρθαν και μου είπαν ότι «ιδρύεται η 'Βαλκανική Ομοσπονδία' ανάμεσα στη Γιουγκοσλαβία και τη Βουλγαρία!». Νόμισα ότι το πρόβλημα αυτό είχε συζητηθεί ανάμεσα στο Στάλιν, το Δημητρώφ και τον Τίτο, άσχετα που δεν είχε παρθεί καμιά γνώμη από μας. Στην κατάσταση αυτή εμείς αποφασίσαμε και γράψαμε μια επιστολή στην ΚΕ του ΚΚΓ και στον Τίτο, όπου τους είπαμε μεταξύ άλλων, να μας διευκρινίσουν σχετικά μ' αυτό το πρόβλημα, γιατί δεν έχει νόημα να δημιουργηθεί «Βαλκανική Ομοσπονδία» με τη Βουλγαρία και η Αλβανία να μείνει έξω.

Ούτε απάντηση, ούτε διευκρίνηση μας ήρθε ποτέ. Για μας έγινε ξεκάθαρο τι κρύβονταν πίσω απ' αυτό. Η Γιουγκοσλαβία του Τίτο μ' ένα σμπάρο ήθελε να ρίξει δυό τρυγόνια: Να προσαρτήσει την Αλβανία κάτω από την αποτυχημένη λεγόμενη Βαλκανική Ομοσπονδία και να επέκτεινει την εξουσία της και στο τμήμα αυτό των Βαλκανίων.

Ο Στάλιν που είχε μυριστεί τα επεκτατικά σχέδια του Τίτο, επέστησε την προσοχή του Δημητρώφ και αυτός (ο Δημητρώφ), στις αρχές του 1948, δήλωσε δημόσια ότι είχε σκεφτεί λαθεμένα για την ομοσπονδία μεταξύ Γιουγκοσλαβίας και Βουλγαρίας.

Αλλά, πριν συνεχίσω την παραπέρα περιγραφή της επίσκεψης, θέλω να πω ότι το ίδιο όπως ήταν μπλόφα τα λόγια του Τίτο για τη «Βαλκανική Ομοσπονδία», τέτοια ήταν και τα λόγια και οι υποσχέσεις που μας έδωσε για το ζήτημα της Κοσόβας.

Αυτός ο Τίτο, που με τόση «ευστροφία» εκφράστηκε σύμφωνος μαζί μου για το πρόβλημα της Κοσόβας, δεν του λύθηκε η γλώσσα να πα: «Σύντροφε Ενβέρ, εγώ προτείνω ότι, εκτός από τα άλλα μέρη της Γιουγκοσλαβίας, εσείς πρέπει να πάτε να επισκεφθείτε και την Κοσόβα. Εμείς πρέπει να δείξουμε στον αλβανικό λαό της Κοσόβας ότι ήρθε ο καιρός μιας αληθινής φιλίας με τους λαούς της Γιουγκοσλαβίας» κλπ.

Ο Τίτο και οι σύντροφοι του φοβήθηκαν να κάμουν τέτοιο πράγμα. Ο χρόνος δε θ' αργούσε να αποδείξει τις απάτες και τη μεγάλη αγριότητα σερβο-κροάτη σωβινιστή του Τίτο, όχι μόνον ενάντια στους Αλβανούς που κατοικούσαν στα εδάφη τους στη Γιουγκοσλαβία, αλλά και ενάντια στη Λαϊκή Δημοκρατία της Αλβανίας. Το μυστικό σχέδιο του Τίτο ήταν όχι να συνδεθεί η Κοσόβα με την Αλβανία, αλλά να συνδεθεί η Αλβανία με την Κοσόβα και, μαζί μ' αυτή, να καταβροχθιστεί από την τιτοϊκή Γιουγκοσλαβία. Οι τιτοϊκοί όμως δεν μπόρεσαν να πετύχουν αυτό το σατανικό σκοπό. Το 1948 ήταν γι' αυτούς μοιραίος χρόνος.

Η καλπιά του Τίτο και συντροφιά έφτανε μέχρι το σημείο ώστε απέναντι στην Κοσόβα και σ' όλους τους Αλβανούς που κατοικούσαν στη Γιουγκοσλαβία να τηρούν εχθρική στάση ακόμα και τότε που ανάμεσα στις δυό δημοκρατίες μας γίνονταν αυτές οι «φιλικές ενέργειες», κι άσε μετά ύστερα από το 1948, οπότε τηρήθηκε απ' αυτούς ωμή αντιμαρξιστική, αστυνομική, σωβινιστική στάση που δε διάφερε καθόλου από τη στάση των σέρβων κράληδων. Οι σχέσεις της ΛΔΑ με την Κοσόβα στην περίοδο της ντε γιούρε «φιλίας», ήταν σχεδόν ανύπαρκτες, δε μας επέτρεπαν να στείλουμε ανθρώπους στην Κοσόβα, γιατί εκεί είχε τάχα μπαλλίστες κλπ, κλπ. Η τρομοκρατία σε βάρος των Αλβανών εντείνονταν συνεχώς. Έγιναν μαζικές συλλήψεις, σκοτωμοί, βασανιστήρια, γέμισαν τα φρικιαστικά στρατόπεδα του Ράνκοβιτς, πάντα με το πρόσχημα της καταπολέμησης των υπολειμμάτων των «μπαλλίστικων συμμοριών». Ήταν μιά αληθινή γενοκτονία που γίνονταν με όλα τα μέσα και τους τρόπους. Για να ερημώσουν την Κοσόβα από τον πληθυσμό της, οι τιτοϊκοί, όπως και τα προηγούμενα αντιδραστικά καθεστώτα, εξανάγκασαν εκατοντάδες χυλιάδες Αλβανούς να μεταναστεύσουν στην Τουρκία και αλλού. Στην Κοσόβα, για να μη αναφερθούμε στη Μακεδονία, η φτώχεια έφτανε στο κορύφωμα, αλβανικά σχολεία δεν υπήρχαν, και γι' αυτή την κατάσταση ο Τίτο και ο Ράνκοβιτς έβρισκαν πολλά προσχήματα. Μ' όλο που το έδαφος και το υπέδαφος της Κοσόβας ήταν πλούσιο, όσο σπάνια άλλη περιοχή στα Βαλκάνια, εκεί δε γίνονταν καμιά επένδυση, η γεωργία ήταν η πιό καθυστερημένη στην Ευρώπη. Τέτοια πολιτική έκανε εκεί ο Τίτο. Άλλα μας έλεγε και άλλα έκανε.

Κατά τις μέρες της επίσκεψης μας ούτε στο Βελιγράδι, ούτε αλλού, σε καμιά σύσκεψη ή δεξίωση δεν είδα κι ούτε συνάντησα κανέναν από τους αλβανούς κομμουνιστές ηγέτες της Κοσόβας, μ' όλο που μερικούς τους γνώριζα και προσωπικά, όπως το Φαντίλ Χότζα, τον Υμέρ Πούλια, τους Νιμάναϊ και άλλους. Τη μόνη «αντιπρόσωπο» της Κοσόβας που συνάντησα ήταν η μάνα του Μιλαντίν Πόποβιτς...

Ήμασταν σε μια συγκέντρωση όταν με πλησίασε μια ασπρομάλλα γριά, η οποία, σαν με αγκάλιασε και με φιλούσε μου ψυθίρισε: «Είμαι η μάνα του Μιλαντίν και του Μιχάηλο[1] που πολεμήσατε μαζί, γιόκα μου Ενβέρ Χότζια». Σφιχταγκαλιάζοντας τη μάνα του, θαρρούσα πως είχα στην αγκαλιά και τον αγαπημένο σύντροφο μου, Μιλαντίν Πόποβιτς. Δεν μπόρεσα πιά να συγκρατηθώ και στο λόγο μου εκεί είπα για τον Μιλαντίν τα καλύτερα και τα πιό θερμά λόγια που του άξιζαν.

Ας συνεχίσουμε όμως παραπέρα με την επίσκεψη της αντιπροσωπείας μας στη Γιουγκοσλαβία.

Ο Τίτο έδωσε για μας μια μεγάλη δεξίωση στο Λευκό Ανάκτορο της Ντεντίνια. Ήταν «μεγαλόπρεπη». Εμείς βάλαμε τα «επίσημα», αλλά όταν μπήκαμε στο ανάκτορο, τι να 'βλεπες; Ήταν γεμάτο από γυναίκες, άνδρες, αξιωματικούς, διπλωμάτες. Έφεραν όλοι επίσημη περιβολή, με σμόκιν, οι γυναίκες με μεταξωτά, με στολίδια, με ανοιχτά

1. Το Μιχάηλο Πόποβιτς τον απελευθέρωσαν οι αλβανοί παρτιζάνοι από ένα στρατόπεδο εξορίας στην Αλβανία. Σκοτώθηκε σε μάχη ενάντια στον εχθρό στο Μαυροβούνιο.

στήθια, με μακριές φούστες, μερικές με γούνες ριγμένες στους ώμους, οι αξιωματικοί με παράσημα. Ο Τίτο μας περίμενε στην κορφή φέροντας «μεγάλη στολή» με παράσημα, με φουσκωμένο, προτεταμένο στήθος· στο δάχτυλο έφερε δαχτυλίδι με διαμάντι που λαμποκοπούσε. Τα χάσαμε εντελώς! Περάσαμε ανάμεσα από τον κόσμο που μας κοιτάζανε με περιέργεια από την κορφή ως τα νύχια και που χειροκροτούσαν κατά το έθιμο των σαλονιών. Μόνον όταν πλησιάσαμε τον Τίτο και του δώσαμε το χέρι είπαμε γλυτώσαμε επιτέλους, και πράγματι γλυτώσαμε. Δεν ήμασταν πιά αντικείμενο της περιέργειας των «ευγενών» του Βελιγραδίου. Κεντρικό σημείο της προσοχής έγινε ξανά ο Τίτο, που τον αδικήσαμε όχι περισσότερο από πέντε λεπτά. Το κοινό του Λευκού Μεγάρου δε μας πρόσεχε πιά και καθησυχάσαμε.

Ο Τίτο πήγαινε δώθε κείθε, συζητούσε πότε με μιά και πότε με άλλη παρέα, με πήρε κι εμένα μερικές φορές και με σύστησε, αλλά τα ονόματα τους από το ένα αυτί μου έμπαιναν από το άλλο έβγαιναν. Είδα και έπαθα, ώσπου καθήσαμε στο τραπέζι. Ο Τίτο σηκώθηκε, έβγαλε ένα χαρτί και με τη συνηθισμένη υπεροψία του, μας διάβασε μερικά εγκώμια, χειροκροτήθηκε και κάθησε. Ύστερα απ' αυτόν σηκώθηκα κι εγώ, έβγαλα και διάβασα το δικό μου "speech", χειροκροτήθηκα κι εγώ κάνα δυό φορές και κάθησα. Τελείωσε και η εξέταση αυτή, τα βάσανα μας όμως σ' αυτό το «μεγαλόπρεπο» δείπνο δεν είχαν τελειώσει ακόμα. Σηκώθηκε ο Τίτο για καφέ και πίσω του σηκωθήκαμε όλοι. Πήρε μερικούς από μας, το σοβιετικό πρεσβευτή Λαβρέντιεφ και μερικούς συντρόφους του και μας έβγαλε στο πάρκο. Ήταν νύχτα, αλλά ο χώρος ήταν φωτισμένος και ο Τίτο μας οδηγούσε. Πού πηγαίναμε; Φτάσαμε σε μιά υπόγεια στοά και μπήκαμε. Εκεί οι λάμπες φώτιζαν το καθετί, τα στρωμένα χαλιά, τις πολυθρώνες, τα τραπέζια φορτωμένα με ποτά, με φρούτα, με γλυκίσματα και αναψυκτικά. Καθήσαμε χωρίς πρωτόκολλο, σ' ένα τραπέζι με τον Τίτο, τον Λαβρέντιεφ, τον Μόσε Πιγιάντε, τον Καρντέλι και κάποιους άλλους. Την κουβέντα φυσικά την κρατούσε ο Τίτο, εμείς περισσότερο ακούγαμε παρά μυλούσαμε· μίλησαν μερικές φορές ο Λαβρέντιεφ και ο Πιγιάντε. Θυμάμαι ότι σε μια στιγμή όταν ο Τίτο συζήτησε για την «μεγάλη πολιτική» με τον Λαβρέντιεφ, ο Πιγιάντε ξέροντας ότι είχα σπουδάσει στη Γαλλία, άρχισε να κάνει κουβέντα γύρω από τη λογοτεχνία και την ιστορία της Γαλλίας. Η συζήτηση έφερε το λόγο στον καρδινάλιο Ρισελιέ· ο Πιγιάντε υπεράσπισε τη θέση ότι ήταν ένας άγριος και ύπουλος πολιτικός άνδρας. Συμφώνησα μαζί του, αλλά πρόσθεσα ότι ο καρδινάλιος ήταν ένας μεγάλος πολιτικός άνδρας και το έργο του πρέπει να το κρίνουμε διαλεχτικά σύμφωνα με την εποχή. Στην ιστορία της Γαλλίας χαρακτηρίζεται σαν επαναστατικό το έργο του Ρισελιέ στη δημιουργία της ενότητας της μοναρχίας και στα πλήγματα που κατάφερε στους κυρίους μεγάλους φεουδάρχες. Ο Μόσε Πιγιάντε συμφώνησε· συζητήσαμε επίσης για τα λογιτεχνικά ρεύματα στη Γαλλία. Στο μεταξύ τον Τίτο δεν τον κρατούσε ο τόπος στη στοά, μ' όλο που μόνος του μας είχε φέρει εδώ.

— Σηκωνόμαστε, πάμε μέσα στα σαλόνια, γιατί και η βροχή σταμάτησε, είπε.

Όταν ήμασταν στην κάβα, έξω ψιχάλιζε και ο δρόμος είχε λασπώσει, και για κακή μου τύχη, επειδή τα μπατζάκια του παντελονιού ήταν μακριά, οι κάτω άκρες του και οι φτέρνες των παπουτσιών είχαν γίνει χάλια, όλο λάσπη. Όταν το πρόσεξα αυτό μπαίνοντας στα σαλόνια, που βούιζαν από κόσμο γιατί έρχονταν ο στρατάρχης, κοκκίνισα από ντροπή. Δεν είχα τι άλλο να κάνω, παρά να περιορίσω τις κινήσεις, αλλά αυτό εξαρτούνταν από τον Τίτο. Έπρεπε να σέρνω τα πόδια για να μη φαίνονται οι φτέρνες των παπουτσιών. Κι έτσι έκαμα. Δοκίμασα όμως ένα πραγματικό μαρτύριο. Ευτυχώς που τα μάτια όλων στρέφονταν προς το στρατάρχη.

Η ζέστη στις αίθουσες μας έκαμε να ιδρώσουμε, ο κόσμος περιστοίχιζε το στρατάρχη και μας, η ζέστη όμως στέγνωσε καλύτερα τις λάσπες στα παντελόνια και τα λουστρίνια μου και έκανε να διακρίνεται περισσότερο το λάσπωμα. Τελικά ο Τίτο είπε:

— Ελάτε φίλοι να σας δείξω το μέγαρο όπου κατοικώ και εργάζομαι.

Είπαμε ότι σωθήκαμε επιτέλους! Αλλά να, ακολουθούμενοι όπως πάντα από το πλήθος των γυναικών με ντεκολτέ, με μπριλαντένια περιδέραια και δαχτυλίδια και από άνδρες με σμόκιν, βρεθήκαμε μπροστά σε μια σκάλα en colimacon*.

Έπρεπε να την ανεβούμε και τη φορά αυτή δεν είχα πώς να σύρω τα πόδια μου. Τι να 'κανα; Τότε, παρά τη θέληση μου, κάπου 7-8 σκαλιά τα ανέβηκα πισωπατώντας για να μη φανούν τα λασπωμένα παπούτσια, αλλά και σαν με τρόπο ευγένειας, γύριζα το πρόσωπο προς τον κόσμο χαιρετώντας τους. Το πέρασα έτσι κι αυτό το τελευταίο μαρτύριο.

Αφού περάσαμε τις σκάλες, ανεβήκαμε σ' έναν εξώστη με ξύλινα κάγκελα· κάτω ήταν οι καλεσμένοι των σαλονιών που γυρόφερναν, ενώ εμείς περάσαμε όλο το διάδρομο όπου υπήρχαν μια σειρά πόρτες. Στους τοίχους ήταν αναρτημένοι διάφοροι πίνακες. Ποιος τους γνώριζε από μας; Κανένας. Ο Τίτο, σαν σπιτονοικοκύρης μας έδειχνε με κομπασμό έναν προς έναν τους καλλιτέχνες, τις καλλιτεχνικές αξίες και τις... χρηματικές αξίες τους. Εμείς κάναμε σαν να τους θαυμάζαμε, αλλά ο νους έτρεχε στα προβλήματα του λαού μας. Ο Τίτο άνοιξε μιά θύρα και μπήκε, και πίσω του μπήκαμε κι εμείς.

— Αυτό είναι το δωμάτιο της δουλειάς, μας είπε. Ήταν ένα δωμάτιο ωραίο με μεγάλα παράθυρα, με πίνακες στους τοίχους, σε μια γωνία ένα γραφείο με όλα τα απαιτούμενα, όλα της πολυτέλειας, κανένα όμως βιβλίο, κανένα τετράδιο. Στη μια άκρη του γραφείου ένα σιδερένιο υποστήριγμα όμορφα επινικελωμένο, που είχε πάνω ένα μοντέλο αεροπλάνου επίσης επινικελωμένο. Ο Τίτο πάτησε ένα κουμπί και το αεροπλάνο άρχισε να περιστρέφεται. Ήταν όλο ένα παιγνίδι!

— Μου το 'φεραν δώρο οι εργάτες, είπε ο Τίτο.

Από το δωμάτιο της δουλειάς περάσαμε σ' ένα άλλο με όμορφες πολυθρόνες, μ' ένα μεγάλο ραδιογραμμόφωνο με πολύ μοντέρνο έπιπλο.

— Αυτός είναι ο προθάλαμος της κρεβατοκάμαρας, εδώ παίρνω το πρωινό μου, είπε ο Τίτο. Αυτό το ραδιογραμμόφωνο μου το χάρισε ο Γκότβαλντ.[1]

Από κει μας κάλεσε να δούμε το υπνοδωμάτιο, μ' ένα μεγάλο πολυτελές κρεβάτι, τα σεντόνια με ταντέλες, μεταξωτές πιζάμες πάνω στο κρεβάτι· μας άνοιξε ακόμα και τη ντουλάπα με κοστούμια πουκάμισα κλπ. Δεν παρέλειψε να μας δείξει και το «φωτεινό» μπάνιο.

Αφού τα τελειώσαμε αυτά, ο Τίτο είπε ότι θα μας δείξει το δωμάτιο του κόμματος όπου, όπως είπε, «εκεί δεν μπαίνει κανένας, το κλειδί το κρατώ στην τσέπη». Είπαμε με το νού μας: «Μεγάλη τιμή μας κάνει που μας πάει να ιδούμε τι έχει αυτό το "ιερό δωμάτιο"». Ήταν ένα δωμάτιο, όπως όλα τα δωμάτια. Στον τοίχο είχε ένα σχεδιάγραμμα.

— Αυτό είναι απόρρητο, είναι το σχεδιάγραμμα της οργάνωσης του κόμματος, είπε ο Τίτο. Το συνέδριο, η Κεντρική Επιτροπή, οι περιφερειακές επιτροπές, οι μηχανισμοί τους και οι οργανώσεις — βάσης.

•ελικοειδή — γαλλικά στο πρωτότυπο.

1. Κ. Γκότβαλντ (1896-1953) — πρόεδρος της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚ και πρόεδρος της Τσεχοσλοβάκικης Δημοκρατίας.

Σ' έναν τοίχο ήταν ένα μικρό ντουλάπι με βιβλία των Μαρξ, Ένγκελς, Λένιν και Στάλιν και σε μια άλλη γωνία ένα χρηματοκιβώτιο. Αυτό ήταν το «μυστικό δωμάτιο» και με την επίσκεψη αυτού του μυστικού δωματίου κλείσαμε και το μεγάλο σουαρέ, καληνυχτίζοντας το στρατάρχη.

Την επαύριο αυτού του δείπνου κατέφθασε στην έδρα μας ο Γιόσιπ Γκέργκια, φορώντας όπως πάντα μαύρο κουστούμι, χαμογελώντας και μιλώντας τα αλβανικά του με εκείνη τη σπασμένη προφορά. Ύστερα από κάθε φράση, σαν για να τονίσει τις λέξης, συνήθιζε να βάζει τη μύτη ανάμεσα στα δυό δάχτυλα και να την κουνάει. Είχε έρθη μαζί με τον προϊστάμενο εθιμοτυπίας για να μας παρουσίασει το πρόγραμμα των επισκέψεων και των αξιοθέατων στο Βελιγράδι και στις άλλες δημοκρατίες. Εκτός των άλλων μας πρότειναν κι εμείς δεχτήκαμε με μεγάλη χαρά να επισκευτούμε την Κροατία και τη Σλοβενία. Στο Βελιγράδι καμιά επίσκεψη δεν κάναμε πεξή καταθέσαμε φυσικά στεφάνι στο Άβαλα, στον τάφο του άγνωστου στρατιώτη του σέρβικου στρατού των κράληδων, υιοθετημένο σαν ηρώο και από το καθεστώς του Τίτο. Εκεί, ένας γιουγκοσλάβος στρατηγός, ήρωας των λαών της Γιουγκοσλαβίας, μας μίλησε για τις μάχες που διεξήχτηκαν από το Σοβιετική Στρατό και το Γιουγκοσλάβικο Εθνικοαπελευθερωτικό Στρατό για την απελευθέρωση του Βελιγραδίου.

Μετά επισκεφτήκαμε μερικές φάμπρικες και ένα εργοστάσιο αυτοκινήτων όπου συναρμολογούσαν φορτηγά με εξαρτήματα φερμένα απ' το εξωτερικό. Εμείς, φυσικά, χαιρόμασταν για ό,τι βλέπαμε, ήταν καλά πράγματα, οι Γιουγκοσλάβοι ήταν πολύ μπροστά από μας. Αυτοί είχαν κληρονομήσει κάτι από το παρελθόν, πήραν αρκετά μεγάλες επανόρθωσεις για τις ζημιές που τους προκάλεσε ο πόλεμος, ενώ εμείς δεν κληρονομήσαμε παρά φτώχεια και εξαθλίωση και από τις επανόρθωσεις πήραμε μερικούς παμπάλαιους τόρνους μέ τους οποίους ούτε ένα μηχανουργείο δεν μπορούσε να συγκροτηθεί. Από τις επανόρθωσεις πήραμε και ένα φθαρμένο καράβι που του βάλαμε τ' όνομα «Μπορόβα» προς τιμή του μαρτυρικού χωριού της Κολόνια, που οι γερμανοί ναζί σαν αντίποινα κατά των παρτιζάνων, το έκαψαν ολόκληρο και σκότωσαν όλους τους κατοίκους που βρήκαν, γυναίκες, παιδιά και γερόντους. Το πλοίο «Μπορόβα» οι Γιουγκοσλάβοι δεν παρέλειψαν να μας το πάρουν με το πρόσχημα πως δεν είχαμε τη δυνατότητα να το αξιοποιήσουμε και, όταν τα χαλάσαμε, μας το πήραν, μας το άρπαξαν σαν «λάφυρο πολέμου» όπως και όλο τον άλλο πλούτο που μας πήραν· γιατί περισσότερα μας πήραν παρά μας έδωσαν.

Μια από τις μέρες της παραμονής μας στο Βελιγράδι, που το επισκευτόμασταν πηγαίνοντας παντού με αυτοκίνητο, μας παρέθεσαν δεξίωση στη λέσχη των αξιωματικών όπου, αν δεν κάνω λάθος, ήρθε και ο Τίτο. Ήταν και ο σοβιετικός στρατιωτικός ακόλουθος καθώς και άλλοι σοβιετικοί αξιωματικοί. Η λέσχη αξιωματικών ήταν ένα πολυόροφο χτίριο, φτιαγμένο ειδικά για τους αξιωματικούς. Μας υποδέχτηκαν καλά, με χαρά, με συμπάθεια σαν αντιφασίστες μαχητές του μεγάλου κοινού αγώνα που κάναμε. Οι γιουγκοσλάβοι αξιωματικοί ήταν καλοντυμένοι και καλοποδεμένοι, ούτε μπορούσε να συγκριθεί ο ρουχισμός τους με εκείνον των δικών μας αξιωματικών, αλλά στην παλληκαριά, το θάρρος και την αποφασιστικότητα δε μας παράβγαιναν.

Ο Γιόσιπ Γκέργκια ένα βράδυ, ύστερα από τις επίσκεψεις αυτές, ήρθε χαρούμενος και, ζουλώντας τη μύτη του ανάμεσα στα δυό δάχτυλα, μας είπε:

— Αύριο θα πάτε στο Προεδρείο της Σκουψίνας, γιατί ο Ριμπάρι (γέρος, πρόεδρος του Προεδρείου, πατέρας του Λόλα Ριμπάρι, που σκοτώθηκε τον καιρό του πολέμου), θα σας παρασημοφόρησει. Εσείς, σύντροφε Ενβέρ, είπε ο Γκέργκια, θα παρασημοφορηθείτε με το ανώτατο παράσημο της Γιουγκοσλαβίας.

Στην τελετή που έγινε την άλλη μέρα, στο Προεδρείο της Σκουψίνας που έμοιαζε με αστική βουλή, γιατί στην πραγματικότητα είχε οικοδομηθεί από τους σερβοκροάτες κράληδες, ο Δρ. Ριμπάρι μας παρασημοφόρησε όλους. Εμένα μου κρέμασε στο λαιμό το Παράσημο του Ήρωα των Λαών της Γιουγκοσλαβίας, που ήταν ένα χρυσό μετάλλιο δεμένο σε κόκκινη κορδέλα με δυό μαύρες γραμμές στη μέση. Στην τελετή της παρασημοφόρησης παρευρίσκονταν οι Καρντέλι, Πιγιάντε, Τζίλας, Πόποβιτς και άλλοι. Εξέφρασα τις ευχαριστίες εξ ονόματος των συντρόφων και, μεταξύ άλλων, τόνισα ότι το παράσημο αυτό ανήκει στον αλβανικό λαό και στα παιδιά του που έδωσαν τη ζωή τους και για την απελευθέρωση της Γιουγκοσλαβίας. Μερικούς μήνες μετά την Απελευθέρωση το Προεδρείο της Γιουγκοσλαβίας είχε παρασημοφορήσει κάμποσους από τους συντρόφους μας με τον Παρτιζάνικο Αστέρα. Έτσι εγώ, έγινα με δυό γιουγκοσλάβικα παράσημα. Όλα αυτά τα παράσημα, μετά τη ρήξη μ' αυτούς και ύστερα απ' όλα εκείνα τα κακά που έκαναν οι τιτοϊκοί στο Κόμμα και στη χώρα μας, τους τα επιστρέψαμε σε ένδειξη διαμαρτυρίας.

Ξεκινήσαμε για την Κροατία και τη Σλοβενία. Ήμασταν χαρούμενοι που θα βλέπαμε νέους τόπους, φίλους λαούς. Παντού, όπως ο Μπάκαριτς και οι σύντροφοι του στην Κροατία και ο Μίχα Μαρίνκο και οι σύντροφοι του στη Σλοβενία μας επιφύλαξαν καλή υποδοχή. Επισκεφτήκαμε το Ζάγκρεμπ, τη Λιουμπλιάνα και άλλες πόλεις αυτών των δυο δημοκρατιών, επισκεφτήκαμε εργοστάσια, εργοστασιακά συγκροτήματα και μουσεία. Ο λαός ήταν καλοντυμένος, η χώρα ήταν πιό πολιτισμένη, έβλεπες λιγότερες καταστροφές. Η Σλοβενία ήταν ακόμα πιό προοδευμένη. Η Λιουμπλιάνα σχεδόν άθιχτη από τον πόλεμο, το αυστριακό στυλ της αυστρο-ουγγρικής αυτοκρατορίας δέσποζε, το βιωτικό επίπεδο υψηλότερο απ' ό,τι στα άλλα μέρη που επισκεφτήκαμε εκείνες τις μέρες, η αστική τάξη πιό άθιχτη. Επισκεφτήκαμε την εκεί μεταλλουργία κι αυτό μας έκαμε εντύπωση. Αυτό που χτυπούσε στο μάτι ήταν ότι η εκκλησία σ' αυτές τις χώρες ασκούσε μεγάλη επιρροή, στους δρόμους των πόλεων και έξω από τις πόλεις έβλεπες εικόνες και σταυρούς.

Μας πήγαν στο Μπλέντ, σ' ένα πολυτελές ξενοδοχείο στις όχθες της όμορφης ομώνυμης λίμνης. Μας είπαν ότι εκεί έρχονταν ξένοι τουρίστες και αυτό ήταν πηγή συναλλάγματος.

Αργότερα, σε ανεπίσημη επίσκεψη, στις όχθες αυτής της λίμνης, είχα και μια συνάντηση με τον Τίτο, μου φαίνεται όταν πήγαινα για τη Διάσκεψη της Ειρήνης στο Παρίσι. Πήγα από το Βελιγράδι, αλλά ο Τίτο ήταν στη Σλοβενία, ακριβώς σε μια έπαυλη στις όχθες της λίμνης Μπλέντ. Με πήγαν εκεί με αεροπλάνο, όπου και τον συνάντησα. Συζητήσαμε στη βεράντα για τη δυνατότητα της εξέλιξης των προβλημάτων που θα συζητούνταν στο Παρίσι. Ασφαλώς, συμφωνήσαμε. Ο Τίτο με κράτησε για γεύμα. Ήταν μια ωραία θερινή, πολυτελή έπαυλη, μέσα σε λουλούδια και δέντρα. Έξω από την έπαυλη, στην όχθη της λίμνης, υπήρχαν άσπρες βενζινοκίνητες βάρκες. Στο δωμάτιο, στα πόδια του Τίτο, ήταν ξαπλωμένος ο μεγάλος σκύλος του (διάδοχος του κακόμοιρου «Λουξ») κρυφοκοιμούνταν, πότε ροχάλιζε και πότε αμόλαγε και από κάνα... βρόντο. Τελικά ο Τίτο τον βαρέθηκε και είπε στο στρατηγό Τοντόροβιτς, πρώην παρτιζάνο που ήταν και στην Αλβανία: «Βγάλτον έξω!».

Αφού τελειώσαμε τη συνομιλία, πριν γευματίσουμε, ο Τίτο πρότεινε σε μένα και στον Ζιούγιοβιτς, που αργότερα τον ξέκαμε μαζί με τον Χεμπράνγκ σαν σταλινικούς, να κάνουμε βαρκάδα στη λίμνη. Δεν έφερα αντίρρηση μ' όλο που δεν ήξερα κολύμπι, σε περίπτωση που ανατρέπονταν η βάρκα.

Μπήκε σε κίνηση το μοτέρ και η βάρκα γλίστρησε. Κολυμπώντας μας ακολου-

θούσε και ο σκύλος του Τίτο. «Επιτέλους θα του κρυώσουν οι π...», έλεγα με το νου μου. Από την ακρολιμνιά άνδρες, γυναίκες και παιδιά φωάναζαν :

— Ήρωα Τίτο, druze Tito, Nas Tito!

Μου έκανε εντύπωση γιατί τις κραυγές αυτές τις είχαμε ακούσει από τους ιταλούς φασίστες, όταν κραύγαζαν «Duce a noi*». Απορρούσα πώς το επέτρεπαν αυτό. Όταν γυρίζαμε, ο Τίτο είπε:

— Κουράστηκε ο σκύλος —και του φώναξε— ανέβα!

Πήδηξε ο σκύλος στη βάρκα και επειδή ήταν σαν δαμάλι, η βάρκα κλυδωνίστηκε, αλλά δεν πάθαμε τίποτε, την έπαθε μονάχα το κουστούμι μου της Διάσκεψης της Ειρήνης, γιατί ο σκύλος ξετινάχτηκε και κατάβρεξε τα ρούχα μου.

— Τα στεγνώνουμε όταν θα πάμε στη βίλλα, είπε ο Τίτο.

— Δεν πειράζει, του είπα ρίχνοντας τα μάτια μου στο σκύλο.

Όλο αυτό όμως ήταν ένα κατοπινό γεγονός, από το οποίο όπως ανέφερα παραπάνω, δεν έμεινε τίποτε στη μνήμη μου, γιατί στην πραγματικότητα δε συζητήσαμε κανένα σημαντικό πρόβλημα. Ο Τίτο, όπως είπα, ήταν σε διακοπές και μπροστά στη διασκέδαση δεν έβαζε τίποτε άλλο. Ας επανέρθουμε όμως στην πρώτη επίσκεψη, την επίσημη.

Όταν γυρίσαμε στο Βελιγράδι από τις επισκέψεις στην Κροατία και τη Σλοβενία ήμασταν αρκετά κουρασμένοι, παρ' όλα αυτά μια μέρα ανάπαυση έκανε να περάσει όλη η σωματική κούραση, γιατί τότε ήμασταν και νέοι στην ηλικία. Τώρα έπρεπε να τελειώνουμε τις συνομιλίες που είχαμε αρχίσει. Πρώτα, συμφωνήσαμε για το βασικό περιεχόμενο του Συμφώνου φιλίας και αμοιβαίας βοήθειας και αποφασίσαμε η υπογραφή του συμφώνου να γίνει λίγο αργότερα, στα Τίρανα.[1]

Ύστερα απ' αυτό περάσαμε στα οικονομικά προβλήματα. Ο Νάκο και οι σύντροφοι του εμπορίου είχαν κάνει μια σειρά συσκέψεις με τον Μορίς Κίντριτς και τους άλλους και είχαν καταλήξει σε μερικά αποτελέσματα που ο Νάκο τα θεωρούσε «ικανοποιητικά». Οι Γιουγκοσλάβοι είχαν συγκατατεθεί να μας δώσουν με πίστωση μερικές βιομηχανικές μονάδες (παρακάτω θα μιλήσω εκτενέστερα γι' αυτή τη «βοήθεια»), επρόκειτο κυρίως για ένα «εργοστάσιο» ζάχαρης, ένα «εργοστάσιο» σχοινοποιΐας, θα μας έδιναν σαν βοήθεια ράγες για την κατασκευή της σιδηροδρομικής γραμμής Δυρράχιο-Τίρανα, και μια ατμομηχανή, θα μας έδιναν μερικούς σωλήνες για το πετρέλαιο και μερικά άλλα μικροπράγματα. Αυτά μας φαίνονταν τότε μεγάλο πράγμα, μολαταύτα, βρήκα την ευκαιρία να πάρω παράμερα το Νάκο και τον ρώτησα:

— Όλη η πίστωση αυτά περυλαμβάνει;

— Σε γενικές γραμμές, αυτά, είπε ο Νάκο. Συγκεκριμένα θα συζητήσουμε αργότερα. Υπόσχονται να μας δώσουν μεγάλη βοήθεια.

Σημασίας ήταν και το ζήτημα μιας σειράς κοινών εταιρειών κυρίως για την ανάπτυξη των ορυχείων μας, για τις οποίες συμφωνήσαμε να ιδρυθούν. Όταν συνήλθαμε στο τέλος να υπογράψουμε τα ντοκουμέντα, ο Τίτο διαφήμισε αυτές τις εταιρείες λέγοντας μας:

— Τέτοιες εταιρείες εμείς έχουμε με τη Σοβιετική Ένωση, πηγαίνουν πολύ καλά, δίνουν αποτελέσματα και μας βοηθούν στην οικοδόμηση του σοσιαλισμού!

Εμείς ήμασταν σύμφωνοι για την ίδρυση αυτών των εταιρειών για τις οποίες αργότερα δημιουργήσαμε και τα καταστατικά, καθορίσαμε και τη διαδικασία, τις εισ-

*** Δικέ μας Ντούτσε — ιταλικά στο πρωτότυπο.**

1. Το σύμφωνο αυτό υπογράφηκε στα Τίρανα στις 9 του Ιούλη 1946.

φορές, τη συμμετοχή και τη φύση της συμμετοχής. Για το ποιά ήταν η αλήθεια και για τις εταιρείες αυτές δε θα σταθώ τώρα, θα περιοριστώ να υπογραμμίσω ότι οι Γιουγκοσλάβοι, στο σκοπό τους να μας καταληστεύουν επιδίωκαν ώστε στα χαρτιά οι εταιρείες αυτές να υπάρχουν σαν κοινές, αλλά να διευθύνονται απ' αυτούς, το υλικό να ήταν δικό μας, αυτοί να μη έβαζαν, ούτε να έφερναν τίποτε, αλλά να κυριαρχούσαν και να παίρνουν την παραγωγή τους. Αλλά, ασφαλώς, δεν τους πέρασε επί πολύ το ψέμα· μαζί με όλα τα άλλα, ξεσκεπάστηκε και το ψέμα για τις «κοινές εταιρείες» που τόσο πολύ τις διαφήμιζε ο Τίτο.

Όταν ετοιμάστηκαν όλα τα επίσημα ντοκουμέντα, τα υπογράψαμε σε μια επίσημη τελετή. Έγιναν και προπόσεις με σαμπάνια. Το βράδυ θα παραθέταμε το αποχαιρετιστήριο δείπνο, προσκλήθηκε φυσικά και ο Τίτο. Το δείπνο θα δίδονταν στην έδρα της πρεσβείας μας.

Κατέφτασε ο Γιόσιπ Γκέργκια, αλλά τη φορά αυτή όχι γελαστός. Μας παρακάλεσε να συγχωρέσουμε τον Τίτο, γιατί δεν είναι δυνατό να παραστεί για λόγους ασφάλειας, επειδή, λέει, η πρεσβεία βρίσκεται σ' αυτή ή την άλλη οδό, ότι βρίσκεται κοντά σε άλλα οικήματα και ότι έπρεπε να κατανοήσουμε το ζήτημα κλπ, κλπ! Λυπηθήκαμε, αλλά δεν είχαμε τι να κάνουμε. Οι άλλοι ήρθαν.

Ήρθε και η μέρα της αναχώρησης μας για την πατρίδα. Στο αεροδρόμιο μας αποχαιρέτησαν με τις ίδιες τελετές που μας είχαν υποδεχτεί, ανεβήκαμε στο αεροπλάνο και επιστρέψαμε στα Τίρανα.

Η χαρά μου της επιστροφής είχε τελειώσει. Επέστρεφα μ' ένα ανεξήγητο αίσθημα· και εμπιστοσύνη είχα, αλλά και απογοητεύτηκα από την αλαζονεία και τη σκανδαλώδικη χλιδή του Τίτο, που από τότε ακόμα ήταν ολοφάνερα. Μέσα μου έλεγα: Θα ταιριάσουν άραγε οι χαρακτήρες και οι δουλειές μας με τον Τίτο;

V

Η ΤΙΤΟΪΚΗ ΒΟΗΘΕΙΑ - ΔΕΣΜΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΥΠΟΔΟΥΛΩΣΗ ΤΗΣ ΑΛΒΑΝΙΑΣ

Βαριά κατάσταση στην οικονομία μας μετά την Απελευθέρωση * Οι φίλοι μας αφήνουν να καβουρδιζόμαστε στη φτώχεια μας * Οι άρπαγες της αγοράς, απλόχεροι σε «συμβουλές» και «προσανατολισμούς» * Η πικρή ιστορία της Αλβανο-Γιουγκοσλάβικης Οικονομικής Συνθήκης. Σχετικά με το ζήτημα της εξίσωσης του νομίσματος, της κατάργησης των τελωνειακών περιορισμών, των κοινών επιχειρήσεων, της ενοποίησης των τιμών. Οι αντιρρήσεις μας για την πραγματική φύση των υπογραφέντων συμφιωνιών * Ο διαβόητος Σάβο Ζλάτιτς στην Αλβανία * Η κατηγορία του Τίτο για ύπαρξη «δύο γραμμών στην ηγεσία του ΚΚΑ» * Σχετικά με την επίσκεψη της αντιπροσωπείας μας υψηλού επιπέδου στη Μόσχα. Το Βελιγράδι μας κατηγορεί για «αντιγιουγκοσλαβισμό» * Ο Τίτο και οι άνθρωποι του θέλουν να δυσφημίσουν την ηγεσίαμας μπροστά στο Στάλιν * Οι Γιουγκοσλάβοι μας αστυνομεύουν και μας σαμποτάρουν * Παραπέρα όξυνση στις σχέσεις μας.

Δε θα ήταν καθόλου ολοκληρωμένη η εικόνα των σχέσεων ανάμεσα στα δυο κόμματα και τις δυό χώρες μας στην πρώτη περίοδο μετά την Απελευθέρωση, αν δεν αναφερθούμε και στις σχέσεις στον οικονομικό τομέα. Αυτό είναι ένα πολύ ευρύ πεδίο, που προσέλκυσε πάντα τόσο την προσοχή μας, όσο και την προσοχή των ανθρώπων του Τίτο. Μόνο που οι δυο πλευρές αναφερόμενες στις οικονομικές σχέσεις της ίδιας περιόδου, έχουν γι' αυτές διαμετρικά αντίθετες θέσεις και εκτιμήσεις.

Ενώ ο Τίτο, όσο ζούσε, και όλο το γιουγκοσλάβικο προπαγανδιστικό οπλοστάσιο, πριν και μετά το θάνατο του Τίτο, εκθείαζαν τις γιουγκοσλαβο-αλβανικές οικονομικές σχέσεις της περιόδου 1945-1947 σαν υπόδειγμα των «αδελφικών σχέσεων», της «θυσίας» και του «γενναιόδωρου πνεύματος» των τιτοϊκών απέναντι μας, εμείς, από τη μεριά μας, είπαμε πάντα και λέμε το αντίθετο.

Το συμπέρασμα μας, βγαλμένο όχι σήμερα, μάλιστα ούτε το 1948, (όταν καταγγέλθηκαν δημόσια ο Τίτο και ο τιτοϊσμός), αλλά πιό πρωτύτερα, όταν ακόμα στις πολιτικές δηλώσεις χαρακτηρίζαμε ο ένας τον άλλο «φίλο», ήταν και είναι το ακόλουθο: Ο τομέας των οικονομικών σχέσεων ανάμεσα στα δυο κόμματα και τις δύο χώρες μας ήταν ένας από τους τομείς όπου εκδηλώθηκαν κατά τον πιό κατάφωτο και τον πιό επαίσχυντο τρόπο τα χαρακτηριστικά του τιτοϊκού ρεβιζιονισμού γενικά και όλο το αντιαλβανικό, εθνικιστικό και σωβινιστικό τους απόθεμα, ιδιαίτερα. Στις «θεωρίες» και στα πρώτα βήματα στην πράξη του Τίτο και συντροφιά στο ζήτημα της οικοδόμησης του σοσιαλισμού στη Γιουγκοσλαβία, εμείς διακρίναμε πιό καθαρά τις βαθιές παρεκ-

κλίσεις τους από τη θεωρία και την πράξη του επιστημονικού σοσιαλισμού. Στη λεγόμενη οικονομική τους βοήθεια προς τη χώρα μας, πολύ γρήγορα είδαμε και αντιληφτήκαμε τις προσπάθειες και τις σατανικές επιδίωξης των τιτοϊκών να μετατρέψουν την οικονομία μας σε εξάρτημα της γιουγκοσλάβικης οικονομίας και έναν από τους κυριότερους δρόμους που αυτοί ακολούθησαν για να θέσουν την Αλβανία κάτω από τα δεσμά μιάς νέας σκλαβιάς. Κατ' αυτό τον τρόπο, η «οικονομική βοήθεια» των τιτοϊκών προς εμάς, αν μπορεί να ονομαστεί βοήθεια, είχε μόνο έναν σκοπό: να βοηθήσει τον Τίτο για να υποδούλωσει πιό γρήγορα οικονομικά και πολιτικά την Αλβανία.

Τονίζοντας από την αρχή αυτό το συμπέρασμα, κατ' ουδέναν τρόπο δε θέλω, μακάρι και στον τομέα αυτό, να πατήσω ούτε πάνω στο «καλό», ούτε πάνω στην αλήθεια. Ποιά είναι, λοιπόν, αυτή η αλήθεια;

Φίλοι ή άρπαγες;!

Ήμασταν στα πρώτα χρόνια της Απελευθέρωσης. Η χώρα μας ήταν καμένη, κατεστραμμένη από κάθε άποψη, η φτώχεια ήταν μεγάλη, το ηθικό του λαού όμως ήταν εξαιρετικά υψηλό. Μαζί με τους καταχτητές είχαμε τσακίσει ταυτόχρονα την αντιδραστική φεουδο-αστική τάξη και ο λαός, καθοδηγούμενος από το ηρωικό Κομμουνιστικό του Κόμμα, είχε πάρει στα χέρια του τη νέα εξουσία της λαϊκής δημοκρατίας.

Τώρα μετά την Απελευθέρωση έπρεπε να κρατηθεί γερά αυτή η λαϊκή εξουσία, έπρεπε να σφυρηλατηθεί ακόμα σε ταξικές μάχες και έπρεπε να οικοδομηθεί η νέα Αλβανία από το τίποτε, από την εξαθλίωση, από την αμάθεια. Άσχετα από την υλική μας φτώχεια, ο λαός καθοδηγούμενος από το Κόμμα θα εκπλήρωνε το καθήκον αυτό με μεγάλο και απερίγραπτο ενθουσιασμό, με τις δύναμεις μας, χωρίς τη βοήθεια κανενός στα πρώτα χρόνια. Ήταν χρόνια από τα πιό ηρωικά στην ιστορία του λαού μας, ήταν ο καιρός που ο ιδρώτας του έτρεχε δουλεύοντας χωρίς να χορταίνει το ψωμί, ρακένδυτος και άστεγος, ο καιρός που παλεύαμε ενάντια στις καθελογής έλλειψεις, ενάντια στις αντιξοότητες και ενάντια στις υπονομευτικές ενεργειες του εσωτερικού και του εξωτερικού εχθρού, πάντοτε όμως με την ακλόνητη πεποίθηση που το Κόμμα είχε κάμει να ριζώσει μέσα μας ότι θα νικήσουμε πάνω σε κάθε δυσκολία και πάνω σε κάθε εχθρό.

Ιδιαίτερα, στα δυο πρώτα χρόνια μετά την Απελευθέρωση, δεν μας δόθηκε καμιά βοήθεια με πίστωση από το Σοβιετική Ένωση, αλλά ούτε και από τη Γιουγκοσλαβία. Εκείνα τα είδη πρώτης ανάγκης που μας στάλθηκαν ήταν πράγματα πολύ ασήμαντα, για να μη πούμε μηδαμινά και όλα αγορασμένα ή σε μετρητά ή πουλώντας στη Γιουγκοσλαβία νάφθα, πετρέλαιο, άσφαλτο ή άλλα εμπορεύματα που συχνά τα έπαιρναν μισοτιμής, σαν «υποχρέωση» σε «ένδειξη φιλίας» και «αδελφοσύνης».

Συνεπώς, μπορούμε να πούμε ότι τον πρώτο χρόνο μετά την Απελευθέρωση μόνο με τη Γιουγκοσλαβία είχαμε εμπορικές σχέσεις. Το εμπόριο όμως ήταν σχεδόν μονόπλευρο και όχι ευνοϊκό για μας. Περισσότερα δίναμε παρά παίρναμε. Δίναμε καλά πράγματα, παίρναμε κουρέλια. Δημεύσαμε την περιουσία των μεγαλεμπόρων και τα υφάσματα τα πουλούσαμε στους Γιουγκοσλάβους σε τιμές που καθόριζαν οι ίδιοι, ενώ τα ξυραφάκια και άλλα τέτοια ψιλικά που μας πουλούσαν, μας κόστιζαν ο κούκος αηδόνι. Από εκεί φέρναμε ψωμί γιατί δε μας έφτανε, κατι δέρματα, σιδερένια αλέτρια, κι αυτά μας τα πουλούσαν με τις εσωτερικές τιμές τους, που ήταν πολύ υψηλές. Εμείς πουλούσαμε σ' αυτούς ελιές, τυρί, ελαιόλαδο κλπ, τη στιγμή που δεν είχαμε για λόγο μας· το καθετί το μοιράζαμε μ' αυτούς ολόκαρδα.

Όλη αυτή η κατάσταση, εκείνη την περίοδο, ως ένα βαθμό μας φαίνονταν κανονική, γιατί σκεφτόμασταν ότι και η Γιουγκοσλαβία ήταν μια χώρα καμένη από τον πόλεμο όπως εμείς, είχε οικονομικές δυσκολίες και ήταν δύσκολο να μας βοηθήσει. Ελπίζαμε όμως ότι η κατάσταση θα καλυτερέψει.

Εκτός από τα όσα είπα παραπάνω, τόσο στα 1945 και στο μεγαλύτερο διάστημα του 1946, οι καλές αδελφικές σχέσης με τη Γιουγκοσλαβία (αλλά και με τη Σοβιετική Ένωση), συνίσταντο και στην «ανταλλαγή πείρας», στη χορήγηση μερικών υποτροφιών για τα παιδιά μας για τη Μόσχα και το Βελιγράδι και στην αποστολή από μέρους τους ορισμένων ειδικών σε διάφορους τομείς για να μας βοηθήσουν. Αργότερα, προπαντός μετά την επίσκεψη μου στο Βελιγράδι τον Ιούνη του 1946, οι οικονομικές σχέσεις άρχισαν να αναπτύσσονται πιό «εντατικά», αλλά η ανάπτυξη αυτή έγκειτο σε συνομυλίες, σε σχέδια και δήλωσεις στο χαρτί, σε ατέλειωτες υπόσχεσεις, αλλά για την ώρα τίποτε στην τσέπη. Εν πάση περίπτωσει το μέλλον μας παρουσιάζονταν ενθαρρυντικό. Σε όλη αυτή την περίοδο, που ήταν από τις πιό βαριές και τις πιό δύσκολες, εμείς καβουρδιστήκαμε, έτσι να πούμε, «με το ζουμί μας» και είναι αυτονόητο τι αποθέματα είχαμε κληρονομήσει από το παρελθόν! Σχεδόν τίποτε. Από λίγο, με κακοπέραση, πεινασμένοι ή μισοχορτασμένοι, αλλά το λαό δεν τον αφήσαμε να πεθάνει ούτε από την πείνα, ούτε από το κρύο. Οι πιό στοιχειώδικες ανάγκες του άρχισαν να ικανοποιούνται.

Το καθήκον όμως και ο σκοπός του Κόμματος μας δεν συνίσταντο με κανέναν τρόπο στη ρύθμιση της ζωής και στην κάλυψη των άμεσων αναγκών του πληθυσμού. Καθήκον του Κομμουνιστικού μας Κόμματος και της λαϊκής εξουσίας ήταν να εκπληρώσουν τους ύψιστους πόθους του λαού για τους οποίους χύθηκε τόσο αίμα. Έπρεπε να γίνουν μεγάλες μετασχηματιστικές κοινωνικο-οικονομικές μεταρρυθμίσεις, έπρεπε ο χαρακτήρας της οικονομίας να προσαρμοστεί στο χαρακτήρα της νέας εξουσίας. Έπρεπε, δηλαδή, να οδηγήσουμε με συνέπεια τη χώρα μπροστά στο δρόμο της οικοδόμησης του σοσιαλισμού σε όλους τους τομείς και, στη συγκεκριμένη περίπτωση, και τον τομέα της οικονομίας.

Ξέραμε ότι ο βασικός παράγοντας για το σοσιαλιστικό μετασχηματισμό της χώρας ήταν ο εσωτερικός παράγοντας, ξέραμε ότι ο εξωτερικός βοηθητικός παράγοντας θα ήταν, κατά πρώτο λόγο, η Σοβιετική Ένωση του Στάλιν, αλλά στις συνθήκες που ακόμα δεν είχαμε δημιουργήσει τους απαιτούμενους άμεσους δεσμούς με το σοβιετικό κράτος, με ανοιχτή καρδιά εμείς στραφήκαμε στους γείτονες φίλους, στο Κομμουνιστικό Κόμμα Γιουγκοσλαβίας. Και δεν παρέλειψαν να μας «βοηθήσουν», ιδιαίτερα με «πείρα», με «προσανατολισμούς» που μας τα έδιναν ή με τους ανθρώπους μας που πήγαιναν στο Βελιγράδι, είτε με φυλλάδια και ηsηγήσεις, ή μέσω του Στόινιτς, του Γκέργκια και αργότερα μέσω του περιβόητου Σάβο Ζλάτιτς, καθώς και μέσω μιας ολόκληρης σειράς «εμπειρογνωμόνων» και «πολιτοικονόμων», όπως τους ονόμαζε ο Σεϊφουλα.

Προς πού μας «προσανατόλιζαν» όμως αυτοί οι κύριοι;!

Μίλησα πιό πάνω για το ζήτημα των «φάσεων» της επανάστασης και για τη «φροντίδα» του Τίτο, του Καρνέλι, του Τζίλας μήπως «βιαστούμε και υπερπηδήσουμε τα στάδια». Τώρα τα προβλήματα αυτά είναι πολύ ξεκάθαρα και το Κόμμα έχει κάνη τεράστια δουλειά, για να τα αφομοιώνουν βαθιά και οι μαθητές των σχολείων, αλλά τα 1945-1946 κι εμείς οι ίδιοι που διευθύναμε το Κόμμα και το κράτος, μέχρι ενός βαθμού μαθητές ήμασταν. Η αφοσίωση και ο ζήλος δε μας έλειπαν, αλλά ήταν πολύ δύσκολο πράγμα και μεγάλη απώλεια, όταν συχνά αναγκαζόμασταν να αναλώνουμε το

ζήλο μας αυτόν για να αφαιρούμε την επίχριση από τα κακά μαθήματα που μας σερβίριζαν οι «φίλοι»!

Κόπο και χρόνο καταναλώσαμε πολύ, φαγωθήκαμε με το Σεϊφουλά και με εκείνους που πίσω από το Σεϊφουλά μας σέρβιραν την ίδια την ιδέα των «δυο παράλληλων οικονομιών»,[1] που μας έλεγαν ότι «δεν είναι καιρός για μετασχηματισμούς σοσιαλιστικού χαρακτήρα», ότι «στο σοσιαλισμό θα πάμε μαζί με την αστική τάξη» κλπ, κλπ., και μέσα από τις συγκρούσεις αυτές εμείς κάναμε αυτό που μας δίδασκε ο μαρξισμός-λενινισμός. Γεγονός είναι ότι μεταξύ των χωρών όπου, μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, εγκαθιδρύθηκε το καθεστώς της λαϊκής δημοκρατίας, η Αλβανία μπήκε πιό γρήγορα, πιό αποφασιστικά και με συνέπεια στο δρόμο του σοσιαλιστικού μετασχηματισμού της χώρας. Ασφαλώς, σ' αυτή τη γρήγορη πορεία εμείς τίποτε δεν κάψαμε από τη λενινιστική αντίληψη σχετικά με τα στάδια της επανάστασης. Εμείς «κάψαμε» μόνον τις γιουγκοσλάβικες θεωρητικολογίες και τους κακούς σκοπούς που κρύβονταν πίσω από τις θεωρητικολογίες αυτές.

Μεγάλα εμπόδια και αποπροσανατολισμούς μας έφεραν οι «φίλοι» και στο ζήτημα της Αγροτικής Μεταρρύθμισης. Αμέσως μετά την Απελευθέρωση εμείς αρχίσαμε να εφαρμόζουμε την υπόσχεση να δώσουμε τη γη σ' αυτόν που την καλλιεργεί, άλλα έσπευσαν οι Στόινιτς, οι Γκέργκια και άλλοι, και μας «συμβούλευσαν» να μην τα «χαλάσουμε» με τους άλλοτε γεωκτήμονες· μας είπαν να τους πάρουμε κάτι (κάποιος μάλιστα μας «συμβούλευσε» να τους αποζημιώσουμε!), αλλά και να τους αφήναμε ικανό τμήμα γης που στην πραγματικότητα ήταν δεκαπλάσια ή εικοσαπλάσια από τη γή των «φουκαράδων»!

Ένας τέτοιος εσφαλμένος «προσανατολισμός», κάτω από την πίεση του Σεϊφουλά Μαλεσόβα, στην αρχή εγκρίθηκε, αλλά γρήγορα αντιληφτήκαμε πόσο επικίνδυνες συνέπειες θα είχε η ενέργεια αυτή και κάναμε τις απαιτούμενες διορθώσεις. Καθορίσαμε το μέτρο του ορθού σχετικά με την έκταση γης που θα δίνονταν στις οικογένειες (όχι περισσότερο από 5 εκτάρια κατά οικογένεια), πήραμε και μια σειρά άλλα μέτρα, που θα εμπόδιζαν την αναβίωση του καπιταλιστικού τομέα στο χωριό (απαγορεύτηκε με νόμο η αγοραπωλησία και το νοίκιασμα της γης κλπ).

Όσο για τους «προσανατολισμούς» στον τομέα της βιομηχανίας, οι Γιουγκοσλάβοι δεν είχαν ανάγκη να βασανίζουν το μυαλό τους για να βρουν «παραλλαγές».

Αρχικά μας «συμβούλευσαν» να μη μπούμε καθόλου σ' αυτή τη δουλειά, γιατί ήμασταν φτωχοί, ήμασταν χωρίς ψωμί και χωρίς τσαρούχια και δεν είχαμε κότσια για βιομηχανία! «Αργότερα —μας είπαν— βλέπουμε και κάνουμε με τα ορυχεία και το πετρέλαιο, προς το παρόν διατηρήστε σε λειτουργία αυτά που έχετε, δώστε μας τις πρώτες ύλες και μεις σας γεμίζουμε με έτοιμα προϊόντα».

- Η γεωργία, αυτή είναι για σας, σαν καθυστερημένη χώρα που είστε! μας συμβούλευαν.

Έξι-εφτά χρόνια αργότερα τις ίδιες «συμβουλές» θα ακούγαμε και από το στόμα εκείνων που σφετερίστηκαν το Κόμμα και την εξουσία στη Σοβιετική Ένωση μετά το θάνατο του Στάλιν. Πιο λεπτομερειακά γι' αυτό έχω μιλήσει αλλού.[1] Εδώ θέλω μόνο

1. Ο Σεϊφουλά Μαλεσόβα, επηρεασμένος από τις αντιμαρξιστικές θεωρητικολογίες των εχθρών του σοσιαλισμού στη Σοβιετική Ένωση, όπου είχε ζήσει, κήρυττε την άποψη για την ύπαρξη παράλληλα των δύο τομέων στην αλβανική οικονομία, και του σοσιαλιστικού και του καπιταλιστικού. Η άποψη αυτή δε διέφερε καθόλου από τη θεωρία «ισορροπίας», το αντιδραστικό περιεχόμενο της οποίας είχε απορρίψει από καιρό ο Ι. Β. Στάλιν.

1. Ενβέρ Χότζια. «Οι χρουστσιοφικοί» (Απομνημονεύματα) σελ. 59-96, δεύτερη έκδοση. Τίρανα, 1982.

να υπενθυμίσω ότι, όταν βρισκόμασταν αντιμέτωποι με το Χροοστσιόφ, το Μικογιάν κι άλλους, εμείς ήμασταν σφυρηλατημένοι σ' ένα μεγάλο σχολείο του μαρξισμού-λενινισμού, στο σχολείο της άμεσης σύγκρουσης με τον τιτοϊκό ρεβιζιονισμό. Αυτό μας έκανε να διακρίνουμε γρήγορα τη χρουστσιοφική παραλλαγή του σύγχρονου ρεβιζιονισμού. Στο πρώτο «σχολείο» όμως, στην πρώτη σύγκρουση, ήταν μεγαλύτερες οι δυσκολίες και τα εμπόδια, γιατί πολλά πράγματα δεν τα ξέραμε, πείρα δεν είχαμε, υποφέραμε επίσης από κείνο το είδος «ευφορίας στην εκτίμηση» των άλλων, όπως ανέφερα και παραπάνω. Νομίζαμε ότι όλοι ήταν όπως εμείς, ειλικρινείς τόσο απέναντι στο μαρξισμό-λενινισμό σαν θεωρία και πράξη, όσο και απέναντι στο Κόμμα και τη χώρα μας. Όλα αυτά, και άλλοι λόγοι, ευνόητοι για εκείνη την πρώτη σύγκρουση με τους ρεβιζιονιστές, επέδρασαν να κάνουμε κάποτε και κάποιο λαθεμένο βήμα, να παίρναμε και κάποια απόφαση που δεν έπρεπε να παρθεί. Ε"αι όμως μεγάλο ευτύχημα, ή σωστότερα, είναι μεγάλη τιμή του Κόμματος μας που, και σ' αυτές ης πολύ βαριές εξωτερικές και εσωτερικές συνθήκες, εάν μας «ξέφυγε» κάνα λαθεμένο βήμα, αυτό συνέβηκε μόνο σε επιμέρους ζητήματα, του τρόπου εφαρμογής της γραμμής, αλλά αισθητά λάθη στην πολιτική, ιδεολογική και οικονομική γραμμή ποτέ δεν επιτρέψαμε.

Είπα πιό πάνω ότι οι γιουγκοσλάβοι «φίλοι» ήταν από την αρχή ενάντια στη σοσιαλισηκή εκβιομηχάνηση της χώρας μας. Γεγονός είναι επίσης ότι στα πρώτα χρόνια μετά την Απελευθέρωση δεν κάναμε τίποτε το εντυπωσιακό στον τομέα αυτό. Αυτό όμως με κανέναν τρόπο δε συνέβηκε επειδή δεχτήκαμε, λέει, τον γιουγκοσλάβικο προσανατολισμό! Όχι, τον προσανατολισμό αυτό δεν τον δεχτήκαμε σε καμιά περίπτωση, αλλά, εάν δεν μπορέσαμε να προχωρήσουμε γρήγορα στο δρόμο της εκβιομηχάνισης, αυτό συνέβηκε επειδή δεν ήταν δυνατό να βαδίσουμε γρηγορότερα, γιατί δεν είχαμε καμιά βάση από το παρελθόν για να στηριχτούμε, δεν είχαμε εκείνες ης στιγμές κανένα είδος βοήθειας από τους γιουγκοσλάβους «φίλους», ή από τους Σοβιεηκούς. Μόλις δημιουργούνταν κάποια μικρή δυνατότητα εμείς την εκμεταλλευόμασταν αμέσως. Έτσι συνέβηκε, λογουχάρη, με μερικούς παλιούς εξοπλισμούς της μηχανικής βιομηχανίας που έγινε δυνατό να φτάσουν στην Αλβανία σαν μέρος των ελάχιστων ιταλικών επανορθώσεων που μας δόθηκαν. Επειδή δεν «ξέραμε» πώς να ης παραλάβουμε μόνοι μας ης αποζημιώσεις που προορίζονταν για μας, έγιναν «μεσεγγυητές» και «μεσολαβητές» οι γιουγκοσλάβοι «φίλοι». Αυτοί, αφού έπαιρναν για λόγο τους ό,τι το καλύτερο έβλεπαν απ' αυτά που ανήκαν σε μας, έστελναν για τα Τίρανα τα απομεινάρια. Μ' αυτά που ήρθαν εξοπλίσαμε κάνα δυό τμήματα, τα βάλαμε σε λειτουργία και εγκαινιάσαμε το πρώτο μηχανουργικό εργοστάσιο στην Αλβανία, το εργοστάσιο ακριβώς που φέρει από το 1946 το όνομα μου, αλλά που με την πάροδο του χρόνου μεγάλωσε, μετασχηματίστηκε και έχει μετατραπεί σ' ένα από τα πιο ισχυρά και σύγχρονα συγκροτήματα της μηχανικής μας βιομηχανίας.

Την ίδια σωστή, μαρξιστική-λενινισηκή στάση κρατήσαμε από τότε σε κάθε άλλη άποψη της γραμμής του Κόμματος και της σοσιαλισηκής οικοδόμησης της χώρας. Οπως είπα όμως, σε ιδιαίτερες απόψεις της εφαρμογής της γραμμής δεν ήταν δυνατό να μη ξεφύγουν και λάθη, και βιασηκές ή επιβεβλημένες αποφάσεις.

Έτσι συνέβηκε, λογουχάρη, με τον προσανατολισμό που δώσαμε στην αγροτιά το 1946 και 1947 για μερικές γεωργικές καλλιέργειες με «προτεραιότητα»!

Οι Γιουγκοσλάβοι μας πιπίλιζαν ώρες και μέρες ολόκληρες για να κάνουμε τη γεωργία όσο πιο «παραγωγική», «μεγάλη πηγή» εσόδων, αγαθών, τεχνικού εξοπλισμού.

— Στις δικές σας συνθήκες, που σας λείπουν τα χρηματικά και κάθε άλλου είδους

μέσα για την αγορά καταναλωτικών ειδών ή εξοπλισμών απ' έξω, ο καλύτερος δρόμος είναι —μας έλεγαν— η μετατροπή της γεωργίας σε μια μεγάλη πηγή κονδυλίων και αγαθών. Μ' αυτή τη γή και μ' αυτές τις θαυμάσιες κλιματικές συνθήκες που έχετε, μπορείτε να πετύχετε ό,τι θέλετε!

Και πώς συγκεκριμένα;

— Απομακρυνθήτε από το καλαμπόκι και το στάρι! μας συμβούλευε ο Γιόσιπ Γκέργκια. Τα σιτηρά δεν πρόκειται ποτέ να σας βγάλουν από την κατάσταση. Δε σας εξασφαλίζουν ούτε το μισό ψωμί για το λαό κι όχι πια να σας αποδώσουν συμπληρωματικά έσοδα. Καλλιεργήστε ηλίανθο! Ξέρετε τι θα πει ηλίανθος;!

Η αλήθεια είναι ότι για το φυτό αυτό ξέραμε μερικά πράγματα, αλλά αυτά που έλεγε ο Γκέργκια δεν τα ξέραμε.

— Είναι ένα ευλογημένο φυτό! μας «εξηγούσε». Απ' αυτό παράγεται λάδι, φυτέλαιο. Όχι μόνο θα χορτάσει c λαός σας με λίπη, αλλά κι εμείς στη Γιουγκοσλαβία έχουμε μεγάλη ανάγκη γι' αυτό. Μπορείτε να πουλήσετε και στις δυτικές αγορές. Το λιοτήρι σχίζει τα βουνά, ανοίγει και αγορές που δίνουν συνάλλαγμα.

— Έχουμε ανάγκη για ψωμί, του αντιλέγαμε. Οι άνθρωποι μας είναι μαθημένοι να τρώνε φαγητά και τα φασόλια και χωρίς λάδι, αλλά χωρίς ψωμί δεν κάνουν. Άσε που η πλειοψηφία της αγροτιάς ζει μόνον με ψωμί, λίγο μυζήθρα και κρεμμύδι.

— Σας το φέρνουμε εμείς από το Βοϊβοδίνα! έλεγε ο Γκέργκια. Δεν το φαντάζεστε τι είναι η Βοϊβοδίνα. Σιτοβολώνας για τη Γιουγκοσλαβία και για σας. Εκεί γίνεται ίσα μ' ένα σπαθί το στάχυ. Θα σας δίνουμε ευχαρίστως και συμφερτικά έναντι καρπού ηλιάνθου. Ο ηλίανθος...

Τους ίδιους ύμνους «ψέλνανε» για τον ηλίανθο στο Βελιγράδι, τους ίδιους ύμνους μας επαναλάμβαναν όχι μονάχα οι ειδικοί της γιουγκοσλάβικης γεωργίας, αλλά και εκείνοι που έρχονταν για κομματικές υποθέσεις, ακόμα και οι στρατιωτικοί.

Δε βαριούνταν μάλιστα να βγάλουν μολύβι και δευτέρι και να λένε «τόσο τούτο, τόσο τ' άλλο», που για μας δεν απόμενε παρά να δεχτούμε πως είχαμε, λέα, το καλό μπροστά μας και δεν είχαμε μπόρεσει να το ανακαλύψουμε!

Δώσαμε, λοιπόν, προσανατολισμό στους αγρότες να κάνουν τα χωράφια ηλίανθο και να μην τους μέλει για το ψωμί, γιατί θα μας το έφερνε μπόλικο ο Τίτο από τη Βοϊβοδίνα (όπως θα μας το 'φερνε ο Χρουστσιόφ 10-12 χρόνια αργότερα από την Ουκρανία!).

Ο λαός, για να δείξει τα ανείπωτα δεινά και βάσανα, έχει ένα γνωμικό: «τράβηξε του λιναριού τα πάθη». «Του λιναριού τα πάθη» όμως δεν ήταν τίποτε μπροστά στα όσα τραβήξαμε εμείς «με του λιοτηριού τα πάθη». Οι αγρότες, μιά και τους είπαμε, έσπειραν μεγάλες εκτάσεις μ' αυτό το φυτό, αλλά η έλλειψη κάθε πείρας, η έλλειψη πεποίθησης στο όφελος του «άνθους», οι τότε άθλιες συνθήκες της κατάστασης των εδαφών, η έλλειψη σπόρων, μηχανοποίησης, άρδευσης κλπ, όχι μόνον μας άφησαν χωρίς «συνάλλαγμα και τεχνικό εξοπλισμό», αλλά μας άφησαν και χωρίς ψωμί! Και οι γιουγκοσλάβοι «φίλοι» από «γενναιόδωροι», όταν μιλούσαν για τα αμπάρια της Βοϊβοδίνας, έγιναν έμποροι κερδοσκοπίας:

— Στάρι σας δίνουμε, αλλά ή να μας φέρετε τον καρπό του ηλίανθου, όπως συμφωνήσαμε, ή δώστε μας μετρητά! Τζάμπα δε γίνεται!

Δίκιο είχαν! Δεν είχαμε εφάρμοσει «ης υποχρεώσεις των συμφωνητικών»!

Για να μην παραταθώ άλλο σ' αυτή την «ιστορία», που τώρα αλήθεια μας προκαλεί και γέλια, αλλά που το 1946 και 1947 μας έκανε να μην μας πιάνα ύπνος, θέλω να πω μόνον ένα πράγμα: Ο «προσανατολισμός» των Γιουγκοσλάβων για να δοθεί προτε-

ραιότητα στον ηλίανθο σε σύγκριση με τα σιτηρά, δεν ήταν ένα τυχαίο «λάθος» τους, δεν ήταν συνέπεια κάποιας πρόχειρης και επιπόλαιας εκτίμησης των τότε συνθηκών και δυνατοτήτων μας! Όχι! Το καθετί ήταν καλά μελετημένο και ο φαινομενικά «γεωργικός προσανατολισμός», πάνω απ' όλα έκρυβε προκαθορισμένους πολιτικούς σκοπούς.

Στα πλαίσια των οποιονδήποτε προσπαθειών των τιτοϊκών για την προσάρτηση της Αλβανίας, η επιβολή στη χώρα μας μιας εσφαλμένης και στραβής πολιτικής στη γεωργία, θα δημιουργούσε πιό κατάλληλες συνθήκες στην ηγεσία του Βελιγραδίου να πραγματοποιήσει τις επιδιώξεις της: Τη χώρα θα την απειλούσε η πείνα, θα δυσφημίζονταν το Κόμμα μας στα μάτια των μαζών σαν «ανίκανο» να βγάλει τον φουκαρά στο φως, θα μας ανάγκαζε εντέλει να απλώσουμε την παλάμη και το χέρι «στους φίλους» και αυτοί περίμεναν μόνον τη στιγμή να μας αρπάξουν όλο το σώμα.

Κοντολογής, αυτοί ήθελαν να μετατρέψουν όλη την Αλβανία σε «ηλίανθο», με το κεφάλι και το στέλεχος στραμμένα προς τον «ήλιο» τους, προς τον τιτοϊσμό και την τιτοϊκή Γιουγκοσλαβία.

Τις ίδιες πιέσεις μας έκαναν και για μια άλλη «πηγή» εσόδων σε συνάλλαγμα» — το βαμπάκι!

— Το βαμπάκι είναι φλωρί! μας έλεγε ο Γκέργκια και αργότερα ο άλλος απεσταλμένος του Τίτο, ο Ζλάτιτς. Ασπρίστε τη Μουζεκιά, την Αυλώνα και το Σαράντι με βαμπάκι κι αυτό ξέρει μετά πώς να σας βγάλει ασπροπρόσωπους!

Και γι' αυτό είπαμε στους αγρότες να σπείρουν βαμπάκι, αλλά, όπως είναι γνωστό, όχι μόνο δεν μας έφερε τίποτε το άσπρο (ακόμα και στα χωράφια που το σπείραμε), αλλά, αντίθετα, αύξησε τις δυσκολίες μας και τους παιδεμούς.

Με κανέναν τρόπο δε θέλω να πω ότι εμείς, ακόμα και εκείνες τις στιγμές, υποτιμούσαμε τα βιομηχανικά αυτά φυτά, ή ότι ο αγρότης μας ήταν συντηρητικός και ότι δε μπορούσε να αγκαλιάσει το καινούργιο! Κάθε άλλο. Όταν ήρθε η στιγμή, εμείς σπείραμε και σπέρνουμε και ηλίανθο και βαμπάκι και οι απόδοσεις τους ανέρχονται συνεχώς. Το 1945 και 1946 όμως, όταν μας έλειπαν τα πάντα, όταν η μισή έκταση της πεδινής περιοχής καλύπτονταν από έλη και βάλτους, όταν το ψωμί είχε μετατραπεί σε οξύ όπλο ύπαρξης ή μη ύπαρξης, στις συνθήκες αυτές, λοιπόν, να απομακρυνόσουνα από τα σιτηρά, θα σήμαινε να μπεις στο δρόμο της αποτυχίας και της καταστροφής. Γρήγορα όμως θα βλέπαμε ότι το καθετί ήταν στραβό, ανημαρξισηκό. Θα 'ρχονταν η μέρα που το «στάχυ-σπαθί» του σταριού της Βοϊβοδίνας θα επικρέμονταν πάνω μας σαν Δαμόκλεια σπάθη. Κατορθώσαμε όμως να αποφύγουμε το χτύπημα. Το πικρό πάθημα του 1946-1947 έγινε ένα μεγάλο μάθημα. Πάνω στην πραχτική, στην πάλη που συχνά ήταν πολύ επικίνδυνη, μαθαίναμε καλύτερα τη θεωρία και την πράξη του επιστημονικού σοσιαλισμού. Αργότερα, όταν ο άλλος Τίτο, ο Νικήτα Χρουστσιόφ, θα μας υπέδειχνε σαν δρόμο σωτηρίας την προβατοτροφία, τα εσπεριδοειδή και τη μαγική ράβδο, εμείς θα χαμογελούσαμε με ειρωνεία και πικρία μαζί. Η «ιστορία» επαναλαμβάνονταν, αλλά το πρώτο μας λάθος, όχι. Οι «ηλίανθοι» μας είχαν διδάξει να μη στρέφουμε το κεφάλι ούτε προς τη Βοϊβοδίνα και ούτε προς την Ουκρανία, αλλά μονάχα προς το μαρξισμό-λενινισμό! Είχαμε βγάλει διδάγματα για το η ήταν στην μορφή και στο περιεχόμενο ο σύγχρονος ρεβιζιονισμός.

Στο μεταξύ με επιμονή και ολόπλευρες προσπάθειες, συνεχίζαμε να αναζητούμε δρόμους, μέσα και νέες δυνατότητες για να βαδίσουμε μπροστά. Ιδιαίτερα μετά τη σύναψη διπλωμαηκών σχέσεων στα τέλη του 1945, απευθυνθήκαμε για βοήθεια και στη Σοβιεηκή Ένωση.

Στις συνομιλίες που είχαμε με εργαζόμενους της σοβιετικής πρεσβείας στα Τίρανα για το πρόβλημα αυτό, μ' όλο που καλοδέχονταν τις προτάσεις και τα αιτήματα μας, έλεγαν πάντα: «Θα τα αναφέρουμε στη Μόσχα». Να τα αναφέρουν στη Μόσχα ήταν επόμενο, αλλά η Μόσχα δεν έδινε καμιά οριστική απάντηση και έμμεσα άφηνε να καταλάβουμε, ώσπου μας το είπαν ανοιχτά, ότι «την οικονομική βοήθεια θα σας τη δίνουμε μέσω της Γιουγκοσλαβίας, γιατί σ' αυτή χορηγούμε ικανό βοήθεια, δηλαδή και για σας. Γι' αυτό αποτανθείτε στους Γιουγκοσλάβους». Το ίδιο πράγμα μας επανέλαβε δια του στόματος του και ο Μολότωφ στο Παρίσι, όταν βρισκόμασταν στη Διάσκεψη της Ειρήνης, και το είπε μάλιστα παρουσία του Καρντέλι και του Μόσε Πιγιάντε.

Παρ' όλο που δε μπορούσαμε να καταλάβουμε αυτό τον τρόπο οικονομικής βοήθειας, νομίζαμε και πιστεύαμε ότι ανάμεσα στις σοσιαλιστικές χώρες μπορεί να υπάρχουν και τέτοιες μορφές. Δε μας απόμενε παρά να περιμένουμε τους «μεσολαβητές» να μας δώσουν αυτό που έπρεπε να μας δώσουν. Αυτοί όμως, ενώ σαν «μεσολαβητές» για τις πολεμικές αποζημιώσεις μας έδωσαν κάποιο σαράβαλο, σαν «μεσολαβητές» για τη σοβιετική βοήθεια, δε μας έδωσαν τίποτε.

Τέτοια ήταν η πολυδιαφημιζόμενη βοήθεια από την ηγεσία του Βελιγραδίου προς τη χώρα μας, μέχρι τα μέσα του 1946: τίποτε το συγκεκριμένο, κυρίως «συμβουλές» και «προσανατολισμούς», προσανατολισμοί όμως σαν αυτοί που ανέφερα παραπάνω.

Ύστερα από την επίσκεψη μου στο Βελιγράδι, τον Ιούνη του 1946, φάνηκε να αρχίζει μια νέα φάση, πιό προωθημένη στις αμοιβαίες οικονομικές σχέσεις. Εμείς παραθέσαμε στον Τίτο και συντροφιά το αίτημα να μας βοηθήσουν τόσο για τη μεθοδολογία της εκπόνησης ενός ενιαίου σχλεδίου, προς το παρόν για ένα ή δυό χρόνια, και να μας χορηγήσουν, σύμφωνα με τις δυνατότητες, κάποια βοήθεια σε πιστώσεις, να μας στείλουν μερικούς ειδικούς για διάφορους τομείς της οικονομίας κλπ. Η επιμονή μας για να κάνουμε τα πρώτα βήματα στο δρόμο για τη σοσιαλιστική εκβιομηχάνιση της χώρας, τη φορά αυτή έκανε τους γιουγκοσλάβους ηγέτες να φανούν πιό μετρημένοι στους «προσανατολισμούς». Μας είπαν ότι θα μας βοηθήσουν και στον τομέα αυτό, αλλά μας «συμβούλεψαν» ότι εκτός από την ανάπτυξη μερικών ορυχείων και της εξόρυξης πετρελαίου, την κύρια προσοχή να τη στρέψουμε στην ελαφρά και επισιτιστική βιομηχανία.

— Θα σας βοηθήσουμε και με κάποια πίστωση, αλλά πρέπει να συμφωνήσουμε σε ποιό δρόμο θα σας σταλεί η βοήθεια αυτή, μας είπαν. Από την μέχρι τώρα πείρα, βλέπουμε ότι ένας αποτελεσματικότατος δρόμος συνεργασίας και βοήθειας είναι αυτός των κοινών εταιρειών, μας είπαν σε συνέχεια. Έχουμε δημιουργήσει τέτοιες εταιρείες με τους σοβιατικούς και πηγαίνουν πολύ καλά. Να ιδρύσουμε τέτοιες και με σας!

Η συνεχής διαφήμιση για τα «αγαθά» αυτών των εταιρειών και η συχνή αναφορά στο γεγονός ότι έχουν ιδρυθεί τέτοιες και με τη Σοβιετική Ένωση, μας έκανε ώστε, από τότε που ήμουν στη Γιουγκοσλαβία, να συμφωνήσουμε κατ' αρχήν για την ίδρυση τους στο μέλλον.

— Έχουμε καιρό μέχρι τα τέλη της χρονιάς να συζητήσουμε τις σχετικές λεπτομέρειες, πώς θα συγκροτηθούν, πώς θα λειτουργήσουν και πώς θα διευθύνονται, μας είπαν. Αυτό όμως δεν είναι πρόβλημα για να συζητηθεί στην ηγεσία. Μ' αυτό ας ασχοληθούν οι ειδικοί των αντίστοιχων τομέων.

Επιστρέψαμε, λοιπόν, στα Τίρανα με ένα σωρό υποσχέσεις και με ένα «πιό ευρύ φάσμα προβλημάτων στις σχέσεις», το καθετί όμως αφέθηκε διφορούμενο, εκκρεμές. Ύστερα από μερικούς μήνες σιωπής μας ειδοποίησαν ότι είχε έρθει ο καιρός οι εμπει-

ρογνώμονες των δύο χωρών να συνέλθουν στο Βελιγράδι και να καθορίσουν το καθετί με ακρίβεια. Φαίνονταν πως το 1947 θ' άρχιζε αίσια. Στείλαμε το Νάκο με μια ομάδα συντρόφων του Υπουργείου Οικονομίας και της Επιτροπής του Κρατικού Σχεδίου περί τα μέσα του Οχτώβρη 1946 και δεν απόμεινε παρά να περιμένουμε τα αποτελέσματα των συνομιλιών. Από δω άρχιζει η πικρή ιστορία της υπογραφής της Αλβανο-Γιουγκοσλάβικης Οικονομικής Συνθήκης, στα τέλη του Νοέμβρη 1946.

Η Οικονομική Συνθήκη μεταξύ Αλβανίας και Γιουγκοσλαβίας ήταν η συγκεκριμενοποίηση της συμμαχίας ανάμεσα στις δύο χώρες μας. Η συνθήκη αυτή έφερε τα πρωτόκολλα για το συντονισμό των σχεδίων, την ενοποίηση των τιμών, την εξίσωση του νομίσματος, για τις κοινές εταιρείες, για την κατάργηση των τελωνειακών περιορισμών ανάμεσα στις δύο χώρες κλπ.

Εμείς τις υπογράψαμε αυτές τις συμφωνίες, αλλά, όπως θα γράψω παρακάτω, από τη στιγμή ακόμα των συνομιλιών είχαμε γι' αυτές υπόνοιες, ερωτηματικά και σοβαρές παρατηρήσεις. Στίς παραμονές της υπογραφής εμείς επαναλάβαμε για άλλη μια φορά στη γιουγκοσλάβικη πλευρά τις παρατηρήσεις και τις ανησυχίες μας, αυτοί φυσικά ξίνισαν, αλλά μας καλόπιαναν:

— Μην ανησυχείτε, όλα θα είναι σε όφελος σας!

Δε θα περνούσε πολύς καιρός για να φανεί καθαρά ότι η Οικονομική Συνθήκη, με όλα τα συστατικά της, δεν ήταν παρά ένα νέο, άγριο όπλο του τιτοϊκού αντιπερισπασμού και σαμποτάζ για να υποτάξει και καταβροχθίσει την Αλβανία. Σαν πρώτο βήμα, με τη συνθήκη αυτή, η γιουγκοσλάβικη κυβέρνηση επιδίωκε να εκμεταλλευτεί και καταληστεύσει παραπέρα τη χώρα μας με τις γνωστές νεοαποικιακές μορφές· σαν δεύτερο βήμα επιδίωκε να μετατρέψει όλη την οικονομία μας σε εξάρτημα της γιουγκοσλάβικης οικονομίας, να την βάλει κάτω από την πλήρη εξάρτηση και διεύθυνση της και σαν τρίτο βήμα να δημιουργήσει τις προϋποθέσεις ώστε εμείς, θέλοντας και μη, να δεχτούμε την οικονομική και πολιτική «ένωση» με τη Γιουγκοσλαβία, σαν το μόνο δρόμο σωτηρίας!

Να μπεις με όλες τις λεπτομέρειες στα όσα συνέβηκαν στην πραγματικότητα μ' αυτήν την Οικονομική Συνθήκη, θα χρειάζονταν ολόκληροι τόμοι, όπου θα έπρεπε να καθρεφτιστούν τόσο τα θεωρητικά επιχειρήματα και οι απάτες που έγιναν γύρω απ' αυτά από μέρους της γιουγκοσλάβικης πλευράς, όσο και η αντιπαραβολή με αριθμούς και στοιχεία ανάμεσα στα όσα μας υποσχέθηκαν και στα όσα μας δόθηκαν, ανάμεσα στα όσα μας πούλησαν και εκείνα που άρπαξαν από μας με τις πιό επαίσχυντες μέθοδες. Σε πολλά ντοκουμέντα και υλικά του Κόμματος, αρχίζοντας από την εισήγηση που έκανα στη 11-η Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΑ, το Σεπτέμβρη του 1948, και στις εκθέσεις που έγιναν στο 1-ο Συνέδριο του ΚΚΑ το Νοέμβρη του ίδιου χρόνου κλπ, στα προβλήματα αυτά γίνεται μιά σωστή μαρξιστική-λενινιστική ανάλυση.[1] Αργότερα έγιναν και άλλες πιό λεπτομερειακές αναλύσεις στις οποίες βγαίνουν καθαρά οι νεοαποικιοκρατίες και αντιαλβανικές θέσεις και επιδιώξεις της γιουγκοσλάβικης ηγεσίας σε όλη τη διαδικασία των οικονομικών σχέσεων με τη χώρα μας και, στα πλαίσια αυτά, και η φύση της Οικονομικής Συνθήκης που υπογράφηκε το Νοέμβρη του 1946. Ανεξάρτητα όμως απ' αυτά, η πικρή και γεμάτη κινδύνους ιστορία εκείνης της περιόδου εξακολουθεί να παραμένει ένα ανοιχτό πεδίο γεμάτο ενδιαφέρον για τους μελετητές μας, ιδιαίτερα γι' αυτούς που ασχολούνται με την ιστορία των οικονομικών μας σχέσεων με τον έξω κόσμο. Οι αριθμοί και τα στοιχεία είναι τέτοια που επιβεβαιώνουν κατά τον πιό αναμφισβήτητο τρόπο ότι οι επιδιώξεις και οι προσπάθειες εκείνων που

1. Ενβέρ Χότζια. Απαντα, τόμος 5-ος, σελ. 48-78.

αυτοαποκαλούνταν «κομμουνιστές ηγέτες» της Γιουγκοσλαβίας, δεν είχαν καμιά ουσιαστική διαφορά στο περιεχόμενο από τις νεοαποικιοκρατικές επιδιώξεις και προσπάθειες του ιταλικού, του αγγλικού, του αμερικάνικου κεφαλαίου κλπ στα μαύρα χρόνια της ζωγικής μοναρχίας. Η αρχική διαφορά βρίσκεται στη μορφή, στα προσωπεία με τα οποία παρουσιάστηκαν οι νέοι νεοαποικιοκράτες, αλλά η κύρια και καθοριστική διαφορά βρίσκεται στο γεγονός που το Κόμμα και ο λαός μας, με προσπάθειες, κόπους και θυσίες δεν επέτρεψαν στα 1947 ή στα 1948 να επαναληφτεί το 1939. Όπως σε κάθε άλλον τομέα, και στον τομέα της οικονομίας, θα έκαναν στάχτη τα σχέδια και τις επιδιώξεις των αποστατών του Βελιγραδίου.

Χωρίς, λοιπόν, να θεωρήσω αναγκαίο να επαναλάβω στο βιβλίο αυτό σημειώσεων και απομνημονευμάτων τα όσα έχουν λεχθεί, ή να μπω σε λεπτομέρειες αριθμών και στοιχείων οικονομικού χαρακτήρα, θέλω μόνο να αναφέρω μερικές από τις περιστάσεις στις οποίες υποχρεωθήκαμε να υπογράψουμε τη Συνθήκη και τις συμφωνίες που συνδέονται μ' αυτή.

Όπως είπα, επικεφαλής της αντιπροσωπείας μας ήταν ο Νάκο. Με μας διατηρούσε επικοινωνία με ραδιογραφήματα και, από τις πρώτες αναφορές του φαίνονταν ότι το καθετί είχε καλή αρχή. Τον δέχονταν και τον συνόδευαν οι ανώτατοι παράγοντες της γιουγκοσλάβισκης οικονομίας, ο Κίντριτς (η «μεγαλοφυία της οικονομίας», όπως τον ονόμαζαν οι Γιουγκοσλάβοι!), οι αναπληρωτές του Μορίτσηδες, Νεκιντρίτσηδες, Πετροβίτσηδες, μαζί με ολόκληρες συνοδίες ειδικών και άλλων λειτουργών μέσου και κατώτερου βαθμού.

Ασφαλώς, ύστερα από τα μειδιάματα και τα φυλιά, ύστερα από τα φαγοπότια, περνούσαν στα ζητήματα εργασίας. Πάνω στον 27-28χρονο Νάκο έπεφταν βροχηδόν οι γνώσεις και το απόθεμα όλων των «πατρώνων» της γιουγκοσλάβισκης οικονομίας: οι κοινές επιχειρήσεις οικοδομούνται με βάση το μέγεθος των εισφορών σε πάγιο κεφάλαιο· η επενδυτική πολιτική θα είναι αυτή, θα είναι εκείνη· το αρχικό κέρδος, το καθαρό κέρδος...· το κόστος...· οι πρώτες ύλες...· η χώρα όπου λειτουργεί η εταιρεία έχει τούτα και έχει τ' άλλα δικαιώματα και υποχρεώσεις...· η συμμετέχουσα χώρα έχει τούτα, έχει εκείνα· οι πιστώσεις θα δίνονται έτσι, θα δίνονται αλλιώς, θα εξοφλούνται μ' αυτό τον τρόπο, θα εξοφλούνται με τον άλλο κλπ, κλπ.

Αφού έκαναν δύο-τρεις ολόκληρες ώρες διάλεξη, άνθρωποι ειδικά προετοιμασμένοι γι' αυτό, οι «φίλοι» άφηναν «ήσυχο» το Νάκο να δούλεψει μόνος του «χωρίς επέμβαση»· του έβαζαν μπροστά 100-200 σελίδες θεωρητικό και πραχτικό υλικό σχετικά με τη φύση των «κοινών επιχειρήσεων» και την όλο ευγένεια παραγγελία:

— Για τυχόν ερωτηματικά που σου προκύψουν, συζητούμε αύριο στην πρωινή συνεδρίαση. Μην ξεχάσεις, απόψε μας περίμενα για δείπνο ο σύντροφος Κίντριτς.

Και πριν ακόμα ο Νάκο κατόρθωσει να σχηματίσει μια ξεκάθαρη ιδέα ούτε και για τη φύση των «κοινών επιχειρήσεων», κατέφθαναν και ένα σωρό άλλοι ειδικοί για να του εξηγήσουν τα σχέδια για την κάθε εταιρεία χωριστά («κοινή εταιρεία κατασκευής σιδηροδρόμων», «κοινή εταιρεία γεωτρήσεων-εκμετάλλευσης πετρελαίου», των «υδροηλεκτρικών σταθμών», «εισαγωγών-εξαγωγών» κλπ.). Ξανά προσκλήσεις για επίσημα, φιλικά και ιδιωτικά γεύματα και δείπνους, πάλι νέοι φάκελοι με υλικά εργασίας, ξανά συνομιλίες, αλλά για άλλα προβλήματα: για την ενοποίηση των τιμών, για την εξίσωση των νομισμάτων, για τις αρχές της τελωνειακής ένωσης κλπ, κλπ.

Λάβαινα κάθε τόσο σύντομα ραδιογραφήματα που και με εκνεύριζαν με τη λακωνικότητά τους (δεν καταλάβαινα τίποτα τι γινότανε), αλλά και με ανησυχούσαν. Ζητούσα επειγόντως από το Νάκο με ραδιογραφήματα λεπτομέρειες; και εξηγήσεις,

αλλά αυτός ή «εξαφανίζονταν» για ολόκληρες μέρες ή με καθησύχαζε με μηνύματα σαν τα παρακάτω: «Με προσκαλούν επίμονα για μια επέτειο απελευθέρωσης σε μια περιοχή της Σλοβενίας στοπ Τις συνομυλίες θα τις συνεχίσουμε ύστερα από τρεις μέρες στοπ Επιστολή με λεπτομέρειες σου στέλνω αργότερα στοπ Νάκο».

Και ακριβώς όταν ο Νάκο είχε χωθεί ολόκληρος στους λαβύρινθους των γιουγκοσλάβων οικονομολόγων, όταν δεν του απόμενε ούτε μια ώρα να ξεκουραστεί, ή να μας κατατοπίσει με κάποια λεπτομερειακή επιστολή, μας έρχεται μια άλλη συγκλονιστική είδηση απ' αυτόν:

Οι σύντροφοι (είχε το λόγο για τους Γιουγκοσλάβους), μας λένε ότι δεν είναι δυνατό να γίνουν ούτε οι χορηγήσεις και ούτε τίποτε άλλο, αν εμείς δεν τους παρουσιάσουμε αμέσως το σχέδιο μας ανάπτυξης για το 1947!

Να, λοιπόν, τι συνέβαινε. Αρχικά, είχαμε συμφωνήσει να μας χορηγήσουν οι Γιουγκοσλάβοι ό,τι μπορούσαν απ' όσα ζητούσαμε και ύστερα απ' αυτό εμείς θα καθόμασταν να εκπονήσουμε το σχέδιο, ενώ τώρα μας έβαζαν σαν όρο να τους παρουσιάσουμε το σχέδιο! Και στις συνθήκες αυτές, ο Νάκο Σπύρου, πέρα από το Βελιγράδι κάθονταν και, μέσα στις χίλιες δυό δουλειές, έκανε από κεφαλιού του το «προσανατολιστικό σχέδιο» ανάπτυξης της Αλβανίας!

Δε θέλω να πω ότι έφταιγε ο Νάκο, ή εμείς που του επιτρέπαμε να ενεργεί κατ' αυτό τον τρόπο. Όχι, ήταν μια ολόκληρη πολιτική που ακολουθούσαν οι Γιουγκοσλάβοι για να μας πελαγώσουν και να μας αναγκάσουν να δεχτούμε στα πεταχτά, βιαστικά τα όσα έλεγαν αυτοί και όπως τους συνέφερε.

Έτσι ενεργούσαν για οτιδήποτε άλλο. Ανάμεσα στα μεγάλα προβλήματα που έβαζαν και ζητούσαν αμέσως υπογραφή ήταν και τα προβλήματα της εξίσωσης του νομίσματος, της ενοποίησης των τιμών κλπ. Αυτοί κοπανούσαν τις σκέψεις, τις προτάσεις και τα «επιχειρήματα» στο Νάκο· ο Νάκο, από τα βάθη του τέλματος όπου τον είχαν βυθίσει, με ραδιογραφήματα, απευθύνονταν σε μένα: «Βοήθεια! Πες μου πώς να ενεργήσω!».

Εδώ δεν πρέπει να ξεχνούμε ένα σημαντικό γεγονός. Πολλά πράγματα, όσον αφορά τις οικονομικές, τις τεχνικές, τις οργανωτικές πλευρές κλπ, εμείς δεν τα ξέραμε ακόμα καλά και δεν είχαμε πώς να τα ξέρουμε. Είχαμε ξεκάθαρο τον προσανατολισμό για να αναπτύξουμε τη χώρα σύμφωνα με τις αρχές του μαρξισμού-λενινισμού, αλλά, πώς συγκεκριμένα θα οργανώνονταν οι κοινές επιχειρήσεις, τι καλά και τι κακά είχαν αυτές, ή η τελωνειακή ένωση, η εξίσωση του νομίσματος κλπ, δεν είχαμε την απαιτούμενη πείρα, για μερικά πράγματα μάλιστα μας έλειπε εντελώς. Το Νάκο, λογουχάρη, τον είχαμε σαν έναν από τους πιό ειδικούς και δε θέλω με κανέναν τρόπο να υποτιμήσω ούτε τη θέληση, ούτε τις ικανότητες του. Το Νάκο, λοιπόν, ακόμα και σαν άνθρωπο της οικονομίας, έξω από μια σειρά άλλες αδυναμίες που είχε, πρέπει να τον ιδούμε σαν Νάκο που ήταν τότε. Δεν είχε προφτάσει να τελειώσει ούτε τις ανώτατες σπουδές οικονομικών, κι άσε μετά την πείρα που του έλειπε εντελώς. Είναι το ίδιο σαν να αναθέσεις σ' ένα νεολαίο με δύο-τρία χρόνια ανώτατες σπουδές τη διεύθυνση των τόσο ειδικών προβλημάτων ενός κράτους, οσοδήποτε μικρού. Μάλιστα το πράγμα τώρα είναι πιό απλό, γιατί και σε περίπτωση που ένα άτομο, ακόμα και τιτλούχος δεν μπορεί ή δεν ξέρει να διευθύνει, είναι ο μεγάλος και αρμονικός μηχανισμός που έχα δημιουργήσει το Κόμμα και δουλεύει σαν ρολόι, αυτός που μπάζει και τον νέο στη δουλειά και στη διεύθυνση, τον μαθαίνει, τον ειδικεύει, χωρίς να προκαλέσει ζημιές στη γενική υπόθεση. Το 1946 όμως τα πράγματα ήταν εντελώς διαφορετικά: ο μεγάλος μηχανισμός της σοσιαλιστικής οικονομίας ήταν στη γέννηση του. Πέρα απ' αυτό, μπροστά

μας είχαμε τους γερόλυκους της γιουγκοσλάβικης οικονομίας. Όχι μόνον τόσο. Αυτοί είχαν καιρό που σκέφτονταν, διαβουλεύονταν, είχαν υπολογίσει τα πράγματα. Ήταν κοντά ο ένας στον άλλο, συσκέφτονταν, συμβουλεύονταν όποτε ήθελαν και όσο ήθελαν και έβρισκαν χίλια δυό πατήματα για να μας κάνουν το μυαλό κουρκούτι.

Συνεπώς, στις συνθήκες αυτές, ο Νάκο υποχρεώνονταν να απευθυνθεί σε μένα. Φυσικά, για «λεπτά» προβλήματα των οικονομικών, των πιστώσεων, των επενδύσεων κλπ, ούτε εγώ μπορώ να πω ότι ήξερα τότε περισσότερα από το Νάκο. Όσο για τον Κώτσι, τις ικανότητες του σαν «οικονομολόγος» τις είχε αναλώσει όλες όταν έγινε επιμελητής αποθηκών στο Παναρίτι, τον καιρό του αγώνα. Τώρα είχε πάνω του «άλλες έγνοιες». Έπρεπε να εφαρμόσει στο Κόμμα και στα όργανα των εσωτερικών τις κατευθυντήριες γραμμές του Ράνκοβιτς. Έπρεπε να κάνει στα κρυφά το σκοτεινό του έργο.

Εν πάσει περιπτώσει στο Νάκο έπρεπε να στέλνω οπωσδήποτε οδηγίες, και μάλιστα όσο το δυνατό πιό σαφείς και ακριβείς. Εκείνη την περίοδο, μέσα στη σωρεία των άλλων ασχολιών, έκαμα μια πραγματική σχολή «εντατικής αφομοίωσης» των προβλημάτων της οικονομίας. Διάβαζα ολόκληρες μέρες και νύχτες από τους Μαρξ, Ένγκελς, Λένιν και Στάλιν εκείνη τη φιλολογία στα γαλλικά που μπορούσαμε να εξασφαλίσουμε και που αναφέρονταν στα προβλήματα της οικονομίας, καλούσα ειδικούς των οικονομικών και άλλων τομέων (μεταξύ αυτών δε θα ξεχάσω τον Ναούμ Στράλλα), τους ζητούσα τη γνώμη, κατέληγα έτσι σε κάποιο συμπέρασμα και έγραφα στο Νάκο:

— Προσεχτικά, αλλά καθαρά και με ακρίβεια εξέφραζε στους συντρόφους τις μεγάλες επιφυλάξεις μας για το ζήτημα της εξίσωσης του νομίσματος. Πες τους ότι το διαφορετικό επίπεδο της οικονομικής ανάπτυξης των δύο χωρών μας, δε δίνει τη δυνατότητα για μια δίκαιη και πραγματική εξίσωση του δικού μας λεκ με το δικό τους δινάριο. Ακόμα περισσότερο μη αντικειμενική καθιστά την ενέργεια αυτή η διαφορά στις αποδοχές των εργαζομένων των δύο χωρών· η διαφορά στις τιμές των αγαθών που παράγει η καθεμιά κλπ. Πες τους ότι μια τέτοια ενέργεια, εκτός των άλλων, θα δημιούργησει στο λαό μας πολλά προβλήματα κοινωνικού και πολιτικού χαρακτήρα, θα πέσει η εμπιστοσύνη των μαζών στο νόμισμα μας κλπ.

Ομοίως, διαβίβασα στο Νάκο κατά τρόπο συγκεκριμένο τις σοβαρές και βασανισμένες παρατηρήσεις μας για το ανέφικτο της άμεσης ενοποίησης των τιμών, για τις δυσκολίες και τους κινδύνους που ήταν δυνατό να προκύψουν από την τελωνειακή ένωση κλπ. Του παρήγγειλα να συζητήσει καταλλήλως με τον Κίντριτς ή, αν μπορούσε, και με τον ίδιο τον Τίτο και να μας στείλει αμέσως απάντηση. Πέρασε όμως μια βδομάδα και ο Νάκο καμιά είδηση.

Εκείνες τις μέρες με ειδική πρόσκληση είχε πάει εκεί και ο Κώτσι Τζότζε «για να τιμήσει τους φίλους στο γιορτασμό της 7-ης του Νοέμβρη»! Μου έστελνε κι αυτός από κανένα ραδιογράφημα όπου μου έγραφε για την υποδοχή που του έκαναν με τρουμπέτες, για τις εσπερίδες στις οποίες ο Ράνκοβιτς και άλλοι έκαναν «από 30 προτάσεις στην υγεία της Αλβανίας!», καυχιόταν μάλιστα ότι σ' ένα από τα επίσημα δείπνα είχαν πιεί με τους γιουγκοσλάβους συντρόφους μέχρι τις τέσσερις μετά τα μεσάνυχτα, αλλά ο Κώτσι στάθηκε, λέει, αντρίκια μέχρι τέλους και δε μας ντρόπιασε!

Δεν μπόρεσα να συγκρατήσω την οργή:

— Είναι στα καλά τους ή όχι! είπα στο σύντροφο που μου έφερε το ραδιογράφημα του «συντρόφου στρατηγού». Εμείς έχουμε χίλιες δυό σκοτούρες στο κεφάλι, κι αυτοί μας γράφουν μέχρι τι ώρα πίνουν. Πού έχεις το ραδιογράφημα του Νάκο;

— Το αποκρυπτογραφούμε, δώσαμε προτεραιότητα στο σύντροφο στρατηγό, μην τυχόν είχε επείγουσες πληροφορίες για σας, μου είπε ο σύντροφος.

— Καλά, καλά, αλλά χρειάζομαι επειγόντως το «σύντροφο σχέδιο», του είπα.

Μου έφεραν επιτέλους και το ραδιογράφημα του Νάκο. Αργά ήρθε αλλα τις δυό-τρεις πρώτες παραγράφους τις είχε γεμίσει με μηδενικά: «Εισαγωγές-εξαγωγές 1.000.000 νέα φράγκα[1]· ορυχεία 2.000.000· τράπεζα 4.000.000· πετρέλαιο 4.000.000· ηλεκτρικό 2.000.000· σιδηρόδρομοι 4.000.000»!!

Καθαρά και ξάστερα, όλες αυτές οι σειρές μηδενικών ήταν οι επένδυσεις που μας έσειε από το πουγγί της η γιουγκοσλάβικη πλευρά για το 1947 και που υπόσχονταν να τις επένδυσει σε 6 κοινές εταιρείες που θα ιδρύονταν. Πιό κάτω υπόσχονταν και 3-4 εργοστάσια και είδη κατανάλωσης κλπ, κλπ., και μετά οι όροι: Τα μηδενικά αυτά στο χαρτί θα μετατρέπονταν για μας σε φράγκα, ή ακριβέστερα σε δεσμά, αν δεχόμασταν την ίδρυση των εταιρειών, τις ενιαίες τιμές, την ενοποίηση των τελωνείων κλπ, κλπ.

Όσο για τις παρατηρήσεις και τις επιφυλάξεις μου, οι Γιουγκοσλάβοι είχαν δώσει την ακόλουθη απάντηση: «Έκφραση δυσπιστίας προς το αδελφικό πνεύμα της Οικονομικής Συνθήκης»!

Μάζεψα ξανά τους συντρόφους κι αρχίσαμε να συζητούμε για τα όσα μας έγραφε ο Νάκο. Αυτός τώρα είχε γίνει εξαιρετικά «γρήγορος». Την άλλη μέρα το πρωί μου παρέδωσαν ένα ραδιογράφημα όλο όλο μισή σειρά:

«Περιμένουμε επειγόντως την απάντηση για το χτεσινό υλικό»!

Δυό-τρεις μέρες συνέχεια (ήταν τέλη Νοέμβρη), τα λακωνικά ραδιογραφήματα του Νάκο έδιναν και έπαιρναν, οι «φίλοι» ζητούσαν απάντηση εσπευσμένα, είχε ετοιμαστεί το σχέδιο ανακοίνωσης, και μάλιστα για τη σύνταξη της είχαν ορίσει το Νάκο (!). Είχε οριστεί και η ημερομηνία της υπογραφής, η 27 του Νοέμβρη. Αναμένονταν μονάχα η απάντηση μας: ναι ή όχι! Στο μεταξύ είχε επιστρέψει ο Κώτσι Τζότζε, ο οποίος όλη μέρα, εκτός από την περιγραφή της παλληκαριάς με την σλιβοβίτσα, δεν παρέλειπε να προβάλλει όλο το ταλέντο του στην κατεύθυνση της βαθιάς γνώσης στα οικονομικά προβλήματα! Ορκίζονταν ότι η υπογραφή της συνθήκης θα ήταν για μας σαν το μυστικό του παραμυθιού του Σουσάμι.

— Να μην κλωτσοπατήσουμε το καλό! μας έλεγε. Αυτοί μας λένε «να, πάρτε», εμείς φοβούμαστε.

Στις συνθήκες αυτές, τελικά, θεωρήσαμε σωστό να πούμε «Σουσάμι άνοιξε»! Στις 27 του Νοέμβρη η Συνθήκη υπογράφηκε. Μιά ή δύο μέρες αργότερα ο Νάκο Σπύρου και η ομάδα των συνεργατών του μας έφεραν τα δέματα με έγγραφα, με σχέδια και φυσικά και τις αρμαθιές των μηδενικών στο χαρτί.

Από την πρώτη κιόλας συνάντηση που είχα με το Νάκο, αυξήθηκαν ακόμα περισσότερο οι ανησυχίες και οι υποψίες μου για το βήμα που κάναμε.

Εκτός από κάποια μικροευθυμία, το ύφος του Νάκο ήταν γενικά μελαγχολικό και απαισιόδοξο. Όπως και εγώ, έτσι κι αυτός ήταν της γνώμης ότι τα σύμφωνα που υπογράψαμε εμπεριείχαν κινδύνους και δυσχέρειες για μας. Ανοιχτά μου είπε ότι οι «φίλοι» δεν του άφηναν καθόλου καιρό να σκεφτεί και εμβαθύνει στα όσα του σερβίριζαν· στις παρατηρήσεις ή στις υποδείξεις μας απαντούσαν σύντομα και συνοφρυωμένοι.

— Αυτή είναι μόνο μια συμφωνία, του είπα. Κι εμείς ας πάμε με τη σκέψη ότι υπογράφηκε από τα δυο μέρη με καλές προθέσεις. Τώρα που θ' αρχίσει η εφαρμογή στην πράξη, θα φανούν και τα καλά και τα κακά του κάθε μέρους συμφωνίας ή ιδιαίτερου συμφωνητικού. Εμείς θα κάνουμε τις απαιτούμενες διορθώσεις και θα πάρουμε όλα τα μέτρα για να αποτρέψουμε κάθε κίνδυνο. Οι γιουγκοσλάβοι σύντροφοι πιστεύω ότι θα καθοδηγούνται από το ίδιο πνεύμα.

1. Τα πρώτα χρόνια μετά την Απελευθέρωση η μονάδα του νομίσματος μας ήταν το φράγκο.

— Δύσκολα να παραδεχτούν όποιο λάθος στις σκέψεις και στις εργασίες τους! είπε ο Νάκο με τη γνωστή του ειρωνεία και απαισιοδοξία.

Τον συμβούλεψα να επιδοθεί στη δουλειά, να κάναμε ό,τι έπρεπε να γίνει από μέρους μας και, με μυαλοσύνη, με περίσκεψη και με επαγρύπνηση, όχι μόνον να προωθούσαμε τις δουλειές μας, αλλά και να διατηρούσαμε και να ενισχύαμε τη διεθνιστική φιλία με τους λαούς της Γιουγκοσλαβίας και με το γιουγκοσλάβικο κόμμα.

Αργότερα θα συζητούσα επανειλημμένα με το Νάκο πάνω στο θέμα αυτό και για όλα τα επακόλουθα του, κι αυτός με τον ένα ή τον άλλο τρόπο θα αύξανε τη δόση των παρατηρήσεων και των επιφυλάξεων για την «ειλικρίνεια» των γιουγκοσλάβων συντρόφων, θα έκανε από κάποτε να μου πει κάτι περισσότερο, αλλά ξαφνικά, κλείνονταν στον εαυτό του και σιωπούσε, γίνονταν αινιγματικός. Ήταν φανερό ότι κάτι μου απέκρυβε. Αργότερα, ύστερα από την αυτοκτονία του, προπαντός στην 8-η Ολομέλεια, της ΚΕ του ΚΚΑ, το Φλεβάρη του 1948, θα μάθαινα, ανάμεσα σε πολλά άλλα, και κάτι το πικρό και συγκλονιστικό, που είχε σχέση με το «αίνιγμα» που ο Νάκο πήγαινε να το πει, αλλά ποτέ δεν μου το είπε.

Όταν είχε επιστρέψει από το Βελιγράδι, μετά την υπογραφή της συνθήκης, είχε πει εμπιστευτικά σε μερικούς συντρόφους, «διαλεχτούς του διανοούμενους» (Λιρί Μπελισόβα, Φαντίλ Πατσράμι, Νίκο Οπάρι κλπ):

— Ε, τι λέει ο λαός για μένα; Μήπως λέει ότι ο Νάκο Σπύρου πούλησε την Αλβανία στη Γιουγκοσλαβία, όπως την πούλησε ο Αχμέτ Ζώγου στην Ιταλία;!

Ότι ο Νάκο Σπύρου, όπως και για πολλά άλλα ελαττώματα και χαρίσματα, ήταν γνωστός και για τις εκφράσεις του πότε πικρές και ειρωνικές και πότε εκφράσεις έπαρσης και ευφορίας, αυτό ήταν μια αλήθεια που έδειχνε τον αντιφατικό και περίπλοκο χαρακτήρα του. Μέσα σ' αυτά έβρισκαν μια από τις εξηγήσεις τους και τα πικρά εχθρικά λόγια που είχε αμολήσει εμπιστευτικά στους «διαλεχτούς» του. Έκανε όμως σοβαρό λάθος στην εκτίμηση αυτή και σαν πολύ «σπουδαίο» θεωρούσε τον εαυτό του.

Πρώτα πρώτα, δεν μπορούσε ποτέ να γίνει καμιά σύγκριση ανάμεσα στο σκοτεινό έργο του Αχμέτ Ζώγου και τα κίνητρα που ωθούσαν αυτόν στη σύναψη των συμφωνιών με τις άλλες χώρες και τις προθέσεις και τα κίνητρα από τα οποία είχαμε ξεκινήσει εμείς στη σύναψη συμφώνων με τη Γιουγκοσλαβία.

Πρώτο, εμείς, όπως είπα, ξεκινούσαμε από τους πιό καλούς σκοπούς και από τη βάση ότι είχαμε να κάνουμε μ' ένα σοσιαλιστικό κράτος. Δεύτερο, η επανάσταση που είχαμε κάνει και τη βαθαίναμε με συνέπεια, δεν έδινε δυνατότητες ούτε στο Νάκο και σε κανένα άλλο ιδιαίτερο πρόσωπο να πουλά ή ν' αγοράζει την Αλβανία, όπως έκανε άλλοτε ο Ζώγου. Τώρα το Κόμμα ήταν στην εξουσία, ο λαός ήταν στην αρχή και δε θα επέτρεπαν, όπως και δεν επέτρεψαν, όχι πιά να πουληθεί, αλλά ούτε να θιχτεί η λευτεριά και η ανεξαρτησία της πατρίδας.

Αλλά, εκτός αυτών, νομίζω ότι τα λόγια του Νάκο σχετικά με το «ξεπούλημα της Αλβανίας», θα 'πρεπε να 'χουν οπωσδήποτε και άλλα πιό βαριά αίτια, που έβγαιναν «έξω» από το Νάκο. Σίγουρα, κατά τις συνομυλίες που έκανε επί ένα μήνα στο Βελιγράδι, πιθανόν να βρέθηκε μπροστά σε πιό σκληρές και πιό άγριες απαιτήσεις και πιέσεις από εκείνες που μας έλεγε στα ραδιογραφήματα ή που μας εξιστόρησε όταν γύρισε. Προφανώς οι «φίλοι» του έκαναν υπαινιγμούς ή μπορεί και να του ζήτησαν ανοιχτά να υπογράψει για πράγματα πολύ μεγαλύτερα από τις «οικονομικές συμφωνίες». Το γεγονός που στην πιό κρίσιμη στιγμή των συνομυλιών «προσκλήθηκε» και ο Κώτσι Τζότζε για να βρίσκεται στο Βελιγράδι για «συμπαράσταση» ή για πίεση επί του Νάκο, είναι ένα άλλο επιχείρημα γι' αυτή την υπόθεση. Ο Νάκο, ίσως να είχε αντιληφτεί ότι

η Γιουγκοσλαβία με τις συμφωνίες αυτές ξεκινούσε από το σκοπό «να δέσει τα χέρια» της Αλβανίας, άσχετα από τα προσωπεία της αδελφικής «βοήθειας», με τα οποία θα καλύπτονταν αυτό το παζάρεμα. Ο Νάκο τους αντιλήφτηκε, αλλά οι Γιουγκοσλάβοι τον απείλησαν με αποδειχτικά και ντοκουμέντα του παρελθόντος, που έκθεταν μπροστά μας το άτομο του (ο ρόλος του στα παρασκήνια του Μπεράτι, οι μυστικές αντικομματικές επιστολές που τους έστελνε κλπ). Στην περίπτωση αυτή η αθλιότητα της μικροαστικής ψυχής κυριάρχησε πάνω στην επαναστατική ψυχή του Νάκο Σπύρου. Αυτός δεν είχε το θάρρος να μας πει λεπτομερειακά τι σκοπούς έκρυβαν οι Γιουγκοσλάβοι, μας ανέφερε μονάχα «μερικές επιφυλάξεις» (εμείς οι ίδιοι είχαμε όχι επιφυλάξεις, αλλά σοβαρές παρατηρήσεις) και, αφού έλαβε την εξουσιοδότηση μας, έβαλε την υπογραφή πάνω σ' ένα σωρό συμφωνίες για τις οποίες ήξερε ότι δεν είναι δίκαιες, ότι ήταν αντιαλβανικές. Εάν, λοιπόν, ο Νάκο ήξερε ότι θα υπόγραψει ένα τέτοιο αντιαλβανικό ντοκουμέντο, τότε το σφάλμα του γι' αυτή την ενέργεια ήταν ασυγχώρητο, γιατί δεν επισήμανε έγκαιρα στο Κόμμα τι κρύβονταν πίσω από τη συνθήκη.

Όχι μόνον τόσο, αλλά όταν επέστρεψε, δε βρήκε το θάρρος και τη δύναμη να μας πει με λεπτομέρειες αυτά που μπορούσε να ξέρα και που οπωσδήποτε έπρεπε να ξέρει.

Γεγονός όμως είναι ότι ύστερα απ' αυτό ο Νάκο άρχισε να βρίσκεται πιό κοντά μου. Έρχονταν συχνά να συναντηθεί και να με συμβουλευτεί, ανακινούσε προβλήματα (και μάλιστα όχι άσχημα τα έβαζε), δούλευε με ζήλο και προσπαθούσε οι δουλειές στην οικονομία να πηγαίνουν όσο το δυνατό καλύτερα, προς το συμφέρον της ανάπτυξης και της ενίσχυσης της χώρας μας.

Εκείνη την περίοδο, για την εφαρμογή της συμφωνίας, ιδιαίτερα για την ίδρυση κοινών επιχειρήσεων, ήρθαν από τη Γιουγκοσλαβία αριθμός αδικών, συμβούλων και τεχνικών για διάφορους τομείς. Ταυτόχρονα, με αίτηση μας, άρχισαν να 'ρχονται και σοβιετικοί σύμβουλοι και τεχνικοί.

Όλη η πρώτη περίοδος του 1947, μετατράπηκε έτσι σε μια εντατική περίοδο για την έμπραχτη εφαρμογή και των καθηκόντων που προέκυπταν από τις οικονομικές μας συμφωνίες με τη Γιουγκοσλαβία, παράλληλα με τα άλλα καθήκοντα. Στην πορεία αυτή της δουλειάς θα 'βγαιναν στη φόρα όλα τα κάλπικα που κουβαλούσαν οι συμφωνίες που είχαν υπογραφεί. Μέσα στ' άλλα, αυτό που έπεσε αμέσως στην αντίληψη μας, ήταν η κατάφωρη διαστρέβλωση από μέρους των Γιουγκοσλάβων του χαρακτήρα της τελωνειακής ενοποίησης. Εμείς δεχτήκαμε την ενοποίηση αυτή και καταβάλαμε κάθε προσπάθεια ώστε το μέτρο αυτό να συμβάλει στη διευκόλυνση των ανταλλαγών ανάμεσα στις δύο χώρες μας. Σαν προϋπόθεση για την αποτροπή της σύγχυσης και των ανωμαλιών στην αγορά και σε όλες τις ανταλλαγές, εμείς θεωρούσαμε την αρχή ότι το εμπόριο μεταξύ μας, έπρεπε μεν να γίνει χωρίς τελωνααχούς δασμούς, αλλά να διευθύνεται και να ελέγχεται πάντα από το κράτος· ότι τόσο το λεκ στη Γιουγκοσλαβία όσο και το δινάριο στην Αλβανία να κυκλοφορούν και να ανταλλάσσονται όχι αυθόρμητα, αλλά βάσει επίσημων συμφωνιών· ότι στις επιχειρήσεις ή στους ιδιώτες της μιας χώρας να μην επιτρέπεται να αγοράζουν όσο και ό,τι θέλουν στην άλλη χώρα, έξω από τις επίσημες συμφωνίες κλπ.

Οι Γιουγκοσλάβοι παραβίασαν και απέρριψαν αυτές τις βασικές προϋποθέσεις. Τις δικαιολογημένες αντιρρήσεις μας τις χαρακτήρισαν «καπιταλιστικές θέσεις» (!) ότι «βλέπαμε το στενό συμφέρον», ότι «παραβιάζαμε το πνεύμα της φιλίας» κλπ. Σαν συνέπεια, ύστερα από πιέσεις από μέρους των Γιουγκοσλάβων, τα σύνορα άνοιξαν και όρμησαν γιουγκοσλάβικες κρατικές και ιδιωτικές επιχειρήσεις καθώς και λαθρέμποροι

από το Μαυροβούνιο, τη Μακεδονία, τη Σερβία κλπ, και άρπαξαν από την αγορά μας ό,τι βρήκαν, σε πολύ χαμηλές τιμές. Σαν επακόλουθο, η αγορά μας άδειαζε εντελώς και η τράπεζα μας γέμιζε με νεκρά δινάρια. Αργότερα θα αντιτασσόμασταν σθεναρά σ' αυτή την αληθινή ληστεία (πουλούσαμε πράγμα και αγοράζαμε δινάρια!), γεγονός όμως είναι ότι η αγορά μας ερημώθηκε. Τα δινάρια που είχαν συγκεντρωθεί ήταν μόνο να τα κάψεις να πυρωθείς, γιατί στην ελεύθερη γιουγκοσλάβικη αγορά δεν έβρισκες τίποτε να αγοράσεις. Ο Τίτο και συντροφιά είχαν πάρει μέτρα, στο καθετί είχαν βάλει δελτίο, κι έτσι στην ελεύθερη γιουγκοσλάβικη αγορά δεν μπορούσες ν' αγοράσεις παρά μόνο παιδικά παιγνίδια, κούκλες και σφυρήχτρες!

Τις ίδιες διαστρεβλώσεις βλέπαμε και στις άλλες συμφωνίες. Αποφασίστηκε η ίδρυση «κοινών επιχειρήσεων», έγιναν τα πρώτα συγκεκριμένα βήματα, αλλά οι εταίροι ήθελαν μόνο να αρπάζουν το μερίδιο του κέρδους χωρίς να καταθέσουν ούτε δινάριο στα κονδύλια της επένδυσης. Μας χορήγησαν μια πίστωση 2 δισεκατομμυρίων διναρίων, αλλά τι κάναμε μ' αυτή την πολυδιαφημιζόμενη απ' αυτούς πίστωση; Σχεδόν τίποτε της προκοπής. Βάσει της πίστωσης αυτής, εκτός από μερικά είδη για κατανάλωση, θα μας έδιναν και μας δόθηκαν και 3-4 «εργοστάσια», ένα σαπουνοποιΐας, ένα σχονοποιΐας, ένα εργοστάσιο ζάχαρης και νομίζω κι έναν αλευρόμυλο.

Και τι ήταν αυτά στην πραγματικότητα και πόσο κόστιζαν;

Τις τιμές τις καθόρισαν οι γιουγκοσλάβοι «ειδικοί». Αυτά κόστιζαν τα μαλλιά του κεφαλιού μας! Τα περιβόητα «εργοστάσια» ήταν μονάχα σιδερικά, κι αυτά όχι καλά μπογιατισμένα. Για το Εργοστάσιο Ζάχαρης, που το οικοδομήσαμε στην Κορυτσά, ξοδέψαμε πόσα και πόσα λεκ για την εγκατάσταση, του βάλαμε και το τιμημένο όνομα του Αλή Κελμέντι, αλλά δε λειτούργησε ούτε λεπτό, δε μας έδωσε ούτε γραμμάτιο ζάχαρης με όλη τη σημασία της λέξης.

Το εργοστάσιο σχοινοποιΐας αποτελούνταν από μερικά βιοτεχνικά εξαρτήματα από τον καιρό του κνιάζ Νικόλα. Μερικοί τροχοί, μερικοί ξύλινοι άξονες κι ένας κύλινδρος για να δέρνει το κανάβι, που πήγαν χαμένα και δεν έφτιαξαν ποτέ όχι σχοινί αλλά ούτε βρακοζώνη. Όλο το «εργοστάσιο» στήθηκε σ' ένα αχούρι στη Ρογκοζίνα, το ίδιο και με τ' άλλα.

Όλα αυτά και άλλα παρόμοια, όπως είπα, μας κόστισαν πολύ ακριβά, γιατί το καθετί έπρεπε να πληρωθεί με πετρέλαιο, άσφαλτο, μετάλλευμα κλπ. Αλλά έπρεπε να ήμασταν «ευχαριστημένοι» γι' αυτή τη ληστεία που μας έκαναν, γιατί οι Γιουγκοσλάβοι «υποβάλλονταν σε θυσίες» για χατήρι μας δίνοντας μας την «πίστωση» (που δεν πραγματοποιήθηκε ποτέ), καθώς και «συμβουλές» και άλλους «προσανατολισμούς» σε όλους τους τομείς.

Ήταν εντελώς ξετσίπωτοι σ' αυτούς τους «προσανατολισμούς» και μ' αυτά καταντούσαν καμιά φορά ολωσδιόλου γελοίοι. Κατά τις αρχές του 1947 στείλαμε σαν πληρεξούσιο υπουργό στη Γιουγκοσλαβία τον Τουκ Γιακόβα, που θα αντικαθιστούσε τον Υσνί Κάπο, τον οποίο τον φέραμε στα Τίρανα, γιατί αισθανόμουν την ανάγκη να έχουμε κοντά μας τη σκέψη, τη θέληση και την αφοσίωση του στην υπόθεση του Κόμματος.

Πήγε, λοιπόν, ο Τούκ στο Βελιγράδι και στη συνάντηση με τον Τίτο κατά την επίδοση των διαπιστευτηρίων, αφού απάντησε στις ερωτήσεις του στρατάρχη για το κλίμα και για τον καιρό στην Αλβανία, έλαβε τις δέουσες οδηγίες:

— Να μάθεις τα σέρβικα! — αυτή ήταν η πρώτη παραγγελία του Τίτο γιατί έτσι θα μιλούμε ιδιαίτερα μαζί καθώς και με τους άλλους· να μάθεις όσο το δυνατό περισσότερα από την πείρα μας και να μας πληροφορείς για τα επιτεύγματα και τις ανάγκες της Αλβανίας.

Τόσο βαθιά είχε μπει ο Τίτο στην κατάσταση μας, που ο Τουκ είχε κατασυγκινηθεί, όταν κοτζάμ στρατάρχης βρήκε καιρό να ενδιαφερθεί και για τα γιδοπρόβατα της Αλβανίας και να πει με το στόμα του ότι τα γίδια είναι η καταστροφή των δασών!

Ύστερα από τη «συγκινητική» αυτή συνάντηση, για τον Τουκ οργάνωσαν μια επίσκεψη γνωριμίας στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη όπου εμπνεύστηκε τόσο πολύ από τα όσα είδε και άκουσε, που η μούσα τον έκανε ώστε, εκτός από τις λεπτομερειακές επιστολές, να 'ρθει κι ο ίδιος κατευθείαν στα Τίρανα για να μας δώσει αναφορά.

— Στο Σαράγεβο, μου είπε, με δέχτηκε ο ίδιος ο αντιπρόεδρος της κυβέρνησης της Δημοκρατίας, έκανε μαζί μου κουβέντα αρκετή και μου έδωσε συμβουλές. Είναι ενδιαφέρουσες για τις δικές μας συνθήκες.

— Ναι, ναι, να τις ακούσουμε, του είπα και ο Τουκ με εξέπληξε:

— Προπαντός για τα γίδια και τα κριάρια! Με ρώτησαν έχουμε ή δεν έχουμε ντόπια γίδια και κριάρια και αν έχουν ή δεν έχουν κέρατα.Τους είπα πως έχουν κέρατα διχάλες. «Ξέρεις πώς κάνουμε εμείς; μου είπαν οι σύντροφοι στο Σαράγεβο. Τα ντόπια γίδια τα ξεκάνουμε και τα αντικαταστούμε με κατσίκες Βοϊβοδίνας ή με μαλτέζες. Δίνουν 5-6 κιλά γάλα το κεφάλι και τρώνε μάλιστα μόνον χόρτο. Μια χεριά χόρτο, 5 κιλά γάλα! Και την παραγωγή την αυξάνουμε, και τα δάση τα γλυτώνουμε! Γιατί τα γίδια, ξέρεις, καταστρέφουν τα δάση». Κατόπι, συνέχισε ο Τουκ, ενδιαφέρθηκαν για μας και ταράχτηκαν όταν τους είπα ότι πολλές οικογένειες στα χωριά μας έχουν άλλος 10, άλλος 20 ή και περισσότερα γιδοπρόβατα, ντόπια, παραδοσιακά, και σε κάθε κοπάδι κρατούν δυο-τρια τραγιά και κριάρια.

Με «γοήτευε» ο υπουργός μας μ' αυτά τα «μαργαριτάρια» που μου έλεγε, πιό πολύ όμως με «γοήτευε» το βαθύ ενδιαφέρον των Γιουγκοσλάβων για τα γίδια μας και τα κριάρια μας! Άφησα, λοιπόν, τον Τουκ να συνεχίσει για ν' ακούσω μέχρι τέλους το θαύμα.

— Ξέρεις τι κάνουν στο Σαράγεβο; μου είπε στον ίδιο χαβά. Μ' ένα κριάρι ή μ' έναν τράγο ράτσας γονιμοποιούν ολόκληρα κοπάδια. Όλα τα άλλα τραγιά και κριάρια τα έχουν ξεκάμει. Με συμβούλεψαν να κάνουμε κι εμείς το ίδιο. «Σφάξτε τα τραγιά και τα κριάρια, ακόμα και τα γίδια, γιατί βλάπτουν τα δάση, μου είπαν. Σας δίνουμε εμείς ζώα ράτσας. Εμείς χρειαζόμαστε και το κρέας και τα δέρματα, αλλά προπαντός τα κέρατα! Τα κέρατα τα αγοράζουμε ακριβότερα»!

Κοίταξα κατάματα τον Τουκ για να πειστώ αν ήταν ή όχι στα συγκαλά του, αλλά αυτός μιλούσε εντελώς ήρεμα και σοβαρά. Δεν υπήρχε αμφιβολία ότι αυτά που έλεγε ήταν αληθινά. Οι Γιουγκοσλάβοι ζητούσαν κέρατα! Εδώ δεν υπάρχει τίποτε για γέλια και τίποτε το φανταστικό! Ακριβώς έτσι ήταν, αλλά τι τα θελαν τα κέρατα μου έμεινε αίνιγμα για κάμποσον καιρό. Θα 'ρχονταν όμως μια μέρα που ο Σάβο Ζλάτιτς θα 'μπαινε στο γραφείο μου μ' ένα μεγάλο φύλλο χαρτί στο χέρι και θα το έβαζε μπροστά μου:

— Δεν εφαρμόζετε τις υποχρεώσεις των συμβάσεων! Δε μας στείλατε τόσες χιλιάδες τόνους πετρελαίου! θα διαμαρτύρονταν.

— Το ξέρω, και λυπούμαι γι' αυτό, του είπα. Ρωτήσατε όμως γιατί; Το πετρέλαιο το εξορύσσει η κοινή εταιρεία, δική μας και δική σας. Σύμφωνα με τη σύμβαση, προκαταβολικά εσείς έπρεπε να φέρετε πριν ένα χρόνο τα ανάλογα μηχανήματα για γεωτρήσεις και για την εξόρυξη του πετρελαίου. Αυτά δεν τα φέρατε και είναι αυτονόητο ότι το πετρέλαιο δεν βγαίνει μόνο του.

Ο Ζλάτιτς συνέχισε και για δυο-τρια άλλα μεγέθη και μετά, αβίαστα, μου ανέφερε μια λέξη που είχε βγει σχεδόν από το νου μου: τα κέρατα!

— Πώς, τι είπατε; τόν ξαναρώτησα. Για ποιό εμπόρευμα είπατε;

— Για μερικές δεκάδες τόνους κέρατα, μου είπε όλο σοβαρότητα. Συνάψαμε σύμβαση και δεν την εκπληρώσατε!

— Μου είχε μιλήσει για μια τέτοια ιστορία ο πρεσβευτής μας στο Βελιγράδι, αλλά για να λέω την αλήθεια μου φάνηκε τόσο αστεία που δεν ήθελα να τον πιστέψω, του είπα. Αλλά μια που είναι αλήθεια, τι τα θέλετε τα κέρατα;

— Πώς, τι τα θέλουμε, λέει;! ρώτησε ο Ζλάτιτς κατάπληκτος για την «άγνοια» μου. Αυτά τα ωραία χτένια και οι καρφίτσες που πουλάμε και σε σας, από κέρατα γίνονται!

Γέλασα για μια στιγμή μ' ένα αυθόρμητο γέλιο, αλλά γρήγορα συγκρατήθηκα. Χάρηκα όμως που η άγνοια μου σ' αυτό τον τομέα, με ώθησε να μην επιτρέψω να γίνουν θυσία τα γίδια, τα κριάρια και τα τραγιά της Αλβανίας επειδή οι φίλοι ήθελαν κέρατα.[1]

Θα συνηθίζαμε δηλαδή να ακούμε «κατηγορίες» και παράπονα από τους «φίλους» και για καραγκιοζιλίκια, σαν την ιστορία που ανέφερα παραπάνω και για άλλες παρόμοιες. Ιστορίες σαν κι αυτές μόνον σήμερα φαίνονται γελοίες. Τον καιρό που συνέβαιναν, μας έβαζαν μπροστά σε σοβαρές δυσχέρειες και εμπόδια.

Φυσικά, εμείς δεν ήταν δυνατό να μείνουμε αδιάφοροι γι' αυτό και οι συγκρούσεις με τους «φίλους» θα ήταν αναπόφευκτες. Μάλιστα και τότε που ακόμα δεν είχαμε αντιληφτεί ότι είχαμε να κάνουμε με κουρσάρους, όταν δηλαδή τους θεωρούσαμε ακόμα φίλους, εμείς προσεχτικά και ευλικρινά συνεχίζαμε να κάνουμε σ' αυτούς τις παρατηρήσεις μας και προτείναμε σχετικές αλλαγές, διορθώσεις και ρύθμισεις. Εκείνοι όμως λες και ίσα ίσα αυτό περίμεναν: Συγκέντρωναν τις παρατηρήσεις μας, «ανακάλυπταν» άλλες ακόμα και εκεί όπου δεν υπήρχαν και προετοιμάζονταν για μια νέα αντιαλβανική επίθεση. Δεν θα αργούσε πολύ και εμείς θα αντιμετωπίζαμε αυτό το χτύπημα.

Πίσω από την κατηγορία του Τίτο για «δύο γραμμές» και για «αντιγιοογκοσλαβισμό» στην ηγεσία του ΚΚΑ

Το νέο χτύπημα, που είναι γνωστό στην ιστορία σαν η πρώτη κατηγορία του Τίτο ενάντια στο Κόμμα μας, η γιουγκοσλάβικη ηγεσία το κατεύθυνε στα τέλη του Ιούνη 1947 διαμέσου του κυριότερου απεσταλμένου της στην Αλβανία, του διαβόητου Σάβο Ζλάτιτς.

Είχε κάμποσο καιρό που αυτός ο ανώτερος γιουγκοσλάβος απεσταλμένος είχε έρθει στη χώρα μας σαν αντιπρόσωπος της ΚΕ του ΚΚΓ στην ΚΕ του ΚΚΑ, συστημένος από τον Τίτο και τους ανθρώπους του, σαν «πολύ καλός» σύντροφος, «με μεγάλη πείρα στην κομματική δουλειά», «αρμόδιος στα ζητήματα της οικονομίας», «ειδικευμένος οργανωτής και συντονιστής» κλπ.

Με λίγα λόγια, αυτός ήταν δήθεν άνθρωπος με τόσο πολλά προσόντα, που για μας δε έμενε παρά να σκεφτούμε ότι η Γιουγκοσλαβία κάνει μεγάλη θυσία και θα αδυνατίσει η ίδια στέλνοντας σε μας αυτή τη «θαυμαστή ιδιοφυΐα», αλλά θα έκανε όμως να δυναμώσει η Αλβανία!

1. Στη «Λευκή Βίβλο — Οι γιουγκοσλάβο-αλβανικές σχέσεις 1939-1948», που εκδόθηκε στο Βελιγράδι το 1949, οι γιουγκοσλάβοι επίσημοι, μεταξύ άλλων, παραπονούνται ότι «η αλβανική πλευρά δεν κατόρθωσε να εκπληρώσει την υπόσχεση της σύμβασης για να πουλήσει στη γιουγκοσλάβικη πλευρά 24,5 τόνους κέρατα».

Στην πραγματικότητα, ο Σάβο Ζλάτιτς στάλθηκε για να διευθύνει όλη την γιουγκοσλάβικη δράση στην Αλβανία. Αυτός ήρθε να πάρει όλα τα ηνία στα χέρια του για την τελική επίθεση που προετοίμαζαν οι τιτοϊκοί ενάντια στη λευτεριά και την ακεραιότητα μας και, σίγουρα, στη φαντασία της γιουγκοσλάβικης ηγεσίας, στο ρόλο του αυτοκρατορικού τοποτηρητή στην «αλβανική επαρχία». Φαινομενικά αυτός ασχολούνταν με τις επίσημες σχέσεις στην Αλβανία, αλλά από πίσω ασχολούνταν με τα πολιτικά, οικονομικά, στρατιωτικά, κατασκοπευτικά ζητήματα κλπ. Όλοι οι γιουγκοσλάβοι υπήκοοι που δούλευαν σε διάφορους τομείς στην Αλβανία, ήταν κάτω από τις διαταγές του. Ήταν «υπεύθυνος» για κάθε κομματική δουλειά και για όποια άλλη δραστηριότητα των μελών του Κομμουνιστικού Κόμματος Γιουγκοσλαβίας που δούλευαν στη χώρα μας.

Ας μη τον αδικήσουμε, ήταν αλεπού. Άρχισε τη δουλειά του με πολύ τακτ και διπλωματία. Ήξερε να εμφανιστεί σαν σύντροφος που δε θα αναμιχτεί στις υποθέσεις της Αλβανίας και του Κομμουνιστικού μας Κόμματος.

— Θα είμαι όμως πάντα στη διάθεση σας να σας βοηθήσω όποτε και όσες φορές θα έχετε ανάγκη, μας είπε.

Έδειχνε ήρεμος, σοβαρός, άνθρωπος με κύρος, μιλούσε σιγά και τα λόγια του ήταν μετρημένα, καλομελετημένα και όλο ευγένεια.

Στην αρχή οι συναντήσεις μας μ' αυτόν ήταν πολύ σπάνιες και αυτό, εκτός από το ενδιαφέρον του «να μη αναμιχτεί» στις εσωτερικές μας υποθέσεις, προέρχονταν και από τις δυσκολίες της γλώσσας.

Από την πρώτη κιόλας συνάντηση που είχα μαζί του, του μίλησα για την κατάσταση στη χώρα και στο Κόμμα μας, σκόπιμα αναφέρθηκα στις συζητήσεις που είχαμε κάνει στο Πολιτικό μας Γραφείο για την αναθεώρηση των όσων συνέβηκαν στη 2-η Ολομέλεια της ΚΕ του Κόμματος, για την όχι και τόσο γερή κατάσταση στην ηγεσία μας (όλα αυτά τα ήξερε, μάλιστα ήξερε και περισσότερα από εμένα, γιατί έρχονταν από το Βελιγράδι), του μίλησα και για τη διεύρυνση του Πολιτικού μας Γραφείου με τρεις νέους συντρόφους, τον Υσνί Κάπο, Γκόγκο Νούσι και Κρίστο Θεμέλκο.

— Για τη διεύρυνση αυτή του Πολιτικού Γραφείου επέμεινα εγώ, γιατί με την κατάσταση που μας δημιούργησε η Ολομέλεια του Μπεράτι δε θα μπορούσαμε να πάμε εύκολα μπροστά, του είπα. Οι νέοι σύντροφοι οπωσδήποτε θα κάνουν πιο δραστήριο το Πολιτικό μας Γραφείο και θα βοηθήσουν να ξεριζωθούν όλες οι επιφυλάξεις και οι παλιές διαστρεβλώσεις.

Με άκουε πολύ προσεχτικά, κουνούσε το κεφάλι στον ίδιο ρυθμό όταν του μιλούσα και για επιτυχίες και για αδυναμίες, αλλά δεν πήρε θέση, ούτε επιδοκιμαστική, ούτε αποδοκιμαστική.

Του είπα ότι θα τον συμβουλευτούμε για διάφορα ζητήματα, με σκοπό να μας βοηθήσει. Του είπα επίσης ότι και οι άλλοι σύντροφοι του Πολιτικού Γραφείου μπορεί, από καιρού σε καιρό, να συζητήσουν μ' αυτόν για διάφορα προβλήματα. Αυτός δέχτηκε αυτόν τον τρόπο δουλειάς, αλλά βασική επιθυμία του ήταν να συμμετέχει στις εργασίες του Πολιτικού Γραφείου. Την είχαμε πάθει όμως μια φορά και διδαχτήκαμε. Το Οντρίτσαν και το Μπεράτι δε θα επαναλαμβάνονταν πιά.

Όταν εγώ δεν ήμουν στα Τίρανα (απ' όσα θυμάμαι βρισκόμουν σε διακοπές), ο Σάβο Ζλάτιτς είχε πάρει μέρος σε μια σύσκεψη του Πολιτικού μας Γραφείου. Εκεί, με την πρόφαση ότι θα δώσει την πείρα του για τη μέθοδο δουλειάς στο Πολιτικό Γραφείο, μίλησε ιδιαίτερα για τα οικονομικά ζητήματα, πώς πρέπει να μελετηθούν τα σημαντικά αυτά προβλήματα, πώς πρέπει να λυθούν κλπ.

Μου ανέφεραν ότι σ' αυτή τη σύσκεψη εκδηλώθηκε μεταξύ του Κώτσι και του Νάκο διαφορά απόψεων σχετικά με την εσωτερική οικονομική κατάσταση της χώρας μας. Στην πραγματικότητα αυτή ήταν η μόνη σύσκεψη του Πολιτικού Γραφείου στην οποία πήρε μέρος ο Σάβο Ζλάτιτς. Στο μεταξύ εκείνος έκανε συναντήσεις με διάφορα μέλη του Πολιτικού Γραφείου. Τις συναντήσεις μαζί μου τις έκανε με τη μεσολάβηση του Κώτσι Τζότζε και έτσι, οι τρεις μαζί, συζητούσαμε γι' αυτά που είχε να μας πα. Πρώτ' απ' όλα, τις επεμβάσεις του στις πρώτες συναντήσεις (κι αυτό συνεχίστηκε μέχρι τότε που άρχισε την επίθεση), τις έκανε με τρόπο και με μεγάλη διακριτικότητα.

Τις μας έλεγε σ' αυτές τις συναντήσεις; Δε μας έλεγε τίποτε άλλο παρά μας μιλούσε για διάφορους οργανισμούς που είχαν δημιουργηθεί στον κρατικό μηχανισμό της Γιουγκοσλαβία μας σχολίαζε επιπόλαια τις απόψεις του Καρντέλι για την διοργάνωση των συμβουλίων και της εξουσίας (εμείς τα είχαμε μάθει αυτά από πριν), μας μιλούσε εγκωμιάζοντας τους λόγους του Τίτο για το Μέτωπο, δείχνοντας ότι το Μέτωπο ήταν «κάτι το νέο», που το είχε πρόσθεσει ο Τίτο στο μαρξισμό (!) και ότι όλες οι λαϊκές δημοκρατίες όφειλαν να μελετήσουν προσεχτικά και να εφαρμόσουν την πείρα του Τίτο!

Ο «παντογνώστης» Ζλάτιτς ήθελε να αφήσει σε μας την εντύπωση ότι ήταν δεινός σε όλα τα ζητήματα, αλλά εγώ κατέληγα όλο και περισσότερο στο συμπέρασμα ότι η μοναδική ικανότητα του ήταν να κάνα ραδιουργίες. Η λεγόμενη βοήθεια του δεν είχε παρά αξία εντελώς ασήμαντη. Όπως είπα, αυτός μας έλεγε πράγματα που εμείς τα ξέραμε από καιρό, μάλιστα και αυτά που μας έλεγε ήταν μια συμπηκνωμένη σύναψη των οδηγιών που του στέλνανε από το Βελιγράδι, καθώς και πορίσματα που είχε βγάλει διαβάζοντας τα άρθρα ή τους λόγους του Τίτο και του Καρντέλι. Ποτέ δεν είδαμε να επεκταθεί στα προβλήματα αυτά, να βαθύνει και να μας πα κάτι το νέο. Αυτή ήταν η φύση της «επίσημης» δραστηριότητας του Σάβο Ζλάτιτς. Η δουλειά του όμως σαν οργανωτής στα παρασκήνια για το σαμποτάρισμα του σχεδίου μας, σαν διευθύνων του κρυφού πολέμου που προετοίμαζε ενάντια μας και ενάντια στους σοβιετικούς συμβούλους, πολιτικούς και στρατιωτικούς, που βρίσκονταν στην Αλβανία, ήταν πολύ μεγάλη.

Αυτή η σαμποταριστική δουλειά σε βάρος μας και δυσφημιστική για τους σοβιετικούς συμβούλους, γίνονταν σταδιακά και διευρύνονταν μέσω των γιουγκοσλάβων ειδικών, μηχανικών, τεχνικών και όλων των υπαλλήλων της γιουγκοσλάβικης πρεσβείας. Ο εγκέφαλος όλης αυτής της εχθρικής δουλειάς ήταν ο Σάβο Ζλάτιτς, αλλά, σαν μπατακτσής που ήταν, έπαιρνε όλα τα μέτρα για να κρύβει τη συμμετοχή του σ' αυτό το βρωμερό έργο. Ωστόσο, η δουλειά μας συνέχιζε την κανονική της πορεία σε σωστό δρόμο, παρ' όλες τις προσπάθειες των Γιουγκοσλάβων και τις προστριβές που είχαμε συνεχώς με αυτούς στην καθημερινή μας δουλειά. Ασφαλώς, για την Κεντρική Επιτροπή του Κομμουνιστικού Κόμματος της Γιουγκοσλαβίας και τον πληρεξούσιο της, Σάβο Ζλάτιτς, η κατάσταση αυτή δεν ήταν αρεστή.

Ιδιαίτερα στους πρώτους μήνες του 1947, όταν βλέπαμε στην πράξη τις ελλείψεις και τις διαστρεβλώσεις στις συμφωνίες, ή όπως τις λέγαμε τότε, οικονομικά σύμφωνα με τη Γιουγκοσλαβία, εμείς αρχίσαμε να υψώνουμε έντονα τη φωνή μας για τη διόρθωση και την αναθεώρηση τους σε ορθό και φυλικό δρόμο. Επειδή η γιουγκοσλάβικη πλευρά δεν εφάρμοζε τίποτε από τις συμβάσεις που είχαν υπογραφεί, πράγμα που δημιουργούσε τον κίνδυνο να μείνει στο χαρτί το σχέδιο του 1947, τον Απρίλη στείλαμε το Νάκο Σπύρου στο Βελιγράδι για να στρωθεί για καλά σε συνομυλίες με τον «πάπα» της γιουγκοσλάβικης οικονομίας, Κίντριτς και με τους συνεργάτες του. Και πάλι το

Νάκο τον έφεραν γυροβολιά και τον χόρτασαν με δικαιολογίες και υποσχέσεις. Τώρα όμως οι παρατηρήσεις μας ήταν καλά υπολογισμένες, είχαμε μάθει πιά να κολυμπάμε και στη δίνη των καυτών οικονομικών προβλημάτων. Η γιουγκοσλάβικη ηγεσία φοβήθηκε μήπως ανακαλύψουμε την αντιμαρξιστική και αντιαλβανική ουσία των συμφωνιών και των άλλων ενεργειών της και, για να αποφύγει μια ανεπιθύμητη επίθεση, διάλεξε τον δρόμο της αιφνιδιαστικής αντεπίθεσης.

Περί τα μέσα του Ιούνη έρχεται ο Κώτσι Τζότζε και μου λέει:

— Οι γιουγκοσλάβοι σύντροφοι είναι δυσαρεστημένοι από μας.

— Δυσαρεστημένοι; Και γιατί; τον ρώτησα.

— Γιατί δεν τελειώνουμε την δουλειά για την ενοποίηση των τιμών. Τα παρατραβάμε. Αυτά μου είπε ο σύντροφος Ζλάτιτς.

— Ξέρει όμως ο Ζλάτιτς το λόγο γιατί την καθυστερήσαμε; ρώτησα τον Κώτσι.

— Εγώ του είπα κάμποσα, εκείνος όμως δε θέλησε να συζητήσει, αλλά εξέφρασε μόνο τη δυσαρέσκεια του, απάντησε ο Κώτσι μέσα από τα δόντια.

Δεν έδωσα σημασία σ' αυτό, γιατί εκείνη την περίοδο οι δυσαρέσκειες των Γιουγκοσλάβων για μικροπράγματα ήταν ατέλειωτες.

Κάποια μέρα είχε έρθει σε μένα ο Ζλάτιτς, αυτός ο κοτζάμ απεσταλμένος της ΚΕ του ΚΚΓ στην Κεντρική μας Επιτροπή, και μου παραπονέθηκε:

— Ο τάδε τεχνικός σας έθιξε το γόητρο της Γιουγκοσλαβίας.

— Έτσι, ε;! Να το εξετάσουμε αυτό, αλλά πρώτα πέστε μου σε τι πράγμα έθιξε την τιμή της φίλης Γιουγκοσλαβίας; τον ρώτησα.

— Συνοδεύοντας στο Μπεράτι έναν τεχνικό μας για το βαμπάκι, στα μάτια των αγροτών έφερε αντιρρήσεις στις συμβουλές του συντρόφου μας!

— Για τι πράγμα όμως ήταν οι συμβουλές του συντρόφου σας; Για ζητήματα πολιτικά; τον ρώτησα επίτηδες.

— Όχι, για ζητήματα του βαμπακιού, αποκρίθηκε όλο σοβαρότητα ο Ζλάτιτς. Ο δικός μας έλεγε «γίνεται έτσι», ο δικός σας έλεγε το αντίθετο.

— Και αυτό το θεωρείτε προσβολή γοήτρου;! τον ρώτησα έκπληκτος και με ειρωνεία μαζί. Σύντροφε Ζλάτιτς, αφήστε τους τεχνικούς να συζητάν τα δικά τους, γιατί από τέτοια δε θίγεται το γόητρο σας, ούτε το δικό μας, μάλιστα ούτε και του βαμπακιού!

— Όχι, όχι! επέμεινε ο Ζλάτιτς. Πρέπει να βλέπουμε τα πράγματα πιό βαθιά. Που τα ξέρει ο σύντροφος σας όλα αυτά που είπε για το βαμπάκι;! Εσείς δεν έχετε πείρα. Βγαίνει ότι κάποιος τον έμαθε. Βγαίνει ότι αυτός προτιμάει τη δική του γνώμη, ή ακριβέστερα, τις γνώμες εκείνων που τον έμαθαν. Δεν είναι μήπως αυτό προσβολή για τη Γιουγκοσλαβία;!

Αντιλήφτηκα ότι ο Ζλάτιτς δεν υπονοούσε μονάχα εμάς. Αυτός ο «κάποιος» που είχε μάθει (;) το σύντροφο μας, σύμφωνα με τον Ζλάτιτς, ήταν κάποιος από τους σοβιετικούς ειδικούς. Αυτός ο «νέος» τρόπος στην από μέρους των Γιουγκοσλάβων εκτίμηση της στάσης και των ενεργειών μας, από καιρό είχε αρχίσει να διαφαίνεται. Κάθε φορά που προβάλαμε κάποια αντίρρηση, αυτοί αμέσως υποψιάζονταν ότι μας «μάθαιναν» οι Σοβιετικοί, παρ' όλο που οι τελευταίοι, χωρίς να τους υποτιμάμε, το 1946, ακόμα και το 1947, μας έβλεπαν περισσότερο με το μάτι των Γιουγκοσλάβων. Αντέδρασα στο Ζλάτιτς δίνοντας του την απάντηση που του άξιζε. Ήρεμα, με σοβαρότητα και με προσοχή μαζί, τον συμβούλεψα να είναι πιό υπομονετικός στα συμπεράσματα, τόσο με τους συνεργάτες του, όσο και με εμάς. Έφυγε μουρμουρίζοντας, μάλιστα μου ζήτησε και συγγνώμη για την ενόχληση, αλλά πρόσθεσε ότι «ξεκινώ από την αρχή ότι

μεταξύ μας μπορούμε να τα λέμε όλα».

Αργότερα ήρθε πάλι για τέτοια μικροπράγματα, αλλά πάντοτε χωριζόμασταν «ξεκάθαροι». Αυτή τη φορά όμως η «δυσαρέσκεια» που μου διαβίβασαν με το «σύντροφο» Τζότζε, ήταν σημάδι για κάτι το πιό σοβαρό. Δυό-τρεις μέρες ύστερα απ' αυτό έρχεται ο Νάκο και μου λέει:

— Ο σύντροφος Ζλάτιτς μου είπε ότι στην Αλβανία αποκρυσταλλώνεται μια δεύτερη γραμμή στο Κόμμα!

— Πώς, πώς; του είπα και κάρφωσα απάνω του το βλέμμα μου με απορία.

— Σύμφωνα με τον Ζλάτιτς, συνέχισε να μου λέει ο Νάκο ήρεμα και κάπως με ειρωνεία, σε μας υπάρχουν δύο οικονομικές γραμμές: η γραμμή της Κεντρικής Επιτροπής που είναι σωστή κατ' αρχήν και, παράλληλα μ' αυτή, αποκρυσταλλώνεται μια δεύτερη γραμμή στην πράξη, σ' αντίθεση με εκείνη της Κεντρικής Επιτροπής!

— Περίεργο! Αλλά πού το στη ρίζα αυτό; του είπα.

— Δεν έφερε επιχειρήματα.

— Μα εσύ δεν του ζήτησες;

— Έβαλε το ζήτημα σαν αρχή και δεν το είδα λογικό να τον κεντρίσω, μου απάντησε ο Νάκο και έγινε παπαρούνα.

— Έχεις λάθος! του είπα. Τα λόγια του Ζλάτιτς δεν είναι διαπίστωση, αλλά κατηγορία. Έπρεπε να σταθείς ιδιαίτερα σ' αυτό και να του ζητήσεις λεπτομέρειες.

— Δίκιο έχεις, είπε ο Νάκο. Δεν το πήρα στα σοβαρά.

Του έδωσα οδηγίες να συναντηθεί αμέσως με το Ζλάτιτς και να συζήτησα καλύτερα μαζί του. Η συζήτηση έγινε και η αλήθεια βγήκε κάπως καλύτερα στο φως.

— Την κατηγορία τους τη στηρίζουν στην μη εφαρμογή ακόμα από μέρους μας της ενοποίησης των τιμών, μου είπε ο Νάκο. Το φταίξιμο γι' αυτό το αποδίδουν στον οικονομικό τομέα, δηλαδή σ' εμένα, είπε ο Νάκο. Σύμφωνα με τον Ζλάτιτς, είχαμε αποφάσισει η σύνταξη του δικού μας καταλόγου τιμών να τελειώσει στο τέλος του Μάη, αλλά μέχρι τώρα δεν έγινε ακόμα. Απ' αυτό ξεκινούν και λένε ότι τη σωστή γραμμή της Κεντρικής Επιτροπής την εμποδίζω εγώ, κάνω δηλαδή δεύτερη γραμμή στην Κεντρική Επιτροπή.

Μου φάνηκε απίθανο οι Γιουγκοσλάβοι να στηρίζουν όλη αυτή την κατηγορία σε μια τέτοια βλακεία με κέρατα, γι' αυτό αποφάσισα να συνεχίσουμε τις συνομιλίες με τον Ζλάτιτς, αλλά τώρα, μαζί με το Νάκο, έστειλα και τον Κώτσι Τζότζε, που φαίνονταν ξεκάθαρα ότι έχαιρε τη συμπάθεια των φίλων Γιουγκοσλάβων. Κατά τις 20 με 21 του Ιούνη συνομίλησαν με τον Ζλάτιτς και μου ανέφεραν, μάλιστα μου έφεραν και ένα δισέλιδο γράμμα, στο οποίο ο Ζλάτιτς παρουσίαζε τα γιουγκοσλάβικα «επιχειρήματα» για την κατηγορία που μας έκαναν.

Όλα τα επιχειρήματα τους για τις «δύο γραμμές στην ηγεσία» ήταν μια τρύπα στο νερό, αλλά ο Κώτσι Τζότζε τα θεωρούσε πολύ σοβαρά.

— Αυτά είναι βαριά, μου είπε μπροστά στο Νάκο. Πρέπει να τα ιδούμε βαθιά και σοβαρά. Είμαι της γνώμης να τα εξετάσουμε στην ηγεσία.

— Πώς, και εσύ παραδέχεσαι ότι η Κεντρική Επιτροπή έσφαλε, ότι σε μας αποκρυσταλλώνεται μια «δεύτερη γραμμή»; τον ρώτησα.

— Δεν είπα αυτό, ντέ! είπε μαλακώνοντας τον τόνο ο Τζότζε. Και οι γιουγκοσλάβοι σύντροφοι δεν εννοούν όλη την Κεντρική Επιτροπή. Μάλιστα αυτοί λένε ότι η γραμμή του Κόμματος κατ' αρχήν είναι σωστή, αλλά στην πράξη διαστρεβλώνεται, γίνεται μια αντιγραμμή. Αυτό το κάνουν οι σύντροφοι του αντίστοιχου τομέα. Ο σύντροφος Νάκο, σαν υπεύθυνος του τομέα αυτού, πρέπει να μας δώσει εξηγήσεις στο Πολιτικό Γραφείο.

Το Νάκο δεν τον χωρούσε ο τόπος και όλο οργή ρίχτηκε ενάντια στον Κώτσι:

— Εντάξει, θέτουμε στο Πολιηκό Γραφείο το ζήτημα της «ανηγραμμής» στον τομέα μου και βλέπουμε ποιος έχει δίκιο! Μη ξεχνάς ότι έχουμε ένα χρόνο που ζητούμε να εξετάσουμε στο Πολιηκό Γραφείο τα ζητήματα του τομέα σου, αλλά ακόμα δε μας παρουσίασες το υλικό για τα οργανωτικά ζητήματα!

— Μην πηδάς από κλαρί σε κλαρί, «ξέσπασε» ο Τζότζε. Δεν μιλούμε τώρα για οργανωηκά ζητήματα, γιατί δεν αφήνω εγώ να 'χει εκεί δυό γραμμές! Μιλούμε για ης οικονομικές γραμμές.

Έχω πει ήδη ότι οι φαγωμάρες μεταξύ τους είχαν ξεσπάσει από καιρό.

— Δεν είναι εδώ τόπος για εκνευρισμούς! τους είπα. Και νομίζω ότι η κατηγορία δεν σχετίζεται καθόλου με το Νάκο. Είναι πολύ πιό βαριά. Να την υποβάλουμε στην ηγεσία και εκεί την εξετάζουμε καλά.

Μετά την παρουσίαση από μέρους μου της κατηγορίας που μας έκανε ο Ζλάητς, η ηγεσία του Κόμματος την απέρριψε, μάλιστα ούτε ο Κώτσι Τζότζε δεν μπόρεσε να εναντιωθεί. Τις πρώτες μέρες του Ιούλη κάλεσα τον Ζλάητς και είχα μαζί του μακρά και δριμύτατη συζήτηση και, απ' όσα θυμάμαι, τη συνεχίσαμε κατά διαλείμματα επί δύο μέρες.[1]

— Τόσο με τον Κώτσι Τζότζε αρχικά, όσο και με τον Νάκο Σπύρου αργότερα, εσείς κάνατε την ήπια, ας την πούμε, «παρατήρηση» ότι σε μας αποκρυσταλλώνεται μια δεύτερη γραμμή, σε αντίθεση με εκείνη της Κεντρικής μας Επιτροπής! του είπα.

— Ναι, ναι! αποκρίθηκε ο Ζλάητς.

— Η σοβαρή αυτή διαπίστωση σας, συνέχισα, απ' ό,τι έχουμε καταλάβει, στηρίζεται σε δύο επιχειρήματα: πρώτο, επειδή από μέρους μας οι τιμές έπρεπε να είχαν ενοποιηθεί το Μάη, ενώ η δουλειά αυτή παρατάθηκε μέχρι τα τέλη του Ιούνη και δεύτερο, επειδή στα τέλη του Μάη δε λύθηκαν οριστικά τα προβλήματα των πληρωμών, αλλά λύθηκαν ένα μήνα και κάτι αργότερα, δηλαδή, τον Ιούλη. Έτσι δεν είναι; Μήπως κάνω λάθος;

— Tako je! Tako je! είπε επιδοκιμάζοντας ο Ζλάητς όλο προσποιητή ευγένεια. Εγώ μάλιστα έχω δώσει και γραπτώς ης θέσεις μου σχετικά με αυτό το πρόβλημα! πρόσθεσε αυτός.

— Εμμένετε ακόμα σ' αυτά; τον ρώτησα.

— Φυσικά! απάντησε.

— Τότε, με συγχωρείτε, αλλά βιαστήκατε σης εκτιμήσεις σας αν είναι που τα λέτε με ειλικρίνεια αυτά που αμολήσατε, του είπα με μια ευγένεια που με δυσκολία έκρυβε την οργή μου.

— Σας παρακαλώ, με προσβάλλεται, είπε. Είμαι απεσταλμένος μιάς χώρας και ενός κόμματος που είναι δοκιμασμένα...

— Ακριβώς επειδή είστε απεσταλμένος τους λυπούμαι που υποβιβάζετε το γόητρο τους σε τέτοιες κατηγορίες ανεπίτρεπτες ακόμα και για έναν τελείως αρχάριο σύντροφο.

Είδα το πρόσωπο του να αλλάζει κάθε τόσο χρώμα.

— Ακούστε, σύντροφε Ζλάτιτς! του είπα. Ας τα πάρουμε τα πράγματα πιό στρωτά και να ιδούμε πού υπάρχει η βιασύνη, στην κατηγορία σας ενάντια στη γραμμή μας, ή στην κατηγορία μου για τη βιαστική και αβάσιμη κρίση σας. Εσείς στηρίζετε την κατηγορία στο γεγονός ότι τα δυό «κεντρικά» προβλήματα των ημών και των

1. Η συζήτηση αυτή έγινε στις 4 και 6 Ιούλη 1947.

πληρωμών, λύθηκαν από μέρους μας όχι στα τέλη του Μάη, αλλά ένα μήνα και κάτι αργότερα, στις αρχές του Ιούλη. Για 30 μέρες καθυστέρηση μας κάνετε τέτοιες κατηγορίες; Υπάρχει ανθρώπινος νους να το συλλάβει αυτό; Ακόμα και μια απλή συνηθισμένη δουλειά ή εξέταση μιας επιστολής, συμβαίνει να καθυστέρησει για μερικές μέρες πόσο μάλλον για προβλήματα πολύ σημαντικά που έχουν να κάνουν με την οικονομία όλης της χώρας. Είμαστε φίλοι, του είπα σε συνέχεια, και έχουμε δημιούργησα διάφορους δεσμούς, που συνεχώς έχουν διευρυνθεί. Εμείς έχουμε τις δικές μας υποχρεώσεις, όπως έχετε και εσείς τις δικές σας υποχρεώσεις, για την ανάπτυξη και τη σύσφιξη των σχέσεων αυτών. Στην πράξη όμως συμβαίνει που οι σύντροφοί μας, μερικά πράγματα και δεν μπορούν να τα κάνουν εύκολα- υπάρχει και αμάθεια, βραδύτητα, αμέλεια και μη επίγνωση. Τα ίδια φαινόμενα παρατηρούνται και στους συντρόφους σας. Και στη χώρα σας συνέβηκε και συμβαίνει που, για τον έναν ή τον άλλο λόγο, ένα ή δέκα προβλήματα δε λύνονται ακριβώς στην προβλεπόμενη προθεσμία. Αν ανοίξουμε τα συμβόλαια, τέτοια παραδείγματα βρίσκομε πολλά. Ή όχι;

— Tako je! επανέλαβε παπαγαλίστικα ο Ζλάτιτς.

— Τότε πώς; του είπα. Να κατηγορήσουμε την Κεντρική σας Επιτροπή για κάποια «δεύτερη γραμμή»; Να σας κατηγορήσουμε ότι άλλα λέτε κι άλλα κάνετε; Θα θυμώνατε γι' αυτό, ή όχι;

Αυτός κατέβασε το κεφάλι, κάτι σημείωνε, αλλά αυτή τη φορά η συνηθισμένη του φράση «Tako je» στέγνωσε στα χείλη του.

— Το ζήτημα, σύντροφε Ζλάτιτς, είναι να κρίνουμε σωστά και με ξεκάθαρο μυαλό. Εμείς δε θα φέραμε καμιά αντίρρηση αν βάζατε προβλήματα και επιχειρήματα που πραγματικά μας απασχολούν, απεναντίας θα σας λέγαμε και ευχαριστώ. Αυτά όμως που λέτε δεν είναι επιχειρήματα.

— Κι αν ακόμα την καθυστέρηση ενός μηνός τη θεωρήσουμε κάτι το σοβαρό, τότε το εξετάσατε καλά το πρόβλημα για ποιό λόγο προήλθε αυτή η καθυστέρηση;

— Υπάρχουν διάφοροι λόγοι! είπε ξερά.

— Πάει καλά! του είπα και συνέχισα: Εγώ θα σας απαριθμήσω τα δικά μου, μετά εσείς προσθέστε όσα θα παραλείψω. Σε ότι αφορά την πλευρά μας, εάν υπήρξε κάποια καθυστέρηση, αυτό προήλθε από το ότι μερικά πράγματα που συνδέονται με τις τιμές, οι σύντροφοί μας της βάσης, ακόμα και του κέντρου, τώρα τα μαθαίνουν. Το έχετε υπ' όψη σας ότι πριν «δυο-τρια χρόνια οι περισσότεροι απ' αυτούς που τώρα ασχολούνται με τη δουλειά για την οργάνωση του κράτους μας, δεν ήξεραν καλά καλά να διαβάζουν;! Μάλιστα, δεδομένου ότι αυτό το πρόβλημα σχετίζονταν με κάποια συμφωνία που συνάφτηκε μεταξύ των δύο χωρών μας, εμείς κινητοποιήσαμε τις καλύτερες δυνάμεις που διαθέτουμε στην οικονομία για να γίνει στον καιρό της. Και μόνον για την καθυστέρηση ενός μηνός μας κατηγορείτε για «δεύτερη γραμμή»! Η άποψη μας είναι ότι από την καθυστέρηση αυτή δεν είναι δυνατό να καταλήγουμε σε συμπεράσματα ότι εδώ υπάρχει διαστρέβλωση γραμμής, ή ότι υπάρχει κάποια δεύτερη γραμμή. Μπορεί να υπάρχει οτιδήποτε άλλο, αλλά ουδέποτε μια δεύτερη γραμμή. Αυτή δεν είναι μονάχα δική μου γνώμη, του είπα. Την άποψη μου την εξέθεσα στην ηγεσία του Κόμματος μας, παρουσίασα δε και τις δικές σας «θέσεις» και «επιχειρήματα» και όλοι οι σύντροφοι τα απέρριψαν σαν αβάσιμα και ανεδαφικά.

Ο Ζλάτιτς σήκωσε το κεφάλι από το χαρτί που κρατούσε σημειώσεις, με κοίταξε με βλέμμα επίμονο και παρ' ολίγο να με ρωτήσει: «Αλήθεια, όλοι σύμφωνοι με σένα;!».

Μάζεψε όμως τα νύχια του και μιλιά δεν έβγαλε.

— Παρ' όλ' αυτά —συνέχισα- η κυριότερη αιτία της καθυστέρησης δε βρίσκεται καθόλου σε μας, ούτε στην αμάθεια, ούτε στην αμέλεια μας. Η κυριότερη αιτία βρίσκεται σ' εσάς, στους συντρόφους σας, αρχίζοντας από το Σεργκέι Κράιγκερ, που είναι ο κυριότερος εκπρόσωπος της γιουγκοσλάβικης πλευράς για την ανάπτυξη των οικονομικών σχέσεων με τη χώρα μας, μαζί και όλους τους εδώ συνεργάτες του και τους άλλους συντρόφους σας στο Βελιγράδι.

— Πώς είναι δυνατό να μιλάτε κατ' αυτόν τον τρόπο; έλυσε τη σιωπή του, όλο οργή η αλεπού Ζλάτιτς. Μα εσείς ρίχνετε λάσπη στη βοήθεια και τις θυσίες μας, εσείς...

— Καθόλου, και ας αφήσουμε τις γενικές εκτιμήσεις, τον διέκοψα. Ας αναφερθούμε στα γεγονότα:

Εσείς ξέρετε ότι η συζήτηση ανάμεσα στις δύο πλευρές για το ζήτημα της ενοποίησης των τιμών και των πληρωμών άρχισε από τα τέλη του Γενάρη ή αρχές του Φλεβάρη αυτής της χρονιάς. Το Φλεβάρη ζητήσαμε να μάθουμε πώς θα γίνονταν αυτή η εξίσωση στις τιμές μεταξύ Αλβανίας και Γιουγκοσλαβίας. Ο Κράιγκερ μ' έναν από τους βοηθούς του, τον Πέροβιτς, μας παρουσίασαν στις αρχές του Μάρτη μερικούς καταλόγους για την εξίσωση των τιμών και συμφωνήθηκε να αρχίσουμε από κοινού τη δουλειά για τον καθορισμό της δομής των ημών. Οι σύντροφοι σας όμως παρέλκυσαν τη δουλειά αυτή μέχρι τα τέλη του Μάρτη. Οι ειδικοί που στείλατε περιφέρονταν στην Αλβανία και δεν έκαμαν τίποτε. Αυτό εμπόδιζε την κατάρτηση του σχεδίου και του προϋπολογισμού μας. Ο Κράιγκερ επέμενε να καθοριστούν οι τιμές μας στα πεταχτά· από τα Τίρανα εμείς, ακόμα και οι βοηθοί του Κράιγκερ, λέγαμε ότι αυτή η δουλειά πρέπει να γίνει στη βάση. Συμφωνήθηκε να πάμε στη βάση, σης επιχειρήσεις, αλλά οι σύντροφοι σας αντί να προτιμήσουν την αλβανική βάση προτίμησαν το Βελι γράδι. Γύρισαν στα Τίρανα περί τα τέλη του Απρίλη, αλλά με μια νέα πρόταση τώρα: Η ενοποίηση των τιμών στις δύο χώρες να μη γίνει στερεότυπα, αλλά να ακολουθηθεί με κοινή διάρθρωση ημών! Εμείς μελετήσαμε ης νέες προτάσεις σας, οι οποίες μας φάνηκαν πιό σωστές και σης αρχές του Μάη καλέσαμε όλους τους οικονομολόγους μας και τους στείλαμε στη βάση. Τη δουλειά 4-5 μηνών οι σύντροφοι μας πήραν οδηγίες να την τελειώσουν μέσα σε λιγότερο από ένα μήνα. Σης αρχές του Ιούνη, μ' αυτά που ξέραμε, τελειώσαμε τη μελέτη μας και την παραδώσαμε στη δική σας πλευρά για εξέταση. Στα μέσα του Ιούνη μας την επέστρεψαν με μια σειρά νέες παρατηρήσεις και προσανατολισμούς, για τη συζήτηση των οποίων θα χρειάζονταν τουλάχιστον 10-15 μέρες. Αυτή είναι η όλη ιστορία, σύντροφε Ζλάτιτς. Και εσείς τη ξέρετε καλά αυτή την ιστορία. Γι' αυτό έχω εγώ το δικαίωμα να σας ρωτήσω: Γιατί οι σύντροφοι σας μας έφεραν εμπόδια επί 4-5 μήνες συνέχεια; Με ποιό δικαίωμα το δικό σας φταίξιμο το επιρρίπτετε σ' εμάς;!

Ο Ζλάτιτς συγκρατούνταν τώρα με δυσκολία.

— Αίτια και λόγοι μπορεί να αναζητηθούν και να βρεθούν μου είπε, αλλά επιμένω ότι, ανεξάρτητα από τα όσα παραθέσαμε, τα προβλήματα αυτά θα μπορούσαν να λυθούν πιό γρήγορα. Τον τρόπο καθορισμού των ημών τον είχαμε μελετήσει εμείς στη Γιουγκοσλαβία και δεν υπήρχε λόγος να μπείτε εδώ σε βαθιές μελέτες και αναλύσεις στις επιχειρήσεις. Να εφαρμόζονταν οι δικές μας τιμές και στη χώρα σας, δεν υπήρχε λόγος να γίνει το πέρασμα απ' όλα τα σκαλοπάτια.

— Με συγχωρείτε, του είπα, απ' ό,τι ξέρω όμως εσείς είστε και ειδικός στα οικονομικά! Πώς είναι δυνατό να καθοριστούν οι τιμές στα προϊόντα μας το ίδιο όπως στη Γιουγκοσλαβία, εφόσον οι συνθήκες της παραγωγής, οι πρώτες ύλες, η ειδίκευση

των εργατών, η αποδοτικότητα, το τεχνολογικό επίπεδο κ.ά., κ.ά., είναι εντελώς διαφορετικά;!

Παρ' όλα αυτά, η διπλωματία κάνει θαύματα. Ο Ζλάτιτς ήξερε να κλειδώσει το στόμα του και να μη βγάλει μιλιά.

Συνέχισα έτσι με τέτοια επιχειρήματα να του αποδείξω και για τα άλλα ζητήματα, όπως για την ενοποίηση των πληρωμών, για το ζήτημα του προϋπολογισμού, του σχεδίου μας για το 1947 κλπ, το φταίξιμο για τα τραιναρίσματα δεν ήταν δικό μας, αλλά δικό τους.

— Εάν είστε ικανοποιημένοι από τη δουλειά σας, τότε κάνετε λάθος, είπε ο Ζλάτιτς. Η εφαρμογή του σχεδίου είναι μιά μεγάλη ευθύνη απέναντι στους λαούς, αλλά και απέναντι στο δημοκρατικό κόσμο. Αν δεν τα εφαρμόσουμε όπως πρέπει, θα μας τραβήξει τ' αφτιά ο ίδιος ο Στάλιν. Νομίζω ότι την κινητοποίηση των στελεχών δεν την κάνατε όπως πρέπει.

— Εμείς δεν μπορούμε να ζητωκραυγάζουμε ότι κάναμε το παν, του είπα. Έχουμε επίγνωση ότι χρειάζεται περισσότερη δουλειά, κινητοποίηση και γνώσεις. Αλλά για τα συγκεκριμένα προβλήματα που συζητούμε, η κινητοποίηση μας ήταν ολοκληρωτική. Πολλά πράγματα μας ζητήσατε με ζήλο και βιασύνη κι εμείς βάλαμε όλους τους ανθρώπους μας να κάνουν μελέτες, καταλόγους, έρευνες, αλλά μόλις αυτοί φτάνουν ως ένα σημείο, έρχεται ο Κράιγκερ και βγάζει άλλες παραλλαγές, έρχεται ο Κίρο Γκλιγκόρωβ και ρίχνει κάτω τα προηγούμενα και δίνει νέο προσανατολισμό, έρχεται ο Πέροβιτς και φέρνει άλλες αρμαθιές με παραλλαγές και θέματα μελέτης. Καταλαβαίνετε τι κατάσταση μς δημιουργείται;! Αντί να κάνουν δουλειά, οι άνθρωποι μας καταγίνονται με μελέτες και προγράμματα χωρίς καμιά αξία. Και το φταίξιμο δεν είναι δικό μας. Και, μια που αναφέρατε το Στάλιν, είμαι βέβαιος ότι αν χρειαστεί να τραβήξει το αφτί κάποιου γι' αυτά που συμβαίνουν, αυτό δε θα 'ναι τ' αφτί μας.

— Είναι περίπλοκα προβλήματα, είπε υποχωρώντας στη στιγμή ο Ζλάτιτς και πρόσεξα κάποια σύσπαση στο πρόσωπο του. Αν είναι που αλλάζουν οι πρώτοι προσανατολισμοί, αυτό γίνεται γιατί ο άλλος είναι καλύτερος, σωστότερος προσανατολισμός.

— Είμαι απόλυτα σύμφωνος! του είπα, αλλά μέχρι πού πάει αυτό;! Εσείς μας κατηγορείτε για «δύο γραμμές» επειδή, όχι από δικό μας φταίξιμο, παρουσιάσαμε τον κατάλογο των τιμών 30 μέρες αργότερα από την καθορισμένη ημερομηνία. Τότε τι πρέπει να πούμε για σας που το σχέδιο του 1947 μας το καθυστερήσατε μέχρι τα τέλη Απρίλη, και ακόμα και σήμερα δεν έχετε καθόρισει τι θα μας δώσετε και τι δε θα μας δώσετε από την πίστωση που χορηγήσατε;! Γνωρίζετε καλά ότι, όπως είχαμε αποφασίσει, ο προϋπολογισμός έπρεπε να είχε εγκριθεί από τους πρώτους μήνες κιόλας αυτής της χρονιάς. Ο Κίρο Γκλιγκόρωβ μας είχε υποσχεθεί ότι από τον Απρίλη ακόμα θα μας έστελνε έναν ειδικό των οικονομικών. Το πρόβλημα του προϋπολογισμού μας ακόμα και σήμερα δεν έχει λυθεί, γιατί εσείς επιμένετε να το εξετάσουν πρώτα οι ειδικοι σας, επειδή έτσι το απαιτεί ο συντονισμός των κοινών προγραμμάτων. Τι πρέπει να σας πούμε εμείς γι' αυτούς τους 5-6 μήνες καθυστερήσεων και εμποδίων;!

Η συνάντηση κράτησε πολύ και κυρίως μίλησα μόνον εγώ. Ο Ζλάτιτς έκανε από κάποια σύντομη παρέμβαση, προσπαθούσε να δικαιολογηθεί και επαναλάμβανε αυτό που μας είχε πει εξ' αρχής:

— Επιμένω ότι αποκρυσταλλώνονται δύο γραμμές!

Όταν είδα ότι και ύστερα από τα λεπτομερή και συγκεκριμένα επιχειρήματα που του παρουσίασα, αυτός επέμενε στο δικό του, χωρίς να μας δώσει κανένα επιχείρημα ή

χωρίς να είναι σε θέση να ανατρέψει τίποτε απ' αυτά που του παράθεσα εγώ, του είπα:

— Ένα πράγμα είναι πεντακάθαρο. Για ζητήματα καθαρά οικονομικά, η κατηγορία σας για «δύο γραμμές» δεν ευσταθεί. Μήπως αλλού έχετε το λόγο;

— Τη γνώμη μου την είπα! απάντησε. Εξ άλλου τα πράγματα δεν πρέπει να τα βλέπουμε καθαρά, σαν οικονομικά ή πολιτικά. Είναι αλληλένδετα. Εσείς, λογουχάρη, στον καθορισμό των τιμών στη χώρα σας δεν υιοθετήσατε τους τιμοκαταλόγους και τη μεθοδολογία που επεξεργαστήκαμε και σας δώσαμε εμείς. Οι δικοί σας τεχνικοί και αρμόδιοι άρχισαν το καθετί από το άλφα. Για ποιό λόγο; Μήπως οι σύντροφοι αυτοί δεν έχουν εμπιστοσύνη στους τιμοκαταλόγους και στη μεθοδολογία μας; Ένα τέτοιο πράγμα εμποδίζει όλη τη δουλειά, γιατί αν ενεργούμε αλλιώς εμείς, κι αλλιώς εσείς, δεν μπορεί να υπάρχει συντονισμός ανάμεσα στα σχέδια των δύο χωρών. Αυτό μου φαίνεται είναι κακό πράγμα. Και θα 'λεγα μάλιστα ότι η τάση αυτή που αποκρυσταλλώνεται, δείχνει έλλειψη εμπιστοσύνης απέναντι στη ι ιουγκοσλαβία. Έχω και άλλα αποδειχτικά που μυρίζουν αντιγιουγκοσλαβισμό!

— Σαν πολύ βαθιά μπαίνετε και δεν ξέρω αν αυτή είναι μόνον δική σας γνώμη, του είπα. Απ' όσα λέτε, προκύπτει ότι οι «δύο γραμμές» δεν είναι πρόβλημα που σχετίζεται απλώς με μας, με την οικονομική πολιτική της ηγεσίας μας, αλλά είναι πρόβλημα που σχετίζεται με σας. Προκύπτει δηλαδή ότι σε μας υπάρχει μια «φυλογιουγκοσλάβικη» και μιά «αντιγιουγκοσλάβικη γραμμή! Αυτό θέλετε να πείτε;!

— Όχι κατ' αυτόν τον τρόπο, αλλά διαφαίνονται μερικές εκδηλώσεις, μερικές τάσεις που εκεί σε οδηγούν, προσπάθησε να «μετριάσει» κάτι ο Ζλάτιτς.

— Πολύ πρόωρα κρίνετε και καταλήγετε σε εσφαλμένα και επιζήμια συμπεράσματα, του είπα. Εμείς έχουμε μία και μόνον μία γραμμή, τόσο στα εσωτερικά μας προβλήματα, όσο και στις σχέσεις με τους φίλους και, στην προκειμένη περίπτωση, μ' εσάς. Στα όσα σας παρέθεσα πιό πάνω, απέδειξα ότι από μέρους μας δεν υπήρξε τίποτε που να αντιπαρατίθεται άδικα στις σκέψεις, στις προτάσεις ή στα αιτήματα σας. Το αντίθετο συνέβηκε, αν σταθούμε πιστοί στα αποδειχτικά. Τον «αντιγιουγκοσλαβισμό» μην τον ζητάτε σε μας. Τις συζητήσεις, τις αντιρρήσεις και τις δικαιολογημένες ασυμφωνίες για διάφορα προβλήματα, είτε οικονομικά, είτε πολιτικά, τεχνικά κ.ά., εμείς ποτέ δεν μπορεί να τις ονομάσουμε ούτε «αντιγιουγκοσλαβισμό», ούτε «φυλογιουγκοσλαβισμό». Αν εσείς έχετε άλλα επιχειρήματα και αποδειχτικά που οδηγούν σ' αυτό το συμπέρασμα, τότε να μας τα πείτε για να τα συζητήσουμε.

— Όχι, δεν είναι η στιγμή. Εμμένω σ' αυτά που είπα. Θέλω μονάχα να προσθέσω ότι το καθετί το κάνω σε όφελος της φιλίας μας. Εμείς έχουμε εξαιρετικές σχέσης και πρέπει αυτές να τις διαφυλάξουμε και να τις ενισχύσουμε. Να μη μας συμβεί ώστε μερικοί τεχνικοί ή ειδικοί, με λεπτομέρειες και δεοντολογίες να μας αποπροσανατολίσουν στη γενική γραμμή.

— Από την πλευρά μας ποτέ δε θα συμβεί αυτό, του είπα. Αλλά και εγώ, μια που κλείνουμε τη συνάντηση αυτή, θέλω πάλι να σας πω: Λυπούμαι που συνεχίζετε να εμμένετε σ' ένα σ' ένα συμπέρασμα που δεν έπρεπε ούτε και να το παρουσιάσετε. Στο όνομα της ηγεσίας του Κόμματος μας, εμείς δεν το παραδεχόμαστε αυτό, γιατί είναι εντελώς εσφαλμένο.

Με τόσο έληξε η συνάντηση και πείστηκα ακόμα περισσότερο ότι τα πράγματα με τους γιουγκοσλάβους συντρόφους οξύνονταν και γίνονταν πιό περίπλοκα. Αυτοί άδικα μας έπεφταν στο λαιμό. Αλλά γιατί έμεναν αμετακίνητοι στο δικό τους ακόμα και ύστερα από τις λεπτομερείς και με επιχειρήματα διευκρίνισεις μας; διερωτόμουν. Τι κρύβει αυτή η επιμονή του Ζλάτιτς στην παράλογη κατηγορία για «δύο γραμμές»;!

Και τι τον ώθησε να μας κάνει τέτοιες πιέσεις, ακριβώς αυτή τη στιγμή;!

Ό,τι το ύποπτο και σκοτεινό μας έμενε από τις κατηγορίες του Ζλάτιτς και από την συνάντηση που είχα μαζί του θα 'ρχιζε να διευκρινίζεται πολύ γρήγορα.

Δυο-τρεις μέρες ύστερα από τη συνάντηση που είχα μαζί του, πήραμε μια από τις πιο χαρμόσυνες ειδήσεις: Μια κυβερνητική αντιπροσωπεία της ΛΔ Αλβανίας, με μένα επικεφαλής, προσκλήθηκε να πάει στη Μόσχα. Η αναχώρηση θα γίνονταν κατά τις 12 με 13 Ιούλη 1947.

Ανακοίνωσα την είδηση αυτή στο Ζλάτιτς στις παραμονές της αναχώρησης, αλλά μου έκανε βαθιά εντύπωση ο τρόπος με τον οποίο δέχτηκε την ανακοίνωση που του έκαμα: είδα στο πρόσωπο του μια ελαφρά σύσπαση, τα φρύδια να τεντώνουν κι ένα προσποιητό χαμόγελο επίμονα κολλημένο.

— Χαίρομαι, είπε σιγανά και ψυχρά. Θα έχετε την ευκαιρία να συναντηθείτε ίσως και με το Στάλιν.

Ήταν η ευκαιρία στα λό,,α του να προσθέσω ειρωνικά: «Για να μας τραβήξει τ' αφτιά», αλλά συγκρατήθηκα. Υποψιάστηκα ωστόσο ότι αυτός ήξερε από πριν, ίσως και πριν από εμάς, το γεγονός που θα πηγαίναμε στη Μόσχα. Στη στιγμή πέρασαν από το νου μου μια σειρά ερωτηματικά: Μήπως όλες αυτές τις κατηγορίες και πιέσεις που ο Ζλάτιτς μας έκανε πριν λίγες μέρες, ήταν επειδή ήξερε ότι σύντομα θα πάμε στη Μόσχα; Μήπως ακριβώς την επίσκεψη αυτή την έβλεπε σαν ένδειξη «αντιγιουγκοσλαβισμού»; Είχα λόγους να υποψιάζομαι για όλα αυτά και ο χρόνος απέδειξε ότι οι υποψίες μου είχαν βάση, ήταν μάλιστα πολύ αμυδρές μπροστά στην πικρή πραγματικότητα.

Η επιθυμία μας να σταλεί στη Σοβιετική Ένωση μια αντιπροσωπεία μας ανώτατου επιπέδου ήταν πόθος διακαής, που είχαμε από καιρό στην καρδιά μας. Όπως κάθε κομμουνιστής, και εγώ προσωπικά, περίμενα ανυπόμονα την ευκαιρία να ιδώ την πατρίδα της Οχτωβριανής Επανάστασης που την καθοδήγησε ο μεγάλος Λένιν, να γνωρίσω από κοντά την πείρα των σοβιέτ, να διδαχτώ απ' αυτούς, να ακούσω από κοντά τα λόγια, τις συμβουλές ή τις παρατηρήσεις του μεγάλου Στάλιν. Εμείς ήμασταν μαθητές του, θα ακούγαμε πρόθυμα και θα εκτιμούσαμε κάθε λέξη που θα μας έλεγε. Με λίγα λόγια η μετάβαση μας στη Σοβιετική Ένωση δεν ήταν μόνο μια επιθυμία, αλλά και μια ανάγκη. Για τον αγώνα που κάναμε, για τη γραμμή που ακολουθούσαμε, για τον δρόμο προς τον οποίο με πάλη οδηγούσαμε την Αλβανία, νομίζαμε ότι μας άξιζε η τιμή να πάμε στη Σοβιετική Ένωση. Αυτό το είχαμε εκφράσει και σ' αυτούς τους σοβιετικούς συντρόφους που ήταν στην Αλβανία τα πρώτα χρόνια, είχαμε ζητήσει και τη βοήθεια του Κομμουνιστικού Κόμματος της Γιουγκοσλαβίας και αργότερα, όταν άνοιξε η πρεσβεία της Σοβιετικής Ένωσης στα Τίρανα και η δική μας στη Μόσχα, με τον έναν ή τον άλλον τρόπο, είχαμε εκφράσει και επίσημα αυτή την επιθυμία μας.

Οι απαντήσεις που παίρναμε ήταν όλο χαμόγελα, αλλά τα χαμόγελα τίποτε δε μας έλεγαν. Γιατί συνέβαινε αυτό;! Μήπως είχαμε κανένα λάθος στο δρόμο και τη δουλειά μας που μας εμπόδιζε; Χωρίς ψεγάδια δεν ήμασταν, αλλά δεν βλέπαμε καμιά αιτία τέτοια που να μας κλείσει το δρόμο. Ήταν άλλωστε και κάτι άλλο που δεν καταλαβαίναμε: Αν είχαμε λάθη, γιατί δε μας τα έλεγαν ανοιχτά, σαν κομμουνιστής στον κομμουνιστή;

Αργά θα μαθαίναμε την αλήθεια. Εμπόδιο για τη μετάβαση μας στη Μόσχα ήταν οι Γιουγκοσλάβοι.

Ο ίδιος ο Τίτο και συντροφιά έκαναν το παν, ώστε ο δρόμος μας προς το Στάλιν να έμενε κλειστός όσο περισσότερο καιρό, αν ήταν δυνατό για πάντα.

Αυτοί προσπαθούσαν για να δημιουργηθεί παντού η εντύπωση ότι, για καθετί, «κέντρο» για μας ήταν το Βελιγράδι, ότι ο Τίτο ήταν για μας «ο Στάλιν και κάτι παραπάνω από το Στάλιν»! Δυστυχώς, η τοτινή προπαγάνδα δεν πέρασε χωρίς να πιάσει. Όχι μονάχα οι πιστοί πράχτορες των τιτοϊκών, όπως ο Κώτσι Τζότζε, Πάντι Κρίστο και άλλοι, είχαν κάνει δικό τους και προπαγάνδιζαν αυτό, αλλά ακόμα και στο νου ορισμένων άλλων συντρόφων είχε τυπωθεί η ιδέα ότι «ο Τίτο είναι που μπορεί να πάει στο Στάλιν», ενώ εμείς «πρέπει να πηγαίνουμε μονάχα στον Τίτο», ότι «για μας δεν υπάρχει λόγος να πάμε στη Μόσχα, εκεί, και για τη Γιουγκοσλαβία και για την Αλβανία, πηγαίνει ο Τίτο και τα λέει αυτός στο Στάλιν τα προβλήματα, και τα δικά του και τα δικά μας».

Εκείνη την περίοδο το σύνθημα «Ο δρόμος για τη Μόσχα περνάει από το Βελιγράδι» είχε γίνει κάτι της μόδας στην κρίση και στη σκέψη όχι μόνον των Γιουγκοσλάβων, αλλά και των πραχτόρων τους στις γραμμές μας, είχε φωλιάσει μάλιστα και σε αριθμό άλλων συντρόφων.

Κάποια μέρα, μετά την επιστροφή του από ένα ταξίδι, από τα αναρίθμητα που έκανε στο Βελιγράδι, έρχεται ο Κρίστο Θεμέλκο να μου «αναφέρει».

— Μας υποδέχτηκαν όχι και καλύτερα! άρχισε να μου λέει με όλο έξαρση. Σε μιά μεγάλη συνάντηση των γιουγκοσλάβων ηγετών μας προσκάλεσαν κι εμάς. Μιλούσαν για τις προοπτικές του Βελιγραδίου και ο Τίτο είπε ότι το Βελιγράδι θα αναπτυχθεί και θα επεκταθεί, θα γίνει κέντρο των Βαλκανίων. «Εδώ, είπε, θα 'ρχονται όλες οι νέες δημοκρατίες της Ευρώπης για να παίρνουν πείρα».

Ήταν η περίοδος που μόλις είχε δημιουργηθεί το Γραφείο Πληροφοριών και, ως γνωστό, αρχικά σαν κέντρο του καθορίστηκε το Βελιγράδι, μάλιστα εκεί εκδίδονταν και το θεωρητικό όργανο του Γραφείου Πληροφοριών *«Για μια σταθερή ειρήνη, για μια λαϊκή δημοκρατία!»*. Αυτό ευνοούσε τον Τίτο και συντροφιά στην προπαγάνδα που έκαναν για να παρουσίαζαν τον εαυτό τους και το Βελιγράδι σαν κέντρο των Βαλκανίων και της Κεντρικής Ευρώπης, και μάλιστα σαν «κέντρο των λαϊκών δημοκρατιών»! Το γεγονός αυτό το εκμεταλλεύτηκαν, ιδιαίτερα σε βάρος μας, για να κλείσουν τις πόρτες στις σχέσεις μας με τις άλλες αδελφές χώρες και να μας κρατήσουν δεμένους αποκλειστικά με τη Γιουγκοσλαβία.

Ήταν περίεργο! Κάθε φορά που εκφράζαμε τη γνώμη για να στείλουμε οποιαδήποτε αντιπροσωπεία στη Σοβιετική Ένωση, τη Βουλγαρία, την Τσεχοσλοβακία κλπ, οι Γιουγκοσλάβοι κυριεύονταν από νευρικότητα που καθόλου δεν την έκρυβαν. Και όταν καμιά αντιπροσωπεία μας κατώτερου επιπέδου κατόρθωνε τέλος να πάει σε οποιαδήποτε απ' αυτές τις χώρες, τότε «θα έμπαινε» κάτω από την κηδεμονία ή κάτω από τη μαφιόζικη παρακολούθηση των Γιουγκοσλάβων. Οι καταχθόνιοι σκοποί του Τίτο απέναντι μας και απέναντι στους άλλους απαιτούσαν ώστε εμείς στο διεθνή στίβο, και όταν μιλούσαμε οι ίδιοι, να λέμε με το στόμα μας ό,τι συνέφερε στους Γιουγκοσλάβους, να επαναλαμβάνουμε αυτά που μας υπαγόρευαν οι Γιουγκοσλάβοι στο Βελιγράδι. Και όταν εμείς δε δεχόμασταν αυτή «την πραχτική δουλειάς» με υποβολέα, τότε ξεσπούσαν οι διαμαρτυρίες των ανθρώπων του Τίτο.

Έτσι συνέβηκε με μια μορφωτική αντιπροσωπεία μας αποτελούμενη από το Νάκο Σπύρου, Νετζμίε Χότζια και άλλους, που πήγε στη Σοβιετική Ένωση το Μάη του 1947. Πριν ακόμα η αντιπροσωπεία μας ταχτοποιηθεί στο ξενοδοχείο, η γιουγκοσλάβικη πρεσβεία στη Μόσχα τέθηκε σε συναγερμό. Ο γιουγκοσλάβος πρεσβευτής ζήτησε επειγόντως συνάντηση με τον πρεσβευτή μας στη Μόσχα, και, αργότερα, ο γιουγκοσλάβος στρατιωτικός ακόλουθος ζήτησε τον αλβανό στρατιωτικό ακόλουθο, οι

γυναίκες των γιουγκοσλάβων διπλωματών έγιναν κολλητσίδά στις γυναίκες των διπλωματών μας, οι γιουγκοσλάβοι φοιτητές πήγαιναν πίσω από τους αλβανούς φοιτητές: «Γιατί ήρθε η αντιπροσωπεία σας στη Μόσχα;», «Με ποιόν συναντήθηκαν;», «Μήπως ήταν χθες στο Μολότωφ;», «Μας είπαν ότι τους υποδέχτηκε καλά ο Μικογιάν και υπέγραψαν μια οικονομική συμφωνία» κλπ,κλπ. Τα ραδιογραφήματα που έστελναν οι σύντροφοί μας από τη Μόσχα μας έφεραν ταραχή και ανησυχία. Και πάνω απ' όλα αυτά, λίγες μέρες μετά την επιστροφή της αντιπροσωπείας στην Αλβανία, ο γιουγκοσλάβος πρεσβευτής στη Μόσχα, κατά τον πιό ωμό τρόπο διαμαρτυρήθηκε στην Κυβέρνηση μας για την μετάβαση της αλβανικής μορφωτικής αντιπροσωπείας στη Σοβιετική Ένωση! Χαρακτήρισε την επίσκεψη αυτή «παραβίαση των συμφωνιών με τη Γιουγκοσλαβία» και διέταξε ότι, για κάθε άλλη παρόμοια περίπτωση, πρέπει πρώτα να παρθεί η ευλογία από το Βελιγράδι[1]!

Ιδιαίτερα ο Τίτο και συντροφιά έκαναν το παν να κλείσουν σε μένα κάθε δρόμο επαφής με τα αδελφά κόμματα και χώρες και, κατά πρώτο λόγο, με τη Σοβιετική Ένωση. Όπως προέκυψε, αυτοί πήγαν «το πρόβλημα μου» μέχρι το Στάλιν, διαστρεβλώνοντας και αντιστρέφοντας όλη την κατάσταση μας. Ο ίδιος ο Καρντέλι και ο Τζίλας το ομολόγησαν αυτό. Στα απομνημονεύματα τους γράφουν ότι, όταν ο Τίτο πήγε στη Μόσχα το 1946, ο Στάλιν δήθεν του είπε: «Μου ζήτησαν επανειλημμένα από την Αλβανία να προσκαλέσουμε στη Μόσχα μια επίσημη αντιπροσωπεία με επικεφαλής τον Ενβέρ Χότζια», και συνέχισε να λέει τάχα στον Τίτο ότι «εμείς είχαμε δισταγμούς μέχρι τώρα, γιατί δεν τους γνωρίζουμε καλά», ότι «οι Αλβανοί έχουν διαφωνίες στην ηγεσία», ότι «οι εκεί σύντροφοι μας ζητούν (;!) να στείλουν μαζί με το Γενικό Γραμματέα και τον Κώτσι Τζότζε που είναι οργανωτικός γραμματέας!» κλπ. κλπ.

Αν πραγματικά έγινε και πώς έγινε αυτή η συζήτηση, δεν το ξέρω και δε μπορώ να βάλω τα χέρια στη φωτιά. Στις συναντήσεις που είχα στα 1947 και αργότερα με το Στάλιν, δεν μου είπε ποτέ γι' αυτή τη συζήτηση, όπως ισχυρίζονται ότι είχε κάνει δήθεν με τον Τίτο και με τους συνεργάτες του. Γεγονός είναι ότι οι σχέσεις μου με το Στάλιν έγιναν πολύ στενές και εγκάρδιες και ο Στάλιν ήταν απ' αυτούς τους άνδρες που δε φοβούνταν την αλήθεια, όπως κι αν ήταν. Κι αν ακόμα σ' αυτή τη συνάντηση που ισχυρίζονται ότι έγινε αναφέρθηκε το όνομα του Κώτσι Τζότζε, σίγουρα αυτό το έκαμαν ο Τίτο, ο Τζίλας και ο Καρντέλι. Αυτοί ναι, όπως μαρτυρεί όλη η ιστορία, από το τέλος του πολέμου έκαναν το παν για να είναι παντού ο Κώτσι Τζότζε μέγας και τρανός. Εννοείται ότι ο Τίτο και ο Τζίλας δεν ήταν απίθανο να σερβίρουν ακόμα και στο Στάλιν την εκτίμηση και τα όνειρα τους για τον ευνοούμενο τους, λέγοντας του ψέματα σχετικά με την αλήθεια. Και αργότερα, για «να απομακρύνουν» την προσοχή από την αλήθεια, αποδίδουν ξετσίπωτα τις συνωμοσίες τους στο Στάλιν, τη στιγμή που ο Στάλιν ούτε είχε καν ιδέα αν στην Αλβανία υπήρχε κάποιος Κώτσι Τζότζε.

Τα πράγματα όμως το 'φεραν ώστε, από τον Ιούλη ακόμα του 1947, ο ευνοού-

1. Μεταξύ άλλων, ο γιουγκοσλάβος πρεσβευτής στη Μόσχα εκφράστηκε ως εξής σχετικά με την επίσκεψη της αλβανικής μορφωτικής αντιπροσωπείας στη Σοβιετική Ένωση: «Πρέπει να το αντιληφτούμε καλά, οι δύο χώρες μας συνδέονται μ' ένα ευρύ οικονομικό σύμφωνο. Δεν καταλαβαίνουμε πώς είναι δυνατόν τη στιγμή που είμαστε έτσι συνδεδεμένοι οικονομικά, εσείς ζητάτε να συνάψετε άλλες οικονομικές και εμπορικές συμφωνίες με άλλες χώρες, δεν μπορούμε να καταλάβουμε πώς μπορεί χωρίς να μας συμβουλευτείτε, χωρίς να συνεννοηθείτε πρώτα με μας, να προβαίνετε σε τέτοιες ενέργειες. θα μπορούσατε να συνάψετε τέτοιες συμφωνίες σε περίπτωση που δε θα είχατε συνάψει συμφωνία με μας. Οι ενέργειες αυτές δεν είναι καλές, αυτό δεν πρέπει να ξαναγίνει, αυτά δε συμβιβάζονται με ης συμφωνίες μας». ***(Ραδιογράφημα σχετικά με τη συνάντηση με τον γιουγκοσλάβο πρεσβευτή στη Μόσχα στις 5 Ιούνη 1947. Κ.Α.Κ.)***

μένος του Τίτο, ο Κώτσι Τζότζε «να χαρεί» την τιμή που προσπαθούσαν να του κάμουν οι Γιουγκοσλάβοι. Με την επέμβαση τους παραμέρισε το Νάκο Σπύρου και ήρθε στη Μόσχα σαν υπαρχηγός της αντιπροσωπείας, πήρε μέρος και στις συναντήσεις που είχαμε με το Στάλιν, αλλά σ' όλο το διάστημα κάθονταν σαν μουγκός. Δεν έβγαλε μιλιά από το στόμα του και θυμούμαι καλά ότι ο Στάλιν δεν εκδήλωσε κανένα ενδιαφέρον γι' αυτόν. Αν ήταν που ο Στάλιν ήξερε κάτι, θα του πέταγε τουλάχιστον καμιά λέξη, θα του έκανε κάποια ερώτηση έστω και για να σβήσει την περιέργεια απέναντι σ' αυτό το πρόσωπο που αντιπροσώπευε «την προλεταριακή συνείδηση» του ΚΚΑ!

Για τις αξέχαστες συναντήσεις με το Στάλιν έχω γράψει λεπτομερειακά σ' ένα ιδιαίτερο βιβλίο απομνημονευμάτων,[1] εδώ κάτι άλλο θέλω να τονίσω: η επίσκεψη της αντιπροσωπείας μας στη Μόσχα τον Ιούλη του 1947, θα χρησίμευε σαν ισχυρός καταλύτης για να βγει καλύτερα στη φόρα όλη η βρωμιά που έκρυβαν οι ρεβιζιονιστές του Βελιγραδίου στις σχέσης με μας. Αυτό διαπιστώθηκε αμέσως μόλις μετά την επιστροφή μας στα Τίρανα.

Εκείνες τις μέρες ο Ζλάτιτς προετοιμάζονταν να επιστρέψει στο Βελιγράδι, με το πρόσχημα ότι θα έκανε μελέτες για το σχέδιο του πεντάχρονου προγράμματος μας. Τον ενημέρωσα για τη συμφωνία σχετικά με την πίστωση που μας χορήγησε η Σοβιετική Ένωση, του μίλησα προπαντός για τις εντύπωσεις μας, για την υποδοχή που μας επιφύλαξαν οι σοβιετικοί σύντροφοι, για τα αισθήματα μεγάλης χαράς που είδαμε τους συντρόφους Στάλιν, Μολότωφ και όλους τους άλλους σοβιετικούς ηγέτες κλπ. Εκείνος τα άκουγε με μεγάλη δυσφορία, με παγερή ψυχρότητα. Του είπα επίσης ότι ο υπουργός μας πρεσβευτής, Τουκ Γιακόβα, αναχώρησε ειδικά για το Βελιγράδι με μια επιστολή για να ενημέρωσει τον Τίτο σχετικά με τη συμφωνία που υπογράφηκε στη Σοβιετική Ένωση.

Ο Ζλάτιτς πήγε στο Βελιγράδι και ασφαλώς ενημέρωσε για όλα αυτά τον Τίτο και, κατά συνέπεια, ο Τουκ Γιακόβα δεν έγινε ποτέ δεχτός από τον Τίτο, παρ' όλο που ο πρώτος ζήτησε τρεις φορές να τον δεχτεί σε ακρόαση.

Η ψυχρή αυτή στάση μας έκανε να καλοσκεφτούμε. Εμείς από μέρους μας επιστρέψαμε από τις συναντήσεις με το Στάλιν πεπεισμένοι και κατενθουσιασμένοι για την ορθή γραμμή που είχαμε ακολουθήσει και ακολουθούσαμε. Γεγονός είναι ότι ούτε ο Στάλιν, ούτε οι άλλοι σύντροφοι, όπως ο Μολότωφ, ο Ζντάνωφ κλπ, με τους οποίους είχαμε συναντήσεις, δεν μας είπαν τίποτε το κακό για τον Τίτο και τους ανθρώπους του, αλλά και τίποτε το καλό δε μας είπαν γι' αυτούς. Μονάχα όταν εγώ ανέφερα στο Στάλιν την παραβίαση του εναέριου χώρου από τα γιουγκοσλάβικα αεροπλάνα, μου είπε:

— Δεν είναι ικανοποιημένος ο λαός σας από τις σχέσης με τη Γιουγκοσλαβία; Είναι κάτι το καλό που συνορεύετε με τη φίλη Γιουγκοσλαβία.

Εκτός από την περίπτωση αυτή, ποτέ άλλη φορά δεν μνημονεύτηκαν ούτε η Γιουγκοσλαβία, ούτε οι σχέσεις μας μ' αυτή. Αλλά από τα προβλήματα που εγείραμε και από τις σκέψεις που εξέφρασε ο Στάλιν, είδαμε να διαφαίνεται από μόνη της η μεγάλη αντίθεση ανάμεσα στους προσανατολισμούς που μας έδιναν οι Γιουγκοσλάβοι και σ' αυτά που μας είπε ο Στάλιν. Ο Στάλιν, λογουχάρη, ήταν απόλυτα σύμφωνος με τη γραμμή μας για τη σοσιαλιστική εκβιομηχάνιση της Αλβανίας, για τη μηχανοποίηση της γεωργίας, μας υποσχέθηκε και μας έδωσε γενναιόδωρα τη βοήθεια που του ζητήσαμε, μας προσανατόλισε για τη διεύρυνση των σχέσεων μας με τις άλλες χώρες,

1. **«Με το Στάλιν» (Αναμνήσεις), 1980.**

προπαντός μ' αυτές της λαϊκής δημοκρατίας κλπ, κλπ. Πολύ περισσότερο, ο τρόπος και ο τόνος με τον οποίο μας συμβούλευε ο Στάλιν δεν ήταν καν δυνατό να συγκριθούν με τον βάναυσο και σε μορφή διαταγής τόνο των Γιουγκοσλάβων.

Όλα αυτά εμείς τα αναλύαμε τώρα ήρεμα, κάναμε συγκρίσεις και καταλήγαμε στα απαιτούμενα συμπεράσματα. Στα πρώτα μέτρα που πήραμε αυτή την περίοδο ήταν και ο πιό ξεκάθαρος προσανατολισμός για το σχέδιο του πεντάχρονου προγράμματος που προετοιμάζαμε. Αυτό, φυσικά, θα στηρίζονταν στους πόρους και στις δυνατότητες που είχαμε τότε, αλλά όσον αφορά τη βοήθεια απ' έξω, δε θα περιοριζόμασταν μονάχα στις «υποσχέσεις» και στους «προσανατολισμούς» των Γιουγκοσλάβων. Η πίστωση που μας χορήγησε ο Στάλιν θα συμπεριλαμβάνονταν σ' αυτό το σχέδιο.

Ωστόσο οι Γιουγκοσλάβοι εξαπέλυσαν μια πραγματική εκστρατεία πιέσεων και επιθέσεων ενάντια μας. Τόσο οι υπάλληλοι της γιουγκοσλάβικης πρεσβείας στα Τίρανα, όσο και οι γιουγκοσλάβοι ειδικοί στα υπουργεία ή στις οικονομικές επιχειρήσεις, εξέφραζαν εντελώς απροκάλυπτα τη δυσαρέσκεια, μάλιστα και την «έκπληξη» πώς κάναμε και συνάψαμε εμπορική συμφωνία με τη Σοβιετική Ένωση! Αυτή την απόλυτα δίκαιη και μάλιστα αργοπορημένη ενέργεια μας, αυτοί τη θεωρούσαν σαν «παραβίαση του πνεύματος της αλβανο-γιουγκοσλάβικης συμφωνίας», σαν μια πράξη που θα έφερνε καταστροφή! Σε μια συνάντηση «εργασίας» ο γιουγκοσλάβος «πληρεξούσιος για τα οικονομικά» στα Τίρανα, Σεργκέι Κράιγκερ, απροκάλυπτα είπε στους συντρόφους μας:

— Η Αλβανία είναι ένα ρολόι. Δε μπορεί να δουλέψει με λογής λογιών εξαρτήματα. Άλλα μπορεί να είναι καλύτερα και τα άλλα χειρότερα, αλλά αυτά που θα είναι, να είναι της ίδιας μάρκας! Όχι άλλα γιουγκοσλάβικα και άλλα άλλης προέλευσης. Αφού εσείς έχετε βάλει μια γιουγκοσλάβικη βάση, όλα όσα θα προστίθενται σ' αυτή τη βάση πρέπει να είναι μονάχα γιουγκοσλάβικα!

Η γιουγκοσλάβικη πρεσβεία στα Τίρανα, διαμέσου του επιτετραμένου, μεγάλου εχθρού της Σοβιετικής Ένωσης, Ντράγκο Κόσμερλιγ, δήλωσε επίσημα, μετά την επιστροφή μας ότι «η πολιτική της Αλβανικής Κυβέρνησης απέναντι στη Γιουγκοσλαβία άλλαξε μετά την επιστροφή του Στρατηγού Χότζια από τη Μόσχα».

Όλα αυτά τα ακούγαμε με ανησυχία και πικρία μαζί. Ακόμα περισσότερο μας ανησυχούσαν οι ειδήσεις που έρχονταν από τη βάση. Με επιφυλάξεις, με δισταγμούς (και αυτό ήταν ευνόητο), αλλά ανοιχτά, οι σύντροφοι της βάσης μας μιλούσαν όχι για τυχαίες βλάβες, αλλά για ζημιές εσκεμμένες και προμελετημένες από τους γιουγκοσλάβους ειδικούς. Είχαμε αποφασίσει, λογουχάρη, και από καιρό είχαμε έλθει σε συμφωνία με τη γιουγκοσλάβικη πλευρά, η πρώτη φάση της σιδηροδρομικής γραμμής Τίρανα-Ελμπασάν να εγκαινιαστεί στις 7 του Νοέμβρη 1947, με την ευκαιρία της 30-ης επετείου της Οχτωβριανής Επανάστασης. Τον Αύγουστο και το Σεπτέμβρη γιουγκοσλάβικη πλευρά μας παρουσίασε «επιχειρήματα» ότι αυτό δεν μπορεί να γίνει. Εμείς, εκ μέρους μας, εκπληρώσαμε διπλάσια και τριπλάσια τις υποχρεώσεις μας για να μη δώσουμε καμιά λαβή. Αφού έβαλαν ένα σωρό άλλα αιτήματα και εμείς τα ικανοποιήσαμε όλα, μας είπαν:

— Λείπουν οι τραβέρσες!

Κινητοποιήσαμε πολλές δυνάμεις και πελεκήσαμε τα δάση. Φέραμε και τραβέρσες. Οι γιουγκοσλάβοι όμως δεν τις έκριναν κατάλληλες.

— Δεν τις σφράγισαν επί τόπου οι τεχνικοί μας! μας είπαν.

Κόψαμε άλλες και, τελικά, εξασφαλίστηκαν και οι τραβέρσες. Πρόβαλαν και άλ-

λα εμπόδια. Τότε οι νεολαίοι μας, που τους είχαν φέρει τη χολή στα μάτια, είπαν στους γιουγκοσλάβους «τεχνικούς»:

— Στις 7 του Νοέμβρη το τρένο θα περάσει εξάπαντως. Σε περίπτωση που λείπουν οι ράγες ή οι τραβέρσες, το έχουμε πάρει απόφαση να πέσουμε στη γραμμή και ας περάσει πάνω από τα κορμιά μας το τρένο. Το λόγο όμως που δώσαμε στο Κόμμα, δεν τον αθετούμε!

Αυτό το λαμπρό επαναστατικό πνεύμα των ανθρώπων μας, μας γέμιζε με εμπιστοσύνη και με νέες δυνάμεις για να αντιμετωπίσουμε ένα σωρό δύσκολα προβλήματα εκείνης της περιόδου. Δεν ήταν πιά ο καιρός να είχαμε ακόμα υπόνοιες κι ούτε να βρούμε «δικαιολογίες» και «επιχειρήματα» για να σκεπάσουμε την ενοχή των φίλων. Όλο και περισσότερο πειθόμασταν ότι δεν είχαμε να κάνουμε ούτε με πραγματικούς κομμουνιστές που μπορεί να «λαθέψουν», και ούτε με φίλους.

Το καθετί από μέρους τους προέκυπτε ότι ήταν καλά υπολογισμένο και συντονισμένο. Είχε έρθει ο καιρός να σκεφτούμε βαθιά. Είχαμε φανεί πολύ ανεχτικοί, πολύ υπομονετικοί, πολύ ειλικρινείς στις σχέσεις μ' αυτούς.

Σαν λάθη ατόμων και «τεχνικών» είχαμε θεωρήσει ακόμα και το κάψιμο του φυσικού αερίου στην Κουτσόβα, και τις γεωτρήσεις χωρίς καμιά μελέτη και κριτήριο, και τα κάθε λογής εμπόδια και τρεναρίσματα στη σιδηροδρομική γραμμή, και το χάσιμο «κατά τον ερχομό» των εκατομμυρίων διναρίων των πιστώσεων (μας έλεγαν ότι «στάλθηκαν από το Βελιγράδι, αλλά δεν ξέρουμε τι απόγιναν»), και την αποτελμάτωση των εργασιών στον υδροηλεκτρικό σταθμό της Σελίτα,[1] και τα σκουριασμένα παλιοσίδερα που βρήκαμε κάτω από τη μπογιά με την οποία ήταν αλειμμένα «τα περιβόητα εργοστάσια» κλπ, κλπ. Αρχικά μάλιστα θεωρήσαμε παραφροσύνη του Ζλάτιτς ακόμα και την κατηγορία που μας έκανε για τις «δύο γραμμές» και για τον «αντιγιουγκοσλαβισμό».Τώρα όμως το καθετί έβγαινε καθαρά. Φαίνονταν ξάστερα ότι είχαμε να αντιμετωπίσουμε μια σαμποταριστική, αντιμαρξιστική και αντιαλβανική δράση, σχεδιασμένη και κατευθυνόμενη από τις κεφαλές του Βελιγραδίου με σκοπό να πραγματοποιήσουν τις παλιές τους βλέψεις: να εμποδίσουν την ανάπτυξη της οικονομίας μας και να τη βάλουν κάτω από την πλήρη εξάρτηση τους, να δυσφημήσουν το Κόμμα μας μπροστά στις πλατιές λαϊκές μάζες σαν «κόμμα ανίκανο να κυβερνήσει μόνο του τη χώρα και να διαφεντεύσει τις τύχες του λαού», να δυσφημήσουν την ηγεσία του Κόμματος σαν ανίκανη να αντιμετωπίσει τις καταστάσεις και να καταπολεμήσουν όλους εκείνους τους ηγέτες που έμπαιναν εμπόδιο στην πραγματοποίηση των σχεδίων τους. Άλλος σκοπός τους ήταν να χτυπήσουν την εμπιστοσύνη και την αγάπη που είχε το Κόμμα μας προς τη Σοβιετική Ένωση και συγκεκριμένα να εξασθενίσουν την εμπιστοσύνη που είχαμε για τους σοβιετικούς συμβούλους, να τους δυσφημήσουν και να μας αναγκάσουν να ζητήσουμε να φύγουν. Αυτό θα έφερνε την απομόνωση της χώρας και του Κόμματος μας από τη Σοβιετική Ένωση και από το σοσιαλιστικό στρατόπεδο, θα δημιουργούσε αυταπάτες και άσχημες εντυπώσεις στα αδελφά κόμματα και κατ' αυτό τον τρόπο, σε απομόνωση και σύγχυση, να πέφταμε εύκολα στη γιουγκοσλάβικη παγίδα.

Κατά το καλοκαίρι και το φθινόπωρο του 1947 οι προσπάθειες του Τίτο και συντροφιά για την πραγματοποίηση αυτών των επιδιώξεων έγιναν πυρετώδικες όσο ποτέ. Η πρώτη κατηγορία που μας αποδόθηκε διαμέσου του Ζλάτιτς, σημείωσε την προπαρασκευαστική φάση αυτής της γενικής επίθεσης. Η αποφασιστική εναντΐωσή μας στην

1· Αργότερα ονομάστηκε υδροηλεκτρικός σταθμός «Λένιν».

κατηγορία, η μετάβαση μας στη Μόσχα και οι ατέλειωτες προστριβές με τους Γιουγκοσλάβους για ένα σωρό προβλήματα μετά την επιστροφή μας από τη Μόσχα, οδήγησαν την ηγεσία του Βελιγραδίου στο συμπέρασμα ότι δεν πρέπει να περιμένει άλλο. Υπήρχε κίνδυνος η Αλβανία να φύγει από τα χέρια τους. Προετοιμάζονταν εσπευσμένα το άλλο χτύπημα, το μεγαλύτερο και το πιό επικίνδυνο μέχρι τότε ενάντια στο Κόμμα και ενάντια στη χώρα μας.

VI

Ο ΤΙΤΟ ΡΙΧΝΕΙ ΠΡΟΣ ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΟ ΣΧΕΔΙΟ ΚΑΤΑΒΡΟΧΘΙΣΗΣ ΤΗΣ ΑΛΒΑΝΙΑΣ

Η δεύτερη κατηγορία του Τίτο... «Η ΚΕ του ΚΚΓ δεν είναι ικανοποιημένη από τις σχέσεις με σας» * Σκληρός διάλογος με τον απεσταλμένο της γιουγκοσλάβικης ηγεσίας. Ο Τίτο θέλει να μετατρέψει τα «ομόσπονδα Βαλκάνια» σε «δύναμη» συγκεντρωμένη στα χέρια του. Το αίτημα να διώξουμε τους σοβιετικούς συμβούλους * Σχετικά με την περιβόητη Επιτροπή Συντονισμού * Ο Τίτο αποφασίζει να κάψει τον πρώην πράχτορά του — το Νάκο Σπύρου. Ο Κώτσι Τζότζε παίρνει τη ρεβάνς. Παραπέρα όξυνση της κατάστασης στο Πολιτικό μας Γραφείο * Γιατί αυτοκτόνησε ο Νάκο Σπύρου; Το Βελιγράδι επιδιώκει την εξόντωση του Γενικού Γραμματέα του ΚΚΑ * Εξαπόλυση άγριας επίθεσης ενάντια στο ΚΚΑ, ενάντια στην ηγεσία του και τη γραμμή που ακολουθούσε. Ο Κώτσι Τζότζε και ο Πάντι Κρίστο σε δράση για την πραγματοποίηση των σχεδίων του Τίτο.

Η περίοδος από τις αρχές του Νοέμβρη 1947 και ως το Μάρτη-Απρίλη του 1948 θα μείνει στην ιστορία σαν μια από τις πιό βαρυίς και επικίνδυνες περιόδους που έχουν περάσει ποτέ το Κόμμα και ο λαός μας. Ήταν οι μήνες που εμείς βρεθήκαμε αντιμέτωποι στην τελική επίθεση των τιτοϊκών για την εξάλειψη του ΚΚΑ και την καταβρόχθιση της Αλβανίας. Συγχρόνως αυτή δεν ήταν μάχη ιδιαίτερης σημασίας μόνο για τους τιτοϊκους. Ήταν και για μας μια από τις πιό σκληρές και τις πιό ένδοξες μάχες ενάντια στο σύγχρονο ρεβιζιονισμό.

Ο Τίτο και η παρέα του θα ρίχνονταν σε επίθεση σε ένα έδαφος που το γνώριζαν μέχρι και την τελευταία λεπτομέρεια του. Τα πεντέξι χρόνια των αμοιβαίων δεσμών είχαν δώσει σ' αυτούς τη δυνατότητα να ξέρουν καλά που βρίσκονταν τα τρωτά και τα ισχυρά σημεία, να ξέρουν ποιοί ήταν οι αντίπαλοι και τα στηρίγματα τους στις γραμμές μας. Το αντίθετο συνέβαινε με μας. Μόλις είχαμε σχηματίσει κάποια γνώμη ότι είχαμε να κάνουμε με την ηγεσία ενός κόμματος που δεν ακολουθούσε σωστή και λενινιστική γραμμή, τουλάχιστον απέναντι μας. Το χειρότερο όμως ήταν ότι το συμπέρασμα μας για τη γιουγκοσλάβικη ηγεσία σαν ηγεσία που ενεργούσε μπαμπέσικα απέναντι μας και ότι ακολουθούσε μια γραμμή αντιμαρξιστική και αντιαλβανική, δεν μπορούσε εκείνη την περίοδο να ειπωθεί ανοιχτά, μάλιστα ούτε και στο Πολιτικό μας Γραφείο. Μέσα στο Πολιτικό Γραφείο υπήρχε και προσπαθούσε να πάρει πλέρια την ρεβάνς το φιλογιουγκοσλάβικο λόμπι με επικεφαλής τον Κώτσι Τζόζε. Αυτό μας ανάγκαζε να καθορίσουμε και να ακολουθήσουμε καλομελετημένες ταχτικές, καλά μετρημένες, να κάναμε βήματα μπροστά, αλλά τα πράγματα και ο καιρός το ήθελαν να λέγα-

με στις δηλώσεις μας και κάνα καλό λόγο για τους γιουγκοσλάβους «συντρόφους» και τη Γιουγκοσλαβία του Τίτο.

Απ' την άλλη μεριά, αυτή την περίοδο, έτσι όπως σ' όλες τις συγκρούσεις μας με τους γιουγκοσλάβους ρεβιζιονιστές, βρεθήκαμε σχεδόν μόνοι μπροστά σε άγριους εχθρούς και πεπειραμένους στις προστυχιές και τις κακίες τους. Κανένας δε βρέθηκε στο πλευρό μας εκείνους τους δύσκολους καιρούς να μας πει εάν είχαμε σωστή ή λαθεμένη θέση, εάν αντιτασσόμασταν δίκαια ή άδικα στους ηγέτες του Βελιγραδίου. Όταν λέω «κανένας» έχω, φυσικά, υπόψη μου συγκεκριμένα κόμματα, συγκεκριμένους συντρόφους των αδελφών κομμάτων, γιατί δεν μπορούμε να αρνηθούμε ένα μεγάλο παράγοντα που τον είχαμε πάντα κοντά μας: το μαρξισμό-λενινισμό. Η αντιπαραβολή της στάσης και των ενεργειών μας με την οδηγήτρια θεωρία του προλεταριάτου μας έλεγε ότι ο μοναδικός σωτήριος δρόμος ήταν η δυναμική, αλλά και συνετή και προσεχτική αντίταξη στην επίθεση του Βελιγραδίου. Αλλά, θέλεις οι τοτινές στιγμές, θέλεις η λιγοστή ακόμα πείρα μας έκαναν πότε πότε να αναρωτιώμαστε: «Μήπως λαθεύουμε; Δε διακρίνουν άραγε κι οι άλλοι, προπαντός η ηγεσία του ΚΚ της ΣΕ, ποιοί είναι οι ηγέτες του Βελιγραδίου;!».

Όπως και να 'χει το πράγμα το στιλέτο άγγιζε το κόκκαλό μας και με τα χέρια σταυρωμένα δε μπορούσαμε να κάτσουμε. Υποχρεωθήκαμε, λοιπόν, να αντιμετωπίσουμε μόνοι μας το χτύπημα του Βελιγραδίου. Όλα αυτά θα έκαναν το φινάλε της πρώτης μας αναμέτρησης με το σύγχρονο ρεβιζιονισμό πολύ πιό δύσκολο και περίπλοκο από τις άλλες συγκρούσεις που θα μπλεκόμασταν αργότερα. Κατά συνέπεια, σ' αυτή την πρώτη αναμέτρηση θα είμασταν υποχρεωμένοι να πληρώναμε και «χαράτσι» στο παρελθόν — στην τότε υπερβολική μας εμπιστοσύνη και ειλικρίνεια, στην έλλειψη πείρας, στην έλλειψη της απαιτούμενης ιδεολογικής και πολιτικής κατάρτισης, στην έλλειψη της άμεσης βοήθειας και συμπαράστασης από άλλους κλπ. Γι' αυτά και γιά άλλους λόγους, θα εκθέτονταν για μια στιγμή μπροστά σε σοβαρά ερωτηματικά η ύπαρξη του Κόμματος, η λευτεριά και η ανεξαρτησία της πατρίδας, η υπόθεση της επανάστασης και του σοσιαλισμού στην Αλβανία.

Όλα όμως αυτά θα τα ξεπερνούσαμε με πλήρη επιτυχία. Από την πρώτη άμεση σύγκρουση με την τιτοϊκή παραλλαγή του σύγχρονου ρεβιζιονισμού θα βγαίναμε νικητές. Και όταν τον Απρίλη του 1948 θα πέφτανε στα χέρια μας οι επιστολές της ΚΕ του ΚΚ της ΣΕ προς τη γιουγκοσλάβικη ρεβιζιονιστική ηγεσία, η ικανοποίηση μας θα ήταν μεγάλη και δικαιολογημένη. Στο γεμάτο από αρχές περιεχόμενο αυτών των επιστολών είδαμε, μέσα στ' άλλα, την επιβεβαίωση της ορθότητας της πάλης στην οποία είχαμε εμπλακεί. Αυτό συνέβαινε όταν εμείς δεν ξέραμε τίποτε ότι την ίδια πάλη διεξήγε από καιρό και η ηγεσία του ΚΚ της ΣΕ με επικεφαλής το Στάλιν ενάντια στους αποστάτες του Βελιγραδίου. Στην κοινή αυτή συνισταμένη μας είχε οδηγήσει η αφοσίωση των κομμάτων μας στο μαρξισμό-λενινισμό. Εδώ ακριβώς, και πουθενά αλλού, βρίσκεται η εξήγηση της πλήρους και άμεσης αλληλεγγύης του Κόμματος και του λαού μας με τις επιστολές της ΚΕ του ΚΚ της ΣΕ. Έτσι εξηγείται και το άλλο γεγονός που προκάλεσε σ' ορισμένους την «έκπληξη» για το πώς εμείς εξοφλήσαμε τόσο γρήγορα και με συνέπεια τους λογαριασμούς με τους τιτοϊκούς. Αυτό όμως ανάγεται στην τελευταία φάση αυτής της μάχης και εκτενέστερα θα μιλήσω όταν θα 'ρθει η σειρά. Ας επανέλθουμε στις αρχές της μάχης.

Η δεύτερη κατηγορία που ο Τίτο προσήψε στο ΚΚΑ

Στις αρχές του Νοέμβρη 1947 έλαβα ένα γραμματάκι από το Σάβο Ζλάτιτς στο οποίο μου έλεγε ότι με εντολή της ΚΕ του ΚΚΓ είχε αναλάβει να ανάπτυξει μαζί μου «και με το σύντροφο Τζότζε», μια συνομιλία «σχετικά με ορισμένα προβλήματα των αλβανο-γιουγκοσλάβικων σχέσεων». Μετά τη διαβίβαση της εντολής, σαν διπλωμάτης που ήταν, δεν παρέλειπε στο τέλος του γράμματος του να γράφει ότι θα ήταν «κάθε μέρα στη διάθεση μας» και σε αναμονή της απάντησης μου, είχε την «καλή τύχη» να μου παράθεσει τους χαιρετισμούς του «καλού συντρόφου».

Τόσο από τη σοβαρότητα με την οποία ο Ζλάτιτς διαβίβαζε την «εντολή της ΚΕ του ΚΚΓ», όσο και από τους χαιρετισμούς «καλού συντρόφου» με τους οποίους έκλεινε τις έξι τηλεγραφικές σειρές,μου έδωσαν να καταλάβω ότι τα μηνύματα του θα ήταν εξαιρετικής σημασίας. Φώναξα και τον Κώτσι, του έδωσα το σημειωματάκι του Ζλάτιτς και την επαύριο, στις 6 του Νοέμβρη 1947, βρεθήκαμε μπροστά στον «καλό σύντροφο».

— Αυτά που θα σας ανακοινώσω — έτσι άρχισε συνοφρυωμένος τη συζήτηση— είναι διατύπωσεις με βάση τα τελευταία πορίσματα της ΚΕ του ΚΚΓ, ως προς τις σχέσεις μας. Από μιάς αρχής θέλω επίσης να σας πω ότι γι' αυτά είναι ης γνώση ο σύντροφος Τίτο και με σας μιλώ εξ ονόματος του.

Ο Κώτσι Τζότζε κούνησε το κεφάλι και με κοίταξε κατάματα. Ίσως με τον εαυτό του έλεγε: «Τώρα δεν έχει πώς να κάμει!». Ωστόσο ο Ζλάτιτς άρχισε:

— Η Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΓ κατέληξε στο συμπέρασμα ότι στην περίοδο αυτή οι σχέσεις μας δεν είναι ικανοποιητικές. Δεν είναι ούτε ξακάθαρες, αντί να ήταν στενές και σταθερές. Διαπιστώνεται μια μεγάλη χαλάρωση στους δεσμούς μας και ιδιαίτερα στον τομέα της οικονομίας οι σχέσης μας χωλαίνουν. Αν πάρουμε τις κοινές μας εταιρείες, εκεί υπάρχουν τέτοιες διαφορές ανάμεσα στους συνεταίρους, που χρειάζεται κάθε τόσο να επεμβαίνει η επιτροπή διαιτησίας. Η συμπεριφορά απέναντι στους γιουγκοσλάβους τεχνικούς είναι τόσο άσχημη, ώστε φτάνει μερικές φορές σε πράξης που μας δημιουργούν μεγάλες ανησυχίες. Πρέπει να πούμε ότι οι δικοί σας, οι Αλβανοί, δεν επωφελούνται και δε θέλουν να πάρουν τη βοήθεια της Γιουγκοσλαβίας. Υπάρχουν άνθρωποι που φοβούνται τη συνεργασία και τη βοήθεια μας.

Και αντί να καταβληθούν κοινές προσπάθειες για το ξεπέρασμα των δυσκολιών, σε ορισμένους αλβανούς συντρόφους υπάρχει μια εχθρική συμπεριφορά απέναντι μας. Μιλούν πάντα για τις υποχρεώσεις που έχει να εκπλήρωσει η Γιουγκοσλαβία, η θέση τους όμως είναι φιλελευθεριστική ως προς τις υποχρεώσεις που πρέπει να εκπληρώσετε εσείς οι ίδιοι, οι Αλβανοί.

Η Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΓ δεν είναι ευχαριστημένη απ' αυτές τις σχέσης που είναι πολύ άσχημες και μεις βάζουμε το ερώτημα: Δεν την επιθυμεί άραγε ο εχθρός αυτή την κατάσταση, μήπως δηλαδή γίνεται δουλειά για να ικανοποιηθεί ο εχθρός;

Μου ανέβηκε το αίμα στο κεφάλι και έκαμα να παρέμβω, αλλά ο Ζλάτιτς «με παρακάλεσε» να τον αφήσω να τελειώσει ανακοινώνοντας τα συμπεράσματα της ηγεσίας του κόμματος του.

— Αυτές οι σχέσης κατάντησαν από μέρους σας σ' αυτό το βαθμό τη στιγμή ακριβώς που εννιά κομμουνιστικά κόμματα, μέλη του Γραφείου Πληροφοριών, συ-

σκέφτηκαν και πήραν αποφάσεις για την ενίσχυση των δεσμών ανάμεσα στις λαϊκοδημοκρατικές χώρες, συνέχιζε να λέει ο Ζλάτιτς. Είναι πράγματι παράδοξο και συγκλονιστικό για μας που οι σχέσης με σας είναι τέτοιες, τη στιγμή που οι άλλες χώρες των Βαλκανίων και της Κεντρικής Ευρώπης δυναμώνουν περισσότερο τους δεσμούς τους με τη Γιουγκοσλαβία. Λυπούμαστε που το κόμμα και η κυβέρνηση της Γιουγκοσλαβίας διαπιστώνουν ότι οι σχέσεις με την Ουγγαρία και τη Ρουμανία (ας μη λένε με τη Βουλγαρία που είναι κάτι παραπάνω), είναι πολύ καλύτερες απ' ό,τι με τη μικρή Αλβανία, με την οποία μας συνδέει ο αγώνας και όλα τ' άλλα.

Ο Ζλάτιτς άφησε πάνω στο τραπέζι το χαρτί που κρατούσε στο χέρι και βγάζοντας το μαντήλι μας έριξε τέτοιο βλέμμα, λες και ήθελε να μας πει: «Τώρα σας έβαλα στα βρόχια μου». Δεν ξέρω γιατί θυμήθηκα τη σύσκεψη του Πολιτικού Γραφείου στο Οντρίτσαν, όταν ο άλλος Γιουγκοσλάβος, ο Βελιμίρ Στόινιτς, ξεσπάθωσε ενάντια μας με τις ίδιες πόζες και με κατηγορίες όμοιες στην ουσία. Επαναλαμβάνονταν η ιστορία. Μια που κράτησε πολύ η σιγή του Ζλάτιτς, είπα ότι τόσα είχε να μας ανακοινώσει εξ ονόματος του Τίτο, γι' αυτό και του απευθύνθηκα:

— Ακούσαμε την ανακοίνωση σας και στην κατάλληλη στιγμή θα σας απαντήσουμε, αλλά για να είμαστε πιό ξεκάθαροι ήθελα να σας ρωτήσω: Πού στηρίζει η ηγεσία σας τα συμπεράσματα στα οποία κατέληξε; Δεύτερο, εξέτασε άραγε τα αίτια που οδήγησαν σ' αυτό το βαθμό τις σχέσεις ανάμεσα μας;

— Θα σας τα πω όλα! απάντησε ο Ζλάτιτς. Δεν τέλειωσα ακόμα με τα πορίσματα της Κεντρικής Επιτροπής. Έχουμε μελετήσει καλά την κατάσταση και θα μιλήσουμε με ανοιχτά τα χαρτιά. Είπατε αν αναζητήσαμε τα αίτια;! Μάλιστα! Το συμπέρασμα μας είναι ότι τα αίτια του κακού πρέπει να τα αναζητήσουμε στην πολιτική που κάνει η Αλβανική Κυβέρνηση και τα όργανα της απέναντι στη Γιουγκοσλαβία. Μια τέτοια πολιτική, και ας το λέμε ανοιχτά, αντιγιουγκοσλαβική, φάνηκε ιδιαίτερα στον οικονομικό τομέα, ο προσανατολισμός σας είναι σε πλήρη αντίθεση με τη γραμμή που έχει καθοριστεί να υπάρχει ανάμεσα στις δύο χώρες μας.

Είδα πως το πρόσωπο του Κώτσι Τζότζε έλαμψε για κάποια στιγμή. Ο «τομέας του», όχι μόνο έμενε έξω από τα χτυπήματα, αλλά το καλύτερο γι' αυτόν ήταν ότι κάτω από τα χτυπήματα τέθηκαν η Κυβέρνηση («τομέας» που, σύμφωνα με το Τζότζε και τους Γιουγκοσλάβους, ανήκε σε μένα), και, προπαντός η οικονομία («τομέας» που, σύμφωνα μ' αυτούς, ανήκε στο Νάκο Σπύρου).

Ύστερα απ' αυτά, ο Κώτσι Τζότζε άρχισε να κρατάει σημειώσεις σε κάτι κομμάτια χαρτί που είχε μπροστά του. Οι «φίλοι» υποβάλλανε επίσημα την πλατφόρμα μέσω της οποίας αυτός θα μπορούσε τώρα να δράσει «νόμιμα» σε συνάρτηση με το στρατηγικό τους σχέδιο για την ανατροπή της κατάστασης στην Αλβανία. Στο μεταξύ, ο Ζλάτιτς μας παρουσίασε «επιχειρήματα», «αποδειχτικά» για το πού στηρίζονταν τα πορίσματα του Τίτο.

— Ας πάρουμε να ιδούμε το σχέδιο προγράμματος του πεντάχρονου οικονομικού σχεδίου, είπε. Στο σχέδιο αυτό δεν υπάρχουν τα κυριότερα, δε γίνεται, δηλαδή, λόγος για την πίστωση μας. Αυτό δε φαίνεται εδώ. Το σχέδιο είναι αύταρκες στο περιεχόμενο του και δεν παίρνει καθόλου υπόψη του τις οικονομικές σχέσεις με μας. Ας βάλουμε ότι αυτό σας ξέφυγε. Παίρνουμε τις οδηγίες που δόθηκαν για το πεντάχρονο σχέδιο. Οι οδηγίες αυτές οδηγούν την οικονομία σας στην αυτάρκεια. Η βιομηχανία, η σιδηροδρομική γραμμή, το λιμάνι του Δυρραχίου κλπ, έχουν σχεδιαστεί με παραφουσκωμένο δυναμικό. Και τι δεν έχει εδώ; Η αλβανική οικονομία δεν εξετάστηκε σε σύνδεση με τη γιουγκοσλάβικη οικονομία και έχουμε την εντύπωση ότι στην οδηγία

αυτή δεν παίρνονται υπόψη οι σχέσεις με τη Γιουγκοσλαβία και οι κατευθύνσεις των Κεντρικών Επιτροπών των κομμάτων μας. Δεν είμαστε αντίθετοι στην Αλβανική Κυβέρνηση να παράγει το ψωμί ή να ανάπτυξει την ελαφρά βιομηχανία, αλλά να μη ξεχνάμε ότι σήμερα έχουμε κοινές υποχρεώσεις και σύμφωνα μ' αυτές θα ικανοποιούμε τις ανάγκες ο ένας του άλλου. Αυτά που τα φτιάχνουμε εμείς δεν είναι ανάγκη να τα φτιάχνετε και σεις από την αρχή.

Και ενώ αυτός μιλούσε, πιό σωστά να λέμε, ανακοίνωνε αυτά που του είχε βάλει μπροστά ο Τίτο και η γιουγκοσλάβικη ηγεσία, εγώ προσπαθούσα να συγκρατηθώ. Απ' όλα αυτά που έλεγε αποκαλύπτονταν καλύτερα και γίνονταν ολοφάνερη η αλήθεια, πειθόμουν επίσης ακόμα πιό πολύ ότι οι υπόνοιες που είχαμε και τα συμπεράσματα στα οποία είχαμε ήδη κατάληξει ήταν ορθότατα. Λίγο είναι να πας ότι η γιουγκοσλάβικη ηγεσία διάκειτο μπαμπέσικα προς εμάς. Αυτή ανοιχτά πια μας το έλεγε ότι σκοπός των συμφωνιών που είχαν υπογραφεί πριν ένα χρόνο περίπου δεν ήταν άλλος παρά η ενσωμάτωση της οικονομίας μας στην οικονομία τους, η μετατροπή της, δηλαδή, σε κομμάτι, σε παράρτημα της γιουγκοσλάβικης οικονομίας που, αν θα επρόκειτο να «αναπτυχθεί», θα αναπτύσσονταν όπως θα συνέφερε τη Γιουγκοσλαβία και τόσο όσο θα επιθυμούσε η Γιουγκοσλαβία.

Όχι, εμείς ποτέ δεν ξεκινήσαμε από τέτοια βάση, μάλιστα κι όταν στις πρώτες στιγμές υποψιαστήκαμε, απωθούσαμε αυτή την υποψία, γιατί δε φανταζόμασταν πως μια σοσιαλιστική χώρα μπορεί να επιχειρεί και να επιδίωκει να βαλα κάτω από την εξάρτηση της και στα πλοκάμια της την οικονομία μιάς άλλης σοσιαλιστικής χώρας.

Η ίδια η κατάρτιση από μέρους μας του πεντάχρονου σχεδίου προγράμματος της οικονομικής και πολιτιστικής ανάπτυξης της ΛΔ Αλβανίας είχε γίνει με βάση τη γραμμή της σταδιακής, αλλά και ανεξάρτητης ανάπτυξης της χώρας μας. Ειλικρινείς και σίγουροι στη γραμμή που ακολουθούσαμε, είχαμε στείλει στους Γιουγκοσλάβους το σχέδιο αυτό προγράμματος, να το ιδούν, να μας πουν τη γνώμη τους και να μας απαντήσουν τελικά για το μέρος εκείνο του σχεδίου που εμείς το είχαμε στήριξει σε μια πίστωση 20 ή 21 δισεκατομμυρίων διναρίων που μας είχαν υποσχεθεί από την άνοιξη αυτής της χρονιάς. Και τώρα προέκυπτε ότι ο Τίτο και συντροφιά είχαν γίνει έξω φρενών από τη γραμμή που ακολουθούσαμε εμείς για μια ανεξάρτητη ανάπτυξη της Αλβανίας!

Η δεύτερη κατηγορία ότι το σχέδιο μας ήταν δήθεν σχέδιο «αυτάρκειας», εδώ χτυπούσε. Αυτό όμως ήταν χτύπημα σε άμεσο πλάνο, πώς θα λέγαμε, στο οικονομικό πλάνο. Πίσω απ' αυτό κρύβονταν ο πολιτικός σκοπός: «Ένα «ρεαλιστικό» σχέδιο, «συνδεμένο με το γιουγκοσλάβικο σχέδιο», θα οδηγούσε, σύμφωνα μ' αυτούς, όχι μόνο στην οικονομική, αλλά και στην πολιτική ενσωμάτωση των χωρών μας. Κι αυτό δεν είναι απλώς ένα λογικό συμπέρασμα. Ο Ζλάτιτς είχε έρθει τόσο παραφουσκωμένος, που μας το ανακοίνωσε τελείως ανοιχτά:

— Στην Αλβανία υπάρχει μια γραμμή, ένας προσανατολισμός που δε συνταυτίζεται με τις κοινές μας συμφωνίες, είπε. Ο προσανατολισμός σας αυτός δεν οδηγεί στο δυνάμωμα των σχέσεων, αλλά στην εξασθένιση τους.

Η Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΓ επιμένει ότι οι σχέσεις της Γιουγκοσλαβίας με την Αλβανία πρέπει καθημερινά να χαρακτηρίζονται από την ιδέα ότι η ένωση μας να γίνει πιό στέρεα και η φιλία μας να οδήγησει στη συναδέλφωση και τη συνεργασία των λαών μας, συμπεριλαμβανομένης εδώ και της Βουλγαρίας.

Η αλβανική οικονομία εξαιτίας της καθυστέρησης δεν είναι σε θέση να αναπτυχθεί ανεξάρτητα. Είναι απαραίτητη η βοήθεια της Γιουγκοσλαβίας. Το κριτήριο αυτής

της βοήθειας δεν έγκειται στο να παίρνετε το καθετί έτοιμο και να στηρίζεστε σε μας κατά τρόπο παρασιτικό! Εσείς θα προχωρήσετε συνδεμένοι πιό γερά με μας και η Κεντρική μας Επιτροπή φρονεί ότι η γιουγκοσλάβικη βοήθεια θα είναι μεγαλύτερη όταν θα φτιάξουμε μια οικονομική ένωση μεταξύ των χωρών μας!

Να, λοιπόν, μέχρι σε ποιό σημείο είχε φτάσει το θάρρος παραφροσύνης της γιουγκοσλάβικης ηγεσίας! Ολωσδιόλου απροκάλυπτα μας ζητούσε όχι τη συνεργασία, όχι αδερφική και αμοιβαία βοήθεια, αλλά οικονομική ενσωμάτωση με τη Γιουγκοσλαβία! Και το πιό ξετσίπωτο ήταν το γεγονός ότι ήθελαν να αναμίξουν και την Κεντρική μας Επιτροπή σ' αυτή την πρόστυχη λοβιτούρα, σ' αυτό το παζάρι όπου δεν ήταν τα εμπορεύματα που πουλιόνταν και αγοράζονταν, αλλά χώρες, λαοί. Ποτέ η Κεντρική μας Επιτροπή δεν είχε δώσει τέτοιους «προσανατολισμούς» και ούτε είχε συζητήσει για τέτοια φορά των πραγμάτων. Θυμήθηκα ωστόσο την περίοδο όταν γύρισε ο Νάκο από το Βελιγράδι μετά την υπογραφή της Οικονομικής Συνθήκης. Θυμήθηκα την απαισιοδοξία του, την έλλειψη οποιασδήποτε εμπιστοσύνης στη συνθήκη και εκείνο το παράξενο αίνιγμα που μου φάνηκε ότι τον κατάτρωγε, αλλά τίποτε δε μου είπε σχετικά ούτε τότε ούτε κι αργότερα. Και πάλι διερωτόμουν: Μήπως στο Βελιγράδι έβαλαν το ζήτημα στο Νάκο ανοιχτά σ' αυτό το πνεύμα;! Μήπως ακριβώς εδώ κρύβονταν το αίνιγμα τους;! Οι τόσο απροκάλυπτες δηλώσεις του Ζλάτιτς σ' αυτό το συμπέρασμα σε οδηγούσαν.

Δεν ήτ.ν όμως ούτε η στιγμή, ούτε το περιβάλλον για να του αντιταχτώ αμέσως εκεί. Σε δυό τρεις παρεμβάσεις που έκαμα στο Ζλάτιτς γι' αυτά που εξέθεσε σε τόνο «πάτρωνα» κι αφ' υψηλού, μου είπε:

— Σύντροφε Ενβέρ, το βλέπω ότι πολλά απ' αυτά που σας ανακοινώνω σας προκαλούν αντιδράσεις. Εγώ όμως τη σημερινή συνάντηση δεν τη ζήτησα να συζητήσουμε. Για σήμερα έχω εντολή μόνο να σας ανακοινώσω αυτά τα πορίσματα, που δεν είναι δικά μου, αλλά της Κεντρικής μας Επιτροπής. Εγώ με λεπτομέρεια σας τα ανακοινώνω. Εσείς μετά μελετήστε τα, αναλύστε τα και, όποτε το βρείτε εύλογο, εμένα με 'χετε στη διάθεση σας. Μπορούμε να συζητήσουμε και να κάνουμε διάλογους όσους θέλετε.

— Ασφαλώς, έτσι θα πράξουμε, του είπα, αλλά είναι μερικά πράγματα, απ' αυτά που λέτε, τα οποία δε μπορούμε να τα δεχτούμε μ' αυτή την ψυχραιμία με την οποία εσείς να τα ανακοινώνετε.

— Εγώ σας παρακαλώ να μη με διακόπτετε, είπε. Έτσι άσχετα αν εσείς συμφωνήτε ή όχι μ' αυτά που σας ανακοινώνω, τουλάχιστον θα καταλάβετε πιό σωστά την ουσία της ανακοίνωσης μου και θα σας είναι πιό εύλογο για τις συνομυλίες που μπορεί να έχουμε αργότερα.

Παρέμβηκε ο Κώτσι και σαν μέσα απ' τα δόντια μου είπε:

— Ενβέρ, είναι δύσκολα, βρέ, αυτά και δε περνιόνται με μιά κουβεντούλα εδώ!

Συμφώνησα κι εγώ να ακούσω με «ψυχραιμία» το Ζλάτιτς σαν αμολούσε τις «κοτρώνες» του, με τη σκέψη ότι θα μαζευόμασταν με τους συντρόφους και θα δίναμε την απαιτούμενη και πρέπουσα απάντηση στα αντιαλβανικά και αντιμαρξιστικά «συμπεράσματα» της γιουγκοσλάβικης ηγεσίας.

Αφημένος στην «ησυχία» του ο Ζλάτιτς συνέχισε να ανακοινώνει. Για να μας δώσει να καταλάβουμε (αν και τα πράγματα ήταν ολοφάνερα), ότι η οικονομική συνένωση θα ήταν πολυσχιδή και βασικό βήμα για «συνένωση» σε κάθε άλλο πεδίο, ο Ζλάτιτς δε δίσταξε να μας πει δια του στόματος του και τα ακόλουθα «συμπεράσματα» του Τίτο και συντροφιά:

— Την οικονομική συνεργασία να τη βλέπουμε σε πλάνο που από κοινού θα ανορθώσουμε όχι μόνο την οικονομία, αλλά να το έχουμε ξεκάθαρο ότι μαζί θα παλέψουμε και θα προοδέψουμε και στ' άλλα πεδία, στην άμυνα, στην κουλτούρα, στην εξωτερική πολιτική κλπ.

Σ' αυτό το πνεύμα πρέπει να διαπαιδαγωγήσουμε τους λαούς μας και όχι όπως βαδίσατε εσείς μέχρι σήμερα. Τόσο το αύταρκες σχέδιο σας, όσο και ο γενικός προσανατολισμός της πολιτιστικής ανάπτυξης τρέφουν στο λαό το αίσθημα του κλεισίματος στο κέλυφος σου. Ναι αλλά, αν θρέψουμε στο λαό το αίσθημα μιας κάποιας αντιδιεθνιστικής ανεξαρτησίας, πώς θα λέγαμε, μιάς εθνικιστικής ανεξαρτησίας, δεν κάνουμε άλλο παρά τασόμαστε ενάντια στις κοινές μας βάσης, ενάντια, δηλαδή, στην ένωση!

«Επομένως αληθεύουν αυτά που μου έγραφε ο Νάκο όταν βρισκόμασταν στη Σοβιετική Ένωση», είπα με το νου μου, μόλις άκουσα αυτά τα λόγια του Ζλάτιτς για την «ένωση». Θυμήθηκα το γραμματάκι που μου το δώσανε στο Λένινγκραντ, όπου ο Νάκο έγραφε ότι, στις παραμονές της αναχώρησης μας για τη Μόσχα, ο Βουκμάνοβιτς Τέμπο (εκείνες τις μέρες αυτός βρίσκονταν στα Τίρανα) είχε πει στον Κώτσι Τζότζε; «Η ένωση της Γιουγκοσλαβίας με τη Βουλγαρία κατ' αρχήν επιτεύχθηκε. Δεν είναι καλά η Αλβανία να μείνει πίσω». Ρώτησα αμέσως τον Κώτσι για την πληροφορία του Νάκο, αλλά ο Κώτσι μου είπε: «Δεν έγινε τέτοια συζήτηση. Δεν είμαι καθόλου ης γνώση γι' αυτό». Άφησα με τόσο αυτή τη συζήτηση, μα να, τώρα ο Ζλάτιτς μας ανακοίνωνε από τα χείλη του και επίσημα αυτό που ο Τέμπο στα παρασκήνια είπε στον Κώτσι. Στη στιγμή έκαμα τη σύνδεση: Ήταν μήπως κάτι το τυχαίο η παρουσία του Τέμπο στα Τίρανα στις αρχές του Ιούλη, στις παραμονές της αναχώρησης μας στη Μόσχα;! Ουδέποτε! Δεν ήταν κάτι το τυχαίο ούτε και η συνάντηση που αυτός είχε με τον Κώτσι Τζότζε και από μένα το κρατούσαν μυστικό. Η τιτοϊκή κατασκοπεία ενεργούσε το ίδιο όπως το 1943 και το 1947!

Έριξα μια γρήγορη ματιά στον Κώτσι Τζότζε, που ιδροκοπώντας πάσκιζε να ρίξει στο χαρτί τις υπαγόρευσεις του Ζλάτιτς. Ήθελα να τον ρωτήσω: «Γιατί κρατήσατε μυστικό από μένα αυτή την ιδέα κι αυτό το σχέδιο των Γιουγκοσλάβων; Και όταν σε ρώτησα στο Λένινγκραντ, γιατί με γέλασες τόσο ξετσίπωτα;». Δεν ήταν όμως ούτε η στιγμή ούτε και το κλίμα να απευθυνθώ σ' αυτόν το διπλανό μου. Ο Ζλάτιτς συνέχιζε την «ανακοίνωση» της γιουγκοσλάβικης ηγεσίας σχετικά με τα σχέδια της για την «ένωση».

Το πώς ήταν δυνατό να καταλήξουν σε τέτοια συμπεράσματα και κατεύθυνσεις τόσο βαθιά εχθρικές και αντιδραστικές δε μπορούσα να το φανταστώ. Ωστόσο ο «όρος» είχε επιτευχθεί, έπρεπε να ακούσω ήρεμα και να γευτώ δυό φορές, αρχικά στα σέρβικα και μετά στ' αλβανικά (η συνάντηση γίνονταν με μεταφραστή), το δηλητήριο και τη χολή που έχυνε ο Ζλάτιτς. Με έκανε να συγκρατηθώ η ιδέα ότι αμέσως θα μας δίνονταν η ευκαιρία να απαντήσουμε σ' αυτές τις τερατολογίες, γι' αυτό, δίνοντας τόπο στην οργή μου, προσπαθούσα να ακούσω πιό πέρα την «ανακοίνωση». Νόμισα ότι το πραγματικό μαρτύριο που δοκίμαζα δε θα κρατούσε για πολύ επειδή ο Ζλάτιτς άρχισε να μας παραθέτει την ιδέα του Τίτο για το μέλλον των Βαλκανίων. Σύμφωνα με τη γιουγκοσλάβικη ηγεσία, σαν πρώτο βήμα έπρεπε να γίνει η «οικονομική συνένωση» των χωρών μας (συμπερυλαμβανομένης και της Βουλγαρίας) και μετά θα γίνονταν και τ' άλλα βήματα:

— Η «οικονομική συνένωση», ανακοίνωσε ο Ζλάτιτς, θα αποτέλεσει στην πραγματικότητα τη βάση της μελλοντικής ομοσπονδίας. Η σημερινή Γιουγκοσλαβία θα

είναι το έμβρυόν της, ο πυρήνας της ομοσπονδίας. Ύστερα από αυτό έρχεται το πρόβλημα των φάσεων, αλλά η ηγεσία μας φρονεί ότι το πρόβλημα αυτό δεν είναι επίκαιρο. Η «οικονομική συνένωση» είναι στην πράξη αυτή η ίδια η ομοσπονδία. Αυτή θα εξασφαλίσει την πραγματική πρόοδο των χωρών μας, πράγμα που δεν μπορεί να επιτευχθεί κατά τρόπο μεμονωμένο. Όντας ενωμένοι εμείς θα βγούμε στον κόσμο σαν μιά μικρή δύναμη!

Πάνω σ' αυτή τη βάση, συνέχιζε να λέει ο τοποτηρητής στα Τίρανα αυτής της «μικρής δύναμης», πρέπει να παρουσιάσουμε τα πράγματα και στο λαό. Προς το παρόν να μιλάμε προσεχτικά μόνο για την «οικονομική ένωση». Κατά τ' άλλα, να διατηρήσουμε τις τυπικές πλευρές της ανεξαρτησίας, να διατηρηθούν τα αντίστοιχα υπουργεία εξωτερικών κλπ, τα θεμέλια όμως να είναι ομοσπονδιακά. Αυτή είναι η γνώμη στην οποία κατέληξε η ηγεσία μας, επανέλαβε ο Ζλάτιτς.

Νόμισα πως δεν είχε άλλο τίποτε να πει, αλλά βιάστηκα σ' αυτό. Η ηγεσία της «μικρής δύναμης» είχε προχωρήσει σ' όλες τις λεπτομέρειες και, γνωρίζοντας ότι θα συναντούσε αντιδράσεις, εκτός από την «αυτοκρατορική διαταγή», έπρεπε να μας αμολήσει και μερικές «ειλικρινείς» διευκρινήσεις και να μας δώσει και όρκο ότι τίποτε το σκοτεινό δεν υπήρχε στις κατάμαυρες σκέψεις της:

— Η Κεντρική μας Επιτροπή —συνέχιζε να λέει ο Ζλάτιτς— δε σκέφτεται να σας κάνει πιέσεις γι' αυτά τα προβλήματα, αλλά κρίνουμε ότι αυτός είναι ο καλύτερος δρόμος για τη γρήγορη ανάπτυξη των σχέσεων ανάμεσα στις κοινές μας οικονομίες. Για το πώς θα πράξουμε περαιτέρω, αυτό θα το ιδούμε, θα εξαρτηθεί αυτό από τη θέληση του λαού, του κόμματος και της Κεντρικής Επιτροπής. Από ορισμένα στελέχη αυτό μπορεί να θεωρηθεί σαν πίεση, εσείς όμως θα φωτίσετε τους ανθρώπους. Εσείς πρέπει να το καταλάβετε ότι η Βουλγαρία μπορεί να κάμει και μόνη της, η Αλβανία όμως δε μπορεί να σταθεί απομονωμένη. Αυτό πρέπει να το τυπώσετε καλά στο μυαλό των ανθρώπων.

— Τελειώσατε; τον ρώτησα.

— Όχι, απάντησε με τον ίδιο τόνο όπως και πρώτα. Έχω και κάνα δυό άλλα σημαντικά ζητήματα. Το πρώτο έχει σχέση με μια σειρά νέα μέτρα που η ηγεσία μας προτείνει να εφαρμοστούν στις σχέσης ανάμεσα μας.

Η Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΓ είναι της γνώμης ότι οι σημερινές οργανωτικές μορφές στην κοινή μας οικονομία δεν είναι επαρκείς και, αν παραμείνουν όπως έχουν σήμερα, θα αποτελέσουν σοβαρό εμπόδιο στο να εξελιχτούν τα πράγματα με τον τρόπο που είπα παραπάνω.

Έριξε σε συνέχεια τις συγκεκριμένες προτάσεις της γιουγκοσλάβικης ηγεσίας, που, στην ουσία, σχετίζονταν με την ολοκληρωτική ενσωμάτωση της οικονομίας μας στη γιουγκοσλάβικη οικονομία. Μεταξύ αυτών, δύο ήταν προπαντός εκείνες που μου έκαμαν ιδιαίτερη εντύπωση:

— Η κοινή σχεδιοποίηση που θα κάνουμε στην οικονομία θα πρέπει να εφαρμοστεί με αυστηρότητα και να μη μας συμβεί ώστε, για κάποιο σχέδιο που έχει ήδη επιτευχθεί, να έρθει κάποιος άλλος να μας δώσει συμβουλές, ή να κάμει σχέδια πάνω στα σχέδια!

— Είναι δυνατό να τα πείτε πιό ξεκάθαρα, για να καταλάβουμε πού έχει το λόγο η ηγεσία σας;! τον ρώτησα.

Ο Ζλάτιτς σώπασε για μια στιγμή και με κοίταξε με συγκρατημένη οργή.

— Εσείς πρέπει να με έχετε καταλάβει για τι πράγμα γίνεται λόγος και δεν ξέρω πώς να εννοήσω την παρέμβαση σας, σύντροφε Ενβέρ! είπε. Αλλά σας το λέω ανοιχτά,

σαν σύντροφοι φυσικά, και εσείς μη μας βάζεται άλλη φορά σε τόσο δύσκολη θέση. Λέω, δηλαδή, ότι εδώ δε δουλεύουν μόνο οι δικοί μας σύμβουλοι. Εμείς σας δώσαμε τον προσανατολισμό μας για το πεντάχρονο σχέδιο και, αν θα βασιζόμασταν σ' αυτό, το σχέδιο δε θα έβγαινε αύταρκες και μη ρεαλιστικό. Τον στείλατε εσείς, ή πήγε μόνος του στη Μόσχα, αυτό δεν έχει σημασία, αλλά γεγονός είναι ότι ο Νάκο Σπύρου πίστεψε στις συμβουλές των Σοβιετικών. Παραβιάστηκε ο προσανατολισμός μας, πάρθηκε η γνώμη των άλλων και είδατε τι σχέδιο σας έφερε ο Νάκο.

— Αυτό το σχέδιο σε γενικές γραμμές, το έχουμε συζητήσει και το εγκρίναμε στο Πολιτικό Γραφείο, του είπα και όχι άσκοπα πρόσθεσα: Αυτό δεν είναι σχέδιο του Νάκο, ούτε και των Σοβιετικών. Είναι έργο της ηγεσίας του Κόμματος μας.

— Κι ακόμα δεν πειστήκατε ότι είναι λαθεμένο και μη ρεαλιστικό, αντιγιουγκοσλάβικο και αντιαλβανικό; πετιέται θυμωμένος. Τι μιλούσαμε ως τώρα;

— Δε μιλήσαμε, εμείς μόνο ακούσαμε, του είπα. Εμείς θα μιλήσουμε αφού ακούσουμε ως το τέλος και σαν μελετήσουμε την ανακοίνωση της ηγεσίας. Μέχρι τώρα δεν είπαμε τίποτε.

— Τότε γιατί παρεμβαίνετε;! Από τώρα φαίνεται κιόλας ότι θα 'χουμε πολύ δουλειά μαζί σας.

— Δεν επέμβηκα. Ρώτησα για να καταλάβω καλύτερα την ουσία της πρότασης σας.

— Να, ποιά είναι η ουσία, είπε σαν γινατωμένος. Αν τα οικονομικά προγράμματα μας θα είναι κοινά, τότε δεν υπάρχει ανάγκη οι σοβιετικοί σύμβουλοι να μας δίνουν συμβουλές. Οι συμβουλές τους θα είναι περιττές, άσχετα που τους έχουμε επιστήθιους φίλους...

— Αυτή είναι δική σας γνώμη ή της ηγεσία σας;

— Η γνώμη της ηγεσίας μας είναι να μη υπάρχουν σχέδια πάνω στα σχέδια, συμβουλές πάνω στις συμβουλές. Αυτά που είπα ήταν μια ανάλυση που έκαμα στα πορίσματα για να κατατοπίσω εσάς.

— Κατάλαβα! του είπα.

Η δεύτερη πρόταση που μου έμεινε στη μνήμη (όπως είπα, μας αμόλησαν πολλές), είχε σχέση με την «αναγκαιότητα» της καλύτερης οργάνωσης και ενίσχυσης της Επιτροσπής Συντονισμού.

— Αυτή η επιτροπή θα παίξει σπουδαίο ρόλο, είπε ο Ζλάτιτς. Θα είναι σαν όργανο που θα συνδέει τις δημοκρατίες, αλλά, στην προκειμένη περίπτωση, στο επίκεντρο του θα είναι οι δεσμοί, οι συντονισμοί Γιουγκοσλαβίας-Αλβανίας.

— Δε θέλω να σας αντικόψω, ούτε και να εκφράσω απ' τα τώρα τη γνώμη μου, είπα στο Ζλάτιτς, αλλά μπορείτε να μας εξηγήσετε καλύτερα ποιος είναι ο ρόλος που καθορίζει σ' αυτή την Επιτροπή η ηγεσία σας;!

— Αυτή η επιτροπή, είπε πρόθυμα ο Ζλάτιτς, θα είναι πολύ σημαντική, θα είναι, όπως μας ειπώθηκε, ένα είδος κοινής οικονομικής κυβέρνησης που θα εξασφάλιζει τη διεύθυνση αυτής της πολιτικής που είπαμε πιό πάνω.

— Ακόμα δεν είμαι ξεκάθαρος και υποχρεώνομαι να σας διακόψω, του είπα. Ποιά θα είναι κατά τη γνώμη της ηγεσίας σας, η σχέση αυτής της επιτροπής με την κυβέρνηση της καθεμιάς χώρας;

Ο Ζλάτιτς κοκκίνησε στο πρόσωπο, σταμάτησε λίγο και μετά συνέχισε:

— Εγώ ανακοινώνω τα πιό ουσιώδη. Το βασικότερο είναι να αποφασιστεί κατ' αρχήν η καλύτερη οργάνωση αυτής της επιτροπής με σημαντικές αρμοδιότητες και μετά βλέπουμε και κάνουμε. Λεπτομέρειες δεν ξέρω. Δε μπήκαμε σε τέτοιες λεπτομέρειες που ζητάτε εσείς.

— Είναι ξεκάθαρο, του είπα.

Συνέχισε σχετικά με «προτάσεις» για τον προϋπολογισμό, μας είπε ότι «στη Γιουγκοσλαβία δεν έχει προγραμματιστεί τίποτε για το σχέδιο σας», ότι «προτείνουμε να απορριφτεί το πεντάχρονο σχέδιο αυτάρκειας» και για το 1948 «να καταρτιστεί ένα ετήσιο σχέδιο! Εμείς θα σας βοηθήσουμε με τόσα εκατομμύρια από δω, τόσα από κει, με τόσα τραχτέρ, με τόσες μηχανές, με τόσα είδη κατανάλωσης» κλπ, κλπ.

— Αυτές ήταν οι προτάσεις της ηγεσίας μας! είπε.

Πήγα να του πω αυτά που έπρεπε να του πω γι' αυτή τη συνεδρίαση, αλλά εκείνος βγήκε πιό «γρήγορος».

— Μακρολόγησα, αλλά όπως είδατε, τα προβλήματα είναι σοβαρότατα, είπε. Και τώρα έχω κάτι πολύ σημαντικό. Όσα είπα πιό πάνω αφορούν τις δυό πλευρές, και εμάς και εσάς. Τώρα έχω το τελευταίο πόρισμα της ηγεσίας μας, που αφορά μόνον εσάς. Ο σύντροφος Ενβέρ δικαιολογημένα έθεσε στην αρχή το ερώτημα εάν έχουμε μελετήσει τα αίτια αυτής της δυσάρεστης κατάστασης στις σχέσεις μας και εγώ του έδωσα μια απάντηση. Εδώ όμως θέλω να σταθώ ιδιαίτερα και να σας ανακοινώσω πιό πλατιά τις απόψεις της ηγεσίας μας.

Η ηγεσία του κόμματος μας κατέληξε στο συμπέρασμα ότι σ' όλη αυτή την κατάσταση ρόλο παράδοξα υπονομευτικό έπαιξε ιδιαίτερα ο σύντροφος σας Νάκο Σπύρου και μερικοί από τους συνεργάτες του. Το συμπέρασμα αυτό το στηρίζουμε, εκτός από τ' άλλα, και στα ακόλουθα αποδειχτικά: Όταν οι ομάδες εργασίας σε επίπεδο υπουργών έθεσαν το πρόβλημα της κατάρτισης του δικού σας πεντάχρονου σχεδίου προγράμματος, ο Νάκο Σπύρου, ως κυριότερος απεσταλμένος σας, εκδηλώθηκε ενάντια στον προσανατολισμό των συντρόφων Κράιγκερ και Πέροβιτς. Στην ουσία η εναντίωση του Νάκο Σπύρου φαίνεται και σ' αυτό το σχέδιο προγράμματος που εσείς εκπονήσατε και εγκρίνατε. Φρονούμε ότι ο Νάκο Σπύρου κατόρθωσε δόλια να εξαπατήσει τους συντρόφους της ηγεσίας σας ή να επιβληθεί βίαια και κατάφερε έτσι το σχέδιο του αυτάρκειας και με ανηγιουγκοσλάβικο πνεύμα να εγκριθεί από σας σε γενικές γραμμές και να σταλεί σε μας να το δούμε.

— Εσείς εξακολουθείτε να μιλάτε για λάθη, για μεγάλες και βαριές κατηγορίες, αλλά μόνο με λόγια ή «αποδειχηκά» που δεν ευσταθούν, του είπα. Σας παρακαλώ πού τα στηρίζετε αυτά που λέτε;! Δεύτερο, από τώρα κιόλας πρέπει να σας πω ότι σαν πολλά επιρρίπτετε στο Νάκο Σπύρου. Σύμφωνα με τα λεγόμενα σας προκύπτει ότι αυτός δήθεν μας διηύθυνε όλους εμάς, το Πολιηκό Γραφείο και την Κεντρική μας Επιτροπή! Αυτό από κάθε πλευρά κι αν το πάρεις δεν ευσταθεί.

— Κατ' αρχήν μπορεί να έχετε δίκιο, είπε ο Ζλάτης, προσπαθώντας να βγει «με ψυχραιμία» από την κατάσταση. Αλλά συμβαίνει καμιά φορά να εξαπατεί όλη την ηγεσία και ένα μόνο πρόσωπο, όταν πολύ ακούεται ο λόγος του. Και δυστυχώς, αυτό έκαμε με σας ο Νάκο Σπύρου!

— Παράδοξο αυτό που λέτε, του είπα. Και πού το στηρίζετε;

— Ο Νάκο Σπύρου —άρχισε να λέει ο Ζλάτης— σας εξαπάτησε σχετικά με τα λεγόμενα 21 δισεκατομμύρια δινάρια που, σύμφωνα μ' αυτόν, η πλευρά μας συμφώνησε να χορηγήσει σαν πίστωση για το πεντάχρονο πρόγραμμα. Οι σύντροφοι μας δεν έδωσαν τέτοια υπόσχεση· στον προϋπολογισμό μας δεν υπάρχει τίποτε τέτοιο. Η σκέψη είναι για μικρότερο ποσό, αυτές είναι οι δυνατότητες.

— Πώς είναι δυνατό; τον ρώτησα. Γι' αυτό το ποσόν δεν είναι που μας το είπαν χθες ούτε πριν ένα μήνα. Από το Μάη ακόμα αυτής της χρονιάς μας είπαν γι' αυτά τα 21 δισεκατομμύρια, τόσες φορές έγινε λόγος γι' αυτά και μόνο σήμερα ακούμε ότι ο

αριθμός αυτός δεν είναι πραγματικός. Πώς δε φέρατε αντίρρηση από πρίν;

— Εγώ λέω αυτά για τα οποία έχω εντολή να ανακοινώσω. Το ποσόν αυτό το επινοήθηκε ο Νάκο Σπύρου.

— Δεν είναι έτσι τα πράγματα, του είπα. Όταν μας δόθηκε αυτός ο αριθμός, το Μάη, ο Νάκο Σπύρου βρίσκονταν στη Μόσχα, ενώ αυτό το είπαν στους συντρόφους μας που βρίσκονταν στο Βελιγράδι.

— Εσείς δεν πρέπει να υπερασπίζετε το Νάκο Σπύρου! μου απευθύνθηκε ο Ζλάτιτς και όλο κυνισμό πρόσθεσε: Έχω κι άλλα γι' αυτόν να πω. Από ένα σωρό δοσμένα προκύπτει ότι ο Νάκο Σπύρου άναψε τη φωτιά του αντιγιουγκοσλαβισμού στην Αλβανία. Αυτός ήθελε να χαλάσει όχι μόνον τις σχέσεις ανάμεσα μας, αλλά και τις σχέσεις μας με τη Σοβιετική Ένωση και με το σύντροφο Στάλιν.

Οι μύδροι που αμολούσε ο Ζλάτιτς ενάντια στο Νάκο δεν είχαν τελειωμό. Μπήκε στο θέμα της σιδηροδρομικής γραμμής, στον υδροηλεκτρικό σταθμό της Σελίτα, των πετρελαίων, των ελαιώνων, στις υποχρεώσεις απέναντι στην αγροτιά κλπ, κλπ και παντού έβγαζε το Νάκο σαν άνθρωπο που με αναμμένο δαυλί στο χέρι έβαζε φωτιά στην Αλβανία και μάλιστα ήταν τόσο μεγάλη αυτή η φωτιά που ο καπνός της είχε φτάσει ως το Βελιγράδι και ανησύχησε, λέει, τον Τίτο.

— Μ' αυτό το πνεύμα και κάτω από την επίδραση του Νάκο Σπύρου έχουν ενεργήσει και ενεργούν και οι άλλοι και μπορούμε να πούμε ότι σε σας έχει αποκρυσταλλωθεί πια η αντιγιουγκοσλάβικη γραμμή. Σ' αυτό πρέπει να τεθεί τέρμα για το κοινό καλό.

— Εμμένω στο γεγονός ότι σήμερα μόνο θα ακούσουμε, αλλά ένα πράγμα πρέπει να σας το πούμε, τον αντέκοψα. Το να συμφωνείς ή με ένα, με δέκα ή είκοσι προσανατολισμούς συμπεράσματα κλπ., του κόμματος σας, δεν μπορεί με κανέναν τρόπο να θεωρηθεί ούτε σαν υπέρ, ούτε και σαν αντιγιουγκοσλαβισμός. Δεν πρέπει να μπερδεύεται ο ρόλος αντιγιουγκοσλαβισμός με τις σωστές κριτικές που έγιναν. Κανένας από μας, ούτε ο Νάκο Σπύρου, δεν ξεκινήσαμε ποτέ με την πρόθεση να βλάψουμε τη Γιουγκοσλαβία. Αυτά που μας ανακοινώσατε είναι βαριά ρετσινιά και δεν μπορεί να τη δεχτούμε. Σας παρακαλώ δώστε μας επιχειρήματα, πού έγκειται, σύμφωνα με σας, ο «αντιγιουγκοσλαβισμός»;

— Στον κατάλληλο χρόνο θα σας παραθέσω και λεπτομέρειες, είπε. Αλλά το κυριότερο είναι ότι αυτά που είπα για τον αντιγιουγκοσλαβισμό μιλούν από μόνα τους.

Σώπασε λίγο και πρόσθεσε:

— Εμείς δημιουργήσαμε την πεποίθηση ότι ο Νάκο Σπύρου ανάπτυσσει αυτή την αντιγιουγκοσλάβικη και αντιαλβανική δράση σαν πράχτορας του ιμπεριαλισμού! Αυτός δουλεύει για τις ξένες υπηρεσίες ενάντια στις σοσιαλιστικές μας χώρες.

Τα τελευταία λόγια του Ζλάτιτς μου ήρθαν σαν αστραπή, κι ας συνέβαινε αυτό σε γκαστρωμένο ουρανό απ' όπου δεν περίμενες τίποτε άλλο παρά βροντές κι αστροπελέκια να γέννησει.

— Τι είν' αυτά που λέτε, σύντροφε Ζλάτιτς; Πού τις βασίζετε αυτές τις τόσο μαύρες ρετσινιές ενάντια στο σύντροφο Νάκο Σπύρου! του είπα.

— Εγώ διαβιβάζω τα συμπεράσματα της ηγεσίας μας, επανέλαβε ο Ζλάτιτς. Και, για να κλείνω όλη αυτή την ιστορία, ο σύντροφος Τίτο μου σύστηνε να σας πω να ιδείτε καλά αυτό το ζήτημα, ιδιαίτερα την υπόθεση του Νάκο Σπύρου. Εδώ είναι η αρχή του κακού, κι από δω πρέπει να άρχισει και η θεραπεία. Η επανάσταση τα 'χει αυτά. Και δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι αυτός δεν ενήργησε μόνος του. Είχε και έχει στο Πολιτικό Γραφείο, στην κορυφή της ηγεσίας του Κόμματος σας, συντρόφους που τον υπο-

στηρίζουν και του συμπαραστέκονται. Όλα αυτά πρέπει να τα εξετάσετε καλά. Σας τα είπα αυτά σαν αδέρφια που σας αγαπάμε και παρακολουθούμε με ανησυχία την κατάσταση σας και την κατάσταση του αγαπημένου αλβανικού λαού. Και τώρα τελείωσα.

Ο Κώτσι Τζότζε είχε βάλει τα δυό του χέρια στο κεφάλι, αλλά από τον τρόπο έκφρασης της «μεγάλης ταραχής» του φαίνονταν τέλεια γελοίος. Έμοιαζε με κλόουν κωμικο-τραγωδίας.

— Την ανακοίνωση σας την ακούσαμε, του είπα ρητά και με ηρεμία που έφερε και τον ίδιο το Ζλάτιτς σε αμηχανία. Τα όσα είπατε είναι πάρα πολύ σοβαρά και την απάντηση θα τη δώσουμε στην ηγεσία σας στον κατάλληλο χρόνο. Σήμερα ζητώ μόνο ένα πράγμα: Για την ίδια τη σημασία και το λεπτό χαρακτήρα των προβλημάτων που παραθέσατε, την ανακοίνωση της ηγεσίας σας να μας τη δώσετε γραπτώς.

— Γραπτώς; αναπήδησε ο Ζλάτιτς. Και τι σας χρειάζεται; Εγώ τα είπα σταράτα. Αν θέλετε σας τα επαναλαμβάνω όλα ή τα σημεία που δε σας είναι ξεκάθαρα.

— Όχι! Για μας, μιλώ στον πληθυντικό γιατί πιστεύω πως και ο Κώτσι είναι της ίδιας γνώμης με μένα, το καθετί είναι ξεκάθαρο. Την ανακοίνωση όμως τη θέλουμε γραπτώς, ώστε αργότερα, είτε στην ηγεσία μας, είτε στη δική σας ηγεσία, να μη προκύψει ότι «αυτό το είπαμε έτσι, αλλά εννοήθηκε αλλιώς»· «εδώ φταίει ο σύντροφος Ζλάτιτς, εκεί ο σύντροφος μεταφραστής».

— Μην ανησυχείτε για μένα, είπε, τα παίρνω όλα επάνω μου!

— Όπως και να 'χει, αυτό το απαιτώ από την ηγεσία σας ως Γενικός Γραμματέας του Κομμουνιστικού Κόμματος Αλβανίας. Εσείς, σαν μεσολαβητής, πρέπει να ικανοποιήσετε ή να διαβιβάσετε αυτό το αίτημα.

— Τότε να το εξετάσουμε! «υποχώρησε» ο Ζλάτιτς. Αυτό όμως δε μπορεί να γίνει σήμερα. Εγώ θα ρίξω στό χαρτί αυτά που σας είπα, θα τα στείλω στην ηγεσία του Βελιγραδίου να τα ιδεί και έπειτα εκείνοι ας αποφασίσουν. Εγώ μόνον ανακοινώνω.

Αυτό ήταν σε γενικές γραμμές το περιεχόμενο των συμπερασμάτων της ηγεσίας του ΚΚΓ, που μας παρουσίασαν το Νοέμβρη του 1947 και που στην ιστορία του Κόμματος μας είναι γνωστή σαν «η δεύτερη κατηγορία του Τίτο ενάντια στο Κομμουνιστικό Κόμμα Αλβανίας».

Ο Ζλάτιτς σηκώθηκε να φύγει αλλά άφησε σε μας όλες τις βρωμιές που άδειασε. Πάνω στο φεγιό του του επανέλαβα για άλλη μια φορά ότι περιμένουμε γραπτά όλα όσα μας είπε και μόνο ύστερ' απ' αυτό εμείς θα παρουσιάζαμε στην ηγεσία του Κόμματος μας τα «πορίσματα» της γιουγκοσλάβικης ηγεσίας και θα δίναμε τη γνώμη μας γι' αυτά.

Είναι όμως γεγονός ότι ούτε ανακοίνωση γραπτή μας ήρθε από το Βελιγράδι (ο Τίτο ήξερε πού και γιατί ν' αφήσει ντοκουμέντα), αλλά το χειρότερο είναι ότι σ' αυτές τις στιγμές, μάλιστα και για μήνες ολόκληρους, εμείς δε δώσαμε στον Τίτο και συντροφιά ούτε την απάντηση που τους άξιζε για τις βαθιές εχθρικές, αντιμαρξιστικές και αντιαλβανικές κατηγορίες.

Για το γιατί και πώς συνέβηκε αυτό θα μιλήσω παρακάτω. Εδώ θέλω μόνο να τονίσω ότι η κατηγορία του Τίτο ήταν αρχή και τέλος μιας από τις πιό πρόστυχες και τις πιό μισητές πράξεις που έχουν κάνει ποτέ οι αποστάτες του μαρξισμού-λενινισμού. Αργότερα, και προπαντός στην 11-η Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΑ, το Σεπτέμβρη του 1948, στο 1-ο Συνέδριο του ΚΚΑ, το Νοέμβρη του 1948, κλπ, εμείς, όπως όλα τ' άλλα προβλήματα, θα αναλύαμε λεπτομερειακά και με ωριμότητα και την τιτοϊκή κατηγορία και, στο φως των γεγονότων που επακολούθησαν, θα αποκαλύπταμε καθαρά και ξάστερα την ουσία και τους εχθρικούς και αντιαλβανικούς σκοπούς της.

Χωρίς να χρειαστεί να μπώ σε επιχειρήματα και λεπτομέρειες, το θεωρώ απαραίτητο να τονίσω συνοπτικά το συμπέρασμα μας γι' αυτή την κατηγορία:

Κύριος σκοπός για τον οποίο έκαναν αυτή την κατηγορία ήταν να μετατρέψουν τη χώρα μας σε έβδομη δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας, να την υποτάξουν στις διαταγές του Βελιγραδίου, να τη μετατρέψουν σε αποικία της Γιουγκοσλαβίας και η ανεξαρτησία μας να ήταν τυπική, καλλυμμένη και καμουφλαρισμένη με τις φόρμουλες της αστικής ψευτοανεξαρτησίας. Με την κατηγορία αυτή επιδίωκαν να αποσπάσουν την Αλβανία από το στρατόπεδο του σοσιαλισμού, να την βάλουν σε έχθρα με τη Σοβιετική Ένωση και να παρασύρουν το Κόμμα μας στον αντιμαρξιστικό δρόμο. Για τους γιουγκοσλάβους τροτσκιστές η Αλβανία θα ήταν εκείνο το μικρό κράτος του σοσιαλιστικού στρατοπέδου, όπου αυτοί θα 'καναν το πρώτο πείραμα για την πραγματοποίηση της προδοτικής γραμμής τους ενάντια στο σοσιαλισμό. Αυτοί είχαν δουλέψει από καιρό σ' αυτή την κατεύθυνση, αλλά η αντίσταση του Κόμματος μας δεν είχε σβήσει και απείχε μάλλον πολύ από το σβήσιμο. Το Κόμμα μας είχε μέσα του μεγάλη δύναμη. Γι' αυτό και χρειάστηκε στους γιουγκοσλάβους ηγέτες να δουλέψουν για να σβήσουν αυτή τη δύναμη.

Για να πετύχουν αυτό το σκοπό, πρώτα απ' όλα, σκέφτηκαν να κάμψουν τη θέληση της Κεντρικής μας Επιτροπής και του Γενικού Γραμματέα του Κόμματος, στον οποίο έβλεπαν ένα μεγάλο εμπόδιο. Οι κατάφτυστες κατηγορίες της γιουγκοσλάβικης τροτσκιστικής ηγεσίας ενάντια στην Κεντρική Επιτροπή του Κόμματος μας ήταν πρώτα κατηγορίες όχι ενάντια στο Νάκο Σπύρου, αλλά ενάντια σε μένα, γιατί, ως Γενικός Γραμματέας του Κόμματος, εγώ έβγαινα ο κυριότερος υπεύθυνος για τη «λαθεμένη πολιτική» της Κεντρικής Επιτροπής. Αυτοί γνώριζαν καλά την κατάσταση στο Πολιτικό Γραφείο και στην Κεντρική Επιτροπή του Κόμματος μας, ήταν σε γνώση των αντιθέσεων που υπήρχαν ανάμεσα στα μέλη του Πολιτικού Γραφείου, ιδιαίτερα μεταξύ Νάκο και Κώτσι, καθώς και για την κατάσταση που είχε δημιουργηθεί ανάμεσα σε μένα και τον Κώτσι. Ήξεραν επίσης ότι οι απόψεις του Νάκο, για τις σχέσεις με τη Γιουγκοσλαβία, σ' όλα τα σημεία που ήταν ορθά, συνέπιπταν με τις δικές μου απόψεις. Ήξεραν πολύ καλά ότι ο Νάκο δεν έκανε τίποτε σ' αυτή την κατεύθυνση χωρίς να συμβουλευτεί εμένα και να πάρει την έγκριση μου. Οι Γιουγκοσλάβοι, λοιπόν, είχαν στηρίξει τους υπολογισμούς τους στην κατάσταση που υπήρχε στο Πολιτικό μας Γραφείο, κατάσταση που οφείλονταν, κατά πρώτο λόγο, στις πρόστυχες σκευωρίες τους.

Εδώ βρίσκεται και ο λόγος που, κατά την ανακοίνωση που θα έκανε ο Ζλάτιτς, ζήτησαν να πάρει μέρος και ο Κώτσι Τζότζε. Αυτός ήξερε για την υποστήριξη που είχε από μέρους των Γιουγκοσλάβων, αλλά τώρα του έλεγαν: «Να, τώρα τ' ανοίξαμε τα χαρτιά και μπροστά στον Ενβέρ Χότζια, ήρθε η μέρα σου, πράξε!». Και ο Κώτσι Τζότζε, πρόσωπο από τα πιό σκοτεινά και τα πιο κακόφημα στην ιστορία του Κόμματος μας, θα έπαιρνε τώρα τη ρεβάνς. Για την εφαρμογή του τιτοϊκού σχεδίου αυτός θα έπαιζε πρωτεύοντα αντιαλβανικό και αντικομματικό ρόλο.

Λίγο αργότερα μια σωρεία από στοιχεία, από συγκρούσεις και χτυπήματα θα με έπειθαν καλύτερα για το ποιος ήταν ο Κώτσι Τζότζε, υπέρ ποιανού και από τι θέσεις δούλευε.

Η ρεβάνς των γιουγκοσλάβων πραχτόρων

Ήταν η περίοδος που όλο το Κόμμα και η ηγεσία του και, κατά πρώτο λόγο, το Πολιτικό Γραφείο, θα ανέλυαν με ψυχραιμία και σε βάση αρχών τις γιουγκοσλάβικες κατηγορίες, θα βγάζανε δηλαδή στη φόρα, αρχικά το άδικο και το κάλπικο τους και κατόπιν θα ανακαλύπταμε τα πραγματικά μοτίβα και σκοπούς από τους οποίους ξεκινούσαν οι κεφαλές του Βελιγραδίου. Με αλύγιστο επαναστατικό πνεύμα, αλλά και με μυαλωμένη και προσεχτική ταχτική να απορρίπταμε τη μια μετά την άλλη τις κατηγορίες που ουσιαστικά δεν ήταν τίποτε άλλο παρά κρίκοι μιάς και μόνης αλυσίδας, της αλυσίδας της νέας υποδούλωσης που μας απειλούσε.

Ο χρόνος δεν περίμενε, η δουλειά έπρεπε ν' αρχίσει αμέσως στο Πολιτικό μας Γραφείο. Ωστόσο πριν ακόμα συγκληθεί το Πολιτικό Γραφείο ήξερα ότι με μεγάλη δυσκολία θα προωθούνταν τα πράγματα, μπορούσαν μάλιστα να μας δημιουργηθούν καταστάσεις βαριές και να μπαίναμε σε τυφλό δρόμο.

Στο Πολιτικό Γραφείο συνέχιζε να λείπει η απαιτούμενη ενότητα σκέψης και δράσης, πράγμα που εκδηλώνονταν πιό πολύ στις ατέλειωτες προστριβές Κώτσι-Νάκο. Δεν αξίζει να αναφέρω εδώ τις τόσες και τόσες φαγωμάρες τους για μεγάλα και μικρά προβλήματα, αλλά θέλω να πω ότι σ' όλη αυτή την ανοδική διαδικασία, είχα σχηματίσει τη γνώμη ότι ο Νάκο Σπύρου, ανεξάρτητα από τα ελαττώματα και τις μεγάλες αδυναμίες, είχε φτάσει να στέκεται σε πιό σωστές θέσεις αρχής απ' ό,τι ο Κώτσι Τζότζε. Και πάνω απ' όλα ο Νάκο ήταν πιο δραστήριος στη δουλειά, έπαιρνε μέρος ενεργά στη συζήτηση των προβλημάτων και στη λύση τους, μου ανέφερε συχνά και ήξερε να πιάνει αυτό που ήταν πιό σημαντικό. Ιδιαίτερα σε δυό πλευρές, ή πεδία, ο Νάκο ήταν πολύ δραστήριος και ανοιχτός απέναντι μου: στο οικονομικό πεδίο και σ' αυτό της «κριτικής» ενάντια στους άλλους, προπαντός ενάντια στους τομείς που κάλυπτε ο Κώτσι Τζότζε και οι άνθρωποι που ήταν γνωστοί σαν «δικοί» του.

Όσον αφορά τις συζητήσεις για τα οικονομικά ζητήματα (και δω σημαντική θέση κατείχαν και οι σχέσεις με τη Γιουγκοσλαβία), εγώ άκουα το Νάκο, τον συμβούλευα, τον προσανατόλιζα και γενικά οι γνώμες μας συνέπιπταν. Όσο για την άλλη πλευρά, σχετικά με τις κριτικές ενάντια στον «τομέα» του Κώτσι, εδώ έβλεπα περισσότερο από κάθε αλλού την παλιά αρρώστια του Νάκο: την αρρωστιάρικη φιλοδοξία, την από προσωπικές θέσεις επίθεση και την τάση του να υποτιμά ή να παραμερίζει τον Κώτσι Τζότζε. Είναι αλήθεια ότι, χωρίς να παραβλέπω τα ατέλειωτα σφάλματα του Κώτσι, τις «κριτικές» του Νάκο ενάντια του δεν τις έπαιρνα υπόψη και δεν τις υποστήριζα, το ίδιο όπως έκανα και με τις «κριτικές» του Κώτσι για το Νάκο. Ήταν φως φανάρι ότι και οι δυό ήταν έτοιμοι να βάλουν κάτω ο ένας τον άλλο. Ο Κώτσι Τζότζε από μέρους του, κάθονταν φουσκωμένος και κουρδισμένος, αλλά πάντα «κουμπωμένος» απέναντι μου και απέναντι στο Πολιτικό Γραφείο. Δεν έβαζε σημαντικά προβλήματα ούτε για τους τομείς που κάλυπτε ως οργανωτικός γραμματέας και υπουργός Εσωτερικών που ήταν, τα «φύλαγε» γιατί ήταν «απόρρητα» και στο Πολιτικό Γραφείο έπαιρνε πόζα διαιτητή που ακούει, παρατηρεί και κρατάει σημειώσεις.

Στην πραγματικότητα δεν ήταν καθόλου «αποτραβηγμένος» και «αδρανής» όπως εμφανίζονταν. Δούλευε μάλιστα πολύ, αλλά πισώπλατα, στο σκοτάδι, στη μυστικότητα του Υπουργείου Εσωτερικών και του «τομέα» των στελεχών. «Δραστήριος» στο Πολιτικό Γραφείο έδειχνε μόνο όταν επρόκειτο να κάμει κριτική σε ζητήματα που

σχετίζονταν με τους τομείς που κάλυπτε ο Νάκο και ακόμη πιο «δραστήριος» όταν ήμασταν οι δυό μας, ή όταν με 'παιρνε παράμερα «να σου πω κάτι που μου ανάφεραν τα κανάλια μου για το Νάκο».

Δε μπορώ να πω ότι εκείνη την περίοδο είχα φτάσει να καταλάβω πλέρια ότι ο Κώτσι Τζότζε ήταν πράχτορας της Γιουγκοσλαβίας. Ήξερα καλά (κι αυτό το ήξεραν όλοι), ότι αυτός συναστρέφονταν πολύ με τους Γιουγκοσλάβους· ό,τι δικό τους το απορροφούσε και το εφάρμοζε τυφλά, ήταν διατεθειμένος να υποστήριζει κάθε παραφροσύνη των Γιουγκοσλάβων. Ξέραμε και βλέπαμε επίσης ότι οι Γιουγκοσλάβοι τον είχαν σαν τον πιό ευνοούμενο, τον πιό κοντινό τους, αλλά νομίζαμε ότι αυτό προέρχεται από το γεγονός ότι ο Κώτσι τους έκανε την καρδιά γιατί στέκονταν σούζα μπροστά τους και καθετί που έλεγαν το επιδοκίμαζε. Ξέραμε, προπαντός εγώ, τις συνεχείς προστριβές του Νάκο με τους Γιουγκοσλάβους, τις παντοτινές δυσφορίες του απέναντι στις ενέργειες των απεσταλμένων του Τίτο, και, ουσιαστικά, τις παρατηρήσεις και τις κριτικές του Νάκο έναντι των φίλων τις έβρισκα γενικά σωστές και με βάσεις αρχών. Κι εγώ τις ίδιες παρατηρήσεις είχα απέναντι στους Γιουγκοσλάβους κι από καιρό είχα σχημάτισει τη γνώμη ότι αυτοί δεν ήταν σε σωστό δρόμο.

Στο μεταξύ ο Κώτσι και ο Νάκο είχαν δούλεψει και ξέχωρα είχαν κάμει ο καθένας με το μέρος του «συμπαραστάτες» και «υποστηριχτές» και μάλιστα ως το Πολιτικό Γραφείο. Με τη μεριά του Κώτσι βρίσκονταν πάντα ο Πάντι Κρίστο, ο Κρίστο Θεμέλκο, ενώ με τη μεριά του Νάκο ήταν τρία στοιχεία, τα οποία με τη διεύρυνση που κάναμε στο Πολιτικό Γραφείο το καλοκαίρι του 1946, δεν έγιναν μέλη του, μάλιστα ούτε και αναπληρωματικά μέλη του, αλλά σαν «τρεις σύντροφοι κοντινοί του Πολιτικού Γραφείου». Αυτοί ήταν η Λιρί Μπελισόβα ο Μεχμέτ Σέχου και ο Φαντίλ Πατσράμι. Ο Υσνί Κάπο και ο Γκόγκο Νούσι ήταν δύο νέοι σύντροφοι από τους πιό σταθερούς και τους πιο σοβαρούς που τοποθετήθηκαν στο Πολιτικό Γραφείο το καλοκαίρι του 1946 και που δεν έπεσαν στα βρόχια καμιάς αντίπαλης παράταξης, αλλά έκριναν και αποφαίνονταν με ωριμότητα πάνω στα προβλήματα που υποβάλλονταν προς συζήτηση. Όσο για το Μπεντρί Σπαχίου και τον Τουκ Γιακόβα, αυτοί όπως και προηγούμενα, δεν έπαιζαν κανένα ιδιαίτερο ρόλο, κρατούσαν περισσότερο μια φιλελευθεριστική στάση συνδιαλλαγής. Μπορούσαν να περάσουν και με τη μια και με την άλλη παράταξη, περισσότερο όμως τους άρεσε να μην ήταν ούτε με το Νάκο ούτε με τον Κώτσι, και μάλιστα όπως ομολόγησαν οι ίδιοι στην 8-η και στην 11-η Ολομέλαα της Κεντρικής Επιτροπής «στα χαμένα καθόμασταν στο Πολιτικό Γραφείο». Μ' αυτό ήθελαν να πουν ότι αυτοί έμεναν έξω απ' αυτές τις «διαμάχες» και τα «παρασκήνια».

Αυτή ήταν σε γενικές γραμμές η σύνθεση και η κατάσταση στο Πολιτικό μας Γραφείο τις στιγμές που έπρεπε να ενεργήσουμε σαν ένας άνθρωπος, σε μονολιθική ενότητα για να αντιμετωπίζαμε τον κίνδυνο που μας απειλούσε. Είναι ευνόητο ότι η πυγμή μας σε τέτοια κατάσταση ήταν αδύνατη να κατάφερει καίριο πλήγμα εκεί που χρειάζονταν και με τη δύναμη που έπρεπε. Έλπιζα όμως σε κάτι το ουσιώδες: Είναι αλήθεια, έλεγα με τον εαυτό μου, ότι υπάρχουν μεταξύ αυτών των συντρόφων οι διχόνοιες και οι κάκητες για διάφορα ζητήματα, αλλά τώρα που το Κόμμα και η πατρίδα βρίσκονται μπροστά στις βαριές κατηγορίες που μας έρχονται απ' έξω, αυτοί θα βρουν δυνάμεις για να αφήσουν κατά μέρος τα προσωπικά γινάτια και να ενωθούμε στη μάχη που μας αναμένα. Και στη φωτιά της μάχης θα δυναμώσουμε και την επιθυμητή ενότητα.

Στην ουσία ο συλλογισμός αυτός ήταν πολύ σωστός, η βάση όμως πάνω στην οποία είχα στήριξει αυτό το συλλογισμό ήταν λαθεμένη. Όπως είπα, δεν ήξερα ότι

ανάμεσα στον Κώτσι Τζότζε, Πάντι Κρίστο από τη μιά μεριά και το Νάκο Σπύρου από την άλλη, το πρόβλημα δεν ήταν απλώς για κακιώματα ή για «προσωπικά ζητήματα», αλλά για ζητήματα κατασκοπείας. Αυτοί ήταν παλιοί πράχτορες του Βελιγραδίου. Στην κατηγορία που μας αμόλησαν ο Τίτο και συντροφία είχαν υπολογίσει καλά αυτό το πλεονέκτημα τους που εμείς δεν το ξέραμε και δε γνωρίζαμε τίποτε γι' αυτό. Ήξεραν για τις αντιθέσεις στο Πολιτικό μας Γραφείο γιατί ήταν αυτοί οι ίδιοι που τις είχαν ενσπείρει και υποθάλψει και τις χρησιμοποιούσαν σαν το κυριότερο όπλο που θα τους εξασφάλιζε την επιτυχία στο χτύπημα που θα δίναμε στη γραμμή του Κόμματος μας. Με την ταχτική που χρησιμοποίησαν αυτή τη φορά οι Γιουγκοσλάβοι έλεγαν ανοιχτά στον Κώτσι Τζότζε και τον Πάντι Κρίστο ότι «η πάλη σας ενάντια στο Νάκο και τον Αρχηγό έχει βάσεις, εδώ έχει δάχτυλο ο εχθρός, ο Νάκο Σπόρου παίζει έναν παράξενο ρόλο, ο Ενβέρ Χότζια τον υποστηρίζει απόλυτα, ο δρόμος σας, λοιπόν, είναι τώρα ανοιχτός, απάνω τους, βαράτε». Ο Νάκο στην πραγματικότητα είχε κάνει κάποια μισή στροφή, με πλησίαζε, με συμβουλεύονταν πιό συχνά, δεν υπόκυπτε στις κατευθύνσεις των Γιουγκοσλάβων, στηρίζονταν στους Σοβιετικούς και σ' αυτό είχε δίκιο και τον υποστήριζα κι εγώ.

Ο Κώτσι Τζότζε, στη μάχη αυτή που άρχιζε, είδε το σίγουρο δρόμο που οδηγούσε στην πραγμάτωση του παλιού του ονείρου. Γι' αυτόν ο Νάκο Σπύρου είχε πάρει τέλος και σαν εμπόδιο έμενα μόνον εγώ, που σαν «υποστηριχτής» του Νάκο, σύμφωνα μ' αυτόν και τους Γιουγκοσλάβους, έπρεπε να είχα την ίδια τύχη. Κατ' αυτό τον τρόπο γρήγορα θα ξεσπούσε η φωτιά στο Πολιτικό μας Γραφείο.

Δυό τρεις μέρες μετά την κατηγορία του Ζλάτιτς, ήρθαν «επίσκεψη» στο σπίτι μου ο Κώτσι Τζότζε και ο Πάντι Κρίστο. Από τη στιγμή που μπήκαν κατάλαβα ότι τα είχαν συζητήσει καλά τα πράγματα αναμεταξύ τους. Χωρίς να πούνε ούτε το «καλώς σας βρήκαμε», άρχισαν τα βρισίματα και τις κατηγορίες.

— Ντροπή! Ντροπή μας που αφήσαμε να ζει και να παίζει τόσον καιρό στην κορυφή του Κόμματος ένα τέτοιο στοιχείο!, «παραπονιούνταν» ο Πάντι.

— Φερθήκαμε ήπιοι, τον υπερτιμήσαμε. Μας στράβωνε με τους αριθμούς και τον κριτικισμό του, πρόσθετε ο Τζότζε.

Ήταν ευκολονόητο ότι όλα αυτά έμμεσα στρέφονταν ενάντια μου. Η ατμόσφαιρα έγινε βαριά. Η δήθεν «μεταξύ συντρόφων» συζήτηση μετατρέπονταν απ' αυτούς κάπως σε είδος σύσκεψης του Πολιτικού Γραφείου. Ήμασταν όμως μόνον τρεις, οι άλλοι δεν προσκλήθηκαν. Αυτοί οι δυό επέμεναν να φωνάξουμε μόνο το Νάκο «να τον ενημερώσουμε και να του ζητήσουμε λογαριασμό».

— Καλά, μα δεν πρέπει να βιαζόμαστε, τους είπα. Κατά πρώτο λόγο εμείς πρέπει να συγκεντρώσουμε τα επιχειρήματα μας, να συζητήσουμε με τους συντρόφους και να παρουσιάσουμε στο Πολιτικό Γραφείο τις κατηγορίες του Ζλάτιτς.

— Με ποιους συντρόφους; Μ' αυτούς του Πολιτικού Γραφείου; με ρώτησε ο Κώτσι. Δε συμφωνώ, σύντροφε Αρχηγέ. Η κατηγορία δεν πιάνει μόνον το Νάκο, αλλά όλη τη φατρία του Νάκο.

— Η κατηγορία δεν αφορά μόνο το Νάκο, ούτε μόνο τη «φατρία» του, αλλά κατηγορήθηκε βαριά όλη η γραμμή του Κόμματος και η ηγεσία του. Με κανέναν τρόπο δε μας είναι επιτρεπτό να παραμελήσουμε το Πολιτικό Γραφείο, τους είπα. Πρέπει πρώτα να αναλυθούν και να εξεταστούν όλα τα προβλήματα που τέθηκαν. Εκεί μετά θα διευκρινιστεί και το ζήτημα του Νάκο.

— Με κανέναν τρόπο! πετιέται όλο μένος ο Κώτσι Τζότζε. Δεν είδες πώς είπε ο σύντροφος Ζλάτιτς: «Στην υπόθεση Νάκο Σπύρου βρίσκεται το κακό, από κει πρέπει

να αρχίσουν οι αναλύσεις». Να κάνουμε το Νάκο Σπύρου να ξεκουμπωθεί γιατί αρκετά αλώνισε.

— Σύντροφοι! τους είπα όλο ανησυχία. Εμείς ξέρουμε για τις διχόνοιες και τα δυσάρεστα παρατράγουδα που συχνά μας έχουν συμβεί. Τώρα όμως νομίζω ότι τα προβλήματα που μας τέθηκαν απαιτούν ν' αφήσουμε κατά μέρος τις κακίες, να καλοσκεφτούμε πάνω σ' αυτά που είναι πιό βασικά. Πρέπει ν' απαντήσουμε με επιχειρήματα, στο αν ήταν σωστή ή λαθεμένη η γραμμή και ο προσανατολισμός μας γενικά και απέναντι στη Γιουγκοσλαβία ιδιαίτερα.

— Η αρχή όλου του κακού βρίσκεται στο Νάκο και στους υποστηριχτές του Νάκο. Αυτούς πρέπει να τους καθαρίσουμε. Έτσι ν' αρχίσει η ανάλυση! επέμενε ο Κώτσι Τζότζε.

Με πόνο και πικρία πείστηκα τελικά ότι στην πάλη που είχαμε μπροστά δε θα ενεργούσαμε σε ενότητα. Πολύ περισσότερο ο Κώτσι και ο Πάντι δε μιλούσαν απλώς σαν «αντιπολίτευση» απέναντι στο Νάκο Σπύρου, αλλά το ίδιο σαν να ήταν απεσταλμένοι των Γιουγκοσλάβων. Και στην πραγματικότητα τέτοιοι ήταν. Αν και «εν απουσία» η γιουγκοσλάβικη ηγεσία, μέσω των πραχτόρων της, θα χειρίζονταν όλες τις αναλύσεις που αρχίζαμε.

Κράτησε πολύ η συζήτηση και σαν είδαν την ανένδοτη εναντΐωσή μου ο Τζότζε πέταξε το μανδύα της «ηπιότητας» και έριξε άλλη βόμβα:

— Σύντροφε Αρχηγέ, να εξηγηθούμε επιτέλους. Μην ξεχνάτε ότι εμείς πάντα σας έχουμε κάνει παρατηρήσεις γιατί «πολύ ακούτε τα λόγια του Νάκο». Μην ξεχνάτε ότι εσείς, ωθούμενος από το Νάκο ασφαλώς, επιμένατε στο σχέδιο αυτάρκειας! Θέλετε να συνεχιστεί ακόμα η παλιά γραμμή; Μας κάνετε να απορούμε μ' αυτή την επιμονή σας! Στο κάτω κάτω δεν υπάρχει λόγος να ακούμε και τόσο πολύ τους εχθρούς στο Πολιτικό Γραφείο. Φωνάζουμε τον κυριότερο τους και οι άλλοι πέφτουν μετά απ' αυτόν.

Συνέχισαν και οι δυό τους να δίνουν «επιχειρήματα» και να κάνουν κάθε λογής πιέσεις. Ένιωθα ότι γι' αυτούς τους δυό, η γιουγκοσλάβικη κατηγορία δεν ήταν πια θέμα ανάλυσης και Πολιτικού Γραφείου. Όλα τα είχαν επεξεργαστεί και αποφασίσει από πριν το Βελιγράδι και η γιουγκοσλάβικη πρεσβεία στα Τίρανα. Ύστερα από πολλές λογομαχίες συμφωνήσαμε για κάποιο «συμβιβασμό»: Να μη φωναχτεί ο Νάκο ίσα και στο Πολιτικό Γραφείο κι εκεί να του τα κοπανούσαν όλα, αλλά να τον ενημερώναμε από πριν για όσα μας ανακοίνωσε ο Ζλάτιτς και μετά να αρχίσουμε τις συζητήσεις. Τώρα που πείστηκα ότι ο Κώτσι και ο Πάντι θα ήταν υπέρ των γιουγκοσλάβικων θέσεων, η στάση που θα κρατούσε ο Νάκο Σπύρου έπαιρνε ιδιαίτερη σημασία.

Περί τα μέσα του Νοέμβρη τον φωνάξαμε (ήμουν εγώ, ο Κώτσι Τζότζε και ο Πάντι Κρίστο) και του κάναμε γνωστές τις κατηγορίες του Ζλάτιτς σχετικά με τον «αντιγιουγκοσλαβισμό», για «το ρόλο του στην οικονομία», αλλά χωρίς να του αναφέρουμε την κατηγορία για «πράχτορας του ιμπεριαλισμού».Ο Νάκο μας άκουε με αγέροχο ύφος, άναψε με την ησυχία του ένα τσιγάρο (συνήθως μ' αυτό που τέλειωνε άναβε τ' άλλο κατά σειρά) και όταν τελειώσαμε, προς έκπληξη μου, αφού αμόλησε μια τουλούπα καπνού, είπε:

— Έτσι, ε; Και σεις ανησυχήσατε;! Μέσα σε δυό βδομάδες εγώ σας κάνω όλη την Αλβανία φιλογιουγκοσλάβικη!

Μέσα στα 7-8 χρόνια που τον γνώριζα, τόσες και τόσες φορές θύμωνα και απογοητευόμουν απ' αυτόν (όπως και χαιρόμουν από τις καλές του πράξεις). Τόσες και τόσες φορές, παράλληλα με τα καλά λόγια, του είχα κάνει αυστηρές παρατηρήσεις και κριτική, αλλά η ταραχή και η απογοήτευση που έπαθα ύστερα απ' αυτή την αλόκοτη

φράση, ήταν από τις μεγαλύτερες.

— Πώς τολμάς να μιλάς έτσι; του είπα χωρίς να συγκρατηθώ. Τι είναι κατά τη γνώμη σου αυτή η Αλβανία που εσύ μέσα σε δύο βδομάδες μας την κάνεις «φυλογίου-γκοσλάβικη» ή «αντιγιουγκοσλάβικη»;! Και ποιος είσαι η αφεντιά σου που μπορείς να κάνεις τέτοια θαύματα;!

Έπεσε ωστόσο σε αμηχανία. Τα μάτια του Κώτσι και του Πάντι έλαμψαν από ικανοποίηση και περίμεναν να ξεσπάσει ο καυγάς.

— Με συγχωρείτε! είπε ο Νάκο που είχε συνέλθει πιά. Ίσως έκαμα λάθος. Αλλά, πώς να σας το πω, στη δουλειά μου δεν υπήρξε τίποτε το αντιγιουγκοσλάβικο. Στους τομείς που ευθύνομαι έχω ενεργήσει σύμφωνα με τη γραμμή του Κόμματος. Δεν είχα σκοπό να χαλάσουν οι σχέσεις με τους γιουγκοσλάβους συντρόφους, αλλά έχω κάνει μόνο παρατηρήσεις ή κριτική για όσα δε μου φάνηκαν σωστά. Εσείς δε μου φέρατε αντίρρηση.

— Πώς δε σου φέραμε αντίρρηση! πετιέται ο Κώτσι Τζότζε. Εμείς πελεκηθήκαμε μαζί!

— Δεν πρόκειται εδώ για τις φαγωμάρες μας! του είπε ψύχραιμα ο Νάκο και κάρφωσε το βλέμμα του πάνω στον Κώτσι Τζότζε. Άλλα ήταν εκείνα και εντελώς διαφορετικές είναι οι κατηγορίες που εγείρονται τώρα.

— Σ' αυτό αποσκοπούσαν, τον αποπήρε ο Κώτσι. Έβλεπα τι πάστα ήσουν γι' αυτό και σου εναντιωνόμουν.

— Αν πρόκειται εδώ για τις εναντιώσεις σου απέναντι μου και τις δικές μου απέναντι σου, αυτό θα ήθελε μια ολόκληρη ανάλυση, του είπε ο Νάκο ήρεμα και με βλέμμα που έκαμε τον Κώτσι να πανιάσει και να τα χάση για μια στιγμή. Αυτό το έχει ζητήσει μερικές φορές και ο σύντροφος Ενβέρ.

— Όχι μπρε Νάκο, να πιαστούμε απ' αυτό που λέμε τώρα, του απάντησε ο Κώτσι Τζότζε δευλά και μαλακά, σαν να τον παρακαλούσε. Για μια στιγμή έπεσαν τα φτερά των δύο εξαγριωμένων πετεινών.

— Αυτό που ειπώθηκε δεν αφορά μόνο εμένα, τον απέκρουσε ο Νάκο.

— Ο σύντροφος Ζλάτιτς έτσι είπε κι εμείς γι' αυτό σε φωνάξαμε να σου τα πούμε και να σε βοηθήσουμε, του είπε ο Κώτσι Τζότζε σαν όλως «τυχαία».

Η «υποχώρηση» των δύο μερών, ιδιαίτερα του Κώτσι Τζότζε που λίγα λεπτά πριν έκοβε το σπαθί του, απόδειχνε και μια φορά, με μεγαλύτερη όμως δύναμη τώρα, ότι μεταξύ Κώτσι και Νάκο υπήρχε κάτι κρυφό, κάποια ενοχή, ένα αίνιγμα (για μένα), που φόβιζε και τους δυο, και μάλιστα τους αφόπλιζε εντελώς. Από χρόνια ήξερα ότι υπήρχε κάτι τέτοιο, ότι εκεί ήταν η άκρη του μίτου, αλλά τόσο πολύ φοβόντουσαν που αμέσως υποχωρούσαν και έρχονταν σε «συναλίκι» στιγμής, για να συνεχίσουν και πάλι τις ατέλειωτες φαγωμάρες τους. Ίσως η νέα κατάσταση που είχε δημιουργηθεί θα τα έβγαζε επιτέλους όλα στη φόρα.

Συνεχίσαμε έτσι μερικές ώρες και, ύστερα απ' αυτό, αφέθηκε το πρόβλημα να υποβληθεί την άλλη μέρα για εξέταση στο Πολιτικό γραφείο. Συμβουλέψαμε το Νάκο ώστε ήρεμα, χωρίς πάθη και απροκατάληπτα, να έκθεση εκεί τις απόψεις και τα επιχειρήματά του για το ζήτημα του σχεδίου, όπως θα κάναμε και μεις οι άλλοι. Μου φάνηκε ότι έτσι η υπόθεση έπαιρνε σωστό δρόμο. Πίστευα ότι ο Νάκο θα ήξερε να υπερασπίσει τη σωστή γραμμή που είχαμε ακολουθήσει· εγώ θα τον υποστήριζα κι αυτό θα έκανε το Πολιτικό Γραφείο να προσανατολιστεί σωστά και να κρίνει με ωριμότητα.

Μια τέτοια όμως πορεία των πραγμάτων δε συνέφερε στον Κώτσι Τζότζε, τον Πάντι Κρίστο και συντροφία. Εάν θα 'ρχιζε η ανάλυση των κυριότερων προβλημάτων

αυτοί μπορεί να 'χαναν το παιγνίδι. Γι' αυτό, μόλις άρχισε η σύσκεψη του Πολιτικού Γραφείου και αμέσως μετά την υποβολή από μένα σε αδρές γραμμές της γιουγκοσλάβικης κατηγορίας, σηκώθηκε ο Κώτσι Τζότζε και είπε:

— Ένα πράγμα παρέλειψε ο σύντροφος Αρχηγός! Ο Νάκο Σπύρου δεν κατηγορείται ότι διαστρέβλωσε τον προσανατολισμό της οικονομίας επειδή δεν ήξερε. Όχι, ο Νάκο Σπύρου έκαμε αυτό σαν πράχτορας του ιμπεριαλισμού! Σ' αυτή την κατεύθυνση θα κάνουμε την ανάλυση και θα τον ακούσουμε.

Ο Νάκο πάνιασε. Για πρώτη φορά είδα αυτόν τον παρορμητικό τύπο που δεν του σιγούσαν τα χέρια, να καθηλώνεται και να μαργώνει ολάκερος. Βρέθηκα και εγώ σε δύσκολη θέση και τα λόγια που αμόλησε ο Κώτσι με αιφνιδίασαν, γιατί είχαμε αποφασίσει να μη κάνουμε προς το παρόν λόγο για το μέρος εκείνο της γιουγκοσλάβικης κατηγορίας κατά του Νάκο, σαν πράχτορα του ιμπεριαλισμού.

— Το πρόβλημα είναι πολύ σοβαρό! είπε ο Νάκο. Εξαιρετικά σοβαρό. Είναι κάτι παραπάνω από πρόβλημα, είναι κατηγορία. Όλο είναι βαρύ και ανεπάντεχο για μένα. Όπως και να 'ναι θα πω το λόγο μου.

— Σ' ακούμε, του λέει ο Κώτσι.

— Όχι, θα προετοιμαστώ και θ' απαντήσω, είπε ο Νάκο.

— Τι θα προετοιμάσεις; τον ρώτησε ο Πάντι όλο απειλή. Αυτά που έχεις μαγειρέψει από χρόνια τώρα βγάλ' τα εδώ και θα κρίνουμε εμείς, το Πολιτικό Γραφείο.

— Θέλω τουλάχιστον πέντε μέρες να προετοιμαστώ, επέμεινε ο Νάκο.

— Γιατί να προετοιμαστείς; Για να καλύψεις τα ίχνη; Εμείς όμως δε σ' αφήνουμε να τα σκεπάσεις γιατί μεταβιάς σου τα ανακαλύψαμε. Ανήκει άλλωστε στους γιουγκοσλάβους συντρόφους ο έπαινος που βγήκαν τ' άπλυτα σου στη φόρα, έδινε και έπαιρνε ο Κώτσι. Για μένανε, από kocienca[1] (είχε καιρό που, για να φανεί καταρτισμένος θεωρητικά, χρησιμοποιούσε ξένες λέξεις, σακατεμένες, φυσικά, και κωτσιποιημένες σε τέτοιο τρόπο που γίνονταν γελοίος. Βαριά όμως η ατμόσφαιρα να επιτρέψει έστω και μια στάλα μειδίαμα), εσύ τέτοιος ήσουνα από καιρό —συνέχιζε να του λέει ο Κώτσι— αλλά τι να κάμου των αλλουνών, που σ' ακούνε σαν να 'σουνα ο απόστολος Παύλος! Ο Γενικός Γραμματέας θα ιδεί και μόνος του πού βρίσκονται οι ευθύνες σου και οι ευθύνες οι δικές μας για την αντιγιουγκοσλάβισή σου... Με λίγα λόγια — είπε ο Τζότζε τελειώνοντας — προτείνω σ' αυτό το Πολιτικό Γραφείο την υπόθεση Νάκο Σπύρου να τη γλέπαμε όχι αργότερα από ης 8 αύριο βράδυ. Η αίτηση του Νάκο για παραπέρα σπρώξιμο είναι ένα βρόχι και μια απόπειρα να μας ρίξει στάχτη στα μάτια και να μας δημιουργήσει βαριές καταστάσεις.

— Παρακαλώ τους συντρόφους να σκεφτούν και να με αντιληφτούν, είπε πάλι ο Νάκο. Χωρίς να προετοιμαστώ δεν είμαι σε θέση να τα πω έτσι όπως πρέπει να τα πω.

— Σύντροφε Κώτσι, μη βιάζεσαι ούτε στα λόγια ούτε και στα «τελεσίγραφα» για το πότε πρέπει να συνέλθει το Πολιηκό Γραφείο, παρέμβηκα εγώ. Εδώ είμαστε, θα αποφασίσουμε όπως είναι ορθότερο να γίνει. Εδώ εσύ έριξες επί τραπέζης μια από ης κατηγορίες της γιουγκοσλάβικης ηγεσίας, που μας τη διαβίβασε ο Ζλάτης, και μόνον αυτή για το Νάκο, ενώ ο Ζλάτης μας παράθεσε τα συμπεράσματα του Τίτο και συντροφιά για όλη τη γραμμή μας, γι' αυτό και από δω πρέπει ν' αρχίσει η ανάλυση και η συζήτηση του θέματος στο Πολιηκό Γραφείο και πρέπει, σχεηκά μ' αυτό, να σκεφτούν και να προετοιμαστούν όλοι οι σύντροφοι του Πολιηκού Γραφείου. Ο Νάκο πρέπει, φυσικά, να σκεφτεί πιο βαθιά και να προετοιμαστεί καλύτερα, αλλά —απευθύνθηκα στο Νάκο— δεν είν' ανάγκη να 'χεις πέντε μέρες στη διάθεση σου.

1. Παραποίηση της λέξης coscienza (συνείδηση, διαίσθηση). (Σημ. Σύντ.)

Ακολούθησε μια σιωπή και έπειτα από λίγο ο Νάκο σήκωσε το κεφάλι και ρώτησε. Βάλατε σε γνώση τη σοβιετική πρεσβεία γι' αυτή την ανάλυση;

— Τι είν' αυτή η σοβιετική πρεσβεία τώρα! πετιέται ο Κώτζι Τζότζε. Και τι είναι αυτά που μας λες. Εμείς είμαστε Κόμμα, είμαστε ηγεσία, δεν παίρνουμε γραμμή από τη σοβιετική πρεσβεία.

— Όχι, δε λέω να πάρουμε γραμμή από τη σοβιετική πρεσβεία, ούτε από τη γιουγκοσλάβικη, αλλά να συμβουλευτούμε, είπε ο Νάκο κατάχλωμος.

— Νάκο, επέμβηκα εγώ, εμείς ακόμα δεν κάναμε την ανάλυση και δε συμβουλευτήκαμε σαν Πολιτικό Γραφείο...

— Ξέρουμε μόνοι μας ποιόν θα συμβουλευτούμε και δε θα μας μάθεις εσύ! του είπε ο Κώτσι. Αρκετά αλώνισες ασύδοτα. Τώρα να δώκεις λογαριασμό. Να δώκεις στο ακέριο.

Σιώπησε λίγο και μετά, σα να 'χε κάμει κάποια μεγάλη ανακάλυψη, απευθύνθηκε σε μας:

— Εγώ λέω να εξετάσουμε βαθιά τα λόγια αυτού του στοιχείου «συμβουλευτήκατε τη σοβιετική πρεσβεία». Πολλά πράγματα κρύβονται στο πλαίσιο αυτής της ανάλυσης που κάνουμε. Σύμφωνα μ' αυτά τα λόγια του, ο Νάκο νομίζει ότι αν θα ειδοποιήσουμε τη σοβιετική πρεσβεία αυτή μπορεί να πάρει υπό την προστασία της το Νάκο και να μας πει «μη του κάνετε τίποτε». Ας βάλουμε ότι εμείς θα κάνουμε όπως μας πούνε αυτοί της σοβιετικής πρεσβείας. Τι θα προκύψει; Θα μπουν σε έχθρα δυο μεγάλα αδερφό κόμματα, το γιουγκοσλάβικο ένδοξο κόμμα με το Βε-ΚΑ-Πε.[1] Να πού θέλει να μας μπάσει ο Νάκο Σπύρου με τις πρόστυχες πανουργίες του! φώναξε ο Κώτσι. Να και ο αντισοβιετισμός του!

— Πώς, πώς; ρώτησε ο Νάκο με σβησμένη φωνή αλλά και κάπως ειρωνικά: Κι αντισοβιετικό με βγάζεις;

— Σε βγάζω και σε παραβγάζω. Αντιγιουγκοσλάβο, αντισοβιετικό, αντιαλβανό και ό,τι θέλεις άλλο. Τέτοιος είσαι. Δώσε λογαριασμό, φώναξε ο Κώτσι, ενώ ο Πάντι Κρίστο κουνώντας το κεφάλι επιδοκίμαζε τα «πολιτικά» τερτίπια του υπουργού Εσωτερικών.

Είδα ότι τα πράγματα είχαν παρατραβηχτεί και δύσκολα θα ήταν να αντιμετωπιστούν σωστά. Το συνωμοτικό μυαλό του Κώτσι Τζότζε ήταν έτοιμο να κατεβάσει οποιαδήποτε σκευωρία και να κάμει γεγονός το απίθανο.

Αυτός σκέφτηκε ότι είχε έρθει ο καιρός που δεν αποφάσιζε πια ούτε το Πολιτικό Γραφείο ούτε ο γραμματέας. Είχε πάρει ο «στρατηγός» τον κόπανο στο χέρι. Αποφασίσαμε να συνεχίσουμε την άλλη μέρα στις 8 (20) το βράδυ.

Προτού κλείσω τη σύσκεψη πρόσθεσα:

— Στην επόμενη σύσκεψη δε θα επιτρέψω ομιλίες σε τέτοιο τόνο και να είμαστε ξεκάθαροι, θα κάνουμε ανάλυση της γραμμής και της δουλειάς μας και μέσα σ' αυτό το πλαίσιο θα συζητήσουμε και γιατί και πόσο ευθύνεται ο σύντροφος Νάκο, αλλά όχι μόνο σε σχέση με την κατηγορία που έκαμε ο Ζλάτιτς και που την ήγειρε εδώ ο Κώτσι ενάντια στο άτομο του Νάκο.

Αφού τελειώσαμε, πλησιάζω τον Κώτσι και του λέω:

— Πολύ φουριόζικα το πήρες. Βιάστηκες. Το πρόβλημα έπρεπε να τεθεί καί εξεταστεί πιο ήρεμα και πιο ψύχραιμα.

— Αα, Ενβέρ, εδώ προσπαθούμε να φωτίσουμε τους άλλους... τους εχθρούς, και

1. ΒΚΠ (μπ) - Κομμουνιστικό Κόμμα (μπολσεβίκικο) της Σοβιετικής Ένωσης.

δεν μπορούμε να κατατοπιστούμε οι ίδιοι! Σου τα έχω πει όλο αυτό τον καιρό: σαν πολύ τον υποστηρίζεις το Νάκο Σπύρου! Μη τον υποστηρίζεις άλλο, πολύ σε παρακαλώ!

— Δεν υποστηρίζω το Νάκο, υποστηρίζω αυτό που μου φαίνεται σωστό, του είπα.

Κι έτσι χωριστήκαμε, για να ιδωθούμε πάλι την αύριο, ή καλύτερα να λέω, το βράδυ, γιατί κόντευε να ξημερώσει η 20 Νοέμβρη 1947.

Για να μου κολλήσει ύπνος, ούτε λόγος να γίνεται. Πείστηκα ότι όχι μόνο τώρα τα προβλήματα κυλούσαν στον πιο λαθεμένο και τον πιο στραβό δρόμο, αλλά και καθαρά από την άποψη των πιο στοιχειωδών κανόνων της εσωκομματικής ζωής, η πρακτική που ακολουθήθηκε δεν ήταν σωστή. Σκεφτόμουν ότι τώρα σημασία έχει η στάση του Νάκο Σπύρου. Πίστευα ότι στην ουσία για το πρόβλημα που εγείρονταν δεν είχε λάθη, πίστευα ότι οι συγκρούσεις του με τους Γιουγκοσλάβους στην προκειμένη περίπτωση ήταν δικαιολογημένες, αναπόφευχτες. Κατά πόσο όμως και πώς θα σταθεί;!

Δε μου άρεσε καθόλου ο απότομος ερεθισμός του όταν του είπαμε τι μας είχαν σερβίρει οι Γιουγκοσλάβοι ενάντια στο Κόμμα και ενάντια σ' αυτόν ιδιαίτερα. Δε μου άρεσε επίσης ούτε η ζαλάδα και η αμηχανία που τον κυρίεψαν αργότερα, ούτε και το γεγονός που ζήτησε τις 5 μέρες να προετοιμαστεί Ουσιαστικά ήμουν της γνώμης να προετοιμαστεί όχι σε 5 μέρες, μα και περισσότερες αν χρειάζονταν, αλλά ο τρόπος σαν με παρακάλια, σαν για έλεος, δε μου άρεσε. Γνώριζα τον ευέξαπτο χαρακτήρα του, πράγμα που τον έκανε πολλές φορές να αμολάει δηκτικά λόγια. Τα ελαττώματα αυτά, ιδιαίτερα σε κείνες τις δύσκολες στιγμές, δε χρειάζονταν.

Κόντευε μεσημέρι όταν χτύπησε τη πόρτα και μπήκε μέσα ο Νάκο Σπύρου. Ήταν ταραγμένος, καταπεσμένος, κατεξαντλημένος απ' όλα.

— Ήθελα να σας παρακαλέσω και μια φορά ακόμα, μου είπε. Αντυληφτείτε τη βαριά για μένα κατάσταση. Ασκήστε την επιρροή σας να μου δοθούν 5 μέρες χρόνος.

— 'Ακου Νάκο, του είπα. Μαζί περάσαμε καιρούς και στιγμές από τους πιο δύσκολους. Περάσαμε στιγμές όταν είχαμε μπροστά μας τον εχθρό και ξέραμε πώς να τον αντιμετωπίσουμε, περάσαμε όμως και στιγμές όταν είχαμε τον εχθρό ανάμεσα μας και δεν ήταν εύκολο να τον επισημάνεις και να τον χτυπήσεις.

— Και σεις σκέφτεστε για μένα ότι είμαι εχθρός; μου είπε αφήνοντας τα χέρια του να πέσουν.

— Όχι, ούτε λέω ούτε είχα πει ποτέ τέτοιο πράγμα. Αυτά είναι λόγια, είναι μια κατηγορία που μας έρχεται από κάποιον άλλο, από ένα άλλο κόμμα. Ανοιχτά σου ειπώθηκαν. Ωραία, και τώρα μήπως πρέπει να κλάψεις; Όχι, αυτό δε σου ταιριάζει, δεν ταιριάζει σε κομμουνιστή. Πρέπει να το πετάξεις πέρα. Εσύ δώσε τη γνώμη σου, τα επιχειρήματα σου.

— Γι' αυτό ήρθα, δώστε μου χρόνο να προετοιμαστώ!

— Αυτό δεν το αποφασίζω εγώ, του είπα. Το αποφάσισε το Πολιτικό Γραφείο. Ακου Νάκο, και τι σου χρειάζονται οι 5 μέρες, ανάμεσα σε συντρόφους είμαστε, τα πράγματα να τα πούμε όπως έχουν. Η μόνη βοήθεια που μπορώ να σου δώσω σ' αυτή την περίπτωση, του είπα, είναι: Μίλα ανοιχτά και αλικρινά. Ήρθε, Νάκο, η μέρα να ριχτούν στο τραπέζι όλα όσα έχουν μείνει κρυφά και από χρόνια σκεπασμένα. Ήρθε η στιγμή ν' απαντήσουμε, όχι μόνον εσύ αλλά όλοι μας, στα ερωτήματα που πάντα έχω θέσει: Τι κατάσταση είν' αυτή, γιατί συμβαίνει, είναι μήπως σωστό αυτό, πού βρίσκονται τα λάθη, τι πρέπει να κάνουμε;! Τώρα στο σκαμνί του «κατηγορούμενου» είσαι κα-

θισμένος εσύ. Ωστόσο οι κριτικές δεν είναι μονάχα για σένα. Επεκτείνονται πιο βαθιά και πιό πλατιά. Σ' αυτές που επιρρίπτονται σε σένα να δώσεις απάντηση με ψυχραιμία και με κουράγιο, χαρίσματα που, πιστεύω, δε σου λείπουν. Και έτσι εμείς, το Κόμμα, η Κεντρική Επιτροπή, θα είμαστε σε θέση να κρίνουμε σωστά και να δώσουμε τις απαντήσεις που αρμόζουν στις κατηγορίες.

— Χρειάζομαι χρόνο να τα προετοιμάσω, να τα αναθυμηθώ και να τα ταχτοποιήσω όλα αυτά.

— Αυτό, σου είπα, δεν εξαρτάται από μένα και εσύ ήσουν μόνος σου στη σύσκεψη. Αλλά όχι όλα θα τελειώσουν απόψε. Ας αρχίσουμε με την ανάλυση και τα πράγματα μετά θα ξεκαθαρίζονται το ένα μετά το άλλο. Και εκεί ας βγει αν είσαι εσύ, εγώ, ο Κώτσι ή οποιοσδήποτε άλλος που έχει ή δεν έχει σφάλμα. Αυτό μπορώ να σου πω.

— Θα προσπαθήσω, είπε και έφυγε.

Σκεφτόμουν ότι σ' αυτή τη βαριά κατάσταση, η αντίσταση του Νάκο, το άνοιγμα όλων των δεφτεριών, το βγάλσιμο στη φόρα ό,τι υπήρχε, θα ήταν ίσως ένας από τους κυριότερους και τους πιό σίγουρους δρόμους σωτηρίας. Και εδώ δεν επρόκειτο για το Νάκο, για μένα ή οποιονδήποτε άλλον. Από την αντίσταση μας, από την ανοιχτή, την ευλικρινή ανάλυση των πραγμάτων θα αποκαλύπτονταν όλα. Νόμιζα ότι έτσι θα έβγαινε η αλήθεια και το Κόμμα και ο λαός θα σώζονταν από τον επικρεμάμενο κίνδυνο...

Ακριβώς όμως τότε που νόμιζα ότι είχε έρθει ο καιρός και είχαν ωριμάσει οι συνθήκες να κάναμε αυτό που ήταν να γίνει από καιρό, να κάναμε αυτό που δεν μ' άφησαν να κάνουμε το 1946, άνοιγει με φούρια η πόρτα και μέσα μπαίνει ο Κώτσι Τζότζε:

— Σου το έχω πα, φώναξε, αυτός είναι εχθρός, πρόστυχος. Τίναξε τα μυαλά του στον αέρα και πάει σαν το σκυλί. Τώρα τ' απόδειξε ότι ήταν εχθρός και μάλιστα δανός εχθρός!

— Ποιος; τον ρώτησα. Τι συμβαίνει;

— Ο Νάκο Σπύρου αυτοκτόνησε. Τέλειωσε έτσι όπως του άξιζε!

Μιλούσε με τέτοιο θυμό που δεν ήταν δύσκολο να διακρίνεις ότι διέπονταν από μια μεγάλη, ενδόμυχη χαρά. Είχε εξαφανιστεί, λοιπόν, από τη σκηνή των συνωμοτών το μόνο εμπόδιο για να στρέψουν τώρα τα βέλη τους ενάντια μου.

Για το Κώτσι αυτό σήμαινε ένα μεγάλο βήμα παραπέρα στην πραγματοποίηση του τελικού του σκοπού. Η αυτοκτονία του Νάκο Σπύρου με συγκλόνισε βαθιά και είχα λόγους γι' αυτό. Αφού θεωρούσε αθώο τον εαυτό του, δεν υπήρχε λόγος να αυτοκτονήσει. Ήταν ο κυριότερος υπεύθυνος για τα οικονομικά προβλήματα και, αφού πίστευε ότι η γουγκοσλάβικη γραμμή στην οικονομία ήταν εσφαλμένη, τότε να σηκώνονταν να υπεράσπισει τη δική μας γραμμή που ο ίδιος τη θεωρούσε σωστή και αφού ήξερε καλά ότι είχε και την απόλυτη συμπαράσταση και υποστήριξη μου. Δεν έκαμε αυτό. Ήταν από φόβο; Ή μήπως τίποτε άλλο; Πολύ περισσότερο μ' έκανε να σκεφτώ βαθιά η φράση του «Μέσα σε 15 μέρες κάνω την Αλβανία φιλογιουγκοσλάβικη». Βλέποντας την με ψυχραιμία, αυτή η «φράση» με 'καμε να σκεφτώ μήπως μέχρι τώρα ο Νάκο με τις κριτικές που έκανε (και που ουσιαστικά ήταν σωστές), ξεκινούσε από αντιγιουγκοσλάβικη βάση; Μου γεννήθηκε το ερώτημα μήπως αυτός είχε πιαστεί από τα λάθη και τις εσφαλμένες θέσεις των Γιουγκοσλάβων, χρησιμοποιώντας αυτές για καθορισμένους σκοπούς και επιδιώξεις, όχι βέβαια κομματικούς.

Ο Νάκο Σπύρου θα βοηθούσε πολύ το Κόμμα αν θα αποκάλυπτε τα παρασκήνια των τιτοϊκών και το ρόλο του Κώτσι Τζότζε. Μαζί μ' αυτά θα αποκάλυπτε και τα σφάλματα του, αλλά βρισκόμενος σ' αυτό το σταυροδρόμι, δεν είχε το κουράγιο.

Έβαλε το «όνομα» του πάνω από τα συμφέροντα του Κόμματος και αυτοκτόνησε.

Θα περνούσαν μόνο λίγοι μήνες και θα 'βγαινε όλη η αλήθεια. Ο Νάκο Σπύρου είχε αντιταχτεί στους Γιουγκοσλάβους επειδή αυτοί άφησαν στη λάσπη τον άνθρωπο τους του Μπεράτι και αντί αυτού προτίμησαν τον Κώτσι Τζότζε. Τότε ο Νάκο έστρεψε το βλέμμα του προς μια άλλη κατεύθυνση, προς μια άλλη «δύναμη» μεγαλύτερη από τη γιουγκοσλάβικη. Συνδέθηκε με τους Σοβιετικούς. Αυτούς τους δεσμούς του εμείς τους βλέπαμε σαν κάτι το ορθό και κανονικό, προς όφελος της υπόθεσης μας και του σοσιαλισμού, ο Νάκο όμως δεν τα 'βλεπε έτσι τα πράγματα· αυτός δεν είχε συνδεθεί μόνο από αισθήματα σεβασμού και αγάπης. Την προσέγγιση με τους Σοβυζτικούς την έβλεπε σαν μέσο, σαν δρόμο για να επιβληθεί στους άλλους, ιδιαίτερα στον Κώτσι και τον παραγκωνίσει για να του πάρει τη θέση. Τι ρόλο παίζανε οι Σοβιετικοί (λέω για τους υπάλληλους της σοβιετικής πρεσβείας στα Τίρανα και τους απαράτσικους κατώτερης ή μεσαίας βαθμίδας στη Μόσχα, με τους οποίους είχε επαφές ο Νάκο), στην υπόθαλψη των φιλοδοξιών του Νάκο, αυτό δεν το ξέρω. Ξέρω μόνον ότι, προπαντός οι σοβιετικοί σύμβουλοι στα Τίρανα και οι ειδικοί, αγαπούσαν και εντελώς ανοιχτά εξέφραζαν την προτίμηση τους για το Νάκο Σπύρου, ακούγανε το λόγο του, όπως κι αυτός άκουγε τον δικό τους λόγο. Γεγονός όμως είναι ότι ποτέ από μέρος των σοβιετικών συντρόφων δεν είχαμε επεμβάσεις να ευνοηθεί ο Νάκο Σπύρου. Μετά την αυτοκτονία του, ένας σύντροφος από τη σοβιετική πρεσβεία, ονόματι Γκαγκάρινωφ, μας ενημέρωσε προφορικά πως ο Νάκο Σπύρου είχε στείλει ένα γράμμα στο οποίο έλεγε ότι «ύστερα από ης βαριές κατηγορίες που μου κάνει η γιουγκοσλάβικη ηγεσία, αναγκάζομαι να αυτοκτονήσω...». Τόσο μας είπαν. Οι σοβιετικοί σύμβουλοι, προπαντός ο κυριότερος σοβιετικός σύμβουλος για τα οικονομικά, ο Τρόιτσκι, τον κλάψανε το Νάκο και δεν έκρυψαν τη λύπη τους, αλλά πριν απ' αυτή την πράξη, ή για να την ανατρέψουν, καμιά ενέργεια δεν ανέλαβαν. Πιστεύω ότι δεν ήξεραν τίποτε τι συνέβαινε, ή σε περίπτωση που κάποιος από τους ανθρώπους του Νάκο τους ειδοποίησε, οι Σοβιετικοί δεν το βρήκαν λογικό να αναμιχτούν σ' αυτή την υπόθεση. Ίσως όχι άσκοπα ο Νάκο είπε στο Πολιτικό Γραφείο «συμβουλευτήκατε άραγε τη σοβιετική πρεσβεία γι' αυτή την ανάλυση» και γι' αυτό ζήτησε 5 μέρες να προετοιμαστεί, ή καλύτερα να λέμε, να δώσει στη Μόσχα το σήμα «S.O.S! Σώστε με!».

Ωστόσο θα αποδείχνονταν αργότερα ότι η άλλη πλευρά, οι Γιουγκοσλάβοι, ενήργησαν εσπευσμένα και ήταν αυτοί που οδήγησαν το Νάκο Σπύρου στην ποταπή αυτή και ασυγχώρητη πράξη του. Με επισήμανση του Κώτσι Τζότζε ότι ο Νάκο Σπύρου μπορεί να ανοίξει στο Πολιηκό Γραφείο όλα τα νήματα της συνωμοσίας που είχε την αρχή της στο Μπεράτι και συνέχιζε να δρα, οι Γιουγκοσλάβοι έβγαλαν μπροστά στο Νάκο τα ντοκουμέντα κατασκοπείας, στα οποία ο ίδιος εκφράζονταν ενάντια στο Κόμμα μας και ενάντια μου. Ο Νάκο, μπροστά στη βαριά κατάσταση που βρίσκονταν, κρίνοντας σαν μικροαστός, σκέφτηκε ότι θα έχανε και την υποστήριξη μου, και βρέθηκε σε αδιέξοδο.

Το τέλος του ήταν το οριστικό καπάκωμα και στο μοναδικό δρόμο που είχε μείνει να βγαίναμε από την κατάσταση που μας είχαν δημιουργήσει οι Γιουγκοσλάβοι. Αυτός πήρε μαζί του στον τάφο το μυστικό της σκαρωμένης συνωμοσίας.

Το τέλος του Νάκο ήταν σύγχρονα το πιο ισχυρό όπλο που θα χρησιμοποιούσαν τώρα οι Γιουγκοσλάβοι και οι πράχτορες τους, Κώτσι Τζότζε και συντροφιά, για να πραγματοποιήσουν τους σκοπούς τους. Ο δρόμος ήταν ανοιχτός για να συγκεντρωθεί το χτύπημα απάνω μου.

Και για να κάνει πιό ξεκάθαρη την επιδίωξη των Γιουγκοσλάβων, την επαύριο

της αυτοκτονίας του Νάκο Σπύρου, ο Σάβο Ζλάτιτς πιάνει τον Τουκ Γιακόβα και του λέει:

— Πρέπει πολύ να προσέχουμε σ' αυτά που συμβαίνουν στο Κόμμα σας, γιατί στο παρελθόν παρόμοια πράγματα συνέβηκαν επίσης και στο κόμμα μας. Πριν σε μας, ο γενικός γραμματέας του κόμματος, Γκόρκιτς, ήταν προδότης...

Όλο αυτό στρέφονταν άμεσα ενάντια μου. Ο Σάβο Ζλάτιτς μ' αυτή τη δουλειά πέτυχε το πρώτο μπαξίσι της νίκης του.

Οι πράχτορες του Βελιγραδίου, Κώτσι Τζότζε, Πάντι Κρίστο κ.ά., πήραν τη σημαία στα χέρια τους και άρχισαν την πιό απαίσια επίθεση ενάντια στο Κόμμα, στη γραμμή του και ενάντια σε μένα. Άρχισε η διαδικασία των ατέλειωτων «συνάξεων» και «αναλύσεων» στο Πολιτικό Γραφείο όπου τώρα κυριαρχούσε και διεύθυνε ο Κώτσι Τζότζε.

Η κριτική των Γιουγκοσλάβων θεωρήθηκε σωστή. Και όχι μόνο τόσο, αλλά και τις δικαιολογημένες προσπάθειες και σωστές απόψεις μου, του Νάκο και των άλλων συντρόφων, τις έστρεψαν όλες ενάντια μας και τις εκμεταλλεύτηκαν για να αποδείξουν τη δυσπιστία μας στη «σωστή γραμμή της Κεντρικής Επιτροπής του Κομμουνιστικού Κόμματος της Γιουγκοσλαβίας». Οι θέσεις για την αναθεώρηση της Ολομέλειας του Μπεράτι, η απάντηση μου στο Σάβο Ζλάτιτς για την πρώτη κριτική τους, όλα αυτά μελετήθηκαν και χρησιμοποιήθηκαν για να αποδείξουν ότι η μη εμπιστοσύνη προς τη Γιουγκοσλαβία υπήρχε από καιρό σε μένα και στο Νάκο. Οι ενέργειες της νεολαίας στη σιδηροδρομική γραμμή και στ' άλλα έργα καταδικάστηκαν σαν εχθρικές πράξεις ενάντια στους Γιουγκοσλάβους και ενάντια στη γραμμή του Κόμματος μας και επιρρίφτηκαν κυρίως στο Νάκο. Απορρίφτηκαν έτσι, στα καλά καθούμενα, όλες οι εκθέσεις των οργάνων μας του ελέγχου και των συντρόφων του Κόμματος στη σιδηροδρομική γραμμή κι αλλού. Πράγματα που απόδειχναν την ακρίβεια των ορθών απόψεων των ανθρώπων μας, συγκεντρώθηκαν στις λεπτομέρειες για να «αποδείξουν» τ' αντίθετο, πρός την κατεύθυνση που συνέφερε τους Γιουγκοσλάβους. Το Νάκο τον έβαλαν στην κατηγορία των χαφιέδων και των προδοτών του Κόμματος!

Το Κόμμα και η πατρίδα βρίσκονταν στις πιο βαριές και δραματικές στιγμές. Γίνονταν «δουλειά» για να υποβληθούν όλα αυτά στην Κεντρική Επιτροπή του Κόμματος και μετά σ' όλο το Κόμμα και το λαό.

Και ακριβώς στο κορύφωμα αυτής της βαριάς ατμόσφαιρας και που για ορισμένους φαίνονταν χωρίς διέξοδο, μας έρχεται μια χαρμόσυνη είδηση: Ο Γκέργκι Δημητρώφ, εξ ονόματος του κόμματος και της κυβέρνησης της αδελφής Βουλγαρίας προσκαλούσε μια κυβερνητική αντιπροσωπεία της ΛΔ Αλβανίας, με μένα επικεφαλής, για επίσκεψη στη Βουλγαρία. Η πρόσκληση ήταν επίσημη, γίνονταν σ' απάντηση της αίτησης που είχαμε κάνει προηγούμενα και οι Γιουγκοσλάβοι και οι πράχτορές τους στις γραμμές μας βρέθηκαν τώρα μπροστά σε τετελεσμένο γεγονός. Κρίνοντας από τις ίδιες τις βαριές στιγμές που περνούσε το Κόμα μας, ο νους σου πηγαίνει στο γεγονός ότι αυτή η πρόσκληση δεν έγινε χωρίς τη σύσταση του Στάλιν, σαν αντιστάθμισμα στις μανούβρες των Γιουγκοσλάβων. Όπως και να 'χει το πράγμα η γενική ευφορία και η σιγουριά τους ότι η φορά των πραγμάτων θα ήταν όπως τη σκέφτονταν αυτοί, έκαμαν τους Γιουγκοσλάβους να «υποχωρήσουν». Αναβάλαμε τις αναλύσεις για αργότερα και αρχίσαμε τις προετοιμασίες για τη μετάβαση μας στη Βουλγαρία

VII

Η ΠΡΩΤΗ ΕΠΙΣΚΕΨΗ ΜΑΣ ΣΤΗ ΛΔ ΤΗΣ ΒΟΥΛΓΑΡΙΑΣ

Ο Κώτσι Τζότζε επιφορτίζεται από το Ράνκοβιτς να ελέγχει τις ενέργειες μας

Πρόσκληση του Δημητρώφ για να επισκεφτούμε τη ΛΔ της Βουλγαρίας * Μια σύντομη στάθμευση στο Βελιγράδι. Επίσκεψη στον Τίτο * Ο Ράνκοβιτς προσκαλεί σε μυστική συνάντηση τον Κώτσι Τζότζε. Επιφορτίζεται να ελέγχει τις ενέργειες μας * Συγκινητική υποδοχή στη Σόφια * Οι επίσημες συνομιλίες * Δείπνο στο Γκέργκι Δημητρώφ. Επεισόδιο τα μεσάνυχτα * Η λήξη των επίσημων συνομιλιών στο Κρίτσιμ. Ο Γκέργκι Δημητρώφ: «Διαφυλάξτε καθαρό το Κόμμα. Να είναι επαναστατικό, προλεταριακό και όλα θα σας πάνε καλά» * Διέλευση από το Βελιγράδι — ο Τίτο στη Ρουμανία * Επιστροφή στην πατρίδα.

Η Λαϊκή Δημοκρατία της Αλβανίας, μόλις βγήκε από τον ηρωικό Εθνικοαπελευθερωτικό Αγώνα, κατέβαλε κάθε προσπάθεια για να αποκαταστήσει στενούς φυλικούς δεσμούς με τη Σοβιετική Ένωση, με την Ομοσπονδιακή Λαϊκή Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας, με τη Λαϊκή Δημοκρατία της Βουλγαρίας και με όλες τις άλλες λαϊκές δημοκρατίες της Ευρώπης.

Ο Εθνικοαπελευθερωτικός Αγώνας και το αίμα που χύθηκε από τους λαούς μας σ' αυτό τον αγώνα ενάντια στον ίδιο εχθρό, ήταν στα θεμέλια αυτής της μεγάλης φιλίας που τρέφαμε και προσπαθούσαμε να την κάνουμε πραγματικότητα, να τη βλέπουμε στη ζωή, να τη δυναμώνουμε αδιάκοπα με όλες τις φίλες χώρες και τους αδελφούς λαούς. Εμείς, εκ μέρους μας, παρά τις μεγάλες θυσίες που κάναμε (πολεμώντας μόνοι στη χώρα μας και απελευθερώνοντας τη με τις δυνάμεις μας, διεξάγοντας αγώνα και πέρα από τα κρατικά σύνορα για να βοηθήσουμε στην απελευθέρωση της Γιουγκοσλαβίας), εχτιμήσαμε σωστά τη μεγάλη και αποφασιστική απελευθερωτική συμβολή του Κόκκινου Στρατού, καθώς και τη συμβολή του Εθνικοαπελευθερωτικού Στρατού της Γιουγκοσλαβίας κλπ. Οι άλλοι ελαχιστοποίησαν τον αγώνα μας και, εκμεταλλευόμενοι την από μέρους μας σωστή τοποθέτηση, σε μαρξιστική-λενινιστική γραμμή αυτού του ζητήματος, χρησιμοποίησαν το γεγονός ότι ήταν αυτοί τάχα που «έκαμαν το παν» και ότι «χωρίς αυτούς εμείς δε θα κάναμε τίποτε». Η Αλβανία γι' αυτούς ήταν το μικρό παιδί που έπρεπε να θρέφεται με μπιμπερό, που έπρεπε να κρατηθεί κάτω από πατριαρχική κηδεμονία και η φωνή της οποίας δεν υπήρχε λόγος να ακούγεται στο κοντσέρτο της πολιτικής που έκαναν οι άλλες χώρες της λαϊκής δημοκρατίας. Όπως είπα, τα πρώτα χρόνια το υποτιμητικό αυτό πνεύμα απέναντι μας ήταν αισθητό κυρίως στή στάση των γιουγκοσλάβων ηγετών, οι οποίοι ενέργησαν κατ' αυτόν τον τρόπο όχι

μόνον επειδή ήταν ξετσίπωτοι μεγαλομανείς, αλλά και για τους σκοτεινούς σκοπούς που ακολουθούσαν απέναντι μας. Από τους άλλους αυτοί ζητούσαν μόνον μια επίσημη «αναγνώριση» της Αλβανίας, στα χαρτιά, με δηλώσεις από μακριά, αλλά με κανέναν τρόπο δεν ήθελαν η αναγνώριση αυτή να υλοποιηθεί σε αμοιβαίους ολόπλευρους δεσμούς της χώρας μας με τις άλλες χώρες της λαϊκής δημοκρατίας, περιλαμβανομένης εδώ και της Σοβιετικής Ένωσης. Ως ένα βαθμό η αντιαλβανική αυτή πολιτική του Βελιγραδίου έδωσε αποτελέσματα και γεγονός είναι ότι οι φίλες χώρες της λαϊκής δημοκρατίας μας αναγνώρισαν μεν επίσημα από το 1945 και το 1946, αλλά στην πραγματικότητα μας γνώριζαν από μακριά και, το χειρότερο, από την «παρουσίαση» που μας έκανε η Γιουγκοσλαβία.

Ένα τέτοιο πνεύμα και πραχτική αναπτύχθηκε και επετράπηκε στην αρχή, αλλά όχι από μας. Ασφαλώς, το πνεύμα αυτό είχε τα ανεβοκατεβάσματα του, είχε φρεναρίσματα και τριξίματα δοντιών, ώσπου κόπηκε με το σπαθί ο γόρδιος δεσμός. Αλλά ας τα πούμε με τη σειρά. Πρέπει να λεχθεί ότι η Γιουγκοσλαβία και ο Τίτο ήταν ενδιαφερόμενοι να μας κρατήσουν απομονωμένους, αυτοί σίγουρα είχαν κάνει και συνέχιζαν να κάνουν μανούβρες στα παρασκήνια και στην κατεύθυνση της Βουλγαρίας και είχαν επιτυχία μέχρι τη στιγμή που μας ήρθε η πρόσκληση της Κυβέρνησης και του Κομμουνιστικού Κόμματος της Βουλγαρίας, εξ ονόματος του Δημητρώφ, για να πάει αντιπροσωπεία μας στη Σόφια.

Η πρόσκληση που μας έκανε ο Δημητρώφ έγινε δεχτή από μας με μεγάλο ενθουσιασμό, όταν την παρουσίασα για συζήτηση και έγκριση στο Πολιτικό Γραφείο και στην Κυβέρνηση. Στη βαριά ατμόσφαιρα εκείνης της περιόδου η πρόσκληση ήταν σαν μιά ξάστερη μέρα ύστερα από μια συννεφιασμένη και γεμάτη κινδύνους νύχτα. Μου ανατέθηκε να προετοιμαστώ για τη διατύπωση και συγκεκριμενοποίηση των προβλημάτων που θα παραθέταμε, για άλλα τεχνικά προβλήματα, για τη σύνθεση της αντιπροσωπείας και την ενημέρωση των πρεσβευτών των φίλων χωρών.

Κάλεσα πρώτα το βούλγαρο πρεσβευτή, στον οποίο εξέφρασα ξανά τις ευχαριστίες και του έδωσα την επίσημη απάντηση της αποδοχής. Απόμενε να καθορίσουμε μαζί την ακριβή ημερομηνία της αναχώρησης.

Μετά κάλεσα το σοβιετικό πρεσβευτή και τον ενημέρωσα κι αυτόν. Αυτός άφησε να καταλάβω ότι είχε ενημερωθεί από τη Μόσχα. Δεν αμφέβαλα για αυτό το πράγμα, είχα μάλιστα τη γνώμη ότι μια τέτοια ενέργεια δεν μπορούσε να γίνει χωρίς να παρθεί και η συμβουλή του Στάλιν. Αυτό ήταν μια ιδιαίτερη σιγουριά για μας. Νομίζαμε όμως ότι ήταν σε γνώση και οι Γιουγκοσλάβοι. Όπως κι αν είχε κάλεσα και τον γιουγκοσλάβο πρεσβευτή και τόν ενημέρωσα. Με άκουσε, κράτησε σημειώσεις και μου είπε ότι θα πληροφορούσε αμέσως την κυβέρνηση του στο Βελιγράδι. Είδα που η είδηση δεν τον θέρμανε και, απ' ό,τι κατάλαβα, δεν ήταν σε γνώση.

— Ο σοβιετικός πρεσβευτής είναι σε γνώση γι' αυτό; με ρώτησε.

Του απάντησα ότι τον είχα ενημερώσει. Του είπα επίσης ότι θα συζητήσουμε αργότερα όταν θ' αποφασίζαμε με τους Βούλγαρους τη μέρα της αναχώρησης.

— Θα περάσουμε από το Βελιγράδι και θα ζητήσουμε τη βοήθεια σας, του είπα καταλήγοντας.

Κι αυτός μου αποκρίθηκε:

— Χωρίς άλλο!

Έτσι «καλά» και «συντροφικά» αποχωρίστηκα και με τον γιουγκοσλάβο πρεσβευτή, μ' όλο που καταλάβαινα ότι οι Γιουγκοσλάβοι δεν ήταν δυνατό να είναι ικανοποιημένοι που θα διακόπταμε τις αναλύσεις μας και θα αναβάλλονταν για αργό-

τερα το «αλβανικό ζήτημα» που αυτοί είχαν στην ημερήσια διάταξη.

Αρχίσαμε και τελειώσαμε τις προετοιμασίες και αναχωρήσαμε για τη Σόφια, μέσω Βελιγραδίου. Αρχηγός της αντιπροσωπείας ήμουν εγώ και σαν κυριότερα μέλη ήταν ο Κώτσι Τζότζε, ο Υσνί Κάπο, ο Κρίστο Θεμέλκο.

Ήμουν εξαιρετικά χαρούμενος που πήγαινα στη Βουλγαρία του Δημητρώφ. Αυτή τη μεγάλη χαρά ένοιωσε και ο Υσνί. Η όψη τους έδειχνε ότι από το αίσθημα αυτό διακατέχονταν και ο Κώτσι με τον Κρίστο Θεμέλκο (αλλά άγότερα φάνηκε ότι δεν ήταν έτσι). Ήταν η τρίτη φορά που άφηνα την πατρίδα και πήγαινα με επίσημες αντιπροσωπείες σε αδελφές και φιλικές χώρες: την πρώτη φορά πήγαμε στο Βελιγράδι στον Τίτο τη δεύτερη στη Μόσχα στο Στάλιν και τώρα πηγαίναμε στη Σόφια στο Δημητρώφ.

Η αγάπη και η συμπάθεια του λαού, του Κόμματος και της Κυβέρνησης μας για τη Βουλγαρία και για τον επιφανή ηγέτη της, Δημητρώφ, ήταν εξαιρετική. Τα αισθήματα αυτά είχαν τη βάση τους στις παλιές ιστορικές φιλικές παραδόσεις και οι φιλικές παραδόσεις ενισχύθηκαν στη διάρκεια του Εθνικοαπελευθερωτικού Αγώνα, άσχετα που η σύνδεση και οι επαφές ανάμεσα σε μας και τους βούλγαρους παρτιζάνους ήταν σπάνιες. Ιδιαίτερα η μεγάλη φυσιογνωμία του Γκέργκι Δημητρώφ μας συνέδεε στενά και σε αναμφισβήτητη πολιτικο-ιδεολογική ενότητα. Η μαρξιστική-λενινιστική ιδεολογία που ενέπνεε τα κόμματα μας, ήταν ο ατσάλινος κρίκος που μας ένωνε σ' όλες τις ενέργειες.

Στο παρελθόν, όταν ο αλβανικός λαός αγωνίζονταν ενάντια στις βουλιμίες και τη σέρβικη τρομοκρατία, με το βουλγάρικο λαό ήμασταν φίλοι, αγαπούσαμε, εχτιμούσαμε και βοηθούσαμε ο ένας τον άλλο. Οι πατριώτες και οι αγωνιστές της Εθνικής μας Αναγέννησης έβρισκαν άσυλο και βοήθεια για τον αγώνα τους στους κόλπους του βούλγαρου λαού μέσα στη Σόφια είχαν ιδρυθεί πατριωτικοί αλβανικοί σύλλογοι, εκεί εκδίδονταν αλβανικά βιβλία και εφημερίδες που έμπαιναν παράνομα στην Αλβανία. Οι τσέτες μας της Αναγέννησης και κατά τους βαλκανικούς πολέμους είχαν στενές αγωνιστικές σχέσεις με τις τσέτες των εξεγερμένων αυτών των περιοχών, έκαναν κοινές επιχειρήσεις και αλληλοϋποστηρίζονταν. Έτσι ιστορικά και από καιρό οι δεσμοί των λαών μας ήταν πολύ φιλικοί. Ο κοινός Αντιφασιστικός Εθνικοαπελευθερωτικός Αγώνας δυνάμωσε ακόμα περισσότερο τους δεσμούς αυτούς, παρ' όλο που, όπως είπα, στη διάρκεια του αγώνα δεν είχαμε άμεση σύνδεση με τους βούλγαρους παρτιζάνους. Μόνο μια φορά, το 1943 ήρθε στο Λαμπινότ για να με συναντήσει ο Μπουλγκαράνωφ. Ανταλλάξαμε απόψεις για τον αγώνα, αλλά η εντύπωση μου ήταν ότι οι Βούλγαροι ήταν αδύνατοι. Και στην πραγματικότητα ο βουλγάρικος παρτιζάνικος αγώνας αναπτύχθηκε με βραδύτητα και άναψε σε μεγάλη κλίμακα όταν μπήκε ο Κόκκινος Στρατός στη Βουλγαρία. Στη συνάντηση που είχα ο Μπουλγκαράνωφ μου είπε καλά λόγια για τους Γιουγκοσλάβους, καθώς και για τις δικές μας αλβανικές παρτιζάνικες μονάδες που δρούσαν στις περιοχές της Ντίμπρα και της Μακεδονίας. Μας είπε ότι είχε σταλεί από την Κεντρική επιτροπή του Βουλγάρικου Κομμουνιστικού Κόμματος να δουλέψει με τους Μακεδόνες, τους οποίους ονόμαζε Βούλγαρους εκείνο τον καιρό. Ήξερα ότι ο Μπουλγκαράνωφ δεν τα πήγαινε καλά με τον Βουκμάνοβιτς Τέμπο που διεύθυνε τον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα στη Μακεδονία, εμένα όμως μου είπε ότι τα είχε τάχα καλά με τους Γιουγκοσλάβους. Τόνισα στον Μπουλγκαράνωφ ότι στη Μακεδονία είχαν περιληφθεί ολόκληρες περιοχές με αλβανικό πληθυσμό, ότι αυτό ήταν μια αδικία του παρελθόντος και ότι μετά τον Αντιφασιστικό Εθνι-

κοαπελευθερωτικό Αγώνα το ζήτημα των εθνοτήτων πρέπει να κοιταχτεί σύμφωνα με τις λενινιστικές αρχές.

— Μόνο στο πρίσμα αυτό θα λυθούν σωστά τα προβλήματα αυτών των περιοχών, των εθνών και των εθνοτήτων που ζουν εκεί, διαφορετικά θα συνεχιστούν η εθνική καταπίεση, οι παλιές αντιθέσεις και διενέξεις, του είπα. Το Κομμουνιστικό Κόμμα της Γιουγκοσλαβίας, το Κομμουνιστικό Κόμμα της Αλβανίας και το Κομμουνιστικό Κόμμα της Βουλγαρίας —είπα στον Μπουλγκαράνωφ— σε όλη την περίοδο του αγώνα ενάντια στον κοινό εχθρό, το φασισμό, πρέπει να δουλεύουν και στην κατεύθυνση της φιλίας των λαών μας. Πρέπει να εξυψώσουμε τους λαούς μας πολιτικά για να εξαλειφθούν τα δυσάρεστα υπολείμματα του παρελθόντος και να τους οδηγήσουμε στη νίκη· οι λαοί που υπόφεραν από τις αδικίες που έγιναν από τις μεγάλες Δυνάμεις και από τον σωβινισμό των βαλκανικών κρατών, πρέπει να κερδίσουν το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης. Έτσι σκεφτόμαστε εμείς για τους αλβανούς εκείνων των αλβανικών περιοχών που προσαρτήστηκαν στη Γιουγκοσλαβία

Ο Μπουλγκαράνωφ, βλέποντας ανοιχτό το δρόμο από μέρους μου, άρχισε κι αυτός να μιλάει για το ζήτημα της Μακεδονίας, την οποία ονόμαζε τμήμα της Βουλγαρίας.

Τον άφησα να εκφράσει τη γνώμη του και δεν παρατάθηκα στο ζήτημα αυτό. Ήξερα ότι οι Γιουγκοσλάβοι από μέρους τους είχαν τάσεις να ελαχιστοποιούν και να υποτιμούν τον αγώνα των Βουλγάρων. Αναμφίβολα, μια από τις κυριότερες αιτίες γι' αυτό ήταν το ζήτημα της Μακεδονίας.

Εκτός από τη συνάντηση αυτή, στα χρόνια του αγώνα δεν είχαμε άλλες επαφές με τους βούλγαρους συντρόφους, αλλά τα αισθήματα της αδελφικής και διεθνιστικής φιλίας για το λαό και το Βουλγάρικο Κομμουνιστικό Κόμμα (που απ' ό,τι θυμάμαι ονομάζονταν τότε Εργατικό Κόμμα Βουλγαρίας), τα καλλιεργούσαμε συνεχώς. Σ' αυτό μεγάλο ρόλο έπαιξε η προσωπικότητα του Δημητρώφ, ο οποίος είχε αποχτήσει παγκόσμια φήμη. Το όνομα του ήρωα της Λιψίας, Γενικού Γραμματέα της Κομιντέρν, προφέρανε όλοι οι κομμουνιστές και οι αντιναζιστές του κόσμου. Τον αγαπούσαν, τον θαύμαζαν και τον άκουγαν ύστερα από τους μεγάλους κλασικούς του μαρξισμούλενινισμού, Μαρξ, Ένγκελς, Λένιν και Στάλιν. Ο Δημητρώφ ήταν στενός σύντροφος και από τους πλησιέστερους συνεργάτες του Στάλιν. Γι' αυτό η μετάβαση στη Σόφια και η συνάντηση με το Δημητρώφ ήταν για μας μεγάλη χαρά.

Μ' αυτά τα αγνά και φιλικά αισθήματα για τις φίλες και σύμμαχες χώρες, η αντιπροσωπεία μας αναχώρησε και στις 12 του Δεκέμβρη έφτασε στο Βελιγράδι. Η υποδοχή που μας επιφυλάχτηκε στο σιδηροδρομικό σταθμό ήταν πολύ ψυχρή, «επίσημα» όμως οι Γιουγκοσλάβοι εμφανίζονταν απόλυτα «άψογοι από άποψης πρωτοκόλλου»: Είχαν βγει να μας υποδεχτούν ο Καρντέλι, ο Ράνκοβιτς, ο Σίμιτς (τότε υπουργός των Εξωτερικών, ο Χεμπράνγκ (πρόεδρος της Επιτροπής Σχεδίου), ο Τέμπο και άλλες προσωπικότητες κατώτερου βαθμού. Όπως είπα, η επίσκεψη μας στη Βουλγαρία γίνονταν τη στιγμή που ο Τίτο και συντροφία είχαν ριχτεί σε επίθεση εναντίον μας, γι' αυτό η παρουσία στο σταθμό όλων αυτών των «κοτζάμ προσωπικοτήτων», όπως τους ονόμασε ο Κώτζι Τζότζε, ήταν κάτι το αναπάντεχο για μας. Το καθετί όμως είχε την εξήγηση του και οι Γιουγκοσλάβοι είχαν καλά υπολογισμένες τις ενέργειες που έκαναν. Δημοσία, επιφανειακά δε φαίνονταν ακόμα τα μεγάλα ρήγματα που είχαν δημιουργηθεί στις σχέσεις μεταξύ των κομμάτων και των χωρών μας και οι Γιουγκοσλάβοι πάσχιζαν να αναπτύξουν το χτύπημα τους σε πλήρη μυστικότητα. Μάλιστα, για να διαλύσουν κάθε υπόνοια γύρω από την επίθεση αυτή, έκαναν και από κάποια χει-

ρονομία «φιλίας» και «συναδέλφωσης» απέναντι μας, όπως ήταν και οι «κοτζάμ προσωπικότητες» που είχαν βγει στο σταθμό, αλλά όλα όσα γίνονταν με το στανιό, ψυχρά. Εμείς δε γνωρίζαμε τους διπλωματικούς κανόνες, ούτε τα πρωτόκολλα και τους τύπους, όπως τις τελετές κλπ, κι ούτε τους δίναμε σημασία, αλλά γεγονός είναι ότι εκτός από τους εθιμοτυπικούς και καθαρά επίσημους χαιρετισμούς, τίποτε άλλο δεν μας είπαν οι σύντροφοι του Τίτο. Η ψυχρότητα αυτή ούτε που μας έκανε καμιά εντύπωση, το ίδιο όπως δεν μας έκανε καμιά εντύπωση που μας πήγαν για διαμονή σε ένα ιδιωτικό σπίτι (κρατικοποιημένο φυσικά). Μας είπαν ότι είναι το σπίτι του Στογιαντίνοβιτς, φασίστα μεγαλοσέρβου αντιδραστικού, που τον καιρό της γιουγκοσλάβικης μοναρχίας διαπραγματεύτηκε με το Τσιάνο για να μοιράσουν την Αλβανία με την Ιταλία του Μουσολίνι.

Ανεξάρτητα όμως από την ψυχρή υποδοχή, από τις κατηγορίες που είχε εκτοξεύσει ο Ζλάτιτς και από τη βαριά κατάσταση που είχε δημιουργηθεί σε μας σαν αποτέλεσμα των κατηγοριών αυτών, θεώρησα αναγκαία να εκμεταλλευτούμε το χρόνο παραμονής στο Βελιγράδι για μια συνάντηση με τον Τίτο με σκοπό να μιλήσουμε απευθείας μαζί του για το πως είχε η αλήθεια. Γι' αυτό αποφασίσαμε να ζητήσουμε συνάντηση μαζί του ακόμα και σε περίπτωση που δε μας προσκαλούσε ο ίδιος. Σαν σύμμαχοι που ήμασταν, θεωρούσαμε επίσης σωστό να τον ενημερώσουμε σχετικά με τους σκοπούς της επίσκεψης μας στη Βουλγαρία, να του μιλήσουμε για τη σημασία του συμφώνου που προβλέπαμε να υπογράψουμε με την αδελφή Βουλγαρία και που το θεωρούσαμε σαν ενίσχυση του Συμφώνου που είχαμε με την Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας. Φυσικά, με την ευκαιρία αυτή μπορεί να ανταλάσσαμε μαζί του σκέψεις και για τη διεθνή κατάσταση και, το κυριότερο, αν ήταν δυνατό, θα θέλαμε να μιλήσουμε ανοιχτά για τις εσωτερικές υποθέσεις μας και για τις οξυμένες σχέσεις μ' αυτούς. Αυτή ήταν η διάθεση μας όταν φτάσαμε στο Βελιγράδι.

Τη στιγμή που θα αποχαιρετιζόμαστε με τον Καρντέλι και τον Ράνκοβιτς, αφού μας πήγαν ως την είσοδο του σπιτιού όπου θα διαμέναμε, τους εξέθεσα το αίτημα μας για μια ενδεχόμενη συνάντηση με τον Τίτο.

—Ναί, είπε ο Καρντέλι, ψυχρός σαν το φίδι Ο σύντροφος Τίτο επιθυμεί ο ίδιος να σας δεχτεί και να συναντηθεί μαζί σας, ίσως και απόψε. Θα σας ειδοποιήσω έγκαιρα.

Δεν άργησαν και μας ειδοποίησαν ότι ο Τίτο μας περίμενε για μια «χαιρετιστήρια συνάντηση».

Είναι αλήθεια ότι πηγαίναμε κάπως «συγκινημένοι» σε «αυτούς τούς μεγάλους ανθρώπους», γιατί σαν τέτοιοι κόβονταν και έτσι ήθελαν να τους θεωρούμε. Εξαρτιόνταν από το χαρακτήρα και από τη στάση τους η δημιουργία μιας συντροφικής και θερμής ατμόσφαιρας ή ενός απολιθωμένου και παγερού περιβάλλοντος. Δυό μέρες αργότερα, θα συναντιόμασταν για πρώτη φορά και με τον Δημητρώφ, θα γνωριζόμασταν μαζί του και πρέπει να πω ότι δεν μπορούσε καν να συγκριθεί ο Τίτο με τον έξοχο ηγέτη της Βουλγαρίας. Διέφεραν σαν η νύχτα με τη μέρα και την εκτίμηση αυτή δεν την κάνω από τις σημερινές θέσεις, αλλά είναι οι τότε αυθεντικές εντυπώσεις. Ο Τίτο έστεκε απέναντι μας ξυλοπερήφανος, ψυχρός, με κινήσεις μετρημένες, τυποποιημένες, δε λάθευε ποτέ να κάνει μια χειρονομία ή να πει ένα λόγο που να έδειχνε πλησίασμα και συντροφική θερμότητα. Όχι, σ' αυτόν δεν έβλεπες τίποτε τέτοιο, το καθετί ήταν προμελετημένο και ψυχρό. Το 1946, κατά την πρώτη συνάντηση μαζί του, λέγαμε ότι μπορεί να είναι ο χαρακτήρας του τέτοιος, τώρα όμως διαπιστώναμε ότι άλλη εξήγηση είχε η ψυχρότητα του Τίτο. Ήθελε και στην εμφάνιση να στεκόμαστε μπροστά του σούζα, όπως μπροστά στον πατριάρχη.

Τη φορά αυτή ο Τίτο δε μας δέχτηκε στο παλάτι της Ντεντίνια, αλλά σ' ένα απλό σπίτι, μέσα στην πόλη του Βελιγραδίου, μου φαίνεται σε μια οδό πού ονομαζόταν Ρουμούνσκα. Ήταν μια διόροφη κατοικία, ευχάριστη, παλιού στυλ, με ψηλό αυλόγυρο. Μπήκαμε στο χωλ, όπου, αν δεν κάνω λάθος, μας περίμεναν ο Τίτο, ο Καρντέλι, ο Ράνκοβιτς και ο Τζίλας. Ο Τίτο φορούσε μάλλινα γκρι ρούχα και παπούτσια στο ίδιο χρώμα. Στέκονταν μάρμαρο στητό. Μας έδωσε μονάχα το χέρι ρωτώντας για την υγεία και, αφού τελείωσε η τελετή αυτή, μας οδήγησε στο δωμάτιο του δουλειάς που ήταν δίπλα. Ήταν ένα δωμάτιο σχετικά στενόμακρο, με ένα παράθυρο που έπιανε σχεδόν μια φάτσα του δωματίου. Κοντά στο παράθυρο βρίσκονταν το γραφείο του και στη μέση του δωματίου ένα άλλο μακρύ τραπέζι. Όπως φαίνεται εδώ γίνονταν οι συνεδριάσεις του Πολιτικού Γραφείου ή ο Τίτο καλούσε άλλους ανθρώπους για δουλειά. Θα πιάναμε θέση στο τραπέζι και, όπως συνήθως, από τη μια μεριά θα κάθονταν αυτοί κι εμείς από την άλλη.

— Ορίστε καθίστε, είπε ο Τίτο και ο ίδιος έμεινε όρθιος. Εγώ έπιασα θέση και οι σύντροφοι μου ετοιμάζονταν να κάνουν το ίδιο πιο κάτω δίπλα μου ο ένας μετά τον άλλο. Πετιέται όμως ο Τίτο και λέει:

— Σύντροφε Τζότζε, ορίστε εδώ, και του έδειξε το κάθισμα που ήταν αδειανό στην κορφή του τραπεζιού. Όλοι μείναμε άναυδοι από την ενέργεια αυτή του Τίτο. Ψύχραιμα όμως λέω στον Κώτσι που είχε κοκκίνισει σαν παπαρούνα:

— Πήγαινε εκεί που σου λέει.

— Να, σύντροφε στρατάρχη, κάθομαι εδώ, εκεί ας καθήσει ο σύντροφος Ενβέρ, απάντησε στον Τίτο ο Κώτσι.

— Όχι, όχι, είπε ο Τίτο, ελάτε εδώ, μπορεί να καθήσετε κι εσείς εδώ.

Είπα ξανά ήρεμα στον Κώτσι να πάει εκεί που του λένε. Έτσι έκλασε αυτή η προβοκάτσια. Καθήσαμε όλοι. Ο Τίτο πήρε την πίπα που ήταν γυρισμένη σαν τσιμπούκι, έβαλε τσιγάρο, άναψε και έσπρωξε το κουτί προς το μέρος μου λέγοντας:

— Ορίστε, πάρτε τσιγάρο.

Του είπα ότι έκοψα το κάπνισμα (πράγμα που δεν ήταν αλήθεια, αλλά ύστερα από αυτό που έκαμε δεν ήθελα να καπνίσω από τα τσιγάρα του). Μετά ο Τίτο μου είπε:

— Οι σύντροφοι μου είπαν ότι θα πάτε στη Βουλγαρία και ασφαλώς θα συναντήσετε και το Δημητρώφ. Είστε ευχαριστημένος από την επίσκεψη που πρόκειται να κάνετε;!

Του μίλησα σύντομα για το σκοπό της επίσκεψης μας στη Βουλγαρία, του είπα ότι από καιρό είχαμε αυτή την επιθυμία, τόνισα τη συμπάθεια και την αγάπη που έδειξε και δείχνει ο αλβανικός λαός για τη Βουλγαρία, για το λαό της και, ιδιαίτερα, για τον επιφανή ηγέτη της Βουλγαρίας και του διεθνούς κομμουνιστικού και εργατικού κινήματος, Γκέργκι Δημητρώφ. Σε συνέχεια του είπα πως με τους βουλγάρους συντρόφους προβλέπουμε να διεξάγουμε συνομυλίες για την ενίσχυση των αμοιβαίων σχέσεων ανάμεσα στα κόμματα και τις χώρες μας και, στα πλαίσια αυτά, σκεφτόμαστε να υπογράψουμε τέτοια ντοκουμέντα που όχι μόνο ενισχύουν την ανεξαρτησία των δυό χωρών μας, αλλά και τις σχέσεις ανάμεσα στη Λαϊκή Δημοκρατία της Αλβανίας και τη Λαϊκή Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας. Ο Τίτο με άκουγε με πρόσωπο συννεφιασμένο, κρατούσε τό κεφάλι και με κοίταζε μ' εκείνα τα μάτια σαν γυαλί, ψυχρά.

Μόλις τέλειωσα εγώ ο Τίτο στράφηκε προς τον Κώτσι και με γελαστά μάτια μου είπε:

— Σίγουρα είστε προετοιμασμένοι να ωφεληθείτε από την πείρα του Κομμούν

στικού Κόμματος της Βουλγαρίας...

Μπορεί να μας δοθεί η ευκαιρία να το κάνουμε κι αυτό, αλλά και εμείς έχουμε απεριόριστες δυνατότητες να πάρουμε κάθε στιγμή και για καθετί την πείρα του Κομμουνιστικού Κόμματος της Γιουγκοσλαβίας, του αποκρίθηκε ο Κώτσι.

Ο Ράνκοβιτς όλη την ώρα κάθονταν με ασυγκίνητο πρόσωπο, καπνίζοντας τσιγάρο με τη μακριά άσπρη πίπα του.

Μετά πήρε το λόγο ο Τίτο. Όχι άσκοπα αυτός ξέχασε σχεδόν τελείως για όσα του μίλησα, πού πηγαίναμε και τι θα κάναμε. Ήταν φανερό ότι με τη στάση αυτή ήθελε να δείξει πως γι αυτόν δεν είχε καμία σημασία τι θα κάναμε με τους Βουλγάρους. Με άλλα λόγια ήθελε να πει ότι δεν του άρεσε η επίσκεψη που θα κάναμε, γιατί ο Τίτο έστρεψε όλη την ομιλία του στην «ενίσχυση των σχέσεων Αλβανία-Γιουγκοσλαβία», ότι οι «σχέσεις αυτές έχουν μεγάλη σημασία για την Αλβανία» ότι «εσείς οι Αλβανοί πρέπει να παλέψετε ενάντια στις ελλείψεις και τα λάθη που διαπιστώνονται στη δουλειά του Κόμματος και στον κρατικό μηχανισμό», ώστε να μήν εμποδίζεται «η μεγάλη βοήθεια που σας δίνει η Γιουγκοσλαβία» η οποία «έκανε θυσίες» για μας κλπ, κλπ!

Η εντύπωση μου, λοιπόν, ήταν ότι ο Τίτο μας χορήγησε τη συνάντηση αυτή πριν φύγουμε για τη Βουλγαρία για να μας «υπενθυμίσει» ότι για τη Σόφια καθώς και για τη Μόσχα και για οπουδήποτε, «ο δρόμος μας περνούσε από το Βελιγράδι». Μ' αυτό τον τρόπο μίλησε μας έβαζε «όρια» με τους Βούλγαρους.

Ευχαρίστησα τον Τίτο για «τις πολύτιμες συμβουλές», τον διαβεβαίωσα ειλικρινά για την αγάπη που εξακολουθούσαμε να τρέφουμε για τους φίλους και αδελφούς λαούς της Γιουγκοσλαβίας και, μόλις έκανα να μπω στα προβλήματα μας, όπου, σύμφωνα μ' αυτόν, είχαμε «λάθη και ελλείψεις», ο Τίτο σηκώθηκε.

— Θα έχουμε την ευκαιρία όταν θα επιστρέψετε από τη Βουλγαρία, είπε και, πηγαίνοντας, μας κάλεσε να ιδούμε μαζί ένα φιλμ.

Ύστερα από την προβολή, από την οποία δεν απόμεινε στη μνήμη μου ούτε μια εικόνα, μας έφεραν από ένα καφέ, ή όπως λένε στο Αργυρόκαστρο τον «σιχτίρ καφέ», κάναμε χειραψία και φύγαμε. Είπαμε ότι με τόσο δε θα είχαμε πια επαφή με τους γιουγκοσλάβους ηγέτες. Ναι αλλά, ιδιαιτέρως και χωρίς εγώ να το ξέρω ή αυτοί πρότειναν στον Κώτσι Τζότζε να συναντηθεί με τον Ράνκοβιτς, ή ο Κώτσι είχε ζητήσει μια τέτοια συνάντηση. Πιθανότερο είναι να ζήτησε ο Ράνκοβιτς συνάντηση με τον Κώτσι.

Αυτό συνέβηκε μια βραδιά πρίν ξεκινήσουμε σιδηροδρομικώς για τη Βουλγαρία. Πριν το δείπνο καθόμασταν λίγο για ανάπαυση με τον Υσνί σε μια αίθουσα, όταν ήρθε ο Κώτσι με το Σούλε και μου λέει:

— Σύντροφε Ενβέρ, εγώ και ο Σούλε θα πάμε να συναντηθούμε λιγάκι με το Μάρκο (Ράνκοβιτς), και να συζητήσουμε μαζί του σχετικά με την οργάνωση της δουλειάς του Κόμματος σε επίπεδο ταξιαρχίας και επιτελείου μεραρχίας.

— Δε θα 'ταν καλύτερα να γίνει όταν γυρίσουμεε; τους είπα. Κάνετε τώρα τα αιτήματα και στο γυρισμό θα είστε πιο εύκαιροι.

—Όχι, καλύτερα να πάμε απόψε να τελειώσουμε αυτή τη δουλειά και να είμαστε ήσυχοι, μου είπε ο Κώτσι.

— Εντάξει, πηγαίνετε τους είπα.

Ο Κώτσι με το Σούλε πήγαν στον Ράνκοβιτς, ενώ εγώ με τον Υσνί μείναμε στο σπίτι και δειπνίσαμε μάλιστα χωρίς να τους περιμένουμε, γιατί ο γιουγκοσλάβος συνοδός μας «συμβούλευσε» να δειπνίσουμε, γιατί οι «σύντροφοι μπορεί να αργήσουν».

Όταν επέστρεψαν από τη συνάντηση, ο Κώτσι και ο Κρίστο φαίνονταν ευχαρι-

στημένοι, χαρούμενοι, γιατί είχαν πάρα «λεπτομερειακές και ολοκληρωμένες εξηγήσεις για τη μέθοδο δουλειάς του Κόμματος στην ταξιαρχία και στη μεραρχία». Τι μαγειρεύτηκε σ' αυτή τη νυχτερινή συνάντηση ανάμεσα στον Ράνκοβιτς, τον Κώτσι και το Σούλε θα 'βγαινε στη Σόφια.

Η συνάντηση του Κώτσι και του Σούλε με το Ράνκοβιτς στις περιστάσεις αυτές και οι δικαιολογίες που παρουσίασαν δεν με έπεισαν καθόλου, ασφαλώς ούτε και τον Υσνί, αλλά ούτε ο ένας ούτε ο άλλος εκδηλωθήκαμε, κάναμε πως τη βλέπαμε σαν κάτι το συνηθισμένο.

Την άλλη μέρα αναχωρήσαμε για τη Σόφια. Στά σύνορα μας υποδέχτηκαν πολύ εγκάρδια ο Αντών Γιουγκώφ και πολλοί άλλοι σύντροφοι της βουλγάρικης ηγεσίας. Αγκαλιαστήκαμε, φιληθήκαμε σαν στενοί σύντροφοι και αδέρφια. Μας διαβίβασαν τους χαιρετισμούς του Δημητρώφ και μας είπαν πως ο ίδιος με όλους τους άλλους συντρόφους της ηγεσίας του κόμματος και της κυβέρνησης θα μας περιμένουν στο κεντρικό σταθμό της Σόφιας. Η πρώτη επαφή με τους αντιπροσώπους του βουλγάρικου λαού ήταν εγκάρδια, συγκινητική. Απλοί άνθρωποι μας αγκάλιαζαν, μας καλωσόριζαν, μας εύχονταν επιτυχία στην επίσκεψη μας και για την ενίσχυη των αμοιβαίων σχέσεων μεταξύ των δύο χωρών και λαών μας. Τους χαιρέτισα κι εγώ με σύντομο λόγο εκφράζοντας τα αισθήματα της μεγάλης αγάπης του αλβανικού λαού προς τον αδερφό βουλάρικο λαό, την πεποίθηση ότι οι φιλικοί δεσμοί μας θα προωθούνται συνεχώς και κατέληξα ζητωκραυγάζοντας!

— Ζήτω ο μεγάλος ηγέτης σας, Γκέργκι Δημητρώφ!

Ο λαός ξέσπασε σε παρατεταμένες ζητωκραυγές. Σύμφωνα με το εθνικό έθιμο μας πρόσφεραν ψωμί και αλάτι, ενώ μια νεαρή κοπέλα μου δώρισε μια παραδοσιακή βουλγάρικη φορεσιά περίτεχνα κεντημένη.

— Όσες βελονιές έχει η φορεσιά αυτή, τόσα λόγια αγάπης εκφράζει ο βουλγάρικος λαός προς τον αλβανικό λαό, μου είπε η κοπέλα δακρυσμένη από ενθουσιασμό και με αγκάλιασε.

Μέσα στον ενθουσιασμό αυτό ξεκινήσαμε για τη Σόφια.

Φτάσαμε. Για να μας υποδεχτούν είχαν συγκεντρωθεί πλήθη λαού, η ηγεσία, επικεφαλής τους ο έξοχος Δημητρώφ, με ανδρίκεια, επιβλητική όψη πραγματικού επαναστάτη, με μακριά μαλλιά αφημένα πίσω, είχε βγάλει το γούνινο σκούφο, μ' όλο που χιόνιζε κι έκανε κρύο. Με περίμενε στην αποβάθρα του σταθμού, μου έδωσε το χέρι, μ' έσφιξε στην αγκαλιά του και με φίλησε. Ήταν μια στιγμή πολύ συγκινητική για μένα. Τον σφιχταγκάλιασα και δεν τον άφηνα. Δάκρυσαν τα μάτια μου από τη συγκίνηση που έφτασα αυτή τη μέρα να με στείλει εδώ το Κόμμα και ο λαός να συναντηθώ μ' αυτόν το μεγάλο δάσκαλο της προλεταριακής επανάστασης και που, σαν πιστός μαθητής του, στο παράδειγμα του, από τα διδάγματα και τις συμβουλές του, έμαθα πως να στέκομαι και να αγωνίζομαι ενάντια στους φασίστες καταχτητές, ενάντια στους εχθρούς του λαού και τους ταξικούς εχθρούς για την απελευθέρωση της πατρίδας μου, για την ίδρυση και τη σφυρηλάτηση του Κόμματος μου, για το σοσιαλισμό και τον κομμουνισμό.

Αφού τελείωσε η τελετή στο σταθμό, μπήκαμε στα αυτοκίνητα για να πάμε στην έδρα της βουλγάρικης κυβέρνησης. Ο Δημητρώφ και εγώ μπήκαμε στο πρώτο ανοιχτό αυτοκίνητο και περάσαμε μέσα από μεγάλα πλήθη κόσμου που είχαν κατάκλυσει τους δρόμους, τα πεζοδρόμια, τις πλατείες, τα παράθυρα και τους εξώστες. Παντού ήταν υψωμένες αλβανικές και βουλγάρικες σημαίες, αναρτημένα πορτραίτα και συνθήματα για τη βουλγαρο-αλβανική φιλία. Τί απέραντη η αγάπη του λαού για το Δημη-

τρώφ, για το Στάλιν και για την Αλβανία! Η πλατεία μπροστά στο μέγαρο είχε κατακλυσθεί απί κόσμο. Από τον εξώστη του μεγάρου θα χαιρετίζαμε τον αδελφό βουλγάρικο λαό.

Πριν βγούμε στον εξώστη, καθίσαμε πλάι πλάι με το Δημητρώφ. Ήταν μεγάλος στην υποδειγματική σεμνότητα του. Με ρώτησε για το λαό, για το Κόμμα, για τους συντρόφους. Μιλούσε ρώσικα, ενώ εγώ μιλούσα αλβανικά, γιατί πολύ λίγο καταλάβαινα τα ρώσικα.

Όταν βγήκαμε στον εξώστη, μέσα στις επευφημίες του λαού, αντήχησε η φωνή του Δημητρώφ. Είχε δυνατή, βροντερή φωνή, μέ βαθιά αναπνοή που εμποδίζονταν από άσθμα· μιλούσε με ενθουσιασμό, με φλόγα με απέραντη αγάπη για το λαό μας. Κι εγώ, ακούγοντας τον, είχα συγκεντρώσει σ' αυτόν το βλέμμα κι ο νους μου έτρεχε στους τιτάνιους αγώνες του, στα βασανιστήρια, στις δοκιμασίες που πέρασε για την υπόθεση της παγκόσμιας επανάστασης, στον προλετάριο αυτό που δε λύγισε ποτέ, αλλά ανέβαινε συνεχώς σαν τον Ανταίο, μέσα από θύελλες, για το θρίαμβο της επανάστασης .

Και ο δικός μου λόγος έγινε θερμά δεχτός από το λαό της Σόφιας, γιατί ήταν σεμνός και εξέφραζε τη φλογερή αγάπη και τα βαθιά αισθήματα του λαού και του Κόμματος μας προς το βουλγάρικο λαό, προς το Κομμουνιστικό Κόμμα της Βουλγαρίας και προσωπικά προς το Δημητρώφ. Έκανα ένα σύντομο ιστορικό των αγώνων του λαού μας στο παρελθόν και στην περίοδο του Εθνικοαπελευθερωτικού Αγώνα, τους στενούς λενινιστικούς δεσμούς με τη Σοβιετική Ένωση, με τον ηρωικό Κόκκινο Στρατό, με το Στάλιν, με τη Βουλγαρία του Δημητρώφ. Αναφέρθηκα επίσης στις σχέσεις μας με τη νέα Γιουγκοσλαβία.

Στις επίσημες συνομιλίες των δυο αντιπροσωπειών εξ ονόματος της αντιπροσωπείας μας μίλησα εγώ και εξ ονόματος της βουλγάρικης αντιπροσωπείας μίλησε ο Δημητρώφ.

Έκαμα μια σχετική μακρά έκθεση, περιγράφοντας τη διεξαγωγή του Εθνικοαπελευθερωτικού Αγώνα, τις αρχές που καθοδήγησαν τον αγώνα μας. Εξιστόρησα πως τέθηκαν οι πρώτες βάσεις και πως δημιουργήθηκε η λαϊκή εξουσία στη διάρκεια του αγώνα και μετά τον αγώνα· μίλησα για το πως συγκροτήθηκαν οι τσέτες και ο Εθνικοαοπελευθερωτικός Στρατός πάνω στις μάχες και τις επιχειρήσεις, για την κινητοποίηση του λαού και την ίδρυση του Εθνικοαπευλεθερωτικού Μετώπου. Περιέγραψα την πολιτική που ακολουθήσαμε σχετικά με το Μέτωπο και τις βασικές μορφές δουλειάς, υπογραμμίζοντας το ιστορικό γεγονός ότι το Μέτωπο, καθοδηγούνταν από το Κομμουνιστικό Κόμμα, αλλά ούτε στο Μέτωπο, ούτε έξω απ' αυτό, δεν είχαμε στη χώρα μας άλλα κόμματα. Μετά μίλησα για το Κόμμα, χωρίς το οποίο δεν ήταν δυνατό να γίνει τίποτε, μίλησα για τις οδηγίες που πήραμε από την Κομιντέρν κλπ, κλπ. Σε συνέχεια στο λόγο μου παρουσίασα την εσωτερική πολιτικο-οικονομική κατάσταση και, πολύ συνοπτικά, την κατάσταση των σχέσεων μας με τη Γιουγκοσλαβία. Εδώ ασφαλώς, δεν ήταν ούτε ο τόπος, ούτε η ευκαιρία να μπω σε λεπτομέρειες είτε για το καλό είτε για κακό στις σχέσεις μας με τη Γιουγκοσλαβία και με τη γιουγκοσλάβικη ηγεσία. Αυτό που ανέβραζε στα Τίρανα, σχετικά με τις σχέσεις αυτές προσπαθούσα να το κρατήσω) βαθιά μέσα μου, για να μη δώσω στους βουλγάρους συντρόφους και σε κανέναν άλλο να αντιληφθεί ότι κάτι το κακό συνέβαινε ανάμεσα σε μας και τον Τίτο. Αργότερα, όταν θα 'ρχονταν η στιγμή, όταν θα διευκρινίζονταν και ωρίμαζαν οι καταστάσεις θα λέγονταν όλα ανοιχτά. Οι ίδιοι οι βούλγαροι σύντροφοι δε μας έδωσαν αφορμή και δε ζήτησαν να μπούμε σε λεπτομέρειες για τις σχέσεις μας με τη Γιουγκο-

σλαβία. Το πορτραίτο του Τίτο το είχαν αναρτημένο μαζί με τα πορτραίτα του Στάλιν, του Δημητρώφ και το δικό μου· είπαν κι αυτοί στη γενικότητα μερικά λόγια για τη φιλία με τους αδελφούς λαούς της Γιουγκοσλαβίας, για τον κοινό δρόμο στην οικοδόμηση της νέας ζωής, και τόσο.

Συνεχίζοντας, λοιπόν την έκθεση μου «πέρασα» το ζήτημα της Γιουγκοσλαβίας χωρίς καμία ανησυχία και υπογράμμισα στους φίλους ότι η εσωτερική μας πολιτική κατάσταση είναι γερή, αλλά για την ανάπτυξη της οικονομίας παλεύαμε ενάντια σε πολλές και ποικίλες δυσκολίες.

Μίλησα για τον αντιπερισπασμό που μας έκαναν οι Αγγλο-αμερικάνοι. Κάναμε αδιάκοπα πόλεμο ενάντια στους δολιοφθορείς που στέλνονταν από τον αέρα, τη θάλασσα και από τα σύνορα με την Ελλάδα και η τελευταία ανέπτυσσε συνεχώς αχαλίνωτη προπαγάνδα για τη διεκδίκηση της Νότιας Αλβανίας και έμενε σε «εμπόλεμη κατάσταση» με τη Λαϊκή Δημοκρατία της Αλβανίας. Τόνισα ότι όλη αυτή η προπαγάνδα και υπονομευτική δραστηριότητα δε φοβίζει καθόλου το λαό μας, αντίθετα αυτός δυναμώνει καθημερινά, σφυρηλατείται, εντείνει και οξύνει την επαγρύπνηση.

Ο σύντροφος Δημητρώφ με συγχάρηκε για τα όσα είπα και, για να λέω την αλήθεια, διατηρώ μέχρι σήμερα την εντύπωση σαν να πέρασα μια μεγάλη δοκιμή, τόσο συγκινημένος ήμουν μπροστά στο Δημητρώφ, μ' όλο που ήταν ο πιό απλός άνθρωπος από τους μεγάλους ηγέτες που έχω συναντήσει στη ζωή μου. Ήταν ακριβώς ο σεβασμός και η αγάπη που είχα γι' αυτόν που αύξαιναν τη συγκίνηση μου.

Ύστερα από μένα σηκώθηκε ο Δημητρώφ, ο οποίος εκφώνησε έναν φλογερό λόγο για τη φυλία και ιδιαίτερα για το λαό μας, για τους ηρωικούς του αγώνες.

Εμείς ακούγαμε με πολύ προσοχή τα λόγια του, τις βαθιές σκέψεις του, όταν μίλησα για το σημαντικό ρόλο της Σοβιετικής Ένωσης και του μεγάλου Στάλιν στην υπόθεση της στέψης με επιτυχία του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου και της εγκαθίδρυσης του νέου συστήματος στις χώρες μας. Αυτός άνοιξε σε μας πλατύ ορίζοντα για τα προβλήματα της εξωτερικής πολιτικής των σοσιαλιστικών μας χωρών με τη Σοβιετική Ένωση και σχετικά με την άγρια πολιτική του αγγλο-αμερικάνικου ιμπεριαλισμού και των δορυφόρων του, ενάντια στους οποίους έπρεπε να διεξάγουμε σκληρό αγώνα σε όλους τους τομείς. Ο Δημητρώφ έθιξε το ζήτημα της Ελλάδας, όπου κυριαρχούσε η μοναρχοφασιστική αντίδραση, καθώς και τη θολή και ασταθή κατάσταση της νεοφασιστικής Ιταλίας και τόνισε:

— Αυτοί θα είναι ανίσχυροι να βλάψουν την Αλβανία, γιατί η νέα Αλβανία του λαού ξέρει πολύ καλά να υπερασπίσει τον ευατό της, εμείς θα υπερασπιστούμε και από κοινού.

Σε συνέχεια αναφερόμενος στο σύμφωνο φιλίας, συνεργασίας και αμοιβαίας βοήθειας ανάμεσα στην Αλβανία και τη Γιουγκοσλαβία, ο Δημητρώφ πρότεινε εξ ονόματος της κυβέρνησης και του βουλγάρικου λαού να υπογραφεί καί ανάμεσα στη Βουλγαρία και την Αλβανία ένα Σύμφωνο φιλίας και αμοιβαίας βοήθειας, πράγμα που κι εμείς το είχαμε προβλέψει.

Ο ενθουσιασμός μας έφτασε στο κορύφωμα. Σηκώθηκα καί, σε ένα σύντομο και συγκινητικό λόγο (από τη χαρά μου και τη συγκίνηση δύσκολα έβγαιναν τα λόγια από το στόμα μου), του είπα:

— Είμαστε απόλυτα σύμφωνοι με την πρόταση σας, ο λαός και η Κυβέρνηση μας πολύ θα χαρούν και θα είναι ευγνώμονες. Αυτή είναι μια μέρα ιστορικής σημασίας για το λαό μας κλπ.

Αγκαλιαστήκαμε και φιληθήκαμε. Για μας δεν υπήρχε πιο χαρούμενη μέρα, μας

φαίνονταν σαν να είχαμε καταχτήσει τους ουρανούς. Διασφαλίζαμε ακόμα περισσότερο τα σύνορα της αγαπημένης μας πατρίδας, για τη λευτεριά της οποίας επί αιώνες ο λαός μας έχυσε τόσον πολύ αίμα.

Δε θα μιλήσω για κάθε μια από τις διάφορες τελετές και επισκέψεις που έκαμε η αντιπροσωπεία μας στη Σόφια, σε διάφορα ιδρύματα και εργοστάσια, γιατί ήταν πολλές και δεν τις θυμούμαι, επειδή πέρασαν πολλά χρόνια, αλλά ο ενθουσιασμός και η αγάπη που έδειχναν οι εργαζόμενοι και η εργατική τάξη της Βουλγαρίας προς τον αλβανικό λαό μου έμειναν αξέχαστα.

Σε μια μεγάλη γιορταστική βραδιά στη Σόφια μου απονεμήθηκε ο τίτλος του «Επίτιμου Δημότη της Σόφιας» και θυμάμαι πως εκείνη τη βραδιά τραγουδήσαμε και χορέψαμε με απλούς πολίτες και με τους βούλγαρους ηγέτες, σαν να βρισκόμασταν στην Αλβανία.

Σε μια στιγμή (δε θυμούμαι, την ίδια βραδιά ή στο δείπνο του καλωσορίσατε που μας παράθεσε), μεταξύ άλλων ο Δημητρώφ μου είπε:

— Ο λαός μας τρέφει σεβασμό και εκτίμηση για το λαό σας και για τις παραδόσεις και τις πολύτιμες αρετές σας. Από παιδί έχω ακούσει να λένε «να είσαι αλύγιστος σαν τους Αρναούτηδες, δηλαδή, σαν τους Αλβανούς». Στη Βουλγαρία είναι πολύ γνωστή η αρετή σας να μη σκύβετε κεφάλι μπροστά σε καμιά δυσκολία και κίνδυνο.

Τον κοίταξα προσεχτικά στα μάτια για να ιδώ αν μου το είπε τυχαία, ή είχε υπόψη του κάτι άλλο, αλλά δε μπόρεσα να διαπιστώσω τίποτε. Αυτός με κοίταξε χαμογελαστά και σήκωσε το ποτήρι.

— Ναι, αυτό είναι ένα προαιώνιο γνώρισμα του λαού μας, του είπα. Κάθε λογής εχθροί του έπεσαν στο λαιμό, τους πολέμησε, έχυσε αίμα, έκανε πολλές θυσίες, αλλά ποτέ δε λύγισε. Τώρα που έχουμε το Κόμμα η αρετή αυτή δυναμώνει περισσότερο. Δε θα μας λυγίσει ποτέ καμιά δυσκολία και εμπόδιο, σύντροφε Δημητρώφ.

— Άιντε υγεία! είπε και τσούγκρισε το ποτήρι. Να ζήσει ο λαός σας!

Οι επισκέψεις, όπως είπα, ήταν πολλές και εγκάρδιες. Σ' ένα συνεταιρισμό που επισκεφτήκαμε μας πήγαν σε μια έκταση με φράουλες και θυμάμαι που μας συνόδευε εκεί ο Τράιτσε Κωστώφ, τότε αντιπρόεδρος της κυβέρνησης και υπουργός Εσωτερικών της Βουλγαρίας (ο βούλγαρος ομόλογος του Ράνκοβιτς που καταδικάστηκε όταν αποκαλύφτηκε η τιτοϊκή προδοσία και αποκαταστάθηκε με την άνοδο των χρουτσιοφικών στην εξουσία), καθώς και ο Γκέργκι Τράικωφ, γενικός γραμματέας της Βουλγάρικης Λαϊκοαγροτικής Ένωσης, που ήταν τότε αντιπρόεδρος της κυβέρνησης και αργότερα εκλέχτηκε και Πρόεδρος του Προεδρείου της Λαϊκής συνέλευσης της Λαϊκής Δημοκρατίας Βουλγαρίας. Εκεί μας υποδέχτηκαν γυναίκες και άνδρες. Αφού κάναμε κουβέντα, κάποιος γέρος με ρώτησε για τον Γκέργκι Τράικωφ.

— Αυτός ποιος είναι;

Του είπα ποιος ήταν, αλλά ο γέρος σηκώθηκε και του λέει:

— Πού είσαι, βρε brate[1], σ' έχουμε και αρχηγό του αγροτικού μας κόμματος, αλλά τα μουστάκια μου άσπρισαν και ποτέ δε σ' έχω δει!

Αυτό μας έκαμε εντύπωση, γιατί έδειχνε τους αδύνατους δεσμούς που είχαν οι άνθρωποι αυτοί με τις μάζες. Άσχετα που ο Τράικωφ ήταν του αγροτικού κόμματος του Σταμπολίσκι,[2] το Κομμουνιστικό Κόμμα Βουλγαρίας τον κρατούσε πολύ κοντά στην ηγεσία, μας είπαν μάλιστα πως ήταν και κομμουνιστής, αλλά δεν το δήλωναν.

1. Αδερφέ - βουλγάρικα στο πρωτότυπο.

2. Ηγέτης της Λαϊκοαγροτικής Ένωσης Βουλγαρίας. Ιδρύθηκε το 1889.

Αξέχαστο θα μείνει το επίσημο δείπνο που μας παράθεσε ο Δημητρώφ. Φορούσε μαύρο κουστούμι. Δεξιά του είχε πάρει τη Νετζμία, ενώ εγώ, που καθόμουν απέναντι του, είχα δεξιά μου τη σύζυγο του. Θυμάμαι μια μικρή, αλλά πολύ εύγλωτη λεπτομέρεια. Πριν αρχίσουμε τις προσφωνήσεις και το φαγοπότι, ο Δημητρώφ μάζεψε στα γρήγορα τα διάφορα κουταλοπίρουνα που είχε μπροστά του και λέει στο σερβιτόρο.

— Πάρ' τα, δεν έχω ανάγκη για 20 κομμάτια, φτάνει ένα μαχαίρι, ένα κουτάλι και ένα πιρούνι. Μέχρι εδώ έφτανε η σεμνότητα του που δεν ανέχονταν την πολυτέλεια και τα αστικά έθιμα. Ενθουσιασμένος από την απλότητα του γέμισα κι εγώ αμέσως τα χέρια του σερβιτόρου με επινικελωμένα κουταλοπίρουνα.

Αφού έκανε την προσφώνηση ο Δημητρώφ, αντιπροσφώνησα κι εγώ με πολύ θερμά λόγια, μέρος των οποίων τα αφιέρωσα στη μεγάλη φυσιογνωμία του Δημητρώφ, στο μεγάλο ρόλο του σαν ηγέτη όχι μόνο για τους βούλγαρους κομμουνιστές, αλλά για όλους τους κομμουνιστές του κόσμου, τον χαρακτήρισα μαθητή και πολύ στενό συνεργάτη του μεγάλου Στάλιν κλπ.

Το δείπνο πέρασε σε πολύ χαρούμενη ατμόσφαιρα. Ο Δημητρώφ ήταν άνθρωπος γελαστός και πολύ αισιόδοξος. Μετά το δείπνο, όλο ευθυμία και με ανεξίτηλες εντυπώσεις γυρίσαμε στο κατάλυμα μας, στο παλάτι του πρώην βασιλιά Μπόρις. Αφού καθήσαμε λίγο στο χώλ να ανάψουμε τσιγάρο και να συζητήσουμε για τις εντυπώσεις μας από το δείπνο, πήγαμε να κοιμηθούμε, αλλά ύπνος δε με κολλούσε. Στα μάτια και στο νου μου είχα ζωντανές τις εντυπώσεις από τις συναντήσεις και τα θερμά λόγια του Δημητρώφ, έφερνα στο νου μου τη ζωή του αλύγιστου αγωνιστή, τον αγώνα και τις θυσίες που είχε κάμει για την υπόθεση του λαού του και του διεθνούς προλεταριάτου. Θα ήταν περασμένα μεσάνυχτα, όταν άκουσα να χτυπούν την πόρτα. Σηκώνομαι και ανοίγω. Στο κατώφλι στέκονταν συννεφιασμένοι ο Κώτσι Τζότζε και ο Σούλε.

— Τι συμβαίνει; Ακόμα δεν κοιμηθήκατε τους ρώτησα.

— Δεν κοιμηθήκαμε, γιατί θέλουμε να συζητήσουμε μαζί σου, είπε ο Κώτσι.

— Τόση βιάση έχετε; τους ρώτησα. Δεν περιμένει η δουλειά ως το πρωί;

— Εγώ και ο Σούλε ανησυχούμε τόσο πολύ που δε μας πιάνει ύπνος, γι' αυτό θέλουμε τώρα να μυλήσουμε μαζί! είπε ο Κώτσι Τζότζε.

Τους έριξα μια μπηχτή ματιά, τους είπα να περιμένουν στο σαλόνι όσο να πάρω κάνα ρούχο να ρίξω πάνω μου και, ύστερα απ' αυτό βγήκα. Τα χτυπήματα στην πόρτα μου και τις φωνές τα μεσάνυχτα τα άκουσε και ο Υσνί και βγήκε κι αυτός στη πόρτα του δωματίου του.

— Έλα Υσνί, ο Κώτσι και ο Σούλε κάτι το επείγον έχουν να μας πουν! του είπα.

Καθήσαμε στο σαλόνι και ο Κώτσι Τζότζε άρχισε να λέει:

— Εμένα και του Σούλε δε μας άρεσε ο λόγος σου και δε συμφωνούμε μ' αυτά που είπες για το Δημητρώφ!

Ορθάνοιξα τα μάτια από έκπληξη και έριξα το βλέμμα μου στον Υσνί, που κι αυτός ήταν το ίδιο έκπληχτος.

Ο Κώτσι συνέχισε:

— Δεν είμαστε σύμφωνοι με όλα εκείνα τα επίθετα που βάλατε στο Δημητρώφ. Δε λέμε ότι αυτός δεν είναι άνθρωπος επιφανής, μα εσύ του απέδωσες μεγάλο ρόλο.

— Δε μίλησα λάθος, δεν είπα τίποτε το περιττό για το Δημητρώφ, τους απάντησα, έπρεπε να πω ακόμα περισσότερα, γιατί του αξίζουν. Εσείς είστε που κάνετε λάθος, ωστόσο δεν μπορώ να καταλάβω γιατί να σας βασανίζει τόσο το ζήτημα αυτό, που να σας χαλάει τον ύπνο! Για το Δημητρώφ, συνέχισα να τους λέω, όχι εμείς που πρέπει νά μιλάμε, αλλά γι' αυτόν έχει μιλήσει ολόκληρος ο επαναστατικός και προοδευτικός

κόσμος και με φλογερά λόγια που του αξίζουν απόλυτα!

Παρέμβηκε εκνευρισμένος ο Υσνί, που τάχτηκε με το μέρος μου:

— Τι είναι αυτά που λέτε, τι είναι αυτές οι ασυναρτησίες; Όλα σωστά ήταν στο λόγο του συντρόφου Ενβέρ!

Πετιέται ο Κώτσι και λέει:

— Εσείς έτσι σκέφτεστε, αλλά εμείς σκεφτόμαστε διαφορετικά και δε συμφωνούμε μαζί σας.

— Το ζήτημα αυτό θα το λύσουμε στα Τίρανα, τους είπα σε κατηγορηματικό τόνο. Η διαφωνία αυτή δεν πρέπει να μας εμποδίσει να κάνουμε με επιτυχία τη δουλειά και να εκτελέσουμε το καθήκον που μας ανέθεσε το Κόμμα και η Κυβέρνηση.

— Ναι, ναι, αναπήδηξε ο Κώτσι Τζότζε, αλλά σε όλο εκείνο το λόγο που ανέβασες τόσο πολύ το Δημητρώφ, τον Τίτο τον αγνόησες εντελώς, δεν είπες λέξη γι' αυτόν. Δε συμφωνώ ώστε ο Δημητρώφ να επισκίασει το μεγαλείο του Τίτο, την ικανότητα και τη φήμη του έξοχου επαναστάτη. Ο Τίτο είναι η μεγαλύτερη και η πιό λαμπρή φυσιογνωμία των λαών των Βαλκανίων. Είπες ότι «ο Δημητρώφ είναι μια επιφανής επαναστατική φυσιογνωμία», αυτό όμως έπρεπε να απωθεί για τον Τίτο γιατί ακριβώς αυτός είναι τέτοιος και η Γιουγκοσλαβία του Τίτο πρέπει να γίνει σήμερα το επίκεντρο των λαών των Βαλκανίων.

Τότε κατάλαβα γιατί δεν τους έπιανε ύπνος, τι ήταν όλη αυτή η «έγνοια» τους και γιατί δε συμφωνούσαν με μας. Ο νους μου πήγε αμέσως και αντιλήφτηκα τον πραγματικό σκοπό και τους λόγους της συνάντησης τους στο Βελιγράδι με τον Ράνκοβιτς, για να πάρουν τάχα κομματικές οδηγίες, αλλά στην πραγματικότητα είχαν πάρα οδηγίες να μας παρακολουθούν μήπως υπερβούμε τα όρια που υπαγόρευαν οι Γιουγκοσλάβοι, να μας «διορθώνουν» και να ενεργούν σύμφωνα με τις μυστικές οδηγίες του Τίτο-Ράνκοβιτς.

Λέγω στον Κώτσι και στο Σούλε:

— Αυτό που κάνετε είναι προβοκάτσια, γιατί νομίζω πως δεν ήταν λογικό ώστε στην πρόποση ενός επίσημου δείπνου στη Βουλγαρία να μιλούσα για τις αξίες του Τίτο. Όταν μίλησα για τη φιλία μας με τη Γιουγκοσλαβία ανέφερα τον Τίτο κι αυτό νομίζω είναι σωστό και αρκετό, γι' αυτό εμμένω στην άποψη μου.

— Δε συμφωνούμε με σένα! επέμειναν ο Κρίστο και ο Κώτσι αψοκοκκινισμένοι.

— Ούτε κι εγώ δε συμφωνώ μαζί σας. Αυτό το ζήτημα θα το συζητήσουμε στα Τίρανα, τώρα πάμε να κοιμηθούμε γιατί αύριο έχουμε δουλειά, τους είπα ρητά και σηκώθηκα.

— Είμαι απόλυτα σύμφωνος με τις απόψεις του συντρόφου Ενβέρ, επενέβηκε και ο Υσνί και πήγαμε στα δωμάτια ύπνου για να μην κλείσουμε μάτι ως το πρωί.

Αυτό ήταν το πρώτο επεισόδιο που μας συνέβηκε στη Βουλγαρία με τον Κώτσι και τον Κρίστο. Θα συνέβαινε και ένα άλλο, τη φορά αυτή με τη μορφή «τροπολογίας», για ένα ντοκουμέντο που θα υπογράφαμε σχετικά με την ανάπτυξη του εμπορίου ανάμεσα στις δύο χώρες. Ήταν ένα απλό, συνηθισμένο ντοκουμέντο, όπως γίνεται κατ' αρχήν. Αυτοί οι δύο άνθρωποι «αρχών» (βαλμένοι από τον Ράνκοβιτς), μου είπαν ότι στο κείμενο πρέπει να προσθέσουμε τις λέξεις «σε συνεννόηση με τη Γιουγκοσλαβία».

Τους είπα ότι δεν θα 'ναι καλό για μας να ζητήσουμε να βαλθεί ένα τέτοιο πράγμα.

— Πραχτικά, κανείς δεν μπορεί να μας εμποδίσει να ενεργήσουμε όπως το θεωρήσουμε καλύτερα, τους είπα. Αν μας συμφέρει πουλούμε κι αγοράζουμε και στη Βουλ-

γαρία, εκπληρώνοντας φυσικά, κατά πρώτο λόγο, τις υποχρεώσεις που έχουμε απέναντι στις συμφωνίες που έχουν υπογραφεί με τη Γιουγκοσλαβία.

Αδυνατώντας όμως να πείσω (τους πειθήνιους στη γιουγκοσλάβικη υποτέλεια), τελικά τους είπα:

— Κάντε κάποια τροπολογία στην προπαρασκευαστική επιτροπή και συζητείστε την.

Τελικά, σε ολομελή σύσκεψη, με παρέμβαση του Δημητρώφ, ο Κολάρωφ,[1] ένας από τους βούλγαρους ηγέτες και σύντροφος του Δημητρώφ, διατύπωσε κάτι το ανάλογο και το επεισόδιο έληξε. Ο Κώτσι Τζότζε είχε κάτι να αναφέρει στο συνάδελφο του, Ράνκοβιτς, όταν Θα επιστρέφαμε!

Στον ελεύθερο χρόνο οι βούλγαροι σύντροφοι έρχονταν και συζητούσαν μαζί μας διάφορα προβλήματα. Ο Κολάρωφ ήταν επίσης πολύ απλός και αγαπητός σε μας. Μια μέρα μας μίλησε για το Στάλιν, για τους ηρωισμούς των μπολσεβίκων, για τη δύσκολη κατάσταση στη Σοβιετική Ένωση μετά την επανάσταση, για το πρώτο πεντάχρονο σχέδιο και για τον ενθουσιασμό των μαζών. Μας μίλησε για τη δουλειά του στην Κομιντέρν και για τον καιρό που στάλθηκε να δούλεψει στη Μογγολία.

— Εκεί υπήρχαν μεγάλες δυσκολίες, αφηγούνταν ο Κολάρωφ. Η χώρα και ο λαός ήταν σαν στα βάθη του μεσαίωνα. Κυριαρχούσαν οι λάμα και τα μοναστήρια. Κάθε οικογένεια υποχρεώνονταν να στείλει ένα ή δύο παιδιά για να γίνουν λάμα. Τα ιδρύματα των λάμα ήταν όλα εστίες της γιαπωνέζικης κατασκοπείας. Ο νομαδικός πληθυσμός ήταν εντελώς αναλφάβητος, στο σκοτάδι, συφιλιδικός, σε απερίγραπτη εξαθλίωση. Δεν ήξεραν τι θα πει γιατρός, φάρμακα, ψωμί. Το παν γι' αυτούς ήταν το κρέας, το κουμίς (γάλα φοράδας), τα φορέματα από προβιές, τα άλογα και τίποτε άλλο. Η θρησκοληψία και ο μυστικισμός έδιναν και έπαιρναν. Τους νεκρούς στο Ουλάν-Μπατόρ δεν τους έθαβαν, αλλά υπήρχε ένα «βάραθρο» όπου τους πετούσαν. Υπήρχαν περιπτώσεις που τους πετούσαν πριν ακόμα ξεψυχήσουν. Τα πτώματα «έλιωναν» χωρίς δυσοσμία, γιατί το κλίμα ήταν ψυχρό. Ο λαός ζούσε σε τσαντίρια. Το λαϊκό καθεστώς του Σούχε Μπατόρ, με τη βοήθεια των Σοβιετικών, άρχισε να οικοδομεί μερικά διαμερίσματα, συνέχισε να αφηγείται ο Κολάρωφ, αλλά σ' αυτά δεν έμπαινε κανένας. Χρειάστηκε μεγάλη διαφώτιση για καθετί, ακόμα και για μικροπράγματα και, ιδιαίτερα, χρειάστηκε πάλη ενάντια στην επιρροή και το δεσποτικό κατεστημένο των λάμα, που υποστηρίζονταν από τους Γιαπωνέζους.

Ήρθε και η στιγμή που θα πηγαίναμε στο Κρίτσιμ, όπου θα υπογράφαμε τις συμφωνίες. Καθ' οδόν επισκεφτήκαμε ιστορικούς τόπους, εργοστάσια και συνεταιρισμούς. Παντού μας υποδέχτηκαν με χαρά και απερίγραπτο ενθουσιασμό. Οι μάζες του λαού κατά μήκος της σιδηροδρομικής γραμμής, πάνω στο χιόνι κραύγαζαν: «Ουρρά!». Το τρένο σταματούσε, μας έδιναν δώρα, ξεκινούσαμε ξανά και φτάσαμε έτσι μέχρι σ' ένα μέρος, δε θυμάμαι πώς το λέγανε, όπου θα αφήναμε το τρένο και με αυτοκίνητα θα πηγαίναμε στο Κρίτσιμ.

Όταν σταμάτησε το τρένο, ο κόσμος έσπασε το κορδόνι και με ζητωκραυγές κατέκλυσε το δρόμο. Με δυσκολία βγήκαμε πρώτα ο Δημητρώφ και εγώ. Ο Δημητρώφ μου λέει:

— Οι σύντροφοι θ' αργήσουν, αν τους περιμένουμε θα κλειστούμε πάλι από το πλήθος, γι' αυτό ανεβαίνουμε εγώ κι εσύ στο αυτοκίνητο και «ανοίγουμε κανί» (δηλαδή ήθελε να μου πει σαν παλιοί κομιτατζήδες). Κι έτσι κάναμε. Ο Δημητρώφ, εγώ και

1. Τότε αντιπρόεδρος του Υπουργικού Συμβουλίου και υπουργός Εξωτερικών της Βουλγαρίας.

ο σωματοφύλακας τραβήξαμε μπροστά μέσα απ' τα χιόνια. Η πομπή έμεινε πολύ πίσω.

— Δεν έχουμε μαζί μας τη φρουρά ασφάλειας, brate, έλεγε ο οδηγός στο Δημητρώφ.

— Τράβα, μας φυλάει ο λαός, του απαντούσε ο Δημητρώφ.

Κοντά στο Κρίτσιμ ο λαός είχε κατάκλυσει το δρόμο.

— Θα τους μιλήσεις! μου λέει ο Δημητρώφ. Στα ρώσικα;

— Μα πώς να τους μιλήσω, του λέω. Καταλαβαίνω κάπως τα ρώσικα, αλλά με τις λίγες λέξεις που ξέρω δε μπορώ να μιλήσω.

— Νταβάι,* είπε ο Δημητρώφ, μίλα τους στα αλβανικά κι εγώ χωρίς να τα ξέρω θα τους τα μεταφράσω πιστά από την αλβανική, γιατί ξέρω τι θα πας, γιατί τα αισθήματα μας συμπίπτουν, έχουμε μια καρδιά.

Κι έτσι κάναμε. Βγήκαμε μπροστά στο λαό, μίλησα στα αλβανικά και με μερικές ρώσικες λέξεις και ο λατρευτός γέροντας μετέφραζε στα βουλγάρικα.

Όταν μπήκαμε στο αυτοκίνητο ο Δημητρώφ μου είπε:

— Δε θα απορήσουν οι χωρικοί πού τα ξέρω τα αλβανικά, γιατί οι Βούλγαροι και οι Αλβανοί πάντα αδελφοί και σύντροφοι όπλων ήταν.

Αγαπητέ και ακριβέ Γκέργκι Δημητρώφ, μέλι έσταξε το στόμα σου, που λέει ο λαός μας!

Τελικά φτάσαμε στο Κρίτσιμ. Ήταν ένα μεγάλο χωριό, όπου οι βασιλιάδες της Βουλγαρίας είχαν την καλύτερη γη και είχαν φτιάξει εκεί ένα όμορφο παλάτι για κυνήγι το καλοκαίρι, αλλά και για το χειμώνα. Στο παλάτι αυτό, που τώρα ήταν κρατικοποιημένο, ήμασταν φιλοξενούμενοι του κόμματος και της βουλγάρικης κυβέρνησης και προσωπικά του Δημητρώφ. Στον όμορφο αυτό τόπο υπήρχε ένα θαυμάσιο πάρκο με λουλούδια σε ανοιχτό χώρο και σε θερμοκήπια, που πρασίνιζαν και ανθοβολούσαν χειμώνα καλοκαίρι. Εκεί καλλιεργούνταν διάφορα δέντρα, μεταξύ των οποίων και μερικά είδη ψηλών και γερών πεύκων «σεκουόγια» φερμένα από τον Καναδά, όπως μας είπαν. Στο πάρκο αυτό διατηρούνταν και εκθρέφονταν διάφορα εξημερωμένα και εγκλιματισμένα ζώα και πτηνά.

Εδώ μας συνέβηκε κάτι το αναπάντεχο και άπρεπο με τον Κρίστο Θεμέλκο. Τη δεύτερη μέρα σηκώνεται πρωί πρωί, παίρνει ένα δίκανο και βγαίνει για κυνήγι στο πάρκο. Όταν εμείς είχαμε κατεβεί όλοι κάτω, μπαίνει ο Σούλε «θριαμβευτικά», κρατώντας στο χέρι ένα μεγάλο πουλί, σκοτωμένο.

— Το βάρεσα στο πάρκο, είπε καμαρώνοντας.

— Τι μας έκαμες, αυτά είναι σπάνια πουλιά και τα φυλάγουμε, δεν τα σκοτώνουμε, είναι καλλωπιστικά του πάρκου, του είπε ο Γιουγκώφ. Τέλος πάντων δεν πειράζει! είπε μετά, για να δείξει τον αδιάφορο. Τα φτερά του Κρίστο Θεμέλκο έπεσαν περισσότερο από του πουλιού που είχε σκότωσει. Εμείς λυπηθήκαμε πολύ και ντραπήκαμε για το επεισόδιο.

Στο Κρίτσιμ δώσαμε τέλος στις συνομιλίες, κλείσαμε και υπογράψαμε το Σύμφωνο φιλίας, συνεργασίας και αμοιβαίας βοήθειας. Ήταν μια στιγμή πανηγυρική, προπαντός για μένα και για τους συντρόφους. Η υπογραφή έγινε στην αίθουσα της εισόδου. Εκεί είχε τοποθετηθεί ένα μεγάλο τραπέζι, όπου καθήσαμε ο Δημητρώφ και εγώ. Αρχίσαμε να υπογράφουμε τα ντοκουμέντα, τα ανταλλάξαμε, δώσαμε το χέρι ο ένας στον άλλο και σφιχταγκαλιαστήκαμε. Υπογράφαμε μια ιστορική πράξη μεγάλης

***Δώσ' του - Ρώσικα στο πρωτότυπο.**

σημασίας,[1] που διασφάλιζε τη Λαϊκή Δημοκρατία της Αλβανίας από ενδεχόμενες απειλές των εχθρών. Ο αλβανικός λαός και το Κόμμα του θα υποδέχονταν με επευφημίες και μεγάλο ενθουσιασμό αυτό το Σύμφωνο με τον βουλγάρικο λαό, παλιό του φίλο, που τώρα είχε βγει στο φως του σοσιαλισμού κάτω από την καθοδήγηση του Δημητρώφ και του Κομμουνιστικού Κόμματος της Βουλγαρίας και με την αποφασιστική βοήθεια της Σοβιετικής Ένωσης και του Στάλιν.

Το χιόνι είχε σκεπάσει τα πάντα και κείνη τη μέρα χαράς όλα μου φαίνονταν υπέροχα. Ξέχασα τις προστυχιές και τις ραδιουργίες του Κώτσι Τζότζε που γυρόφερνε σαν «σβώλος» με στολή αντιστράτηγου που ποτέ δεν ξεχνούσε να τη φορέσει, για να αυτοεπιδείχνεται.

Αφού γευματίσαμε και ευχηθήκαμε ο ένας τον άλλο, βγήκαμε φωτογραφία και ο Δημητρώφ πρότεινε να κάνουμε αμαξάδα στο πάρκο. Όλοι μας δεχτήκαμε. Μας περίμεναν άμαξες η καθεμιά με δύο μαύρα άλογα ζεμένα.

— Έλα σε μένα, μου είπε ο Δημητρώφ και ανεβήκαμε οι δυο μ' έναν διερμηνέα. Ήταν ένας περίπατος ευχάριστος. Για μένα ήταν μεγάλη τιμή που καθόμουν δίπλα στο Δημητρώφ, τον ακριβό δάσκαλο μου, του κομμουνισμού και της επανάστασης. Κατά τον περίπατο με ρωτούσε για τους συντρόφους που είχε γνωρίσει, για τον Αλή Κελμέντη, για τον δημοκράτη παπά Φαν Νόλι, για τον Δρ. Ομέρ Νισιάνι. Μετά με ρώτησε:

— Ποιά ήταν η τύχη του τροτσκιστή Ζάι Φούντο;

— Τον τουφεκίσαμε, του είπα, αποδείχτηκε πράχτορας των Εγγλέζων και των φεουδαρχών!

— Πολύ καλά κάνατε που ξεπαστρέψατε αυτά τα σκουπίδια, μου είπε ο Δημητρώφ.

Μετά ρώτησα εγώ το Δημητρώφ τι σκέφτονταν για το Κόμμα μας και για τη γραμμή του στη διάρκεια του αγώνα και ως τώρα.

Αυτός μου απάντησε:

— Είναι ένα κόμμα θαρραλέο, επαναστατικό και νέου τύπου, όπως μας διδάσκει ο Στάλιν. Η γραμμή του Κόμματος σας ήταν σωστή. Κατά τη γνώμη μου, έδειξε ωριμότητα στην κινητοποίηση του Μετώπου και στη συσπείρωση του λαού σ' αυτό. Εφ' όσον στη χώρα σας δεν υπήρχαν αστικά κόμματα, καλά κάνατε που δεν επιτρέψατε και δεν ενθαρρύνατε την ίδρυση τους, γιατί θα σας προκαλούσαν φασαρίες, όπως προσπαθούν να προκαλέσουν εδώ σ' εμάς. Άκου, σύντροφε Ενβέρ, διαφυλάξτε καθαρό το Κόμμα! συνέχισε να μου λέει ο Δημητρώφ βάζοντας το χέρι του πάνω στο γόνατο μου. Να είναι επαναστατικό, προλεταριακό και όλα για σας θα πάνε καλά!

Αγαπητέ Γκέργκι Δημητρώφ, αυτά που μου είπατε στο Κρίτσιμ κατά τον πρωινό εκείνο περίπατο πάνω στο χιόνι τυπώθηκαν για πάντα στο μυαλό και στην καρδιά μου. Μέχρι την τελευταία μου πνοή θα είμαι πιστός και θα αγωνιστώ ώστε το Κόμμα να είναι επαναστατικό, να είναι προλεταριακό!

Αυτές ήταν αξέχαστες στιγμές και μέρες για το λαό μας και ιδιαίτερα για μένα.

Αναχωρήσαμε από την αδελφή Βουλγαρία, από το μεγάλο Δημητρώφ, από το βουλγάρικο λαό και τους βούλγαρους συντρόφους με δάκρυα στα μάτια, ευχαριστών-

1. Αυτό το Σύμφωνο, όπου βάλαμε υπογραφή μαζί με το Δημητρώφ, ήταν σύμβολο της φιλίας ανάμεσα στον αλβανικό και το βουλγάρικο λαό, αλλά τώρα που στην εξουσία ήρθαν οι ρεβιζιονιστές, σαν το Ζίφκωφ και συντροφία, ταπεινοί υποταχτικοί των σοβιετικών σοσιαλιμπεριαλιστών, είναι ένα νεκρό γράμμα, ενώ η φιλία ανάμεσα στους λαούς μας θα μείνει ζωντανή όπως τον καιρό των αγωνιστών μας της Αναγέννησης και τον καιρό του αξέχαστου Δημητρώφ. ***(Σημείωση του συγγραφέα).***

τας τους ολόκαρδα για την γενναιοδωρία, για τη μεγάλη και ειλικρινή φιλία που έδειξαν για το λαό μας, για το Κόμμα και τη Λαϊκή Δημοκρατία της Αλβανίας.

Όλα τα μέλη της αντιπροσωπείας ένιωθαν μεγάλη χαρά που θα επιστρέφαμε στην πατρίδα και θα ανακοινώναμε στο λαό και στο Κόμμα τα μεγάλα πολιτικά αποτελέσματα που πετύχαμε. Στον οικονομικό τομέα, παρά τη μεγάλη φτώχεια της χώρας μας, δεν τους ζητήσαμε βοήθεια, γιατί είχαμε υπόψη και σκεφτήκαμε ότι και οι Βούλγαροι είχαν μεγάλες δυσκολίες και τους βοηθούσε η Σοβιετική Ένωση. Κι αυτοί από τη μεριά τους δεν έκαμαν κάποια συγκεκριμένη πρόταση, αλλά ο δρόμος φυσικά για αμοιβαίο εμπόριο και για τη χορήγηση κάποιας πίστωσης σε καταλληλότερες συνθήκες γι' αυτούς, είχε ανοίξει.

Χαρούμενοι φαίνονταν και ο Κώτσι Τζότζε και ο Κρίστο Θεμέλκο. Είχα την εντύπωση ότι κατάλαβαν την ανοησία που είχαν κάνει και νόμισα πως είχε ξεχαστεί εκείνο το λυπηρό επεισόδιο. Νόμισα ότι η τόσο συντροφική, η τόσο εγκάρδια συμπεριφορά του Δημητρώφ και όλων των βούλγαρων συντρόφων απέναντι μας, απέναντι στο Κόμμα και τη χώρα μας, τους είχε κάνει να εκτιμήσουν διαφορετικά τη στάση τους σχετικά με το δρόμο που ακολουθούσε το Κόμμα μας, ιδιαίτερα στις σχέσεις με τη γιουγκοσλάβικη ηγεσία. Έπρεπε να αντιληφτούν ότι για μας όχι πια ο κόσμος, αλλά ούτε ο σοσιαλισμός δεν αρχίζει και δεν τελειώνει στη Γιουγκοσλαβία. Έπρεπε να καταλάβουν ότι το Κόμμα μας, η χώρα μας είχαν το ρόλο και το βάρος τους, που έπρεπε να τα διαφυλάξουμε και να τα ενισχύουμε συνεχώς. Ήταν, λοιπόν, η ευκαιρία ν' αρχίσουν να ξεριζώνουν από το μυαλό τους τα ζιζάνια. Κάποιο είδος χαράς έβλεπα και στα μάτια και στις χειρονομίες τους και το ταξίδι με τρένο στη γραμμή Βουλγαρία-Γιουγκοσλαβία προς το Βελιγράδι, πέρασε ευχάριστα, τραγουδούσαμε, ρωτούσαμε τους βούλγαρους και τους γιουγκοσλάβους φρουρούς για τα μέρη που περνούσαμε, μας εξηγούσαν πού είχαν γίνει μάχες κλπ. Ρωτούσαμε ο ένας τον άλλο: Θα μας δεχτεί άραγε σε συνάντηση ο Τίτο;

Όπως είπα, όταν περάσαμε από το Βελιγράδι μας είχε πει ότι θα συζητήσουμε για «τις σχέσεις μας» στο γυρισμό μας και ήξερα ότι, αν αρχίζανε, οι συνομιλείς αυτές θα ήταν πολύ δύσκολες. Έτσι ή αλλιώς, τα πράγματα έπρεπε να τα πάμε μέχρι τέλος.

Μόλις όμως φτάσαμε στο σιδηροδρομικό σταθμό του Βελιγραδίου, φάνηκε ότι οι συνομιλίες αυτές δε θα γίνονταν. Εκτός από μια ακόμα μεγαλύτερη ψυχρότητα από την προηγούμενη, τώρα είχαν βγει να μας υποδεχτούν μερικοί επίσημοι τρίτου και τέταρτου βαθμού. Επιβιβαστήκαμε σε αυτοκίνητα και, αφού εγκατασταθήκαμε στα ίδια καταλύματα που διαμείναμε και πριν, αυτοί άρχισαν να απομακρύνονται για να μας αφήσουν «ήσυχους». Ρώτησα αυτόν που είχαν ορίσει να με «ξεναγήσει», ή καλύτερα να λέμε, ξεπροβοδήσει, αν ήξερε πότε θα συναντηθούμε με τον Τίτο, σύμφωνα με το λόγο που είχε δώσει.

— Ο σύντροφος Τίτο έχει δυό μέρες τώρα που πήγε για φιλική επίσκεψη στη Ρουμανία! είπε «επισήμως» ο επίσημος.

Κούνησα το κεφάλι για να δώσω στον επίσημο να καταλάβει ότι για μένα το καθετί ήταν ξεκάθαρο και του πρότεινα το χέρι. Ούτε αυτός, ούτε οι άλλοι δε μας παρουσίασαν καμιά πρόταση για κάποιο πρόγραμμα κι ούτε πρότειναν συνάντηση με κάποιον άλλο σύντροφο της γιουγκοσλάβικης ηγεσίας. Ούτε κι εγώ τους ζήτησα κάτι τέτοιο. Την άλλη μέρα αναχωρήσαμε και φτάσαμε στα Τίρανα.

VIII

ΟΙ ΤΙΤΟΪΚΟΙ ΜΠΡΟΣΤΑ ΣΤΟ ΞΕΣΚΕΠΑΣΜΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΑΝΑΠΟΦΕΥΚΤΗ ΑΠΟΤΥΧΙΑ ΤΟΥΣ

Υποδουλωτικές προσφορές. Σχετικά με την Επιτροπή Συντονισμού * Συρροή γιουγκοσλάβων στρατιωτικών στα Τίρανα: «Άμεσος κίνδυνος απειλεί την Αλβανία!». Ο Νάκο Σπύρου επιμένει να τεθεί ο Μεχμέτ Σέχου αρχηγός του Γενικού Επιτελείου του Στρατού. Οι στρατιωτικές θέσεις του Τέμπο * Ο στρατηγός Χόμοβιτς ζητεί τη δημιουργία ενιαίου αρχηγείου * Ο στρατηγός Κουπρεσάνιν στα Τίρανα. Ο Τίτο: «Σας παρακαλώ να μας δώσετε βάση στην Κορυτσά για μια μεραρχία». Είδηση στο Στάλιν για το ζήτημα της γιουγκοσλάβικης μεραρχίας * Η 8-η Ολομέλεια της ΚΕ, μαύρη κηλίδα στην ιστορία του ΚΚΑ. Προσωρινή επικράτηση των γιουγκοσλάβικων θέσεων * Τερατώδικη επίθεση του Κώτσι Τζότζε και άλλων ενάντια στο Κόμμα και στα υγιή στελέχη του * Κουπρεσάνιν, Ζλάτιτς και άλλοι: «Ο Τίτο θέλει να ζητήσετε μόνοι σας την ένωση με τη Γιουγκοσλαβία» * Περίεργη βιασύνη των τιτοϊκών * Η ιστορική επιστολή του Στάλιν * Επαίσχυντη απομάκρυνση των απεσταλμένων του Τίτο από την Αλβανία.

Οι «αναλύσεις» που άρχισαν στην ηγεσία μας ύστερα από τις κατηγορίες που εξαπέλυσαν ενάντια μας διαμέσου του Σάβο Ζλάητς και ύστερα από την αυτοκτονία του Νάκο Σπύρου έπεισαν τη γιουγκοσλάβικη ηγεσία οτι το στρατηγικό της σχέδιο για τη μετατροπή της Αλβανίας σε έβδομη δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας προχωρούσε όπως είχε προβλεφτεί. Για να καμουφλαριστούν πριν δώσουν το τελικό χτύπημα, οι ίδιοι οι Γιουγκοσλάβοι έκαμαν μια προσωρινή «υποχώρηση». Δε μας επιτίθονταν πια άμεσα, άρχισαν να αναφέρονται σε σουρντίνα στα «αισθήματα φιλίας» απέναντι στην αδελφή Αλβανία, διαφήμιζαν θορυβώδικα ης «βοήθειες» που μας έδιναν στα χαρτιά, φυσικά. Σ' όλη τη Γιουγκοσλαβία σε συγκεντρώσεις, σε συλλαλητήρια, από το ραδιόφωνο, τον τύπο κλπ, μιλούσαν οτι «σης βαριές και δύσκολες μέρες εμείς βρισκόμαστε στο πλευρό των αδελφών αλβανών», ότι «πρέπει να οικονομήσουμε κάτι από το υστέρημα μας και να το στείλουμε στην Αλβανία», μάλιστα με το δίσκο στο χέρι, οι τιτοϊκοί μπεχλιβάνηδες οργάνωναν και εράνους μαζεύοντας ελεημοσύνες για τον «φουκαρά».

Όλα αυτά ήταν σωστή φάρσα, ταπεινωτική και δημαγωγική, που ταιριάζει σ' όλους εκείνους που τις τραγωδίες θέλουν να τις καλύπτουν και να ης καμουφλάρουν με μέσα γελωτοποιού. Ιδιαίτερα ης μέρες που θα αναχωρούσαμε για τη Βουλγαρία, η φάρσα αυτή άναψε ακόμα περισσότερο. Ο Τίτο ένιωσε ότι δεν ήταν κάτι το τυχαίο η

απρόοπτη πρόσκληση που μας έστειλε ο Δημητρώφ να επισκεφτούμε τη Βουλγαρία: ασφαλώς είδε σ' αυτή και την επέμβαση των Σοβιετικών και, κατά πρώτο λόγο, του Στάλιν.

Ταυτόχρονα αυτή η «διεθνιστική και λαϊκή βοήθεια», που ρεκλαμάρονταν θορυβώδικα μέσα και έξω από τη Γιουγκοσλαβία, θα χρησίμευε στους ηγέτες του Βελιγραδίου σαν το πασπάλισμα πούδρας πάνω σε κατακρεουργημένο σώμα. Έλπιζαν ότι τον αλβανικό λαό θα τον θάμπωνε η φάρσα της «αλληλεγγύης» και δε θα μπορούσε να αντιληφθεί το στιλέτο που του έμπηγαν πισώπλατα.

Μέσα σ' αυτά εμείς βλέπαμε τώρα ότι πίσω από την «όμορφη» πρόσοψη κρύβονταν κάτι το κακό και φαρμακερό. Όταν μειδιούσε το Βελιγράδι, διαισθανόμασταν ότι κάτι το κακό προετοιμάζονταν σε βάρος του Κόμματος και της χώρας μας. «Το μπαστούνι και το καρότο», οι κατηγορίες και οι «υποσχέσεις» του Τίτο και των συντρόφων του στα Τίρανα, γίνονταν αισθητά και φαίνονταν στο πραγματικό τους φως, σαν κρίκοι της ίδιας αλυσίδας.

Σ' όλη όμως αυτή τη φάρσα «φιλίας» εμείς βλέπαμε και την άλλη όψη του νομίσματος: τον πυρετό φόβου και άγχους που συνόδευε βήμα προς βήμα τους ηγέτες του Βελιγραδίου στο έγκλημα που προσπαθούσαν να διαπράξουν. Κάθε ενέργεια, κάθε τακτική τους ενάντια μας, ενείχαν αναπόφευκτα το σπέρμα της αποκάλυψης και της αποτυχίας της συνωμοσίας. Και, όσο πιο πολύ θα βιάζονταν οι ηγέτες του ΚΚΓ να πραγματοποιήσουν το σκοτεινό τους έργο σε βάρος μας, τόσο περισσότερο θα έφερναν πιο κοντά μας το οικτρό και αναπόφευκτο τέλος τους.

Υποδουλωτικές προσφορές

Στις παραμονές του 1948, σαν πρωτοχρονιάτικο «δώρο», η ηγεσία του Βελιγραδίου συγκέντρωσε την προσοχή εναντίον μας, ιδιαίτερα σε δύο τομείς: πρώτο, στην οικονομία και, δεύτερο, στον τομέα της άμυνας, στο στρατό.

Όσον αφορά το Κόμμα νόμιζαν ότι το είχαν βάλει πια ολοκληρωτικά στο χέρι τους. Από την Ολομέλεια του Μπεράτι και δω, οι άνθρωποι τους, ιδιαίτερα ο Κώτσι Τζότζε και ο Πάντι Κρίστο, είχα τιτοποιηθεί εντελώς, είχαν εξειδικευτεί στις μέθοδες των συνομωτών, έτσι που ενομίζετο ότι και χωρίς την άμεση επέμβαση των Γιουγκοσλάβων, αυτοί θα μπορούσαν να διευθύνουν την κατάσταση που είχε δημιουργηθεί σύμφωνα με την όρεξη των πατρώνων τους.

Οι Γιουγκοσλάβοι νόμιζαν, λοιπόν, ότι οι πράχτορες που είχαν στρατολογήσει στην ηγεσία του Κόμματος μας, ήταν το κλειδί της επιτυχίας, ήταν το ισχυρότερο στήριγμα τους, αλλά στην πραγματικότητα, ακριβώς αυτό ήταν ένα από τα πιο αδύνατα σημεία τους που θα τους οδηγούσε στην αποτυχία και στο ξεσκέπασμα.

Αυτό συνδέονταν με την αντιμαρξιστική, τροτσκιστική αντίληψη του Τίτο και συντροφιά για το Κόμμα, για το ρόλο του και τα καθήκοντα του. Σύμφωνα μ' αυτούς, η βάση του Κόμματος ήταν ο «όχλος», ήταν η «γαλαρία», για την οποία δεν έπρεπε να δοθεί καθόλου σημασία, γιατί αυτή δεν είχε άλλο ρόλο παρά να υπάκουει τυφλά και αναντίρρητα στις διαταγές και τις οδηγίες που έρχονταν «από πάνω», από την «ηγεσία» και προπαντός από το «ισχυρό χέρι» στην ηγεσία.

Ξεκινώντας απ' αυτή την αντίληψη, όπως στο κόμμα τους έτσι και απέναντι μας, είχαν συγκεντρώσει την προσοχή τους κυρίως στην «ανώτατη ιεραρχία», στο να κάνουν με το μέρος τους ένα φιλοτιτοϊκό λόμπι στην ηγεσία, λόμπι, που, σύμφωνα ν'

αυτούς, θα οδηγούσε όλο το Κόμμα στο μαντρί του Τίτο, σαν να ήταν κοπάδι από πρόβατα. Αλλά ακριβώς αυτή η αντιμαρξιστική αντίληψη, όταν θα το 'φερνε η δουλειά, θα οδηγούσε τους φορείς της στο χείλος του γκρεμού. Τέσσερις-πέντε στρατολογημένοι πράχτορες, όσο ισχυροί κι αν ήταν, θα ήταν ένα μηδέν μπροστά στην τεράστια δύναμη του Κόμματος μας, που είχε διαπαιδαγωγηθεί και σφυρηλατηθεί να οδηγήσει το λαό στο δρόμο της διαφύλαξης και ενίσχυσης της λευτεριάς, και όχι στα τυφλά μονοπάτια όπου ήθελαν να το μπάσουν ο Τίτο και η συμμορία του.

Αυτό όμως θα επιβεβαιώνονταν αργότερα. Στην αρχή ο Τίτο και συντροφία νόμιζαν, δηλαδή, ότι μέσω του πράχτορά τους, οργανωτικού γραμματέα, Κώτσι Τζότζε, είχαν «βάλει στο χέρι» τους το Κόμμα μας και μια που στην κατεύθυνση αυτή η δουλειά, σύμφωνα μ' αυτούς, θα πήγαινε ρολόι, συγκέντρωσαν την προσοχή τους στην οικονομία και στο στρατό μας.

Με βάση τις «προτάσεις» της γιουγκοσλάβικης ηγεσίας, που μας τις είχε παρουσιάσει μαζί με τις κατηγορίες ο Ζλάτιτς, στις αρχές του Δεκέμβρη αυτός και ένας άλλος Γιουγκοσλάβος, ο Σεργκέι Κράιγκερ, ήρθαν σε μένα μ' ένα δέμα φακέλους παραμάσκαλα. Από την πλευρά μας ήμασταν εγώ, ο Κώτσι Τζότζε και ο Πάντι Κρίστο. Μας «ευχήθηκαν» που γλυτώσαμε επιτέλους από το Νάκο Σπύρου, στοιχείο που «μας είχε μπερδέψει και μας είχε χαλάσει δουλειά, μάλιστα μας έβαλε χωρίς να το θέλουμε σε προστριβές και υπόνοιες μεταξύ μας» και άνοιξαν τους φακέλους:

— Εμείς θέλουμε τώρα να εξετάσουμε πιο συγκεκριμένα το ζήτημα της Επιτροπής Συντονισμού, είπε ο Ζλάτιτς. Ο σύντροφος Κράιγκερ, ένας από τους καλύτερους γνώστες μας των οικονομικών προβλημάτων, επιφορτίστηκε από την ηγεσία μας με το βαρύ καθήκον του πρόεδρου αυτής της επιτροπής. Η επιτροπή θα είναι γιουγκοσλάβο-αλβανική, θα μετέχουν, δηλαδή, σ' αυτή και οι αλβανοί αντιπρόσωποι. Η επιτροπή θα παρακολουθεί λεπτομερειακά το δρόμο ανάπτυξης της οικονομίας στις χώρες μας, ώστε να είναι όλα εναρμονισμένα, δηλαδή, καλά συντονισμένα.

— Και στη συνάντηση που είχαμε στις αρχές του Νοέμβρη, είπα στο Ζλάτιτς, σας ρώτησα ποιος θα είναι ο χαρακτήρας αυτής της επιτροπής και ποιά θα είναι η σχέση των κυβερνήσεων των δύο χωρών μ' αυτή και με τις αρμοδιότητες της. Αυτό για μας παραμένει εντελώς ασαφές.

— Σωστό είναι αυτό που λέτε, γιατί σας έχουν απασχολήσει μεγαλύτερα προβλήματα, είπε ο Ζλάτιτς δίνοντας μου «δίκιο». Θα σας απαντήσω όσο μπορέσω. Αναφερθήκατε σ' ένα πολύ λεπτό πρόβλημα, «για τη σχέση της επιτροπής με τις αντίστοιχες κυβερνήσεις των δύο χωρών». Θέλω να με καταλάβετε ορθά για όσα θα πω. Η ίδια η ιδέα μιας οικονομικής ένωσης μεταξύ των χωρών μας δεν μπορεί να συγκεκριμενοποιηθεί χωρίς ένα κοινό όργανο, το οποίο, πώς να πούμε, θα στέκει και θα λειτουργεί μεταξύ των δυο κυβερνήσεων μας. Αν αφήσουμε την υπόθεση της οικονομικής ένωσης για τη γιουγκοσλάβικη πλευρά μονάχα στα χέρια της γιουγκοσλάβικης κυβέρνησης και για την αλβανική πλευρά μονάχα στα χέρια της Αλβανικής Κυβέρνησης, τότε θα προκύψουν ανησυχίες, φιλονικίες, προστριβές και ό,τι άλλο. Η Επιτροπή Συντονισμού θα είναι όργανο που θα αποτρέψει αυτούς τους κινδύνους.

— Τότε πώς, θα είναι όργανο πάνω από τις κυβερνήσεις μας; τον ρώτησα.

— Όχι, δε θα είναι πάνω από τις κυβερνήσεις. Οι αρμοδιότητες της θα εκτείνονται, κατά πρώτο λόγο, μονάχα σε οικονομικά ζητήματα, έτσι που στην Κυβέρνηση σας μένουν όλες οι αρμοδιότητες στους άλλους τομείς.

— Πώς, πώς; Δηλαδή «θα απαλλαχτούμε» από τα οικονομικά ζητήματα;

— Δε με καταλαβαίνετε! παρέμβηκε δυσαρεστημένος ο Ζλάτιτς. Εγώ δεν είπα ν'

απαλλαχτούμε από την οικονομία. Είπα ότι το πεδίο των αρμοδιοτήτων της επιτροπής θα εκτείνεται μόνο στα οικονομικά ζητήματα, μάλιστα και εδώ η επιτροπή θα καταγίνεται με τα προβλήματα που σχετίζονται με τα κοινά σχέδια, με τους αποτελεσματικότερους δρόμους για τον συντονισμό των σχεδίων, με τον καθορισμό και την κατανομή του προϋπολογισμού, των επενδύσεων, των εσόδων, με τον έλεγχο εφαρμογής των υποχρεώσεων και των μέτρων που θα καθοριστούν, δηλαδή, με όλα τα μεγάλα προβλήματα αυτού του τομέα. Μετά η κυβέρνηση ας αποφασίσει για την οικονομία.

— Και τι απομένει μετά στην Κυβέρνηση μας, λογουχάρη, να αποφάσισει αφού τα ξέρει και τα λύνει όλα η Επιτροπή Συντονισμού; τον ρώτησα.

— Δεν ξέρω γιατί φοβάστε αυτή την επιτροπή, σύντροφε Ενβέρ, με αντέκρουσε ο Ζλάτιτς. Ξεκινάτε από εσφαλμένη ιδέα για την επιτροπή αυτή και, κατά συνέπεια, βλέπετε με αμφιβολία το καθετί. Πάνω σ' αυτή τη βάση δεν μπορεί να γίνει συζήτηση. Πρέπει να έχετε εμπιστοσύνη στα πλεονεκτήματα της επιτροπής. Οι σύντροφοί μας στο Βελιγράδι την έχουν καλοσκεφτεί, έχουν μελέτησει όλα τα πλεονεκτήματα της, γι' αυτό ζητούμε να δημιουργηθεί η επιτροπή. Θα είναι ένα βοηθητικό όργανο για σας και για μας, θα έχει πολλή δουλειά και πολλά καθήκοντα και μου κακοφαίνεται που ρωτάτε για το καθετί. Εμείς ήρθαμε με τη σκέψη ότι έφυγε ο καιρός που για το καθετί είχαμε υπόνοιες και προστριβές.

— Η ερώτηση μου ήταν ειλικρινής και συγκεκριμένη, του είπα ψύχραιμα. Ούτε ο σύντροφος Τίτο κι ούτε εσείς δεν πιστεύω να θέλετε να δεχτούμε ιδέες ή σχέδια, για τα οποία δεν είμαστε ξεκάθαροι.

— Συμφωνώ μαζί σας, «υποχώρησε» ο Ζλάτιτς, αλλά σας λέγω με πεποίθηση ότι δε θα μας ρωτούσατε τόσο πολύ, αν πιστεύατε περισσότερο στην ειλικρίνεια και την ορθότητα των προτάσεων μας. Ό,τι λέμε, το λέμε για το καλό σας. Οι κυβερνήσεις μας θα είχαν να αντιμετωπίσουν μεγάλες δυσχέρειες χωρίς την ύπαρξη ενός οργάνου μεσολάβησης, συντονισμού. Από φταίξιμο ορισμένων διευθυντών ή ειδικών της οικονομίας δεν πρέπει να φιλονικούν αναμεταξύ τους οι κυβερνήσεις. Τα οικονομικά προβλήματα ας τα λύσουν οι αρμόδιοι σύντροφοι αυτού του τομέα, ας έχουν αυτοί προστριβές και ας βρουν τις απαιτούμενες λύσεις. Ο σύντροφος Κράιγκερ είναι πρόθυμος να αντιμετωπίσει όλες τις δυσχέρειες που θα δημιουργηθούν. Οι κυβερνήσεις ας αποφασίζουν για τα μεγάλα ζητήματα. Αυτό είναι ξεκάθαρο. Δεν ξέρω, τι λένε οι σύντροφοι Τζότζε και Κρίστο;

— Εμείς εκφράζουμε ολόκαρδα τις ευχαριστίες μας για τη βοήθεια και τις ιδέες που μας δίνει η γιουγκοσλάβικη ηγεσία, του απάντησε αμέσως ο Κώτσι Τζότζε. Εγώ δεν είμαι ειδικός σ' αυτές τις δουλειές, γιατί η οικονομία δεν είναι δικός μου τομέας, αλλά είμαι της γνώμης ότι η Επιτροπή Συντονισμού θα βάλει μπροστά τις δουλειές και δε θα συμβούν πια αυτά που μας συνέβηκαν στο παρελθόν. Και ο σύντροφος Αρχηγός δε λέω πως δεν έχει εμπιστοσύνη, αλλά η οικονομία είναι πολύ περίπλοκη. Πολύ περισσότερο μας τα μπέρδεψε ο Νάκο Σπύρου και δεν καταλαβαίνουμε τι γίνεται.

— Πολύ σωστά! συγχάρηκε τον Τζότζε ο Ζλάτιτς. Είναι πράγματι πολύ δύσκολα, περίπλοκα αυτά τα προβλήματα της οικονομίας και προπαντός της οικονομικής ένωσης. Στο Βελιγράδι μ' αυτές τις δουλειές καταγίνονται οι κορυφαίοι της οικονομίας. Δε θέλω να με παραξηγήσει ο σύντροφος Ενβέρ, αλλά και εγώ ο ίδιος δεν ξέρω καλά όλα τα μυστικά αυτών των πραγμάτων. Αν τα 'ξερα θα τα 'λεγα. Το κυριότερο είναι η καλή καρδιά. Ο σύντροφος Τζότζε σωστά τα είπε. Αυτός βέβαια δεν είναι ειδικός, αλλά είναι το ένστικτο της τάξης που τον οδηγεί σε ορθά συμπεράσματα. Απ' αυτό πρέπει να διδαχτούν αυτοί που προέρχονται από τους διανοούμενους!

Ο Κώτσι Τζότζε κούνησε το κεφάλι όλο ικανοποίηση από τα ξεσκονίσματα που του έκαναν.

— Στην ηγεσία μας υπάρχει υπέροχη αρμονία, συνέχισε να λέει ο Ζλάτιτς. Ας πάρουμε τις σχέσεις Τίτο-Καρντέλι. Ο σύντροφος Τίτο έχει το ένστικτο της τάξης και ο Καρντέλι στηρίζεται πολύ στο ένστικτο αυτό.

Ήταν αυτονόητο τι ήθελε να πει. Τώρα όμως η αναίδεια τους δεν είχε πια όρια.

Αφού κάναμε κάπου μια ώρα ακόμα συζήτηση για τη «φύση» της επιτροπής κι εγώ άκουσα επανειλημμένα τις παρατηρήσεις ότι «δε θέλεις να αντιληφτείς», «δε θέλεις να πιστέψεις» κλπ, ο Κώτσι Τζότζε ξερόβηξε και είπε τον τελευταίο του λόγο:

— Εγώ λέω ότι η επιτροπή πρέπει να δημιουργηθεί έτσι όπως είπαν οι γιουγκοσλάβοι σύντροφοι. Τα καλά που θα μας φέρει η επιτροπή αυτή θα πείσουν και όποιον σύντροφο έχει ταλαντεύσεις. Από την πλευρά μας να καθορίσουμε το σύντροφο Πάντι Κρίστο να ασχολείται άμεσα μ' αυτή τη δουλειά. Αν και ο Πάντι δεν είναι μπασμένος στα οικονομικά προβλήματα, έχει όμως το κυριότερο, το αναπτυγμένο ένστικτο της τάξης...

Σ' αυτή την κατάσταση και σ' αυτές τις πιέσεις και εκβιασμούς, αναγκαστήκαμε, λοιπόν, να αποδεχτούμε την πρώτη προσφορά του Τίτο, τη δημιουργία της Επιτροπής Συντονισμού, η οποία, όσο καμουφλαρισμένη κι αν ήταν στα σχέδια των τιτοϊκών, αποτελούσε την πρώτη μορφή, ή το έμβρυο μιάς μελλοντικής κυβέρνησης της κατάστασης κατοχής.

Πολύ γρήγορα θα ξεπηδούσαν όλες οι βρωμιές που εμπεριείχε αυτό το νεοαποικιακό στην ουσία γέννημα.

Η άποψη μου ότι η επιτροπή αυτή μπορεί να μετατραπεί σ' ένα είδος κυβέρνησης πάνω από την κυβέρνηση, επαληθεύονταν πλέρια. Ο Κράιγκερ συγκέντρωσε στα χέρια του σχεδόν όλες τις αρμοδιότητες της Κυβέρνησης μας, έλυνε και έδενε για το καθετί που σχετίζονταν με την αλβανική οικονομία και τους δρόμους της ανάπτυξης της. Στα πλαίσια της Επιτροπής Συντονισμού δημιουργήθηκαν διάφορες υποεπιτροπές που αυτές καθευαυτές ήταν παράλληλες με εκείνες των υπουργείων μας. Και αν μέχρι τώρα οι Γιουγκοσλάβοι με τις προηγούμενες μορφές της «συνεργασίας» μας λήστευαν σαν κουρσάροι, από δω και πέρα θα μας καταλήστευαν στη φόρα, νόμιμα, σαν ιδιοχτήτες.

Με τον καιρό και με προσοχή θ' αντιτασσόμασταν σ' αυτούς και σ' αυτό τον τομέα, αλλά στην αρχή, όταν την «οικονομική ένωση» τη συγκάλυπταν ακόμα οι φράσεις της «φιλίας», οι αντιδράσεις μας ήταν περιορισμένες. Μόλις εκδήλωνα στον Κώτσι Τζότζε κάποια αμφιβολία ή ανησυχία για τον κατήφορο που έπαιρνε η οικονομία, αυτός προσπαθούσε «να με καθησυχάσει»:

— Γιατί μερακώνεσαι για την οικονομία, μου έλεγε ο Τζότζε. Τώρα έχουμε υπογράψει οικονομικές συμφωνίες με τη Γιουγκοσλαβία και θα μας έρθει βοήθεια. Σημασία έχει τώρα να προετοιμαστούμε για τις αναλύσεις στην Ολομέλεια, οι οποίες εκκρεμούν.

Πολλές φορές ζήτησα από τον Πάντι Κρίστο να μας πληροφορήσει πώς πηγαίνουν οι δουλειές στην Επιτροπή Συντονισμού, αλλά κι αυτός τα ίδια σαν κι ο Τζότζε. Ο Πάντι μάλιστα δεν ήξερε να δέσει δύο λέξεις και, σαν δεν ήξερε να δώσει αναφορά, το 'κοβε κοντό:

— Σύντροφε Αρχηγέ, μη σε μέλει για την οικονομία, γιατί ο σύντροφος Κράιγκερ και η επιτροπή ενδιαφέρονται από κοντά.

Την προσεχή Ολομέλεια της Κεντρικής μας Επιτροπής, όπου η συζήτηση θα

γίνονταν στο πνεύμα των κατηγοριών του Τίτο, οι πράχτορες του Βελιγραδίου θα την χρησιμοποιούσαν σαν μέσο εκβιασμού για να μας εκφοβίσουν και να μας αναγκάσουν να δεχτούμε αυτά που μας έλεγαν.

Στο μεταξύ στα Τίρανα συνέρρευσαν, όσο ποτέ άλλη φορά, οι γιουγκοσλάβοι στρατιωτικοί. Στρατηγοί, συνταγματάρχες, ταγματάρχες και λοχαγοί με γαλόνια που έλαμπαν από μακριά, μπαινόβγαιναν στην Αλβανία σαν στα πατρικά τους. Κουβαλούσαν μαζί τους τη μεγάλη «ανησυχία» της γιουγκοσλάβικης ηγεσίας από την «εξαιρετικά οξυμένη» εξωτερική κατάσταση και από τον «επικείμενο κίνδυνο» που απειλούσε όσο ποτέ άλλοτε τις χώρες μας! Είχαμε πάνω από δυο χρόνια που βούιζαν τ' αυτιά μας απ' αυτό τον κώδωνα «συναγερμού» που έκρουσαν εκκωφαντικά οι άνθρωποι του Τίτο.

Ότι η κατάσταση, φυσικά, γύρω από τις χώρες μας δεν ήταν ήρεμη και χωρίς κινδύνους, αυτό ήταν μια πραγματικότητα. Αλλά όλη αυτή η κατάσταση έντασης και συναγερμού, όπως μας την παρουσίαζαν οι απεσταλμένοι του Τίτο, δε μας φαίνονταν δικαιολογημένη. Βλέπαμε ότι τα πράγματα μεγαλοποιούνταν.

Όπως σ' όλους τους άλλους τομείς, έτσι και εδώ, πολύ γρήγορα θα αποκαλύπτονταν ότι αλλού χτυπούσαν οι σφυριές τους.

Η ηγεσία του Βελιγραδίου ετοιμάζονταν να μας παρουσιάσει την άλλη «προσφορά» της. Φαινομενικά η προσφορά αυτή σχετίζονταν με την «κοινή» υπεράσπιση της λευτεριάς μας, αλλά, στην ουσία, δεν ήταν τίποτε άλλο παρά επίσημο αίτημα να προσφέρουμε σαν δώρο τη λευτεριά και την ανεξαρτησία μας στους σωβινιστές του Βελιγραδίου.

Αυτοί είχαν χρόνια που προσπαθούν να το πετύχουν αυτό με τους πιο «κατάλληλους» και λιγότερο «φανερούς» δρόμους και μέσα, αλλά δεν είχαν επιτυχία. Έτσι συνέβηκε με τις πυρετώδικες προσπάθειες τους να βάλουν στα χέρια τους το στρατό μας, να τον προσανατολίσουν και να τον οργανώσουν σαν τμήμα, σαν μια στρατιά του γιουγκοσλάβικου στρατού και κάτω από την εξάρτηση του Γιουγκοσλάβικου Επιτελείου.

Η υπόθεση του στρατού ήταν και παρέμενε για μας ιερή, όπως και η ίδια η υπόθεση του Κόμματος μας. Ο στρατός μας δημιουργήθηκε, οργανώθηκε, διαπαιδαγωγήθηκε και σφυρηλατήθηκε με τα διδάγματα του Κόμματος μας, με τη μεγάλη πείρα των απελευθερωτικών αγώνων του λαού μας και με την πείρα του Σοβιετικού Στρατού. Όσον αφορά την πολιτική, ιδεολογική και στρατιωτική διαπαιδαγώγηση του στρατού μας, τα προβλήματα ήταν τοποθετημένα με κατηγορηματικό τρόπο, στον ορθό μαρξιστικό-λενινιστικό δρόμο του Κόμματος μας.

Βάση του Εθνικοαπελευθερωτικού μας Αγώνα ήταν ο παρτιζάνικος αγώνας, η αγωνιστική πείρα των προγόνων μας, που εμπλουτίστηκε στις νέες συνθήκες ενός σύγχρονου πολέμου, γι' αυτό στη διάρκεια του αγώνα την πείρα μας την πλουτίσαμε και με εκείνη του επαναστατικού αγώνα των άλλων λαών και, κατά πρώτο λόγο, των σοβιετικών λαών. Όλη αυτή την πείρα την πήραμε μόνοι μας, την επεξεργαστήκαμε μόνοι μας, γιατί στην περίοδο του αγώνα μέχρι την πλήρη Απελευθέρωση της Αλβανίας, δεν είχαμε καμιά σύνδεση με το Σοβιετικό Στρατό, ο οποίος δεν πέρασε από τη χώρα μας.

Είναι όμως γνωστό ότι για το στρατό μας, ο Κόκκινος Στρατός, στρατός που γεννήθηκε από τη Μεγάλη Οχτωβριανή Επανάσταση, ήταν ο πιο αγαπητός και από τις πρώτες μέρες της Απελευθέρωσης βάλαμε σαν καθήκον μας να διαπαιδαγωγήσουμε το στρατό μας με υψηλό πατριωτισμό στο μαρξιστικό-λενινιστικό δρόμο και με το

παράδειγμα του Κόκκινου Στρατού του Στάλιν.

Πολλά στελέχη και στρατιωτικούς που μόλις είχαν βγει από τον αγώνα, αρχίσαμε να τους στέλνουμε σε ουτσιλίσε*, σε άλλες στρατιωτικές σχολές και σε ακαδημίες στη Σοβιετική Ένωση, η οποία τους δέχονταν συνεχώς και εμείς εκφράζαμε γι' αυτό τις εγκάρδιες ευχαριστίες μας.

Στις γιουγκοσλάβικες ουτσιλίσε στείλαμε πολύ λίγα στελέχη. Στα πρώτα χρόνια μετά την Απελευθέρωση, οι Γιουγκοσλάβοι ήταν φτωχοί σε στρατιωτικές σχολές. Αυτοί οι ίδιοι, όπως και εμείς, έστειλαν στη Σοβιετική Ένωση πολλά παιδιά τους για να σπουδάσουν. Έτσι σ' αυτό το ζήτημα με τους Γιουγκοσλάβους δεν είχαμε σοβερές προστριβές, αυτοί δεν εξέφραζαν δυσαρέσκεια που εμείς προτιμούσαμε τις στρατιωτικές σχολές της Σοβιετικής Ένωσης και όχι τις δικές τους. Οι προστριβές, ο αντισοβιετισμός και ο αντιαλβανισμός τους αργότερα θα εκδηλώνονταν ανοιχτά, τότε ακριβώς όταν άρχισαν να παίρνουν πιο πολλές και πιο έντονες μορφές τα αστικοεθνικιστικά και σωβινιστικά τους αισθήματα, όταν άρχισε να καλλιεργείται και αναπτύσσεται η μεγαλομανία τους, το αίσθημα της «ικανότητας», της «δυναμικότητας», του «μεγάλου και ισχυρού γιουγκοσλάβικου κράτους». Αυτό, όπως σ' όλους τους άλλους τομείς, φάνηκε και στο στρατιωτικό τομέα.

Επωφελούμενοι από τις σχέσεις που είχαν δημιουργηθεί μεταξύ των δύο κομμάτων μας κατά τα χρόνια του αγώνα (και που εμείς τις θεωρούσαμε σαν κάτι το κανονικό και αναγκαίο), οι Γιουγκοσλάβοι αποσκοπούσαν να αφήσουν το στρατό μας σε κατάσταση αβεβαιότητας, χωρίς οργάνωση και χωρίς γερή διεύθυνση.

Στην αρχή τους ζητήσαμε να μας δώσουν τους κανονισμούς που είχαν, με σκοπό να τους μελετήσουμε και να τους προσαρμόσουμε στις δικές μας συνθήκες. Αυτοί μας τους έστειλαν πρόθυμα μαζί και με «ειδικούς στους κανονισμούς». Μας έφεραν όμως πολλούς μπελάδες. Κάθε τρεις-τέσσερις μήνες οι κανονισμοί άλλαζαν. Η εκπαίδευση δε γίνονταν πάνω σε μελετημένες βάσεις, αλλά όπως του κάπνιζε του ενός ή του άλλου γιουγκοσλάβου «ειδικού».

Κι αυτό όχι γιατί δεν ήξεραν. Κάθε άλλο, αυτοί ήθελαν ν' αφήσουν το στρατό μας αδύνατο και ανοργάνωτο, με σκοπό αργότερα, όταν θα 'ρχονταν η κατάλληλη στιγμή, να μην ήταν σε θέση να τους αντιταχτεί.

Επιζήμιο ρόλο σ' αυτή την κατάσταση έπαιξε ο Κρίστο Θεμέλκο, προϊστάμενος της Πολιτικής Διεύθυνσης του Στρατού μας, ο οποίος είχε αγωνιστεί καλά και ήταν ειλικρινής, αλλά μετά την Ολομέλεια του Μπεράτι, ο Κώτσι Τζότζε και ο Πάντι Κρίστο, έχοντας υπόψη ότι αυτός ήταν μακεδόνικης καταγωγής, τον έβαλαν στα δίχτυα τους και μπήκε κι αυτός στα γρανάζια των ανθρώπων που δούλευαν σε όφελος κάθε «προσανατολισμού» που έρχονταν από τη Γιουγκοσλαβία.

Καλούσα συχνά το Σούλε και θυμωμένος του έλεγα:

— Τι είν' αυτά; Πάλι αλλαγή κανονισμών;

— Να εξηγούμαστε, σύντροφε Αρχηγέ! μου έλεγε. Είμαστε στα πρώτα βήματα. Θα φτιάξουμε ένα στρατό σύγχρονο. Σε σχέση με την περίοδο που δεν είχαμε καθόλου,, οι πρώτοι κανονισμοί ήταν ένα καλό βήμα προς τον εκσυγχρονισμό. Όταν μας ήρθαν οι δεύτεροι κανονισμοί, εννοείται, ήταν πιο βελτιωμένοι. Αργότερα πάλι τους άλλαξαν. Δουλεύουν αυτοί οι κερατάδες, το παιδεύουν το μυαλό, κανονίζουν τους κανονισμούς. Το καλό δεν έχει τέλος, σύντροφε Αρχηγέ!

— Καλά, που το καλό δεν έχει τέλος, αλλά η κατάσταση αυτή πρέπει να πάρει τέ-

* **κατώτερη στρατιωτική σχολή - ρώσικα στο πρωτότυπο.**

λος, του έλεγα. Τι είναι αυτό που κάνετε, μόλις οι στρατιώτες μας αρχίζουν να μαθαίνουν έναν κανονισμό, τον αλλάζετε μ' έναν άλλο!

— Για το καλό το κάνουμε.

— Όχι, αυτό είναι μάλλον αποδιοργάνωση παρά οργάνωση, του είπα.

Είδα ότι η κατάσταση δεν άλλαζε, η πειθαρχία χαλάρωνε. Διαπίστωνα ότι, παρ' όλο που ήμουν Γενικός Αρχηγός, μ' είχαν σχεδόν παραγκωνίσει για να ασχολούμαι με «παρωνυχίδες», λίγο απ' όλα. Έτσι δεν μπορούσε να πάει. Ο Νάκο, αγκιστρωμένος εντελώς στο παιγνίδι που παίζονταν «μακριά από μένα», μου έφερνε καθελογής θλιβερά περιστατικά και ιστορίες που τα μάθαινε από τους «ανθρώπους του». Πείστηκα ότι έπρεπε να παρθούν γερά μέτρα στο στρατό. Από τα πρώτα μέτρα που αποφάσισα να πάρω, ήταν η αναδιοργάνωση του Γενικού Επιτελείου. Όταν συζητούσαμε γι' αυτό το ζήτημα, ο Νάκο μου πρότεινε επίμονα να 'ρθει αρχηγός ο Μεχμέτ Σέχου, σαν «αυστηρός στρατιωτικός, καταρτισμένος που το έχει αποδείξει».

— Αλήθεια το έχει αποδείξει, αλλά από τις δυο μεριές, και για καλό και για κακό, είπα στο Νάκο.

Για κακό είχα υπόψη μου τις πράξεις του, προπαντός τις σεχταριστικές, στη διάρκεια του αγώνα, αλλά και το γεγονός που όταν τον είχαμε επικρίνει για σεχταρισμό, πέρασε στο αντίθετο, στον οπορτουνισμό. Είχα επίσης υπόψη μου ότι συχνά έκανε του κεφαλιού του, ήταν αυτάρεσκος, ζητούσε πειθαρχία από τους άλλους, αλλά για λόγο του δεν ήταν τόσο πειθαρχικός απέναντι στη γραμμή του Κόμματος και στις διαταγές του Γενικού Αρχηγείου, τόσο που στη διάρκεια του Εθνικοαπελευθερωτικού Αγώνα δεν εκτέλεσε τη διαταγή για το πέρασμα της 1-ης Μεραρχίας στη βόρεια Αλβανία ώσπου του δόθηκε δεύτερη κατηγορηματική διαταγή.

Αυτά είχα υπόψη μου για τις αρνητικές πλευρές του Μεχμέτ Σέχου, όταν ο Νάκο μου πρότεινε να τον διορίσουμε αρχηγό του Γενικού Επιτελείου. Φυσικά, με όσο τον γνωρίζαμε εκείνη την περίοδο, είχα υπόψη μου και τις θετικές του πλευρές, οι οποίες με ωθούσαν να πιστέψω ότι κάτω από την καθοδήγηση του Κόμματος θα εγκαταλείψει εκείνα τα αρνητικά γνωρίσματα που τα ξέραμε. Επίσης το γεγονός που σπούδαζε στη Στρατιωτική Ακαδημία στη Σοβιετική Ένωση, μου αύξαινε ης ελπίδες ότι ο Μεχμέτ θα αντιταχτεί δυναμικά στην ανακατωσούρα που δημιουργούσαν οι Γιουγκοσλάβοι στο Στρατό. Με κάτι Ταχίρ Κανταρέους, Νετζίπ Βιντσάνηδες και Πουλούμπ Νησνίτσηδες και κάτι άλλους δεν μπορούσε να διορθωθεί η κατάσταση.

Εξετάσαμε την πρόταση στο Πολιτικό Γραφείο και, ύστερα από μικροενδοιασμούς, συμφώνησαν και ο Κώτσι Τζότζε μαζί και ο Πάντι Κρίστο. Καλέσαμε το Μεχμέτ από τη Μόσχα, όπου φοιτούσε στην ακαδημία «Βοροσίλωφ» και από την πρώτη κιόλας συνάντηση του μίλησα για την κατάσταση στο στρατό μας, του είπα την ιστορία των γιουγκοσλάβικων κανονισμών και πριν ακόμα τελειώσω, αυτός ξέσπασε, όπως συνήθως, με εξτρεμιστικές φράσεις:

— Η έξοχη στρατιωτική στρατηγική τέχνη του Κόκκινου Στρατού θα βρει απόλυτη εφαρμογή σ' όλη τη ζωή του στρατού μας. Τους κανονισμούς του Σοβιετικού Στρατού θα τους έχει ο κάθε στρατιώτης και από τους κανονισμούς αυτούς δε θα αφαιρεθεί ούτε ένα κόμμα, ούτε ένα γιώτα...

— Ούτε και έτσι πρέπει, του είπα. Εμείς από καιρό δώσαμε προσανατολισμό να έχουμε τους δικούς μας κανονισμούς, που δεν πρέπει να είναι καταγράμμα μετάφραση των κανονισμών των αδελφών στρατών. Το λάθος των συντρόφων μέχρι τώρα ήταν ότι στηρίζονταν μονάχα στους γιουγκοσλάβικους κανονισμούς που κάθε τόσο τους άλλαζαν. Δεν πρέπει πια να επιτρέψουμε τέτοιες ανωμαλίες. Να παρθούν υπόψη, κατά

πρώτο λόγο, οι σοβιετικοί κανονισμοί, να κοιταχτεί τι το καλό έχουν και οι γιουγκοσλάβικοι, αλλά να γίνει δουλειά ώστε οι κανονισμοί μας να στηρίζονται και στη δική μας πείρα, με σκοπό να 'χουμε στο μέλλον κανονισμούς εντελώς δικούς μας.

— Αυτό ήθελα να πω, απάντησε ο Μεχμέτ Σέχου υποχωρώντας με την επίσημη υπόσχεση: Το καθετί θα το καθορίσουμε κατά τρόπο δημιουργικό, με βάση τη γραμμή του Κόμματος και την πλούσια πείρα μας του Εθνικοαπελευθερωτικού Αγώνα.

Έτσι εμείς, εφαρμόζοντας στις συνθήκες μας τη σταλινική τέχνη στην οργανωτική και ιδεοπολιτική οικοδόμηση του στρατού, αποφασίσαμε να πάρουμε σαν βάση τους σοβιετικούς στρατιωτικούς κανονισμούς. Ταυτόχρονα ζητήσαμε από το Στάλιν να μας στείλει και σοβιετικούς στρατιωτικούς συμβούλους, για να μας βοηθήσουν στην οργάνωση του Γενικού Επιτελείου και των μονάδων. Ο Στάλιν μας έστειλε καλούς ανθρώπους, με στρατιωτική και πολιτική πείρα.

Ο δρόμος αυτός, που εμείς τον ακολουθήσαμε με συνέπεια, δεν άρεσε στους Γιουγκοσλάβους. Αυτό το θεώρησαν «προσβολή» και ο στρατιωτικός τους ακόλουθος και οι βοηθοί του δεν παρέλειψαν να συκοφαντούν, να κατακρίνουν και να παροτρύνουν τους αξιωματικούς μας ενάντια στους σοβιετικούς συμβούλους, ενάντια στους κανονισμούς και τη σοβιετική πείρα. Πιο δραστήριος σ' αυτή την αντιαλβανική και αντισοβιετική εκστρατεία φάνηκε ιδιαίτερα κάποιος Σπύρο Σέρζεντιτς, γιουγκοσλάβος αξιωματικός, που είχε έρθει δήθεν για ανταλλαγή πολιτικής πείρας του γιουγκοσλάβικου στρατού με την Πολιτική Διεύθυνση του Στρατού μας, αλλά που στην πραγματικότητα διατηρούσε σύνδεση με τον Κρίστο Θεμέλκο, τον Πουλούμπ Ντισνίτσα και άλλους.

Παρά τα χτυπήματα που τους καταφέραμε, οι ενέργειες αυτές συνεχίζονταν, έφτασε μάλιστα μια στιγμή ώστε οι Γιουγκοσλάβοι, αρχίζοντας από τους κυριότερους, τον πρεσβευτή Γιόσιπ Γκέργκια, τον εδώ «σύμβουλο» του Τίτο, Σάβο Ζλάτιτς κι άλλους, τυφλώνονταν τόσο πολύ που και τους συντρόφους μας αξιωματικούς, απόφοιτους στρατιωτικών σχολών που γύριζαν στην πατρίδα, τους έπαιρναν για σοβιετικούς αξιωματικούς και μας έκαναν «παράπονα» γι' αυτόν το μεγάλο αριθμό «σοβιετικών συμβούλων» που φέρναμε. Αργότερα έκαμαν μια απόπειρα για να μας μπάσουν σε στραβό δρόμο. Κάλεσαν στο Βελιγράδι τον Κρίστο Θεμέλκο, το Μεχμέτ Σέχου και μερικούς άλλους σε μια σύσκεψη ή στρατιωτικό σεμινάριο, όπου ο Βουκμάνοβιτς Τέμπο (τότε πολιτικός διευθυντής του γιουγκοσλάβικου στρατού), παρουσίασε τις «στρατιωτικές θέσεις του γιουγκοσλάβικου στρατού». Ύστερα απ' αυτό, προσπάθησαν, διαμέσου του Σούλε, να μας πείσουν να υιοθετήσουμε και εμείς αυτές τις αντιμαρξιστικές και απροκάλυπτα αντισοβιετικές θέσεις. Ο Κρίστο Θεμέλκο, δασκαλεμένος από τον Τέμπο, ήρθε σε μένα κατενθουσιασμένος, τις επαίνεσε και μου πρότεινε να τις υιοθετήσουμε.

— Τις έχεις γραπτώς αυτές τις θέσεις; τον ρώτησα.

— Έχω άφθονες σημειώσεις, μου απάντησε όλο αέρα. Ήμασταν μαζί με το Μεχμέτ Σέχου σ' αυτό το σεμινάριο και για το καθετί έχουμε ακριβείς σημειώσεις.

— Καλά, του είπα, αυτά που μου είπες κάμε τα γραπτώς και φέρ' τα μου να τα ιδούμε αναλυτικά.

Ύστερα από λίγες μέρες ο Θεμέλκο μου έφερε τις «θέσεις». Ήταν οι ίδιες ιδέες και αξιώσεις που είχαμε ακούσει από καιρό για την «εξαιρετική πείρα του γιουγκοσλάβικου στρατού στον Εθνικοαπελευθερωτικό Αγώνα», «για τη δημιουργική εφαρμογή» της στρατιωτικής επιστήμης από μέρους του Τίτο, «για τη σημασία της πείρας αυτής στην καταπολέμηση της στερεοτυπίας των προηγούμενων επαναστάσεων» κλπ, κλπ,

με τη μόνη διαφορά που τώρα τις είχαν ανάγει σε τέχνη, σε θεωρία. Σύμφωνα μ' αυτές «για τις συνθήκες των Βαλκανίων και της Ευρώπης γενικά, η πείρα της Οχτωβριανής Επανάστασης και του Κόκκινου Στρατού δεν είχαν πια αξία», γιατί και «οι νέες συνθήκες είναι διαφορετικές απ' εκείνες της Οχτωβριανής Επανάστασης», αλλά και επειδή «ο Κόκκινος Στρατός ανήκει σε μια χώρα που είναι 30 χρόνια μπροστά στην οικοδόμηση του σοσιαλισμού». Έτσι που οι μορφές οργάνωσης και λειτουργίας του Κόκκινου Στρατού, σύμφωνα με τον Τέμπο, δεν ήταν, λέει, κατάλληλες για μας!

Αφού μελέτησα προσεχτικά τις «Θέσεις» των Γιουγκοσλάβων, κάλεσα το Θεμέλκο και το Μεχμέτ Σέχου και τους είπα την κατηγορηματική μου γνώμη:

— Στις θέσεις αυτές υπάρχουν απόψεις που δεν είναι σωστές, είναι εσφαλμένες και σαν τέτοιες με κανέναν τρόπο δεν πρέπει να τις υιοθετήσουμε. Εμείς δεν περιφρονούμε καμιά θετική πείρα, αλλά οι θέσεις αυτές δεν περιέχουν κάτι τέτοιο, τους είπα. Μετά, γιατί να υιοθετήσουμε τις θέσεις τους, αφού έχουμε τις δικές μας θέσεις και τη σοβιετική πείρα;

Έτσι απότυχε και η απόπειρα αυτή των τιτοϊκών.

Απ' όλες αυτές τις θέσεις μας, καθώς και από τις λεπτομερείς πληροφορίες που έπαιρναν από τις κατασκοπευτικές πηγές που είχαν δημιουργήσει, οι Γιουγκοσλάβοι πείστηκαν ότι δεν μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν το στρατό μας σαν τυφλό όργανο για την πραγματοποίηση των καταχθόνιων σκοπών τους. Τότε άλλαξαν ταχτική.

Τον Ιούλη του 1947 ήρθε στην Αλβανία μια μεγάλη γιουγκοσλάβικη στρατιωτική αντιπροσωπεία μ' επικεφαλής τον Βουκμάνοβιτς Τέμπο και τον Κώτσιο Πόποβιτς (ο πρώτος πολιτικός διευθυντής και ο δεύτερος αρχηγός του Γενικού Επιτελείου του γιουγκοσλάβικου στρατού), και άρχισαν εντατικές συνομιλίες με τους αντιπροσώπους μας Κρίστο Θεμέλκο, Μεχμέτ Σέχου κι άλλους. Εκείνες τις μέρες εγώ προετοιμαζόμουν να πάω στη Μόσχα και, όταν επιστρέψαμε, έρχονται ο Μεχμέτ Σέχου και ο Κρίστο Θεμέλκο και με πληροφορούν:

— Οι συνομιλίες απέδωσαν λαμπρά αποτελέσματα, μου είπε ο Μεχμέτ. Οι γιουγκοσλάβοι σύντροφοι βλέπουν με σοβαρότητα την ταραγμένη κατάσταση στα Βαλκάνια και μας πρότειναν μεγάλες προμήθειες στρατιωτικού υλικού, ολόπλευρη βοήθεια και αμοιβαία συνεργασία σ' όλους τους τομείς της άμυνας.

— Ποιό είναι το νόημα αυτής της συνεργασίας; ρώτησα.

— Λίγο πολύ όπως και η συνεργασία στους άλλους τομείς. «Το πνεύμα της Οικονομικής Συνθήκης να επεκταθεί και στο στρατό», μας είπε ο Τέμπο. Πρότειναν συγκεκριμένα μέτρα για την αύξηση της δύναμης του στρατού, για τη διεύρυνση των στρατιωτικών έργων, για τους εξοπλισμούς, τις διαβιβάσεις, τον ιματισμό κλπ. Με λίγα λόγια να 'χουμε ένα στρατό μεγαλύτερο, καλύτερα εξοπλισμένο με πολεμικά μέσα, με καλύτερο ιματισμό και σισίτιο. Δηλαδή ένα σύγχρονο στρατό. Εμείς καθορίζουμε κιόλας τα συγκεκριμένα μέτρα γι' αυτή τη μεγάλη προσπάθεια.

— Όλα χρειάζονται, αλλά να έχετε υπόψη σας τις συνθήκες στις οποίες βρισκόμαστε, είπα στο Μεχμέτ Σέχου. Μπορεί η οικονομία μας ν' αντιμετωπίσει μονομιάς όλες αυτές τις απαιτήσεις;!

— Δεν πρέπει να ανησυχείτε γι' αυτό. Στο πνεύμα της Συνθήκης οι γιουγκοσλάβοι σύντροφοι συμφώνησαν να καλύψουν τις δαπάνες του στρατού μας από τον προϋπολογισμό τους!

Αυτό μου φάνηκε πολύ ύποπτο. Οι «φίλοι» δεν εκπλήρωναν σχεδόν τίποτε απ' όσα είχαν αναλάβει στους τομείς της οικονομίας και να, τώρα γίνονταν μεγάλοι χουβαρδάδες για το στρατό! Και, όταν ο Κρίστο Θεμέλκο θεώρησε «αναγκαίο» να προσ-

θέσει κάτι σ' αυτά που είπε ο Μεχμέτ Σέχου, τότε αυξήθηκαν περισσότερο οι υπόνοιες και οι ανησυχίες μου.

— Οι γιουγκοσλάβοι σύντροφοι θα φροντίζουν για το στρατό μας όπως και για το στρατό τους! πρόσθεσε ο Σούλε. Ο Τέμπο είπε ότι στο πνεύμα της Οικονομικής Συνθήκης, όση σημασία έχει η ενοποίηση στην οικονομία, τόση, αν όχι και μεγαλύτερη, σημασία έχει και η ενοποίηση των στρατών μας!

— Πώς; τον ρώτησα ταραγμένος. Τι είναι αυτή η ενοποίηση των στρατών;!

— Αυτό δεν το είπε, εγώ δεν το άκουσα! παρέμβηκε αμέσως ο Μεχμέτ Σέχου, σαν είδε την ταραχή μου.

— Εκείνος είπε να επεκταθεί το πνεύμα της Οικονομικής Συνθήκης και στο στρατό, και μαζί ήμασταν σ' όλες τις συνομυλίες και σ' όλα συμφωνήσαμε, του απάντησε ήρεμα ο Θεμέλκο. Τι είναι η Οικονομική Συνθήκη; Ενοποίηση τιμών, εξίσωση νομίσματος, ενοποίηση τελωνείων. Αυτό το πνεύμα στο στρατό, εγώ το αντιλαμβάνομαι σαν ενοποίηση των στρατών.

— Το είπε ο Τέμπο, ή έτσι το καταλαβαίνεις εσύ; τον ρώτησα προσηλώνοντας πάνω του με αυστηρότητα το βλέμμα μου.

— Μπορεί και να μπερδεύτηκα, είπε ψελλίζοντας ο Σούλε.

— Τι «μπορεί να μπερδεύτηκα» λες, του είπα θυμωμένος. Γιατί δε λες καλύτερα ότι τις σχέσεις ανάμεσα στους στρατούς μας τις είδα σαν τις σχέσεις ανάμεσα στο λεκ και το δινάριο.

Ο Μεχμέτ Σέχου «δήλωσε» πάλι ότι αυτό «δεν ειπώθηκε». Αυτό «θα ήταν λάθος», «ο σύντροφος Σούλε δεν πρέπει να κάνει αφελείς παραλληλισμούς» κλπ.

Το πρόβλημα αυτό έκλεισε θεωρώντας το σαν κάποιο παραπάτημα του Σούλε. Αμέσως όμως ύστερα από τις κατηγορίες που μας ανακοίνωσε ο Ζλάτης το Νοέμβρη, με πίκρα και ταραχή ακούσαμε και πειστήκαμε τελικά ότι εκείνο «που έτσι το νόμιζε» ο Σούλε και που τάχα τον Ιούλη ο Μεχμέτ Σέχου «δεν το είχε ακούσει» (!), ήταν πέρα για πέρα αληθινό. Οι Γιουγκοσλάβοι εντελώς απροκάλυπτα ζήτησαν την ενοποίηση των στρατών μας, το θέσιμο δηλαδή του στρατού μας κάτω από τη διοίκηση του γενικού αρχηγείου του γιουγκοσλάβικου στρατού.

Μια απ' εκείνες τις μέρες έρχεται ο Μεχμέτ Σέχου και μου λέει:

— Σύντροφε Αρχηγέ, στο Γενικό Επιτελείο έχουμε φιλονικίες, γιατί γίνεται λόγος για την ενοποίηση των δυο αρχηγείων των στρατών μας και οι Γιουγκοσλάβοι θέλουν να σε ξεγράψουν!

Ήταν η περίοδος μετά την αυτοκτονία του Νάκο Σπύρου, η περίοδος που ο Κώτσι Τζότζε είχε ξεγυμνώσει το σπαθί του κι έκοβε. Στις αναλύσεις που κάναμε, ανάμεσα στ' άλλα, εγείρονταν κατηγορίες και για τη «δυσάρεστη κατάσταση στο στρατό», ιδιαίτερα στο Γενικό Επιτελείο, για «το στερεότυπο πνεύμα» στο οποίο διαπαιδαγωγούσαμε το στρατό (!), για «την υποτίμηση της στρατιωτικής πείρας των γιουγκοσλάβων συντρόφων» κλπ.

Τα χτυπήματα αυτά γίνονταν αρχικά με «κριτική» ενάντια στον αρχηγό του Γενικού Επιτελείου Μεχμέτ Σέχου. Ένα τέτοιο αίσθημα, όχι μόνον ενάντια στον Μεχμέτ Σέχου, αλλά και ενάντια σε μένα, αποκρυσταλλώνονταν ιδιαίτερα σε αριθμό ανθρώπων της Πολιτικής Διεύθυνσης του Στρατού, με τους οποίους οι Γιουγκοσλάβοι είχαν άμεσα επαφή. Αυτό δε γίνονταν ακόμα ανοιχτά, αλλά έμμεσα εκεί σε πήγαινε, γιατί προέκυπτε σαν να ήμουν εγώ που είχα προτείνει το Μεχμέτ Σέχου για αρχηγό του Επιτελείου και ότι τον υποστήριζα κλπ. Από την άλλη μεριά, δεδομένου ότι εγώ ήμουν Γενικός Αρχηγός, τώρα που λέγονταν ότι «τα πράγματα στο Γενικό Επιτελείο

δεν πάνε καλά», το χτύπημα αυτό στρέφονταν άμεσα ενάντια σε μένα που «επέτρεπα» αυτή την κατάσταση!

Ο Μεχμέτ Σέχου ένιωθε ότι οι θέσεις του κλονίζονταν και, για να βγει απ' αυτή την κατάσταση «εναντιώθηκε» ανοιχτά στους Γιουγκοσλάβους (θα πω παρακάτω τι είδους «εναντίωση» ήταν αυτή), και προσπάθησε να αποχτήσει την υποστήριξη και τη συμπαράσταση μου. Η δήλωση του ότι «οι Γιουγκοσλάβοι σε ξεγράφουν» δε με παραξένεψε εκείνες τις στιγμές, γιατί βρισκόμασταν στο κορύφωμα των αναλύσεων στο Πολιτικό Γραφείο, αλλά τον ρώτησα ωστόσο προς ποιά κατεύθυνση το έβλεπε αυτό.

— Ήρθε ο στρατηγός Χάμοβιτς, αναπληρωτής του Τέμπο, με μια ομάδα στρατιωτικών που ζητούν όχι μόνον την ενοποίηση των στρατών μας, αλλά και τη δημιουργία μιάς ενιαίας διοίκησης, που θα διευθύνει τις ενέργειες και την εκπαίδευση του ενοποιημένου στρατού, διευκρίνισε ο Μεχμέτ. Εγώ, είπε, αντιτάχτηκα ανοιχτά.

Εκτίμησα μ' όλη τη σοβαρότητα την πληροφόρηση που μου έκανε ο Μεχμέτ Σέχου, «ενημέρωσα» γι' αυτό και τον Κώτσι Τζότζε και του είπα να οργανώσουμε μια συνάντηση, όπου, παρουσία του Μεχμέτ Σέχου και του Κρίστο Θεμέλκο, ο Χάμοβιτς «να μας φωτίσει» καλύτερα για την ιδέα της γιουγκοσλάβικης ηγεσίας.

Η συνάντηση έγινε, αλλά ο Χάμοβιτς δεν πήρε μέρος. Είχε πάει να επιθεωρήσει προσωπικά τα τμήματα και να 'ρθει σε επαφή με διάφορους διοικητές του στρατού μας!

— Ο Μεχμέτ Σέχου βιάστηκε στο συμπέρασμα που έβγαλε και σ' όλη την πληροφόρηση που σας έκαμε! πέρασε σε επίθεση ο Σούλε. Εμείς θα σας ενημερώναμε μόνοι μας για όλα όσα ειπώθηκαν στη συνάντηση, αλλά τα πράγματα ακόμα δεν έχουν ωριμάσει.

— Πώς, νομίζετε ότι πρέπει να ενημερωθώ όταν εσείς θα έχετε πάρει απόφαση για το καθετί; Αυτό σε κανέναν τομέα δεν επιτρέπεται και πόσο μάλλον στο στρατό, είπα στο Θεμέλκο.

— Έτσι είναι, σύντροφε Αρχηγέ, αλλά βρισκόμαστε στη φάση των συζητήσεων. Εσείς είστε απασχολημένοι με άλλες δουλειές και ο Μεχμέτ Σέχου μανουβράρει για να μας μπερδέψει, το ίδιο όπως έκανε ο φίλος του, Νάκο Σπύρου. Δεν ειπώθηκε τίποτε για ξεγράψιμό σας. Εσείς παραμένετε Γενικός Αρχηγός.

— Παραμένω ή δεν παραμένω, αυτό δεν το αποφασίζεις ούτε εσύ, ούτε εγώ, ούτε ο Χάμοβιτς, του είπα. Αυτό το αποφασίζει το Κόμμα, το αποφασίζουν τα αντιπροσωπευτικά όργανα του λαού στην εξουσία!

— Το θέσιμο του στρατού μας κάτω από τη γιουγκοσλάβικη διοίκηση στο δικό μου συμπέρασμα σε οδηγεί, πετιέται ο Μεχμέτ Σέχου.

— Ποιος είπε ότι η διοίκηση θα είναι γιουγκοσλάβικη; παρέμβηκε χωρίς να συγκρατηθεί ο Κώτσι Τζότζε. Αυτή θα είναι κοινή, ενιαία.

— Έχεις γνώση και συ γι' αυτό το πράγμα; Γιατί δε με πληροφόρησες; ρώτησα αμέσως τον Τζότζε.

Αυτός έπεσε για μια στιγμή σε αμηχανία, αλλά είχε γίνει μάστορας πια στο να αποφεύγει τα «ματ».

— Όχι! Μόλις μου το είπατε χθες, ανησύχησα και ρώτησα ιδιαίτερα το Σούλε. Αυτός μου διευκρίνισε.

Φαίνονταν καθαρά ότι ψεύδονταν, αλλά το ψέμα και η απάτη είχαν γίνει τώρα γι' αυτούς σύστημα και ήταν μάταιο να προσπαθήσω να ανακαλύψω τις ρίζες τους.

— Είναι μόνον ορισμένες ιδέες, σύντροφε Αρχηγέ και δεν πρόκειται μόνο για μας, αλλά και για το βουλγάρικο στρατό, προσπάθησε να αμβλύνει την όξυνση ο Θε-

μέλκο. Θα σας παρουσιάσουμε την πλατφόρμα της ενοποίησης, όταν η ιδέα ωριμάσει καλά. Ο Μεχμέτ Σέχου θέλει να μας διασπάσει με σκοπό να συγκάλυψει τα λάθη του. Από τότε. που ήρθε αρχηγός του Γενικού Επιτελείου, μονάχα ζημιές μας έφερε. Ανάμεσα στο Γενικό Επιτελείο και την Πολιτική Διεύθυνση δεν υπάρχει αρμονία. Ο Μεχμέτ Σέχου θέλει να τα κάνα όλα μόνος του, παραγκώνιζει τους συντρόφους και τους «ρεζιλεύει» για το τίποτε. Τώρα σας λέει ότι δήθεν σας «ξεγράφουν», αλλά όταν ήμασταν στο Βελιγράδι είναι αυτός ο ίδιος που σας ξέγραψε.

— Κρίστο Θεμέλκο, μάζεψε τη γλώσσα σου! τον φοβέρισε ο Μεχμέτ. Εσύ μπροστά στον Αρχηγό ψεύδεσαι με κακό σκοπό!

— Θυμάσαι τί είπες στο σύντροφο Τίτο όταν συναντηθήκαμε στο Βελιγράδι. Του είπες ότι «κάτω από την καθοδήγηση και την ανώτατη διοίκηση του συντρόφου Τίτο, οι στρατοί μας θα είναι ακατανίκητοι!». Να, αυτά είπες! του απάντησε ο Σούλε ατάραχος.

Ο Μεχμέτ Σέχου κατακοκκίνησε και δεν ήξερε τι να πα. Μετά, μουρμουρίζοντας, πρόσθεσε:

— Εκείνο ήταν μια πρόταση! Στις προπόσεις λέγονται και περιττά πράγματα. Αλλά και για το σύντροφο Ενβέρ ήγειρα πρόποση...

— Μη μας μυλάτε εδώ για προπόσεις! παρέμβηκε ο Κώτσι Τζότζε. Και εσύ Μεχμέτ Σέχου έλα στα καλά σου. Μ' αυτά που ξεστομίζεις θα μας βάλεις σε μεγαλύτερη έχθρα με τη φίλη Γιουγκοσλαβία! Όταν πηγαίνεις στο Βελιγράδι κάνας την καρδιά του Τίτο, εδώ κάνεις την καρδιά του Αρχηγού. Με ζαβολιά το 'χες και για τους δύο. Εγώ σε γνωρίζω καλά, σε γνωρίζω από την καλή ποιος είσαι, όπως και το Νάκο Σπύρου.

Ο Μεχμέτ Σέχου χλώμιασε και κοκκάλωσε.

— Θα τη δούμε καλύτερα τη δουλειά σου. Μπροστά έχουμε την Ολομέλεια. Στην Ολομέλεια θα τα λύσουμε όλα, συνέχισε να λέει ο Κώτσι.

Ύστερα από μερικές μέρες, σε μια κοινή σύσκεψη του Γενικού Επιτελείου και της Πολιτικής Διεύθυνσης του Στρατού ο Μεχμέτ Σέχου βρέθηκε μπροστά σε ολοκληρωτικό χτύπημα. Λάθη απ' όπου μπορούσαν να πιαστούν είχε πάρα πολλά, τα συγκέντρωσαν όλα, του τα απαρίθμισαν καταλογίζοντας τα κάτω από την ετικέττα του «αντιγιουγκοσλάβου» και υποβλήθηκε στο Πολιτικό Γραφείο πρόταση να καθαιρεθεί από το αξίωμα που κατείχε! Στην κατάσταση που είχε δημιουργηθεί η γνώμη του Πολιτικού Γραφείου και στην περίοδο αυτή θα ήταν κάτι το τυπικό. Όλα είχαν αποφασιστεί εκ των προτέρων, έξω από το Πολιτικό Γραφείο. Στα τέλη του Δεκέμβρη 1947, ο Μεχμέτ Σέχου αντικαταστήθηκε από τον Μπεκίρ Μπαλούκου.

Φαίνονταν ξεκάθαρα ότι τα πράγματα έπαιρναν τον κατήφορο και στο στρατό, όπως σ' όλους τους άλλους τομείς. Ήμουν απόλυτα πεπεισμένος ότι το ζήτημα της «ενοποίησης» και του «ενιαίου αρχηγείου» δεν ήταν «ιδέα υπό επεξεργασία», όπως προσπάθησαν να την παρουσιάσουν ο Κώτσι Τζότζε και ο Κρίστο Θεμέλκο, αλλά απαίτηση τελεσίδικη. Για δήθεν «προκαταρκτικές συνομυλίες και διαβουλεύσεις», προσκλήθηκαν εκείνη την περίοδο στο Βελιγράδι ο Κρίστο Θεμέλκο και ο νέος αρχηγός του Γενικού Επιτελείου, Μπεκίρ Μπαλούκου, αλλά μου φαίνονταν ότι όλο αυτό ήταν ένα παιγνίδι που εγκυμονούσε άλλους κινδύνους. Αισθάνθηκα σαν επιταχτική την ανάγκη για πλατιά διαβούλευση με τους συντρόφους μας, αλλά ο Κώτσι Τζότζε και ο Πάντι Κρίστο δε δέχτηκαν να ασχοληθούμε με κάποιο «σχέδιο», τη στιγμή που μπροστά μας είχαμε πράγματα πιο «σημαντικά, την εμβάθυνση των αναλύσεων για την Ολομέλεια»! Ζήτησα να είχαμε διαβουλεύσεις και με τους σοβιετικούς συντρό-

φους, αλλά ο Κώτσι Τζότζε τινάχτηκε σαν να τον είχε κεντρίσει σφήκα:

— Να συμβουλευτούμε τους Σοβιετικούς, λέει;! φώναξε. Με κανέναν τρόπο! Ακόμα δεν είμαστε ξεκάθαροι για λόγο μας και θα προκαλέσουμε σύγχυση στο Βε-Κα-Πε! Να επιστρέψουν οι σύντροφοι από το Βελιγράδι, να περιμένουμε τι θα μας πούνε, μετά γλέπουμε και κάνουμε!

Τέλος οι σύντροφοι ήρθαν. Αυτή τη φορά όμως δεν ήταν ούτε μόνοι τους, ούτε με τα χέρια αδειανά. Μαζί τους ήρθε ένας γιουγκοσλάβος στρατηγός με κακόηχο όνομα, που στο άκουσμα του έμοιαζε με τον ξηρό κρότο «κρούπ-κρούπ» που αφήνουν οι πρόκες πάνω στο πεζοδρόμιο. Αυτός ήταν ο στρατηγός Κουπρεσάνιν. Μαζί του είχε φέρει μια ολόκληρη ακολουθία συνταγματαρχών και ταγματαρχών, καθώς κι ένα «πολύ επείγον και σημαντικό» μήνυμα από τον ίδιο τον Τίτο για μένα.

Τους υποδέχτηκα, απ' ό,τι θυμάμαι, την επόμενη κιόλας της άφιξης τους στα Τίρανα. Ανταλλάξαμε τους συνηθισμένους χαιρετισμούς και ο στρατηγός μπήκε αμέσως στο θέμα:

— Με ειδική διαταγή του ανώτατου αρχηγού μας, υπουργού Λαϊκής Άμυνας, στρατάρχη της Γιουγκοσλαβίας Γιόσιπ Μπρόζ Τίτο, ήρθα να σας φέρω μια σειρά προτάσεις εξαιρετικής σημασίας. Για ότι θα σας ανακοινώσω, καθώς και για την ταυτότητα μου, επίσημα και λεπτομερειακά αναφέρονται στην προσωπική επιστολή του συντρόφου Τίτο. Επιτρέψτε μου να σας την επιδώσω!

Σηκώθηκε, πήρε στάση προσοχής, έκανε ένα βήμα μπρος και μου πρότεινε το φάκελο όλο επισημότητα σαν να επρόκειτο για επίδοση διαπιστευτηρίων!

— Επιτρέψτε μου τώρα να σας ανακοινώσω προφορικά το σκοπό της απρόοπτης αποστολής μου εδώ. Η κατάσταση γύρω μας εμφανίζεται απειλητική όσο ποτέ. Διαθέτουμε στοιχεία ότι στην Ελλάδα τελειώνουν οι προετοιμασίες για μια επίθεση, η οποία στην αρχή θα στραφεί ενάντια στα νοτιοανατολικά σας σύνορα.

Σταμάτησε για μια στιγμή και μετά απευθύνθηκε σ' ένα γιουγκοσλάβο στρατιωτικό που τον είχε πάρει μαζί του.

— Το χάρτη! του είπε.

Άνοιξε ένα μεγάλο χάρτη των Βαλκανίων, όπου φαίνονταν χτυπητά ποικιλόχρωμα βέλη, κύκλοι, σημαιούλες και λογής λογιών άλλα διαγράμματα.

— Η επίθεση προβλέπεται να αρχίσει σ' αυτή εδώ την περιοχή, είπε ο Κουπρεσάνιν και έδειξε με το δάχτυλο τα σύνορα της περιοχής Κορυτσά-Ερσέκα. Διαθέτουμε επίσης στοιχεία ότι μπορεί ν' αρχίσουν ταυτόχρονα χτυπήματα και από τη θάλασσα. Οι επιθετικές ελληνικές δυνάμεις, υποστηριζόμενες από δυνάμεις και μέσα των Αγγλο-αμερικάνων, θα προσπαθήσουν με γενικό αιφνιδιαστικό χτύπημα να σπάσουν την άμυνα σας και να διεισδύσουν μετά ενδότερα... Σ' αυτές τις συνθήκες, η ηγεσία μας, πολύ ανήσυχη και πιστή στις υποχρεώσεις της που απορρέουν από το Σύμφωνο φιλίας και αμοιβαίας συνεργασίας, σκέφτεται να παρθούν μια σειρά επείγοντα μέτρα. Για το κυριότερο απ' αυτά παραθέτω κατά λέξη ό,τι σας γράφει ο σύντροφος Τίτο στην επιστολή που μόλις σας απέδωσα, είπε ο Κουπρεσάνιν. Άνοιξε την τσάντα, έβγαλε ένα χαρτί και άρχισε να διαβάζει: «Λόγω της συγκεχυμένης αυτής κατάστασης, σας παρακαλώ όπως μας παραχωρηθεί η βάση στην Κορυτσά για μια μεραρχία και για τις βοηθητικές μονάδες τεχνικών μέσων. Κατ' αυτό τον τρόπο θα σας δημιουργηθεί η δυνατότητα να διασφαλίσσετε καλύτερα τον τομέα από την κατεύθυνση της θάλασσας και, σε περίπτωση πρόκλησης, τα τμήματα μας να μπορούν να επεμβαίνουν πιό γρήγορα».[1]

1. Από την επιστολή του Γ. Μπ. Τίτο προς το σύντροφο Ενβέρ Χότζια, 26 Γενάρη 1948. Κ.Α.Κ.

Αυτή είναι η κυριότερη και επείγουσα πρόταση της γιουγκοσλάβικης ηγεσίας, συνέχισε ο Κουπρεσάνιν. Οι σύντροφοι Μπαλούκου και Θεμέλκο ήταν σύμφωνοι στη συνάντηση που είχαν με το σύντροφο Τίτο και, πεπεισμένοι ότι κι εσείς δε θα έχετε καμιά αντίρρηση, εγώ και η ομάδα που με συνοδεύει ήρθαμε για ν' αρχίσουμε αμέσως τη δουλειά. Θα φύγουμε επειγόντως για την Κορυτσά όπου θα ιδούμε το έδαφος που θα εγκατασταθεί η πρώτη μεραρχία μας...

— Υποχρεούμαι να σας διακόψω, στρατηγέ, του είπα. Η πρόταση του συντρόφου Τίτο είναι τέτοιας σημασίας που με κανέναν τρόπο δεν μπορεί να περάσει με μια τυχαία ανακοίνωση.

— Ό,τι σας είπα τα έχετε γραπτώς από τον ίδιο τον Τίτο! μου απάντησε ο Κουπρεσάνιν.

— Αυτό το πιστεύω, αλλά μόλις τώρα το ακούσαμε αυτό, του είπα. Πρέπει να το μελετήσουμε, να συζητήσουμε γι' αυτό στην ηγεσία του Κόμματος και του κράτους μας και μετά να σας δώσουμε την απάντηση μας.

— Πώς είναι δυνατό, «απόρεσε» ο Κουπρεσάνιν. Οι σύντροφοι σας που ασχολούνται άμεσα με το στρατό φάνηκαν πολύ πρόθυμοι και λογικοί.

— Κανείς δεν εξουσιοδότησε τους συντρόφους μας να εγκρίνουν μια πρόταση, οποιαδήποτε, χωρίς να έχουν προηγούμενα τη γνώμη της ηγεσίας του Κόμματος μας και τη δική μου σαν Γενικός Αρχηγός. Πολύ περισσότερο μια τέτοια ενέργεια, αν δεν καλοζυγιστεί, θα δημιούργησει σοβαρά προβλήματα.

— Ο δρόμος που λέτε εσείς μπορεί να ακολουθηθεί, αλλά να έχετε υπόψη την κατάσταση, επέμενε ο Κουπρεσάνιν. Εμείς μπορεί να περιμένουμε τις αναλύσεις σας, αλλά περιμένει ο εχθρός όσο να πειστείτε εσείς;!

— Πειστούμε δεν πειστούμε, αυτό έχει τη σειρά του στο τέλος, του είπα. Όσο για τον εχθρό, πρώτο, νομίζω ότι σ' αυτή την κατάσταση δεν υπάρχει πιθανότητα να μας επιτεθεί. Δεύτερο, κι αν μας επιτεθεί, είμαστε σε θέση να τον αντιμετωπίσουμε μόνοι μας.

— Εγώ σας έφερα την εκτίμηση της ηγεσίας μας, η οποία διάθετει πολλά στοιχεία για τις προετοιμασίες αυτές. Δεν το πιστεύετε;!

— Μπορεί να διάθετει, του είπα, αλλά ένα πράγμα είναι τώρα καλά γνωστό: Στην Ελλάδα μόλις ξέσπασε η γενική επίθεση των πατριωτικών δυνάμεων και ο κυβερνητικός στρατός έχει δεσμευτεί στις μάχες με τις δυνάμεις αυτές.

— Ας βάλουμε ότι είναι έτσι! Ποιό είναι το κακό σαν πάρουμε προκαταρκτικά μέτρα; προσπάθησε να με πείσει ο Κουπρεσάνιν.

— Υπάρχουν κακά! του είπα κατηγορηματικά. Πρώτο, εμείς εκ μέρους μας δεν μπορούμε να εγκρίνουμε μια τέτοια ενέργεια χωρίς να μελετηθεί καλά στην ηγεσία και σας λέω ότι εγώ σαν Γενικός Αρχηγός δεν είμαι σύμφωνος. Δεύτερο, η βεβιασμένη αυτή ενέργεια θα δημιουργούσε στο λαό μας πολλές ανησυχίες.

— Αυτό το έχει πρόβλεψει ο σύντροφος Τίτο, παρέμβηκε ο στρατηγός, και να τι γράφει στην επιστολή: «Λέω ότι όλες αυτές οι ενέργειες πρέπει να γίνουν αθόρυβα και απαρατήρητα». Έχουμε εντολή να οργανώσουμε το καθετί σε μυστικότητα, χωρίς να το μάθει ο λαός.

— Και πιστεύετε ότι αυτό μπορεί να γίνει;! τον ρώτησα. Μη νομίζετε ότι ο λαός τρώει άχυρα! Μάλιστα και σε περίπτωση που συμφωνήσουμε με την πρόταση σας, χωρίς πρώτα να διασαφηνίσουμε και πείσουμε το λαό, σε καμιά ενέργεια δεν μπορούμε να προβούμε. Ο λαός δικαιολογημένα θα μας ζητήσει λογαριασμό και θα απόρριψει μια ενέργεια που δεν τη θεωρεί σωστή. Τρίτο, συνέχισα, μια τέτοια ενέργεια θα όξυνε

την κατάσταση στα Βαλκάνια και στο διεθνή στίβο. Οι εχθροί θ' αρχίσουν να μιλούν κατά πώς τους αρέσει.

— Ο σύντροφος Τίτο κι αυτό το έχει προβλέψει, παρέμβηκε ο Κουπρεσάνιν, και στην επιστολή του γράφει: «Ο εχθρός θα το μάθει αυτό, αλλά όταν τα τμήματα μας θα εγκατασταθούν εκεί, δεν έχουμε λόγο να το κρατήσουμε μυστικό, γιατί αυτό θα δείξει ότι η συμμαχία μας δεν είναι κάτι το τυπικό, αλλά το αντίθετο, ότι εμείς είμαστε αποφασισμένοι οριστικά να υπερασπίσουμε από κοινού τα σύνορα μας». Μάλιστα ο σύντροφος Τίτο — συνέχισε ο Κουπρεσάνιν— σκέφτεται ότι μετά την εγκατάσταση της μεραρχίας στην Κορυτσά, αν ο τύπος βάλει σε σας ή στο σύντροφο Τίτο ερωτήσεις, να δηλώσετε ότι «η βάση αυτή δόθηκε με συμφωνία για τις ανάγκες της ασφάλειας όχι μόνο των αλβανικών, αλλά και των γιουγκοσλάβικων συνόρων».[1]

— Σύντροφε στρατηγέ, συζητήσαμε πέραν του δέοντος, του είπα. Την ανακοίνωση σας την ακούσαμε, την επιστολή του Τίτο την έχουμε. Η ευθύνη ας βαρύνει τώρα εμάς. Στον πρέποντα χρόνο θα σας δώσουμε απάντηση. Αυτό είναι για το καλό μας και για το καλό σας.

— Το καλύτερο απ' όλα είναι να εγκατασταθεί όσο το δυνατό γρηγορότερα η μαραρχία ώστε η αντίδραση να μην έχει τη δυνατότητα να αναλάβει καμιά ενέργεια για την κατάληψη της χώρας σας! επέμεινε ο Κουπρεσάνιν.

— Το χειρότερο όμως απ' όλα θα είναι όταν από μια εσπευσμένη ενέργεια, οι εχθροί, ή και οι φίλοι μας κατηγορήσουν ότι η Αλβανία καταλήφτηκε από τα γιουγκοσλάβικα στρατεύματα! απάντησα στο στρατηγό και είδα να γίνεται αμέσως κατάχλωμος.

Με τόσο η συνάντηση έληξε. Χωριστήκαμε με τον Κουπρεσάνιν πολύ ψυχρά και κει που πήγαινε να βγει με ρώτησε:

— Θα αργήσει πολύ η απάντηση σας;

— Πιστεύω θα σας δοθεί στον κατάλληλο χρόνο! του απάντησα ψυχρά.

Ο Κώτσι Τζότζε, που καθ' όλη τη συζήτηση κάθονταν σαν μαύρος καλόγερος, παρέμβηκε και μου λέει:

— Η κατάσταση είναι πολύ ανησυχαστική, σύντροφε Ενβέρ, και εμείς δεν πρέπει να φέρουμε καθυστέρηση σ' αυτή τη διεθνιστική βοήθεια των γιουγκοσλάβων αδελφών.

Το πρόσωπο του Κουπρεσάνιν έλαμψε αμέσως, στάθηκε και στήλωσε πάνω μου το βλέμμα του περιμένοντας την απάντηση μου.

— Αν η κατάσταση είναι τόσο ανησυχαστική, τότε οι Γιουγκοσλάβοι ας πλησιάσουν το στρατό τους στα σύνορα τους με τη βόρεια Ελλάδα, απάντησα στον Κώτσι μεγαλόφωνα για να ακούσει καλά και ο Κουπρεσάνιν.

Ο στρατηγός Κουπρεσάνιν αψοκοκκίνησε από ασυγκράτητη οργή, είπε κάτι μέσα από τα δόντια και έφυγε. Ο Κώτσι Τζότζε, πασχίζοντας να φανεί «ήρεμος» και όλο «έγνοια για την κατάσταση», μου είπε:

— Μου φαίνεται πως βιάστηκες. Ο σύντροφος Κουπρεσάνιν θα τα πει στο σύντροφο Τίτο και θα 'χουμε μπελάδες.

— Αυτό που ζητούν είναι πολύ επικίνδυνο και λεπτό. Εγώ είπα τη γνώμη μου, με την πεποίθηση ότι και το Πολιτικό Γραφείο θα είναι της ίδιας γνώμης.

— Σύμφωνος, να συνέλθουμε και να αποφασίσουμε σήμερα ή αύριο! πρόσθεσε ο Τζότζε σαν με παρακάλια.

1. Όλες αυτές οι περικοπές σε εισαγωγικά πάρθηκαν από την επιστολή του Τίτο της 26-ης Γενάρη 1948, Κ..Α.Κ.

— Όχι! Ο ερχομός της γιουγκοσλάβικης μεραρχίας είναι ζήτημα για το οποίο δεν μπορεί να παρθεί απόφαση στα γρήγορα και στο γόνατο. Η απόφαση αυτή είναι σημαντική για τις τύχες μας και για την τύχη της φυλίας με τη Γιουγκοσλαβία, του είπα σε τόνο που να πειστεί ότι θα ήμουν αμετακίνητος πάνω σ' αυτό.

— Νομίζω ότι για τη φιλία έχουν το λόγο και αυτοί, πρόσθεσε ο Κώτσι. Γιατί λίγο σου φαίνεται να 'ρθουν οι γιουγκοσλάβοι στρατιώτες και να σκοτωθούν για την υπεράσπιση των συνόρων μας! Έτσι έκαμαν και οι μεραρχίες μας όταν πήγαν σε βοήθεια της Γιουγκοσλαβίας.

— Άλλη κατάσταση ήταν εκείνη. Τότε καταδιώκαμε τους Γερμανούς. Εδώ ποιόν θα καταδιώκουν οι γιουγκοσλάβοι στρατιώτες; τον ρώτησα.

— Θα είναι οι πρώτοι που θα αντιμετωπίσουν τους Έλληνες, αν τυχόν μας επιτεθούν, πετιέται ο Τζότζε.

— Αν μας επιτεθεί ο Έλληνας, το πρώτο χτύπημα ας το αντιμετωπίσουμε μόνοι μας. Οι φίλοι έχουν πώς να μας βοηθήσουν, αν είναι που πονούν για τη λευτεριά και την ανεξαρτησία της Αλβανίας, του αποκρίθηκα και του πρότεινα το χέρι.

— Καλά, εντάξει, αλλά εγώ λέγω να βάλουμε το ζήτημα το γρηγορότερο στο Πολιτικό Γραφείο. Δεν μπορούμε ν' αφήσουμε τον Τίτο να περιμένει, είπε ο Τζότζε φεύγοντας.

Σίγουρος ότι βρισκόμασταν μπροστά σε μεγάλο κίνδυνο και με συνέπειες από τις πιό πικρές, για πρώτη φορά αποφάσισα να προβώ σε μια ενέργεια μόνο «από κεφαλιού μου». Διαμέσου της σοβιετικής πρεσβείας ενημέρωσα το Στάλιν για ό,τι μας ζητούσε ο Τίτο και στο διάστημα που περίμενα απάντηση πέτυχα με μεγάλες προσπάθειες να μη υποβληθεί προσωρινά στο Πολιτικό Γραφείο η πρόταση για τον ερχομό της γιουγκοσλάβικης μεραρχίας. Εκμεταλλεύτηκα προπαντός μια «ελαφρυντική περίσταση»: την απόφαση για τη σύγκληση της 8-ης Ολομέλειας της ΚΕ του Κόμματος στις αρχές του Φλεβάρη. Λέγω «ελαφρυντική περίσταση» για το γεγονός ότι τόσο οι Γιουγκοσλάβοι, όσο και οι πράχτορές τους στους κόλπους μας, μετά την αυτοκτονία του Νάκο Σπύρου, αφιέρωναν σ' αυτή τη σύσκεψη εξαιρετική σημασία. Εκείνοι είχαν κάνει όλες τις προετοιμασίες ώστε η Ολομέλεια να επισημοποιήσει «την ορθότητα» των κατηγοριών του Τίτο ενάντια μας και να υιοθετήσει τη γραμμή της ένωσης της Αλβανίας με τη Γιουγκοσλαβία. Δεν ήταν τυχαίο που η πρόταση για τη μεραρχία μας ήρθε στις παραμονές αυτής της Ολομέλειας. Αυτό γίνονταν με σκοπό ώστε εμείς, βρισκόμενοι κάτω από την πίεση των αυστηρών μέτρων που φαίνονταν καθαρά ότι θα 'παιρνε η Ολομέλεια, να δεχτούμε αναντίρρητα τη γιουγκοσλάβικη στρατιωτική επέμβαση στην Αλβανία. Ταυτόχρονα, την εσπευσμένη είσοδο των γιουγκοσλάβικων στρατευμάτων στο έδαφος μας, θα τη χρησιμοποιούσαν σαν ανοιχτό εκβιασμό ώστε η Ολομέλεια να διεξάγει τις εργασίες της όπως συνέφερε στους Γιουγκοσλάβους. Κατ' αυτό τον τρόπο εμείς θα βρισκόμασταν ανάμεσα σε δύο ισχυρά πυρά: στα μέτρα της Ολομέλειας και στην επέμβαση του γιουγκοσλάβικου στρατού, που θα μας δημιουργούσε ανυπέρβλητη κατάσταση. Επειδή έκαμα αυτή ακριβώς την εκτίμηση της κατάστασης, γι' αυτό και παίρνοντας υπόψη όλες τις συνέπειες, επέμενα όπως αποτραπεί το ένα απ' αυτά τα δυο κακά. Μια που εκείνες τις στιγμές δεν ήταν δυνατό να αποτραπεί η σύγκληση της Ολομέλειας σκέφτηκα, λοιπόν, και πέτυχα να αποτραπεί ο ερχομός της γιουγκοσλάβικης μεραρχίας.

Η απάντηση από το Στάλιν μας ήρθε πολύ γρήγορα, μερικές μέρες πριν αρχίσουν οι εργασίες της Ολομέλειας. Ο Στάλιν μας έλεγε ότι δεν έβλεπε καμιά δυνατότητα ή κίνδυνο για ενδεχόμενη επίθεση του ελληνικού στρατού ενάντια μας και συμφωνούσε

με την άποψη μου ότι δεν ήταν αναγκαία η άφιξη της γιουγκοσλάβικης μεραρχίας στην Αλβανία.

Οι Γιουγκοσλάβοι λύσσαξαν όταν τους ανακοίνακτα ότι όχι μονάχα εμείς, αλλά ακόμα και οι σοβιετικοί σύντροφοι και προσωπικά ο Στάλιν, δεν θεωρούσαν λογικό τον ερχομό της μεραρχίας τους, αλλά ωστόσο «υποχώρησαν» και προσωρινά δεν ακούστηκαν. Η «υποχώρηση» τους απέναντι μου έγινε επειδή τόσο οι Γιουγκοσλάβοι, όσο και οι πράχτορές τους, νόμιζαν ακόμα ότι τα πράγματα θα πήγαιναν αίσια και θα εξελίσσονταν όπως τα είχαν προβλέψει.

Έμενε, λοιπόν, να περιμένουμε τις γεμάτες χολή επιθέσεις που θα εξαπέλυε εναντίον μας η 8-η Ολομέλεια της ΚΕ του Κόμματος.

Μαύρη κηλίδα στην ιστορία του Κόμματος μας

Στην 8-η Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΑ η ηγεσία του Βελιγραδίου και οι πράχτορές της στις γραμμές μας, στήριζαν μεγάλες ελπίδες και επιδιώξεις. Εκεί απέβλεπαν 'α υλοποιήσουν τη συνωμοσία που προετοίμαζαν από χρόνια για την οριστική καθυπόταξη του ΚΚΑ, για να φέρουν το Κόμμα μας σε τέτοια θέση ώστε «μόνο» του, με τα «χείλη του» να εγκρίνει ό,τι του υπαγόρευε ο Τίτο και συντροφιά. Πάνω απ' όλα, στην 8-η Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΑ η ηγεσία του Βελιγραδίου επιδίωκε να δημιουργήσει μια τέτοια κατάσταση ώστε το Κόμμα μας, μόλις δοθεί το σύνθημα, να υποχρεωθεί να δεχτεί και να υπογράψει την «ένωση», ή σωστότερα την προσάρτηση της Αλβανίας στη Γιουγκοσλαβία. Ύστερα απ' αυτό, σύμφωνα με τους τντοϊκούς, όλα θα λύνονταν εύκολα: Η Κεντρική μας Επιτροπή με «την ελεύθερη θέληση της» θα υπέβαλε στη Λαϊκή Βουλή την «πρόταση της για την ένωση της Αλβανίας με τη Γιουγκοσλαβία», οι βουλευτές «δε θα έφερναν αντίρρηση» στο λόγο του Κόμματος, θέλοντας και μη το χέρι θα σηκώνονταν, θα γίνονταν τελετές όλο «χαρά» και «ενθουσιασμό» και ο κόσμος θα μάθαινε τη μεγάλη είδηση ότι «η Αλβανία, με τη θέληση και την επίμονη απαίτηση της, έγινε τμήμα της Γιουγκοσλαβίας».

Θα απορούσαν, θα χαίρονταν ή θα χοροπηδούσαν οι άλλοι από την είδηση αυτή, γιο τον Τίτο αυτό δε θα είχε καμιά σημασία. Έχοντας στο χέρι τις «αποφάσεις» μας, ήξερε ότι μ' αυτές θα δένονταν τα χέρια οποιουδήποτε που θα αντιδρούσε.

Για να γίνει πραγματικότητα αυτό το «ωραίο όνειρο» του Τίτο, η 8-η Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΑ έπρεπε πρώτα να απορρίψει πάση θυσία την προηγούμενη γραμμή, τους υποστηριχτές και εφαρμοστές της και να υιοθετήσει τη «νέα», φιλογιουγκοσλάβικη γραμμή, τη γραμμή της «ένωσης και της συναδέλφωσης»! Στην Ολομέλεια αυτή η γιουγκοσλάβικη ηγεσία ούτε έστειλε κι ούτε ζήτησε να πάρει μέρος κάποιος αντιπρόσωπος της. Άφησε να τα κάνουμε όλα «μόνοι μας», ώστε για όσα θα συνέβαιναν να είχε «καθαρά» τα χέρια. Η αλήθεια όμως είναι ότι, αποτραβηγμένοι σε δεύτερο πλάνο, οι γιουγκοσλάβοι ηγέτες έβαλαν σε ενέργεια τους πράχτορές τους, δασκαλεύοντας τους φυσικά και κατευθύνοντας σε κάθε βήμα τους.

Από τους κυριότερους προσανατολισμούς που έδωσαν εκείνες τις στιγμές οι Γιουγκοσλάβοι στον Κώτσι Τζότζε και συντροφιά, ήταν να δείχνονται προσεχτικοί στο μέτρο των άμεσων επιθέσεων που θα έκαναν ενάντια στους κυριότερους συντρόφους της ηγεσίας μας. Αυτός είναι ο λόγος που η ανοιχτή επίθεση στράφηκε αρχικά ενάντια στο Νάκο Σπύρου και στα δυο-τρία άτομα που είχε γύρω του, ενώ για τους άλλους και ιδιαίτερα για μένα, επιφυλάχτηκαν και δε βγήκαν ανοιχτά. Αυτή ήταν η

σατανική ταχτική της κατάληψης του αλβανικού φρουρίου βήμα προς βήμα, σταδιακά, και μάλιστα εξαπατώντας το δυνατόν μια μερίδα για να τη ρίξουν σε επίθεση ενάντια στην άλλη μερίδα. Ιδιαίτερα στον τρόπο ενέργειας ενάντια σε μένα, οι Γιουγκοσλάβοι αποδείχτηκαν ξεσκολισμένοι μάστοροι στις συνωμοσίες.

Η ίδια η εξέλιξη των γεγονότων τους είχε μπάσει σε μια τέτοια δίνη, που τώρα, για τα συμφέροντα του τελικού τους σχεδίου, ήταν υποχρεωμένοι «να διατηρήσουν» οπωσδήποτε την ύπαρξη μου στην ηγεσία, μάλιστα και τη «φιλία» με μένα, τη στιγμή που γι' αυτούς έπρεπε να είχα εξαλειφτεί από το 1944! Μόνον έτσι το σχέδιο τους για την κατάληψη της Αλβανίας μπορούσε να πραγματοποιηθεί χωρίς ρήγματα, χωρίς υπόνοιες, χωρίς αντιρρήσεις και εναντιώσεις τόσο από το Κόμμα μας όσο και από το λαό μας, καθώς και από τον έξω κόσμο, κομμουνιστικό και μη κομμουνιστικό. Σε αντίθετη περίπτωση, δηλαδή, εάν στις ευνοϊκές για κάθε έγκλημα συνθήκες που είχαν δημιουργηθεί το Νοέμβρη-Δεκέμβρη του 1947, το χτύπημα είχε στραφεί ανοιχτά εναντίον μου και μ' είχαν καθαιρέσει από τα καθήκοντα που εκτελούσα, ή αδυνατώντας να κάμουν αυτό, με είχαν εξοντώσει, τότε το γιουγκοσλάβικο σχέδιο κατάχτησης θα βρίσκονταν στο εδώλιο του κατηγορουμένου. Θα φαίνονταν αμέσως ότι η προσάρτηση είχε σύνδεση με το χτύπημα και την από πριν εξάλειψη από τη σκηνή του Γενικού Γραμματέα του Κόμματος, του Πρωθυπουργού και Γενικού Αρχηγού του Αλβανικού Στρατού και το έγκλημα θα έβγαινε έτσι από μόνο του στη φόρα. Η ηγεσία του Βελιγραδίου θα βρίσκονταν μπροστά στη βαριά και αμείλιχτη κατηγορία ότι προσάρτησε την Αλβανία με coup d' Etat, με το δρόμο της συνωμοσίας και του απαίσιου εγκλήματος. Αυτό θα τους προκαλούσε ανεπανόρθωτες ζημιές μέσα και, προπαντός, έξω από τη Γιουγκοσλαβία.

Αυτό το υπολόγιζαν καλά στο Βελιγράδι, γι' αυτό σε αντίθεση με την παλιά τους επιθυμία να με βγάλουν το γρηγορότερο από τη μέση, σε αντίθεση με την κτηνώδικη ανυπομονησία του Κώτσι Τζότζε για να πάρει το ταχύτερο όλα τα ηνία στα χέρια, η γιουγκοσλάβικη ηγεσία ήταν υποχρεωμένη «να μη με θίξει» προς το παρόν και «να μη με καθαιρέσει» από τις θέσεις που κατείχα, ώσπου η ένωση με την Αλβανία γίνει fait accompli.

Το πρόβλημα όμως και κατ' αυτό τον τρόπο παρουσίαζε, όπως και παρουσίασε, πολλούς κινδύνους για τους συνωμότες του Βελιγραδίου, γι' αυτό όλη η προσοχή τους συγκεντρώθηκε στη χαφιέδικη παρακολούθηση και στην πλήρη απομόνωση μου, στη δημιουργία μιάς τέτοιας κατάστασης, ώστε επίσημα να είμαι Γενικός Γραμματέας του Κόμματος, αλλά στην πράξη να μην έχω καμιά εξουσία στην ηγεσία του Κόμματος, είτε στο Κόμμα, όπου θα αλώνιζε ο οργανωτικός γραμματέας, ο γιουγκοσλάβος πράχτορας, Κώτσι Τζότζε· επίσημα να είμαι και Πρωθυπουργός, αλλά στην πράξη η εξουσία να κατευθύνεται και διευθύνεται από την Επιτροπή ή η Επιτροπεία Συντονισμού στο Βελιγράδι· επίσημα να είμαι και Γενικός Αρχηγός, αλλά στην πράξη ο στρατός μας να διευθύνεαι από μια ενιαία διοίκηση, με γενικό αρχηγό τον Γ. Μπρόζ Τίτο. Κοντολογής, οι ηγέτες του Βελιγραδίου ήθελαν εκείνες τις στιγμές την ύπαρξη μου στις προηγούμενες θέσεις σαν ένα πολύ αποτελεσματικό προσωπείο για να δικαιολογήσουν και συγκαλύψουν στην κοινή γνώμη το φρικιαστικό έγκλημα που θα προετοίμαζαν ενάντια στην Αλβανία. Μετά, το καθετί λύνονταν εύκολα: Η UDB του Ράνκοβιτς, ομόλογου του Κώτσι Τζότζε στο Βελιγράδι, είχε γίνει πια επιτήδεια για τα πιό αποτρόπαια εγκλήματα, αρχίζοντας από την εξαφάνιση στα μουλωχτά μέχρι και την απονομή ενός ανώτατου παράσημου για να το κρεμάσουν σ' αυτό ακριβώς το σημείο που πριν λίγο τα ίδια χέρια ήταν έτοιμα να μπήξουν το βόλι ή το στιλέτο.

Ποτέ δε θα ξεχάσω εκείνη τη δύσκολη περίοδο, που, σε πλήρη απομόνωση και γνωρίζοντας ότι ήμουν ο κεντρικός στόχος του χτυπήματος, έπρεπε να αντιμετωπίσω, εκτός των άλλων, και τις ατέλειωτες προβοκάτσιες των απεσταλμένων του Τίτο και των πραχτόρων τους.

Ιδιαίτερα ο Κώτσι Τζότζε έβαλε εκείνες τις μέρες σε ενέργεια όλες τις ικανότητες του συνωμότη για να με υποχρεώσει να ενεργήσω σύμφωνα με τα συμφέροντα της ηγεσίας του Βελιγραδίου. Μια από τις μέρες εκείνες, έρχεται ο Τζότζε, έτσι σκοτεινός, κοντοπίθαρος, με μάτια φουσκωμένα σαν του βάτραχου και με κυνικό χαμόγελο μου λέει:

— Πρέπει να βγάλουμε ένα περιοδικό φιλίας με τη Γιουγκοσλαβία γιατί έχει μεγάλη σημασία, προπαντός αυτές τις στιγμές. Να γράψεις κι ένα κύριο άρθρο ζεστό για τις ζωτικές σχέσεις με τους γιουγκοσλάβους φίλους, για τη βοήθεια τους, προπαντός για τη συμβολή του συντρόφου στρατάρχη.

Συνέχισε και λίγο να μου δίνει «προσανατολισμούς» πώς έπρεπε να είναι το περιοδικό και τι έπρεπε να περιέχει το άρθρο μου και, απ' όσα τσαμπούνησε, κατάλαβα τι σκόπευε αυτός και εκείνοι που του έδωσαν τους «προσανατολισμούς»: οι Γιουγκοσλάβοι χρειάζονταν το άρθρο μου για να το έχουν σαν «πιστοποιητικό καλοσύνης» προς τη Γιουγκκοσλαβία και προς τον Τίτο.

Εκτιμώντας με ψυχραιμία τη βαριά κατάσταση που μας είχε δημιουργηθεί καθώς και τα πολύ δύσκολα και λεπτά προβλήματα που έπρεπε να λύσουμε, «συμφώνησα» και για την έκδοση του περιοδικού και για το άρθρο που μου ζήτησαν. Η «φυλλάδα» του Τζότζε βγήκε τελικά (απ' ό,τι θυμάμαι στα τέλη του Δεκέμβρη 1947), δημοσιεύτηκε εκεί και το άρθρο μου, όπου με εντελώς γενικές φράσεις και από κανένα «αποδειχτικά» από τα πρώτα χρόνια του αγώνα, αναφερόμουν στους δεσμούς και τη φιλία ανάμεσα στα κόμματα και τις χώρες μας.

Οι Γιουγκοσλάβοι όμως και οι πράχτορές τους και με τόσο ήταν ευχαριστημένοι: γι' αυτούς σημασία είχε ο Γενικός Γραμματέας του ΚΚΑ να 'λεγε έστω και μια καλή φράση, ας ήταν και εντελώς γενικότητες, για τη Γιουγκοσλαβία του Τίτο, για να την έχουν σαν αποδειχτικά έγγραφο για την προσάρτηση.

Στο μεταξύ τα προβλήματα στο Πολιτικό μας Γραφείο ανέβραζαν και εγώ, προσεχτικά, αλλά επίμονα, έλεγα κάθε τόσο στον Κώτσι Τζότζε να μη μείνουμε μόνο στο Πολιτικό Γραφείο και στο Υπουργικό Συμβούλιο, αλλά να βάλουμε σε γνώση και τους συντρόφους της Ολομέλειας της Κεντρικής Επιτροπής, και τα κυριότερα κρατικά στελέχη.

— Με κανέναν τρόπο! αντιδρούσε ο «οργανωτικός». Δεν πρέπει να ενημερωθούν οι σύντροφοι γιατί θα μας τα κάνουν θάλασσα. Να ωριμάσουν καλά τα πράγματα σ' εμάς εδώ στο Πολιτικό Γραφείο, να συμβουλευτούμε και τους γιουγκοσλάβους φίλους και την Ολομέλεια να τη συγκαλέσουμε όταν όλα θα είναι έτοιμα.

— Το καλύτερο θα ήταν να το συζητήσουμε πλατιά με τους συντρόφους, ή τουλάχιστον μ' ένα μέρος απ' αυτούς, του είπα. Έχουν κι αυτοί τις σκέψεις τους, γνωρίζουν την κατάσταση εκεί που δουλεύουν και ο λόγος τους και η κρίση τους θα ήταν μια μεγάλη βοήθεια για να καταλήξουμε σε όσο το δυνατό ακριβή και σωστά συμπεράσματα.

— Από οργανωτικής άποψης αυτό θα αποτελούσε μια παράβαση! αντιτάχτηκε κατηγορηματικά ο Κώτσι Τζότζε. Δεν πρέπει να αποκαλύψουμε πρόωρα τα πράγματα. 7-8 άτομα είμαστε στο Πολιτικό Γραφείο και δεν συνοννοούμαστε, πόσο μάλλον να μπάσουμε στο χορό και τους άλλους. Η Ολομέλεια θα σύρει το χορό σύμφωνα με το

Πολιτικό Γραφείο όταν το ίδιο το Πολιτικό Γραφείο έρθει σε ομοφωνία. Διαφορετικά η Ολομέλεια γίνεται άνω κάτω και μας κατευθύνει αυτή αντί να την κατευθύνουμε εμείς.

Ήταν αδύνατο να γεμίσω το κεφάλι του ότι ο τρόπος με τον οποίο ενεργούσαμε ήταν βαρύ λάθος και με συνέπειες. Όπως η ίδια η γιουγκοσλάβικη ηγεσία έτσι και ο Κώτσι Τζότζε είχε για το Κόμμα, και μάλιστα και για την Κεντρική του Επιτροπή ξένες απόψεις, τροτσκιστικές και αντικομματικές. Και για τον Κώτσι η βάση του Κόμματος και η ίδια η Κεντρική Επιτροπή ήταν «όχλος», ήταν «γαλαρία» που έπρεπε να κάνουν ό,τι τους έλεγε η «ηγεσία από πάνω», το Πολιτικό Γραφείο και, προπαντός, «το γερό χέρι» στο Πολιτικό Γραφείο, «αυτοπροσώπως» ο Κώτσι Τζότζε. Ο τρόπος αυτός αντίληψης για το Κόμμα ταίριαζε καλύτερα στο τιτοϊκό σχέδιο προσάρτησης της Αλβανίας, γιατί, σύμφωνα μ' αυτούς, μ' αυτό τον τρόπο, έχοντας με το μέρος τους το Πολιτικό Γραφείο, θα είχαν «με το μέρος τους» όλη την Κεντρική Επιτροπή, μάλιστα όλο το Κόμμα.

Ένα άλλο μέτρο που πήραν εκείνη την περίοδο ο Κώτσι Τζότζε, ο Πάντι Κρίστο και άλλοι, δασκαλεμένοι από το μάστορα τους, τον Αλεξάντρ Ράνκοβιτς, είχε να κάμει με την ένταση της ψυχολογικής πίεσης μέσω της αστυνόμευσης κλπ, σε όλους τους κρίκους του Κόμματος και στα όργανα της εξουσίας. Μ' όλο που οι τροτσκιστικές και αντικομματικές αυτές μέθοδες από καιρό χρησιμοποιούνταν κρυφά από τον Κώτσι Τζότζε, τώρα, στις παραμονές της Ολομέλειας, έγιναν η μόνη μορφή «δουλειάς». Η απειλή και ο εκβιασμός ήταν ολοφάνερα. Η αυτοκτονία του Νάκο Σπύρου, η παραβίαση των πιό στοιχειώδικων οργανωτικών κανόνων στο Πολιτικό Γραφείο και στην Κεντρική Επιτροπή, η αυθαίρετη καθαίρεση για «αντιγιουγκοσλαβισμό» αριθμού συντρόφων από τα καθήκοντα τους, οι αλλεπάλληλες συλλήψεις, η συρροή γιουγκοσλάβων αξιωματικών, οι πιέσεις και οι απειλές «από πάνω» ακόμα και για την παραμικρή αντιλογία σε όποια συζήτηση εργασίας με τους γιουγκοσλάβους τεχνικούς, η πομπώδικη προβολή καθετί του γιουγκοσλάβικου, κλπ, κλπ, δημιουργούσαν παντού μια μεγάλη ψυχολογική πίεση και βαριά ατμόσφαιρα. Στο ίδιο πνεύμα, για να προετοιμάσει και επεξεργαστεί παραπέρα τα στελέχη του Κόμματος, στα τέλη Δεκέμβρη 1947, ο Κώτσι Τζότζε συγκάλεσε ένα αχτίφ στη Σχολή του Κόμματος, για να δώσει δήθεν διάλεξη, αλλά στην πραγματικότητα εκφώνησε λόγο, όπου εξέθεσε όλη την πλατφόρμα της γιουγκοσλαβοποίησης της Αλβανίας. Ο αηδιαστικός αυτός λόγος, γραμμένος από τη γιουγκοσλάβικη πρεσβεία στα Τίρανα, θα αποτελούσε και την πλατφόρμα της 8-ης Ολομέλειας της ΚΕ του ΚΚΑ.

Στο μεταξύ, στα παρασκήνια, γίνονταν στα κρυφά εντατική δουλειά με αριθμό στοιχείων της ΚΕ του ΚΚΑ, των οργάνων της εξουσίας και του στρατού σαν τον Τζότζι Μπλούσι, Νέστι Κερέντζι, Πουλούμπ Ντισνίτσα και άλλους, για να τους βάλουν κι αυτούς ολοκληρωτικά στα γρανάζια της συνωμοσίας. Τους δασκάλεψαν λεπτομερειακά τι πρέπει να κάνουν και στις αρχές του Φλεβάρη 1948 οι Γιουγκοσλάβοι έκριναν ότι όλα είχαν ωριμάσει: συγκλήθηκε και άρχισε τις εργασίες της η 8-η Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΑ.

Από την αρχή ακόμα των εργασιών, η πλειοψηφία των συντρόφων της Κεντρικής Επιτροπής βρέθηκαν μπροστά σ' ένα «νέο κανονισμό»: Μ' όλο που η Ολομέλεια συγκλήθηκε για προβλήματα μεγάλης πολιτικής σημασίας, δε θεωρήθηκε «λογικό» να δοθεί καμιά έκθεση! Διαβάστηκε ένα αποκαλούμενο συμπέρασμα μιας συνεδρίασης του Πολιτικού Γραφείου και προς «έκπληξη» την ανάγνωση έκανε ο οργανωτικός γραμματέας του Κόμματος, Κώτσι Τζότζε! Φαίνονταν ξεκάθαρα ότι ο Γενικός Γραμ-

ματέας του Κόμματος είχε παραμεριστεί. Γιατί;! Αφεαυτού το καθετί συνδέθηκε με «τα συμπεράσματα» που διάβαζε ο Κώτσι Τζότζε. Μ' όλο που το όνομα μου δεν αναφέρονταν εκεί, για τον καθένα έγινε φανερό ότι πίσω από την «αντιγιουγκοσλάβικη κλίκα» του Νάκο, βρισκόμουν εγώ.

Για το περιεχόμενο αυτών των «συμπερασμάτων» δεν είναι ανάγκη να μιλήσω εδώ γιατί θα ήταν επανάληψη σ' αυτά που είπα πιό πάνω, αναφορικά με τις κατηγορίες του Τίτο που μας παρουσίασε ο Ζλάτιτς.[1] Η μόνη διαφορά σχετίζονταν με την αλλαγή των αντωνυμιών και του προσώπου των ρημάτων: από «εσείς παραβιάσατε το πνεύμα των συμφωνιών», είχε γίνει «εμείς, κάτω από την πίεση του Νάκο Σπύρου, παραβιάσαμε το πνεύμα...», από «ο δικός σας αντιγιουγκοσλαβισμός», είχε γίνει «ο αντιγιουγκοσλαβισμός των συντρόφων μας...» κλπ, κλπ.

Αμέσως μετά τα «συμπεράσματα» που αποπροσανατόλισαν εντελώς και συγκλόνισαν τους συντρόφους, άρχισε η συζήτηση. Τα μέτρα είχαν παρθεί ώστε όλα να πάνε «ρολόι», φαινομενικά μάλιστα, χωρίς «πιέσεις» και «υπαγορεύσεις» από το Πολιτικό Γραφείο! Το λόγο πήρε η «γαλαρία», ο Νέστι Κερέντζι, Πουλούμπ Ντισνίτσα και άλλοι. Εξέφρασαν με δυο λόγια την αγανάχτηση ενάντια «σ' εκείνους που επιδείνωσαν τις σχέσεις μας με τους γιουγκοσλάβους αδελφούς», «τάχτηκαν αλληλέγγυοι με τα μέτρα για την ενίσχυση αυτών των σχέσεων» και, ύστερα απ' αυτό, «η ελεύθερη θέληση» τους πήγε σε άλλα μονοπάτια: εξαπέλυσαν επιθέσεις και κατηγορίες από θέσεις καθαρά προσωπικές ενάντια στο Νάκο Σπύρου και ενάντια «στην κλίκα που είχε γύρω του». Αυτή ακριβώς ήταν η κύρια αποστολή που είχε αναθέσει στα στοιχεία αυτά ο Κώτσι Τζότζε και ο Πάντι Κρίστο. Αυτοί, λοιπόν, έπρεπε να προσανατολίσουν το πνεύμα των συζητήσεων έξω από βασικά προβλήματα που έμπαιναν για τις αλβανογιουγκοσλάβικες σχέσεις, γιατί, από τη μακρά συζήτηση πάνω σ' αυτά, υπήρχε κίνδυνος, θέλοντας και μη, να βγει στο φως η αλήθεια. Κατ' αυτόν τον τρόπο από την αρχή ακόμα των συζητήσεων, αντί να λεχθεί αν ήταν ή όχι σωστές οι κατηγορίες της γιουγκοσλάβικης ηγεσίας προς την ηγεσία του Κόμματος μας, ήταν ή όχι το σχέδιο μας «αύταρκες» κλπ, κλπ, η Ολομέλεια πήρε άλλη κατεύθυνση: η όλη συζήτηση στράφηκε σε «βιογραφικές έρευνες» για τον έναν ή τον άλλο, σε κατηγορίες και ανήκουστες συκοφαντίες, σε εικοτολογίες, σε άμιλλα ποιος να παρουσιάσει περισσότερα στοιχεία για το τι είχαν πει ο Νάκο, ή ο άλφα και ο βήτα στον τάδε, την τάδε χρονιά, στο τάδε μέρος.

Για να επισφραγίσει αυτό το αρρωστιάρικο πνεύμα, σηκώθηκε και ο Κώτσι Τζότζε και, στις ατέλειωτες συζητήσεις και παρεμβάσεις του, αφηγούνταν ιστορίες, με το ζήλο που αφηγούνται τα ανέκδοτα στα καφενεία. Κάποιος από τους ομιλητές, για να κάνει την ομιλία του «ενδιαφέρουσα», έλεγε ότι από το Νάκο δεν μπορούσες να περιμένεις τίποτε άλλο, γιατί «ήταν γιός αστού και συμπεριφέρονταν με την Αλβανία όπως ο πατέρας του με τη «Στάπλες»[2] στο Δυρράχιο». Αμέσως ύστερα απ' αυτό πετιέται ο Τζότζε και, απευθυνόμενος στην Ολομέλεια, λέει:

- Ακριβώς έτσι συμπεριφέρονταν, αλλά φταίνε και εκείνοι οι σύντροφοι που τον επέτρεψαν. Σε μένα δεν του περνούσαν αυτά. Ξέρετε τι του έκαμα μια φορά; Τον έπιασα στους διαδρόμους του Υπουργείου των Εσωτερικών.

- Τι ζητάς εδώ; του είπα φωναχτά.

«Ήρθα να συζητήσω με σένα», μου απάντησε.

1. Βλέπε στο βιβλίο αυτό, κεφάλαιο VI, σελ. 223-246.

2. Αλβανική εμποροβιομηχανική εταιρεία καπνού και τσιγάρων που ιδρύθηκε το 1925.

— Ξεκουμπίσου και να μη σε ξαναδώ πια εδώ! τον κατσάδιασα. Δε σου ανήκει να μπεις στο Υπουργείο Εσωτερικών!

«Μα είμαι μέλος του Πολιτικού Γραφείου», μου αποκρίθηκε ο άθλιος χωρίς ίχνος ντροπής.

— Ας είσαι όποιος θέλεις! του είπα. Το Υπουργείο των Εσωτερικών δεν είναι τόπος για κουβέντες, αλλά για άλλες δουλειές. Αν ήρθες για τέτοιες δουλειές τότε κάθισε! — Να, έτσι του έκαμα, κατέληξε ο Τζότζε, γέλασε για μια στιγμή και πάλι σοβαροποιήθηκε.

— Αν του κλείνανε παντού την πόρτα, τότε δε θα μας είχε κάνει όλα αυτά τα κακά. Οι σύντροφοι να μυλήσουν μόνοι τους, να κάμουν κριτική και αυτοκριτική.

Ανέφερα εδώ μόνο μια περίπτωση, αλλά η Ολομέλεια ήταν γεμάτη από τέτοια από την αρχή μέχρι το τέλος. Και όλες οι «ιστορίες» χαρακτηρίζονταν παράλογα σαν «αντικομματικές» και, προπαντός, σαν «αντιγιουγκοσλάβικες» εκδηλώσεις. Ο «αντιγιουγκοσλαβισμός» αυτός περιβλήθηκε με το μανδύα του «αντιμαρξισμού» και του «αντισοσιαλισμού», ακόμα και του «αντισοβιετισμού». Ειπώθηκε ότι να είσαι ενάντια στις στενές σχέσεις, ενάντια στους δεσμούς με τη Γιουγκοσλαβία, σημαίνει να είσαι «αντισοσιαλιστής, αντιμαρξιστής, ανηκομμαηκός, αντιαλβανός» — όλα τα «αντί». Ο ποταπός αυτός τρόπος τοποθέτησης του ζητήματος έκανε ώστε αρκετοί σύντροφοι που ουσιαστικά δεν είχαν τίποτε το κακό, τίποτε το αντικομματικό, να έχουν λαθεμένη κρίση και σ' αυτό το πρίσμα να βλέπουν τα πράγματα. Όταν μάλιστα κάποιος σύντροφος μιλούσε στη γενικότητα για τη δουλειά, ο Κώτσι και οι άνθρωποι του επέμβαιναν αμέσως:

— Αν έχεις τίποτε, μίλα συγκεκριμένα! του λέγανε.

Φυσικά, να μιλούσε κανείς συγκεκριμένα για το Νάκο Σπύρου και το περιβάλλον του, είχε πολλά, γιατί στη ζωή και στη δράση τους είχαν επιτρέψει στον εαυτό τους βαριά λάθη και παραβάσεις. Ιδιαίτερα οι αρρωστιάρικες φιλοδοξίες του Νάκο, η τάση και οι προσπάθειες του να μονοπωλεί τη δουλειά, για να βγαίνει παντού αυτός πρώτος, για να συγκεντρώνει γύρω του μια ακολουθία «εκλεκτών» ανθρώπων, μια «ελίτ διανοουμένων» έτοιμη να κάνα ό,τι της πα ο Νάκο, ήταν για μας πράγματα γνωστά και τα είχαμε επικρίνει συνεχώς.

Στις ομιλίες τους αρκετοί σύντροφοι έφεραν νέα αποδειχτικά στην κατεύθυνση αυτή και πολλά από τα αποδειχτικά αυτά ευσταθούσαν. Τέτοιες ήταν μεταξύ άλλων οι προσπάθειες του Νάκο Σπύρου, που και μετά την απομάκρυνση του από τα καθήκοντα στην οργάνωση της Νεολαίας, εξακολουθούσε να θεωρεί την οργάνωση αυτή σαν «δικό του τομέα», σαν «τμήμα» στην υπηρεσία των φιλοδοξιών του. Τις ίδιες προσπάθειες είχε καταβάλει για να βάλει στο χέρι και την οργάνωση των Επαγγελματικών Ενώσεων και την οργάνωση Γυναικών. Από κεφαλιού του έδινε σης οργανώσεις αυτές «οδηγίες» και «προσανατολισμούς», που ης οδηγούσαν στο δρόμο της απόσπασης από το Κόμμα, όπως συνέβαινε και με την οργάνωση της νεολαίας.

— Έρχονταν ο Νάκο, είπε ένας από τους ομιλητές, και μας έλεγε:

«Βλέπετε τι κάνει η νεολαία;! Και υπουργούς ανάδειχνα, ενώ το Κόμμα και τα συνδικάτα δε δίνουν τίποτε».

Τέτοιες εκδηλώσεις μονοπώλησης της δουλειάς, αυθάδειας και αλαζονείας έβρισκες πάρα πολλές και στη Λιρί Μπελισόβα και το Μεχμέτ Σέχου.

Για όλα αυτά τους είχαμε κάνει κριτική και, αν η 8-η Ολομέλεια συνέρχονταν για την εξέταση αυτών των λαθών και ξένων εκδηλώσεων, αυτό θα ήταν κανονικότατο. Η 8-η Ολομέλεια όμως δεν είχε συγκληθεί γι' αυτή τη δουλειά. Επί πλέον σ' αυτή την

Ολομέλεια οι ελλείψεις και οι αδυναμίες αυτές όχι μόνο διογκώθηκαν, αυξήθηκαν και «εξωραΐστηκαν» σε μη σωστό δρόμο, αλλά και χρησιμοποιήθηκαν αυθαίρετα για να αποδειχτεί ότι εκεί βρίσκονταν ο «αντιγιουγκοσλαβισμός». Με το «συμπέρασμα» αυτό, που έγινε με υστεροβουλίες και παρασκήνια, δεν ήταν δυνατό με κανέναν τρόπο να συμβιβαστώ. Γεγονός είναι ότι ο Νάκο και οι σύντροφοί του είχαν αντιρρήσεις και προστριβές με τους Γιουγκοσλάβους, αλλά για τις περιπτώσεις που ήξερα, ήμουν σύμφωνος μ' αυτές. Σε τελευταία ανάλυση, όπως επιβεβαιώθηκε ξεκάθαρα αργότερα και όπως το ομολόγησαν ορισμένοι στη σύσκεψη, αυτοί δεν είχαν αντιταχτεί στους Γιουγκοσλάβους με σκοπούς και βάσεις αρχών, αλλά αντιτάσσονταν στις πιέσεις και στις στραβές θέσεις των Γιουγκοσλάβων για ιδιοτελείς σκοπούς. Απ' αυτό το στραβό δρόμο που πήραν τα γεγονότα, φάνηκε καθαρά ότι ύστερα από το χτύπημα της «κλίκας» του Νάκο Σπύρου θα 'ρχονταν η σειρά των άλλων γερών συντρόφων του Κόμματος. Αν και όχι πάντα άμεσα, ο Κώτσι υπαινίσσονταν ότι όλη την ευθύνη γι' αυτά που είχε κάμει ο Νάκο την έφερα εγώ. Είπε απροκάλυπτα ότι ο Νάκο έκαμε αυτά που έκαμε γιατί είχε την υποστήριξη του Γενικού Γραμματέα στο Πολιτικό Γραφείο. Όσα δεν μπορούσε να τα πει ο ίδιος γιατί έτσι το 'θελε η δουλειά του, τα έλεγαν τα τσιράκια του, ο Πάντι Κρίστο, ο Κρίστο Θεμέλκο, ο Ταχίρ Κανταρέ, ο Πουλούμπ Ντισνίτσα, ο Γκιν Μάρκου και άλλοι.

Προετοιμάζονταν το έδαφος για το τελικό χτύπημα. Στην Ολομέλεια έμμονα ειπώθηκε μερικές φορές:

— Μην αναφέρεστε μονάχα στην ομάδα του Νάκο. Κριτικάρετε πιο πέρα την ηγεσία, γιατί φέρει μεγάλες ευθύνες!

Για κακή όμως τύχη του Κώτσι Τζότζε, χτυπήματα εναντίον μου δεν εκδηλώνονταν. Τότε σηκώθηκε ο Πάντι Κρίστο και έκαμε μια «προσωπική» πρόταση:

— Να μη επαναλάβουμε αυτά που μας συνέβηκαν και πριν με το να φυλάγουμε την ηγεσία από την κριτική. Στην ηγεσία υπάρχουν σύντροφοι με μεγάλα λάθη και εδώ πρέπει να τους κοπανίσουμε καλά. Προτείνω να διακόψουμε για μια ή δυο μέρες τις εργασίες για να σκεφτούν καλά οι σύντροφοι και να προετοιμαστούν.

Όλοι κατάλαβαν ότι αυτό γίνονταν κυρίως ενάντια σε μένα. Στην κατεύθυνση όμως που είχαν προσανατολιστεί οι συζητήσεις, δηλαδή, σε κατηγορίες και αυθάδεια, βαναυσότητα, μεγαλομανία, κουτσομπολιό, αρρωστιάρικες φιλοδοξίες κλπ, ήταν δύσκολο να «εξιχνιάσουν» κάτι σε βάρος μου ακόμα και ο ίδιος ο Κώτσι Τζότζε και ο Πάντι Κρίστο, και πόσο μάλλον οι άλλοι σύντροφοι του Κόμματος. Στη ζωή μου σαν κομμουνιστής και σαν πολίτης δεν είχα επιτρέψει ποτέ τέτοιες εκδηλώσεις. Σίγουρα, και ο «ατομικός φάκελος» που είχε ανοίξει ο Κώτσι Τζότζε απ' αυτή την άποψη ήταν εντελώς λευκός. Έτσι που και όταν ξανάρχισαν οι συζητήσεις, οι πράχτορες του Βελιγραδίου μάταια περίμεναν κάποιο «στοιχείο» σε βάρος μου.

Η επιμονή τους ωστόσο έκανε το δικό της. Δημιουργήθηκε η υπόνοια ότι «τα πράγματα για μένα δεν πήγαιναν καλά».

Όλες τις μέρες της Ολομέλειας, μ' όλο που ντε γιούρε ήμουν Γενικός Γραμματέας του Κόμματος, δεν παρέμβηκα νομίζω περισσότερο από δυο-τρεις φορές. Η ατμόσφαιρα ήταν βαριά εναντίον μου. Ο «στρατηγός Κώτσι», σαν «σωτήρας του Κόμματος», λες και είχε την Ολομέλεια σαν τάγμα δικό του και του έδινε διαταγές να κάνει ό,τι έλεγε και ό,τι ήθελε ο στρατηγός. Απέφυγα να επεμβώ και να βάλω τους συντρόφους μπροστά σε μερικά ερωτηματικά και στοιχεία όπως ανέβραζαν μέσα μου. Σκέφτηκα ότι δεν ήταν ούτε ο καιρός, ούτε η κατάλληλη ατμόσφαιρα. Μια τυχόν βιασύνη ή κάποιο μικρό ταχτικό λάθος μπορούσε να διακυβεύσει τα πάντα και το ζήτημα δεν

ήταν ότι θα θυσιαζόμουν εγώ. Επρόκειτο για τις τύχες του Κόμματος και της Αλβανίας. Το καθετί είχε τεθεί στου ξυραφιού την κόψη.

Δίχως να χρειαστεί να παραταθώ περισσότερο στη σωρεία των κατηγοριών, των συκοφαντιών, των «ιστοριών» που ψυλογνέθηκαν στην Ολομέλεια, πρέπει να πω ότι εντέλει θριάμβευσαν οι θέσεις των Γιουγκοσλάβων. Στο Πολιτικό Γραφείο και στην Κεντρική Επιτροπή διορίστηκαν αυθαίρετα αριθμός ανθρώπων που είχαν μπα στην υπηρεσία των Γιουγκοσλάβων όπως ο Νέστι Κερέντζι, ο Τζότζι Μπλούσι και άλλοι. Νομιμοποιήθηκε ο δρόμος της «οικονομικής ένωσης» με τη Γιουγκοσλαβία, απορρίφτηκε το πεντάχρονο σχέδιο προγράμματος, απορρίφτηκε η προηγούμενη γραμμή του Κόμματος. Προετοιμάστηκε το έδαφος για τις μετέπειτα ενέργειες. Στο τέλος των εργασιών ήρθε η σειρά για τις αποφάσεις. Εξέφρασα τη γνώμη να συγκροτηθεί μια ομάδα να συντάξει την απόφαση, να την ιδεί το Πολιτικό Γραφείο και μετά να συγκληθεί η Ολομέλεια να τη συζήτησει και να την εγκρίνει οριστικά.

— Πότε θα συνεδριάσουμε; ρώτησε κάποιος.

— Η δουλειά θ' αρχίσει αμέσως, αλλά χρειάζεται λίγος χρόνος, διευκρίνισα, γιατί, όπως είδατε, τα προβλήματα είναι πολύ περίπλοκα.

— Πολύ σύντομα, μάλιστα μέσα σε λίγες μέρες θα οργανώσουμε τη δουλειά και θα συνεδριάσουμε. Δε θα τ' αφήσουμε σβάρνα τα πράγματα, επενέβηκε με θρασύτητα ο Κώτσι.

Η διένεξη έγινε πιό έκδηλη. Οι σύντροφοι έφυγαν με τη διαπίστωση ότι η διαμάχη μέσα στην ηγεσία συνεχίζονταν και δεν απόμενε παρά η τελευταία σύγκρουση. Ποιος θα νικούσε;!

Αμέσως μετά την 8-η Ολομέλεια άρχισαν οι συνελεύσεις, τα αχτίφ και οι συνδιασκέψεις για την «ενημέρωση», τη «διαφώτιση» και τη δέσμευση της βάσης στην πάλη ενάντια στην εχθρική δράση του Νάκο Σπύρου κλπ. Στα αχτίφ στάλθηκαν σκόπιμα πολλά από τα στοιχεία εκείνα που είχαν προσωπικούς «λογαριασμούς» με το Νάκο και τους συντρόφους του. Το αντικομματικό στοιχειό έγινε ακόμα πιό φοβερό. Στις συνελεύσεις που γίνονταν στα Τίρανα, ο Κώτσι με τη συμμορία του πήγαιναν όλοι σαν θριαμβευτές και δεν κάνω λάθος αν πω ότι οι συνελεύσεις αυτές έμοιαζαν περισσότερο με τις διαβόητες πομπές της ιεράς εξέτασης. Όλα παρουσιάζονταν μαύρα, βαριά. Το όνομα μου είχε εξαλειφτεί εντελώς. Όταν μνημονεύονταν σε κάποια περίπτωση, γίνονταν μόνο υπαινιγμός ότι ήμουν υποστηριχτής του Νάκο Σπύρου, μάλιστα δε και αρχηγός της «αντικομματικής κλίκας».

Ο «στρατηγός Κώτσι» έχαιρε τους καρπούς της δουλειάς του. Ο χοντρόμυαλος Τζότζε («Χοντρός» ήταν και το ψευδόνυμό του), ο άλλοτε επιμελητής των αποθηκών μας στο Παναρίτι, ο σκοτεινός άνθρωπος του Πολιτικού Γραφείου και της Κυβέρνησης, φούσκωνε τώρα σαν ο βάτραχος του παραμυθιού. Αυτός ήταν που άνοιγε και έκλεινε τις συνελεύσεις και τα αχτίφ. Συχνά τα αχτίφ αυτά μετατρέπονταν σε συνελεύσεις που έμοιαζαν με αγοραίες συναθροίσεις των αστών κομματαρχών: ερωτήσεις από τα κάτω και απάντηση αυτοστιγμοί από τον «αρμόδιο». Γίνονταν καθελογής ερωτήσεις από τα προβλήματα της «συνωμοσίας», την κατάσταση στη Χονολουλού και μέχρι το γιατί και πώς θα πάει η υπόθεση των εκλογών στην Ιταλία[1]!

Ο Τζότζε ήταν ετοιμόλογος στις απαντήσεις, προσδιόριζε μάλιστα και το ποσοστό των Ιταλών που θα ψηφίσουν υπέρ της «δημοκρατίας» κλπ, κλπ.

1. Οι απαντήσεις που έκανε ο Κ. Τζότζε στα «αχτίφ» και τις συνέλευσεις αυτού του είδους, καθώς και οι ομιλίες του, εμφαίνονται στα πραχτικά που φυλάσσονται στο Κ.Α.Κ.

Δε θα επεκταθώ σ' αυτά τα παραληρήματα, αλλά θέλω να τονίσω ότι τόσο στην Ολομέλεια όσο και στα αχτίφ ο Τζότζε ανέπτυξε παραπέρα τις προηγούμενες εχθρικές ιδεολογικές και πολιτικές απόψεις του:

— Πολιτικό κόμμα των πλατιών μαζών του λαού, να τι είναι το Μέτωπο, δήλωσε ο Τζότζε στα Τίρανα και συνέχισε: Ο λαός να βλέπει στο Μέτωπο τη δύναμη που έκαμε τον αγώνα, που έκαμε την ένωση, που κάνει την οικοδόμηση της χώρας..., γι' αυτό και το Μέτωπο πρέπει πράγματι να οργανώνει, να εξοπλίζει με συνείδηση και να προετοιμάζει ηθικά και πολιτικά το λαό. Όλο αυτό να γίνει κάτω από τη σημαία του Μετώπου, στα πλαίσια του Μετώπου.

Η επανάληψη με έμφαση αυτής της αντιμαρξιστικής άποψης εκείνες τις στιγμές είχε ξεκάθαρο στόχο: Σύμφωνα με τον Τζότζε και εκείνους που τον είχαν διδάξει, το Κόμμα μας ό,τι είχε να κάμει το έκαμε, τώρα εναπόκειτο στο Μέτωπο, δηλαδή στο λαό να βαδίσει στο δρόμο που ανοίχτηκε, δηλαδή, στο δρόμο της αναντίρρητης αποδοχής κάθε προσανατολισμού που θα δίνονταν από «τα πάνω».

Ταυτόχρονα ο Κώτσι Τζότζε βρήκε τον τρόπο να δώσει το ισχυρό σύνθημα για τις διώξεις που θα εξαπολύονταν ενάντια σε κείνους που θα αντιδράσουν. Αυτό το συνέδεσε προπαντός με τη διανόηση, για την οποία έτρεφε πάντα παθολογικό μίσος.

— Το ζήτημα των διανοουμένων, είπε, εμφανίζεται ακόμα πιό δύσκολο, γιατί καθηγητές, γιατροί, μηχανικοί και άλλοι φοίτησαν σε σχολεία στο εξωτερικό. Οι διανοούμενοι αυτοί δε σκέφτηκαν ποτέ για το λαό, δεν είναι παιδιά του λαού και ήθελαν πάντα να ρίξουν σε διχασμούς τον τόπο μας. Στην περίπτωση του Νάκο Σπύρου, που σπούδασε στο εξωτερικό και τα κατάφερε να φτάσει ως την ηγεσία του Κόμματος μας, έχουμε το πιο χειροπιαστό παράδειγμα σχετικά μ' αυτό! είπε καταλήγοντας ο Τζότζε.

Στην πραγματικότητα το σύνθημα είχε δοθεί από καιρό. Το Υπουργείο των Εσωτερικών, με την καθοδήγηση του Κώτσι Τζότζε, του Νέστι Κερέντζι και άλλων, είχε ανοίξει φακέλους όχι μόνο για όλους τους επαναστάτες και πατριώτες διανοούμενους μας, αλλά και για όλους εκείνους που τολμούσαν να εκφράσουν κάποια σκέψη που δεν ταυτίζονταν με τον γιουγκοσλάβικο προσανατολισμό. Αυτοί οι άνθρωποι χαρακτηρίζονταν «καλαμαράδες», «γραμματιζούμενοι» και πάνω τους θα 'πεφτε μπαστούνι. Αμάθεια και τυφλή υπακοή — αυτό ήταν που ήθελαν να επικρατεί στην Αλβανία οι Γιουγκοσλάβοι και ο Κώτσι Τζότζε.

Αυτή, λοιπόν, ήταν σε πάρα πολύ γενικές γραμμές η 8-η Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΑ, την οποία μόλις λίγους μήνες αργότερα δικαιολογημένα θα τη χαρακτηρίζαμε «μαύρη κηλίδα στην ιστορία του Κόμματος μας».

Για μια στιγμή η Ολομέλεια αυτή επέτρεψε να επιβληθεί η τροτσκιστική και τιτοϊκή γραμμή. Για μια στιγμή απορρίφτηκε η σωστή γραμμή που ακολουθούσε και υπεράσπιζε το Κόμμα μας. Για μια στιγμή αποπροσανατολίστηκαν τόσο το Πολιτικό Γραφείο όσο και η Κεντρική Επιτροπή. Οι μάστοροι του χαλκείου της UDB στο Βελιγράδι, οι «απεσταλμένοι» στρατιωτικοί και διπλωμάτες του Τίτο και τα τσιράκια τους, η φατρία του Κώτσι Τζότζε, κατόρθωσαν να παραμερίσουν το Γενικό Γραμματέα του Κόμματος και να επιρρίψουν σ' αυτόν την «ευθύνη» για πολλά σφάλματα.

Λέγω «για μια στιγμή», χωρίς να έχω καθόλου για σκοπό να υποτιμήσω τη μεγάλη ζημιά που μας προκάλεσε αυτό το θλιβερό γεγονός και ούτε να μειώσω εκείνο το μέρος ευθύνης που έπεφτε σε μας. Όχι, αυτό το λέω γιατί η αναντίρρητη αλήθεια για την Ολομέλεια αυτή είναι ότι από τη στιγμή κιόλας που άρχισε, το μεγαλύτερο μέρος της Κεντρικής Επιτροπής του Κόμματος έβλεπε και διαισθάνονταν ότι γίνονταν ένα

λάθος πολύ βαρύ, μια διαστρέβλωση με ολέθριες συνέπειες, αλλά τα πράγματα είχαν έρθει κατά τέτοιον τρόπο που στη στιγμή τα λάθη ανήχθηκαν σε γραμμή.

Αμέσως μετά την Ολομέλεια, η πλειοψηφία των συντρόφων εξέφραζαν, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, ανοιχτά τις επιφυλάξεις και τις αντιρρήσεις τους για καθετί που λέχθηκε και αποφασίστηκε στην Ολομέλεια και, γεγονός είναι ότι, παρά τις πυρετώδικες προσπάθειες των πραχτόρων του Βελιγραδίου, το πνεύμα και η αντιμαρξιστική γραμμή που «επικύρωσε» η 8-η Ολομέλεια, δεν απλώθηκε στο Κόμμα και στη ζωή της χώρας. Το άλλο γεγονός που μόνο 3-4 μήνες ύστερα από την 8-η Ολομέλεια, τον Ιούνη του 1948, το Κόμμα μας κατήγγειλε δημόσια την αντιμαρξιστική παρέκκλιση της γιουγκοσλάβικης ηγεσίας, μαρτυρεί επίσης ότι η 8-η Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΑ ήταν μια σατανική σκευωρία που επιβλήθηκε στην Κεντρική Επιτροπή απ' έξω. Αυτό το επιβεβαιώνουν ακόμα καλύτερα η 11-η Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΑ που έγινε το Σεπτέμβρη του 1948 και το 1-ο Συνέδριο του ΚΚΑ που έγινε το Νοέμβρη του 1948. Ό,τι ειπώθηκε και αποφασίστηκε στην 8-η Ολομέλεια απορρίφτηκαν ομόφωνα και με αγανάχτηση. Είναι αυτονόητο ότι τόσο γρήγορα και με τόση αγανάχτηση μπορούσε να απορριφτεί μόνον κάτι που δεν είχε καμιά αντικειμενική βάση, κάτι που ήταν ξένο, που μας επιβλήθηκε, κάτι το κάλπικο και εχθρικό.

Αλλά, όπως κι αν έχει, ύστερα από λίγους μήνες η αλήθεια θα αποκαταστιούνταν. Αρχικά η κατάσταση εμφανίζονταν πολύ βαριά, περίπλοκη και συχνά χωρίς διέξοδο.

Γρήγορα όμως θα βλέπαμε μια παράξενη βιασύνη στις ενέργειες και στις προσπάθειες της ηγεσίας του Βελιγραδίου και των πραχτόρων τους για να τελειώσουν δουλειά το γρηγορότερο με το «αλβανικό ζήτημα». Η πίεση και η επιμονή να κανονίσουν τα πράγματα στα γρήγορα, στη στιγμή, θα μας έκαναν εντύπωση, θα βλέπαμε στις ενέργειες αυτές και τα σημάδια κάποιου φόβου που τους συνόδευε, αλλά από πού προέρχονταν και τι ήταν η ξαφνική αυτή βιασύνη, ακόμα δεν το ξέραμε. Ξέραμε μόνον ότι όποιος βιάζεται κάποιο χάλι έχει και από τη βιασύνη μπορεί να σπάσει τα μούτρα του. Αυτή την τύχη κι αυτό το τέλος είχε η αντιαλβανική συνωμοσία του Τίτο και των πραχτόρων του Κώτσι Τζότζε, Πάντι Κρίστο και άλλων για καλή τύχη της λευτεριάς του λαού και της ανεξαρτησίας της Αλβανίας.

Βιασύνη των τιτοϊκών προς την ήττα

Με την τροπή που πήραν τα γεγονότα αμέσως μετά την 8-η Ολομέλεια υπήρχε δυνατότητα η Αλβανία μας, αθεράπευτη ακόμα από τις πληγές του πολέμου, να πέσει στα πλοκάμια μιάς νέας υποδούλωσης. Μόνο που τώρα η υποδούλωση αυτή δε θα 'ρχονταν δια της επίθεσης, αλλά με «παρακλήσεις» και «επίσημες αιτήσεις». Και αυτή την επαίσχυντη πράξη, που δε θα μας τη συγχωρούσαν ποτέ ούτε οι σύγχρονοι, ούτε οι κατοπινές γενεές, δε θα την έκανε και δε θα την υπόγραφε κάποιο κοινοβούλιο ανδρεικέλων σαν εκείνο του Ζώγου, αλλά υπήρχε κίνδυνος, κάτω από πίεση και αχαλίνωτη δημαγωγία, να την κάνει η ίδια η Λαϊκή μας Βουλή, «εγκρίνοντας» την πρόταση της «Κεντρικής Επιτροπής του Κόμματος».

Εκεί οδηγούσε τα πράγματα ο Κώτσι Τζότζε, τυφλό όργανο του ΚΚΓ και του Τίτο, αυτή ήταν η πορεία που πήραν τα γεγονότα μετά την κακόφημη Ολομέλεια του Φλεβάρη 1948!

Η θέση μου στις καταστάσεις αυτές ήταν βαριά. Βρέθηκα απομονωμένος κάτω από διαρκή παρακολούθηση. Αλλά ποτέ και με κανέναν τρόπο δεν πέρασε από το νου μου να καταθέσω τα όπλα.

Είχα πρώτα απ' όλα εμπιστοσύνη στο Κόμμα και στην Κεντρική του Επιτροπή. Το πρώτο κύμα της κακουργίας του Τζότζε θα περνούσε, οι σύντροφοι θα 'βλεπαν τα πράγματα πιο ψύχραιμα και πιο αντικειμενικά, θα αναλογίζονταν και θα τηρούσαν την πρέπουσα στάση. Αυτό θα συνέβαινε ιδιαίτερα όταν οι σύντροφοι μάθαιναν ότι ο Τζότζε και συντροφιά προετοίμαζαν να δώσουν σαν δώρο στους «γιουγκκοσλάβους σωτήρες» όχι ένα κομμάτι Βερμόσι ή ένα Σεν Ναούμι,[1] αλλά ης 28.000 τετραγωνικά χιλιόμετρα της Αλβανίας! Είχα την ακράδαντη πεποίθηση ότι αυτό θα διευκρίνιζε απόλυτα και οριστικά τα πράγματα, ότι οι άνθρωποι θα 'βλεπαν πού οδηγούσε τη χώρα ο προδότης και συμμορίτης στρατηγός.

Αυτό θα ήταν μεγάλος συναγερμός. Οι σύντροφοι θα 'λεγαν «όχι» κι εγώ μαζί μ' αυτούς και επικεφαλής τους, θα γυρίζαμε πίσω τις «προτάσεις» στην τιτοϊκή ηγεσία. Αυτό ήταν το πρώτο στήριγμα που κρατιόμουν γερά και με απόλυτη πεποίθηση ότι η υπόθεση μας δεν ήταν χαμένη.

Δεύτερο, και σε περίπτωση που το Κόμμα έφτανε να κάνει το τραγικό λάθος, να αποδεχτεί δηλαδή τις στραβές απόφασεις μιάς αποπροσανατολισμένης ηγεσίας, το λάθος αυτό δε θα το δέχονταν ο λαός. Επί 7-9 χρόνια συνέχεια το Κόμμα και η ηγεσία του είχαν καθοδηγήσει, εμπνεύσει και είχαν πείσει το λαό ότι για μας η πιο ύψιστη και η πιο ιερή υπόθεση ήταν η λευτεριά, η ανεξαρτησία και η πρόοδος της πατρίδας. Αυτή ήταν η έκκληση που είχε γίνει στα χρόνια του αγώνα και που επαναλαμβάνονταν όσες φορές το απαιτούσε η κατάσταση. Είναι γνωστά τα κατορθώματα και οι αγώνες του λαού μας για λευτεριά και ανεξαρτησία ακόμα και τότε που δεν είχε το Κόμμα, πόσο μάλλον τώρα, που είχε ένα καθοδηγητικό επιτελείο, βγαλμένο από τους κόλπους του και που το είχε γνωρίσει στη φωτιά του αγώνα για εθνική απελευθέρωση και για μια Λαϊκή Δημοκρατική Αλβανία. Πολλές φορές είχε ξεσηκωθεί ο λαός για την υπεράσπιση των δικαιωμάτων του. Το ίδιο ολόκαρδα υποστήριξε το λόγο του αντιπροσώπου του νέου αλβανικού κράτους στη Διάσκεψη της Ειρήνης στο Παρίσι, το καλοκαίρι του 1946, που εκεί εμπεριέχει και μια δριμύτατη διατύπωση για το απαραβίαστο των συνόρων μας. Το χτύπημα ήταν πολύπλευρο. Ήταν και μια προειδοποίηση για ης επιδιώξεις και τις προκλήσεις των Αγγλο-αμερικάνων και των ελλήνων μοναρχοφασιστών, αλλά κι ένας γερός χτύπος και για κάθε άλλο σωβινισμό, συνεπώς, και για τους Γιουγκοσλάβους.

Είχα την πεποίθηση ότι ο λαός, αν χρειάζονταν, θα επαναλάμβανε και άλλη μια φορά με δύναμη και μεγαλοπρέπεια τις λαμπρές πατριωτικές και αγωνιστικές παραδόσεις του και δε θα επέτρεπε πια το 1948 ή το 1949 να επαναληφτούν οι τραγωδίες και οι ιστορικές αδικείες του παρελθόντος.

Ήταν αυτοί οι δύο θεμελιώδικοι παράγοντες (το Κόμμα και ο λαός), τα δυο ισχυρά στηρίγματα που μου έδιναν δύναμη, μου έλεγαν να ενεργήσω με προσοχή, με υπομονή και σύνεση, βέβαιος ότι στο πλευρό τους και επικεφαλής τους δεν υπήρχε δύναμη να μας καταβάλει. Πολύ γρήγορα θα αποδείχνονταν πόσο σωστή ήταν αυτή η εκτίμηση.

Οι Γιουγκοσλάβοι λάθεψαν στο Μπεράτι, λάθεψαν τώρα, θα λάθευαν και αργότερα, επειδή ακριβώς, όπως είπα παραπάνω, είχαν στραβή και αντιμαρξιστική αντίληψη για το κόμμα και, κατά πρώτο λόγο, για το γεγονός που έχει ης ρίζες του το κόμμα, πού βρίσκεται η πηγή των επιτυχιών και των νικών του. Αυτοί νόμιζαν ότι με μερικά

1. Ο σέρβος κράλης Κ,αραγιώργεβιτς με τις μεγαλορώσικες συμμορίες του Βράγκελ, έφερε στην Αλβανία τον πράχτορά του, συμμορίτη Αχμέτ Ζώγου, ο οποίος σαν έσχατος προδότης της πατρίδας έδωσε σαν δώρο στη Γιουγκοσλαβία για τη βοήθεια αυτή το Σεν Ναούμι του Πογκραντέτς και το Βερμόσι.

παρασκήνια, με μερικούς πράχτορες στην κορυφή, με την απομόνωση ή την εξάλειψη του ενός ή του άλλου αντιπάλου, με μερικούς εκβιασμούς και απειλές, θα μπορούσαν να σβήσουν έναν ολόκληρο αγώνα, στον οποίο ο λαός έχυσε πολύ αίμα, στον οποίο οι εργάτες, οι αγρότες, οι νέοι, οι γυναίκες, οι φιλελεύθεροι και προοδευτικοί διανοούμενοι είδαν το δρόμο της σωτηρίας και στήριξαν τις προσδοκίες τους για ένα καλύτερο μέλλον.

Στις σημειώσεις αυτές και απομνημονεύματα μου είναι υποχρεωμένος να μιλήσω και να περιγράψω αυτά που συνέβαιναν γύρω μου, από το γεγονός που στο Πολιτικό Γραφείο επί πολύν καιρό έχω βρεθεί και ολομόναχος, ένας προς τέσσερις-πέντε, από το γεγονός που και η Ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής, όπως στο Μπεράτι έτσι και τώρα, αποπροσανατολίστηκε εν μέρει από τις παρασκηνιακές ραδιουργίες και από τους ελιγμούς των συνωμοτών. Ας μη ξεχνούμε ότι στο Μπεράτι και στην 8-η Ολομέλεια έγιναν σε μη ορθό δρόμο και επιδρούσαν αρνητικά στον αγώνα μας. Γεγονός όμως είναι ότι όταν τα ζητήματα υποβλήθηκαν στο Κόμμα, αυτό αποδείχτηκε μονολιθικό, ζήτησε λογαριασμό στο ακέραιο και δεν επέτρεψε να σπιλωθεί ο ένδοξος δρόμος του και ούτε να παραχαραχτεί το μέλλον. Συχνά, απλοί άνθρωποι του ενάρετου λαού μας τόσο στην αντιμετώπιση αυτών των εχθρών καθώς και σε κατοπινές ανάλογες περιπτώσεις, αποδίδουν σε μένα ορισμένες αξίες που δεν μου ανήκουν. Πρέπει να είναι ξεκάθαρο ότι, αν δεν μπόρεσαν να με εξαλείψουν στο Μπεράτι, μετά απ' αυτό και ακόμα αργότερα, αυτό συνέβηκε όχι τόσο από το γεγονός που με φοβούνταν σαν άτομο, αλλά γιατί φοβούνταν το λαό, το Κόμμα, τον Εθνικοαπελευθερωτικό Στρατό, με τα οποία είχαμε συνδεθεί στον αγώνα, με μια σωστή γραμμή που την επεξεργάζονταν και εφαρμόζονταν όχι από ένα κεφάλι, ούτε από 5 ή 6 άτομα, αλλά απ' όλο το Κόμμα που εμπνέονταν από το μαρξισμό-λενινισμό, απ' όλα εκείνα τα στελέχη, κομμουνιστές και μη, που έδιναν τη ζωή αφειδώλευτα. Και δεν ήταν δυνατό να συμβεί διαφορετικά: οι δεκάδες χιλιάδες παρτιζάνοι δεν είχαν πολεμήσει ενάντια σε μια σκλαβιά για να πέσουν σε μια άλλη· η εργατική τάξη δεν ήταν δυνατό να παραιτηθεί από τον ηγετικό της ρόλο που είχε καταχτήσει με αίμα και θυσίες· οι φτωχοί αγρότες δεν αγωνίστηκαν για να δώσουν ξανά στους αγάδες τη γη, τον ιδρώτα και την ψήφο, γιατί έτσι ήθελε ο Σεϊφουλα Μαλεσόβα ή άλλοι όμοιοι του· οι πατριώτες και η διανόηση μας δεν ήταν δυνατό να αποδεχτούν τους παραλογισμούς της «προλεταριακής» καρδιάς και σκέψης του Κώτσι Τζότζε που ζητούσε να ξεχαστούν και να εξαλειφτούν τα ονόματα και οι ένδοξες μορφές του Σκεντέρμπεη, του Ναΐμ Φρασέρι και άλλων τέτοιων μορφών.

Όχι, το Κόμμα και ο λαός μας δε θα επέτρεπαν, όπως και δεν επέτρεψαν, να τους ξεφύγουν από τα χέρια οι ζωτικές καταχτήσεις που ο αλβανικός λαός επί αιώνες τις αναζητούσε και που τελικά τις κατάχτησε με ποτάμια αίματος και ιδρώτα.

Εκτός απ' αυτούς τους βασικούς παράγοντες, είχα επίσης υπόψη ότι ζούσαμε σε άλλους καιρούς. Ζούσαμε στην εποχή του Λένιν και του Στάλιν, στην εποχή που ο σοσιαλισμός γεννιούνταν σε μια σειρά χώρες, ότι υπήρχαν το Κομμουνιστικό Κόμμα της Σοβιετικής Ένωσης καθοδηγούμενο από το Στάλιν και τα κομμουνιστικά κόμματα των άλλων χωρών, όταν είχε ιδρυθεί η Κομινφόρμ κλπ. Μέλος του Γραφείου Πληροφοριών δεν ήμασταν, αλλά, σαν Κομμουνιστικό Κόμμα αναγνωρισμένο από την Κομιντέρν χάρη στον αγώνα και τις προσπάθειες μας, πίστευα ότι, αν χρειαστεί, *τα αδελφά κόμματα θα μας έρχονταν σε βοήθεια.* Σκεφτόμουν και δεν έκανα λάθος σ' αυτό, ότι την αλήθεια για τον Τίτο δεν την διαισθανόμασταν και δεν τη βλέπαμε μόνον

εμείς. Είναι αλήθεια ότι οι θέσεις και οι ενέργειες του Τίτο εκδηλώθηκαν πιο ανοιχτά και πιο άγρια στη χώρα μας, επειδή μας θεωρούσε «μικρούς» και νόμιζε πως θα μας καταβροχθίσει πιο εύκολα, αλλά πίστευα ότι και οι άλλοι δεν κοιμούνταν, ούτε είχαν τυφλωθεί. Είχαμε γι' αυτό μερικά σημάδια και ενδείξεις. Το πρώτο σινιάλο το είχα πάρει αμέσως μετά τη γνωστοποίηση που έκαμα στο Στάλιν για το ζήτημα της άφιξης της γιουγκοσλάβικης μεραρχίας. Η απάντηση του Στάλιν ήταν «όχι». Δεν μας έλεγε τίποτε για τον Τίτο, ή για την ηγεσία του ΚΚΓ, αλλά από την απάντηση του ότι «δε βλέπουμε καμιά άμεση απαλή απ' έξω και, επομένως, δε βλέπουμε λογική την άφιξη της γιουγκοσλάβικης μεραρχίας», κατάλαβα ότι θα υπήρχε ασυμφωνία μεταξύ της ΚΕ του ΚΚ της ΣΕ και της ΚΕ του ΚΚΓ. Και, το κυριότερο, από την απάντηση του Στάλιν κατάλαβα ότι οι δίκαιες εναντιώσεις μας δε θα πήγαιναν χαμένες.

Όπως είπα και παραπάνω, κάλεσα το Σάβο Ζλάτιτς και τον Κουπρεσάνιν και τους είπα ότι δε θεωρούμε λογικό τον ερχομό της μεραρχίας και ότι γι' αυτό είχαμε πάρει τη γνώμη της σοβιετικής ηγεσίας. Αυτοί ξίνισαν και λύσσαξαν, αλλά θέλοντας μη θέλοντας «δέχτηκαν» την άρνηση. Γιατί έγινε η «υποχώρηση» αυτή, δεν είναι δύσκολο να εννοηθεί. Είναι μανούβρα των επιδρομέων όλων των καιρών. Αυτοί «υποχωρούν» ως ένα σημείο όταν το απαιτεί το συμφέρον τους, ώστε, αφού σε θαμπώσουν, να σου επιτεθούν ξανά όλο λύσσα. Εάν θα επέμεναν με θρασύτητα για τον ερχομό της μεραρχίας στην Κορυτσά, τότε η ιδέα ότι «οι Γιουγκοσλάβοι θέλουν να μας καταχτήσουν» θα γίνονταν πιο καταφανής και αυτό αναμφίβολα θα προκαλούσε εναντιώσεις και θα μπορούσε να περίπλεξει άσχημα τα πράγματα.

Ύστερα από την 8-η Ολομέλεια, όταν νόμισαν ότι το έδαφος είχε προετοιμαστεί για να προχωρήσουν παραπέρα, έκαναν ένα άλλο βήμα: αποφάσισαν να μας κάνουν να κόψουμε κάθε σύνδεση και δυνατότητα συμβούλευσης με τους σοβιετικούς συντρόφους.

Εκείνες τις μέρες ο Ζλάτιτς ήρθε σε μένα, να «συγχάρηκε» για την «επιτυχία» της Ολομέλειας και μου λέει:

— Καλά κάνατε που απορρίψατε το πενταετές σχέδιο αυτάρκειας. Τώρα με το ετήσιο σχέδιο θα βασίσετε πιο ξαλαφρωμένοι. Εμείς θα σας δώσουμε το καθετί, γιατί το σχέδιο αυτό είναι κοινό.

Ήμουν βέβαιος ότι κάτι τον βασάνιζε που τον έκαμε να 'ρθει ως εδώ. Περίμενα να ιδώ πού θα το βγάλει.

— Τώρα, μαζί με το πεντάχρονο σχέδιο απαλείφονται και πολλά άλλα συναφή πράγματα, συνέχισε. Όπως έφυγε ο Νάκο και οι απόψεις του, πετάξτε πέρα και καθετί άλλο από το πνεύμα του, από τις υποδείξεις, τις συμβουλές και τους συμβουλάτορες που του τα δίδαξαν!

— Για ποιόν έχεις το λόγο; τον ρώτησα.

— Σας παρακαλώ να μη παρεξηγούμαστε, μου απάντησε. Λέω ότι η φιλία ανάμεσα σε μας και τη Σοβιετική Ένωση να είναι όσο το δυνατό πιο γερή, πιο μακρόχρονη, ατσάλινη, έντιμη, διεθνιστική. Αυτή είναι και η παραγγελία του Τίτο. Να, τώρα που δικαιολογημένα απορρίφτηκε το σχέδιο αυτάρκειας του Νάκο, τι θα κάνουν στην Αλβανία οι σύντροφοι σοβιετικοί σύμβουλοι; Θα θιγούν και δίκιο έχουν. Ο Νάκο τους έμπασε σε τυφλό δρόμο...

Έκοψε κι έραψε πολλά για το γεγονός ότι για τους σοβιετικούς συμβούλους «δεν έχουμε ανάγκη», «για τεχνικούς ίσως, ας καθήσουν να δουλέψουν», αλλά χωρίς «να τους ανακατεύουμε κι ούτε να μας ανακατεύουν» κλπ.

— Κι αυτό παραγγελία του Τίτο είναι; τον ρώτησα σε τόνο που για το Ζλάτιτς ή-

ταν δύσκολο να καταλάβει αν τον ρωτούσα με ειρωνεία ή με ειλικρίνεια.

— Ο σύντροφος Τίτο δίνει τις γενικές κατεύθυνσεις, μου είπε σαν διπλωμάτης. Το γενικό είναι η φιλία. Και στη συγκεκριμένη περίπτωση όμως αυτό που λέω στα πλαίσια της φιλίας είναι.

Ο Ζλάτιτς «φύλαξε» τον Τίτο στην περίπτωση αυτή, αλλά μερικούς μήνες αργότερα, στην αυτοκριτική που θα έκανε στην 11-η Ολομέλεια ο Κρίστο Θεμέλκο, ανάμεσα σε πολλά άλλα θα ομολογούσε και τα ακόλουθα:

— Όταν πήγα στο Βελιγράδι το Μάρτη, σε δεξίωση που μου έδωσε ο Τίτο, μου μίλησε και για τους σοβιετικούς συμβούλους και με ρώτησε «πώς τα πάτε μ' αυτούς;». Εγώ, συνέχισε ο Θεμέλκο, επηρεασμένος όπως ήμουν από τον Κώτσι, τον Πάντι και τους Γιουγκοσλάβους, του είπα «εξετάζουμε το ζήτημα να φύγουν, γιατί επεμβαίνουν στις υποθέσεις μας». Και ο Τίτο είπε: «Δεν πάει αυτή η δουλειά. Εμείς δίνουμε τον παρά μας, άλλοι χώνουν τη μύτη τους».[1]

Αυτό συνέβηκε τις μέρες ακριβώς που και ο Ζλάτιτς μου ζήτησε να απομακρύνουμε τους σοβιετικούς ειδικούς.

— Σύντροφε Ζλάτιτς, δε βλέπω σωστή την άποψη σας, του απάντησα. Αν ο Νάκο έκαμε τους σοβιετικούς συμβούλους να «σκουντουφλήσουν», όπως λέτε, εμείς θα μπορέσουμε να βρούμε μαζί τους κοινή γλώσσα. Για μας είναι πολύ χρήσιμοι και δεν είδαμε να έχουν κανένα σημάδι δυσαρέσκειας.

— Παρ' όλα αυτά κοιτάξτε αυτό το ζήτημα, μου απάντησε ο Ζλάητς. Εξετάστε το στο Πολιτικό Γραφείο, ακούστε και τη γνώμη των συντρόφων...!

Δε χρειάστηκε να προβώ εγώ στην ενέργεια αυτή. Τα νήματα ήταν από πριν συντονισμένα και στην πρώτη κιόλας συνεδρίαση του Πολιηκού Γραφείου ο Κώτσι Τζότζε, ο Πάντι Κρίστο και ο Κρίστο Θεμέλκο μίλησαν εντελώς απροκάλυπτα: πρέπει να απομακρυνθούν οι σοβιεηκοί σύμβουλοι!

— Όχι γιατί δεν τους θέλουμε, όχι γιατί δεν είναι καλοί, αλλά δεν τους χρειαζόμαστε τζάνεμ! είπε ο Πάντι Κρίστο. Στο κάτω κάτω, επιχειρηματολόγησε ο «βαθυστόχαστος» Πάντι (είχε λίγο καιρό που γίνονταν και άνθρωπος του λέγειν), να κρατάς εδώ τους πολύτιμους σοβιεηκούς συμβούλους χωρίς δουλειά, είναι πράξη αγνωμοσύνης και μη καλοπροαίρετη απέναντι στο Μπολσεβίκικο Κόμμα και την αγαπημένη χώρα των σοβιέτ. Η χώρα εκεί έχει μεγάλη ανάγκη γι' αυτούς, ενώ εμείς τους κρατάμε εδώ χωρίς καθόλου να 'χουμε ανάγκη. Γι' αυτό, είπε καταλήγοντας, προτείνω να θέσουμε αδελφικά το πρόβλημα στους σοβιεηκούς, να τους εξηγήσουμε γιατί το κάνουμε αυτό και να τους πούμε ότι αυτό γίνεται μόνον προς το παρόν! Αργότερα... αργότερα θα ιδούμε...

— Αργότερα, πρόσθεσα και κοίταξα κατάματα τον Πάντι, ίσως να μην προκείψει η ανάγκη ούτε και για σοβιετικό πρεσβευτή στα Τίρανα!

— Α, σας παρακαλώ! Αν είστε ενάντια, τότε μιλήστε, αλλά χωρίς ειρωνείες! τινάχτηκε ο Κώτσι Τζότζε. Ολοένα με ειρωνείες εσείς. Και έχετε υπόψη, είπε κορδωμένος, ότι η 8-η Ολομέλεια έβαλε τα πράγματα στη θέση τους και έδειξε τους εχθρούς. Εσείς μας προσβάλλετε...

— Δε θέλω να σας προσβάλλω, αλλά μου φαίνεται ότι κάνουμε ένα βήμα όχι σωστό, του είπα. Να πούμε ότι δεν έχουμε ανάγκη για τους σοβιετικούς συμβούλους σημαίνει ότι δεν έχουμε ανάγκη για τις συμβουλές των Σοβιετικών, για την εμπειρία τους, για τη μεγάλη πείρα του κόμματος και του σοσιαλισμού στη Σοβιετική Ένωση!

1. Από τα πραχτικά της 11-ης Ολομέλειας της ΚΕ του ΚΚΑ. Κ.Α.Κ.

— Μη γενικεύεις έτσι τα απλούστατα πράγματα! «δικαιολογήθηκε» ο Κώτσι Τζότζε. Εμείς έχουμε το λόγο για κάτι το συγκεκριμένο, καθαρά για το ζήτημα του σχεδίου!

Ήμουν βέβαιος ότι δεν ήταν έτσι. Το πρόβλημα ήταν πιο βαθύ. Η απαίτηση του Ζλάτιτς και των Γιουγκοσλάβων πραχτόρων σε οδηγούσε στο λαθεμένο εκείνο αντισοβιετικό δρόμο που είχαν μπει από καιρό οι τιτοϊκοί ηγέτες.

Μπροστά στην εναντίωσή μου, του Υσνί και του Γκόγκο, το υπόλοιπο μέρος του Πολιτικού Γραφείου σαν να «υποχώρησε», αλλά με τον όρο ότι «τις επόμενες μέρες να εξετάσουμε το πρόβλημα αυτό και να αποφασίσουμε», όπως είπε ο Κώτσι Τζότζε.

Ναι αλλά, τη στιγμή που για τους Γιουγκοσλάβους περισσότερο απ' ό,τι άλλο ήταν απαραίτητη η ηρεμία και η μυστικότητα στην πραγματοποίηση του προσαρτηστικού τους σχεδίου, μερικές περιστάσεις τους έκαναν να βιαστούν στις ενέργειες τους ενάντια στην Αλβανία. Εμείς δεν τις ξέραμε ακόμα αυτές τις περιστάσεις, μόνο που η βιασύνη τους άρχισε να γίνεται καθαρά αντιληπτή.

Έρχεται ο Κρίστο Θεμέλκο, που μόλις είχε γυρίσει από ένα ταξίδι στο Βελιγράδι, και μου λέει:

— Με δέχτηκε ακόμα και ο Τίτο και άσε μετά οι σύντροφοι Τέμπο και Πόποβιτς! Μου έκαναν παρέα όλη μέρα! Θερμάνθηκαν ξανά οι σχέσεις. Όλη τη βοήθεια για το στρατό και για την άμυνα την εξασφάλισα. Ούτε το φανταζόμουν ότι θα μας έδιναν τόσα πολλά: όπλα, εφόδια, ιματισμό! Θα εξασφαλίσουμε και τη σίτιση του στρατού σας, μου είπαν. Θα 'ρθουν τμήματα του γιουγκοσλάβικου μηχανικού να ανοίξουν δρόμους, να κατασκευάσουν γέφυρες και άλλα στρατηγικά έργα. Όλη τη χώρα θα τη γεμίσουν με σίδερα και μπετόν και αυτό που έχει σημασία είναι ότι, όπως μου είπαν, όλα αυτά «θα τα καταλογίσουν στο γιουγκοσλάβικο προϋπολογισμό».

Σήκωσε το κεφάλι από τα χαρτιά με τις «βοήθειες» που είχε μπροστά και απόρεσε όταν είδε να τον ακούω εντελώς αδιάφορος.

— Τι; Δεν πιστεύεις; είπε. Ρώτησε το στρατηγό Κουπρεσάνιν και θα δεις!

— Σου παρέθεσαν τίποτε άλλο; τον ρώτησα για να του δώσω να κατάλαβεια ότι τελειώσαμε.

— Γεύματα και δείπνα όσα θέλεις! είπε. Για άλλα προβλήματα, εκτός από αυτά που ανέφερα, δεν μιλήσαμε.

Σηκώθηκα από την καρέκλα για ν' αποφύγω την ενόχληση που μου προκαλούσε, αλλά αυτός μου είπε:

— Σύντροφε Αρχηγέ, είχα και μερικά πράγματα σαν προσωπική μου γνώμη. Μου έμεινε σκοτεινή εκείνη η απάντηση των Σοβιετικών. Από μέρους μου το λέω, δε γίνεται να τους ρωτήσουμε για ποιό λόγο δεν είναι σύμφωνοι να δεχτούμε τη γιουγκοσλάβικη μεραρχία;

— Η απάντηση του Στάλιν είναι ξεκάθαρη, δεν έχουμε τι να διευκρινίσουμε άλλο! του αποκρίθηκα.

— Καλά, βρέ, καλά, αλλά μου φαίνεται πως το ζήτημα αυτό έμεινε περόνη στους γιουγκοσλάβους συντρόφους. Δε γίνεται να απευθυνθούμε στη Μόσχα να επαναξετάσει και μια την απάντηση; Ίσως μας πουν να τη δεχτούμε τη μεραρχία.

— Εμείς τη δώσαμε την απάντηση μας στους Γιουγκοσλάβους. Αυτοί αν δεν είναι ξεκάθαροι, ας αποτανθούν οι ίδιοι στο Στάλιν! του είπα κατηγορηματικά.

— Μα νομίζω δεν πάει αυτό το πράγμα. Προσωπική μου γνώμη είναι να επαναλάβουμε το αίτημα!

Δε μου έκανε τόσο εντύπωση η απαίτηση του Θεμέλκο για να αποτανθούμε ξανά

στη Μόσχα, όσο η φράση του «προσωπική μου γνώμη» που τόσο πολύ την επαναλάμβανε. Κάθησα να τον ακούσω τι θα πει παραπέρα.

«Από προσωπική μου γνώμη» έβγαλε στη φόρα προτάσεις πολύ «ενδιαφέρουσες»: τη δημιουργία μιάς ενιαίας διοίκησης, «αν όχι για ολόκληρο το στρατό, τουλάχιστον για τις δυνάμεις που θα δρούσαν μαζί με τη γιουγκοσλάβικη μεραρχία, σε περίπτωση που επιτρέπαμε να μπα στην Κορυτσά»· προπαντός τη μεγάλη «του» επιθυμία για την όσο το δυνατό πιο γρήγορη ένωση της Αλβανίας με τη Γιουγκοσλαβία σε μια ομοσπονδία (!) κλπ, κλπ.

— Τώρα που ήμουν στο Βελιγράδι, πρόσθεσε χαμηλόφωνα, από έγκυρη πηγή πληροφορήθηκα ένα μεγάλο μυστικό. Η Βουλγαρία ενώνεται κιόλας με τη Γιουγκοσλαβία. Η ένωση τους είναι ζήτημα βδομάδων ή μηνών. Η καρδιά μου το Θέλα, σύντροφε Αρχηγέ, να μην αφήσουμε τη Βουλγαρία να μας ξεπέρασει. Από προσωπική μου γνώμη σας λέω, να αναλάβουμε εμείς πρώτοι την πρωτοβουλία. Να πούμε στον Τίτο να ενωθούν πρώτα με μας, μετά με τη Βουλγαρία.

Είναι κουρδισμένος για καλά ο Σούλε, σκέφτηκα όλο ανησυχία, αλλά συγκρατήθηκα και, ήρεμα και ειρωνικά μαζί, του είπα:

— Προσωπική σας γνώμη είναι όλα αυτά;!

— Μα τα ιδανικά, δική μου γνώμη είναι! είπε «κάνοντας όρκο».

— Οι προτάσεις είναι πολύ «ενδιαφέρουσες»! του είπα. Γράψ' τες όπως μου τις παρουσίασες και να τις θέσουμε στο Πολιτικό Γραφείο. Εκα τις συζητούμε!

— Το κάνουμε κι αυτό, μου απάντησε ο Σούλε, αλλά το είπα πρώτα σε σας για να πάρω και τη γνώμη σας. Θα ήταν πιο σίγουρα αν τις παρουσιάσουμε στο Πολιτικό Γραφείο σαν κοινές προτάσεις και επιθυμίες, δικές σου και δικές μου.

— Με κανέναν τρόπο! του είπα. Εμένα δε μου πέρασαν ποτέ από το νου τέτοιες επιθυμίες και δεύτερο, δεν υπάρχει λόγος να ιδιοποιηθώ τις δικές σου «αξίες»! Γράψ' τες και παρουσίασε τες μόνος σου!

Δεν πέρασαν τρεις-τέσσερις μέρες και ο στρατηγός Κουπρεσάνιν μου ζήτησε συνάντηση. Τον δέχτηκα και, από τα πρώτα λόγια, άρχισε να μου παράθετει «από προσωπική του γνώμη» τις ίδιες «επιθυμίες» και προτάσεις που μου είχε εκθέσει και ο Κρίστο Θεμέλκο.

Ότι όλη αυτή η υπόθεση ήταν οργανωμένη και ενορχηστρωμένη από μακριά, το μυρίστηκα από την αρχή, αλλά αυτό που έκανε να απορέσω ήταν η απρόοπτη βιασύνη με την οποία επιμένανε να συζητήσουμε και να εγκρίνουμε αυτές τις προτάσεις. Τα ερωτηματικά μου για τη βιασύνη αυτή αυξήθηκαν ακόμα περισσότερο όταν, δΰο-τρεις μέρες μετά το στρατηγό Κουπρεσάνιν, ήρθε σε μένα ο Σάβο Ζλάτιτς.

Άρχισε κι αυτός να μιλά για το «νεο πνεύμα» στις σχέσεις ανάμεσα στις δυο χώρες μας, για την «πρωτοφανή διεύρυνση» των οικονομικών και πολιτικών ανταλλαγών, των κοινών προγραμμάτων και σχεδίων (που είχαν μείνει μόνο στο χαρτί) κλπ, κλπ.

— Όπως βλέπετε κι εσείς -συνέχισε- έχουν προκύψει πολλά προβλήματα, που πρέπει να τα αντιμετωπίσουμε από κοινού. Αλλά για να πάνε καλά τα πράγματα δεν αρκεί ούτε η καλή θέληση, ούτε η επιθυμία των δυο μερών. Χωρίς να το θέλεις ανακύπτουν πολλές δυσχέρειες. Εμείς σκεφτήκαμε καλά και κρίνουμε ότι οι συνθήκες έχουν ωριμάσει για ένα μεγάλο και αποφασιστικό βήμα. Πρέπει οι χώρες μας να ενωθούν το γρηγορότερο!

— Πώς να ενωθούν; τον ρώτησα.

— Στα πλαίσια μιας ομοσπονδίας! μου είπε με τη μεγαλύτερη ψυχραιμία. Από

χρόνια τώρα, τόσο εσείς, όσο εμείς, και οι βούλγαροι σύντροφοι ήμασταν σύμφωνοι για τη δημιουργία αυτής της ομοσπονδίας. Νομίζουμε ότι ήρθε πιά ο καιρός.

— Κάποτε είχε γίνει λόγος για μια ομοσπονδία, αλλά πάντα κατ' αρχήν και σαν πρόβλημα του μέλλοντος, του είπα. Από μέρους μας, εμείς δεν το συζητήσαμε το πρόβλημα αυτό γιατί δεν ήταν ούτε ο καιρός, ούτε οι δυνατότητες. Από μέρους μου σας λέω ότι, ιδιαίτερα στις δικές μας συνθήκες, πάλι δεν είναι ό καιρός ούτε για συζήτηση να τεθεί το πρόβλημα αυτό κι όχι πιά να παρθεί απόφαση.

— Η ηγεσία μας κρίνα πως ήρθε ο καιρός, επέμεινε ο Ζλάτιτς. θέλω να σας πω σε οικειότητα κάτι το πολύ εμπιστευτικό: Οι βούλγαροι σύντροφοι έχουν συμφώνησει να ενωθούν με τη Γιουγκοσλαβία και η υπόθεση της ένωσης μας είναι ζήτημα εβδομάδων ή το πολύ ζήτημα μηνών. Μαζί σας έχω φιλία από καιρό και η καρδιά μου το θέλει να μη πάρει η Βουλγαρία πρώτη την πρωτοβουλία. Γιατί να μην κάνετε πρώτοι εσείς αυτό το βήμα; Αυτό θα έδειχνε ακόμα καλύτερα στο διεθνή στίβο τους ιδιαίτερους δεσμούς μας!

Θυμήθηκα το Σούλε και χαμογέλασα ειρωνικά. Για ιδές, όχι μόνο στις ιδέες αλλά και με τα ίδια λόγια και φράσεις είναι κουρδισμένοι, είπα με το νου μου. Στο μεταξύ ο Ζλάτιτς με κοίταζε με προσοχή και με ρώτησε:

— Πώς σκέφτεστε;

— Σας ακούω, του είπα. Συνεχίστε!

— Μην το παίρνετε με φόβο και επιφυλάξεις! Είναι ένα βήμα που, αν όχι σήμερα, αύριο θα γίνει οπωσδήποτε. Η ένωση των δύο λαών μας θα ισοπέδωνε αμέσως όλες τις δυσκολίες που προέκυψαν και θα προκύπτουν συνεχώς. Το ζήτημα είναι ποιος θα πάρει πρώτος την πρωτοβουλία. Ο σύντροφος Τίτο μου παρήγγειλε να σας πω ότι καλύτερα είναι να γίνει από σας η πρόταση. Αυτό θα εξάλειφε και τις τυχόν υπόνοιες ότι εμείς θέλουμε τάχα να προσαρτήσουμε την Αλβανία στην ομοσπονδία.

— Γιατί, αυτό που προτείνετε δεν είναι προσάρτηση; τον ρώτησα όλως ήρεμα.

— Τι είν' αυτά που λέτε;! είπε σαν πειραγμένος ο Ζλάτιτς. Ίσως να εκφράστηκα κακώς! Εμείς θέλουμε την ένωση, αλλά δε θέλουμε να μας κατηγορήσουν ότι το κάνουμε από κεφαλιού μας.

— Μα πώς, να κατηγορήσουν εμάς ότι το κάνουμε από κεφαλιού μας;! τον ρώτησα πάνω στη στιγμή.

Ο Ζλάτιτς χλώμιασε και τα λόγια του σκάλωσαν στο λαιμό. Του πρότεινα το ποτήρι με νερό, ήπιε μια γουλιά και προσπάθησε να μειδιάσει:

— Υποφέρω λιγάκι από το λαιμό, είπε «για να δικαιολογηθεί». Αλλά, όπως φαίνεται, δε συνεννοούμαστε εύκολα μεταξύ μας. Εσείς προσέχετε τα λόγια μου. Κοιτάξτε την ουσία, σας παρακαλώ. Δεν πρόκειται ότι δε θέλουμε εμείς, αλλά γίνεται πιό εύκολα η δουλειά αν κάνετε εσείς την πρόταση. Εμείς θα εγκρίνουμε αμέσως την πρόταση σας και το καθετί τελειώνει χωρίς φασαρίες. Εσάς δεν υπάρχει λόγος να σας κατηγορήσουν, γιατί σαν μικρή χώρα που είστε, κανείς δεν μπορεί να σκεφτεί ότι κάνατε τη Γιουγκοσλαβία τμήμα δικό σας. Αλλιώς έχουν τα πράγματα με μας.

— Έχετε συμβουλευτεί τη σοβιετική ηγεσία γι' αυτό το βήμα που μας υποδείχνετε; τον ρώτησα.

— Όχι! απάντησε όλο νευρικότητα. Αυτό είναι πρόβλημα που αφορά τις δυο χώρες μας, τις δυο ηγεσίες μας. Όταν θα γίνουν όλα, τότε ενημερώνουμε τους σοβιετικούς συντρόφους. Αλλά καλά κάνατε που με ρωτήσατε. Έχω παραγγελία από τον Τίτο να τηρήσετε κι εσείς την ίδια στάση που θα τηρήσουμε και μας. Δεν είναι καλά να ανησυχήσουμε τους σοβιετικούς συντρόφους για κάτι που δεν το συνταιριάσαμε καλά

μεταξύ μας. Πρέπει να σας πω ότι εμείς δε συμφωνούμε για τον τρόπο με τον οποίο ενεργήσατε σχετικά με τη μεραρχία μας. Αλλά για χάρη της φιλίας με τη Σοβιετική Ένωση, υποχωρούμε. Αν συμβεί όμως τίποτε με την Ελλάδα, η ευθύνη ας πέσει σ' αυτόν που ανήκει. Έχετε υπόψη σας δυο πράγματα και μην μας παρεξηγείτε: Πρώτο, η Σοβιετική Ένωση είναι πράγματι ο μεγάλος φίλος μας, αλλά είναι μακριά από μας και σε περίπτωση επίθεσης, δεν μπορεί να έρθει γρήγορα σε βοήθεια σας· δεύτερο, η Σοβιετική Ένωση, σαν μεγάλη χώρα, οφείλει να κάνει μια μεγάλη διεθνή πολιτική. Για χάρη ενός πολύ μεγαλύτερου συμφέροντος, μπορεί να χρειαστεί να μην επέμβει σε περίπτωση επίθεσης εναντίον μας, μπορεί να υποχρεωθεί να δεχτεί να σας θυσιάσει!

— Κατάλαβα! του είπα σε κατηγορηματικό και σοβαρό τόνο. Αυτά που μου εκθέσατε είναι απόψεις της ηγεσίας σας. Ή όχι;

— Ασφαλώς, της ηγεσίας μας είναι! απάντησε ο Ζλάτιτς.

— Και σίγουρα μας τις φέρατε και γραπτώς!

— Όχι, δεν έχει σημασία γραπτά ή προφορικά. Εγώ σας τις διαβίβασα ξεκάθαρα. Μεταξύ φίλων δεν έχει σημασία αν τα πράγματα παρουσιάζονται προφορικά ή γραπτά. Σημασία έχει να βρούμε κοινή γλώσσα.

Ένιωσα ότι η κατάσταση έφτανε στο κορύφωμα. Οι τρεις απόστολοι του Τίτο, κουρδισμένοι μ< ας ίδιες «προτάσεις» και τις ίδιες φράσεις, μπορούσε να συνοδευτούν και από άλλους και να κάνουν σύστημα τις πιέσεις τους. Αποφασιστική σημασία είχε τώρα η στάση του Πολιτικού μας Γραφείου. Ύστερα από τα όσα συνέβηκαν στην 8-η Ολομέλεια, το Πολιτικό μας Γραφείο τόσο στη σύνθεση όσο και στον προσανατολισμό, έκλινε προς τον Κώτσι Τζότζε. Εγώ, ο Γκόγκο και ο Υσνί ήμασταν η μειοψηφία. Η κατάσταση αυτή με υποχρέωνε να διαφυλάσσω την ψυχραιμία, να ενεργώ προσεχτικά, για να μπορέσουμε να αντιμετωπίσουμε το μεγάλο κίνδυνο που έκρουε τη θύρα μας. Εκείνη την περίοδο είχαν ανακύψει μερικά άλλα ύποπτα ερωτηματικά για τους Γιουγκοσλάβους. Γιατί επέμειναν να μη συμβουλευτούμε τους σοβιετικούς συντρόφους; Μπορεί άραγε να θεωρηθούν φιλικές και κανονικές οι σχέσεις μεταξύ αδελφών κομμάτων και σοσιαλιστικών χωρών όταν κρατούν μυστικά μεταξύ τους;! Όπως φαίνεται ανάμεσα τους κάτι δεν πάει καλά, είπα μέσα μου. Την υποψία μου αυτή την αύξησαν ακόμα περισσότερο οι τερατολογίες που ξεστόμισε ο Ζλάτιτς σχετικά με τη στάση της Σοβιετικής Ένωσης σε περίπτωση επίθεσης εναντίον μας. Αυτά δεν ήταν απλώς εικασίες του Τίτο και συντροφία. Από τη μια μεριά, ήταν πιέσεις και εκβιασμοί για να μας εκφοβίσουν, αλλά στην ουσία εξέφραζαν και μια εκτίμηση και μια εχθρική στάση του Τίτο απέναντι στη μεγάλη Σοβιετική Ένωση και στην σταλινική εξωτερική πολιτική. Μόνον οι εχθροί μπορούσαν να έχουν και να εκφράζουν τέτοιες ποταπές εκτιμήσεις για τη Σοβιετική Ένωση. Αυτό όμως ήταν ακόμα μια δική μου εκτίμηση. Από τη σοβιετική πρεσβεία δεν είχαμε καμιά ένδειξη, ούτε για καλό, ούτε για κακό. Καθετί έπρεπε να το αντιμετωπίσουμε μόνοι μας. Χωρίς, λοιπόν, αγροπορία, χωρίς να αφήσω τα πράγματα να βαρύνουν, ζήτησα επείγουσα σύγκληση του Πολιτικού μας Γραφείου.

— Αυτές τις μέρες, τρεις σύντροφοι, ο ένας μετά τον άλλο, ο Σούλε, ο στρατηγός Κουπρεσάνιν και ο Σάβο Ζλάτιτς ζήτησαν από μας να προτείνουμε την ένωση της Αλβανίας με τη Γιουγκοσλαβία, είπα περιεκτικά στο λόγο μου. Εννοείται, αυτό είναι ένα βήμα που δεν μπορεί να γίνει τόσο εύκολα. Τα ζητήματα που μας θέτουν δεν μπορεί να λυθούν γρήγορα και στο πόδι χωρίς να ρωτήσουμε το Κόμμα, την Κυβέρνηση, το λαό, χωρίς να τα εξετάσουμε και να τα συζητήσουμε λεπτομερειακά και από κάθε πλευρά. Η αίτηση που μας κάνουν δεν μπορεί και δεν πρέπει με κανέναν τρόπο να

εκληφτεί σαν επιθυμία του ενός ή του άλλου. Αυτό είναι ένα μεγάλο πρόβλημα αρχής, πολιτικό και κρατικό. Εγώ άκουσα τους τρεις συντρόφους, αλλά από τα όσα μου είπαν, πολλά πράγματα παραμένουν σκοτεινά. Γι' αυτό σκέφτομαι ότι, προτού το συζητήσουμε στο Πολιτικό Γραφείο, να αποτανθούμε στο σύντροφο Τίτο με μια επιστολή, για να μας διευκρινίσει εκτενέστερα, γραπτά και επίσημα, πώς και γιατί θεωρεί δυνατό να γίνει αυτό το βήμα.

— Λέω να ακούγαμε εδώ μια φορά το Σούλε και να προσπαθήσουμε να εξηγηθούμε, είπε σαν «ανυπόκριτα» ο Κώτσι Τζότζε. Ίσως να μην χρειαστεί να κάνουμε γράμμα στο σύντροφο Τίτο.

— Τα όσα μου είπε ο Σούλε ήταν προσωπική του γνώμη, απάντησα στο Τζότζε. Δεν μπορούμε να πάρουμε τις επιθυμίες του Σούλε σαν μήνυμα της γιουγκοσλάβικης ηγεσίας. Ή δεν είναι έτσι, σύντροφε Κρίστο;

— Ασφαλώς προσωπική μου γνώμη ήταν, αλλά είμαι έτοιμος να σας εξηγήσω ό-,τι δεν έχετε ξεκάθαρο! αποκρίθηκε ο Σούλε ξεροκοκκινκτμένος.

— Εγώ σου παρήγγειλα να παρουσιάσεις γραπτώς τις προτάσεις σας, του είπα. Εσύ παραμέλησες. Επίσης, ούτε ο Κουπρεσάνιν, ούτε ο Ζλάτιτς μας παρουσίασαν τίποτε το επίσημο. Είμαστε Πολιτικό Γραφείο ενός αυτοτελούς Κόμματος και αντιπροσωπεύουμε τα συμφέροντα ενός κυρίαρχου κράτους, γι' αυτό για ένά^έτοιο πρόβλημα δεν πρέπει να βασιζόμαστε στα λόγια του ενός ή του άλλου, όσο έμπιστοι κι αν είναι οι σύντροφοι. Ας στείλουμε μια επιστολή στο σύντροφο Τίτο, να του ζητήσουμε να μας διευκρινίσει πώς και κατά ποιόν τρόπο βλέπουν αυτοί το δρόμο της ένωσης, να μας εξηγήσει επίσης γιατί ζητούν να βγει από μας η πρόταση, γιατί πρέπει να ενωθούμε «άσχετα από το τι κάνει η Βουλγαρία», για ποιό λόγο δε βλέπουν αναγκαία τη συμβούλευση με τους σοβιετικούς συντρόφους κλπ. Αυτό το θεωρώ κανονικότατο και αναγκαίο, είπα. Νομίζω ότι ο ίδιος ο Τίτο θα ευαρεστηθεί που, για ένα τέτοιο ζήτημα, ζητούμε την προσωπική του γνώμη για να την έχουμε σαν βάση στη λήψη της απόφασης!

Και ενώ μιλούσα τα πρόσωπα του Τζότζε, του Θεμέλκο, του Πάντι Κρίστο, του Νέστι Κερέντζι και άλλων, πότε μελάνιαζαν και πότε χλώμιαζαν από κάποια οργή που έβραζε μέσα τους. Στα λόγια μου έβλεπαν έναν χειρισμό που τους έπαιρνε από τα χέρια την πρωτοβουλία. Τα όσα παρέθεσα όμως δεν είχαν πώς να τα αντικρούσουν. Θέλοντας και μη «συμφώνησαν» να αναβληθεί η συζήτηση ώσπου να μας έρθει η απάντηση του Τίτο.

Ύστερα από τόσους μήνες πιέσεων και εκβιασμών από τους πιό άγριους, για πρώτη φορά αισθάνθηκα τον εαυτό μου κάπως απαλλαγμένο από κάποιο άγχος. Για ένα τόσο λεπτό ζήτημα, τόσο αποκαλυπτικό όπως η απαίτηση για την ένωση της Αλβανίας με τη Γιουγκοσλαβία, ο Τίτο δύσκολα θα έπαιρνε το θάρρος να μας κάνει γραπτή αίτηση. Μπορεί να έστελνε σε μας ακόμα και εκατό απεσταλμένους, για να μας πείσουν όλοι τους ότι μία ήταν η πηγή, μπορεί να μιλούσαν με τα ίδια λόγια, αλλά αυτά δε θα είχαν πια πέραση. Το σημείο στήριξης του Αρχιμήδη είχε βρεθεί και είχε πιάσει τόπο: εμείς θα συζητούσαμε στο Πολιτικό Γραφείο μόνο αφού έρχονταν επίσημα και γραπτώς η απάντηση του Τίτο!

Κατά τη γνώμη μου αυτό σημαίνει ότι δε θα γίνει ποτέ! Η ζυγαριά άρχισε να κλίνει προς το μέρος μας. Δεκαπέντε με είκοσι μέρες αργότερα, όταν το καθετί μυλοόσε πως ο κίνδυνος που μας απειλούσε αποτρέπονταν, μια απροσδόκητη είδηση μου φάνηκε ότι ανέτρεψε τα πάντα: Ο Σάβο Ζλάτιτς είχε αφιχτεί στα Τίρανα μ' ένα εξαιρετικά βαρυσήμαντο μήνυμα της γιουγκοσλάβικης ηγεσίας και ζήτησε επείγουσα συνάντηση με μας.

Τον δεχτήκαμε όταν ευκαιρήσαμε.[1] Από τη μεριά μας, απ' ό,τι θυμάμαι, ήμασταν εγώ και ο Υσνί Κάπο, από τη γιουγκοσλάβικη πλευρά ο Ζλάτιτς, ο Κράιγκερ, ένας «ειδικός» προγραμματισμού, σαν είδος γραμματέας στην Επιτροπή Συντονισμού και δεν κάνω λάθος που με τη μεριά των Γιουγκοσλάβων εντάσω και τον Κώτσι Τζότζε και Πάντι Κρίστο.

Το σκυθρωπό όσο σπάνια άλλοτε πρόσωπο του Ζλάτιτς και, ακόμα περισσότερο, το ψυχρό και υπεροπτικό βλέμμα που έριξε πάνω μου τη στιγμή της συνάντησης, έκαναν την καρδιά μου να αγαλιάσει. Κατάλαβα ότι ο Τίτο δεν είχε αποτολμήσει να κάνει την παραφροσύνη να ζητήσειμε με χαρτί και υπογραφή την ένωση της Αλβανίας με τη Γιουγκοσλαβία. Ακόμα περισσότερο πείστηκα ότι οι Γιουγκοσλάβοι είχαν πάρει τον κατήφορο όταν ο Ζλάτιτς έβγαλε κάτι χαρτιά και άρχισε να ανακοινώνει:

— Είμαι εντεταλμένος να σας παραθέσω τις νέες τελευταίες γνώμες και προτάσεις της γιουγκοσλάβικης ηγεσίας! Η ηγεσία μας επιμένει στο γεγονός ότι οι οργανωτικές μορφές των σχέσεων μας δεν ανταποκρίνονται στο περιεχόμενο και στην ουσία των σχέσεων που έχουν δημιουργηθεί. Στην πράξη η ζωή μας οδήγησε σε μια ενιαία οικονομική μονάδα και οι παραπέρα δυσκολίες για την οικοδόμηση του σοσιαλισμού θα ξεπερνιούνται πιο εύκολα, εαν εμείς θέσουμε σε πιο γερές βάσεις την οικονομική ένωση. Όποιο βήμα κι αν κάνουμε στην κατεύθυνση αυτή θα διευκολύνει ακόμα περισσότερο όχι μόνον τα οικονομικά, αλλά και όλα τα άλλα ζητήματα.

Η βαρυθυμία και η απροκάλυπτη νευρικότητα του Ζλάτιτς ζωγραφίστηκαν ωστόσο στα πρόσωπα του Κώτσι Τζότζε και του Πάντι Κρίστο. Ο «απεσταλμένος» του Βελιγραδίου, για κακή τους τύχη είχε κατεβάσει το επίπεδο των απαιτήσεων. Από την «πολιτική ένωση», κατέβηκε στην «οικονομική ένωση».Ποιό θα ήταν το τέλος;!

Στο μεταξύ ο Ζλάτιτς συνέχιζε την παράθεση των «νέων» προτάσεων: να βαδίσουμε με ενιαίο οικονομικό σχέδιο, να τηρούμε κοινή στάση απέναντι στις άλλες χώρες· να έχουμε ένα κοινό σύστημα στα οικονομικά, εμπορικά, χρηματιστικά ζητήματα· να έχουμε την ίδια μεθοδολογία προγραμματισμού· τους ίδιους νόμους· άνοιγμα των συνόρων, όμοιες ταυτότητες· όμοιο εκπαιδευτικό σύστημα κλπ.

— Δηλαδή να είμαστε σαν ένα κράτος! εμψυχώθηκε ξαφνικά ο Κώτσι Τζότζε.

Ο Ζλάτιτς του έριξε μια άγρια και οργισμένη ματιά και ο Τζότζε χαμήλωσε αμέσως το κεφάλι όλο ντροπή και φόβο.

— Όχι! είπε ο Σάβο. Αυτό θα είναι ένα κατοπινό ζήτημα. Η ηγεσία μας δεν είναι ευχαριστημένη από τις διευκρινίσεις που ζητάτε για το ζήτημα της πρότασης για ένωση. Φαίνεται ότι έχετε επιφυλάξεις. Εντάξει, εμείς δεν επαναλαμβάνουμε πια την απαίτηση. Οι νέες προτάσεις έχουν να κάνουν με κάτι το ενδιάμεσο. Δηλαδή, προς το παρόν, να εμφανιζόμαστε σαν δύο κράτη, αλλά να ενεργούμε σαν ένα κράτος.

— Ο σύντροφος Ζλάτιτς, είπα απευθυνόμενος αρχικά στον Κώτσι σαν για να τον «διευκρινίσω» καλύτερα, θέλει να πει ότι τυπικά να είμαστε αυτοτελές κράτος, ενώ ουσιαστικά να είμαστε ένα με τη Γιουγκοσλαβία. Ή όχι, σύντροφε Ζλάτιτς;!

— Εγώ ό,τι θεώρησα αναγκαίο, το είπα ξεκάθαρα! μου απάντησε ο Ζλάτιτς με φούρια. Κατά τ' άλλα ακούστε τι θα πω παρακάτω. Η ηγεσία μας φρονεί ότι σε οργανωτική μορφή το νέο βήμα να συγκεκριμενοποιηθεί με τη βοήθεια μιάς επιτροπής στο Βελιγράδι και της Επιτροπείας Συντονισμού στα Τίρανα. Η επιτροπή στο Βελιγράδι θα έχει επικεφαλής έναν γιουγκοσλάβο υπουργό και έναν αλβανό υφυπουργό.

1. Η συνάντηση αυτή έγινε στις 10 Απρίλη 1948.

Η Επιτροπεία Συντονισμού στα Τίρανα θα έχει επικεφαλής έναν αλβανό υπουργό και έναν γιουγκοσλάβο υφυπουργό. Εννοείται ότι το καινούργιο και το κυριότερο εδώ θα είναι η επιτροπή. Θα είναι ένα κοινό όργανο των δυο κυβερνήσεων μας, το οποίο θα αναλάβει ένα μέρος των αρμοδιοτήτων και των ευθυνών των δυο χωρών. Η επιτροπή αυτή, συνεπώς, θα είναι η απαρχή της μελλοντικής κοινής κυβέρνησης. Σε σύνδεση μ' αυτή θα είναι και η Επιτροπεία Συντονισμού στα Τίρανα. Αλλά, ενώ η Επιτροπεία Συντονισμού θα ασχολείται κυρίως με τα ζητήματα της κοινής οικονομίας, η επιτροπή θα ασχολείται και με άλλα προβλήματα. Τώρα, όλα αυτά που παρέθεσα, πρέπει να τα περιλάβουμε σ' ένα κοινό πρωτόκολλο ώστε το καθετί να πάρει την επίσημη σφραγίδα και να είναι εντάξει και από πλευράς διεθνούς δικαίου.

— Φέρατα σχέδιο γι' αυτό το πρωτόκολλο; τον ρώτησα.

— Όχι, το συντάσσουμε εδώ, είπε. Θα είναι κάτι το απλό. Σ' αυτό θα εμφανιζόμαστε σαν δυο κράτη, αλλά οι ίδιες οι συμφωνίες και οι συμβάσεις που θα επισυναφτούν θα κάνουν κάτι το τυπικό την ύπαρξη των δυο κρατών. Αυτό είναι το μέλλον, δηλαδή η ομοσπονδία!

Όλα ήταν ξεκάθαρα. Οι Γιουγκοσλάβοι ήθελαν να μας βάλουν στην παγίδα, να μας οδηγήσουν με «πρωτόκολλα» στον ίδιο δρόμο που απέτυχαν μέσω της πρότασης για ένωση. Η καινούργια μανούβρα τους όμως δεν έδειχνε πια δύναμη και εκβιασμό. Τώρα έμοιαζε περισσότερο με μια απεγνωσμένη προσπάθεια μια βολή στον αέρα που «αν βρει το στόχο, τον βρήκε». Ήταν η στιγμή να υψώσουμε εμείς τον τόνο:

— Σύντροφε Ζλάτιτς, ακούσαμε τις νέες προτάσεις της ηγεσίας σας και, φυσικά, γύρω απ' αυτές θα σκεφτούμε, θα συζητήσουμε και θα σας δώσουμε απάντηση, του είπα. Πολλά πράγματα όμως απ' όσα είπατε είναι σκοτεινά, μάλιστα ανησυχητικά και, με συγχωρείτε που σας το λέω, όχι σωστά από μέρους σας.

— Σας παρακαλώ, είπε. Συγκεκριμένα, σε τι;!

—Εσείς ζητάτε να κάνουμε τέτοιο βήμα, που ουσιαστικά είναι συνένωση των δύο χωρών μας, συγχώνευση των δύο κρατών μας. Έτσι το είπατε και ό ίδιος. Θέλετε να συντάξουμε γι' αυτό κι ένα πρωτόκολλο. Το ίδιο πράγμα ζητήσατε από μας και πριν από είκοσι και πλέον μέρες, αλλά τότε μέσω μιάς πρότασης που έπρεπε να την κάναμε εμείς «από μέρους μας», αλλά με δική σας απαίτηση. Τώρα θέλω να σας ρωτήσω: Οι ενέργειες αυτού του είδους στις σχέσεις ανάμεσα σε κυρίαρχα κράτη είναι άραγε κανονικές;! Στείλαμε μια επιστολή στο σύντροφο Τίτο να μας διευκρίνισει πώς και κατά ποιόν τρόπο έβλεπε και έκρινε το ζήτημα της ένωσης των δυο χωρών μας. Απάντηση δε μας δώσατε.

— Οι προτάσεις που παρουσίασα είναι η απάντηση! ξέφυγε του Ζλάτιτς, ίσως από την παράφορη βιασύνη.

— Εάν είναι αλήθεια αυτό που λέτε, τότε το πρόβλημα είναι εξαιρετικά σοβαρό. Εσείς πέστε το όπως θέλετε, εμείς όμως το θεωρούμε αυτό σαν απόπειρα για να μας βάλετε μπροστά σε τετελεσμένο γεγονός. Δεν υπάρχει λόγος να εξαπατούμε ο ένας τον άλλο. Εμείς ζητήσαμε διευκρίνιση «γιατί πρέπει να ενωθούμε από τώρα» και δε ζητήσαμε πρωτόκολλο να υπογράψουμε την ένωση.

— Δεν είναι πρωτόκολλο για ένωση! μπήκε στην κουβέντα ο Σεργκέι Κράιγκερ. Είναι ένα πρωτόκολλο για την καλύτερη ρύθμιση των σχέσεων ανάμεσα στις χώρες μας, ιδιαίτερα στον οικονομικό τομέα.

— Θα θυμάστε τη συνομιλία που κάναμε πριν 3-4 μήνες για το ζήτημα της Επιτροπής Συντονισμού, είπα στον Κράιγκερ. Είπατε ότι η επιτροπή αυτή θα διακανόνιζε κάθε διαφωνία, θα ρύθμιζε το καθετί. Έγινε τι έγινε, η επιτροπή δημιουργήθηκε. Ήρ-

θατε αργότερα με παράπονα ότι η δουλειά δεν πήγαινε καλά, επειδή τα υπουργεία μας δε σας έδιναν αναφορά για όλα όσα συζητούσατε. Συντροφικά σας είπα ότι δεν είμαι σύμφωνος με τις απαιτήσεις σας, αλλά ύστερα από την επιμονή σας, παραγγείλαμε τα υπουργεία να το κάνουν κι αυτό. Και ποιό ήταν τα αποτέλεσμα;! Οι άνθρωποι μας καταγίνονταν με άσκοπες μελέτες και σχέδια. Ασχολούνταν περισσότερο με αναφορές και εκθέσεις για σας, παρά με τα ζητήματα της οικονομίας. Τώρα, άμα επιτρέψουμε και την ίδρυση της επιτροπής στο Βελιγράδι, πρέπει να μετατραπούμε σε συντάχτες εκθέσεων και αναφορών για την επιτροπή αυτή.

— Όλα γίνονται για το καλύτερο, και οι σκοποί μας είναι ειλικρινείς, μου αποκρίθηκε «με το καλό» ο Κράιγκερ. Δεν πρέπει να απαρνηθείτε τη βοήθεια μας. Πρέπει να αντιληφτείτε ότι η Γιουγκοσλαβία κάνει για σας θυσίες, στο ζήτημα των βοηθειών σας μεταχειρίζεται το ίδιο σαν τις άλλες δημοκρατίες της. Αλλά, ενώ με τις δημοκρατίες μας όλα λύνονται εύκολα, με σας, παραμένοντας σαν αυτοτελές κράτος, θέλοντας και μη, προκύπτουν δυσκολίες και ασυμφωνίες.

— Ο προσανατολισμός και η έγνοια μας, του είπα, ήταν να εκπληρώσουμε πρώτα τα καθήκοντα και τις συμβάσεις με τη Γιουγκοσλαβία. Αποδεχτήκαμε μάλιστα τέτοιους κρίκους και οργανισμούς, που δύσκολα θα τους επέτρεπε άλλο κράτος. Τέτοια είναι και η επιτροπή που διευθύνετε εσείς. Και, αν τα πράγματα δεν πάνε πάλι καλά, την αιτία μην την αναζητάτε σε μας.

— Έχουμε το λόγο ότι, έτσι χωρισμένοι, προκύπτουν ασυμφωνίες, παρέμβηκε ο Κράιγκερ. Αλλιώς βλέπει το πρόβλημα το δικό σας υπουργείο, αλλιώς το γιουγκοσλάβικο. Το καθένα τραβάει προς τη μεριά του. Σας παραθέτουμε μερικά παραδείγματα, είπε και έγνεψε στον τρίτο Γιουγκοσλάβο, ο οποίος, σαν κουρδισμένη μηχανή, έβγαλε στα γρήγορα από την τσάντα ένα κομμάτι χαρτί.

— Κοιτάξτε τι γίνεται, ύψωσε τη φωνή του ο Γιουγκοσλάβος. Από την πλευρά σας προβάλλονται αιτήματα που είναι αδύνατο να τα αντιμετωπίσουμε. Παίρνουμε για παράδειγμα τα τσιμπίδια. Μας ζητήσατε 70.000 τσιμπίδια μέσα σ' ένα χρόνο! Αυτό είναι άνω ποταμών! Μας αδειάσατε τη γιουγκοσλάβικη αγορά!

— Μπορεί να υπάρχουν και μη ορθά αιτήματα! είπα στους Γιουγκοσλάβους, αλλά για το εργαλείο αυτό δεν μπορώ να σας απαντήσω. Σε ποιόν κλάδο της οικονομίας χρησιμοποιείται;!

Ξαφνικά η βαριά ατμόσφαιρα της συνάντησης έπεσε για μια στιγμή σε σιωπή. Οι διερμηνείς άρχισαν να μιλούν στόμα με στόμα με τους Γιουγκοσλάβους για να διευκρινίσουν το εν λόγω εργαλείο. Ο Κώτσι Τζότζε είχε στηρίξει το κεφάλι του πάνω στα χέρια, ενώ ο Ζλάτιτς έκανε κάτι χειρονομίες παρανοϊκού: με τα ακροδάχτυλα τραβούσε τα φρύδια θέλοντας κάτι να μου δείξει. Τελικά το αίνιγμα λύθηκε:

— Πρόκειται για ένα διπλωμένο κομματάκι ελαστικής λαμαρίνας που το χρησιμοποιούν οι γυναίκες για να αποσπούν τρίχες από τα φρύδια, άρχισε να μου εξηγεί ο διερμηνέας.

Η στιγμή δεν ήταν για γέλια, αλλά να έβαζες τις φωνές:

— Ντροπή σας να λέτε τέτοιες χαζομάρες! ξέσπασα στους Γιουγκοσλάβους. Οι γυναίκες και τα κορίτσια μας δεν ξέρουν ούτε το όνομα αυτών των ψιλικών που λέτε και όχι να τους περάσει από το νου να βγάζουν τα φρύδια! Ακόμα δεν τους φτάνει το ψωμί, δεν έχουν ρούχα να φορέσουν και παπούτσια να ποδεθούν, ενώ εσείς παραπονιέστε ότι σας άδειασαν, λέει την αγορά από τα τενεκεδάκια των φρυδιών.[1] Κρατήστε

1. Στο βιβλίο «Οι γιουγκοσλάβο-αλβανικές σχέσεις» (1939-1948), που εκδόθηκε στο Βελιγράδι το 1949, οι άνθρωποι του Τίτο δεν ξέχασαν «να υπογραμμίσουν» και αυτό το γεγονός. Στη σελίδα 205 (της έκδο-

τα για λόγο σας με δική μου ευθύνη σας λέω να μη φέρετε στην Αλβανία ούτε κομμάτι!

— Δεν πρέπει να θυμώνετε. Εμείς το φέραμε σαν παράδειγμα για τις ανωμαλίες που δημιουργούνται. Υπάρχουν πολλές τέτοιες —συνέχισαν οι Γιουγκοσλάβοι και άρχισαν να απαριθμούν: ζητήσατε τόσους τόννους μπογιά παπουτσιών, τόσες χιλιάδες καρφάκια για παπούτσια, τόσα εκατομμύρια (μου φαίνεται κάπου 7-8 εκατομμύρια) πεννίτσες (;!), τόσες χιλιάδες κιλά εσάνς ποτών κλπ, κλπ.

— Περίεργο! Πολύ περίεργο, τους είπα αγαναχτισμένος στράφηκα προς τον Πάντι Κρίστο που κάθονταν σε μια γωνιά σαν λαγός μαγαρισμένος: Εσείς τα ζητήσατε αυτά; Τι σας χρειάζονται;

— Σύντροφε Αρχηγέ, δίκιο έχετε, αλλά δίκιο έχουν και οι γιουγκοσλάβοι σύντροφοι. Αυτά δε μας χρειάζονται και τόσο, αλλά όταν ζητήσαμε μερικούς κινητήρες και σιδηροδρομικό υλικό, οι γιουγκοσλάβοι σύντροφοι προγραμματισμού μας υπόδειξαν κι αυτά γιατί υπήρχαν πληθώρα στην αγορά τους. Μας είπαν πως «είναι τζάμπα, πολύ φτηνά, ζητήστε τα στα πλαίσια της πίστωσης».

Περίεργα όμως που και μετά απ' αυτό οι Γιουγκοσλάβοι καθόλου δεν ταράχτηκαν. Αντίθετα, ο Ζλάτιτς βρήκε το «πάτημα»:

— Δεν έχει σημασία ποιος τα 'βαλε στο σχέδιο! εξήγησε. Σημασία έχει να βρούμε γιατί συμβαίνουν αυτές οι ανωμαλίες. Συμβαίνουν γιατί ενεργούμε ακόμα σαν δύο αυτοτελή κράτη. Όλα θα λυθούν, αν εγκριθούν από σας οι προτάσεις μας.

— Είχατε άλλο τίποτε να μας ανακοινώσετε; τους ρώτησα.

— Τίποτε άλλο. Αν είστε έτοιμοι μπορεί ν' αρχίσουμε τη σύνταξη του πρωτοκόλλου, είπε κουτουράδα ο Ζλάτιτς με βασύνη.

— Και τι το θέλετε αυτό το πρωτόκολλο;! τον ρώτησα σαν με αφέλεια.

— Για να είμαστε εντάξει στο μέλλον! απάντησε στα γρήγορα. Μπορεί να συμβούν προστριβές, διαφωνίες. Χωρίς πρωτόκολλο εσείς μπορείτε να πείτε «έτσι το καταλάβαμε», εμείς μπορεί να πούμε «το καταλάβαμε αλλιώς». Ενώ το πρωτόκολλο είναι ντοκουμένο. Θα αναφερόμαστε σ' αυτό και η ευθύνη θα πέφτει σε όποιον ανήκα.

— Για ιδές! του είπα. Τη σημασία του πρωτοκόλλου την εκτιμάτε πολύ σωστά και είμαι σύμφωνος μαζί σας. Γιατί όμως δεν θεωρείτε σωστό να δώσετε και σε μας με ντοκουμέντα, γραπτώς ης παρατηρήσεις, τις σκέψεις και προπαντός ης προτάσεις σας;! Μας αφήσατε ένα βαρύ φόρτωμα το Νοέμβρη. Σας ζήτησα να μας τα δώσετε γραπτώς, αλλά και σήμερα ακόμα δεν το κάνατε. Ήρθατε το Δεκέμβρη, μας κάνατε ένα σωρό προτάσεις, αλλά πάλι προφορικά. Ήρθατε το Φλεβάρη και το Μάρτη, το ίδιο! Περιμένουμε απάντηση από το σύντροφο Τίτο, πουθενά να 'ρθει. Τώρα αμολάτε ξανά νέες προτάσεις, αλλά πάλι προφορικά. Πώς να ξέρουμε πόσο ακριβή είναι αυτά που είπατε;!

— Εγώ διαβιβάζω με ακρίβεια ης προτάσεις της ηγεσίας μας, εσεις απροκάλυπτα λέτε ότι δε μας πιστεύετε, είπε πικρόχολα. Δεν πιστεύετε εμένα, ή δεν πιστεύετε την ηγεσία του ΚΚΓ, το σύντροφο Τίτο;

— Δεν είναι εδώ ο τόπος για τέτοιες ερωτήσεις! του είπα ρητά και ψυχρά. Δε συζητούμε για το περιεχόμενο των προβλημάτων που βάλατε, αλλά για τον τρόπο με τον οποίο τα παρουσιάσατε. Εμείς θα τα εξετάσουμε μόνον όταν μας τα δώσετε γραπτώς!

Με αυτό η συνάντηση έληξε. Φεύγοντας ο Ζλάητς έκανε να μου πει κάτι, αλλά,

σης στην αλβανική γλώσσα), παραπονούνται ότι αλβανική πλευρά «ζήτησε από την Ομοσπονδιακή Επιτροπή Σχεδίου της ΟΛΔΓ 70.000 τριχολαβίδες».

φαίνεται, μετάνοιωσε. Πίσω απ' αυτόν με κατεβασμένο κεφάλι βγήκαν και οι άλλοι. Έμεινα μόνο με τον Υσνί.

— Ίσως θα έχουμε μεγάλη καταιγίδα μ' αυτούς, μου είπε. Αλλά καλά τους έκανες. Να το σκεφτούν καλά, σε περίπτωση που θελήσουν να προκαλέσουν κανέναν άλλο Νοέμβρη. Να το ξέρουν ότι έρχεται μια στιγμή που και η υπομονή και η λογική μας εξαντλούνται.

— Όλα μπορεί να συμβούν, του είπα. Αλλά έχει καιρό τώρα που σε όλους αυτούς βλέπω έναν παράξενο φόβο και σύγχυση. Δεν καταλαβαίνω γιατί βιάζονται με τόση έκδηλη σωβινιστική ανυπομονησία για να πετύχουν πάση θυσία την ένωση. Όπως κι αν έχει πρέπει να επαγρυπνούμε. Τώρα για μας το καθετί είναι ξεκάθαρο. Στην επίθεση θα απαντήσουμε μόνο με επίθεση. Άλλος δρόμος δεν απομένει.

Το επαίσχυντο τέλος

Δεν πέρασαν δυο-τρεις μέρες από τη συνάντηση αυτή, όταν ένα σημαντικό γεγονός φώτισε οριστικά το καθετί: Στα χέρια μας έπεσε η πρώτη επιστολή[1] της ΚΕ του ΚΚ της ΣΕ, προς τη γιουγκοσλάβικη τιτοϊκή ηγεσία.

Διάβασα την επιστολή με μια ανάσα και, από τις πρώτες ακόμα παραγράφους, αισθάνθηκα τέτοια χαρά και ικανοποίηση που σπάνια είχα δοκιμάσει στη ζωή μου. Με σύνεση και με αδιάσειστα επιχειρήματα η ΚΕ του ΚΚ της Σοβιετικής Ένωσης αποκάλυπτε τα μεγάλα λάθη και διαστρεβλώσεις στη γραμμή της ηγεσίας του ΚΚΓ, τον εθνικισμό και την αχαλίνωτη μεγαλομανία της, το δρόμο γεμάτο κινδύνους και επιζήμιες συνέπειες όπου αυτή οδηγούσε το γιουγκοσλάβικο λαό. Μ' όλο που στο χαρτί δεν αναφέρονταν πουθενά το Κόμμα μας, η χώρα μας και οι σχέσεις μας με την ηγεσία του ΚΚΓ, μου φαίνονταν πως σε κάθε παράγραφο παίρνονταν υπόψη αυτά ακριβώς που μας είχαν συμβεί εμάς επί ολόκληρα χρόνια με την τιτοϊκή ηγεσία.

Όλη η επιστολή ήταν μια έμμεση επιβεβαίωση και της ορθότητας της γραμμής του ΚΚΑ, ήταν μια απόρριψη όλων των παρατηρήσεων, των κατηγοριών, των συκοφαντιών και των ατέλειωτων πιέσεων που μας έκαναν επι 6-7 χρόνια συνέχεια ο Τίτο και οι «απεσταλμένοι» του.

Τελικά πείστηκα ότι η υπόθεση μας θριάμβευε. Η σκληρή διαμάχη στην οποία είχαμε εμπλακεί με τους ηγέτες-του Βελιγραδίου όχι μόνον θα λύνονταν σωστά, αλλά, το κυριότερο, θα λύνονταν πιο γρήγορα και χωρίς πολλές περιπλοκές, σύγκρουσεις και απώλειες όπως θα ήταν σε περίπτωση που αναγκαζόμασταν να παλεύουμε μόνοι.

Κάλεσα αμέσως τον Υσνί, του έδωσα την επιστολή να τη διαβάσει και είδα να προκαλεί και σ' αυτόν την ίδια συγκίνηση, τα ίδια αισθήματα που είχα δοκιμάσει κι εγώ πριν λίγο. Είχε έρθει ο κα'ρός να ανασάνουμε ελεύθερα, είχε έρθει ο καιρός το Κόμμα και ο λαός να αποτινάξουν εκείνο το απαίσιο πνεύμα και το βοσγνά που μας βάραινε και μας απειλούσε από χρόνια.

— Το δίκιο μας αποδείχτηκε! Εμείς θα νικήσουμε. Να ζήσει το Κόμμα! είπε ο Υσνί μόλις τέλειωσε το διάβασμα και με δακρυσμένα μάτια ρίχτηκε στην αγκαλιά μου.

— Αυτή η ιστορική επιστολή του Στάλιν τα εξηγεί και τα διευκρινίζει όλα! του είπα. Θυμάσαι τι συζητήσαμε πριν μερικές μέρες; Μας φαίνονταν παράξενη και ακατανόητη η βιασύνη των Γιουγκοσλάβων και η επιμονή τους για την υπογραφή της

1. Η επιστολή αυτή στάλθηκε στην ηγεσία του ΚΚΓ στις 27 Μάρτη 1948.

ένωσης. Τώρα είναι ξεκάθαρο. Με ποταπές μανούβρες και πιέσεις ήθελαν στα γρήγορα να τελειώνουν δουλειά με μας, γιατί τους κατάτρωγε ο φόβος της σύγκρουσης με τους σοβιετικούς συντρόφους.

— Ο Κώτσι και ο Πάντι τη διάβασαν;, με ρώτησε ο Υσνί.

— Όχι, του είπα. Δεν είναι εδώ. Πήγαν στις επαρχίες για να εκλαϊκεύσουν την 8-η Ολομέλεια! Μόλις γυρίσουν θα τους ενημερώσω.

— Να ιδούμε πώς θα τη δεχτούν...

— Σαν αστροπελέκι, του είπα. Παρ' όλα αυτά είναι νωρίς ακόμα να αναλύσουμε με λεπτομέρεια αυτή την ιστορική επιστολή. Θα ενημερώσουμε και τους άλλους συντρόφους του Πολιτικού Γραφείου, να τη διαβάσουν όλοι και μετά να συνέλθουμε για συζήτηση.

Την ίδια μέρα ή την επόμενη έρχονται ανήσυχοι ο Κρίστο Θεμέλκο και ο Μπεκίρ Μπαλούκου και μου λένε:

— Σύντροφε Αρχηγέ, μας κάλεσε σε συνάντηση ο στρατηγός Κουπρεσάνιν και μας ανακοίνωσε πολύ βαριές κατηγορίες. Μας είπε να σας τις διαβιβάσουμε κι εμείς ήρθαμε αμέσως!

— Γιατί είναι δυσαρεστημένος ο στρατηγός; τους ρώτησα.

— Για όλα! αποκρίθηκε ο Κρίστο Θεμέλκο. Πρώτα πρώτα για την οικονομία. Δε συμφωνεί με τη διατύπωση σας ότι «η αλβανική οικονομία βασίζεται στις δυνάμεις της και στηρίζεται και στη βοήθεια της Γιουγκοσλαβίας και των αδελφών χωρών». Ο Κουπρεσάνιν το θεωρεί αυτό παραβίαση της συμφωνίας. Μου είπε ότι δεν πρέπει να λέμε «αλβανική οικονομία», αλλά «κοινά αλβανο-γιουγκοσλάβικα οικονομικά προγράμματα».

— Ναι, ναι! τον «ενθάρρυνα». Συνέχισε!

— Μας είπε ότι είναι δυσαρεστημένος από τη σύλληψη πριν λίγο καιρό ενός διευθυντή εργοστασίου στη Σκόντρα για εχθρική δράση. Είναι γιουγκοσλάβικης καταγωγής και γι' αυτό δεν έπρεπε να τον πειράξουμε!

Σε συνέχεια ο Θεμέλκο μου αράδιασε και τις άλλες «κατηγορίες» του γιουγκοσλάβου στρατηγού. Η τρίτη κατηγορία σχετίζονταν με την εξωτερική μας πολιτική: Η αυστριακή κυβέρνηση είχε ζητήσει σύναψη σχέσεων με τη Λαϊκή Δημοκρατία της Αλβανίας και εμείς κάναμε, λέει, ένα «μοιραίο» λάθος: Δεν διαμαρτυρηθήκαμε ενάντια στην αίτηση αυτή της Αυστρίας! Σύμφωνα με τον Κουπρεσάνιν έπρεπε να διαμαρτυρηθούμε και να απορρίψουμε την αίτηση για το λόγο ότι, πρώτο, η Αυστρία και η Γιουγκοσλαβία ήταν σε φιλονικία μεταξύ τους για το ζήτημα μιας σλοβένικης μειονότητας και, δεύτερο, πώς ήταν δυνατό να συνάψει σχέσεις με την Αυστρία, χωρίς να πάρει τη συγκατάθεση της Γιουγκοσλαβίας;!

Η τέταρτη «κατηγορία» σχετίζονταν με την στεγαστική πολιτική στην Εκτελεστική Επιτροπή του Δυρραχίου. Μερικές οικογένειες γιουγκοσλάβων αδικών ειχαν μεταστεγαστρ·- m καινούργια σπίτια, επειδή η περιοχή όπου βρίσκονταν οι προηγούμενες κατοΐΛ..., βάζονταν στη διάθεση του στρατού!

— Ήταν πολύ ερεθισμένος! κατέληξε ο Θεμέλκο. Μας τα απαρίθμησε ένα προς ένα και μας ανακοίνωσε ότι στις συνθήκες αυτές δεν είναι δυνατό να συνεργαστούμε πια στο στρατιωτικό τομέα!

— Κι εσείς τις δεχτήκατε τις «κατηγορίες»; τους ρώτησα.

— Εμείς κρατήσαμε σημειώσεις, μου αποκρίθηκε ο Θεμέλκο. Μας συγκλόνισε αυτό που μας είπε για τις στρατιωτικές μας σχέσεις. Αν αφήσουν τη συνεργασία, χαθήκαμε! Πού μπορεί να πραγματοποιηθούν όλα εκείνα τα προγράμματα του στρατού δί-

χως τη βοήθεια τους! Γι' αυτό και τον ρωτήσαμε αν είχε τίποτε για το στρατό που δεν του άρεσε. Μας είπε ότι δεν είχε τίποτε.

— Είχε, πώς δεν είχε! συμπλήρωσε ο Μπαλούκου. Στους γιουγκοσλάβους αξιωματικούς δε φυλάγονται καλές θέσεις για το ποδοσφαιρικό στάδιο!

— Α, ναι, ξέχασα! είπε ο Σούλε. Κάποιος ασυνείδητος έδωσε στους φίλους αξιωματικούς απλά εισητήρια για ποδόσφαιρο. Μπορεί να έγινε και συνειδητά, ο εχθρός αυτά παραμονεύει.

— Και το ζήτημα των εισητήριων ο Κουπρεσάνιν σας το είπε;! τους ρώτησα.

— Βέβαια, και αγαναχτισμένος μάλιστα! διευκρίνισε ο Σούλε.

— Και πώς κατέληξε η συνάντηση;! τους ρώτησα συγκρατώντας με μεγάλη δυσκολία την οργή μου.

— Να έτσι! Τον παρακαλέσαμε να μην μας παρεξηγήσει, του είπαμε ότι θα διορθώσουμε τα λάθη και τρέξαμε σε σας. Είναι πολύ ανησυχαστικό!

— Ανησυχαστική και ακατανόητη είναι η δική σας στάση! τους είπα με αυστηρό ύφος. Απευθύνομε πρώτα σε σένα, Κρίστο, σαν μέλος του Πολιτικού Γραφείου, αλλά και σέ σένα, Μπεκίρ Μπαλούκου, σαν αρχηγός του Γενικού Επιτελείου του Στρατού. Μόλις είδατε να σας μιλάει για ζητήματα που δεν τον αφορούν δεν έπρεπε να τον ακούσετε καθόλου το γιουγκοσλάβο στρατηγό. Αλλά, ύστερα από το πρώτο λάθος, εσείς πέσατε στο δεύτερο: αντί να απορρίψετε με αγανάχτηση ης γελοίες «κατηγορίες» που εκτόξευσε, εσείς ης δεχτήκατε χωρίς να βαθύνετε καθόλου σ' αυτά που κάνατε.

Ο Σούλε και ο Μπαλούκου ορθάνοιγαν τα μάτια με απορούα γι' αυτά που ακούγανε, αλλά, σαν είδαν την οργή μου και την αποφασισηκότητα με την οποία τους μιλούσα, κατέβασαν το κεφάλι και σήκωναν τους ώμους σα να 'θελαν να πουν: «Άξια η πίστη σου που στις καταστάσεις αυτές τα βάζεις με τα αστροπελέκια των φίλων!».

Τώρα δεν ήταν δύσκολο να καταλάβεις πού σκόπευε αυτή η νέα κρούση των Γιουγκοσλάβων! Ήταν μάλιστα περισσότερο από κρούση, ήταν ένα σχέδιο φερμένο από το Βελιγράδι για να μας σφυγμομετρήσουν: «Ας κάνουμε στους Αλβανούς μια νέα κρούση για να ιδούμε πώς έχουν τα πράγματα», σκέφτονταν στο Βελιγράδι. «Αν μας απαντήσουν με πείσμα, τότε έχουν ενημερωθεί από το Στάλιν για ό,τι συμβαίνει. Αν όχι, τότε στα πλαίσια των νέων κατηγοριών ας βαθύνουμε παραπέρα την 8-η Ολομέλεια, ας αναγκαστούν, λοιπόν, να ριχτούν γρήγορα στην αγκαλιά μας». Δεν είναι τυχαίο που στην περίπτωση αυτή έβαλαν σε ενέργεια το στρατηγό και όχι το διπλωμάτη Ζλάτιτς.

Στάθμισα καλά την ποταπή προβοκάτσια που μας έκαναν και σκέφτηκα ότι στον Τίτο έπρεπε να δοθεί αμέσως η αρμόζουσα απάντηση.

Ζήτησα να συγκληθεί επειγόντως το Πολιηκό Γραφείο (είχαν επιστρέψει στο μεταξύ από «την υπηρεσία» και ο Κώτσι Τζότζε και ο Πάνη Κρίστο), και αρχίσαμε.

— Ζήτησα αυτή την έκτακτη συνεδρίαση του Πολιηκού Γραφείου, είπα στους συντρόφους, για να σας ενημερώσω για δύο σημαντικά προβλήματα των τελευταίων 4-5 ημερών.

Το πρώτο και κυριότερο πρόβλημα σχετίζεται με μια επιστολή της ΚΕ του ΚΚ της ΣΕ που στάλθηκε στη γιουγκοσλάβικη ηγεσία στα τέλη του Μάρτη. Για τη σημασία και τις εξαιρετικές αξίες αυτής της επιστολής δε θα μιλήσω, γιατί θα τα δείτε μόλις τη διαβάσουμε.

Για πρώτη φορά ύστερα από τόσα χρόνια με έριδες, λογομαχίες και συχνά με αδιανόητους καυγάδες, στο Πολιηκό μας Γραφείο έπεσε απόλυτη και βαθιά σιωπή. Ενώ διάβαζα, ακούγονταν ακόμα και η ανάσα των συντρόφων. Ήξερα ότι η εντύπωση

και οι αντιδράσεις που προκαλούσε κάθε παράγραφος και κάθε φράση της επιστολής, ήταν διαφορετικές στους διάφορους συντρόφους. Ο Υσνί και ο Γκόγκο άκουγαν όλο σοβαρότητα και έγνοια, αλλά έβλεπες και το χαμόγελο και τη λάμψη στο πρόσωπο και στα μάτια τους· ο Μπεντρί και ο Τουκ είχαν μείνει εμβρόντητοι μπροστά στο μυστήριο που άκουγαν. Ενώ οι Κώτσι Τζότζε, Πάντι Κρίστο, Κρίστο Θεμέλκο, Νέστι Κερέντζι και Τζότζι Μπλούσι είχαν κατεβάσει το κεφάλι βαριανασαίνοντας σαν να τους είχε περάσει το μολύβι διάπερα.

— Αυτό είναι το περιεχόμενο της επιστολής, είπα στους συντρόφους όταν τελείωσα. Τώρα μπαίνει το ερώτημα: Πώς θα ενεργήσουμε παραπέρα; Νομίζω είναι ακόμα νωρίς για συζήτηση. Ο καθένας μας πρέπει να καθήσει και να μελετήσει την επιστολή με το μολύβι στο χέρι, με σκοπό να καταλάβουμε καλά την ουσία της και, όταν συνεδριάσουμε, ο καθένας να μιλήσει ελεύθερα, όπως του λέει η πεποίθηση και η συνείδηση του. Εμείς, κατά τις αναλύσεις που έχουμε κάμει, υποφέραμε συχνά από ένα μεγάλο κακό. Υπήρχε η τάση του ενός ή του άλλου για να επιβάλλει στους άλλους απόψεις και θέσεις με τις οποίες δεν ήταν σύμφωνοι. Στην τάση αυτή πρέπει να βάλουμε τέρμα και είμαι της γνώμης να δώσουμε το παράδειγμα όταν θα αναλύσουμε αυτή την επιστολή. Δεύτερο, είμαι της γνώμης ότι την επιστολή της σοβιετικής ηγεσίας να την αναλύσουμε σε ευρύτερο πλαίσιο. Νομίζω ότι εμείς γνωρίζουμε καλύτερα από τα άλλα κομμουνιστικά κόμματα τους ηγέτες του ΚΚΓ, τη γραμμή και τις θέσεις τους, γιατί είχαμε σύνδεση από χρόνια, συμφωνίες και διαφωνίες μαζί τους. Γι' αυτό ό,τι θα πούμε, σαν απάντηση στην επιστολή του Μπολσεβίκικου Κόμματος, πρέπει να τα συνδέσουμε με την πείρα μας, με τις σχέσεις ανάμεσα σε μας και τη γιουγκοσλάβικη ηγεσία. Τρίτο, σας συνιστώ —είπα στους συντρόφους— ότι πρέπει, ιδιαίτερα τις στιγμές αυτές, να είμαστε εξαιρετικά προσεχτικοί, άγρυπνοι και μετρημένοι. Πρέπει να έχουμε καλά υπόψη μας το γεγονός ότι τα προβλήματα που έχουν προκύψει ανάμεσα στη σοβιετική και τη γιουγκοσλάβικη ηγεσία είναι ακόμα απόλυτα εσωτερικά τους και που τα συζητούν ιδιαιτέρως μεταξύ τους. Θα ήταν ασυγχώρητο λάθος, εάν κάποιος από μας, από τις ίδιες τις ιδιαίτερες σχέσεις που έχουν δημιουργηθεί με τη γιουγκοσλάβικη ηγεσία, βιαστεί να βγάλει έξω από το Πολιτικό μας Γραφείο τα προβλήματα που περιέχει αυτή η επιστολή. Μια τέτοια ενέργεια θα μας έφερε μεγάλη ζημιά εμάς, αλλά και θα όξυνε και θα περιέπλεκε παραπέρα και τις σχέσεις που έχουν δημιουργηθεί ανάμεσα στους σοβιετικούς και τους γιουγκοσλάβους συντρόφους. Ο Στάλιν, εφαρμόζοντας τους κανόνες των σχέσεων μεταξύ αδελφών κομμάτων, μας στέλνει την επιστολή για να μας ενημερώσει και μόνον τόσο. Θα ταχτούμε ή όχι αλληλέγγυοι με την επιστολή, αυτό ο Στάλιν ούτε μας το ζητάει, αλλά ούτε μας το αρνείται. Αυτό θα εξαρτηθεί από μας. Αλλά, όπως είπα, γι' αυτό δεν πρέπει να αποφανθούμε από σήμερα και βιαστικά. Όταν θα είμαστε έτοιμοι, θα συσκεφτούμε.

Αυτό ήταν το πρώτο πρόβλημα. Η επιστολή της σοβιετικής ηγεσίας από τη στιγμή αυτή είναι στη διάθεση του κάθε συντρόφου του Πολιτικού Γραφείου και μπορεί να 'ρθει να τη διαβάσει όσες φορές θέλει και όποτε θέλει.

Το δεύτερο πρόβλημα, συνέχισα, σχετίζεται μ' ένα σοβαρό επεισόδιο που προκάλεσε πριν δυο μέρες ο στρατηγός Κουπρεσάνιν.

Τους μίλησα λεπτομερειακά για όλες τις «κατηγορίες» του στρατηγού και τόνισα:

— Ο καθένας βλέπει ότι αυτά που λέει ο Κουπρεσάνιν είναι γελοία, ανυπόστατα, εντελώς άδικα. Για ποιό λόγο ο στρατηγός προέβηκε στην ενέργεια αυτή, αυτό είναι άλλο πρόβλημα. Υποπτεύομαι ότι αυτό ήταν μια προβοκάτσια.

— Σε ποιά κατεύθυνση; βιάστηκε να ρωτήσει ο Κώτσι Τζότζε.

— Κυρίως σε δύο κατευθύνσεις! του απάντησα αμέσως. Πρώτο, ίσως ο στρατηγός να μας κάνει τις «κατηγορίες» αυτές, που δεν πιστεύω να τις θεωρεί σοβαρές ούτε ο ίδιος, με σκοπό να μετρήσει το σφυγμό μας, να ιδεί είμαστε ή όχι σε γνώση της σοβιετο-γιουγκοσλάβικης διένεξης. Αυτό θα το διαπιστώσουν από τη στάση μας απέναντι στις τελευταίες κατηγορίες. Δεύτερο, οι «κατηγορίες» ίσως να εκτοξεύτηκαν με σκοπό να ενεργήσουμε όπως ενεργήσαμε με τις «κατηγορίες» του Ζλάτιτς το Νοέμβρη, να οργανώσουμε, δηλαδή, μια άλλη 8-η Ολομέλεια, να υποχρεωθούμε, λοιπόν, να παραδεχτούμε όλες εκείνες τις «προτάσεις» που μας υπέβαλαν τελευταία. Άλλη πιθανότητα δε βλέπω και γι' αυτό ακριβώς υποπτεύομαι ότι η στάση του γιουγκοσλάβου στρατηγού είναι προβοκάτσια.. Εάν εσύ, Κώτσι Τζότζε, βλέπεις κανέναν άλλο λόγο, μας τον λες για να μη λαθέψουμε...

Ο Κώτσι Τζότζε δεν έβγαλε πια μιλιά και, αφού περίμενα μια στιγμή, συνέχισα:

— Άσχετα απ' αυτό, δεν επιτρέπετε ούτε να πέσουμε θύμα της προβοκάτσιας, αλλά ούτε και να βιαστούμε και αποκαλύψουμε πράγματα που είναι άκρως εσωτερικά και υπό συζήτηση. Γι' αυτό σκέφτομαι να απευθυνθούμε αμέσως στο σύντροφο Τίτο με μια επιστολή, όπου να του εξηγήσουμε τι μας είπε ο Κουπρεσάνιν, να αποδείξουμε γιατί οι «κατηγορίες» του είναι αβάσιμες και να του ζητήσουμε να μας διευκρινίσει τι ήταν αυτό που ήθησε το στρατηγό στην ενέργεια αυτή.

— Δε θα ήταν καλύτερα να εξηγηθούμε μόνοι μας με τον Κουπρεσάνιν; ρώτησε τώρα ο Νέστι Κερέντζι, αναπληρωτής του Κώτσι στο Υπουργείο Εσωτερικών.

— Με κανέναν τρόπο! του απάντησα. Αυτός είναι καθαρά στρατιωτικός και δεν υπάρχει λόγος να συζητήσουμε μαζί του για ένα τέτοιο πρόβλημα. Σκέφτομαι μάλιστα στην επιστολή προς τον Τίτο αυτό το πράγμα να το τονίσουμε καλά.

Να του γράψουμε ότι δεν το βλέπουμε σωστό που τα προβλήματα αυτά, ακόμα και αν ευσταθούν, έρχεται και μας τα λέει ένας στρατηγός. Να πούμε στον Τίτο ότι εάν οι σύντροφοι του τα θεώρησαν αυτά σημαντικά, τότε μπορούσε να μας τα παρουσιάσει ο πρεσβευτής τους, Γιόσιπ Γκέργκια, ή ο «απεσταλμένος» τους, Ζλάτιτς, αλλά με κανέναν τρόπο ο στρατηγός.

Επίσης να γράψουμε στον Τίτο ότι θεωρούμε παράξενο που ο στρατηγός μας απειλεί με διακοπή της συνεργασίας στο στρατιωτικό τομέα, με τη μοναδική αιτία ότι σε ορισμένους γιουγκοσλάβους αξιωματικούς δε φυλάχτηκαν, λέει, καλά εισιτήρια για το στάδιο! Να του πούμε επίσης ότι δεν καταλαβαίνουμε γιατί γίνονται οι ενέργειες αυτές και, τέλος, να του επαναλάβουμε ότι είμαστε για φιλικές σχέσεις,, στο πνεύμα των διαταγμάτων των Μαρξ, Ένγκελς, Λένιν και Στάλιν. Αυτό, σύντροφοι, να το τονίσουμε, γιατί από καιρό τώρα έχει εισαχθεί ένα σλόγκαν ανεπίτρεπτο για μας. Αντί του πνεύματος του μαρξισμού μερικοί αναφέρουν το «πνεύμα της Οικονομικής Συνθήκης». Αυτό είναι παράλογο. Αυτή είναι η γνώμη μου. Ας συζητήσουμε και να αποφασίσουμε.

— Εγώ φοβάμαι! έριξε τον κύβο ο Κώτσι Τζότζε, αλλά με τρεμουλιαστή και σβησμένη φωνή. Ο σύντροφος Τίτο μπορεί να συνδέσει την απάντηση μας με την επιστολή του Στάλιν και θα υποψιαστεί ότι έχουμε ενημερωθεί.

— Ας είναι, πετάχτηκε ο Υσνί, ας υποψιαστεί! Δεν έχει λόγο να του κακοφανεί γι' αυτό. Αντίθετα, αυτό ας τον ωθήσει για να μας ενημέρωσει κι αυτός για τις γιουγκοσλάβικες απόψεις, όπως δίκαια κάνει ο Στάλιν για τος σοβιετικές απόψεις. Αφού μας θεωρεί αδελφό κόμμα, και μάλιστα το πιό κοντινό, γιατί τα κρατεί μυστικά από μας αυτά τα πράγματα;!

— Όχι, ο Τίτο μπορεί να σκεφτεί ότι εμείς αντιταχτήκαμε στον Κουπρεσάνιν για-

τί μας επηρέασε η επιστολή του Στάλιν, είπε ξανά αποτολμώντας ό Κώτσι Τζότζε.

— Εσύ δεν έχεις λόγο να σκέφτεσαι τόσο άσχημα για το σύντροφο Τίτο! αποκρίθηκα στον Τζότζε κεντρίζοντας τον στο «έδαφος» του. Ο Τίτο μπορεί να έχει πολλά κουσούρια και, κατά τη γνώμη μου, έχει άφθονα, μα για αδύνατο θυμητικό δεν μπορεί να τον κατηγορήσεις. Η εναντίωση αυτή δεν είναι η πρώτη που του κάνουμε. Χωρίς να μπούμε στα περασμένα χρόνια, μόνον κατά τους τελευταίους 3-4 μήνες εναντιωθήκαμε μερικές φορές. Αντικρούσαμε την απαίτηση του για τη μεραρχία, αντικρούσαμε τις προτάσεις για την ενιαία διοίκηση, αντικρούσαμε την απαίτηση για την ένωση της Αλβανίας με τη Γιουγκοσλαβία. Και τώρα λες ότι λυπάσαι που δεν δεχόμαστε τις κοτσάνες του στρατηγού Κουπρεσάνιν. Αμ τι, μήπως νομίζεις ότι με βάση τις κατηγορίες αυτές πρέπει να κάνουμε και μια άλλη 8-η Ολομέλεια;

— Όχι, με παρεξηγήσατε, ζάρωσε, μουγγάθηκε ο Κώτσι Τζότζε. Δε μου κακοφαίνεται να κάνουμε το γράμμα, αλλά έβαλα με το νου μου ότι μπορεί να υποψιαστεί πως επηρεαστήκαμε από τους Σοβιετικούς. Τώρα όμως πείστηκα. Είμαι σύμφωνος να το στείλουμε το γράμμα.

Του τρομερού Κώτσι, του έπεφταν τώρα όχι μόνον τα «σπαθιά» που του είχε δώσει η 8-η Ολομέλεια, αλλά και τα φτερά. Να πεις τρόμαξε, είναι λίγο. Ζούσε με την απαρχή της αγωνίας του μαύρου έργου όπου είχε μπει κάτω από τις πιέσεις και τις μανούβρες του Βελιγραδίου, αλλά και με τις φιλοδοξίες και τη νοσηρή συνείδηση του.

Θυμάμαι καλά, αυτό συνέβηκε στις 17 Απρίλη 1948. Τη θυμάμαι την ημερομηνία αυτή, γιατί μόνο μια μέρα αργότερα, στις 18 του Απρίλη 1948, τουλάχιστον ως προς τις σχέσεις με το Κόμμα και τη χώρα μας, το παιγνίδι των Γιουγκοσλάβων φάνηκε καθαρά ότι πήρε τέλος. Ότι μια μέρα το τέλος αυτό θα έρχονταν, το είχα πεντακάθαρο, αλλά οτι θα 'ρχονταν τόσο γρήγορα και σε τόσο απροσδόκητες, γελοίες, μπορώ να πω, περιστάσεις, δεν το φανταζόμουν. Να πώς συνέβηκε:

Εκείνη την περίοδο είχαν έρθει στη χώρα μας δυο ή τρεις σοβιετικοί κινηματογραφιστές για να γυρίσουν μια επίκαιρη ταινία για την Αλβανία. Είχαν τελειώσει τη δουλειά με το γύρισμα και, πριν φύγουν για τη Μόσχα, μου έστειλαν μέσω του σοβιετικού πρεσβευτή, ότι θα ήταν ευτυχείς αν θα ευκαιρούσα να παρακολουθήσω την ταινία που είχαν γυρίσει. Δέχτηκα ευχαρίστως. Στις 18 του Απρίλη το βράδυ κάλεσα τους κινηματογραφιστές στο Μέγαρο των Ταξιαρχιών, κάλεσα μαζί μ' αυτούς και τον πρεσβευτή Τσουβάχιν και άλλους αξιωματούχους της σοβιεηκής πρεσβείας, κάλεσα συντροφικά και τον γιουγκοσλάβο πρεσβευτή και το Σάβο Ζλάητς, το βούλγαρο πρεσβευτή και άλλους που δεν τους θυμάμαι. Από τους δικούς μας συντρόφους ήταν ο Υσνί Κάπο, ο Κώτσι Τζότζε, ο Μπεντρί Σπαχίου και ο Τουκ Γιακόβα.

Όλο αυτό ήταν μια συντροφική βραδιά χωρίς πρωτόκολλο. Εννοείται ότι τη μεγαλύτερη τιμή την κάναμε σ' αυτούς που έδωσαν την ευκαιρία να μαζευτούμε, στους φίλους κινηματογραφιστές. Κι αυτοί, καταχαρούμενοι, που συναντηθήκαμε, αφού τσούγκρισαν τα ποτήρια, σηκώθηκαν να ετοιμάσουν τα μηχανήματα για την προβολή της ταινίας. Μέχρι εδώ όλα πήγαιναν καλά και ωραία, συζητούσαμε και χαριτολογούσαμε μεταξύ μας.

Στο μεταξύ βλέπω το Ζλάτιτς να σηκώνεται συννεφιασμένος, σαν να του είχε φάει ο γάιδαρος το ψωμί, ήρθε μια γύρω από το τραπέζι που κάθονταν ο Κώτσι Τζότζε, πλησίασε τον Υσνί, έκανε να του πει κάτι, αλλά, όπως φαίνεται άλλαξε γνώμη, έκανε νεύμα στο Γκέργκια και οι δυο μαζί ήρθαν σε μένα.

— Θα καθίσετε εδώ; τους είπα ανύποπτα και τους έκανα τόπο. Καθίστε!

— Όχι, θα φύγουμε! είπε ο Σάβο Ζλάτιτς. Απόρεσα σαν τον είδα να κοκκινίζει

και να σφίγγει τα σαγόνια.

— Γιατί; τον ρώτησα. Έχετε κανένα πρόβλημα;! Μήπως δεν νιώθετε καλά;

— Αύριο το απόγευμα, το πολύ μεθαύριο φεύγω για το Βελιγράδι, μου είπε ρητά ο Ζλάντιτς. Πριν φύγω όμως πρέπει να με συναντήσετε με δυο συντρόφους της Κεντρικής σας Επιτροπής για να σας διαβιβάσω τις παρατηρήσεις μας.

Με την ένταση και την οργή πόυ μιλούσε, ήταν μάταιο να ζητήσω να μου εξηγήσει τι ήταν αυτό το μπουρίνι που τον έπιασε.

— Με ποιους θα επιθυμούσατε να συναντηθείτε; τον ρώτησα.

— Δεν υπάρχουν πια περιθώρια για καμμιά προτίμηση! απάντησε άγρια και κυνικά. Όποιος να 'ναι.

— Τότε ορίζουμε τον σύντροφο Τζότζε, του είπα και, αφήνοντας τοννα φρουμάξει λίγο, πρόσθεσα: — και... το σύντροφο Υσνί Κάπο!

Οι Γιουγκοσλάβοι έφυγαν. Η απορία για το τι συνέβηκε μ' αυτούς ήταν μεγάλη, αλλά εν πάσει περιπτώσει, έκαμα τον αδιάφορο. Είχαμε μαζευτεί για άλλο πράγμα και δεν έπρεπε να προκαλέσω στους φυλοξενούμενους καμιά ανησυχία ή υποψία. Ύστερα απ' αυτό, ο μόνος που δεν άνοιξε το στόμα και δε σήκωσε κεφάλι ήταν ο Κώτσι Τζότζε. Είχε καταμαυρίσει περισσότερο από το σκότος που έπεσε όταν άρχισε η προβολή της ταινίας.

Την άλλη μέρα ο Υσνί και ο Κώτσι Τζότζε συνάντησαν τον Ζλάντιτς και τα όσα μου διαβίβασαν ήταν πράγματι επαίσχυντα.

Σύμφωνα με το Ζλάτιτς και το Γκέργκια η συντροφική βραδιά που περιέγραψα παραπάνω, δεν ήταν, λέει, τέτοια βραδιά, αλλά μια «αντιγιουγκοσλάβικη επίδειξη» (;!), μια «προσβολή» που είχα κάνει τάχα στο Ζλάτιτς, στο γιουγκοσλάβικο στρατό και σε όλη τη Γιουγκοσλαβία!

— Γιατί; τον ρώτησε τότε με απορία ο Υσνί.

— Γιατί ο Ενβέρ Χότζια είχε καλέσει περισσότερους Σοβιετικούς παρά Γιουγκοσλάβους, τη στιγμή που στην Αλβανία υπάρχουν περισσότεροι Γιουγκοσλάβοι παρά Σοβιετικοί! Γιατί δεν είχατε προσκάλεσει το στρατηγό Κουπρεσάνιν, δεν είχατε καλέσει ούτε τους γιουγκοσλάβους ειδικους...

Είχε κοπάνισει και άλλες αρλούμπες που δεν αξίζει να τις αναφέρω και καταλήγοντας τους είπε:

— Με σας δεν μπορεί να γίνει πια συνεργασία. Ύστερα από την προσβολή αυτή ο στρατηγός Κουπρεσάνιν και όλοι οι γιουγκοσλάβοι στρατιωτικοί δεν έχουν πια θέση στην Αλβανία· τις Οικονομικές συμφωνίες θα τις αναθεωρήσουμε, όλα θα τα αναθεωρήσουμε. Φεύγουμε γιατί η φιλία σας για τη Γιουγκοσλαβία είναι χωρίς βάση, οι σχέσεις μας είναι χειρότερες απ' ό,τι τον Ιούνη του 1947 (όταν μας έκαναν την πρώτη κατηγορία), χειρότερες μάλιστα απ' ό,τι το Νοέμβρη (όταν μας έκαναν τη δεύτερη κατηγορία)· ότι ο Ενβέρ Χότζια έτσι συμπεριφέρονταν πάντα μαζί μας και...

Τα γεγονότα πήραν από μόνα τους μια νέα κατεύθυνση, ή ακριβέστερα, ξετυλίχτηκαν με νέο, γρήγορο ρυθμό.

Μ' αυτό το ξαφνικό φευγιό και για εντελώς ασήμαντες αιτίες των γιουγκοσλάβων «απεσταλμένων» και της ακολουθίας τους των συμβούλων και αδικών, η γιουγκοσλάβικη ηγεσία επισφράγισε οριστικά μια αναμφιστήτητη αλήθεια: τους εχθρικούς και συνωμοτικούς σκοπούς και επιδιώξεις της απέναντι στην Αλβανία. Δεν μπορεί να εξηγηθεί διαφορετικά αυτή η ξαφνική και επαίσχυντη αναχώρηση. Εμείς σε όλη αυτή την περίοδο δεν είχαμε δώσει λαβή για κάποιο επεισόδιο ή παρεξήγηση στις σχέσεις μας μαζί τους. Φανήκαμε πολύ άψογοι, ανεχόμασταν μάλιστα και επιτρέπαμε θέσεις

και ενέργειες τους που σε άλλες καταστάσεις έπρεπε να τους σιχτιρίσουμε με οργή και περιφρόνηση. Ωστόσο αυτοί δεν είχαν ακούσει ούτε μια λέξη για το πώς θα αντιδράσουμε σχετικά με την επιστολή του Μπολσεβίκικου Κόμματος και με τη σοβιετο-γιουγκοσλάβικη διένεξη στη γενικότητα. Όχι άσκοπα μια μέρα πριν, στη συνεδρίαση του Πολιτικού Γραφείου, εγώ δεν εξέφρασα τη γνώμη μου για την επιστολή του Στάλιν και όχι τυχαία ζήτησα από τους συντρόφους να μην αποφανθούν αυτοστιγμής. Αυτό το έκανα για να ετοιμαστούν ήρεμα και ελεύθερα οι σύντροφοι, αλλά και με την βεβαιότητα ότι ο Τζότζε και η φατρία του θα διαβίβαζαν αμέσως τις σκέψεις μας στους πάτρωνες τους. Έτσι το όπλο αυτό δεν τους το δώσαμε. Τότε γιατί έφυγαν; Γιατί σίγουρα ενημερώθηκαν από τον Κώτσι Τζότζε μόνο για ένα γεγονός: ότι στα χέρια μας είχε φτάσει η επιστολή του Στάλιν. Για τους Γιουγκοσλάβους αυτό σήμαινε ότι η συνωμοσία τους για την προσάρτηση της Αλβανίας απέτυχε. Αυτοί δε μπόρεσαν να μας λυγίσουν όταν δεν ξέραμε τίποτε για τη διένεξη που είχαν με το Κομμουνιστικό Κόμμα της Σοβιετικής Ένωσης και όχι να μας λυγίσουν τώρα, που βλέπαμε ότι στις προσπάθειες μας δεν ήμασταν μόνοι. Πείστηκαν, δηλαδή, ότι δεν μπορούσαν να κερδίσουν τίποτε, βρήκαν μια πρόφαση και έφυγαν. Πάνω στη λύσσα τους, πικραμένοι που δεν μπόρεσαν να κάνουν τη Γιουγκοσλαβία με επτά δημοκρατίες, δεν σκοτίστηκαν πια ούτε για τους πράχτορές τους. Όπως μου είπε ο Ζλάτιτς την τελευταία στιγμή, τώρα δεν είχαν πια «προτίμησεις». Για τους συνωμότες του Βελιγραδίου, όπως και για τους συνωμότες όλων των καιρών και χωρών, αυτό ήταν κανονικότατο. Τον Κώτσι Τζότζε με τους άλλους δεν τους ήθελαν για τα μαύρα μάτια. Τους ήθελαν για να τους υπηρετούν στην πραγματοποίηση και την υποστήριξη «από μέσα» της συνωμοσίας. Αφού απέτυχε ο σκοπός, στο διάβολο να πάνε και τα μέσα, τα όργανα τους! Ας έκαναν όπως ήθελαν, ή όπως μπορούσαν! Αν τα κατάφερναν με ελιγμούς να γλυτώσουν από τη δικαιοσύνη μας, τότε οι πάτρωνες στην κατάλληλη στιγμή θα τους έριχναν ξανά σε δράση. Αν δε γλύτωναν, τότε η σέρβικη εκκλησία θα τους άναβε κερί, ενώ για την τιτοϊκή προπαγάνδα, τώρα που η συνωμοσία απότυχε, θα ήταν πιο συμφέρουσα η βαριά τιμωρία των πραχτόρων. Θα μας κατηγορούσαν σαν «καταπατητές της δημοκρατίας» κλπ, κλπ.

Για να ήμασταν δίκαιοι και άψογοι μέχρι τέλους, αμέσως ύστερα από την παραφροσύνη που έκαναν ο Κουπρεσάνιν και ο Ζλάτιτς, στείλαμε στον Τίτο και μιά άλλη επιστολή όπου εκφράζαμε την απορία και την αγανάχτηση μας για το φυγιό τους χωρίς καμιά αιτία από μέρους μας. Ο Τίτο μας απάντησε μέσα σε δυο μέρες υπερασπίζοντας φυσικά, με δυο αοριστολογίες την ενέργεια των απεσταλμένων του και κατηγορώντας αμέσως εμάς σαν υπαίτιους της όξυνσης των σχέσεων. Και γιατί; Τρεις ήταν οι αιτίες σύμφωνα με τον Τίτο:

Πρώτο, «από σας (τους Αλβανούς) λείπει η απαιτούμενη εμπιστοσύνη στις απόψεις μας για την Αλβανία».[1]

Δεύτερο, «εμείς (οι Γιουγκοσλάβοι) δεν είναι δυνατό να δεχτούμε να κάνουμε σε όφελος της Αλβανίας όχι λίγες θυσίες και σε βάρος του λαού μας και, παρ' όλα αυτά, να μη βλέπουμε βελτίωση των σχέσεων μας».

Τι εννοούσε ο Τίτο μ' αυτή τη «βελτίωση σχέσεων», το εξέφραζε ανοιχτά στην τρίτη «αιτία»:

«Εάν επιθυμούμε πράγματι μια προσέγγιση, τότε να ενανεξετάσουμε πάλι τη

1. Οι περικοπές σε εισαγωγικά είναι παρμένες από την επιστολή του Γ. Μπ. Τίτο προς την ΚΕ του ΚΚΑ 22 Απρίλη 1948. Κ.Α.Κ.

συνεργασία μας... και να την αυξήσουμε σε μια βάση που να ανταποκρίνεται στο δοσμένο στάδιο και στις διεθνείς περιστάσεις», συμπέραινε ο στρατάρχης.

Τι ήταν αυτό το «δοσμένο στάδιο» και οι «διεθνείς περιστάσεις» που ανέφερε πνιχτά ο Τίτο, μας τα είχαν πει προηγούμενα οι απεσταλμένοι του απερίφραστα: «Το στάδιο της ομοσπονδιακής ένωσης» για να βγει, στις «οξυμένες διεθνείς περιστάσεις», σαν μια «μικρή δύναμη». Ύστερα απ' αυτό δεν παρέλειπε να μας επαναλάβει την απειλή ότι θα κόψουν τη βοήθεια, θα αναθεωρήσουν όλες τις σχέσεις μαζί μας και μας «ορμήνευε» να βρούμε τους υπαίτιους σε «μια μερίδα της ηγεσίας σας» που δεν ήταν, λέει, σύμφωνη με τις υπαγορεύσεις των Γιουγκοσλάβων!

Πολύ μπαγιάτικες οι «συμβουλές» αυτές του στρατάρχη! Τις γνωρίζαμε από καιρό, είχαμε πάθει ζημιές από αυτές, αλλά τώρα, δεν είχαν πια πέραση. Αναλύσαμε την επιστολή του και του δώσαμε την πρέπουσα απάντηση. Ευθύς εξαρχής του είπαμε ανοιχτά ότι η ηγεσία του ΚΚΓ πρέπει να αναζητήσει και να βρει τα αίτια, κατά πρώτο λόγο, στον εαυτό της, στα λάθη και στις ανεπίτρεπτες θέσεις απέναντι μας, επί ολόκληρα χρόνια. Στην επιστολή του τονίσαμε επίσης ότι είναι ο καιρός που και το Κόμμα μας θα εξετάσει τα πράγματα σε βάθος, με κριτική και αυτοκριτική για να βρει τις πραγματικές αιτίες της επιδείνωσης των σχέσεων.

Αφού υπογραμμίζαμε ότι εμείς είχαμε δουλέψει ειλικρινά ακόμα από τα χρόνια του αγώνα και μετέπειτα για το δυνάμωμα της φιλίας, τονίζαμε ποιό ήταν το κυριότερο λάθος μας: «Το Κόμμα μας και η Κεντρική του Επιτροπή, από τη μεγάλη καλοπιστία και εμπιστοσύνη που είχε στο ΚΚΓ, όχι μόνο μια φορά δέχτηκε σκληρές κριτικές που έγιναν προφορικά από μέρους της ΚΕ του ΚΚΓ, ενάντια στο Κόμμα μας, ενάντια στην ηγεσία του και τους ανθρώπους του Κόμματος μας. Τις κριτικές αυτές —του γράφαμε— τις δεχόμασταν συχνά και κατά τρόπο αναντίρρητο, πράγμα που δεν είναι αντικειμενικό, απεναντίας είναι έξω από τις μαρξιστικές-λενινιστικές αρχές και το μαρξισμό-λενινισμό. Παραδεχόμαστε ότι δεν ενεργήσαμε σωστά στην κατεύθυνση αυτή...».[1]

Σε συνέχεια, απορρίψαμε με αποδειχτικά την μια μετά την άλλη όλες τις κατηγορίες που μας έκανε ο Τίτο, εξηγούσαμε για ποιό λόγο θεωρούσαμε άδικες και πικρές τις θέσεις τους και... τους αφήσαμε τη μπάλα να την παίξουν όπως το θεωρήσουν βολικότερο.

Η απάντηση μας ήρθε πολύ γρήγορα, μόνο που τη φορά αυτή, επειδή ο Τίτο δε «βρίσκονταν» στο Βελιγράδι, υπόγραφε ο Τζίλας.

Σε τρεις σειρές μας έλεγε ότι η επιστολή μας δεν αποτελεί βάση για συζήτηση και μετά σήκωνε απειλητικά τον δείχτη.

«Ωστόσο, για να διακανονιστούν το γρηγορότερο οι σχέσεις μας», μας έγραφε, «σας προτείνουμε να στείλετε αντιπροσωπεία, η οποία θα εξετάσει μαζί μας όλα τα ζητήματα και να υπογράψει πρωτόκολλα για τις οικονομικές μας σχέσει με βάση τις προηγούμενες προτάσεις μας!».[2]

O tempora, o mores!

Πώς εξηγείται αυτή η συνήθεια των ρεβιζιονιστών;! Όλοι αντιγράφουν ο ένας τον άλλο, ή μήπως η κακία τους κάνει να βρίσκουν τους ίδιους δρόμους; Ποιος μπορεί να ξεχάσει το 1960 και τις αρχές του 1961 στις συγκρούσεις με το Χρουστσιόφ και

1. Από την επιστολή του Πολιτικού Γραφείου της ΚΕ του ΚΚΑ προς το Γ.Μπ. Τίτο, 23 Μάη 1948. Κ.Α.Κ.

2. Από την επιστολή της ΚΕ του ΚΚΓ προς την ΚΕ του ΚΚΑ, 27 Μάη 1948, Κ.Α.Κ.

συντροφιά; Ποιος μπορεί να ξεχάσει τις επίμονες απαιτήσεις τους, ύστερα από τη μεγάλη ρήξη του Νοέμβρη 1960, για να στείλουμε οπωσδήποτε μια αντιπροσωπεία[1] στη Μόσχα για να «υπογράψουμε τις συμφωνίες»;!

- Τό ίδιο πράγμα και με τους Γιουγκοσλάβους! Μόνο που όχι το 1960, αλλά το 1948. Και στις δυο περιπτώσεις ο σκοπός των ρεβιζιονιστών ήταν ο ίδιος: Επείγουσα πρόσκληση στην- «Κανόσσα» -για να μας υποτάξουν! Αλλά και ή δίκη μας στάση και στις δυο περιπτώσεις ήταν όμοια. Τους είπαμε: ως εδώ και μη παρέκει.

Εδώ όμως έχουμε το λόγο για τη σύγκρουση μας με το πρώτο ρεύμα του σύγχρονου ρεβιζιονισμού στην εξουσία, με το γιουγκοσλάβικο ρεβιζιονισμό. Να, έτσι έκλεινε το καθετί μ' αυτούς την άνοιξη του 1948.

1. Ενβέρ Χότζια. «Οι χρουστσιοφικοί (Απομνημονεύματα)», δεύτερη έκδοση, σελ. 442-443. Τίρανα, 1982.

IX

ΟΡΙΣΤΙΚΗ ΡΗΞΗ ΜΕ ΤΟΝ ΤΙΤΟ ΚΑΙ ΤΟΥΣ ΤΙΤΟΪΚΟΥΣ

Δημόσια καταγγελία του τιτοϊσμού * Για τις σχέσεις του ΚΚΑ με το ΚΚ της ΣΕ και των άλλων χωρών μέχρι το 1948 * Ταξίδι ινκόγνιτο στη Ρουμανία σχετικά με την προδοσία του Τίτο. Συνάντηση με τον Αντρέι Βισίνσκι. Σύσκεψη με τον Βισίνσκι και τον Ντεζ. Αδιάσειστα επιχειρήματα του ΚΚΑ για την προδοτική δράση του Τίτο. Βισίνσκι: «Το Μπολσεβίκικο Κόμμα εγκρίνει τις ενέργειες και τη σωστή πάλη του ΚΚΑ για την υπεράσπιση του μαρξισμού λενινισμού». Επίσκεψη στο Βουκουρέστι. Επιστροφή στην πατρίδα * Απεγνωσμένες προσπάθειες του Κώτσι Τζότζε και συντροφία για να αποφύγουν το ξεσκέπασμα και τη λογοδοσία * Βαθιές αναλύσεις στο Πολιτικό Γραφείο. Αποκαλυπτικά στοιχεία του Κρίστο Θεμέλκο και του Πάντι Κρίστο * Η 10 η και η 11-η Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΑ. «Η γραμμή του ΚΚΑ ήταν ορθή. Αυτή υπέστηκε επίθεση, αλλά δε λύγισε, απειλήθηκε, αλλά δε θίχτηκε» * Το Ι-ο ιστορικό Συνέδριο του ΚΚΑ. Ο Κώτσι Τζότζε και ο Πάντι Κρίστο στο εδώλιο των κατηγορουμένων * Το τέλος των σχέσεων μας με τον Τίτο και τους τιτοϊκούς.

Η οικτρή και απρόοπτη απομάκρυνση από την Αλβανία των απεσταλμένων του Τίτο και της ακολουθίας τους την άνοιξη του 1948, έκαμε να πάνε καλύτερα και γρήγορα μπροστά οι δουλειές μας. Αυτό καθρεφτίστηκε τόσο στην τύχη των παραπέρα σχέσεων μεταξύ του Κόμματος μας και του γιουγκοσλάβικου κόμματος, όσο και στις σχέσεις μέσα στην ηγεσία και σ' όλο το Κόμμα μας. Η αποτυχία των συνωμοτών του Βελιγραδίου ήταν ταυτόχρονα και πλήρη αποτυχία και για τους πράχτορές τους που από χρόνια είχαν ενεργήσει πότε ανοιχτά και πότε κρυφά μέσα στο Κόμμα μας. Είχε έρθει ο καιρός να εξοφληθούν οριστικά οι λογαριασμοί και με τις δυο μεριές.

Δημόσια καταγγελία του τιτοϊσμού.

Οι πιέσεις που μας έκαμαν ο Τίτο και συντροφία τον Απρίλη και το Μάη του 1948 «για την αναθεώρηση των θέσεων» μας, η απαίτηση για αποστολή αντιπροσωπείας ανώτερου επιπέδου στο Βελιγράδι για τη «διευθέτηση των διαφορών» κλπ, έμοιαζαν περισσότερο με τα τελευταία σπαρταρίσματα που πάντα χαρακτηρίζουν όσους πνίγονται ή βρίσκονται σε απόγνωση. Οι τιτοϊκοί ηγέτες έβλεπαν τώρα καθαρά ότι η υπόθεση τους στην Αλβανία πήρε τέλος.

Περίεργο είναι να προσέξεις ένα μόνιμο γνώρισμα των τιτοϊκών: Ενώ σε «ομαλές», «ήρεμες» περιόδους είναι πανούργοι, μανουβρατζήδες και τέλειοι μάστοροι των

χίλιων δυο προσωπείων, κατεργαριών και συνωμοσιών, εντελώς αντίθετα συμβαίνει όταν αποκαλύπτεται το παιγνίδι τους. Χάνουν εντελώς το μπούσουλα. Σε τέτοιες περιπτώσεις καταλαμβάνονται από ακατάσχετη σύγχυση και αμηχανία, η σωβινιστική και μεγαλομανής λύσσα τους κάνει να χάσουν κάθε λογική, γίνονται ολωσδιόλου βάναυσοι και επιτρέπουν στον εαυτό τους ενέργειες και θέσεις που τους ρεζυλεύουν και βγάζουν; περισσότερο τις βρωμιές τους στη φόρα. Έτσι συνέβηκε μ' αυτούς το 1948, έτσι συνέβηκε και το 1981 και το 1982.

Όταν είδαν ότι «έχασαν» την Αλβανία, ανακάλεσαν στο Βελιγράδι, από ης αρχές ακόμα του Ιούνη, χωρίς κανένα λόγο και αιτία, και τον πρεσβευτή τους, αλβανόφωνα τιτοϊκό, Γιόσιπ Γκέργκια.

Ωστόσο μας έστειλαν μια επίσημη πρόσκληση για το 5-ο Συνέδριο του κόμματος τους, αν και, πριν ακόμα τη στείλουν, ήξεραν καλά το κατηγορηματικό μας «Όχι».

Όπως φαίνεται ο Τίτο ήθελε να ακούσουμε στο Βελιγράδι με τα ίδια μας τ' αυτιά και από το στόμα του, το στόμα του Τέμπο και άλλων, κατηγορίες και υπαινιγμούς που θα εξαπέλυαν δημόσια ενάντια στο Κόμμα μας. Αλλά η σιχαμερή βόχα των συκοφαντιών τους ήρθε ως εμάς. Ο Τίτο παρουσίασε στο συνέδριο τον παράλογο ισχυρισμό «για το ρόλο του Μιλαντίν Πόποβιτς και του Ντουσάν Μουγκόσα στην ίδρυση του ΚΚΑ», ενώ ο Τέμπο, για ν' απόσπασει γαλόνια και τη συμπάθεια του κοινού απέδωσε στον εαυτό του ης αξίες της «διόρθωσης» και του «προσανατολισμού» του Κόμματος και του αγώνα μας στα χρόνια 1943-1944!

Για μας ήταν ξεκάθαρο γιατί γίνονταν αυτά.

Ο Τίτο έκανε ένα διάβημα για «να πρόλαβει το κακό». Ήξερε ότι αργά ή γρήγορα θα υψώναμε τη φωνή μας και θα αποκαλύπταμε δημόσια όλα τα κακά που είχε προσπαθήσει να επιρρίψει (και είχε επιρρίψει) στο Κόμμα και τη χώρα μας. Τα αποδειχηκά και τα επιχειρήματα μας θα τον έκαναν κουρέλι. Στην περίπτωση αυτή, ο Τίτο έριχνε πρώτος μια πετριά, για να βρει πρόφαση για «αυτοϋπεράσπιση»: Οι Αλβανοί μας χτυπούν γιατί είπαμε κάτι γι' αυτούς στο συνέδριο!

Αλλά και οι «νέες» αυτές μανούβρες δε θα μας έκαναν ούτε να διστάσουμε, ούτε να υποκύψουμε. Απεναντίας, ακόμα πιο σκληρά και από θέσεις αρχών θα υψώναμε το ανάστημα ενάντια στις κατάφτυστες ενέργειες του. Είχαμε εμείς τώρα τη σειρά να πούμε το λόγο μας. Είχε έρθει ο καιρός της δημόσιας καταγγελίας του Τίτο και του τιτοϊσμού.

Στο μεταξύ μας είχαν έρθει και η δεύτερη και η τρίτη επιστολή που η ΚΕ του ΚΚ της ΣΕ είχε στείλει στη γιουγκοσλάβικη ηγεσία (η μια με ημερομηνία 4 Μάη και η άλλη 28 Μάη), καθώς και η Απόφαση του Γραφείου Πληροφοριών του Ιούν. 1948, όπου, ύστερα από ορθές, μαρξισηκές-λενινισηκές αναλύσεις, καταγγέλονταν δημόσια η αντιμαρξιστική παρέκκλιση της ρεβιζιονισπκής ηγεσίας του Βελιγραδίου. Η ηγεσία και όλο το Κόμμα μας, καθώς και όλος ο αλβανικός λαός τάχθηκαν αμέσως ομόφωνα αλληλέγγυοι με τα σημαντικά αυτά ντοκουμέντα και, στην κατάλληλη στιγμή, εκφράσαμε ανοιχτά και δημόσια ης θέσεις και ης αποφάσεις μας ενάντια στους προδότες του Βελιγραδίου. Ιδιαίτερα η 9-η Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΑ, που έγινε από τις 27 ως τις 30 Ιούνη 1948, στάθηκε στην ανάλυση των επιστολών του Μπολσεβίκικου Κόμματος και της Απόφασης της Κομινφόρμ και, σε πλήρη ενότητα, όλοι οι σύντροφοι εξέφρασαν την αλληλεγγύη τους με την καταγγελία και την καταδίκη της ΚΕ του ΚΚΓ για διαστρέβλωση του μαρξισμού-λενινισμού, για ολίσθηση στον τροτσκισμό, τον εθνικο-σωβινισμό κλπ. Εκείνες ης μέρες κιόλας αποφασίσαμε να καταγγείλουμε και να απορρίψουμε όλες τις υποδουλωτικές συμφωνίες που είχαμε συνάψει με τη

Γιουγκοσλαβία και, προπαντός, όλες τις συμφωνίες σχετικά με την κακόφημη Οικονομική Συνθήκη. Η Λαϊκή μας Βουλή που πήρε τις αποφάσεις αυτές, άφησε σε ισχύ μόνον το Σύμφωνο φιλίας και αμοιβαίας βοήθειας που υπογράφηκε τον Ιούλη του 1946. Η δημόσια ανακοίνωση μας σχετικά με τις βαρυσήμαντες αυτές αποφάσεις, έγινε δεχτή με ενθουσιασμό και χαρά απ' όλο το λαό μας. Ιδιαίτερα η Ανακοίνωση της ΚΕ του ΚΚΑ για την ομόφωνη αλληλεγγύη με τις επιστολές του Μπολσεβίκικου Κόμματος και με την Απόφαση της Κομινφόρμ και που δημοσιεύτηκε την 1-η Ιούλη 1948, προκάλεσε ενθουσιασμό και βαθιά εντύπωση μέσα και έξω από την Αλβανία.

Το πώς έγιναν δεχτά και αναλύθηκαν στο Κόμμα μας τα ντοκουμέντα αυτά, θα μιλήσω λίγο πιό πλατιά παρακάτω, αλλά εδώ θέλω να τονίσω κάτι άλλο.

Για την άμεση αλληλεγγύη μας με τις επιστολές του Μπολσεβίκικου Κόμματος και με την Απόφαση της Κομινφόρμ, ο Τίτο και συντροφία μας κατηγόρησαν ότι «πέσαμε κάτω από την επιρροή των Σοβιετικών», ενώ άλλοι, και μεταξύ αυτών και μερικοί σύντροφοι των τότε κομμουνιστικών κομμάτων, εξέφρασαν μαζί με τη μεγάλη χαρά και... μια μεγάλη έκπληξη! Με τις δυο αυτές μορφές αντίδρασης απέναντι στη νόμιμη και φυσική στάση μας, εμείς δεν μπορούσαμε να ήμασταν σύμφωνοι, γιατί και οι δυο αυτές μορφές δεν εξέφραζαν την αλήθεια, απεναντίας, ήταν υποτιμητικές και προσβλητικές εκτιμήσεις απέναντι στο Κόμμα μας. Γιατί;

Όσον αφορά την κατηγορία του Τίτο για «πέσιμο κάτω από την επιρροή των Σοβιετικών», αυτό για μας, τους αλβανούς κομμουνιστές, ήταν εντελώς παράλογο και γελοίο. Μάλιστα στην περίπτωση μας, όχι μόνο δεν μπορούσε να γίνει λόγος για καμιά επέμβαση από μέρους του ΚΚ της ΣΕ, αλλά για αδιαφορία απέναντι μας.

Άψογη, λελογισμένη, πολύ προσεχτική, μάλιστα προσεχτική μέχρι κάποια «παραμέληση», τέτοια ήταν σ' εκείνα τα χρόνια η στάση του ΚΚ της ΣΕ απέναντι στο Κόμμα μας. Με εξαίρεση τις αξέχαστες μέρες που πήγαμε στη Μόσχα το καλοκαίρι του 1947 και συναντηθήκαμε με το μεγάλο Στάλιν, με εξαίρεση τη θερμή, αδελφική και διεθνιστική υποδοχή που μας επιφύλαξε και τα φρόνιμα λόγια και συμβουλές που μας έδωσε, πρέπει να πούμε ότι στις άλλες περιπτώσεις, μέχρι την άνοιξη του 1948, δεν αισθανθήκαμε όσο έπρεπε και όπως περιμέναμε το λόγο και το χέρι του ΚΚ της ΣΕ απέναντι στο Κόμμα μας και τα προβλήματα μας. Εδώ έχω το λόγο για την άμεση βοήθεια στα βασικά ζητήματα της ζωής και της κεντρικής γραμμής του Κόμματος, ιδιαίτερα για τις αμοιβαίες σχέσεις με το ΚΚ της Γιουγκοσλαβίας.

Κάνοντας μια λεπτομερή ανάλυση στο φως όλων των σημαντικών γεγονότων που διαδραματίστηκαν σ' αυτές τις δεκαετίες, μπορούμε να πούμε ότι οι Σοβιετικοί, αρχίζοντας από το τέλος του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου, δεν έδειξαν ιδιαίτερο ενδιαφέρο για την Αλβανία, δεν ήξεραν πολλά πράγματα ούτε για την μακραίωνη ιστορία του λαού μας, ούτε για τον Εθνικοαπελευθερωτικό μας Αγώνα. Κι αν από το τέλος του Εθνικοαπελευθερωτικού Αγώνα του λαού μας ήρθε σε μας μία σοβιετική αποστολή μ' επικεφαλής τον ταγματάρχη Ιβάνωφ, που, όπως προανέφερα, δεν ήταν σε θέση να ιδεί και να αντιληφτεί το μεγαλείο και το βάθος του αγώνα του λαού και του Κόμματος μας. Αυτός δεν έκαμε τίποτε άλλο παρά διαβίβαζε τους ψίθυρους που συγκέντρωνε δώθε κείθε και, τελικά, τον καιρό των παρασκηνίων του Μπεράτι, έγινε σύμμαχος και καλός συνεργάτης του Βελιμίρ Στόινιτς.

Το γεγονός αυτό δε δείχνει απλώς μονάχα την έλλειψη ικανότητας του σοβιετικού αυτού ταγματάρχη, που είχε έρθει από την Ελλάδα μαζί με κάποιον άλλο κουβαλώντας φορητό ασύρματο για να συνδεθεί με τους αλβανούς παρτιζάνους, αλλά, κατά πρώτο λόγο, αφήνει να εννοηθεί το μη απαιτούμενο ενδιαφέρον της σοβιετικής ηγε-

σίας απέναντι στον αγώνα μας. Όπως μπορεί να κρίνει κανείς, αυτή ενδιαφέρονταν και ήταν πολύ καλά πληροφορημένη για τον Εθνικοαπελευθερωτικό Αγώνα της Γιουγκοσλαβίας και φαίνεται είχε μεγαλύτερη εμπιστοσύνη σ' αυτόν, τη στιγμή που δεν είχε εμπιστοσύνη στον Ελληνικό Εθνικοαπελευθερωτικό Αγώνα, ενώ εμάς δε μας λογάριαζε, δε νας αναγνώριζε καθόλου και μας υπεράσπιζε μόνον επειδή έπρεπε να τηρήσει τις αρχές! Όπως φαίνεται, οι τιτοϊκοί τους ενημέρωναν όχι μόνον ελάχιστα για μας, αλλά και όπως τους συνέφερε, και φαίνεται η σοβιετική ηγεσία θα είχε καταλήξει στο πραχτικό συμπέρασμα: «Ας ασχολούνται οι Γιουγκοσλάβοι με τους αλβανούς παρτιζάνους». Η γνώμη αυτή κυριάρχησε και μετά την Απελευθέρωση αφού και ο ίδιος ο Μολότωφ εκφράστηκε ότι «εμείς τις οικονομικές βοήθειες για την Αλβανία τις παρέχουμε διαμέσου της Γιουγκοσλαβίας». Και, αφού η «γιουγκοσλάβικη βοήθεια» δεν ήταν τίποτε, μπορεί να συμπεράνουμε ότι η σοβιετική βοήθεια ήταν ανύπαρκτη μέχρι τη στιγμή που χάλασαν οι σχέσεις με την τιτοϊκή Γιουγκοσλαβία. Μέχρι τότε οι Σοβιετικοί είχαν αγνόησει την υπονομευτικκή δουλειά του Τίτο ενάντια στη χώρα και το Κόμμα μας και τίποτε δεν έκαναν για να χαλιναγωγήσουν τους Γιουγκοσλάβους που ενεργούσαν ενάντια μας, εκτός από την άμεση επέμβαση του Στάλιν όταν του ζήτησα τη γνώμη για τη ματαίωση του ερχομού της γιουγκοσλάβικης μεραρχίας στην Αλβανία.

Οι σχέσεις μας με τη Σοβιετική Ένωση και το ΚΚ της ΣΕ μέχρι τότε πραγματοποιούνταν κυρίως διαμέσου της σοβιετικής πρεσβείας. Για μας, οι εργαζόμενοι αυτής της πρεσβείας ήταν καλοί άνθρωποι, αλλά ήταν μόνον «υπάλληλοι» που δεν έβγαζαν λέξη από το στόμα και άσε μετά να ενεργούσαν χωρίς την άδεια της Μόσχας. Καμιά πρωτοβουλία δεν αναλάμβαναν μοίνοι τους, καμιά σοβαρή συζήτηση δεν μπορούσες να κάνεις μ' αυτούς. Όταν λέγω σοβαρή, θέλω να πω για τα σημαντικά ζητήματα αρχών όπως, λογουχάρη, για πολλές μη σωστές θέσεις που διαπιστώναμε στους Γιουγκοσλάβους. Εκείνοι απέφευγαν αυτές τις συζητήσεις όπως ο λύκος τη φωτιά. Γιατί; Έπρεπε να πάρουν διαταγή από τη Μόσχα! Ούτε βήμα δεν έκαναν χωρίς να πάρουν διαταγή από τη Μόσχα σαν πραγματικοί *τσινόβνικοι* που ήταν. Αυτοί ήταν πρόθυμοι να μας ακούν όταν τους λέγαμε κάτι και να μας διαβιβάζουν τις απαντήσεις σα αυτά που ζητούσαμε. Στα πλαίσια αυτά περιστρέφονταν γενικά τα πολιτικά και ιδεολογικά ζητήματα ανάμεσα σε μας και τους ανθρώπους της σοβιετικής πρεσβείας. Και τόσο που έκαναν για μας, το θεωρούσαμε από μέρους μας σαν μια μεγάλη βοήθεια και ό,τι μας έλεγαν, το θεωρούσαμε ότι έρχονταν από τη Μόσχα, από τη σοβιετική ηγεσία, από το Στάλιν! Με τους σοβιετικούς συμβούλους, που μας βοηθούσαν στους τομείς της οικονομίας και του πολιτισμού, το ζήτημα έστεκε διαφορετικά. Αυτοί μας βοηθούσαν πολύ, μας συμβούλευαν και μας βοηθούσαν συγκεκριμένα, συζητούσαν με μας και με τους ειδικους μας, γιατί ήξεραν ότι βοηθούσαν μια σοσιαλιστική χώρα, ένα λαό και ένα κόμμ^ που τους αγαπούσαν. Αυτοί δεν είχαν τη νοοτροπία των διπλωματών, ούτε το φόβο της «καριέρας», ούτε το πνεύμα των γραφειοκρατών και των τσινόβνικων.

Φυσικά, αυτό μας έκανε εντύπωση και διερωτόμασταν, αλλά, ξεκινώντας από τη μεγάλη και αναμφισβήτητη υπόληψη που είχαμε προς το ένδοξο Κόμμα των Λένιν-Στάλιν, ποτέ δεν είχαμε επιφυλάξεις κι ούτε ίχνος δυσαρέσκειας απέναντι του. Αντίθετα, δικαιολογούσαμε αυτή τη στάση του ΚΚ της ΣΕ με μια σειρά επιχειρήματα και λόγους που, κατ' αρχή, δεν ήταν εσφαλμένα ούτε τότε και ούτε σήμερα.

Ακόμα πιο αδύνατες, για να μη πούμε ανύπαρκτες, ήταν σ' όλα εκείνα τα χρόνια οι σχέσεις μας με τα άλλα αδελφά κόμματα των λαϊκών δημοκρατιών. Την κατάσταση

αυτή ποτέ δε τη θεωρήσαμε ορθή και παραδεχτή, μ' όλο που πιστεύαμε ότι δε θα διαρκούσε πολύ και δουλεύαμε για να δημιουργήσουμε άμεσους δεσμούς με τ' άλλα αδελφό κόμματα και κυρίως με το ΚΚ της ΣΕ. Η επιμονή μας για μετάβαση αντιπροσωπείας μας ανωτέρου επιπέδου στη Μόσχα (που πραγματοποιήθηκε τον Ιούλη του 1947), στη Βουλγαρία (το Δεκέμβρη του 1947), ήταν ακριβώς ένα βήμα καλά υπολογισμένο και μετρημένο από μέρους μας και που έδειχνε τη φροντίδα μας για να δημιουργήσουμε όσο το δυνατό πιό πλατιούς δεσμούς, διμερείς και πολυμερείς, με τα αδελφά κομμουνιστικά και εργατικά κόμματα και με τις αδελφές χώρες της λαϊκής δημοκρατίας. Αλλά εάν μέχρι την άνοιξη του 1947 δεν κατορθώσαμε να κάνουμε περισσότερο, δεν είναι καθόλου από δικό μας φταίξιμο. Φταίχτης εκ προθέσεως γι' αυτό ήταν κυρίως και κατά πρώτο λόγο η ηγεσία του Βελιγραδίου με επικεφαλής τον Τίτο. Όπως αποδείχτηκε απόλυτα, αυτοί ήθελαν να μας κρατούν κάτω από την κηδεμονία τους, απομονωμένους από τα αδελφά κομμουνιστικά κόμματα, από τη Σοβιετική Ένωση και τις άλλες σοσιαλιστικές χώρες, με την ιδέα ότι εμείς ήμασταν μια «ουρά του ΚΚΓ», το πολύ πολύ ένα κομματάκι αυτού που αργότερα το ονόμασαν «Ένωση Κομμουνιστών της Γιουγκοσλαβίας». Επωφελούμενοι από τη λιγοστή πείρα του ΚΚΑ στις σχέσεις μας με τα αδελφά κόμματα, εκμεταλλευόμενοι την αίτηση που κάναμε στα 1942 για τη μεσολάβηση τους στην Κομιντέρν, ο Τίτο και συντροφία μετέτρεψαν την αίτηση αυτή σε ένα είδος «εντολής», για να τη χρησιμοποιήσουν επί χρόνια συνέχεια κατά τον πιο αισχρό και τον πιο αντιμαρξιστικό τρόπο.

Εμείς δε διαθέτουμε λεπτομερειακά ντοκουμέντα για το πώς ο Τίτο και συντροφία χειρίζονταν στα αδελφά κόμματα το πρόβλημα του Κόμματος μας στην περίοδο 1944-1947, αλλά για ένα πράγμα είμαστε σίγουροι: οι ηγέτες του Βελιγραδίου με δολιότητα και κακία, πού λιγότερο και πού περισσότερο, είχαν ρίξει σκιά αμφιβολίας για την ικανότητα του ΚΚΑ να είναι αυτοτελές, ανεξάρτητο κόμμα και σε θέση να καθορίσει μόνο του τη γραμμή του, να εφαρμόσει αυτή τη γραμμή και να καθοδηγήσει με ικανότητα και σύμφωνα με τις αρχές τον αλβανικό λαό στο δρόμο του σοσιαλισμού. Οι Γιουγκοσλάβοι είχαν δημιουργήσει, λοιπόν, την ξένη και παράλογη ιδέα ότι ήταν αυτοί που μας κρατούσαν στα πόδια, ότι ήταν αυτοί που μας έτρεφαν, ότι απ' αυτούς εξαρτιόνταν η ύπαρξη ή μη του Κομμουνιστικού Κόμματος Αλβανίας! Πόσο έπιανε ή είχε πιάσει στ' άλλα κόμματα αυτή η βρωμερή και κάλπικη προπαγάνδα, αυτό είναι άλλη δουλειά, γεγονός όμως είναι ότι την προπαγάνδα αυτή ο Τίτο και οι πράχτορές του την είχαν ανάγει σε σύστημα. Δεν είναι ανάγκη, ούτε ο χώρος να σταθώ σε λεπτομερή επιχειρήματα, αλλά θα αναφέρω μόνο δυο-τρεις περιπτώσεις. Το 1946 δημιουργήθηκε το Γραφείο Πληροφοριών των κομμουνιστικών κομμάτων της Ευρώπης, στο οποίο πήραν μέρος 9 κόμματα, όλα τα κόμματα των τότε σοσιαλιστικών χωρών καθώς και το ΚΚ της Γαλλίας και εκείνο της Ιταλίας. Έξω έμεινε μόνον ένα κόμμα μιάς σοσιαλιστικής χώρας της Ευρώπης: το Κομμουνιστικό Κόμμα Αλβανίας! Δε θέλω να εκφράσω καμιά δυσαρέσκεια επειδή δε συμπεριλήφθηκε και το Κόμμα μας σ' αυτό το σημαντικό όργανο, αλλά το γεγονός που έμεινε έξω μόνον ένα κομμουνιστικό κόμμα μιάς σοσιαλιστικής χώρας, σε βάζει σε υποψία και σε σκέψη ότι εδώ υπήρχε κάτι που δεν άρμοζε. Ήταν αυτό από άγνοια ή από κακή πληροφόρηση των άλλων - το πρόβλημα αυτό θα το επιβεβαιώσει ο καιρός. Εμείς πιστεύουμε ότι πίσω απ' αυτό κρύβεται το μαύρο χέρι της τιτοϊκής κατασκοπείας. Αυτοί δεν ήθελαν να αναγνωριστεί στο διεθνές κομμουνιστικό κίνημα το ΚΚΑ σαν αυτοτελές κόμμα, σαν κόμμα μιας κυρίαρχης χώρας, ενός γενναίου και ακατάβλητου λαού, γιατί, αντίθετα, θα καίγονταν τα σχέδια τους και το κατασκοπευτικό τους έργο για την προσάρτηση της Αλβανίας σε έ-

βδομη δημοκρατία του γιουγκοσλάβικου κράτους!

Το ίδιο το γεγονός που καθ' όλη την περίοδο από το 1945 μέχρι την άνοιξη του 1947, εμείς δεν είδαμε καμιά πρωτοβουλία, και ούτε αξιόλογες προσπάθειες, από τα αδελφά κόμματα, για μόνιμους και σταθερούς δεσμούς με το Κόμμα μας, για διαβουλεύσεις, για ανταλλαγή απόψεων και πείρας, είναι άλλο ένα επιχείρημα που μιλάει και για τη σκιά που είχαν ρίξει οι γιουγκοσλάβοι τροτσκιστές πάνω στο γόητρο του Κόμματος μας γενικά. Είναι επίσης γεγονός ότι, σε αριθμό ηγετών μερικών αδελφών κομμάτων, ο Τίτο και συντροφία είχαν δημιουργήσει αν όχι την ιδέα, τουλάχιστον την υπόνοια ότι το ΚΚΑ ήταν ένα δημιούργημα υποταγμένο στη γραμμή του ΚΚΓ! Η διαπίστωση αυτή ήταν εξαιρετικά πικρή για μας. Θυμούμαι καλά, όταν ένας σύντροφος μας που μόλις είχε επιστρέψει από ένα φεστιβάλ (που είχε οργανωθεί, αν δεν κάνω λάθος στην Τσεχοσλοβακία), ήρθε σε μένα και, με δάκρυα στα μάτια, μου είπε:

— Η εθνική μας σημαία ήταν η μόνη σημαία που έλειπε ανάμεσα στις συμμετέχουσες χώρες!

— Μα εσείς τι κάνατε; τον ρώτησα. Ζητήσατε το γιατί από τους φιλοξενούντες;

— Ναι! μου απάντησε ο σύντροφος. Τους είπαμε και εκείνοι, σε αμηχανία και ξεροκοκκινισμένοι, ζητώντας συγγνώμη μας απάντησαν: «Νομίζαμε ότι η σημαία της Γιουγκοσλαβίας αντιπροσωπεύει και την Αλβανία»!

Δεν μπορώ επίσης να ξεχάσω τα γράμματα αρκετών φοιτητών και ειδικών μας που σπούδαζαν σε χώρες της λαϊκής δημοκρατίας, στα οποία μέ αγανάχτηση έκαναν λόγο για περιπτώσεις που υπουργοί ή προσωπικότητες της μιάς ή της άλλης χώρας, παρουσία τους «ζητούσαν άδεια» από το γιουγκοσλάβο πρεσβευτή αν δέχεται ή όχι να συνάψουν εμπορικές σχέσεις... απευθείας με την Αλβανία!

Εμείς ποτέ δεν κρατήσαμε κακία στους φίλους γι' αυτό, αλλά, όπως και αν είναι, η αλήθεια παραμένει αλήθεια, θες πικρή θες γλυκή! Ακριβώς από το γεγονός που η αντιαλβανική συνωμοσία του Τίτο, πού περισσότερο και πού λιγότερο, δεν έμεινε χωρίς να επιδράσει, εξηγείται και η «έκπληξη» και η «χαρά» ορισμένων ηγετών των αδελφών κομμάτων εκείνης της περιόδου όταν... ξαφνικά (!) πληροφορήθηκαν για τη σταθερή, μαρξιστική-λενανιστική, γενναία και θαρραλέα στάση του ΚΚΑ ενάντια στους γιουγκοσλάβους ρεβιζιονιστές! Εκείνοι, εντελώς ανοιχτά και απροσποίητα, αναρωτιούνταν, ρωτούσαν ο ένας τον άλλο, ρωτούσαν ακόμα και μας:

— Πώς είναι δυνατό το ΚΚΑ να τηρήσει τέτοια αποφασιστική στάση αρχών;! Πώς μπορεί εσείς να καταγγείλετε και να ξεσκεπάσετε την ηγεσία του ΚΚΓ;!

Στην περίπτωση αυτή όμως, όχι εκείνοι, αλλά εμείς είχαμε το νόμιμο δικαίωμα να απορούσαμε με την «απορία» τους. Όχι εκείνοι, αλλά εμείς είχαμε το νόμιμο δικαίωμα να τους ρωτήσουμε:

— Τι είναι αυτή η απορία σας, σύντροφοι;! Τι είναι αυτές οι απόψεις σας απέναντι σ' ένα κομμουνιστικό κόμμα;!

Είχαμε δίκιο να κάναμε αυτές τις ερωτήσεις, γιατί, όπως είναι γνωστό, οι πραγματικοί μαρξιστές-λενινιστές ποτέ δεν εκτιμούν και δεν πρέπει να εκτιμούν τα αδελφά κόμματα ξεκινώντας απ' όσα τους λένε γι' αυτά «οι άλλοι», «οι τρίτοι», «οι μεσολαβητές». Πολύ περισσότερο δεν έπρεπε να συμβεί αυτό, αφού κανένας δεν είχε εξουσιοδοτήσει τέτοιους «μεσολαβητές» και ούτε τους είχε αναθέσει αυτό το ρόλο και, ακόμα χειρότερα, όταν ο ρόλος αυτός εσφαλμένα ανατίθονταν σε τέτοιους κακούς μεσολαβητές, όπως ήταν οι τιτοϊκοί ηγέτες.

Όπως κι αν είναι, τώρα που τα πράγματα βγήκαν σε καλό, εμείς είχαμε το νόμιμο δικαίωμα να ήμασταν περήφανοι, γιατί ακόμα και σε τέτοιες δύσκολες και περίπλοκες

συνθήκες, όχι μόνον στο εσωτερικό, αλλά και στο εξωτερικό, μπορέσαμε να τα βγάλουμε πέρα με επιτυχία, ακόμα και απομονωμένοι μπορέσαμε να περάσουμε τις στενοποριές, τις παγίδες και συνωμοσίες με σύνεση και με βάση τις μαρξιστικές-λενινιστικές αρχές.

Εμείς, λοιπόν, καταλήξαμε στις ίδιες απόψεις και συμπεράσματα με τα αδελφό κόμματα, παλεύοντας μόνοι μας ενάντια στη ρεβιζιονιστική ηγεσία του ΚΚΓ, χωρίς να ξέραμε ότι στην ίδια πάλη είχαν δεσμευτεί κι άλλοι, και, σε πρώτη γραμμή, το Μπολσεβίκικο Κόμμα με επικεφαλής το μεγάλο Στάλιν.

Αυτό ήταν και παραμένει μεγάλη και αναμφισβήτητη αξία του Κόμματος μας, πηγή τιμής και περηφάνειας για μας!

Ύστερα απ' αυτές τις στιγμές τα αδελφό κόμματα μας έτειναν γρήγορα το χέρι και εμείς σφίξαμε φιλικά αυτό το χέρι, γιατί είχαμε χρόνια που το περιμέναμε και το γυρεύαμε. Αυτό το θεωρούσαμε όχι μόνον καθήκον, αλλά και νόμιμο δικαίωμα.

Πλάι πλάι με τα αδελφό κόμματα και, κατά πρώτο λόγο, με το Κομμουνιστικό Κόμμα της Σοβιετικής Ένωσης, εμείς θα δουλεύαμε και θα παλεύαμε τώρα καλύτερα για την προώθηση του σοσιαλισμού στη χώρα μας, για την παραπέρα ενίσχυση του γοήτρου και του κύρους του Κόμματος και της χώρας μας στο διεθνή σ^ιβο.

Πλάι πλάι με τα αδελφά κόμματα θα προσφέραμε τώρα με μεγαλύτερη δύναμη την συμβολή μας και για την βαθύτερη γνωριμία, για να ξεσκεπαστεί και να καταδικαστεί σύρριζα ο τιτοϊκός ρεβιζιονισμός. Αυτό ήταν ένα πεδίο όπου εμείς, από τις ίδιες τις ιδιαίτερες συνθήκες των σχέσεων επί 6-7 χρόνια με την τιτοϊκή ηγεσία, είχαμε πολλά να πούμε και να αποδείξουμε.

Ταξίδι ινκόγνιτο στη Ρουμανία σχετικά με την προδοσία του Τίτο

Συνάντηση με το Βισίνσκι και τον Ντεξ

Σ' όλο το κομμουνιστικό και εργατικό κίνημα και την παγκόσμια κοινή γνώμη, το καλοκαίρι του 1948 έγινε γνωστό ότι ο Τίτο και οι σύντροφοί του είχαν προδόσει το μαρξισμό-λενινισμό και το στρατόπεδο του σοσιαλισμού. Οι αντιθέσεις ανάμεσα σε μας και τους γιουγκοσλάβους τιτοϊκούς αυτή την περίοδο ήταν τόσο μεγάλες που μπορούσαν να περνούσαν και σ' επικίνδυνες διενέξεις. Οι Σοβιετικοί, γνωρίζοντας καλύτερα και έγκαιρα τον Τίτο, βλέποντας ότι εμείς ήμασταν γεωγραφικά απομονωμένοι απ' αυτούς και κυκλωμένοι από εχθρικά κράτη, ήθελαν να συζητήσουν όσο το δυνατό πιο κοντά και πιο άμεσα μ' εμάς για τα μέτρα που έπρεπε να πάρουμε σ' αυτές τις καταστάσεις. Επίσης, αισθάνονταν την ανάγκη να άκουγαν απευθείας και λεπτομερειακά το λόγο και τις απόψεις μας σχετικά με τη μακρόχρονη διαμάχη που είχαμε με την γιουγκοσλάβικη ηγεσία. Αυτά θα τους χρησίμευαν για τις παραπέρα αναλύσεις που θα έκανε η Κομινφόρμ στις θέσεις και την αντιμαρξιστική γραμμή των ηγετών του Βελιγραδίου.

Ακριβώς γι' αυτούς τους λόγους το καλοκαίρι του 1948 οργανώθηκε στο Βουκουρέστι μια σύσκεψη, στην οποία πήραν μέρος ο Βισίνσκι, ο Γκεόργκε Γκεοργκίου Ντεξ κι εγώ.

Την πρόσκληση που μου έφερε ο σοβιετικός πρεσβευτής, Τσουβάχιν, για να πάω στο Βουκουρέστι τη δέχτηκα με τη μεγαλύτερη ευχαρίστηση. Ο Δημήτερ Στεπάνοβιτς Τσουβάχιν, ο πρώτος πρεσβευτής της ΣΕ στην Αλβανία, ήταν δίκαιος άνθρωπος, μ' αυτόν είχαμε περάσει γενικά καλά, παρ' όλο που, όπως προανέρερα, ο κύκλος των

προβλημάτων που συζητούσαμε ήταν περιορισμένος. Με τον Τσουβάχιν μιλούσα γαλλικά, γλώσσα που την καταλάβαινε και τη μιλούσε κι αυτός. Πολύ σπάνια έχω συναντήσει σοβιετικούς ηγέτες να μιλούν γαλλικά, γιατί και αυτοί που ήξεραν δεν τα μιλούσαν, επειδή δεν ήθελαν να μιλήσουν γαλλικά. Γιατί; Επιφύλασσαν το δικαίωμα να άκουγαν όταν μιλούσες και κέρδιζαν χρόνο να σκεφτούν την απάντηση ώσπου ο διερμηνέας θα τέλειωνε τη μετάφραση στα ρώσικα. Ή και για διπλωματική ακρίβεια... Αλλά ακόμα και για την τελευταία περίπτωση αν το έκαναν αυτό, νομίζω ότι με μας τέτοιο πράγμα δεν έπρεπε να υπάρχει. Πολλές φορές είχα συναντηθεί με το Μολότωφ, τον Γκρομίκο, είχα μιλήσει μαζί τους, εγώ γαλλικά, ενώ εκείνοι πάντοτε ρώσικα και ποτέ γαλλικά, αλλά σίγουρα για τους λόγους που είπα, δε μιλούσαν γαλλικά.

Ένα πρωί ξεκινήσαμε για το Βουκουρέστι με σοβιετικό αεροπλάνο. Θα περνούσαμα από τον εναέριο χώρο της Γιουγκοσλαβίας, μ' όλο που ήμασταν σε έχθρα μ' αυτούς. Πιλότος ήταν ένας ήρωας της Σοβιετικής Ένωσης. Οι Σοβιετικοί έστειλαν τον αεροπόρο αυτό επειδή γνώριζε τη γραμμή απ' όπου θα περνούσε το αεροπλάνο και για την καλύτερη ασφάλεια μου σε περίπτωση που η γιουγκοσλάβικη κατασκοπεία πληροφορούνταν το ταξίδι μου. Στο αεροπλάνο ήμασταν μονάχα ο Τσουβάχιν κι εγώ. Δεν ήταν υποχρεωτική η στάθμευση μας στο Βελιγράδι, μάλιστα τότε το αεροπλάνο δεν επιτρέπονταν να περάσει καθόλου από το Βελιγράδι, αλλά άφηνε αυτό στα βόρεια. Όχι μόνο τόσο, αλλά και αργότερα επί πολλά χρόνια (μέχρις ότου ήρθε ο Χριουτστιόφ στην εξουσία), τότε που οι σχέσεις είχαν οξυνθεί πολύ ανάμεσα στους τιτοϊκούς από τη μιά μεριά και τη Σοβιετική Ένωση και τα σοσιαλιστικά μας κράτη από την άλλη οι Γιουγκοσλάβοι δεν επέτρεπαν καθόλου τα συνηθισμένα αεροπλάνα της σοβιετικής γραμμής να περάσουν από τον εναέριο χώρο τους και για μας χρειάζονταν να κάνουμε τουλάχιστον 8 μέρες ταξίδι μέχρι την Οδησσό με όχι μεγάλα σοβιετικά εμπορικά πλοία που σε ταλάνιζαν για καλά, και άλλες 2 μέρες από την Οδησσό μέχρι τη Μόσχα με τρένο και πιο σπάνια με αεροπλάνο.

Ο καιρός ήταν καλός, αίθριος και από το αεροπλάνο βλέπαμε τα γιουγκοσλάβικα εδάφη με κάμπους που ποτέ δεν κολλεκτιβοποιήθηκαν, ασυστηματοποίητες εκτάσεις, όπως ήταν και οι δικές μας αμέσως μετά την Απελευθέρωση, και κείνες της Ρουμανίας καθώς τις βλέπαμε από το αεροπλάνο.

Στο αεροδρόμιο του Βουκουρεστίου μας περίμεναν ο Ντεζ, η Άννα Πάουκερ, ο σοβιετικός πρεσβευτής και μερικοί άλλοι σύντροφοι. Στο Βουκουρέστι, απ' ό,τι θυμάμαι, εμείς δεν είχαμε ακόμα πρεσβεία κι ούτε οι Ρουμάνοι σε μας. Οι διατυπώσεις δεν είχαν γίνει και οι σχέσεις μεταξύ των χωρών μας της λαϊκής δημοκρατίας στην πρώτη περίοδο μετά την Απελευθέρωση, ακόμα δεν είχαν μπει απόλυτα σε διπλωματικούς κανόνες, συνεχίζονταν ακόμα παρτιζάνικα. Σε μας το καθετί ήταν εντάξει, είχε εγκαθιδυθρεί η λαϊκή εξουσία σε σταθερές συνταγματικές βάσεις, ενώ στη Ρουμανία όχι. Σ' αυτή χρειάστηκε ένα χρονικό διάστημα να εξαλείψει τη μοναρχία και το βασιλιά Μιχαήλ, τις γερές καπιταλιστικές σχέσεις που υπήρχαν ακόμα, τα φασιστικά υπολείμματα της «Σιδηράς φρουράς» του Αντονέσκου, που ήταν σε κίνηση ακόμα και τότε που πήγα στο Βουκουρέτσι κλπ. Ο αποφασιστικός παράγοντας της απελευθέρωσης της Ρουμανίας και τη εξάλειψης των επικίνδυνων αυτών υπολειμμάτων ήταν ο Σοβιετικός Στρατός. Όλα τα άλλα ήταν μπούρδες και καυχησολογίες του Γκεόργκε Ντεζ, όπως θα αναφέρω και παρακάτω, όταν θα μιλήσω για τις συνομιλίες που είχα μ' αυτόν κατά την εκεί παραμονή μου.

Αγκαλιαστήκαμε με τον Ντεζ, με την Άννα Πάουκερ και με τους άλλους συντρόφους. Η πρώτη μου εντύπωση όταν συνάντησα τον Γκεόργκρ Ντεζ στο αεροδρό-

μιο ήταν καλή, όχι μόνο γιατί είχα ακούσει καλά λόγια γι' αυτόν από τους Σοβιετικούς, αλλά και γιατί είχε αποχτήσει όνομα σαν παλιός κομμουνιστής που είχε «υποφέρει» στις φυλακές της «Ντοφτάνα». Αργότερα μάθαμε ένα περιστατικό από τη ζωή του. Τον καιρό που ήταν φυλακισμένος στη «Ντοφτάνα» έγινε σεισμός στο Βουκουρέστι[1] και, από φόβο, τζαντάρηδες και κρατούμενοι, κοινοί και πολιτικοί κατάδικοι, τό 'σκασαν. Μόνον ο Γκεόργκε Ντεζ δεν το κούνησε από τις φυλακές και, όταν επέστρεψαν οι τζαντάρηδες και τον βρήκαν μέσα, έκπληκτοι τον ρώτησαν: «Εσύ, δεν έφυγες;». «Όχι, εγώ σέβομαι το νόμο», απάντησε ο Ντεζ.

Ο Ντεζ ήταν ψηλόσωμος, με μαύρα μάτια, μαύρα φρύδια και μαύρα μαλλιά, καλοντυμένος, γελαστός που σου έδινε την εντύπωση ενος «περήφανου», όπως λέμε στο Αργυρόκαστρο για ανθρώπους πεταχτούληδες, με πολλές χειρονομίες και λόγια, με κομπασμούς και περιαυτολογίες, αυτάρεσκους για όσα λένε και κάνουν. Ενω η Άννα Πάουκερ ήταν γυναίκα με χαρακτήρα πιο ήρεμο από του Ντεζ, μ' όλο που φαίνονταν να ήταν ενεργητική. Ήταν γυναίκα εύσωμη, με αδρά όψη, αλλά που έδειχνε ότι είχε υποφέρει στις φυλακές περισσότερο από τον Ντεζ, είχε μαλλιά ψαρά, κοντά κομμένα, a la garcon, που λένε.

Μπήκα σ' ένα μεγάλο σοβιετικό αυτοκίνητο ΖΙΣ μαζί με τον Ντεζ. Μπήκαν σε αυτοκίνητα και οι άλλοι. Εκεί που πήγαινα να μπω στο αυτοκίνητο ο οδηγός μου άνοιξε την πόρτα και δεν πρόσεξα ότι το αυτοκίνητο ήταν θωρακισμένο. Αυτό το πρόσεξα όταν βγήκα σαν άνοιξα την πόρτα από μέσα. Τέτοιο πράγμα δε μου είχε τύχη να ιδώ άλλη φορά, αλλά είχα διαβάσει όμως σε εφημερίδες και βιβλία που τέτοια αυτοκίνητα χρησιμοποιούσαν οι βασιλιάδες και οι δικτάτορες που φυλάγονταν από τις απόπειρες, καθώς και οι γκάγκστερ για να προστατευτούν από τις επιθέσεις της αστυνομίας. Όταν μπήκα στο αυτοκίνητο μου φάνηκε πα>ς δεν ήμουν σε κούρσα, αλλά σε πραγματικό οπλοστάσιο: και από τη μεριά μου, και από τη μεριά του Ντεζ είχαμε από ένα γερμανικό εικοσάσφαιρο με δυο εφεδρικές δεσμίδες το καθένα, κάτω από τα πόδια μου και τα πόδια του Ντεζ από ένα γερμανικό εικοσάσφαιρο με άλλες δεσμίδες και, ασφαλώς, από τόσα είχαν και ο φρουρός με τον οδηγό.

Αστειευόμενος είπα στον Ντεζ:

— Μ' αυτά τα όπλα μπορεί να κάνουμε είκοσι μέρες πόλεμο, εδώ είναι σαν να είμαστε στον πύργο του Όσο Κούκα[2] — και του εξήγησα στα πεταχτά ποιος ήταν ο Όσο Κούκα, που πολέμησε σαν άνδρας και δεν παραδόθηκε». Η εντύπωση μου δεν ήταν καλή, όχι επειδή ο Ντεζ είχε φρόντισει να πάρει μέτρα ασφάλειας, αλλά επειδή αυτά ήταν υπερβολικά. Αυτά έδειχναν ότι οι ρουμάνοι σύντροφοι ή ήταν τόσο δειλοί, λες και είχε φωλιάσει ο λαγός μέσα τους, ή η κατάσταση στη χώρα τους δεν ήταν καθόλου ήρεμη, όπως ήθελαν αυτοί να την παρουσιάσουν.

Όταν του έκαμε την παρατήρηση «για το οπλοστάσιο», ο Ντε μου απάντησε:

— Πρέπει να είμαστε άγρυπνοι!

«Συμφωνώ ότι πρέπει να είμαστε άγρυπνοι», είπα μέσα μου, «αλλά όχι να τρέμουμε από το εχθρό. Ο εχθρός πρέπει να φοβάται από μας και να τρέμει». Όπως φαίνεται ο εχθρός στη Ρουμανία δεν είχε φάει ξυλοκοπάνισμα όπως έμαθε ο εχθρός σε μας.

Στη διαδρομή από το αεροδρόμιο στο Βουκουρέστι ο Ντεζ μου είπε:

1. Στις 10 Νοέμβρη 1940.

2. Καπετάνιος ενός τμήματος αλβανών εθελοντών τη δεκαετία του '60 του 19ου αιώνα. Στη διάρκεια του αγώνα για την υπεράσπιση των αλβανικών εδαφών, κυκλωμένος από τις συμμορίες των Μαυροβούνιων σ' έναν πύργο κοντά στη λίμνη Σκόντρα, για να μη πέσει στα χέρια τους ανατίναξε τον πύργο και έγινε ολοκαύτωμα μαζί με τους 23 συντρόφους του, προκαλώντας βαριές απώλειες στον εχθρό.

- Εμείς δε θα μπούμε στην πόλη, αλλά θα γυρίσουμε σ' ένα σπίτι στον κάμπο έξω από το Βουκουρέστι, όπου πήραμε μέτρα για τη διαμονή σας, μια που είστε και ινκόνιτο και ο Βισίνσκι δεν ήρθε ακόμα. Αύριο τον περιμένουμε, το πολύ μεθαύριο. Εκεί όπου θα πάμε, συνέχισε ο Ντεζ, είναι μια, οικογένεια πολύ σίγουρη, παλιά βάση όπου στεγαζόμουν εγώ πριν την απελευθέρωση. Το παιδί του σπιτιού είναι κομμουνιστής και η «μανούλα» μια γριά πολύ αγαπητή και σιωπηλή. Εκεί θα είστε πολύ καλά.

- Δεν έχει σημασία για μένα, του λέω. Εκεί όπου αποφασίσατε εσείς θα μείνω, πολύ καλά θα είμαι.

Ωστόσο αυτό μου προκάλεσε έκπληξη και αναρωτιόμουν: «Τόσο άσχημα είναι αυτοί στην πόλη που δεν με πάνε εκεί σε κανένα διαμέρισμα; Τόσο ανασφαλείς είναι που δεν μπορούν να φυλάξουν εμένα που δε με γνωρίζει κανένας, ή μήπως θέλουν να κρατήσουν σε πλήρη μυστικότητα τη σύσκεψη;». Αλλά και οι συλλογισμοί αυτοί δε με έπειθαν.

Φτάσαμε στο σπίτι. Ήταν ένα χωριατόσπιτο μες στον κάμπο, σπίτι μικρό, αλλά όμορφο και απ' έξω και μέσα. Ήταν μέσα σε δέντρα και λουλούδια. Στην πόρτα μας περίμενε η μάνα και το παιδί της, και οι δυό πολύ συμπαθητικοί· η γριά ήταν πάνω από εξήντα και το παιδί γύρω στα σαράντα. Μπήκαμε μέσα, όλα ήταν παστρικά, οι τοίχοι ασβεστωμένοι, το σπίτι καλοστρωμένο αλά ρουμάνικα. Ο Ντεζ είπε στους σπιτομοικοκυραίους ότι εγώ ήμουν ένας πολύ στενός του φίλος, ότι θα ήμουν μουσαφίρης τους για πολύ λίγο καιρό κ.ά. Εκείνοι χαρούμενοι, απαντούσαν στον Ντεζ στη γλώσσα τους, που εγώ την καταλάβαινα κάπως από τα ιταλικά και τα γαλλικά. Όταν θά 'φευγε ο Ντεζ, μου ζήτησε και ο Τσουβάχιν άδεια, γιατί έπρεπε να πάει, λέει, στη σοβιετική πρεσβεία να μιλήσει με τον πρεσβευτή για το τι έπρεπε να κάνει και θα γύριζε να με ενημερώσει.

Έμεινα έτσι μόνον με τους σπιτονοικοκυραίους και με έναν μεταφραστή της γαλλικής που μου τον άφησε ο Ντεζ.

Αφού γευματίσαμε μαζί με τους οικοδεσπότες πήγα να αναπαυτώ. Η καθαριότητα, η ησυχία, το ευχάριστο περιβάλλον σ' αυτό το χωριατόσπιτο μέ 'καναν να ξεχνώ τη στενοχώρια της μοναξιάς, αλλά και θα μου επέτρεπε στη νυχτερινή γαλήνη να βάλω σειρά στα υλικά και στις σκέψεις που θα εξέθετα στη σύσκεψη με το Βισίνσκι και τον Ντεζ. Κατά το μεσημέρι και το απόγευμα, μετά τον ύπνο, επωφελήθηκα από την κουβέντα με τους σπιτονοικοκυραίους να μάθω για την κατάσταση στη χώρα με όσο ήξεραν και όσο μπορούσαν να απαντήσουν στις ερωτήσεις μου.

- Η κατάσταση ακόμα δεν έχει ξεκαθαριστεί καλά, έλεγε η οικοδέσποινα, αλλά την έχουμε εμείς στα χέρια. Διώξαμε το βασιλιά και απελευθερώσαμε τη χώρα χάρη στον Κόκκινο Στρατό του Στάλιν. Κερδίσαμε και κάτι άλλο, η χώρα μας δεν κάηκε, δεν καταστράφηκε, εκτός από ελάχιστα πράγματα· η βιομηχανία μας λειτουργεί. Η χώρα μας είναι εύφορη, αλλά από δω και πέρα θα γίνει πιο εύφορη και πιο ανθηρή. Είναι αλήθεια, συνέχισε η γριά, ότι η οικονομία δεν είναι ακόμα στα χέρια του κράτους μας, οι καπιταλιστές εξακολουθούν να είναι άθιχτοι, οι μεγάλοι και μεσαίοι έμποροι διαθέτουν και εκμεταλλεύονται ελεύθερα τις περουσίες τους και ζουν καλά, ανεξάρτητα που το κράτος μας τους έχει επιβάλει φόρους.

«Ε, λέω στο Ντεζ όταν τυχαίνει να τον συναντήσω, τι κάνετε;», συνέχιζε να λέει η γριά. «Ακόμα αφήνετε αυτούς και τους γαιοκτήμονες που μας έχουν πιεί το αίμα, αυτούς που ήταν το κύριο στήριγμα των Γερμανών και του Κοντρεάνου[1] και του con-

1. Κοντρεάνου Κορνελίου Ζελέα-Ρουμάνος φασίστας πολιτικός.

ducator* (Αντονέσκου[1]), που μας έστειλαν τα παιδιά στη Ρωσία, μας τα σκότωσαν οι Ρώσοι γιατί έκαψαν τη Ρωσία;».

«Έχε υπομονή, μου απαντάει ο Ντεζ, το καθετί θα 'ρθει στον καιρό του».

Έτσι πέρασε η ώρα ως την άλλη μέρα το σούρουπο που ήρθε ο Ντεζ και με πήρε για να πάμε στο Βουκουρέστι. Χωριστήκαμε σαν καλοί φίλοι με τους οικοδεσπότες. Η γριά με φίλησε, μου δώρισε ένα μικρό ξύλινο βάζο που το 'χε δουλέψει μόνη της το χειμώνα και μου είπε:

— Να ξανακοπιάσεις, μη μας ξεχνάς!

Τους θυμάμαι ακόμα και τώρα, ύστερα από τόσες δεκάδες χρόνια, εκείνους τους απλούς και καλούς ανθρώπους του ρουμάνικου χωριού, μόνο τα ονόματα τους δεν τα ξέρω, δεν μου τα είπαν κι ούτε εγώ τους ρώτησα, γιατί τήρησα τους «κανόνες» της συνομωτικότητας που είχε ο Ντεζ.

Στο αυτοκίνητο ο Ντεζ μου είπε ότι ο Βισίνσκι θα 'ρχόταν την επαύριο και ότι εγώ μαζί με τον Τσουβάχιν θα μέναμε στο πρωήν βασιλικό ανάκτορο.

Μου συνέβηκε όπως με τα πρόσωπα στα παραμύθια των αδελφών Γκρίμ[2],από τη χωριατοκαλύβα, στου βασιλιά το παλάτι! είπα στον Ντεζ. Σας παρακαλώ μη με πάτε εκεί, δε μου αρέσει, δεν είναι για μένα αυτός ο τόπος, εγώ θα 'θελα να μείνω σ' ένα διαμέρισμα μέσα στην πόλη, ανάμεσα στο λαό, γιατί δε με γνωρίζει κανένας και δεν υπάρχει κανένας κίνδυνος για μένα.

Όχι, είπε ο Ντεζ, εκεί θα μείνες, γιατί χτες ντροπιαστήκαμε που σ' αφήσαμε έξω από την πόλη, άλλωστε εκεί θα γίνει και η σύσκεψη, εκεί υπάρχουν όλες οι ανέσεις.

Διαμαρτυρήθηκα ξανά και του είπα:

— Για μένα ήταν μεγάλη τιμή που έμεινα σ' εκείνη την απλή και συμπαθητική οικογένεια και δεν υπάρχει λόγος να ντροπιαστείτε.

Ωστόσο, ήθελα δεν ήθελα, έπρεπε να πάω.

Φτάσαμε σ' ένα από τα «περίφημα» παλάτια των ρουμάνων βασιλιάδων. Αυτό δεν ήταν από τα μεγάλα παλάτια. Ήταν ένα χτίριο αρκετά μεγάλο, με μεγάλους διαδρόμους με κολώνες, περιτριγυρισμένο με τοίχους, με μερικά παρτέρια με γρασίδι και μέσα σ' αυτό αριά και που ξεμύτιζαν κάτι λουλούδια σα να 'ταν φυτεμένα από κάποιο αόριστο χέρι. Μας πήγαν σε μερικά γυμνά δωμάτια που δεν μπορεί να τα πας ούτε μεγάλα, ούτε μικρά· για να πήγαινες στο μπάνιο έπρεπε να βγεις στο διάδρομο. Ήταν φανερό ότι ήταν ένα παλάτι εγκατελειμμένο, ιδιαίτερα οι επάνω κάμαρες. Το χτίριο, όχι μόνο δεν το 'πιανε καλά ο ήλιος, αλλά έλειπε και το ηλεκτρικό και το νερό. Στον κάτω όροφο είχε αίθουσες τακτοποιημένες κάπως καλύτερα· όπως φαίνεται γι' αυτές είχαν ενδιαφερθεί περισσότερο, γιατί εκεί θα 'ρχονταν ο Βισίνσκι και θά γίνονταν η σύσκεψη.

Όλη την ημέρα δεν είχαμε τι να κάνουμε. Ζητήσαμε από τον Ντεζ να βγούμε να ιδούμε την πόλη του Βουκουρεστίου. Αυτός συμφώνησε και μας πρότεινε να κάνουμε έναν περίπατο στην πόλη και να περάσουμε από την Κεντρική Επιτροπή.

-Εκεί, είπε ο Ντεζ, θα σας γνωρίσω μ' έναν σύντροφο μας του Πολιτικού Γραφείου, έναν από τους καλύτερους συντρόφους μας, τον Κισινέφσκι. Ο Κισινέφσκι είναι σοβιετικός πολίτης από την Μπουκοβίνα, αγωνίστηκε στη Ρουμανία και μας βοήθησε και μετά την απελευθέρωση παρακάλεσα το Στάλιν, είπε ο Ντεζ, να επιτρέψει

* **Ηγεμόνας ρουμάνικα στο πρωτότυπο.**

1. Στρατηγός, φασίστας δικτάτορας της Ρουμανίας (1940-1944).

2. Γερμανοί φιλόλογοι, συλλέκτες και εκδότες βιβλίων με παραμύθια.

στον Κισινέφσκι να αφήσει τη σοβιετική υπηκοότητα, να πάρει τη ρουμάνικη και να τον κρατήσουμε στη Ρουμανία. Ο Στάλιν δέχτηκε και έτσι έγινε.

Καθώς το αυτοκίνητο περνούσε με ταχύτητα στους δρόμους του Βουκουρεστίου και από την άλλη μεριά αναγκασμένος να ακούω τι μου έλεγε ο μεταφραστής του Ντεζ, δεν μπόρεσα, φυσικά, να ιδώ πολλά πράγματα, ωστόσο, απ' όσα είδα, οι δρόμοι φαίνονταν καθαροί, με πράσινο, πουθενά ερείπιο, καμιά καταστροφή από τον πόλεμο, τα καταστήματα ήταν γεμάτα, οι βιτρίνες κάργα. Και όπως μου συνέβαινε πάντοτε όταν ήμουν μακριά από την πατρίδα, έτσι κι αυτή τη φορά, ο νους μου πήγε στη χώρα μου που κάηκε και καταστράφηκε από τον πόλεμο· όταν έβλεπα γεμάτα τα καταστήματα του Βουκουρεστίου, έφερνα στο νου μου τα άδεια καταστήματα των πόλεων μας, αλλά πότε δεν απογοητεύτηκα. «Θα 'χουμε και μεις απ' όλα, θα τα φτιάξουμε μόνοι μας, καινούργια, όμορφα, είμαστε περήφανοι γιατί αγωνιστήκαμε ηρωικά ενάντια στους εχθρούς, γιατί αποχτήσαμε τη λευτεριά χύνοντας αίμα και δεν περιμέναμε από κανέναν να μα τη χαρίσει».

Όταν φτάσαμε στην έδρα της Κεντρικής Επιτροπής, ο Ντεζ άνοιξε μια πόρτα χωρίς να τη χτυπήσει και μας έμπασε σ' ένα δωμάτιο. Σε μια γωνία του δωματίου ήταν ένα τραπεζάκι, όπου κάθονταν κάποιος και έγραφε, σηκώθηκε, μας πλησίασε, μας έδωσε το χέρι και μας έδωσε γνωριμία. Ήταν ο Κισινέφσκι. Άνδρας μικρόσωμος και ξεραγκιανός. Έφερε μαύρα γυαλιά που, όταν τα 'βγαλε, φάνηκαν δυο μάτια λαμπερά, έξυπνα. Με δυσκολία έκαμε τόπο για να βάλει μερικά καθίσματα για μας, όχι επειδή το δωμάτιο ήταν μικρό, αλλά γιατί ήταν γεμάτο με σωρούς από δέματα αφημένα στο πάτωμα σαν να 'ταν τούβλα που ξεφορτώνουν τα αυτοκίνητα μπροστά σε οικοδομές που είναι πάνω στο χτίσιμο. Ήταν τραπεζογραμμάτια. Αστειευόμενος είπα στον Ντεζ:

— Εξακολουθώ να ζω τα θαύματα των παραμυθιών. Όπως φαίνεται τώρα είμαι στο σπήλαιο του Αλη Μπαμπά και όχι στην έδρα της Κεντρικής Επιτροπής.

Ο Ντεζ μας εξήγησε ότι εκείνα τα τραπεζογραμμάτια τα είχαν φέρει από την τράπεζα γιατί εκεί δεν είχε σιγουριά, μπορούσε να τα κλέψουν οι υπάλληλοι, οι οποίοι, όπως είπε ο Ντεζ, ήταν παλιοί και ανεξέλεγκτοι. Συνεπώς, παρά τους επαίνους τους, η αβεβαιότητα σ' αυτή τη χώρα εξακολουθούσε να υπάρχει, παρ' όλο που ο Κισινέφσκι δεν παρέλειψε να μας μιλήσει για τους «ηρωισμούς» των ρουμάνων κομμουνιστών, για το καλά οργανωμένο και «γερό» κόμμα τους. Ενώ τους «μεγάλους ηρωισμούς» του Ντεζ, θα μας τους αφηγούνταν ο ίδιος ο Ντεζ το βράδυ μετά το δείπνο.

Αφού δειπνήσαμε με τον Ντεζ στη νέα μας «έδρα», εκείνος μας διηγήθηκε, μεταξύ άλλων, πώς υποχρέωσαν το βασιλιά Μιχαήλ να εγκαταλείψει το θρόνο. Ήξερα ότι αυτός ο βασιλιάς ήταν από τους πιό πρόστυχους και τους πιο ξεπεσμένους βασιλιάδες της Ευρώπης. Ήταν γιός του Κάρολου Β, που δεν ήταν τίποτε παρά βασιλιάς των σκανδάλων, τύρρανος του λαού, φιλοϊταλός και φιλογερμανός. Τίποτε το ρουμανικό δεν είχε, ούτε στο αίμα, ούτε στη στολή του αυτός ο κάποιος βασιλιάς. Είχε μονάχα την υποστήριξη των ντόπιων φασιστών και των ρουμάνων μεγαλοκτηματιών και μια από τις κυριότερες μαντενούτες του, τη Λουπέσκου.

Και ο γιός του, Μιχαήλ, ήταν απαράλλαχτος σαν ο πατέρας του, του ταίριαζε καλά η φράση: «Κάνε με πατέρα να σου μοιάσω». Αλλά αυτός ο κάποιος βασιλιάς των καρναβαλιών έκαμε πώς έκαμε πήρε το μεγαλύτερο σοβιετικό παράσημο του πολέμου, το Παράσημο της Νίκης, που από τους ξένους μονάχα ο Αϊζενχάουερ και ο Τίτο το είχαν πάρει τότε. Ο Τίτο τουλάχιστον είχε αγωνιστεί εκείνον τον καιρό και οι γιουγκοσλάβοι παρτιζάνοι διακρίθηκαν στις μάχες. Μα οι Ρουμάνοι τι έκαμαν; Αυτοί μαζί με τους χιτλερικούς έκαψαν την Ουκρανία, την Οδησσό και άλλες σοβιετικές πόλεις. Μα και ο Μιχαήλ τι έκανε τότε; Γλεντούσε στα παλάτια του.

Αυτό ήταν ένας ανεπίτρεπτος οπορτουνισμός εκ μέρους των Σοβιετικών. Όχι μόνον το Παράσημο της Νίκης δεν έπρεπε να δοθεί σ' αυτό το κάθαρμα, αλλά δεν έπρεπε ούτε σκέψη να γίνει για απονομή σ' αυτόν ακόμα και κατώτατου μεταλλίου. Του δόθηκε το παράσημο γιατί δεν πρόβαλε αντίσταση στην επίθεση του Κόκκινου Στρατού; Μα πώς μπορούσε να κάμει αλλιώς αυτή η μαγάρα; Να σήκωνε τα χέρια όπως, και έκαμε. Γι' αυτό του απονεμήθηκε το Παράσημο της Νίκης, επειδή σήκωσε ψηλά τα χέρια; Αυτό δεν τρώγεται.

Αυτές τις σκέψεις που με βασάνιζαν τις είπε στο Βισίνσκι σε μια ελεύθερη συζήτηση που είχα μετά τη σύσκεψη, όταν αυτός μας αφηγήθηκε πώς τον δέχτηκε ο Μιχαήλ σε ακρόαση, πώς ο Βισίνσκι πήγε με ζακέ «με φαιλόνι» και πώς ο βασιλιάς τον παρασημοφόρησε και εκείνος (ο Βισίνσκι) είχε πάρει το μετάλλιο και το είχε κρεμάσει... πίσω, στο φαιλόνι.

Το απόγευμα, στο μικρόν κήπο του παλατιού του πρώην βασιλιά Μιχαήλ, ο Ντεζ, μιλώντας για τον «αγώνα» του ενάντια σ' αυτόν το βασιλιά, μας αφηγήθηκε την ιστορία για το πώς προετοίμασαν μαζί με τον Πέτρου Γκρόζα, τότε πρωθυπουργός, την παραίτηση του βασιλιά και την πτώση της ρουμάνικης μοναρχίας.

Ο Ντεζ μας είπε ότι ο βασιλιάς διατηρούσε ένα μέρος του στρατού που διοικούνταν ακόμα από πιστούς του στρατηγούς. Εκείνος έμενε στο ανάκτορο του στο Βουκουρέστι μαζί με τη βασιλομήτωρα και με μια σειρά μαντενούτες. Το ανάκτορο το φρουρούσαν οι πιστοί του, στρατιώτες και ανώτεροι αξιωματικοί.

— Παρ' όλο που εκείνος δεν είχε τίποτε στο χέρι, είπε ο Ντεζ, πάλι ήταν μεγάλο εμπόδιο για μας, γιατί έπρεπε να τηρούμε τις διατάξεις του συντάγματος σε σχέση μ' αυτόν και τα άρθρα της συμφωνίας που είχε υπογραφεί με τους Σοβιετικούς. Τελικά όμως τα πήραμε όλα υπόψη μας και αποφασίσαμε να τον αναγκάσουμε να παραιτηθεί. Μίλησα πρώτα με τον Γκρόζα, ο οποίος δέχτηκε, έκλινε όμως προς την άποψη να μην οξύνουμε τα πράγματα, αλλά να τα παίρνουμε «με το καλό». Εγώ, συνέχισε να λέει ο Ντεζ, σύνταξα το κείμενο της παραίτησης του, ο Γκρόζα έκανε μερικές διορθώσεις και έτσι, αυτός σαν πρωθυπουργός και εγώ σαν γραμματέας του Ρουμάνικου Κομμουνιστικού Κόμματος, ζητήσαμε ακρόαση από τον βασιλιά, και αυτός δέχτηκε.

Ξεκινήσαμε με τον Γκρόζα με αυτοκίνητο για το παλάτι που το φύλαγαν αξιωματικοί με φανταχτερές στολές. Μπήκαμε και ανεβαίναμε τις σκάλες, που από τις δύο μεριές ήταν παραταγμένοι ανώτεροι αξιωματικοί με εξάρτηση, με μπιχλιμπίδια, με παράσημα, με μαλλιά όλο μπριλλαντίνη, που γυάλιζαν στο φως των πολυέλαιων και των λαμπτήρων του παλατιού. Στέκονταν κουρδισμένοι και μας κοίταζαν με πρόσωπο συννεφιασμένο, αλλά ήταν υποχρεωμένοι να μας σεβαστούν γιατί ήξεραν ότι είχαμε την εξουσία. Ανεβήκαμε τις σκάλες βαριά βαριά και ο Γκρόζα κρατούσε την τσάντα με το εν λόγω ντοκουμέντο.

Ο στρατηγός, υπασπιστής του βασιλιά, συνέχισε ο Ντεζ, μας οδήγησε σε μια αίθουσα και μας παρακάλεσε να περιμένουμε· ύστερα από λίγο μας πήγε στην αίθουσα του θρόνου, όπως την έλεγαν. Ο βασιλιάς δεν ήταν εκεί, αλλά ήταν η βασιλομητέρα, η οποία σηκώθηκε και μας χαιρέτησε. Ο Γκρόζα της φίλησε το χέρι, ενώ εγώ όχι, είπε ο Ντεζ. Πιάσαμε κουβέντα για τον καιρό, τη βροχή και τον ήλιο ώσπου να καταδεχτεί να 'ρθει ο βασιλιάς, να κάτσει στο θρόνο που ήταν πιο ψηλά από το θρόνο που κάθονταν η μητέρα του, ενώ από τη δική μας θέση ούτε λόγος να γίνεται. Η μητέρα του βασιλιά ήταν μια παλιά κούρβα, είπε ο Ντεζ, αλλά και αλεπού, ήξερε να μανουβράρει.

Μπήκε ο Μιχαήλ και μας έδωσε το χέρι. Ήταν μοσχάρι λεβαντολουσμένο που όταν μιλούσε φρούμαζε σαν ταύρος. Ο Γκρόζα άρχισε την κουβέντα απόσπονται. Εγώ,

διηγούνταν ο Ντεζ, με το στανιό συγκρατιόμουν, αλλά τι να 'κανα. Ο Γκρόζα, στερνά κι ολόστερνα, μπήκε στο θέμα και του έριξε τη «μπόμπα». Ο Μιχαήλ άκουγε και, μόλις τέλειωσε ο Γκρόζα, είπε με αυθάδεια: «Με κανέναν τρόπο δεν πρόκειται να παραιτηθώ, είμαι βασιλιάς με του λαού τη θέληση και μόνον ο λαός έχει το δικαίωμα να με κατεβάσει» κλπ, κλπ. Η βασίλισσα άκουγε και κουνώντας το κεφάλι έγνεφε στο γιό της επιδοκιμάζοντας την απόφαση του.

Ο Γκρόζα άρχισε πάλι με την «πολιτική» του, αλλά ο «ταύρος» ξεφυσούσε και δε δέχονταν. Η μητέρα του πρότεινε να κάνουμε μικρό διάλλειμα και να καλοσκεφτούμε και τα δυο μέρη. Έτσι κάναμε και πάλι μαζευτήκαμε, αλλά και πάλι τα ίδια επιχειρήματα. Η μητέρα του Μιχαήλ, με την πονηριά της, προσπάθησε να μας επιβάλει μερικές παραχωρήσεις για να αναβάλει για μια περίοδο αυτό το ανεπάντεχο. Εμείς δε δεχτήκαμε, αλλά και αυτοί δε δέχτηκαν και ο βασιλιάς, αφού μας ζήτησε άδεια, βγήκε έξω. Εμείς βασανίζαμε το μυαλό να μαντέψουμε γιατί βγήκε ο βασιλιάς και είχαμε λόγους γι' αυτό, γιατί είχε τηλεφωνήσει στη φρουρά ώστε, μόλις βγούμε, να μας συλλάβουν και οι δυνάμεις του που ήταν γύρω από το παλάτι και στην πόλη να ενεργούσαν επίθεση πραξικοπήματος. Εμείς όπως, είπε ο Ντεζ, το είχαμε προβλέψει αυτό και είχαμε κάνει κύκλωση στην κύκλωση.

Όταν γύρισε ο βασυλιάς στην αίθουσα, έκαμα νόημα στον Γκρόζα να του δώσει το ντοκουμέντο για υπογραφή. Τότε πήρα εγώ το λόγο, είπε ο Ντεζ, και με τόνο αυστηρό του είπα ότι έπρεπε να υπογράψει το ντοκουμέντο, διαφορετικά θα τον ανατρέπαμε με τη βία.

Δεν πρέπει να 'χεις καμιά αυταπάτη, καμιά διαταγή δεν πρέπει να δώσεις, τόνισα στο βασιλιά, είναι μάταιη κάθε απόπειρα σου, γιατί εμείς έχουμε πάρει όλα τα μέτρα γύρω από το παλάτι και τους πιστούς σου, εξιστορούσε ο Ντεζ.

Εκείνος κλώτσισε χτυπήθηκε και τελικά υπέγραψε την παραίτηση. Έτσι πήρε τέλος η μοναρχία. Ο βασιλιάς, σαν λαβωμένος ταύρος, βγήκε πάλι έξω, ασφαλώς για να ανακαλέσει τη διαταγή που είχε δώσει και, όταν βγαίναμε από το παλάτι, είδαμε ξανά εκείνους τους αξιωματικούς, αλλά τώρα όχι κορδωμένους, αλλά απεγνωσμένους, μερικοί κάθονταν στις σκάλες, άλλοι είχαν ξεκουμπωθεί και άλλοι είχαν βάλει τα χέρια στο κεφάλι. Εμείς, είπε ο Ντεζ, περάσαμε ανάμεσα απ' αυτούς με το μέτωπο ψηλά και με το ντοκουμέντο στην τσάντα.

«Λαμπρή νίκη πάνω σ' έναν χρεωκοπημένο βασιλιά», είπα μέσα μου όταν ο Ντεζ όλο έπαρση έλεγε αυτά τα λόγια. Εκείνος όμως δεν είχε τελειώσει ακόμα την ιστορία του βασιλιά και της αντίδρασης.

— Συνεννοηθήκαμε μαζί του για τη μέρα που θα 'φευγε από τη Ρουμανία, συνέχισε να διηγείται ο Ντεζ, και κατά την επιθυμία του του επιτρέψαμε να πάρει μαζί του την προσωπική περιουσία και μερικά άτομα που τον εξυπηρετούσαν, μεταξύ των οποίων και δυο-τρεις αγαπητικές του. Πριν φύγει ζήτησε να πάει στο παλάτι Σινάια να πάρει μερικά ατομικά του πράγματα. Του επιτρέψαμε. Εκεί είχε συγκεντρώσει πολλά χρυσά ρολόγια, από τα οποία πήρε τα μαλαματένια καπάκια και τις διαμαντόπετρες. Τους ξεκινήσαμε με τρένο, συνοδεία δικών μας φουρών, ώσπου βγήκαν από τα σύνορα μας. Στο ρουμάνικο έδαφος εκείνος και η ακολουθία του δεν έβγαζαν μιλιά, ενώ όταν το τρένο μπήκε σε ξένο έδαφος, εκείνος άρχισε παρουσία των φρουρών μας να βρίζει εμάς, το καθεστώς μας, τους φρουρούς κλπ. Αλλά εκεί δεν είχαμε τι να του κάνουμε, είπε ο Ντεζ.

— Να του κάνατε όταν ήταν εδώ, του είπα, αλλά εσείς αφήσατε να σας φύγει το «πουλί» από τα χέρια.

- Και εμείς όμως τους ταράξαμε, αυτόν και την αντίδραση, είπε ο Ντεζ με κομπασμό. Εκείνον τον κάναμε να παραιτηθεί και να φύγει ηττημένος και ντροπιασμένος (!). Από μας την έπαθε και η αντίδραση· η αντίδραση ήταν βάναυση, αλλά και εμείς βάναυσα φερθήκαμε απέναντι της. Ακόμα και όταν ήταν ισχυρή, εμείς την προκαλούσαμε. Εγώ ο ίδιος μ' ένα φρουρό, περηφανεύονταν ο Ντεζ, πήγαινα σ' όλα τα κέντρα (καφενεία), όπου σύχναζαν αυτοί και καθόμουν με την κουμπούρα στο ζωνάρι για να τους έλεγα: «Αφέντες του τόπου είμαστε εμείς, οι κομμουνιστές, και όχι εσείς».

Ακούγοντας τον Ντεζ έκανα τη σύγκριση ανάμεσα σε μας και σ' αυτούς. Ε, πόσο μπροστά ήμασταν απ' αυτούς! Εκεί η πάλη των τάξεων ακόμα δεν είχε αρχίσει. Η ιστορία του βασιλιά Μιχαήλ, που τόσο πολύ τη μακροσκοίνισε ο Ντεζ, έδειχνε ξεκάθαρα την κατάσταση αυτή. Αλλά θα τη βλέπαμε και μόνοι μας ακόμα καλύτερα και πιο συγκεκριμένα, όταν θα επισκεφτόμασταν πεζή μερικούς δρόμους του Βουκουρεστίου.

Καληνύχτισα τον Ντεζ και μαζί με τον Τσουβάχιν πήγαμε για ύπνο στα δωμάτια που μας είχαν καθορίσει, γιατί την επόμενη θα 'ρχονταν ο Βισίνσκι και θα 'ρχιζε η σύσκεψη.

Το δωμάτιο που κοιμόμουν επικοινωνούσε μ' ένα άλλο δωμάτιο διαμέσου μιάς πόρτας. Άνοιξα την πόρτα για να δω και να σιγουρευτώ τι είχε από την άλλη μεριά. Ηταν ένα μεγάλο δωμάτιο εντελώς αδειανό, μόνο σε μιά γωνιά υπήρχε ένα τραπέζι και πάνω σ' αυτό ένα μεγάλο λουσάτο βιβλίο. Πλησιάζω στο τραπέζι και ξεφυλλίζω αυτό το βιβλίο με εξώφυλλο σαν χρυσαφένιο. Ήταν ένα βασιλικό άλμπουμ! Εκεί ήταν όλη η δυναστεία των ρουμάνων βασιλιάδων και πριγκίπων. Παίρνω το άλμπουν παραμάσκαλα και χτυπώ τη θύρα του Τσουβάχιν.

— Σου έφερα ένα βιβλίο, του είπα, γιατί μπορεί να μην έχεις τι να διάβασεις για να σε πιάσει ο ύπνος. Ο βασιλιάς του Ντεζ πήρε τα ρολόγια, αλλά αυτό το ξέχασε, κοίταξε το και δώσ' το στον Ντεζ να το στείλει ταχυδρομικώς στο Μιχαήλ, γιατί του χρειάζεται, σ' εμάς δε χρησιμεύει ούτε για χαρτί υγείας, γιατί δεν είναι κατάλληλο.

Βάλαμε τα γέλια με τον Τσουβάχιν. Μαζί με το άλμπουμ έκλεισε και η ιστορία του βασιλιά της Ρουμανίας. Μια μέρα αργότερα θα 'ρχιζε η ιστορία ενός άλλου, καινούργιου βασιλιά που ανέβαινε, του βασιλιά Τίτο της Γιουγκοσλαβίας.

Την άλλη μέρα θα 'ρχονταν ο Βισίνσκι από τη Μόσχα. Το όνομα και η προσωπικότητα του Βισίνσκι για όλους μας ήταν μεγάλο και ξακουστό για το βαρυσήμαντο ρόλο που είχε παίξει σαν γενικός εισαγγελέας στις δίκες της Μόσχας ενάντια στους τροτσκιστές, μπουχαρινικούς, τους δεξιούς και τους άλλους προδότες της Σοβιετικής Ένωσης. Στη διάρκεια του πολέμου έτυχε να πέσει στο χέρι μου μια μετάφραση στα γαλλικά σχετικά με τις δίκες που είχαν γίνει στη Μόσχα και μου δόθηκε η δυνατότητα να μελετήσω την κακοποιό δράση και την προδοσία εκείνων των άσπονδων εχθρών του κομμουνισμού. Εκεί αποδείχτηκε τετραγωνικά και ξεσκεπάστηκε πλέρια η ενοχή τους και η μυστική συνεργασία με τους εξωτερικούς εχθρούς της Σοβιετικής Ένωσης. Όλα ήταν πειστικά και οι ισχυρισμοί των εξωτερικών εχθρών ότι οι ομολογίες των εγκληματιών αποσπάστηκαν δήθεν με τη βία και με βασανιστήρια, είναι συκοφαντίες. Η πάλη μας ενάντια στους ντόπιους εχθρούς, οι δίκες που έγιναν σε μας μετά τον πόλεμο ενάντια στους εχθρούς του λαού, η πάλη που είχε κάνει το Κόμμα μας ενάντια στα τροτσκιστικά στοιχεία, δυνάμωναν ακόμα περισσότερο την πεποίθηση μας στη δίκαιη και αμείλιχτη πάλη που είχε διεξάγει η εξουσία στη Σοβιετική Ένωση ενάντια σ' αυτούς τους εγκληματίες.

Οι εξωτερικοί και οι εσωτερικοί εχθροί των λαών μας, όταν είχαν την εξουσία,

χρησιμοποίησαν τις πιο απάνθρωπες μορφές και μέθοδες. Αλλά, φυσικά, οι εξωτερικοί εχθροί θα υπεράσπιζαν τους φίλους τους μέσα στις χώρες μας, ενώ το καθήκον μας ήταν και παραμένει να πατάξουμε τους εχθρούς του λαού και να τους αφαιρέσουμε κάθε δυνατότητα δράσης ενάντια στο οικοδομητικό έργο του λαού.

Αυτό έκαμε η σοβιετική εξουσία με τις δίκες της Μόσχας. Στις δίκες αυτές σπουδαίο ρόλο έπαιξε ο Αντρέι Βισίνσκι, επιφανής νομικός και μαρξιστής-λενινιστής, ο οποίος έδειξε ικανότητα, ευστροφία, οξύνοια, θάρρος και αποφασιστικότητα σ' αυτό το σημαντικό καθήκον. Με την οξύνοια και τη γερή λογική του, βάσει μιάς βαθιάς διαλεκτικής μαρξιστικής-λενινιστικής ανάλυσης, ο Βισίνσκι αποκάλυψε όλες τις σκοτεινές πτυχές των προβλημάτων, τις ραδιουργίες, τα σχέδια των εχθρών που ήταν στο εδώλιο των κατηγορουμένων, αλλά και των εξωτερικών εχθρών που κινούσαν τα νήματα της τρομερής και επικίνδυνης αυτής κατασκοπείας. Και ήταν ακριβώς αυτή η αλάνθαστη μέθοδος της ανάλυσης των ζητημάτων, που άφηνε εμβρόντητους τους εξωτερικούς εχθρούς και τους πράχτορές τους σαν ξεσκεπάζονταν τα μυστικά τους σχέδια και τους ανάγκαζε να συκοφαντούν και να προπαγανδίζουν ότι όλα όσα έλεγαν και ομολογούσαν είχαν «αποσπαστεί με βασανιστήρια, με ναρκωτικά» κλπ.

Είχαμε μαζευτεί σε μια από τις αίθουσες στο παλάτι που είχαμε για κατάλυμα και περιμέναμε το Βισίνσκι. Τέλος αυτός ήρθε. Ένιωθα συγκίνηση γιατί ήταν πρώτη φορά που τον συναντούσα. (Όταν πήγα στη Μόσχα τον Ιούλη του 1947, ο Βισίνσκι δεν ήταν στη Σοβιετική Ένωση.) Ήταν έτσι όπως είχα ακούσει γι' αυτόν, άνδρας ζωηρός, όχι πολύ ψηλός, με γυαλιά με μαύρο πλαίσιο, αστραφτερά κάι ζωηρά μάτια. Φορούσε μπλέ κοστούμι. Ο Βισίνσκι μας έδωσε όλων το χέρι με τη σειρά και, όταν ήρθε η σειρά μου, επειδή ήμουν ο μόνος που δε με είχε δει άλλη φορά, συμπέρανε ποιος είμαι, γιατί όταν μου έδωσε το χέρι με ρώτησε ρώσικα:

— Τι γίνεσαι, είσαι καλά σύντροφε Ενβέρ Χότζια;

— Χαρασιό*! του απάντησα.

Παρέμβηκε ο Τσουβάχιν και του είπε:

— Ο σύντροφος Ενβέρ μιλάει καλά τα γαλλικά.

Τότε ο Βισίνσκι άρχισε στα γαλλικά και εγώ του μίλησα πιο ελεύθερα.

Αρχίσαμε τη σύσκεψη, την οποία άνοιξε ο Ντεζ μ' ένα σύντομο λόγο. Μας ευχήθηκε το καλωσορίσατε στο Βουκουρέστι και έδωσε το λόγο στο Βισίνσκι.

Αυτός μας χαιρέτησε εγκάρδια και μας έδωσε επίσης χαιρετισμούς από το Στάλιν και τους άλλαους συντρόφους του Πολιτικού Γραφείου της ΚΕ του ΚΚ (μπ) της ΣΕ.

— Το θέμα αυτής της σύσκεψης, είπε σε γενικές γραμμές ο Βισίνσκι, είναι να ανταλλάξουμε την πείρα μας και να εκθέσουμε τις κοινές μας γνώσεις σχετικά με την προδοσία των γιουγκοσλάβων τιτοϊκών, με την υπονομευτική τους δράση ενάντια στις χώρες, ενάντια, στα κόμματα μας και το σοσιαλισμό και να καθορίσουμε τον τρόπο της καταπολέμησης και του ξεσκεπάσματος αυτής της επικίνδυνης παρέκκλισης για τον κομμουνισμό, γενικά, και για το Κομμουνιστικό Κόμμα Γιουγκοσλαβίας και το σοσιαλισμό στη Γιουγκοσλαβία, ιδιαίτερα.

Με την ανάλυση που έκανε στη μυστική και ανοιχτή δράση της ομάδας αποστατών του Τίτο, ο Βισίνσκι μας εξήγησε λεπτομερειακά το θεωρητικό και πολιτικό περιεχόμενο των επιστολών του Μπολσεβίκικου Κόμματος προς το ΚΚΓ και την Απόφαση της σύσκεψης του Γραφείου Πληροφοριών γι' αυτό το σημαντικό ζήτημα. Τα κόμματα μας είχαν ενημερωθεί πάνω σ' αυτά τα ντοκουμέντα, τα είχαμε μελετήσει λεπτομερειακά και είχαμε πάρει τις σχετικές αποφάσεις, εγκρίνοντας τα πλέρια.

***Καλά, ωραία — ρώσικα στο πρωτότυπο.**

Ο Βισίνσκι με το εύστροφο στυλ, με επιχειρήματα και με την καταπληκτική σαφήνεια που τον χαρακτήριζε, μας διασαφήνισε ακόμα καλύτερα το περιεχόμενο τους σαν πραγματικός μπολσεβίκος εισαγγελέας που ήταν. Αυτή τη φορά τους κατηγορούμενους δεν τους είχαμε μπροστά μας, στο εδώλιο, αλλά ήταν σαν να γίνονταν στην πραγματικότητα μια αδιαμφισβήτητη δίκη με αδιάσειστα αποδειχτικά και επιχειρήματα, μια ιστορική δίκη, την ορθότητα της οποίας ο χρόνος θα την επιβεβαίωνε απόλυτα.

Ο Βισίνσκι μας απέδειξε με πειστικά ιστορικά γεγονότα ότι η πολιτική δράση της ομάδας αποστατών του Τίτο, δεν ήταν κάτι το τυχαίο και αυθόρμητο. Οι απόψεις του Τίτο και των κυριότερων συντρόφων του δεν ήταν διαμορφωμένες μαρξιστικά, παρά την απατηλή τους εμφάνιση. Αυτοί παρίσταναν το μαρξιστή, κόβονταν σαν να ήταν σε αλληλεγγύη με τη Σοβιετική Ένωση και με το Στάλιν, εξαπατώντας μ' αυτό τον τρόπο τους λαούς της Γιουγκοσλαβίας και τους γιουγκοσλάβους κομμουνιστές. Αλλά από τον καιρό του πολέμου ακόμα αυτοί, σε πολλές περιπτώσεις, είχαν παρουσιάσει καταφανείς ενδείξεις έντονης μεγαλομανίας, αστικοεθνικιστικές τάσεις και μη ορθές αντιλήψεις για τον αγώνα της Σοβιετικής Ένωσης και τη βοήθεια που έδινε αυτός ο αγώνας σ' όλους τους λαούς και ιδιαίτερα στους λαούς της Γιουγκοσλαβίας.

— Το Μπολσεβίκικο Κόμμα, είπε συνοπτικά σε συνέχεια ο Βισίνσκι, είχε αρκετή πείρα για να επισημάνει τέτοιες τάσεις, αλλά δεν τις είχε θεωρήσει σαν αδιόρθωτες. Τότε το βασικό ζήτημα ήταν ο πόλεμος ενάντια στους γερμανούς ναζιστές και λέγαμε ότι στη διάρκεια του πολέμου, μέσα στις αναρίθμητες δυσκολίες, θα συνέβαιναν και απερίσκεπτες ενέργειες, μερικές φορές και ασαφείς, αλλά ο χρόνος, η πείρα και ο αγώνας θα τις διασαφήνιζαν.

Ασφαλώς μετά τη νίκη, τόνισε ο Βισίνσκι, οι σχέσεις μας με τους Γιουγκοσλάβους θα ήταν πιο στενές και το καθετί θα διασαφηνίζονταν με τον πιο συντροφικό τρόπο, και σε περίπτωση που η γιουγκοσλάβικη ηγεσία είχε δημιουργήσει αμφιβολίες για τις σχέσεις μας. Και έτσι συνέβηκε. Ύστερα από τη νίκη επί της χιτλερικής Γερμανίας, αποκαταστάθηακαν μεταξύ της Σοβιετικής Ένωσης και της Γιουγκοσλαβίας οι πιο αδελφικές σχέσεις, πάρθηκαν σημαντικές αποφάσεις για να βοηθηθεί οικονομικά, στρατιωτικά και πολιτικά στο διεθνή στίβο η Γιουγκοσλαβία, την οποία εμείς τη θεωρούσαμε σαν έναν από τους πιο πιστούς πολιτικούς και ιδεολογικούς μας συμμάχους. Κανένα σύννεφο δε φαίνονταν στον ορίζοντα των σχέσεων μας. Τα σύννεφα συσσωρεύτηκαν το ένα μετά το άλλο από την ομάδα του Τίτο όταν άρχισε η πολιτική, οικονομική, ιδεολογική και στρατιωτική οικοδόμηση της ΟΛΔ της Γιουγκοσλαβίας. Τότε φάνηκε πιο ξεκάθαρα οι αστικές, εθνικιστικές και αντισοβιετικές τάσεις της ομάδας αποστατών του Τίτο.

Σε συνέχεια, ο Βισίνσκι μας μίλησε για το πώς οι αποστάτες γιουγκοσλάβοι ηγέτες χτυπούσαν και διαστρέβλωναν τις βασικές γενικές αρχές του μαρξισμού-λενινισμού και τις παρεκκλίσεις αυτές τις δικαιολογούσαν με την εφαρμογή δήθεν των μαρξιστικών-λενινιστικών αρχών «στις συγκεκριμένες μεταπολεμικές συνθήκες» στη Γιουγκοσλαβία.

— Το ζήτημα δεν ήταν να αντιγραφεί το καθετί όπως ήταν και γίνονταν στη Σοβιετική Ένωση, μας είπε ο Βισίνσκι, αλλά εκείνοι έπαιρναν αυτό σαν βάση για να χτυπήσουν τις αρχές, για να παρεκκλίνουν απ' αυτές τις αρχές. Αυτό βέβαια θα οδηγούσε σε συζητήσεις, όπως και συνέβηκε, και τελικά σε αντιθέσεις μεταξύ μας.

Εμείς υπερασπίζαμε τις αρχές, συνέχισε να λέει ο Βισίνσκι, εκείνοι τις παραβίαζαν συνεχώς όλο και πιο ανοιχτά και πιάνονταν από μικροπράγματα, με τα οποία

προσπαθούσαν να αποδείξουν ότι δήθεν η χώρα μας επέμβαινε στις εσωτερικές τους υποθέσεις, ότι δήθεν η Σοβιετική Ένωση δεν τους βοηθούσε όσο έπρεπε οικονομικά, ότι δήθεν δεν υποστηρίζαμε όσο έπρεπε τα πολιτικά και εδαφικά τους αιτήματα στο διεθνή στίβο. Φυσικά, όλα αυτά ήταν αβάσιμα και εμείς με μεγάλη υπομονή και με αποδειχτικά τους τα απορρίπταμε. Εκείνοι όμως δεν ήθελαν να ακούσουν ούτε για αρχές, ούτε για αποδειχτικά στοιχεία. Οι γιουγκοσλάβοι αποστάτες πήγαιναν προς μια άλλη ιδεολογική και πολιτική γραμμή, σ' αντίθεση με τη δική μας. Είχαν μπει στο δρόμο του αντιμαρξισμού. Αυτό ανάγκασε το ΚΚ (μπ) της ΣΕ να γράψει στην ΚΕ του ΚΚΓ την πρώτη επιστολή και τις κατοπινές που τις στείλαμε στον καιρό τους. Ο σκοπός ήταν να διασωθεί το Κομμουνιστικό Κόμμα Γιουγκοσλαβίας από την καταστροφή, να εγκαταλείψει το λαθεμένο δρόμο στον οποίο το έμπασε ο Τίτο και η Γιουγκοσλαβία να οικοδομούσε το σοσιαλισμό και να αποτρέπονταν η επανεγκαθίδρυση του καπιταλισμού προς τον οποίο έβαινε η Γιουγκοσλαβία. Ο δρόμος που χρησιμοποίησε το Μπολσεβίκικο Κόμμα ήταν μαρξιστικός-λενινιστικός, από τους πιο κανονικούς και από τους πιο συντροφικούς. Αλλά οι αποστάτες τον απέρριψαν.

Το ζήτημα της Γιουγκοσλαβίας είναι εσωτερική υπόθεση των λαών της Γιουγκοσλαβίας, των γιουγκοσλάβων κομμουνιστών, είπε σε συνέχεια ο Βισίνσκι, και εμείς ούτε αναμιχθήκαμε κι ούτε θα αναμιχθούμε στις εσωτερικές τους υποθέσεις. Εμείς δεν έχουμε το δικαίωμα να επέμβουμε, αλλά έχουμε καθήκον να ξεσκεπάσουμε πολιτικά και ιδεολογικά τη δράση της κλίκας αυτής, που καταπολεμάει το μαρξισμό-λενινισμό και υπηρετεί στον παγκόσμιο καπιταλισμό. Οι τιτοϊκοί, είπε παρακάτω ο Βισίνσκι, βγαίνουν από τώρα ανοιχτά στο διεθνή στίβο και στο εσωτερικό, σαν εχθροί της Σοβιετικής Ένωσης και οι ενέργειες τους σ' αυτή την κατεύθυνση θα αυξηθούν όχι μόνο ενάντια μας, αλλά και ενάντια σ' όλες τις χώρες της λαϊκής δημοκρατίας, ενάντια στο στρατόπεδο του σοσιαλισμού. Η δράση τους μοιάζει σαν δύο σταγόνες νερού με τις ενέργειες των τροτσκιστών, των μπουχαρινικών και των πραχτόρων του παγκόσμιου κεφαλαίου που εμείς τους ξεσκεπάσαμε με τις δίκες που έγιναν.

Το ξεσκέπασμα του εχθρού έχει πολύ μεγάλη σημασία, τόνισε ο Βισίνσκι. Οι σοβιετικοί λαοί έπρεπε να πειστούν για την προδοτική δράση των τροτσκιστών, των μπουχαρινικών και των δεξιών, γι' αυτό εμείς δώσαμε σημασία σ' αυτό και πετύχαμε ώστε οι εχθροί μας να αποκαλύψουν μόνοι τους και τα παραμικρότερα στοιχεία, που συχνά είναι σπουδαία γιατί διευκρινίζουν μεγάλα ζητήματα. Η αλήθεια για την προδοσία τους βγήκε γυμνή μπροστά στις δίκες και μπροστά στους λαούς μας. Αυτό είχε αποφασιστική σημασία. Αυτό είναι το σπουδαίο που πρέπει να επιτευχθεί, ενώ για το πόσα χρόνια καταδικάζεται ο εχθρός, αυτό είναι δευτερεύουσας σημασίας, είπε ο Βισίνσκι. Ο λαός πρέπει να εγκρίνει την απόφαση, πρέπει να πειστεί. Αυτό πρέπει να κάνουμε εμείς και με την ομάδα αποστατών του Τίτο. Η ομάδα αυτή είναι στην εξουσία και θα υπερασπιστεί, θα κάνει και καθελογής προκλήσεις ενάντια στα σοσιαλιστικά μας κράτη, αλλά εμείς πρέπει να είμαστε μετρημένοι, άγρυπνοι και να μην πέσουμε στις προβοκάτσιες τους! κατέληξε ο Βισίνσκι.

Στο λόγο του, ο Ντεζ υπογράμμισε, μεταξύ άλλων, το μεγάλο κίνδυνο αυτής της σπείρας εγκληματιών και δολοφόνων, έκαμε μια ερμηνεία των κοινών αποφάσεων που είχαν πάρει στο Γραφείο Πληροφοριών, μίλησε για την αυθάδεια των γιουγκοσλάβων «συντρόφων» σ' αυτή τη σύσκεψη ενάντια στο ΚΚ της Γαλλίας, της Ιταλίας κλπ. Εκτός των άλλων ο Ντεζ ανέφερε μερικά επεισόδια από το πρώτο επίσημο ταξίδι στη Γιουγκοσλαβία και την πρώτη συνάντηση του με τον Τίτο.

— Ο Τίτο, είπε ο Ντεζ, συμπεριφέρθηκε απέναντι μας περιφρονητικά και αυτό το

έδειξε από τις πρώτες κιόλας συναντήσεις. Ήθελε να υποτιμήσει τον εθνικοαπελευθερωτικό μας αγώνα, μας υποδέχτηκε όλο πόζα για να μας επιβληθεί με τις στολές του, με τα παράσημα, με τα δαχτυλίδια και με τα παλάτια. Βλέποντας τέτοια την κατάσταση, είπε ο Ντεζ, «πήρα μεγάλο κουράγιο» και στις συνομιλίες είπα στον Τίτο: «Και εσύ, και εγώ είμαστε εργάτες και κομμουνιστές, ας μιλήσουμε απλά και ντρέτα για τα προβλήματα που μας απασχολούν» κλπ. Κι εκείνος, συνέχισε ο Ντεζ, έκανε σαν να συμφώνησε, αλλά η πολυτελής ζωή μεγαλομανούς και αστού αντιμαρξιστή είχε γίνει ζωντανή πραγματικότητα και δεν ήταν δυνατό να ξεκόψει από αυτό τον τρόπο ζωής. Τα πράγματα έφτασαν μέχρι το σημείο, είπε ο Ντεζ, που ο Τίτο μας πήγε, εμένα και τον υπουργό Εξωτερικών της Ρουμανίας (που ήταν ένας αστός και αργότερα καθαιρέθηκε και καταδικάστηκε), να επισκεφτούμε ακόμα και τους στάβλους των αλόγων. Ο Τίτο, με μαύρη στολή, με μπότες και το στήθος γεμάτο παράσημα, μας συνόδεψε ο ίδιος. Όταν πλησιάσαμε στους στάβλους των αλόγων, είπε ο Ντεζ, εκείνος φώναξε σ' έναν αξιωματικό του secer-secer και ο αξιωματικός του έφερε ένα μεγάλο δοχείο με ζάχαρη, απ' όπου ο Τίτο έπαιρνε και έδινε στα άλογα να φάνε στη χούφτα του.

Όταν χωριστήκαμε με τον Τίτο τελειώνοντας την επίσκεψη αυτή και αφού μπήκαμε στο αυτοκίνητο, ο υπουργός μου Εξωτερικών, συνέχισε ο Ντεζ, εμπιστευτικά μου είπε: «Σύντροφε Ντεζ, ο Δημητρώφ είναι κομμουνιστής και καλός άνθρωπος, αλλά με τον Τίτο μπορεί κανείς να πάει μέχρι τέλους στον κομμουνισμό». Έτσι επιβράβευσε αυτός ο αστός τον Τίτο, κατέληξε ο Ντεζ.

Πήρα και εγώ το λογο. Είχα τι να πω για τους τιτοϊκούς. Στις σχέσεις μας με την προδοτική ομάδα του Βελιγραδίου είχαμε πληθώρα από στοιχεία και αποδειχηκά που επιβεβαίωναν την προδοσία τους απέναντι στο μαρξισμό-λενινισμό και ης ανοιχτές τάσεις για τις καπιταλισηκές και αποικιακές κρατικές σχέσεις, που εκείνοι προσπάθησαν να επιβάλουν στη χώρα μας.

Υπογράμμισα, ανάμεσα στ' άλλα, στους συντρόφους ότι οι δεσμοί και οι σχέσεις μας με τους Γιουγκοσλάβους που άρχισαν από τον καιρό του Εθνικοαπελευθερωηκού Αγώνα, στην αρχή σε πολιηκό και κομματικό δρόμο, αργότερα, κατά τα τέλη και προπαντός μετά τη λήξη του αγώνα, αναπτύχθηκαν σε όλες ης κατευθύνσεις, παίρνοντας υπόψη και τις συνθήκες που δημιουργήθηκαν από τον κοινό αγώνα ενάντια στον ίδιο εχθρό και από την ίδρυση των κρατών μας λαϊκής δημοκρατίας. Παρουσίασα σωστά και αντικειμενικά τη συμμετοχή του Παρτιζάνικου Εθνικοαπελευθερωηκού μας Στράτου στον αγώνα για την απελευθέρωση της Γιουγκοσλαβίας σαν μια ενέργεια τιμημένη, σωστή και αναμφισβήτητη, που είχε πραγματικά απελευθερωτικό χαρακτήρα, αλλά παρέμενε πάντα μια βοήθεια στο πλευρό του Εθνικοαπελευθερωτικού Στρατού της Γιουγκοσλαβίας, που και αυτός αγωνίστηκε ηρωικά. Αυτό δεν πρέπει ούτε να το αρνείται κανείς, ούτε να το υποτιμά, άσχετα που η ομάδα του Τίτο πρόδωσε το αίμα που έχυσε αυτός ο ηρωικός στρατός, ο οποίος και βάσταξε τα βάρη της απελευθέρωσης των λαών της Γιουγκοσλαβίας.

Αφού μίλησα για τον πραγματικό ρόλο του Μυλαντίν Πόποβιτς και του Ντουσάν Μουγκόσα, απέρριψα με θεωρητικά και πρακτικά επιχειρήματα τον παράλογο και αντιμαρξιστικό ισχυρισμό ότι δήθεν ήταν οι Γιουγκοσλάβοι αυτοί που δημιούργησαν το Κόμμα μας και ότι εκείνοι δήθεν «άναψαν τον Εθνικοαπελευθερωτικό μας Αγώνα».

Φυσικά, αυτές τις «δεσπόζουσες» αντιμαρξιστικές, εθνικιστικές απόψεις, αυτοί ης είχαν εκδηλώσει στη διάρκεια του αγώνα, αλλά πήραν ιδιαίτερα προκλητικές διαστάσεις στις παραμονές της Απελευθέρωσης και ύστερα από την Απελευθέρωση.

— Μπορώ να τονίσω, είπα στους συντρόφους, ότι οι συναντήσεις με τους Γιου-

γκοσλάβους στη διάρκεια του αγώνα ήταν σπάνιες, μάλιστα και όταν συνέβαινε να συναντηθούμε (και τους ανέφερα τις συναντήσεις με το Βουκμάνοβιτς Τέμπο και με τον Μπλάζο Γιοβάνοβιτς), ερχόμασταν σε αντιθέσεις αρχών μ' αυτούς για πολλά ζητήματα, επειδή από την περίοδο εκείνη ακόμα διαφαίνονταν οι γιουγκοσλάβικες τάσεις να θεωρούν και να χρησιμοποιούν το Κόμμα μας σαν ουραγό του κόμματος τους και την Αλβανία σαν γιουγκοσλάβικη περιοχή. Φυσικά, οι αντιμαρξιστικές αυτές απόψεις βγήκαν στη φόρα λίγο αργότερα.

Από μέρους μας, εμείς θεωρούσαμε πάντα τον αγώνα μας σε ενότητα με εκείνον των λαών της Γιουγκοσλαβίας. Αυτό ήταν μεγάλο καθήκον μας σαν μαρξιστές-λενινιστές, όχι μόνον επειδή αγωνιζόμασταν για απελευθέρωση ενάντια στον ίδιο εχθρό, αλλά και διαμέσου της αγωνιστικής φιλίας μεταξύ των λαών μας εμείς θέλαμε ολόκαρδα να σβήσουμε για πάντα τα αισθήματα εκείνα που είχαν δημιούργησει οι περιστάσας των περασμένων καιρών, όπως ο διαμελισμός της Αλβανίας, η παραχώρηση της Κοσόβας στη Σερβία, η τρομοκρατία και οι αναρίθμητες και ασίγαστες σέρβικες σκευωρίες σε βάρος της χώρας μας κλπ.

Εκ μέρους μας, εμείς κάναμε ό,τι μπορέσαμε, ενώ οι Γιουγκοσλάβοι, εκ μέρους τους, σε κάθε στάδιο ανάπτυξης αυτής της ψεύτικης φιλίας, εξύφαναν συνωμοσίες και παρασκήνια για την επικράτηση τους στην Αλβανία αμέσως μετά τον πόλεμο.

Με αποδειχτικά παρουσίασα στο Βισίνσκι και στους άλλους συντρόφους την προετοιμασία του αποτυχημένου πραξικοπήματος τους στην Ολομέλεια του Μπεράτι, τις αναρίθμητες προσπάθειες στις πρώτες μέρες μετά την Απελευθέρωση για να δυσφημίσουν την ηγεσία του Κόμματος μας, τη γραμμή του αγώνα μας, δημιουργώντας μέσα στην ηγεσία μας το δίχτυο τους κατασκοπείας με τον Κώτσι Τζότζε, στον οποίο έβαλαν για καθήκον και τον υποστήριξαν μ' όλες τους τις δυνάμεις να πάρα στα χέρια του, την εξουσία και να ενέργησει και εφάρμοσει στη χώρα μας τη «γραμμή» των γιουγκοσλάβων τιτοϊκών. Εξήγησα στους συντρόφους τι ήταν αυτή η γιουγκοσλάβικη γραμμή, η οποία επιβεβαίωσε απόλυτα ότι η γιουγκκοσλάβικη ηγεσία ήταν αντιμαρξιστική, αστική, εθνικιστική, σωβινισττκή, αντισοβιετική και αντιαλβανική. Σε συνέχεια, με πολλά επιχειρήματα, εξέθεσα σ' αυτούς όλη την εχθρική δράση των τιτοϊκών στη χώρα μας σε κάθε πεδίο, αποδείχνοντας τη με συγκεκριμένα, αναντίρρητα και αδιάσειστα στοιχεία.

Στα ιδεολογικά ζητήματα και στην οργάνωση του Κόμματος μας, είπα στους συντρόφους, οι τιτοϊκοί, από τον καιρό του αγώνα ακόμα, αλλά προπαντός ύστερα από τον'αγώνα, προσπάθησαν με όλα τα μέσα να μας επιβάλουν τις οργανωτικές μορφές του κόμματος και να μας εκτρέψουν από τη μαρξιστική-λενινιστική γραμμή της δομής του κόμματος και από τη σωστή σκέψη και δράση του. Έκαμαν το παν για ν' αποσπαστούμε από την πείρα του Μπολσεβίκικου Κόμματος, που την παίρναμε από ντοκουμέντα του που μας έπεφταν στο χέρι καθώς και από τις απόψεις που ανταλλάσσαμε με τους σοβιετικούς διπλωμάτες, γιατί, είπα στο Βισίνσκι, εμείς δεν είχαμε αποκαταστήσει ακόμα σχέσεις με την ΚΕ του ΚΚ ιης ΣΕ για να ανταλλάσσουμε κομματική πείρα. Αυτό δε συνέβαινε από δικό μας φταίξιμο και από έλλειψη επιθυμίας από μέρους μας, αλλά αυτή, σε γενικές γραμμές, ήταν η πραγματικότητα. Παρά την ατέλεια αυτή, το Κόμμα μας στάθηκε αμετακίνητο σ' αυτό τον προσανατολισμό του. Οι Γιουγκοσλάβοι που το θεωρούσαν αυτό πολύ επιζήμιο και επικίνδυνο για το σατανικό τους σχέδιο και, μη μπορώντας τότε να αναπτύξουν ανοιχτή προπαγάνδα ενάντια στις μαρξιστικές-λενινιστικές αρχές από τις οποίες καθοδηγούνταν το Κόμμα μας, ενάντια στους στενούς ιδεολογικούς και οργανωτικούς δεσμούς αρχών με το Μπολσεβίκικο

Κόμμα, ανέλαβαν επίθεση ενάντια στην ορθή γενική γραμμή του Κόμματος μας. Ο Κώτσι Τζότζε, σαν αρχηγός της αντικομματικής ομάδας, έγινε απόλυτα υποστηριχτής των γιουγκοσλάβων τιτοϊκών, οι οποίοι τον φούσκωσαν με υπεραριστερές και τροτσκιστικές φράσεις, χαρακτηρίστηκε σαν η «προλεταριακή συνείδηση» του Κόμματος μας, δηλαδή ο «πιο έμπιστος, ο πιο αφοσιωμένος και προλετάριος ηγέτης του Κόμματος». Με τις ενέργειες αυτές οι γιουγκοσλάβοι τιτοϊκοί και η τιτοϊκή ομάδα του Κώτσι Τζότζε ήθελαν να δημιουργήσουν την εντύπωση ότι τώρα το Κόμμα μας ήταν σε «πραγματικές μαρξιστικές-λενινιστικές βάσεις», επειδή όχι μόνον καθοδηγούνταν από «προλεταριακά στοιχεία», αλλά και εμπνέονταν από το ΚΚΓ. Διαμέσου της ομάδας αυτής μ' επικεφαλής τον Κώτσι Τζότζε, ο οποίος στο Μπεράτι, με την επιμονή των Γιουγκοσλάβων, εκτός από το καθήκον του οργανωτικού γραμματέα του Κόμματος, ανέλαβε και το καθήκον του υπουργού Εσωτερικών, δημιουργήθηκε σοβαρή κατάσταση στο Κόμμα και το κράτος μας.

— Εμείς, είπα σε συνέχεια στους συντρόφους, μελετήσαμε προσεχτικά όπως όλα τ' άλλα και τα μέρη των επιστολών του Μπολσεβίκικου Κόμματος όπου επικρίνονται οι γιουγκοσλάβικες αντιμαρξιστικές πρακτικές, σύμφωνα με τις οποίες ο οργανωτικός γραμματέας του Κόμματος να είναι και υπουργός Εσωτερικών, τη διατήρηση του Κόμματος σε ημιπαράνομη κατάσταση κλπ. Οι ξένες αυτές πραχτικές και μορφές επιβλήθηκαν και σε μας από τη γιουγκοσλάβικη ηγεσία και, στις αναλύσεις που κάνουμε, προκύπτουν καινούργια και σοβαρά αποδειχτικά για τις επικίνδυνες συνέπειες που έφεραν οι πραχτικές αυτές στο Κόμμα και το κράτος. Πολύ γρήγορα η κατάσταση αυτή θα πάρει τέλος όπως παίρνει τέλος κάθε ίχνος επίδρασης που μπόρεσαν να μας επιβάλουν ο Τίτο και οι υποστηριχτές του στις γραμμές μας. Όλες αυτές τις παρεκκλίσεις των γιουγκοσλάβων τιτοϊκών και των πραχτόρων τους στο Κόμμα μας, εμείς τις έχουμε καταπολεμήσει αδιάκοπα, είπα σε συνέχεια, αλλά, εννοείται με όσο μπορούσαμε, γιατί για στήριγμα είχαμε μονάχα την υγιή μας κρίση, την πεποίθηση μας ότι ήμασταν σε σωστό δρόμο. Αυτά που ξέραμε από το μαρξισμό-λενινισμό τα υπερασπίσαμε με φανατισμό και ποτέ δεν εγκαταλείψαμε την πείρα του ΚΚ της Σοβιετικής Ένωσης.

Κατά κάποιο τρόπο άφησα στο Βισίνσκι να καταλάβει ότι άμεση βοήθεια από το ΚΚ της ΣΕ δε μας δόθηκε, επίσης έκανα υπαινιγμό και για τα άλλα προβλήματα, ότι οι σοβιετικοί σύντροφοι με τους οποίους είχαμε άμεση σύνδεση και τους οποίους ενημερώναμε για το καθετί, μας άκουγαν, μας βοηθούσαν στους τομείς εκείνους που ήταν αρμόδιοι, αλλά ποτέ δεν αποφαίνονταν όταν επρόκειτο για τις αντιθέσεις μας με τους Γιουγκοσλάβους. Στα ζητήματα αυτά, μπροστά μας προσποιούνταν τον ουδέτερο και δεν ξέρουμε τι αναφορές έδιναν στη Μόσχα.

Το άλλο ζήτημα που μας μπέρδεψε κάπως, τόνισα, ήταν το γεγονός που για πολύ καιρό οι υπόνοιες μας για τις εχθρικές ενέργειες των Γιουγκοσλάβων δεν έφταναν μέχρι απάνω, μέχρι τον Τίτο και σ' όλη την ηγεσία τους. Στην κατεύθυνση αυτή πρέπει να αναγνωριστεί ότι δεν είχαμε καμιά ένδειξη, εάν από τα άλλα αδελφά κόμματα είχε γίνει ή όχι ποτέ παρατήρηση στη γιουγκοσλάβικη ηγεσία για τις εσφαλμένες τοποθετήσεις της. Μάλιστα η κατάσταση αυτή συνεχίστηκε μέχρι τις τελευταίες βδομάδες ή μήνες που λάβαμε τις επιστολές του Μπολσεβίκικου Κόμματος, όπου επικρίνονταν η γιουγκοσλάβικη ηγεσία. Πριν από τις επιστολές αυτές, τη μόνη ένδειξη ότι τα πράγματα δεν πήγαιναν καλά, είπα στους συντρόφους, την είχαμε όταν πληροφορήσαμε το σύντροφο Στάλιν για το ζήτημα μιάς γιουγκοσλάβικης μεραρχίας που ο Τίτο ήθελε να φέρει στο έδαφος μας. Εμείς είχαμε αντικρούσει την απαίτηση του Τίτο και, όταν μας ήρθε η σοβιετική απάντηση, πειστήκαμε ότι σωστά είχαμε ενεργήσει.

— Ο Στάλιν, είπε ο Βισίνσκι, επέκρινε ο ίδιος τον Τίτο για την ανεπίτρεπτη αυτή ενέργεια που ήθελε να αναλάβει σε βάρος σας.

— Αυτό μας χαροποιεί πάρα πολύ, είπα στο Βισίνσκι, εμένα όμως μου ειπώθηκε μόνο διαμέσου της σοβιετικής πρεσβείας ότι ο Στάλιν συμφωνούσε με τις απόψεις μας και όχι μ' αυτές του Τίτο. Και μόνον τόσο. Αλλά νομίζω ότι σε μένα και στους συντρόφους της ηγεσίας μας θα μπορούσε και έπρεπε να μας ειπωθεί κάτι περισσότερο, να μας έλεγαν γιατί έκανε ο Τίτο αυτά τα πράγματα.

Το ίδιο συνέβηκε, τόνισα στους συντρόφους, και με το άλλο ζήτημα, της λεγόμενης «βαλκανικής ομοσπονδίας» ή «συνοσπονδίας», που δήθεν είχε προταθεί και ρυθμιστεί μεταξύ Τίτο και Δημητρώφ, για την οποία ποτέ δεν μας είχαν ενημερώσει.

Ακόμα και σήμερα, είπα σε συνέχεια, δεν μπορούμε να πούμε με ακρίβεια τι ήταν αυτό το πράγμα, πώς έγινε, ούτε μας ρώτησαν, κι ούτε ζήτησαν από μας κάποια γνώμη. Μόνο στις αρχές αυτής της χρονιάς μάθαμε κάποια στιγμή ότι η εφημερίδα «Πράβντα» επέκρινε αυτή την «ιδέα» του Δημητρώφ και αυτός απάντησε στο Στάλιν και στην «Πράβντα» ότι είχαν δίκιο, γιατί η ιδέα μιάς «Βαλκανικής ομοσπονδίας» στις τότε συνθήκες ήταν ανέφικτη και μη σωστή.

Υπογραμμίζοντας ότι πίσω από τις προσπάθειες για «Βαλκανική ομοσπονδία» κρύβονταν οι σωβινιστικοί σκοποί της κλίκας του Τίτο να κυριαρχίσει στα Βαλκάνια, έκανα μια παράθεση στους συντρόφους σχετικά με την αντιμαρξιστική, σωβινιστική πολιτική που ακολουθούσε η ηγεσία του Βελιγραδίου ακόμα και απέναντι στην Κοσόβα και στις άλλες αλβανικές περιοχές στη Γιουγκοσλαβία τόσο κατά τη διάρκεια όσο και μετά τον πόλεμο.

Αφού τους μίλησα για την ορθή στάση μας αρχών απέναντι σ' αυτό το ευαίσθητο για το έθνος μας πρόβλημα, σε συνέχεια μίλησα στους συντρόφους για τις πιέσεις που μας έκαναν οι Γιουγκοσλάβοι και ο Κώτσι Τζότζε να δεχτούμε την ένωση της Αλβανίας με τη Γιουγκοσλαβία, καθώς και για την κατηγορηματική εναντίωσή μας στην πρόταση αυτή.

— Ναι αλλά, γι' αυτά τα κεφαλαιώδη και τόσο σημαντικά προβλήματα για την τύχη της πατρίδας και του λαού μας, ξανατόνισα, εμείς ενεργήσαμε με δική μας πρωτοβουλία. Με ακράδαντη πεποίθηση, εμείς υπερασπίσαμε με ηρωισμό τη λευτεριά και την ανεξαρτησία της πατρίδας, είπα και άφησα στο Βισίνσκι να καταλάβει ότι σ' αυτές τις σοβαρές στιγμές, εμείς δεν είχαμε την απαιτούμενη βοήθεια, βρεθήκαμε, λοιπόν, μόνοι.

Θυμάμαι ότι στο σημείο αυτό ο Βισίνσκι με διέκοψε και μου είπε:

— Οι άνθρωποι πάνω στον αγώνα σφυληλατούνται!

Σε συνέχεια τους μίλησα για το στρατό μας, πώς τον δημιουργήσαμε και «τι βοήθεια» μας έδωσαν γι' αυτόν οι Γιουγκοσλάβοι και στάθηκα λίγο πιο εκτενέστερα στις γιουγκοσλάβικες «οικονομικές βοήθειες».

— Το κορύφωμα όλης της σωβινιστικής, αποικιοκρατικής και επεκτατικής πολιτικής των γιουγκοσλάβων ρεβιζιονιστών ενάντια στη χώρα μας, τους είπα, ήταν τα σύμφωνα της «προγραμματισμένης και κοινής οικονομίας», των «κοινών εταιρειών», της «εξίσωσης του νομίσματος» κλπ, κλπ.

Μίλησα στους συντρόφους στη σύσκεψη για ολόκληρο το σατανικό μηχανισμό και για τους σκοπούς των γιουγκοσλάβων αντιμαρξιστών, για την αντίσταση και τον αγώνα μας ενάντια τους και τέλος για το θρίαμβο μας και τη χρεωκοπία του συνωμοτικού έργου του Τίτο και συντροφιά.

Ο λόγος μου στη σύσκεψη που κράτησε αρκετά και όλα τα αποδεικτικά που εξέ-

θεσα έδειχναν χειροπιαστά την προδοσία των τιτοϊκών και την ορθότητα των απόψεων του Στάλιν, που εκφράζονται στις επιστολές που στάλθηκαν στο ΚΚΓ. Από την άλλη μεριά, έδειχναν επίσης με πειστικότητα τη σωστή πάλη του Κόμματος μας, για την υπεράσπιση των συμφερόντων της πατρίδας, του διεθνισμού, της φιλίας με τη Σοβιετική Ένωση και την εμπιστοσύνη προς το Στάλιν. Στη σύσκεψη άφησα στους συντρόφους να καταλάβουν καλά ότι σ' αυτή την πάλη, το Κόμμα μας βρέθηκε πολλές φορές και μόνο του, γι' αυτό είχε ανάγκη και έπρεπε να βοηθηθεί περισσότερο, πιό ανοιχτά και με μεγαλύτερη εμπιστοσύνη.

Αφού τέλειωσα εγώ, κάναμε διάλειμμα και μετά ο Βισίνσκι έδωσε τα συμπεράσματα της σύσκεψης. Τη χαρακτήρισε πολύ θετική, απαραίτητη και χρήσιμη.

- Μάθαμε πολλά πράγματα που θα μας είναι χρήσιμα στην παραπέρα πάλη για το ξεσκέπασμα αυτής της κλίκας αποστατών, είπε συνοπτικά ο Βισίνσκι.

Σε συνέχεια ο Βισίνσκι, μεταξύ άλλων, είπε:

— Η ξεκάθαρη και τεκμηριωμένη παράθεση των ζητημάτων από μέρους του συντρόφου Ενβέρ Χότζια, μας διευκρίνισε πολύ καλά για μια σειρά ποταπές ενέργειες των γιουγκοσλάβων αντιμαρξιστών και τα αποδειχτικά και περιστατικά που έφερε σ' αυτή τη σύσκεψη, επιβεβαιώνουν τα όσα έκαναν οι Γιουγκοσλάβοι ενάντια στο Κομμουνιστικό Κόμμα της Αλβανίας και τη Λαϊκή Δημοκρατία της Αλβανίας, είναι κακόβουλες ενέργειες ενάντια στο σοσιαλισμό και στην κοινή μας ιδεολογία.

Εμείς δε λαθεύουμε στην εκτίμηση που κάνουμε στη δράση αυτών των αποστατών και βγάζουμε συμπεράσματα ότι αυτή η πολιτική και ιδεολογική πάλη είναι μακρόχρονη. Το Μπολσεβίκικο Κόμμα, είπε ο Βισίνσκι, εγκρίνει τις ενέργειες και τη σωστή και επίμονη πάλη του Κομμουνιστικού Κόμματος Αλβανίας, της Κεντρικής του Επιτροπής και του συντρόφου Ενβέρ Χότζια για την υπεράσπιση του μαρξισμούλενινισμού. Εμείς, είπε σε συνέχεια, πρέπει να έχουμε υπόψη ότι η κλίκα αυτή θα πάει πιο πέρα στις εχθρικές της ενέργειες ενάντια στο σοσιαλιστικό μας στρατόπεδο. Οι τιτοϊκοί θα κάνουν πολλές και καθελογής προκλήσεις για να δικαιολογηθούν και να ρίξουν σ' εμάς το φταίξιμο. Θα κάνουν τις πρόκλησεις αυτές για να εξαπατήσουν την κοινή γνώμη μέσα στη Γιουγκοσλαβία και έξω και για να αιτιολογήσουν την πολιτική τους της προδοσίας και της σύνδεσης με τα καπιταλιστικά κράτη.

Αυτό απαιτεί από μας, τόνισε ο Βισίνσκι, να είμαστε πάντα άγρυπνοι, να διαφυλάσσουμε και δυναμώνουμε τη μαρξιστική-λενινιστική μας ενότητα, την αγάπη και την εμπιστοσύνη προς το Στάλιν. Εμείς δε φοβούμαστε από τα κοινωνικά αποβράσματα που είναι καταδικασμένα να καταλήξουν στον κάλαθο των αχρήστων της ιστορίας. Πρέπει ακόμα περισσότερο και καλύτερα να δυναμώσουμε τις σχέσεις ανάμεσα στα κόμματα και τα σοσιαλιστικά μας κράτη και να βοηθήσουμε περισσότερο ο ένας τον άλλο. Εγώ, είπε τέλος ο Βισίνσκι, τονίζω ότι είναι καθήκον μας σαν φίλοι, σαν σύντροφοι και σαν διεθνιστές να βοηθήσουμε περισσότερο τη ΛΔ της Αλβανίας, για να κερδίσει αυτή το χρόνο που έχασε, να βελτιώσει την οικονομική κατάσταση και ας μη ξεχνούμε, επίσης, ότι αυτή είναι τώρα περικυκλωμένη απ' όλες τις μεριές από εχθρικά κράτη. Η αδελφή Δημοκρατία της Αλβανίας είναι άξιο μέλος του ισχυρού σοσιαλιστικού μας στρατοπέδου, γι' αυτό δεν πρέπει να νιώθει ποτέ απομονωμένη και δε θα βρεθεί ποτέ απομονωμένη ούτε πολιτικά, ούτε οικονομικά, ούτε ιδεολογικά κι ούτε στρατιωτικά. Αυτή είναι και η παραγγελία του συντρόφου Στάλιν.

Οσον αφορά την παραπέρα στάση μας απέναντι στην ηγεσία του Βελιγραδίου, κατέληξε ο Βασίνσκι, πρέπει να δείξουμε μεγάλη προσοχή και, με τη συνετή στάση μας αρχών, να κάνουμε να αποτύχει κάθε απόπειρα και πρόκληση από μέρους του Τί-

το, να μην του δώσουμε τη δυνατότητα σε καμιά περίπταχτη να μας κατηγορήσει για τοποθετήσεις και ενέργειες ξένες για τη σοσιαλιστική μας ιδεολογία και πολιτική. Ιδιαίτερα στην κατεύθυνση της Αλβανίας, οι προκλήσεις μπορεί να είναι μεγαλύτερες και σκληρές, γιατί, όπως είπε ο σύντροφος Ενβέρ, μεταξύ των δυο αυτών χωρών υπάρχει, εκτός των άλλων, και το άλυτο πρόβλημα της Κοσόβας και των άλλων αλβανικών περιοχών στη Γιουγκοσλαβία. Ο Τίτο μπορεί απο κει να σκαρώσει καθελογής παγίδες, γι' αυτό, με επαγρύπνηση και ωριμότητα, πρέπει να κάνουμε να σκάσουν στα χέρια του, όπως και μέχρι τώρα.

Αργότερα, κατά τη δεύτερη και τρίτη επίσκεψη μου στη Σοβιετική Ένωση,[1] ο ίδιος ο μεγάλος Στάλιν έδειξε φροντίδα για να είμαστε άγρυπνοι και προσεχτικοί απέναντι σε κάθε πρόκληση των τιτοϊκών, ιδιαίτερα σχετικά με την Κοσόβα.

Σε μια από τις αξέχαστες συνομιλίες μαζί του, αφού του μίλησα για τη μακρόχρονη σύγκρουση μας με την ηγεσία του Βελιγραδίου, όπως για πολλά προβλήματα, και για το πρόβλημα της Κοσόβας, ανάμεσα στ' άλλα του είπα:

— Εμείς, από μέρους μας, χωρίς να επεμβαίνουμε με κανέναν τρόπο στις εσωτερικές υποθέσεις της Γιουγκοσλαβίας, ποτέ δε θα πάψουμε να υποστηρίζουμε τα δικαιώματα των αδελφών μας του ίδιου αίματος στη Γιουγκοσλαβία, θα υψώνουμε τη φωνή ενάντια στην τρομοκρατία και την εξοντωτική πολιτική που ακολουθεί σε βάρος τους η κλίκα Τίτο-Ράνκοβιτς.[2]

Ο Στάλιν που με άκουγε προσεχτικά, αφού τελείωσα, μου είπε:

— Και στο μέλλον, σαν μαρξιστές-λενινιστές, να χτυπούμε τις αντιμαρξιστικές ενέργειες και απόψεις του Τίτο και της γιουγκοσλάβικης ηγεσίας, τονίζω όμως ότι με κανέναν τρόπο δεν πρέπει να επεμβαίνουμε στις εσωτερικές τους υποθέσεις. Αυτό δε θα ήταν μαρξιστικό. Το ζήτημα αυτό να το ιδούνε οι γιουγκοσλάβοι κομμουνιστές και οι λαοί της Γιουγκοσλαβίας, σ' αυτούς ανήκα να λύσουν τα προβλήματα του παρόντος και του μέλλοντος. Σ' αυτά τα πλαίσια βλέπω εγώ και το πρόβλημα της Κοσόβας και του άλλου αλβανικού πληθυσμού που κατοικεί στα εδάφη του στη Γιουγκοσλαβία. Εμείς δεν πρέπει ν' αφήσουμε κανένα άνοιγμα ώστε ο τιτοϊκός εχθρός να μας κατηγορήσει έπειτα ότι την πάλη μας τη διεξάγουμε τάχα για τη διάλυση της Γιουγκοσλάβικης Ομοσπονδίας. Το πρόβλημα αυτό είναι λεπτό και ο χειρισμός του πρέπει να γίνει πολύ προσεχτικά[3]...

Αλλά ας επανέλθουμε στη σύσκεψη με το Βισίνσκι και τον Ντεξ στο Βουκουρέστι, η οποία, όπως είπα, συνεχίστηκε και έληξε με επιτυχία.

Εγώ έμεινα πολύ ικανοποιημένος, πρώτα, γιατί κατατοπιστήκαμε, αλλά και από την καλή εκτίμηση που έκαμε ο Βισίνσκι στη δουλειά του Κόμματος μας.

Αφού γευματίσαμε, όπου έγιναν προπόσεις, ο Βισίνσκι που ήταν πολύ έξυπνος και με μεγάλο χιούμορ, έκανε πολλά αστεία. Στον αποχωρισμό, όταν αγκαλιαστήκαμε, μου είπε:

— Καλή αντάμωση στη Μόσχα! (Και πράγματι με το Βισίνσκι συναντήθηκα αργότερα στη Μόσχα, δυο ή τρεις φορές, όταν πήγα επίσημα ή για διακοπές στη Σοβιετική Ένωση).

1. Έγιναν αντίστοιχα στο Μάρτη-Απρίλη και το Νοέμβρη 1949.

2. Για περισσότερες λεπτομέρειες βλέπε: Ενβέρ Χότζια. «Με το Στάλιν (Αναμνήσεις)·, ελληνική έκδοση, σελ. 98, 1980.

3. Αοτόθι, σελ. 99-100.

Διαφύλαξα πολύ καλές αναμνήσεις και θαύμαζα ιδιαίτερα την εξυπνάδα, τη μεγάλη του ευφυΐα, τη Μπολσεβίκικη αποφασιστικότητα και την εμπιστοσύνη του προς το μεγάλο Στάλιν. Αγαπούσε την Αλβανία, ενδιαφέρονταν για την κατάσταση μας και με ρωτούσε όσες φορές συναντούμασταν. Σ' ένα δείπνο που παρέθεσε για την επίσημη αντιπροσωπεία μας, μας δημιούργησε πολύ εγκάρδια και χαρούμενη ατμόσφαιρα. Είχαν έρθει εκεί πολλοί σύντροφοι του Πολιτικού Γραφείου του ΚΚ της ΣΕ μ' επικεφαλής το Μολότωφ και, μέσα σ' αυτή τη χαρμόσυνη ατμόσφαιρα, οι σύντροφοι της πρεσβείας μας ήρθαν και μου έδωσαν το χαρμόσυνο τηλεγράφημα με το συχαρίκι για την απόχτηση του πρώτου γιού μου και ότι μητέρα και παιδί είναι πολύ καλά. Φυσικά, εκείνη τη βραδιά ήπιαμε κάμποσο και δεν μπορούσες να κάνεις διαφορετικά με τους Σοβιετικούς που ήταν του πιοτού. Είπαν στο Βισίνσκι γιά τη γέννηση του παιδιού μου και αυτός με πλησίασε, μου έδωσε το χέρι και με ευχήθηκε λέγοντας: «Από καρδιάς σου εύχομαι για το παιδί που απόχτησες, να σου ζήσει». Την επόμενη, κατά την αξέχαστη δεξίωση που έδωσε για μας ο Στάλιν, είπαν και σ' αυτόν το συχαρίκι για τη γέννηση του παιδιού μου.[1]

Μια άλλη φορά, όταν είχα συνάντηση με το Βισίνσκι για συνομιλίες γύρω από τη διεθνή κατάσταση και για τη στάση που θα τηρούσαν οι αντιπροσωπείες μας στον ΟΕΕ πάνω σε διάφορα προβλήματα, στη διάρκεια της συνομιλίας μου πρόσφερε ποτό λέγοντας μου:

— Ξέρω ότι εσύ πίνεις λίγο, γιατί το είδα στη δεξίωση.

Του απάντησα ότι δε μ' άρεσαν καθόλου τα ποτά, μονάχα τσιγάρο κάπνιζα και ότι σ' εκείνη τη δεξίωση είχα πιεί λίγο, γιατί ήταν πολλές οι χαρές μου. Πρόσεξα ότι δεν επέμενε όπως οι άλλοι Σοβιετικοί να πιώ, αλλά ούτε και ο ίδιος έπινε.

— Οι Ρώσοι, είπε ο Βισίνσκι, δεν το 'χουν συνήθειο το τσουγκρίζουν τα ποτήρια με μπορζόμ*, εγώ Ρώσος είμαι, αλλά πάσχω από ζαχαροδιαβήτη και δε μου επιτρέπεται να πίνω.

— Όπως σε καθετί, του είπα, είστε ταχτικός, περαστικά σας και σας εύχομαι μακροζωία.

Αργότερα όταν έμαθα το θάνατο του Βισίνσκι, λυπήθηκα πάρα πολύ. Ποτέ δε θα ξεχάσω αυτόν το μεγάλο άνδρα του σταλινικού κράτους, που όχι μόνο σαν εισαγγελέας, όχι μόνο σαν νομικός, αλλά και σαν διπλωμάτης έδειξε ότι ήταν μεγάλης ολκής. Οι λόγοι του στον ΟΕΕ σαν υπουργός Εξωτερικών και αντιπρόσωπος της ΣΕ είναι σημαντικότατοι στην ιστορία των διεθνών σχέσεων. Οι λόγοι του είναι αριστουργήματα της υπεράσπισης της σταλινικής γραμμής και αμείλιχτο κατηγορητήριο με γερή παραδειγματική μαρξιστική-λενινιστική λογική κατά της ιμπεριαλιστικής πολιτικής. Ο Βισίνσκι ήταν δεινός στην πολεμική. Οι εχθροί έτρεμαν από τα λόγια του γιατί ήταν δίκαια, γιατί έφερνε αναρίθμητα αποδειχτικά στοιχεία και τα αποδειχτικά είναι πεισματάρικα. Ήξερε να χρησιμοποιεί αυτά τα αποδειχτικά και τα ντοκουμέντα με σπάνια μαστοριά, γιατί ήταν μπολσεβίκος, ήταν πιστός μαθητής του Λένιν και του Στάλιν. Αλλά ας επανέλθουμε στο Βουκουρέστι για να «αποχαιρετήσουμε» τον Ντεξ.

Την άλλη μέρα, μετά τη σύσκεψη που είχαμε, ζητήσαμε την άδεια του Ντεξ να επισκεφτούμε μαζί με τον Τσουβάχιν με αυτοκίνητο και πεζή την πόλη του Βουκουρεστίου. Ο Ντεξ αποδέχτηκε ευχαρίστως το αίτημα μας. Όπως φαίνεται είχε αρθεί «το παράνομο» της επίσκεψης μου. Σαν πήραμε το πρωινό μας, ανεβήκαμε στ' αυτοκίνητα

1. Βλέπε: Ενβέρ Χότζια. «Με το Στάλιν (Αναμνήσεις)., ελληνική έκδοση, σελ. 86.

•Μεταλλικό νερό — ρώσικα στο πρωτότυπο.

και τραβήξαμε για εκδρομή. Φέραμε γύρα στο Βουκουρέστι, σταθήκαμε κοντά σε κάτι όμορφες λίμνες (τέτοιες είχε αρκετές το Βουκουρέστι), όλο δέντρα και λουλούδια στις όχθες τους. Μιά από τις λίμνες αυτές περιβάλλονταν από όμορφες βίλες, μέγαρα και ένα βασιλικό παλάτι. Η ρουμάνικη μπουρζουαζίακαταπίεζε το λαό και διασκέδαζε και έκανε ζωή πλουσιοπάροχη πάνω στο αίμα του λαού. Η Ρουμανία ήταν πλούσια χώρα, εξήγαγε σιτηρά, ενώ ο λαός δε χόρταινε ψωμί. Η Ρουμανία είχε πετρελαιοπηγές και φημίζονταν για την ονομαστή πετρελαιοφόρα ζώνη του Πλοέστι, αλλά αυτός ο πλούτος ανήκε στη ρουμάνικη αστική τάξη και στις ξένες εταιρείες πετρελαίου.

Στο παρελθόν η Ρουμανία είχε αρκετά ανεπτυγμένο εμπόριο με διάφορες καπιταλιστικές χώρες και οι πολύπλευρες σχέσεις μ' αυτές τις χώρες, η επιρροή του καπιταλισμού, ο καπιταλιστικός τρόπος ζωής είχαν μπάσει σ' αυτή τη χώρα τον πολιτικό και ηθικό εκφυλισμό. Εδώ βασίλευαν η διαφθορά, η δωροδοκία, τα καμπαρέ, τα αλισβερίσια. Και οι άλλοτε αλβανοί έμποροι, οι κορυτσαίοι προπαντός, είχαν πιάσει κι αυτοί τις γωνιές τους στη Ρουμανία και μέχρι ενός σημείου είχαν πλουτύσει κιόλας. Οικογένειες από την Κορυτσά είχαν μεταναστεύσει εκεί ή για να βρουν κάποια δουλειά ή ως διωκόμενες από τους Έλληνες. Η μικρή αυτή παροικία Αλβανών που ήταν ζωηρή, με πατριωτικά και μαχητικά αισθήματα για την υπόθεση της απελευθέρωσης της Αλβανίας, είχε γίνει ένα από τα πιό φλογερά κέντρα για την εθνική υπόθεση, απ' όπου αναδείχτηκαν επιφανείς προοδευτικοί άνθρωποι και με εξαιρετικό ταλέντο, όπως ο Βίκτωρ Εφτιμίου και άλλοι.

Οι Ρουμάνοι ονόμαζαν το Βουκουρέστι «μικρό Παρίσι». Εγώ είχα διαβάσει το βιβλίο του Πωλ Μοράντι[1] σχετικά με το Βουκουρέστι. Όπως είπα και πιο πάνω, όταν έβλεπες την πόλη αυτή, σου δημιουργούνταν η εντύπωση ότι δεν είχε δει πόλεμο, ότι εκεί δεν είχε πέσει ούτε μια βόμβα στην περίοδο του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου. Καμιά καταστροφή δεν έβλεπες, κανένα ερείπιο, καμιά ζημιά. Πού να γίνει σύγκριση με τις φτωχές μας πόλεις! Αυτές είχαν βομβαρδιστεί και καεί από τους Ιταλούς, τους Γερμανούς, μάλιστα και από τους εγγλέζους «συμμάχους». Ήταν φανερό ότι εδώ, στο Βουκουρέστι, δεν είχαν ρίξει τουφεκιά, αλλά είχαν σηκώσει τα χέρια ψηλά.

Όταν βγήκαμε στην ωραιότερη και πιο πολυσύχναστη λεωφόρο του Βουκουρεστίου με ζωηρή εμπορική κίνηση, αφήσαμε τ' αυτοκίνητα και πήγαμε πεζοί. Μας συνόδευε ένα μέλος της Κεντρικής Επιτροπής και κάπου πέντε-έξι σύντροφοι της ασφάλειας.

Τι να 'βλεπες! Τα καταστήματα ήταν γεμάτα με εμπορεύματα τόσο πολυτελή, που χτυπούσαν αμέσως στο μάτι· κάθε κατάστημα διέθετε ιδιαίτερα εμπορεύματα, όπως: κουναβόγουνες, αλεπόγουνες και καθελογής άλλα πολύτιμα γουναρικά· υπήρχαν καταστήματα υποδημάτων πολυτελείας, εκλεκτών ειδών πορσελάνης, υφασμάτων, έτοιμων ενδυμάτων, βιβλιοπωλεία. Όλες οι βιτρίνες έλαμπαν από πολυτέλεια και φανταχτερές διαφημήσεις. Θαρρούσες ότι βρισκόσουν όχι σε μια πόλη που είχε βγει από τον πόλεμο, αλλά σαν να ήσουν στη Σανζ Ελυζέ του Παρισιού πριν τον πόλεμο. Και όλα αυτά ήταν ακόμα ιδιοχτησία της ρουμάνικης αστικής τάξης, ήταν στα χέρια της, αυτή έλυνε και έδενε στην αγορά. Εγώ και ο Τσουβάχιν βλέπαμε τις βιτρίνες με περιέργεια και έκπληξη. Εγώ, όπως πάντα, σκεφτόμουν τα αδειανά καταστήματα των Τιράνων, αλλά και ο Τσουβάχιν σκέφτονταν για εκείνα της Μόσχας που, ασφαλώς, δεν ήταν γεμάτα όπως εδώ. Ρωτήσαμε το ρουμάνο σύντροφο που μας συνόδευε:

— Κρατικά είναι αυτά τα καταστήματα;

1. Γάλλος συγγραφέας.

- Όχι, αυτά δεν κρατικοποιήθηκαν ακόμα, μας απάντησε. Αλλά σας παρακαλώ μπείτε σε κανένα να ιδούμε τι έχουν μέσα.

Όταν σταματούσαμε σε καμιά βιτρίνα, εκείνος μας παρακαλούσε να μπούμε, αλλά εμείς δεν εκπληρώναμε την επιθυμία του. Αργότερα καταλάλαμε πού είχε το σκοπό ο ρουμάνος σύντροφος. Είχε πάρει εντολή από τον Ντεζ για να μπαίναμε στα καταστήματα να διαλέγαμε ό,τι θέλαμε και να μη μας άφηνε να πληρώσουμε. Αυτά θα ήταν για μας δώρα από την ΚΕ του Εργατικού Κόμματος Ρουμανίας. Τελικά μπήκαμε σ' ένα κατάστημα, για το οποίο ο συνοδός μας είπε ότι ήταν συνέταιρο με το κράτος. Ηταν ένα μεγάλο πολυτελές κατάστημα. Εμείς μπήκαμε, φυσικά, όχι για να αγοράσουμε, αλλά για να ιδούμε, να κάνουμε το κέφι του ρουμάνου συντρόφου που κουράστηκε να μας παρακαλάει. Προσέξαμε ότι αυτός πήρε παράμερα το διευθυντή του καταστήματος και σίγουρα του έδωσε παραγγελία να μας εξυπηρέτησει. Τότε ο διευθυντής και ο πωλητής τσακίστηκαν για να μας δώσουν πολλά πράγματα, αλλά εμείς δεν τα δεχτήκαμε όλα όσα μας πρόσφεραν. Εγώ διάλεξα ένα χαρτοκόπτη για να κόβω φύλλα στα βιβλία, ένα ψαλίδι γραφείου, καθώς κι ένα δερμάτινο κάλυμμα για το τραπέζι δουλειάς. Και ο Τσουβάχιν κάτι τέτοια διάλεξε. Εκπληρώσαμε την επιθυμία του ρουμάνου συντρόφου!

Αφού βγήκαμε από το κατάστημα, καθίσαμε σ' ένα μεγάλο καφενείο για να ξεκουραστούμε. Εκεί είχε πολύ κόσμο που η πολυτελής ενδυμασία τους χτυπούσε στο μάτι. Οι άνθρωποι αυτοί μας λοξοκοίταζαν με περιέργεια· δε μας γνώριζαν, αλλά σίγουρα γνώριζαν τους ανθρώπους της ασφάλειας που μας συνόδευαν. Ήταν ένα από εκείνα τα καφενεία για τα οποία ο Ντεζ μας είχε αφηγηθεί ότι εκεί σύχναζαν οι αστοί και όπου αυτός, «με το δεκάσφαιρο στο ζωνάρι και περιστοιχισμένος από ανθρώπους της ασφάλειας, πήγαινε και τους προκαλούσε μέσα στη μονιά τους».

Πήγαινε και τους «προκαλούσε» στο καφενείο;! Και ποιά δουλειά τους χαλούσε που έκανε τέτοιο πράγμα, τη στιγμή που είχαν στα χέρια τους την οικονομία, το εμπόριο, τα πλούτη; Αυτό με εξόργιζε και σκεφτόμουν; Τι κομμουνιστές είναι αυτοί; Τι σοσιαλισμός είναι αυτός;

Υστερα από μερικά χρόνια θα έδειχναν απόλυτα ποιοί ήταν — Ο Ντεζ, αυτός ο «δεινός πολέμιος» του Τίτο, μόλις ο Χρουστσιόφ γύρισε φύλλο, ήταν ο πρώτος που έγινε υπερασπιστής και υποστηριχτής του Τίτο.

Όταν γυρίσαμε στο παλάτι και παρακαθήσαμε με τους ρουμάνους συντρόφους στο αποχαιρετηστήριο δείπνο (γιατί την επόμενη θα επιστρέφαμε στην ^ατρίδα), τους μίλησα κατά τη διάρκεια της συζήτησης για ης πολύ καλές εντυπώσεις που είχαμε για τη Ρουμανία, το λαό, τους ανθρώπους, αλλά τους μίλησα και για την πείρα μας και σε μορφή ερώτησης εξέφρασα την απορία:

— Γιατί δεν απολλοτριώνεται τους αστούς, αλλά τους αφήνετε να εκμεταλλεύονται το λαό; Ο Ντεζ μου εξήγησε ότι «το καθετί θα γίνει στον καιρό του, επειδή η κατάσταση σε μας είναι διαφορετική από τη δική σας» και άλλες τέτοιες θεωρίες.

Την άλλη μέρα χωριστήκαμε με τον Ντεζ, την Άννα Πάουκερ και τους άλλους ρουμάνους συντρόφους που μας προέπεμψαν στο αεροδρόμιο.

Νέες μάχες μας ανέμεναν. Με την πείρα του πολύχρονου αγώνα, με τα όσα μάθαμε και διευκρινίσαμε και στη σύσκεψη αυτή, έπρεπε να φέρουμε σε πέρας την πάλη ενάντια στην τροτστιστική παρέκκλιση του Τίτο, καθώς και ενάντια στους πράχτορές τους στις γραμμές μας.

Το τέλος των τιτοϊκών στη χώρα μας

Η απρόοπτη και επαίσχυντη αποχώρηση των απεσταλμένων του Τίτο από τη χώρα μας, ύστερα από τον ερχομό της πρώτης επιστολής του Μπολσεβίκικου Κόμματος, είχε για το Κόμμα μας, ανάμεσα στ' άλλα, και δυό σημαντικά επακόλουθα. Το πρώτο επακόλουθο ήταν θετικό: ο Κώτσι Τζότζε και η τιτοϊκή φατρία του (επικρατούσα μέχρι χτες στο Πολιτικό Γραφείο), όταν είδαν ότι τα αφεντικά τους τους άφησαν στη λάσπη και στο έλεος της ροής. των γεγονότων, άλλαξαν αμέσως μανδύα και έγιναν «φιλοσοβιετικοί», τάχτηκαν ομόφωνα «αλληλέγγυοι» με την επιστολή της ΚΕ του ΚΚ της ΣΕ προς την τιτοϊκή ηγεσία! Αυτό ήταν προς το συμφέρον μας, γιατί πράγματι η πλειοψηφία της ηγεσίας του Κόμματος και το ίδιο το Κόμμα (όταν θα ενημερώνονταν), θα τάσσονταν αλληλέγγυοι ολόψυχα με την πρώτη επιστολή του Στάλιν (καθώς και με τίς άλλες επιστολές), αλλά δε θα ήταν καθόλου καλό για το Κόμμα μας, αν θα έβγαιναν έστω και 3-4 φωνές ενάντια σ' αυτή τη γενική στάση.

Αλλά, σε σύνδεση με το πρώτο αυτό επακόλουθο, θα 'ρχονταν το δεύτερο, που ήταν πολύ αρνητικό για τη δουλειά μας: υποχρεωμένοι από τα πράγματα «να τεθούν αλληλέγγυοι» με τις επιστολές της ΚΕ του ΚΚ της ΣΕ και με όλες τις μαρξιστικές - λενινιστικές αναλύσεις που θα κάναμε στο φως των γεγονότων μας, ο Κώτσι Τζότζε με τη συμμορία του θα προσπαθούσαν να καμουφλαριστούν, να κρύψουν τα νύχια, να εμφανιστούν, το πολύ πολύ, σαν «παραπλανημένοι», σαν «επηρεασμένοι» και όχι όπως ήταν στην πραγματικότητα, στρατολογημένοι πράχτορες του τιτοϊκού ρεβιζιονισμού.

Εμείς όμως δεν μπορούσαμε με κανέναν τρόπο να αφήσουμε το κακό να επιζεί στο γερό σώμα του Κόμματος μας. Έπρεπε να ξεσκεπαστεί, έπρεπε να ξεριζωθεί και να πεταχτεί πέρα, όχι μονάχα για τις μεγάλες ζημιές που μας προκάλεσε στο παρελθόν, αλλά και για χάρη του μέλλοντος. Αν θα φερόμασταν σαν φιλελεύθεροι, σαν τυφλοί και ήπιοι απέναντι στο κακό, τότε στο μέλλον, μόλις θα δημιουργούνταν οι συνθήκες, αυτό θα προσπαθούσε να ξαναπάρει τη ρεβάνς και να ανατρέψει το Κόμμα.

Έτσι άρχισε εκείνο το μακρύ προτσές δουλειάς, βαθιών αναλύσεων και συζητήσεων, που έπιασε όλη την περίοδο από τον Απρίλη-Μάη, μέχρι το Νοέμβρη του 1948. Κατά την περίοδο αυτή διεξήχθηκε εντατική πάλη, έγιναν ολόκληρα μερόνυχτα συσκέψεις και αδιάκοπες συζητήσεις. Συχνά, ενώ φαίνονταν ότι η κατάσταση διασαφηνίζονταν, νέα στοιχεία και επιχειρήματα έβγαιναν απρόοπτα και μας έκαναν να αρχίσουμε τις αναλύσεις από την αρχή. Δεν ήταν εύκολο να ξεσκεπάσεις αμέσως τους εχθρούς στην ηγεσία του Κόμματος˙ αυτοί είχαν περάσει από το «σχολείο» του Τίτο-Ράνκοβιτς και η άμεση συμμετοχή στη συνωμοσία τους είχε κάμει μαστόρους στο ψέμα και στην απάτη.

Ιδιαίτερα, ο αρχιπράχτορας Κώτσι Τζότζε θα προσπαθούσε με χίλιους δυό τρόπους να κάνει υπεκφυγές και μανούβρες για να σώσει αν όχι όλα, τουλάχιστον ό,τι θα ήταν δυνατό να διασωθεί από το μαύρο παρελθόν του.

Όταν διάβασε τις επιστολές, ύστερα από μια φάση από ενδοιασμούς και μάργωμα, όταν κατάλαβε πως τα πράγματα θα πήγαιναν βαθιά, άλλαξε ταχτική, άρχισε να «εξίσταται» και να «αγαναχτεί» κι αυτός μ' όσα μας είχαν κάμει ο Τίτο και συντροφιά!

Είχε γίνει σαν βουρλισμένο θεριό ύστερα από το πρώτο και απρόοπτο χτύπημα που δέχτηκαν οι πάτρωνες του, παρ' όλο που ο ίδιος δεν είχε χτυπηθεί ακόμα, αρχικά μάλιστα δεν κάναμε καθόλου υπαινιγμό για το μαφιόζικο έργο του. Ο μεγάλος κλονι-

σμός που έπαθε σ' εκείνες τις στιγμές, η σύγχυση και η αμηχανία ήταν για μας μια άλλη απόδειξη ότι είχαμε να κάνουμε μ' έναν από τους πιο επικίνδυνους εχθρούς. Τη στιγμή ακριβώς που αυτός περίμενε ν' αρπάξει όλη την εξουσία, όταν νόμιζε πως δεν είχε μείνει πια κανένα σοβαρό εμπόδιο, τη στιγμή δηλαδή που περίμενε το στέμμα, δέχτηκε σαν κεραυνό από ξάστερο ουρανό το ξαφνικό και γερό χτύπημα που του αφαιρούσε οριστικά και από τα χέρια τα όσα από καιρό ονειροπολούσε και προετοίμαζε ανοιχτά ή μυστικά. Σε τέτοιες περιπτώσεις, τα εχθρικά και συνωμοτικά στοιχεία, στην αρχή ζαλίζονται και σαστίζουν, ώσπου λίγο λίγο συνέρχονται και κάνουν το παν να πιαστούν σαν ο πνιγμένος από τα μαλλιά του για να σωθούν από το βάλτο της βρωμιάς, όπου απομονάχοι τους έχουν κυλίσει.

Αυτό συνέβαινε και με τον Τζότζε, τον «ήρωα» της 8-ης Ολομέλειας που άλλαξε ταχτική και τάχτηκε «αλληλέγγυος» με τις επιστολές του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης, αλλά προσπάθησε να μανουβράρει, έριξε την ιδέα να μείνουμε απλώς στην έκφραση αλληλεγγύης με τις επιστολές, «να εγκρίναμε» ομόφωνα μόνον όσα λέγονταν σ' αυτές. Δεν τον άφησα όμως να ξεγελιέται με μάταιες ελπίδες.

— Οι επιστολές του Στάλιν είναι μεγάλη βοήθεια για μας, του είπα ήρεμα, αλλά κοφτά. Εμείς θα μελετήσουμε τα προβλήματα που εγείρονται σ' αυτές, αλλά, το κυριότερο που πρέπει να κάνουμε, είναι να τα ιδούμε σε σύνδεση με τα δικά μας πράγματα, με τις σχέσεις μας, με τις πληγές μας, γιατί είναι ακόμα ανοιχτές οι πληγές από τα χτυπήματα του Τίτο και συντροφία. Μην ξεχνάς, τόνισα σκόπιμα, σε τι κατάσταση ήμασταν έναν καιρό που όχι πια να τους χαρακτήριζες εχθρούς, αλλά και για την παραμικρότερη αντίρρηση απέναντι σε κάποιον γιουγκοσλάβο τεχνικό, αμέσως μας έλεγαν στο Πολιτικό Γραφείο «να ιδούμε αυτό το ζήτημα, γιατί έχει μέσα αντιγιουγκοσλαβισμό». Ή όχι;!

— Έτσι! Αυτού έφτασαν τα πράγματα! είπε με σβησμένη φωνή και είδα ότι το πρόσωπο του άλλαζε χρώματα.

— Όλα όσα συνέβηκαν στο Κόμμα μας και στην ηγεσία αυτά τα τέσσερα-πέντε χρόνια, του είπα, δείχνουν ότι δεν είχαμε μόνο πιέσεις και εκβιασμούς από την κλίκα του Τίτο, αλλά και εναντιώσεις, μάλιστα σθεναρές, σ' αυτούς τους εκβιασμούς.

— Δε λέγω, δε λέγω ότι δεν αντιταχτήκαμε σ' αυτούς όταν έπρεπε, αλλά τέτοιους που είναι, εχθροί και προδότες, δεν τους έχουμε χαρακτηρίσει. Οι επιστολές της Βέ-Κά-Πέ... μας άνοιξαν τα μάτια... να ιδούμε, να εξετάσουμε το πρόβλημα πιο βαθιά, είπε, επειδή υπάρχουν πράγματα που θα χρησιμεύσουν στο Γραφείο Πληροφοριών και στο Βέ-Κά-Πέ!

— Ναι! τον αντέκουρσα αμέσως. Οπωσδήποτε θα τους χρησιμεύσουν, αλλά πρώτα πρώτα θα είναι χρήσιμα για μας, για το Κόμμα μας, για το δρόμο που ακολουθήσαμε, για τις συγκρούσεις που είχαμε, για τα καλά και για τα λάθη, για το παρελθόν, για το παρόν και για το μέλλον. Και έχουμε πολλά πράγματα να επανεξετάσουμε, να πούμε, να αναλύσουμε και να αποφασίσουμε. Πρέπει να αποκατασταθεί καθετί που έχει παραβιαστεί και διαστρεβλωθεί από τους Γιουγκοσλάβους, κάτω από την επίδραση των Γιουγκοσλάβων ή σε συμφωνία με τους Γιουγκοσλάβους, πρέπει να βρεθούν τα αίτια, πρέπει να αποκαλυφτούν οι ρίζες, πρέπει να ξεριζωθεί δραστικά και αποφασιστικά το κακό και να το πετάξουμε πέρα.

Ένα πράγμα είναι πεντακάθαρο, του είπα κοιτάζοντας τον κατάματα. Στο αντιαλ βανικό τους έργο αυτοί δεν ήταν μόνοι. Από καιρό είχαν δημιουργήσει τις βάσεις και τους πράχτορές τους μέσα στις γραμμές μας. Αυτό πρέπει να το έχουμε καλά υπόψη στις αναλύσεις που θ' αρχίσουμε να κάνουμε.

Μελάνιασε ολόκληρος και άρχισε να τραυλίζει.

— Έτσι είναι, έχουν γίνει και λάθη, είπε ύστερα από λίγο αφού συνήρθε κάπως. Να τα ιδούμε σε βάθος αυτά τα πράγματα, σε βάθος, συνέχισε με τα μάτια ριγμένα κάτω, είμαστε λιγάκι μολυσμένοι σ' αυτό το κακό, αλλά... ήταν από τη μεγάλη εμπιστοσύνη που είχαμε σ' αυτά τα σκυλιά. Τους πιστεύαμε σαν να ήταν μόνον αυτοί και όχι άλλος. Εδώ σφάλαμε και είμαι σύμφωνος να τα ιδούμε τόσο στο Κόμμα όσο και στην ηγεσία.

— Θα τα ιδούμε, του είπα, στο Κόμμα και στη ηγεσία, αλλά πάντα χωρίς να ανακατεύουμε ούτε το Κόμμα και ούτε όλη την ηγεσία του μ' αυτό που εσύ το λες μόλυνση! Οι μολυσμένοι να βγουν και να πουν το γιατί. Αυτοί να δώσουν λογαριασμό και, αν δεν το κάνουν αυτό, θα ζητήσουμε εμείς να δώσουν όπως πρέπει λογαριασμό. Μ' αυτούς εμείς δεν ανακατεύουμε ούτε το Κόμμα κι ούτε την ηγεσία του.

Οι «ελεύθερες» αυτές συζητήσεις με τον Κώτσι Τζότζε είχαν μεγάλη σημασία και τις έκαμα με προσοχή, επειδή βρισκόμασταν στις παραμονές της έναρξης των συζητήσεων και των αναλύσεων στο Πολιτικό Γραφείο. Όπως έγραψα πιο πάνω, το Πολιτικό Γραλφείο, ιδιαίτερα ύστερα από την 8-η Ολομέλεια, πες πως δε λειτουργούσε σαν ανώτερο όργανο του Κόμματος. Σ' αυτό κυριαρχούσε η πτέρυγα του Κώτσι Τζότζε, πράγμα που τώρα μπορούσε να αποτελέσει και κίνδυνο για σύγχυση ή εσφαλμένο προσανατολισμό, ιδιαίτερα κατά τις πρώτες στιγμές. Επομένως είχε σημασία όπως ο ίδιος ο Κώτσι Τζότζε τάσσονταν «αλληλέγγυος» με τις επιστολές του Μπολσεβίκικου Κόμματος, άσχετα από τους σκοτεινούς σκοπούς πού θα έκρυβε πίσω απ' αυτή την «αλληλεγγύη». Ο Πάντι Κρίστο, ο Κρίστο Θεμέλκο, ό Νέστι Κερέντζι και άλλοι, θα ακολουθούσαν το μάστορα τους και μετά το κουβάρι θα ξετυλίγονταν μόνο του. Ακόμα και εκείνοι που έβλεπαν να κινδυνεύουν απ' αυτή τη νέα στροφή των γεγονότων, δεν μπορούσαν να βγουν ενάντια στο γενικό. Θα τάσσονταν, όπως και τάχτηκαν, αλληλέγγυοι με τις επιστολές, θα παράδερναν για να τη γλυτώσουν όσο πιο φτηνά και να επιρρίψουν στους άλλους τη βαριά ευθύνη τους, αλλά, με βάση όλους τους κανόνες της εσωκομματικής δημοκρατίας που είχε αποκατασταθεί, θα αποκαλύπτονταν τελικά όλα τα σφάλματα τους.

Από την αρχή κιόλας των αναλύσεων στο Πολιτικό Γραφείο θεώρησα αναγκαίο να δοθεί ο σωστότερος προσανατολισμός στο πνεύμα των συζητήσεων.

— Το Κόμμα μας, είπα στους συντρόφους, είναι ένα από εκείνα τα κόμματα που μπορεί και πρέπει να αποδείξει με δύναμη και με πολλά επιχειρήματα την ύπαρξη παρεκκλίσεων και σοβαρών λαθών στην ΚΕ του ΚΚ Γιουγκοσλαβίας. Εγώ, προσωπικά, και πιστεύω κι εσείς, αισθανόμαστε βαθιά και σωστά τις κριτικές αρχών του Μπολσεβίκικου Κόμματος και, μόλο που οι κριτικές αυτές δεν απευθύνονται σ' εμάς, είμαι της γνώμης ότι πρέπει να εξετάσουμε καλά και να αναλύσουμε σε βάθος και τις δουλειές μας. Πρέπει να συνειδητοποιήσουμε ότι πολλά απ' αυτά τα λάθη και διαστρεβλώσεις που επισημαίνει το Μπολσεβίκικο Κόμμα, οι τροτσκιστές του Βελιγραδίου, μ' επικεφαλής τον Τίτο, προσπάθησαν να τα πουλήσουν και να τα επιβάλλουν και σε μας. Είναι γεγονός ότι η γιουγκοσλάβικη ηγεσία έχει προσπαθήσει να μπάσει στο Κόμμα μας στρατιωτικές μέθοδες στην καθοδήγηση, να διασπάσει την ηγεσία, να μας πουλήσει μορφές οπορτουνισμού που απόβλεπαν στην εξασθένιση του Κόμματος και της Λαϊκής μας Δημοκρατίας, να μας πουλήσει οργανωτικές μορφές που καταπατούσαν την εσωκομματική δημοκρατία, που έπνιγαν την κριτική και αυτοκριτική κλπ. Αυτή έφτασε στο σημείο να καταστρώσει και σχέδια για στρατιωτισκή κατοχή, δηλαδή για να μας επιβληθεί manu militari. Είναι αλήθεια ότι οι αντιμαρξιστικές αυτές απόψεις δε

ριζοβόλησαν στο Κόμμα μας, αλλά μερικές απ' αυτές, προπαντός οργανωτικού χαρακτήρα, μέχρι ενός βαθμού μας έχουν επιβληθεί. Δεν υπάρχει λόγος να τις αποκρύψουμε, αντίθετα, πρέπει να τις αναγνωρίσουμε έντιμα, να καθορίσουμε μέχρι ποιό βαθμό έχουν διεισδύσει και να παλέψουμε να τις εξαλείψουμε αμέσως αυτές και τα αίτια και τους εξωτερικούς παράγοντες, αλλά προπαντός τους εσωτερικούς παράγοντες που έκαμαν δυνατή τη διείσδυση τους.

Αυτή, είπα στους συντρόφους, πρέπει να είναι μια από τις κατευθύνσεις των αναλύσεων μας. Εμείς όμως, συνέχισα, δεν πρέπει να μείνουμε με τόσο. Κακοποιό και αντιαλβανική δράση οι γιουγκοσλάβοι ηγέτες ανέπτυξαν επί ολόκληρα χρόνια και σε άλλους τομείς και με πολλές αντιμαρξιστικές μορφές και μέθοδες, τις οποίες πιθανόν να μην τις ήξερε και να μην τις ξέρει το Μπολσεβίκικο Κόμμα. Εμείς στις αναλύσεις μας το καθετί πρέπει να το ζυγίσουμε με τα σταθμά του μαρξισμού-λενινισμού. Ήρθε πια καιρός να βγει η αλήθεια, να επανεξεταστούν από την αρχή πολλά πράγματα, να αποκατασταθεί η δικαιοσύνη παντού όπου έγιναν παραβιάσεις. Εμείς δεν πρέπει να φοβούμαστε από τέτοιες αναλύσεις, δεν πρέπει να φοβούμαστε ούτε την κριτική, ούτε την αυτοκριτική. Απ' όλα αυτά το Κόμμα θα βγει χίλιες φορές πιο ισχυρό και πιο γερό, η ιερή υπόθεση μας θα πάει μπροστά με μεγαλύτερη σιγουριά.

Οι συσκέψεις του Πολιτικού Γραφείου τον Απρίλη, το Μάη και τον Ιούνη του 1948, αφιερωμένες σ' αυτό το πρόβλημα, διεξήχθηκαν έτσι στο πνεύμα αλληλεγγύης με τις επιστολές του Μπολσεβίκικου Κόμματος και αποκάλυψαν πολλά στοιχεία και αποδειχτικά σχετικά με την αντιμαρξιστική και αντιαλβανική δράση των ηγετών του Βελιγραδίου ενάντια στο Κόμμα και τη χώρα μας.

Αυτό έκαμε ώστε, ύστερα από την 9-η Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΑ, όταν εμείς καταγγείλαμε ανοιχτά την αντιμαρξιστική ηγεσία του Βελιγραδίου, να είμαστε καλά προετοιμασμένοι για να αντικρούσομε έγκαιρα και με την απαιτούμενη δύναμη τη συκοφαντική και δυσφημιστική εκστρατεία που εξαπέλυσαν ενάντια μας ο Τίτο και συντροφία.

Αυτή όμως η πρώτη φάση της γενικής επίθεσης μας ενάντια στον τιτοϊκό ρεβιζιονισμό, προετοίμασε όλες τις συνθήκες για να προχωρήσουμε παραπέρα στην ανακάλυψη και το οριστικό ξεσκέπασμα των πραχτόρων του Βελιγραδίου μέσα στις γραμμές μας.

Αυτοί, όπως είπα, αφού τάχτηκαν en bloc «αλληλέγγυοι» με τις επιστολές του Μπολσεβίκικου Κόμματος, μπήκαν θέλοντας και μη στα γρανάζια όλων των αναλύσεων που κάναμε. Η ολοκληρωτική ήττα που είχαν υποστεί, ο φόβος μπροστά στην αποκάλυψη της αλήθειας που έκρυβαν, οι προσπάθειες τους να σκεπάσουν τα ίχνη, στρίμωξαν τον Κώτσι Τζότζε και συντροφία ώστε, από την πρώτη κιόλας φάση της επίθεσης, να προσφέρουν «μια υπηρεσία» στο μέλλον μας: αποκάλυψαν πολλά στοιχεία και τεκμήρια που έδειχναν ολοφάνερα τις εχθρικές επεμβάσεις και πιέσεις του Τίτο και των απεσταλμένων του ενάντια στο Κόμμα και στη χώρα μας. Αυτά τα αποδειχτικά στοιχεία ήταν πολύ βαριά κι εμείς δεν ήταν δυνατό να τα γνωρίζαμε όλα από πριν, γιατί αυτά τα ήξεραν μονάχα οι πράχτορες του Βελιγραδίου. Αυτοί τώρα, στα πλαίσια του «διαλογισμού», της «εκτίμησης του παρελθόντος στο νέο φως», προσπάθησαν, πότε με μεργιολιές να καμουφλαριστούν και πότε από σύγχυση και φόβο, μας έγιναν και «αντιτιτοϊκοί»! Να τους άκουγες να αμίλλονται «για να αποκαλύψουν τις ρίζες του τιτοϊσμού», θα νόμιζες ότι ήταν δύσκολο να βρεις «πιο αφοσιωμένους αντιτιτοϊκούς»! Κρίμα που αυτοί οι κοτζάμ άνδρες «θυμήθηκαν» τόσο αργά «να ιδούν κατάματα την αλήθεια»!

Ήταν να τους βροντοφωνάξεις στο πραγματικό όνομα που τους άξιζε, αλλά στην πρώτη φάση, καλύτερα ας εκφράζονταν ελεύθερα! Σ' αυτή τη φάση ας άπλωναν πάνω «σ' όλους» το βαρύ μανδύα των ασυγχώρητων λαθών και διαστρεβλώσεων! Το κυριότερο προς το παρόν ήταν να φανεί καλά αυτός ο μανδύας, να βγει μπροστά στον καθένα με όλο το μεγάλο σωρό της τιτοϊκής βρωμιάς, να πειστεί ο καθένας με όσο το δυνατό περισσότερα αποδειχτικά στοιχεία, μέχρι σε ποιά επικίνδυνη και απειλητική φάση έφτασε η εχθρική δράση των ηγετών του Βελιγραδίου ενάντια μας!

Αυτή ακριβώς η μυαλωμένη και προσεχτική δουλειά που κάναμε στο Πολιτικό Γραφείο κατά τον Απρίλη, Μάη και Ιούνη, έκανε ώστε η 9-η Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΑ να γίνει με υψηλό πνεύμα κομματικότητας, να λάμψει εκεί η ενότητα σκέψης και δράσης όλης της Κεντρικής μας Επιτροπής. Αυτό το πνεύμα χαρακτήρισε και όλο το Κόμμα και το λαό όταν την 1-η Ιούλη 1948, μέσω της ανακοίνωσης της ΚΕ του ΚΚΑ, ενημερώθηκαν σχετικά με την καταγγελία και το ξεσκέπασμα των ηγετών του Βελιγραδίου.

Η πάλη μας ενάντια στον τιτοϊσμό, ενάντια στις πιέσεις και τις επίδρασεις του μέσα στις γραμμές μας πέρασε σε μια νέα φάση. Η πληθώρα των αποδειχτικών στοιχείων που κατέφθαναν από παντού είχε ακόμα αξία, αλλά το κυριότερο τώρα ήταν να ανακαλυφτούν και να ξεσκαπαστούν οριστικά τα συνωμοτικά στοιχεία, να λογοδοτήσουν για τα εγκλήματα που είχαν διάπραξει σε βάρος του Κόμματος και του λαού.

Τον Ιούλη έβαλα το πρόβλημα εντελώς ανοιχτά:

—Στην άμεση έκφραση αλληλεγγύης και στον ενθουσιασμό με τον οποίο δέχτηκε το Κόμμα και ο λαός μας την ανακοίνωση της Κεντρικής Επιτροπής, στη γενική αγανάχτηση ενάντια στην έντονη και αχαλίνωτη αντιαλβανική δράση των ηγετών του Βελιγραδίου, πρέπει να γίνει σωστή και βαθιά εκτίμηση. Όσον αφορά εμάς, αυτά δείχνουν κυρίως δύο αλήθειες: πρώτο, ότι και σε μας, σαν αποτέλεσμα της δράσης, των εκβιασμών και των πιέσεων από μέρους των Γιουγκοσλάβων, επιτράπηκαν και λάθη και διαστρεβλώσεις και, δεύτερο, τα λάθη αυτά και οι διαστρέβλωσεις που επιτράπηκαν, δεν ανήκουν καθόλου, ούτε σ' όλο το Κόμμα, ούτε σ' όλη την ηγεσία του. Δεν μπορεί νά εξηγηθούν διαφορετικά ο γενικός ενθουσιασμός που ξέσπασε και η αγανάχτηση που εκδηλώνεται ενάντια στην κακοποιό δράση του Τίτο και συντροφιά. Ήρθε πια καιρός, σύντροφοι, να σταθούμε συγκεκριμένα στις ευθύνες του καθενός. Θα ήταν ασυγχώρητο να αφήναμε τα βάρη των λαθών πάνω στη ράχη ολουνών.

Εννοείται ότι αυτή ήταν και η πιο λεπτή και η πιο δύσκολη φάση της αποκάλυψης και της εκκαθάρισης του κακού. Οι συνωμότες, ήταν μεν σε άμυνα και σε σύγχυση, αλλά θα συνέχιζαν να υπερασπίζουν τον εαυτό τους, να κρύβουν τα ίχνη, θα προσπαθούσαν ν^-μας αποπροσανατολίσουν.

Στην αρχή, σαν αποτέλεσμα των επιχειρημάτων και των αποδειχτικών στοιχείων που παρουσιάσαμε εγώ, ο Υσνί Κάπο, ο Γκόγκο Νούσι και ως ένα βαθμό και ο Μπεντρί Σπαχίου και ο Τουκ Γιακόβα ενάντια στον Κώτσι Τζότζε, τον Πάντι Κρίστο και τον Κρίστο Θεμέλκο, αυτοί οι τελευταίοι, αφού βρέθηκαν μπροστά σε αδιάσειστα αποδειχτικά, αναγκάστηκαν να δεχτούν μόνον ένα λάθος.

- Εμείς, είπε ο Πάντι Κρίστο, ήμασταν οι «πιο επηρεασμένοι», αλλά δεν ξέραμε ότι οι γιουγκοσλάβοι ηγέτες ήταν εχθροί.

Παρουσιάσαμε νέα αποδειχτικά και στοιχεία (σχετικά με τη σωρεία των προβλημάτων που περιέγραψα πιο πάνω), αλλά αυτοί ξανά το δικό τους:

— Ότι επηρεαζόμασταν εύκολα και περισσότερο από τους άλλους, αυτό το παραδεχόμαστε, ψέλλιζε ο Τζότζε, μάλιστα παραδεχόμαστε και ότι δεν εμβαθύναμε πολύ σ'

αυτά που μας διάβαζαν οι Γιουγκοσλάβοι, αλλά τα κάναμε ασυνείδητα. Σφάλαμε και πάει.

Ήρθε όμως μια στιγμή και το μπλοκ έσπασε. Ο Κρίτο Θεμέλκο, ύστερα από σειρά ενδοιασμούς και ταλαντεύσεις, πείστηκε ότι οι προσπάθειες τους να αποκρύψουν την αλήθεια ήταν μάταιες. Εντελώς ανοιχτά ομολόγησε στο Πολιτικό Γραφείο ότι η δράση του και η δράση των άλλων «επηρεασμένων» δεν ήταν ζήτημα «επηρεασμού», αλλά μια κατασκοπευτική δουλειά, που έγινε μεθοδευμένα, οργανωμένα και διευθυνόμενη από το Βελιγράδι, ή από τους Σάβο Ζλάτιτς, Γιόσιπ Γκέργκια, Κουπρεσάνιν, Σέρζεντιτς και άλλους στα Τίρανα.

Ιδιαίτερα, οι μαρτυρίες του ότι όλα αυτά που μας τσαμπούνιζε πριν μερικούς μήνες (για την «ομοσπονδιακή ένωση», για τον «ερχομό της μεραρχίας» κλπ), δεν ήταν δικά του, αλλά των Γιουγκοσλάβων, χρησίμευσαν πολύ για το παραπέρα βάθεμα των αναλύσεων στο Πολιτικό Γραφείο.

— Ο ίδιος ο Τίτο, παρουσία του Τέμπο και του Κώτσο Πόποβιτς, ομολόγησε ανάμεσα στ' άλλα ο Θεμέλκο, μου είπε «πήγαινε και πες τα στον Ενβέρ Χότζια σαν δικά σου και να επιμένεις να πειστεί».

Θέλοντας μη θέλοντας άρχισαν να τα λένε και οι άλλοι, προπαντός ο Νέστι Κερέντζι και ο Τζότζι Μπλούσι, ενώ ο Κώτσι Τζότζε και ο Πάντι Κρίστο, σαν «κοσμήτορες» των συνωμοτών, συνέχιζαν (φυσικά για κακό του κεφαλιού τους, γιατί το Κόμμα είχε ξεκάθαρο το καθετί), να μπλοφάρουν και να μη βγάζουν το καθετί στη φόρα.

Τώρα όμως όλα είχαν ωριμάσει πια για να τεθούν στην Ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής του Κόμματος.

Αρχικά, στις 6-7 του Σεπτέμβρη διεξήγαγε τις εργασίες της η 10-η Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΑ στην οποία συζητήθηκε και πάρθηκε απόφαση για τη σύγκληση του 1-ου Συνεδρίου του ΚΚΑ το Νοέμβρη του 1948. Συζητήσαμε και εγκρίναμε την ημερήσια διάταξη του Συνεδρίου, τον τρόπο οργάνωσης των συνδιασκέψεων του Κόμματος στις επαρχίες, τον τρόπο εκλογής των αντιπροσώπων για το Συνέδριο κλπ.

Όλα αυτά είχαν σημασία, επειδή όχι μόνον πηγαίναμε για πρώτη φορά σ' ένα τέτοιο ιστορικό γεγονός, όπως είναι το Συνέδριο του Κόμματος, αλλά και για το γεγονός που, από οργανωτική άποψη, οι Γιουγκοσλάβοι μας είχαν επιβάλει στο παρελθόν αντιδημοκρατικές μορφές και μέθοδες.

Αυτά θα έπαιρναν τώρα τέλος μια για πάντα και, ό ίδιος ο τρόπος οργάνωσης, προετοιμασίας και διεξαγωγής του Συνεδρίου, θα αποτελούσε την αποκατάσταση στην πράξη όλων των εσωκομματικών κανόνων και κανονισμών. Αφού συζητήσαμε και για το νέο σχέδιο Καταστατικού του Κόμματος, έκλεισα τη 10-η Ολομέλεια τονίζοντας στους συντρόφους:

— Χωρίς να χάνουμε καιρό, πρέπει να διαθέσουμε όλες τις δύναμεις μας για να βάλουμε σε καλό δρόμο τις οδηγίες και τους προσανατολισμούς αυτής της Ολομέλειας μέσα σε μερικούς μήνες. Πρέπει να διαβιβάσουμε αμέσως αυτούς τους προσανατολισμούς στις περιφερειακές κομματικές επιτροπές, να δοθούν οδηγίες και να κινητοποιηθούν όλοι οι σύντροφοι στη δουλειά για την προετοιμασία των συνδιασκέψεων και ύστερα απ' αυτό θα συνεδριάσουμε πάλι. Έχουμε μπροστά μας μεγάλη και δύσκολη δουλειά: εκτός από την κατάρτιση και τη συζήτηση των σχεδίων της οικονομικής και πολιτιστικής ανάπτυξης θα αναλύσουμε λεπτομερηειακά όλη την ιστορία των σχέσεων μας με τους τροτσκιστές του Βελιγραδίου, την αντιμαρξιστική τους δράση εναντίον μας, αλλά και τον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίσαμε αυτή τη δράση κατά τα 6-7 χρόνια των σχέσεων μας μ' αυτούς.

Η ανάλυση αυτή έγινε με πλήρη επιτυχία και με μαρξιστικές-λενινιστικές αρχές στην 11-η Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΑ, που διεξήγαγε τις εργασίες της από τις 13 μέχρι 24 Σεπτέμβρη 1948.

Στην έκθεση που παρουσίασα στην Ολομέλεια εξ ονόματος του Πολιτικού Γραφείου, έκανα μια βαθιά και λεπτομερή ανάλυση όλης τής ιστορίας των σχέσεων μας με το ΚΚΓ και με το γιουγκοσλάβικο κράτος, της πολιτικής και οργανωτικής γραμμής του Κόμματος μας ιδιαίτερα από την Ολομέλεια του Μπεράτι (Νοέμβρης 1944) και δώθε, αποκάλυπτα τα αίτια των λαθών που παρατηρήθηκαν σ' εμάς και καθόριζα τα μέτρα για τη στροφή που υπαγόρευαν οι νέες καταστάσεις.

Δε θα άξιζε τον κόπο να σταθώ εδώ παραθέτοντας τις ιδέες, τα στοιχεία και τα συμπεράσματα αυτής της έκθεσης, γιατί, κατά τον ένα ή τον άλλο τρόπο, θα ήταν επανάληψη στα όσα έγραψα πιο πάνω. Θέλω μόνο να τονίσω μερικές στιγμές από την Ολομέλεια.

Πάνω απ' όλα έμεινε αξέχαστο στο μνήμη μου το υγιές μαρξιστικό-λενινιστικό πνεύμα που χαρακτήρισε αρχή και τέλος τη διεξαγωγή των εργασιών της Ολομέλειας. Για πρώτη φορά ύστερα από τόσα χρόνια (μπορώ να πω από την Πρώτη Εθνική Συνδιάσκεψη του ΚΚΑ, το Μάρτη 1943), οι συντρόφι σηκώνονταν και μιλούσαν ελεύθερα, με μεγάλη ωριμότητα και έγνοια για τα καφτά προβλήματα που είχαν τεθεί για συζήτηση. Μιλούσαν για όλα απροκάληπτα, αβίαστα και αδίσταχτα μπροστά σ' οποιονδήποτε. Η αλληλεγγύη όλων των συντρόφων με την έκθεση που έκαμα δεν εκφράζονταν απλώς με λόγια, αλλά με πολλά στοιχεία και αποδειχτικά που τα έφερνε ο καθένας από τη δική του πείρα.

Τόσο η έκθεση και οι πολλές ομιλίες (υπήρχαν σύντροφοι που ζήτησαν και μίλησαν από 2-3 φορές), αποκάλυψαν ακόμα περισσότερο την αντιμαρξιστική δράση της γιουγκοσλάβικης ηγεσίας, τις πυρετώδικες προσπάθειες της να μας μπάσει σε τυφλό δρόμο και να μας υποτάξει, την απαίσια συνωμοσία της για την καταβρόχθιση της Αλβανίας. Συνδέοντας τα αυτά με όλα αναφέρονταν στις επιστολές του Μπολσεβίκικου Κόμματος και στην Απόφαση του Γραφείου Πληροφοριών, η Ολομέλεια πολύ ορθά κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η γραμμή της ηγεσίας του γιουγκοσλάβικου κόμματος είναι μια αντιμαρξιστική γραμμή, που συγκεκριμενοποιείται κιόλας σαν ένα επικίνδυνο ρεύμα στους κόλπους του διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος.

— Είναι τιμή του Μπολσεβίκικου Κόμματος, του μεγάλου Στάλιν, αλλά και του Κόμματος μας, είπε ένας από τους συντρόφους, που ανακάλυψαν και αντιτάχτηκαν δυναμικά σ' αυτή την επικίνδυνη γραμμή. Αν αφήνονταν ανενόχλητη και δεν χτυπιούνταν, αυτή θα επέφερε αισθητές και βαριές συνέπειες στο σοσιαλιστικό στρατόπεδο.

Κατά τις συζητήσεις, ένας άλλος σύντροφος, αν και καταφέρθηκε ενάντια στην τιτοϊκή παρέκκλιση, εξέφρασε τη γνώμη ότι η προδοσία των γιουγκοσλάβων ηγετών «θα εξασθενίσει το κομμουνιστικό κίνημα και το σοσιαλιστικό στρατόπεδο, γιατί μένουμε μ' ένα κομμουνιστικό κόμμα και με μια σοσιαλιστική χώρα λιγότερο!».

Πήρε το λόγο ο Υσνί Κάπο και στη συνετή, συγκεκριμένη ομιλία του, γεμάτη επιχειρήματα και πολύτιμες γενικεύσεις, αντιτάχτηκε και στον προομιλήσαντα:

— Δεν είναι καθόλου σωστό ότι θα εξασθενίσουν το κομμουνιστικό κίνημα και το σοσιαλιστικό στρατόπεδο από την προδοσία που έκαμαν οι γιουγκοσλάβοι ηγέτες! τόνισε μεταξύ άλλων ο Υσνί. Απεναντίας, η ανακάλυψη της προδοσίας, η καταγγελία και η καταδίκη που της άξιζε, θα μας κάμουν πιο ισχυρούς, πιο συμπαγείς, πιο αποφασιστικούς να πάμε μπροστά. Τη δύναμη του κομμουνιστικού κινήματος και του σο-

σιαλιστικού στρατοπέδου δεν την αποτελεί ο αριθμός των κομμάτων και των χωρών που συμμετέχουν, αλλά η ποιότητα αυτών των κομμάτων και των χωρών, η αποφασιστικότητα τους να εφαρμόζουν και να υπερασπίζουν το μαρξισμό-λενινισμό.[1]

Μεγάλο μέρος χρόνου σ' αυτές τις 10-12 μέρες συζητήσεων και διαλόγων αφιερώθηκε στην ανάλυση της γραμμής που ακολούθησε το Κόμμα μας. Τόσο στην έκθεση όσο και στις συζητήσεις, πολύ σωστά τονίστηκε και επιχειρηματολογήθηκε ότι ανεξάρτητα από τις επεμβάσεις, τις πιέσεις και τους εκβιασμούς των τιτοϊκών, η πολιτική γραμμή του ΚΚΑ ήταν συνεχώς ορθή και συνεπής. Στην Ολομέλεια ειπώθηκε ότι η γραμμή αυτή δέχτηκε επιθέσεις, αλλά δε λύγισε, απειλήθηκε, αλλά δε θίχτηκε.

Μερικές επιμέρους διαστρεβλώσεις που έχουν εκδηλωθεί δεν είναι αποτέλεσμα της γραμμής μας, τονίστηκε στην Ολομέλεια. Αυτές μας υπαγορεύτηκαν και μας επιβλήθηκαν σε ιδιαίτερες συνθήκες, βίαια και σατανικά από τους απεσταλμένους της γιουγκοσλάβικης ηγεσίας. Αλλά με κανέναν τρόπο αυτές οι μεμονωμένες διαστρεβλώσεις που μας επιβλήθηκαν, όπως συνέβηκε λογουχάρη με την 8-η Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΑ, δεν μπορεί να αντιπροσωπεύσουν και ούτε να κηλιδώσουν την ορθή πολιτική γραμμή που ακολούθησε και υπεράσπισε το Κόμμα μας. Υπογραμμίστηκε ότι είναι σημαντικό το γεγονός που και οι σοβαρές διαστρεβλώσεις της 8-ης Ολομέλειας ποτέ δεν βρήκαν έδαφος και δε ριζοβόλησαν στο Κόμμα μας. Εμείς τις απορρίψαμε με αγανάχτηση και τώρα επισφραγίζουμε την καταδίκη που τους αξίζει.

Διαφορετική και πιο περίπλοκη παρουσιάζονταν η υπόθεση σχετικά με την οργανωτική γραμμή του Κόμματος. Εδώ ήταν μεγαλύτερες, τόσο οι πιέσεις και οι επεμβάσεις απ' έξω, όσο και ο βαθμός της διείσδυσης τους και, γι' αυτό, επιτράπηκαν τέτοιες παραβιάσεις, που την οργανωτική γραμμή του Κόμματος την είχαν μετατρέψει γενικά σε γραμμή μη σωστή. Μεγάλο αρνητικό ρόλο σ' αυτή την επικίνδυνη τροπή έπαιξαν η 2-η και η 8-η Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΑ. Η ανάλυση που έγινε σ' αυτές τις δυο ολομέλειες έφερε σε φως πολλά νέα στοιχεία και αποδειχτικά που επιβεβαίωναν όχι μόνον το διευθυντικό ρόλο που έπαιξαν στην οργάνωση τους οι απεσταλμένοι του Τίτο, αλλά και την αντικομματική, κατασκοπευτική και συνωμοτική δουλειά του οργανωτικού γραμματέα Κώτσι Τζότζε και συντροφία.

Παράλληλα με τα αδιαφιλονίκητα στοιχεία και επιχειρήματα που έφεραν στην Ολομέλεια οι σύντροφοι Γκόγκο Νούσι, Μανούς Μυφτίου, Χακί Τόσκα, Πέτρο Πάπι και άλλοι, ιδιαίτερο ρόλο για τη διαλεύκανση της συνωμοσίας του Μπεράτι και της 8-ης Ολομέλειας έπαιξαν και εκείνα τα στοιχεία που ήταν μπλεγμένοι με τους Γιουγκοσλάβους, αλλά που ακόμα εμφανίζονταν καμουφλαρισμένοι, σαν «αμέτοχοι στην κατασκοπεία», σαν «ακηλίδωτοι». Ανάμεσα, στα στοιχεία αυτά ξεχώριζαν η Νατζίγε Ντούμε, ο Νέστι Κερέντζι, ο Πουλούμπ Ντισνίτσα και άλλοι.

- Πριν ακόμα συνέλθει η Ολομέλεια του Μπεράτι, δήλωσε η Νατζίγε Ντούμε, εγώ γνώριζα τι γίνονταν, ήξερα που προετοιμάζονταν το χτύπημα και η εξάλειψη του Αρχηγού, ήξερα και για τους νέους συντρόφους και θα έμπαιναν στο Πολιτικό Γραφείο. Μου τα 'λεγε όλα ο Νάκο. Η Νατζίγε είπε πολλά και είναι αλήθεια ότι με το «ζήλο» της έφερε πολλά αποκαλυπτικά στοιχεία, τα οποία, αν και καθυστερημένα, ήταν χρήσιμα για την ανακάλυψη και το ξεσκέπασμα των συνωμοτών που παρέμεναν ακόμα στις γραμμές του Κόμματος. Ανάμεσα στ' άλλα, η Νατζίγε Ντούμε αποκάλυψε πρώτη τα λόγια του Νάκο «αν ο Αρχηγός δεν πειστεί, τον πείθει το περίστροφο».

— Αυτό μου το έχει πει ο Νάκο, ομολόγησε εκείνη. Ήμουν μαζί με τον Πάντι όταν μου το είπε.

1. Από τα πρακτικά της 11-ης Ολομέλειας της ΚΕ του ΚΚΑ. Κ.Α.Κ.

Ο Πάντι Κρίστο που είχε γίνει σαν σβουνιά βρεγμένη όχι στη βροχή, αλλά στο χαλάζι, «θυμήθηκε» τέλος και ομολόγησε:

— Αυτό το έχει πει ο Νάκο. Όταν μας το είπε για πρώτη φορά ήταν αυτός, ο Κώτσι κι εγώ. Ήταν και ο Βελιμίρ Στόινιτς. Αυτοί μ' έμπασαν σε τυφλοσάκκο.

Το κουβάρι όλο και ξετυλίγονταν. Ιδιαίτερα οι καταθέσεις του Πάντι, που τις έκαμε περισσότερο από το φόβο που τον είχε κυρίεψει, καθώς και η ανοιχτή γενικά και γερή αυτοκριτική του Κρίστο Θεμέλκο, έκαμαν να «ταραχτεί» και ο «στρατηγός Τζότζε». Τώρα είχε χάσει το βαρύ ύφος και κάθε ίχνος μεγαλομανίας κι έμοιαζε με μαδιμένο κόκκορα.

— Εγώ ήμουν ο πιο επηρεασμένος από τους Γιουγκοσλάβους επειδή τους πίστευα πολύ. Αυτό είναι το δικό μου κακό, έλεγε σαν βρίσκονταν μπροστά στα αδιάσειστα αποδειχτικά και μετά κάθονταν.

Οι σύντροφοι έφερναν νέα όλο πιο γερά αποκαλυπτικά στοιχεία. Τότε αυτός αναγκάζονταν να πει κι άλλα:

—Εγώ προσωπικά, από μέρους μου... έχω πει ότι η Αλβανία δεν μπορεί να επιζήσει χωρίς τι Γιουγκοσλαβία. Αυτό το έχω πει γιατί έτσι μου είχε τυπώσει. Έκρινα ότι η Γιουγκοσλαβία και η Αλβανία ανήκαν στο στρατόπεδο μ' επικεφαλής τη Σοβιετική Ένωση, αλλά η Αλβανία όχι πλάι πλάι, αλλά κάτω από τη φτερούγα της Γιουγκοσλαβίας. Να, αυτή ήταν η επίδραση της δουλειάς του Τίτο. Μετά το πράγμα έφτασε ως την πλήρη ένωση, αλλά πώς θα γίνονταν αυτή η ένωση για μένα δεν ήταν ξεκάθαρο. Σκεφτόμουν και επαναλάμβανα ομοσπονδία, συνομοσπονδία, αλλά σήμερα βγαίνει ξεκάθαρα ότι αυτοί ήθελαν την Αλβανία σαν 7-η δημοκρατία.

— Μα εσύ ο ίδιος, πώς την ήθελες;! ρώτησε κάποιος μέ ειρωνεία το «στρατηγό».

Η φωνή του Κώτσι κόπηκε.

— Εγώ, το είπα, το λάθος είναι μεγάλο, αλλά δε μπορούσα να την ιδώ απομονάχη. Στην αγκαλιά στην Γιουγκοσλαβίας, μάλιστα! Ο Τίτο και ο Ράνκοβιτς μ' επηρέασαν πολύ.

Ο Κώτσι Τζότζε αφοπλίστηκε ακόμα περισσότερο όταν οι «βοηθοί» του, Νέστι Κερέντζι, κάποιος Βάσκα Κολέτσι (τώρα λέω κάποιος Βάσκα, αλλά τότε ήταν κοτζάμ υφυπουργός των Εσωτερικών, που ήθελε να μας φέρει μεγάλο κακό) και άλλοι, που, για να γλυτώσουν το κεφάλι αποκάλυψαν τις τερατώδικες πράξεις που έκαμαν πίσω από τις πλάτες του Κόμματος και της ηγεσίας του. Πρέπει όμως να ειπωθεί, ότι αυτοί στην αρχή, αυτά τα τερατουργήματα δεν τα αποκάλυψαν μόνοι τους, με «πρωτοβουλία» τους. Όχι, αυτοί αναγκάστηκαν «να εξομολογηθούν» όταν αποκαλύφτηκε η αλήθεια. Απ' όσα θυμάμαι, είχε πάρει το λόγο ο σύντροφος Αντίλ Τσαρτσάνι, που κι αυτός, με σύνεση και αγανάχτηση μαζί, κριτίκαρε τις αντικομματικές «οδηγίες» που στέλνονταν από τον «ορνανωτικό γραμματέα του Κόμματος», Κώτσι Τζότζε. Ανάμεσα στ' άλλα ο Αντίλ ανέφερε και τούτο το στοιχείο:

— Όταν ήμουν γραμματέας στην Περιφερειακή Επιτροπή της Σκόντρα, όχι μόνο μας έρχονταν «προσανατολισμοί» που παραβίαζαν κατάφορα την εσωκομματική δημοκρατία, αλλά μια φορά μου ήρθε ο Ζόι Θεμέλι, σταλμένος από το Υπουργείο των Εσωτερικών, και μου είπε: «Έχω εντολή να ελέγξω την κομματική επιτροπή». «Τι έλεγχο λες να κάμεις; τον ρώτησα. Εσύ είσαι του Υπουργείου των Εσωτερικών, τι δουλειά έχεις με την κομματική επιτροπή!». Ο Ζόι μου είπε: «Αυτό είναι κανόνας, γιατί στα χαμένα είναι ο οργανωτικκός γραμματέας ταυτόχρονα και υπουργός των Εσωτερικών;» και επιμένοντας στο δικό του, μου είπε πως «αυτή είναι ρητή διαταγή του ίδιου του στρατηγού, της Κεντρικής Επιτροπής».

Ακριβώς ύστερα απ' αυτό σηκώθηκαν ο Νέστι Κερέντζι και ο Βάσκα Κολέτσι και με το στόμα τους αποκάλυψαν πράγματα που ποτέ δεν είχα φανταστεί ότι μπορούσαν να συμβούν τέτοια στους κόλπους του Κόμματος μας:

— Η δουλειά είχε φτάσει ως το σημείο, ομολόγησαν αυτοί, που για την εγγραφή ή τη διαγραφή από το Κόμμα ενός συντρόφου, έπρεπε προηγούμενα να παρθεί η άδεια από τα όργανα της Ασφάλειας· τα κομματικά βιβλιάρια όλων των διαγραφέντων κρατούνταν στο Υπουργείο των Εσωτερικών· σε κάθε κομματική οργάνωση-βάσης έπρεπε απαραίτητα να υπάρχει ένας σύντροφος των οργάνων της Ασφάλειας, ο οποίος έπρεπε να εκλεχτεί στο κομματικό γραφείο της οργάνωσης, μάλιστα γραμματέας ή αναπληρωτής γραμματέα· στις κομματικές επιτροπές και στα γραφεία των επιτροπών έπρεπε επίσης να υπάρχει ένας «αντιπρόσωπος» των οργάνων της Ασφάλειας κλπ, κλπ.

— Πώς είναι δυνατό να έχουν συμβεί αυτά χωρίς να έχει γνώση το Πολιτικό Γραφείο ή τουλάχιστο, χωρίς να με ενημερώσουν εμένα σαν Γενικό Γραμματέα του Κόμματος; ρώτησα αμέσως τον Κώτσι Τζότζε.

— Νόμιζα ότι εσείς ξέρατε, μου απάντησε εκείνος με μισή φωνή. Αυτούς τους κανονισμούς δεν τους έβγαλα εγώ μόνος μου. Μας τους έδωσαν οι σύντροφοι..., δηλαδή οι γιουγκοσλάβοι εχθροί. Αυτοί έτσι ενεργούν στο κόμμα τους και εγώ... το είπα στην Ολομέλεια, επηρεαζόμουν πολύ απ' αυτούς.

Ακριβώς εδώ ο Βάσκα Κολέτσι, για να βγει σαν «αμέτοχος» στο σκοτεινό έργο, αποφάσισε να δώσει ένα γερό χαστούκι στο «στρατηγό» του:

— Οι Γιουγκοσλάβοι σου τα έχουν δώσει, αλλά και εσένα σου άρεσαν αυτά τα πράγματα, είπε στον Τζότζε. Πέρυσι μας ανέθεσες να συντάξουμε «τον κανονισμό δράσης και ελέγχου», που τον στείλαμε σ' όλα τα τμήματα του υπουργείου μας και μου φαίνεται ότι αυτό φτάνει για όλα.

— Τι είναι αυτός ο «κανονισμός»; ρώτησα.

— Καθορίζει καθήκον στις υπηρεσίες του υπουργείου Εσωτερικών να αστυνομεύουν και να ελέγχουν κάθε κομμουνιστή και στέλεχος παντού στη χώρα! απάντησε ο Βάσκα όλο αέρα, βέβαιος ότι μ' αυτό που «πρόσφερε» θα την περνούσε άβρεχος.

— Πώς, πώς; Και έχει σταλεί;! ρώτησα ταραγμένος και έκπληκτος.

— Όχι για αστυνόμευση!, θέλησε «να μαλακώσει» κάπως το πράγμα ο Τζότζε. Δίναμε οδηγίες στους συντρόφους της Ασφάλειας να ενδιαφέρονταν για τη ζωή των συντρόφων, για τα προβλήματα τους, για τα προσωπικά και οικογενειακά ενδιαφέροντα τους. Αυτό το σκοπό είχαμε, όχι για αστυνόμευση.

Στην αίθουσα ξέσπασαν γέλια, αλλά πικρά γέλια.

— «Ενδιαφέρον» στα κρυφά, σημαίνει αστυνόμευση! του «επιτέθηκε» ο Βάσκα. Έπειτα, τι κάναμε εμείς με τις αναφορές που παίρναμε; Λύσαμε μήπως κανενός τα προβλήματα; Όχι, γεμίζαμε μονάχα τους ατομικούς φακέλους!

Δεν αξίζει τον κόπο να επεκταθώ στις ατέλειωτες αντικομματικές και κατασκοπευτικές ωμότητες του Κώτσι Τζότζε και συντροφία. Η Ολομέλεια ασχολήθηκε μέρες ολόκληρες μ' αυτές (εκτός από την απασχόληση του Πολιτικού Γραφείου επι μερικούς μήνες πριν) και, ακόμα περισσότερο αποκαλυπτικά στοιχεία από την πικρή αλήθεια βγήκαν στη φόρα ύστερα από την 11-η Ολομέλεια, όταν τα συμπεράσματα και οι αποφάσεις της συζητήθηκαν στο Κόμμα και στο λαό.

Το σημαντικό είναι ότι απ' όλες αυτές τις μακρές και επίπονες αναλύσεις, αλλά βαθιές αναλύσεις αρχών, αποκαλύφτηκε πλήρως η αντικομματική και αντιαλβανική δράση των σαρακιασμένων αυτών στοιχείων, που χρόνια συνέχεια είχαν αναπτύξει δράση για να καταβαραθρώσουν το Κόμμα, τη λευτεριά και την ανεξαρτησία της πα-

τρίδας. Για το σκοτεινό έργο, που αυτοί ήθελαν να διαπράξουν, πείστηκαν όλο το Κόμμα και ο λαός και αυτό ήταν το σπουδαιότερο των αναλύσεων μας. Όσο για την καταδίκη, αυτό τώρα ήταν εύκολο πράγμα.

Έτσι τέλειωσαν και εξαλείφτηκαν από τις γραμμές μας οι κυριότεροι πράχτορες των Γιουγκοσλάβων. Πήραν τέλος και οι διαστρεβλώσεις εκείνες που είχαν προκληθεί από την ανοιχτή και μυστική δράση τους.

Η 11-η Ολομέλεια αποφάσισε την πλήρη και άμεση νομιμοποίηση του Κόμματος, χαρακτήρισε σοβαρό λάθος που έπρεπε να διορθωθεί το γρηγορότερο το γεγονός που το πρόγραμμα του Κόμματος κρύβονταν κάτω από το πρόγραμμα του Δημοκρατικού Μετώπου, καταδίκασε και ακύρωσε σαν αντιμαρξιστικές και αντικομματικές τις περισσότερες αποφάσεις της Ολομέλειας του Μπεράτι και όλες τις αποφάσεις της 8-ης Ολομέλειας της ΚΕ του ΚΚΑ, συμπεριλαμβάνοντας εδώ και την ακύρωση όλων των ποινών και των αυθαίρετων διορισμών που, όπως είπα, είχαν γίνει σε αντιδημοκρατικό δρόμο, κάτω από την πίεση της γιουγκοσλάβικης ηγεσίας και των πραχτόρων της, Κώτσι Τζότζε και συντροφιά.

Ανάμεσα στους κυριότερους απ' αυτούς που αποκαταστάθηκαν στην 11-η Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΑ ήταν ο Νάκο Σπύρου. Η απόφαση της αποκατάστασης του πάρθηκε επειδή, όπως διευκρίνισα πιο πάνω, η 11-η Ολομέλεια απέρριψε σαν ανύπαρκτες και σκαρωμένες για αντιαλβανικοός και αντιμαρξιστικούς σκοπούς όλες τις «κατηγορίες» που μας είχε κάμει η γιουγκοσλάβικη ηγεσία, όπως ήταν η κατηγορία σχετικά με τη λεγόμενη «αντιγιουγκοσλάβικη γραμμή στην ηγεσία του ΚΚΑ», ή η άλλη κατηγορία που χαρακτήριζε το Νάκο «πράχτορα του ιμπεριαλισμού». Αφού δεν είχαμε καθόλου αποδειχτικά, εμείς δεν μπορούσαμε να θεωρήσουμε σαν πραγματική αυτή την κατηγορία, που την έκαναν εκείνοι που οι ίδιοι δεν ήταν παρά πράχτορες του ιμπεριαλισμού. Όσον αφορά τα «σφάλματα» του Νάκο στην οικονομία, όπως διευκρίνισα, δεν έφταιγε γι' αυτά και, πολύ περισσότερο, άδικα κατηγορήθηκε από τους Γιουγκοσλάβους σαν εκπονητής του λεγόμενου πεντάχρονου σχεδίου αυτάρκειας. Όλοι μας ήμασταν εκπονητές αυτού του σχεδίου, που στην πραγματικότητα ήταν τολμηρό, αλλά καθόλου «απραγματοποιήσιμο» και «αύταρκες». Επίσης στην απόφαση για την αποκατάσταση του Νάκο Σπύρου επέδρασε προπαντός το γεγονός που, στις τότε συνθήκες, εμείς δε γνωρίζαμε πολλά πράγματα από τη στάση, τα σφάλματα και τις μυστικές ενέργειες του, ιδιαίτερα από την Ολομέλεια του Μπεράτι και δώθε. Πάνω απ' όλα εμείς δε γνωρίζαμε τότε ότι ο Νάκο είχε μπει σε κατασκοπευτικούς δεσμούς με τη γιουγκοσλάβικη ηγεσία και, αργότερα, στο βρωμερό παιγνίδι για εξουσία, ιδιαίτερα στο συναγωνισμό με τον Κώτσι Τζότζε και ότι, σαν είδε που τον εγκατέλειψαν οι Γιουγκοσλάβοι, συνδέθηκε (αλλά σε κατασκοπευτικούς δεσμούς) με τους Σοβιετικούς. Εμείς δε γνωρίζαμε ούτε αυτούς τους τελευταίους δεσμούς και δεν μπορούσαμε να φανταστούμε πως μπορεί να γίνονταν και τέτοιες ενέργειες. Βλέπαμε μόνον ότι υπεράσπιζε τις σοβιετικές απόψεις, μιλούσε καλά για τη Σοβιετική Ένωση και, έχοντας υπόψη την πολύ θετική γνώμη που και εμείς οι ίδιοι είχαμε για τη Σοβιετική Ένωση, ασφαλώς, θα βλέπαμε θετικά τη στάση αυτή του Νάκο. Επίσης το γεγονός ότι αυτός, ιδιαίτερα στα χρόνια 1946 και 1947 πλησίασε περισσότερο εμένα και την υγιή μερίδα της ηγεσίας μας, θα επιδρούσαν στην απόφαση που πήραμε. Επομένως, αυτά που γνωρίζαμε την εποχή εκείνη, θεωρούμενα αλληλένδετα με όλες τις συνθήκες και περιστάσεις εκείνης της περιόψου, επέδρασαν στην απόφαση πού πήρε η 11-η Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΑ για την αποκατάσταση του Νάκο Σπύρου.

Επίσης η 11-η Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΑ πήρε όλα τα μέτρα για την αποκατά-

στάση της εσωκομματικής δημοκρατίας και, ιδιαίτερα, για την σύνταξη όσο το δυνατό γρηγορότερα του Καταστατικού του Κόμματος κλπ, κλπ.

Λίγο μετά την 11-η Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΑ, το Νοέμβρη του 1948 συνήλθε το 1-ο Συνέδριο του ένδοξου Κόμματος μας.

Η πολιτική έκθεση που προετοίμασα για το Συνέδριο, μέσα στην πληθώρα των μεγάλων και ατέλειωτων ζητημάτων εκείνης της περιόδου και προπαντός στις συνθήκες που ακόμα ο Τζότζε και οι τζοτζικοί μπερδεύονταν στα πόδια μας, μου πήρε πολύ χρόνο και κόπο. Τότε δεν είχαμε ακόμα οργανωμένους τους μηχανισμούς του Κόμματος και το πρωτότυπο βρίσκεται στο αρχείο της ΚΕ, όπως το έγραψα στη γραφομηχανή μου, με μικρά στοιχεία. Είναι γνωστό ότι η έκθεση αυτή είναι πολυσέλιδη, χρειάστηκαν δυο μέρες να τη διαβάσω στο Συνέδριο, περίπου 15 ώρες, σε 4 συνεδριάσεις. Πρέπει όμως να πω ότι η εξαιρετικά κουραστική δουλειά και γεμάτη δυσκολίες και «άγνωστα» για την προετοιμασία της, μου έδινε ιδιαίτερη ικανοποίηση και ευχαρίστηση, που έμειναν ανεξίτηλα στη μνήμη μου.

Μέσω αυτής της έκθεσης, για πρώτη φορά καταβάλλονταν σοβαρή προσπάθεια για μια όσο το δυνατό πιο επιστημονική και πιο ακριβή απεικόνιση μιας ολόκληρης ιστορικής περιόδου του λαού μας, ιδιαίτερα από τις αρχές της δεκαετίας του '20 του αιώνα μας και δώθε. Θεώρησα απαραίτητη αυτή την επέχταση «πέρα από τα όρια» της ιστορίας της ζωής του Κόμματος μας (δηλαδή πριν από τις 8 του Νοέμβρη 1941), ξεκινώντας από τη βασική προϋπόθεση της υλιστικής διαλεχτικής ότι τίποτε δε γεννιέται σε κενό χώρο, ότι κάθε φαινόμενο, κάθε γεγονός έχει την ιστορία του, έχει τα αίτια, τις ρίζες και τις συνθήκες της γέννησης και της ανάπτυξης, εσωτερικές κατά πρώτο λόγο. Έτσι είχε συμβεί και με το Κομμουνιστικό μας Κόμμα. Η ανάλυση που έκανα στην περίοδο από τα χρόνια της δεκαετίας του '20 μέχρι τις 8 Νοέμβρη 1941, αποτελούσε, σαν να λέμε, την προϊστορία του Κόμματος μας και απέδειχνε με αδιάσειστα επιχειρήματα ότι ήταν οι συνθήκες και τα οικονομικά, κοινωνικά, πολιτικά, ιστορικά και άλλα αίτια της Αλβανίας κατά την περίοδο αυτή, οι αποφασιστικοί παράγοντες που οδήγησαν στην ίδρυση του ΚΚΑ και δεν ήταν καθόλου όπως φλυαρούσαν οι αποστάτες του Βελιγραδίου που τώρα, ανοιχτά και αδιάντροπα, απέδιδαν στον εαυτό τους το ρόλο του «ιδρυτή» του Κόμματος μας.

Ύστερα από την ιστορική αυτή ανασκόπηση, η έκθεση ανάλυε με λεπτομέρειες όλη τη δράση του Κόμματος από την ίδρυση του, εκτιμούσε σωστά ης μεγάλες νίκες που επιτεύχτηκαν κατά τη διάρκεια του αγώνα και μετά τον αγώνα, σ' όλα δηλαδή τα στάδια που είχαν περάσει το Κόμμα και η χώρα μας κατά τα τελευταία 7 χρόνια, αποκάλυπτε τις συνθήκες και τα αίτια των λαθών που είχαν φανεί στην εφαρμογή της γραμμής του Κόμματος και καθόριζε τα καθήκοντα και - >; κυριότερους προσανατολισμούς βάσει των οποίων το ένδοξο Κόμμα μας θα καθοδηγούσε τη χώρα.

Το υψηλό πνεύμα κομματικότητας που διέπνεε την έκθεση, την οποία ενέκρινε ομόφωνα το Πολιτικό Γραφείο της Κεντρικής Επιτροπής, προσανατόλισε σωστά τους αντιπροσώπους στις ομιλίες τους.

Έτσι, επί 15 μέρες συνέχεια, από ης 8 μέχρι ης 22 Νοέμβρη οι καλύτεροι αντιπρόσωποι του Κόμματος μας, που εκλέχτηκαν με τον πιό δημοκρατικό τρόπο σης περιφερειακές κομματικές συνδιασκέψεις, με ης ομιλίες και με τη σωστή και θαρραλέα σκέψη τους, έκαμαν το 1-ο Συνέδριο του Κόμματος ένα από τα πιο αξιοσημείωτα ιστορικά γεγονότα όχι μόνον του Κόμματος, αλλά και όλης της ιστορίας του λαού μας.

Στο Συνέδριο, ανάμεσα στ' άλλα, σημαντική θέση κατείχε η ανάλυση των σχέ-

σεών μας με το ΚΚΓ και με το γιουγκοσλάβικο κράτος, όπου για πρώτη φορά εμείς καταγγείλαμε και ξεσκεπάσαμε ανοιχτά και εκτεταμένα όλη την εχθρική δράση του Τίτο και συντροφιά. Τα αποδειχτικά, τα επιχειρήματα και τα συμπεράσματα που παρουσίασε το Συνέδριο ήταν αδιάσειστα και συντριφτικά για τους αποστάτες του Βελιγραδίου. Διαπιστώθηκε ακόμα καλύτερα ότι όλα τα λάθη και οι διαστρεβλώσεις που παρατηρήθηκαν, ιδιαίτερα στην οργανωτική γραμμή του Κόμματος μας, είχαν την κυριότερη πηγή τους στην ηγεσία του ΚΚ Γιουγκοσλαβίας. Η ηγεσία του ΚΚΓ είχε κάμει το παν να μας επιβάλει ξένες και αντιμαρξιστικές απόψεις και πραχτικές τόσο από το γεγονός που έσφαλλε θεωρητικά (στην ουσία όλη η γραμμή της ήταν λαθεμένη και ρεβιζιονιστική), όσο και επειδή ξεκινούσε από καθαρά κατασκοπευτικούς, σωβινιστικούς και πραγματιστικούς σκοπούς έναντι του Κόμματος και της χώρας μας. Επίσης το Συνέδριο, με τον πιο δημοκρατικό και τον πιο σωστό δρόμο, αποφάσισε και για την παραπέρα τύχη του Κώτσι Τζότζε και συντροφιά. Παρ' όλο το ανελέητο ξεσκέπασμα που τους είχαμε κάμει στην 11-η Ολομέλεια και στα αχτίφ του Κόμματος στις περιφέρειες και τα κεντρικά ιδρύματα και παρά τα μέτρα που είχαμε πάρει, μολαταύτα εμείς τους επιτρέψαμε να πάρουν μέρος στο Συνέδριο και τους επιτρέψαμε και να μιλήσουν. Φυσικά, η Κεντρική Επιτροπή και το Πολιτικό Γραφείο είχαν ξεκάθαρο το καθετί σχετικά μ' αυτούς, αλλά αυτό που είχε τώρα σημασία ήταν ότι τη γνώμη και την κρίση γι' αυτούς να την εκφράζε ως το τέλος και να την επισφράγιζε το ίδιο το Συνέδριο του Κόμματος. Τη στιγμή που άρχισα να διαβάζω το μέρος της έκθεσης που αναφέρονταν στο συνειδητό κατασκοπευτικό έργο του Κώτσι Τζότζε, του Πάντι Κρίστο και των άλλων, από την αίθουσα ακούστηκαν φωνές:

— Έξω από τις γραμμές μας οι εχθροί του Κόμματος και του λαού!

Το πνεύμα αυτό διέπνεε όλο το Κόμμα και το λαό, που παρακολουθούσαν το μεγάλο ενδιαφέρον το Συνέδριο. Χιλίδες γράμματα και τηλεγραφήματα μας έρχονταν από τις οργανώσεις του Κόμματος, από άλλες οργανώσεις και ιδρύματα από τις επαρχίες· χιλιάδες εργαζόμενοι, άντρες, γυναίκες, νέοι, κομμουνιστές και μη, περίμεναν όταν μπαίναμε και βγαίναμε από την αίθουσα του Συνεδρίου. Και όλοι φώναζαν: «Ζήτω το Κόμμα! Κάτω οι εχθροί!». Αξέχαστη έμεινε προπαντός η στιγμή όταν ήρθαν μπροστά μας οι μανάδες των πεσόντων, οι μανάδες εκείνων που ασφαλώς θα ήταν αντιπρόσωποι σ' αυτό το Συνέδριο, με τριγύρισαν και μ' επικεφαλής τη γενναία μάνα του Μιχαήλ Ντούρι, με υψωμένη τη γροθιά, μας παράγγελναν, μπορώ να πω μας το «απαιτούσαν», στο όνομα του αίματος των παιδών τους, να σταθούμε παλληκαρίσια, να κρατήσουμε ψηλά τη σημαία του Κόμματος, να υπερασπίσουμε τη λαϊκή εξουσία και στο τέλος αναφωνούσαν: «Τους εχθρούς, με το κεφάλι κάτω!».

Οι πολλές και ώριμες c   λίες των αντιπροσώπων κατεξευτέλισαν τους πράχτορες του Βελιγραδίου. Μπροστά στα συντριφτικά αποκαλυπτικά στοιχεία και αποδειχτικά, ο Κώτσι Τζότζε και ο Πάντι Κρίστο προσπάθησαν να μανουβράρουν και στο Συνέδριο. Ο Κώτσι Τζότζε, λογουχάρη, αναγκάστηκε να παραδεχτεί δια του στόματος του ότι στο Μπεράτι «αντιτάχτηκα στη γραμμή του Κόμματος και στο Γενικό Γραμματέα», γιατί «η δουλειά μας εκεί έγινε πίσω από τις πλάτες του Κόμματος» κλπ, αλλά, «όλα αυτά τα κάναμε —προσπάθησε να δικαιολογηθεί ο Τζότζε— επειδή δεν καταλαβαίναμε ότι κάναμε λάθος», «τα κάναμε ασυνείδητα», «μας έμπασε σε τυφλοσόκακο ο Στόινιτς».[1] Σ' αυτό το πνεύμα είχε «ετοιμάσει» (ή του την είχαν προετοιμάσει) ο Τζό-

1. Από την «αυτοκριτική» του Κ. Τζότζε στο 1-ο Συνέδριο του ΚΚΑ. Κ.Α.Κ.

τζε όλη την «αυτοκριτική»: παραδέχονταν ότι είχε κάμει χίλια δυό κακά, αλλά ύστερα από κάθε αποδειχτικά τόνιζε πως «το έκαμα ασυνείδητα», «δεν ήξερα ότι ενεργούσα ενάντια στο Κόμμα και στο λαό», «μ' έμπασαν σε τυφλοσόκακο οι Γιουγκοσλάβοι» κλπ.

Οι σύνεδροι απέρριψαν και ξεσκέπασαν ολότελα και αυτή τη μανούβρα του. Με στοιχεία και αποδειχτικά επιβεβαιώθηκε ότι το καθετί είχε γίνει με πλήρη συνείδηση και σύμφωνα με το σενάριο που είχε ετοιμαστεί και εγκριθεί στο Βελιγράδι[1] Από κει ακόμα οι αντιπρόσωποι ζήτησαν επίμονα ώστε ο Κώτσι Τζότζε και συντροφία για την κατασκοπευτική και αντιαλβανική τους δράση να μη λογοδοτούσαν πια στο Κόμμα, αλλά στα όργανα της δικτατορίας του προλεταριάτου.

Έτσι το Ιο Συνέδριο του Κόμματος βάθυνε παραπέρα και επισφράγισε οριστικά τη στροφή που είχε κάμει η 11-η Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΑ. Το Κόμμα εξοπλίστηκε με μια σωστή μαρξιστική-λενινιστική γραμμή. Το Συνέδριο καταδίκασε και πάλι σαν όχι σωστή και σαν επιζήμια την προηγούμενη πραχτική που είχαν επιβάλει οι Γιουγκοσλάβοι να κρατούν το Κόμμα σε ημιπαράνομη κατάσταση και καθιέρωσε μια για πάντα στο Κόμμα μας στον ηγετικό και αναντικατάστατο ρόλο σ' όλη τη ζωή της χώρας. Για την πλήρη αποκατάσταση της δημοκρατίας μέσα στο Κόμμα και σ' όλη τη ζωή της χώρας, για τη γνώση και εφαρμογή των μαρξιστικών-λενινιστικών αρχών και κανόνων που ρυθμίζουν την εσωκομματική ζωή, σημαντικό ρόλο θα έπαιζε το Καταστατικό του Κόμματος που ενέκρινε το Συνέδριο.

Όταν συζητήσαμε στο Συνέδριο κάθε παράγραφο του Καταστατικού, οι σύντροφοι, με ωριμότητα και φροντίδα έκαμαν τη σύγκριση ανάμεσα σε αρκετές επιζήμιες πραχτικές και θέσεις του παρελθόντος με τη μαρξιστική αλήθεια που εκφράζονταν στο Καταστατικό. Αφεαυτού διευρύνθηκε περισσότερο το πλαίσιο της γνώσης μας σχετικά με τους αποστάτες του Βελιγραδίου και τους πράχτορές τους στις γραμμές μας. Το Συνέδριο επικύρωσε και πάλι το σωστό συμπέρασμα ότι στην ηγεσία του ΚΚ Γιουγκοσλαβίας δεν είχαμε να κάνουμε μόνο με μια αντιαλβανική, εθνικιστική και σωβινιστική ηγεσία, αλλά, πάνω απ' όλα, είχαμε να κάνουμε με ένα κέντρο κατασκοπείας του ιμπεριαλισμού, με μια κλίκα ενσυνείδητων αποστατών που προσπαθούσαν να αναθεωρήσουν την θεωρία και την πραχτική της επανάστασης και του σοσιαλισμού σ' όλα τα πεδία. Η ατέλειωτη σωρεία των αποδειχτικών που δεν εξαντλήθηκαν ποτέ, καθώς και οι παραπέρα αναλύσεις μας για το πολιτικό και ιδεολογικό ξεσκέπασμα του γιουγκοσλάβικου ρεβιζιονισμού, επιβεβαίωσαν και επιβεβαιώνουν πόσο σωστό και διορατικό ήταν το συμπέρασμα στο οποίο κατέληξε το 1-ο Συνέδριο του ΚΚΑ σχετικά με τους αποστάτες του Βελιγραδίου.

Ύστερα από το 1-ο Συνέδριο του Κόμματος στο φως των νέων αποδειχτικών που αποκαλύφτηκαν, το Κόμμα και ο λαός δικαιολογημένα ζήτησαν οι αρχηγοί συνωμότες να παραπεμφτούν στη λαϊκή δικαιοσύνη, για να τους δικάσει για έσχατο έγκλημα έναντι της πατρίδας, έναντι του Κόμματος και έναντι του σοσιαλισμού.[2] Στη δίκη

1. Ακριβώς αυτό το ξεσκέπασμα ήθελαν να αποφύγουν οι ηγέτες του Βελιγραδίου. Αυτοί έκαμαν το παν για τη δραπέτευση του Κώτσι Τζότζε στη Γιουγκοσλαβία πριν από το 1-ο Συνέδριο του ΚΚΑ. Για το σκοπό αυτό στάλθηκαν στον τότε γιουγκοσλάβο αντιπρόσωπο στα Τίρανα μερικά ραδιογραφήματα, σ' ένα από τα οποία του έλεγαν να έρθει εξάπαντος σε επαφή με τον Κώτσι Τζότζε και να γίνει η δραπέτευση του στη Γιουγκοσλαβία. Στο πρόσωπο που θα οργάνωνε την απόδραση του, θα δίνονταν 100.000 λεκ κλ. (*Αρχείο του Υπουργείου Εσωτερικών.*)

2. Η δίκη ενάντια στους Κώτσι Τζότζε, Πάντι Κρίστο και τρεις στενότερους συνεργάτες τους, έγινε στα Τίρανα από τις 11 Μάη μέχρι τις 10 Ιούνη 1949. Το δικαστήριο καταδίκασε σε θάνατο με τουφεκισμό μόνον τον Κ. Τζότζε, ενώ τον Π. Κρίστο σε 20 χρόνια στέρηση ελευθερίας και τους τρεις άλλους από 5 μέχρι 15 χρόνια.

οι πράχτορες του Βελιγραδίου ομολόγησαν, με το στόμα τους, ότι για όλα όσα είχαν διαπράξει, είχαν προετοιμαστεί, και καθοδηγηθεί από τον Τίτο και τους απεσταλμένους του. Τις κατάθεσης τους στη δίκη τις δημοσιεύσαμε στον τύπο με σκοπό να τις διαβάσει ο λαός, αλλά και για να έπεφταν και πάνω στο τραπέζι του Τίτο σαν συντριφτικό χτύπημα για όσα είχε κάμει στο παρελθόν και σαν προειδοποίηση για το μέλλον.

Εννοείται, όσον αφορά εμάς, πήρε τέλος κάθε είδος σύνδεσης με τον Τίτο και το τιτοϊκό κόμμα. Το πικρό παρελθόν μ' αυτούς μας χρησίμευσε σαν πολύτιμο δίδαγμα για το μέλλον, επειδή ξέραμε ότι από κοντά, άμεσα ή έμμεσα ποτέ δε θα είχαμε και δε θα δεχόμασταν καμιά σύνδεση μ' αυτούς, αλλά η πάλη ενάντια στις αντιμαρξιστικές απόψεις και στάσεις τους και ενάντια στη συνεχή αντιαλβανική δράση τους δε θα έπαυε ποτέ.

Εμείς θα συνεχίζαμε και αυτή την πάλη με βάση τις μαρξιστικές-λενινιστικές αρ- ,αες, για να τη φέρουμε σε πέρας με συνέπεια, μέχρι τη νίκη.

X

ΣΕ ΑΝΟΙΧΤΗ ΠΑΛΗ ΜΕ ΤΟΥΣ ΤΙΤΟΪΚΟΥΣ

Η καταπολέμηση του τιτοϊσμού-ιστορική αναγκαιότητα * Η πρώτη σύγκρουση μας με τους χρουστσιοφικούς για «το γιουγκοσλάβικο ζήτημα» * Σχετικά με τη «δημοκρατία» των Τίτο-Ράνκοβιτς * Η ηγεσία του Βελιγραδίου ρίχνει σε δράση τα αντιαλβανικά αποβράσματα, τους εγκληματίες και τους δυναμιτιστές * Η χρουστσιοφική προδοσία σε βοήθεια της τιτοϊκής προδοσίας. Η συντριβή της τιτο-χρουστσιοφικής συνωμοσίας στην Συνδιάσκεψη του Κόμματος στα Τίρανα (Απρίλης 1956) * Ο Μεχμέτ Σέχου — πολυπράχτορας των ιμπεριαλιστο-ρεβιζιονιστικών μυστικών υπηρεσιών * Τα ακροβατικά παιγνίδια του Μεχμέτ. Σέχου από την Ολομέλεια του Μπεράτι (Νοέμβρης 1944) μέχρι το 1-ο Συνέδριο του ΚΚΑ (Νοέμβρης 1948) * 1960. Ο Μεχμέτ Σέχου με τον Τίτο, τον Ραντόλφ Τσώρτσιλ και τον Φούλτς στο υπερωκεάνιο «Κούιν Ελισάβετ». Ποιανού να κάνει και ποιανού να χαλάσει χατίρι αυτός ο υπηρέτης πολλών αφεντικών; * Στη δεκαετία του '70. Οι δυτικές κατασκοπείες και αυτή του Τίτο δίνουν διαταγή στο Μεχμέτ Σέχου να ριχτεί σε δράση. Τρεις αποτυχημένες ομάδες συνωμοτών * Οι διαδηλώσεις στην Κοσόβα εξαναγκάζουν την UDB να θυσιάσει το χαρτί της «μεγάλης ελπίδας» στην Αλβανία. Γιατί αυτοκτόνησε ο Μεχμέτ Σέχου; * Ελπίδες στις συμμορίες τρομοκρατών * Η σοσιαλιστική Αλβανία ήταν και παραμένει γρανιτένιος βράχος.

Τα 35 χρόνια που πέρασαν από τότε που καταγγέλθηκε και ξεσκεπάστηκε δημόσια η τιτοϊκή προδοσία και μέχρι σήμερα, μαρτυρούν το γεγονός ότι, παρ' όλο που από το 1948 ακόμα οι σχέσεις ανάμεσα στο Κόμμα μας και το ΚΚΓ διακόπηκαν μια για πάντα, η πάλη ανάμεσα στις δυο πλευρές δε σίγασε και δε σταμ^^ησε ούτε στιγμή. Δυο είναι, μεταξύ άλλων, οι κυριότεροι λόγοι και παράγοντες που έ»., ν απαραίτητη τη ζωτική για μας αυτή την πάλη:

Πρώτο, το Κόμμα μας έβλεπε και βλέπει στον τιτοϊσμό μια από τις πιο επικίνδυνες παραλλαγές του σύγχρονου ρεβιζιονισμού και γι' α u t o το λόγο τη δέσμευση σ' αυτή την πάλη για το ξεσκέπασμα και την πολιτική και ιδεολογική συντριβή του τη θεωρούσαμε και θα ταη θεωρούμε σαν πρώτιστο δικαίωμα και καθήκον.

Δεύτερο, η αντιαλβανική δράση της ηγεσίας του Βελιγραδίου καθ' όλη αυτή την περίοδο δεν σταμάτησε ποτέ και, γι' αυτό το λόγο, χρειάστηκε στο Κόμμα και στο κράτος μας να διεξάγουν σκληρή και αμείλιχτη πάλη για να ανακαλύψουμε, να χτυπήσουμε και να κάνουμε στάχτη τους σκοπούς και τις συνεχείς κατασκοπευτικές και συνωμοτικές ενέργειες του Βελιγραδίου.

Χωρίς να χρειαστεί να μπω σε λεπτομέρειες για τον τρόπο με τον οποίο έχει διε-

ςαχθεί συγκεκριμένα η πάλη αυτή (σ' όλα τα θεωρητικά ντοκουμέντα του Κόμματος η ανάλυση της πάλης αυτής έχει γίνει μέχρι την τελευταία λεπτομέρεια), θέλω να υπογραμμίσω μερικές από τις κυριότερες πλευρές και στιγμές αυτής της πάλης.

Η πάλη ενάντια στον τιτοϊσμό - ιστορική αναγκαιότητα

Ο γιουγκοσλάβικος ρεβιζιονισμός, το πρώτο ρεύμα που αντιπροσωπεύει τον ρεβιζιονισμό στην εξουσία, εμφανίστηκε σε μια στιγμή κλειδί της πάλης ανάμεσα στο σοσιαλισμό και τον ιμπεριαλισμό. Ευθύς εξαρχής ο αμερικάνικος ιμπεριαλισμός και όλη η παγκόσμια αντίδραση είδαν στον τιτοϊσμό το δρόμο, την ιδεολογία και την πολιτική που οδηγούσαν στον εκφυλισμό των κομμουνιστικών κομμάτων των σοσιαλιστικών χωρών, στη διάσπαση και τη διάλυση της ενότητας του διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος, στο σαμποτάρισμα της επανάστασης και των εθνικοαπελευθερωτικών αγώνων. Γι' αυτό το λόγο ο ιμπεριαλισμός και η αντίδραση υποστήριξαν μ' όλες τις δυνάμεις και όλα τα μέσα τους αποστάτες του Βελιγραδίου, τους κράτησαν στη ζωή και τους προσανατόλισαν σε τρόπο ώστε, διατηρώντας μερικά «σοσιαλιστικά» μπαλώματα, να χρησιμεύσουν σαν μέσο αντιπερισπασμού για την καταστροφή των άλλων.

Την αποστολή αυτή ο Τίτο και συντροφιά τη δέχτηκαν με πλήρη συνείδηση και μετέτρεψαν το γιουγκοσλάβικο κόμμα και κράτος σε κατασκοπευτικό κέντρο του ιμπεριαλισμού. Μπροστά σ' αυτό το κακό, τα κομμουνιστικά μας κόμματα δεν ήταν δυνατό και δεν έπρεπε με κανέναν τρόπο να σταθούν αδιάφορα. Ιδιαίτερα στα κόμματα των τότε σοσιαλιστικών χωρών έμπαινε επιταχτϊκό καθήκον να μη επαναπαύονται στις δάφνες και να μη σκέφτονται επιπόλαια ότι μια που είχαν την εξουσία και μια που η γιουγκοσλάβικη ηγεσία καταγγέλθηκε και απομονώθηκε δεν παρουσίαζε πια κανένα κίνδυνο. Όχι, ο κίνδυνος υπάρχει, η ασίγαστη ταξική πάλη, πάλης για την εφαρμογή και την υπεράσπιση της καθαρότητας του μαρξισμού-λενινισμού, για την σφυρηλάτηση κάθε κομμουνιστή και όλου του κόμματος με την επαναστατική ιδεολογία, ήταν μια αναγκαιότητα sine qua non για κάθε κόμμα, για να μη επιτραπεί να επαναληφτεί οπουδήποτε αλλού αυτό που συνέβηκε στη Γιουγκοσλαβία.

Ευσυνείδητο για όλα αυτά, το Κόμμα μας, από το 1948 ακόμα (αν και σχετικά νέο και χωρίς την απαιτούμενη πείρα στο πεδίο της θεωρίας), ήταν από τα πρώτα κόμματα που μπήκε στην ανοιχτή πολιτική και ιδεολογική πάλη ενάντια στο γιουγκοσλάβικο ρεβιζιονισμό. Παράλληλα με τα άλλα κομμουνιστικά κόμματα, μέλη ή μη του Γραφείου Πληροφοριών, το Κόμμα μας πρόσφερε τη συμβολή του για να αποκαλυφτεί και ξεσκεπαστεί παραπέρα αυτό το ρεβιζιονιστικό ρεύμα, οι κοινωνικοταξικές ρίζες και τα αίτια έκαμαν δυνατή τη γέννηση του, τις ζημιές που αυτό προκάλεσε τόσο στο κόμμα, το κράτος κατ το λαό της Γιουγκοσλαβίας, όσο και στο διεθνές κομμουνιστικό και εργατικό κίνημα.

Εκμέρους του ο Τίτο και συντροφιά, λυσσασμένοι από την αποτυχία που είχαν πάθει και από τι συνεχές ξεσκέπασμα που τους έκαμε να μην περνά πια η μπογιά τους, παράλληλα με τις προσπάθειες να διαδώσουν τις ρεβιζιονιστικές θεωρίες, εξαπέλυσαν και μια ξετσίπωτη εκστρατεία συκοφαντιών και κατηγοριών ενάντια στο ΚΚ της Σοβιετικής Ένωσης και τον Ι.Β. Στάλιν, ενάντια στο Γραφείο Πληροφοριών καθώς και ενάντια στο Κόμμα μας. Στημένοι στον τοίχο από το θαρραλέο και με τεκμήριο κατηγορώ του Κόμματος μας, δεν έμεινε άλλο παρά να φωνασκούν ότι τάχα το Κόμμα Εργασίας Αλβανίας αποσπάστηκε απ' αυτούς και τους επιτίθεται, επειδή προτίμησε να υποταχθεί σ' ένα μεγαλύτερο κόμμα (!), στο ΚΚ της ΣΕ, και ότι εμείς ενεργούσαμε δή-

θεν όπως μας «έλεγαν» και όπως μας «υπαγόρευαν» τη Μόσχα και η Κομινφόρμ!

Εμείς όμως θεωρήσαμε ανάξια προσοχής αυτή τη βρωμερή κατηγορία, ξέροντας ότι από τους προδότες του Βελιγραδίου δεν είχαμε τι άλλο να περιμένουμε. Συνεχίσαμε, λοιπόν, τη δουλειά μας και, εννοείται, θεωρήσαμε μεγάλο ευτύχημα που σ' αυτή τη σκληρή σύγκρουση ανάμεσα στο μαρξισμό-λενινισμό και το σύγχρονο ρεβιζιονισμό βρισκόμασταν στο πλευρό του ΚΚ της ΣΕ, καθοδηγούμενο από τον ένδοξο Στάλιν, καθώς και των άλλων κομμουνιστικών κομμάτων των τότε σοσιαλιστικών χωρών και αυτών των καπιταλιστικών χωρών.

Η γενική αλληλεγγύη στην πάλη ενάντια στους αποστάτες του Βελιγραδίου (εκείνη την περίοδο η αλληλεγγύη αυτή, τουλάχιστον επιφανειακά, παρουσιάζονταν σαν αραγής), μας εγκάρδιωνε και μας ενθάρρυνε, κι εμείς, πάνω στην πάλη προετοιμαζόμασταν καλύτερα και σφυρηλατούμασταν παραπέρα για τις μελλοντικές μάχες.

Δεν πέρασαν όμως πολλά χρόνια και η κατηγορία που διατυμπάνιζαν θορυβώδικα οι ηγέτες του Βελιγραδίου σχετικά με τα κίνητρα που ωθούσαν το Κόμμα μας στην πάλη ενάντια τους θα βρίσκονταν μπροστά σε πραγματική δοκιμασία. Ήταν αυτή μια βαριά και πικρή δοκιμασία που εμείς, από μέρους μας, ούτε την είχαμε θελήσει κι ούτε θα τη θέλαμε ποτέ. Γεγονός όμως είναι ότι σ' αυτή τη δοκιμασία βρεθήκαμε μετά το θάνατο του Ι. Β. Στάλιν. Η χρουστσιοφική ομάδα που πήρε την εξουσία, έβαλε αρχικά σε σουρντίνα και πολύ γρήγορα έσβησε τελείως την πάλη ενάντια στο γιουγκοσλάβικο ρεβιζιονισμό. Σύμφωνα με τη λογική της τιτοϊκής κατηγορίας, έπρεπε συνεπώς να αλλάξουμε κι εμείς φύλλο, μια που «έτσι έκαμε η Μόσχα». Αλλά, προς έκπληξη του Τίτο (φυσικά, και τού Χρουστσιόφ), εμείς συνεχίσαμε τον προηγούμενο δρόμο: καμιά υποχώρηση, καμιά ένδειξη συμβιβασμού με τους γιουγκοσλάβους ρεβιζιονιστές.

Ενεργήσαμε έτσι επειδή ήμασταν απόλυτα βέβαιοι για την προδοσία της γιουγκοσλάβικης ηγεσίας, γιατί βλέπαμε ότι αυτή είχε μπει πατόκορφα στο δρόμο της γενικής αναθεώρησης της θεωρίας και της πράξης του μαρξισμού-λενινισμού. Πέρα απ' αυτό, κατά την περίοδο από το 1948 μέχρι το 1954, ο Τίτο, ο Καρντέλι και άλλοι είχαν εξαγγείλει και εφάρμοζαν με συνέπεια τέτοιες θεωρίες και σχήματα στην οργάνωση του γιουγκοσλάβικου κόμματος και κράτους, οι οποίες έδειχναν φανερά την πλήρη εγκατάλειψη και διαστρέβλωση των αρχών του μαρξισμού-λενινισμού (σ' αυτή την περίοδο έγιναν, μεταξύ άλλων, τέτοια τιτοϊκά «έργα» όπως η αλλαγή της ονομασίας του Κόμματος από «Κομμουνιστικό Κόμμα» σε «Ένωση Κομμουνιστών»· η μετατροπή αυτής της «Ένωσης» σ' ένα είδος μορφωτικού προπαγανδιστικού συλλόγου· η υιοθέτηση απ' αυτούς της «αμερικάνικης δημοκρατίας» σαν πρότυπο δομής του πολιτικού συστήματος στη Γιουγκοσλαβία· η ανακήρυξη του λεγόμενου αυτοδιοικούμενου σοσιαλισμού, που δεν ήταν άλλο παρά παραλλαγή του καπιταλιστικού συστήματος· οι διακηρύξεις για την απονέκρωση του κράτους από το στάδιο του σοσιαλισμού ακόμα, που αποτελεί άρνηση της μαρξιστικής-λενινιστικής θέσης σχετικά με την ανάγκη ύπαρξης της δικτατορίας του προλεταριάτου καθ' όλη την περίοδο της μετάβασης από τον καπιταλισμό στον κομμουνισμό κλπ, κλπ.)

Τον καιρό ακριβώς που συνέβηκαν αυτά, δηλαδή, όταν ο Τίτο με τις πράξεις του έδειχνε ανοιχτά ότι ήταν ένας αποστάτης και ρεβιζιονιστής με κέρατα, ο Χρουστσιόφ προσπαθούσε να μας «φωτίσει» ότι ο Τίτο ήταν, λέει, «μαρξιστής», μάλιστα «επιφανής», ότι στη Γιουγκοσλαβία οικοδομείται τάχα ο «σοσιαλισμός», ότι το φταίξιμο για όσα συνέβηκαν το 1948 δεν ήταν δήθεν του Τίτο και συντροφία, αλλά του Γραφείου Πληροφοριών και του Στάλιν!

Δεν συμφωνούσαμε με τον τρόπο αυτό θεώρησης και εκτίμησης των πραγμάτων

και γι' αυτό ενεργήσαμε όχι όπως «ακτινοβολούσε» η Μόσχα, αλλά όπως ακτινοβολούσε ο μαρξισμός-λενινισμός.

Το σκοτεινό του όμως έργο, όπως σε κάθε τομέα, και στη στάση του απέναντι στην κλίκα του Βελιγραδίου, ο Χρουστσιόφ δεν το περιόρισε μονάχα στο να δώσει το «προσωπικό παράδειγμα». Γρήγορα ήρθε η στιγμή που η Μόσχα, με ρητές διαταγές και υπαγορεύσεις, μας ζήτησε να σταματήσουμε την πάλη μας αρχών, να υποκύψουμε και να φιληθούμε με τον Τίτο. Με αγανάχτηση απορρίψαμε και αυτές τις διαταγές και υπαγορεύσεις και δε δεχτήκαμε σε καμιά περίπτωση να ενεργήσουμε έξω της πραγματικότητας. Μάλιστα, όπως έχω διευκρινίσει λεπτομερειακά και στο βιβλίο με απομνημονεύματα «Οι χρουστσιοφικοί», η στάση απέναντι στους αποστάτες του Βελιγραδίου έγινε για μας μια από τις λυδίες λίθους για να κρίνουμε ποιοί ήταν οι νέοι ηγέτες που πήραν την εξουσία στη Σοβιετική Ένωση μετά το θάνατο του Στάλιν, ποιοί ήταν και οι ηγέτες των άλλων κομμάτων που άλλαξαν δρόμο, αμέσως μετά την εμφάνιση του χρουστσιοφικού ρεβιζιονισμού.[1] Τα γεγονότα ξετυλίχθηκαν γρήγορα και οι δυο πλευρές, χρουστσιοφικοί και τιτοϊκοί, σε συνεργασία και σε ενότητα, εξύφαναν από κοινού σχέδια και άρχισαν δράση για να αλλάξουν την κατάσταση στο διεθνές κομμουνιστικό και εργατικό κίνημα, και, προπαντός στις χώρες της λαϊκής δημοκρατίας, σε όφελος των ρεβιζιονιστικών επιδιώξεων του Χρουστσιόφ και του πράχτορα του ιμπεριαλισμού, Τίτο. Δυστυχώς, αυτή η πυρετώδικη αντιμαρξιστική δράση απέδωσε πικρούς καρπούς της στα κόμματα των άλλων χωρών. Αποδείχτηκε ότι δεν ήμασταν εμείς, αλλά ήταν τα άλλα κόμματα που ακολουθούσαν την πεπατημένη το 1948 και όταν αυτά «εξαπέλυσαν» την επίθεση ενάντια στον Τίτο και συντροφιά, παράλληλα με το Μπολσεβίκικο ΚΚ. Αυτός ο ίδιος ο Ντεζ που κάποτε μας πουλούσε εξυπνάδες ότι, με κομπούρι στο ζωνάρι, έκανε «ανδραγαθήματα», μ' έναν ξεπεσμένο βασιλιά, ο ίδιος ο Ντεζ που έκανε εκθέσεις στο Γραφείο Πληροφοριών για το ξεσκέπασμα της γιουγκοσλάβικης ρεβιζιονιστικής ηγεσίας, ήταν από τους πρώτους που έτρεξε στον Τίτο να του ζητήσει συγνώμη. Το ίδιο έκαμαν και οι Πολωνοί, οι οποίοι, αναμασά στ' άλλα, έβγαλαν από τις φυλακές τον παλιό τιτοϊκό, κακόφημο Βλαντισλάβ Γκομούλκα, και τον έφεραν ίσα και στο πόστο του Γενικού Γραμματέα του Πολωνικού ΕΕΚ, για να μπάσει στα γρήγορα την Πολωνία στο δρόμο του πλήρους και δραματικού χάους· το ίδιο πράγμα έκαμαν και οι Ούγγροι, (για τους Βούλγαρους ούτε λόγος να γίνεται), και όλοι οι άλλοι με τη σειρά τους. Δικαιώθηκε έτσι πολύ γρήγορα το συμπέρασμα του Κόμματος μας ότι, χωρίς τη συνεχή και μ' όλες τις δυνάμεις πάλη ενάντια στο ρεβιζιονισμό, τότε το γιουγκοσλάβικο φαινόμενο θα πλάκωνε και στους άλλους, όπως και πλάκωσε.

Έχω όμως το λόγο για το δικό μας δρόμο. Εμείς συνεχίσαμε τον αγώνα μας ενάντια στους αποστάτες του Βελιγραδίου, χτυπήσαμε αμείλικτα σε κάθε περίπτωση τις εχθρικές τους απόψεις και θέσεις, τους ξεσκεπάσαμε δημόσια και ποτέ δεν πτοηθήκαμε και δεν υποχωρήσαμε μπροστά σε κανέναν. Στο μεταξύ οι πιέσεις και οι δολοπλοκίες του Τίτο και του Χρουστσιόφ εναντίον μας δεν σταμάτησαν. Όπως έκαμαν στην Πολωνία, την Ουγγαρία, τη Βουλγαρία, την Τσεχοσλοβακία, τη Ρουμανία κλπ, αυτοί προσπάθησαν και στην Αλβανία να αποκαταστήσουν την κατασκοπευτική τους ομάδα, τον Κώτσι Τζότζε και συντροφιά. Τόσο η γιουγκοσλάβικη όσο και η σοβιετική ηγεσία (επίσημα μέσω του Σουσλώφ), ζήτησαν την αποκατάσταση του Κώτσι Τζότζε, δηλαδή να γυρίζαμε στην Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΑ που έγινε στο Μπεράτι, να παραδεχόμασταν τα λεγόμενα «λάθη» του Κόμματος μας στη γραμμή και στις σχέσεις με

1.Ενβέρ Χότζια. «Οι χρουστσιοφικοί (Απομνημονεύματα)», δεύτερη έκδοση, σελ. 97. Τίρανα, 1982.

τους Γιουγκοσλάβους, ενέργειες που και στα 1944, όπως έχω υπογραμμίσει προηγού μενα, δε μπορεί να μη ειπωθεί ότι γινόταν χωρίς να είναι σε γνώσει ο αρχηγός της σοβιετικής αποστολής στην Αλβανία, ταγματάρχης Ιβάνωφ, στενός φίλος του κακόφημου συνταγματάρχη Βελιμίρ Στόινιτς. Όλες όμως αυτές οι προσπάθειες απέτυχαν. Το Κόμμα μας Εργασίας στάθηκε αμετακίνητο στην προηγούμενη άποψη του, ότι η τιτοϊκή ομάδα ήταν και παράμενε ομάδα προδοτών, αποστατών, τροτσκιστών, υπονομευτών και πραχτόρων των αμερικάνων, ότι ούτε το Κόμμα μας, ούτε το Γραφείο Πληροφοριών κι ούτε ο Στάλιν είχαν σφάλει απέναντι τους. Πολλές φορές επαναλάβαμε την άποψη αυτή προς τον Χρουστσιόφ και τους λεκέδες του: με επιστολές και σε επίσημες συναντήσεις, τους παραθέσαμε αναρίθμητα επιχειρήματα από τα «θεωρητικά» και πραχτικά έργα των γιουγκοσλάβων αποστατών, αλλά η αλήθεια έπεφτε σε κουφό αυτί. Έτσι πειστήκαμε ότι η ρεβιζιονιστική γάγγραινα είχε προσβάλει το κεφάλι και το σώμα της ΚΕ του ΚΚ της ΣΕ, καθώς και τις ηγεσίες των άλλων κομμάτων. Εμείς, αν και βλέπαμε να είμαστε μόνοι σ' αυτή την πάλη, εν τούτοις δεν υποχωρήσαμε.

Αφού έληξε η φάση της «λυδίας λίθου», δηλαδή, αφού πειστήκαμε ποιοί ήταν ο Χρουστσιόφ και οι χρουστσιοφικοί σε σχέση με τους τιτοϊκούς, αποφασίσαμε να κάνουμε ένα άλλο μεγαλύτερο βήμα στην πάλη ενάντια στο σύγχρονο ρεβιζιονισμό. Γεγονός είναι ότι για μια περίοδο μερικών ετών, από τις αρχές του 1956 μέχρι τα μέσα του 1960, την ανοιχτή θύρα της πάλης ενάντια στους τιτοϊκούς προδότες, την χρησιμοποιήσαμε για να χτυπήσουμε τη νέα προδοσία που είχε βγει στο στίβο και ενισχύονταν μέρα με τη μέρα, τη χρουστσιοφική προδοσία.

Αυτό, όπως είχα την ευκαιρία να τονίσω και άλλες φορές, ήταν μια έξυπνη και διορατική ταχτική του Κόμματος μας, που εμείς τη χρησιμοποιήσαμε με μεγάλη επιτυχία. Μια προσεχτική εξέταση όλων των ντοκουμέντων του Κόμματος αυτής της περιόδου, δίνει σε οποιονδήποτε να καταλάβει ότι εμείς, όχι όταν βγήκαμε ανοιχτά και δημόσια ενάντια στους χρουστσιοφικούς το 1960 και 1961, αλλά από το 1954 ακόμα, το 1955 και, ιδιαίτερα, μετά το 1955, είχαμε δεσμευτεί σε πάλη ενάντια στη χρουστσιοφική προδοσία, η οποία αναπτύσσονταν με καλπασμό πλάι στην τιτοϊκή προδοσία. Επειδή όμως σ' εκείνη την περίοδο δεν είχαν ακόμα ωριμάσει οι συνθήκες, δεν είχε έρθει ακόμα η στιγμή για να βγούμε ονομαστικά ανοιχτά και δημόσια ενάντια στο Χρουστσιόφ και τους χρουστσιοφικούς, χτυπούσαμε και ξεσκεπάζαμε τις ρεβιζιονιστικές απόψεις και θέσεις τους, συνδέοντας τες στον τύπο και στο κοινό με τους ρεβιζιονιστές του Βελιγραδίου, με την αντιμαρξιστική δράση του Τίτο, του Καρντέλι και των άλλων. Αυτό καθόλου δε σημαίνει ότι κατηγορούσαμε τον Τίτο και τους ανθρώπους του για κάτι που δεν τους άξιζε. Ο Τίτο ήταν τόσο χρουστσιοφικός όσο και ο ίδιος ο Χρουστσιόφ, έτσι όπως και ο τελευταίος ήταν τόσο τιτοϊκός όσο και ο ίδιος ο Τίτο. Και οι δυό παραλλαγές ήταν κλάδοι του ίδιου κορμού, του σύγχρονου ρεβιζιονισμού, και τα δυο ήταν εχθρικά, επικίνδυνα ρεύματα και τους άξιζε το ξεσκέπασμα και το γερό χτύπημα. Αλλά, όπως είπα, στην περίπτωση αυτή ο Τίτο, εκτός που έπαιρνε αυτό που του άξιζε, χρησιμοποιούνταν από μας και στο ρόλο του «αποδιοπομπαίου τράγου», αντί του Χρουστσιόφ.

Και οι δυο πλευρές έβλεπαν πού στρέφονταν η αιχμή της πάλης μας, γι' αυτό ενίσχυσαν ακόμα περισσότερο τη συνεργασία και, αυτό που ο Χρουστσιόφ, για λόγους ταχτικής και για προσχήματα, δεν μπορούσε να το πει ενάντια μας, διατυμπάνιζε ανοιχτά ο Τίτο. Είναι καλά γνωστός, μεταξύ άλλων, ο κακόφημος λόγος του Τίτο στην Πούλια, τον Νοέμβρη του 1956. Στο λόγο αυτό ο Τίτο όχι μόνο εξαπέλυε μια ξέφρενη αντιμαρξιστική επίθεση ενάντια στη θεωρία και την πράξη του σοσιαλιστικού

συστήματος, αλλά καταδίκασε άμεσα «την προσωπολατρεία του Ενβέρ Χότζια» και έκανε έκκληση για την ανατροπή της ηγεσίας του Κόμματος μας. Ασφαλώς, με την αντιαλβανική αυτή επίθεση και με την ανοιχτή έκκληση για την ανατροπή της ηγεσίας μας, ο Τίτο εξέφραζε όχι μόνο την επιθυμία του, αλλά και εκείνη της σοβιετικής ηγεσίας. Δεν είναι τυχαίο που λίγες μόνον μέρες ύστερα από τον κακόφημο αυτό λόγο, ήρθε σε μένα ο σοβιετικός πρεσβευτής στα Τίρανα, Κριλώφ, ο οποίος με εντολή της σοβιετικής ηγεσίας, ζήτησε επίμονα «να μη δώσουμε σκληρή απάντηση στον Τίτο, γιατί ανάβουν τα αίματα και μας χαλάει δουλειά». Στον Χρουστσιόφ και τον Τίτο δώσαμε πάραυτα την απάντηση: καταγγείλαμε και καταδικάσαμε τον άκρως ρεβιζιονιστικό λόγο του Τίτο με συγκεντρωτικά πυρά και δε ρωτήσαμε αν «ανάβει το αίμα» του Τίτο, ή «χαλάει δουλειά» του Χρουστσιόφ. Και πράγματι, οι κατηγορηματικές μας θέσης αρχών χάλασαν δουλειά στο Χρουστσιόφ. Όταν οι χρουστσιοφικοί ρεβιζιονιστές είδαν ότι απέτυχαν στην Ουγγαρία και αλλού και ότι τους ξέφευγε από τα χέρια η κατάσταση στο κομμουνιστικό κίνημα και στο σοσιαλιστικό στρατόπεδο, υποχώρησαν κάπως από τις ανατρεπτικές τους ενέργειες σε συνεργασία με τον Τίτο, επειδή ο τελευταίος, με τις ενέργειες και τις «θεωρίες» του, όχι μόνο αποκάλυπτε ανοιχτά το ρεβιζιονιστικό τους βόρβορο όπου είχαν βυθιστεί, αλλά και προσπαθούσε να κρατήσει το χρουστσιοφικό ρεύμα κάτω από τη φτερούγα του και να το χειρίζεται ανάλογα με τα συμφέροντα του και τα συμφέροντα των ιμπεριαλιστών πατρώνων του. Σ' αυτές τις συνθήκες ο Χρουστσιόφ αναγκάστηκε να υποστηρίξει για μια περίοδο τη στάση του Κόμματος Εργασίας Αλβανίας, δημοσίευε τα άρθρα μας στο σοβιετικό τύπο, στη Σύσκεψη των κομμουνιστικών και εργατικών κομμάτων του 1957 αναγκάστηκε να παραδεχτεί την αποφασιστική μας στάση ενάντια στον τιτοϊσμό, σαν κέντρο κατασκοπείας του ιμπεριαλισμού, πράγμα που συμπεριλήφτηκε και στη δήλωση της Σύσκεψης κλπ. Αλλά, όπως είπα και άλλη φορά, αυτή ήταν μόνον μια προσωρινή υποχώρηση του Χρουστσιόφ. Ουσιαστικά αυτός ήταν σε τέτοιο βαθμό ενάντια στην πάλη αρχών που κάναμε κατά του τιτοϊσμού, ώστε σε μια από τις διαμάχες που είχα μ' αυτόν και με τον Σουσλώφ σχετικά με τη στάση απέναντι στο γιουγκοσλάβικο ρεβιζιονισμό, ο Χρουστσιόφ ερεθίστηκε τόσο πολύ που εξοργισμένος μου είπε: «Πού θέλετε να μας πάτε, στο δρόμο του Στάλιν;!».

Βήμα προς βήμα μεγάλωναν οι αντιθέσεις αρχών πού είχαμε με τη σοβιετική ηγεσία, βαίναμε προς την αντιμετώπιση του Βουκουρεστίου.

Το 1960, όπως είναι γνωστό, εμείς βγήκαμε ανοιχτά και ενάντια στη χρουστσιοφική προδοσία και, ύστερα απ' αυτό, εντείναμε την πάλη μας αρχών ενάντια σ' αυτή την προδοσία, έτσι όπως είχαμε κάνει από το 1948 και κάναμε ήδη, ενάντια στο τιτοικό ρεύμα. Φάνηκε ^κείνη την περίοδο ότι πλάι μας σ' αυτή την πάλη ενάντια και στο ένα και στο άλλο ρεύμα του σύγχρονου ρεβιζιονισμού, είχε δεσμευτεί και το ΚΚ της Κίνας. Υπήρξαν πάλι φήμες και σ' αυτή την περίοδο, τώρα όμως όχι μόνο από το Βελιγράδι αλλά και από τη Μόσχα, ότι εμείς μπήκαμε σ' αυτή την πάλη επειδή έτσι έκανε το Πεκίνο (!), έτσι μας υπαγόρευε ο Μάο Τσε Τούνγκ! Αυτές οι ποταπές κατηγορίες μας έκαναν να μειδιούμε και συνεχίζαμε τη δουλειά μας. Τώρα ξέραμε πιά καλά ότι οι φήμες αυτές δεν προέρχονταν από το ότι όι συκοφαντίες δε γνώριζαν καλά το Κόμμα Εργασίας Αλβανίας. Όχι, αυτά ήταν ουρλιάσματα λύκου, που, αν και χτυπημένος θανάσιμα, προσπαθεί να απειλεί και να φοβερίζει. Οι τιτοϊκοί και χρουστσιοφικοί ρεβιζιονιστές προσπαθούσαν να διαδώσουν ομίχλη και νέφος καπνού για να αλλοιώσουν οσοδήποτε τη φιγούρα του Κόμματος μας.

Ο χρόνος γρήγορα θα επιβεβαίωνε ότι κι αυτή τη φορά, όπως πάντα, εμείς είχαμε

μπει σε πάλη ενάντια στο ρεβιζιονισμό όχι από απαγόρευση του Πεκίνου κι ούτε απ' αυτή του Μάο Τσε Τούνγκ, αλλά από την υπέρτατη υπαγόρευση του μαρξισμού-λενινισμού. Με επιταγή της οδηγήτριας ιδεολογίας μας, σε όφελος της, για την υπεράσπιση, δηλαδή, της θεωρίας και της πράξης της επανάστασης από ης επιθέσεις που ενεργούσαν ενάντια της οι σύγχρονοι ρεβιζιονιστές, το ηρωικό μας Κόμμα είχε διεξάγει, διεξήγαγε και θα προωθούσε παραπέρα την πάλη αρχών. Όταν ήρθε η μέρα και ο Μάο Τσε Τούνγκ σταμάτησε την πάλη ενάντια στο γιουγκοσλάβικο ρεβιζιονισμό, εμείς τη συνεχίσαμε όπως πριν. Πρέπει να ειπωθεί ότι κι αυτή τη φορά, από την «ανοιχτή θύρα» της πάλης ενάντια στο γιουγκοσλάβικο και σοβιετικό ρεβιζιονισμό, εμείς είχαμε την ευκαιρία να χτυπήσουμε και ης απόψεις και ης διαστρεβλώσεις που έκανε στο μαρξισμό-λενινισμό το Κομμουνιστικό Κόμμα της Κίνας και ο φανταγμένος αρχηγός του Μάο Τσε Τούνγκ. Αλλά, όπως έχω επιχειρηματολογήσει πλατιά σε μια σειρά κείμενα, ιδιαίτερα σης «Σκέψεις για την Κίνα», η αιτία της προδοσίας του ΚΚ της Κίνας δεν έγκειται ούτε στο γεροντικό ξεκούτιασμα του Μάο κι ούτε στο ραμολιμέντο των άλλων γερόντων του Πεκίνου. Όχι, αυτοί ρεβιζιονιστές ήταν από τα νιάτα τους ακόμα και μάλιστα άκρατοι, αλλά ης φράσεις τους περί αρχών και δήθεν μαρξισηκές-λενινιστικές τις είχαν υιοθετήσει σε ιδιαίτερες περιόδους (όπως ήταν προπαντός η περίπτωση του 1960), για να κρύψουν πίσω απ' αυτές απώτερες ανημαρξισηκές, αντεπαναστατικές επιδιώξεις και σχέδια. Όταν τελικά πείστηκαν ότι τα «μαρξιστικά» τους κόλπα δεν τους οδηγούσαν σ' αυτό που επιδίωκαν, πέταξαν πέρα τον μανδύα των «μαρξιστών-λενινιστών» και βγήκαν αυτοί που ήταν στην πραγματικότητα — στιγματισμένοι τιτοϊκοί, ευρωκομμουνιστές και χρουστσιοφικοί. Τα γεγονότα ξετυλίχτηκαν γρήγορα και όταν η ηγεσία του Πεκίνου έπεσε στα γόνατα μπροστά στον αποστάτη του Βελιγραδίου, εμείς όχι μόνο δεν κάναμε όπως έκαναν και όπως μας υπαγόρευαν ο Μάο και ο Τσου Εν Λάι, αλλά αντίθετα, δε διστάσαμε να εγερθούμε με μιάς σ' επίθεση και ενάντια στην άλλη παραλλαγή του σύγχρονου ρεβιζιονισμού-την κινέζικη παραλλαγή, τη σκέψη του Μάο Τσε Τούνγκ!

Αυτά και άλλα επιχειρήματα επιβεβαιώνουν απόλυτα ότι στην πάλη μας ενάντια στους αποστάτες του Βελιγραδίου, όπως και ενάντια σ' όλα τα άλλα ρεβιζιονιστικά ρεύματα, εμείς δεν ξεκινήσαμε από κανέναν εξωτερικό παράγοντα, ποτέ δεν ενεργήσαμε στα τυφλά και ακολουθώντας την πεπατημένη, ούτε κάτω από την επιρροή και την επίδραση οποιουδήποτε. Βέβαιοι ότι κάναμε εξ αρχής δίκαιο αγώνα, έχοντας επίγνωση ότι εκπληρώναμε το καθήκον μας σαν μαρξιστικό-λενινιστικό κόμμα, εμείς τραβήξαμε, λοιπόν, μπροστά σ' αυτή την πάλη, μετατρέποντας όλο αυτό το προτσές όχι μόνο σ' ένα από τα πιο ένδοξα κεφάλαια της ιστορίας του Κόμματος μας, αλλά και σ' ένα μεγάλο σχολείο της επαναστατικής σφυρηλάτησης και προετοιμασίας, σ' ένα ασύγκριτο πανεπιστήμιο απόχτησης γνώσεων και βαθιάς αφομοίωσης του μαρξισμού-λενινισμού.

Ήταν ή στιγμή όταν ο Χρουστσιόφ, ανίκανος να μας κλείσει το στόμα για την ανοιχτή πάλη αρχών που κάναμε ενάντια στο γιουγκοσλάβικο ρεβιζιονισμό, μας κατηγόρησε ότι ενεργούσαμε κατ' αυτό τον τρόπο επειδή θέλαμε, λέει, να πάρουμε τη «σημαία» της πάλης κατά του σύγχρονου ρεβιζιονισμού, δηλαδή, να βγούμε πάνω από τους άλλους. Ουσιαστικά και η βρωμερή αυτή κατηγορία έδειχνε ξεκάθαρα το εχθρικό, μεγαλομανή και αντιμαρξιστικό φορτίο του ίδιου συκοφάντη. Εμείς ποτέ δεν είχαμε σκεφτεί κι ούτε είχαμε μπει σε αγώνες για «επίδειξη», για να βγούμε πάνω από τους άλλους ή για να βάλουμε τους άλλους σε υποταγή, κάτω από υπαγόρευση. Όχι, με την πάλη μας ενάντια στο γιουγκοσλάβικο ρεβιζιονισμό, εμείς εκπληρώναμε απλώς

το καθήκον μας, καθήκον που το ίδιο επιταχτικά έμπαινε μπροστά σε κάθε πραγματικό μαρξιστικό-λενινιστικό κόμμα. Και, όταν οι άλλοι εγκατέλειψαν το ιερό αυτό καθήκον, έπρεπε μήπως να το εγκαταλείψουμε κι εμείς και να σιωπήσουμε, για να μη δώσουμε «αφορμή» να μας κατηγορήσουν για «σημαιοφόρους», για μεγαλομανία;! Αν το Κόμμα μας θα ενεργούσε κατ' αυτό τον τρόπο, αυτό θα ήταν ασυγχώρητο σφάλμα. Εμείς δεν πέσαμε ποτέ στο βάραθρο που ήθελαν να μας ρίξουν οι χρουστσιοφικοί και αργότερα οι μαοϊκοί. Εμείς συνεχίσαμε, λοιπόν, την πάλη ενάντια στον τιτοϊσμό μη ξεκινώντας από άλλο κίνητρο εκτός από το να εκπληρώσουμε ένα από τα θεμελιώδη καθήκοντα που έμπαινε και μπαίνει μπροστά σε κάθε κόμμα.

Εδώ όμως έπρεπε απόλυτα δικαιολογημένα να υπογραμμιστεί μια από τις αναμφισβήτητες αλήθειες: από τα ίδια τα γεγονότα που συνέβηκαν στο διεθνές κομμουνιστικό και εργατικό κίνημα κατά τις 3-4 τελευταίες δεκαετίες (ιδιαίτερα μετά την χρουστσιοφική προδοσία), στο Κόμμα Εργασίας Αλβανίας ανήκει η μεγάλη ιστορική τιμή γιατί από τα κόμματα στην εξουσία είναι το μόνο που, όχι μόνο δεν εξαπατήθηκε και δε σταμάτησε ούτε στιγμή την πάλη ενάντια στο γιουγκοσλάβικο ρεβιζιονισμό, αλλά και έκαμε την ανάλυση του τιτοϊσμού ή ακριβέστερα την πλήρη, βαθιά και ολόπλευρη αυτοψία.

Περήφανοι για τη συμβολή που προσφέραμε στο ξεσκέπασμα αυτής της παραλλαγής του ρεβιζιονισμού, πεπεισμένοι και ευσυνείδητοι για την αναγκαιότητα της εμβάθυνσης της πάλης ενάντια του, εμείς, πλάι πλάι με τ' άλλα μαρξιστικά-λενινιστικά, κόμματα και στο μέλλον θα βαδίσουμε στον ίδιο δρόμο. Με τον τιτοϊσμό, όπως και με όλες τις άλλες παραλλαγές του σύγχρονου ρεβιζιονισμού, εμείς δε συμβιβαστήκαμε και ποτέ δε θα συμβιβαστούμε. Μ' αυτούς μας «συνδέει» μονάχα η πολιτική και ιδεολογική πάλη, που θα τη συνεχίσουμε μέχρι την πλήρη και οριστική κατατρόπωση και συντριβή τους.

Στα ίχνη των συνωμοσιών

Από τον Μάη-Ιούνη του 1948 εμείς βλέπαμε καλά ότι ο Τίτο και οι τιτοϊκοί, σαν προδότες του μαρξισμού-λενινισμού, ήταν και παρέμεναν επιζήμιο και επικίνδυνοι για όλα τα κομμουνιστικά κόμματα, για τα επαναστατικά κινήματα και τους εθνικοαπελευθερωτικούς αγώνες παντού στον κόσμο, αλλά για εμάς, τους κομμουνιστές και τον αλβανικό λαό, εκτός απ' όσα προανάφερα, αυτοί ήταν και θα παρέμεναν και άμεσα εχθροί,τάγριοι και άσπονδοι αντιαλβανοί. Ήμασταν πεπεισμένοι ότι δε θα παραιτούνταν από τα σχέδια και τους σκοπούς τους για την καταβρόχθιση της Αλβανίας και, γι' αυτό, δε θα κατέθεταν τα όπλα της ανατροπής, της επέμβασης και των συνωμοσιών ενάντια στο Κόμμα και τη χώρα μας.

Εμείς άγρυπνοι και με έτοιμη τη γροθιά θα στεκόμασταν κάθε στιγμή, γιατί η τιτοϊκή κατασκοπεία στην Αλβανία, μ' όλο που είχε υποστεί βαριά πλήγματα, δε θα έπαυε να δουλεύει και για το μέλλον, και για απώτερα σχέδια και στόχους. Στα πλαίσια αυτά, ο Τίτο και συντροφιά, με χίλιους δυο τρόπους θα έκαναν παν το δυνατό για να επαναχτήσουν τις χαμένες θέσεις, για να δημιουργήσουν συνθήκες και έδαφος για να διεισδύσουν στις γραμμές μας και να μας καταστρέψουν. Με κανέναν τρόπο αυτοί δεν ήταν δυνατό να συμβιβαστούν με το γεγονός που η Αλβανία «ξέφυγε» απ' τα χέρια τους, με κανέναν τρόπο δε θα τους έπιανε ύπνος όταν έβλεπαν ότι στην Αλβανία δρούσε και διηύθυνε ένα Κόμμα που ήθελαν να το μετατρέψουν σε πειθήνιο όργανο, αλλά που αυτό, για κακή τους τύχη, τους χτυπούσε συνέχεια κατακέφαλα και τελικά

έκανε στάχτη τα παλιά πανσλαβικά όνειρα τους. Όσον καιρό θα βρίσκονταν στην εξουσία, οι τιτοϊκοί θα ήταν, λοιπόν, υπαρκτοί και επικίνδυνοι εχθροί για το Κόμμα και τη χώρα μας.

Για την αλήθεια αυτή δε χρειάστηκε να περάσουν μήνες ή χρόνια για να δείξουν ποιοί ήταν οι τιτοϊκοί. Απεναντίας, πριν ακόμα εμείς τους καταγγείλουμε ανοιχτά και δημόσια, αυτοί, «για να προλάβουν το κακό», εξαπέλυσαν μια ολόκληρη εκστρατεία συκοφαντιών και κατηγοριών ενάντια στο Κόμμα μας και την ηγεσία του, και, αμέσως μετά το 1 -ο Συνέδριο του Κόμματος μας, η αντιαλβανική εκστρατεία του Βελιγραδίου πήρε ανίδωτες διαστάσεις και ένταση. Οι εφημερίδες, οι ραδιοσταθμοί, οι φυλλάδες, οι εκδοτικοί οίκοι, όλα τα μέσα της τιτοϊκής προπαγάνδας δραστηριοποιήθηκαν σ' αυτή τη βρωμερή εκστρατεία συκοφαντώντας και τερατολογώντας εναντίον μας. Μεταξύ άλλων, μας κατηγόρησαν τότε ότι ήμασταν τάχα «καταπατητές της δημοκρατίας» στο Κόμμα και στο λαό (!), ότι σκοτώναμε δήθεν «κομμουνιστές» και «τίμιους πατριώτες» (!) και, αργότερα, συνέχισαν με την κατηγορία ότι μετατρέπαμε την Αλβανία σε «στρατώνα με συρματοπλέγματα» όπου όλα ήταν «κάτω από τη μπότα του στρατιώτη» κλπ, κλπ.

Σύμφωνα με τον προπαγανδιστικό συναγερμό που βοούσε από το Βελιγράδι, θα 'λεγε κανείς ότι στην Αλβανία γίνονταν θραύση, αλλά όταν επρόκειτο να δώσουν αποδειχτικά και επιχειρήματα, οί «υπερασπιστές της δημοκρατίας» από το Βελιγράδι βρίσκονταν σε καταελεεινή θέση: τους απέμενε να αναφέρουν μονάχα ένα όνομα — εκείνο του Κώτσι Τζότζε!

Μα ποιοί ήταν άραγε αυτοί οι «ιδεώδεις υπερασπιστές» της «γνήσιας δημοκρατίας», που μόνο επειδή τα όργανα μας της δικτατορίας είχαν καταδικάσει σε θάνατο μονάχα έναν άσπονδο εχθρό και πράχτορα, τον Κώτσι Τζότζε, κατέληγαν «ανατριχιασμένοι» στο συμπέρασμα ότι εμείς ήμασταν, λέει, «φονιάδες» και «καταπατητές της δημοκρατίας»;!

Δεν αναφέρω εδώ τις μαζικές εκτελέσεις, εξοντώσεις και εξαφανίσεις που ο τιτοικός στρατός και τα όργανα της UDB έκαμαν στην περίοδο 1945-1948 με διαταγή των Τίτο-Ράνκοβιτς με το πρόσχημα της προσπάθειας για την «εκκαθάριση των ουστάσικων και τσέτνακων στοιχείων», των «συμμοριών εγκληματιών», των «υπολειμμάτων του παλιού καθεστώτος» κλπ, δεν αναφέρω ούτε τη μαύρη τρομοκρατία που εξαπέλυσαν σ' αυτή την περίοδο (ιδιαίτερα κατά το τέλος του 1944 και όλο το 1945), σε βάρος του λαού της Κοσόβας και του αλβανικού πληθυσμού που κατοικούσε στα εδάφη του στο Μαυροβούνιο και στη Μακεδονία, με το πρόσχημα της καταπολέμησης των «μπαλλιστικών», «εθνικιστικών», «μεγαλοαλβανικών συμμοριών» κλπ. Θα σταθώ όσο για σύγκριση στον τρόπο με τον οποίο ενήργησε η «τιτοϊκή δημοκρατία» και πώς ενήργησε η δημοκρατία μας το 1948 απέναντι στα αντίστοιχα αντίπαλα και εχθρικά στοιχεία.

Όπως προανέφερα λεπτομερειακά, ιδιαίτερα στους πρώτους μήνες του 1948, για μας έγινε ξεκάθαρη η εικόνα όλης της προδοτικής και κατασκοπευτικής δράσης της συμμορίας Κώτσι Τζότζε, Πάντι Κρίστο και άλλων στην υπηρεσία των Γιουγκοσλάβων. Και, παρ' όλο που αυτοί δεν κατηγορούνταν απλώς για ξένες απόψεις, αλλά κυρίως για εσχάτη προδοσία απέναντι στο Κόμμα και την πατρίδα, εμείς επιτρέψαμε και στον Κώτσι Τζότζε και στον Πάντι Κρίστο και στους άλλους να παίρνουν μέρος σ' όλες τις συσκέψεις του Πολιτικού Γραφείου, στην 9-η, 10-η και 11-η Ολομέλεια της ΚΕ του Κόμματος, στα αχτίφ του Κόμματος που έγιναν αργότερα, μάλιστα και στο 1-ο Συνέδριο του ΚΚΑ. Όχι μόνο τους επιτρέψαμε τη συμμετοχή, αλλά τους δώσαμε

και το δικαίωμα να εκφραστούν όσες φορές το έβλεπαν αναγκαίο.

Ποιά ήταν η ιδιότυπη «δημοκρατία» στη Γιουγκοσλαβία που πρόσφεραν ο Τίτο και Ράνκοβιτς σ' εκείνες τις χιλιάδες μέλη του ΚΚΓ που τάχθηκαν αλληλέγγυα με τις επιστολές της ΚΕ του ΚΚ της ΣΕ και με την Απόφαση του Γραφείου Πληροφοριών;! Μόλις έκαναν να μιλήσουν τους έριχναν στα σίδερα! Και όταν εκατοντάδες άλλοι ζήτησαν απλώς να συζητηθεί στο κόμμα το περιεχόμενο των επιστολών της ΚΕ του ΚΚ της ΣΕ, δηλαδή, πριν ακόμα αποφανθούν ούτε υπέρ ούτε κατά, η τιτοϊκή «δημοκρατία» τους έριξε στα δεσμά, τους έχωσε στις φυλακές, τους σκότωσε πισώπλατα. Εμείς, λοιπόν, αναλύσαμε στο Κόμμα το εγκληματικό έργο της συμμορίας του Κώτσι Τζότζε επί 5-6 μήνες συνέχεια (παρουσία και των ίδιων των προδοτών), ενώ οι τιτοϊκοί δεν επέτρεψαν στους αντιπάλους τους να μιλήσουν ούτε σε μια σύσκεψη της οργάνακτης της οποίας ήταν μέλη! Εμείς, απ' όλο το δίχτυο της αντικρατικής κατασκοπείας που ανακαλύψαμε, παραπέμψαμε σε δίκη μόνο 4-5 άτομα, ενώ η κλίκα του Τίτο γέμισε τις φυλακές με χιλιάδες και χιλιάδες αντίπαλους καθαρά ιδεολογικούς! Και, ύστερα απ' όλα αυτά, είχε και στόμα να μας κατηγορεί σαν «καταπατητές της δημοκρατίας»!

Από τα 4-5 άτομα που παραπέμψαμε σε δίκη στα τέλη του 1948, γεγονός είναι ότι μόνον ένας, ο Κώτσι Τζότζε, καταδικάστηκε στην εσχάτη των ποινών, σαν ορκισμένος προδότης του Κόμματος και του κράτους, σαν αρχηγός της συμμορίας που έκαμε το παν για να βάλει την Αλβανία κάτω από το ζυγό της Γιουγκοσλαβίας! Οι 3-4 άλλοι καταδικάστηκαν σε στέρηση της ελευθερίας από 5 μέχρι 20 χρόνια, σύμφωνα το βαθμό της ενοχής τους και τη στάση που τήρησαν όταν η συνωμοσία έσκασε στα χέρια τους. Οι τιτοϊκοί, από τους χιλιάδες γιουγκοσλάβους κομμουνιστές που έριξαν στις φυλακές σαν κομινφορμικούς, τους περισσότερους τους σκότωσαν ή τους εξαφάνισαν χωρίς να αφήσουν ίχνη. Και, παρ' όλα αυτά, είχαν το θράσος να μας κατηγορούν για «φονιάδες»!

Τα κακόφημα στρατόπεδα συγκέντρωσης τύπου Γκόλι-Οτόκ, ένα είδος Ματχάουζεν στις συνθήκες του «γιουγκοσλάβικου σοσιαλισμού», δεν δημιουργήθηκαν στην Αλβανία, αλλά στη Γιουγκοσλαβία. Σε τέτοιου είδους στρατόπεδα δε στέναξαν, δε σακατεύτηκαν και δεν εξοντώθηκαν οι κομμουνιστές και οι πατριώτες μας, αλλά οι Γιουγκοσλάβοι και, ανάμεσα σ' αυτούς, εκατοντάδες χιλιάδες Κοσοβάροι και άλλοι Αλβανοί κάτοικοι στα εδάφη τους στο Μαυροβούνιο και τη Μακεδονία. Δηλαδή, εμείς δε γεμίσαμε την Αλβανία με Γκόλι-Οτόκ, αλλά η ηγεσία του Βελιγραδίου γέμισε τη Γιουγκοσλαβία με τέτοια κακόφημα στρατόπεδα. Και είχε την αναίδεια να κατηγορεί εμάς ότι είχαμε μετατρέψει την Αλβανία σε «στρατώνα όπου επικρατούσε η μπότα του στρατιώτη!».

Να, λοιπόν, ποιά ήταν η «τιτοϊκή δημοκρατία», να ποιοί ήταν οι «ευαγγελιστές» Τιτο-Ράνκοβιτς που, ενώ έμεναν ανάλγητοι μπροστά στα πιο θηριώδικα εγκλήματα που διέπρατταν σε βάρος του κόμματος και των λαών της Γιουγκοσλαβίας, «ανατρίχιαζαν» που εμείς είχαμε καταδικάσει σε θάνατο έναν ορκισμένο εχθρό μας και το ίδιο ορκισμένο πράχτορά τους! Είναι η ίδια αυτή η «ρανκοβίτσικη δημοκρατία», που επί 35 χρόνια συνέχεια έκανε όργια στη Γιουγκοσλαβία, είναι η ίδια αυτή η «τιτοϊκή δημοκρατία» που τώρα τελευταία εξαπέλυσε τις εκατονταρχίες και χιλιαρχίες των Ράνκοβιτς, Λιούμπιτσιτς, Στάμπολιτς και Χέρλιεβιτς ενάντια στις ειρηνικές διαδηλώσεις του λαού της Κοσόβας που ζητούσε το σεβασμό και την πραγματοποίηση των συνταγματικών του δικαιωμάτων.

Ο Τίτο όμως, από το 1948, σαν λυσσαλέος αντιαλβανός που ήταν, δε μπορούσε να αρκεστεί και δεν αρκέστηκε μόνο στις προπαγανδιστικές επιθέσεις ενάντια μας.

Το ίδιο όπως οι αντιδραστικές κυβερνήσεις των δυτικών χωρών, η τιτοϊκή ηγεσία δημιούργησε στο γιουγκοσλάβικο έδαφος ολόκληρα στρατόπεδα όπου συγκέντρωνε εγκληματίες και άλλους πράχτορες, εχθρούς του νέου σοσιαλιστικού συστήματος στην Αλβανία, τους εκπαίδευε και τους προετοίμαζε για να τους ρίξει στο έδαφος μας για δολιοφθορές και για ανατρεπτικές ενέργειες. Ήρθε έτσι ο καιρός που ο Τίτο με τους ανθρώπους του, στη θέση των προηγούμενων «κομματικών» και κρατικών απεσταλμένων, άρχισε να μας στέλνει ντουζίνες συμμορίτες, εγκληματίες, κλέφτες, διευθαρμένους που είχαν φύγει από την Αλβανία ή μαζί με τους καταχτητές το 1944, ή αργότερα, σαν αποτέλεσμα των εγκλημάτων που είχαν διαπράξει και της έχθρας που έθρεφαν απέναντι στο νεο καθεστώς της δικτατορίας του προλεταριάτου. Σε συνεργασία με τις ξένες ιμπεριαλιστικές και σωβινιστικές κατασκοπείες, ιδιαίτερα με εκείνες των γειτονικών χωρών, οι αποστάτες του Βελιγραδίου συγκέντρωσαν, λοιπόν, παντού και έφεραν στη Γιουγκοσλαβία το αντιαλβανικό απόβρασμα, πράχτορες, εγκληματίες και φυγόδικους πολιτικούς και κοινούς, για να τους προετοιμάσουν σαν μισθοφορική δύναμη ενάντια στο Κόμμα Εργασίας Αλβανίας και το σοσιαλιστικό αλβανικό κράτος. Φυσικά, εμείς θα κάναμε στους συμμορίτες «μουσαφιραίους» από τη Γιουγκοσλαβία την υποδοχή που αρμόζβ^ σε συμμορίτες και σε εγκληματίες - με το δάχτυλο στη σκανδάλη.

Οι σκότεινές αυτές δυνάμεις αποτελούσαν, θα λέγαμε, το «εξωτερικό κλιμάκιο» που η γιουγκοσλάβικη ηγεσία θα το εξαμολούσε, ενάντια μας όπως και το εξαμόλυσε. Ταυτόχρονα οι Γιουγκοσλάβοι δεν παραμέλησαν ούτε το «εσωτερικό κλιμάκιο». Εδώ περιλαμβάνονταν όχι μονάχα, εκείνα τα στοιχεία που από καιρό είχαν στρατολογηθεί από την UDB και που εμείς ακόμα δεν τα είχαμε ανακαλύψει, αλλά και όλα τα υπολείμματα του παλιού συστήματος που είχαμε ανατρέψει. Όλα τα στοιχεία αυτά ήταν προδιατεθειμένα να τεντώσουν τ' αυτιά τους και να δέχονται τους προσανατολισμούς και τα μηνύματα που τους έρχονταν από το Βελιγράδι. Αυτό είναι αυτονόητο: οι τάξεις που ανατράπηκαν, οι προδότες, τα δυσαρεστημένα στοιχεία, εχθροί της λαϊκής εξουσίας, όλοι εκείνοι που δεν μπορούσαν να ανεχτούν τη δικαιοσύνη του Κόμματος και της λαϊκής μας εξουσίας, είχαν στηρίξει τις ελπίδες τους στο εξωτερικό. Και, ενώ μέχρι το 1948, ήλπιζαν στους Αμερικάνους και στους Άγγλους, τώρα δεν τους χαλούσε δουλειά που προστέθηκε και ένας νέος σύμμαχος και πάτρωνας γι' αυτούς. Αυτοί θα προσπαθούσαν, όπως και προσπάθησαν, να δραστηριοποιηθούν, να έλθουν σε σύνδεση και να δράσουν και κάτω από το δίχτυο των τιτοϊκών.

Αλλά κι αυτοί ανακαλύφτηκαν και χτυπήθηκαν έγκαιρα. Οι ελπίδες του Τίτο και συντροφία για να προκαλέσουν δυσαρέσκεια, πανικό απόγνωση, σύγχυση και ακαταστασία στην Αλβανία, δεν δικαιώνονταν. Σαν ποντικός στη φάκα έπεσαν στα χέρια μας ο ένας μετά τον άλλο τόσο οι συμμορίτες και δολιοφθορείς, όσο και οι κρυφοί πράχτορες που έριξαν εκείνη την περίοδο σε δράση στη χώρα μας.[1]

Εμείς και πάλι επαγρυπνούσαμε. Ο χρόνος θα απέδειχνε ότι η γιουγκοσλάβικη ηγεσία, είτε με τις «δυνάμεις της», είτε με κατασκοπευτικά συναλίκια με ης ιμπεριαλιστικές μυστικές υπηρεσίες, κρατούσε και άλλα «εφεδρικά πιόνια» για να τα ρίξει σε δράση σε στιγμές που θα θεωρούσαν πιο κατάλληλες και όταν το απαιτούσαν τα συμ-

1. Από το 1948 μέχρι το 1955 η γιουγκοσλάβικη κατασκοπεία έριξε ή οργάνωσε στην Αλβανία 307 συμμορίες πραχτόρων, δολιοφθορών και εγκληματιών που πιάστηκαν ή εξοντώθηκαν όλες. Κατά την ίδια περίοδο στη χώρα μας, ανακαλύφτηκαν επίσης και εξοντώθηκαν μυστικές κατασκοπευτικές ομάδες και οργανώσεις που συγκροτήθηκαν και διευθύνονταν από τις μυστικές γιουγκοσλάβικες υπηρεσίες σε συνεργασία μ' αυτές τις δυτικές.

φέροντα τους. Ποιά ήταν αυτά τα «εφεδρικά πιόνια» θα τα αποκάλυπτε η πορεία μπροστά της επανάστασης μας. Το κυριότερο είναι ότι εμείς παραμέναμε πάντα άγρυπνοι, έχοντας την επίγνωση ότι στο δρόμο μας δε θά 'χαμε ησυχία γιατί, εκτός των άλλων, οι πολλοί εχθροί μας δε θα μας άφηναν ποτέ να δουλέψουμε και να ζήσουμε ήσυχα.

Κατ' αυτό τον τρόπο έληξε η πρώτη φάση των προσπαθειών του Τίτο ν' αλλάξει η κατάσταση στην Αλβανία με δολιοφθορείς και πράχτορες. Το σοσιαλιστικό μας φρούριο ποτέ δε μπόρεσε να το κλονίσει, τα θεμέλια του ήταν ακλόνιτα. Βήμα προς βήμα, παράλληλα με την πρόοδο σ' όλους τους τομείς της ζωής, παράλληλα με την εκκαθάριση των συμμοριών και των ιμπεριαλιστικών, τιτοϊκών και ιμπεριαλιστοτιτοϊκών διχτύων κατασκοπείας, εμείς γινόμασταν πιο ισχυροί, πιο αποφασιστικοί στο δρόμο μας.

Κατά τις αρχές της δεκαετίας του '50 φάνηκε καθαρά ότι δια της μεθόδου των δολιοφθορέων, των πραχτόρων και του παλιού αντιαλβανικού και αντισοσιαλιστικού συρφετού, ο Τίτο δε μπορούσε να πετύχει τίποτε ενάντια μας. Αλλά ακριβώς τότε που οι ελπίδες του για μια ανατροπή της κατάστασης στην Αλβανία έσβηναν, σε βοήθεια του Τίτο ήρθε σαν «θείο δώρο» ένας άλλος αποστάτης, ο Νικήτα Χρουστσιόφ.

Η χρουστσιοφική προδοσία, ένα από τα μεγαλύτερα τραύματα που υπέστη ποτέ το διεθνές κομμουνιστικό και εργατικό κίνημα, έδωσε στον Τίτο νέες δυνατότητες και μέσα και, μαζί μ' αυτά και πολλές ελπίδες για την αλλαγή της κατάστασης στην Αλβανία. Η παλιά σωβινιστική δίψα για την καταβρόχθιση της Αλβανίας, θα συνυφαίνονταν τώρα με δυό άλλους ουσιαστικούς παράγοντες: με το μίσος των αποστατών του Βελιγραδίου ενάντια στο σοσιαλισμό που οικοδομούνταν στην Αλβανία και, δεύτερο, με το αίσθημα της εκδίκησης για το ξεσκέπασμα και τα αλλεπάλληλα χτυπήματα που το Κόμμα και ο λαός μας τους είχαν δώσει και τους έδιναν επί χρόνια συνέχεια.

Οι τιτοϊκοί δεν άργησαν πολύ να μας δώσουν το πρώτο χτύπημα μέσω του Τουκ Γιακόβα. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός που, ακριβώς τότε που γίνονταν η συγχορδία Τίτο-Χρουστφιόφ, κάνα δυο μήνες πριν πάει ο Χριουστσιόφ στο Βελιγράδι για να φιληθεί με τον Τίτο, σηκώνεται ο Τουκ Γιακόβα και μας επαναλαμβάνει την εχθρική θέση των Γιουγκοσλάβων ότι ήταν αυτοί δήθεν που ίδρυσαν το Κομμουνιστικό Κόμμα της Αλβανίας (!) και ότι σ' αυτούς ανήκει τάχα η «τιμή» για όλες τις νίκες που επετεύχθηκαν στον Αντιφασιστικό Εθνικοαπελευθερωτικό μας Αγώνα (!).

Για το τι είναι αυτή η «θέση» και γιατί ανακινήθηκε μίλησα λεπτομερειακά πιο πάνω. Εδώ θέλω μόνο να υπογραμμίσω κάτι άλλο: ο Τουκ Γιακόβα ήταν ένα από τα μέλη της Ιδρυτικής Σύσκεψης του ΚΚΑ το Νοέμβρη 1941, και στα χρόνια του αγώνα και μέχρι το 1955 όπως όλοι μας, είχε ακούσει κι αυτός πολλές φορές αυτή τη θέση και δεν είχε συμβιβαστεί, απεναντίας, είχε αντιταχθεί έντονα σ' αυτήν. Τότε, πως άλλαξε γνώμη τον Απρίλη του 1955 φτύνοντας ο ίδιος το πρόσωπο του;! Σίγουρα ο Κουτσός (Ντουσάν Μουγκόσα) πού, σύμφωνα με τον συνθηματικό κώδικα της UDB, τους «θυμούνταν και δεν τους ξεχνούσε» τους στρατολογημένους του, έδωσε σήμα στον Τουκ να ριχτεί σε δράση. Οι άλλες «θέσεις» του Τουκ ήταν όλες εκείνες οι θέσεις που η χρουστσιοφική ομάδα είχε ρίξει με αφθονία στην αγορά προς προετοίμαση τους εδάφους για το XX Συνέδριο του ΚΚ της ΣΕ: κατάπαυση της πάλης των τάξεων· αναθεώρηση της γραμμής που ακολουθούσε το κόμμα, ιδιαίτερα η αποκατάσταση εκείνων των εχθρών που είχα καταδικαστεί για οπορτουνισμό και τροτσκισμό- αλλαγή της σύνθεσης της ΚΕ του κόμματος και επάνοδος στην ηγεσία των καταδικασμένων στοιχείων κλπ, κλπ.

Το Κόμμα μας χτύπησε αμέσως δριμύτατα και αμείλιχτα τις «θέσεις» και τους σκοπούς του Τουκ και εκείνων που του τις είχαν σερβίρει. Με τον Τουκ Γιακόβα ενώθηκε μόνον ένας, ο Μπεντρί Σπαχίου, γνωστός από καιρό σαν οπουρτουνιστής, μεγαλομανής, οπαδός της θέσης για την κατάπαυση της πάλης των τάξεων κλπ. Η Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΕΑ, που συνήλθε τον Ιούνιο 1955, καταδικάζοντας τα δυο αυτά συνθηκόλογα για αντικομματικά στοιχεία, όχι μόνο εξέφρασε την αποφασιστικότητα του ΚΕΑ να μη πέσει σ' αυτό το βούρκο που είχαν αρχίσει να μπαίνουν τα άλλα κόμματα των τότε σοσιαλιστικών χωρών, αλλά έδωσε ταυτόχρονα και ένα καλό μάθημα στον Τίτο και συντροφία. Η πρώτη απόπειρα των τιτοϊκών ενάντια μας, κατά την περίοδο που είχε ξεσπάσει η χρουστσιοφική επιδημία, απέτυχε. Αλλά, παρά το πικρό αυτό πάθημα, η γιουγκοσλάβικη ηγεσία δεν έχασε ούτε τις ελπίδες και δεν φείστηκε ούτε τις προσπάθειες για νέες απόπειρες επέμβασης και αντιπερισπασμού στην Αλβανία.

Ήταν ακριβώς η στιγμή όταν στο Βελιγράδι στέφηκε η πομπώδικα και επαίσχυντη συμφιλίωση Τίτο-Χριουστσιόφ στα τέλη του Μάη και στις αρχές του Ιούνη 1955. Είναι καλά γνωστή η κατηγορηματική αντίθετη στάση μας προς την κακόφημη αυτή ενέργεια.

Μόλις ο Χριουστσιόφ μας γνωστοποίησε την τελευταία στιγμή ότι θα πήγαινε ο ίδιος στο Βελιγράδι να συμφυλιωθεί με τον Τίτο, να του ζητήσει «παρντόν» για τα «λάθη που έγιναν απέναντι του» το 1948 και το 1949 (!) και να εξαγγείλει από τον τύπο «την απόφαση» (που είχε παρθεί από τον ίδιο το Χρουστσιόφ), για την απόρριψη των αποφάσεων του Γραφείου Πληροφοριών, εμείς, με δριμύτατη επιστολή, εκφράσαμε στο Χρουστσιόφ την αποδοκιμασία μας γι' αυτές τις ενέργειες και ιδιαίτερα για την απόρριψη εκ μέρους του των αποφάσεων του Γραφείου Πληροφοριών.[1] Σε μερικές συναντήσεις που έκαμα εκείνες τις μέρες με το σοβιετικό πρεσβευτή στα Τίρανα, Λεβίτσκιν, εξηγήσαμε πιο πλατιά και πιο έμμονα στη σοβιετική ηγεσία την ορθή στάση μας πάνω σ' αυτό το ζήτημα. Η συναλλαγή όμως Τίτο-Χρουτσιόφ έγινε. Λίγες μέρες μετά την προδοτική αυτή πράξη, στις 17 του Ιούνη 1955, με τα μέτρα που πήρε ο Ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής μας ενάντια στον Τουκ Γιακόβα και το Μπεντρί Σπαχίου, άμεσα και έμμεσα δώσαμε στον Τίτο και το Χρουστσιώφ να καταλάβουν ότι εμείς όχι μόνο δε θα συμβιβαστούμε με τα σχέδια τους, αλλά θα χτυπήσαμε αμείλικτα, όπως και χτυπήσαμε, κάθε απόπειρα δική τους και των πραχτόρων τους για να μας καθυποτάξουν. Πρέπει όμως να ειπωθεί ότι παρ' όλο που δεν συμβιβαστήκαμε σε καμιά περίπτωση με τη γραμμή που μας υπαγόρευε η Μόσχα, απεναντίας, αντιταχτήκαμε σ' αυτή τη γραμμή, μολαταύτα δεν ήταν δυνατό να μείνουμε «άθιχτοι» ή, πώς να πεις, έξω από το κύμα που σήκωσε αυτή. Γιά να κάνουν αποτελεσματικά τα χτυπήματα, γιά να δημιουργήσουν δηλαδή μια κατάσταση που θα έκανε την Αλβανία «να στρώσει», θα δούλευαν, πότε σε ενότητα και πότε χωριστά, και ο Χρουστσιόφ, και ο Τίτο.

1. «Η καθημερινή πείρα του Κόμματος μας στις σχέσεις με τους Γιουγκοσλάβους», γράφαμε μεταξύ άλλων στην επιστολή προς το Χρουστσιόφ, «τόσο πριν από τη ρήξη με τους Γιουγκοσλάβους το 1948, όσο και αργότερα, μέχρι σήμερα, επιβεβαιώνει ξεκάθαρα και απόλυτα με πολλά ζωντανά αποδειχτικά ότι το βασικό περιεχόμενο όλων των αποφάσεων του Γραφείου Πληροφοριών σχετικά με το γιουγκοσλάβικο ζήτημα ήταν απόλυτα σωστό... Κατά τη γνώμη μας μια τόσο βιαστική (και απερίσκεπτη) απόφαση πάνω σε ένα ζήτημα μεγάλης σημασίας αρχών, χωρίς να γίνει προηγούμενα μια βαθιά ανάλυση με όλα τα ενδιαφερόμενα κόμματα γι' αυτό το ζήτημα και, πολύ περισσότερο η δημοσίευση της στον τύπο και η θέσπιση της στις συνομιλίες του Βελιγραδίου θα ήταν όχι μόνο πρόωρη, αλλά και θα προκαλούσε σοβαρές ζημιές στο γενικό προσανατολισμό... Εμείς είμαστε πεπεισμένοι ότι η γενική αυτή γραμμή του Κόμματος μας στις σχέσεις με τη Γιουγκκοσλαβία είναι ορθή...». ***(Από την επιστολή της ΚΕ τον ΚΚΑ προς την ΚΕ του ΚΚ της ΣΕ. 25 Μάη 1955. Κ.Α.Κ.)***

Ενα από τα πιο βαριά γεγονότα που πρέπει να αναφερθεί σ' αυτό το προτσές, είναι η Συνδιάσκεψη του Κόμματος των Τιράνων τον Απρίλη του 1956, η οποία, στα πλαίσια της πρώτης φάσης της εμφάνισης του χρουστσιοφικού ρεβιζιονισμού, αποτελεί αναμφίβολα την κυριότερη προσπάθεια του Τίτο και του Χρουστσιόφ για την ανατροπή της κατάστασης στην Αλβανία. Η Συνδιάσκεψη των Τιράνων του Απρίλη 1956 έγινε μόλις λίγο καιρό μετά το κακόφημο XX Συνέδριο του ΚΚ της ΣΕ και τα όσα συνέβηκαν σ' αυτή, από ιδεολογικής άποψης, ήταν αντανάκλαση αυτού του συνεδρίου και της ρεβιζιονιστικής πλατφόρμας που κωδικοποίησε αυτό το συνέδριο, ενώ από οργανωτικής άποψης, ήταν καθαρά μια συνωμοσία σκαρωμένη από την τιτοϊκή ηγεσία διαμέσου της γιουγκοσλάβικης πρεσβείας και σε συνεργασία, όπως προέκυψε αργότερα, και με την σοβιετική πρεσβεία.

Είναι γνωστό το γεγονός ότι ο Χρουστσιόφ, ιδιαίτερα μετά το XX Συνέδριο το Φλεβάρη του 1956, σε συνεργασία με τον Τίτο, έκαμε το παν για την ανατροπή της κατάστασης σ' όλες τις χώρες της λαϊκής δημοκρατίας. Όπως έγραψα και πιο πάνω, ένα από τα πρώτα μέτρα που πήρε ο Χρουστσιόφ, ήταν και η αποκατάσταση αυτών που είχαν καταδικαστεί τον καιρό του Γραφείου Πληροφοριών και η επάνοδος τους στις ηγεσίες των κομμάτων και των χωρών της λαϊκής δημοκρατίας. Με τη σειρά αποκαταστάθηκαν ο Ράικ στην Ουγγαρία, ο Γκομούλκα στην Πολωνία, ο Κωστώφ στη Βουλγαρία, ξέσπασε το λεγόμενο κίνημα για εκδημοκρατισμό, για «αναθεώρηση των αποφάσεων που είχαν παρθεί κάτω από την επίδραση του Στάλιν και του Γραφείου Πληροφοριών» κλπ. Νομιμοποιήθηκε σε πολλές χώρες η «νέα γραμμή» της συμφιλίωσης με τους πρώην εχθρούς της «ειρηνικής συνύπαρξης» με τον ιμπεριαλισμό κλπ. Σ' όλον αυτό τον καλπασμό δεν έμειναν πίσω ούτε οι άλλες χώρες της λαϊκής δημοκρατίας στην Ευρώπη, ούτε η Κίνα του Μάο Τσε Τούνγκ.

Το προτσές αυτό ο Τίτο το έβλεπε με ικανοποίηση και έκανε το παν για να δώσει σ' αυτό νέα ώθηση και να το αναπτύξει προς το συμφέρον του. Με την ελπίδα ότι ήρθε ο καιρός να πάρει τη σημαία, ο Τίτο έκανε επανειλημένα δηλώσεις ότι «υπαίτιο» για όλα όσα είχαν συμβεί ήταν το ίδιο το σοσιαλιστικό σύστημα και, κατά συνέπεια, έπρεπε να ανατραπεί ο «δογματικός», «σταλινικός» σοσιαλισμός και να εγκαθιδρυθεί το γιουγκοσλάβικο σύστημα, η «ζωτική», «ουμανιστική αυτοδιαχείρηση».

Πολλοί εξαπατήθηκαν, άλλοι ανυπόμονα περίμεναν όλη αυτή την προδοσία που τώρα κωδικοποιήθηκε και έγινε επίσημη ιδεολογία. Μονάχα το Κόμμα και η χώρα μας στάθηκαν ακλόνητα στην προηγούμενη γραμμή. Αυτό δε μπορούσε παρά να κάνει έξαλλους τους κήρυκες του σύγχρονου ρεβιζιονισμού, τόσο τον Τίτο όσο και τον Χρουστσιόφ. Αφού είδαν ότι σε μας δεν τους πέρασε εκείνο που συνέβηκε στις άλλες χώρες, τότε αποφάσισαν ν' ακολουθήσουν τον παλιό δρόμο· το δρόμο των συνωμοσιών. Ο Τίτο ήταν μάστορας στις συνωμοσίες.

Η Συνδιάσκεψη των Τιράνων ήταν ακριβώς ένα μέρος της συνωμοσίας Τίτο-Χρουστσιόφ για την ανατροπή της κατάστασης στη χώρα μας. Λέγω ένα μέρος, επειδή το σχέδιο ή η συνωμοσία τους ήταν μεγαλύτερη και πιο πλατιά. Στη Συνδιάσκεψη των Τιράνων θα γίνονταν μόνο το πρώτο βήμα, αυτό της σφυγμομέτρησης, της προετοιμασίας του εδάφους και, αργότερα θα συνεχίζονταν ακόμα παραπέρα, ιδιαίτερα στο 3-ο Συνέδριο του ΚΕΑ που θα γίνονταν, όπως και έγινε, λίγο μετά τη Συνδιάσκεψη των Τιράνων.[1]

Τι συνέβηκε στην πραγματικότητα στη Συνδιάσκεψη των Τιράνων;

1. Το 3-ο Συνέδριο του ΚΕΑ διεξήγαγε τις εργασίες του στα Τίρανα από τις 25 Μάη μέχρι τις 3 Ιούνη 1956.

Αρχικά, όπως σ' όλη τη χώρα έτσι και στα Τίρανα διεξήχθηκαν οι συσκέψεις των κομματικών οργανώσεων, οι οποίες χαρακτηρίστηκαν από πολιτική, ιδεολογική και οργανωτική ωριμότητα όλης της οργάνωσης, από την αγάπη που έτρεφαν οι κομμουνιστές για το Κόμμα, για την ηγεσία του, για τη γραμμή που ακολουθούσε, από την αποφασιστικότητα να οδηγήσουν ακόμα πιό μπροστά και να υπερασπίσουν σθεναρά αυτή τη γραμμή κλπ. Σ' αυτές τις συσκέψεις εκλέχτηκαν και οι αντιπρόσωποι για την Κομματική Συνδιάσκεψη των Τιράνων. Μέχρι εδώ, λοιπόν, όπως είπα, το καθετί πήγαινε κανονικά, η οργάνωση του Κόμματος στα Τίρανα, όπως σ' όλη τη χώρα, επιβεβαίωνε ακόμα μια φορά την ωριμότητα της και την ορθότητα της γενικής γραμμής του Κόμματος. Αλλά ακριβώς τη στιγμή που οι αντιπρόσωποι είχαν εκλεχτεί και ετοιμάζονταν για τη Συνδιάσκεψη, η γιουγκοσλάβικη πρεσβεία στα Τίρανα πήρε διαταγή να ρίξει επειγόντως σε δράση τους μυστικούς πράχτορες που είχε προετοιμάσει από καιρό, τα δυσαρεστημένα στοιχεία κλπ. Τι σήμαινε αυτή η βιασύνη του Βελιγραδίου, είναι ευκολονόητο: μόλις είχαν δημοσιευτεί οι ρεβιζιονιστικές θέσεις και αποφάσεις του XX Συνεδρίου του ΚΚ της ΣΕ και η γιουγκοσλάβικη ηγεσία έκρινε ότι δεν έπρεπε να χάνει καιρό. Μια γρήγορη, μυστική και εντατική ενέργεια στην Αλβανία μπορούσε, σύμφωνα μ' αυτούς, να διαταράξει και να αποπροσανατολίσει όλη την κατάσταση, αλλιώς, η «σταλινική ηγεσία του Ενβέρ Χότζια» δεν ήταν δυνατό να κλονιστεί. Και τα νήματα της συνωμοσίας άρχισαν να εξυφαίνονται.

Κάτω από το προσωπείο της «γνώσης» και της «εκλαΐκευσης» των αποφάσεων και των θέσεων του XX Συνεδρίου του ΚΚ της ΣΕ, που τις προπαγάνδιζε θορυβώδικα όλος ο κόσμος, οι γιουγκοσλάβοι πράχτορες και άλλα καταδικασμένα από το Κόμμα στοιχεία, δασκαλεμένα από τη γιουγκοσλάβικη πρεσβεία, άρχισαν να επεξεργάζονται στα κρυφά τους αντιπροσώπους που είχαν εκλεγεί για τη Συνδιάσκεψη. Ακολουθήθηκε μάλιστα ένας «νόμιμος» δρόμος: εκμεταλλευόμενοι την αγάπη που είχε καλλιεργήσει το Κόμμα μας προς το ΚΚ της Σοβιετικής Ένωσης, σε πολλούς αντιπροσώπους δόθηκε «προσανατολισμός» να ζητήσουν από τις οργανώσεις που τους είχαν εκλέξει για να γίνει ακόμα μια φορά «συζήτηση», σύμφωνα με το παράδειγμα του «αδελφού σοβιετικού κόμματος», να συγκεντρώσουν «παρατηρήσεις» και «κριτικές» ενάντια στην ηγεσία του Κόμματος μας, που να ανταποκρίνονται στο «νέο πνεύμα»· να καλέσουν τους κομμουνιστές να πούμε «το καθετί», «για το παρόν και για το μέλλον»· να καταβληθούν προσπάθειες για τη δήθεν «διόρθωση των σφαλμάτων και των διαστρεβλώσεων», κάτω από το προσωπείο της «δημοκρατίας», «να ακούεται η φωνή των μαζών», «να μεταφερθεί στη Συνδιάσκεψη η φωνή από τα κάτω» κλπ, κλπ.

Από την πρώτη μέρα κιόλας της Συνδιάσκεψης και, ιδιαίτερα, στις πρώτες συνεδριάσεις της δεύτερης μέρας, αυτό «το πνεύμα κριτικής» φάνηκε ανοιχτά, μάλιστα πολύ γρήγορα οι κατηγορίες προωθήθηκαν τόσο πολύ που η κατάσταση έγινε βαριά και συγκλονιστική ακόμα και για τους ίδιους τους μυστικούς οργανωτές της συνωμοσίας.

Ακριβώς το μεσημέρι της δεύτερης μέρας της Συνδιάσκεψης, όλως απρόσμενα ήρθα στην Αυλώνα η Νετζμία. Είχα κάπου μια βδομάδα που βρισκόμουν στην Αυλώνα για διακοπές, αλλά, στην πραγματικότητα, εργαζόμουν για την προετοιμασία της έκθεσης του 3-ου Συνεδρίου του Κόμματος, που θα συνερχόνταν το Μάη εκείνης της χρονιάς. Η Νετζμία μου είπε ότι εκείνη την ημέρα (θυμούμαι καλά, ήταν Κυριακή 15 Απρίλη), την κάλεσαν ο Μεχμέτ Σέχου και ο Μπεκίρ Μπαλούκου σε συνάντηση και ο Μεχμέτ Σέχου της είχε πει ότι «η κατάσταση στη Συνδιάσκεψη είναι βαριά», «απαιτούν την αποκατάσταση του Κώτσι Τζότζε, του Τουκ Γιακόβα και του Μπεντρί Σπαχίου», «σχέσεις με τον Τίτο και το γιουγκοσλάβικο κόμμα» κλπ. «Στα λέγω αυτά —

της είπε καταλήγοντας ο Μεχμέτ Σέχου — για να πας στην Αυλώνα, να ενημερώσεις το σύντροφο Ενβέρ και εμείς νομίζουμε ότι είναι ανάγκη να 'ρθει μόνος του στη Συνδιάσκεψη».

Θα μιλήσω παρακάτω για ποιό λόγο ο Μεχμέτ Σέχου έκανε αυτή την πληροφόρηση, γιατί θεώρησε «αναγκαίο» να πάω εγώ στη Συνδιάσκεψη και ποιος ήταν ο πραγματικός του ρόλος σ' αυτή τη συνωμοσία. Εδώ θέλω να υπογραμμίσω ότι, ύστερα απ' όσα μου είπε η Νετζμία, ακόμα και χωρίς το «αίτημα» του Μεχμέτ Σέχου, δεν ήταν να μείνω πια ούτε στιγμή στην Αυλώνα. Διέταξα να φέρουν το αυτοκίνητο και μετά δυο ώρες βρέθηκα στα Τίρανα.

Κάλεσα αμέσως το Μεχμέτ Σέχου και τον Μπεκίρ Μπαλούκου (ο τελευταίος, ντε γιούρε ήταν απεσταλμένος της Κεντρικής Επιτροπής στη Συνδιάσκεψη, αλλά ντε φάκτο, όπως θα επιβεβαιώνονταν αργότερα, ήταν «απεσταλμένος» της γιουγκοσλάβικης μυστικής υπηρεσίας). Σ' αυτή τη συνάντηση ήταν και ο Υσνί Κάπο. Ζήτησα ιδιαίτερα από το Μπεκίρ Μπαλούκου να με πληροφορήσει πιο λεπτομερειακά τι γίνεται και τι λένε στη Συνδιάσκεψη και εκείνος, πότε κατακοκκινίζοντας και πότε χλωμιάζοντας, άρχισε να μου λέει:

— Χθες, μόλις τελείωσε την εισήγηση η Φικιρέτ, μας βομβάρδισαν με ερωτήσεις. Οι ερωτήσεις είναι... δριμείς, συγκλονιστικές: «Γιατί η Κεντρική Επιτροπή δεν ενεργεί γρήγορα και πλατιά για την εκλαΐκευση του XX Συνεδρίου του σοβιετικού κόμματος;»· «Θα υιοθετήσουμε άραγε εμείς τις θέσεις και τις αποφάσεις του, όπως έκαμαν τα αδελφά κόμματα;!»· «Σκέφτεται άρα^ε η Κεντρική Επιτροπή ότι πρέπει να επανεξεταστούν στο φως του XX Συνεδρίου οι αποφάσεις που πάρθηκαν ενάντια στους Κώτσι Τζότζε, Τουκ Γιακόβα, Μπεντρί Σπαχίου;»· «Γιατί η Κεντρική Επιτροπή του Κόμματος μας απαγόρευσε τη δημοσίευση στον τύπο των άρθρων και των άλλων κειμένων των αδελφών κομμάτων που γράφηκαν στο πνεύμα του XX Συνεδρίου;»· «Γιατί η ηγεσία του Κόμματος μας δε χτύπησε όπως έκαναν τ' άλλα κόμματα την προσωπολατρεία του Στάλιν και υπάρχουν άραγε σ' εμάς εκδηλώσεις προσωπολατρείας;»· «Πώς κρίνει η ηγεσία του Κόμματος μας το γιουγκοσλάβικο ζήτημα;»· «Γιατί δε συνδεόμαστε και εμείς όπως οι άλλοι με το ΚΚΓ...;».

Αφού ο Μπαλούκου εξακολούθησε αναφέροντας μου και άλλες τέτοιες ερωτήσεις (οι οποίες μονάχα στη διατύπωση μπορεί να είχαν διαφορές, αλλά ουσιαστικά ήταν όμοιες μ' αυτές που προανάφερα), κατέληξε:

— Να, τέτοιες ερωτήσεις έγιναν χθες και σ' αυτό το πνεύμα γίνονται οι ομιλίες των αντιπροσώπων.

— Όλοι οι αντιπρόσωποι τέτοιες ερωτήσεις κάνουν και όλοι σ' αυτό το πνεύμα μιλούν;! τον ρώτησα αμέσως.

Ο Μπαλούκου σταμάτησε για μια στιγμή, κατακόκκινος στο πρόσωπο έριξε ένα βλέμμα στον Μεχμέτ Σέχου, αλλά σαν είδε το Σέχου να κάθεται σαν παγωμένος, ξερόβηξε και απάντησε:

— Όχι! Γι' αυτό το πρόβλημα και σ' αυτό το πνεύμα μιλούν μόνον ορισμένοι σύντροφοι, ναι αλλά είναι αυτοί που δίνουν τον τόνο στη Συνδιάσκεψη.

— Εσείς τους δώσατε την πρέπουσα απάντηση σ' αυτές τις ερωτήσεις και κατηγορίες που έγιναν ενάντια στο Κόμμα και τη γραμμή του;

— Τους απάντησα, αλλά, όπως προκύπτει, το πρόβλημα έχει παραφορμίσει. Δεν ησυχάζουν. Γι' αυτό και σκεφτήκαμε με το σύντροφο Μεχμέτ να σας ειδοποιήσουμε και ζητήσαμε να 'ρθετε μόνος σας στη Συνδιάσκεψη για να τους δώσετε απάντηση...

— Κατάλαβα! αντέκοψα το Μπεκίρ Μπαλούκου. Ότι με ειδοποιήσατε και ζητή-

σατε να 'ρθω καλά κάνατε. Θα πάμε αμέσως στη Συνδιάσκεψη και από την αντιπαράθεση δεν πρέπει να φοβούμαστε εμείς, αλλά εκείνα τα στοιχεία που θέλουν να μας βάλουν τροχοπέδη και να διαστρεβλώσουν τη γραμμή μας. Αλλά, προτού πάμε πρέπει να σας πω μερικά λόγια.

Πρώτο, απ' αυτά που άκουσα από σας βγαίνει ξεκάθαρα ότι βρισκόμαστε μπροστά σ' ένα εχθρικό χτύπημα, που σίγουρα είναι όχι μόνο εμπνευσμένο από κάποιον, αλλά και οργανωμένο. Πώς και από ποιόν, εμείς θα το βρούμε, μάλιστα πολύ γρήγορα, αλλά η γνώμη μου είναι ότι εδώ δεν πρόκειται μόνο για δάχτυλο, αλλά για ολόκληρο χέρι των Γιουγκοσλάβων. Κι αυτό θα το ιδούμε. Νομίζω όμως ότι εσύ, Μπεκίρ Μπαλούκου, σαν απεσταλμένος της Κεντρικής Επιτροπής του Κόμματος, δεν έπρεπε να επιτρέψεις να φτάσει η κατάσταση σ' αυτό το σημείο. Τη γραμμή του Κόμματος τη γνωρίζεις, η στάση μας για όλα εκείνα τα προβλήματα για τα οποία μας βγαίνουν τώρα κάτι «παλληκαράδες» και ζητούν «αναθεώρησεις», είναι πεντακάθαρη. Για όλα αυτά τα προβλήματα έχουμε συζητήσει και συλλογικά έχουμε αποφάσισει στον κατάλληλο καιρό και δεν ξέρω να ήταν κανένας από σας ακατατόπιστος, άσε μετά ενάντια.

— Έτσι είναι! παρέμβηκε με σβησμένη φωνή ο Μεχμέτ Σέχου. Ήμασταν και εκφραστήκαμε σύμφωνοι. ,

— Τότε, τι ανάγκη ήταν να 'ρθω εγώ για ν^-αντιμετωπίσω την κατάσταση και να δώσω απαντήσεις στα ζητήματα που εσείς τα ξέρετε πολύ καλά;! είπα στο Μεχμέτ Σέχου και το Μπεκίρ Μπαλούκου. Αυτό από κάθε άποψη όχι μόνο δεν είναι σωστό, αλλά είναι και ανεπίτρεπτο για κύριους ηγέτες ενός κόμματος. Πράγματα που τα έχουμε λύσει και αποφασίσει όλοι μαζί, πρέπει όλοι μαζί να τα υπερασπίσουμε. Μολαταύτα, τους είπα σε συνέχεια, το κυριότερο τώρα είναι ν' αντιμετωπίσουμε την κατάσταση που δημιουργήθηκε και, εφ' όσον εσείς το βρήκατε εύκολο να κάνω εγώ αυτή τη δουλειά, θα την κάνω οπωσδήποτε.

Δεύτερο, το άλλο που θα ήθελα να σας πω, σχετίζεται με την τακτική που πρέπει ν' ακολουθηθεί. Σκέφτομαι να ενεργήσω ως εξής: θα ζητήσω αμέσως το λόγο και ήρεμα, χωρίς να θίξω εξ αρχής τους κατηγορούντες, θα διαφωτίσω τους αντιπροσώπους για την ουσία της αλήθειας σχετικά με τις ερωτήσεις και τις ποταπές κατηγορίες που εγείρονται. Θα εξηγήσω ποιά ήταν και ποιά είναι η στάση του Κόμματος μας γι' αυτά τα προβλήματα, πώς έχουμε ενέργησει και από ποιες θέσεις εγείρονται οι κατηγορίες και πού σε οδηγούν αυτές, αν επιτραπεί να πιάσουν. Είμαι βέβα'^ς ότι η συντριφτική πλειοψηφία των αντιπρόσωπων είναι στοιχεία υγιή και πιστά στο ^όμμα και, σε περίπτωση που κάποιος απ' αυτούς έχει αποπροσαναστολιστεί, γρήγορα θα κατατοπιστεί. Όσον αφορά τους «παλληκαράδες» που θέλουν αναθεωρήσεις, μ' αυτούς θα ασχοληθώ συγκεκριμένα στη δεύτερη φάση, αφού οι αντιπρόσωποι φωτιστούν σχετικά με την αλήθεια. Μπροστά στη Συνδιάσκεψη θα ζητήσω από τον καθένα απ' αυτούς να μας διευκρινίσει από ποιες θέσεις κάνα τις βρωμερές κατηγορίες, στο όνομα ποιανού μιλάει και ποιος είναι ο εμπνευστής του. Είμαι σίγουρος ότι μπροστά στην αλήθεια αυτοί θα ξεσκεπαστούν και θα ρεζυλευτούν.

Στις 15 Απριλίου το απόγευμα πήγα, λοιπόν, στη Συνδιάσκεψη των Τιράνων και ακοιλούθησα την τακτική που εξέθεσα πιο πάνω. Πρέπει να πω ότι, μόλις μπήκα στην αίθουσα που διεξήγαγε τις εργασίες της η Συνδιάσκεψη, με περιέβαλε μια τέτοια ατμόσφαιρα που αύξησε ακόμα περισσότερο την εμπιστοσύνη και τις δυνάμεις μου: οι αντιπρόσωποι μόλις με είδαν, σηκώθηκαν και ξέσπασαν σε χειροκροτήματα και επευφημίες για το Κόμμα και την Κεντρική μας Επιτροπή. Η ζωντάνια και η χαρά άρχισε να ζωγραφίζεται στα πρόσωπα τους. Ήταν φανερό, οι σύντροφοι απαλλάσσονταν από

ένα άγχος που τους ανησυχούσε και βασάνιζε επί δυο σχεδόν μέρες Πολύ περισσότερο πείστηκα γι' αυτή την αλήθεια όταν πήρα το λόγο. Η διευκρίνιση των προβλημάτων που άρχισα να κάνω σε συντροφικό πνεύμα, η εξήγηση της ορθότητας της γενικής γραμμής που ακολουθούσε το Κόμμα, πολύ γρήγορα έκαμαν η ηλεκτριστεί η αίθουσα. Συχνά οι αντιπρόσωποι φώναζαν από τις θέσεις τους:

— Αυτή είναι η αλήθεια! Ζήτω το Κόμμα!

Μόνον ελάχιστα μεμονωμένα στοιχεία φαλτσάρανε μέσα σ' αυτό το γενικό περιβάλλον: όταν όλη η αίθουσα σηκώνονταν στο σπόδι, αναγκάζονταν να σηκωθούν κι αυτοί, αλλά φαίνονταν σαν κουλοχέρηδες και βουβοί. Φυσικά, δεν τα θέλαμε τα χειροκροτήματα τους, κι αν μας τα χάριζαν. Θέλαμε να βαλθούν καλά στη μέγγενη, να παραδεχτούν δια του στόματος τους ότι σ' όλα αυτά που είχαν πει ξεκινούσαν από εχθρικές, αντιαλβανικές και αντικομματικές θέσεις, ότι εκτελούσαν τις διαταγές και τις «οδηγίες» της γιουγκοσλάβισκης τροτσκιστικής ηγεσίας και, για όλο αυτό το σκοτεινό έργο τους, έπρεπε να λογοδοτήσουν. Ιδιαίτερα, την άλλη μέρα, στις 16 του Απρίλη, χρειάστηκε ν' ασχοληθώ ειδικά μ' αυτά τα στοιχεία. Όπως είπα, η φάση της διευκρίνισης κατ' αρχήν και ήρεμα των προβλημάτων είχε τελειώσει μ' επιτυχία. Τώρα είχε τη σειρά της η συντριφτική επίθεση ενάντια στους συνωμότες και τα όργανα τους στη Συνδιάσκεψη. Απευθύνθηκα σ' έναν απ' αυτούς ονομαστικά και του ζήτησα «να μας διασαφηνίσει» αμέσως τι ήταν αυτό που τον ώθησε να κάνει κατηγορίες!

Στην αρχή έπιασε να τσαμπουνάει σαν με «παλληκαριά», αλλά μετά με μισή φωνή λέγοντας ότι έφερνε δήθεν «τη γνώμη της οργάνωσης-βάσης».

— Μην πιάνεις στο στόμα σου την οργάνωση-βάσης! του είπα. Πες μας πρώτα τι γύρευες στο αυτοκίνητο της γιουγκοσλάβικης πρεσβείας την τάδε μέρα, πού πήρες και τί οδηγίες πήρες;!

Αμέσως η αίθουσα ζωήρεψε και ανάδευσε.

— Μπερδεύτηκα, μου φάνηκε σαν αλβανικό αυτοκίνητο, είπε αποτολμώντας «να δικαιολογηθεί» το όργανο των Γιουγκοσλάβων.

— Ας βάλουμε ότι στην αρχή μπρδεύτηκες, συνέχισα κατά τη «λογική» του, αλλά, όταν μπήκες μέσα και άκουσες να μιλούν και σέρβικα, μήπως τα σέρβικα σού φάνηκαν αλβανικά;!

Στην αίθουσα ξέσπασαν γέλια. Ο πράχτορας των Γιουγκοσλάλβων κέρωσε, τα 'χασε και δεν ήξερε τι να πει. Το ίδιο συνεχίσαμε και με δυο-τρεις άλλους, που μέχρι χθες παρουσιάζοντ^ .· «ασυγκράτητοι» και «πολύ τολμηροί», αλλά τώρα έμειναν εντελώς απομονωμένοι και εξευτελισμένοι.

Ύστερα απ' αυτό δε χρειάστηκε να παρέμβω σχεδόν καθόλου. Πήραν το λόγο οι αντιπρόσωποι, οι οποίοι, με την ωριμότητα, το θάρρος και με το πνεύμα της κριτικής και αυτοκριτικής, που χαρακτήριζε πάντα τους κομμουνιστές μας, έκαμαν ώστε η Κομματική Συνδιάσκεψη των Τιράνων να συνεχίσει και να τερματίσει με πλήρη επιτυχία τις εργασίες της.

Η απόπειρα να μετατρέψουν τη Συνδιάσκεψη σαν την πρώτη επιχείρηση για την ανατροπή της υγιούς ηγεσίας του ΚΕΑ και για την αλλαγή της κατάστασης στην Αλβανία, απέτυχε από τη γέννηση της ακόμα.

Τόσο στη διάρκεια της Συνδιάσκεψης, αλλά ιδιαίτερα μετά απ' αυτή, αναλύσαμε ψύχραιμα αυτό που συνέβηκε και, όπως είπα, με βάση τη σωρεία αποδειχτικών, καταλήξαμε στο συμπέρασμα ότι το καθετί ήταν οργανωμένο από την τιτοϊκή ηγεσία, διαμέσου της γιουγκοσλάβισκης πρεσβείας στα Τίρανα. Από κείνες τις στιγμές κιόλας καταλήξαμε επίσης στο σωστό συμπέρασμα ότι σ' αυτή την εχθρική απόπειρα ήταν η

ρεβιζιονιστική πλατφόρμα του ΧΧ Συνεδρίου του ΚΚ της ΣΕ, αυτή που είχε εμπνεύσει και υποκινήσει τόσο τη γιουγκοσλάβικη ηγεσία, όσο και τους πράχτορες της στις γραμμές μας.

Αφού συντρίφτηκε η συνωμοτική ομάδα στη Συνδιάσκεψη των Τιράνων, μερικοί απ' αυτούς τους συνωμότες διαγράφηκαν από το Κόμμα και μερικοί άλλοι που αποδείχτηκε ότι είχαν σύνδεση με τη γιουγκοσλάβικη πρεσβεία (για σύνδεση με τη σοβιετική πρεσβεία δεν είχαμε τότε στοιχεία), παραπέμφθηκαν σε δίκη.

Αλλά, από το βαθμό που γνωρίζαμε τα πράγματα τότε, δε φτάσαμε να ανακαλύψουμε και να χτυπήσουμε το πιο γερό όργανο των ξένων κατασκοπειών, που τη φορά αυτή βάλθηκε σε δράση από τη γιουγκοσλάβικη UDB, έπαιζε στα κρυφά τον κυριότερο ρόλο στη σκαρωμένη συνωμοσία. Αυτός ήταν ο Μεχμέτ Σέχου. Τ' αποδειχτικά που σχετίζονταν με τη στάση του στη Συνδιάσκεψη, δε μας επέτρεψαν να καταλήξουμε σε άλλο συμπέρασμα. Τώρα, από την ανάλυση των προηγούμενων και των πιο προηγούμενων γεγονότων, προπαντός από τα στοιχεία που ανακαλύφτηκαν μετά την αυτοκτονία του στις 18 Δεκέμβρη 1981, το Κόμμα κατέληξε σε σίγουρα συμπεράσματα, απόλυτα αποδεδειγμένα.

Αλλά, προτού μιλήσω για το ρόλο και τις συνωμοτικές επιδιώξεις του Μεχμέτ Σέχου και της εχθρικής ομάδας του στη Συνδιάσκεψη των Τιράνων του 1956 και αργότερα, μέχρι τη στιγμή που αυτοκτόνησε, θεωρώ αναγκαίο να κάνω μια αναδρομή στο παρελθόν για ν' αποδείξω ποιος ήταν πραγματικά ο Μεχμέτ Σέχου, από πού προέρχονταν και ποιόν εξυπηρετούσε.

Από τις ανακρίσεις μετά την αυτοκτονία του Μεχμέτ Σέχου και από τα ντοκουμέντα που διαθέτει το Κόμμα, προκύπτει ότι ο Μεχμέτ Σέχου είχε στρατολογηθεί πράχτορας των Αμερικάνων από τότε που φοιτούσε στη σχολή του Φούλτς στα Τίρανα. Με εντολή του τελευταίου, ο Μεχμέτ πήγε για σπουδές σε στρατιωτική σχολή στην Ιταλία, με διαταγή επίσης της αμερικάνικης κατασκοπείας στάλθηκε και στην Ισπανία, για να διεισδύσει στις γραμμές των διεθνών ταξιαρχών. Σκοπός της αμερικάνικης κατασκοπείας ήταν να δώσει στον πράχτορά της την «πατέντα» του «διεθνιστή αγωνιστή» για να τον χρησιμοποιήσει για απώτερους, μελλοντικούς σκοπούς στην Αλβανία.

Ύστερα από την ήττα του αντιφασιστικού αγώνα στην Ισπανία, ο Μεχμέτ Σέχου πήγε σε κάποιο στρατόπεδο προσφύγων στη Γαλλία, όπου παρέμεινε τρια χρόνια, τη στιγμή που πολλοί από τους συντρόφους του δραπέτευσαν. Στο στρατόπεδο αυτό στρατολογήθηκε και πράχτορας της αγγλικής Ιντέλλιτζενς Σέρβις. Απ' εκεί τον πήραν ένας αξιωματικός της γερμανικής Γκεστάπο και ένας της ιταλικής SIM, πέρασε από την Ιταλία, όπου τον κράτησαν δυο μήνες, μετά τον έφεραν στο Δυρράχιο και τον παρέδωσαν στον Μαν Κουκαλέσι, κακόφημο αλβανό κατάσκοπο στην υπηρεσία των ιταλών καταχτητών, ο οποίος μετά από 20 μέρες τον απόλυσε και ο Μεχμέτ Σέχου πήγε στη Μαλακάστρα όπου και συνδέθηκε με την οργάνωση του Κόμματος μας.

Στη διάρκεια του Εθνικοαπελευθερωτικού Αγώνα, ο Μεχμέτ Σέχου και η γυναίκα του, Φικιρέτ Σαντζακτάρι, στρατολογήθηκαν και σαν πράχτορες των Γιουγκοσλάβων από τον Ντουσάν Μουγκόσα. Τη δουλειά με τον Μεχμέτ Σέχου, ο Μουγκόσα την άρχισε από την Αυλώνα κιόλας την άνοιξη και το καλοκαίρι του 1943 και ενέτεινε τη δουλειά αυτή ακόμα περισσότερο όταν οι δυό τους τα «κανόνισαν» να είναι μαζί στην 1-η Ταξιαρχία Κρούσης, που τη συγκροτήσαμε τον Αύγουστο εκείνης της χρονιάς. Σ' αυτή την ταξιαρχία, ο Μουγκόσα βρήκα στην τέντζερη καπάκι: στρατολόγησε τη Φικιρέτ Σαντζακτάρι και, επίσης για κατασκοπευτικούς σκοπούς, έγινε «προ-

ξενητής» για την αρραβώνα της με τον Μεχμέτ Σέχου. Όπως κάθε ξένη κατασκοπεία, και η τιτοϊκή κατασκοπεία, που γεννιούνταν και διαμορφώνονταν «στη φωτιά του αγώνα», δούλεψε με τους στρατολογημένους της για άμεσα και απώτερα σχέδια: σε πρώτο πλάνο, το άμεσο, ο Μουγκόσα ζήτησε και παρότρυνε τον πράχτορά του, Μεχμέτ Σέχου, να προβαίνει σε όσο το δυνατό περισσότερες σεκταριστικές πράξεις και ενέργειες, με σκοπό ώστε μ' αυτό το σεκταρισμό που τον έσπερναν και τον υποκινούσαν οι ίδιοι οι Γιουγκοσλάβοι, αργότερα, όταν θα τους χρειάζονταν να κατηγορήσουν, όπως και κατηγόρησαν, την ηγεσία του Κόμματος μας για «σεκταρισμό» (αυτό, όπως είπα πιο πάνω, έγινε στο Μπεράτι, το Νοέμβρη του 1944). Ταυτόχρονα, η τιτοϊκή κατασκοπεία, στα πλαίσια της «συνεργασίας με τους συμμάχους», έμαθε πολλά από την πείρα της Ιντέλλιτζενς Σέρβις. Εκτός από τα παραπάνω, αυτή υπολόγιζε και την ενδεχόμενη αποτυχία της στην Αλβανία, γι' αυτό προετοίμασε το Μεχμέτ και τη Φικιρέτ Σέχου και σαν πράχτορες για δύσκολους καιρούς, κατοπινούς. Γι' αυτό το σκοπό, στον πρώτο έδωσε το κατασκοπευτικό ψευδώνυμο ΜΙΣ (Μεχμέτ Ισμαήλ Σέχου), και στη γυναίκα του το ψευδώνυμο ΦΙΣΑΡΙ (Φικιρέτ Σαντζακτάρι).

Από τα ίδια τα γραπτά ντοκουμέντα του Μεχμέτ Σέχου, που βρέθηκαν τώρα, επιβεβαιώνεται ότι αυτός συμμετείχε σχη συνωμοσία του Μπεράτι μαζί με τον Κώτσι Τζότζε και το Νάκο Σπύρου, άσχετα που δεν ήταν στο Μπεράτι το Νοέμβρη του 1944.

Έτσι, σ' ένα γράμμα που έστειλε στην Κεντρική Επιτροπή του Κόμματος [στον Κώτσι Τζότζε] το Δεκέμβρη του 1944, ο Μεχμέτ Σέχου χτυπάει τη γραμμή του Κόμματος σαν «σεχταριστική» και «τοπικιστική» και χαρακτηρίζει την υγιή ηγεσία του σαν μια «κλίκα μέσα στο Κόμμα». Και, για να μην αφήσει καμιά αμφιβοσλία για ποιόν κάνει λόγο, ο Μεχμέτ Σέχου, ενθουσιασμένος από την αντικομματική στροφή του Μπεράτι, γράφει με το ίδιο του το χέρι ότι «αν το Κόμμα... δεν θα έκανε τη στροφή που κάνει, σίγουρα θα πηγαίναμε προς το γκρεμό».[1]

Φυσικά, ο Μεχμέτ Σέχου, σαν πράχτορας στρατολογημένος από τους Γιουγκοσλάβους, θα τηρούσε αντικομματική στάση και θα ενώνονταν με τους συνωμότες. Ταυτόχρονα, μ' αυτό το γράμμα αλληλεγγύης, έβρισκε την ευκαιρία να εκφράσει και τις προσωπικές του δυσαρέσκειες απέναντι στην ηγεσία του Κόμματος, προπαντός ενάντια μου, και να ζητήσει από τον Κώτσι Τζότζε και απ' αυτούς που διεύθυναν τον Κώτσι Τζότζε ανταμοιβή για τις υπηρεσίες που είχε προσφέρει και πρόσφερε.

Ο Μεχμέτ Σέχου και στη διάρκεια του αγώνα είχε εκδηλώσει δυσαρέσκειες, επειδή στην Πρώτη Εθνική Συνδιάσκεψη του Κομμουνιστικού Κόμματος Αλβανίας στο Λαμπινότ, το Μάρτη του 1943, εκλέχτηκε μόνο αναπληρωματικό μέλος της Κεντρικής Επιτροπής και στην Πρεμετή, στο Αντιφασιστικό Εθνικοαπελευθερωτικό Συνέδριο, το Μάη του 1944, δεν του δόθηκε ο βαθμός του στρατηγού, όπως δόθηκε σε μερικούς άλλους που αυτός τους περιφρονούσε.

Ο Μεχμέτ Σέχου ήθελε να ξεχαστούν τα λάθη που είχε κάνα και έκανε παραβιάζοντας τη γραμμή του Κόμματος και μη εκτελώντας τις διαταγές του Γενικού Επιτελείου, για τα οποία επανειλημμένα είχε κριτικαριστεί, και, τώρα, προκύπτει ξεκάθαρα ότι δεν τα έκανε άσκοπα. Έτσι, στα χωριά που περνούσε η 1-η Ταξιαρχία, αυτός χρησιμοποιούσε την τρομοκρατία για να δυσφήμισει το Κόμμα και τις παρτιζάνικες δυνάμεις, ανέβασε σε θρύλο τον «ελιγμό» δυο ταγμάτων της 1-η Ταξιαρχίας για τη διάσωση του Γενικού Επιτελείου από το γερμανο-μπαλλίστικο κλοιό, που στην πραγματικο-

1. Από το γράμμα του Μεχμέτ Σέχου προς την ΚΕ του ΚΚΑ [στον Κώτσι Τζότζε], 10 Δεκέμβρη 1944. Κ.Α.Κ.

τητα όχι μόνο δεν το διέσωσε (γιατί το Επιτελείο έσπασε τον κλοιό με τις δυνάμεις του), αλλά ο Μ. Σέχου αντί για δυο μέρες που χρειάζονταν καθυστέρησε επι δυο βδομάδες, μπάζοντας τις δυνάμεις της ταξιαρχίας σε μερικές επικίνδυνες διαβάσεις, κάνοντας έτσι να πέσουν ηρωικά πολλά παλληκάρια αυτής της ταξιαρχίας.

Στη διάρκεια του αγώνα ο Μεχμέτ Σέχου αντιτάχτηκε στη διαταγή του Γενικού Επιτελείου για το πέρασμα της 1-ης Μεραρχίας πέρα από το Σκουμπίν προς τη βόρεια Αλβανία. Η εναντίωση αυτή του Μεχμέτ Σέχου δεν ήταν κάτι το τυχαίο. Συνέπιπτε με το αγγλο-αμερικάνικο σχέδιο για να μην επιτραπεί το πέρασμα των δυνάμεων του ΑΕΑΣ από τη Νότια στην Κεντρική και τη Βόρεια Αλβανία καθώς και με τις μεγάλες πιέσεις που άσκησε το αγγλο-αμερικάνικο στρατηγείο της Μεσογείου στο Γενικό Αρχηγείο του Στρατού μας να σταματήσει το πέρασμα της Μεραρχίας προς τη βόρεια Αλβανία,[1] για να μη χτυπήσει τις δυνάμεις του Αμπάζ Κούπι, χαρακτηρίζοντας αυτό το πέρασμα και την ορμητική διεξαγωγή των πολεμικών μας επιχειρήσεων σαν «επέμβαση στα στρατηγικά του σχέδια». Το Κόμμα μας όμως και το Γενικό Επιτελείο είχαν τα δικά τους στρατηγικά σχέδια για την όσο το δυνατό γρηγορότερη απελευθέρωση της Αλβανίας. Η κατηγορηματική μας διαταγή για το άμεσο πέρασμα της 1-ης Μεραρχίας προς τα Βόρεια έκαμε να τιναχθούν στον αέρα και το αγγλο-αμερικάνικο σχέδιο, και οι υπηρεσίες του Μεχμέτ Σέχου προς τους πάτρωνες του.

Ο Μεχμέτ Σέχου ήρθε δηλαδή στην Αλβανία και ενήργησε όχι σαν κομμουνιστής και παρτιζάνος, αλλά σαν μισθοφόρος και σταλμένος από τους Αγγλοαμερικάνους για να υπηρετήσει στα σχέδια τους για το μέλλον της Αλβανίας[2]. Ύστερα από την αυτοκτονία του, βρέθηκε στο χρηματοκιβώτιο του, ένα πρόγραμμα γραμμένο από τον ίδιο στά 1942, τότε που ήρθε στην Αλβανία. Αυτό δεν ήταν τίποτε άλλο παρά ένα αστικο-δημοκρατικό πρόγραμμα, στο οποίο δε γίνεται καθόλου λόγος για σοσιαλισμό και κομμουνιστικό κόμμα, αλλά για πολλά κόμματα, έτσι όπως προσπάθησαν να κάνουν στην περίοδο αμέσως μετά την Απελευθέρωση οι αγγλοαμερικάνικες αποστολές και οι αντιδραστικές ομάδες που τις υποστήριξαν. Εμείς διαθέτουμε τώρα ντοκουμέντα, σύμφωνα με τα οποία επιβεβαιώνεται απόλυτα ότι ο Μεχμέτ Σέχου ήταν πράχτορας και της Ιντέλλιτζενς Σέρβις. Στα ντοκουμέντα αυτά αναφέρεται το όνομα του και μερικά κωδικοποιημένα ψευδώνυμα όπως ΒΑΒ-008 κλπ. Απ' αυτά προκύπτει ότι ο Μεχμέτ Σέχου είχε πάρει και χρήματα για τις υπηρεσίες που πρόσφερε και το κέντρο παράγγελνε να μη τον πειράξουν, πράγμα που σήμαινε ότι αυτός ήταν και μεγάλης ολκής πράχτορας απ' εκείνους που, όπως λένε στη γλώσσα της κατασκοπείας, αφήνονται σε «φύλαξη» για να τους χρησιμοποιήσουν όταν τους χρειαστούν.[3]

1. Βλέπε: Ενβέρ Χότζια. «Ο αγγλο-αμερικάνικος κίνδυνος για την Αλβανία (Απομνημονεύματα)», σελ. 202, ελληνική έκδοση, 1982.

2. Για το ότι ο Μεχμέτ Σέχου ήταν πράχτορας των Αμερικάνων και για τις υπηρεσίες που τους πρόσφερε το αποδείχνει μεταξύ άλλων και το γράμμα της 6 Φλεβάρη 1944 που έστειλε ο πράχτορας της CIA, Λάρι Πόστ (που αργότερα στάλθηκε στην Αλβανία από τις υπηρεσίες της αμερικάνικης κατασκοπείας), στον άλλο πράχτορα των Αμερικάνων, Χασάν Ρέτσι, όπου έγραφε: «Επανειλημμένα σας έχω πει ότι εμείς θέλουμε αποδειχτικά, αποδειχτικά και πάλιν αποδειχτικά γύρω από κάθε κατάσταση ή ζήτημα», υπογράμμιζε σ' αυτό το γράμμα ο Λάρι Πόστ και συνέχιζε, «δώστε από μένα πολλούς χαιρετισμούς στον Γενάτο-Μεχμέτ Σέχου. Μπορεί να μου στείλει καμιά έκθεση και για την κατάσταση και τη δράση του;! Δε μου γράφεις αν τον αντάμωσες...! Υ.Γ. Το γράμμα αυτό ας το διαβάσει κάι ο Γενάτος». *(Από το πρωτότυπο του γράμματος που βρίσκεται στο Κ.Α.Κ)*

3. Από την εκτίμηση που έκαναν στην κατάσταση στης Αλβανίας στα τέλη του 1944, οι αγγλικές υπηρεσίες κατασκοπείας προέβλεπαν την οργάνωση μιας ενδεχόμενης αντιπολίτευσης που να αντιταχτεί στο

Έτσι, ο μυστικός αυτός πράχτορας των αμερικάνικων μυστικών υπηρεσιών, που αργότερα τον εκπαίδευσε η Ιντέλλιτζενς Σέρβις στα στρατόπεδα προσφύγων των πρώην εθελοντών των διεθνών ταξιαρχιών στη Γαλλία για να σαμπόταρει τον Αλβανικό Εθνικοαπελευθερωτικό Αγώνα, που όπως έγραψα πιο πάνω, στη διάρκεια του αγώνα συνδέθηκε και με τη γιουγκοσλάβικη ΟΖΝΑ (UDB), δε μπορούσε να μη πάει πιο πέρα στο δρόμο της προδοσίας: αμέσως μετά την Απελευθέρωση, με διαταγή του πάτρωνα του, Φούλτς, που ήταν τώρα επίσημος εκπρόσωπος της αμερικάνικης αποστολής στα Τίρανα, δεν άργησε να μπα και στη σοβιετική μυστική υπηρεσία. Έχουμε στα χέρια μας την επιστιολή που ο Μεχμέτ Σέχου έστειλε στον ταγματάρχη Ιβάνωφ, αμέσως μετά την Απελευθέρωση, η οποία περιέχει πολλές ύβρεις για τη γραμμή του Κόμματος και μίσος για τα υγιή στελέχη που υπεράσπιζαν αυτή τη γραμμή, ιδιαίτερα ενάντια στο Γενικό Γραμματέα, Ενβέρ Χότζια, ενάντια στον Υσνί Κάπο κλπ. Αυτό επιβεβαιώνει ότι ο Μεχμέτ Σέχου, εκτός από τους κατασκοπευτικούς δεσμούς που είχε με τους Γιουγκοσλάβους, συνδέθηκε και με μια μεγαλύτερη δύναμη, με τη μυστική ασφάλεια της Σοβιετικής Ενωσης. Να τι γράφει, μεταξύ άλλων, στον ταγματάρχη της σοβιετικής κατασκοπείας, Ιβάνωφ, αρχηγό της σοβιετικής στρατιωτικής αποστολής στα Τίρανα:

«... Θεωρώ καθήκον μου να πω τη γνώμη μου γι' αυτά που βλέπω και να εκφράσω αυτά που σκέφτομαι. Ξέρω καλά εν προκειμένου ότι η ενέργειά μου αυτή έρχεται σε αντίθεση με τους κανόνες της οργανωτικής γραμμής του Κόμματος μου, αλλά έχοντας εμπιστοσύνη σε σένα... αναλαμβάνω την ευθύνη να αναφερθώ απευθείας σε σένα».[1]

Συνεχίζοντας, στην επιστολή σε μορφή αναφοράς, προς τον Ιβάνωφ, ο Μεχμέτ Σέχου επιτίθεται σ' όλες τις κατευθύνσεις ενάντια στη γραμμή του Κόμματος, που καθοδήγησε τον Εθνικοαπελευθερωτικό Αγώνα και νίκησε. Επιτίθεται ενάντια στις ιστορικές περιόδους και γεγονότα μέσα από τα οποία πέρασαν ο αγώνας και το Κόμμα, όπως στη Συνδιάσκεψη της Πέζα, το Συνέδριο της Πρεμετής, την Πρώτη Εθνική Συνδιάσκεψη του Κόμματος και συμβιβάζεται απόλυτα με τις αντιμαρξιστικές και αντιαλβανικές απόψεις του Βελιμίρ Στόινιτς και του Κώτσι Τζότζε. Και ο Μεχμέτ Σέχου, το ίδιο όπως ο Βελιμίρ Στόινιτς, χαρακτήριζει τον Ενβέρ Χότζια και τους άλλους συντρόφους σαν «μια ΚΛΙΚΑ»[2] που πρέπει να γίνει η εκκαθάριση της πιο πέρα από τις αποφάσεις που πάρθηκαν στο Μπεράτι. «Για να πραγματοποιηθεί η καμπή», γράφει ο Μεχμέτ Σέχου, «παρίσταται ανάγκη μιας ολικής επανάστασης στο κόμμα μας» (υπονοεί ολική εκκαθάριση).

νέο κράτος της λαϊκής δημοκρατίας, που είχε ιδρυθεί. Ανάμεσα στα κυριότερα στοιχεία αυτής της αντιπολίτευσης υπολόγιζαν το Μεχμέτ Σέχου. Αυτό το επιβεβαιώνει και ένα ντοκουμέντο ημερομηνίας 10 Νοέμβρη 1944, φωτοαντίτυπο του οποίου είναι παρμένο από τα αρχεία του Φόρεϊν Οφφις στο Λονδίνο, όπου για το Μεχμέτ Σέχου μεταξύ άλλων υπογραμμίζονταν «... είναι κομμουνιστής, αλλά η προσωπική του φιλοδοξία βγαίνει πάνω από την πίστη στο Κόμμα». (FO 371/43554. PRO.) Ενώ σ' ένα άλλο ντοκουμέντο ημερομηνίας 10 Φλεβάρη 1945, το τμήμα της αγγλικής κατασκοπείας για την Αλβανία (Forca nr. 399), χαρακτηρίζει το Μεχμέτ Σέχου «σαν τον μοναδικό άνθρωπο με αρκετούς υποστηρικτές που θα είναι επικίνδυνος για τον Χότζια σε περίπτωση που δεν συμφωνήσουν» (υπονόησε: — με το πρόγραμμα των Άγγλων που έφερε ο Μεχμέτ Σέχου όταν επέστρεψε στην Αλβανία στα 1942 και που βρέθηκε μετά την αυτοκτονία στο χρηματοκιβώτιο του. Βλέπε σ' αυτό το βιβλίο σελ. 658). WO — 204.

1. Από την επιστολή του Μεχμέτ Σέχου προς τον ταγματάρχη Ιβάνωφ. Κ.Α.Κ.
2. Οι λέξεις με κεφαλαία που δίνονται στο κείμενο, έτσι είναι γραμμένες (με κεφαλαία) στο πρωτότυπο της επιστολής.

Χαρακτηρίζοντας τον Τίτο σαν «κεφάλι ΔΙΕΘΝΟΥΣ αξίας» και για να πραγματοποιήσει τις προσωπικές του φιλοδοξίες, πράγμα που δεν μπόρεσε να το πετύχει σ' όλη τη διάρκεια των προσπαθειών του όλο ταλαντεύσεις και σεχταριστικά κι αναρχικά λάθη, ο Μεχμέτ Σέχου κλείνει την επιστολή του προς τον ταγματάρχη Ιβάνωφ, με μερικά «συμπεράσματα» και εκκλήσεις γραμμένα με κεφαλαία.

«Σε μας, στις γραμμές των αλβανών κομμουνιστών», γράφει, «δε βρίσκεται *κανένας ικανός όπως ο Τίτο* στη Γιουγκοσλαβία... Για να πάμε καλά, για να βοηθούμε, *χρειάζεται* μια *απευθείας* και άμεση βοήθεια από την Κ.Δ. [Κομμουνιστική Διεθνής] ή το ΚΚΓ [Κομμουνιστικό Κόμμα Γιουγκοσλαβίας][1] και πρέπει να γίνει γρήγορα, γιατί η κατάσταση έχει βάλει μπροστά μας πολύ σημαντικά προβλήματα». (Μετά την αυτοκτονία, στο χρηματοκιβώτιο του Μεχμέτ Σέχου βρέθηκε και ένα ιδιόχειρο σημείωμα, όπου λέει ότι είχε στείλει μια επιστολή στον Ιβάνωφ.)

Απ' όσα ειπώθηκαν, φαίνονται ξεκάθαρα οι ακροβασίες και οι αντιφατικές θέσεις του Μεχμέτ Σέχου στη διάρκεια του Εθνικοαπελευθερωτικού Αγώνα και μετά την Απελευθέρωση, πριν και μετά την 8-η και 11-η Ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής (1948), πότε υπερασπίζοντας τις γιουγκοσλάβικες θέσεις, πότε αντικρούοντας τες κάτω από την προστασία των σοβιετικών στρατιωτικών συμβούλων.

Στην 8-η Ολομέλεια, οι Γιουγκοσλάβοι και ο Κώτσι Τζότζε κατήγγειλαν και καταδίκασαν το Νάκο Σπύρου σαν εχθρό, ενώ το Μεχμέτ Σέχου, όπως έγραψα και παραπάνω, τον χαρακτήρισαν σαν «αντιγιουγκοσλάβο» και οι απεσταλμένοι του Τίτο και ο Κώτσι Τζότζε ενέτειναν τα «χτυπήματα» και τις «πιέσεις» για την απομάκρυνση του από το στρατό. Οι «επικριτές» αυτοί όμως, από το Βελιγράδι, μάλιστα εξ ονόματος του Τίτο, επέμεναν να μη παραγκωνιστεί εντελώς ο Μεχμέτ Σέχου, απεναντίας να του δωθεί το χαρτοφυλάκιο ενός υπουργείου (!). Διορίστηκε υπουργός των Συγκοινωνιών, δηλαδή, μέλος της Κυβέρνησης.[2]

1. Οι υπογραμμίσεις και οι παρενθέσεις σ' αυτή την περικοπή της επιστολής είναι της Σύνταξης.

2. Ο Κρίστο Θεμέλκο στην 11-η Ολομέλεια δήλωσε: «Οι Γιουγκοσλάβοι τον αγαπούσαν τον Μεχμέτ». Μάλιστα σε μια περίπτωση απευθύνθηκε στο Μεχμέτ και του είπε: «Εγώ βέβαια έχω ένα σωρό λάθη, αλλά μην ξεχνάς ότι, κάθε φορά που πηγαίναμε στο Βελιγράδι, ο Τίτο εσένα δέχονταν πρώτον και όχι εμένα!». «Όσο για τις κριτικές το Δεκέμβρη του 1947, συνέχισε ο Κρίστο, οι Γιουγκοσλάβοι τον κριτίκαραν μεν, αλλά εμένα μου είπαν να ασκήσω πίεση στην ηγεσία να τον διορίσουμε υπουργό! Ήθελαν να πάρουν τον Μεχμέτ με το καλό, γιατί τον φοβούνταν!» ***(Από τα πραχτικά της 11-ης Ολομέλειας της ΚΕ του ΚΚΑ. Κ.Α.Κ.)***

Εκτός των άλλων, τις «ειδικές» σχέσεις του Μεχμέτ Σέχου με τους τιτοϊκούς τις δείχνουν και μερικές «εμπιστευτικές» επιστολές με τον Ντουσάν Μουγκόσα. Έτσι, στην επιστολή που του έστελνε στις 9 Φλεβάρη 1944, ανάμεσα στ' άλλα έγραφε: «Η επιστολή που μου έστειλες είναι παρηγοριά για μένα...· εκεί φαίνεται το ιδιαίτερο, προσωπικό ενδιαφέρον που δείχνεις [για μένα). Η επιστολή σου με παρηγορεί, με κολακεύει, με συμβουλεύει, με βοηθάει, με διδάσκει, θα φυλάξω την επιστολή σου και θα την έχω σαν φωτογραφία σου, σαν ενθύμιο... Αχ! Σάμπως να φυγάδευες και να ξεναερχόσουν, θα σε κρατούσαμε κομιτατζή, παράνομο!».

Ενώ σ' άλλη επιστολή, 22 Απρίλη 1944, με την ευκαιρία της αναχώρησης του Μουγκόσα από την Αλβανία, ο Μεχμέτ Σέχου, αφού του έπλεκε διθυράμβους και με ευλάβεια τον χαρακτήριζε «ο δάσκαλος μας», τους αλβανούς κομμουνιστές τους χαρακτηρίζει «μπασιμπουζούκους κομμουνιστές», ένα «τουρλού από πικρά λαχανικά» και στο τέλος του λέει: «Ω Σαλ! [Ψευδώνυμο του Ντουσάν Μουγκόσα]... Σε ποιόν θα εμπιστευτείς την ειδική αυτή αποστολή...;». ***(Οι επιστολές βρίσκονται στο Κ.Α.Κ.)***

Ύστερα από τις επιστολές του ΚΚ (μπ) της Σοβιετικής Ένωσης προς την ΚΕ του ΚΚΓ, ύστερα από την 11-η Ολομέλεια της ΚΕ του Κόμματος μας, ο Μεχμέτ Σέχου προσαρμόστηκε στη γραμμή του Κόμματος υπερασπίζοντας τη Σοβιετική Ένωση και το Στάλιν, «ξεσκεπάζοντας» τον Τίτο και την κλίκα του σαν πράχτορες του ιμπεριαλισμού, όπως έκανε όλο το Κόμμα μας. Παρά τα μπουμπουνητά του Μεχμέτ Σέχου ενάντια στην κλίκα του Τίτο, το Βελιγράδι σιωπούσε. Η γιουγκοσλάβικη UDB, σε συνεργασία με την αμερικάνικη CIA και την εγγλέζικη Ιντέλλιτζενς Σέρβις, δεν τον κατάγγειλαν γιατί τον είχαν πράχτορά τους οκλής, που είχε διευσδόσει στη σοβιετική μυστική υπηρεσία και που έχαιρε την εμπιστοσύνη της.

Μετά το θάνατο του Στάλιν, η ομάδα που ήρθε στην εξουσία καταδίκασε το Μπέρια, αρχηγό της σοβιετικής KGB για πολλές παραβάσεις των νόμων. Εμείς ζητήσαμε από το Μεχμέτ Σέχου να κοιτάξει μήπως είχαν γίνει λάθη και στα όργανα του Υπουργείου μας Εσωτερικών που αυτός διηύθυνε. Ο Μεχμέτ Σέχου φοβήθηκε μήπως είχαν ανακαλυφτεί οι δεσμοί του με τη σοβιετική KGB ή με τις δυτικές κατασκοπείες και την πάθαινε σαν τον Μπέρια. Πήγε στο σοβυιτικό πρεσβευτή Λεβίτσκιν, στον οποίο διαβεβαίωσε την εμπιστοσύνη του προς τη νέα χρουστσιοφική ομάδα που ήρθε στην εξουσία και ζήτησε τη σοβιετική προστασία, επειδή, σύμφωνα με τα λόγια του, «ο Ενβέρ Χότζια τον έβλεπε με υπόνοια» και γι' αυτό ήταν πολύ ταραγμένος. Ο Λεβίτσκιν συμβούλεψε το Μεχμέτ Σέχου να έρθει σε μένα και να διευκρίνισει τη θέση του, διαβεβαιώνοντας τον ότι θα τον υποστήριζε. Ήρθε ο ίδιος ο Λεβίτσκιν, μου εξέθεσε τις ανησυχίες του Μεχμέτ Σέχου και μου είπε ότι τον είχε συμβούλεψει να 'ρθει σε μένα. Ο Μεχμέτ Σέχου επί δυο-τρεις βδομάδες δεν ήρθε. Σε μια άλλη συνάντηση ο Λεβίτσκιν με ρώτησε:

— Μιλήσατε με τον Μεχμέτ Σέχου;

— Δε μου ζήτησε καμιά συνάντηση, του απάντησα.

— Μήπως πρέπει να τον φωνάξετε εσείς; με ρώτησε ο Λεβίτσκιν.

— Με κανέναν τρόπο! του είπα. Δεν έχω γιατί να τον καλέσω εγώ, αντίθετα, αυτός πρέπει να παρουσιαστεί και να κάνα βαθιά αυτοκριτική. Ήμαστε πράγματι φίλοι με σας, αλλά εγώ θεωρώ πολύ εσφαλμένο το γεγονός που αυτός ήρθε να συζήτησει με σας για ένα πρόβλημα δικό μας χωρίς να μιλήσει πρώτα με μένα, σαν Γενικό Γραμματέα του Κόμματος.

Ο Λεβίτσκιν ανησύχησε και «διέταξε» το Μεχμέτ Σέχου να 'ρθει σε μένα. Αυτός έστειλε πρώτα τη Φικιρέτ Σέχου για να με σφυγμομέτρησει. Αυτή ήρθε να μάθει τι είχε ο Μεχμέτ που «ήταν εξαιρετικά ανήσυχος» (σαν να μην το 'ξερε η ίδια!).

— Δεν έχουμε τίποτε μαζί του, γι' αυτό ρώτησε τον μήπως έχει τίποτε αυτός με μας! της απάντησα.

Ο Μεχμέτ σιγουρεύτηκε έτσι ότι εμείς δεν τον είχαμε επισήμανει και δεν είχαμε καμιά υπόνοια απέναντι του. Παρακινούμενος και από το Λεβίτσκιν, ήρθε σε μένα, έκαμε αυτοκριτική, έκαμε επίσης αυτοκριτική και στο Πολιτικό Γραφείο και στην Ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής, λέγοντας πως είχε κάμει ένα μεγάλο λάθος που πήγε στο σοβιετικό πρεσβευτή να κάνει παράπονα για το Γενικό Γραμματέα της Κεντρικής Επιτροπής χωρίς να συζητήσει μαζί του και χωρίς να θέσει το ζήτημα στην ηγεσία του Κόμματος.

Αργότερα συνέβηκε κάτι άλλο που τρόμαξε και ανησύχησε πολύ το Μεχμέτ Σέχου: Ο Σωκράτ Μπούφι, κομματικό στέλεχος που σπούδαζε τότε στη Μόσχα, έστειλε ένα γράμμα στην Κεντρική Επιτροπή όπου έλεγε ανάμεσα στ' άλλα ότι «ο Μεχμέτ Σέχου είναι προβοκάτορας...». Ο Μεχμέτ Σέχου λύσαξε απ' αυτό και ζήτησε επίμονα στη

Γραμματεία και το Πολιτικό Γραφείο της Κεντρικής Επιτροπής, μερικές φορές μάλιστα και από μένα, να συλληφθεί και να τιμωρηθεί ο Σωκράτ Μπούφι. Εμείς δε δεχτήκαμε την πρόταση του, γιατί το γεγονός της κριτικής ενάντια σ' ένα κομματικό ηγέτη δεν ήταν σε αντίθεση με τους κανόνες του Κόμματος. Το γεγονός ότι ο Σωκράτ Μπούφι διορίστηκε αντιπρόεδρος της εκτελεστικής επιτροπής μιάς επαρχίας, έκαμε να τρώει περισσότερο το Μεχμέτ Σέχου το σαράκι της υποψίας μήπως είχαμε ανακαλύψει τίποτε από τις αμαρτίες του και συνέχιζε να κάθεται στα κάρβουνα, να ζει και να δουλεύει σε άγχος.

Πάνω σ' αυτά τα αναμμένα κάρβουνα βρήκε το Μεχμέτ Σέχου η άνοδος του Χρουστσιόφ στην εξουσία και το ΧΧ Συνέδριο του ΚΚ της ΣΕ που έφεραν τη συμφιλίωση ανάμεσα στους σοβιετικούς και τους τιτοϊκούς ρεβιζιονιστές.

Ύστερα από την αποτυχημένη απόπειρα με τον Τουκ Γιακόβα και το Μπεντρί Σπαχίου για την αλλαγή της κατάστασης στην Αλβανία, οι ξένες κατασκοπείες έκριναν ότι έπρεπε να τεθεί σε δράση και ο Μεχμέτ Σέχου. Λέω οι ξένες κατασκοπείες επειδή, για τον αποπροσανατολισμό και την κατάλυση των σοσιαλιστικών χωρών μέσω της «γραμμής του Χρουστσιόφ», εκείνες τις στιγμές συνέπιπταν οι σκοποί και των σοβιετικών και των τιτοϊκών, αλλά και των ιμπεριαλιστών μ' επικεφαλής τον αμερικάνικο ιμπεριαλισμό. Ύστερα απ' αυτό, δηλαδή, αφού θα αντικαθιστούνταν η υγιής ηγεσία του Κόμματος και του κράτους μας με μια ρεβιζιονιστική ομάδα, τότε βέβαια, ξένες κατασκοπείες θα άρχιζαν τους συνηθισμένους σκυλοκαυγάδες για να βάλει η καθεμιά για λόγο της την Αλβανία κάτω από τη φτερούγα της.

Στο Μεχμέτ Σέχου δόθηκε, λοιπόν, διαταγή από τους Σοβιετικούς και τους Γιουγκοσλάβους (αλλά και με τη συγκατάθεση των αγγλικών και των αμερικάνικων κατασκοπειών), να ριχτεί σε δράση με όλη την ομάδα του για να πραγματοποιήσει στην Αλβανία αυτό που είχε πραγματοποιηθεί ή πραγματοποιούνταν στις άλλες πρώην λαϊκο-δημοκρατικές χώρες. Ακριβώς εδώ αρχίζει το μπλέξιμο του Μεχμέτ Σέχου στην Κομματική Συνδιάσκεψη των Τιράνων, όπου καθήκον πρώτου γραμματέα της κομματικής επιτροπής εκτελούσε η γυναίκα του και παλιός πράχτορας των Γιουγκοσλάβων, Φικιρέτ Σέχου. Η ευκαιρία αυτή (αλλά και οι μυστικές μηχανορραφίες του Μεχμέτ Σέχου), έκαμαν ώστε απεσταλμένος της ΚΕ του Κόμματος στη Συνδιάσκεψη να ορισθεί ο άλλος πράχτορας αυτής της ομάδας, ο Μπεκίρ Μπαλούκου. Όσον αφορά για τον προσανατολισμό των άλλων, της «γαλαρίας», πώς να πεις, της συνωμοτικής ομάδας, δεν προέκυπτε η ανάγκη να ασχοληθούν μ' αυτούς ο ΜΙΣ, η ΦΙΣΑΡΙ ή ο Μπαλούκου. Όχι, οι αρχηγοί της συνωμοσίας, ιδιαίτερα ο Μεχμέτ Σέχου, έπρεπε να ενεργούν κρυφά, πολύ βαθιά στα παρασκήνια, για να είναι σε θέση να αποφύγουν κάθε ενδεχόμενο. Με τη «γαλαρία» ασχολούνταν, όπως και ασχολήθηκαν, οι εργαζόμενοι της γιουγκοσλάβικης πρεσβείας και οι γνωστοί άνθρωποι τους και καταδικασμένοι από καιρό από το Κόμμα μας, όπως η Λιρί Γκέγκα, ο Νταλί Ντρέου, ο Χουλουσί Σπαχίου και άλλοι.

Το καθήκον που έμπαινε αρχικά στους αρχηγούς της συνωμοσίας στην περίπτωση αυτή, ήταν να δημιουργήσουν στους ανθρώπους τους που ήταν στην αίθουσα καλυμμένοι με την εντολή του «αντιπροσώπου», τις συνθήκες και τις δυνατότητες να χύσουν όλη τη χολή που είχαν και να δώσουν τον τόνο στη Συνδιάσκεψη. Μόνο όταν θα ήταν σίγουροι ότι όλα θα πήγαιναν κανονικά, τότε μπορούσαν να κάνουν άλλα βήματα, πιο ανοιχτά και αποφασιστικά. Το χαφιέδικο αυτό καθήκον το εκπλήρωσαν ο Μπεκίρ Μπαλούκου και η Φικιρέτ Σέχου. Γεγονός είναι ότι από την πρώτη κιόλας μέρα της Συνδιάσκεψης αυτοί δημιούργησαν όλες τις δυνατότητες ώστε τα εχθρικά στοιχεία να ρίξουν όλο το βόρβορο των αντικομματικών ερωτήσεων και, όταν ήρθε η

σειρά της συζήτησης, τα είχαν κανονίσει να δοθεί ο λόγος διαδοχικά στον έναν μετά τον άλλο στα εχθρικά στοιχεία. Με την «αδράνεια», με τη δήθεν «αμηχανία τους από τον αιφνιδιασμό» και την «ανικανότητα» τους να «διαφωτίσουν» τους εχθρούς, έκαμαν ώστε το πρώτο μέρος της συνωμοσίας να πάει όπως το είχαν προβλέψει και σχεδιάσει στα παρασκήνια.

Ακριβώς όταν άναψαν οι αντικομματικές συζητήσεις στη Συνδιάσκεψη ο Μεχμέτ Σέχου και ο Μπεκίρ Μπαλούκου «θεώρησαν εύλογο» να ζητήσουν να πάω εγώ στη Συνδιάσκεψη. Γιατί; Δυο ήταν οι κυριότεροι σκοποί που ήθελαν να πετύχουν μ' αυτό το εσπευσμένο αίτημα που έκαναν:

Πρώτο, να βάλουν εμένα προσωπικά μπροστά στο αντικομματικό χτύπημα, να ανάψουν περισσότερο τα αίματα και, αν βρισκόμουν μπροστά σε μια αναντιμετώπιστη επίθεση ή αν υποχωρούσα, τότε, στα θολά νερά που θα δημιουργούνταν, ο Μεχμέτ Σέχου θα ελίσσονταν για να μπερδέψει περισσότερο την κατάσταση, να πάρα τα ηνία και, βγαίνοντας ανοιχτά, να οδηγήσει ως το τέλος το σενάριο που είχαν προετοίμασει οι πάτρωνες του.

Δεύτερο, ο Μεχμέτ Σέχου είχε υπολογίσει και τη δυνατότητα της αποτυχίας της συνωμοσίας, μάλιστα και φοβήθηκε όταν είδε να φεύγουν τα φρένα από τα χέρια του. Τα εχθρικά στοιχεία, η «γαλαρία», μη ξέροντας ότι αρχηγός τους ήταν ο ίδιος ο Μεχμέτ Σέχου, δε φείστηκαν και τα καταπότια ενάντια σ' αυτόν και τη γυναίκα του, επειδή τους νόμιζαν για υγιείς ηγέτες. Σε τέτοια περίπτωση, αυτός θεώρησε εύλογο να πάω εγώ, να συγκρουστώ μόνος μου και, αν έβλεπε να χάνεται το παιγνίδι της συνωμοσίας τότε θα ενεργούσε όπως το 'χε συνήθιο: θα τάσσονταν στο «πλευρό μου», θα εξαπέλυε «επίθεση» ενάντια στα μικρά στοιχεία, τα πιόνια και, αναμφίβολα, και ενάντια στον Τίτο και, όπως πριν, θα περίμενε στα σκοτεινά και σε άγχος πιό κατάλληλες στιγμές.

Αλλά και οι ίδιοι οι πάτρωνες του, τόσο οι καινούργιοι (ο Χρουστσιόφ και συντροφία), όσο και οι παλιοί (οι Αγγλο-αμερικάνοι και οι τιτοϊκοί), ένιωθαν και ήξεραν ότι στην Αλβανία δεν υπήρχαν εκείνες οι καταστάσεις που υπήρχαν στα άλλα κόμματα και τις άλλες λαϊκοδημοκρατικές χώρες. Η ενότητα του ΚΕΑ ήταν ισχυρή. Καθ' όλην τη ζωή του από 15 και πλέον χρόνια, το ΚΕΑ είχε αποδείξει ότι δεν ανέχονταν τα σφάλματα, τα γλιστρήματα και τις παρεκκλίσεις, είχε ένα παρελθόν καθαρό πολιτικά και ιδεολογικά, είχε γερούς δεσμούς με τις μάζες, έχαιρε την απεριόριστη εκτίμηση του λαού. Σε μια τέτοια υγιή κατάσταση, δεν ήταν καθόλου εύκολο στους εχθρούς να ζωπυρώσουν το αντικομματικό στοιχείο και να νικήσουν. Η μεγαλύτερη πιθανότητα ήταν να σκάσει το καθετί στα χέρια τους, όπως και έσκασε, σαν σαπουνόφουσκα.

Αυτά τα υπολόγιζαν καλά οι εχθροί και, εννοείται, αυτοί δεν ήταν τόσο κουτοί ώστε να κάψουν εύκολα τον κυριότερο πράχτορά τους. Αντίθετα, έκαμαν το παν για να μείνει αυτός όσο το δυνατόν πιο «καθαρός», επιχειρούσαν στη μια ή στην άλλη περίπτωση να τον ρίξουν σε επίθεση, αλλά μόλις έβλεπαν ότι μπορεί να διακινδύνευσα, του έδιναν σήμα να αλλάξει στάση και να βρεθεί στο «πλευρό» της υγειούς ηγεσίας.

Έτσι συνέβηκε και τη φορά αυτή, αυτό θα συνέβαινε και αργότερα. Ο Μεχμέτ Σέχου και ο Μπεκίρ Μπαλούκου, σαν είδαν ότι το Κόμμα δεν έπεσε στη στημένη παγίδα, αποτραβήχτηκαν στη σκιά, «καταδίκασαν» τους συνωμότες, ενώ η Φικιρέτ Σέχου ορκίστηκε ότι δεν είχε γι' αυτό καμιά ένδειξη, ότι αυτά έγιναν «πίσω από τις πλάτες» της, ότι είχε κλεισθεί στο σπίτι για να ετοίμασει την εισήγηση κλπ. Η Φικιρέτ απαλλάχτηκε από τα καθήκοντα του πρώτου γραμματέα και της επιβλήθηκε έγγραφη

αυστηρή μομφή. Τότε εμείς δεν ξέραμε τίποτε ούτε για τον Φετσόρ Σέχου,[1] που, όπως προκύπτει τώρα, ήταν πράχτορας στρατολογημένος από την UDB και σύνδεσμος ανάμεσα στη γιουγκοσλάβικη πρεσβεία και τον Μεχμέτ Σέχου. Τη σύνδεση με τη σοβιετική πρεσβεία τη διατηρούσε απευθείας ο ίδιος ο Μεχμέτ Σέχου, εκμεταλλευόμενος εύκολα τις καλές σχέσεις που είχαμε τότε με τη Σοβιετική Ένωση.

Στην κατάσταση που δημιουργήθηκε μετά την αποτυχία της χρουστσιοφικο-τιτοϊκής συνωμοσίας στη Συνδιάσκεψη των Τιράνων και την αποφασιστική και ανοιχτή καταδίκη από μέρους του Κόμματος μας των γεγονότων της Πολωνίας και ιδιαίτερα εκείνων της Ουγγαρίας, η UDB του Τίτο-Ράνκοβιτς έδωσε εντολή στους πράχτορές της, Λιρί Γκέγκα, Νταλί Ντρέου και Παναγιώτ Πλάκουα να αποδράσουν στη Γιουγκοσλαβία, για να δημιουργήσουν μια αντιπολίτευση στο εξωτερικό και να μας καταπολεμήσουν δια του στόματος αυτών των πραχτόρων. Οι δυο πρώτοι δε μπόρεσαν να περάσουν τα σύνορα και συνελήφτηκαν, ενώ ο Παναγιώτ Πλάκου, με τη βοήθεια του Μεχμέτ Σέχου και των συνεργατών του στο στρατό και την Ασφάλεια, όπως: ο πρώην υπουργός της Άμυνας, Μπεκίρ Μπαλούκου και ο πρώην υπουργός των Εσωτερικών, Καντρί Χαζμπίου, πέρασε τα κρατικά μας σύνορα και δούλεψε για ορισμένο διάστημα σ' έναν παράνομο δήθεν ραδιοσταθμό, που από το έδαφος της Γιουγκοσλαβίας έχυνε την παλιά χολή των τιτοϊκών ενάντια στο Κόμμα και τη χώρα μας.

Σημασία έχει να τονίσω εδώ ότι και στη στάση που τήρησαν απέναντι στον Νταλί Ντρέου, τη Λιρί Γκέγκα και τον Παναγιώτ Πλάκου φάνηκε καθαρά όχι μονάχα η αντιαλβανική συνέχεια της τιτοϊκής ηγεσίας, αλλά και η συνεργασία των Γιουγκοσλάβων με τους Σοβιετικούς. Όταν οι υπηρεσίες μας συνέβαλαν επ' αυτοφώρω το Νταλί Ντρέου και τη Λιρί Γκέγκα και τους κάθισαν στο σκαμνί του κατηγορούμενου, οι Γιουγκοσλάβοι έφριξαν, αλλά έφριξε και ο Χρουστσιόφ. Ο τελευταίος έστειλε επειγόντως ραδιογράφημα στο σοβιετικό πρεσβευτή στα Τίρανα, Κριλώφ, να παρέμβει σε μένα για να μην τιμωρηθούν οι εχθροί και οι προδότες. Ήταν ακριβώς οι μέρες εκείνες του Νοέμβρη 1956 όταν, όπως είπα πιο πάνω, ο Τίτο εκφώνησε τον κακόφημο λόγο στην Πούλια όπου, ανάμεσα στ' άλλα, έκαμε ανοιχτά έκκληση για την ανατροπή της ηγεσίας του ΚΕΑ και για την καταδίκη μου. Ο Χρουστσιόφ έστειλε τον Κριλώφ με δυο κύριες εντολέςιτνβ μην απαντήσουμε με σκληρότητα στο λόγο του Τίτο και να μη καταδικάσσουμε τους συλληφθέντες πράχτορες που λογοδοτούσαν μπροστά στο λαϊκό δικαστήριο. Στο Χρουστσιόφ και στον Τίτο δώσαμε πολύ γρήγορα την απάντηση: για την πρώτη εντολή, δημοσιεύσαμε άρθρα στον τύπο όπου, ενάντια στον Τίτο, τον τιτοϊσμό και ενάντια στο λόγο του στην Πούλια, βάλλαμε με όλα τα πυρά· για τη δεύτερη εντολή, δώσαμε στους πράχτορες και προδότες την αρμόζουσα τιμωρία.

Ο Χρουστσιόφ και ο Τίτο κατάπιαν την πικρία, αλλά δε σταμάτησαν τις αντιαλβανικές ενέργειες. Λίγο ύστερα απ' αυτό έγινε η απόδραση του Παναγιώτ Πλάκου στη Γιουγκοσλαβία. Οι τιτοϊκοί όμως γρήγορα θα πείθονταν ότι απ' έξω δεν μπορούσαν να μας κάνουν τίποτε, ούτε με «αντιπολιτεύσεις» που προσπάθησαν να δημιουργήσουν οι Ντουσάν Μουγκόσα με τους αντιδραστικούς φυγάδες και ούτε με τη χολή που έχυσε ο σιχαμερός προδότης Παναγιώτ Πλάκου εναντίον μας μέσω του λεγόμενου παράνομου ραδιοσταθμού, γι' αυτό ζήτησαν τη βοήθεια του Χρουστσιόφ. Οι

1. Αντικομματικό στοιχείο και ορκισμένος εχθρός της ΛΣΔΑ. Με πρόταση του Μ. Σέχου, διορίστηκε υπουργός των Εσωτερικών. Μετρά την ανακάλυψη της κατασκοπευτικής δράσης του Μ. Σίχου, αποκαλύφτηκε και το πραγματικό πρόσωπο του Φετσόρ Σέχου και, για την εχθρική του δράση, παραπέμφτηκε για τα περαιτέρω στα όργανα της δικαιοσύνης.

Γιουγκοσλάβοι ήλπιζαν ότι ο Χρουστσιόφ θα μας έκανε πιέσεις και θα μας επηρέαζε να δεχτούμε τον Παναγιώτ Πλάκου στην Αλβανία με σκοπό ώστε σε συνεργασία με τους κρυφούς πράχτορες και εχθρούς, να προσπαθούσε από μέσα να πραγματοποιήσει τις συνωμοσίες και τα κατασκοπευτικά σχέδια των Γιουγκοσλάβων και των Σοβιετικών. Ο Χρουστσιόφ, βλέποντας το συμφέρον αυτής της δουλειάς, προθυμοποιήθηκε να συνεργαστεί με τον Τίτο, όπως έκανε με το πολωνικό και το ουγγρικό ζήτημα, για το ξεστράτισμα της Κομματικής Συνδιάσκεψης των Τιράνων (1956) κλπ, γι' αυτό δεν παρέλειψε να παρέμβει για να μας «συμβιβάσει» με τον προδότη. Σαν πρώτο βήμα μας είπε ότι σκέφτονταν να τον δεχτεί στη Σοβυττική Ένωση, επειδή την επιθυμία αυτή είχε εκφράσει και ο ίδιος ο Πλάκου σε επιστολή που του είχε στείλει.

— Αυτός είναι προδότης, και, αν θα τον δεχτείτε στη χώρα σας, εμείς θα χαλάσουμε τη φιλία μαζί σας, είπα στο Χρουστσιόφ. Αν τον δεχτείτε πρέπει να τον παραδόσετε σε μας να τον κρεμάσουμε στο κέντρο της πλατείας των Τιράνων.[1]

Κατ' αυτόν τον τρόπο τέλειωσαν αυτοί οι παλιοί πράχτορες της τιτοϊκής κλίκας και, εννοείται, και οι ελπίδες που είχαν στηρίξει σ' αυτούς τόσο οι τιτοϊκοί, όσο και οι χρουστσιοφικοί.

Αυτό όμως δε θα σήμαινε καθόλου ότι απ' εδώ και πέρα δε θα γίνονταν πια σε βάρος μας προσπάθειες, παγίδες και συνωμοσίες. Γι' αυτό δεν επιτρέψαμε ούτε στιγμή να χαλαρώσει η επαγρύπνηση. Αντίθετα, το Κόμμα μας Εργασίας συνέχισε επίμονα την πολιτική και ιδεολογική πάλη ενάντια στον τιτοϊσμό, σε μια περίοδο που αυξάνονταν διαρκώς οι αντιθέσεις μας με τη ρεβιζιονιστική σοβιετική ηγεσία. Βαίναμε προς την αντιπαράθεση του Βουκουρεστίου του Ιούνη του 1960.

Όπως είχε συμβεί πάντα με τους τιτοϊκούς, και οι χρουστσιοφικοί στις παραμονές και μετά τη μεγάλη αυτή αντιπαράθεση δε φείστηκαν ούτε τα μέσα, ης πιέσεις και τους εκβιασμούς, ούτε τους πράχτορές τους που είχαν στρατολόγησει από καιρό. Το πιόνι που αυτοί έβαλαν αρχικά σε κίνηση ήταν η Λιρί Μπελισόβα. Το καλοκαίρι εκείνης της χρονιάς η Μπελισόβα με μια αντιπροσωπεία της Βουλής βρέθηκε στο Πεκίνο, τη στιγμή που γίνονταν εκεί και η σύσκεψη της Παγκόσμιας Συνδικαλιστικής Ομοσπονδίας. Οι βαθιές αντιθέσεις που είχαν κακοφόρμισει στους κόλπους του διεθνούς κομμουνιστικού και εργατικού κινήματος, στη σύσκεψη αυτή βγήκαν στη φόρα μεταξύ των Κινέζων και των Σοβιετικών, έξω από κάθε κομματικό κανόνα και κανονισμό. Σ' αντίθεση με τη θέση της ηγεσίας του Κόμματος μας, που δεν ήθελε να αποφανθεί πρόωρα γι' αυτές τις αντιθέσεις, η Λιρί πήγε στη σοβιετική πρεσβεία και ανέφερε όλα ό,τι της είχαν πα οι Κινέζοι. Τόσο στο Πεκίνο, όσο και καθοδόν, πριν φράσει στη Μόσχα, στείλαμε στη Λιρί Μπελισόβα δυο επιστολές σης οποίες της κάναμε παρατήρηση για τη στάση της στο Πεκίνο και της εξηγούσαμε τι στάση έπρεπε να τηρήσει στη Μόσχα. Η Λιρί Μπελισόβα όμως, σαν πράχτορας των Σοβιεηκών, όχι μόνο δεν ακολούθησε ης συμβουλές της ηγεσίας του Κόμματος, αλλά συναντήθηκε με τον Κοζλώφ, συζήτησε, τον άκουσε, παρέδωσε μάλιστα στους χρουστσιοφικούς και ης επιστολές (τα ραδιογραφήματα μας), που όταν ης ζητήσαμε, μας είπε ότι «τις είχε κάψα».

Όταν επέστρεψε στην Αλβανία, η Λιρί Μπελισόβα πήρε παράμερα το σύντροφο Υσνί και του είπε: «Να τον παραμερίσουμε το σύντροφο Ενβέρ Χότζια απ' αυτές ης συγκρούσεις», αλλά ο Υσνί κατάγγειλε τη Λιρί. Αυτή είχε πάει και στο Μεχμέτ Σέχου και του είχε πα: «Μη μιλάς για το Χρουστσιόφ, γιατί, ό,τι λες, πέφτει στ' αυτί του».

1. Βλέπε: Ενβέρ Χότζια. «Οι χρουστσιοφικοί (Απομνημονεύματα)», δεύτερη έκδοση, σελ. 346. Τίρανα, 1982.

Αυτό ο Μεχμέτ μας το είπε πολύ αγρά, από ζόρι, όταν είδε ότι η ηγεσία του Κόμματος καταδίκαζε τη Λιρί. Τι άλλες πιέσεις άσκησε σ' αυτόν η Λιρί Μπελισόβα, δεν είναι γνωστό.

Δεν ξέρουμε επίσης τι είπε ο Κοσίγκιν στο Μεχμέτ, όταν νοσηλεύονταν σε νοσοκομείο της Μόσχας. Ο Μεχμέτ Σέχου μας είπε ότι ο Κοσίγκιν προσπάθησε να τον πείσει ότι η Κίνα έπρεπε να καταδικαστεί κι αυτός «θυμωμένος» έφυγε κι ήρθε στην Αλβανία. Τώρα βγαίνει ότι ο Μεχμέτ μαζί με τη Φικιρέτ είχαν προσκληθεί στο Μικογιάν σε μια σύσκεψη, όπου ήταν παρόντες και ο Αντρόπωφ, μου φαίνεται, και ο αρχηγός της ασφάλειας, Σελέπιν, και συζήτησαν επί τέσσερις ώρες μ' αυτούς.

Όπως φαίνεται, οι Σοβιετικοί είχαν πεισθεί, τελικά, να ρίξουν και το Μεχμέτ Σέχου σε δράση για την καθυπόταξη της ηγεσίας του Κόμματος μας. Λέω. «τελικά», επειδή μερικούς μήνες πριν, το Φλεβάρη εκείνης της χρονιάς, αυτοί όχι μόνον δίσταξαν, αλλά και δεν ήθελαν να πούν στο Μεχμέτ ούτε και για τις διενέξεις που είχαν με τους Κινέζους.

Όπως έχω γράψει στο βιβλίο με απομνημονεύματα «Οι χρουστσιοφικοί», όταν πήγαμε στη Μόσχα για μια σύσκεδη κορυφής στα πλαίσια της ΚΟΜΕΚΟΝ και του Συμφώνου της Βαρσοβίας, με ειδοποίησαν ότι ο Μικογιάν ζητούσε επείγουσα συνάντηση «κατ' ιδίαν με τον Ενβέρ Χότζια». Επέμεινα να παράβρεθεί και ο Μεχμέτ Σέχου και επειδή, παρά την επιθυμία τους, εγώ πήρα μαζί μου το Μεχμέτ, οι Σοβιετικοί δίστασαν, συνοφρυώθηκαν, αλλά βρέθηκαν μπροστά σε «τετελεσμένο γεγονός».[1] Για να μη δυσαρεστήσουν τρ Μεχμέτ, δικαιολογήθηκαν ότι δεν τον κάλεσαν στη συνάντηση επειδή είχαν αποφασίσει να μιλήσουν «μόνο με τους πρώτους γραμματείς των αδελφών κομμάτων». Τώρα προκύπτει ότι η «αιτιολογία» αυτή ήταν μπλόφα. Αυτοί δέν ήθελαν να μάθει ο Μεχμέτ τα όσα συνέβαιναν, γιατί ήξεραν ότι ήταν άνθρωπος πολλών κατασκοπειών και μπορούσε να τα πάει όλα στους Αμερικάνους και στους Άγγλους. Τα γεγονότα όμως εξελίσσονταν και, το Μάη-Ιούνη, οι Σοβιετικοί άλλαξαν φύλλο.

Ωστόσο ο Μεχμέτ Σέχου έβλεπε ότι η ηγεσία του Κόμματος μας δε θα ανέχονταν παραπέρα τα σχέδια του Χρουστσιόφ ενάντια στο μαρξισμό-λενινισμό και το διεθνές κομμουνιστικό και εργατικό κίνημα. Το Κόμμα μας επεξεργάστηκε την πλατφόρμα για τη στάση που θα τηρούσε στο Βουκουρέστι επιφυλλάσσοντας στον εαυτό του το δικαίωμα να εκθέσει τις απόψεις του στην ταχτική σύσκεψη όλων των κομμάτων (το Νοέμβρη του 1960 στη Μόσχα), Ο Μεχμέτ Σέχου βρέθηκε τότε σε σταυροδρόμι: τίνος να κάμει και τίνος να χαλάσει χατίρι; Να τάσσονταν ενάντια στην ηγεσία του Κόμματος, δεν τον συνέφερε, γιατί θα την πάθαινε σαν η Λιρί Μπελισόβα και όλοι οι άλλοι εχθροί του Κόμματος. Αλλά σαν άνθρωπος πολλών ξένων κατασκοπειών, έπρεπε να υπολογίσει εκτός από μας και τους Σοβιετικούς, και τους Αμερυξάνους, και τους Άγγλους, και τους Γιουγκοσλάβους.

Προς τα πού να έκλινε αυτός ο πράχτορας πολλών κατασκοπειών σ' αυτή την περίπλοκη κατάσταση;!

Τα πράγματα όμως το 'φεραν να βρει τη διέξοδο. Αυτή την περίοδο ο Μεχμέτ Σέχου έφυγε για τη Νέα Υόρκη επικεφαλής μιας κυβερνητικής αντιπροσωπείας για τον ΟΕΕ. Ταξίδευσε με το πολυτελές αγγλικό υπερωκεάνιο «Κουίν Ελισάβετ». Εμείς ξέραμε ότι με το πλοίο αυτό ταξίδευε και ο Τίτο, αλλά ούτε περνούσε από το νου μας ότι ο Μεχμέτ Σέχου μπορούσε να συναντηθεί με τον Τίτο. Τώρα μαθαίνουμε από συνοδούς

1. Βλέπε: Ενβέρ Χότζια: «Οι χρουστσιοφικοί (Απομνημονεύματα)», δεύτερη έκδοση, σελ. 367. Τίρανα, 1982.

που ήταν συνεργάτες του και που τώρα είναι στη φυλακή ότι με το πλοίο αυτό ταξίδευε και ο Χάρρυ Φούλτς της αμερικάνικης CIA, και ο Ραντόλφ Τσώρτσιλ που ήταν προσωπικότητα της Ιντέλλιτζενς Σέρβις και που στο πλοίο παρουσιάστηκε σαν δημοσιογράφος. Ο Μεχμέτ Σέχου, σαν πράχτορας του, στη διάρκεια μερικών ημερών του ταξιδιού έκαμε μυστικές συναντήσεις και συνομιλίες με τον Τίτο, τον Φουλτς και τον Ρ. Τσώρτζιλ, τους παράθεσε την κατάσταση και τις θέσεις του Κόμματος μας, τις οξύνσεις που γεννιούνταν με τη Σοβιετική Ένωση και τη στάση που σκέφτονταν να τηρήσει στη Μόσχα η ηγεσία του Κόμματος μας.

Η στρατηγική των τριών κατασκοπειών, η γιουγκοσλάβικη, η αμερικάνικη και η εγγλέζικη συνέπιπταν και υπέδειξαν στον υπερπράχτορά τους να «υποστηρίξει» ανεπιφύλαχτα τις ορθές θέσεις της ηγεσίας του Κόμματος, που θα έφερναν τη διάσπαση και τη ρήξη με τη Σοβιετική Ένωση. Αυτοί δεν έχαναν τίποτε αν εμείς υποστηρίζαμε την Κίνα, αντίθετα, αυτή η «φιλία» με τους κρυφούς φιλοαμερικάνους, φιλοτιτοϊκούς φίλους τους (όπως ο Τσου Εν Λάι, ο Λιού Σάο Τσι και ο Τένγκ Χσιάο Πίνγκ), εξυπηρετούσε τα απώτερα στρατηγικά τους σχέδια (για να μας παρασύρουν στη φιλελευθεριστική πολιτική της Κίνας, όπως άρχισε αργότερα με τη συνάντηση Νίξον-Τσου Εν Λάι, ή όταν ο Τσου Εν Λάι υποκίνησε το Μπεκίρ Μπαλούκου να ενεργήσει στηριζόμενος σε μια κοινή συμμαχία Γιουγκοσλαβία-Ρουμανία-Αλβανία) κλπ.

Ο Μεχμέτ Σέχου επέστρεψε όλο «κουράγιο» από τις Ενωμένες Πολιτείες της Αμερικής και έγινε καθολικότερος από τον πάπα, εμφανιζόταν ασυγκράτητος «στην υπεράσπιση» της γραμμής του Κόμματος μας ενάντια στα σχέδια και τις θέσεις του Χριουστσιόφ και της ρεβιζιονιστικής σοβιετικής ηγεσίας. Οργάνωνε, μάλιστα «σκηνές» για να αυτοπροβάλλεται και να τσιμεντάρει καλά την εμπιστοσύνη μας απέναντι του. Όταν βρισκόμασταν στη Σύσκεψη των 81 κομμάτων στη Μόσχα, το Νοέμβρη εκείνης της χρονιάς, πρότεινε να φύγουμε από το σπίτι που μας είχαν διαθέσει οι Σοβιετικοί, γιατί «αυτοί είναι ικανοί να μας δηλητηριάσουν» (Φοβούνταν περισσότερο για λόγο του.) Όταν πήγαμε στην έδρα της πρεσβείας μας στη Μόσχα, μέσω των μικροφώνων παρακολούθησης που ανακαλύψαμε και που τα είχαν εγκαταστήσει οι Σοβιετικοί αυτός τους «μετέδωσε» ένα φλογερό μήνυμα, επαινώντας το Κόμμα μας και τον Πρώτο Γραμματέα του, χρησιμοποιώντας τις πιο βαριές ύβρεις για το αίσχος που έκαναν με το να παρακολουθούν τους στενούς φίλους του, όπως ήταν το Κόμμα Εργασίας Αλβανίας και τους ηγέτες του. Ο Μεχμέτ Σέχου αρνήθηκε επίμονα το ταξίδι επιστροφής μας με πλοία από τη Μαύρη Θάλασσα και οργάνωσε την επιστροφή μας σιδηροδρομικώς μέσω της Αυστρίας και της Ιταλίας. Με τα μέτρα αυτά ήμασταν κι εμείς σύμφωνοι, γιατί ούτε εμείς είχαμε πια εμπιστοσύνη στους Σοβιετικούς, αλλά με το ζήλο που έδειχνε αυτός, ενίσχυσε την εμπιστοσύνη μας απέναντι του, φύλαγε και τον εαυτό του, Ωστόσο ο Μεχμέτ Σέχου δεν ήταν δυνατό να μην ανησυχεί, γιατί την «προδοσία» που έκανε στους σοβιετικούς πάτρωνες σαν ανυπάκουος πράχτοράς τους, μπορούσε να την πληρώσει με το κεφάλι του.

Κάτι σπόντες και νύξεις δεν έλειψαν. Στο βιβλίο «Οι χρουστσιοφικοί» έχω γράψει γι' αυτό που μου είχε πα ο Κοσίγκιν, ότι στην «ηγεσία σας έχετε εχθρούς»[1]. Όταν φώναξα όμως τον Μεχμέτ Σέχου να μου το μετάφρασει καλύτερα, γιατί όσο κι αν καταλάβαινα τα ρώσικα, δεν είχα μπα ακόμα σ' εκείνους τους κυριλλισμούς που μ' εμ-

1. Βλέπε: Ενβέρ Χότζια. «Οι χρουστσιοφικοί (Απομνημονεύματα)», δεύτερη έκδοση, σελ. 408. Τίρανα, 1982.

πόδιζαν να διαβάσω και να μάθω καλά, ο Κοσίγκιν δέν έδωσε συνέχεια και μου είπε ότι «δεν τον κατάλαβα καλά». Στο ίδιο βιβλίο έχω γράψει επίσης για ης πιέσεις που μας έκαναν οι σοβιεηκοί στρατιωτικοί, οι οποίοι είχαν και μια συζήτηση με τον Μεχμέτ Σέχου. Αλλιώς μπορεί να εξηγηθεί τώρα για πιο λόγο ο Χρουστσιόφ μας είπε στην τελευταία συνάντηση: «Μ' αυτόν τον τρόπο ο Μακμίλλαν ήθελε να μιλήσει με μένα» και ο Μεχμέτ Σέχου εξοργίστηκε και διακόψαμε τη σύσκεψη. Όπως φαίνεται, όταν ο Χρουστσιόφ ανέφερε τον εγγλέζο Μακμίλλαν, ο Μεχμέτ σέχου σκέφτηκε μήπως του ανοίξει καμιά πληγή που θα τον έτσουζε πολύ.

Μετά τη Σύσκεψη των 81 κομμάτων ο Χρουστσιόφ και συντροφιά προσπάθησαν να επανορθώσουν ό,τι είχε χαλάσει ης σχέσεις μας. Επιχείρησαν να το κάνουν αυτό στο 4ο Συνέδριο μας, επιχείρησαν ης επιστολές που μας έστειλαν καθώς και μέσω των Κινέζων και άλλων επιχείρησαν και με οικονομικές και στραηωτικές πιέσεις να μας τραβήξουν στο δικό τους δρόμο, αλλά απέτυχαν σε κάθε κατεύθυνση. Εμείς κρατήσαμε στάση ασάλευτη. Διώξαμε τους σοβιετικούς από τη βάση της Αυλώνας· αυτοί έκοψαν την οικονομική και στρατιωτική βοήθεια, διέκοψαν ακόμα και ης διπλωματικές σχέσεις.

Ακριβώς σ' εκείνες ης εξαιρετικά δύσκολες και λεπτές στιγμές που πέρασαν το Κόμμα και η χώρα μας στη διάρκεια του 1960, ανακαλύψαμε την επικίνδυνη συνωμοσία του Τέμε Σέικο, που είχε σκαρωθεί και υποστηρίζονταν από· το 6ο αμερικάνικο στόλο, από τους αποστάτες του Βελιγραδίου και τους ελληνικούς αντιδραστικούς κύκλους. Οι σκοτεινές αυτές δυνάμεις σε συνεργασία μεταξύ τους, είχαν βαλα σε ενέργεια τον παλιό πράχτορά τους, Τέμε Σέικο και αριθμό άλλων πραχτόρων γύρω του, να προετοιμάσουν και να προκαλέσουν μια «εσωτερική» αναταραχή στην Αλβανία, η οποία θα έδινε λαβή για ξένη στραειωεική επέμβαση στη χώρα μας. Εμείς όμως, παρά τη μεγάλη δέσμευση μας στην πάλη ενάντια στους νέους χρουστσιοφικούς εχθρούς, δε χαλαρώσαμε ούτε στιγμή την επαγρύπνηση μας απέναντι στους παλιούς εχθρούς μας, τους ιμπεριαλιστές, τους σωβινιστές και τους αποστάτες του Βελιγραδίου. Τη συνωμοσία τους την ανακαλύψαμε, τήν εξουδετερώσαμε και στο 4ο Συνέδριο του Κόμματος[1] μιλήσαμε για τη συνωμοσία καταδικάζοντας την δημόσια αυτή και τους οργανωτές της. Οι σοβιετικοί εκείνες ης στιγμές έκαμαν σαν να μη ξέρουν τίποτε και σαν να ανησύχησαν, ο Γκομούλκα μάλιστα ζήτησε από μας να στελεί για «εξακρίβωση» μια επιτροπή από το Σύμφωνο της Βαρσοβίας, πράγμα που εμείς το απορρίψαμε! Για ποιό λόγο οι Σοβιετικοί εκδήλωσαν τότε όλη αυτή την ανησυχία για μας έμεινε σκοτεινό.

Τώρα επιβεβαιώνεται απόλυτα ότι τη στιγμή που οι Αμερικάνοι, οι γιουγκοσλάβοι και έλληνες σωβινιστές προετοίμαζαν στα μυστικά τη συνωμοσία του Τέμε Σέικο και συντροφιά ενάντια στη χώρα μας, οι Σοβιετικοί, σε διάφορους κατασκοπευτικούς δρόμους πληροφορήθηκαν τη συνωμοσία αυτή και τη θεώρησαν σαν μια πολύ κατάλληλη ευκαιρία για να φυλάξουν και ενισχύσουν ης θέσεις τους που κλονίζονταν στην Αλβανία.

Αξ μη ξεχνούμε ότι εκείνη την περίοδο ο σοβιετικός στόλος βρίσκονταν ακόμα στην Αυλώνα. Ας μη ξεχνούμε ότι ήταν οι τελευταίοι μήνες και μέρες που με τους Σοβιεηκούς ήμασταν με τα σπαθιά ξεγυμνωμένα. Οι Σοβιετικοί αισθάνονταν το τέλος τους στην Αλβανία και φοβούντα το διώξιμο του στρατιωτικού τους στόλου από την Αυλώνα. Εμείς μόλις είχαμε εξαπολύσει την επίθεση στο Βουκουρέστι και ετοιμάζαμε

1. Το 4ο Συνέδριο του ΚΕΑ διεξήγαγε τις εργασίες του από τις 13-20 Φλεβάρη 1961.

την κυριότερη και γενική επίθεση για τη Σύσκεψη των κομμουνιστικών και εργατικών κομμάτων που θα γίνονταν στη Μόσχα το Νοέμβρη εκείνης της χρονιάς. Οι Σοβιετικοί, για να αποτρέψουν το κακό, μας απείλησαν με πολλούς τρόπους, μάλιστα σε μια επιστολή μας έγραφαν να σβήσουμε τη «σπίθα» που άναψε στο Βουκουρέστι[1]. Εμείς συνεχίσαμε με αποφασιστικότητα το δρόμο μας. Αυτοί επιχείρησαν τότε να βρουν διέξοδο με ένα άλλο μέσο, πιο «ισχυρό» και πιο «απειλητικό»: μέσω των πραχτόρων τους, Μεχμέτ Σέχου, Μπεκίρ Μπαλούκου, και Καντρί Χαζμπίου, προσπάθησαν να εκμεταλλευτούν την αλήθεια σχετικά με τη συνωμοσία του Τέμε Σέικο σαν μέσο πίεσης και εκβιασμού ενάντια μας, με σκοπό να υποκύψουμε στους Σοβιετικούς. Οι τελευταίοι έδωσαν μάλιστα στο Μεχμέτ Σέχου, Μπεκίρ Μπαλούκου και Καντρί Χαζμπίου και συμπληρωματικά στοιχεία, συγκεντρωμένα από την KGB, που έδειχαν την επικινδυνότητα της επίθεσης που προετοίμαζαν η Δύση και οι Γιουγκοσλάβοι ενάντια στην πατρίδα μας. Ύστερα απ' αυτό, οι Σοβιετικοί και οι πράχτορες τους περίμεναν να πέσουμε στην παγίδα και «τη σωτηρία από την απειλή» να τη βλέπαμε στη στήριξη τους Σοβιετικούς, στο στόλο τους στην Αυλώνα. Δηλαδή, με το χαρτί της ιμπεριαλιστογιουγκοσλάβικης συνωμοσίας, οι Σοβιετικοί μας έλεγαν: Μη αστειεύεστε, η επίθεση είναι προπαρασκευασμένη, θα σας καταβροχθίσει ο ιμπεριαλισμός, γι' αυτό ελάτε στα συγκαλά σας γιατί μας έχετε την ανάγκη! Τί μασκαράτα! Αυτά τα ποταπά σχέδια και υπολογισμοί των χρουστιοφικών το 1960 σχετικά με τη συνωμοσία του Τέμε Σέικο, μοιάζουν πολύ με τα σχέδια που σκάρωσαν οι τιτοϊκοί με τον Κώτσι Τζότζε και τον Μπεκίρ Μπαλούκου στα τέλη του 1947 και στις αρχές του 1948 όταν απειλούμασταν δήθεν από μια ελληνική επίθεση, για αυτό έπρεπε να 'ρθουν οι γιουγκοσλάβικες μεραρχίες «για να μας προστατεύσουν και να μας σώσουν!».

Αλλά, όπως είχαμε σύντριψει τις συνωμοσίες και τα μυστικά σχέδια των τιτοϊκών το 1947 και 1948, έτσι συντρίψαμε τις συνωμοσίες και των ιμπεριαλιστών, και των Γιουγκοσλάβων, και τών Σοβιετικών το 1960. Τον Τέμε Σέικο και το κατασκοπευτικό του δίχτυο, με βάση τα πολλά αποδειχτικά και ντοκουμέντα που ανακαλύψαμε, τους παραπέμψαμε στο λαϊκό δικαστήριο όπου παραδέχτηκαν δια του στόματος του όχι μόνο τη συμμετοχή τους στη συνωμοσία, αλλά και τις άλλες κατασκοπευτικές υπηρεσίες που είχαν πρόσφερει στις γιουγκοσλάβικες, στις ελληνικές και στις αμερικάνικες μυστικές υπηρεσίες.

Ασφαλώς, η συντριβή και η δημόσια καταγγελία που κάναμε στην ιμπεριαλιστογιουγκοσλάβικη συνωμοσία θα ανησυχούσε, όπως και ανησύχησε τους Σοβιετικούς. Η συντριβή της πρώτης αμερικανο-γιουγκοσλαβο-ελληνικής συνωμοσίας αφ εαυτού τίναξε στον αέρα και τη δεύτερη συνωμοσία, που είχαν σκάρωσει στα κρυφά οι χρουστσιοφικοί και οι πράχτορες και οι πράχτορες τους Μεχμέτ Σέχου, Μπεκίρ Μπαλούκου κ.ά. Οι Σοβιετικοί είδαν ότι ύστερα απ' αυτό, οι μέρες τους στην Αλβανία ήταν μετρημένες. Και στην πραγματικότητα εμείς πολύ γρήγορα διώξαμε το σοβιετικό στόλο από την Αυλώνα, χωρίς να μας περάσει ποτέ από το νου ότι θα μπορούσαμε να στηριχτούμε σ' αυτόν για «σωτηρία». Αυτός ο στόλος των χρουστσιοφικών είχε γίνα τώρα όμοιος με τον 6ο Αμερικάνικο Στόλο στη Μεσόγειο και εμείς ξέραμε ότι η σωτηρία μας δε θα 'ρχονταν από τη στήριξη μας σ' αυτόν, αλλά διώχνοντας τον, όπως και τον διώξαμε.

Το γεγονός που εμείς ανακαλύψαμε και συντρίψαμε εξαρχής τη συνωμοσία έκανε το Μεχμέτ Σέχου να συμμαζέψει τα νύχια του.

1. Βλέπε: Ενβέρ Χότζα, Άπαντα, τόμος 19, σελ. 124, ελληνική έκδοση.

Το Κόμμα μας, ωστόσο ακολουθούσε το δρόμο του μαρξισμού-λενινισμού και ο Μεχμέτ Σέχου «ενέκρινε» τη γραμμή του, μάλιστα αυτοπροβάλλονταν πολύ για το ρόλο του σ' αυτές τις καταστάσεις και στα μάτια των Αμερικάνων και των Γιουγκοσλάβων κόβονταν, ασφαλώς, σαν να ήταν αυτός που ενέπνεε αυτό το δρόμο. Οι Αμερικάνοι και οι Γιουγκοσλάβοι, από τα σχέδια που είχαν κάμει και από τους μυστικούς δεσμούς που διατηρούσαν, το ήξεραν αυτό, ενώ όλες οι δυτικές κατασκοπείες ήταν σύμφωνες να αμολάει το «παιδί» του βροντές και αστροπελέκια εναντίον του, όπως: «Στου λύκου το στόμα σέρνουμε χορό» κλπ, κλπ. Αυτοί δέχονταν κάθε ύβρη, αρκεί ο πράχτορας τους να ανεβαίνει όλο και πιο ψηλά και να μπόρεσει να στρέψει το τιμόνι του Κόμματος και του κράτους μας προς τη Δύση.

Ο Μεχμέτ Σέχου συνέχιζε, λοιπόν, με ζήλο τον «πόλεμο» ενάντια στους σοβιετικούς ρεβιζιονιστές, ωθούμενος όμως από άλλου σκοπούς και επιδιώξεις, εντελώς αντίθετους από τους ύψιστους σκοπούς του Κόμματος, που εργάζονταν για την υπεράσπιση του μαρξισμού-λενινισμού και των ύψιστων συμφερόντων του λαού και της σοσιαλιστικής μας πατρίδας.

Ήρθαν τα γεγονότα της Τσεχοσλοβακίας τον Αύγουστο 1968 και το Κόμμα αποφάσισε να κατάγγειλει το Σύμφωνο της Βαρσοβίας, να απόσπασει και ντε γιούρε τη χώρα μας από το κακόφημο αυτό Σύμφωνο, από το οποίο ντε φάκτο είχε αποχωρήσει κιόλας από τα τέλη του 1960. Τους λόγους με την ευκαιρία αυτή τους εκφώνησε ο Μεχμέτ Σέχου, σαν Πρωθυπουργός και, ασφαλώς μπροστά στους πάτρωνες του το πουλούσε αυτό σαν μια δική του νίκη. Η αμερικάνικη κατασκοπεία (και εκείνες που συνδέονταν μ' αυτή και, κατά πρώτο λόγο, οι τιτοϊκοί), νόμισαν ότι η Αλβανία έμεινε απομονωμένη και απροστάτευτη. Η Κίνα ήταν μακριά και έκριναν ότι είχε έρθει ο καιρός η χώρα μας να στραφεί προς τη Δύση.

Σε ενέργεια τέθηκε το χαρτί υπαριθμόν ένα των δυτικών και των τιτοϊκών κατασκοπειών, ο Μεχμέτ Σέχου. Το 1972 αυτός πήγε στο Παρίσι για κάποια εγχείριση, συνοδευόμενος από την ίδια ομάδα που τον συνόδευσε στον ΟΕΕ, μαζί και με τη γυναίκα του, τη Φικιρέτ Σέχου. Εκεί ήρθε σε επαφή με μια προσωπικότητα της αμερικάνικης CIA, η οποία του είπε: «Τι κάνεις, γέρασες, πρέπει να ενεργήσεις!».

Ο Μεχμέτ Σέχου ανέφερε σ' αυτόν την κατάσταση και τις συνωμοσίες που ετοιμάζονταν (από το Μπεκίρ Μπαλούκου και Αμπντύλ Κελέζι και συντροφιά). Η CIA του σύστησε να ενέργησει, αλλά χωρίς να εκτεθεί ο ίδιος. Του υπέδειξε τρεις τρόπους για την εξάλειψη του Ενβέρ Χότζια: 1) με αυτοκινητιστικό δυστύχημα· 2) με ένοπλη απόπειρα εξ αποστάσεως· και 3) με βραδυενεργό δηλητηρίαση. Άφησε στο χέρι του Μεχμέτ Σέχου να χρησιμοποίησει τον τρόπο που θα έβρισκε πιο εφικτό.

Μέσω του Φετσόρ Σέχου, οι ίδιες οδηγίες δόθηκαν στο Μεχμέτ Σέχου και από τη γιουγκοσλάβικη UDB, η οποία ήταν σε πλήρη συνεννόηση με την CIA.

Στο Παρίσι δόθηκε στο Μεχμέτ Σέχου και ένας υπερσύγχρονος ασύρματος για επικοινωνία, με πομποδέκτη, που τον εγκατέστησε στο σπίτι του και τον έβαλε σε λατουργία ο μεγάλος γιός του, που ήταν ηλεκτρολόγος μηχανικός.

Στην πραγματικότητα, ο Μεχμέτ Σέχου είχε μετατρέψει και θα μετέτρεπε όλη την οικογένεια σε φωλιά πραχτόρων, σε μια οικογένεια από φίδια. Όπως είπαμε, η Φικιρέτ Σέχου είχε στρατολογηθεί από τον καιρό του πολέμου ακόμα από τον Ντουσάν Μουγκόσα και έφερε το ψευδώνυμο ΦΙΣΑΡΙ, χωρίς να κάνω άλλες υποθέσεις για τα όσα μπορεί να είχε κάνα προηγούμενα όταν είχε σταλεί σε μια σχολή για ένα ή δύο χρόνια στην Ιταλία στην περίοδο της κατοχής· τι μπορεί να είχαν κάνα μ' αυτή η Λιρί Γκέ-

γκα (και ο Σμήθ)[1], όταν αυτές δούλευαν μ' αυτό στο Ιο Σώμα Στρατού. Το δεύτερο γιό του, ο Μεχμέτ Σέχου τον είχαν κάνει από καιρό συνεργάτη και, όταν πήγαινε στο εξωτερικό (προπαντός όταν πήγε για σπουδές στη Σουηδία), τον έβαλε σε σύνδεση με την CIA και τον χρησιμοποίησε σαν σύνδεσμο. Ενώ το μικρό γιό του και τη σύζυγο του, τους δραστηροποίησε στην κατεύθυνση μιας ξένης πρεσβείας στα Τίρανα.

Φυσικά, ο Μεχμέτ Σέχου για να πραγματοποιήσει το σκοτεινό έργο που του ανέθεταν η CIA και η UDB δε θα αρκούνταν ούτε τα στοιχεία που είχε στρατολογήσει από καιρό, ούτε στα εχθρικά και έκφυλα στοιχεία της οικογένειας του. θα επιδίωκε να επεκτείνει το κατασκοπευτικό και συνωμοτικό δίχτυο παντού. Γι' αυτό, το 1972, αυτός προσανατολίστηκε και διατάχθηκε από την αμερικάνικη CIA να εξυφάνει συγκεκριμένα σχέδια για την ανατροπή της κατάστασης στην Αλβανία σε όφελος της Δύσης, να ρίξει σε δράση και να παρακινήσει στην κατεύθυνση αυτή τους γνωστούς ή άγνωστους απ' αυτόν πράχτορες, άσχετα ποιανού ήταν των Γιουγκοσλάβων, των Ελλήνων, των Άγγλων, των Ιταλών κλπ, αλλά χωρίς ο ίδιος να εκτεθεί.

Άρχισε έτσι η εφαρμογή του πολυσχιδούς συνωμοτικού σχεδίου, οργανωμένο κάτω από την ψάθα από το Μεχμέτ Σέχου:

Ι. Η εχθρική δράση του Φαντίλ Πατσράμι και της ομάδας στον τομέα της κουλτούρας, των τεχνών και της Ραδιο-Τηλεόρασης για τον εκφυλισμό της γραμμής σ' αυτούς τους τομείς. Το Κόμμα όμως, όπως είναι γνωστό, χτύπησε γρήγορα αυτή την ομάδα και τη δράση της. Ο Μεχμέτ Σέχου έσπευσε να νίψει τας χείρας, μάλιστα μπουμπούνιζε με θόρυβο ενάντια στους ανθρώπους της τέχνης και της νεολαίας για να πραγματοποιήσει έτσι τους αντικομματικούς του σκοπούς, όπως είχε κάμει και στη διάρκεια του αγώνα και να οξύνει τις σχέσεις και τους δεσμούς του Κόμματος μ' αυτά τα στρώματα.

ΙΙ. Το 1973 τέθηκε σε ενέργεια η ομάδα του Μπεκίρ Μπαλούκου που ετοίμαζε το στρατιωτικό πραξικόπημα με τις μαύρες θέσεις, τη «θεωρία του ελιγμού σύμπτυξης», το άφημα των ακτών και των πόλεων στους ιμπεριαλιστές επιδρομείς, στους πάτρωνες του Μεχμέτ Σέχου. 0 Μπεκίρ Μπαλούκου ξεσκεπάστηκε ολοκληρωτικά. Τον εγκαταλείψαν και ο Πετρίτ Ντούμε και τον Χίτο Τσάκο, που ήταν στη συνωμοσία. Ο Μεχμέτ Σέχου που ήταν επικεφαλής της συνωμοσίας και κινούσε τα νήματα από τα παρασκήνια (τώρα βγαίνει ότι όλα τα σχέδια στρατηγικής και ταχτικής ήταν επεξεργασμένα σ' αντίθεση με τα σχέδια του Συμβουλίου Άμυνας και τα μαύρα αυτά υλικά, όπως χαρακτηρίστηκαν μετά την ανακάλυψη τους, ήταν απ' αυτό εγκριμένα), προσπάθησε να σώσει τον Πετρίτ Ντούμε και τον Χίτο Τσάκο. Αυτοί στήριζαν πολλές ελπίδες στον Μεχμέτ Σέχου ότι «δε θα τους κόβονταν το κεφάλι», όπως τους είπε ο ίδιος στην Ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής, που συνήλθε τότε για τα προβλήματα αυτά, και έτσι δεν κατέδωσαν τον Μεχμέτ, αλλά κι αυτός δε μπόρεσε να τους σώσει από τον κίνδυνο, για να μη βλάψει τον εαυτό του.

ΙΙΙ. Ο Μεχμέτ Σέχου έβαλε στο μεταξύ σε κίνηση τους ανθρώπους του, Αμπντύλ Κελέξι, Κώτσο Θεοδόσι και Κίτσο Νγκιέλια, και εδώ μάλιστα πιό άμεσα, να σαμποτάρουν στον οικονομικό τομέα, ιδιαίτερα στα πετρέλαια και στη γεωργία; για την αποδιοργάνωση της οικονομίας της χώρας, αρχίζοντας την οργάνωση και την εισαγωγή των γιουγκοσλάβικοι μορφών αυτοδιαχείρισης.

1. Αξιωματικός της βρετανικής στρατιωτικής αποστολής στην Αλβανία, πράχτορας της Ιντέλλιτζενς Σέρβις, φίλος της Λιρί Γκέγκα και του Μουσταφά Γκινίσι. Στη διάρκεια του Εθνικοαπελευθερωτικού Αγώνα ήταν προσκολλημένος στο επιτελείο της 1ης Μεραρχίας του ΑΕΑΣ. Βλέπει Ενβέρ Χότζια. «Ο αγγλο-αμερικάνικος κίνδυνος για την Αλβανία (Απομνημονεύματα)», σελ. 169, ελληνική έκδοση, 1982.

Αλλά, όπως είναι γνωστό, ο Μεχμέτ Σέχου απέτυχε και στις τρεις αυτές κατευθύνσεις.

Καθ' όλη αυτή την περίοδο ο Τίτο που παρακολουθούσε με προσοχή ης καταστάσεις, σκέφτηκε ότι, έχοντας στην ηγεσία του Κόμματος και τους κράτους μας τον πράχτορά του, μετά την πτώση του Ράνκοβιτς στη Γιουγκοσλαβία και μετά την καταδίκη των θηριωδιών που είχε διαπράξει στην Κοσόβα, καθώς και ύστερα από ης καταστάσεις που δημιουργήθηκαν με την αποχώρηση μας από το Σύμφωνο της Βαρσοβίας, μπορούσε να χαλαρώσει κάπως τα λουριά στην Κοσόβα και σης σχέσεις μας μ' αυτή. Η Κοσόβα πήρε κάπως ανάσα, άνοιξαν τα αλβανικά σχολεία, ιδρύθηκε το Πανεπιστήμιο της Πριστίνας, άρχισαν οι πολιηστικές σχέσεις, οι αμοιβαίες επισκέψεις κλπ. Ο Τίτο και συντροφιά βαυκαλίζονταν με το παλιό όνειρο όπως μέσω της Κοσόβας επιδράσουν στις φιλελευθεριστικές δυνάμεις στην Αλβανία και να έκαναν έτσι δυνατή τη σύνδεση της Αλβανίας με την Κοσόβα στα πλαίσια της Γιουγκοσλαβίας. Όταν οι ηγέτες της Κοσόβας έλεγαν στον Τίτο ότι «οι Αλβανοί ανάβουν τα εθνικιστικά συνθήματα και μιλούν εναντίον σας», αυτός τους απαντούσε: «Τί έχετε εσείς, εμένα βρίζουν, ας βρίζουν...». Ο Τίτο τα έλεγε αυτά, γιατί ήξερε ότι στην Αλβανία είχε τον Μεχμέτ Σέχου, ο οποίος, ύστερα από τρεις αποτυχίες, ανασύντασσε τους άλλους συνωμότες, προπαντός στο Υπουργείο των Εσωτερικών, με τον Καντρί Χαζμπίου, το Φετσόρ Σέχου και μερικούς άλλους. Όπως και να 'χε το πράγμα, στο Μεχμέτ Σέχου χρειάζονταν χρόνος να εξυφάνει νέες συνωμοσίες.

Στο μεταξύ ο Τίτο πέθανε. Στη Γιουγκοσλαβία δημιουργήθηκε μια κατάσταση πολιτικής και οικονομικής αβεβαιότητας. Η παγκόσμια καπιταλιστική κρίση είχε αγκαλιάσει και τη Γιουγκοσλαβία που ήταν πνιγμένη στα χρέη. Περισσότερο από παντού αλλού, ανέβραζε η κατάσταση στην Κοσόβα από την καταπίεση των μεγαλοσέρβων, από την ανεργία, από τη ζοφερή προοπτική των εργαζομένων, οι οποίοι έβλεπαν ότι στη μητέρα πατρίδα τους, τη σοσιαλιστική Αλβανία, η κατάσταση ήταν εντελώς διαφορετιηκή. Κατ' αυτό τον τρόπο η Κοσόβα δε χρησίμευσε σαν γέφυρα για τη διείσδυση της αυτοδιαχείρισης και του ητοϊκού ιδεολογικού εκφυλισμού στην Αλβανία, αλλά ήταν η Αλβανία που της έδειξε πιο είναι το πραγματικό φωτεινό πρόσωπο του σοσιαλισμού στη χώρα μας. Και αυτό το έκαμε με ης επίσημες και κανονικές διμερείς σχέσεις και επαφές με την Κοσόβα και όχι με κατασκοπευτικές μεθόδους, επειδή, πρώτο, αυτό δεν ήταν η γραμμή τους Κόμματος μας και, δεύτερο, γιατί επικεφαλής των οργάνων του Υπουργείου Εσωτερικών ήταν οι ίδιοι οι πράχτορες των Γιουγκοσλάβων (με το Φετσόρ Σέχου). Γι αυτοί οι «θέσεις» των Γιουγκοσλάβων για δήθεν επέμβαση της Αλβανίας σε κατασκοπευτικό δρόμο για την οργάνωση των διαδηλώσεων στην Κοσόβα, δεν έχει καμιά βάση. Η αμερικάνικη και γιουγκοσλάβικη κατασκοπεία άρχισαν να ανησυχούν μήπως ξεφύγει από τον έλεγχο τους η Κοσόβα, μήπως επέμβει η Αλβανία, σε συνεργασία ίσως, όπως σκέφτονταν αυτοί, με τη Βουλγαρία και τη Σοβιετική Ένωση.

Στο μεταξύ, η κατάσταση στην Κοσόβα γίνονταν όλο και πιό δύσκολη, πιό περίπλοκη. Οι Κοσοβάροι και όλος ο αλβανικός πληθυσμός που ζουν στα εδάφη τους στο Μαυροβούνιο και στη Μακεδονία, έβλεπαν κάθε μέρα και καλύτερα ότι στην τιτοϊκή πραγματικότητα στερούνταν και καταπαντούνταν τα νόμιμα δικαιώματα τους, ακόμα και τα δικαιώματα εκείνα που ήταν γραμμένα στο γιουγκοσλάβικο σύνταγμα.

Η βαθιά οικονομική και πολιτική κρίση που είχε αγκαλιάσει όλη τη Γιουγκοσλαβία, στην Κοσόβα εκδηλώνονταν με τα πιο δραματικά χρώματα. Το βιοτικό επίπεδο όχι μόνον ήταν κατά μερικές φορές χαμηλότερο από το μέσο βιοτικό επίπεδο της

Γιουγκοσλαβίας, αλλά η ψαλίδα άνοιγε αδιάκοπα σε βάρος των Κοσοβάρων· ιδιαίτερα η ανεργία στην εκεί αλβανική νεολαία, έκανε θραύση. Εάν πριν 10-15 χρόνια ο δημαγωγός Τίτο είχε επιρρίψει στο Ράνκοβιτς το φταίξιμο για τη μετανάστευση και το μαζικό διώξιμο των Κοσοβάρων προς την Τουρκία και τις δυτικές χώρες, τώρα οι Κοσοβάροι έβλεπαν ότι το ίδιο όπως και τον "καιρό του Ρσνκοβιτς" ήταν αναγκασμένοι να αφήνουν τον τόπο τους και να φεύγουν για τις αγορές της Δύσης. Τότε τους έδιωχνε ο Ράνκοβιτς, ενώ τώρα, και μάλιστα σε μεγαλύτερες διαστάσεις, τους έδιωχνε η ανεργία. Συνεπώς, δεν είχαν το φταίξιμο ένας η πέντε Ράνκοβιτς, αλλά είχε το φταίξιμο η γιουγκοσλάβικη πραγματικότητα, ο τιτοϊκός «αυτοδιαχειριζόμενος σοσιαλισμός». Την αλήθεια αυτή οι Κοσοβάροι θα τη συνειδητοποιούσαν, όπως και τη συνειδητοποίησαν. Μα δεν ήταν μονάχα αυτοί οι λόγοι που έκαναν το καζάνι να αναβράζει. Πάνω απ' όλα, οι Κοσοβάροι και όλος ο αλβανικός πληθυσμός που κατοικεί στα εδάφη του στη Γιουγκοσλαβία, έβλεπαν και ένιωθαν ως το κόκκαλο ότι στην τιτοϊκή Γιουγκοσλαβία τους μεταχειρίζονταν σαν πολίτες τελευταίας κατηγορίας, ποδοπατούνταν τα νόμιμα δικαιώματα τους, προσβάλλονταν ή περιφρονούνταν από τους τιτοϊκούς σ' αυτό που για τον Αλβανό ήταν το πιό ακριβό: στην εθνική περηφάνεια και αξιοπρέπεια του.

Ακριβώς σε μια τέτοια περίπτωση που ανέβραζε από καιρό, στις αρχές του 1981 συνέβηκαν οι διαδηλώσεις στην Κοσόβα. Οι μεγαλοσέρβοι και η γιουγκοσλάβικη UDB κατανησύχησαν, έστειλαν στρατό και κατέπνιξαν τις διαδηλώσεις με τα τάνκς. Σκοτώθηκαν και τραυματίστηκαν εκατοντάδες άνθρωποι. Ξέσπασε μια επικίνδυνη φωτιά για την εσωτερική κατάσταση της Γιουγκοσλαβίας, κλονισμένη τώρα τόσο από τις οικονομικές, όσο και από τις πολιτικές κρίσεις. Γι' αυτά τα άγρια καταπιεστικά μέτρα έγινε μεγάλος θόρυβος στη διεθνή κοινή γνώμη. Η Αλβανία τήρησε ανοιχτή στάση, τόσο αποφασιστική όσο και συνετή.

Οι Γιουγκοσλάβοι, εκτός από τις συκοφαντίες ότι οι διαδήλωσεις αυτές είχαν υποκινηθεί δήθεν από την Αλβανία, πήραν ταυτόχρονα και άμεσα μέτρα για να «δυσφημήσουν» τη «σταλινική» αλβανική ηγεσία, για να διαταράξουν και να ανατρέψουν τη γερή κατάσταση στην Αλβανία, καθώς και για να αποπροσανατολίσουν τις πατριωτικές-επαναστατικές δυνάμεις στην Κοσόβα.

Ζήτησαν από τον πράχτορά τους, Μεχμέτ Σέχου, να ενεργήσει. Η γιουγκοσλάβικη UDB ήταν σε συνεργασία με την CIA και γνώριζε τις οδηγίες της για την εξάλειψη του Ενβέρ Χότζια. Γι' αυτό ζήτησαν από το Μεχμέτ Σέχου να στείλει επειγόντως στο Παρίσι τη γυναίκα του. Οι διαδηλώσεις συνέβηκαν το Μάρτη, ενώ αυτή πήγε στο Παρίσι τον Απρίλη του 1981. Εκεί παρουσιάστηκε σε κάποιον απεσταλμένο από τον «Κουτσό» (ο ίδιος ο Μουγκόσα είχε πεθάνει, αλλά «ζούσε» η κατασκοπευτική του αποστολή), και της έδωσε το δηλητήριο που έπρεπε να χρησιμοποιήσουν άμεσα για τον Ενβέρ Χότζια.

Η Φικιρέτ Σέχου και ο Μεχμέτ Σέχου τα είχαν κουβέντιασει οι δυο τους, για πότε, πού και πώς θα ενεργούσαν με τους τρόπους που τους είχε υποδείξει η CIA και είχαν βρει σαν τον πιο μπορετό τη βραδυνεργό δηλητηρίαση που μπορούσαν να την πραγματοποιήσουν κατά τις επίσκεψεις που κάναμε ο ένας στον άλλο. Το αυτοκινητιστικό δυστύχημα αποκλείονταν στις συνθήκες που ταξίδευα, ενώ η ένοπλη απόπειρα θα προκαλούσε μεγάλο θόρυβο και ενείχε κινδύνους και απρόοπτα.

Η εκδοχή που υπόδειξαν οι Γιουγκοσλάβοι στο Μεχμέτ, για να ενεργήσει αμέσως και γρήγορα, τον βρήκε απροετοίμαστο. Ο Μεχμέτ Σέχου φοβήθηκε, δεν του άρεσε αυτό που του έβαζαν τα δυο πόδια σ' ένα παπούτσι. Γι' αυτό απευθύνθηκε στο με-

γάλο πάτρωνα, στην αμερικάνικη CIA. Η Φικιρέτ Σέχου άρχισε να επισκέφτεται τις πρωτεύουσες της Ευρώπης, τη Βιένη, τη Στοκχόλμη, την Κοπενχάγη. Και στη Στοκχόλμη, και στη Δανία αυτή συναντήθηκε με εκπροσώπους της CIA, όπου παράθεσε τη γνώμη του Μεχμέτ για να μην ενεργήσει όπως ζητούσαν οι Γιουγκοσλάβοι, με βιασύνη, γιατί δεν ήταν καλά προετοιμασμένοι. Τη δηλητηρίαση ή τη φυσική εξόντωση του Ενβέρ Χότζια να την άφηναν για το Μάρτη του 1982 (κατά τις χειμερινές διακοπές), ενώ μέχρι τότε μπορεί να αναλάμβαναν κάποια ενέργεια που θα μπορούσε να φέρει διάσπαση στο Κόμμα και παρακίνηση του φιλελευθεριστικού στοιχείου. Ο εκπρόσωπος της CIA συνεννοήθηκε με το κέντρο του και, στη δεύτερη συνάντηση, στη Δανία τώρα, δόθηκε η έγκριση στην πρόταση του Μεχμέτ.

Στα πλαίσια αυτά ο Μεχμέτ Σέχου αρραβώνιασε το γιό του με την κόρη μιάς οικογένειας, στον οικογενειακό κύκλο της οποίας είχε 6-7 φυγόδικους εγκληματίες πολέμου, μεταξύ των οποίων και τον γνωστό πράχτορα της CIA, Αρσί Πίπα. Αυτοί οι αρραβώνες δεν ήταν δυνατό να μη τραβήξουν την προσοχή της κοινής γνώμης, αντίθετα, αυτό γίνονταν ακριβώς με σκοπό να τραβήξει την [illegible] οκαλέσει αίσθηση και, αν γίνονταν αποδεχτό από το Κόμμ[illegible] προ[illegible] [illegible]πaση„ φιλελευθεροποίηση και άλλα, στο Κόμμα, στη νεολαία κλπ. [illegible] δε γίνονταν αποδεχτό από το Κόμμα, θα παίρνονταν μέτρα ενάντια στο Μεχμέτ Σέχου, φυσικά όχι με φυλάκιση, αλλά με υποβίβαση, με απομάκρυνση από την υπεύθυνη θέση ή και με διαγραφή από το Κόμμα. Αυτό θα προκαλούσε εντύπωση και οι Γιουγκοσλάβοι μπορούσαν να το χρησιμοποιήσουν, κατά πώς τους συνέφερε, για τους προπαγανδιστικούς τους σκοπούς, για τη δυσφήμηση της ηγεσίας του Κόμματος Εργασίας Αλβανίας και προπαντός του Ενβέρ Χότζια, ο οποίος, όπως έχουν επαναλάβει συνεχώς, «εξαλείφει» τους συνεργάτες του όπως ο Στάλιν.

Τα σχέδια όμως δεν μπόρεσαν να πραγματοποιηθούν όπως τα είχε σκεφτεί ο Μεχμέτ Σέχου. Το Κόμμα επέμβηκε αμέσως, ο αρραβώνας διαλύθηκε, ο Μεχμέτ Σέχου επικρίθηκε από τους συντρόφους γι' αυτό το μεγάλο πολιτικό λάθος, του ζητήθηκε να κάμει βαθιά αυτοκριτική για να βρει τη ρίζα αυτού του λάθους και αυτό αφέθηκε να γίνει μετά το 8-ο Συνέδριο του Κόμματος.[1] Αυτός δεν το περίμενε τέτοιο πράγμα. Προσπάθησε να κάνει «μερικά άλλα λάθη»: αμέλησε εντελώς την εισήγηση του για το 8-ο Συνέδριο του Κόμματος, την παρουσίασε καθυστερημένα και με κατάφωρα πολιτικά λάθη και το Πολιτικό Γραφείο την απέρριψε. Ο Μεχμέτ Σέχου ζήτησε να κάνει «αυτοκριτική» στο Συνέδριο για τον αρραβώνα του γιού του (σκοπός του ήταν να προκαλέσει διατάραξη στο Συνέδριο), αλλά κι αυτό δεν του επετράπηκε. Στο Συνέδριο κάθονταν επίτηδες σαν «θλιμμένος και φταίχτης», πράγμα που έπεσε στην αντίληψη των αντιπροσώπων στο Συνέδριο και των τηλεθεατών, που άρχισαν να ρωτούν σχετικά ο ένας τον άλλο.

Ωστόσο το ζήτημα της Κοσόβας γίνονταν επικίνδυνο. Οι Γιουγκοσλάβοι ξεσκεπάζονταν στη διεθνή κοινή γνώμη, ενώ το κύρος της χώρας μας ανέρχονταν. Οι Γιουγκοσλάβοι είδαν ότι τίποτε δε συνέβηκε, ούτε πριν από το Συνέδριο, ούτε αργότερα. Ο Μεχμέτ Σέχου έκαμε την εισήγηση στο Συνέδριο, εκλέχτηκε και στο Πολιτικό Γραφείο, κανένα μέτρο δεν πάρθηκε εναντίον του, όπως ήλπιζαν οι Γιουγκοσλάβοι, για υποβίβαση ή καθαίρεση από την κρατική θέση που κατείχε. Αφού τελείωσε το Συνέδριο, ο Μεχμέτ Σέχου ίσως να πληροφόρησε τους Γιουγκοσλάβους ότι, και μετά την επίδοση της αυτοκριτικής του, η μεταχείριση που του γίνονταν δεν άλλαξε. Απ' ό,τι

1. Το 8-ο Συνέδριο του ΚΕΑ διεξήγαγε τις εργασίες από τις μέχρι 8 Νοέμβρη 1981.

είχε καταλάβει από τις συζητήσεις μας μαζί του, το μέτρο τιμωρίας εναντίον του θα είχε εσωτερικό κομματικό χαρακτήρα. Αυτό δε συνέφερε τους τιτοϊκους, στους μεγαλοσέρβους και στη γιουγκοσλάβικη UDB που περίμεναν και ήθελαν να συμβεί οπωσδήποτε αναταραχή στην Αλβανία. Γι' αυτό, η γιουγκοσλάβικη πρεσβεία στα Τίρανα, στις παραμονές της συνεδρίασης του Πολιτικού Γραφείου, όπου θα συζητούνταν τα βαριά πολιτικά λάθη του Μεχμέτ Σέχου, σύμφωνα με τις οδηγίες που είχε πάρει από το Βελιγράδι, ανέθεσε στον πράχτορά της και σύνδεσμο, Φετσόρ Σέχου, να πάει στο Μεχμέτ Σέχου και να του διαβιβάσει το «τελεσίγραφο» της UDB «να δολοφονηθεί πάση θυσία ο Ενβέρ Χότζια ακόμα και στη συνεδρίαση, έστω κι αν σκοτωθεί και ο ίδιος». Τόσο στενά είχε βρεθεί η UDB, η τιτοϊκή και μεγαλοσέρβικη κλίκα με την κατάσταση στην Κοσόβα, τόσο ζοφερή έβλεπαν την προοπτική, που αποφάσισαν να κάψουν το μεγάλο χαρτί, τον ^περπράχτορά τους, αρκεί να συνέβαινε κάτι το θεαματικό που «να έκανε να κλονιστούν τα θεμέλια» της σοσιαλιστικής Αλβανίας και του Κόμματος Εργασίας Αλβανίας!

Στις 16 του Δεκέμβρη 1981, στις 10 το βράδυ, ο Φετσόρ Σέχου πήγε στο Μεχμέτ Σέχου στο σπίτι κάι' του διαβίβασ^ ^η διαταγή του κατασκοπευτικού κέντρου τους.

Στις 17 του Δεκέμβρη άρχισε η συζήτηση στη συνεδρίαση του Πολιτικού Γραφείου. Όλοι οι σύντροφοι, παλιοί και νέοι, μίλησαν και καταδίκασαν με αποφασιστικότητα την πράξη των αρραβώνων του γιού του Μεχμέτ Σέχου με μια κοπέλα, η οικογένεια της οποίας είχε 6-7 εγκληματίες πολέμου. Οι ομιλητές εξέφρασαν τη δυσαρέσκεια τους για την αυτοκριτική που έκαμε ο Μεχμέτ Σέχου, του ζήτησαν να εμβαθύνει και να ιδεί πού βρίσκεται η πηγή αυτού του λάθους, του έκαμαν πολλές ερωτήσεις, του υπενθύμισαν ότι είχε κάνει λάθη από τον καιρό ακόμα του Εθνικοαπελευθερωτικού Αγώνα, ότι έβαζε τον εαυτό του πάνω από το Κόμμα, μίλησαν για την ασυγκράτητη υπεροψία και αυθάδειά του απέναντι στα στελέχη και απέναντι σ' όλους σχεδόν τους πλησιέστερους συνεργάτες στην Κυβέρνηση, στο Πολιτικό Γραφείο κλπ. (Αμέσως την άλλη μέρα μετά την αυτοκτονία, όλες αυτές ης συζητήσεις, αυθεντικα ηχογραφημμένες, τις άκουσαν όλη η Ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής και τα αχτίφ του Κόμματος.)

Η κριτική των μελών του Πολιτικού Γραφείου ήταν δριμύτατη, ανοιχτή, μπολσεβίκικη, αλλά σαν τιμωρία ζητήθηκε να του επιβληθεί μονάχα «έγγραφη αυστηρή μομφή». Στο πνεύμα αυτό είχα ετοιμάσει κι εγώ την ομιλία μου, όπου έκανα ένα ιστορικό των λαθών του Μεχμέτ Σέχου από τον καιρό του πολέμου (και την ομιλία αυτή την άκουσαν η Ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής και τα αχτίφ του Κόμματος, όπως ακριβώς θα γίνονταν σε συνέχεια των ομιλιών των άλλων συντρόφων). Αλλά, επειδή ήταν αργά, η ομυλία μου δεν έγινε εκείνη την ημέρα. Αφέθηκε έτσι η συνεδρίαση να συνεχιστεί την επαύριο, αλλά, στο τέλος των συζητήσεων της πρώτης μέρας, είπα στο Μεχμέτ:

— Σκέψου καλά όλη τη νύχτα και αύριο να μας πεις στο Πολιτικό Γραφείο ποιά είναι τα κίνητρα που σε ώθησαν. Το άλλοθι των αρραβώνων δεν ευσταθεί, άλλο πράγμα σε ώθησε σ' αυτή την καταδικάσιμη ενέργεια.

Ο Μεχμέτ Σέχου πανικοβλήθηκε απ' αυτό που του είπα, νόμισε μήπως ανακαλύφτηκε το έγκλημα που προετοίμαζε. Ο «γενναίος» Μεχμέτ Σέχου συλλογίστηκε όλη τη νύχτα πώς να ξεφύγει από τη μέγγενη αυτή και βρήκε και εφάρμοσε ένα δικό του σχέδιο. Όπως φαίνεται, αυτός έκρινε ως εξής:«Χαμένος για χαμένος είμαι, καλύτερα να σώσω ό,τι μπορεί να σωθεί» και αποφάσισε να κάνει όπως και ο σύντροφος του Νάκο Σπύρου, ν' αυτοκτονήσει, νομίζοντας ότι το Κόμμα θα έκανε κηδεία με τιμές σ' αυ-

τόν τον καμπόσο «πολιτικό άνδρα» «θρυλικό καθοδηγητή», «παρτιζάνο και αγωνιστή της Ισπανίας», θα το απάλλασε από τις κηλίδες λέγοντας «σκοτώθηκε από τυχαία εκπυρσοκρότηση του όπλου του» (όπως μας υπόδειχνε και σε γράμμα του που άφησε), και έτσι, τουλάχιστον δεν πήγαινε χαμένο το παρελθόν του και δε θα πάθαινε τίποτε η οικογένεια.

Μαζί με τη γυναίκα του πέταξαν το δηλητήριο στο W.C, και ανέθεσαν στο μεγάλο γιό τους να αποσυναρμολογήσει τον ασύρματο που είχε εγκαταστήσει και να εξαφανίσει τα ενοχοποιητικά εξαρτήματα του.

Η Φτκιρέτ Σέχου, σαν πράχτορας που ήταν (εκείνη που έκλαιγε και φοβόταν και το παραμικρό πράγμα), με ψυχραιμία και κυνικότητα, δέχτηκε την αυτοκτονία του συζύγου της, φτάνει να διασώζονταν το «ιστορικό» παρελθόν τους κι αυτή η ίδια με τα παιδιά.

Αλλά είχαν κάνει τους λογαριασμούς χωρίς τον ξενοδόχο. Μόλις με ειδοποίησαν για την εσχάτη πράξη του Μεχμέτ Σέχου, πρότεινα αμέσως να καταδικαστεί η αυτοκτονία του, επειδή ενήργησε σαν εχθρός και το Πολιτικό Γραφείο εκφράστηκε ομόφωνα ενάντια στην πράξη αυτού του εχθρού. Όχι μόνο η ηγεσία και το Κόμμα, αλλά κι όλος ο κόσμος μας θεώρησε την πράξη αυτή εχθρική και τήρησε επαναστατική στάση. Το Κόμμα και ο λαός συνέχισαν με ενθουσιασμό, μάλιστα με μεγαλύτερη αποφασιστικότητα και ενότητα τη δουλειά για την εφαρμογή των αποφάσεων του 8ου Συνεδρίου του Κόμματος.

Η UDB και η CIA έμειναν στα κρύα του λουτρού. Τα ξένα πραχτορεία ειδήσεων μετέδωσαν το γεγονός αυτό έτσι ακριβώς όπως το είπαμε εμείς, ότι ο Μεχμέτ Σέχου «σε στιγμή νευρικής κρίσης αυτοκτόνησε». Κάπου κάπου έγινε και κάποιο σχόλιο, πληρωμένο στην παλάμη από τους Γιουγκοσλάβους. Αλλά ούτε οι Γιουγκοσλάβοι μπόρεσαν να εκμεταλλευτούν αυτή την πράξη στον επίσημο τύπο τους, ανέθεσαν όμως σε μια εφημερίδα φοιτητών του Ζάγκρεμπ να γράψει το «δράμα» που είχε συμβεί στη σύσκεψη της αλβανικής ηγεσίας (σύμφωνα με την εκδοχή που είχε δώσει η UDB). «... Ο Μεχμέτ Σέχου, σύμφωνε μ' αυτή την εφημερίδα, πυροβόλησε με πιστόλι κινέζικης κατασκευής, αυτού ή του άλλου διαμετρήματος (!), αλλά οι σύντροφοι του Ενβέρ Χότζια σκότωσαν τον Μεχμέτ Σέχου. Η τύχη του Ενβέρ Χότζια αγνοείται...».

Σενάρια σύμφωνα με τα φίλμ ουέστερν και τα μπαμ-μπουμ που συνέβαιναν στα σαλούν εκείνου του καιρού! Τί να κάνεις! Επιθυμίες! Το χαρτί όμως υπερπράχρορα της CIA και της UDB στην Αλβανία κάηκε, πήγε «για σκύλου ξύγκι», όπως λέει ο λαός μας

Η Αλβανία έχει υποστηρίξει πάντα την Κοσόβα και τον πληθυσμό των άλλων αλβανικών περιοχών στη Γιουγκοσλαβία, για τα νόμιμα δικαιώματα τους, αλλά η Κοσόβα, όλοι οι Αλβανοί, που ξεσηκώθηκαν σε διαδηλώσεις, δεν ξέρουν τι τεράσται βοήθεια προσέφεραν και αυτοί στην Αλβανία, εξαναγκάζοντας τη γιουγκοσλάβικη UDB να κάψει το χαρτί της «μεγάλης» και τελευταίας ελπίδας για την ανατροπή της μαρξιστικής-λενινιστικής ηγεσίας στην Αλβανία, που είχε ξεσκεπάσει συνεχώς και ξεσκέπαζε αδιάκοπα την τιτοϊκή προδοσία, την αυτοδιαχείρηση, τη μη δέσμευση, το βρωμερό αυτό δίχτυο κατασκοπείας του αμερικάνικου, του αγγλικού ιμπεριαλισμού, της διεθνούς αντίδρασης, της σοσιαλδημοκρατίας και βάλε.

Μαζί με το Μεχμέτ Σέχου οι κατασκοπείες, των ιμπεριαλιστών, των σοσιαλιμπεριαλιστών και οι άλλες κατασκοπείες, όπως και οι Γιουγκοσλάβικη UDB, υπέστησαν ένα γερό χτύπημα που θα το αισθάνονται για πολύ καιρό. Το κατασκοπευτικό τους δίχτυο, που είχε στο επίκεντρο το Μεχμέτ Σέχου, αποκαλύφτηκε ολοκληρωτικά, χτυπή-

θηκε σ' όλες τις αρθρώσεις και τις φλέβες του καί, έχουμε τώρα στα χέρια μας όλα τα στοιχεία που σχετίζονταν με αυτό το πολύχρονο δίχτυο πραχτόρων και συνωμοτών.

Εδώ πρέπει να υπογραμμίσω ότι η επικίνδυνη συνωμοσία του Μεχμέτ Σέχου, έτσι όπως και όλοι οι προηγούμενοι συνωμότες και άλλες συνωμοτικές ομάδες, ανακαλύφτηκαν από τη δύναμη και την επαγρύπνηση του Κόμματος και της ηγεσίας του και καμιά από την Κρατική Ασφάλεια. Και γιατί; Διότι, όπως είναι γνωστό, μέχρι το 1948 υπουργός των Εσωτερικών ήταν ο Κώτσι Τζότζε, γνωστός πράχτορας του Τίτο-Ράνκοβιτς και σάν τέτοιος καταδικάστηκε για τα σφάλματα που αναφέρονται εκτεταμένα σ' αυτό το βιβλίο. Αργότερα, σαν υπουργός των Εσωτερικών ήρθε ο Μεχμέτ Σέχου, ύστερα απ' αυτόν ο Καντρί Χαζμπίου και στα τελευταία χρόνια ο Φετσόρ Σέχου. Για κακή τύχη του λαού και του Κόμματος δεν υπήρχε υποψία για κανέναν απ' αυτούς να ήταν πράχτορας, αλλά και οι τρεις αυτοί, το ίδιο όπως και ο Κώτσι Τζότζε, ήταν δραστήριοι πράχτορες, κυρίως της γιουγκοσλάβικης UDB, που συγκάλυπταν τις βρωμιές και τα εγκλήματα ο ένας του άλλου, καθώς και μερικών συνεργατών γύρω τους καί επί τέσσερις περίπου δεκαετίες απέκρυβαν από το Κόμμα τα αποδειχτικά στοιχεία της κατασκοπευτικής δράσης ο ένας του άλλου. Κανένας απ' αυτούς τους συνωμότες, συμπεριλαμβανομένου και του Μεχμέτ Σέχου, δεν είχε αντιταχθεί ανοιχτά στη γραμμή του Κόμματος, γιατί, φοβόταν από το Κόμμα, από την ενότητα του και από την ενότητα Κόμματος-λαού. Ολες οι συνωμοσίες που ανακαλύφτηκαν, προπαντός η ανακάλυψη της εγκληματικής συνωμοσίας του Μεχμέτ Σέχου καθώς και τα αποδειχτικά και τα ντοκουμέντα που διαθέτει τώρα το Κόμμα για μερικά απ' τα οποία γίνεται λόγος σ' αυτά τα σημειώματα, επιβεβαιώνουν ότι ο Μεχμέτ Σέχου και οι συνεργάτες του ενεργούσαν απλώς σαν πράχτορες, πίσω από τις πλάτες, του Κόμματος και της ηγεσίας του, όχι σαν ανοιχτοί αντίπαλοι της γραμμής ή της πολιτικής του Κόμματος, αλλά σαν συνωμότες στην υπηρεσία των ξένων κατασκοπειών. Η αποστολή τους ήταν να ενεργούν και να συνωμοτούν κρυφά για να ανατρέψουν την υγιή κατάσταση στην Αλβανία, να ανατρέψουν τη λαϊκή εξουσία και για να ανοίξουν το δρόμο στους ξένους πάτρωνες τους, που επί 40 και πλέον χρόνια, για να μη αναφερθώ στο πιο μακρινό παρελθόν, χάλκευαν πάντοτε σκοτεινά σχέδια και είχαν εγκληματικούς σκοπούς, να παραβιάσουν την ανεξαρτησία της Αλβανίας, να αφαιρέσουν από τον αλβανικό λαό τη λευτεριά και τα δικαιώματα που τα κέρδισε με τόσο αίμα και ιδρώτα.

Ύστερα από το τελευταίο τραυματικό χτύπημα που τους καταφέραμε, οι ξένες κατασκοπείες, συμπεριλαμβανομένης και της τιτοϊκής UDB, από χολίσκαση και απόγνωση γύρισαν πίσω σε μορφές και μέθοδες μπαγιάντικες που δεν περνούσαν πια σε μας και που οι ίδιοι δεν είχαν ιδεί προκοπή απ' αυτές: δοκίμασαν να μας σφυγμομετρήσουν και να μας κλονίσουν με μια ομάδα μισθοφόρων και συμμοριτών! Όπως φαίνεται ξέχασαν «τι νίκες» έδρεψαν με τους αντιπερισπαστές και εγκληματίες που έστειλαν εδώ τα πρώτα χρόνια μετά την Απελευθέρωση! Αλλά και εμείς τους δώσαμε γρήγορα την απάντηση: αν στην δεκατία του '50 υπήρχαν περίπτωσεις που μας χρειάζονταν 4-5 μέρες και καμιά φορά και περισσότερος χρόνος για την ανακάλυψη και την εξόντωση των αντιπερισπαστικών συμμοριών, τώρα πια δε χρειάστηκαν ούτε 5 ώρες για ν' ανακαλύψουμε και να εξοντώσουμε την τρομοκρατική συμμορία του Τζεβντέτ Μουσταφά, που στάλθηκε από την UDB. Ας είναι αυτό ένα μάθημα για τους εξωτερικούς εχθρούς της Αλβανίας, ότι τέτοιες συμμορίες εγκληματιών, μικρές ή μεγάλες, σταλμένες από την Ανατολή ή τη Δύση, θα εξοντώνονται αμείλικτα από έναν ολόκληρο λαό, εξοπλισμένο και έτοιμο στο πόδι. Έτσι συνέβηκε και έτσι θα συμβεί με

οποιονδήποτε που θα τολμήσει να εκτελέσει τις τυχοδιωκτικές διαταγές των ιμπεριαλιστών και των ρεβιζιονιστών! Το ξέρουμε καλά ότι και ύστερα απ' αυτό, οι ξένες κατασκοπείες και μαζί μ' αυτές και η UDB, δεν πρόκειται να κάτσουν ήσυχα. Αλλά ποτέ δεν πρόκειται να μας βρουν στον ύπνο. Ποτέ δε θα μας λείψει η επαγρύπνηση.

Ας το 'χουν όλοι καλά ξεκάθαρο: τα τείχη του φρουρίου μας είναι ακλόνητα, είναι γρανιτένια.

Τέτοια, λοιπόν, είναι σε γενικές γραμμές η ιστορία των σχέσεων μας με το ΚΚΓ και με το γιουγκοσλάβικο ρεβιζιονιστικό κράτος: από την μια μεριά αυτή είναι ιστορία των επεμβάσεων, των δολοπλοκιών, των αδιάκοπων συνωμοσιών εκ μέρους τους σε βάρος του Κόμματος και του σοσιαλιστικού μας κράτους, κι απ' την άλλη, ιστορία της ορθής και συνεπούς πάλης του Κόμματος και του λαού μας να μη πέσουν ποτέ στις παγίδες και τις συνωμοσίες που μας έχουν σκαρώσει, να τις ανακαλύψουν και να τις συντρίψουν αυτές, μη επιτρέποντας να μας προκαλέσουν σοβαρές ζημιές.

Για την ανάπτυξη και την ανοδική πορεία της σοσιαλιστικής Αλβανίας, εμείς καθορίσαμε και ακολουθήσαμε με συνέπεια εκείνο το δρόμο που θεωρήσαμε ορθότερο — το δρόμο που βασίζεται στα διδάγματα των Μαρξ, Ένγκελς, Λένιν και Στάλιν και που έχει εκπληρώσει κάι εκπληρώνει τις επιθυμίες και τους μύχιους πόθους του ανδρείου, φιλόπονου και επαναστατικού λαού μας. Αυτός ήταν και είναι ο δρόμος για την αδιάκοπη παγίωση του ηγετικού ρόλου του Κόμματος για τη δραστήρια συμμετοχή των μαζών σ' όλη τη ζωή της χώρας, για την υπεράσπιση της ανεξαρτησίας της πατρίδας, τήν εμβάθυνση της ολόπλευρης επανάστασης σ' όλους τους τομείς, την βαθμιαία και αδιάποπη άνοδο της ευημερίας των μαζών κλπ. Οι πολλοί εχθροί μας, μεταξύ των οποίων ιδιαίτερα οι γιουγκοσλάβοι τιτοϊκοί, καθ' όλη αυτή την περίοδο χρησιμοποίησαν κάθε μέσο και πίεση για να μας αποσπάσουν απ' αυτό το δρόμο, πότε με απειλές, πότε «κλαίγοντας τη μοίρας μας» και κατηγορώντας μας ότι ακολουθούσαμε «εσφαλμένο δρόμο», «δογματικό», «σταλινικό» κλπ, κλπ.

Στις «συμβουλές» αυτές ή τις «παρατηρήσεις» των εχθρών, εμείς δε δώσαμε ποτέ καμία σημασία, αλλά συνειδητοί στην ορθότητα του δρόμου που είχαμε καθορίσει, τον ακολουθήσαμε με συνέπεια. Μόνον ο χρόνος θα απέδειχνε και μόνον ο λαός μας θα μας έκρινε αν είχαμε βαδίσει σωστά ή εσφαλμένα, καί ο χρόνος, η ίδια μακρόχρονη πραγματικότητα έχει αποδείξει και αποδείχνει με τη μεγαλύτερη σαφήνει ποιος είχε δίκιο και ποιος σφάλμα.

Το πολύ διαφημιζόμενο δημιούργημα του Τίτο, η Γιουγκοσλαβία του «ιδιόμορφου σοσιαλισμού» και της «αυτοδιαχείρισης» διέρχεται πέρα για πέρα την πιο βαθιά κρίση στην ιστορία της και βρίσκεται τώρα σε εξαιρετικά βαριά και χωρίς διέξοδο κατάσταση.

Το γιουγκοσλάβικο σύστημα κατάντησε μη χειρότερα, η εξέλιξη των πραγμάτων πέταξε πέρα τα προσωπεία και τις αυταπάτες. Το εξωτερικό λούστρο, οι θορυβώδικες διαφημίσεις για μια «ευημερία που τέτοια δεν υπάρχει αλλού» (!), για μια «Γιουγκοσλαβία της ελευθερίας και της αφθονίας» (!) έχουν παραχωρήσει τη θέση τους στη γενική κρίση, στην αυξανόμενη φτώχεια και ανεργία, στον καλπάζοντα πληθωρισμό, στην αυξανόμενη έλλειψη ακόμα και των πιο απαραίτητων ειδών και προϊόντων διαβίωσης κλπ.

Οπως έκαμαν για το ίδιο τον Τίτο όταν ψυχοραγούσε έτσι και για το ίδιο το γιουγκοσλάβικο σύστημα, οι ιμπεριαλιστές και οι σοσιαλιμπεριαλιστές προσπαθούν

να κάμουν το παν για να παρατείνουν τη ζωή του, να διατηρήσουν την πνοή του, ά- σχετα που το σύστημα αυτό έχει γαγγραινιάσει πέρα για πέρα. Αυτό δε μπορεί να το θεραπεύσει καμιά μετάγγιση αίματος, ούτε από την Ουάσιγκτον, ούτε από τη Μόσχα, ούτε απο οποιαδήποτε τράπεζα ή διεθνές ταμείο. Τέτοιο είναι το λογικό τέλος κάθε ρε- βιζιονιστικής θεωρίας και πράξης. Οι ιμπεριαλιστές και σοσιαλιμπεριαλιστές δανειο- δότες δε βγάζουν τα χρήματα από τα χρηματοκιβώτια τους επειδή λυπούνται τους λαούς της Γιουγκοσλαβίας για τη δυστυχία τους, αλλά για τα πολιτικά και οικονομικά συμφέροντος τους στη Γιουγκοσλαβία, για να αυξήσουν ή να ενισχύσουν τις κτήσεις που από καιρό ο Τίτο είχε πουλήσει σ' αυτούς σαν αντάλλαγμα για τις πιστώσεις που πήρε. Κι αν για μια περίοδο φάνηκε σαν να κερδίζει η Γιουγκοσλαβία σ' αυτό το παι- γνίδι, τώρα ήρθε ο καιρός που η Γιουγκοσλαβία πάει να βγει στο δημοπρατήριο των ιμπεριαλιστών και των σοσιαλιμπεριαλιστών. Χρεοφειλέτης πρώτης τάξης, κλονι- σμένη συθέμελα από κάθε άποψη, χωρίς καμιά ξεκάθαρη προοπτική, χωρίς τα απαι- τούμενα μέσα και δυνάμεις να βρει το δρόμο της σωτηρίας, τέτοια κατάντησε τώρα η τιτοϊκή και αυτοδιαχειριζόμενη Γιουγκοσλαβία.

Εμείς δεν είναι δυνατό να βλέπουμε χωρίς ανησυχία αυτή την εξαιρετικά βαριά και επικίνδυνη κατάσταση όχι μόνο για τους αδελφούς λαούς της Γιουγκοσλαβίας, αλλά και για την ειρήνη και την ασφάλεια στα Βαλκάνια και πέρα των Βαλκανίων. Εμείς ποτέ δε θέλαμε το κακό αυτών των λαών, αντίθετα, επιθυμούσαμε πάντα και έ- χουμε εκφραστεί νια καλή γειτονία. Οι Τίτο και οι σημερινοί διάδοχοι τους άδικα μας έχουν κατηγορήσει και μας κατηγορούν ότι είμαστε εμείς που διαταράσσουμε την κα- τάσταση και επεμβαίνουμε σης εσωτερικές τους υποθέσεις. Όχι, εκεί μέσα έχουν το κακό, με τα ίδια τους τα χέρια το έσπειραν και το καλλιέργησαν, γι' αυτό εκεί που το έ- χουν ας το βρουν και ας το καταπολεμήσουν.

Εμείς αντίθετα συνέβηκε και συμβάλει στη χώρα μας, με το δρόμο της οικοδόμη- σης του σοσιαλιασμού σ' εμάς. Εφαρμόζοντας με συνέπεια ης μαρξισηκές- λενινιστικές αρχές στην οικοδόμηση και την καθοδήγηση όλης της ζωής της χώρας, η σοσιαλιστική Αλβανία βάδισε σίγουρα βήμα προς βήμα μπροστά, χωρίς ν' άπλωσει το χέρι σε κανέναν. Πολλές δυσκολίες και εμπόδια συναντήσαμε, τα αντιμετωπίσαμε παλληκαρήσια, με πλήρη επίγνωση δεχτήκαμε να υποστούμε και στερήσεις και θυ- σίες, αλλά πάντα, σαν μια νοικοκυρεμένη οικογένεια, είχαμε σαν οδηγό την αρχή να οικοδομούμε και να απολαμβάνουμε όχι μόνο εμείς και μόνον για το σήμερα, αλλά να οικοδομούμε κατά τρόπο που η ζωή των γενεών μας να γίνεται κάθε μέρα και καλύτε- ρη καί, ταυτόχρονα, το αύριο, η ζωή των μελλονηκών γενεών μας να είναι όλο και πιό σίγουρη, πιό ευτυχισμένη και πιό ευήμερη. Ο ενάρτετος λαός μας έχει δείξει κατανόη- ση προς το Κόμμα για το δρόμο αυτό που του έδειξε, συνειδητοποιήθηκε και κινητο- ποίησε όλες τις πνευματικές και σωμαηκές του δυνάμεις για την εφαρμογή των διδα- γμάτων και των κατευθυντήριων γραμμών του Κόμματος. Κάθε γενιά σ' εμάς παλεύει και δουλεύει για ν' αφήσει κληρονομιά σης ερχόμενες γενιές μια Αλβανία όλο και πιο ισχυρή, μια Αλβανία αιώνια ελεύθερη, ανεξάρτητη, με ωραίο το σήμερα και με ξεκάθα- ρες και φωτεινές τις προοπτικές.

Έτσι, με επικεφαλής το Κόμμα, με οδηγήτρια τη μαρξισηκή-λενινισηκή γραμμή του, θα συνεχίσουμε πάντα να δουλεύουμε, να επαγρυπνούμε, να σφυρηλατούμε πα- ραπέρα την ενότητα, να προχωρούμε σύσσωμα Κόμμα και λαός, για νά κρατούμε πάν- τα τιμημένο το όνομα του ηρωικού μας Κόμματος, για να ανεβάζουμε όλο και πιο ψη- λά το γόητρο της σοσιαλιστικής Αλβανίας, για να διαφυλάμε άθιχτη την ιερή ανεξαρ-

τησία της πατρίδας μας. Αυτή ήταν και παράμενει η ύψιστη αποστολή του Κόμματος μας Εργασίας. Σ' αυτή την αποστολή έχουμε αφιερώσει και θα αφιερώνουμε όλη μας τη ζωή, τις δυνάμεις και τις ενέργειες μας, για το καλό του λαού και του σοσιαλισμού.

1981-1982

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

«ΟΙ ΤΙΤΟΪΚΟΙ» είναι άλλο ένα βιβλίο στη σειρά των ιστορικο-πολιτικών απομνημονευμάτων και σημειώσεων του σύντροφου Ενβέρ Χότζια. Το έργο αυτό, γραμμένο κυρίως στα χρόνια 1981-1982, περιλαμβάνει ιστορικές σημειώσεις, απομνημονεύματα και λεπτομερείς αναλύσεις του συγγραφέα σχετικά με το ιστορικό των σχέσεων ανάμεσα στο ΚΚ Αλβανίας και το ΚΚ Γιουγκοσλαβίας και ανάμεσα στο αλβανικό και το γιουγκοσλαβικό κράτος. Το μεγαλύτερο μέρος του βιβλίου αναφέρεται στην περίοδο από τις πρώτες άμεσες επαφές (1941) μέχρι την οριστική ρήξη του ΚΚ Αλβανίας με τον Τίτο και τους τιτοϊκούς (1948). Σημαντική θέση στο έργο κατέχει και η πάλη του ΚΕΑ για την ανακάλυψη και τη συντριβή της αδιάκοπης αντιμαρξιστικής και αντιαλβανικής δράσης της τιτοϊκής ηγεσίας και των πραχτόρων της, στην περίοδο από το 1949 και μέχρι σήμερα.